T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

OSMANLI İMPARATORLUĞU, VAK'ANÜVİS VE TOPLUMSAL CİNSİYET:

Tarih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet

Hilmi ANAÇ.

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Füsun ÇOBAN DÖŞKAYA

Doç. Dr. Türkmen TÖRELİ

İZMİR- 2016

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum "Osmanlı İmparatorluğu, Vak'anüvis Ve Toplumsal Cinsiyet: **"***Tarih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet"* adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../.....

Adı SOYADI
İmza

ÖZET

Doktora Tezi

Osmanlı İmparatorluğu, Vak'anüvis ve Toplumsal Cinsiyet:

Tarih-i Naima ve Tarih-i Cevdet

Hilmi ANAÇ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

Tarihten kastedilen bugünün dünyasında tarihyazımıdır. Tarih (tarihyazımı) etimolojik, ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak geçmişin kendisini karşılamamaktadır. Ayrıca tarihsel gerçeklik dil üzerinden kurgulanmaya çalışılan bir alandır. O yüzden tarihyazımı, çok önemli bir saha olduğu gibi aynı zamanda çok problemli bir alandır. Bu çalışmada tarihyazımı gibi sorunlu sahada mevcut olan sorunlardan birine ışık tutulmaya çalışılacaktır. Tarihyazımında üzerinde durulacak bu sorunsal toplumsal cinsiyettir. Toplumsal cinsiyet, özellikle eski dünyaya ait tarihyazımında derinleşmiş bir sorundur. (Ayrıca bu sorun bir şekilde Yeni Dünya'da buradan taşınmıştır.) Bahsi geçen coğrafyada gerek iktidarın cinsiyetinden gerek de bürokrasinin cinsiyetinden dolayı tarihyazıcılarının önemli çoğunluğu erkektir. Genel olarak siyasal yapıların patrimonyal veya ataerkil olmasıyla yazın dünyasının erkek egemen olması arasında doğru orantı vardır. O yüzden eril tahakküm, söylem ve eylem olarak, eski dünya kıtalarındaki gerek tarih yazıcılarında gerek de eserlerin içeriklerinde kronikleşmiş şekilde belirgindir. İşin ilginç bir boyutu da bu eril tahakkümden cinsiyetlerin hepsi ister istemez her alanda zarar görmektedir.

İşte bu tez çalışmasında eski dünya imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu'na ait tarihyazımı örneklerinde toplumsal cinsiyet sorunsalı irdelenecektir. Bu yüzden bu çalışmada çeşitli ölçütler dikkate alınarak üzerinde durulması düşünülen Osmanlı tarihyazımı türü ise *vekayi-nüvislik* ya da *vak'anüvisliktir.* Vak'anünislik, Şehnâmenüvislikten sonra XVIII.

yüzyılda Divan-ı Hümâyün dairesinde ihdâs olunan bir memuriyet olmasının yanında aynı zamanda imparatorluğa ait bir tarihyazıcılığı örneğiydi. Günümüz düşünce yapısındaki gibi olmasa da o zamanın siyasal ve kültürel bağlamında resmî bir tarihyazıcılığı örneğiydi. Aynı zamanda işleyiş olarak, bazı kesintilere uğrasa da sürekliliği de olan bir Osmanlı tarihyazımı örneğidir. Bu çalışmada XVIII. Yüzyıl (geleneksel dönem) vak'anüvislerinden Halepli Nâima Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Nâima* adlı eseriyle XIX. Yüzyıl (modern dönem) vak'anüvislerinden Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* adlı eseri arasında iki tarihsel dönemli iki olgulu bir sorunsala dayanan metinsel bir karşılaştırma yapılacaktır. XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyıl iki dönem, geleneksellik ve modernizm iki olgu ve irdelenecek mevcut sorunsal da toplumsal cinsiyettir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Tarihyazımı, Vekâyi'nüvis, Toplumsal Cinsiyet, İktidar.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

Ottoman Empire, Official Historian and Gender:

Tarih-i Naima ve Tarih-i Cevdet

Hilmi ANAÇ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History Program

What is meant by history is the historiography in today's world. The History doesn't correspond the past itself etymological, ontological, epistemological and methodological. In the meantime, historical reality is a field which is fictionalised through the language. Therefore, the historiography is a very important area as well as it is very problematic at the same time. One of the problems that exists in historiography as such a problematical field will be enlightened in this work. This matter that will be discoursed is gender. Gender is a deepened issue particularly in the historiography of the old world (Besides, it has been sustained to the new world here from). A vast majority of historiographers are males due to the genders of either rulership or bureaucracy in the mentioned geography. In general, there is a direct proportion between of that the political structures are patrimonial and patriarchal, and the literature is male-dominant. Thus, the male-dominance is chronically explicit within either in historiographers or in the contents of the works of the old world as discourse and practice. The interesting dimension of this is also that the both genders are damaged by this male-dominance in any field unavoidably.

Here in this thesis study, the gender problematic will be emphasized through the historiographic examples which belong to Ottoman Empire as one of the old world's empires. Therefore, the discourse of the sort of the Ottoman

historiography which is considered by variable criterias is vekayi-nüvislik or vak'anüvisliktir (official historiography). Vak'anüvislik, after Şehnamenüvislik, at the same time was an example of historiography alongside of a formed officialdom in the department of Dîvân-ı Hümâyun/Bâb-ı Âli (imperial council, supreme court or sublime porte) in the eigthteen century. Not necessarily as the mentality of thesedays, however, it was an example of the offical historiography in the political and cultural context of that time. Meanwhile, in spite of some interruptions, it is a sample of the Ottoman historiography that has a continuity in process. In this work, a textual comparison based upon an issue with two historical periods and two phenomenons will be made between (of Aleppo) Naıma Mustafa Efendı's Tarih-i Naima work from the vakanüvis of eighteenth century (traditional process) and Ahmad Djevdet Pasha's Tarih-i Cevdet work from the vakanüvis of nineteenth century. The 17-18th and the 19th centuries are two periods, the traditionality and the modernity are two phenomenons and the matter that will be emphasized is gender.

Keywords: The Ottoman Empire, Historiography, Official Historian (Vekâyi'nüvis or Vakanüvis), Gender, Power

OSMANLI İMPARATORLUĞU, VAK'ANÜVİS VE TOPLUMSAL CİNSİYET:

Tarih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR DÜNYASI VE TARİHYAZIMI

1.1. TARİH (TARİHYAZIMI) NEDİR?	15
1.2. TARİHÇİ (TARİHYAZICISI) KİMDİR?	41
1.3. TARİHYAZIMI (TARİH) VE ANLATI	55
1.4. TARİHYAZIMINDAN TOPLUMSAL CİNSİYETE ULAŞMAK	82

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TARİHYAZIMINI İNCELEMEK

2.1. OSMANLI TARİHYAZIMI VE KAYNAKLARI	104
2.2. OSMANLI İMPRATORLUĞU'NDA TARİH KAVRAMI	112
2.3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TARİHYAZICILIĞI	152
2.4. ANAHATLARIYLA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ TARİHYAZICILARINA BİR BAKIŞ	166

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLILARDA RESMÎ TARİHÇİLİK

3.1. *"ŞEHNÂME-NÜVİS"* VE *"VEKAYİ'NÜVİS "* KAVRAMLARI ÜZERİNE 189
3.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞEHNÂME-NÜVİSLİK MÜESSESESİ 195
3.3. OSMANLILARDA VEKAYİ'NÜVİSLİK (VAK'ANÜVİSLİK) MÜESSESESİ 211
3.4. OSMANLI VEKAYİ'NÜVİSLERİ VE TARİHÎ KAYITLARI (ESERLERİ) 225
3.5. İKİ TARİHYAZIMI İKİ BAĞLAM VE BİR GELENEK: "*TÂRİH-İ NÂ'İMA VE TÂRİH-İ CEVDET "* 263

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI İMPARATORLUĞU, VAKANÜVİS VE TOPLUMSAL CİNSİYET:
"TÂRİH-İ NÂ'İMA VE TÂRİH-İ CEVDET ÖRNEKLERİ"

4.1. KELİMELER VE SÖZCÜKLER BAĞLAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET 286
4.2. İKTİDAR İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET 345
4.3. MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET 379
4.4. SOSYO-EKONOMİK İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET 432
4.5. CİNSEL YÖNELİMLER VE KUİR (QUEER) KURAMI 502

SONUÇ 532
KAYNAKÇA 550

KISALTMALAR

A. D.T.C.F	Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
A.VKN	Vak'anüvislik Evrâkı
A.VKN.D	Vak'anüvislik Defteri
APİKAM	Ahmet Priştina Kültür ve Araş. Merkezi
B.O.A	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B.C.A	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
D.E.Ü	Dokuz Eylül Üniversitesi
D.İ.V	Diyanet Vakfı
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
Dan/dan	Danışma
Der/der.	Derleme
Ed./edi	Editör
Enst.	Enstitü
Fak.	Fakülte
H.	Hicrî
Haz./haz.	Hazırlayan
İnt.	İntihab Eden (Seçen)
İ.R.C.İ.C.A	İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araş. Mer.
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
İ.Ü	İstanbul Üniversitesi
M.	Miladî
Mer.	Merkezi
M.E. B	Milli Eğitim Bakanlığı
müt.	Mütercim
OSAV	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
öyk.	Öyküleştiren
R.	Rûmî

s./sa.	Sayı
sad.	Sadeleştiren
sf.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
tak.	Takdim eden
ter.	Tercüme
T.V.Y	Tarih Vakfı Yurt Yayınları
T.T.K	Türk Tarih Kurumu.
T.D.K	Türk Dil Kurumu
Üniv.	Üniversite

GİRİŞ

Zaman, insanlık için birçok boyutu bulunan önemli bir kavramdır. Bu yüzdendir ki insanlık, zamanın mı insanın içinde varolduğu yoksa insanın mı zamanın içinde varolduğu gerçeğini birçok boyutuyla yüzyıllardan beri tartışmaktadır. İnsanın zaman konusundaki farklı yaklaşımları, hem bilimsel hem felsefi; hem soyut hem somut; hem genel hem de özel olarak bu tartışmalarda kendini göstermektedir. Hem geçmişini hem bugününü hem de geleceğini bilmek isteyen insanlık, doğrudan veya dolaylı olarak zamanı gündemine almaktadır. Atîsini yani geleceğini bilmek isteyen insan, aynı zamanda mazisini de yani geçmişini de bilmek isteyecektir. Bu noktada tarihin zaman ile çok yakın bir ilişkisi sözkonusudur. Ayrıca geçmişine (retro-spective) ve geleceğine (futuristik) şimdiki zamandan bakmak zorunda olan bir insan vardır. İnsanın şimdiki bu zamandaki konumu, geçmişle geleceği kurgulmasında da belirleyicidir. Bu kapsamda insanlık tarafından tarihin aynı şekilde bir *zamanbilimi* olarak adlandırılması ise manidârdır. Tarih ile zaman ilişkisini Osmanlı Vekâyi'nüvisi Nâ'îma Mustafa Efendi şöyle ifade eder: *Tarih dehrin (zamanın) tercümanıdır.*[1] O yüzden tarihi bilmek, anlamak veya anlamlandırmak istemek, aynı zamanda insanın içinde yaşadığı zamanı da bilmek, anlamak veya anlamlandırmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Buna benzer insanın doğasıyla ilişkilendirilebilecek gerekçelerden dolayı, tarih olarak düşünülen kavram ele alınmaya çalışılırken zaman gerçeğinden ayrı olarak düşünülemez.

Tarih, bilim olup olmadığı tartışmalarına rağmen, sosyal bilimlerin disiplinlerinden biri olarak düşünülmektedir. Bu disiplinin bilim olarak çok yakın bir geçmişi olsa da çok eski çağlara kadar uzanan bir yazın (edebî) geçmişi vardır. Gerçekte tarihin bilim olması ve sosyal bilimler içerisinde sürekli gelişme eğilimi gösteren bir disiplin olması, bu yazın geleneğinin geçmişten günümüze insanlığa varlığını kabul ettirmesinden kaynaklanmaktadır. Eski çağlarda zamanın önemini anlayan insanlık, merak ve bilme kaygısından dolayı bulunduğu zamanın ilerisini (geleceği) bilmek istediği gibi yine bulunduğu zamanın gerisini (geçmişini) de bilmek istemiştir. Aynı zamanda insanlık, tarihin eski zamanlarından beri varlığını veya meşruiyetini tarihyazımı üzerinden kabul ettirmek istemiştir. Kimi insan günlük işlerini (res gestea) kayıt altına almak için, kimi insan Hitit anallarında olduğu gibi Tanrılarına hesap vermek için, kimi insan Homeros gibi bir edebî eser ortaya koymak için,

[1] *Tevârih oldu dehrin (zamanın) tercümanı/Vekāyı bildirir yoktur zebânı (dili)* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ,** Der Saadet, Matbaa-i Amire, 1280, c. I, sf. 8-9; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, I. Cilt, sf. 32; Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Yayınları, 2007, c. I, sf. 6.

kimi insan iktidarını meşru göstermek için, kimi insan da gerçekten tarih yazmak için bir şekilde tarihyazımının içinde yer alarak tarih olarak kabul edilen kaydedilmiş geçmişi inşâ etmiştir. (Burada yazan-yazılan diyalektiği önemlidir.) Ayrıca işin diğer bir boyutu da geçmişin bilgisi (res gestea) ile tarihin bilgisinin (historia) ayrımının vurgulanarak tarihyazımının konumunun değerlendirilmesidir. Doğal olarak bu durumda çok eski zamanlardan beri bitmeyen bir tartışma olan theoria-historia ayrımı ve bu ayrımın tarihyazımına etkileri üzerinde belli noktalar dikkate alınarak anahatlarıyla durmak gerekmektedir.

Geçmişten günümüze asıl niyetleri ve amaçları ne olursa olsun; tarihyazıcılığı usûllerini yansıtan uygulamalar, doğrudan ya da dolaylı olarak tarihyazımının tarihinin de bir parçası olmuştur. İşte o yüzden tarihin XIX. yüzyılda bilim olmasından çok öncelere dayanan bir yazın geleneği (edebî) vardır. Hatta tarih denen kurgulanmış geçmiş, tarihyazımı sayesinde bilimsel olmadan önce ancak kalem ehlinin yazabildiği ciddi bir edebî türdü. Gerçekten geçmişi anlamının veya açıklamaya çalışmanın püf noktası, bu alanın çok daha öncelere dayanan yazın geleneğindeki yerini bilmekten geçmekteydi. Bu yazın geleneğinin somut olarak ortaya konmasını sağlayan da tarihyazımının kendine has biçim ile içerik uyumudur. O yüzden tarihi anlatının edebiyat olup olmadığı konusu dâhil olmak üzere, tarihte yorumun yerinin ve öneminin ne olduğuna kadar birçok önemli sorunsal dahi tarihyazımı için ciddi bir önem arz etmektedir. Ayrıca tarihyazımında kurgasallık boyutuyla anlatı (narrative) unsurunun önplana ne kadar çıkıp çıkmayacağı sorunsalı üzerinde de bu kapsamda durulması gerekmektedir. Aynı zamanda tarihyazımının tarihine bakılırsa; tarihyazımı, klasik tarihyazımı geleneğinden modern tarihyazımına; modern tarihyazımından post-modern tarihyazımına kadar, hiçte küçümsenmeyecek uzun bir kurgusal geçmişe de sahiptir. Belli boyutlarıyla veya anahatlarıyla tarihyazımının geçmişi üzerinde durmak, çalışmanın seyrinin dışına çıkmadığı sürece bu çalışma için olağan gözükmektedir. Bu teorik tercih, pratik yaklaşım olarak bu çalışmada uygulama alanı da bulacaktır.

Edward Hallett Carr'ın kitabına başlık olacak kadar önem arz eden bir soruyla işe başlamak bu çalışma için daha doğru olacaktır: *Tarih Nedir? (What is History?)* Bu sorunun cevabını aramak ise Doğu ve Batı dünyasındaki tarih nedir sorusu için ortaya konulan yaklaşımlar temelinde olacaktır. Tarih kavramı, etimolojik, felsefi ve bilimsel anlamlarıyla ve çalışmanın genel seyrini etkilemeyecek şekilde anahatlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise *Tarihçi Kimdir* (?) sorusu üzerinde durulacaktır.[2] Çok daha erken dönemlerde Jules Michelet (1798–1874), çok çeşitli ve fazlaca tanım bulunan tarihçi

[2] Edward Hallett Carr, **What is History?** Macmillan Com., First Edition, 1961; Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir ?,** Çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul; İletişim Yayınları, 9. Baskı, 2006. (Ocak-Mart 1961'de Cambridge Üniversitesi'nde Verilmiş George Macaulay Trevelyan Konferansları)

hakkında şöyle bir tanım ortaya koymuştu: *Tarihçi nasıl tarihi yaratıyorsa tarih de tarihçiyi yaratır.*[3] Gerçekten tarihçi, tarihi yaratan mı yoksa tarih tarafından yaratılan mı? Belki ikisi de değil. Fakat ikisini var eden bir şey olmalı ki her ikisi de varlıklarını (ontolojik) bir şekilde ispat etsinler. İşte onları var eden ise ortaya koydukları tarihyazımıdır. Burada tarihyazımından kastedilen ise kendinden bağımsız, bütünsel ve katıksız halde bulunan bir geçmişi, insanın kendi perspektifinden, daha dar açıdan ve daha çok kendine bağımlı olacak şekilde kurgulamasıdır. Yani aslında yapılan insanın dil [dil oyunları] sayesinde, normal seyrinde giden saf bir geçmişin dışında kendi gerçeğine uygun bir geçmişi inşâ etmesidir. Üstelik insanlık, sahiplenerek kurgusallaştırdığı ve tarihselleştirdiği kendine ait olmayan geçmişi, yüzyıllar sonra (XIX. yüzyılda) yine kendi perspektifinden bilimselleştirme teşebbüsü içinde bulunmuştur. Artık kurguladığı geçmişi yani tarihi edebiyat olarak değil de bilim olarak kabul etmiştir. Geçmiş ile tarihi birbirinden ayırma çabasını nihayete erdiremeden, belki de tarihe (aslında tarihyazımına) daha farklı anlam katmanları ekleyerek sondaj (belki de bilgi arkeolojisi) yapılması gereken anlam zeminini daha da derinleştirmiştir. Keith Jenkins'in *Tarihi Yeniden Düşünürken* (*Re-thinking History*) adlı çalışmasında tarihçilerin ilgi nesnesi olarak geçmişi, geçmişi ele alış şekli olarak da tarihyazımını göstermesi bu yüzden önemlidir.[4] Buradan da anlaşılacağı üzere hem tarihi (geçmişin bilgisi) hem de tarihçiyi; ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve hatta ideolojik olarak ortaya koyan en önemli unsur tarihyazımıdır. Fakat başka bir gerçekte şudur ki: Tarihyazımının içeriğini oluşturan tarih; tarihyazımını içerikle beraber biçimsel olarak ortaya koyan da tarihçidir. O zaman tarih-tarihçi-tarihyazımı olarak düşünülen bu ilişki birbiriyle diyalektik haldedir. Fakat bu diyalektik aslında tam tersi olarak tarihyazımı- tarihçi-tarihdir. Çünkü tarihi ve tarihçinin varlığını ispat eden tarihyazımıdır. Bahsi geçen bu diyalektikten doğan korelasyon (veya ahenk) ise aynı zamanda birbirini birçok yanıyla (epistemolojik, ontolojik vs.) varedendir. Üçünü birbirinden ayrı düşünmek veya bu korelasyonu tersten almak bazı sonuçlara ulaşmak açısından bu iş ile ilgilenenleri epeyce yorabilir. O yüzden tarih, tarihçi, tarihyazımı gibi birbiriyle yakın ilişki içinde olan kavramlar dâhil olmak üzere bu çalışmayı ilgilendiren bazı kavramlar yine bu çalışma içinde hem etimolojik hem felsefi hem de bilimsel olarak ele alınacaktır. Fakat çalışmanın bir boyutu, biçimi ve içeriği olduğu düşünülerek, bazı kavramlar da anahatlarıyla çalışmada ortaya konulacaktır. Çalışmanın ilk bölümleri o yüzden çalışmaya bir giriş mahiyetindedir. Özetle bu çalışmayla ilgili bazı kavramlar açıklanmaya çalışılacak ve bu kavramların tarihsel seyri üzerinde (senkronik-

[3] François Dosse, **Ufalanmış Tarih –Annales Okulu'dan Yeni Tarihe-**, çev. Işık Ergüven, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1379, 1. Baskı, 2008, sf. 209.
[4] Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 28.

diyokronik ilişkisi) durulacaktır. Ayrıca çalışmanın konusu toplumsal cinsiyet kavramıyla yakından ilgili olduğu için birinci bölümde, bahsi geçen kavramlarla birlikte toplumsal cinsiyet kavramı da irdelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu kapsamda tarihyazımı üzerinden toplumsal cinsiyet sorunsalını ortaya koymaya çalışan bazı yaklaşımlar ve çalışmalar da teorik ve pratik olarak vurgulanacaktır. O yüzden birinci bölüm bu çalışmaya giriş niteliği taşımaktadır.

XX. yüzyılda çeşitli konularda ve farklı disiplinlerde ortaya koyduğu yaklaşımlarıyla ve düşünceleriyle bilinen filozoflardan biri de Michel Foucault'tur. (d. 1926 Poiters-ö.1984 Paris) Gerçekten de Michel Foucault'un yaklaşımları ve bu yaklaşımları sonucu ortaya çıkan eserleri felsefeden tarihe; edebiyattan psikolojiye; siyasetten iletişime kadar birçok alanı yakından ilgilendirmektedir.[5] Fakat yeri gelmişken belirtmek gerekir ki; Michel Foucault çok yakından takip edilmesine rağmen yaklaşımları yüzünden çok eleştirilen de bir filozoftur.[6] Onun yaklaşımlarının hem takip edilmesi hem de eleştirilmesi, onun popüleritesini arttırdığı gibi onu şu an için hem Dünya'daki hem de Türkiye'deki akademik câmiada sürekli

[5] Margot Fleıscher, **20. Yüzyıl Filozofları**, çev. Akın Kanat, İzmir İlya Yayınevi, Birinci Baskı, 2004, ss. 289–307; Quentin Skinner, **Çağdaş Temel Kuramlar**, çev. Ahmet Demirhan, Ankara; Vadi Yayınları, Felsefe Dizisi 3, 2. Basım, 1997, ss. 90–109, **-21. Yüzyıl İletişim Çağı'nı Aydınlatan Kuramcılar- Kadife Karanlık,** Nesrin Canpolat, İstanbul; Su Yayınevi, İkinci Baskı, 2005, ss. 75–138.

[6] Örneğin Jean Baudrillard, *Niçin Foucault'u Unutmalıyız?* sorusundan yola çıkarak Foucault'u şu şekilde eleştirir: *Baudrillard'a göre Foucault'nun söylevi iş işten geçtikten sonra ortaya çıkan bir Mesih, iş işten geçtikten sonra yapılmaya çalışılan bir devrim gibi, iş işten geçtikten sonra çekilmiş bir söylev olma özelliğine sahiptir. Foucault'nun cinsellik, iktidar, baskı, arzu, delilik vb. konularla ilgili olarak bu kadar güzel ve kusursuz bir söylev çekebilmesinin kökeninde bütün bu konuların ve kuramların günümüzde anlamlarını yitirmiş olmalarının yattığını söyleyen Baudrillard, böylelikle Foucault'nun söylevinin gerçekliği kapsayan bir evrene değil, bir simülasyon evrenine ait olduğunu ve bu yüzden onu bilimsel bir çözümlemeden çok bir "vakayinâme" (chronique) olarak nitelendirmenin daha doğru bir şey olacağını iddia etmektedir.* Jean Baudrillard, **Foucault'u Unutmak**, çev. Oğuz Adanır, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 92, 1. Baskı, 2013, sf. 1-12; Yine Madan Sarup'un da genel olarak Michel Foucault'ya eleştirileri vardır. Madan Sarup, **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, çeb. A. Baki Güçlü, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları, 1997, sf. 124–136. Örneğin Michel Foucault'nun Cinselliğin Tarihi adlı eserinde ortaya koyduğu yaklaşım da eleştirilmektedir. Yapılan eleştiriler için bu dipnotta verilen eserlere bakınız. Janet Afary-Kevin B. Anderson, *"Foucault, "Toplumsal Cinsiyet ve Akdeniz ve Müslüman Toplumlarında Erkek Eşcinselliği"*, çev. Erkan Ünal, **Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram,** Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı 65-66, 3300, 2011, ss. 228-261; Aynı bölüm için bakınız. Janet Afary-Kevin B. Anderson, **Foucault ve İran Devrimi –Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları–,** çev. Mehmet Doğan, İstanbul; Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, 2010, ss. 180-212; Ayrıca bu dipnotta verilen bölüme bakınız. Janet Afary-Kevin B. Anderson, *"Foucault'nun Çelişkili Dünyası: Modern ve Geleneksel Toplum Düzenleri"*, **Foucault ve İran Devrimi –Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları–,** çev. Mehmet Doğan, İstanbul; Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, 2010, ss. 29-61; Ayrıca bazı yazarlar post-modern açıdan Michel Foucault'nun Cinselliğin Tarihi adlı eserini yeniden gözden geçirmiştir. Örnek olarak bu dipnotta verilen esere bakınız. Zygmunt Bauman, *"Cinsiyetin Post-modern Yeniden Kullanımı: Foucault'nun Cinselliğin Tarihi'nin Gözden Geçirimi"*, **Post-modernizm ve Hoşnutsuzlukları**, çev. İsmail Türkmen, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 297, 2. Baskı, 2013, ss. 209-224; Michel Foucault tarih felsefesi açısından eleştirilmektedir. Michael Clıfford, *"Hegel ve Foucault: İnsansız Bir Tarihe Doğru"*, çev. Erkal Ünal, **Tarihyazıcılığı; Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, İstanbul; YKY, Sayı: 73, Bahar 2013, ss. 380-399.

gündemde de tutmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Michel Foucault, bu çalışmadaki sosyal bilime dayalı bazı yaklaşımlar için de önem arz etmektedir. Örneğin Michel Foucault'nun iktidar yaklaşımına göre iktidar; yekpare, tutarlı ve mutlak biçimde merkezileşmiş bir yapıda değil, eşitsiz ilişkiler ağının tümüne yayılmış bir güç mücadelesi olarak ortaya çıkmaktadır. İktidarın olduğu yerde direniş olması da kaçınılmazdır.[7] İktidarın özne ile ilişkisinde de araç kipliklerinden biri olarak söylemi görmektedir. Judith Revel'a göre Foucault'da söylem başka alanlara ait olabilen, fakat her şeye rağmen ortak çalışma kurallarına uyan bir ifadeler birlikteliği olarak ele alınmaktadır. Bu kurallar dilbilimsel ya da biçimsel değil, ama onlar *tarihsel* olarak belirlenmiş belirli sayıdaki bölmeyi yansıtırlar. (En büyük akıl/akıldışı bölmesi örneğin) Özel bir döneme özgü olan *söylem düzeni* o halde hem ilkesel ve düzenli bir işleve sahip olur, hem de bilgi, strateji ve pratik oluşumları arasında hakikatin örgütlenme mekanizmalarını ortaya koyar.[8] Buradan anlaşılacağı üzere Michel Foucault, söylemi (veya söylem düzenini) iktidarın göstergelerinden biri olarak görür[9] (hatta söylemin kendisi olarak görür) ve o yüzden de düşünür, söylemin tarihsel bir boyutu olduğu gerçeğini de görmemezlikten gelmez. Zaten hem yaklaşımlarında hem de eserlerinde insan bilimleri olarak nitelendirdiği çerçevenin dışında tarih, üzerinde iktidar ve direniş ilişkilerinin gözlemlenebileceği önemli bir konuma sahiptir. Michel Foucault'un tarih yaklaşımında süreksizlik, soykütüğü, ideoloji kavramı, bilgi-iktidar ilişkisi, güçlerin çokluğu, söylem düzeni, öznenin konumu, a priori ve arşiv kavramları önemli bir yer tutmaktadır.[10]

---

[7] Judith Revel, **Foucault Sözlüğü**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2012, ss. 81–85; Fatmagül Berktay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın –Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadın Statüsü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım-**, İstanbul; Metis Yayınları, Dördüncü Baskı, 2012, sf. 30; Quentin Skinner, **Çağdaş Temel Kuramlar**, çev. Ahmet Demirhan, Ankara; Vadi Yayınları, Felsefe Dizisi 3, 2. Basım, 1997, sf. 90–92.

[8] Michel Foucault, *"Söylemin Düzeni"*, **Söylemin Düzeni**, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul; Hil Yayınları, 36, 1. Baskı, 1987; ss. 21-68; Paul Veyne, *"Evrensel Tarihte Her Şey Tekildir: Söylem"*, **Foucault Düşüncesi ve Kişiliği**, çev. Işık Ergüden, İstanbul; Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2570, 1. Baskı, 2014, ss. 13-31; Judith Revel, **Foucault Sözlüğü**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2012, ss. 114–115; *"Söylem ve Söylemsel Düzenleri"* kısmı için verilen esere bakınız. Veli Urhan, **Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme**, İstanbul; Paradigma Yayınları, 2000, ss. 15–28; Ferda Keskin, *"Söylem, Arkeoloji ve İktidar"*, **-Söylem Üstüne Söylem- Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Ankara; Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, Nisan 2011, ss. 15–23.

[9] Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki söylemin iktidarla ilişkisini sadece Michel Foucault vurgulamaz. Teun Van Dijk ve Norman Fairclough gibi önemli bilim insanları da iktidar-söylem ilişkisini vurgulamaktadır. Hatta söylem ve ideoloji ilişkisini ortaya koymaya çalışan çok alanlı ve çok disiplinli yaklaşımlar önermektedirler. Teun A. van Dijk, **İdeology and Discourse –A Multidisciplinary İntroduction-,** Universitat Oberta de Catalunya (Open University), 2000 (Çevirisi: *"Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım",* çev. Nurcan Ateş, **Söylem ve İdeoloji –Mitoloji, Din, İdeoloji-** , İstanbul; Su Yayınevi, Birinci Basım, 2003, ss. 13–112; Teun A. van Dijk, **İdeology –A Multidisciplinary Approach-,** London: Sage Publications, 1998; Norman Fairclough, *"Söylemin Diyalektiği"*, çev. Barış Çoban, **Söylem ve İdeoloji –Mitoloji, Din, İdeoloji-** , İstanbul; Su Yayınevi, Birinci Basım, 2003, ss. 173–184.

[10] Michel Foucault, **Bilginin Arkeolojisi**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, İnceleme Dizisi 602, Birinci Baskı, 2011, sf. 152–158; Michel Foucault, **Kelimeler ve Şeyler –İnsan**

Aynı zamanda o, Batı kültürünün arkeolojisini yaparken tarih ile felsefe arasında yeni bir bilim önermektedir.[11] Bu yüzden Michel Foucault'un geliştirmiş olduğu tarihyazımı ve tarih hakkındaki yaklaşımları, Paul Veyne'nin deyimiyle *tarihte devrim yaptığı* izlenimini ister istemez ortaya çıkarmıştır.[12] Yine onun yaklaşımları (özellikle delilik, cinsiyet ve cinsellik kavramlarını öne çıkarmış), zaten onu son yüzyıldaki Fransız tarihçileri arasına sokmaya yetmişti.[13] Fakat asıl önemlisiyse eylemleriyle ve söylemleriyle bu düşünürü, Marnie Hughes-Warrigton tarafından hazırlanan dünya genelinde tarih bilimine yön veren en önemli elli tarihçi arasına sokmaya ise fazlasıyla yetmesiydi.[14] Michel Foucault'yu tarihyazımı açısından bu denli önemli hale getiren tarih yaklaşımlarını anlamak için ciddi birer tarihyazımı örneği olan eserlerine bakmak yeterlidir: *Delilik ve Uygarlık (1961)*[15]*, Kliniğin Doğuşu (1963)*[16]*, Şeylerin Düzeni (1966)*[17]*, Bilginin Arkeolojsi (1969)*[18]*, Hapishanenin Doğuşu (1970)*[19] ve *Cinselliğin Tarihi (1976)*[20] O yüzden Mark Poster, hem tarih

---

Bilimlerinin Arkeolojisi-, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2006, sf. 511–520; Judith Revel, **Foucault Sözlüğü**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2012, ss. 117–121; Mark Poster, **Foucault, Marksizm ve Tarih**, çev. Feride Güder, İstanbul; Otonom Yayıncılık, Politika Dizisi 7, 1. Baskı, 2008, sf. 79–100; Garry Gutting, **Foucault**, çev. Hakan Gür, Ankara; Dost Kitabevi, Felsefe Kitaplığı 20, 1. Baskı, 2010, ss. 56–84; Veli Urhan, **Foucault –Fikir Mimarları Dizisi -24-**, İstanbul; Say Yayınları, 2010, sf. 86-105; Christopher Falzon, **Foucault ve Sosyal Diyolog –Parçalanmanın Ötesi-,** çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul; Paradigma Yayınları, 27, 2001, sf. 36-39; Veli Urhan, **Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri (Arkeoloji-Soykütüğü-Etik),** İstanbul; Say Yayınları, 10962, 1. Baskı, 2013, ss. 122-142.

[11] Pamela Major-Poetzl, **Michel Foucault's Archaeology of Western Culture**, USA; The Unıversity of North Carolina Press, 1983, ss. 3-30.

[12] Paul Veyne, **Tarih Nasıl Yazılır?,** çev. Nihan Özyıldırım, İstanbul; Metis Yayınları, 2014, ss. 327-421.

[13] James Awinders, *"Michel Foucault (1926-1984)"*, **French Historians 1900-2000: New Historical Writing in Twentieth-Century France**, editör: Philip Daileader, Philip Whalen, Wıley-Blackwell, Blackwell Publishing Ltd, First Published, 2010, ss. 252-270.

[14] Marnie Hughes-Warrigton, **Tarih Bilimine Yön Veren Düşünürler: En Önemli 50 Tarihçi**, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul; Etkileşim Yayınları, 2014, ss. 195-207.

[15] Michel Foucault, **Folie et déraison. Histoire de la folie a l'âge classique**, Paris, Plon, 1961; Michel Foucault, **Deliliğin Tarihine Giriş**, çev. Enis Batur-Nasuh Barın, Ankara; Tan Yayınları, 1982; Michel Foucault, **Deliliğin Tarihi**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 1. Baskı, 1992.

[16] Michel Foucault, **Naissance de la clinique. Une archéologie du regard médical**, Paris, PUH, 1963; Michel Foucault, **Kliniğin Doğuşu,** çev. Temel Keşoğlu, İstanbul; Doruk Yayınları, 2002, 239 sayfadır; Michel Foucault, **Kliniğin Doğuşu –Tıbbî Algının Arkeolojisi-**, çev. İnci Malak Uysal, Ankara; Epos Yayınları, 2002, 256 sayfadır.

[17] Michel Foucault, **Les Mots and Les Choses. Une archéologie des sciences humaines**, Paris, Gallimard, 1963; Michel Foucault, **Kelimeler ve Şeyler –İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi-,** çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 1. Baskı, 1994.

[18] Michel Foucault, **L'Archéologie du Savoir**, Paris, Gallimard, 1966; Michel Foucault, **Bilginin Arkeolojisi**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, İnceleme Dizisi 602, Birinci Baskı, 2011.

[19] Michel Foucault, **Surveiller et punir. Naissance de la prison**, Paris, Gallimard, 1975; Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 1. Baskı, 1992.

[20] Michel Foucault, **Histoire de la sexualité, t. I La Volonté de savoir** Paris Gallimard, 1976; t. II: **L'Usage des plaisirs,** et t. 1II: **Le Souci de soi** Paris Gallimard, 1984; Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi I-II-III**, çev. Hülya Tufan, İstanbul; Afa Yayıncılık A.Ş, 1. Baskı, 1986; Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 394, 2007, 496 sayfadır.

çalışmalarına önem vermesinden hem de insan bilimlerinin de dışında bir iktidar ve direniş alanı olarak gördüğü tarih disiplinine getirdiği farklı yaklaşımlardan dolayı Michel Foucault için *anti-tarihsel bir tarihçidir*[21] diye eserinde belirtir. Michel Foucault'un bu çalışma için önemi ise şu noktada ortaya çıkmaktadır. Michel Foucault için gerçek anlamıyla tarih *bir dünyayı düzenleme biçimi*, yine aynı bağlamda tarihin anlamı ve kullanımı ise iktidar ilişkilerinin kurgulanmasına hizmet eden bir araçtır. Bu açıdan, bir disiplin olarak tarih, *bilgi üretimine katılan bir unsur* ve dolayısıyla *bugün açısından bir iktidar edimi* olarak karşımıza çıkar.[22] O yüzden Michel Foucault'nun *yaşanan anın tarihçisi* olarak da bazı sosyal bilimciler tarafından vurgulanması dikkate değerdir.[23]

İşin bir başka boyutu da Peter Burke'un Edward P. Thompson'un yaklaşımlarına rağmen tarihçilerin de zaten teoriyle çalıştıklarını hatırlattığı yaklaşımıdır.[24] Peter Burke, Gareth Stedman'den hareketle *sosyolojiden kestirme bir kuramsal kurtuluş yolu* aranmasına ilave yapmak istediği veya salt sosyoloji üzerinden giden teori tartışmalarına karşı çıktığı için *tarihte kuram işi, başkalarının taşeronluğuna verilmeyecek kadar önemlidir* gibi önemli bir yaklaşımı ortaya atmıştır. Bu noktada tarihçilerin kendilerine ait çalışmalar için bile, teoriyi ihmâl etmelerini sorgulmaktadır. (Belki de bu durum tarihçilerin kaderlerini başka bilimlerin eline bırakma gibi teslimiyetçi bir anlayıştan duyulan tedirginliktir.) Buradan hareketle Peter Burke, toplumsal kuram ve toplumsal değişim açısından tarihyazımında

---

[21] Mark Poster, **Foucault, Marksizm ve Tarih**, çev. Feride Güder, İstanbul; Otonom Yayıncılık, Politika Dizisi 7, 1. Baskı, 2008, sf. 82.

[22] Fatmagül Berktay, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul; Metis Yayınları, Üçüncü Baskı, 2010, sf. 19; Alun Munslow, **Tarihin Yapısökümü**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, 2000, ss. 179-205; Michel Foucault'un 1975-1976'da Collége de France'daki ders notlarına bakılırsa tarihin söylem olarak iktidar ilişkilerinde ne kadar etkili olduğu örnekleriyle birlikte görülecektir. Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul; YKY, YKY Yayın No: 1755, 5. Baskı, 2011. sf. 55–97.

[23] Michael S. Roth, *"Foucault'da Şimdinin Tarihi"*, çev. Hakan Gündoğdu, Veli Urhan, **Foucault – Fikir Mimarları Dizisi -24-**, İstanbul; Say Yayınları, 2010, ss. 369-391; Ramazan Yelken, *"Yaşanan Anın Tarihçisi" Foucault",* **Tarih Sosyolojisi**, der. Ramazan Yelken, Ankara; Vadi Yayınları, 228, 1. Baskı, 2007, ss. 184-203.

[24] Paragrafın giriş kısmında kastedilmek istenini bu dipnotta açıklamak gerekir. Marksist yaklaşımlarıyla tanınan Edward P. Thompson, 1978'de *The Poverty of Theory and Other Essays* başlıklı bir çalışma ortaya koymuştur. Bahsi geçen kitabında bu bölüm uzun bir makaledir. E. P. Thompson bu çalışmada tarihçiler için *kuram yoksulluğu"*ndan bahseder. Hatta aynı çalışmada *"Yüz yüze kaldığımız bu (pratik) sorunlara daldığımızdan, sanırım, teorik donanım kanallarımızı ihmâl etmiştik* gibi (Marksizm temelinde) bazı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Zaten çalışmanın ismi bahsi geçen tarihçinin pozisyonu için de tutarlı bir yaklaşımdır. Edward P. Thompson, *The Poverty of Theory or An Orrery of Errors",* **The Poverty of Theory and Other Essays**, Monthly Review Press, Newyork and London, 1978, sf. 2 (çalışmanın tamamı ss. 1-210); Edward P. Thompson, **Teorinin Sefaleti**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul; Alan Yayıncılık, 143, 1. Baskı, 1994, sf. 37. Fakat üçüncü yol arayışında olan Peter Burke bu yaklaşımı şöyle eleştirir: *Öte yandan bazı tarihçiler, özellikle de Marksist olanlar ise, Edward Thompson'un ünlü polemik denemesinde yaptığı gibi, "kuramın [teori] yoksulluğu", dediği şeylerden yakınırlarken bile, kuramsal konularla çok uğraşırlar.* Bu yaklaşımlardan anlaşıldığı üzere tarihçilerin teori kullanımı Batı'da ciddi bir tartışma konusudur. Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram,** çev. Mete Tunçay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kuram: 1, İkinci Basım, 1994, sf. 1.

kuram arayışına tarihçileri de dâhil etmeye çalışmaktadır. Belki de onlara zaten teoriyle çalıştıklarını hatırlatmak istemiştir. Bu yüzden bazı kuramsal ağırlıklı sosyal bilim çalışmalarının tarihçiler tarafından pek âlâ yapılabileceğini eserinde belirtir. Hatta bir sosyolog (Norbert Elias), bir antropolog (Marshall David Sahlins), bir filozof (Michel Foucault) ve üç Annales Okulu'ndan tarihçinin (Fernand Braudel, Emmanuel Le Roy Ladurie, Nathan Wachtel) ortaya koyduğu altı monografiyi örnek göstererek *bunların hepsinin yazarları, hem kuramla hem de tarihle ilgilidir* diye eserinde belirtir. Ayrıca teori işine girmek isteyen tarihçiler için sosyal bilim teorilerindeki çatışmacı (Marksist gibi) ve uzlaşmacı (Weberyan gibi) teoriler yanında pratik temelde de bahsi geçen çalışmaları *üçüncü yol*a örnek olarak göstermektedir.[25] O yüzden verilen bu bilgiler ışığında tarihçinin de kuramla yakından ilgilendiği bir sosyal bilim anlayışı bugünün dünyasında sözkonusudur. Buna dayanarak bu tarih çalışmasında da ihtiyaç olarak görülen veya düşünülen bazı noktalarda (mesela iktidar-söylem ilişkilerinde) kuramsal olarak Michel Foucault'un tarih düzleminde geliştirdiği yaklaşımlarından faydalanılacaktır. Michel Foucault'nun insan bilimlerine ait yaklaşımları hakkında bu çalışmanın mukaddimesinde uzun uzadıya bilgi verilmesinin nedeni bu yüzdendir. Fakat vurgulanması gereken başka bir husus daha vardır. Michel Foucault ve post-yapısalcılardan çok daha önce, birçok alanda olduğu gibi, tarihyazımında moderniteyle ilgili bir kırılma yaşandığının farkına varanlardan ilki Freiderich Wilhelm Nietszche'ydi. Özellikle Freiderich Wilhelm Nietszche, başta Michel Foucault olmak üzere, birçok post-yapısalcıyı veya post-modernisti etkileyecektir. Freiderich Wilhelm Nietzsche, post-modernistleri özellikle olumsallık, görecelik, anti-hümanizm ve perspektivizm gibi konularda etkilemiştir.[26] Ayrıca Freiderich W. Nietszche'den sonra tarih yaklaşımı açısından üzerinde durulması gereken düşünür ise Walter Benjamin'dir. Walter Benjamin'in tarih kavramına yüklediği anlamlar onun tarih anlayışını da şekillendirmektedir. Onun taraftarı olduğu kesimler lehine onun tarih felsefesi bir tür yanlılık içermektedir. O, ezilenler açısından ele aldığı tarih yaklaşımıyla, *iz*ler, hatırlatmalar ve unutulanlar üzerinden geçmiş arayışına başladığı çıkış noktasıyla, tarihle geleceğe yürümeye çalışmak gibi mesihî tavrıyla ve ilerleme karşıtı bir tarih okumasıyla kendi tarihçisini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. (belki de kendi tarihyazımı anlayışını ortaya çıkarmaya çalışmıştı.)[27] İşte bu

[25] Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram,** çev. Mete Tunçay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kuram: 1, İkinci Basım, 1994, sf. 144–145.

[26] Freiderich Wilhelm Nietzsche, **Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine –Çağa Aykırı Düşünceler II–**, çev. Nejat Bozkurt, Bütün Yapıtları 2, İstanbul; Say Yayınları, 8. Baskı, 2005; Ayrıntılı bilgi için dipnotta verilen kaynaklara bakınız. Kasım Küçükalp, **Nietzsche ve Postmodernizm**, İstanbul; Kibele Yayınları, 17, 1. Baskı, 2010, ss. 162-250; Armağan Öztürk, *"Nietzsche'nin Ardından"*, **Postyapısalcılık,** Ankara; Phoenix Yayınevi, 2010, ss. 35-71.

[27] Altan Çetin, **Tarih Meleği Uçuyor, Tarihnâme: Tarihin Yeniden Üretilmesini Düşünmek**, **Freiderich Nietzsche ve Walter Benjamin'de Tarih**, Ankara; Lotus Yayınevi, 84, 2014, ss. 53-94.

noktadan sonra, yani bazı düşünürler ele alındıktan sonra, Jean-François Lyotard gibi postmodernistlerden, Paul Veyne, Hayden White, Alun Munslow, Keith Jenkins gibi yapısökümcüler veya post-yapısalcı tarihçilerden, Paul Riceur gibi tarihte anlatıyı önplana çıkaran (ya da tarihin mimetik boyutundan hareketle geçmişin öyküselleştirilmesi anlayışı) düşünürlerin görüşlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca iyi birer yapısalcı olmalarına rağmen Georges Duby'nin ve Pıerre Bourdıeu'nun bazı yaklaşımları da bu çalışmada irdelenmiştir. Feminist bir tarihyazımı teorisinin peşinden koşan Joan W. Scott'un ve tarihin cinsiyetlendirilmesinden bahseden Michelle Perrot'un[28] yaklaşımlarından toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisi ortaya konulurken yine bu çalışmada fazlasıyla istifâde edilmiştir.

Osmanlı tarihyazımı, Eski Dünya kıtaları üzerinde bulunan tarihyazımı örneklerinden biridir. XIV. yüzyılın ilk yarısında beylik olarak siyasal faaliyetlerine başlayan Osmanoğluları (Hanedan-ı Âl-i Osman), yaklaşık iki yüz yıl içinde üç kıtaya hâkim olan geniş bir imparatorluğa dönüşmüştü. Bu imparatorluk anonim ve anonim olmayan Tevârih-i Al-i Osman geleneğinden şehnâmenüvisliğe; şehnâmenüvislikten vekayinüvisliğe (vakanüvisliğe) kadar hem Türk hem Fars hem de Arap tarihyazımı geleneğini bünyesinde barındırmış olan (özellikle XVI. , XVII. ve XVIII. yüzyılda belirgindir.) önemli bir sosyo-politik güçtür. Ayrıca Konstantinopolis'in 1453'de II. Mehmet (Fatih) tarafından fethedilmesinden sonra Doğu Roma'ya (Bizans) ait imparatorluk geleneklerini de bünyesine alan bir imparatorluk anlayışıyla da karşı karşıya kalınmıştır. O yüzden Doğu Roma İmparatorluğu'dan sonra Konstantinopolis'i (Konstantiniyye, İslambol, İstanbul) başkent olarak devralan Osmanlı İmparatorluğu'nun (Devlet-i 'Âliyye) eski imparatorluğa ait olan tarihyazımı geleneklerine ve usûllerine kayıtsız kalması düşünülemezdi. Ayrıca toprağa bağlı bir imparatorluk olan Osmanlı imparatorluğu'nun tarihyazımı, yaşadığı tarihsel süreç itibariyle hem geleneksel hem de modern tarihyazımı örneklerini de bünyesinde barındırmaktadır. Fakat Modern Osmanlı tarihyazımı örnekleri Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal olarak sona ermesinden sonra da devam etmiştir. Örneğin Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde de hem tarihçilerin ortaya koyduğu çalışmalarla hem üniversitelerdeki bölümlerle hem de araştırma kurumları ve enstitülerle bilimsel ölçütler dikkate alınarak Modern Osmanlı tarihyazımı devam etmektedir. Osmanlı tarihyazımı hakkında ayrıntılı bilgi çalışmanın içerisinde verileceğinden bu çalışma için asıl önemli noktaların çalışmaya giriş aşamasında vurgulanması gerekmektedir.

[28] Michelle Perrot, *"Tarih (in Cinsiyetlendirilmesi)"*, **Eleştirel Feminizm Sözlüğü**, haz. Helana Hırata ve diğerleri, çev. Gülnur Acar-Savran, Ankara; Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2015, ss. 279-284. Prof. Dr. Fatmagül Berktay de tarihyazımındaki bu sorunsalı tarihin cinsiyeti olarak nitelendirir. Fatmagül Berktay, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul; Metis Yayınları, Üçüncü Baskı, 2010, ss. 7-34.

Her şeyden önce böyle bir çalışma içerisine girildiğinde; ilk bakışta Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı siyasal sürecin uzunluğu düşünülerek materyal açısından devasa bir bilgi yığını varmış izlenimi ortaya çıkabilir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal olarak var olduğu zaman ile belli bir zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşamış tarihçiler ve bu tarihçilerin ortaya koyduğu tarihyazımı örneklerinin sayısı arasında ters orantı vardır. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını sürdürdüğü dönemde Osmanlı tarihyazımını ortaya koyan tarihçilerin sayısı ve Osmanlı tarihyazımı olarak kabul edilen eserlerin sayısı bellidir. Fakat hem anonim ve anonim olmayan Tevarih-i Âl-i Osman geleneğine ait tarihyazımı örnekleri hem şehnâmenüvislik ve vekâyinüvislik gibi resmî devlet görevi olarak da görülen tarihyazıcılığı örnekleri hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni gibi kurumların ortaya koyduğu tarihyazıcılığı örnekleri düşünülürse; her biri Osmanlı tarihyazımı içinde yer alsa da tarihyazımı yaklaşımı olarak farklı yaklaşımlar ve farklı örneklerdir.[29] O yüzden bir tarih çalışmasında, Osmanlı tarihyazımının geneline ait tüm çalışmaları kullanarak belli bir konuda akademik bir çalışma ortaya koymaya çalışmak, herhangi bir tarihçi için hem zor bir iş olacak hem metodolojik (yönteme dâir) sorunları ortaya çıkaracak hem de gerçeğe uygun olmayan yaklaşımları da bünyesinde barındıran akademik olmayan bir çalışmanın varolmasına neden olacaktır. İşte bu çalışmada Osmanlı tarihyazımı içinde belli bir tarihyazımı tarzı üzerinden hareket edilecektir. Bu Osmanlı tarihyazımı tarzıysa *veka-yinüvislik* ya da *vak'anüvisliktir.*

Vak'anünislik, Şehnâmenüvislikten sonra XVIII. yüzyılda Divan-ı Hümâyun dâiresinde ihdâs olunan bir memuriyet (resmî) olmasının yanında aynı zamanda imparatorluğa ait bir tarihyazıcılığı örneğiydi. O yüzden günümüz düşünce yapısında olmasa da o zamanın siyasal ve kültürel bağlamında resmî bir tarihyazıcılığıydı. XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başında Halebli Na'ima Mustafa Efendi (Kimi kaynaklara göre ilki Abdurrahman Abdurahman Abdi Paşa'dır) ile başlayan bu süreç Abdurrahman Şeref Efendi'ye kadar devam etmiştir.[30] İşte bu çalışmada XVIII. yüzyıl (geleneksel dönemin sonu veya erken modern dönem) vak'anüvislerinden Halepli Nâima Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Nâima* adlı eseriyle XIX. yüzyıl (modern dönem) vak'anüvislerinden Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* adlı eseri arasında iki tarihsel dönemli iki olgulu ve bir sorunsala dayanan metinsel bir karşılaştırma yapılacaktır. XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl iki dönem, geleneksellik ve modernizm iki olgu ve mevcut sorunsal da toplumsal cinsiyettir. Fakat

[29] Osmanlı tarihyazımı hakkında kaynaklarıyla birlikte çalışma içinde ayrıntılı bilgi verilecektir.
[30] Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, c. 3, sf. 574; Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 2. Baskı, 19986, sf. 354–355.

belirtilmesi gereken nokta tarihyazıcılarının yaşadığı dönemle yazdığı dönem arasında tarihsel bir zaman farkı vardır. Yazdıkları dönemler yaşadıkları dönemden öncesini içermektedir. O yüzden ikisinde de retro-spektif (geçmişe dönük) bir bakış açısı vardır. (Fakat yazdıkları dönemle yaşadıkları dönem arasındaki zaman farkları yaklaşık 50 ilâ 100 yıl arasıdır.) Bu arada kendi dönemlerini yazmayı da ihmâl etmemişlerdir. İşte bu çalışmada bu gibi ölçütler dikkate alınarak bahsi geçen resmî vak'anüvislerin tarihyazımı örnekleri üzerinden toplumsal cinsiyet olgusu (sorunsalı) metinler üzerinden karşılaştırmalı bir analizle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Şu anda girizgâhı yapılmakta olunan bu çalışmanın toplumsal tarih açısından da öneme sahip olduğu bilinmesi gerekmektedir. Toplumsal tarih, XX. yüzyılın başında hem kitlesel tarihyazımı temelinde hem kurumsal tarihyazımı temelinde ilk çalışma örnekleriyle kendini göstermeye başlayan[31] ve daha sonra 1930'lara doğru Fransa'da hem okul hem de dergi olarak faaliyet gösteren Annales Okulu[32] ile adından söz ettiren bir sosyal bilim yaklaşımının adıdır. (Aynı zamanda yapısalcıların ağırlıkta olduğu bir yaklaşımdır.) Bazı sosyolojik yaklaşımlara göre de tanınırlılık açısından bir uzmanlık alanı olarak toplumsal tarih, 1960'larda ve 1970'lerde, siyasal ve iktisadî tarihteki yerleşik pratiklerle elitizme ve ampirizme karşı bilinçli bir tepki şeklinde gelişmiştir. Bu yüzden birçok uygulayıcısının gözünde, yeni toplumsal tarih *sıradan insanların sözcülüğünü üstlenmek*le eş anlamlıdır. Bu durumun yansımalarından birisi, sıradan erkek ve kadınların gündelik deneyimleri, değerleri ve yaşam tarzına duyulan ilginin hızla bir çığ gibi büyümesidir.[33] Ayrıca toplumsal tarihin ortaya çıkışının bir başka boyutuysa dünyadaki tarih alanındaki ilmî realiteler paralelinde tarihyazımındaki çalışmalarda toplumsal tarihin önem kazanmış olmasıdır. Dünya tarihçiliği farklı bir bilimsel seyir izlemekte ve tarih disiplini sadece siyasi ve iktisadî alanla sınırlı kalmamaktadır. Yani XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren tarihin alanını genişletme çabaları en uygun meyvelerini vermiştir. ABD ile Fransa bu konuda bilimsel yaklaşım olarak çığır açmıştır.[34] Bu yüzden toplumsal tarih, başat bir alan olmasının ötesinde multi-disipliner (çok disiplinli) ve inter-disipliner (disiplinlerarası ilişkiye dayanan) olan çok geniş ölçekte bir

---

[31] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 385–388.

[32] Annales Okulu'nun kuruluş süreci için bkz. Peter Burke, **Annales Okulu**, çev. Mehmet Küçük, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 2002, ss. 39–69; Annales Okulu'nun yaklaşımının Türkiye'deki tarihçiliğe etkileri açısından bkz. Erdem Sönmez, **Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı – Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'e-**, Ankara; Tan Kitabevi, 2. Baskı, 2010, ss. 131–217.

[33] Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü,** çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Baskı, 2009, sf. 758–759.

[34] John Tosh, **Tarihin Peşinde**, çev. Özden Arıkan, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1997, sf. 89; Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram,** çev. Mete Tunçay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kuram: 1, İkinci Basım, 1994, sf. 13–16.

tarihsel yaklaşımdır. Türkiye'deki tarihyazımı açısından düşünülürse; toplumsal tarihin ilk örneklerini veren isimlerin modern Osmanlı tarihçileri arasından çıktığı görülecektir. Ord. Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü, Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Prof. Dr. Halil İnalcık gibi isimlerin Osmanlı tarihyazımı açısından verdiği tarih eserlerinin niceliğine ve niteliğine bakılırsa, toplumsal tarih çalışmalarının önemli bir yer tuttuğu açıkça görülecektir.[35] Aynı şekilde Osmanlı tarihçilerinden biri olan Donald Quataert'ın vurguladığı gibi toplumsal tarihin *aşağıdan tarih* boyutu da vardır. Aşağıdan tarih olarak nitelendirilen tarih yaklaşımı, teorik ve pratik olarak da Osmanlı çalışmaları içinde de önemli bir konuma sahiptir.[36] Ayrıca Prof. Dr. Suraıya Faroqhı de Osmanlı çalışmaları temelinde toplumsal tarih örneği olarak kırsal tarihin (histoire de rural[37]) de önemli bir yer tuttuğundan çalışmalarında bahsetmiştir.[38] Sonuç olarak bu çalışmada, çalışmanın başlığından da anlaşılacağı üzere toplumsal cinsiyet yaklaşımı üzerinde durulacaktır. Bu yüzden isimleri daha önce belirtilen Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin eserlerine (Târih-i Nâima ve Târih-i Cevdet) ait seçilmiş tarihî metinler üzerinden karşılaştırmalı bir metin analizi yapılacaktır. Bu yöntemle Osmanlı toplumunun genelindeki toplumsal cinsiyet ilişkileri ortaya konulmaya çalışılacağı için bu tarih çalışmasında yaklaşım olarak toplumsal tarih boyutu da kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır.

Çalışmada tarihî metinler üzerinden karşılaştırmalı bir analiz yapılacağından ister istemez karşılaştırmalı tarih yöntemi de kullanılacaktır. Özellikle geçen bir-iki asır içinde ortaya çıkan tarih disiplinindeki gelişmeler, sosyal bilimcilere göstermiştir ki tarih disiplini ve bu disiplinin somut göstergesi olan tarihyazımı, klasik yöntemlerle yapılamayacak kadar aşama kaydetmiştir. İşin diğer boyutuysa; tarih disiplini içinde de bazı araştırma yöntemleri aşama kaydetmiştir. Olguları, olayları ve yapıları tarihsel perspektifte karşılaştıran ve bu karşılaştırmalardan tarihsel sonuçlara ulaşmak isteyen karşılaştırmalı tarih yöntemi, tarih

---

[35] Halil İnalcık, **Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası**, İstanbul; Kırmızı Yayınları, 1. Baskı, 2014, ss.42-57; Erdem Sönmez, **Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı –Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'e**-, Ankara; Tan Kitabevi, 2. Baskı, 2010, ss. 131–214.

[36] Donald Quataert, *"Osmanlı Çalışmaları ve Aşağıdan Tarih"*, **Tarih, Sınıflar ve Kent**, der. Besime Şen-Ali Ekber Soğan, Ankara; Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2010, ss. 20–30.

[37] Annales Okulu için de bu yaklaşım eser bazında birçok örnek vermiştir. Marc Bloch, ***Les Caractéres Originaux de L'histoire Rurale Française,*** 1931, Paris 1952. Bu çalışma İngilizceye **French Rural History** [Fransız Kırsal Tarihi] olarak çevrilerek 1966'da Londra'da çevrildi. Yine George Duby'nin **L'économie Rurale et La Vie de Campagnes dans L'occident Médiéval** adlı 1962 yılındaki çalışması İngilizceye Londra'da 1968 yılında **Rural Economy and Country Life** [Kırsal Ekonomi ve Kırsal Yaşam] olarak çevrilmiştir. Peter Burke, **Annales Okulu**, çev. Mehmet Küçük, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 2002, sf. 193–209.

[38] Suraıya Faroqhı, *"Arşivlere Yansıyan Kırsal Hayat: Seçilmiş Örnekler"*, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2003, ss. 82–109 Ayrıca verilen çalışma bkz. Suraıya Faroqhı, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 18, 2006.

disiplini içinde gelişen yöntemlerden biridir.[39] Bu çalışmadaysa XVIII. yüzyıl (geleneksel dönemin sonu) vak'anüvislerinden Halepli Nâima Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Nâima* adlı eseriyle XIX. yüzyıl (modern dönem) vak'anüvislerinden Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* adlı eseri arasında iki tarihsel dönemli iki olgulu ve bir sorunsala dayanan metinsel bir karşılaştırma yapılacaktır. Bahsi geçen bilimsel tespitler sayesinde bu çalışmanın biçim ve içerik boyutu da dikkate alınarak, bu konuya uygun karşılaştırma ölçütü üzerinden bir çeşit karşılaştırmalı tarih metodu uygulanmış olacaktır. Zaman zaman Osmanlı tarihyazımıyla eski dünya kıtalarına ait diğer tarihyazımı örnekleri arasında toplumsal cinsiyet sorunsalı açısından ne gibi benzerlikler ve farklılıklar olup olmadığı irdelenecektir. Ayrıca bahsi geçen metin analizleri sayesinde toplumsal cinsiyet sorunsalının sadece Osmanlı tarihyazımına has bir sorun olup olmadığı yönünde bazı çalışma örnekleri de ortaya konulacaktır. Bu sayede toplumsal cinsiyet olgusu diğer bazı tarihyazımı örneklerinde de bir sorunsal olup olmadığı da irdelenmiş olacaktır. Bu yöntemle de ideal olandan ziyade gerçek olarak düşünülenin peşine düşülerek, tarih disiplinin metodolojik kâideleri ölçüsünde bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır. Nitekim bahsi geçen bu çalışmada, akademik bir tarih çalışmasına uygun olarak, spekülasyondan ziyade mevcut durumun keşfi ve tanımlanması yöntem olarak daha fazla önplana çıkarılmıştır. Aşırı ideolojik yaklaşımlar ve metodolojik beklentiler, çalışmayı amacından uzaklaştırabileceği için bu çalışmayı ortaya koymaya çalışan araştırmacı tarafından bu çalışmanın bazı kısıtlıkları ve imkânları da kesinlikle dikkate alınmıştır.

Sonuç olarak çalışmanın genel seyri ve kuramsal çerçevesi bu şekildedir. Çalışma hem bir tarih çalışmasıdır hem de bir sosyal bilim çalışmasıdır. Aynı zamanda egemen bir tarih anlatısına karşılık olarak oluşturulmaya çalışılan bir tarihyazımı örneği olarak da düşünülebilir. Bu yüzden çalışmada verilen bilgiler önemli olduğu gibi çalışmanın belli bir kuramsal çerçeveye göre oluşturulması da önem arz etmektedir. O yüzden çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi ve çalışmanın genel seyrinin takip edilebilmesi için çalışmanın giriş kısmında bazı bilgilerin verilmesi araştırmacı tarafından gerekli görülmüştür. Çalışma

[39] Ed. James Mahoney-Dietrich Rueschemeyer, **Comprative Historical Analysis in the Social Sciences**, England; Cambridge University Press, First Published, 2003; Paul Veyne, **Tarih Nasıl Yazılır?,** çev. Nihan Özyıldırım, İstanbul; Metis Yayınları, 1. Baskı, 2014, ss. 170-173; William H. Sewel, *"Marc Bloch and the Logic of Comparative History"***, History and Theory,** Middletown: Wesleyan University Press, Vol. 6, No. 2, 1967, ss. 208–218; March Bloch, "*Pour Une Histoire Comparée des Soćiétés Européenes"* [Avrupalı Toplumların Karşılaştırmalı Bir Tarihi İçin], **Revue de syntése historique,** 46, 1925, ss. 15–50; Nedim Yalansız, *"Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım",* **The Journal of İnternational Social Research**, Volume 2/9, 2009, ss.493–498; Serkan Gül, *"Method And Practice In Comparative History",* **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Yaz, 2010, Sayı: 26, ss. 143–158.

hakkında verilmesi gereken teorik ve pratik bilgiler verildikten sonra çalışmanın esas içerik kısmına geçilmesinde artık herhangi bir sakınca yoktur.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMLAR DÜNYASI VE TARİHYAZIMI

1.1. TARİH (TARİHYAZIMI) NEDİR?

Herhangi bir durumda tarihyazımıyla ilgili bir çalışma yapılmak isteniyorsa, Edward Halett Carr'ın kitabına[40] başlık olabilecek kadar önem arz ettiği düşünülen, *Tarih Nedir* sorusuyla işe başlamak önemli bir adımdır. Bu noktada bahsi geçen soruyu sorup cevaplamaya çalışmak ise hem ortaya çıkarılcak bilimsel bir anlatı açısından hem üzerinde yoğunlaşılan tarih çalışmasının seyri açısından hem de bu çalışmada ulaşılmak istenene ulaşmak açısından daha uygun görülmüştür. O yüzden bu çalışmada, yapılmak istenen aşırı bilgi gösterisine veya çok derinlere inen bir sondajla yapılmış bilgi arkeolojisine meydan vermeden, *tarih* kavramını anahatlarıyla ele almak olmalıdır. Bunun için izlenecek yol, *tarih* kavramının etimolojik, metodolojik ve felsefi (belki de epistemolojik) açıdan bazı anlamsal karşılıklarını ortaya koymak olacaktır. Ayrıca bu çalışmanın amacına ve genel gidişatına uygun olarak tarih kavramının ele alınmasında Doğu-Batı ikilemini içerisinde barındıran kültürel görecelik yaklaşımı da dikkate alınacaktır. Özellikle etimolojik açıdan Doğu ve Batı dünyasında tarih kavramının ortaya çıkışı farklı şekillerde ve farklı anlamlarda gerçekleşmiştir. İnsan var oldukça anlamlandırma süreci devam ettiğinden bu süreçse farklı şekillerde gerçekleşmeye halen devam etmektedir. Daha genel bir perspektiften böyle bir anlam farkının önem arz etmediği ilk bakışta bir yaklaşım olarak düşünülebilir; fakat okunmakta olunan bu çalışma için bu etimolojik ve anlamsal fark çok fazla önem arz etmektedir. Çünkü farklı tarihyazımı geleneklerini ve tarzlarını aynı kubbe altında buluşturmuş bir tarihyazımı (Osmanlı Tarihyazımı)[41] ve bahsi geçen tarihyazımını oluşturan bir tarih felsefesinin vurgulanması bu çalışmanın ahengi içinde sözkonusu edilecektir.

Batı literatüründe farklı dillerde history, histoire, istoria, storia kelimesi olarak kullanılmakta olan tarih kelimesinin kökeni Grekçedeki (Yunanca) *İstoria* (Ιστορια;

[40] Edward Hallett Carr, **What is History ?,** Macmillan Com., First Edition, 1961; Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir ?,** Çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul; İletişim Yayınları, 9. Baskı, 2006. (Ocak-Mart 1961'de Cambridge Üniversitesi'nde Verilmiş George Macaulay Trevelyan Konferansları)
[41] Çalışmanın İkinci Bölümü'nde Osmanlı Tarihyazımı hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

Ταριχ) [42] ya da *İstorein* (*historain*'dan *historia*'ya geçtiğini üzerine dil çalışmaları açısından farklı yaklaşımlar da vardır.) sözcüğünden gelmektedir. Sözcük İyon lehçesinde *bildirme, haber alma yoluyla bilgi edinme* anlamında kullanılmıştır. İstoria kavramı sadece doğal olaylara ilişkin birikim bilgisi ile sınırlanmayıp (ki daha çok burada empeira kelimesinin ayrımı kastedilir) insan ve insan topluluklarının başından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamında kullanılmıştır. Grekçede (Eski Yunanca) *istorein* kavramı *tanık olunan* bilgilerin anlamını vurgulanmak için kullanılmıştır. O yüzdendir ki bu kavramı ilk kez kullananlardan biri olarak kabul edilen Herodotos, yazdığı kitaba **istorias apodeisis**[43] yani *tanık olunan ve haber alınan şeylerin anlatılması* anlamına gelecek şekilde bir başlık vermiştir. Bu anlamıyla erken dönemde bu kelimenin etimolojisini de belirleyen bu husus, Grekçedeki doğrudan gözlemlenen ve genel olan *empeiria* kavramıyla bireysel aynı zamanda rastlantısal olan *istoria* arasındaki anlam karşıtlığından ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı zamanda bu kelimenin epistemolojisi açısından da bir belirleyicidir. Hatta bazılarına göre bu karşıtlık ise aynı zamanda theoria ile istoria arasındaki anlamsal ve felsefi karşıtlık ya da farklılıktır. (Ayrıca Yunan düşüncesine göre tarih bir yönüyle geçmişle kurulan ilişki üzerinden hareket eden bir tür anımsamadır.)[44] İleride de değinileceği üzere daha sonra bu *istoria* kelimesi, Latinceye *historia* olarak intikal edecek ve etimolojik bir farklılıktan kaynaklanan theoria-historia karşıtlığı tarih felsefesi temelinde yüzyıllar boyunca tartışılacaktır. O yüzden felsefi olarak sürekli ortaya konulan bu kelimenin anlamı, aslında sözcüğün etimolojisi üzerinden de hareket edilmesi gereken bir boyuta sahiptir.

---

[42] Güler Çelgin, **Eski Yunanca-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 335.

[43] Herodotos, **Herodot Tarihi**, Türkçesi Müntekim Ökmen, İstanbul; Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi 19, 3. Baskı, 1991; Herodotos, **Tarih,** haz. Müntekim Ökmen, İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikleri, XXVIII, 8. Baskı, 2012.

[44] *"History",* **Encylopedia of Britannica**, Chicago; Encylopedia Britannica İnc, Volumme 11, 1972, p. 594–595; Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, Bütün Eserlerine Doğru–7, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 9. Baskı, 2001, sf. 21–23; Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul; Remzi Kitabevi, 14. Basım, Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 7, 2004, sf. 396–397; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 44–45; Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu**, Tarih Düşüncesi III, Ankara; Dergâh Yayınları, Felsefe Dizisi: 6, 1. Baskı, 2004, sf. 16–21. Aynı Grekçe (Eski Yunanca) sözcük Rumcada da kullanılmaktadır. Rumcada tarih (Ταριχ) ve ilm-i tarih (λμι ταΡιχ) Yunancaya yakın anlamıyla kullanılmaktadır. Timestokli Ahtena (ΘΕΜ ΚΤΕΝΑ), **Kâmus-ı Rûmî**, Rumcadan Türkçeye Lûgât, İzmir; Amalteea Gazetesi Matbaası, 1896 (1311), sf. 585; Baykan Sezen (yön.), **Yunan Tarihçiliği**, Sosyoloji Araştırma Merkezi Çalışma Günleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, sf. 8-9.

Latince sözlüklere bakıldığında müennes (dişil) isim olarak gösterilen historia sözcüğü; *res gestea, rerum gestarum memoria* ve *annales* gibi başka sözcüklerle birbirine yakın anlamlı olarak kullanılmaktadır. Fakat her ne kadar birbirine yakın olarak gösterilse de bu sözcükler temelde felsefi olarak farklı olmasının yanında filolojik olarak da farklı anlamlara gelmektedir. *Historia* kelimesinde daha düzenli şekilde gerçekleştirilmiş bir araştırma veya zamanın bir şekilde tarihselleştirilmesi anlamı varken; örneğin annales (eril isim) ise gerçekleşmiş olayların çeşitli amaçlarla yıldan yıla düzenli bir şekilde kaydedilmesidir. *Res* kelimesinin ise bir değil birçok anlamı vardır. Geçmişte yapılan işler temelinde tarih ile kurulan anlamsal yakınlık, aslında daha genel anlamdaki geçmişle ilgilidir. Çünkü geçmişte yapılan her olay, tarih olarak ele alınmamaktadır. O yüzden Latince sözlüklerde kasetedilen *historia, res* ve *annales* kelimelerinin verdiği anlamlar birbirinden farklıdır. (Örneğin historia kelimesinin sorgu, soruşturma ve öykü anlamı da vardır.)[45] O yüzden Latinceye *historia* sözcüğü daha önce belirtildiği gibi Grekçe *istoria* sözcüğünden geçmiştir. Bu kelimenin geçişinde ise theoria-historia ayrımı da benimsenmiştir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasındaysa, doğrudan gözlemlenen ve genel olan theoria (aynı zamanda empeiria) ile bireysel aynı zamanda rastlantısal olabilen historia arasındaki ayrımın varolduğunun kabul edilmesi önemli bir faktördür.[46] Yunanca İstoria sözcüğünden Latinceye historia olarak geçen sözcük, daha sonra diğer Batılı dillerine de geçmiştir. İngilizceye history[47], Fransızcaya histoire[48], İtalyancaya storia[49] ve

---

[45] J.R.V. Marchant (Revised), **Cassell's Latin Dictionary (Latin-Englısh and Englısh-Latin)**, Cassell and Company Lımıted, 1907, sf. 202, sf. 714; Thomas Hewitt Key, **Latin-Englısh Dictionary**, Cambridge University Press, 1888, sf. 538–539; **Leverett's Latın-Englısh Lexicon**, Boston; J. H. Wilkins and R. B. Carter and Charles C. Little Companyi 1837, sf. 126, sf. 73, sf. 82; William Smith, **An İntroduction to Latin Prose Composition –Principia Latina IV-,** Toronto; Canada Publıshing, Company, 1879, sf. 64; George Rohde-Samim Sinanoğlu, **Lıngua Latına-Latince Ders Kitabı 1-**, Dördüncü Basılış, Ankara; Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970, sf. 79; Erdal Alova, **Latince-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Sosyal Yayınları, 5. Baskı, 2013, sf. 270-271.

[46] Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, Bütün Eserlerine Doğru–7, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 9. Baskı, 2001, sf. 25; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 44–45; Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu**, Tarih Düşüncesi III, Ankara; Dergâh Yayınları, Felsefe Dizisi: 6, 1. Baskı, 2004, sf. 16–21.

[47] Ali Nourai, **An Etymogical Dictionary of Persian, Englısh and Other İndo-European Languagues**, Xlibris Corparation, 2013, İSBN 978-1479785445, sf. 504; J. W. Redhouse, **A Lexicon Englısh and Turkısh -Kitab Lehcetü'l-Mâna El-Ceyms (James) Redhous (Redhouse) El İngilizî-,** Constantinoople; A. H. Boyajian, Thırd Edition, 1884, sf. 400–401; James William Redhouse, **Redhouse's Turkısh Dictionary (Türkçe İngilizce Lügât Kitab Telifi Redhous El İngilizî)**, edi. Charles Wells, London; Bernard Quatrich, 2. Edition, 1880, sf. 149; **İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü**, İstanbul; Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Tic. A. Ş., 16. Baskı, 2003, sf. 460-461; James William Redhouse, **Müntehabât-ı Lûgât-ı Osmaniye**, Cild-i Evvel, Der Saadet, 1852 (1269), sf. 121; Miranda Steel (Edi.), **Oxford Wordpower Dictionary**, Oxford University Press, 8. Baskı,

Rusçaya **История** (istoriya)[50] olarak geçmiştir. Yalnız *istoria* sözcüğü Almancaya *historie* şeklinde geçmesine rağmen bu dilde daha çok tarih kelimesinin yerine *geschichte* sözcüğü kullanılmaktadır. Bu kelime Almancada *olmak, ola gelmek* anlamına gelen *geschehen* sözcüğünden türetilmiştir.[51] Sonuç olarak Grek (Eski Yunanca) kökenli istoria sözcüğü, Batı dillerinin çoğuna bu şekillerde geçmiştir. Bugünlere kadar da bu sözcük halen kullanılmaya devam edilmektedir.

Eski Yunanca (Grek) kökenli *(h)istoria* sözcüğü, Batı dillerine geçtiğinin vurgulanmasının yanında, aslında Hint-Avrupa dil grubundaki birçok dille birlikte, Semitik dillere de yakın anlamlarıyla birlikte geçtiğinin de vurgulanması gerekmektedir. Çünkü *istoria* kelimesi Doğu[52] dilleri arasındaki Semitik dillerden Arapçaya ve Hint-Avrupa dillerinden Farsçaya da geçmiştir. Hatta bu iki doğu dili üzerinden Ural-Altay Dil Grubunda yer alan Türkçeye dahi istoria kelimesi başka

---

2005, sf. 326; Pars Tuğlacı, **Türkçe-İngilizce Bilimsel ve Teknik Terimler Sözlüğü,** İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 2001, sf. 463.

[48] Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Fransevi,** Türkçe'den Fransızcaya Lügât, İstanbul; Mihran Matbaası, 1883 (1299–1300) sf. 301; Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Fransevi (Resimli)**, Fransızcadan Türkçeye Lûgat Kitabı, İstanbul; Mihran Matbaası, 4. Edition, 1905 (1322), sf. 1197–1198; İsmail Hakkı Danışmend, **Fransızca-Türkçe Dil Kılavuzu,** İstanbul; Kanaat Kitabevi, sf. 632–633; Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul; Adam Yayınları, 3. Baskı, 1990, sf. 706-707.

[49] Asım Tanış, **İtalyanca-Türkçe Büyük Öğretici Sözlük**, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, c. 2, 1528.

[50] Haz. Mehmet Aslan-Galina Stoletnaya-Gakilya Kamaletdinova, **Fono Rusça Standart Sözlük**, İstanbul Fono Yayınları, 295, 2009, sf. 647.

[51] Karl Steuerwald **Almanca-Türkçe Sözlük (Deutsch-Turkısches Wörterbuch)**, İstanbul; ABC Yayınevi, 2. Baskı, 1984; sf. 252-253; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 44–45; Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul; Remzi Kitabevi, 14. Basım, Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 7, 2004, sf. 396–397; Almancada tarih kelimesinin karşılığı olan geschichte sözcüğünün anlaşılması için Alman tarih felsefesinin de bilinmesi gerekmektedir. Özellikle George Wilhelm Friderich Hegel'in yaklaşımlarında sıklıkla tarih sözcüğünün anlam farklılıkları üzerinde durulmaktadır. George Wilhelm Friderich Hegel, **Tarihte Akıl,** Çev. Önay Sezer, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, Felsefe Dizisi 15, 2003, ss. 11–28; G. W. F. Hegel, **Tarih Felsefesi**, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul; İdea Yayınevi, I. Baskı, 2006, ss. 9–47; G. W. F. Hegel, **Tarih Felsefesi IV –Germanik Dünya-,** İstanbul; İdea Yayınevi, Cep Kitap Felsefe 17, 3. Baskı, 2011; Ayhan Bıçak, **Tarih Metafizikleri,** -Tarih Düşüncesi IV-, İstanbul; Dergâh Yayınları, 301, 1. Baskı, Haziran 2005, sf. 119–120.

[52] Burada kullanılan *Doğu* kavramı Batı retoriğinin geliştirdiği bir söylemdir. Coğrafi bir söylem olmasının yanında kültürel ve siyasal derinliği olan göreceli bir söylemdir. Konuyla ilgili olarak bu dipnotta verilen eserlere bakınız. Edward Said, **Şarkiyatçılık ve Batının Şark Anlayışları**, çev. Berna Ünler, İstanbul; Metis Yayınları, 3. Basım, 2006. Samir Âmin **Avrupa-Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi,** çev. Mehmet Sert, İstanbul; Chiviyazıları Yayınevi, 2007; Jack Goody, **Batıdaki Doğu**, çev. Burhan Mert Angılı-İsmail Mert Bezgin, Ankara; Dost Kitabevi, I. Baskı, 2002, ss. 11–23; Immanuel Wallerstein, **Avrupa Evrenselciliği Gücün Retoriği**, çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul; bgst Yayınları, Düşünce Dizisi 14, 1. Baskı, 2010, sf. 42–61; Maxime Rodinson, **Batıyı Büyüleyen İslam**, çev. Cemil Meriç, İstanbul; Pınar Yayınları, 14, 1. Baskı, 1983, ss. 75–85. Ian Parker, *"Söylemsel Pratik: Radikal Sosyal İnşacı Araştırmanın Kabulünde Kültür ve Bağlam"*, **Doğunun ve Batının Yerelliği –Bireylik Bilgisine Dair-**, Edi. Sibel A. Arkonaç, İstanbul; Alfa Yayınları, 1525, 1. Basım, 2004, ss. 35-63; Doğu'da ise Batı'dakine benzer bir anlayış sorunu da oksidentalizm olarak karşımıza çıkmaktadır.

başka kullanımlarıyla geçmiştir. Grekçedeki *istoria* sözcüğü çok eski çağlardan itibaren Arapçada yer almaya başlamıştır. Bu kelime Astûra, astûre (ustûre) اسطوُره yazılışıyla Arapçaya isim olarak geçmiştir.[53] Bu yaklaşıma göre M. Ö X. ve IX. yüzyıllarda Suriye'nin kuzeyine ve Irak'ın kuzeyine hâkim olan Aramîler, birçok Yunanca kelimenin Sâmî dillerine, dolayısıyla Arapçaya girmesine aracılık etmişlerdir. İşte İstoria kelimesi de bu yolla ustûre şeklinde Arapçaya geçmiştir.[54] Fakat bu kelimenin Akadça olduğu üzerinde duran etimolojik yaklaşımlar da vardır. Bu yaklaşımda Akadça *yazmak* anlamında veya *yazmak için* kullanılan *satarû* sözcüğündeki s-t-r sessiz harflerinden türetildiği üzerinde de durulmaktadır.[55] Hatta esâtir kelimesinin aslının Türkçeye *"satır"* olarak geçen Arapça السطر *es-satr* mastarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu kelime kökeninden hareket edilirse yazılı malzeme anlamı da vardır. Kelimenin ism-i mef'ûlu olan مسطوُر *mestur* şeklinin yazılı malzeme anlamı olduğu da unutulmamalıdır.[56] Yazının ortaya çıktığı coğrafya kabul edilen Mezopotamya'nın ve onun kültürünün, hem Anadolu yarımadası, hem Yunan yarımadası ve adaları, hem Arap yarımadası hem de İran (Fars) coğrafyası üzerinde kültürel olarak büyük etkisi olmuştur. Ayrıca Ortadoğu'daki kültürel geçişler düşünülürse; bu iki görüşte etimolojik yaklaşım olarak akla uygun görünmektedir. Astûra, ustûre kelimesinin çoğulu (cem'i) ise اساطير şeklinde yazılan esâtir kelimesidir. Bu kelime masallar, efsaneler, mitler

---

[53] Ali Nourai, **An Etymogical Dictionary of Persian, Englısh and Other İndo-European Languagues**, Xlibris Corparation, 2013, İSBN 978-1479785445, sf. 504; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 45-47; A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, sf. 2-3; İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, 272, 1. Baskı, 2011, sf. 5-6.

[54] M. Şükrü Akkaya, **Tarih Metodu ve Felsefesi Notları**, Ankara, 1938, sf. 10–13; E. Cavagniac, **Tarihî Kronolojinin Esasları**, çev. Osman Turan, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, sf. 63; Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 18.

[55] A. Jeffrey, **The Foreign Vocabulary of the Quran,** Oriental İnstitute, Baroda, Stephan Austin & Sons Press, Great Britain, 1938, sf. 56-57; Ali Nourai, **An Etymogical Dictionary of Persian, Englısh and Other İndo-European Languagues**, Xlibris Corparation, 2013, İSBN 978-1479785445, sf. 504; Ali Nourai bu konuda bu eseri de kaynak göstermiştir. F.Badreh-i, **Vâjheh-hay Dakhîl dar Quran-e Majid, Translations of A Jeffrey's Book with Comments**, Toos Publıshers, Tehran, 1372 (1993), sf. 113, 257.

[56] Fahruddin er-Razi, **Tefsir-i Kebir**, çev. Suat Yıldırım ve diğerleri, Ankara; 1990, IX, sf. 376–377; Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 19; Kasım Şulul, **İbn Haldûn'a Göre İslam Medeniyeti**, İstanbul; İnsan Yayınları, 545, 2. Baskı, 2013, sf. 364.

anlamında kullanılmaktadır.[57] Fakat üzerinde durulması gereken nokta ise Kuran-ı Kerim'de Ad, Semûd ve Ashâb-ı Medyen kavimleri; Fil kıssası, Ashab-ı Kehf, Harut ve Marut hikâyesi; Habil ile Kabil hikâyesi; Rûm kavmi gibi tarih bahsinin geçtiği bölümler[58] yer almasına (ve İslam öncesinde de tarih kelimesinin bilindiği düşünülmesine rağmen[59]) rağmen târih kelimesi Arapça olan bu semâvi kitapta yer almamaktadır.[60] Fakat Ku'rân-ı Kerim'de târih kelimesi yerine öncekilere ait masal, efsane, söylence, uydurulmuş sözler anlamına gelen esâtirü'l-evvelin اساطيرُ لأولين geçmektedir.[61] Ayrıca Ku'rân-ı Kerim'de bir olaya tanık olma neticesinde ve hakikate uygun bilgi verme anlamında خبر *haber* ve *nebe*, geçmişe ait gerçeklerin izini sürmek anlamındaysa *kıssa*, henüz olmuş olanın bilgisi anlamındaysa *hadis*

[57] Ali Nourai, **An Etymogical Dictionary of Persian, Englısh and Other İndo-European Languagues**, Xlibris Corparation, 2013, İSBN 978-1479785445, sf. 504; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 45-47; A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, sf. 2-3; İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, 272, 1. Baskı, 2011, sf. 5-6.

[58] Mazharuddîn Sıddıkî, **Kur'ân'da Tarih Kavramı**, çev. Süleyman Kalkan, İstanbul; Pınar Yayınları, 2. Baskı, İkinci Baskı, 1990, ss. 61-74; Muhammed El Arabî El Azuzî, **Mevzu'larına Göre Tertiplenmiş Ku'rân-ı Kerim Fihristi,** çev. M. Emin Es'adoğlu, İstanbul; Sönmez Neşriyat A.Ş. Yayınları, 10, 1969, sf. 224–230; Tarihîlik ve tarihsellik Ku'ran-ı Kerim'in ifade özelliklerinden biridir. Ömer Özsoy, *"Kuran'ın İfade Özellikleri"*, **Kuran ve Tarihsellik Yazıları**, Ankara; Kitabiyât Yayınları, 1. Baskı, 2004; 11–20.

[59] Cahiliye dönemi şiiri içinde *Tarih* kelimesinin kullanımı yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Rumca ve Habeşçe'den alınan bu sözcük Arapçada kendine yer bulmuştur. Semîh Ebû Muğulî, **Kur'an'ın Dilleri: Ku'ran'da Arapça Olmayan Kelimeler**, çev. Muammer Erbaş, İstanbul; İnsan Yayınları, 382, 1. Baskı, 2003, sf. 29, sf. 38.

[60] Mazharuddîn Sıddıkî, **Kur'ân'da Tarih Kavramı**, çev. Süleyman Kalkan, İstanbul; Pınar Yayınları, 2. Baskı, İkinci Baskı, 1990, ss. 61-74; Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 17–22; Kasım Şulul, **Kafiyeci'de Tarih Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 351, 1. Baskı, 2003, sf. 42–46; Kasım Şulul, **İbn Haldûn'a Göre İslam Medeniyeti**, İstanbul; İnsan Yayınları, 545, 2. Baskı, 2013, sf. 363-364; Ahmet Çelebi, **İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız**, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul; Serriye Kitapları, 2, 1. Baskı, 1997, ss. 13–65; *"Tarih"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 11. Cilt, 5. Baskı, 1978, sf. 776–799; Mustafa Fayda, *"Tarih (e't-tarih"),* **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; 2011, c. 40, ss. 30-36.

[61] Şerafettin Gölcük, *"El Esâtir"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, c. 11, sf. 359-360; Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 17–22;Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 45–47; A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, sf. 2–3; İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, 272, 1. Baskı, 2011, sf. 5–6. *Önceki masallar, efsaneler* anlamında kullanılan bu birleşik sözcük Kuran-ı Kerim'de dokuz ayette geçmektedir. Bu ayetler ise şöyledir: El-En'âm 6/25, El-Enfâl 8/31, En-Nahl 16/24, El-Mü'minûn 23/83, El-Furkân 25/5, En-Neml 27/68, El-Ahkâf 46/17, El-Kalem 68/15, El-Mutaffifin 83/13. İslam Dünyasında tarih kelimesi ve ona denk düşen kelimeler için bu dipnotta verilen eserlere ayrıca bakınız. Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı,** İstanbul; İSAR Vakfı Yayınları, 7, 1997, ss. 9-15; Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihçliği Üzerine**, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, İlmi Eserler 57, 1991,ss. 1-7; Emine Sonnur Özcan, **İslâm Tarihyazımında Gerçeklik ve El-Mesûdî**, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 111, 1. Baskı, 2014, ss. 23-62.

kelimeleri geçmektedir.[62] Örneğin haber kelimesi Doğu tarihyazımında çok önemlidir. Arapça haber sözcüğü *son ve yeni havadis, bilgi, ağızdan ağza dolaşan söz*[63] gibi daha birçok anlama gelmektedir. Ayrıca haber sözcüğü ve çoğulu olan اخبار ahbâr[64] sözcüğüyle başlayan çok fazla eser çok eski tarihlerden itibaren hem Arap tarihyazımında hem de Osmanlı tarihyazımında bulunmaktadır. (Örneğin XVI. yüzyılda yaşamış Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Künhü'l-Ahbâr [Haberlerin Özü][65] adlı eserinde olduğu gibi.) Ayrıca Arapçada kullanılan esâtir sözcüğü Farsçada da kullanılmaktadır. Farsçadaysa اسطوُره şeklinde yazılan bu sözcük astûreh (ustûre, istir, istire) olarak okunmaktadır. Cem'i (çoğulu) ise اساطير olarak yazılan bu sözcüğün okunuşuysa esâtir'dir. Sözcüğün anlamı efsane, mitoloji, masal, zırva anlamlarına gelmektedir. Efsânevi anlamında ustûrevi, efsânemsi anlamındaysa ustur-gûne kelimesi kullanılmaktadır. [66] Arapça kökenli olan ustûre sözcüğünün Osmanlı Türkçesine Farsça üzerinden geçtiği üzerinde durulmaktadır.[67]

---

[62] Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 17; Kasım Şulul, **İbn Haldûn'a Göre İslam Medeniyeti**, İstanbul; İnsan Yayınları, 545, 2. Baskı, 2013, sf. 363-364. Mesela Ku'rân-ı Kerim'de *Haberin* kelimesi El-Neml 27/7, El - Kassas 28/29. Kuran-ı Kerim'de bu sözcüğün hal eki almış veya türetilmiş kelime örnekleri için verilen esere bakınız. Mehmed Fuad Abdülbaki, **El Mûcemü'l-Mafihrisü'l-Elfâzu'l-Ku'rân-ı Kerim**, İstanbul; Mektebetü'l-İslamiyye, 1982, sf. 226–227.

[63] Muslihuddin Mustafa bin Şemseddin El Karahisarî (Eş-şöhr bi'l-Ahteri), **Ahterî-i Kebir**, İstanbul; Hacı Hüseyin Matbaası, 1308 [1891], sf. 333; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, Haz. Prof. Dr. Ahmet Kırkkılıç-Doç. Dr. Yusuf Sancak, Ankara; TDK Yayınları, 2009, sf. 268; Serdar Mutçalı, **Mini Kamus (El-Mûcemü'l Musâggar) Türkçe-Arapça**, İstanbul; Dağarcık Yayınları, 5, sf. 136; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgât**, Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 303; Mevlüt Sarı, **Arapça-Türkçe Lügâtı (El Mevârid),** İstanbul; Bahar Yayınları, 1980, sf. 372-373.

[64] İslam'da Allah'ın güzel isimlerinden (Esmaü'l-hüsna) biri olarak *her şeyden haberdâr olan* anlamına gelen الخبير *el-Habir* ismi kullanılmaktadır. Ayrıca İslam dünyasında ilim sahibi olanların özelliklerinden biri de haber kelimesinin çoğulu olan اخبار ahbâra sahip olmasıdır. Her şeyi bilen ve derin bilgisi olan anlamında da kullanılmaktadır. Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 17–18; Zeki Tan, **Kurân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü**, İstanbul; Özgü Yayınları, 46, 2010, sf. 197–198.

[65] Mustafa Bin Ahmed Bin Abdü'l-Mevla (Âli), **Künhû'l-Ahbâr**, Takvimhane-i Âmire Matbaası, 1277-1285 [1860-1868], 4 Rükn, 5 cilttir; Gelibolulu Mustafa Âli, **Künhû'l-Ahbâr, 4. Rükn,** Osmanlı Tarihi, I. Dizi, Sayı: 3, Ankara; TTK, 1. Baskı, 2009 (Tıpkıbasım); Gelibolulu Mustafa Âli, **Künhû'l-Ahbâr, Dördüncü Rükn,** Osmanlı Tarihi, c. II. Dizi, İndeks, haz. Ahmet Uğur-Ali Çavuşoğlu, Ankara; TTK, 1. Baskı, 2014.

[66] Ali Nourai, **An Etymogical Dictionary of Persian, Englısh and Other İndo-European Languagues**, Xlibris Corparation, 2013, İSBN 978-1479785445, sf. 504; Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Cavidan, 1352, sf. 134; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 141.

[67] James William Redhouse, **Müntehabât-ı Lûgât-ı Osmaniye**, Cild-i Evvel, Der Saadet, 1852 (1269), sf. 23; Hüseyin Remzi, **İlaveli Müntehabat-ı Lûgat-ı Osmaniyye**, Cild-i Evvel (I. Cilt) Şirket-i İraniyye Matbaası, 1298 (1881–1882); sf. 26; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe**

Şemseddin Sami, Kamûs-ı Türkî adlı leksikografik eserinde esâtir (müennes –dişil-, cem'i –çoğul-, Arapça me'hûz -alınmış-) sözcüğünü şu şekilde izâh etmektedir: *Yunanca* **Ιστορια** *(İstoria) dan me'hûz, "ustûre" lisânımızda gayr-ı müstemildir. Hurufat. Eski akvâm-ı maşrıkenin (Doğu kavimlerinin) kâzib (uydurma) mâ'bûdları (tanrıları) hakkında olan hikâyat ve nakliyat-ı garibeleri: Esâtirü'l-evvelin, esâtir-i yunaniyan (Yunan mitolojisi), esâtir-i iraniyye (İran mitolojisi)*[68] Görüldüğü üzere Şemseddin Sami esâtir sözcüğü için Yunanca kökeni üzerinde durduğu gibi hem Arapça olduğunu hem mitoloji kavramıyla ilişkili olduğunu hem de Ku'ran-ı Kerim'de geçen ve öncekilerin masalları anlamına gelen *esâtirü'l-evvelin* kavramına eserinde atıfta bulunmuştur. Ahmed Rıf'at (Yağlıkçızâde) Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye adlı eserinde esâtir kelimesini şu şekilde açıklar: *Efsâne makulesi, düzme hikâyeler ve destanlar ve perişan sözler demekdir. İsrailliyât gibi. Rûy-ı arzda hükümetler teşkil itmeğe başladığı zamandan Roma şehrinin tesisini yani milâdın yediyüz elli üç sene-i mukaddimine kadar mirûr iden zamana müverrihin ezmine-i esâtire dirler. Zira bu zamanın bir mükemmel tarihi olmadığından ekser vuku'atı esâtirden alınmış idi. Efsâne kelimesine dahi nazar buyrula. (bakınız)*[69] Muallim Naci'nin önemli bir kısmının kendisinin yazdığı Lügât-ı Nâci adlı eserindeyse esâtir sözcüğü şöyle açıklanmaktadır: *Arabca ustûrenin cem'i. Uydurma, rivayat-ı acibe, masal makûlesi şeyler: Esâtirü'l-evvelin.*[70] Fakat ustûre veya çoğulu esâtir olan sözcük anlam bakımdan Doğu dillerinde kullanılan tek sözcük değildir. Örneğin Klasik ve Modern Türkçede esâtir sözcüğüne yakın anlamıyla kullanılan başka bir sözcük ise efsânedir.[71] Masal, asılsız hikâye, destan, öykü, sergüzeşt gibi anlamlara gelen efsâne sözcüğünün kökeni (ufsâne) Farsçadır.[72] Esâtir ve efsâne sözcükleri

---

Ansiklopedik Lûgât, Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 1130; sf. 231; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 45–47

[68] Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Der Saadet; İkdam Matbaası, 1317, sf. 94.

[69] Ahmed Rıf'at, **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye,** İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1299, c. 1, sf. 143.

[70] Muallim Nâci, **Lûgat-ı Nâci**, Der Saadet, Asır Matbaa ve Kitaphanesi (Tıpkı Basım), İstanbul; Çağrı Yayınları, 6, 2006, sf. 52.

[71] Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Der Saadet; İkdam Matbaası, 1317, sf. 136–137; Ahmed Rıf'at, **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye,** İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1299, c. 1, sf. 228; Muallim Nâci, **Lûgat-ı Nâci**, Der Saadet, Asır Matbaa ve Kitâphanesi (Tıpkı Basım), İstanbul; Çağrı Yayınları, 6, 2006, sf. 95; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgât**, Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 206–207.

[72] Mütercim Asım Efendi, **Burhân-ı Katı**, Haz. Mürsel Öztürk,-Derya Örs, Ankara; TDK, 733, 2000, sf. 200; Ziya Şükun, **Gencine-i Güftâr, Ferheng-i Ziya**, Farsça-Türkçe Lûgat, İstanbul; MEB

günümüz Türkçe sözlüklerinde[73], daha çok sözlü (şifahi, oral) kültürü ön plana çıkartacak şekilde yer almaktadır. Sonuç olarak *istoria* kelimesi hem Batı dillerine hem de Doğu dillerine etimolojik olarak da geçmiş bir sözcüktür. Bazı şekillerde ve anlamlarda bu sözcük günümüz dillerinde kullanılmaya halen devam edilmektedir. O yüzden istoria kelimesinin etimolojik kökenini ve diğer dillere adaptasyonunu bilmek de bu çalışmanın seyri ve anlaşılması açısından daha dikkate değer olacaktır.

Yakındoğu coğrafyasında geniş bir kullanım alanı olan *Târih* kelimesinin Arapça olmasından ziyade etimolojik olarak Arapçaya nasıl girdiği tartışma konusudur. Bu tartışma konusu hakkında dört ana yaklaşım bulunmaktadır. Birinci ana yaklaşıma göre *tarih* kelimesi Arapça'nın içinde bulunduğu dil grubuyla olan ilişkisi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Arapça, içinde Akadça, Asurca, Süryanice, Samirice, İbranice (Yahudi Aramicesi de dâhil) gibi kadim dilleri bulunduran ve Sâmî (Semitik) dilleri olarak bilinen dil grubunda yer almakla birlikte güney veya güney batı dillerinin içinde sayılmaktadır.[74] İşte bu dil grubundaki yakınlıktan hareket edilerek ortaya konan yaklaşımlardan biri de şöyledir: Tarih kelimesi ortak olarak Sâmî v-r-h köküne dayanmaktadır. Mesela İbranicede Yārē(a)h, (Yārēx) *ay, kamer* anlamına gelmektedir. Buradan hareketle târihin mânâsı hakikatte *ay*ı tarif ederken bir tarafta *bir hadisenin, tarihi vak'anın vadesinin tayin ve tespiti* diğer tarafta ise *bunun vukuu ânını, zaman devresini, kronolojisini* ifade etmek üzere geliştirilmiş bir kullanım kastedilmektedir. Arapçadaki kökeni de semitik yakınlık üzerinden gelmiş olabileceği üzerinedir. Bu yaklaşıma dayanarak *tarih* sözcüğünün kökeni için pek çok kaynakta da bu söylem bilgi olarak verilmektedir.[75] İkinci ana

---

Basımevi, 1967, sf. 155; Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Cavidan, 1352, sf. 162; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 174–175.

[73] İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011, sf. 325, sf. 350; Doğan Kaya, **Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Sözlüğü**, Ankara; Akçağ Yayınları, 889, 2. Baskı, 2010, sf. 292–297; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 45–47.

[74] Ali Nourai, **An Etymogical Dictionary of Persian, Englısh and Other İndo-European Languagues**, Xlibris Corparation, 2013, İSBN 978-1479785445, sf. 504; İsmâil Râci el-Fâruki-Louis Lâmia el Fârûki, **İslâm Kültür Atlası**, çev. Mustafa Okan Kibaroğlu-Zerrin Kibaroğlu, İstanbul; İnkılâp Yayınları, Yayın No: 43, 3. Baskı, 1999, sf. 34–56; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 149–220.

[75] M. Plessner *"Tarih"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 11. Cilt, 5. Baskı, 1978, sf. 776–777; Mustafa Fayda, *Tarih (e't-tarih)*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2011, c. 40, ss. 30-36; Mazharuddîn Sıddıkî, **Kur'ân'da Tarih Kavramı**, çev. Süleyman Kalkan, İstanbul; Pınar Yayınları, 2. Baskı, İkinci Baskı, 1990, ss. 61-74; A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, sf. 2–3; İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, 272, 1. Baskı, 2011,

yaklaşım ise Kuran-ı Kerim'de *Tarih* kelimesinin kullanımı olmasa da Cahiliye dönemi şiiri içinde *Tarih* kelimesinin kullanımının varlığı yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Özellikle Rumcadan ve Habeşçeden alınan bu sözcük Arapçada edebiyat sayesinde kendine yer bulmuştur.[76] Üçüncü ana yaklaşım ise tarih sözcüğünün Arapçanın kendi içindeki lehçeler üzerinden varolduğu üzerinden hareket eden yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre ister başka dillerden alınsın isterse de dilin kendi içinde var olsun, tarih sözcüğü Arapçada varolduğu bir şekilde kabul edilmiştir. Bu yaklaşıma göre Arapça تأريخ *te'rih* sözcüğündeki hemzenin elife dönüştürülmesiyle elde edilmiş (Arapçada sesli harf olmamasından dolayı isti'mâl-i kesîre uygulamasıyla sözcüğün telaffuzunun değişmesi) olan تاريخ tarih kelimesinin kökeni, hem filolojik hem de etimolojik açıdan kendi içinde iki alt yaklaşımla açıklanmaktadır. Birincisi tarih sözcüğü Arapçanın Kays lehçesinde *yeni bir şey olması* anlamına gelen ارّخ *errehe*'den ya da Arapça fa'âl kalıbı üzerinden *errehe* olarak türetilmiş şeklinden ortaya çıkmıştır. *Errehe* kökü yaygın olarak *tarih atmak, tarih vermek, tarihlemek* anlamında kullanılmaktadır. Bahsi geçen bu köken te'fil kalıbı uygulanarak *Te'rih* kelimesine dönüştürülmüştür.[77] İkinci alt yaklaşıma göreyse tarih sözcüğü, Arapçanın Temîm lehçesinde bulunan ve *hamurun cıvıyıp uzaması için hamura su katılması ile yaban eşeğinin yavrulaması anlamına gelen* ورخ *verrehe* kökünden gelmektedir. Bu kök de fa'âle kalıbında uygulanıp ورّخ *verrehe* biçimine sokulduğunda *kitaba tarih koymak anlamına* gelir. İşte buradan hareketle *verrehe* kökünden tarih kelimesi ortaya çıkmıştır.[78] Görüldüğü üzere ikinci

---

sf 5; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 41–42; Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu,** -Tarih Düşüncesi III-, İstanbul; Dergâh Yayınları, 293, 1. Baskı, Aralık 2004, sf. 16–17; Kemal Arı, **Tarih Yöntemi**, İzmir; İleri Kültür Merkezi, 1. Basım, 2011, sf. 10; Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihçliği Üzerine**, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, İlmi Eserler 57, 1991,sf. 1-2; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı,** İstanbul; İSAR Vakfı Yayınları, 7, 1997, sf. 9-10.

[76] Semîh Ebû Muğulî, **Kur'an'ın Dilleri: Ku'ran'da Arapça Olmayan Kelimeler**, çev. Muammer Erbaş, İstanbul; İnsan Yayınları, 382, 1. Baskı, 2003, sf. 29, sf. 38.

[77] Mevlût Sarı, **El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat**, İstanbul; Bahar Yayınları, 1980, sf. 24; Mustafa Fayda, *"Tarih (e't-tarih"),* **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2011, c. 40, ss. 30-36; Kasım Şulul, **Kafiyeci'de Tarih Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 351, 1. Baskı, 2003, sf. 42–43; Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 102–109; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 41–43; **Fono Arapça Standart Sözlük**, Arapça-Türkçe; Türkçe-Arapça, (El-Kamûsu'l Arabü't-Tüllâb), İstanbul; Fono Yayınları, 241, 2009, Arapça-Türkçe sf. 9; Türkçe-Arapça sf. 289.

[78] Mevlût Sarı, **El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat**, İstanbul; Bahar Yayınları, 1980, sf. 1445-1446; Mustafa Fayda, *"Tarih (e't-tarih"),* **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2011, c.

alt-yaklaşım ise Arapçanın lehçeleri üzerinden hareket ederek tarih kelimesinin kökenini ortaya koymaya çalışmaktadır. Dördüncü ana yaklaşım ise karşıt yaklaşımlar olsa da[79] Farsça ماهروذ mâh-rûz ya da ماهروذه mâh-rûze sözcüğünün Arapçalaşması sonucu ortaya çıktığı üzerinedir. Bu yaklaşım için ise genelde X. ve XI. yüzyıl bilim insanlarından Ebû Reyhan El Birûnî[80] gösterilmektedir. Ona göre tarih kelimesi Farsça māhrūz kelimesinin Arapçalaştırılmış bir şekli olmalıdır. Zira māhrūz'da ay başlangıçlarının tespitinin mevzu bahis olduğu açıkça görülmektedir. Bu nazariye ise başka tarihçiler tarafından hicri senenin İslam takviminin başlangıcı olarak kabul edilmesi ve Ahvaz Valisi Hürmüzan tarafından yapılan bir tavsiyeyle ilgili olduğu gerçeği üzerinden hareketle ileri sürülmektedir. İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle devlet işlerinde (özellikle vergi) ortaya çıkan takvim sorununu çözmek için Hz. Ömer'e yapılan bir tavsiyeyle ortaya çıktığı kabulünden hareket edilmektedir. Bahsi geçen yaklaşıma göre Hürmüzan, İranlıların mâh-rûz diye adlandırdıkları bir hesap yöntemleri olduğunu dönemin önde gelen İslam büyüklerine anlatmıştı. İranlılar (Farsîler) bu hesap işlerini başlarına geçen kisralara (hükümdar) göre yaparlardı. Bu teklif üzerine toplantıya katılanlar mâh-rûz sözcüğünü zamanla *müerrih* (tarih tesbit eden) kelimesine dönüştürerek Araplaştırdılar. *Müerrih* kelimesinin masdarı olarak te'rih kelimesini kabul ettiler. Bu kelimeyi çeşitli çekim kalıplarında (Muarreb ve Ta'rib olarak bilinen Arapça kelime türetme yoluyla[81]) kullanarak düzenlediler. Aslında ortaya çıkan bu yaklaşım,

---

40, ss. 30-36; Kasım Şulul, **Kafiyeci'de Tarih Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 351, 1. Baskı, 2003, sf. 42–43; Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 102–109; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 41–43.

[79] M. Plessner *"Tarih"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 11. Cilt, 5. Baskı, 1978, sf. 776–777; Mustafa Fayda, *Tarih (e't-tarih)*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2011, c. 40, ss. 30-36; Kasım Şulul, **Kafiyeci'de Tarih Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 351, 1. Baskı, 2003, sf. 44–45; Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 104–106.

[80] Henry Corbin, **İslâm Felsefesi Tarihi, Başlangıçtan İbni Rüşd'ün Ölümüne Kadar,** çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul; İletişim Yayınları, 6. Baskı, Cilt 1, 2007, sf. 268–270; Mehmet Bayrakdar, **İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 30, 1985, sf. 194–195; Günay Tümer, **Birûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dini**, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 1975, sf. 63–68; A. Zeki Velidî Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, sf. 147–154; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı,** İstanbul; İSAR Vakfı Yayınları, 7, 1997, ss. 9-11; Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihçiliği Üzerine**, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, İlmi Eserler 57, 1991,ss. 1-2; Emine Sonnur Özcan**, İslâm Tarihyazımında Gerçeklik ve El-Mesûdî**, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 111, 1. Baskı, 2014, ss. 23-62.

[81] Soner Gündüzöz, **Arapçada Kelime Türetimi Kavramlar-Kuramlar-Kurumlar**, Samsun; Din ve Bilim Kitapları, 1. Basım, 2005, sf. 107–130.

Araplara ait olmayan bir takvim sisteminden hareketle tam Arapça orijinli karşılığıyla değil de Arapçalaştırılmış yabancı bir kelimeyle düzenlemesinden başka bir şey değildi.[82] Mütercim Asım Efendi'nin Burhân-ı Kat'ı olarak bilinen Farsça sözlük tercümesinde (XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında) mâh-rûze sözcüğünü şöyle tanımlamaktadır: *Çârûze vezninde. Sâlmeh (Tarih) manasınadır ki Arabî'de târih denir. Sinin (seneler), şuhûr (aylar), eyyâm (günler) ve evkât (vakitler) hesabını zabt ve hıfzeylemekten kinayedir.*[83] Bu eserden de de anlaşılacağı üzere mâh-rûz kelimesi, aslında Yakındoğu'da kullanılan bir tür takvim sistemden veya zaman hesaplama sistemlerinden biridir. Görüldüğü üzere *tarih* sözcüğünün etimolojik kökeni hakkındaki yaklaşımlar bu şekildedir. Târih kelimesin çoğulu ise تواريخ tevârih'tir. Tarih sözcüğüyle beraber tevârih sözcüğü de Yakındoğu coğrafyasında çok kullanılan sözcüklerden biridir. Özellikle bu coğrafyada Arapça, Farsça ve Türkçe gibi çok farklı dillerde eserler yazılmasına rağmen tevârih başlıklı birçok esere rastlamak mümkündür. Aynı zamanda tevârih (Tevârih-i Âli Osman) Osmanlı tarihyazımının erken dönemleri için bir geleneğin ismi bile olmuştur. Sonuç olarak Arapça kökenli Tarih kelimesi başta Türkçe (Osmanlı Türkçesinden bugün kullanılan Türkçeye kadar)[84] ve Farsça olmak üzere birçok doğu dillinde bir

[82] M. Plessner *"Tarih"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 11. Cilt, 5. Baskı, 1978, sf. 776–777; Mustafa Fayda, *"Tarih (e't-tarih"),* **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2011, c. 40, ss. 30-36; Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu,** -Tarih Düşüncesi III-, İstanbul; Dergâh Yayınları, 293, 1. Baskı, Aralık 2004, sf. 16–17; Kasım Şulul, **Kafiyeci'de Tarih Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 351, 1. Baskı, 2003, sf. 44–45; Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 104–106.

[83] **Ferheng-i Şuûrî, (Farsça-Türkçe Lügât),** İki Cilttir, Hasan, İstanbul, 1155, c. 2, sf. 358-359; Mütercim Asım Efendi, **Burhân-ı Katı**, Haz. Mürsel Öztürk,-Derya Örs, Ankara; TDK, 733, 2000, sf. 407. Günümüz Farsça sözlüklerinde mâh-rûz zaman hesaplama yöntemine yakın anlamıyla kullanıldığı gibi çeşitli türevleriyle de Ramazan ayını kastetmek için kullanılmaktadır. Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Cavidan, 1352, sf. 1034; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 1201.

[84] İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul; Leyla Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, sf. 451–452; Ahmet Cevdet Paşa, **Belâgat-ı Osmâniyye**, Turgut Karabey-Mehmet Atalay, Kaynak Eserler: 91, Ankara; Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş, 1. Baskı, 2000, sf. 182–187; Ahmed Rıf'at, **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye,** İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1299, c. 1 ss. 207-220; Hüseyin Remzi, **İlaveli Müntehabat-ı Lûgat-ı Osmaniyye**, Cild-i Evvel (I. Cilt) Şirket-i İraniyye Matbaası, 1298 (1881–1882); sf. 144; Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Der Saadet; İkdam Matbaası, 1317, sf. 372; Muallim Nâci, **Lûgat-ı Nâci**, Der Saadet, Asır Matbaa ve Kitâphanesi (Tıpkı Basım), İstanbul; Çağrı Yayınları, 6, 2006, sf. 203; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgât**, Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 1034; İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011, sf. 1203; **Türkçe Sözlük**, Haz. Haluk Akalın ve diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, 509, 2009, sf. 1907–1908.

anlamıyla değil birçok anlamıyla kullanılmaktadır.[85] Hatta bir dönem Türkiye'de tarih sözcüğü yerine **zamanbilim**[86] sözcüğü kullanılmaya çalışılsa da tarih sözcüğü insanlar üzerinde kullanım açısından daha pratik gelmiştir. O yüzden hem bilimsel literatürde hem günlük kullanımda târih kelimesi, diğer kullanılmak istenilen bazı kelimelere nazaran çok daha müstesna bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda toplumdaki tarih sözcüğünün kullanım alanı, genişliği ve yaygınlığı üzerinde durmak olayın anlaşılması için daha dikkate değer bir noktadır.

Tarih kavramı için yapılacak tanımın ne olduğu üzerinde araştırma yapan bir araştırmacı için sözlükler ne kadar önemliyse tarih kavramının anlam derinliğini anlamak için ansiklopediler de o kadar önemlidir. Gerek kapsamı bakımdan genel olarak kabul edilen popüler ansiklopediler gerekse de konularına göre ayrılmış ihtisas ansiklopedileri, tarih hakkında birçok tanım yapmışlardır. Bu ansiklopedilerin bazıları tarih kavramını çok geniş açıdan ele alırken; bazıları ise daha dar anlamıyla bu kavramı ele almıştır. Örneğin *The Lincoln Library of Essential İnformation* adlı ansiklopedik tarzda hazırlanmış kaynak eserde, tarih kavramını dar ve geniş anlamıyla ele almıştır. Bu kaynakta tarih maddesine anlam olarak giriş şöyledir: *Kelime anlamı olarak tarih, geçmişte meydana gelmiş her şeyi ifade etmek için her zaman kullanılmaktadır. Bu anlamda biz insanın tarihinin yanı sıra bitkilerin veya kayaların, yeryüzünün tarihinden de söz edebiliriz. Daha dar anlamıyla ise tarih insanoğlunun rastlantısallıklarının (kader, şans vb.) ve faaliyetlerinin bir kaydıdır. Böyle bir kayıt güvenilir kaynaklara dayanmalıdır ve tarih yazıcıları tarafından yorumlanmalıdır. Bu kayıtlar, yapılar, sanat yapıtları, üretilmiş nesneler veya yazmalar şeklinde olabilir. Hatta onlar kurumlar, dil ve geleneklerden arta kalanlar da olabilir. Fakat böyle kayıtlar, geçmişteki insan faaliyetlerine ışık tuttuğu sürece tarihyazımı için materyaldirler.*[87] Aynı şekilde *evrensel bilginin yeni bir incelemesi* olarak yola çıkan *Encylopædia of Brıtanica* tarih sözcüğünü hem geniş hem de dar anlamı olmak üzere iki anlamıyla ele almıştır. Dar anlamıyla tarihçilerin belirli olayların belirli şekillerde ve yöntemlerde kaydetmesi olduğunu belirtirken; geniş

---

[85] *Tarih* sözcüğünün Farsça kullanımları için bu dipnotta verilen sözlüklere bakınız. Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Cavidan, 1352, sf. 359; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 412–413.

[86] *Zamanbilim, Zamanbilimsel, Zamandizin* gibi kelimelerin kullanılması için verilen kaynağa bkz. Ali Püsküllüoğlu, **Öztürkçe Sözlüğü**, Ankara; Arkadaş Yayınevi, Genişletilmiş 12. Baskı, 1999, sf. 508.

[87] *"History"*, **The Lincoln Library of Essential İnformation**, Edi. Clyde W. Park, 3. Baskı, The Frontier Press Company, 1959, sf. 353.

anlamıyla ise tarihin, yalnız insan yaşamına ait bütün olayları değil aynı zamanda doğal dünyada da meydana gelen bütün olayları kapsadığını belirtmektedir.[88] *Meydan Larousse*, tarih kelimesinin yaklaşık yirmi farklı anlamını verirken kavramı geniş perspektifte ele almaktadır. Tarih eğitimini kastederek *Tarih dersi: Tarihten ikmale kalmak* örneğini bahsi geçen alan için okuyucularına sunmaktadır.[89] *Büyük Larousse*, tarih kavramının edebiyat, felsefe güzel sanatlar ve hukuk olmak üzere toplam on bir farklı anlamını belirtmektedir. Örneğin bu esere göre tarih hukuk açısından ele alınırsa; *bir hukuksal işlemin yapıldığı veya sonuç doğurduğu zaman* anlamına gelmektedir.[90] *Yeni Türk Ansiklopedisi* ise tarih kavramının üç farklı anlamını vermektedir; fakat tarih kelimesiyle bağlantı kurularak *târih şuuru*, *tarihçi okulu*, *tarih felsefesi* ve *tarih düşürme* gibi maddelere ayrıca yer vermektedir. Bahsi geçen ansiklopedi için tarih sözcüğünün tanımlarından birine *yazının keşfinden günümüze kadar insanlığın geçirdiği akla gelebilecek her türlü olay, hareket ve gelişmeyi, belirli metod'la (tarih metodolojisi) inceleyen sosyal ilim…* tanımı örnek verilebilir.[91] Prof. Dr. İskender Pala hazırladığı Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü'nde *tarih* kavramını *tarih veya tarih düşürmek, bir olayın geçtiği yılı ebced hesabı ile karşılanan harfler topluluğu olarak göstermektir. Bir mısra, bir beyit veya bir kıta ile yazılan tarihler vardır. Ancak, istenilen tarih, rakam olarak son mısrada gösterilebilir. Bazen mısra olmayan sözler de tarih olabilir*[92] diye açıklamaktadır. Genel bilgi veren veya bir alanı önplana çıkaran birçok ansiklopedide tarihin kavramı hakkında kendi perspektifinden birçok tanım yapılmıştır.[93] Bu tanımların sayısı bu çalışma için arttırabilirdi; fakat çalışmanın biçim ve içerik özellikleri düşünülerek kısıtlı sayıda tanıma bu çalışmada yer verilmiştir. Burada ansiklopedik bilgi konusunda şu hususa dikkat etmek gerekir: Ansiklopedinin (doğal olarak

---

[88] *"History",* **Encylopedia of Britannica**, Chicago; Encylopedia Britannica İnc, Volumme 11, 1972, p. 594–595.

[89] *"Tarih",* **Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi,** İstanbul; Meydan Yayınevi, 2. Baskı, 1973, c. 11, sf. 902–909.

[90] *"Tarih",* **Büyük Larousse**, Gen. Yay. Yön. Adnan Benk, İstanbul; İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş, 1986, c. 22, sf. 1258–1261.

[91] *"Tarih",* **Yeni Türk Ansiklopedisi**, İstanbul; Ötüken Neşriyat A.Ş., 1985, c. 10, sf. 3976-3980.

[92] İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul; Leyla Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, sf. 451–452.

[93] M. Plessner *"Tarih",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 11. Cilt, 5. Baskı, 1978, sf. 776–799; Gordon Graham, *"History, Philosophy of",* **Encylopædia of Philosophy**, Edi. Edward Craig, London-Newyork, Routlege c. IX,, 1999 ss. 453–459; *"Tarih",* **Temel Britannica**, İstanbul; Ana Yayıncılık A.Ş, 1990, c. 17, ss. 41–45; *"Tarih",* **Grand Master Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul; Milliyet, 1992, ss. 1401–1402.

ansiklopedistlerin) yazılı bir kaynak olarak ilk ortaya çıktığı andan itibaren, tarih kavramı için kendi perspektifinden ve çok daha geniş bir çerçevede anlam sunma arayışı içinde olduğu bilinmesi gerekmektedir. Çünkü onlar bu maddeleri geniş tutarak genel kitleye ulaşmayı amaç edinirler. Fakat teknolojinin gelişmesiyle beraber yükselen bilişim çağında (belki de arama motorları çağında), ansiklopedilerin önemi konusunda kültür çevrelerinde tam bir görüş birliği olmadığı gerçeği (ayrıca bilgilerin güncellenemesi sorunu da dâhil edilmelidir), bilimsel ve kültürel çalışmalarla uğraşanlar için yüzleşilmesi gereken başka bir gerçektir.

Hem etimolojik hem filolojik hem de semiyolojik açıdan sözlükler, kamûslar, lûgatlar ve ansiklopediler tarih kavramına kendine has ve ayrı bir anlam dünyası sunmaktadır. Bu anlam dünyası sayesinde tarih kavramına salt bir açıdan değil; çok daha fazla açıdan bakılabilmektedir. *Tarih nedir* sorusunun peşine düşen bir araştırmacı için iç içe geçmiş anlam katmanları ve bu katmanların oluşturduğu sınırı tam olarak kestirilemeyen bir alanlar ile disiplinler dünyası sözkonusudur. Fakat bu iç içe geçmiş farklı sahalara ve disiplinlere rağmen sözlükler, kamûslar, lûgatlar ve ansiklopediler açısından düşünülürse; bu kaynaklarda tarih kavramının ne olduğu konusunda üç ana yaklaşım olduğu görülmektedir. Birinci yaklaşım olayları tarihlendirmek olarak ele alınan tarih. Burada herhangi bir olayı veya nesneyi belirli bir sisteme göre zamanının belirlenmesi (datum, date, مؤرّخ muvârrah) veya bir olay için tarih düşürülmesi anlamında kullanılan bir tarih yaklaşımı sözkonusudur. İkincisi geçmişe ait insanî ve doğal bütün olayları içine alan ve *tarihselleştirilmemiş* geçmiş zamanı kastetmek için kullanılan tarih kavramıdır. Bu yaklaşıma göre geçmiş çok daha geniş perspektifte ele alınmaktadır. Tarihselleştirilmiş geçmişe göre daha bütünsel, saf ve katıksız bir geçmiş kastedilmiştir. (Örneğin tarih ve fî tarih gibi arasındaki farkı düşünmek gerekir.) Üçüncüsüyse geçmişe ilişkin araştırmalar yapan bir çalışma alanı olarak tarih kavramıdır. Bu tanımda tarih kavramı, geçmiş zamanın hem *tarihselleştirilmesi* hem de *bilimselleştirilmesi* üzerine kuruludur.[94] Bu noktada üç ana yaklaşımın yanına eklenebilecek bir yaklaşım daha vardır. Bu yaklaşımsa ise

[94] Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu,** -Tarih Düşüncesi III-, İstanbul; Dergâh Yayınları, 293, 1. Baskı, Aralık 2004, sf. 16–17; A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, sf. 1–19; İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, 272, 1. Baskı, 2011, sf 5–7; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 47–51; Kemal Arı, **Tarih Yöntemi**, İzmir; İleri Kültür Merkezi, 1. Basım, 2011, sf. 9–16; Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul; Kubbealtı Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul; 1994, sf. 1–2.

tarihin kurgusal bir anlatı olduğu gerçeğinden hareketle tarihin bilim değil de edebiyat olduğu gerçeği üzerinden ulaşılabilecek bir noktadır. Tarihin bilim mi edebiyat mı olduğu tartışması halen bitmiş değildir. O yüzden üçüncü yaklaşımda akademi ve kültür çevrelerinde bir görüş ayrılığı sözkonusu olabilir. Bu noktadan hareketle tarihin bilim olmasının dışında kurgusal bir anlatıysa edebiyat olduğu gerçeği yönünde akademik ve kültürel çevrelerde taraftar toplamaya devam edeceğe benziyor. Bu durumda tarih kavramı ister istemez bir çift anlamlılık kazanacaktır. Yani tarih derken geçmiş zamanın hem *tarihselleştirilmesi* hem de *bilimselleştirilmesi* anlamı salt ortaya çıkmayacaktır. Çünkü tarih, geçmişi kurgusal bir anlatıya dönüştürdüğü andan itibaren edebiyatın bir türü (genre) durumuna gelecektir. Bu durumda tarih kavramı için bilimselleş(tiril)miş tarih yaklaşımı yanında dil vasıtasıyla kurgulanmış bir tarihyazımı boyutu da bir şekilde önplana çıkacaktır. Örneğin *Tarih-i Peçevi*[95] XVII. yüzyılda tamamlanmış ve Peçevi (Peçuylu) İbrahim Efendi tarafından yazılmış bir tarih kitabıdır. *Tarih-i Peçevi* başlığından Peçevi İbrahim Efendi'nin tarihi ya da zamanı mı anlaşılacak yoksa Peçevi İbrahim Efendi'nin yazmış olduğu Osmanlı tarihyazımına da örnek oluşturan tarihî bir anlatı mı anlaşılacak? Çünkü bu eserde bahsi geçen tarih yazarı 1520'den 1640'a kadarki bir dönemde gerçekleşmiş olayları nesir (düzyazı) türünde yazmıştır. İşte bu noktada salt bilimsel ölçütler bu konuyu aydınlatmada yeterli olmamaktadır. Aydınlanma ve modernitenin getirisi olan geçmiş zamanın hem *tarihselleştirilmesi* hem de *bilimselleştirilmesi* ile geleneksel döneme ait geçmiş zamanın *tarihselleştirilmesi* aynı şey demek değildir. Çünkü geleneksel dönemde geçmiş zamanın tarihselleştirilmesinin göstergesi bilim değil; edebiyattır. O yüzden post-modernist tartışmalarla tarihin kurgusal bir anlatı olduğu gerçeğinin tekrar gündeme gelmesi üzerinde dikkatle durulması gereken bir husustur. Aynı zamanda bu yaklaşım tarihin çift anlamlılığı hususuna da dikkatleri çekmektedir.[96] Bu noktadan

[95] Peçevi İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevi**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1283, 1864–1865; İbrahim Peçevi, **Peçevi Tarihi**, sad. Murat Uraz, İstanbul; Neşriyat Yurdu, 1968, İki Cilttir; Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 467, 1. Baskı, 1981.

[96] R. F. Atkinson, **Knowledge and Explanation History**, Honkong; Macmillan Education Ltd., 1978, sf. 9; Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu,** -Tarih Düşüncesi III-, İstanbul; Dergâh Yayınları, 293, 1. Baskı, Aralık 2004, sf. 17; Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 29–33. Ayrıca tarihin kurgusal bir anlatı olduğu üzerinde duran isimlerden biri Hayden White'tır. Hayden White, **Tropics of Discourse, Essay in Cultural Criticism**, Baltimore; The John Hopkins University Press, 1978; Hayden White, **The**

hareketle tarihin edebiyat olduğu gerçeği, sorgulayıcı (eleştirel) tavır elden bırakılmadan dikkate alınmalıdır. Ayrıca tarih kavramının anlamsal olarak çift yönlüğü üzerinden hareket edilerek *tarihyazımı*nın tarih kavramının ne olduğu konusu için anlam karşılığı olarak düşünülen dördüncü bir yaklaşım olduğu kabul edilmelidir. Yani tarih kavramından bahsederken birincisi olayları tarihlendirmek (date), ikincisi tarihselleştirilmemiş bütünsel bir geçmiş (res gestea), üçüncüsü tarihselleştirilmiş ve bilimselleştirilmiş bir tarih bilimi (historia), dördüncüsü ise kurgusal bir anlatı yönü daha önplanda olan tarihyazımıdır. (historiografya) Bu durumda tarih kavramının ister bilim ister edebiyat isterse felsefe olduğu iddia edilse bile her durumda anlatı özelliği bulunmasından dolayı tarihyazımı olduğu gerçeğinden bir şey kaybetmemiş olacaktır. O yüzden farklı sahalara ve disiplinlere ait sözlükler, kamûslar, lûgatlar ve ansiklopediler açısından düşünülürse; bu kaynaklarda tarih kavramının ne olduğu konusunda üç yaklaşımdan ziyade dördüncü bir yaklaşım olduğu üzerinde de ciddi olarak düşünülmelidir.

Tarih nedir sorusunun şu ana kadar ortaya konulmaya çalışılan bilgileri tarihin etimolojik ve filolojik boyutudur. Tarihin tanımının etimolojik ve filolojik boyutu kadar önemli olan diğer boyutu da metodolojik boyutudur. Metodoloji Fransızca méthode ile Yunanca logos kelimelerinden oluşturulmuştur. (Türkçeye Fransızca üzerinden geçmiştir.) Mantığın, çeşitli bilgi kategorilerini ve özellikle çeşitli bilimlerin metotlarını a posteriori olarak incelemeye çalışır. Metodolojiden anlam olarak kasıt yöntembilimdir. (Metodololoji kavramının Osmanlı Türkçesindeki karşılığı اصوُليات Usûliyât, metot kelimesinin karşılığı ise اصوُل Usûl'dür.)[97] Yani aydınlama felsefesinin önde gelen isimlerinden René Descartes'ın *aklını iyi kullanmak ve bilimlerde hakikati aramak için* (Pour bien conduire sa raison et chercher la verité dans les sciences) ortaya koyduğu **Metot (Yöntem) Üzerine Konuşma**[98] adlı yaklaşımlarından sonra yöntem veya metot kavramı bilimsel

---

Fiction of Narrative: Essays on History, Literature and Theory 1957–2007, Ed. Robert Doran, Baltimore: John Hopkins University Press, 2010; Alun Munslow, **Tarihin Yapısökümü**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, 2000, ss. 206-237; Paul Veyne, **Tarih Nasıl Yazılır?,** çev. Nihan Özyıldırım, İstanbul; Metis Yayınları, 2014, ss. 17-122.

[97] Gordon Marshall, *"Metodoloji"*, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara; Bilim Sanat Yayınları, 2009, sf. 398–499; *"Metodoloji"*, **Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi,** İstanbul; Meydan Yayınevi, 2. Baskı, 1973, c. 8, sf. 682; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 1–2.

[98] Descartes, **Discours de la Méthode,** Luis Liard'ın Önsözüyle, Paris; Classiques Garnier, 1960; Descartes, **Metot Üzerine Konuşma**, çev. K. Sahir Sel, İstanbul; Sosyal Yayınları, 3. Baskı, 2010.

çerçevede sıkça ele alınmaya başlayan bir konu (aynı zamanda sorunsal) olmuştur. O yüzden özellikle XIX. yüzyılda tarihin bilimsel bir disiplin olduğu gerçeğinin kabul edilmeye başlamasıyla beraber tarihe yeni bir kıstas eklenmiş oluyordu. Tarih metodolojisi için kabul edilen kıstas ise daha önceleri (pre-scientific) olduğu gibi sadece geçmiş zamanın edebî açıdan tarihselleştirilmesi değildir. Tarih, bundan sonra metodolojik açıdan tarihselleştirilmiş geçmiş zamanın bilimselleştirilmiş (scientific) bir formda yazılması gereken anlatısıdır.

Tarih, *metodolojisi olan bir bilim olmalıdır* yaklaşımından hareketle tarihin metodolojik tanımları başka ülkelerde yapıldığı gibi Türkiye'de de yapılmaktadır. Tarihin metodolojik tanımları, Türkiye'de daha çok tarih eğitimi için kullanılan ve yönteme giriş olarak kabul edilen bazı ders kitaplarında yer almaktadır. Bu noktadan hareketle bahsi geçen ders kitaplarındaki tarih tanımlarından bazılarının örnek olarak verilmesi çalışmanın bu bölümü için uygun görülmüştür. Örneğin Ord. Prof. Dr. Zeki Velîdi Togan *Tarihte Usûl* adlı çalışmasında E. Bernheim'in[99] tanımı üzerinden tarihin tanımını şu şekilde yapmaktadır: *Tarih ilmi insanların zaman ve mekân çerçevesinde husule getirdikleri tekâmül hadiselerini, bunların şuursuz iptidai hallerinde, tabiat eserleri yahut mâşeri bir vücudun fertleri ve toplulukları sıfatıyla yaptıkları fiillerinde tecelli eylemeleri itibarıyla ve mâşeri hayatında mevzu bahis ayrı hallerde rol ve ehemmiyetleri tayin ve tespit edilen psiko-fizik âmillerin teşkil ettiği illî bağlılıklar çerçevesinde tetkik ve tasvir eder.*[100] Prof. Dr. Yavuz Ercan *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik* adlı eserinde tarih kavramını hem geniş hem dar anlamıyla ele almaktadır. Tarih biliminin tanımını ise şöyle yapmaktadır: *İnsanların oluşturduğu maddeler ve olayların neden ve sonuçlarını araştırarak geçmişi yeniden kuran ve yeniden kurduğu bu geçmişle içinde bulunduğu an ve gelecek arasında köprü kurmaya çalışan bilimdir.*[101] Yine Prof. Dr. Tuncer Baykara da *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu* adlı çalışmasında tarihin birden fazla yapılmış tanımına ver verilmiştir. Bu tanımlardan Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın tanımı ise şöyledir: *Tarih, her zaman yaşanan hayatın geçmiş zaman içindeki bir kesitidir. Bir başka ifade ile geçmiş zamanda yaşanan hayatın bütün yönleriyle tetkik ve*

[99] E. Bernheim, **Tarih İlmine Giriş - Tarih Metodu ve Felsefesi-**, çev. M. Şükrü Akkaya Kültür Bakanlığı Yayını, 1936.
[100] A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, sf. 13.
[101] Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 50.

tasviridir.[102] Prof. Dr. İsmail Özçelik *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler* adlı eserinde *insan topluluklarının bütün faaliyetlerini, geçirdikleri gelişmeleri ve aralarında geçen olayları yer ve zaman göstererek sebep-sonuç ilişkisi içinde, belgelere dayanmak suretiyle araştıran ve günümüze nakleden sosyal bir bilimdir.*[103] Eski Çağ Tarihi uzmanlarında Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu *Eski Batı Tarihi* adlı eserinde tarihin tanımını şu şekilde yapmaktadır: *İnsan tarafından biçimlendirilmiş veya insan üzerinde etkisini göstermiş, herhangi bir zamanda olmuş şeyler'i, bunlara ilişkin sözlü yazılı kaynakları ve maddi kültür kalıntılarını analiz sentez yöntemiyle eleştiri süzgecinden geçirerek, neden-sonuç ilişkileri içinde kavrayıp, sistematik olarak kavrayan bir bilimdir.*[104] Prof. Dr. Ekrem Memiş hem *Tarih Metodolojisi* hem de *Genel Tarih* adlı çalışmasında tarihin aynı tanımına yer vermektedir: *İnsanoğlunun geçmişte meydana getirmiş olduğu tek olayları, zaman ve mekân çerçevesi içinde, yazıya dayandırarak anlatan ve geleceğe ışık tutan ilme tarih denir.* [105] Prof. Dr. Kemal Arı ise *Tarih Yöntemi* adlı çalışmasında *tarih, geçmiş insan topluluklarını değişik yönleriyle zaman dizgesi içinde, yer ve zaman belirleyerek, neden ve sonuç ilişkisi yönünden inceleyen, olayların akışında süreçleri analiz eden ve böylelikle geçmiş insan topluluklarının yaşantılarını; toplumsal, siyasal ve kültürel ilişkilerini ve gelişmelerini araştıran bir bilim dalı*[106] olarak tanımlamaktadır. Prof. Dr. Salih Özbaran *Tarih ve Öğretimi* ile *Tarih, Tarihçi ve Toplum* adlı çalışmalarında tarih için birçok tanıma yer vermiştir. Tarihi *profesyonellerin sahip olamadıkları bir* ***meslek*** ve *kalıpları dar gelen bir* ***alan*** olarak tanımlamıştır.[107] Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu ise Tarih Araştırmalarında Usûl adlı çalışmasında birden fazla bilim insanı ve düşünürün tarih tanımlarına yer vermiştir. Bu tanımlardan Gabriel Honataux'un tarihi *hatıra, tecrübe ve mülâhaza*

---

[102] Tuncer Baykara, **Tarih Araştırma ve Yazma Metodu**, İzmir; İrfan Kültür ve Eğitim Derneği Yayını No: 1, 1995, sf. 4; Tuncer Baykara, **Tarih Metodu –Öğrenme, Araştırma ve Yazım-,** İstanbul; Bilge Kültür Sanat, 641, 1. Basım, 2014, sf. 17.

[103] İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, 272, 1. Baskı, 2011, sf. 6.

[104] Bülent İplikçioğlu, **Eski Batı Tarihi I –Giriş, Kaynaklar ve Bibliyografya–**, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1997, sf. 6.

[105] Ekrem Memiş, **Tarih Metodolojisi**, Konya; Öz Eğitim Yayınları, 4, 2. Baskı, 1995, sf. 6; Ekrem Memiş, **Genel Tarih**, Konya; Tablet Yayınları, 3. Baskı, 2002, sf. 20.

[106] Kemal Arı, **Tarih Yöntemi**, İzmir; İleri Kültür Merkezi, 1. Basım, 2011, sf. 10

[107] Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 44, 3. Baskı, 2005, sf. 27; Salih Özbaran, **Tarih ve Öğretimi**, İstanbul; Cem Yayınevi, 1. Baskı, 1992, ss. 9–25.

ilmidir diye belirttiği tanımı örnek olarak gösterilebilir.[108] Görüldüğü üzere metodoloji kitaplarındaki tanımların örnek olarak sayısı daha da arttırılabilir. Fakat bu çalışma için belirli sayıda eserden tanım örnek olarak gösterilmiştir. Bu örnek tanımlardan hareket edilirse; tarihin metodolojik tanımlarıın ortak özellikleri arasında tarihin bilim olarak kabul edilmesi, bir araştırma ve inceleme (arayışı) uğraşı olması, ayrıca bir meslek olması ve çeşitli kıstaslar dikkate alındığında bir kapsamı olduğu ve neden-sonuç ilişkisine (deterministik) dayandığı görülecektir. O yüzden tarihin etimolojik tanımı ile metodolojik tanımı birbirinden oldukça farklıdır. Tarihin metodolojik tanımı ve konumu, aynı zamanda tarihe bir bilgi felsefesi alanı yani yeni bir epistemolojik bir alanda yaratmaktadır. O yüzden ilk bakışta tarihin metodolojik alanı, epistemolojik alanı ile girift olarak kabul edilebilir. Fakat epistemolojik boyutu, işin içerisine girdiği andan itibaren metodolojik boyutundan uzaklaşabilir. Çünkü işin içine epistemoloji ile birlikte tarih felsefesi de girmiştir. Yani tarihin tanımı ve bu tanımım kapsamı sorunu tekrar gündeme gelmiştir. Çünkü bilim ile felsefe tarih tanımını aynı kapsamdan ele almazlar. Konuyu ele alış şekilleri farklıdır ki bu farklılık Antik Çağ'daki theoria-historia karşıtlığına kadar gitmektedir. O yüzden tarihin metodolojik tanımı kadar tarihin tarih felsefesi tarafından yapılan tanımları da dikkate alınması bir zorunluluktur. Çünkü bu nokta bu çalışmanın gelmek istediği nokta içinde önemlidir.

Tarihin tarih felsefesi açısından tanımları, herkesin içinde bulunduğu felsefi düşünce noktasında hem nicelik hem de nitelik olarak değişmektedir. Tarih felsefesi, çok geç bir tarihte kavram olarak ortaya çıkmasına rağmen çok eski tarihlerden itibaren düşünürlerin düşünce sistemlerinde izlerini bir şekilde barındırmaktaydı. Tarih felsefesi, hem saf-bütünsel bir geçmişin hem tarihselleştirilmiş bir geçmişin, hem bilimselleştirilmiş bir geçmişin hem de kurgusal olan bir tarihyazımının tüm boyutlarıyla sorgulaması veya üzerine düşülüp kafa yorulmasıdır denilebilir. Kabullerden ziyade bir arayışın adıdır. Doğrudan gözlemlenen ve genel olan *empeiria* kavramı ile bireysel aynı zamanda rastlantısal olabilen *istoria* arasındaki anlam karşıtlığına[109] ya da geçmişe ait her şeyi içine alan, yaşanmış geçmişin

[108] Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul; Kubbealtı Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul; 1994, sf. 2.
[109] *"History",* **Encylopedia of Britannica**, Chicago; Encylopedia Britannica İnc, Volumme 11, 1972, p. 594–595; Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, Bütün Eserlerine Doğru–7, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 9. Baskı, 2001, sf. 21–23; Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul; Remzi Kitabevi, 14. Basım,

felsefesi (res gestea) ile geçmişin bilim olmaya yüz tutmuş haline (historia)[110]; zamanın döngüsel veya çizgiselliğinden tarihin erekselliğine (teleolojik boyut); tarihte bireyselliğin ya da kolektifliğin rolüne; tarihte determinizme veya aksi olarak tarihte rastlantısallığa; hatta tarihte öznellik ve nesnellik konusuna kadar birçok sorunsal tarih felsefesi içinde tartışılmaktadır. Aristoteles'ten Aziz Agustinus'a; İbn Haldun'dan Hegel'e, Giambattistta Vico'dan Immanuel Kant'a, Heraklitos'tan Karl Marx'a kadar daha birçok filozof ve düşünür tarih felsefesiyle dolaylı veya doğrudan olarak bir şekilde ilgilenmiştir. Bu durumda tarih felsefesinin tartışma konularından biri de tarihin ne olduğu üzerinedir. Bu soruya karşılık tarih felsefesinde standart bir düşünce bulmaktan ziyade kümülatif bir şekilde bulunan ve âdeta bir çığ gibi bugünlere kadar gelmiş olan bir düşünce yelpazesiyle karşı karşıya kalınacaktır. *Tarih nedir* sorusu için ortaya konulan bazı yaklaşımları örnek olarak ortaya koymak ise bazı sorunsalların aydınlatılmaya çalışılması için bu noktada daha doğru bir iş olarak görülmektedir. Çok eski zamanlarda Taoizme yakın Çinli düşünürler, tarihi, *kötülüklerin cezalandırılıp iyiliklerin mükâfatlandırıldığı bir ahlâk eğitiminin kaynağı* olarak görüyorlardı.[111] Samsatlı Lucianus (İ.S 120-190) da övgücü tarihçilere ahlâklı olmaları yönünde *tarih, tıpkı nefes borusu gibidir. Nasıl ki nefes borusu bir tek damla su kaldırmazsa tarih de bir tek yalanı kaldıramaz*[112] diye telkinde bulunmuştur. Cioran ise çok daha sonraları tam tersi olarak tarihi *ahlâkın yadsınması* olarak görmektedir.[113] X. ve XI. yüzyılda Ebû Reyhan El Birûnî'ye göre târih, *bilinen ve yaygın olan zaman üzerinde gösterilen gösterilmiş bir vakit*[114] olarak tanımlanmıştır. XIV. yüzyılda İbn Haldun ise *târih fenni, kavimlerin ve milletlerin yekdiğerine nakledilegeldikleri fenlerdendir. Bu ilim için sefere çıkılır, binekler*

Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 7, 2004, sf. 396–397; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 44–45; Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu**, Tarih Düşüncesi III, Ankara; Dergâh Yayınları, Felsefe Dizisi: 6, 1. Baskı, 2004, sf. 16–21.

[110] Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, Bütün Eserlerine Doğru–7, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 9. Baskı, 2001, sf. 21–25; Durmuş Hocaoğlu, *"Tarih Kavramı: Res Gestea-Historia Rerum Gestearum"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, 2011, ss. 23–33; Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu**, Tarih Düşüncesi III, Ankara; Dergâh Yayınları, Felsefe Dizisi: 6, 1. Baskı, 2004, sf. 13–25.

[111] Alban G. Widgery, **Tarih Boyunca Büyük Öğretiler -Konfüçyüstan Toynbee'ye Kadar-**, çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul; Milliyet Yayınları, 1. Baskı, 1974, sf. 13.

[112] Samsatlı Lucianus, **Seçme Yazılar III**, çev. Nurullah Ataç, İstanbul; Milli Eğitim Yayınları, 1949, sf. 176; Mustafa Çevik, **Tarih Felsefesi**, Ankara; Anı Yayıncılık, 1. Baskı, 2014, sf. 36.

[113] Besim F. Dellaloğlu, **Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya**, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 637, 1. Baskı, 2012, sf. 91.

[114] Günay Tümer, **Birûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dini**, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 1975, sf. 66.

hazırlanır, yolculuk için kafileler düzenlenir. Sıradan kimseler ve gaflet içindeki kişiler bile bu ilmi öğrenmek için heveslenirler. Hükümdarlar ve devlet adamları ise bu konuda yarışırlar. Bu ilmi anlama (talep etme) hususunda âlimler ve câhiller birbirine eşit olurlar…[115] Max Nordau'da *mevzû-u târihî, hıfz ve idâme-i hayât için vukû'bulan mücâdelât-ı beşeriyenin mecmû-u safahât-ı asliye ve fer'iyesi* olarak tanımlamaktadır. Yani tarihin konusu, korunma ve hayatın sürdürülmesi için ortaya çıkan insan mücadelelerinin esas (maddi) olan ve esasta olmayan (manevi) safhalarının toplamından ibarettir.[116] Fransız filozof ve tarihçi François Marie Aroet de Voltaire tarihi, *"ölüler üzerinde oynanan bir paket oyun kâğıdı"* olarak nitelendirmiştir.[117] Friederich Wilhelm Joseph von Schelling ise *Tarihin yegâne gerçek nesnesi, ancak dünya yurttaşlığına ilişkin hukuksal düzenin gitgide oluşması olabilir, zira işte bu, tarihin yegâne nedenidir.*[118] Tarihe pan-ekonomik bir yorum getiren Karl Marx'a göre *tarih, üretken güçte gelişen, kapsayabileceğinden daha fazla büyümeyi teşvik ettiğinde yok olan bir ekonomik yapının itkisi ve taşıyıcısı olduğu insan çalışmasının tarihidir.*[119] Wilhelm Henry Walsh ise tarihin ne olduğu sorunsalına şöyle yaklaşmaktadır: *Tarih geçmişe dâir maruf çalışma olarak tanımlama ve bir bilgi formu olarak bağımsızlığını bu noktaya oturtma girişimi,* (olduğundan) *bu bakımdan savunulamaz. Fakat tarih elbette bir anlamda geçmişin bir çalışmasıdır. Ama neyin geçmişi? Cevap,* ***insanoğlunun geçmişidir.*** [120] George Wilhelm Friderich Hegel'e göre ise *tarih bizim dilimizde nesnel yan ile öznel yanı birleştirir, hem historiam rerum gesterum hem de res gestas, hem tarih anlatımı hem*

---

[115] İbn Haldun, **Mukaddime**, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul; Dergâh Yayınları, 85/1, 2011, 7. Baskı, 2011, sf. 158. *Ulemâ-yı üli'l-ebsâr-ı zevi'l-istibsâra ma'lûmdur ki fenn-i târîh şol fünûn-ı mu'teberedendir ki onu cümle ümem ü ecyâl tedâvül [ederek tahsiline şedd-i rekâib u rihâl ve sarf-ı nukûd-ı emvâl eylerler ve şehrbân ve bâdiye-nişîn olan akvâm-ı gayr-ı mütemeddine dahî ma'rifetine…] ve rekâib ü rihâl tahsiline şedd olunup erbâb-ı sûk u ticâret dahî ma'rifetine meyl ü rağbet ve mülûk ü selâtin husûle sa'y ü himmet eyleyip, fehm u idrâkine sıgâr u kibâr tâliblerdir.* İbn Haldun, **Mukaddime –Osmanlı Tercümesi–,** Mütercim Pirî-zâde Mehmed Sâhib, Haz. Yavuz Yıldırım ve Diğerleri, İstanbul; Klasik Yayınları, 49, 1. Baskı, 2008, sf. 16.

[116] Max Nordau, **Tarih Felsefesi (Felsefe-i Tarih),** Haz. Levent Öztürk, İstanbul; Ayışığı Kitapları, 38, 1. Baskı, 2001, sf. 41.

[117] Mark. T. Gilderhus, **Tarih ve Tarihçiler –Tarihyazıcılığına Giriş-**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 9-10.

[118] Friederich Wilhelm Joseph von Schelling, *"Tarih Kavramı -1800-"*, **Tarih Felsefesi Seçme Metinler,** çev. Ali Irgat, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 22, 1. Baskı, 2006, sf. 121.

[119] Gerald A. Cohen, **Karl Marx'ın Tarih Teorisi –Bir Savunma-,** çev. Ahmet Fethi, İstanbul; Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 90, 1. Baskı, 1998, sf. 41.

[120] Wilhelm Henry Walsh**, Tarih Felsefesine Giriş**, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Ankara; Hece Yayınları, 137, 1. Baskı, 2006, sf. 34.

de olmuş olan şeyler, eylemler ve olaylar anlamına gelir.[121] R G. Collingwood göre tarih ise *geçmişi bilmek değil; şimdiyi anlamaktır*.[122] Hans Meyerhoff tarihi şu şekilde tanımlamaktadır: *Tarihin ana konusu bir sorun sunar. O, tek bir kavram altında katı bir biçimde sınıflandırılmış olan çok geniş ve karmaşık bir konudur. O halde tarih nedir? Günlük kayıtlar (vakayınâmeler) veya yorumlanabilen anlatılar mı? Diplomasi tarihi veya İngiltere'de yer adlarının tarihi mi? Felsefe doktoru için yazılmış tek yazım (monograph) veya Toynbee'nin ki gibi evrensel bir tarih çalışması mı? Washinghton'un yaşam öyküsü, Lincoln'un vurulduğu gün, Virginia kentinin dramı –ya da ekonomik yönelimler, kültürel modeller çatışan ideolojiler ve kuruluşsal değişikliklerin derin biçimde çözümlemeleri mi?*[123] Anarşist felsefenin tarihyazımı örneği olarak gösterilen[124] Fredy Perlman'ın *Er-Tarihe Karşı, Leviathan'a Karşı* adlı bir çalışması vardır. Hem erken dönem devlet örnekleri olan Mezopotamya uygarlıklarına ait yasa-koyucu kralları kastederek hem tarihin eril bir tarihyazımı olduğundan şikâyet ederek (his-story=onun tarihi, eril tarih) hem de devleti bir Leviathan (Thomas Hobbes'un yaklaşımı) canavarına benzeterek tarih hakkında şu tanımı yapar: *Urukagina, Lûgalzaggizi ve Sargon'un marifetleri ve kederleri, bizim tarih diyeceğimiz şeyin konusudur*.[125] Freiderich Wilhelm Nietzsche yaşamla doğru ilişki kurması temelinde tarih için şu tanımı yapmaktadır: *Tarih, yaşamın hizmetinde bulunduğu ölçüde, tarihsel olmayan bir gücün hizmetinde bulunur, bundan dolayı da bu bağlılık içinde, hiçbir zaman matematik gibi salt bir bilim değildir; olamaz ve olması da gerekmez. Ama yaşamın ne dereceye kadar tarihin hizmetine gereksemesi olduğu sorusu, bir insanın, bir ulusun, bir kültürün sağlığı bakımından en önemli sorulardan ve yaşamın en önemli kaygılarından biridir. Çünkü tarih, aşırı bir güç kazanırsa yaşam parçalanır ve soysuzlaşır, bu*

---

[121] George Wilhelm Friderich Hegel, **Tarihte Akıl,** Çev. Önay Sezer, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, Felsefe Dizisi 15, 2003, sf. 164.

[122] R. G. Collingwood, **Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar**, çev. Ahmet Hamdi Aydoğan, İstanbul; YKY, 2249, 1. Baskı, 2005, sf. 226–227.

[123] Hans Meyerhoff**, Zamanımızda Tarih Felsefesi,** çev. Abdullah Şevki, Ankara; Hece Yayınları, 158, 1. Baskı, 2006, sf. 42.

[124] Aysu Önen, *"Edebiyatın Kurgulandığı Anarşizm"* , **Sabit Fikir**, Güncel Edebiyat-Aylık Yaygın Süreli Yayın, Mart 2013, Yıl: 2, Sayı: 25, sf. 30–31.

[125] Fredy Perlman, **Er-Tarihe Karşı, Leviathan'a Karşı,** çev. İnan Mayıs Aru, İstanbul; Kaos Yayınları, 26, 1. Baskı, 2006, sf. 63–64. (Fredy Perlman, **Aganist His-tory, Aganist Leviathan**, Detroit; Black And Red, 1983.)

soysuzlaşma sonunda ise tarihin kendisi de yeniden soysuzlaşır.[126] Freiderich Wilhelm Nietzsche'nin belli noktalarda etkilediği filozoflardan biri olan Michel Foucault'nun tarih hakkındaki ve bilimler temelindeki yaklaşımı da şu şekildedir: *Demek ki, Tarih, insan bilimleri için, hem ayrıcalıklı hem de tehlikeli bir kabul yeri meydana getirmektedir. Her insan bilimine, onu kuran, ona bir zemin oluşturan ve bir vatan gibi olan bir arka plan vermektedir: Bu bilginin geçerliliğinin tanınancağı kültürel alanı belirlemektedir-kronolojik bölüm, coğrafi katılım-; fakat onları sınırlandıran bir hudutla çevrelemekte ve evrensellik unsuru içinde gerçeklik kazanma iddialarını baştan yok etmektedir…*[127] Doğu dünyasının önde gelen mütefekkirlerinden biri de Doktor Ali Şeriati'dir. Onun yaptığı tarih tarifi ise şöyledir: *Tarih: Şimdiki zamanı ortaya çıkarmış bir geçmiştir. Tarih, geleceğe dönük bir harekettir. Tarih, insan türünün ömrüdür. Gerçek bir insan gibidir; doğumundan şimdiye kadarki ömrü sürecinin üzerinden seneler geçmiştir, şekil almıştır, şahsiyet bulmuştur. İnsan nev'i de, ömrü boyunca tarihte hayat sürmüş ve şimdiki şekle ulaşmıştır. Binaenaleyh egzistansiyalistlerin dediği gibi dersek mübalağa olmayacaktır: İnsan, tarihte mahiyyet alan bir varlıktır.* [128] Görüldüğü üzere *tarih nedir* sorusuna tarih felsefesi açısından yaklaşımlar ve tanımlar bu şekildedir. Tarihin tanımı hakkında yapılan tanımlar ve yaklaşımlar çeşitli açılardan düşünülürse doğal olarak bu kadar değildir. Daha birçok birbirinden farklı tanım ve yaklaşımlar tarih felsefesi açısından vardır. Bu çalışmada kullanılmayan tanım ve yaklaşımlar düşünülürse; yapılan tanım ve yaklaşım sayısı daha da arttırılabilir. Tam tersi olarak bazı ölçütler ortaya konularak azaltılabilir. Fakat tarihin tanımı hakkında bu çalışmada verilen yaklaşımlar bile tarih tanımının sayısının ne kadar fazla olduğu ve bu tanımların ne kadar göreceli olduğu ise ortadadır. O yüzden tarihin etimolojik ve metodolojik olarak yapılan tanımları gibi felsefi açıdan yapılan tarih tanımları da adeta bir yaklaşımlar yelpazesi şeklindedir. Hatta *tarih nedir* sorusunun cevabının arayışının içine ideolojik yaklaşımlar bile girmektedir. O yüzden *tarih nedir* sorusunun peşine düşüldüğünde ne kadar çok anlam katmanı olduğu ortadadır. İnsan

---

[126] Freiderich Wilhelm Nietzsche, **Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine –Çağa Aykırı Düşünceler II–**, çev. Nejat Bozkurt, Bütün Yapıtları 2, İstanbul; Say Yayınları, 8. Baskı, 2005, sf. 46.

[127] Michel Foucault, **Kelimeler ve Şeyler –İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi-,** çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2006, sf. 517.

[128] Ali Şeriati, **Medeniyet Tarihi I (Tarih-i Temeddün)**, çev. İbrahim Keskin, Ankara; Fecr Yayınevi, 5, 1. Baskı, 1987, sf. 93.

aynı zamanda hem anlayan hem de anlamlandıran insan (homo semioticus)[129] olduğuna göre bu anlam katmanlarının çokluğu onun için bir anlam derinliği oluşturmaktadır. İşte bu anlam derinliği içindeki arayışından dolayı insanlık, hem yorulmaktadır hem de bu anlam derinliği içinde kaybolmaktadır. O yüzden de ne olursa olsun insanlık, tarih nedir sorusunun cevabını geçmiş zamanda ve şimdiki zamanda aradığı gibi gelecek zamanda da aramaya devam edeceğe benzemektedir.

Sonuç olarak tarihin genel-geçer bir tanımını yapmak zordur. Bunun beş farklı nedeni vardır. Birincisi her tanımın kendine göre bir konumu veya bu konumdan kaynaklanan bir perspektifi vardır. (*Perspektivizm*) İkincisi ise yapılan tanımların kendince bir *görecelik* içermesidir. Her şeyden önce *kavramların göreceliği* sözkonusudur. Hem kavramın ortaya çıktığı andan itibaren yaşamış olduğu senkronik-diyokronik uyumsuzluktan dolayı hem de toplum düşüncesindeki göreceliğin sosyal bilimlere yansımasından dolayı *kavramların göreceliği* XXI. yüzyılda da tartışılması gereken bir sorunsaldır. (Özellikle dilin belirsiz doğası bu noktada beliryicidir.[130]) Kavramlar *esnek, devimsel, göreli, karşılıklı bağlılık içinde*dirler; çünkü kavramların dile getirdiği nesne ve süreçler de öylesine devinimsel ve esnektirler.[131] İşte bu yüzdendir ki kavramların, durum, yer ve zamana göre kendine has özelliklerinden kaynaklanan ve kendi anlamsal yapısında görülen bir anlamsal göreceliği vardır. Ayrıca toplum düşüncesinde de bir görecelik olduğundan dolayı toplum bilimlerinde de bir görecelik olduğu üzerine yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin Michel Foucault da toplumsal ilişkilerin çeşitliliğinden dolayı söylem biçiminin çeşitliliğinden bahsetmiştir. Zaten bu tespite dayanarak tek düze, yeknesak veya bir elde toplanmış bir iktidarın (bilginin) olmadığı üzerinde durmaktadır. Bu yüzden de Michel Foucault'daki *göreceliğin söylemi* yaklaşımı önemlidir.[132] Üçüncüsü bu tanımları ortaya çıkaran söylemlerin *niyetselliği*dir.

[129] Mehmet Rifat, **Homo Semioticus,** İstanbul; YKY, Cogito 15, 1. Baskı, 1993, sf. 9–18.
[130] Gökhan Yavuz Demir, **Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği**, İstanbul; İthaki Yayınları, 995, 2015, sf. 12-14. Dilin belirsizliğinen önemli nedenlerinden biri de hiç kuşkusuz dilin göreceli durumudur. Onur Bilge Kula, **Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı-I**, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2625, 1. Basım, 2012, sf. 22-23.
[131] Orhan Hançerlioğlu**, Felsefe Sözlüğü**, İstanbul; Remzi Kitabevi, 14. Baskı, 2004, sf. 210; Reınhart Koselleck, **Kavramlar Tarihi - Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar -,** çev. Atilla Dirim, İstanbul; İletişim Yayınları, 2009. Kavramların da bir tarihi vardır. Bu çalışmada bazı kavramların, tarihi bir süreçte geçirdiği anlamsal değişim ve dönüşümleri örnekleriyle görülebilir. (Kavram Göreceliği için)
[132] Ömer Say, **Toplum Düşüncesinde Görecelik**, İstanbul; Kaknüs Yayınları 1. Basım, 2010, sf. 156–162.

(*niyetsellik*) Yani bu tanımları yapan insanların farklı farklı alanlarda (konum farkı) bulunmaları aynı zamanda ulaşmak istedikleri amaç (niyet) doğrultusunda ortaya koydukları tanımı bir şekilde etkilemektedir. Dördüncüsü ise *anlam çeşitliliği*dir. Belli oranda perspektivizm ve rölativizmin olduğu yerde anlam çoğulluğu da kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu durum aynı zamanda bilginin arkeolojisi için anlam katmanlarının inşâsı veya hiç değilse varlığı anlamına da gelmektedir. Bu duruma bağlı olarak iki durumun var olduğu bir gerçektir. Birinci durum tarihin tanımıyla ilgili bu kadar anlam katmanı varsa tarihin tanımındaki bu anlam katmanını ortaya çıkaran bir anlatı çeşitliliği de şimdiki halde vardır. Bu anlatı çeşitliliğiyse birçok alana (disipline) yayılmış şekilde kendini göstermektedir. Aksi halde tanımları etimolojik, felsefî, epistemolojik veya metodolojik diye tanımlamak mümkün olmazdı. İkinci durum ise zaten kendi de bir söylem olan tarihin bu kadar çok farklı tanıma sahip olması aynı zamanda tarihteki söylem çeşitliliğinin de göstergesidir. (Anlatı olma halinden dolayı tarihin kendisi bir söylemdir.) Aslında anlatı çeşitliliği de tarihin tanımı için söylem çeşitliliğine neden olmaktadır. Ayrıca herkesin ve her alanın kendine ait bir tarih tanımı olması, aynı zamanda tarih üzerinden herbirinin birer söyleminin de olduğunun göstergesidir. O yüzden yapılacak tanımlar ise tarihin ancak bir veya birkaç yönü üzerinden olacaktır. Genel-geçer değil; zaman ve mekâna göre değişebilen özellikte olacaktır. Yani herkes bulunduğu mekândan ve zamandan (şimdiden) tarihe bakacaktır. Bu durumda söylemi ortaya çıkaran konum (locatıon) da önem arz etmektedir. Eğer bu çalışma için bir tarih tanımı yapmak gerekiyorsa bu tanım genel-geçer olmayan, anlık ve değişebilen özellikte olmalıdır. Bu noktada Keith Jenkins tarihin tanımını şu şekilde yapmaya çalışır: *Tarih, işlerini epistemolojik, metodolojik, ideolojik ve pratik olarak konumlanmış olan, karşılıklı olarak bilinen şekillerde ele alan ve ürünleri dolaşıma girdiğinde, aslında herhangi bir anda var olan bir dizi güç üslerine genelde uygun olan ve tarihilerin anlamlarını hâkim-marjinal spektrum boyunca yapılandırıp dağıtan, mantıken sonsuz bir dizi faydalanmaya ve kötü kullanıma maruz kalan bir grup günümüz fikirli işçiler (bizim kültürümüzde çoğunlukla maaşlı tarihçiler) tarafından üretilen, görünüşte dünyanın bir yönü, yani geçmiş üzerine değişken problemli bir* ***söylemdir.***[133] Bu çalışmada

[133] John Frow, **Marxism and Literary History**, Cambridge (Mass)- Harvard University Press, 1986, sf. 84; Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 52.

Keith Jenkins'in tarih tanımının üzerinde durulmasının bir nedeni vardır. O da tarihin tanımı hakkında bu kadar tanım yapılıyorsa bu durum bugünün dünyasında tarihin daha çok *tarihyazımı* olarak algılamasından ileri gelmektedir. Tarih hakkında ne kadar tanım yapılırsa yapılsın; isterse de bu tanımlar doğrudan ve dolaylı bir şekilde olsun, bu kao-kozmotik durum tarihi bir perspektivizm, bir rölativizm, bir niyetsellik, bir anlam çokluğu ve bir tarihyazımı boyutu olan bir söylem olmaktan öteye götürmeyecektir. Hatta o kadar ki tarihsel bir zaman ve mekânda yaşayan insanlık, tarihin tanımı hakkında söylem üretmeye devam ettikçe, bu durum tarih kavramı için ya anlam kargaşasına neden olacaktır ya da anlam çoğulluğunu sağlayacaktır. Fakat bir gerçek var ki, bu iki seçenekten tercihi yapan, şu an için bu çalışmayı yapan araştırmacı olmayacaktır.

1.2. TARİHÇİ (TARİHYAZICISI) KİMDİR?

Tarih kavramı gibi anlam derinliği olan kavramlardan biri de tarihçi kavramıdır. Tarihçinin anlamsal boyutunu öğrenmek isteyen bir araştırmacı, *tarihçinin ne olduğu* sorusundan ziyade *tarihçinin kim olduğu* sorusunu sormalıdır. Ayrıca tarihçinin kim olduğu sorusu üzerinde kafa yorarken tarihçinin ontolojik olarak ne kadar eskiye gittiğini görecektir. Hatta o kadar ki geçmişe dönük bu eylem yazının ilk kez kullanılmaya başladığı, zamanın takvimselleştirildiği, devletin ve bürokrasinin ortaya çıkmaya başladığı ve Tanrıya hesap vermenin elzem hale geldiği zamanlara kadar gidilebilir. Çünkü tarihçi, ismine farklı dillerde ne denirse densin, her şeyden önce tarihin en eski zamanlarından itibaren, ontolojik olarak var olduğunu ispat etmiş psiko-fizik bir varlıktır. Varlığının gerekçesi ister memuriyet, ister yazı, ister zaman, ister Tanrı, ister resmî isterse de gayr-ı resmî olsun. Ayrıca tarihin cinsiyetini belirleyecek kadar tarihçinin cinsiyeti erkek olsun. Geneli itibariyle de tarihçiler üst sınıflar veya egemenler için var olsun. Fakat bilgiyi arayış sırasında ilk olarak üzerinde durulması gereken yaklaşım ise şu olmalıdır: Tarihçi kimdir sorusu üzerinde kafa yoran bir araştırmacı, tarihçinin içinden süzülerek geldiği uzun bir insanlık geçmişini (tabiî ki tarihselleştirilmiş bir geçmişi) dikkate almak durumundadır. O yüzden bu çalışmanın bu bölümünde, *tarihçi kimdir* sorusuna

cevap aramak için, tarihçi kavramına hem etimolojik hem metodolojik hem de epistemolojik veya ideolojik (felsefi) bir perspektiften yaklaşılacaktır.

Tarihçi, ister sıradan bir kâtip (memur) ister sıradan bir edebiyatçı isterse de bir meslek erbâbı olsun, dünyanın en eski işlerinden birini yapmaktadır. Yazının ortaya çıkmasında öncü olan Sümerler'de modern ölçütlerle yaklaşarak modern anlamda bir tarihyazımının olmadığı iddia edilebilir. O yüzden Batı merkezli uygarlık tarihi kitaplarında ilk tarihyazıcıları olarak Yunanlılar (Genelde Herodotos'tan başlatılır) gösterilmektedir. Fakat bu durum ilk kez yazının kullanıldığı coğrafyanın Mezopotamya olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Tarihi başlatan (aslında tarihyazımını başlatan) erken dönem Mezopotamya uygarlıklarının geleneksel dünyasında tarihyazıcılığı kendine özgüydü. Kendi çağlarına uygun olarak ve çeşitli şekillerde yazdıkları tarihyazımı tarzları vardı. Aksi takdirde M.Ö 2500'lerden itibaren Sümerlerin Lagaş şehrinde yaşayan, bürokrasinin siyasi-askeri işlerinde etkin olan ve Sümerlerdeki Lagaş ile Umma kent-devletleri arasındaki iktidar mücadelelerini bugünlere taşıyan tarihçilerden nasıl haberdar olunurdu?[134] Acaba Sümer'de bu tarihçilerle tarih mi başlamıştı ya da bu tarihçiler sayesinde tarihyazımı mı ilk kez ortaya çıkmıştı? Yine aynı şekilde krallarının günlük işlerini adeta rapor halinde hazırlayan Asur'da yaşamış tarihyazıcıları ve bu yazıcıların ortaya çıkardığı tarihyazımı örnekleri ise nasıl değerlendirilmeliydi?[135] Aynı şekilde yaptıkları işten dolayı, krallarının tanrılarına hesap vermesinde aracı olarak hayatlarını idame ettiren Anadolu coğrafyasındaki Hititli annales (yıllık) yazıcılarına *pardon, siz çok gelenekselsiniz ve daha tarih yazıcısı olamadınız mı* denilecekti. Hâlbuki onların yazdıkları tabletler Hitit tarihyazıcılığının ilk örneklerindendi. Hatta Anadolu'nun en eski tarihyazıcılığı örneklerinden biriydi. Bu tarihyazıcılarının yazdıkları tabletlerden kendi dönemlerinin sosyo-politik olayları kolaylıkla öğrenilebilmektedir.[136] Aynı şekilde Pers (Fars, İran) ve Mısır tarihyazıcıları da

---

[134] *"Sümer'de İç Savaş: İlk Tarihçiler"*, Samuel Noah Kramer, **Tarih Sümer'de Başlar,** çev. Hamide Koyukan, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 138, 2. Baskı, 2002, ss. 59–68.

[135] Eva Cancik-Kırschbaum, **Asurlular –Tarih, Toplum-Kültür-**, çev. Aslı Yarbaş, İzmir; İlya Yayınevi, Tarih ve Mitoloji Dizisi 3, 1. Baskı, 2004, sf. 20–25; Albert Ten Eyck Olmstead, *"Assyrian Historiography: A Source Study"*, **The University Of Missouri Studies**, Social Science Series, Vol. 3, Num. 1, Columbia –Missouri, 1916, sf. 1–10.

[136] Nezihe Araz (Edi.), **Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi,** İstanbul; Kaynak Yayınları, 1974, ss. 33–43; Ekrem Akurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara; TÜBİTAK Yayınları, 67, 17. Basım, 2005, sf. 49–55; Ekrem Memiş, **Tarih Metodolojisi**, Konya; Öz Eğitim Yayınları, 4, 2. Baskı, 1995, sf. 40–43; Ekrem Memiş, **Genel Tarih**, Konya; Tablet Yayınları, 3. Baskı, 2002, sf. 90–93.

kadim bir bürokrasi ile yazı geleneğinin temsilcisi değiller miydi? Burada dikkat edilmesi gereken durum şudur: Geleneksel dönemin ilk tarihçileri güçlerini ve konumlarını, modern dönemin tarihçileri gibi bilimsel ölçütlerden almıyorlardı. Fakat bu tarihyazıcıları güçlerini, Leonard M. Dudley'in çalışmasının başlığında da olduğu gibi geleneksel döneme ait olan kelime (kalem) ile kılıcın (kitabın orijinal ismi *Word and Sword*) ortaklığından alıyorlardı. Yani geleneksel bir evrende, siyasal ve askeri kaynaktan beslenen bir devlet için, yazı ve bürokrasinin gelişmesiyle siyasal ve askeri unsurların gelişmesi eşzamanlıydı. (senkronik)[137] O yüzden burada sorun aşırı kültür merkezciliğe düşmeden (oksidentalizm veya oryantalizm) üzerinde durulması gereken bir yaklaşım sorunu olduğu gerçeğidir. Bu durumun nedeniyse özellikle Batı'da bazı toplum bilimcilerin icra ettikleri mesleği bilim olarak kabul etmeleri ve tarihyazımını modernist açıdan ele alan tarihçilerin, tarihyazcılığının niteliği için kendilerince kabul edilebilir bir bilimsel anlayış ölçütü inşa etmeleriydi. Ayrıca bu normal gibi durumu anormalleştiren ise bu ölçütü kültür merkezci bir güç retoriği veya gücün propagandası olarak kullanmalarıydı. Fakat bu taraflı durumu arka plana atarak kendilerinde mahfuz olan bilimsel ölçütleri bazı ölçütlerin önüne çıkartarak bazı perspektiflerin üzerine örtme yoluna gitmeleriydi. Bu durumda tarihyazımının çıkışını daha çok siyasete ve edebiyata dair ölçütlere göre değil de kendi belirledikleri ve geliştirdikleri bilimsel ölçütlerin belirlediği hipotezlere dayanarak açıklamaya kalktılar. Sanki herkes bilimsel bir amaç için tarihyazımıyla ilgileniyordu ve ilgilenmek zorundaymış gibi bir durum ortaya çıkıyordu. İnsanlığın ihtiyaçları sonucunda ortaya çıkan bir tarihyazımı olamazdı. Yine bu dönemde yaşayan bu insanlar, sanki bilim için yazarak tüm geçmiş denen mefhumu tarihselleştirmişlerdi. Kendi geçmişini bilmek için yazmış olmazlardı (?) Çünkü geleceğini bilmek isteyen insan bir o kadar da geçmişini bilmek ister. Bu koşullarda her tarihyazımı eyleminde bilimsel bir niyet aramak sözkonusu bile olmazdı. Ayrıca Batı merkezli bilimsel ideolojiye (çünkü bilim aynı zamanda bir ideolojidir) sahip bilim insanlarının yaptıkları tercihler de ister istemez belli düzeyde kültürel göreceliliği de ortaya çıkarmıştı. Bu durumda geleneksel sürece ait tarihyazımını değerlendirirken ölçütün zorla bilimselleştirilmeye çalışılan ölçütler değil de siyaset, din, edebiyat gibi pragmatist ihtiyaçların belirlediği ölçütler olduğunu görmek

[137] Leonard M. Dudley, **Kalem ve Kılıç,** çev. Müfit Günay, Ankara; Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, 1997, sf. 37–49.

konusunda (modernitenin ilk zamanlarında) pek istekli olmadılar. Aksi takdirde Avrupa'daki tarihyazımı tarihini konu olan birçok eser örneğinde olduğu gibi, tarihi Herodotos'tan başlatmazlardı.[138] İşin başka bir boyutu da Samuel Noah Kramer'in kitabında Tarihin *değil; tarihyazıcılığının/tarihyazımının Sümerlerde başladığını* vurgulama gereği hissederlerdi.

Batı dillerine tarihçi kavramına karşılık gelen sözcükler, genellikle Grekçe (Yunanca) *İstoria* veya Latinceye geçmiş şekliyle *historia*'dan sözcükleri üzerinden geçmiştir. Yunanca **ίστορικός** (istorikos) tarihçi kelimesi, Yunanca **ίστορία** –tarih- kelimesinden türetilmiştir.[139] Latincede tarih sözcüğü dişil (feminen) bir kelime (sözcük) olmasına rağmen eril bir sözcük olarak tarihçi kelimesi sözlüklerde yer almıştır. Bu noktada Latincede tarihçi sözcüğünün karşılığı *historīcus* veya *historīarum scriptor* olarak geçmiştir.[140] Latincenin Avrupa dillerine ait gramer ve etimoloji üzerindeki belirleyeciliği inkâr edilemez. Bu yüzden tarihçi sözcüğü Latinceden İngilizceye *historian*[141], Fransızcaya *historien* (eril), *historienne* (dişil)[142], Rusçaya[143] ise **историк** istórik olarak geçmiştir. Almancada ise *historie* sözcüğünden *historiker, historikerin* ve *geschichte* sözcüğünden ise *geschichtesshreiber* tarihçi,

---

[138] Baykan Sezen (yön.), **Yunan Tarihçiliği**, Sosyoloji Araştırma Merkezi Çalışma Günleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, sf. 39-40.

[139] Güler Çelgin, **Eski Yunanca-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 335.

[140] R.V. Marchant (Revised), **Cassell's Latin Dictionary (Latin-Englısh and Englısh-Latin)**, Cassell and Company Lımıted, 1907, sf. 202, sf. 714; Thomas Hewitt Key, **Latin-Englısh Dictionary**, Cambridge University Press, 1888, sf. 538–539; **Leverett's Latın-Englısh Lexicon**, Boston; J. H. Wilkins and R. B. Carter and Charles C. Little Companyi 1837, sf. 126; William Smith, **An İntroduction to Latin Prose Composition –Principia Latina IV-,** Toronto; Canada Publıshing, Company, 1879, sf. 64; Erdal Alova, **Latince-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Sosyal Yayınları, 5. Baskı, 2013, sf. 270-271.

[141] J. W. Redhouse, **A Lexicon Englısh and Turkısh -Kitab Lehcetü'l-Mâna El-Ceyms (James) Redhous (Redhouse) El İngilizî-,** Constantinoople; A. H. Boyajian, Thırd Edition, 1884, sf. 400–401; James William Redhouse, **Redhouse's Turkısh Dictionary (Türkçe İngilizce Lügât Kitab Telifi Redhous El İngilizî)**, edi. Charles Wells, London, Bernard Quatrich, 2. Edition, 1880, sf. 149; **İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü**, İstanbul; Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Tic. A. Ş., 16. Baskı, 2003, sf. 460-461; Miranda Steel (Edi.), **Oxford Wordpower Dictionary**, Oxford University Press, 8. Baskı, 2005, sf. 326; Pars Tuğlacı, **Türkçe-İngilizce Bilimsel ve Teknik Terimler Sözlüğü,** İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 2001, sf. 463.

[142] Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Fransevi,** Türkçe'den Fransızcaya Lügât, İstanbul; Mihran Matbaası, 1883 (1299–1300) sf. 301; Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Fransevi (Resimli)**, Fransızcadan Türkçeye Lûgat Kitabı, İstanbul; Mihran Matbaası, 4. Edition, 1905 (1322), sf. 1197–1198; İsmail Hakkı Danışmend, **Fransızca-Türkçe Dil Kılavuzu,** İstanbul; Kanaat Kitabevi, sf. 632–633; Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, İstanbul; Adam Yayınları, 3. Baskı, 1990, sf. 706-707.

[143] Haz. Mehmet Aslan-Galina Stoletnaya-Gakilya Kamaletdinova, **Fono Rusça Standart Sözlük**, İstanbul Fono Yayınları, 295, 2009, sf. 647.

tarihyazıcısı anlamında kullanılmaktadır.[144] İtalyancada tarih anlamına gelen storia sözcüğünden tarihçi anlamına gelen *storiografo* sözcüğü türetilmiştir.[145] Tarihçi-tarih yazarı kelimesinin karşılığı olarak Batı dillerinde, özellikle de akademik çevrelerde kullanılan kavramlardan biride İngilizce tarih kelimesine denk gelen *history* ile yazan, çizen, resim yapan anlamında kullanılan *grapher* kelimesinin birleşmesinden oluşan *historiographer*dır. (Latincesi *historiographus*) İngilizce *historiography* kelimesinin karşılığı ise tarihyazımı veya tarihyazıcılığıdır.[146] Ayrıca İngilizcede tarihyazımı ve tarih yazarlığı kelimesine karşılık olarak *history (historical) writing* tamlaması da kullanılmaktadır. Bu kelime Türkçeye de çeviri karşılığı olarak *historiografya* yani *tarihyazımı* olarak geçmiştir.

Batı dünyasında hem tarihçi sözcüğünün ortaya çıkışında hem de tarihçi tarzlarında Greko-Romen kültürünün ciddi etkisi vardır. Roma edebiyatında tarihyazımının başlangıç çağında (İ.Ö 241-81) Roma'nın ilk tarihçileri annales yazarları olarak kabul edilirdi. Roma edebiyatında tarih, satira dışındaki bütün örneklerde olduğu gibi Yunan etkisi ile başlamıştır. İlk Romalı tarihçiler eserlerini yazarken kendi kaynaklarına başvurmuş olmakla beraber Roma'da tarihçilik yerli kroniklerin geliştirilmesiyle değil; Yunan tarih eserlerinin örnek alınmasıyla meydana gelmiştir. Olayları yıl yıl anlatan ilk Roma tarihçilerinin yazdıklarına yıl anlamına gelen eril *annus* sözcüğünden türetilen *annales* denildiği için bu yazarlara *annalistler* denir. Yani Latin kültüründe görülmeye başlayan ve Yunan diliyle yazıldığından dolayı aslında pek Latin yazarı sayılmayan bu yazarlara *scriptor annalium (annalist*=yıllık yazıcısı) denilmektedir.[147] Aynı zamanda bir tarihyazımı tarzı üzerinde de çalışan bu tarihçiler yıl yıl olayları kaydederlerdi. Bu tarihçiler daha

---

[144] Karl Steuerwald **Almanca-Türkçe Sözlük (Deutsch-Turkısches Wörterbuch)**, İstanbul; ABC Yayınevi, 2. Baskı, 1984; sf. 252-253.

[145] Asım Tanış, **İtalyanca-Türkçe Büyük Öğretici Sözlük**, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, c. 2, 1528.

[146] J. W. Redhouse, **A Lexicon Englısh and Turkısh -Kitab Lehcetü'l-Mâna El-Ceyms (James) Redhous (Redhouse) El İngilizî-,** Constantinoople; A. H. Boyajian, Thırd Edition, 1884, sf. 401; **İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü**, İstanbul; Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Tic. A. Ş., 16. Baskı, 2003, sf. 460-461; Pars Tuğlacı, **Türkçe-İngilizce Bilimsel ve Teknik Terimler Sözlüğü,** İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 2001, sf. 463-464.

[147] Ayşe Sarıgöllü, **Roma Edebiyatında Tarih**, Ankara DTCF Yayınları, 221, Ankara; Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, sf. 14-15. Belirtilmesi gereken bir husus vardır. Roma Edebiyatı'nda tarihyazımını ele almadan önce Roma'daki sözlü geçmişi de bilmek gerekir. O yüzden Roma Edebiyatı'nda destanların büyük bir önemi vardır. Hatta destanlar yazılı edebiyat öncesi dönemi anlatmaya veya açıklamaya çalışırlar. (Kastedilen dönem İ.Ö 754-İ.Ö 241 arasıdır.) O yüzden Roma edebiyatında tarih ve destan birlikte irdelenmelidir. Ayşe Sarıgöllü, **Roma Edebiyatında Destan**, Ankara DTCF Yayınları, 232, Türkiye Cumhuriyeti 50.Yılı 1923-1973, Ankara; Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, ss. 10-11.

sonra bir Latin geleneğine dönüşecek olan *Annalium* denen yıllıkları oluşturacaklardır. Annalium denen bu yıllıkların bazı çeşitleri de sözkonusudur. Örneğin Roma'nın erken dönemlerinde Latinlerde dinî vasıfları daha fazla önplana çıkarılmış bir ünvan olarak görülen ve hem toplumsal hem de siyasal yetkileri olan Pontifex Maximusların denetiminde tutulan yıllıklara *annales pontificum* veya *annnales maximi* adı verilmiştir.[148] Batı dillerinde yaygın olarak kullanılan ve tarih, kayıt, vakâyînâme, gündem anlamlarına gelen kronik (chronicle) sözcüğü ise *zaman, müzmin, süreğen* (Ayrıca Titanlar soyundan gelen ve Ouranos (gök) ve Gaia'nın (yer) oğlu olan Kronos, Yunan mitolojisinde Zeus'un babasıdır.) anlamına gelen Grekçe **χρόνος** *hrônos* sözcüğünden türetilmiştir.[149] (Bu arada Grekler üzerindeki Babil –Babyloniaka- ile Mısır kronoloji yaklaşımlarının ve uygulamalarının etkisi unutulmamalıdır.) Batı dillerindeki kronoloji (chronology), kronolojik (chronological), kronografi (chronography) gibi kavramları türeten bu Grekçe sözcükten, kronik yazıcısı, kroniker, kronolojist (chronicler, chronicgrapher, chronologist) gibi farklı tarihçi ve tarihçilik tarzları doğmuştur. (Ayrıca Greklere ait Olimpiyat oyunlarına göre düzenlenmiş kronoloji pratikleri de -Olympionikai- sözkonusudur.)[150] O yüzden birbirine çok benzeyen iki tarihyazımı örneğinden biri olan annales (yıllık) yazıcılığı, her ne kadar Yunan kültüründen etkilenerek ortaya çıksa da Latin kültüründen etimolojik olarak etkilenirdi. Diğer tarihyazımı türü olan kronik yazıcılığı ise etimolojik köklerini Greklerden almıştır. İşte genelde manastırlarda rahip (erkek) olarak yazı yazar bir şekilde tasvir edilen Hristiyan yıllık yazıcılarının kökenleri çok eski zamanlara kadar gitmektedir. Hristiyanlığın kabul

---

[148] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 64–65; .R.V. Marchant (Revised), **Cassell's Latin Dictionary (Latin-Englısh and Englısh-Latin)**, Cassell and Company Lımıted, 1907, 41, sf. 641; Thomas Hewitt Key, **Latin-Englısh Dictionary**, Cambridge University Press, 1888, sf. 110–111; **Leverett's Latın-Englısh Lexicon**, Boston; J. H. Wilkins and R. B. Carter and Charles C. Little Companyi 1837, sf. 12–13; William Smith, **An İntroduction to Latin Prose Composition –Principia Latina IV-,** Toronto; Canada Publıshing, Company, 1879, sf. 64; Erdal Alova, **Latince-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Sosyal Yayınları, 5. Baskı, 2013, sf. 34-35; Ayşe Sarıgöllü, **Roma Edebiyatında Tarih**, Ankara DTCF Yayınları, 221, Ankara; Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, ss. 14-20.

[149] Güler Çelgin, **Eski Yunanca-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 385.

[150] E. Cavagniac, **Tarihî Kronolojinin Esasları**, çev. Osman Turan, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, ss. 30-37; Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 56-61; J. W. Redhouse, **A Lexicon Englısh and Turkısh -Kitab Lehcetü'l-Mâna El-Ceyms (James) Redhous (Redhouse) El İngilizî-,** Constantinoople; A. H. Boyajian, Thırd Edition, 1884, sf. 134; **Redhouse's Turkısh Dictionary (Türkçe İngilizce Lügât Kitab Telifi Redhous El İngilizî)**, edi. Charles Wells, London, Bernard Quatrich, 2. Edition, 1880, sf. 66-67; **İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü**, İstanbul; Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Tic. A. Ş., 16. Baskı, 2003, sf. 168-169;

edilmesi ve zaman anlayışı olarak döngüsel zaman anlayışından çizgisel tarih anlayışına (eskatolojik/teleolojik) geçilmesiyle birlikte, köklerini antikiteden alan Greko-Romen geleneğine, Yahudi-Hristiyan (Kitab-ı Mukaddes –Eski Ahit– temelindedir) tarih felsefesine sahip yeni bir tarihçi profili de eklenmiştir. Klasik temeller olarak kabul edilen ve geleneksel yıllık yazıcısı olarak imgelenen bu tarihçiler üzerinden Avrupa'nın bugünkü modern tarihçiliği yükselmiştir.[151]

Araplar, Farslar ve Türkler gibi doğu milletlerinde ise tarih kelimesi ortak bir kelime olarak kullanılmasına rağmen farklı tarihyazımı (tarihçilik) geleneklerini içinde barındırdığından dolayı tarihçi sözcüğüne verilen isimler bazı durumlarda farklılaşmaktadır. Arapçada tarihçi kelimesinin karşılığı ارّخ *errehe* veya ورّخ *verrehe* kökünden مؤرّخ müverrih kelimesidir. Bu kelimenin çoğu ise مؤرّخين *müverrihin*'dir.[152] Farsça'da da müverrih ve müverrihin kelimesi, sözlüklerde aynı anlamıyla verilen sözcüklerden biridir.[153] Farsçada yine Arapça târih kelimesinden تاریخدان târîhdân (târîh+dânisten); تاریخشناس târîhşinas (târîh+şinâhten); تاریخنویس (târîh+neviş) târîh-nüvis gibi tarihçi kelimesine anlamca karşılık gelen bu kelimeler, yazma ediminden kasıtla Farsça kelimelerle birleştirilerek oluşturulmuştur.[154] Farsçada gün, gündüz, devir, devre anlamına gelen روذ rûz kelimesinden türetilen ve günlük olayların yazıldığı defterin kastedildiği (vukûât-ı yevmiye defteri) روذنامه rûz-nâmedir ve defteri yazan kişi de bir tür tarihçi olarak kabul edilmektedir. Bunlara روذنامەنویس rûznâme-nüvis, روذنامەفروش rûznâme-furuş, روذنامەنگار

[151] E. Cavagniac**, Tarihî Kronolojinin Esasları**, çev. Osman Turan, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954**,** ss. 3-51; A. Zeki Velidi Togan**, Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, sf. 56–57; Ernst Breisach**, Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 109–145; Mark. T. Gilderhus**, Tarih ve Tarihçiler – Tarihyazıcılığına Giriş**-, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, ss. 23–43; Arnaldo Momigliano, **Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri**, çev. Güneş Ayas, İstanbul; İthaki Yayınları, 1. Baskı, 2011, ss. 140–160; Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, Bütün Eserlerine Doğru–7, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 9. Baskı, 2001, ss. 26–36.

[152] Mevlût Sarı, **El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat**, İstanbul; Bahar Yayınları, 1980, sf. 1645-1646, sf. 24; Kasım Şulul, **Kafiyeci'de Tarih Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 351, 1. Baskı, 2003, sf. 42–43; Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 102–109; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 41–43; Serdar Mutçalı, **Mini Kamus (El-Mûcemü'l Musâggar) Türkçe-Arapça**, İstanbul; Dağarcık Yayınları, 5, sf. 16; **Fono Arapça Standart Sözlük**, Arapça-Türkçe; Türkçe-Arapça, (El-Kamûsu'l Arabü't-Tüllâb), İstanbul; Fono Yayınları, 241, 2009, Arapça-Türkçe sf. 9; Türkçe-Arapça sf. 289.

[153] Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Cavidan, 1352, sf. 1150; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 1434.

[154] Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Cavidan, 1352, sf. 359–360; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 412–413.

rûznâme-nigâr, روذنامه‌جی rûznâmeci gibi isimler verilmektedir. (Osmanlı Türklerinde de rûznâmeci, rûznâmçe olarak bilinen buna benzer görevler, hem idârî hem malî anlamda ihdâs edilmiştir.) Fakat bugün rûznâme gazete anlamındadır ve rûznâme-nüvis, rûznâme-furûş, rûznâme-nigâr kelimelerinden kasıt ise daha çok gazetecidir.[155] Ayrıca Sultan Gazneli Mahmut zamanında yaşamış Firdevsî Tûsî'nin İranlıların Müslüman olmadan önceki bin yıllık tarihini anlatan 60.000 beyitlik *Şeh-nâme* adlı manzum bir eseri vardır. İran'ın ulusal şairi kabul edilen Firdevsî'nin bu eseri, hem İran tarihyazıcılığında hem de Yakındoğu'daki tarihyazıcılığında büyük yere ve öneme sahiptir.[156] Şehnâme kelimesi genel olarak şah (İran hükümdarı) monografilerine ve biyografilerine verilen de bir isimdir. Bazen tek bir şahtan da bahsettiği gibi bazı durumlarda silsile-yi şâhan hakkında (şahların silsilesi, cetveli) tarihsel bilgi verir. O yüzden Farsçada شه‌نامه نویس şehnâme-nüvis yani şehnâme yazıcılığı da bir çeşit tarihyazıcılığıdır.[157] (XVI. yüzyılda şehnâme-nüvislik olarak bilinen tarihyazıcılığı Osmanlılarda da görülmekteydi.) Aynı zamanda İran medeniyetinde واقع نویسی vaka'yi-nüvislik, واقعنگاری vaka'yı-nigârlık gibi olay yazıcılığı da sözkonusudur. Bu arada büyük ve önemli kişiler için yazılan köklü bir مناقبنامه menakıb-nâme yazıcılığı geleneği de vardır.[158] Türklerin tarihçiliklerinde hem kendi sözlü kültürlerinin içinden süzülerek gelen Türk tarihyazıcılığının hem Arap tarihyazıcılığının hem de Fars tarihyazıcılığının ciddi etkileri vardır. Ayrıca bu üç geleneğinde içinde bulunduğu İslam tarihyazımı geleneği de Türklerin tarihyazımında belirleyicidir. Bu farklı kökenleri içeren etkileri tarihçi kelimesine karşılık gelen kelimelerin hem kullanım alanlarında hem de bu kelimelerin nicelik

---

[155] Mütercim Asım Efendi, **Burhân-ı Katı**, Haz. Mürsel Öztürk,-Derya Örs, Ankara; TDK, 733, 2000, sf. 638–639; Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Cavidan, 1352, sf. 242–243; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 723–724.

[156] *"Firdevsi"*; Şemseddin Sami, **Kamûsu'l-Âlâm,** İstanbul; Mihrân Matbaası, c. V, 1314, 1886, ss. 3386-3388; Şemseddin Sami Kamûsu'l –Âlam'ın İran maddesinde Şehnâme'yi adeta temel kaynak olarak kullanır. *"İran"*, Şemseddin Sami, **Kamûsu'l-Âlâm,** İstanbul; Mihrân Matbaası, c. 2, 1302, 1889, ss. 1129–1140; *"Şeh-nâme"*, Ahmed Rıf'at, **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye,** İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1300, c. 4, ss. 158; İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul; Leyla Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, sf. 437–439; Hamilton A. R. Gibb, **İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, çev. Kadir Durak ve Diğerleri, İstanbul; Endülüs Yayınları, 14, 1. Baskı, 1991, sf. 87

[157] Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Cavidan, 1352, sf. 759; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 862–863. İleriki bölümlerde ayrıntılı bilgi verilecektir.

[158] Ahmet Yaşar Ocak, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım),** Ankara; TTK Basımevi, 3. Baskı, 2010.

olarak çokluğu üzerinden görmek mümkündür. Türkler, geçmişten bugüne kadar müverrih, rûznâmeci, vak'ayi-nüvislik, vak'ayı-nigârlık, şehnâme-nüvislik gibi Arap ve Fars tarihyazıcılığı örneklerini çağrıştıran kelimeleri tarihçi kelimesinin karşılıkları olarak kullanmıştır. Modern Türkçe'de ise daha çok Arapça tarih sözcüğünden *-çi* yapım ekiyle oluşturulmuş tarihçi kelimesi kullanılmaktadır. Tarihçi aynı zamanda tarih yazan kişiyi değil; tarih öğretimini gerçekleştiren tarih öğretmeni içinde kullanılmaktadır.[159] Son olarak Yakındoğu ve Ortadoğu'da tarihyazıcılığı hakkında bu kadar kavramın var olmasının nedeni insanlar nezdinde bir işgüzarlık eğiliminine değil, tam tersine tarihsel bazı nedenlerin varolduğu olduğu gerçeğine dayanır. Örneğin Doğu tarihyazımı, tarihselleştirilmiş bir süreçte, İran, Arap (Sami), Türk, Çin, İslam gibi tarihyazımı geleneklerini içinde bulundurduğu gibi Greko-Romen ile Hristiyan-Yahudi geleneğine ait tarihyazımı geleneklerini de bünyesinde bulundurmaktadır. Birbirinden farklı geleneklerin Yakındoğu ve Ortadoğu'daki tarihyazımı gelenekleriyle ilişki içine girmesiyse çok fazla tarihçi, tarihyazıcısı türü ve tarihyazıcısı ismi anlamına da gelmektedir.

Dünyada ve Türkiye'de kullanılmakta olan bazı ansikleopedilere bakıldığında, tarihin daha çok bilim çerçevesinde ele alınmasından dolayı tarihçi sözcüğü bilimle uğraşan insan olarak ele alınmıştır. Yan anlamları ise daha çok aynı adı alan devlet memurlarını kastetmek için kullanılmıştır. Örneğin Büyük Larousse tarihçi sözcüğünü *tarih uzmanı, tarihsel yapıtlar yazan, müverrih ve tarih öğretmeni* anlamında kullanmıştır.[160] Grand Master Kültür Ansiklopedisi *ancak **tarih**, insanların geçmiş zamanlarını araştırdığı için, diğer bilimlerden ayrı bir nitelik taşır. Çünkü bir **tarihçi**, başka bilginler gibi, olayları gözlemleyip deneyden geçiremez, başka bir deyişle, tarih, gözlemi, deneyi ve yinelenmesine olanak bulunmayan bir olaylar **bilim**idir* diye belirtmektedir.[161] Meydan Larousse Ansiklopedisi ise tarihçiyi *tarihî konular üstünde araştırmalar yapan, tarih kitapları yazan kimse, tarih öğretmeni* olarak tanımlamıştır.[162] Temel Britannica ise tarih

---

[159] **Türkçe Sözlük**, Haz. Haluk Akalın ve diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, 509, 2009, sf. 1907–1908; İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011, sf. 1203.

[160] " *Tarihçi",* **Büyük Larousse**, Gen. Yay. Yön. Adnan Benk, İstanbul; İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş, 1986, c. 22, sf. 11260–11261.

[161] *"Tarih",* **Grand Master Genel Kültür Ansiklopedisi**, İstanbul; Milliyet, 1992, ss. 1401–1402.

[162] *"Tarihçi",* **Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi,** İstanbul; Meydan Yayınevi, 2. Baskı, 1973, c. 11, sf. 905.

sözcüğünü tanımlarken tarihçi sözcüğünün anlamına da şöyle tanımlamaktadır: *İnsanlığın geçmişini inceleyen bilime tarih, bu bilimle ilgili araştırmalar yapan kişilere de tarihçi adı verilir. Tarihçiler genellikle geçmişteki olayları anlatmakla yetinmez, bu olayların ardında yatan nedenleri de açıklar. Böylece tarih geçmişin hem tanımlanması, hem de yorumlanması sayılabilir.*[163] Bu ve buna benzer tarihçi tanımı örnekleri daha da çoğaltılabilir.[164] Görüldüğü üzere tarihçi kavramının ansiklopedik tanımları bu şekildedir. Ansiklopediler bilgisayar teknolojisinin gelişmediği dönemlerde (arama motorsuz günler) ve moderniteye ait eğitim kurumlarının ortaya çıkmasıyla birlikte insanların bilgiye ulaştığı en önemli kaynaklardan biriydi. Ansiklopediklerde benzer tanımlar yapsa da onların bir başka önemiyse bir sözcük hakkında kendine has bir tanımlama stili geliştirmiş olmasıdır. O yüzden ansiklopedilerin tarihçi tanımı ise daha çok ya devlet memuru ya da tarihi bir bilim olarak kabul etmesinden dolayı tarihçiyi de bir *bilim adamı (?)* olarak tanımlamaktadır. Amaç kafa karıştıran dil oyunlarına girmeden, sade bir dille daha geniş kesimlere hitap etmekti. Ancak ansiklopediler için verilmiş olan bu tarihçi tanımları, tartışmasız ve genel-geçer bir bilgi alış-verişinin elzem olduğu zamanlar için makbul sayılabilirdi.

Tarihçi kavramının etimolojik tanımı kadar metodolojik tanımı da irdelemek önem arz etmektedir. Tarihin metodolojik tanımları tarihin bilim olduğu yaklaşımından hareket edilen, bilimsel tarih araştırmalarında bir rehber olarak görülen ve tarih öğretiminde büyük önemi olduğu düşünülen çalışmaların bir sonucudur. Bu çalışmalarda tarih ya sosyal bilimler ya insan bilimleri ya da kültür bilimleri arasında gösterilmektedir. O yüzden burada gösterilen yöntem, verilen tanımların önünde yer almaktadır. Çünkü metodoloji kitaplarının kullanım amaçları ve ulaşmak istediği nihaî hedefler farklıdır. Metodoloji yani yöntem bilimi kitaplarının bu çalışma için önemiyse tarih, tarihçi ve tarih tanımı konusuna kendine has bir üslup ve yaklaşım getirmesindendir. Bunun için Türkiye'de mevcut bazı metodoloji kitaplarındaki tarihçi tanımları üzerinde durmak konunun anlaşılması için uygun bir tercih olabilir. Örneğin Ord. Prof. Dr. Zeki Velîdi Togan *Tarihte Usûl* adlı

---

[163] *"Tarih"*, **Temel Britannica**, İstanbul; Ana Yayıncılık A.Ş, 1990, c. 17, ss. 41–45.

[164] *"History"*, **The Lincoln Library of Essential İnformation**, Edi. Clyde W. Park, 3. Baskı, The Frontier Press Company, 1959, sf. 353-355; *"History",* **Encylopedia of Britannica**, Chicago; Encylopedia Britannica İnc, Volumme 11, 1972, p. 594–597; *"Tarih",* **Yeni Türk Ansiklopedisi**, İstanbul; Ötüken Neşriyat A.Ş., 1985, c. 10, sf. 3976-3980.

çalışmasında tarihin titizlikle yapılan bir bilim olduğunu *Tarih ancak ilmî haysiyetli şerefli bir* ***ilimdir***[165] cümlesiyle öne çıkarırken tarihçiyi de bu şerefli ve haysiyetli ilimi yapan kişi olarak vurgulamaktaydı. Prof. Dr. Yavuz Ercan *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik* adlı eserinde *tarihçi tarihsel belgelerle, tarihsel olayları, tarihsel olaylarla da tarihsel gerçekleri bulmaya çalışan kişidir*[166] diye belirtmektedir. Prof. Dr. Tuncer Baykara da *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu* adlı çalışmasında *tarihi anlamak, tarihçi olmak, birçok konuda bilgili olmayı gerektirir*[167] cümlesini kullanarak aslında bilimsel bir tarih için tarihçinin bilen kişi olması gerektiği vurgulamaktadır. Yani niyet okuyuculuğu olmazsa tarihçi, bilimsel bir tarih için belli sorumlulukları olan kişidir tanımı da burada çıkarılabilir. Prof. Dr. İsmail Özçelik *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler* adlı eserinde araştırmak anlamına gelen *historia* kelimesinden hareketle *tarihçi, gerçeği araştırandır*[168] diye belirtmektedir. Eski Çağ Tarihi uzmanlarından Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi* adlı eserinde, tarihin yazıyla başlamasından dolayı, tarihçi *geçmişteki olaylara ilişkin yazılı belgeleri toplamak*[169] zorunda olan bilim insanı olduğu anlaşılmaktadır. Prof. Dr. Kemal Arı ise *Tarih Yöntemi* adlı çalışmasında tarih, bilim olarak kabul edilmesinden dolayı tarihçi tinsel özü güçlü, destansı anlatımlar yapan bir ozan değil; *araştıran, sorgulayan, doğruları bulmaya çalışan*[170] kişi olarak anlaşılmaktadır. *Tarih Araştırmalarında Usûl* adlı eserinde Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na göre tarihçi, her olayda bulunan *genel âmiller ile olaydan olaya değişen özel âmilleri birlikte düşünüp göz önünde bulundurarak inceleme yapan*[171] kişi olduğu yaklaşımından anlaşılmaktadır. Tarihin bilim olduğu yaklaşımından hareketle tarihçiye yüklenen metodolojik sorumluluklara ve bilimsel vasıflara dayalı tarihçi

---

[165] A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, sf. 18.
[166] Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 70.
[167] Tuncer Baykara, **Tarih Araştırma ve Yazma Metodu**, İzmir; İrfan Kültür ve Eğitim Derneği Yayını No: 1, 1995, sf. 9; Tuncer Baykara, **Tarih Metodu –Öğrenme, Araştırma ve Yazım-,** İstanbul; Bilge Kültür Sanat, 641, 1. Basım, 2014, sf. 9-10.
[168] İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, 272, 1. Baskı, 2011, sf. 5.
[169] Bülent İplikçioğlu, **Eski Batı Tarihi I –Giriş, Kaynaklar ve Bibliyografya–**, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1997, sf. 8.
[170] Kemal Arı, **Tarih Yöntemi**, İzmir; İleri Kültür Merkezi, 1. Basım, 2011, sf. 13.
[171] Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul; Kubbealtı Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul; 1994, sf. 3.

tanımları daha da arttırılabilir.[172] Tarihin bilim olarak kabul edilmesinden dolayı tarihçi, metodolojik sorumlulukları olan bir varlıktır. Burada tarihçinin ontolojik kabulü ve tanımı daha çok bilimselliktir, kurgusallık boyutuysa (edebi) bilimsellik boyutuna göre daha ikinci plandadır. Fakat tarihçinin metodolojik tanımı, tarih kavramında olduğu gibi tarihçi kavramına farklı perspektiflerden yüklenen anlam katmanlarından biridir. Tarihin bir bilim, tarihçinin ise akademide bulunan bir meslek erbabı olması, bu perspektifte sözkonusudur. Buna benzer anlam ilavelerinin bir tarihçi açısından zararı olan bir durum olarak görülmeyebilir. Fakat asıl mesele tarihçiye yüklenen anlam katmanının çeşitliğinin bir derinliğe sebep olması ve bu anlam derinliğinin genel-geçer bir tarihçi tanımı yapma hevesini boşa çıkarmasıdır. İşin başka bir boyutuysa tarih yazma işini yapanların, geleneksel kriterlerden ziyade modern kriterlere göre daha da profesyonelleştirilmesidir.

Tarihçi kavramının etimolojik (sözlüksel ve ansiklopedik yönü de dâhil edilebilir) ve metodolojik boyutu kadar önemli bir boyutu da epistemolojik ve ideolojik boyutudur. Burada işin içine tarihin kendine has felsefesi girecektir. Özellikle tarih ve tarihçilik üzerine kafa yoran tarih felsefecileri veya bazı düşünürler, tarihçi kavramına da kendilerince tanım getirmekten çekinmemişlerdir. Hatta bu konuda oldukça cesur oldukları da tarihçi kavramı üzerinde ortaya koydukları yaklaşımlar ve tanımlarla ortadadır. Örneğin XIV. yüzyılda İbn Haldun'un yaklaşımından hareketle tarihçi, kendinden önceki tarihçilere ait haberleri (ahbâr) aynen tekrar ededuran bir *mukâllid (tabiatları taklîde mecbûl=taklit eden, taklitçi)* midir?[173] March Bloch'un değindiği gibi tarihçi uzun süre ölü kahramanlara methiye ya da lanet dağıtmakla (yağdırmakla) yükümlü bir *taraf yargıcı* mıdır?[174] Yoksa Fernand Braudel'in çalışmasında benzettiği gibi zamanla yakın ilişkisinden dolayı küreğinden toprağı (zaman) hiçbir zaman eksik olmayan bir *bahçıvan* mı?[175]

---

[172] Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 44, 3. Baskı, 2005, ss. 30–62; Salih Özbaran, **Tarih ve Öğretimi**, İstanbul; Cem Yayınevi, 1. Baskı, 1992, ss. 9–25; Ekrem Memiş, **Tarih Metodolojisi**, Konya; Öz Eğitim Yayınları, 4, 2. Baskı, 1995, sf. 1–7; Ekrem Memiş, **Genel Tarih**, Konya; Tablet Yayınları, 3. Baskı, 2002, sf. 9–21.

[173] İbn Haldun, **Mukaddime**, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul; Dergâh Yayınları, 85/1, 2011, 7. Baskı, 2011, sf. 160; İbn Haldun, **Mukaddime –Osmanlı Tercümesi–,** Mütercim Pirî-zâde Mehmed Sâhib, Haz. Yavuz Yıldırım ve Diğerleri, İstanbul; Klasik Yayınları, 49, 1. Baskı, 2008, sf. 18.

[174] Marc Bloch, **Tarihin Savunusu Ya da Tarihçilik Mesleği**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; Birey ve Toplum Yayınları, Teorik Sorunlar Dizisi: 6, Birinci Baskı, 1985, sf. 92.

[175] Fernand Braudel, *"Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Dönem"*, çev. Deniz Erksan, **Tarih ve Tarihçi Annales Okulu'nun İzinde**, Der. Ali Boratav, İstanbul; Alan Yayıncılık, 1. Baskı, 1985, sf. 91; Fernand Braudel, *"Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Dönem"*, çev. Deniz Erksan, **Tarih ve**

Keith Jenkıns'e göre de tarihçi, epistemoloji, metodoloji ve ideoloji gibi çeşitli özellikleri üzerinde barındıran ve işe gittiklerinde tarih üreten *bir grup işçi*ydi?[176] Aynı şekilde George M. Trevelyan da İngiliz tarihyazımını bir zanaata benzettiğinden dolayı tarihçileri (bilimsel yönünden ziyade edebi yönü daha önplanda olan) bir yönüyle *zanaatkâr* olarak görmemiş miydi?[177] Edward P. Thompson ise bilinen bir çalışmasında ortaya koymaya çalıştığı gibi tarihçiler *kuram yoksulu* insanlar mı?[178] Hâlbuki çok erken dönemlerde Jules Michelet (1798–1874)'in farklı bir şekilde ortaya koyduğu sözündeki gibi mi durum: *Tarihçi nasıl tarihi yaratıyorsa tarih de tarihçiyi yaratır.*[179] Gerçekten tarihçi, tarihi yaratan mı yoksa tarih tarafından yaratılan mı? Belki ikisi de değil. Frederich Nietzsche tarihi deneyimli ve enine boyuna düşünebilen insanlar yapar (yazar) yaklaşımından hareketle tarihçiyi diğer insanlardan ayırarak bugünün (modern zamanın) *tarih ustası* veya *virtüozu* derken aslında ona ağır bir yük yüklemiyor muydu? [180] Edward Hallet Carr ise sosyal bilimlerle fen bilimleri arasındaki ortak noktayı vurgulamak için gerçek bir tarihçiyi, *bütün bilim adamları gibi, durmadan "niçin" sorusunu soran bir yaratık*[181] olarak tanımlamaktadır. Mark T. Gilderhus'un *tarihçiler geçmişi kutsasa da kendi fikirlerine göre yorumlasa da o, daima önemli sorunlar ortaya koyacaktır* cümlesinde geçtiği gibi tarihçiler cidden kendilerini *geçmişi kutsamaya* adayan insanlar mıdır?[182] Walter Benjamin ise geçmişi özümsemiş tarihçiler için *geçmişteki umut kıvılcımını körükleyerek tutuşturma yeteneğine sahiptir* derken tarihçiler

---

Tarihçi Annales Okulu'nun İzinde, Der. Ali Boratav, İstanbul; Kırmızı Yayınları, 1. Baskı, 2007, sf. 154.

[176] Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 46.

[177] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 363.

[178] Edward P. Thompson, *The Poverty of Theory or An Orrery of Errors",* **The Poverty of Theory and Other Essays**, Monthly Review Press, Newyork and London, 1978, sf. 2 (çalışmanın tamamı ss. 1-210); Edward P. Thompson, **Teorinin Sefaleti**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul; Alan Yayıncılık, 143, 1. Baskı, 1994, sf. 37.

[179] François Dosse, **Ufalanmış Tarih –Annales Okulu'dan Yeni Tarihe-**, çev. Işık Ergüven, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1379, 1. Baskı, 2008, sf. 209.

[180] Freiderich Wilhelm Nietzsche, **Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine –Çağa Aykırı Düşünceler II–**, çev. Nejat Bozkurt, Bütün Yapıtları 2, İstanbul; Say Yayınları, 8. Baskı, 2005, sf. 84.

[181] Edward Hallett Carr, **What is History?** Macmillan Com., First Edition, 1961; Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir ?,** Çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul; İletişim Yayınları, 9. Baskı, 2006, sf. 98.

[182] Mark. T. Gilderhus, **Tarih ve Tarihçiler –Tarihyazıcılığına Giriş-**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 161.

hakkında yeterince iyimser değil midir?[183] Fredy Perlman de tam tersi olarak anarko-primitif bir yaklaşımla tarihçileri, en eskiçağlardan beri *Kral öldü, yaşasın yeni kral!* diyen ve Levianthan'ın (devletin ve onun kurumuş olduğu sistemin) hikâyesini kurgulayan yazıcılar olarak tanımlamaktadır.[184] SSCB'nin başkanlarından Kruşçev de 1956'da *tarihçiler, herşeyi baş aşağı çevirmekte mahir oldukları için tehlikelidir* demiştir.[185] Görüldüğü üzere tarihe (tarihyazımı) epistemolojik (ya da felsefi) ve ideolojik bakış, tarihçi tanımlamalarında doğrudan ya da dolaylı belirleyici olmuştur. Konunun bu boyutunda ise genel-geçer bir tarihçi tanımı bulmaya çalışmak daha zor bir iş olarak görülmektedir. Çünkü tanımlayıcıların düşün dünyalarından kaynaklanan yaklaşım çeşitliliği, tarihçi tanımlarının hem çeşitliliğine neden olmuş hem de birbirinden farklılaşmasına sebep olmuştur. Bu çeşitlilik ve farklılaşma tarihçi kavramı için genel-geçer bir tanım yapma ihtimalini ortadan kaldırdığı gibi bu kavrama müspet olarak görülebilecek bir anlam derinliğini de ortaya çıkarmıştır. Fakat bu süreç bu sözcüğü anlam inşâsıyla daha önemli hale getirdiği gibi bu sözcüğü anlama uğraşını daha da zorlaştırmaktadır. Çünkü bahsi geçen bu anlam derinliği, sondaj (arkeoloji) yapılabilecek imkânı, sosyal bilimciler (filologlar, dilciler ve edebiyatçılar dâhil) açısından daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir.

Sonuç olarak hem mekân, zaman ve duruma bağlı olarak hem de kavramların kendi iç-dış yapısından (senkronik-diyakronik uyumsuzluk gibi) kaynaklanan özelliklerinden dolayı *kavramların göreceliği* sorunsalı tarih kavramının tanımında olduğu gibi tarihçi kavramının tanımı içinde sözkonusu olmuştur. İkincisi belli bir zaman zarfında etimolojik, metodolojik, epistemolojik ve ideolojik farklılıklardan dolayı tarihçi kimdir sorusu ciddi bir sorunsal olarak sosyal bilimcilerin karşısında durmaktadır. Hatta tarihçi kimdir sorusunun genel-geçer olmaması tarihçinin ne anlama geldiği sorusunu da cevapsız bırakacağa benziyor. Üçüncü olarak Michel Foucault, Hayden White, Keith Jenkins gibi tarihçilerin tarihin aynı zamanda anlatı

---

[183] Walter Benjamin, *"Tarih Kavramı Üzerine"*, **Pasajlar,** çev. Ahmet Cemal, İstanbul; YKY, 11. Baskı, 2011, sf. 40; Altan Çetin, **Tarih Meleği Uçuyor, Tarihnâme: Tarihin Yeniden Üretilmesini Düşünmek**, Ankara; Lotus Yayınevi, 84, 2014, sf. 92.

[184] Fredy Perlman, **Er-Tarihe Karşı, Leviathan'a Karşı,** çev. İnan Mayıs Aru, İstanbul; Kaos Yayınları, 26, 1. Baskı, 2006, sf. 63–64. (Fredy Perlman, **Aganist His-tory, Aganist Leviathan**, Detroit; Black And Red, 1983.)

[185] Beverley Southgate, **Tarih: Ne ve Neden –Antik, Modern ve Postmodern Yaklaşımlar–**, çev. Çağdaş Dizdar ve diğerleri, Ankara; Phoenix Yayınları, 1. Baskı, 2012, sf. 88

vasıtasıyla oluşturulmuş bir söylem olduğu yönündeki yaklaşımları da bu noktada önemli bir tespit olarak sosyal bilimcilerin karşısında durmaktadır. O halde söylem mekân, zaman ve duruma göre, uygun bulduğu bağlamda, sürekli olarak kendini yeniden ürettikçe tarih kavramında olduğu gibi tarihçi kavramı için de genel-geçer bir tanım yapabilmek adeta imkânsız hale geleceğe benziyor. O yüzden Keith Jenkins'in geçmiş ile tarih arasındaki ontolojik boşluktan kaynaklanan sorunlara dayanarak, tarihin genel-geçer tanımlama arayışının tanımsızlık lehindeki sürekliliğinden dolayı bu kavramın *nev'i şahsına münhasır* (çevirmenin kelime tercihi) olduğunu belirtmektedir.[186] Aslında Osmanlı Türkçesinde bu birleşik sözcük genelde kişiler için kullanılmaktadır. O yüzden gerek kavramların göreceliği durumundan gerek anlamsal derinlikten (katmanlar) dolayı gerekse de söylemin (tarih ki aslında kastedilen tarihyazımıdır) kendini sürekli olarak yenilemesinden dolayı, tarihçi kavramı için genel-geçer bir tanım yapmak zordur. Bu tespitten hareketle tarihçi, aslında *kendi nev'i şahsına münhasır (sui generis)* olandır. Çünkü tarihçiyi kendine özgü hale getiren, kişiliği ve karakterinden ziyade anlatılar dünyasının bir türü (genre) olan tarihyazımıyla uğraşmasıdır. Bu noktada bir tarihyazımının anlatı olarak kendine özgü biçime ve içeriğe sahip olması, tarihyazıcısının da kendine has özelliğini ortaya koyması bakımından ayrıca önemlidir.

1.3. TARİHYAZIMI (TARİH) VE ANLATI

İnsanlık tarihinde yazılı kültürden çok daha eskilere giden bir sözlü kültür vardır. Yazının kullanılmaya başlamasıyla birlikte hem sözlü kültürün yazılı kültüre aktarımı sözkonusu olmuştu hem de insanlık birçok şeyi kayıt altına alma imkânına kavuşmuştu. Böylece İnsan düşüncelerinin ve eylemlerinin kayıt altına alınmasıyla da insan kendini dilin hem öznesi hem de nesnesi haline getirmiş oluyordu. İnsanlığın dilden kaynaklanan bu çift değerli durumunun ortaya konulmasında bile dille kurgulanmış bir gerçeğin ifadesi olan tarihyazımının çok önemli bir yeri vardır. O yüzden doğu ve batı dillerinde tarihyazımı sözcüğünün etimolojik kökeni, tarih olarak düşünülen geçmiş zamanın yazıyla birlikteliğine dayanmaktadır. Telaffuzları

[186] Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 85.

veya kullanım biçimleri ne kadar farklı olursa olsun, genellikle tarihyazımı sözcüğünün oluşumu hem doğu dillerinde hem de batı dillerinde yazıyla başlayan pratiğin bir sonucudur. Örneğin Latincede tarihçi veya gerçek anlamıyla tarih yazarı kelimesinin karşılığı *historīarum scriptor* olarak geçmiştir.[187] (Unutmamak gerekir ki yıllık yazıcısı da *scriptor annalium (annalist)* olarak anılmaktaydı) Yine Latincesi *historiographus* olarak da adlandırılmasına paralel olarak İngilizcede tarih kelimesine denk gelen *history* ile yazan, çizen, resim yapan anlamında kullanılan *grapher* kelimesinin birleşmesinden oluşan *historiographer* bileşik ismi kullanılmaktadır. İngilizce *historiography* kelimesinin karşılığı ise tarihyazımı veya tarihyazıcılığıdır. Ayrıca İngilizcede *historical writing* veya *writing of history* sözcükleri de tarihyazımı kelimesini anlamca karşılamaktadır.[188] Almancada ise *historie* sözcüğünden *historiker*, *historikerin* ve *geschichte* sözcüğünden ise *geschichtsshreiber* tarihçi, tarihyazıcısı anlamında kullanılmaktadır.[189] Aynı dil grubunda bulunduğu kabul edilen ve Doğu dillerinden biri olan Farsçada ise Arapça târih kelimesinden تاریخدان târîhdân (târîh+dânisten); تاریخشناس târîhşinas (târîh+şinâhten); تاریخنویس târihnüvis (târîh+neviş) gibi tarihçi kelimelerine anlamca karşılık gelen bu kelimeler Farsça kelimelerle birleştirilerek oluşturulmuştur.[190] Sami dil grubundan Arapçada tarihyazıcılığı kelimesinin ortaya çıkışında ise şifâhî (sözlü, oral history) kültürden yazıcılığa doğru hareket eden bir tarihsel seyir sözkonusudur.[191] O yüzden sadece tarih kelimesinin etimolojik olarak

---

[187] R.V. Marchant (Revised), **Cassell's Latin Dictionary (Latin-Englısh and Englısh-Latin)**, Cassell and Company Lımıted, 1907, sf. 202, sf. 714; Thomas Hewitt Key, **Latin-Englısh Dictionary**, Cambridge University Press, 1888, sf. 538–539; **Leverett's Latın-Englısh Lexicon**, Boston; J. H. Wilkins and R. B. Carter and Charles C. Little Companyi 1837, sf. 126; William Smith, **An İntroduction to Latin Prose Composition –Principia Latina IV-,** Toronto; Canada Publıshing, Company, 1879, sf. 64; Erdal Alova, **Latince-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Sosyal Yayınları, 5. Baskı, 2013, sf. 270-271.

[188] J. W. Redhouse, **A Lexicon Englısh and Turkısh -Kitab Lehcetü'l-Mâna El-Ceyms (James) Redhous (Redhouse) El İngilizî-,** Constantinoople; A. H. Boyajian, Thırd Edition, 1884, sf. 401; **İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü**, İstanbul; Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Tic. A. Ş., 16. Baskı, 2003, sf. 460-461; Pars Tuğlacı, **Türkçe-İngilizce Bilimsel ve Teknik Terimler Sözlüğü,** İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 2001, sf. 463-464.

[189] Karl Steuerwald **Almanca-Türkçe Sözlük (Deutsch-Turkısches Wörterbuch)**, İstanbul; ABC Yayınevi, 2. Baskı, 1984; sf. 252-253.

[190] Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Cavidan, 1352, sf. 359–360; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 412–413.

[191] *"Arap Edebiyatı Hakkında Düşünceler"*, Hamilton A. R. Gibb, **İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, çev. Kadir Durak ve Diğerleri, İstanbul; Endülüs Yayınları, 14, 1. Baskı, 1991, ss. 237-256; Eyüp Baş, **Osmanlı Türklerinde Arapça Tarihyazıcılığı (XVI-XVII. Yüzyıl Örnekleriyle)**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Yayın No: 360, 1Baskı, 2006, ss. 217–232; İsmâil Râci el-Fâruki-

ortaya çıkışı ele alınsa bile Arapçada tarihçi ya da tarihyazıcısı kelimesinin karşılığı ارّخ errehe veya ورّخ verrehe kökünden مؤرّخ müverrih kelimesidir. Bu kelimenin çoğulu ise مؤرّخين müverrihîn'dir.[192] Arapçadaki tarih atmanın ya da tarih koymanın yazıyla doğrudan ilişkisi düşünüldüğünde, Arap dünyasında tarihçilik mesleğinin yazıyla dolaylı olsa bir ilişkisi vardır. (Arapların erken dönemlere ait yazılı kaynakları azdır. Sözlü kültür yazılı kültürün önündedir.) Ural-Altay Dil Grubunda bulunan farklı lehçelerde Türkçe konuşan Türklerde ise geçmişten bugüne müverrih, rûznâmeci, vaka'yi-nüvislik, vaka'yı-nigârlık, şehnâme-nüvislik gibi Arap ve Fars tarihyazıcılığı örneklerini çağrıştıran tarihçi kelimelerinin karşılıkları kullanılmıştır. Modern Türkçede ise daha çok Arapça tarih sözcüğünden *-çi* yapım ekiyle oluşturulmuş tarihçi kelimesi kullanılmaktadır. Tarihçi aynı zamanda tarihyazıcılığı yapan kişiyi değil; tarih öğretimini gerçekleştiren tarih öğretmeni için de kullanılmaktadır. (Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah adına ferman ve beratların sonuna Arapça ibâre ile tarih koymakla mükellef memur için tarihçi tabiri kullanılırdı. Yine Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün maliye evraklarına tarih atan kalemin ismine de tarihçi kalemi denirdi.[193]) Yine Türkçe'de *tarih* kelimesi ile yazma eylemini vurgulayan *yazım* kelimesinin birleştirilmesiyle tarih yazma işini ifade eden tarihyazımı isim olarak oluşturulmuştur.[194] Aynı şekilde Türkçede bir şahıs için tarihi nasıl denildiğinde tarih bilgisi; tarihçiliği nasıl diye sorulduğunda ise tarihyazıcılığı kastedilmektedir.

Louis Lâmia el Fârûki, **İslâm Kültür Atlası**, çev. Mustafa Okan Kibaroğlu-Zerrin Kibaroğlu, İstanbul; İnkılâp Yayınları, Yayın No: 43, 3. Baskı, 1999, sf. 34–56; Emine Sonnur Özcan**, İslâm Tarihyazımında Gerçeklik ve El-Mesûdî**, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 111, 1. Baskı, 2014, ss. 23-62.

[192] Kasım Şulul, **Kafiyeci'de Tarih Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 351, 1. Baskı, 2003, sf. 42–43; Kasım Şulul, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008, sf. 102–109; Serdar Mutçalı, **Mini Kamus (El-Mûcemü'l Musâggir) Türkçe-Arapça**, İstanbul; Dağarcık Yayınları, 5, sf. 16; **Fono Arapça Standart Sözlük**, Arapça-Türkçe; Türkçe-Arapça, (El-Kamûsu'l Arabü't-Tüllâb), İstanbul; Fono Yayınları, 241, 2009, Arapça-Türkçe sf. 9; Türkçe-Arapça sf. 289; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı,** İstanbul; İSAR Vakfı Yayınları, 7, 1997, ss. 9-11; Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihçiliği Üzerine**, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, İlmi Eserler 57, 1991,ss. 1-7

[193] Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, c. 3, sf. 402-403; Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 2. Baskı, 1986, sf. 329-330.

[194] **Türkçe Sözlük**, Haz. Haluk Akalın ve diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, 509, 2009, sf. 1907–1908; İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011, sf. 1203.

Türkiye'deki tarih metodolojisi ile ilgili kitaplarda, tarih bilim olarak kabul edildiği için tarihçi bilim insanı, tarihyazımı ise bilimsel bir anlatı olarak kabul edilmektedir. (XIX. yüzyıldan beri diğer ülkelerdeki metodoloji kitapları da aynı varsayım üzerinden hareket etmektedir.) Hatta tarih ve tarihçilik kavramları farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde (farklı amaçlar için) tarihyazımı yerine kullanılmaktadır. Örneğin rivayetçi *tarih* (histoire référente) kavramından rivayetlerle öykülerle herhangi bir geçmiş zamanı tarihselleştiren tarihyazımı kastedilmektedir. Avrupa'da, özellikle daha sonradan adlandırılan Rönesans Çağı'nda, yapılan tarihyazımı edimi veya tarihyazıcılığı genelde örnek olarak gösterilmektedir.[195] Türkiye'deki bahsi geçen tarih metodolojisi kitaplarında tarihyazıcılığı ve tarihyazımı kavramını hem geleneksel hem de modern dönem için kullanan bilim insanları da vardır. *Rivayetçi tarih* başlığı yerine *rivayetçi tarihyazımı ve anlayışı* olarak bir başlık kullanımı; tarihyazımı veya tarihyazıcılığı kavramını, tarih ve tarihçilik kavramının önüne çıkaran bir yaklaşım örneği olarak gösterilebilir.[196] Görüldüğü üzere tarihyazımı kavramı için Türkiye'deki metodoloji kitaplarından yola çıkılarak bir anlam arayışı içine girilirse, tarihyazımı her şeyden önce bilimsel bir uğraştır. İster tarih ister tarihçilik isterse de tarihyazımı ya da tarihyazıcılığı anlamıyla kullanılsın, tarihyazımı geçmişten bugüne kadar bilimselleştirilmiş bir tarihsel geçmişin kurgusal anlatısıdır. (Bu kitaplar XIX. yüzyılda tarihin bir disiplin olarak bilimselleşmeye başladığı varsayımdan hareket etmek zorundadır.) O yüzden edebiyat ölçütünden ziyade bilimi, tarihyazımı kitapları için ölçüt olarak almak zorundadır. İşte bu işi yapan tarihçiler de memur, kâtip veya rahip değil; bilimle uğraştıklarından bilim insanı olarak kabul edilmektedir. (Uzun yıllar bilim adamı birleşik ismi cinsiyetçi bir söylem olarak isteyerek veya istemeden kullanılmıştır.) Bu durumdaysa tarih, geleneksel bir iş değildir; aydınlanma ve modernitenin getirisi olarak kabullenilmiş bir bilimsel teori ve pratiktir. Yani tarih

[195] A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, ss. 2–7; Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul; Kubbealtı Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul; 1994, ss. 5–9; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, ss. 273–314; Tuncer Baykara, **Tarih Araştırma ve Yazma Metodu**, İzmir; İrfan Kültür ve Eğitim Derneği Yayını No: 1, 1995, ss. 5–9; Kemal Arı, **Tarih Yöntemi**, İzmir; İleri Kültür Merkezi, 1. Basım, 2011, ss. 27–49.

[196] Bülent İplikçioğlu, **Eski Batı Tarihi I –Giriş, Kaynaklar ve Bibliyografya–**, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1997, ss. 48–82; Ekrem Memiş, **Tarih Metodolojisi**, Konya; Öz Eğitim Yayınları, 4, 2. Baskı, 1995, ss. 41–49; Ekrem Memiş, **Genel Tarih**, Konya; Tablet Yayınları, 3. Baskı, 2002, ss. 91–99; İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, 272, 1. Baskı, 2011, ss. 17–22.

yazma eyleminin bir yöntem bilimi veya metodolojisi vardır. Öyle istendiği gibi rastgele yapılamaz yaklaşımı bu kitaplarda hâkim retoriktir. Bu noktadan hareketle tarihçilik, aynı zamanda bugünün akademik dünyasında bir meslek veya uğraş olarak bu kitaplarda kabul edilmektedir. Ayrıca akademik anlamda tarihin öğretimi de bu metodolojik yaklaşımların içine girmiştir.[197] O yüzden tarih öğretiminin verilmesi gereken yerler üniversiteler, enstitüler veya genel anlamıyla akademilerdir. Buna dayanarak bu kitapların tarihyazımı hakkında kendine has bir üslup ve içerik geliştirmelerinin ciddi gerekçeleri olduğu ortadadır. Bu gerekçelerden ziyade burada önemli olan, tarihyazımına yaklaşım olarak etimolojik anlamda olduğu gibi metodolojik anlamda da bir anlam katmanı ilave etmiş olmalarıdır. Bu anlam katmalarının ilave edilmesi demek, tarihyazımı hakkındaki bilgi sondajı veya bilgi arkeolojisi yapılacak anlam derinliğinin artması demektir. O yüzden Türkiye'de (ve diğer ülkelerde) metodoloji kitaplarının ortaya konulma kıstaslarının önemli olması kadar bu kitapların tarih, tarihçi ve tarihyazımı gibi kavramlara kattıkları perspektif ciddi önem arz etmektedir. (Sadece Türkiye'de değil; dünyada da bu durum bu şekildedir.)

Tarihyazımının etimolojik ve metodolojik boyutu kadar felsefi (epistemolojik veya ideolojik) boyutu da önemlidir. Bu noktada yaklaşımların içine farklı farklı tarih felsefeleri de girmektedir. Geçmişten bugüne kadar ortaya konulan ve kümülatif olarak gelen tarih felsefesi yaklaşımlarında hem geleneksel dönemde hem modern dönemde hem de postmodern dönemde tarihyazımı ele alınan sorunsallardan biri olmuştur. Kimi tarih felsefecileri tarihyazımı kavramını, tarih kavramıyla, kimileri tarihçilik kavramıyla kimileri ise tarihyazıcılığı ile aynı anlama gelecek şekilde kullanmıştır. Kimi tarih felsefecileri tarihyazımını işlevsel yönüyle açıklamak isterken kimi tarih felsefecileri de gerçekten ne anlama gelebileceği (olması gereken) üzerinde durmuşlardır. Bazıları döngüsel tarih (circular time) anlayışında tarihyazımına yaklaşırken bazılarıysa çizgisel tarih (linear time) anlayışında tarihyazımını yorumlayıp oluşturmuşlardır. Örneğin Antikçağ felsefecilerinden Platon (İ.Ö yaklaşık 428-İ.Ö 348) oluşturmak istediği ideal kentindeki koruyucuları

[197] Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 44, 3. Baskı, 2005, ss. 30–62; Salih Özbaran, **Tarih ve Öğretimi**, İstanbul; Cem Yayınevi, 1. Baskı, 1992, ss. 9–25.

eğitmek için *Eğer koruyucularımızın Tanrıdan korkan ve insanlık için mümkün olduğu kadarıyla Tanrıya benzeyen kişiler olması isteniyorsa öğrencilerle öğretmenlerin Tanrılara uygun şeyleri (masalları) söylemelerine izin vermeliyiz*[198] derken oluşturmak istediği yurttaşlar için hem bir mitoloji anlayışını (ki o zamanın tarihidir) hem de tarih öğretimini de içine alan bir tarihyazımını önermiş olmuyor mu? Sistem filozoflarından Platon'un takipçisi Aristoteles ise Poetika adlı eserinde *Tarih yazarı ve ozan, biri düz yazı, öteki nazım yazdığı için birbirlerinden ayrılmazlar. Çünkü, Herodotos'un eserinin mısralar haline getirilmiş olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, ister nazım, isterse de düz yazı biçiminde olsun, Herodotos'un ki bir tarih eseridir. Ayrılık daha çok şu noktada bulunur: Tarihçi daha çok gerçekten olan'ı, ozansa daha çok olabilir olan'ı anlatır.*[199] İdealist felsefenin önde gelen isimlerinden G. W. F. Hegel, kökensel tarih, düşünsel tarih ve felsefi tarih olmak üzere birbirinden farklı üç tarihyazımı tarzı ortaya koymaktadır. Hegel, Herodotos ve Thukydides gibi kökensel tarihyazıcıları için *başlıca gözlerinin önünde yer alan olayları, eylemleri ve durumları betimler, dışsal olarak bulunanı tinsel alanın tasarımına aktarırlar* [200] derken aslında tarihyazımının, tarihçinin iç dünyası (geist=ruh=düşünce) tarafından tasarlanmış ve dönüşlülük içerem bir dış dünya betimi olduğunu mu ortaya koymak istiyordu. Tarihyazımı, Arap dünyasında olduğu gibi *haberlerin* verildiği bir kitap mı (kitabû'l-ahbâr) yoksa *ibretlik olayların* anlatıldığı bir tarih (ibret-nümâ) mi? Felsefi düşüncesi açısından tarihsel kötümserci olarak anılan Th. Lessing yaklaşımındaki gibi tarihçilik (tarihyazımı), *anlamsızca anlam verme sanatı* mı?[201] Mark T. Gilderhus *tarihçiler maharetlerini, her çeşit bilinmeyen ve kestirilemez tehlikelerin tehdit oluşturduğu, bir tür enteklektüel mayın tarlasında icrâ ederler ve en iyi projeler önlerinde infilâk edebilir*[202] derken

---

[198] Platon**, Devlet (Polıteıa),** haz. Sabahattin Eyyüboğlu-M. Ali Cimcoz, İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, XXIV. Baskı, 2012, III. Kitap, 378 c-d, sf. 67–68; Platon, **Devlet**, çev. Neval Akbıyık, İstanbul, 2005, sf. 83.

[199] Aristoteles, **Poetika**, çev. İsmail Tunalı, İstanbul; Remzi Kitabevi, 2. Baskı, 1976, 1451 b, sf. 27-28.

[200] W. F. Hegel, **Tarih Felsefesi**, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul; İdea Yayınevi, I. Baskı, 2006, ss. 9–10; G. W. F. Hegel, **Tarih Felsefesi I –Giriş–,** İstanbul; İdea Yayınevi, Cep Kitap Felsefe 14, 3. Baskı, 2011, sf. 7–8; George Wilhelm Friderich Hegel, **Tarihte Akıl,** Çev. Önay Sezer, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, Felsefe Dizisi 15, 2003, ss. 9–28.

[201] Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, Bütün Eserlerine Doğru–7, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 9. Baskı, 2001, sf. 200–201.

[202] Mark. T. Gilderhus, **Tarih ve Tarihçiler –Tarihyazıcılığına Giriş-**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 20.

entelektüellerin mayın tarlasında ilerleyen tarihçinin icrâ ettiği tarihyazımı işi için aynı zamanda *büyük bir risk* olduğunu vurgulamış olmuyor mu? Anthony Grafton'un tarihyazımının bilimsel yönünü kabul ederek tarihçinin *ilham perisine ihtiyacı olduğu anda ortaya çıkan bir uğraş* olarak sorguladığı gibi bir şey mi tarihyazımı?[203] Benedetto Croce'un tarih ve tarihçe arasındaki farkı ortaya koyarken *tarih yaşayan bir tarihçe, tarihçe ölü bir tarihtir; tarih çağdaş tarih, tarihçe geçmiş bir tarihtir; tarih ilke olarak bir düşünce eylemi, tarihçe bir irade eylemidir* yaklaşımında vurguladığı gibi tarihyazımı (kronoloji=tarihçe) tarihten ayrılabilen ve bazı özelliklere sahip olabilecek kadar ontolojik bir şey mi?[204] George M. Trevelyan bahsettiği gibi tarihyazımı, İngiliz tarihyazımını üzerinden hareket ederek, zanaatkârların (tarihçilerin) uğraştığı ve bilimsel yönünden ziyade edebî yönü daha önplanda olan bir *zanaat* mı?[205] Fernand Braudel *tarih, kendi zamanının çocuğudur*[206] derken aslında tarihyazımına da bir rol vermiyor muydu veya tarihyazımı da geçmişten ziyade yazıldığı zamanın çocuğu olmuyor muydu? Yani tarihyazımı geçmiş zamanın bugününde, şimdinin bugününde veya belki de geleceğin bugününde var olacak bir şey mi? Etienne Gilson *tarihi kurmakla onun felsefesini çıkarmak bir ve aynı şeydir* derken tarihyazımının aynı zamanda arkasında düşünsel bir boyut bulunan *felsefi bir uğraş* olduğunu vurgulamıyor mu?[207] Hayden White'ın üzerinde durduğu gibi tarihyazımı, edebî ve estetik yönü ağır basan, söylem yönü vurgulanmış ve geçmiş üzerinde *kurgulanmış tarihsel bir anlatı*[208] mı? Peter

---

[203] Anthony Grafton, **Dipnotlar –Merak Uyandıran Bir Tarih-**, çev. Fatma Acun, Ankara; TTK Yayınları, 2012, ss. 63–92. Altan Çetin de *"Tarih Meleği"* tamlamasını kitabının başlığı olarak kullanıyor. Altan Çetin, **Tarih Meleği Uçuyor, Tarihnâme: Tarihin Yeniden Üretilmesini Düşünmek**, Ankara; Lotus Yayınevi, 84, 2014.

[204] *"Benedetto Croce: Tarih ve Tarihçe (vakayinâme)",* Hans Meyerhoff, **Zamanımızda Tarih Felsefesi**, çev. Abdullah Şevki, Ankara; Hece Yayınları, 158, 1. Baskı, 2006, ss. 69–82.

[205] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 363; Richard J. Evans, **Tarihin Savunusu**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Ankara; İmge Kitabevi, 1. Baskı, 1999, sf. 31–34.

[206] Fernand Braudel, **Tarih Üzerine Yazılar**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 52, 1992, sf. 25.

[207] Etienne Gilson, **Ortaçağ Felsefesinin Ruhu**, çev. Şamil Öçal, İstanbul; Açılım Kitap, 2003, sf. 448; Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu**, Tarih Düşüncesi III, Ankara; Dergâh Yayınları, Felsefe Dizisi: 6, 1. Baskı, 2004, sf. 48.

[208] Hayden White, *"The Fictions of Factual Represantation"*, **Tropics of Discourse**; **Essays in Cultural Crticism**, Baltimore; The John Hopkins University Press, 1978, 126–127; Hayden White, **The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature and Theory 1957–2007**, Ed. Robert Doran, Baltimore: John Hopkins University Press, 2010; Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 99–100; George G. İggers, **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı –Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme** –, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 96, 2. Baskı, 2003, sf. 121–124.

Burke'un bahsettiği gibi tarihyazımı bilim mi sanat mı tartışmaları sonucunda ortaya çıkmış olgu ile kurmaca arasındaki bir sıkışmışlık mı?[209] Görüldüğü üzere tarihyazımı üzerine tarih felsefesi açısından ortaya konmuş yaklaşımlar ve düşünceler, bu çalışma için bu kadardır. Bu düşünce ve yaklaşımları daha da arttırmak mümkündür. Fakat hem çalışmanın biçim-içerik özellikleri hem de üzerinde durulacak konu başka bir sorunsal olduğundan bu noktada felsefi yaklaşımları sonlandırmak en uygun olanıdır. Burada bir gerçek var ki tarihyazımı üzerinde tarih felsefesi açısından görüş çeşitliliği ortadadır. Bu felsefi yaklaşımlar ve bakış açılarından dolayı tarihyazımının anlamı üzerinde tam bir mutabakat sağlamak zordur. Her görüş veya düşünce sistemi kendinin bulunduğu merkezden bu kavrama bakmıştır. Bu yaklaşımları ortak bir noktada buluşturmak ise zor bir iştir. Çünkü bilgi arkeolojisinin uygulanacağı anlam katmanlarının derinliğinden dolayı bazı dezavantajları da ortaya çıkardığı başka bir gerçektir. Fakat karşıt bir yaklaşım olarak ileri sürülebilecek başka bir gerçek daha vardır. Bu gerçekse tarihyazımına çeşitli perspektiflerden anlam katmanları eklenmesi, bu kavramı anlam çeşitliliği yönünden daha zenginleştirmektedir.

Geçmişten bugüne kadar tarihin sosyoloji ile olan ilişkisi, Dünyada ve Türkiye'de birçok yönüyle ele alınan konulardan biridir.[210] Fakat tarih ile sosyoloji arasında disiplinlerarası bir yakınlaşma aralarındaki tüm sorunlara rağmen belli oranda gerçekleştirilebilmiştir. Bundan sonraki süreçte tarih disiplininin, sosyolojiyle tüm şiddetli geçimsizliklerine rağmen, disiplinlerarası ilişkiler yönünden, hiçte küçümsenmeyecek bir ilişki boyutu vardır. Hatta o kadar ki bu çift değerli yakınlık

---

[209] Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram,** çev. Mete Tunçay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kuram: 1, İkinci Basım, 1994, sf. 123–126.

[210] C. Wright Mills, *"Tarihin Kullanımı"*, **Toplumbilimsel Düşün**, çev. Ünsal Oskay, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 1979, ss. 223–254; Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram,** çev. Mete Tunçay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kuram: 1, İkinci Basım, 1994, ss. 1–20; Doğan Ergun, **Sosyoloji ve Tarih –Sosyolojide Yöntem Sorunu-,** İstanbul; Der Yayınları, 19, Genişletilmiş 2. Baskı, 1982, ss. 13–49; İlber Ortaylı, *"Tarih ve Sosyoloji"*, **Felsefe ve Sosyal Bilimler**, Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri, Ankara; Vadi Yayınları, 224, 2006, ss. 461–466; İlber Ortaylı, *"Tarih ve Sosyoloji"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, edi. Sıddık Çalık, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, 1. Baskı, 2009, ss. 52–60; Georges Gurvıtch, *"Sosyoloji ile Tarih ve Toplumsal Bilimler Arasındaki Diyalektik"*, **Tarih Sosyolojisi**, haz. Ramazan Yelken, Ankara; Vadi Yayınları, 228, 1. Baskı, 2007, ss.76-89; Tarih Ayrıca Collége de France'da tarihçi olan Roger Chartier'in aynı kurumda sosyolog olan Pierrre Bourdie ile yaptığı mülakattaki sosyoloji ve tarih ilişkisi için bakınız. *"Sosyoloji Zanaati"*, Roger Chartier- Pierrre Bourdie, **Sosyolog ve Tarihçi**, çev. Zuhal Kara, İstanbul; Açılım Kitap, 63, 2014, ss.17-32.

tarihsel sosyoloji[211] gibi bir alt-disiplini tarihyazımının içine dâhil etmiştir. O yüzden sosyolojinin tarihyazımına yaklaşımı da önemlidir. Gordon Marshall tarihyazımı hakkında şu tanımı ortaya koymuştur: *Tarih yazma sanatı ya da uğraşı. Tarihyazımını incelemek, tarihsel metinler kaleme almanın doğurduğu metodolojik sorunları (epistemolojik sorunlar dâhil olarak) incelemek demektir… Tarihçilerin ifade ettiği gibi epistemolojinin, tarihsel araştırmanın durmasına neden olmaksızın tüm diğer etkenleri dışlayacak ölçüde tarih pratiğine egemen olmasına izin verilmeyeceği için, tarihyazımı ayrı bir şekilde kurumsallaşmıştır. Böylece tarihçiler, süregiden tarihsel araştırmalarını durdurma çağrısı yapmadan, tarih felsefesine özgü sorunları tartışabilecekleri bir tarihyazımı alanı icat etmişlerdir.*[212] Görüldüğü üzere Gordon Marshall tarihçilerin, epistemolojik-ideolojik kaygılardan dolayı ve kendi meşguliyetleri üzerindeki (*tarih yazmak)* ilgilerini dağıtmamak için tarih ve tarihçiden bağımsız bir şekilde tarihyazımını pratik sahada deneyerek oluşturmuşlardır. Bu yüzden tarihçilerin tarihyazımındaki teorik arayışları, pratik arayışlarının gerisinde kalmıştır. Hâlbuki tarih yazmak meşguliyeti olan bir tarihçi için tarihyazımı üzerine düşünmek ancak yazanın üzerine de vazife olacak bir iş olarak kabul edilmelidir. Aksi halde bu durum tarihyazımı vasıtasıyla tarihin bilimselleştirilmesini salt amaç edinip tarihyazımının düşünsel (felsefi) ve kuramsal boyutundan uzaklaşmak isteme eğiliminden başka bir şey değildir. Hâlbuki bilimselleştirilmiş bir tarihin (bilimin) aşırı felsefileştirilmesi[213] ne kadar tehlikeli ise tarihselleştirilmiş bir geçmişin felsefi boyutunun ihmâl edilerek aşırı bilimselleştirilmesi de o kadar tehlikelidir. Her iki aşırılık durumunda da tarihyazımının dolaylı ya da doğrudan etkilenmesi kaçınılmazdır. İşte tarihçilerin

[211] Elisabeth Özdalga, *"Bir Tasavvur ve Ustalık Olarak Tarihsel Sosyoloji"*, **Tarihsel Sosyoloji**, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 44, 1. Bakı, 2009, ss. 9-62; Theda Skocpol, *"Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi"*, Theda Skocpol (edi.) , **Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler,** çev. Ahmet Fethi, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 72, 1. Baskı, 1999, ss. 1-21; (Theda Skocpol (Edi.), **Vision and Method in Historical Sociology**, Cambridge University Press, 1984.)

[212] Gordon Marshall, *"Tarihyazımı (Historiography)"*, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınay-Derya Kömürcü, Anakara; Bilim ve Sanat Yayınları, 2009, sf. 270.

[213] Sinan Kadir Çelik, *"Sosyal Bilimlerdeki -Felsefeden Kaçma- ve -Aşırı Felsefileşme- Eğilimlerinin Bir Eleştirisi"*, **Felsefe ve Sosyal Bilimler**, Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri, Ankara; Vadi Yayınları, 224, 2006, ss. 25–31.

üzerine atılan kuram yoksulu[214] olduğu ithâmının gerekçesini, tarihçilerin tarihyazımına yönelik bu yaklaşımlarında aramak daha doğru bir iş olacaktır.

Tarihyazımının tarihsel bir seyri olduğu hâlihazırdaki somut örneklerden anlaşılmaktadır. Tarihyazımının tarihi, tarihselleştirilmiş bir zaman içinde üç farklı süreçten geçerek bugünlere gelmiştir. Birinci süreç geleneksel süreçtir. Arnaldo Momigliano'nun eserinin başlığında olduğu gibi bu süreç *modern tarihçiliğin klasik temelleri*nin[215] olduğu süreçtir. Bu tarihsel süreç hem Batı'da hem de Doğu dünyasında -amacı ne olursa olsun (tanrıya hesap verme, edebî eser oluşturma, şan ve zaferleri kayıt altına alma, bürokrasi ve devlet olmanın gereği vb.)- efsane, mitoloji, esâtir gibi sözlü tarihin yazılı tarihe aktarıldığı bir dönemdir. Ayrıca bu dönemde sözlü tarih, yazılı tarihe aktarıldığı gibi yeni yazılı tarih örnekleri de başka yazılı kaynaklar üzerinden oluşturulmuştur. (Her coğrafya ve kavim için bu süreç, farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Örneğin Araplar için manzumdan nesire doğru hareket eden edebi inşa dönemidir.[216]) Yani yazının ortaya çıkışıyla beraber yazılı tarihin edebî ölçütlere göre oluşturulduğu dönemdir. Greko-Romen tarihyazımı, Yahudi-Hristiyan tarihyazımı geleneği, annalist ve kronik tarihyazıcılığı, ünlü kişilerin biyografilerinden oluşan tarihyazımı örnekleri, feodal dünyaya ait tarihyazımı, evrensel ve yerel tarihyazımı arayışları, hanedanlara ve devletlere ait tarihyazımı, Rönesans'ta antikitenin gözden geçirilişiyle revizyonist tarihyazımı, Hristiyanlıkta Protestanlığın yükselişi ve reformist tarihyazımı, matbaanın etkin kullanımı ve tarihyazımının kitlelere ulaşmaya başlaması, coğrafi keşifler (Batı için) ve yeni dünyanın tarihyazımına intikâli, Amerikan tarihyazımının ortaya çıkışı vb. siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak da ortaya çıkan tarihyazımı örnekleri, Batı tarihyazımının tarihini oluşturmaktadır.[217] Doğu tarihyazımının

---

[214] Edward P. Thompson, *The Poverty of Theory or An Orrery of Errors",* **The Poverty of Theory and Other Essays**, Monthly Review Press, Newyork and London, 1978, sf. 2 (Çalışmanın tamamı ss. 1-210); Edward P. Thompson, **Teorinin Sefaleti**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul; Alan Yayıncılık, 143, 1. Baskı, 1994, sf. 37.

[215] Arnaldo Momigliano, **Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri**, çev. Güneş Ayas, İstanbul; İthaki Yayınları, 1. Baskı, 2011.

[216] Hamilton A. R. Gibb, **İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, çev. Kadir Durak ve Diğerleri, İstanbul; Endülüs Yayınları, 14, 1. Baskı, 1991, sf. 246.

[217] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, ss. 21–293; Mark. T. Gilderhus, **Tarih ve Tarihçiler –Tarihyazıcılığına Giriş-**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, ss. 23–42; Arnaldo Momigliano, **Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri**, çev. Güneş Ayas, İstanbul; İthaki Yayınları, 1. Baskı, 2011, ss. 17–160; İsaac Taylor, **History of Transmissions of Ancient Books to Modern Times –Process of Historical Proof–** , London; Jackson And Walford, 1859; Bernard Quaritch,

kökenleri ise insanlığın yazıyı kullandığı yer olan Mezopotamya'ya kadar gitmektedir. Aynı zamanda bu durum tarihyazımının çok eski tarihlere kadar gittiğini de göstermektedir. Sümer, Asur, Akad gibi Mezopotamya uygarlıkları, Mısır, Anadolu, Pers, Anadolu uygarlıkları, Çin ve Hint uygarlıkları çok eski tarihlerden itibaren yazıyı kullanmaya başlamalarıyla beraber tarihyazımını da bir meşguliyet olarak görmeye başladılar. Daha öncesi ise kültür ve dine kadar yayılan köklü bir sözlü kültürün varolduğu dönemdir. Hatta Yunan ve Yahudi tarihyazımı ortaya çıkış yeri ve zamanı itibariyle doğu tarihyazımı içinde değerlendirilebilir. Yıllıklar, mitolojiler, destanlar, manzûmlar (şiirler), mensurlar (düzyazılar), nâmeler (vakayinâme, tarihnâme, fetihnâme, silsilenâmeler vb.) şehnâmeler (Firdevsi Tûsî en iyi örnektir), menâkıblar, Zent Avesta, Zerdüşt'ün yaşamı, Tao'nun ve Konfüçyus'un yaşamı ve öğretileri, Buda ve müritlerinin yaşamlarına ait anlatılar, kilise tarihleri, hanedan yıllıkları (Çin), saray takvimleri, Doğu Roma (Bizans) kronikleri, tabakat ve tezkireler (biyografi), İslam'dan sonra peygambere (Hz. Muhammed) ait siretler (siyer), gazve hikâyeleri, kısasü'l-enbiyalar (peygamberlerin hayatları), haber kitapları (kitabü'l-ahbâr), Taberi (Târihü'l-Ümem ve'l-Mülük veya Tarih-i Taberi), İbn Kesir (Tarih-i İbn Kesir), Birûnî (Asâru'l-Bakiyye), İbn Haldun (Mukaddime) gibi Ortadoğulu tarihçiler ve Kâtib Çelebi (Tarih-i Frengi, Takvimü't-Tevârih, Feleketü'l-Akvâli'l-Ahyâr fî 'İlmi't-Târih ve'l-Ahbâr) ve daha başka Osmanlı tarihyazıcıları ile eserleri doğu tarihyazımı içinde değerlendirilmektedir.[218] (Örnekler arttırılabilir.) Tarihyazımının geleneksel olarak adlandırılmasında, hem tarihyazımının belirli yazım gelenekleri üzerinden yürümesi, hem bilimsel ölçütün geçerli olmayıp edebî geleneklerin tarihyazımında kıstas olarak alınması hem de ihtiyaçların doğrultusunda ortaya çıkan tarihyazımı pratiklerinin varolması belirleyici

---

Palæography Notes Upon The History of Writing and The Medieval Art of İllumination, London; Privately Printed, ss. 1–93; Leon Levrault**, L'Historie – Évolution du Genre-,** Paris; Librairie Classique Paul Delaplane, 1907, ss. 5–120.

[218] *"Sümer'de İç Savaş: İlk Tarihçiler"*, Samuel Noah Kramer, **Tarih Sümer'de Başlar,** çev. Hamide Koyukan, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 138, 2. Baskı, 2002, ss. 59–68; Eva Cancik-Kırschbaum, **Asurlular –Tarih, Toplum-Kültür-**, çev. Aslı Yarbaş, İzmir; İlya Yayınevi, Tarih ve Mitoloji Dizisi 3, 1. Baskı, 2004, sf. 20–25; Albert Ten Eyck Olmstead, *"Assyrian Historiography: A Source Study"*, **The University Of Missouri Studies**, Social Science Series, Vol. 3, Num. 1, Columbia –Missouri, 1916, sf. 1–10; Hamilton A. R. Gibb, **İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, çev. Kadir Durak ve Diğerleri, İstanbul; Endülüs Yayınları, 14, 1. Baskı, 1991, ss. 125–153; İlber Ortaylı, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, edi. Sıddık Çalık, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, 1. Baskı, 2009, ss. 27–96; Alban G. Widgery, **Tarih Boyunca Büyük Öğretiler -Konfüçyüstan Toynbee'ye Kadar-**, çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul; Milliyet Yayınları, 1. Baskı, 1974, sf. 9-77.

faktörlerdir. Modernizm ise tarihyazımının tarihi için ikinci süreçtir. Rönesans ve Aydınlanma felsefesiyle başlayan modernitenin, özellikle XIX. ve XX. yüzyılda, eski geleneksel edebî meşguliyetleri bilimselleştirmesi veya bu edebî geleneklerin izlerini silmeye başlaması sonucu tarihyazımında modernizm anlayışı ister istemez ortaya çıkmıştır. Özellikle Leopold von Ranke'nin tarih disiplinini bilimselleştiren yaklaşımları önplana çıkarmasıyla tarihte metodoloji (yöntembilimi) gerçeği de tartışılmaya başlandı. Tarihte (aslında tarihyazımında) teori-pratik ilişkisi, özne-nesne ilişkisi, determinizm-raslantısallık, bireysellik-kolektiflik, kuram-olgu ikilemi, nesnellik-öznellik, belge pozitivizmi- belge fetişizmi, edebiyat-bilim vb. tartışmalar bu dönemden sonra ilgili çevrelerin tartışma gündeminden düşmedi. Yine sözlü ve yazılı tarihin metodolojik olarak tarih biliminde nasıl kullanılacağı gündeme geldi. Bilimsel etik hususu da tarihin bilim olmasıyla bazı çevrelerde konuşulmaya başlandı. Ayrıca tarihin bilim olarak kabul edilmesiyle tarih, üniversitelerde retorik için öğretilen sıradan bir ders olmaktan çıkarak bir bölüm, fakülte veya enstitü oldu. Yeni ekoller (Örneğin yapısalcılığı önplana çıkaran Fransa'da Annales Ekolü gibi), akımlar ve yaklaşımlar ortaya çıktı. Kısacası modern dönemde tarihyazımı (tarih), rivayetten dipnota doğru hareket eden bilimsel bir disiplin olmaya doğru yüz tuttu. Bundan sonraki süreçte tarihyazımında bilimsel ölçüt, edebî ölçütün önüne geçmeye başladı.[219]

Tarihyazımında üçüncü süreç olarak ortaya çıkan post-modernizm, kimilerine göre modernitenin yeniden-yapılandırıcı (reconsturuction) bir sorgulaması kimilerine göre yıkıcı (destructive) bir eleştirisidir. Fakat şurası bir gerçek ki post-modernite, aynı zamanda modernite sayesinde kendini var eden bir olgudur. Onunla şiddetli

[219] G. P. Gooch**, History and Historians in the Nineteenth Century,** Logmans; Green Company**,** Second Edition, 1913, ss**.** 103–129**;** Ed. Fueter**, Histoire de L'historiographie Modern,** Almanca çevirileri Emile Jeanmaire, Paris; Librairie Félix Alcan, 1914, ss. 589–758; Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, ss. 293–510; Mark. T. Gilderhus, **Tarih ve Tarihçiler –Tarihyazıcılığına Giriş-**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, ss. 43–68; Arnaldo Momigliano, **Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri**, çev. Güneş Ayas, İstanbul; İthaki Yayınları, 1. Baskı, 2011; Anthony Grafton, **Dipnotlar –Merak Uyandıran Bir Tarih-**, çev. Fatma Acun, Ankara; TTK Yayınları, 2012, ss. 63–92; George G. İggers, **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı –Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme** –, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 96, 2. Baskı, 2003, sf. 21–48; E.H. Carr-J. Fontana, **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, çev. Özer Ozankaya, Ankara; İmge Kitabevi, 53, 1992, ss. 13–39; R. G. Collingwood, **Tarih Tasarımı**, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara; Doğu-Batı-Yayınları, 29, 1. Baskı, 2007, ss. 193–275; Beverley Southgate, **Tarih: Ne ve Neden –Antik, Modern ve Postmodern Yaklaşımlar–**, çev. Çağdaş Dizdar ve diğerleri, Ankara; Phoenix Yayınları, 1. Baskı, 2012, ss. 43-53.

geçimsizliğine rağmen karşılıklı olarak ilişki (diyaletik) kurmak zorundadır. Ali Akay'ın post-yapısalcılıkla postmodernizm kavramının belli bir zaman geçtikten sonra ayrı olarak ele alınmaya başladığını belirttiği pasajında vermiş olduğu Michel Foucault örneği bu noktada önemlidir: *Aslında bu (yani post-modernist ve post-yapısalcı durum) Amerikalı uzmanlar tarafından bu şekilde (birbirinden ayrı olarak) algılanmış gibidir; çünkü Fransız inteligentia'sı içinden Foucault'nun tüm Aydınlanma eleştirilerine rağmen hâlâ modernist bir tavırda olduğunu unutmamalıyız ve de kendisine sorulan bir soruda post-modern için "O da neymiş"* [220] *diyerek alaylı bir şekilde kendi düşünce tarzının post-modern olarak nitelenmesine karşı çıkmıştır. Foucault her zaman modernizmin içinden bakmayı ve arşiv çalışmalarındaki tarihi boyutu hiçbir zaman elden bırakmamış bir filozoftur. Onun öncelikle arkeolojik ve daha sonra da soykütüksel yani jeneolojik bakışı arasındaki tartışılır fark (bu bir ayrım veya bir devamlılık olarak da okunanbilmektedir) modernizmin içinden okuma yaptığının en güzel kanıtı olarak durmaktadır.*[221] Tartışmaların boyutu ne olursa olsun; unutulmaması gereken diğer bir noktada modernite üzerine veya aydınlanma üzerine yapılan yapıcı veya yıkıcı eleştiriler, post-moderniteyi (post-yapısalcılığı da) kavram ve yaklaşım olarak sürekli gündemde tutmaktadır. Bu yüzden düşünsel ve ideolojik bir boyut olan post-modernizm, her alanda –ki tarihyazımı da dâhil- çok fazla taraftar toplamasına veya tam tersi çok fazla eleştirilmesine rağmen bu konuda zihinler henüz pek net değildir. Bu tartışmaların nereye varacağı ise ayrı bir merak konusudur. Aslında bu durum, bir nevi post-modernizmin akıbetinin ne olacağı veya haddini ne zaman bileceği (belki

---

[220] Michel Foucault'nun postmodernite için ortaya koyduğu bu söylemi Gérard Raulet ile yaptığı mülakatta telaffuz etmiştir. Gérard Raulet: Evet*, bütün bunların kabul edildiği andaki gibi, sanırım ikinci bir kavram çantası geliyor. Örneğin, oldukça az (hatta) birkaç kişinin hakkında konuştuğu ve ayrıca Habermas'ın bu eğilimi bütün yönleriyle tartışmak amacıyla terimi kullanmaya başladığından beri Almanya'da önemli bir rol oynayan, postmodernite* kavramı diye sorunca Michel Foucault ise *Postmodernite olarak adlandırdığımız şey nedir? Ben gündemi takip etmiyorum* diyor. Kastedilen burada bu söylemdir. Michel Foucault, **Yapısalcılık ve Postyapısalcılık –Michel Foucault ile Bir Görüşme Gérard Raulet-**, çev. Ümit Umaç-Ali Utku, İstanbul; Birey Yayıncılık, Felsefe Dizisi: 5, 2. Baskı, 2001, sf. 37.

[221] Ali Akay, **Postmodernizmin ABC'si**, Ankara; Say Yayınları, 2010; sf. 46; Hatta Prof. Dr. Ali Akay *Tekil Düşünce* adlı çalışmasının altbaşlığını *Modern Fransız Düşüncesi* olarak koyduğu çalışmasında belirtir. Çünkü mevcut durumun Fransa'daki felsefi tarihinin geçmişiyle yakın ilgisi vardır. Aynı yazarın bahsi geçen kitabındaki Michel Foucault hakkında ortaya koyduğu yaklaşımları için bakınız. Ali Akay, **Tekil Düşünce**, İstanbul; Bağlam Yayınları, 217, 3. Baskı, 2004, ss. 63-67. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki Türkiye örneğinden hareket edilirse; Michel Foucault'yu post-modern olarak gösteren çalışmalar da vardır. Örneğin Gencay Şaylan, Jean Baudrillard ve Jean-François Lyotard ile birlikte Michel Foucault'yu postmodern düşünürler arasında göstermektedir. Gencay Şeylan, **Postmodernizm**, Ankara; İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2002, ss. 255-272.

de bildirileceği) tartışmalarıdır. Salt bu sorun, ilgili çevreler tarafından tartışma konusu değildir. Örneğin Batı merkezli ideolojilerde ve ülkelerde post-modernizmin, ele alınma şekliyle moderniteyi tam idrak edememiş Batı dışındaki toplumlarda ve ülkelerde post-modernizmin, nasıl ele alınacağı bile ayrı bir tartışma konusudur. Fakat her farklı iki toplum görgüsü, aynı yerküre üzerinde ilişki içinde bulundukları sürece, postmodernizmin etkilerini kendince kaçınılmaz olarak hissedeceklerdir. Aksini iddia etmek ise Modernite süreciyle ideoloji olarak Modernizm Batı'da ortaya çıktı; fakat Batı dışındaki diğer toplumlar ondan hiç etkilenmedi demek gibi bir şey olur. Görüldü ki çok yönlü bir düşünce olarak ortaya çıkan modernizmden her toplum kendine düşen payı aldı. Post-modernizm, ister doğal yollarda olsun ister yapay yollardan olsun, Batı'da çıksa da çevreyi de ilgilendiren bir tartışma gündemidir. Ciddi olarak akademilerde ve kültür çevrelerinde, amfilerde ve konferanslarda da tartışılmaktadır. Doğal olarak bu durum her alanda olduğu gibi tarihyazımında da tartışılmaktadır. Aynı zamanda XX. yüzyılın son çeyreğinden XXI. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki sürece bakılırsa; tarihyazımında anlatı olarak post-modernizm, taraftar ve karşıt topladığı kadar uygulama alanı da bulmuştur. Böyle bir anlatı olmasa postmodernizm taraftarını ve karşıtını nereden ve nasıl nicel ve nitel olarak ikâme edebilirdi ki? Bu durumda kendisinin yerine başka bir yaklaşım ikâme edilene veya edilmek istenene kadar, post-modernizm de birçok alanda olduğu gibi tarihyazımında da varlığını sürdüreceğe benziyor.[222] Kısacası post-modernistlerle birbirine paralel düşünen post-yapısalcıların (yapısökümcüler) zorlamasıyla veya modernistlerin savunmasıyla tarihyazımının tarihinde başlangıcındaki yere geri dönüldü: Yani Keith Jenkins'in deyimiyle tarihyazımını

[222] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, ss. 422–423, 493–494; George G. İggers, **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı – Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme** –, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 96, 2. Baskı, 2003, sf. 97–151; Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram,** çev. Mete Tunçay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kuram: 1, İkinci Basım, 1994, sf. 115–129; Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 201, ss.87–100; Mark. T. Gilderhus, **Tarih ve Tarihçiler –Tarihyazıcılığına Giriş-**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, ss. 145–162; Robert Young, **Beyaz Mitolojiler – Tarihyazımı ve Batı-**, çev. Can Yıldız, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 147, I. Baskı, 2000, ss. 177–271; Alun Munslow, **Tarihin Yapısökümü**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, 2000, ss. 29-32; Beverley Southgate, **Tarih: Ne ve Neden –Antik, Modern ve Postmodern Yaklaşımlar–**, çev. Çağdaş Dizdar ve diğerleri, Ankara; Phoenix Yayınları, 1. Baskı, 2012, sf. 177-225.

(tarihi) söylem haline getiren ve edebiyatın içine doğrudan sokan tarihyazımı-anlatı ilişkisinin mevcudiyetine.[223]

Anlatı, anlatma eyleminden türetilmiştir ve kastedilen ayrıntılarıyla anlatmadır. Anlatı sözcüğünün asıl önemi edebiyat çerçevesinde ele alınan anlamıdır. Bu açıdan bakılırsa roman, hikâye, masal vb. edebi türlerde bir olay dizisini anlatma biçimi, hikâyeleme veya hikâye etme, tahkiye anlatı sözcüğüne karşılık olarak gelmektedir.[224] En kısa ve öz biçimiyle anlatı, olay ve yenidensunumla ilişkili olarak bir olayın yeniden anlatılmasıdır.[225] İşin içine hikâye etme ve yeniden sunun girdiyse anlatı sadece yazılı kültürü değil, sözlü kültürü de ifade eder. Anlatı, sözlü kültüre atıf yaptığı oranda sözlü kültürden yazılı kültüre geçişin araçlarından biri olduğunu

---

[223] Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 52; Tarihyazımı bazı gerilimlere ve bazı kabullerin gözden geçirilmesine neden olsa da bu edimin anlatıya doğru evrildiğini fark eden birçok isim vardır. Örneğin Lucien Fabvre, *Tarih Nedir* sorusuna cevap ararken ve zamanında (1934-1949) sosyoloji çevrelerinde ortaya çıkan tartışmalara cevap vermek için şu şekilde bir yaklaşım ortaya koymaktadır*: İlk zaferlerin coşkusu içinde toplum bilimciler de kendi köşelerinde, bu denli kötü savunulan bir disipline sevinçle saldırabilmenin mutluluğunu yaşıyorlardı. Durkheimcı okulun kiracıları tarihi kara bulutlardan kurtarmıyor ve tabii ilhak edilmiş topraklar arasına katmaktan da geri kalmıyorlardı. Tarihsel bilimler alanında rasyonel analize elverişli gözüken her şey onlara aitti. Geride kalanlara gelince, bunlar da tarihti işte: Kronolojik mizanpajlar, olsa olsa yüzeysel olaylar ve en sık karşılaşılanlar: Tesadüfî çocuklar. Kısaca bir anlatı da denilebilir.* Lucien Fabvre, *"Başka Bir Tarihe Doğru"*, çev. İlhan Selimoğlu-Ali Boratav, **Tarih ve Tarihçi Annales Okulu'nun İzinde**, Der. Ali Boratav, İstanbul; Alan Yayıncılık, 1. Baskı, 1985, sf. 53; Lucien Fabvre, *"Başka Bir Tarihe Doğru"*, çev. İlhan Selimoğlu-Ali Boratav, **Tarih ve Tarihçi Annales Okulu'nun İzinde**, Der. Ali Boratav, İstanbul; Kırmızı Yayınları, 1. Baskı, 2007, sf. 88-89. Tarihyazımında anlatının önplana çıkmaya başladığını fark eden isimlerden biri de Roger Chartier'dir. Roger Chartier göre *Hâlâ daha çekingenliğini koruyarak, sonunda tarih de kendi üzerine düşünmeye başlamıştı. Bourdieu'nun düşünme biçimlerinden farklı olmakla birlikte; Paul Veyne, Michel de Certeau ya da Paul Ricoeur gibi yazarların önemli metinleri, disiplinin bilme arzusu ile tarihyazımının zorunlu anlatıcı üslubu arasında var olan gerileme işaret ediyordu. Bu durum, tüm kurumsal yapı için değil, bazı tarihçiler için; miras alınan kesinliklerin açmaza girmesinin nedenlerinden biriydi. Aynı şekilde bu durum, sadece tarihçilerin disiplinlerinin bilimsellik koşulları üzerine düşünmeleri yönünde güçlü bir teşvik anlamı taşımakla kalmıyor; bunun yanı sıra Bourdieu'nun Flaubert üzerine yaptığı gibi, kurgunun bilişsel yönü üzerinde düşünme anlamına geliyordu.* Roger Chartier- Pierrre Bourdie, **Sosyolog ve Tarihçi**, çev. Zuhal Kara, İstanbul; Açılım Kitap, 63, 2014, sf. 13.

[224] İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011, sf. 58; *"Anlatı"*, **Büyük Türkçe Sözlük –Tek Cilt-**, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, sf. 130; Anlatı sözcüğü kelimesine karşılık gelen *"narrative"* Batı dillerine anlatmak, nakletmek, söylemek, hikâye etmek anlamlarına gelen Latince *narro* veya *narrare* fiilinden türetilmiştir. Anlatım sözcüğünün karşılığı ise *narration*dur. İngilizce ve Fransızca sözlüklerde birbirine yakın kullanımları vardır. .R.V. Marchant (Revised), **Cassell's Latin Dictionary (Latin-Englısh and Englısh-Latin)**, Cassell and Company Lımıted, 1907, sf. 358, sf. 782; ; **İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü**, İstanbul; Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Tic. A. Ş., 16. Baskı, 2003, sf. 648; İsmail Hakkı Danışmend, **Fransızca-Türkçe Dil Kılavuzu,** İstanbul; Kanaat Kitabevi, sf. 913-914. Osmanlı Türkçesi'ndeki karşılığıysa *nakl ve hikâye ve rivâyete mensub ve mütealik. Bir vak'âyı olduğu gibi rivayet iden lahiya, rapor vesaire* olarak verilebilir. Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Fransevi (Resimli)**, Fransızcadan Türkçeye Lûgat Kitabı, İstanbul; Mihran Matbaası, 4. Edition, 1901 (1318), sf. 1515.

[225] Zeynel Kıran-Ayşe (Eziler) Kıran, **Yazınsal Okuma Süreçleri,** Ankara; Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, 2007, sf. 100.

ortaya koymaktadır. Kitle kültürü çağında hikâyecilik üzerine çalışmasıyla tanınan Robert Fulford, anlatının kökenini dedikodu kültürüne yani sözlü kültüre kadar götürmektedir. Robert Fulford'un bu konudaki yaklaşımı şu şekildedir: *Hiç şüphe yok ki anlatı dünya üzerindeki varlığına dedikodu, yani bir kişiden ötekine anlatılan basit hikâyeler biçiminde başladı. Dedikodu, varlığını edebiyatın halk sanatındaki karşılığı, olayları özetlemenin ve anlamlarını araştırmanın kestirme yolu olarak sürdürdü. Hikâye anlatmanın daha ihtişâmlı diğer biçimleri gibi, dedikodu da endişelerimizi ve korkularımızı da ifade eder, ahlakî yargılar ortaya koyar ve tıpkı muhteşem yazarların en büyük eserlerinde olduğu gibi, yalnızca kısmen anlayabileceğimiz ironiler ve belirsizlikler barındırır. Dedikodu yaparken, hakkında konuştuğumuz insanlar kadar aslında kendimizi de yargılarız.*[226] Robert Fulford'un anlatıyı başlattığı basit hikâyeler ve dedikodular, önde gelen yapısalcılardan olan Claude Lévi-Strauss deyimiyle mit'in tarih haline geldiği yaklaşımımdan hareketle mit olarak da tanımlanabilir. Claude Lévi-Strauss, *mitoloji nerede biter, tarih nerede başlar* sorunu tartışırken, şöyle bir yaklaşım ortaya koymaktadır: *Kendi toplumlarımızda tarihin mitolojinin yerini aldığına ve onunla aynı fonksiyonu gördüğüne; yazısız ve belgesiz toplumlar içinse mitolojinin amacının, geleceğin, şimdiye ve geçmişe –tam yakınlık açıkça imkânsız olduğundan- mümkün mertebe yakından bağlı kalmasını güvence altına almak olduğuna inanmaktan hiç vazgeçmedim. Bununla birlikte bizim için, elbette politik tercihlerimize bağlı olarak, gelecek daima şimdiden farklı, her zamankinden daha farklı olmalıdır. Fakat yine de, tarih ile mitoloji arasında zihnimizde bir ölçüde var olan gedik, muhtemelen, mitolojiden bütünüyle ayrılmış değil de onu devamı olarak düşünülen tarihleri inceleyerek aşılabilir.*[227] O yüzden psiko-fizik bir varlık olan insanın kendine dönüşlü olma hallerinden biri olarak anlatı bu haliyle, felsefî ve edebî olarak, mitostan logos'a geçişin somut bir ifadesidir. Yani anlatının hem sözlü kültürle hem yazılı kültürle yakın ilişkisi vardır. Bu durum tarih (tarihyazımı) için de ontolojik bir kırılmadır. Bu noktada anlatı, hem bir sözlü enformasyonun hem de yazılı bir metnin ifadesi olma eğilimi içine girmiştir. Bu yüzden Mehmet Rifat, *Açıklamalı*

[226] Robert Fulford, **Anlatının Gücü -Kitle Kültüründe Çağında Hikâyecilik-,** çev. Ezgi Kardelen, İstanbul; Kolektif Kitap, 1. Baskı, 2014, sf. 15.
[227] Claude Lévi-Strauss, **Mit ve Anlam**, çev. Gökhan Yavuz Demir, İstanbul; İthaki Yayınları, 837, 3. Baskı, 2013, sf. 75.

Göstergebilim Sözlüğü adlı çalışmasında anlatıyı şu şekilde açıklamaktadır: *Bir olayın ya da olay dizisinin anlatımını gerçekleştiren sözlü ya da yazılı söylem; bu söylemin konu edindiği gerçek ya da kurmaca olayların eklemleniş ilişkilerinin oluşturduğu örgü, anlatısal metin. Anlatı, bu ikinci anlamıyla doğrudan doğruya içerikle ilgilenen anlatı kuramcılarının çözümleme alanına girer. Dolayısıyla, anlatı denilince, göstergebilimde belli eylemleri, belli uzam ve zaman içinde gerçekleştiren kişilerin (anlatı kişilerinin) yer aldığı, dolayısıyla bir olay örgüsü içeren anlatı izlencesi (anlatı programı) anlaşılır.*[228] Prof. Dr. V. Doğan Günay ise bir metnin anlatısal olma özelliğini şu şekilde ortaya koymaktadır: *Bir metnin anlatısal (fr. Narratif) tip olmasını sağlayan özellik; bir olay örgüsünün, anlatıcı tarafından belirli bir bakış açısı ile, belirli bir zaman kesiti içinde ve onun (anlatıcının) belirleyeceği bir sıralama düzeninde anlatılmasıdır. Anlatısal metinlerde sözceleme edimi (yani bir şeyi anlatma biçimi) ve olayların art arda gelmesi anlatısallığın iki temel nedenidir. Aynı izlek bağlamında gelişen olayların art arda gelmesi anlatının devingenliğini belirtir. Bu metinlerde, anlatıcı tek bir izleği ilgilendiren olaylar dizisini belirli bir zaman kesiti içinde alır ve belli bir bakış açısı ile bir savı ortaya koyar. Anlatıdaki olayların ve durumların zamansal gelişimi ve ard arda gelmesi, anlatı için en belirleyici özelliklerdir. Öyleyse (kişilerin birbiriyle etkileşimi ve anlatının genel yapısını belirten) metnin genel yapısı ile (olayların ve durumların süre içinde art arda gelmesini belirten) süredizimsel boyut, anlatı kavramının kurucu ögelerdir.*[229] Bu yaklaşımdan da anlaşılacağı üzere anlatı bir metindir. Biçim ile içeriğe dayanan bir kurgusu vardır. İşte bir metni anlatı yapan da bu kurgudur. Fakat anlatıyı önemli yapan başka bir özelliği ise anlatı, kişisi, süresi ve uzamı olan ve katmanlardan oluşan bir söylemdir ve bir söylem olduğu kadar da bir edimdir.[230] Zaten anlatı içerisinde barındırdığı söylem özelliğinden dolayı, hem anlatıcısını hem anlatılanı hem de okuyanını çeşitli şekillerde ele vermektedir. O yüzdendir ki anlatı, vermek istediği bir mesajı veya anlatmak istediği bir meramı olmasından kendine has özelliklere sahip olan bir bütündür.

---

[228] Mehmet Rifat, **Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü -Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar-**, İstanbul; İşbankası; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2003 sf. 12-13.
[229] Doğan Günay, **Metin Bilgisi,** İstanbul; Multilıngual, 2003, 1. Baskı, sf.118.
[230] Tahsin Yücel, **Anlatı Yerlemleri Kişi/Süre/Uzam,** İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, cogito-7, 2. Baskı, 1993, ss. 25-50.

Önceki paragraflarda yakın dönemin tarihçileri arasında yer alan Keith Jenkins'in yaptığı bir tarih tanımı şu şekildeydi: *Tarih, işlerini epistemolojik, metodolojik, ideolojik ve pratik olarak konumlanmış olan, karşılıklı olunan bilinen şekillerde ele alan ve ürünleri dolaşıma girdiğinde, aslında herhangi bir anda var olan bir dizi güç üslerine genelde uygun olan ve tarihilerin anlamlarını hâkim-marjinal spektrum boyunca yapılandırıp dağıtan, mantıken sonsuz bir dizi faydalanmaya ve kötü kullanıma maruz kalan bir grup günümüz fikirli işçiler (bizim kültürümüzde çoğunlukla maaşlı tarihçiler) tarafından üretilen, görünüşte dünyanın bir yönü, yani geçmiş üzerine değişken problemli bir* ***söylemdir.***[231] Bahsi geçen tarihçinin yaptığı ve içinde gizil bir eleştiri taşıyan tanımdan hareket edilirse; söylem olan tarih (aslında kastedilen tarihyazımıdır), aynı zamanda bir anlatıdır. Bu noktada tarihin yüzyıllardan beri var olan anlatıyla ilişkisi tekrar gündeme gelmektedir. Ortaya koyduğu çalışmalarından anlaşıldığına göre tarih-anlatı ilişkisi üzerine düşününlerden biri de Paul Ricœur'dur. *Ricœur'e göre anlatı, olayörgüsünün kurulması, olayörgüleştirmenin yaratılması demektir. Pratiğin alanından kaynaklanan amaçların, nedenlerin, raslantıların bütün ve eksiksiz bir eylemin zamansal birliği içinde biraraya getirilmesi demekti. Dolayısıyla Ricœur, bu yapıtında (Zaman ve Anlatı: 1: Olayörgüsü Üçlü Nimesis) özellikle yapıtının birinci bölümünde (Anlatı ile Zamansallık Arasındaki Döngü), anlatısal düzenleme (anlatısal kompozisyon) çabasının ortaya çıkardığı anlatının zamanı ile yaşamın ve gerçek eylemin zamanı arasındaki bağlantıların incelemesini yapıyordu. Zaman ile anlatı arasındaki bu büyük çatışmanın yorumlanmasında da birçok bilimsel etkinlik alanını özellikle de yorumbilim, zaman fenomenolojisi, tarihyazımı, kurmaca anlatı kuramı vb'ni devreye sokuyordu.*[232] Bir kaostan kurgulanmış bir düzene çıkışı da

---

[231] John Frow, **Marxism and Literary History**, Cambridge (Mass)- Harvard University Press, 1986, sf. 84; Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 52. Tarihin söylem boyutu olduğunu söyleyen sadece Keith Jenkins değildir. Birçok isim bu durumu eserlerinde belirtmişlerdir. Örneğin Michael Stanford eserinde *"Söylem Olarak Tarih"* diye bir bölüm açmıştır. Michael Stanford, **Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz**, çev. Can Cemgil, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, ss. 81-115.

[232] Paul Ricœur, **Zaman ve Anlatı: 1: Olayörgüsü Üçlü Nimesis,** çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul; YKY, 2485, 2. Baskı, 2011, sf. 8-9. Paul Ricœur'un diğer üç eseri de bu çalışma için düşünülmesi gerekmektedir. Türkçeye çevrilen bu dört eser birbirinin takip eden bir bütünlük arzeder. **Zaman ve Anlatı: 2 Tarih ve Anlatı,** çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul; YKY, 2880, 1. Baskı, 2009; **Zaman ve Anlatı: 3 Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi,** çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul; YKY, 3584, 1. Baskı, 2012; **Zaman ve Anlatı: 4 Anlatılan Öykülenen Zaman,** çev. Umut Öksüzan-Atakan Altınörs,, İstanbul; YKY, 3941, 1. Baskı, 2013.

simgelemesi açısından tarihyazımı, anlatısallık ile zaman arasındaki çatışmanın sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu çatışma söylemi biraz ihtilâflı bir söylem olsa düzenin varolmasında gereken bir diyalektiktir. Zaten tarihyazıcıları arasında anlatının önplana çıkıp çıkmaması hususunda tartışma olmasının en önemli nedenlerinden biri de zaman ve anlatısallık arasındaki döngünün nasıl sağlanacağı meselesidir. Çatışmayı döngüselleğe dönüştürüp kendi halince bir tarihyazımı kurgulamak ise tarihyazıcısının mahareti olsa gerektir. Paul Veyne ise hem zaman ve anlatısallık arasındaki döngünün sağlanmasını hem de olay ve belge arasındaki ilişkiyi düşünürek şu şekilde bir yaklaşım ortaya koymaktadır: *Tarih olayların anlatısıdır: Geri kalan her şey bunun sonucudur. Öncelikle bir anlatı olduğu için yeniden yaşatmaz- tıpkı roman gibi. Tarihçinin elinden çıkmış şekliyle yaşanmış olan, aktörlerin yaşamış oldukları değildir, bir öykülemedir, bu da bazı sahte sorunları elemeyi imkân tanır. Tıpkı roman gibi tarih de seçer, basitleştirir, düzenler, bir asrı bir sayfaya sığdırır ve anlatının bu sentezi en az, yaşadığımız on yılı andığımızda hafızamızın yaptığı sentez kadar kendiliğindendir. Yaşanmış olanla anlatının kurulması arasında her zaman var olan aralık üstüne spekülasyonda bulunmak, Waterloo'nun bir muhafızla bir mareşal için aynı şey olmadığını; bunu birinci ve üçüncü tekil şahıslarla bir savaş olarak da, İngilizlerin zaferi veya Fransızların bozgunu olarak da anlatabileceğimizi; sonu baştan sezdirebileceğimiz gibi, okurla birlikte öğreniyormuş numarası yapabileceğimizi görmemizi sağlar. Bu spekülasyonlar eğlenceli bazı* ***estetik deneyimlere*** *yol açabilir; tarihçi için bunlar, bir sınırın keşfidir. O sınır da şudur: Tarihçilerin olay dedikleri şey, hiçbir zaman doğrudan doğruya ve tam olarak kavranamaz; belgeler ve sanıklar üzerinden, tekmeria yani izler üzerinden diyelim, eksik ve dolaylı olarak kavranır...*[233] Görüldüğü üzere tarihyazımı bir anlatı olduğu için çok yönlü ve çok boyutlu bir meşgâledir. Bir kişiye göre herkesin mutâbık olabileceği bir konu, bir başka grup için ihtilâf konusu olabilir. Ayrıca tanımdaki estetik deneyimleri yaklaşımından (tarihyazımının nasıl kurgulanması gerektiği konusu önplana çıkıyor) hareketle, biçimin nasıl olmasını gerektiği hususunun da içeriğin nasıl olması gerektiği hususu kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. (Tabiki estetik ölçütü abartmamak

[233] Paul Veyne, **Tarih Nasıl Yazılır?** çev. Nihan Özyıldırım, İstanbul; Metis Yayınları, 1. Baskı, 2014, sf. 18-19.

kaydıyla.) Hayden White'ın tarihin poetikası[234] olarak ortaya koyduğu bu durum tarihin kurgusal bir anlatı olduğu gerçeğinden hareket eder. Çünkü işin içine poetika girmişse, yazmak eyleminin içine ister istemez tarihçinin maharetini belirleyecek olan estetik kavramı da kaçınılmaz olarak girer. Zaman ve anlatısallık arasındaki döngünün iyi kurgulanmış ve bununla birlikte estetik deneyimlerin ciddi şekilde tecrübe edilmiş her hangi bir tarihyazımını, benzer içeriklere sahip başka başka çalışmaları da anlatı olarak ortaya çıkarabilir. Fakat herkesin bulunduğu perspektif, bir tarihyazımının anlatı olarak kurgulanması sırasında, biçim ve içerik yönü belirleyen en önemli unsur olacaktır. O yüzden bu durum, anlatılarda kulanılan kelimelerin ve daha soyut anlamdaysa kavramların göreceli bir hal almasına ve genel anlamdaysa anlatıların daha da çeşitlenmesine neden olacaktır. Fakat belli bir anlam sabitliği olmayan (genel-geçer olmayan) anlatı çokluğunda, tarihyazımı bile olsa, herkes kendi anlatısıyla yaşamak zorunda kalacaktır.

Tarihin kurgusal bir anlatı olduğu hususundan ziyade post-modernizm tarihyazımına ne getirmiştir? Asıl üzerinde durulması gereken noktalardan biri de bu sorunun cevabını aramaya düşmek olmalıdır. Aslında post-modernizm, geleneksel ve modern dönemden beri zaten varolan sorunsallar üzerine kendi perspektifinden söz söylemeye çalışmaktadır. Bir çözüm ortaya koymaktan ziyade kendince bir sorgulamadır, kendince bir arayıştır. Belki de arayıştan ziyade belki de bir hatırlatmadır. Zaten akademi ve kültür çevrelerinde postmodernistlerin çözüm getirmediği veya sürekli sorun yarattığı düşünülmektedir. Gerçekte bu tartışmalar ise postmodernistlerin arayışının nereye varacağının belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. İşte bu noktada Serpil Oppermann'ın tesbiti üzerinde durmak elzem bir hal almıştır. Serpil Oppermann postmodernizmin tarihyazımına ne getirdiğini şu şekilde ortaya koymaktadır: *Postmodern tarih kuramı tarihsel anlatıların metinsellik boyutunu açığa vurarak tarihin sorunsal boyutunu daha da belirginleştirmiştir. Postmodernizmin ortaya koyduğu bu farkındalığa rağmen, tarihyazımı geçmişe ait çok sayıda olayı ve bilgiyi anlaşılabilir bir düzeye koymak için tarihi bir anlatı olarak gösterir. Anlatı biçiminde tarihyazımı, anlatı doğası gereği (dilsev işlevler, gösterge sorunu, sanatsal yönü), zaman içinde sabitlenmiş ve kapalı anlamlar içeren*

[234] Hayden White, **Metatarih –Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem–,** çev. Mehmet Küçük, Ankara; Dost Kitabevi, 1. Baskı, 2008, ss. 17-65; Alun Munslow, **Tarihin Yapısökümü**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, 2000, ss. 206-237.

bir söylem olamaz. Bir anlatı olarak tarih, tarihçinin yazınsal bir düzene koyduğu birçok öyküden oluşur. Belli bir öykünün anlatının merkezini oluşturması, tarihsel olayların özünde değil, tarihçinin seçiminde ortaya çıkar. Geçmiş olayları izlenir ve anlaşılabilir kılmak için tarih yazarı belli öyküleri bir bütünlük içinde sunmaya çalışır. Böylece ortaya çıkan süreklilik tarihin sürekliliğini değil anlatının yazınsal sürekliliğini göstermektedir. Ancak, İlhan Tekeli'nin Tarihyazımı Üzerine Düşünmek (1998) kitabında da belirtildiği gibi, tarihyazımının sürekliliği de tartışılır bir sürekliliktir. Zira tarih, sürekli kurulan ve yeniden yazılan, yeniden yorumlanan metinlerden oluşur. O halde tarihçinin ortaya koyduğu anlatı da sürekliliği olan sabit yazı değildir.[235] Görüldüğü üzere postmodern kuramın tarihyazımına getirdiği yaklaşım anlatıyı önplana çıkarmıştır; fakat burada öne çıkarılan anlatı sürekliliği olan sabit bir yazı değildir. Yani ister istemez değişime açık bir anlatıdır.

Değerlendirmeler dikkate alınıca iki yeni yaklaşım daha postmodernizm-anlatı ilişkisi çerçevesinde önplana çıkmaktadır: Birincisi Jean-François Lyotard yaklaşımında olduğu gibi genel-geçer ve sabit olmayan, açık uçlu bir üst dil öneren ve *parolojik* bir anlatının izlerinin bulunduğu post-modern durumdur. Bu durum Jurgen Habermas'ın sabit, genel-geçer anlatılar üzerinden hareket eden *uzlaşı (konsensüs)* yaklaşımından çok farklıdır.[236] (Hatırlatmak gerekir ki Jurgen Habermas, post-modernist olmaktan ziyade moderniteyi aklın işlevsel kullanımıyla ve sorgulama yoluyla yeniden gündeme getirmek istemektedir.) Diğeri de Michel Foucault'un ortaya koyduğu ereksellik veya süreklilikten ziyade zamansal olarak kesintilerden oluşan ve süreksizliklik ihtiva eden mikro anlatıların hâkim olduğu anlatılardır. Michel Foucault post-modernizme nasıl yaklaşırsa yaklaşsın, post-yapısalcı özellikleri ister istemez çalışmalarında barındırır. Süreklilik boyutu olan teleolojik bir zaman anlayışı içinde ve yapıların arasında sıkışan, nesneleşmiş modern bireyi düze çıkarmanın peşine düşmüştür. Ayrıca iktidar felsefesi açısından düşünülürse; Michel Foucault, iktidarın dışındaki unsurlar için de anlatı temelinde ciddi bir alternatif oluşturmuştur. İktidarın olduğu yerde direniş gözlenebiliyorsa egemen anlatıların veya iktidar anlatılarının olduğu yerde karşı-anlatıların olması

[235] Serpil Opperman, **Postmodern Tarih Kuramı-Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman,** Ankara; Phoenix Kitabevi, 2006, sf. 12; İlhan Tekeli, **Tarih Üzerine Düşünmek**, Ankara; Dost Kitabevi, 1998, sf. 68.

[236] Jean-François Lyotard, **Post-modern Durum**, çev. İsmet Birkan, Ankara; Bilgesu Yayınları, 29, 2013, ss. 115-127; Ali Akay, **Postmodernizmin ABC'si**, Ankara; Say Yayınları, 2010; sf. 113-115.

kaçınılmazdır.[237] O yüzden post-modernizm, tahakküm felsefeleri açısından düşünülürse; egemen anlatıların (meta-anlatılar) dışındaki anlatıları da gündeme getirmiştir. Cinsiyet, etnisite, din vb. konulardaki farklı anlatılar post-modern süreçte teorik ve pratik olarak kendini göstermiştir. Sosyal bilimlerde ve edebiyat kuramlarında moda-demode ilişkisi içinde (yani bir dönemdi geldi geçti) duruma yaklaşarak, sıradan teorilerdir mantığında postmodern duruma bakmak olayın özünü anlamaktan uzaklaşmak olur. Gerek post-modernistlerin gerek post-yapısacılların gerek de diğer adıyla yapı-sökümcülerin -ki bu yaklaşımlara sahip olan insanların çoğu birçok noktada farklı düşünüyor- tarihyazımının bazı problemleri olduğu üzerinde buluşmaları bile tarihyazıcılığının tekrar gözden geçirilmesi için dikkate değerdir. Bunun farkındalığında olması gereken öncelikli kişiler ise hiç kuşkusuz ciddi bir iş yaptığının farkında olan veya bununla övünen tarihyazıcılarıdır (tarihçilerdir).

Geçmişe ait her şeyi içine alan, yaşanmış geçmiş (res gestea) ile tarihsel olan (historia rerum gestarum) geçmiş arasında ontolojik bir boşluk (fark) vardır.[238] Geçmiş bütünseldir, belli sınırı yoktur, bütünüyle bilmek imkânı kısıtlıdır. Hatta yok gibidir. Geçmiş saf, doğal seyrinde, katıkısız, kurgudan bağımsız bir bütünselliktir. (Zaman, insanın dışındadır veya insan zamanın içindedir tartışması bile bu açıdan önemlidir.) Tarihsel geçmiş ise geçmişten bağımsız olamayacak kadar onun parçası gibi görünür, yapay, kurgusal ve geçmişe (kûlli) göre cûzi olandır. Tarih, geçmişin çok az kısmının kurgulanması veya inşa edilmesidir. Geçmiş, insana gelecek gibi belirsiz görünür; tarih ise kurgulanabilecek kadar yapay, kısıtlı ve belirli bir geçmiş algısıdır. O yüzden geçmişin sözlü ve yazılı tarih üzerinden tarihyazımıyla dolaylı veya doğrudan kurgulanmış haline *tarihselleştirilmiş geçmiş* ya da öykülenen zaman

---

[237] Michel Foucault, **Bilginin Arkeolojisi**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, İnceleme Dizisi 602, Birinci Baskı, 2011, sf. 152–158; Michel Foucault, **Kelimeler ve Şeyler –İnsan Bilimlerinin Arkeolojisi-**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2006, sf. 511–520; Judith Revel, **Foucault Sözlüğü**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2012, ss. 117–121; Mark Poster, **Foucault, Marksizm ve Tarih**, çev. Feride Güder, İstanbul; Otonom Yayıncılık, Politika Dizisi 7, 1. Baskı, 2008, sf. 79–100; Garry Gutting, **Foucault**, çev. Hakan Gür, Ankara; Dost Kitabevi, Felsefe Kitaplığı 20, 1. Baskı, 2010, ss. 56–84; Alun Munslow, **Tarihin Yapısökümü**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, 2000, ss. 179-205; Orhan Tekelioğlu, **Foucault Sosyolojisi,** Bursa; Alfa-Aktüel Kitabevi, 2003, sf. 123-125.

[238] Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, Bütün Eserlerine Doğru–7, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 9. Baskı, 2001, sf. 21–25; Durmuş Hocaoğlu, *"Tarih Kavramı: Res Gestea-Historia Rerum Gestearum"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, 2011, ss. 23–33; Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu**, Tarih Düşüncesi III, Ankara; Dergâh Yayınları, Felsefe Dizisi: 6, 1. Baskı, 2004, sf. 13–25.

(tarih)[239] denir. İşte tarihyazımının geleneksel dönemde kullanılmaya başlanması, aslında geçmişin tarihselleştirilmesi için işlevsel bir vasıtaydı. Aslında çeşitli ihtiyaçlar sonucu pratik olarak başlayan tarih yazma edimi, zamanla teorik bir arayışı da bereberinde getirecekti. Geçmiş ile tarih ayrımı, geçmiş ve tarih üzerine kafa yorulmasıyla (düşünülmesiyle) ortaya çıktı. Ayrıca bu dönemde bu yargıyı belirleyici en önemli ölçüt, tarih ve tarih felsefesinden önce edebiyattı. Daha sonra insanlık, özellikle XIX. yüzyıldan sonra, modern tarihyazımı ile *tarihselleştirilmiş geçmişi* çeşitli şekillerde bilimselleştirdi. Artık *bilimselleştirilmiş* bir tarihsel geçmiş yine tarihyazımı üzerinden kurgulanmıştı. Bu defa ölçüt edebiyattan ziyade bilimsel ve felsefi ölçütlerdi. Edebiyat, dolaylı ve doğrudan bir şekilde biraz geri plana çekilmişti. Keith Jenkins'in *tarihçilerin ilgi nesnesi olarak geçmiş, tarihçilerin ele aldığı şekliyle tarihyazımı olacaktır* yaklaşımı üzerinde dikkatlice düşünmek gerekir. Çünkü ona göre tarih kelimesinin iki anlamı vardır: Birincisi geçmiş hakkında yazılmış/kaydedilmiş şey. İkincisi ise tarihselleştirilmemiş geçmiş ya da geçmişin kendisi. Bu noktada geçmiş kavramı ile tarih kavramı arasındaki boşluğun -ki aynı zamanda ayrım- ontolojik olduğunu düşünmektedir. Epistemolojik, metodolojik ve ideolojik gayretlerin bu boşluğu doldurmaya yetmeyeceği üzerinde durmaktadır.[240] O yüzden aslında tarih diye düşünülen şey, tarihçilerin kurgulamış olduğu tarihyazımından başka bir şey değildir. Genelde tarih-tarihçi-tarihyazımı diye kurgulanan bir yaklaşım ilk olarak akıllara gelmektedir. Yani Jules Michelet (1798–1874)'in *Tarihçi nasıl tarihi yaratıyorsa tarih de tarihçiyi yaratır*[241] yaklaşımındaki gibi tarihçiyi ve tarihyazımını, tarihin (tarihsel geçmiş) yarattığı bir gerçeklik olarak düşünülmektedir. Fakat asıl yaklaşımın bu şekilde olma ihtimâli zayıftır. Çünkü madem tarihselleştirilmiş bir geçmiş ve geçmişin kendisi söz konusuysa *tarihselleştirilme* işinin gerçek nedeni ve bu nedenin vasıtası üzerinde durmak gerekir. O zaman görülecektir ki tarihselleştirme eylemi, hiçte öyle kendiliğinden

[239] Özellikle çalışmanın ikinci bölümü olan *Anlatının Poetikası: Tarih, Kurmaca, Zaman* kısmı bu açıdan önemlidir. Paul Ricœur, **Zaman ve Anlatı: 4 Anlatılan Öykülenen Zaman,** çev. Umut Öksüzan-Atakan Altınörs,, İstanbul; YKY, 3941, 1. Baskı, 2013, ss. 167-398. Tarihin anlatıyla ilişkisini ele sadece Paul Ricœur değildir. Son zamanlarda tarihyazımıyla ilgili kitaplarda tarih-anlatı ilişkisi ele alınan konulardan biridir. Örnek olarak dipnotta verilen esere bakınız. Françoıs Cadıou ve diğerleri, **Tarih Nasıl Yapılır –Uygulama ve İçerik–**, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul; İletişim Yayınları, 1877, 1. Baskı, 2013, ss. 267-285.

[240] Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 201, sf. 28.

[241] François Dosse, **Ufalanmış Tarih –Annales Okulu'dan Yeni Tarihe-**, çev. Işık Ergüven, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1379, 1. Baskı, 2008, sf. 209.

veya doğal yollardan olmuşa benzemiyor. Bu tarihselleştirilmiş geçmişin gerçek nedeni ise tarihyazımının kendisidir. Tarihyazımı, kurgusal boyutu olan tarihselleştirilmiş bir geçmiştir, yani tarih diye düşünülen şeyin tam da ontolojik durumudur. Yani tarihçinin kurgulanmış olduğu bir anlatı olan tarihyazımı, hem tarihçiyi hem de tarihi ortaya çıkarmış olacaktır. İşte bu yüzden tarih-tarihçi-tarihyazımı yaklaşımından ziyade tarihyazımı-tarihçi-tarih yaklaşımı daha önplanda olması gereken bir yaklaşımdır. Kısacası tarih, insanın sınırlarını tahayyül bile edemeyecek kadar bütünsel bir geçmişin içindeki bütün insan faaliyetleri değil; tarihçilerin kurguladıkları anlatı sonucu ortaya çıkan tarihyazımının kendisidir. Geçmişin kendisine ait bir dünya değil; tarihyazımı içinde anlatı olarak kurgulanan tarihsel bir geçmiş içinde dönen dünyadır.

Tarihyazımının kurgusal bir anlatı olduğunun vurgulanmasından sonra geçmişten bugüne tarihyazımının nasıl değiştiği ise bu noktada üzerinde durulması gereken bir durumdur. Genel olarak anlatıda meydana gelen tarihsel değişimden ve bu değişimin devamındaki postmodern durumu ortaya çıkardığından bahseden Jean-François Lyotard'ın yaklaşımı bu noktada önplana çıkmaktadır. Anlatılar erken dönemlerde döngüsel olarak ortaya çıkmasına rağmen daha çok ereksel (teleolojik) zaman anlayışı halini almıştır. Geleneksel dönem veya ereksel teolojik dönem anlatıları, tanrı-merkezli (teolojik), dünya merkezli (geo-centric), soyut-somut anlayışları içinde barındırsa da daha çok soyut ağırlıklı ve bilimsel olmayan (pre-sciencific) bir dönem olarak ele alınmaktadır. Modern teleolojik dönem veya modern ereksel dönem ise güneş merkezli (helio-centric), insan merkezli, somut ögeleri içinde barındıran ve bilimsel olarak adlandırılan dönemdir. Gerek geleneksel dönem anlatıları gerek modern dönem anlatıları, kendine has dil oyunlarıyla kendi anlatılarını meşrulaştırmıştır. Onların meşruluğu kendilerine has dil oyunları sayesinde işlevsel anlatıya dönüşmüştür. Çünkü farklı özellikleri içerisinde barındıran geleneksel ve modern anlatılar, kendilerine has ideolojik işlev ve bu ideolojik işlevin hizmet ettiği iktidar erklerine de sahiptiler. Jean-François Lyotard *Post-modern Durum (La Condition Post-moderne)* kitabını (kitabın ortaya çıkışı aslında bilimsel bir rapordur) bahsi geçen tarihsel dönemler ve onların bahsi geçen anlatıları üzerine inşa ediyordu. O yüzden bu çalışma halen akademik ve kültürel çevreler tarafından tartışılan bazı tartışma sorularını da ortaya çıkarıyordu: *Post-*

modernizm, modernist büyük anlatıların sonu mu? Post-modernizm sorun mu ortaya koyuyor yoksa çözüm mü arıyor? Post-modernizm herhangibi bir kimlik kurguluyor mu yoksa kimliksizleştiriyor mu? Herkesin anlatısını kurguladığı yerde kimin anlatısı meşru? Tekno-bilimin kendi anlatısı üzerinden totaliterleşen bir dünya kurma eğilimine karşın herhangi bir alternatif/karşı anlatı ortaya koyabiliyor mu? Post-modernist anlatı, Batı'yı merkeze alan ve kültürel görecelik içeren (merkez-çevre) anlatılara nasıl bakıyor? Geleneksel ve modernist anlatılardaki ideolojilerin bir sonu varsa, o zaman post-modernizm kendi anlatısı üzerinden nasıl bir ideoloji öneriyor? Post-modernizmin ekonomik altyapısı var mı? (Örneğin post-modernizmin neo-liberalizmle eşzamanlı (senkronik) olarak ortaya çıktığını iddia eden eleştiriler vardır.)[242] İşte Jean-François Lyotard'ın çalışmasına hem taraftar kazandıran hem de karşıtlarını ortaya çıkaran buna benzer epistemolojik, ideolojik ve spekülâtif soruları da ortaya çıkarmasıdır. Bu kadar fazla sorunsalın varlığı, aslında post-modernizmin diğer alanlara ait anlatılara getirdiği tartışmaları ve yaklaşımları, tarih anlatısına yani tarihyazımına da getirmesinden kaynaklanmaktadır. O yüzden tarihyazımının (doğal olarak tarihyazıcılarının) post-moderniteyi öyle sorgulamadan ötelemesinden ziyade getirdiği sorunsallar üzerinde kafa yorması gerekmektedir. Çünkü tarih anlatısı da diğer anlatılar gibi değişen konjonktürden ve trendlerden doğrudan ve dolaylı olarak kesinlikle etkilenecektir.[243]

---

[242] Hatta ortaya çıkan bu tartışmalar, çözüm olarak iki yaklaşımı ortaya çıkarmaktadır. Bu yaklaşımlar mevcut sorunsallardan çıkış olarak kendi perspektiflerini önermektedir. Birincisi daha çok sabit, genel-geçer anlatılar üzerinden hareket eden Jurgen Habermas'ın *uzlaşı (konsensüs)* yaklaşımıdır. İkinci yaklaşım ise Jean-François Lyotard'ın genel-geçer, sabit olmayan, açık uçlu bir üst dil öneren *Paroloji* kavramıdır. İkisinde de farklı görecilikleri aşarak farklı çözüm bulma çabaları sözkonusudur. Jean-François Lyotard, **Post-modern Durum**, çev. İsmet Birkan, Ankara; Bilgesu Yayınları, 29, 2013, ss. 115-127; Ali Akay, **Postmodernizmin ABC'si**, Ankara; Say Yayınları, 2010; sf. 113-115.

[243] Gerçekten sadece tarih felsefesi veya bilimsel teoriler açısından değil; tarihyazımı anlatı düzeyinde de post-modernizmden ciddi şekilde etkilenmiştir. Bunu yapılan çalışmaların biçim ve içerik özelliklerinden anlamak mümkündür. Zaten bu genel değişimi somut olarak da anlamının en önemli yolu da ortaya konan tarih anlatıların bu değişime neden olduğunu bilmekten geçmektedir. Bunun için verilen kaynaklara bakınız. Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, ss. 422–423, 493–494; George G. İggers, **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı –Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme** –, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 96, 2. Baskı, 2003, sf. 97–151; Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram,** çev. Mete Tunçay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kuram: 1, İkinci Basım, 1994, sf. 115–129; Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 201, ss.87–100; Mark. T. Gilderhus, **Tarih ve Tarihçiler –Tarihyazıcılığına Giriş-**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, ss. 145–162; Robert Young, **Beyaz Mitolojiler – Tarihyazımı ve Batı-**, çev. Can Yıldız, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 147, I. Baskı, 2000, ss. 177–271; Alun Munslow, **Tarihin Yapısökümü**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, 2000, ss. 29-32; Beverley Southgate, **Tarih: Ne ve Neden –Antik, Modern ve Postmodern Yaklaşımlar–**, çev. Çağdaş Dizdar ve diğerleri, Ankara; Phoenix Yayınları, 1. Baskı, 2012, sf. 177-

Tarihin anlatı olduğu gerçeği kadar tarihyazımının yazılış amacı ve şekli de önemlidir. XIX. yüzyıl Avrupası'ındaki tarihsel imgelem üzerinden hareket eden ve *Metatarih* diye bir eser ortaya koyan Hayden White, tarihin çalışma kuramı üzerine bazı sorunların olduğundan bahsetmektedir. Bu sorunların ortaya çıkışını tamamlanmamış bir öykü olarak gördüğü bütün bir olaylar kümesinin yapısıyla ilgili olduğunu düşünmektedir. Ayrıca bir öykü ile bir vekâyinâmede *bulunabilecek, tanımlanabilecek* ve *açığa çıkarılabilecek* başka öyküler arasındaki ilişki konusunda kendince farklı bir yaklaşım ortaya koymaya çalışmaktadır. (Hayden White'ın koymaya çalıştığı bu hükümler aynı zamanda onun *tarih poetikası*nı oluşturmaktadır.) Bahsi geçen sorunların yanıtlanması için sahneleme yoluyla açıklama, kesin kanıt yoluyla açıklama ve ideolojik imâ yoluyla açıklama yöntemlerinden çalışmasında bahsetmektedir. *Sahneleme yoluyla açıklama* içinde romantik, trajik, komik ve satirik kipler bulunmaktadır. Bu yöntem anlatılan öykü türünü tanımlayarak bir öyküye anlam vermenin peşindedir. Söyleme dayalı olan ve ve tüm olayların gayesiyle nereye vardığını açıklığa kavuşturmaya çalışan yöntem ise *kesin kanıt yoluyla açıklama*dır. Kanıtlama yoluyla açıklama içinde ise formist, mekanistik, organisist ve bağlamsalcı kipler bulunmaktadır. Üçüncüsü ise *ideolojik imâ yoluyla açıklama* yöntemidir. Tarihsel bir anlatının ideolojik boyutuyla ilgilidir. Tarihsel bilginin doğası sorunundan hareket eder. Bugünün sorunlarını anlamak için geçmişteki olayların incelemesinden çıkarılabilecek sorunlar üstüne düşünürken tikel bir konumda bulunan tarihçinin elinde bulunan varsayımın etik öğesini yansıtır. Yani bu yöntem tarihçinin olaylara bakışında bulunduğu konum ve bakış açıyla da ilgili bir durumdur. İdeolojik imâ yoluyla açıklama ise içinde anarşist, radikal, muhafazakâr ve liberal kipleri bulundurmaktadır. Ayrıca bu açıklama yollarından ayrı olarak tarihyazımı için önemli olan kuramlardan biri de *söz değişmeceleri kuramı*dır. Bu kuramın içinde tarih anlatısının kurgusuyla da ilgili olan eğretileme, düz değişmece, kapsamlama ve ironi çözümlemeleri bulunmaktadır. Ayrıca Hayden

---

225; Robert Hollinger, **Postmodernizm ve Sosyal Bilimler –Tematik Bir Yaklaşım-,** çev. Ahmet Cevizci, İstanbul; Paradigma Yayıncılık, 1. Baskı, 2005, ss. 263-280; Ayşegül Keskin, *"Post-modern Dünyada Modern Tarih Yapmak Üzerine"*, **Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 15, 2008/2, ss.353-361; Gamze Somuncuoğlu Özot, *"Postmodern Roman'da Anlatıcı, Zaman ve Mekân Yapısı"*, **Turkish Studies, İnternational Periodical For The Languages, Literature, History of Turkish or Turkic**, vol. 7/3, Ankara, Summer 2012, pp. 2275-2286; Kaya Yılmaz, *"Postmodernist Tarih Yaklaşımı: Postmodernizmin Tarih Eğitimi İçin Doğurguları"*, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 34, Temmuz/2013-II, ss. 197-209.

White bahsi geçen açıklama yöntemlerinden ve çözümlemelerinden oluşan tarih poetikasının içinde tarihin (tarihyazımının) bir üslup sorununu da barındırdığından bahsetmektedir.[244] Tarihin poetikası, genel anlamda yazmak eylemiyle ilgili unsurlar olduğu gibi özel anlamda ise tarih yazıma ediminin kendisiyle de ilgilidir. O yüzden bazı tarihyazımıyla ilgili metodoloji kitaplarında bahsedilen haberci tarihyazıcılığı, hikâyeci tarihyazıcılığı, öğretici tarihyazıcılığı, neden-nasılcı (deterministik) tarihyazıcılığı, sosyal tarihyazıcılığı, materyalistik tarihyazıcılığı gibi tarih yazma şekilleri[245] Hayden White'in eserinde bahsettiği XIX. yüzyıl Avrupası'ındaki tarihsel imgelem üzerinden hareketle anlaşılabilir. Çünkü XIX. yüzyıl, tarihyazıcılığı için hem mevcut olan edebi ölçütler açısından hem de yeni oluşmaya başlayan bilimsel ölçütler açısından bir kırılmadır. Bahsi geçen Batı-merkezli ve çevreyi de etkileyen kırılma, tarihe ait anlatıların (tarihyazımı) yazma amacını ve bu yazma eyleminin araçlarını da doğrudan etkilemiştir.

Geçmişten günümüze genel anlamda tarihyazımına ait çalışmalar düşünülürse (özelde Osmanlı Tarihyazıcılığına ait çalışmalar değerlendirilirse); post-modernist anlatıların işlevsel olarak kullanıldığı bir dönem yaşanmaktadır. Zaten Dünyada post-modernist (aynı zamanda post-yapısalcı) anlatıların kendini her alanda gösterdiği bir dönemde bugünün tarihyazıcılığının da bu durumla (postmodern durum) karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. Artık tarihin kanıtlara dayanan katı anlayışa sahip bir bilim olma özelliğinden ziyade, anlatı olmasından dolayı bir edebiyat olduğu gerçeği de daha baskın hale gelmiştir. Yoksa bilim olarak kabul edilen tarih disiplini, üniversitelerin önemli bir kısmında edebiyat fakülteleri içinde niçin yer alsın ki? Yani tarih bir bilim olduğu kadar aynı zamanda biçim-içerik uyumu olan bir edebiyattır. Zaten bir konuda birden fazla yaklaşım olmasının ya da bazı anlatıların

[244] Hayden White, **Metatarih –Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem–,** çev. Mehmet Küçük, Ankara; Dost Kitabevi, 1. Baskı, 2008, ss. 17-65; Alun Munslow, **Tarihin Yapısökümü**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, 2000, ss. 206-237. Ayrıca Hayden White'ın *A Journal of Feminist Cultural Studies*'de de çıkan ve Türkçeye çevrilen makalesine bakınız. Hayden White, *"Tarihsel Olay"*, **Cogito –Üç Aylık Düşünce Dergisi–**, çev. Sanem Peker, Sayı: 73, Bahar 2013, İstanbul; YKY, 3848, ss.61-86.

[245] A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, ss. 2–7; Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul; Kubbealtı Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul; 1994, ss. 5–9; İsmail Özçelik, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, 272, 1. Baskı, 2011, ss. 19-24: Ekrem Memiş, **Genel Tarih**, Konya; Tablet Yayınları, 3. Baskı, 2002, ss. 91–98; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, ss. 273–314; Tuncer Baykara, **Tarih Araştırma ve Yazma Metodu**, İzmir; İrfan Kültür ve Eğitim Derneği Yayını No: 1, 1995, sf. 108; Kemal Arı, **Tarih Yöntemi**, İzmir; İleri Kültür Merkezi, 1. Basım, 2011, ss. 27–49.

bir konuda uzlaşırken başka bir konuda çatışmasının nedeni ise, tarihyazımı olarak görülen anlatıların farklı perspektifler sonucu ortaya çıkmasıdır. Bu durumu farklı perspektiflerin sonucunda ortaya çıkmış anlatı çeşitliliği olarak da yorumlamak mümkündür. Aslında tarihyazımı içinde ne kadar anlatı varsa o kadar da tarihyazımı örneği vardır. XIX. yüzyılda anlatıyı bilimselleştirme çabasının bir ürünü olan ve kendi içinde kırmızıçizgilerle ayrılmış olan sosyal bilimlerde, nominalizm (-lojiler çağı) örtüsüyle ortaya çıkan ve iktidar erklerini de meşrulaştıran anlatı türleri, artık bugünün dünyasında genel-geçer kabuller olmaktan çıkmıştır. Yani iktidarın da (egemen) çevrenin de (ezilen) kendi anlatılarıyla bugünün dünyasında var olmak zorunda olduğu, ilgili çevreler tarafından kabul edilen bir gerçektir. Yani bundan sonra tarihyazımında herkes kendi anlatısıyla yaşamak istemektedir.

1.4. TARİHYAZIMINDAN TOPLUMSAL CİNSİYETE ULAŞMAK

Toplumsal cinsiyet, kavram olarak çok yakın bir zamanda ortaya çıkmasına rağmen bu kavramın üzerine çok şey yazılmış çok şey söylenmiştir. Toplumsal cinsiyet kavramının içeriği de birçok yönüyle ve birçok disiplini içine alacak şekilde de doldurulmaya çalışılmaktadır. Kimi yaklaşımlar (özellikle feminizm) zamanda, mekânda ve söylemde (anlatıda) anonim olan kadının konumu görünür kılmak için bu kavramı daha ön planda tutmaya çalışırken; kimi yaklaşımlar ise daha geniş perspektiften bakarak zamanda, mekânda ve söylemde (anlatıda) biyolojik boyuttan ziyade toplumsal ve psikolojik boyutuyla cinsiyet ilişkilerinin bütününü ortaya koymaya çalışmaktadır. Fakat bu kavramın teorik çerçevesi kadar uygulama alanı yani praksis boyutu da sözkonusudur. Hatta teorik boyutundan ziyade pratik boyutunu daha önplanda tutan sosyal bilim yaklaşımları vardır. Toplumsal cinsiyet kavramının pratik boyutu ise aşırı cinsiyetçi eğilimlerin en aza indirilmesinin (hatta mümkünse tamamen kaldırılarak) ancak toplumsal cinsiyet eşitliğinin zamanda, mekânda ve söylemde inşa edilmesiyle mümkün olacağı üzerinden hareket etmektedir. Yani toplumsal cinsiyet eşitliğinin inşâ edilmesi, toplumsal cinsiyet kavramına teoriden ziyade pratik bir alan kazandıracağı gibi, olandan ziyade olması gereken için de ciddi bir adım olacaktır. Yani toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisine uygun olarak eşitlikçi bir şekilde ortaya çıkarılan tarihyazımı, toplumsal

cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından teorik boyut kadar pratik boyutun da önemli bir rol oynadığının göstergesi olacaktır. Kısacası bu kavram birçok alanda gerçeklik etkisi yarattığı gibi ideal olan için de bir referans noktası olacaktır. Bunu anlamak için de toplumsal cinsiyet kavramı için yapılan tanımlara bakmak veya bu kavrama yüklenen anlamları irdelemeye çalışmak yeterli olacaktır.

Geçen yüzyılda sosyal bilimler alanında kendini birçok boyutuyla hissettiren toplumsal cinsiyet kavramı için birçok alanda birçok tanım yapılmıştır. Bugün dahi metodolojik, epistemolojik, felsefi vb. birçok boyutuyla akademik, kültürel ve ideolojik çevrelerce yapılmaya da devam edilmektedir. Bu çok boyutlu tanımlama çabasını ve içeriğini anlamak için geçmişten bugüne kadar yapılan toplumsal cinsiyet kavramı tanımlarının bazılarına bakmak gerekmektedir. Örneğin toplumsal cinsiyet için faydalı bir tarihsel analiz kategorisi olarak sunmaya çalışan Joan Wallach Scott toplumsal cinsiyeti şöyle tanımlamaya çalışmaktadır: *Yakın zamanda –sözlüklerde ve Encylopedia of Social Sciences'ta kendisine yer bulması için hayli erken bir zamanda- feministler cinsler arasındaki ilişkinin toplumsal olarak örgütlenmesini işaret etmenin bir yolu olarak "toplumsal cinsiyet" (gender) kelimesini daha ciddi bir şekilde ve sözlük anlamın göre daha doğru bir anlamda kullanmaya başladılar. Kelimenin dilbilgisi ile olan bağlantısı hem çok aşikârdır hem de sınanmış olasılıklarla doludur. Aşikârdır; çünkü dilbilgisel kullanım eril ya da dişil tanımından kaynaklanan şekle ilişkin kuralları içerir; sınanmış olasılıklarla doludur. Çünkü Hint-Avrupa ailesine mensup birçok dilde üçüncü bir kategori vardır: Cinsiyetsiz ya da nötr. En güncel kullanımıyla "toplumsal cinsiyet" ilk kez cinse dayalı, ayrımların aslen toplumsal olduğunda ısrar eden Amerikalı feministler arasında ortaya çıkmış görünüyor. Bu sözcük "cins" ya da "cinsel farklılık" gibi terimlerin kullanımında imâ edilen biyolojik determinizmin reddini ifade etmiştir. "Toplumsal cinsiyet aynı zamanda, dişiliğin normatif tanımlarının ilişkisel yönünü de vurgulamıştır. Kadın araştırmalarının çok sınırlı ve ayrışık bir biçimde kadınlara odaklanmasından endişe edenler, "toplumsal cinsiyet" terimini analitik sözcük dağarcığımıza ilişkisel bir kavram sunmak için kullandılar. Bu görüşe göre kadınlar ve erkekler birbirlerine göre tanımlanmıştı ve herhangi birinin tamamen ayrışık*

olarak yürütülen bir çalışmayla kavranması sağlanamazdı.[246] Görüldüğü üzere Joan Wallach Scott toplumsal cinsiyet kelimesinin ortaya çıkışını farklı yaklaşımlara rağmen bu şekilde açıklamaya çalışmaktadır. Nira Yuval-Davis, Cinsiyet ve Millet (Gender and Nation) adlı çalışmasında toplumsal cinsiyet terimini şu şekilde tanımlamaktadır: *Toplumsal cinsiyet, erkek ve kadın arasındaki "gerçek" toplumsal farklılık olarak değil, toplumsal rollerinin, ekonomik konumları veya etnik ve ırksal topluluklara mensubiyetlerinin aksine cinsel/biyolojik farklılıklarıyla tanımlandığı özneler grubuna ilişkin söylem tarzı olarak anlaşılmalıdır. Ayrıca cinsel farklılıklar, toplumsal özne gruplarının sahip oldukları farklı cinsel/biyolojik kurulmalarla tanımladıkları söylem tarzı olarak da anlaşılmalıdır. Başka bir ifadeyle "toplumsal cinsiyet" ve "biyolojik cinsiyet" kavramları, farklı gündemlere sahip söylem tarzları olarak incelenebilir. Anlamın söylemsel kuruluşu ve "biyolojik cinsiyet" ile "toplumsal cinsiyet" kavramlarının gayr-i tabii ve özel olmayan doğası konusundaki ısrar, bu kurulma arasındaki sınırın bulunmasını da beraberinde getirmiştir. İngilizce konuşulmayan ülkelerde feminist siyasette yer alanların bildiği üzere, feministlerin en önde gelen ve acil görevi "gender" kelimesi için yerel dilde bir kelime "icât etmektir." "Biyolojik cinsiyet" ile "toplumsal cinsiyet" söylemleri arasında bir ayrım olmasaydı, o toplumun politik ve ahlâki söyleminde biyolojik kader olarak kurulurdu.*[247] John Zerzan *"Ataerkillik, Uygarlık ve Toplumsal Cinsiyetin Kökenleri"* adlı çalışmasında toplumsal cinsiyet kavramını tanımının içine biraz eleştiri katarak şöyle betimlemektedir: *Toplumsal cinsiyet, cinsiyetler arasındaki doğal/psikolojik farkla aynı değildir. Bu kültürel bir sınıflandırma ve belki de çok büyük bir öneme sahip tek kültürel biçim olan cinsiyete dayalı işbölümü temelinde sıralanmasıdır. Eğer toplumsal cinsiyet eşitsizlikle tahakkümü getirdiyse ve meşrulaştırdıysa onu sorun olarak görmekten daha önemli ne olabilir? Böylece kökenler açısından toplumsal cinsiyetin olmadığı bir insan toplumu sorunu kendisini ortaya koyar. Şunu biliyoruz ki işbölümü evcilleşme ve uygarlaşmayı getirmekte ve küreselleşmiş tahakküm sistemini sürdürmektedir. Yapay bir biçimde kabul ettirilen*

[246] Joan W. Scott, *"Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi"* , çev. Derya Demirler-Fahriye Dinçer, **Feminist Tarihin Peşinde**, İstanbul; bgst Yayınları, 50, 1. Baskı, 2013, sf. 61–62; Joan W. Scott, **Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi**, çev Aykut Tunç Kılıç, İstanbul: Agora Feminist Kitaplığı, 152, 2007, sf. 2–3

[247] Nira Yuval-Davis, **Cinsiyet ve Millet**, çev. Ayşin Bektaş, İstanbul; İletişim Yayınları, 861, 1. Baskı, 2003, sf. 32.

işbölümünün, toplumsal cinsiyeti ortaya çıkaran ve onu oluşturan biçim olduğu da ayrıca ortaya çıkıyor.[248] John Zerzan işbölümün ortaya çıkmasından küreselleşmeye kadar bütün bir uygarlık tarihi paralelinde toplumsal cinsiyet tanımı yapmaktadır. *Cinsiyet, Irk ve Sınıf* adlı makalesinde Selma James, toplumsal cinsiyeti daha çok üretim ilişkilerine dayalı sınıf ilişkileri temelinde şu şekilde değerlenmektedir: *O halde, cinsiyetler, ırklar, milletler ve kuşaklar arasındaki iktidar ilişkileri, kesin olarak, sınıf ilişkilerinin özgülleşmiş biçimleridir. İşçi sınıfı içindeki bu iktidar ilişkileri, sınıflararası iktidar mücadelesinde bizi (kadınları) zayıflatmaktadır. Bunlar, dolaylı tahakkümüm özgülleşmiş halleridir, sınıfın bir kesiminin diğerini sömürgeleştirmesi, bunun üzerinden sermayenin hepimize kendi iradesini dayatmasıdır.*[249] Selma James'in toplumsal cinsiyete dayalı iktidar ilişkileri temelinde sınıf kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Teresa de Lauretis ise farklı bir yaklaşım geliştirerek *toplumsal cinsiyet teknolojisi* (The Technology of Gender) kavramı üzerinde durmaktadır. Teresa de Lauretis toplumsal cinsiyetin bir *"temsil"* olduğu ve toplumsal cinsiyetin temsilinin bizâtihî kendi inşâsı olduğu yolundaki öncüllerden hareketle cinsiyetin toplumsal olarak inşâ edilmesi için kullanılan söylemsel amaçlar ve stratejileri betimlemek amacıyla *toplumsal cinsiyet teknolojisi* kavramını öne sürmüştür. Bahsi geçen toplumsal cinsiyet teknolojisi kavramının temelinde de Michel Foucault'un iktidar ilişkileri kapsamında söylemin üretimi için oluşturulmuş teknolojiler kavramı büyük önem taşımaktadır.[250] Sosyal bilimcilerden Anthony Giddens ise toplumsal cinsiyet için şöyle bir tanım ortaya koymaktadır: *Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında önemli bir ayrım yapmamız gerekiyor. Genellikle sosyologlar cinsiyet terimini anatomik ve fizyolojik farkları anlatmakta kullanırlar. Buna karşıt olarak, toplumsal cinsiyet, erkekler ile kadınlar arasındaki psikolojik, toplumsal ve kültürel farklarla ilgilidir. Toplumsal cinsiyet, toplumsal olarak yapılandırılmış erkeklik ve kadınlık kavramlarıyla bağlantılıdır; bireyin biyolojik cinsiyetinin doğrudan bir ürünü olması zorunlu değildir. Erkeklerle*

---

[248] John Zerzan, *"Patriarchy, Civilization and Origins of Gender"*, **Twilight of Machines**, Washington: Feral House, 2008, ss. 11–18; John Zerzan, *"Ataerkillik, Uygarlık ve Toplumsal Cinsiyetin Kökenleri"*, çev. Utku Özmakas, **Felsefelogos –Cinsiyetçilik-**, 38, Yıl: 14, 2010/1, sf. 51.

[249] Selma James, *"Cinsiyet, Irk, Sınıf"*, **Cinsiyet, Irk, Sınıf: Kadınlardan Yeni Bir Perspektif**, çev. Ayten Sönmez ve Diğerleri, İstanbul; bgst Yayınları, 1. Baskı, 2010, sf. 98.

[250] Teresa de Lauretis, *"The Technology of Gender"*, **Technologies of Gender: Essay on Theory, Film and Fiction**, Bloomington and İndianapolis: İndiana University Press, 1987, sf. 3; Irvin Cemil Schick, **Batı'nın Cinsel Kıyısı –Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık**, çev. Savaş Kılıç-Gamze Sarı, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 129, 2001, sf. 8.

kadınlar arasındaki pek çok fark biyolojik kökenli olmadığından, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımı temel bir ayrımdır.[251] Gordon Marshall'ın hazırlamış olduğu **Sosyoloji Sözlüğü**'nde toplumsal cinsiyet kavramına da yer verilmiştir. Sosyolojiyi ve onun alt disiplinlerini de yakından ilgilendiren bu kavram şu şekilde tanımlanmıştır: *Bu terimi sosyolojiye sokan Ann Oakley'e göre, cinsiyet (sex) biyolojik erkek-kadın ayrımını anlatırken, toplumsal cinsiyet erkeklik ile kadınlık arasındaki buna paralel ve toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeye gönderme yapar. (Sex, Gender and Society, 1972) Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal düzlemde kurulmuş yönlerine dikkat çekmektedir. Fakat bu terimin kapsamı, ilk ortaya çıkışından beri, yalnızca bireysel kimliği ve kişiliği değil, ayrıca sembolik düzeyde erkekliğin ve kadınlığın kültürel idealleri ile stereotiplerini, yapısal düzeyde ise kurumlar ve örgütlerdeki cinsel işbölümünü içine alacak kadar genişlemiştir. (1970'lerden sonra sosyal bilimlerde meydana gelen perspektiflerle doğrudan ilişkilidir.)*[252] Irvin Cemil Schick ise mekânın toplumsal olarak inşasında ve iktidar-güç ilişkileri kapsamında başkalıkçı bir söylem üreten veya mevcut söylemi işlevsel hale getiren *mekân teknolojisi* kavramını gündeme getirmektedir. Bu kapsamda toplumsal cinsiyeti ve özellikle cinsellik kavramını şöyle tanımlamaktadır: *Bir başka deyişle, toplumsal cinsiyet ve özellikle cinsellik, toplumsal olarak kurulan mekânın temel (atfedilmiş) özniteliklerindendir.*[253] Görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet kavramı çeşitli boyutlarıyla tartışılmaktadır. Bu kavram ilgili çevreler tarafından farklı perspektiflere göre halen tanımlanmaya çalışılmaktadır.

Türkiye'de yapılmış çalışmalar vasıtasıyla da toplumsal tarih kavramının akademik, kültürel ve ideolojik alanda çeşitli boyutlarıyla tartışılarak tanımlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin Prof. Dr. Fatmagül Berktay toplumsal cinsiyet kavramını şu tanımlamaktadır: *Toplumsal cinsiyet (gender); biyolojik cinsiyetten farklı olarak; toplumsal ve kültürel olarak belirlenen ve dolayısıyla içeriği toplumdan topluma olduğu kadar tarihsel olarak da değişebilen "cinsiyet konumu" ya da "cinsiyet kimliği"dir. Toplumsal cinsiyet yalnızca cinsiyet farklılığını*

---

[251] Anthony Giddens, **Sosyoloji,** çev. Cemal Güzel, Ankara; Ayraç Yayınları, 6, 2000, sf. 107.
[252] Gordon Marshall, *"Toplumsal Cinsiyet"*, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları 2009, sf. 98.
[253] Irvin Cemil Schick, **Batı'nın Cinsel Kıyısı –Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık**, çev. Savaş Kılıç-Gamze Sarı, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 129, 2001, sf. 6–8.

belirlemekle kalmaz, aynı zamanda cinsler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini belirtir. Toplumsal cinsiyet araştırmaları (Gender Studies) ise "kadınlık ve erkeklik kalıplarını ve bunların toplumun her alanındaki etkilerini araştırmaya yönelik karşılaştırmalı bir sosyal bilim metodolojisi olarak tanımlanmakta ve son on yılda, başta tarihçilik alanı olmak üzere toplumsal bilimlerde yeni ufuklar açan bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.[254] Prof. Dr. Yıldız Ecevit ise Türkiye'de dışarıdan üniversite eğitimini amaçlayan Açıköğretim Fakültesi ders müfredatı için hazırlanmış olan *"Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi"* adlı ders kitabında toplumsal cinsiyetin tanımını şu şekilde yapmaktadır: *Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini, onlara verdiği toplumsal rolleri anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Bu kavramın feminist çalışmalar yapanlar tarafından önemi, onu kadınlar ile erkekler arasındaki güç ilişkilerini anlamaya, eşitsizlikleri sorgulamaya yarayacak bir kavram olarak düşünülmesinden sonra artmıştır.*[255] Zekiye Demir postmodern feministlerin toplumsal cinsiyet kavramına yöneltikleri eleştirileri eserinde daha çok gündeme getirmiştir. Çalışmasındaki bu yaklaşımlardan birinde toplumsal cinsiyet kavramını postmodern feministlerin ele alışlarını şu şekilde irdelemektedir: *Postmodernist feministlerin toplumsal cinsiyet konusundaki araştırmalarında hareket noktası [nerede toplum varsa orada toplumsal cinsiyet vardır] varsayımıdır. Araştırmalarında toplumsal cinsiyeti, toplumsal eşitsizliğin meşrulaştırıcı bir temeli olarak görmektedir*.[256]diye çalışmasında belirtir. Prof. Dr. Şengül Hablemitoğlu *Ulusal Gıda Güvenliği Politikalarında Bir Anaakım İnsan Hakları Olarak Toplumsal Cinsiyet Eşitliği* adlı makalesinde toplumsal cinsiyet kavramına farklı açıdan yaklaşarak bu kavramı şu şekilde tanımlamaktadır: *Toplumsal cinsiyet, basit bir kadın sorunu değil; yoksulluğu azaltmak için uygulanan tüm gelişme stratejilerinin etkinliğini ve buna ilişkin projelerin başarısını belirleyen en önemli faktördür. Bu nedenle toplumların tüm sektörlerinde toplumsal cinsiyet sorunlarına ilişkin duyarlılığın arttırılması gerekir. Bu duyarlılık, kadınların*

[254] Fatmagül Berktay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, İstanbul; Metis Yayınları, Dördüncü Basım, 2012, sf. 16; Fatmagül Berktay, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul; Metis Yayınları, Üçüncü Baskı, 2010, sf. 29.
[255] Yıldız Ecevit (Edi.), **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, T.C Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2307, Eskişehir, 1. Baskı, 2011, sf. 4.
[256] Zekiye Demir, **Modern ve Postmodern Feminizm**, İstanbul; İz Yayıncılık, 1997, sf. 120–122.

duyarlılıklarına ilişkin veri, istatistik ve dokümanların kapsamayacağı gerçeklerin kolaylıkla fark edilmesini sağlayacaktır.[257] Aliye Çınar Köysüren *Kültürel ve Dinî Algıda Toplumsal Cinsiyet* adlı çalışmasının giriş kısmında Simone de Beauvoir'ın *"İkinci Cinsiyet"* yaklaşımdan hareketle *ikinci olma durumunu* dikkate alır. Aynı zamanda bu noktadan toplumsal cinsiyeti şöyle tanımlar: *Bu durum gündelik hayatta belli bir kadın kişiliği oluşturur ki, Beauvoir ondan eleştirel bir biçimde söz eder. Fakat son noktada* ***bu kişiliği de inşa etmiş olan şey tarihsel kadın kimliğidir.*** *"Kadın doğulmaz, kadın olunur" sözünün duruma ilişkin verdiği ipucu, onun tarihsel, toplumsal, kültürel olduğudur. Bu sözün tam kalbinde elbette gizli bir biçimde sonradan "toplumsal cinsiyet" adını alacak olan fikrin kendisi bulunabilir… Beauvoir'un sözünü ettiği tarihsel, toplumsal ve kültürel koşulları yapılandıran şey ise erkek cinsi ile kadın cinsi arasındaki tahakküm ilişkisi, kadını "ikinci konumda" tutan hiyerarşidir.*[258] Görüldüğü üzere yazar, toplumsal cinsiyet kavramına kültürel ve dini algı üzerinden yaklaşarak farklı bir perpektif geliştirir. Böylece toplumsal cinsiyet kavramının anlam derinliğinin artmasına bu şekilde bir katkıda bulunur.[259]

Toplumsal cinsiyet kavramı çok tartışılan ve farklı boyutlarıyla ele alınan bir kavramdır. Bu yüzden bu kavram için ilgili çevreler tarafından farklı açılardan farklı tanımlar yapılmaktadır. İşin diğer bir boyutu ise sosyal bilimler alanındaki yaklaşımların her geçen gün çeşitlenmesi bu kavram için yapılan yaklaşımlar veya tanımlar üzerinde belirleyici olurken; kavramın ortaya çıkışı feminizme atfedildiği için modernist ve post-modernist feminizm yaklaşımlarında meydana gelen değişimler ve evrimleler de toplumsal cinsiyet kavramına olan yaklaşımlar ve tanımları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. O yüzden işin doğası gereği toplumsal cinsiyet kavramına için yapılan yaklaşımların ve tanımların çeşitlenmesi anormal bir durum olmadığı gibi kavrama teorik ve pratik bir yaşam sahası kazandırdığı için tam tersine olumludur. Örneğin tarihçi formasyonu ağır basan Joan Wallach Scott'ın da çalışmalarında faydalı bir tarihsel analiz kategorisi olarak

---

[257] Şengül Hablemitoğlu, **Toplumsal Cinsiyet Yazıları –Kadınlara Dair Söz–**, İstanbul; Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 282, 2. Baskı, 2005, sf. 200–201.
[258] Aliye Çınar Köysüren, **Kültürel ve Dini Algıda Toplumsal Cinsiyet,** Ankara; Sentez Yayıncılık, 1. Baskı, 2013, sf. 16.
[259] Michelle Perrot, *"Tarih (in Cinsiyetlendirilmesi)"*, **Eleştirel Feminizm Sözlüğü**, haz. Helana Hırata ve diğerleri, çev. Gülnur Acar-Savran, Ankara; Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2015, ss. 279-284.

önererek tarihyazımına farklı bir perspektif katmak istemiştir.[260] Michelle Perrot ise cinsiyetlendirilmiş bir tarih[261] yaklaşımını (aslında üzerinde durulan cinsiyetlendirilmiş bir tarihyazımıdır) vurgulamaktadır. Prof. Dr. Fatmagül Berktay da *tarihin cinsiyeti* kavramı[262] üzerinde durmaktadır. Aslında bu yaklaşımlar tarihyazımı üzerinden de toplumsal cinsiyete ulaşmayı istemek olarak yorumlanabilir. Bu kapsamda bu çalışma ve bu çalışmanın yapıldığı disiplin için, diğer disiplinlerde yapıldığı gibi farklı bir toplumsal cinsiyet tanımı (yaklaşımı) ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tarihyazımı açısından yapılmaya çalışılacak toplumsal cinsiyet tanımı ancak şu şekilde olabilir: *Ortaya çıkaranı tarafından –ki bu genellikle tarihçidir- bir anlatı vasıtasıyla söylem (teknoloji) olarak kurgulanmış olan ve aynı zamanda tarihselleştirilmiş bir geçmişi ifade eden tarihyazımında (tarih), değişebilen bir zamanda ve mekânda ortaya çıkabilen, iktidar ve güç ilişkileri çerçevesinde de tanımlanabilen cinsiyetler arasındaki bütün ilişkilere toplumsal cinsiyet denir.* Tarih olarak kabul edilmiş disiplinin hem metodolojik hem de epistemolojik pozisyonundan dolayı böyle bir toplumsal cinsiyet yaklaşımında ideal olandan ziyade insanlar üzerinde gerçeklik algısı yaratan boyutu daha çok göz önünde bulundurulmuştur. (Tarihyazımı açısından mevcut olan toplumsal cinsiyet ilişkileri, olması gereken toplumsal cinsiyet ilişkilerinden daha önplandadır.) Tarihyazımı üzerinden de farklı toplumsal cinsiyet yaklaşımları veya tanımları ortaya konulabileceği gibi yine aynı tarihyazımı üzerinden tarihselleştirilmiş (ve bilimselleştirilmiş) geçmişteki toplumsal cinsiyet ilişkilerine de ulaşılabilir. O yüzden çalışmanın bundan sonraki bölümünde tarihyazımı üzerinden toplumsal cinsiyete ulaşmaya çalışan çalışmalar ve yaklaşımlar üzerinde örnekleriyle durulacaktır.

---

[260] Joan W. Scott, *"Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi"* , çev. Derya Demirler-Fahriye Dinçer, **Feminist Tarihin Peşinde**, İstanbul; bgst Yayınları, 50, 1. Baskı, 2013, sf. 61–104; Joan W. Scott, **Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi**, çev Aykut Tunç Kılıç, İstanbul: Agora Feminist Kitaplığı, 152, 2007, ss 1–57; (Joan W. Scott, **Social Gender and the Politics of History**, Columbia Unıversity Press, 1989.)

[261] Belirtilmesi gereken bir husus var ki toplumsal cinsiyet ve kapsamı hususunda tartışmalar bitmiş değildir. Örneğin feministlerin toplumsal ciniyetin kapsamı hususunda ciddi itirazları var. Bu konuda dipnotta verilen esere bakınız. Nicole-Claude Mathıeu, *"Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet"*, **Eleştirel Feminizm Sözlüğü,** haz. Helana Hırata ve diğerleri, çev. Gülnur Acar-Savran, Ankara; Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2015, ss. 76-86; Alev Özkazanç, *"Bilim ve Toplumsal Cinsiyet: Post-yapısalcı Bir Değerlendirme"*, **Feminizm ve Queer Kuramı,** Ankara; Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2015, ss. 111-114.

[262] Fatmagül Berktay, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul; Metis Yayınları, Üçüncü Baskı, 2010, sf. 15–34.

Farklı okumalar sayesinde toplumsal cinsiyet olarak tanımlanan cinsiyetlerarası ilişkilerin göstergelerinden biri olarak tarihyazımı gösterilebilir. Belli bir zaman ve mekânda gerçekleşen ve toplumsal cinsiyet olarak tanımlanan cinsiyetlerarasındaki sabit olmayan ilişkileri, tarihyazıcısı olarak kabul edilen kişinin tanımlaması, anlamlandırması ve kurgulamasıyla ortaya çıkan tarihyazımı üzerinden de irdelemek mümkündür. Fakat tarihyazımında ortaya konulan toplumsal cinsiyet olgusu, tarihyazıcısının perspektifini yansıttığı için tarihyazımında doğrudan değil; dolaylı olarak bulunmaktadır. Yani yaşadığı toplumun bir parçası olan tarihyazıcısı, toplumsal cinsiyet olarak tanımlanan cinsiyetlerarasındaki ilişkilerin değişebilir özellikte olmasından dolayı ve geçmişin belirsiz sınırları içinde gerçekleşen toplumsal cinsiyete dayalı bütünsel ilişkilerin genelini yansıtamayacağından dolayı, bu ilişkilerin ancak belirlediği bir kısmını, kendi perspektifinden kurgusallaştırdığı tarihyazımında anlatı olarak sunabilir. Başka bir deyişle tarihyazıcısı, kûlli (genel, bütünsel) olan bir âlemde ancak cüzî olan insan hallerini inşâ ettiği (kurguladığı) eserinde verebilir. Aslında tarihyazıcısı tarafından kurgulanan tarihyazımı, yine ona ait olan bir dünyanın (söylemin) kurgusal bir anlatı olarak sunulmasıdır. (re-presentation) Kısacası *okuma üstüne okuma*, *bağlam üstüne bağlam*, *söylem üstüne söylem* yapılarak mevcut olan toplumsal cinsiyet belli bir perspektiften tarihyazımında ortaya konmaktadır.

Her tarihyazıcısının belli bir zamanda ve mekânda, belli bir toplumsal düzende yaşadığı bir gerçektir. (Belli bir bağlamda yaşayan psiko-fizik bir varlıktır.) Buna rağmen tarihyazıcısının kendine ait olan bir imgelem dünyası yani bir zihin dünyası vardır. Bu tarihyazıcısının zihin dünyası her ne kadar toplumsal etkiye açık olsa da toplumla sürekli aynı şeyi düşündüğünü iddia etmek ise zordur. Ayrıca daha önce belirtildiği gibi ne geçmişin genelinde gerçekleşen toplumsal cinsiyet ilişkilerin bütününe kurgusal anlatısıyla (tarihselleştirerek) ışık tutabilir ne de toplumsal cinsiyet hakkında belli bir zaman ve mekân için kesin ifadeler kullanabilir. Sadece görebildiği kadarını kendi perspektifinden yazabilir. Fakat tarihyazıcısının zihin dünyasında yakın zamanlarda ortaya konmuş ve toplumsal cinsiyet kavramı içinde değerlendirilen cinsiyetlerarası ilişkiler hakkında kendine has bazı yaklaşımlar (ipuçları) sözkonusudur. Tarihçinin zihin dünyasındaki ipuçları yaşadığı toplumun imgelem dünyası hakkında ipuçları verebileceği izlenimini de ortaya çıkartabilir. Bu

tespitte ise anormal bir durumda yoktur. Fakat tarihyazıcısı ile içinden çıktığı toplumun her zaman aynı şeyi düşünüp eyleme döktükleri gibi genelleyici ifadelere ulaşmak her zaman mümkün değildir. O yüzden sosyal bilimcilerin tarihçinin belli konularda toplumla genel-geçer bir şekilde aynı şeyleri düşündüğü gibi bir yaklaşımın peşine düşmesinden ziyade, tariyazıcısının ne düşündüğünün peşine düşmesi istenilen sonuca ulaşmak için daha doğru görünüyor. Bu halde tarihin cinsiyetinden kasıt tarihyazımının cinsiyetidir. Yani simgesel bir alandır. O yüzden bir tarihyazıcının toplumsal cinsiyet konusundaki yaklaşımını anlamak için tarihyazıcısının zihin dünyasının ipuçlarını (imgesel dünyasını) barındırdığı simgesel alana (dille kurguladığı metinlerine) bakmak en makûl olan yoldur.

Edebiyatta *eserden müessire intikâl kaidesi* olarak bilinen bir yaklaşım sözkonusudur. Yani bahsi geçen bu yaklaşımdan yazılandan yazana ulaşmaya çalışmak anlamı çıkmaktadır. Bir tarihyazımını kurgulayıp anlatı olarak ortaya koyan tarihyazıcısının belli konulardaki yaklaşımı eserinden ortaya çıkarılabilir. Yani toplumsal cinsiyet algısı için bir toplumun genel yaklaşımlarına veya eylemlerine bakma imkânı olmadığı zamanlarda, o toplumun içinden çıkan bir tarihyazıcısının anlatı olarak kurguladığı tarihyazımından o toplumdaki toplumsal cinsiyete dayalı ilişkilere ulaşmak mümkün olabilir. Belkide o toplumsal cinsiyet anlayışı o toplumun tarihyazıcısının kurguladığı bir anlayış da olabilir. Hatta birbiriyle aynı zaman, mekân veya statüde bulunan birden fazla tarihyazıcısının tarihyazımı örneklerine bakarak aynı konularda, olaylarda ve olgularda benzer ve farklı yaklaşımlar sergileyip sergilemediği veya benzer ve farklı refleksler verip vermediğine dahi bakılabilir. Yine bir tarihyazıcısının toplumsal cinsiyete dâir yaklaşımları başka bir tarihyazıcısı tarafından da benzer şekilde ifade edilebilir veya çok farklı bir biçimde de ifade edilebilir. Bazı tarihçilerin tarihyazımında, toplumsal cinsiyet ilişkileri, daha başka olaylar ve olgular *ciddi* olarak görülerek daha fazla önplana çıkarıldığı için hiç gündeme getirilmeyebilir. Yine tarihyazıcılarının bulundukları konum ve mevcut itibarları gereğince toplumsal cinsiyet konusunda eserinde hiçbir tespitte de bulunmayabilir. Ona sunulan arşiv kayıtları veya vesikalarda toplumsal cinsiyet konusuyla ilgili ilişkileri ortaya koyabilecek yeterlilikte de olmayabilir. Fakat tüm bu tespitlerin işlevselliği anlaşılmak isteniyorsa; muhakkak ki herhangi bir tarihyazıcısının tarihyazımını, çeşitli metotlarla tahlil (irdeleme, inceleme), tenkit

(eleştirme) ve terkip (sentez) etmek sosyal bilimciler için örnek bir çalışma için zorunluluktur. O yüzden tarihyazımı, bir toplumun belli bir olgudaki yaklaşımlarını ortaya koymasından ziyade anlatı olarak bir kurgulayanı sözkonusu olduğundan ve tarihyazıcısının belli konulardaki yaklaşımını göstermesi bakımından dolayı daha fazla önem arz etmektedir.

Tarihyazımı üzerinden toplumsal cinsiyete ulaşılmak isteniyorsa, tarihyazımı-toplumsal cinsiyet ilişkisini ortaya koyabilecek eserlerin içerik olarak yaklaşımlarına iki açıdan bakılmalıdır. Birincisi toplumsal cinsiyet olgusunu doğrudan ve dolaylı olarak ortaya koyan edebi ve bilimsel eserlerin literatürde bulunduğu gerçeğidir. Her eser toplumsal cinsiyet ilişkilerini doğrudan yansıtmayabilir. Toplumsal cinsiyet olgusunu ortaya çıkarmak ve bu olgunun peşine düşmek araştırmacının işidir. Bir eserde toplumsal cinsiyete dayalı ilişkilerin eşit veya eşitsiz olup olmadığını ortaya koymak için bazı nitel ve varsa da nicel araştırma yöntemleri, analiz yolları veya metotları uygulamak zorunda olan muhakkak araştırmacıdır. (Özellikle sosyal bilimciler bu konuda farklı yaklaşımlar geliştirmek zorundadır.) İkincisi ise toplumsal cinsiyet perspektifini tarihyazımı açısından teorik ve pratik olarak ortaya koyan edebî ve bilimsel eserlerin varolduğu gerçeğidir. Teorik eserler toplumsal cinsiyet perspektifi bulunan edebî ve bilimsel bir anlatının nasıl çıkarılabileceği üzerine yaklaşımlar sergilerken; pratik yönü ağır basan eserler ise toplumsal cinsiyet perspektifini, uygulama alanı olarak gördükleri edebî ve bilimsel anlatıdan hareketle somut olarak göstermenin peşine düşerler. Yani pratik olarak bu yaklaşıma uygun bir tarihyazımı örneği ortaya koyarlar. O yüzden tarihyazımı üzerinden toplumsal cinsiyete ulaşmak yolunda bu iki açıdan literatüre yaklaşmak, toplumsal cinsiyete ilişkin tarihyazımı örneklerinin anlaşılabilmesi için yol gösterici nitelikte olabilir. Bu tespitin dikkate alınması önerildikten sonra tarihyazımı-toplumsal cinsiyet ilişkisini önplana çıkaran Dünya'daki ve Türkiye'deki bazı çalışma örnekleri üzerinde durulacaktır. Fakat bu çalışmanın seyrine uygun olarak ve bu çalışmanın gerek biçim gerek içerik özellikleri dikkate alınarak tarihyazımı-toplumsal cinsiyet ilişkilerini ortaya koyan eserlerin tamamını bu bölümde ortaya koymanın imkânı yoktur. Bu yüzden tarihyazımı-toplumsal cinsiyet ilişkisini vurgulayan bazı eserler üzerinde durmak bu çalışmanın gidişatı için daha uygun olacaktır.

XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında Amerika'da tarihyazıcısının kadın olup olmaması tartışılır bir durumdu. John Adams'ın *tarih hanımlara göre bir iş değil* sözünü söylemesine rağmen kadın tarihçi Mercy Otis Warren, Thomas Jefferson'u övdüğü bir devrim tarihi yazmıştı. Hâlbuki sorun kadının tarih yazıp yazmaması değil Amerikan iç siyasetindeki tartışmalardı.[263] Fakat kadının tarih yazmasından daha önemli bir sorun daha vardı. Kadın tarihin neresindeydi? Erken dönemler için adı toplumsal cinsiyet olarak kavramsallaştırılmasa da bu soruyu gündeme getirecek ilk çalışmaların, Batı'da kadın hakları ve feminizm tartışmalarının gündeme gelmesiyle başladığı bir gerçektir. *Kadının tarihte anonim (bilinmeyen, görünmeyen)* olduğunun dillendirilmesiyle de artık mevcut tarihyazımına (erkek egemen), karşı-anlatı (counter narrative) olarak sunmak için alternatif bir tarihyazımı arayışı başladı. Fakat adı tam olarak konmasa da toplumsal cinsiyeti ilgilendiren ikinci bir durum daha söz konusuydu. Bu durum ise, tarihyazımının tarihi açısından irdelenirse, tarihyazımında görürünür olmayanları görünür kılmaya yönelik tartışmalar ilgili çevrelerce, tarihin sosyal bir bilim olduğunun kabul edilmesiyle başlamıştı. Örneğin XX. yüzyıla girerken tarih-sosyoloji ilişkisine dayalı sentezci tarihe destek veren Henry Berr (Revue de Synthése Historique), sadece tarihe yön veren kişiler olarak büyük adamların (homme grand, homme supreme) tarihini yazmayı tarihçilik açısından yeterli görmüyordu. Adsız, tanınmayan bireyin (homme méme) tarihinin de ele alınması gerektiği yaklaşımını ortaya koyuyordu. İstenilen sonuç elde edilememesine rağmen bundan sonraki süreç Fransa'da Annales Okulu'nun işine yarayacaktı. (tarihyazımının anlayışının yeniden kurmacılıktan kurmacılığa geçişi denilebilir)[264] Hatta Annales Okulu tarihçileri arasında kadınlarda yer almaktaydı. Ortaçağda ve Rönasans'ta Tuscany'de yaşamış bir ailenin tarihi üstüne çalışan Christiane Klapisch; on sekizinci yüzyıl Paris'indeki sokakların toplumsal dünyasını inceleyen Arlette Farge; Fransız Devrimi esnasında düzenlenen festivaller hakkındaki ünlü bir çalışmanın yazarı olan Mona Ozouf; emek tarihi ve kadınların tarihi hakkında

[263] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 291-292.

[264] François Dosse, **Ufalanmış Tarih –Annales Okulu'dan Yeni Tarihe-**, çev. Işık Ergüven, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1379, 1. Baskı, 2008, sf. 3; Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 352-353; Alun Muslow, **Tarihin Yapısökümü**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 281, 1. Baskı, 2000, sf. 36-46.

çalışmalar yapan Michelle Perrot, bu kadınlar arasında göze çarpanlarıdır. Daha önceki Annales tarihçileri bazen feministlerce, kadınları tarih dışında bırakmakla, daha doğrusu (Marguerite de Navarre'dan cadı ilan edilen kadınlara kadar zaman zaman kadınlara bariz bir şekilde değinildiğinde) kadınları tarihe daha eksiksiz bir şekilde dâhil etme fırsatını kaçırmakla eleştirilmişti.[265] Çünkü kadın sosyal tarih kapsamında değerlendirilerek yine eskisi gibi tarihyazımında önemsiz bir hale getirilebilirdi. Yani kadın tarihi, sadece sosyal tarihin bir alt dalı olarak algılanabilirdi.[266] Fakat Georges Duby'nin yaklaşımları tarihyazımıyla ilgilenen çevrelerde ciddi taraftar ve takipçi topladı. Örneğin Georges Duby Ortaçağ üzerinden kadının tarihyazımındaki yeri hakkındaki düşünceleri söyledir: *XII. yüzyılda kadınların durumu konusunda tüm bilgileri erkeklerden öğreniyoruz. Elbette Marie de France da, onun şiirleri Lai de Lanval, Lai de Chévrefeuille de var. Ama mırıldandığı şeyler, son derece kapalı. Fazlasıyla kalabalık, gök gürültüsü gibi bir erkek korosu, onun mırıltısını bastırıyor. Çoğu evlilik hakkına sahip olmayan, cinsellikten uzak yaşadığı varsayılan Kilise adamlarının oluşturduğu erkek sesleri. En verimli kaynaklarımızın, Tanrı'sı aynı zamanda hem baba hem bakireden doğmuş tek bir oğlan olan, bütün ülküsünü de yaratılan dünyayı, yani bedensel dünyayı küçümsemede bulan bir dinin hizmetkârları olması, ortaya çıkan imgeyi büsbütün bulandırıyor. Üstelik bu keşişler ve rahipler de dış baskıların gözü altında yazıyor. Baskıların en güçlüsü de cinselliğe karşı çok daha radikal bir tiksinti duyan sapkın hareketlerden geliyor; kurulu Kilise onlara karşı sıkı bir savaş sürdürüyor; onlara kendi topraklarında saldırıyor, tabii bu da Kilise'nin kendi kirlilik saplantısını büsbütün kızıştırıyor. Ama bir yandan da tümüyle saf papazlar isteyen laiklerin de beklentisini karşılamak zorunda; bu papazların eylemi de bir önceki yüzyılda kadının aşağılanması ve yadsınmasında belirleyici bir rol oynamış; Bütün papazlara karılarından ayrılmaları ve bekâr olarak yaşamaları emredilmiş. Sonuç olarak, elimizdeki belgeler yalnızca soylu sınıfın davranış biçimlerini anlamamıza elveriyor. (Ortaçağ'da sınıf ve statü farkı tarihyazımını etkiliyor. Soylu kadının tarihi var,*

[265] Peter Burke, **Annales Okulu**. çev. Mehmet Küçük, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 2002, sf. 119.
[266] Fatmagül Berktay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, İstanbul; Metis Yayınları, Dördüncü Basım, 2012, sf. 27-31; Fatmagül Berktay, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul; Metis Yayınları, Üçüncü Baskı, 2010, sf. 24-26.

köylü kadın ise ortada yok.)[267] Georges Duby'nin özellikle Ortaçağ tarihçisi olmasına rağmen toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisini ortaya koyan bazı eserleri ise şöyledir: *Les Procéc de Jeanne d'Arch* [Jeanne d'Arch'ın Yargılanmaları]; *Les Trois Ordres ou l' İmaginaire du Féodalisme* **[**Üç(lü) Tabaka ve Feodalizmin Hayali]; *Le Chevalier, La Femme et le Pretre* [268]; *Mâle Moyen Âge –De l'Amour et Autres Essais* 1988[269]; editörlüğünü Phillip Aries ile yaptığı *L'Histoire de la vie Privée* yani *Özel Hayatın Tarihi* [270]; Michele Perrot ile beraber editörlüğünü yaptığı *A History of Women in The West* (*Histoire des Femmes en Occident)* [271]; yine editörlüğünü kendinin yaptığı *Amour et sexuelité en occident* yani *Batı'da Aşk ve Cinsellik.*[272] Görüldüğü üzere Annales Okulu sosyal tarih ile başlayan süreçte tarihyazımına toplumsal cinsiyet açısından farklı bir perspektif getirmişti. O yüzden toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından tüm eksikliklerine rağmen, toplumsal cinsiyet-tarihyazımının ilişkisi açısından yapısalcıların ağırlıkta bulunduğu Annales Okulu üzerinde durmak bir gerekliliktir.

Annales Okulu tarihyazımı üzerinden farklı bir perspektif getirse de tarihyazımı üzerinden toplumsal cinsiyeti doğrudan ve dolaylı gösteren çalışmalar sadece bu ekolden ibaret değildir. Toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilebilecek birçok çalışma vardır. Ernst Breisach'ın *Historiography: Ancient, Medieval and Modern* adlı eserinde geneli itibariyle Batı Dünyasındaki tarihyazımının tarihi

---

[267] Georges Duby, *"Kadın, Aşk ve Şövalye",* **Batı'da Aşk ve Cinsellik**, İstanbul; İletişim Yayınları, I. Baskı, 1992, sf. 185-187; "*Fransa ve İspanya'daki Kadın Tarihine Dair Bir Kollokyumun Sonucu"*, **Erkek Ortaçağ Aşka Dair ve Diğer Denemeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul; Ayrıntı Yayınevi, I. Basım, 1991, sf. 110-117.

[268] Georges Duby, **Şövalye, Kadın ve Rahip**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi, 41, 1991.

[269] Georges Duby, **Mâle Moyen Âge–De l'Amour et Autres Essais-,** Flammarion, 1988**;** Georges Duby, **Erkek Ortaçağ ve Aşka Dair Diğer Denemeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 42, 1991. Bazı Anglo-Sakson ülkelerde daha erken dönem baskıları vardır.

[270] Georges Duby-Phillip Ariés (edi), **L'Histoire de la vie Privée**, Tome I, Paris; Seuil, 1985; Tome II, Paris; Seuil, 1985: Tome III, Paris; Seuil, 1986; Tome IV, Paris; Seuil, 1987; Tome V, Paris; Seuil, 1987; Georges Duby-Phillip Ariés (edi), **Özel Hayatın Tarihi**, c. I, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2006; c. II, çev. Roza Hakmen, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2006; c. III, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2007; c. IV, çev. Ali Berktay, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2008; c. V, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2008.

[271] Georges Duby & Michelle Perrot **(**Edi.) **A History of Women in The West,** vol. I-V, Cambridge: MA: Harvard University Press, 1992-94. Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.), **Histoire des Femmes en Occident I-V,** Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.), Académique Perrin Editions, 2002; **Kadınların Tarihi,** çev. Ahmet Fethi, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, c. I-V, 1. Baskı, 2005.

[272] Georges Duby, **Amour et sexuelité en occident,** Paris, Seuil, Point Histoire 140, 1991; Georges Duby, **Batı'da Aşk ve Cinsellik**, çev. Ayşe Gür, İstanbul; İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1992.

anlatılmıştır. Bu eserin uzun kaynakçasındaki *Kadınların ve Azınlıkların Tarihi* adlı bölümde Batı tarihyazımı için önemli gördüğü bazı eserleri vermiştir.[273] Ayrıca Susan Kingley Kent'in *Gender and History (Theory and History);* Kathleen Canning'in *Gender History in Pratice: Historical Perspectives on Bodies, Class and Citizenships*[274]; Bonnie G. Smith, *The Gender of History: Men, Women and Historical Pratice*[275]; Sylvia D. Hoffert'in *A History of Gender in America: Essays, Documents and Articles*[276]; Mary Spongberg'in *Writing Women's History Since the Renaissance* [277]; Julie Des Jardins'in *Women and the Historical Enterprise in America*[278]; Mery E. Weisner Hanks'in *Gender in History: Global Perspectives*[279] ; Judith M. Bennett'in *History Matters: Patriarchy and the Challenge of Feminism*[280]; Gerda Lerner'ın *The Majority Finds it's Past: Placing Women in History*[281] gibi hem kadın tarihi için hem de toplumsal cinsiyet çalışmalarına (gender studies) örnek verilebilecek eserler vardır. Başta imparatorluklar olmak üzere farklı dönemleri ele alan siyasal yapılar üzerine de toplumsal cinsiyet açısından çalışmalar yapılmıştır. Britanya imparatorluğu ve kolonyalleri için Phillip Lavina'nın *Gender and Empire* (*Oxford History of the British Empire Companion*)[282]; Zine Magubone'nin *Bringing*

---

[273] J. W. Kelly, **Women, History and Theory: Essays**, Chicago, 1984; K. Ofen ve Diğerleri, **Writing's Women's History: İnternational Perspectives**, Bloomington, İnd., 1991; J. W. Scott, **Gender and the Politics of History,** Newyork, 1988; J. W. Scott, *"Women's History"*, Peter Burke (Edi.), **New Perspectives in Historical Writings**, Cambridge, 1991; J. W. Scott, *"Women's History: The Modern Period"*, **Past And Present**, 101, November, 1983, ss. 141-157; B. Sicherman ve Diğerleri, **Recent United States Scholarship on the History of Women**, Washington D.C. , 1980; [273] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 548.

[274] Kathleen Canning, **Gender History in Pratice: Historical Perspectives on Bodies, Class and Citizenship**, Cornell University Press, 2006.

[275] Bonnie G. Smith, **The Gender of History: Men, Women and Historical Pratice,** Harvard University Press, 2000.

[276] Sylvia D. Hoffert, **A History of Gender in America: Essays, Documents and Articles,** Prentice Hall, 2012.

[277] Mary Spongberg**, Writing Women's History Since the Renaissance,** Palgrave Macmillan, 2002.

[278] Julie Des Jardins, **Women and the Historical Enterprise in America**, University of North Carolina Press, 2002.

[279] Mery E. Weisner Hanks, **Gender in History: Global Perspectives,** Wiley –Blackwell, 2. Edition, 2010.

[280] Judith M. Bennett, **History Matters: Patriarchy and the Challenge of Feminism,** University of Pennsylvania Press, 2006.

[281] Gerda Lerner, **The Majority Finds it's Past: Placing Women in History,** Oxford University Press, 1979.

[282] Phillip Lavina, **Gender and Empire (Oxford History of the British Empire Companion)**, Oxford University Press, 2007.

the Empire Home: Race, Class and Gender in Britain and Colonial South Africa[283] adlı çalışmaları örnek gösterilebilir. Rus Çarlığı için Rachelle Goldberg'in *Equality and Revolution: Women's Rights in the Russian Empire 1905-1917 (Pitt Russian East European)*[284] ; Habsburglar için Anne J. Cruz ve Maria Galli Stompino'nun editörlüğünde çıkan *Early Modern Habsburg Women Transnational Contexts, Cultural Conflicts, Dynastic Continuities (Women and Gender in the Early Modern World)*[285] adlı çalışmalar örnek gösterilebilir. Başka hanedanlar, siyasi yapılar ve farklı dönemler için toplumsal cinsiyet açısından tarihyazımını açısından örnek gösterilebilecek çalışmalar da vardır.[286] Toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisi temelindeki çalışmalara Joan Wallach Scott'ın çalışmaları teorik ve pratik anlamda örnek olarak gösterilebilir. J. W. Scott'un *Gender and the Politics of History*[287] adlı çalışmasının yanı sıra toplumsal cinsiyeti faydalı bir analiz kategorisi olarak sunduğu *"Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi"* adlı Türkçeye çevrilen makale çalışması vardır.[288] Ayrıca bir grup araştırmacı tarafından makaleleri Türkiye'de *Feminist Tarihin Peşinde*[289] olarak kitap haline getirilmiştir. Nira Yuval Davis ise cinsiyet ve millet ilişkisini tarihsel bir zeminde *Gender and Nation* adlı çalışmasında incelenmiştir. Toplumsal cinsiyet boyutu da olan bu çalışma yakın zamanda Türkiye'de bir yayınevi tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.[290] Michel Foucault'un toplumsal cinsiyet çalışmaları için önemli olan ve çok tartışılan

---

[283] Zine Magubone, **Bringing the Empire Home: Race, Class and Gender in Britain and Colonial South Africa**, University of Chicaogo Press, 1. Edition, 2003.
[284] Rachelle Goldberg, **Equality and Revolution: Women's Rights in the Russian Empire 1905-1917 (Pitt Russian East European),** University of Pittsburgh Press, 1. Edition, 2010.
[285] Anne J. Cruz ve Maria Galli Stompin (Edi**.) Early Modern Habsburg Women Transnational Contexts, Cultural Conflicts, Dynastic Continuities (Women and Gender in the Early Modern World),** Ashgate Publıshing Limited, New Edition, 2013.
[286] Angela Woollacot, **Gender and Empire (Gender and History)**, Palgrave Macmillan, 1. Edition, 2006; Susan L. Mann, **Gender and Sexuality in Modern Chinese History (New Approaches to Asian History),** Cambridge University Press, 1. Edition, 2011; Magdelena S. Sanchez, **The Emipress, the Queen and the Nun: Women and Power at the Court of Phillip III Of Spain,** The Hopkins University Press, 1998; Susan Migden Socolow, **The Women of Colonial Latin America (New Approaches to the Americas)**, Cambridge University Press, 2000.
[287] J. W. Scott, **Gender and the Politics of History,** Newyork, 1988.
[288] Joan W. Scott, *"Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi"* , **Feminist Tarihin Peşinde**, Edi. Derya Demirler-Fahriye Dinçer, İstanbul; bgst Yayınları, 50, 1. Baskı, 2013, sf. 61–62; Joan W. Scott, **Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi**, çev Aykut Tunç Kılıç, İstanbul: Agora Feminist Kitaplığı, 152, 2007, ss. 181-196.
[289] Joan W. Scott, **Feminist Tarihin Peşinde**, Edi. Derya Demirler-Fahriye Dinçer, İstanbul; bgst Yayınları, 50, 1. Baskı, 2013.
[290] Nira Yuval-Davis, **Cinsiyet ve Millet**, çev. Ayşin Bektaş, İstanbul; İletişim Yayınları, 861, 1. Baskı, 2003.

eserlerinden biri de *Cinselliğin Tarihi* olarak Türkçeye çevrilen eseridir.[291] Yazar bu çalışmasında toplumsal cinsiyet-tarih ilişkisine bedeni katmıştır. Irvin Cemil Schick ise *"The Erotic Margin: Sexuality and Spatiality in Alteritist Discourse"*[292] adlı yakın zaman önce Türkçeye de çevrilen eserinde tarihsel perspektifte iktidar-cinsiyet ve mekân denkleminde başkalıkçı söylemi irdeleyerek, toplumsal cinsiyetin mekân teknolojisi boyutunu ele almıştır. Leonore Davidoff'un editörlüğünü yaptığı ve içerisinde farklı yazarların çalışmalarından oluşan bir kitabı vardır. Bu çalışma feminizmin tarihyazımı boyutunu, hem teorik hem pratik olarak ve farklı açılardan ortaya koymuştur. L. Davidoff'un editörlüğünü yaptığı bu çalışma *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet* olarak Türkçeye kazandırılarak basılmıştır.[293] Fredy Perlman'ın *Aganist His-story [Er-Tarihe Karşı], Aganist Leviathan [Leviathan'a Karşı]* adlı çalışması her ne kadar anarşist tarihyazımı örnekleri arasında gösterilse de aslında toplumsal cinsiyet boyutu da vardır.[294] Toplumsal cinsiyet teorileri içine cinsel yönelimler ve queer (kuir) kuramı da dâhil edilmektedir. Hatta son zamanlarda bu konudaki teorik ve pratik çalışmalar hem Dünya'da hem Türkiye'de tarihyazımı açısından ortaya konulmaktadır. Yakın zaman önce Türkçeye de çevrilen George Chaucey Jr-Martha J. Vicinus-Martin Bauml Duberman'ın editörlüğünü yaptığı *Hidden From History, Reclaiming the Gay and Lesbian*[295] adlı çalışma örnek olarak gösterilebilir. Toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisi temelinde ele alınan birçok çalışma geçmişten bugünlere literatüre kazandırılmıştır. Çalışmalar bu konunun farklı yönlerine işaret ettiği gibi teorik ve pratik olarak da katkı sağlamaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet çalışmaları (Gender Studies) olarak isimlendirilen alanın birçok üniversitede kurumsallaşmasıyla beraber bu çalışmaların sayısında ciddi bir artış olmuştur. Özellikle Batı merkezli üniversitelerde bu çalışma alanına ciddi önem

---

[291] Michel Foucault, **Histoire de la sexualité, t. I La Volonté de savoir** Paris Gallimard, 1976; t. II: **L'Usage des plaisirs,** et t. III: **Le Souci de soi** Paris Gallimard, 1984; Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi I-II-III**, çev. Hülya Tufan, İstanbul; Afa Yayıncılık A.Ş, 1. Baskı, 1986. Yakın zaman önce Mehmet Ali Kılıçbay'ın İmge Kitabevinden bir çevirisi çıkmıştır. Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 394, 2007, 496 sayfadır.

[292] Irvin Cemil Schick, **Batı'nın Cinsel Kıyısı –Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık**, çev. Savaş Kılıç-Gamze Sarı, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 129, 2001.

[293] Leonore Davidoff**, Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet**, Haz. Ayşe Durakbaşa, İstanbul; İletişim Yayınları, 801, 1. Baskı, 2002.

[294] Fredy Perlman, **Er-Tarihe Karşı, Leviathan'a Karşı,** çev. İnan Mayıs Aru, İstanbul; Kaos Yayınları, 26, 1. Baskı, 2006, sf. 63–64. (Fredy Perlman, **Aganist His-tory, Aganist Leviathan**, Detroit; Black And Red, 1983.)

[295] George Chaucey Jr-Martha J. Vicinus-Martin Bauml Duberman, **Tarihten Gizlenenler Gey ve Lezbiyen Tarihine Yeni Bir Bakış**, Ankara: Phoneix Yayınevi, 2001.

verilmiştir. O kadar ki Batı dünyası dışındaki birçok ülkeden ve her cinsiyetten öğrenci bu üniversitelerdeki bahsi geçen alanda eğitim gördükleri gibi, Batı dışındaki çevre olarak görülen başka ülkelerde de bu alan ciddi olarak kurumsallaşmaya başlamıştır. (Türkiye'de son zamanlardaki kurumsallaşma dikkate değerdir.) Bu durumun toplumsal cinsiyet boyutuyla tarihyazımında da etkisini göstermesi kaçınılmazdı.

Dünyada toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisi temelindeki çalışmalarda ciddi bir gelişim sözkonusuyken Türkiye de bu gelişmelere ilgisiz kalamazdı. Fakat toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisini ortaya koyan çalışma örnekleri, doğrudan ve dolaylı olarak, çok eski tarihlerden bugünlere kadar Türkiye'de ortaya çıkarılmıştır. Hatta toplumsal cinsiyet kavramı tam teşekküllü olarak ortaya atılmadan önce cinsiyetlerarası ilişkileri gösteren bazı eserler tarihyazımı içinde çeşitli şekillerde kendine yer bulmaktaydı. Fakat bu eserler ya sıradan bir tarihyazımının parçasıydı ya da sosyal tarih denilen alanın bir alt dalıydı. Bu kapsamda geçmişten bugünlere kadar toplumsal cinsiyetle ilişkili bazı eserler incelenirse, tarihyazımına ait bir toplumsal katmanda, yukarıdaki kadından aşağıdaki kadına doğru bir iniş sözkonusudur. Hem imparatorluk dönemi kadınını hem de cumhuriyet dönemi kadınını temel alan tarihyazımı örnekleri Türkiye'deki toplumsal cinsiyet çalışmalarına örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmaların dolaylı ya da doğrudan da olsa çoğunlukla toplumsal cinsiyeti ilgilendiren bir boyutu vardır. Hatta bu çalışmalarda toplumsal cinsiyet ilişkilerine atıf yapılması kadar, bu ilişkilerin nitel olarak eşitsizliğe dayanıp dayanmadığını gösterilmesi ayrıca önem arz etmektedir. Fakat feminist düşüncede meydana gelen değişim ve dönüşümler, toplumsal cinsiyet kavramının teorik ve pratik durumunu ciddi olarak etkiledi. Ayrıca postmodernizmin düşün ve yazı dünyasında varolmasıyla beraber, toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisine dayalı eserlerde nicelik ve nitelik olarak bazı değişimler ister istemez meydana geldi. Örneğin Batı'da çıkmış olan toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisini ortaya koyan eserler, çeviri yoluyla Türkiye'deki literatüre kazandırıldığı gibi Türkiye üzerinden de hem geleneksel hem de modern döneme ait toplumsal cinsiyete dayalı tarihyazımı örnekleri ilgili çevrelerce farklı perspektiflerden yapılmaya başlandı. Ayrıca bu değişimlerden Osmanlı tarihi çalışmalarının da etkilenmemesi düşünülemezdi. Özellikle yeni arşiv belgelerinin de ortaya çıkmaya başlamasıyla Osmanlı Tarihi

çalışmaları açısından arşive dayalı toplumsal cinsiyet olgusunu vurgulayan eserlerin sayısında ciddi bir artış oldu.[296]

Türkiye'deki toplumsal cinsiyet perspektifi için bazı durumlar ortaya konulduktan sonra hem Osmanlı Tarihi hem de Cumhuriyet Tarihi için toplumsal cinsiyet ile ilgili bazı çalışmalara yer vermek daha doğru olacaktır. (Fakat bu çalışmanın bir boyutu ve seyri sözkonusu olduğu için bazı çalışmalar üzerinde durulacaktır. Bu durum diğer çalışmaların kabul görmediği anlamına gelmemelidir.) Örneğin Ayşegül Yaraman'ın *Resmi Tarihten Kadın Tarihine –Elinin Hamuruyla Gelen Özgürlük-*[297]; Ayşegül Saraçgil'in *Bukelemun Erkek*[298], Fatmagül Berktay'ın *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*[299] ve *Tarihin Cinsiyeti*[300]; Hüseyin Kılıç'ın üç ciltlik *Kadının Batı Serüveni*[301] ve *Kadın Sorunsalının Osmanlıcası*[302]; Leyla Kırkpınar'ın *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*[303]; Sema Ok'un *Köle Pazarından Saraya Cariyeler*[304]; Aynur Demirdirek'in *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*[305], Leslie P. Peirce'ın *Harem-i Hümâyun –Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar-*[306] ve *Ahlak Oyunları –Ayıntab Şeriyye Sicilleri ve Toplumsal Cinsiyet-*[307]; N. M. Penzer'in *Harem*[308]; Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi*[309]; Zafer Toprak'ın *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm [1908-1935]*[310], Alev Aksoy Croutier'in *Harem -Gizemli Dünya-*[311];

---

[296] Suraıya Faroqhı, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir ?,** çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, 2003, sf. 41.
[297] Ayşegül Yaraman, **Resmi Tarihten Kadın Tarihine –Elinin Hamuruyla Gelen Özgürlük-,** Ankara; Bağlam Yayıncılık, 163, 1. Baskı, 2001.
[298] Ayşe Saraçgil, **Bukalemun Erkek**, İstanbul; İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2001.
[299] Fatmagül Berktay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, İstanbul; Metis Yayınları, Dördüncü Basım, 2012.
[300] Fatmagül Berktay, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul; Metis Yayınları, Üçüncü Baskı, 2010.
[301] Hüseyin Kılıç, **Kadının Batı Serüveni I-II-III-IV**, Ankara; Art Yayınları, 1. Baskı, 1998.
[302] Hüseyin Kılıç, **Kadın Sorunsalının Osmanlıcası**, Ankara; Prospero Yayınları, 1. Baskı, 1995.
[303] Leyla Kırkpınar, **Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın**, İzmir; Zeus Yayınları, 2, 1. Baskı,1999.
[304] Sema Ok, **Köle Pazarından Saraya Cariyeler**, İstanbul; Kamer Yayınları, 104, 1. Baskı, 1996.
[305] Aynur Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi**, Ankara; İmge Kitabevi, 60, 1. Baskı, 1993.
[306] Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümâyun –Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar-**, çev. Ayşe Berktay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 31, 4. Baskı, 2002.
[307] Leslie P. Peirce, **Ahlak Oyunları – 1540-1541 Osmanlı'da Ayıntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet-**, çev. Ülkün Tansel, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2005.
[308] N. M. Penzer, **Harem,** çev. Doğan Şahin, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2000.
[309] Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul; Metis Yayınları, 3. Baskı, 2011.
[310] Zafer Toprak, **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm [1908-1935],** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Basım, 2015.

editörlüğünü Madeline C. Zılfı'nin yaptığı *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*[312], Irvın Cemil Schick'in *Çerkes Güzeli –Bir Şarkiyatçı İmgenin Serüveni–*[313], Suraıya Faroqhı'nin *Stories of Ottoman Men and Women –Establishing Status, Establishing Control– [Osmanlı Erkeklerinin ve Kadınlarının Hikâyeleri]*[314], Sema Nilgün Erdoğan'ın *Sexual Life ın Ottoman Society [Osmanlı Toplumunda Cinsel Yaşam]*[315] ve Fatma Aliye[316], Nezihe Muhiddin[317], Halide Edip Adıvar[318] gibi kadınlar üzerine yapılan belgesel nitelikteki biyografik çalışmalar örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu dönemde yazılmış bazı eserlerde tekrar hazırlanarak okuyuculara ulaştırılmıştır. XVI. Yüzyılda yazılmış bir bahnâme olan Mehmed Gazalî'nin *Dafiü'l-Gumûm Rafiü'l-Humûm [Gamları Def Eden ve Kaygıları Önleyen]*[319] ve Fazıl Enderunî'nin *Zenânnâme [Kadınlar Kitabı]*[320] adlı eserleri örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca farklı perspektiflerden toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisini ortaya koyan çalışmaların sayısı daha da arttırılabilir. Örneğin Ahmet Refik Altınay'ın *Bizans İmparatoriçeleri*[321] ve *Kadınlar Saltanatı*[322]; M. Çağatay Uluçay'ın *Harem*[323] ve *Padişahların Kadınları ve Kızları*[324]; Ahmet

---

[311]Alev Aksoy Croutier, **Harem –Gizemli Dünya–**, çev. Leyla Özcengiz, İstanbul; Remzi Kitabevi, İkinci Baskı, 2009.

[312] Madeline C. Zılfı (Edi.), **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 2011.

[313] Irvın Cemil Schick, **Çerkes Güzeli –Bir Şarkiyatçi İmgenin Serüveni –,** çev. Ayşen Anadol, İstanbul; Oğlak Güzel Kitaplar, 2004.

[314] **S**uraıya Faroqhı, **Stories of Ottoman Men and Women –Establishing Status, Establishing Control–,** İstanbul; Eren Yayıncılık, 2002.

[315] Sema Nilgün Erdoğan**, Sexual Life ın Ottoman Society,** İstanbul; Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, 7. Baskısı, 2013.

[316] **Fatma Aliye,** Haz**.** Orhan Sakin, İstanbul; Bizim Kitaplar, 46, 2009.

[317] **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931-Türk Feminizminin Düşünsel Kökenleri ve Feminist Tarih Yazıcılığından Bir Örnek-,** Haz. Ayşegül Baykan-Belma Ötüş Baskett, İstanbul; İletişim Yayınları, 2. Basım 2009.

[318] İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar,** İstanbul; Toker Yayıncılık, 100 Büyük Edip Büyük Şair, 23, 1998; Gönül Ağababa, **Halide Edip Adıvar –Sanatı, Eserleri-**, İstanbul; Boğaziçi Yayınları, Şair ve Yazarlar: 5, 1. Basım, 1997.

[319] Mehmed Gazalî (Deli Birâder), **A 16th Century Ottoman Sex Classic -Book of Shehzade-[Dafiü'l Gumûm Rafiü'l-Humûm]**, Edited by Stuart Kline, İstanbul; Dönence, 2001.

[320]Fazıl Enderûnî, **Defter-i Aşk –Defter-i Aşk, Hubânnâme, Zenânnâme, Şevk-engîz**–, İstanbul; Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286 (5 Ramazan 1286) 143 sayfadır, Zenânnâme 56-111 sayfalar arasınadır. Enderunlu Fazıl, **Zenânnâme [Kadınlar Kitabı] –Defter-i Aşk–**, haz. Filiz Bingölçe, İstanbul; Altüst Yayınları, 1. Baskı, 2006.

[321] Ahmet Refik, **Bizans İmparatoriçeleri**, İstanbul; Teshil-i Tıbaat Matbaası, 1331, 1915; Ahmet Refik Altınay, **Bizans İmparatoriçeleri,** İstanbul; Oku Yayıncılık, 2003; Ahmet Refik Altınay, **Bizans İmparatoriçeleri**, haz. Muammer Yılmaz, İstanbul; Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012.

[322] Ahmet Refik, **Kadınlar Saltanatı**, I-II-III-IV, 1332-1340 (1916-1923); Ahmet Refik Altınay, **Kadınlar Saltanatı**, Haz. Yücel Demirel, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2000.

[323] M. Çağatay Uluçay, **Harem**, Ankara; TTK Basımevi, 1971.

[324] M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ankara; TTK Basımevi, 1. Baskı, 1980.

Akgündüz'ün *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*[325]; Murat Bardakçı'nın *Osmanlı'da Seks*[326], Halit Erdem Oksaçan'ın *Sultanlar Devrinde Oğlanlar*[327] ve İlber Ortaylı'nın *Osmanlı Toplumunda Aile*[328] gibi tarih çalışmalarının da -ulaşmak istedikleri amaca uygun bir şekilde-, çalışmalarına kendi perspektiflerinden bir toplumsal cinsiyet yaklaşımı kazandırmışlardır. Her çalışmanın bir olguya aynı perspektiften bakması beklenemez. O yüzden bu çalışmaların hepsinin ele alınarak toplumsal cinsiyete ilişkin bir perspektif ortaya koymak en makul olanı gibi görünmektedir. Ayrıca bu konuda (toplumsal cinsiyet-tarihyazımı) daha fazla çalışma örnekleri vermeye çalışmak, okunmakta olan bu çalışmanın boyutlarını aşacağı için örneklemenin bu noktada bitirilmesi de gerekmektedir.

Sonuç olarak toplumsal cinsiyet kavramının feministlerin ortaya çıkarmasına rağmen sosyal bilim çevrelerince de rağbet gördüğü yapılan çalışmalarla ortadadır. Bu kavram üzerine kitaplar, tezler, makaleler ve raporlar hazırlanmakta ve filmler, belgeseller, spotlar hazırlanmaktadır. Bu durumun tarihyazımına yansımaması düşünülemezdi. Toplumsal cinsiyet kavramının ortaya çıkışı, daha önce yapılmış olan tarihyazımı örneklerini anlamlandırmakla kalmadı. Bu kavrama uygun olan tarihyazımı örneklerini de teorik ve pratik olarak ortaya çıkardı. Yani bu kavramın tarihyazımına da ciddi getirileri olmuştu. İşin diğer bir boyutu da hem Dünyada hem Türkiye'de yapılmış ve yapılacak çalışmalar sayesinde tarihyazımından toplumsal cinsiyete ulaşmak konusunda beklentiler artmıştır. Tarihyazımının toplumsal cinsiyete ulaşmak konusundaki işlevselliği ciddi kabul gördü. O yüzden tarihyazımının (tarih) pragmatist boyutuyla da ilgili olan bu durumun, sadece tarihyazıcılığının iktidar erklerinden ibaret görülen bir meşguliyet olmadığı gerçeğini kabul eden bazı düşünce çevrelerindeki umutları da arttırmışa benziyordu. Artık toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisini ortaya koyan çalışmaları, cinsiyet, sınıf ve etnisite fark etmeksizin herkes yapabilmektedir. Hiç değilse bu durum çeşitli kimliklere mensup kişilere, toplumsal cinsiyet-tarihyazımının ilişkisini, teorik ve

[325] Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**, İstanbul; Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995; Ahmed Akgündüz, **Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem**, İstanbul; Timaş Yayınları, 2007.
[326] Murat Bardakçı, **Osmanlı'da Seks**, İstanbul; Gür Yayınları, 1992; Murat Bardakçı, **Osmanlı'da Seks, İstanbul**; İnkılâp Kitâbevi, 5. Baskı, 2005.
[327] Halit Erdem Oksaçan, **Sultanlar Devrinde Oğlanlar,** İstanbul; Agora Kitaplığı, 27, 2014.
[328] İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul; Pan Yayıncılık, 22, 7. Baskı, 2006.

pratik bir edim olarak içinde ve dışında bulunma hakkı tanıyordu. Ayrıca tarihyazımı vasıtasıyla ortaya çıkan toplumsal cinsiyete dayalı ilişkiler ağını sorgulama imkânını da açıkça veriyordu. Bunu anlamak için de tarihyazımı üzerinden toplumsal cinsiyete ulaşma çabasını bilinenin dışında ve eşitlik temelinde farklı okumalar gerçekleştirmek gerekiyordu.

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI TARİHYAZIMINI İNCELEMEK

2.1. OSMANLI TARİHYAZIMI VE KAYNAKLARI

Osmanlı İmparatorluğu (Devlet-i ‘Aliyye), hem geleneksel dönemde hem de modern dönemde var olmuş kozmopolit bir siyasal yapıdır. Âl-i Osmân olarak bilinen Osmanoğlu hanedanının idaresi, kuruluş yılları tartışmalı olsa da[329], XIV. yüzyılın başından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Akdeniz havzasında siyasal varlığını sürdürmüştür. Asya, Avrupa ve Afrika kıtasında toprakları bulunmasından dolayı Osmanlı İmparatorluğu, farklı kültürleri ve milletleri[330] bünyesinde bulunduran; aynı zamanda bir Akdeniz imparatorluğu olmasından dolayı dünyanın hem en hareketli hem de en durağan nüfusunu bünyesinde barındıran; farklı dinlerin mabetlerine ve din adamlarına ev sahipliği yapan bir imparatorluktur. Yüzyıllara dayanan uzun geçmişi ve geniş bir coğrafyaya sahip olmasından dolayı, yüzyıldan yüzyıla (zaman), coğrafyadan coğrafyaya (mekân), padişahtan padişah’a (insana) siyasette, hukukta, ekonomide ve sosyal hayat gibi birçok alanda (değişebilen) farklı uygulamaların görülebildiği; aynı zamanda imparatorluk (imperial) olmasından dolayı, döneminin pragmatist zihniyetiyle açıklanabilecek bir nedenden dolayı yine aynı alanlarda benzer (statik) uygulamaların da görülebildiği bir siyasal yapıdır.[331]

---

[329] Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş tartışmaları hem köken hem tarihlendirme meselesinde kendini göstermektedir. Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu**, haz. Dr. Orhan F. Köprülü, Ankara; Akçağ Basım Yayın Pazarlama A.Ş, 493, 3. Baskı, 2003, ss. 41-199; Halil İnalcık, *“Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Sorunu”*, çev. Tarih Sünbül, **A.D.T.C.F Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi 1990-1991**, Ankara, 1991, c. XV, s. 26, ss. 329-339; Halil İnalcık, *“Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Problemi”*, Haz. Şebnem Korkusuz-Zeynep Uğurer, **Doğu-Batı Makaleler I,** Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 2. Baskı, 2005, ss. 121-138; Halil İnalcık, *“Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Tarihi”*, **Kuruluş Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak**, Edi. Elif Ayla, 5. Baskı, 2012, ss. 43-65; Mehmet Öz, *“Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Meselesi Üzerinde Bazı Görüşler”*, **VI. Osmanlı Sempozyumu**, Söğüt, Eylül-1991, Ankara, 1992, ss. 5-12.

[330] Bu konuya bilim insanları arasındaki yaklaşımlar farklı farklı perspektiftedir. İlber Ortaylı, *“Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”*, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara; Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, 2002, c. X, ss. 216-220; Ziya Kazıcı, **Osmanlı’da Toplum Yapısı**, İstanbul; Bilge Yayıncılık, 68, 1. Baskı, 2003, ss. 77-173; Muzaffer Sencer, **Osmanlı Toplum Yapısı**, İstanbul; Yöntem Yayınları, 13, 2. Baskı, 1973, ss. 183-341; Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Ankara; İmge Kitabevi, 99, 3. Baskı, 1994, ss. 181-298.

[331] Sadece ekonomi alanından hareket edilirse Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı zaman ve mekânda farklı ekonomik politikaları uyguladığı görülecektir. Örneğin Osmanlı ekonomisi, yöneticiler tarafından pragmatist bir anlayışla bazı durumlarda tradisyonel (geleneksel), bazı durumlarda provizyonist, bazı durumlarda ise fiskalist bir anlayış ile idare edilmiştir. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul; Ötüken Yayınları, 2000, ss. 53-96; Başka bir örnek vermek gerekirse; Osmanlı İmparatorluğu’nda toprak sisteminde ve hukukundaki

Bu çalışma için Osmanlı İmparatorluğu'nun en belirgin özelliği olarak vurgulanması gereken nokta; coğrafya olarak hem Doğu hem de Batı kültürünün kesişim noktasında siyasal varlığını sürdürmesinden dolayı ortaya çıkmaktadır.[332] Ortaya çıkan bu noktaysa imparatorluğun olaylara, olgulara ve kavramlara farklı zaman ve mekânda yüklediği anlamların çeşitliliği ve zenginliği üzerinde dikkatle durulması gerçeğidir. Çünkü herhangi bir olay, olgu veya kavram bu İmparatorluğun varolduğu kabul edilen sınırları içinde, farklı anlam kazanabilir veya farklı olarak algılanabilirdi. İşte kültür merkezci bir yaklaşımla değerlendirilirse, Eski Dünya imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, içinde anlam çeşitliliği ve zenginliği barındıran kavramlardan biri de düşünce (teori) ve eylem (pratik) boyutuyla *tarih* (tarihyazımı) kavramıdır. (Belirtmek gerekir ki Osmanlılarda tarihyazımı daha çok edim [pratik] üzerinden hareketle ortaya çıkarılır.)

Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uzun bir geçmişe sahip olması, Osmanlı tarihyazımı üzerine yapılacak olan çalışmaların niteliğini ve niceliğini belirlemektedir. O yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihyazımı ile ilgilemek isteyen bir araştırmacı için mevcut kaynakları ilk olarak yazılı kültür, sözlü kültür ve görsel kültüre ait olarak ayırmak (tasnif) gerekir. Hem yazılı hem görsel kaynaklar her şeyden önce ikisi de kendine has bir anlatı ve anlam barındırır. Dikkatli, titiz ve karşılaştırmalı olarak kullanıldığı takdirde her iki kaynak türü de tarihyazımına olumlu katkılar yapabilir. Yazılı kaynaklar arşive dayalı diplomatik belgeler, resmî ve gayr-ı resmî kayıtlar, kamusal ve özel evraklar, kitaplar, tezler, makaleler gibi geçmişten bugünlere kadar gelen geniş bir kültür dâiresini içerisinde barındırmaktadır. Sözlü kültür ise kayıt altına alınmadığı takdirde kaybolur gider. Özellikle Osmanlı sözlü kültürünün son dönemine tanık olanlardan başka artık pek fazla bir şey kalmamıştır. Fakat Osmanlı sözlü kültürünün başka bir özelliği hâlihazırdaki yazılı kültüre ait olan bazı çalışmaların sözlü kültürün aktarımından ibaret olmasıdır. Eski dönemlere ait sözlü kültür, ancak yazılı kaynaklar üzerinden bilinmektedir. Ayrıca bugünün dünyasındaki şarkılarda, türkülerde, ninnilerde,

---

uygulamalardır. Uygulamaların zaman ve mekân içinde sabit olmadığı, değişken olduğu görülecektir. Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi; Toplu Eserleri 1**, İstanbul; Gözlem Yayınları, 1980.

[332] Donald Edgar Pitcher, **An Historical Geography of the Ottoman Empire,** Leiden, 1972**;** Donald Edgar Pitcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul; YKY, 1999.

manilerde veya ağıtlarda Osmanlı sözlü kültürünün izlerini bulmak mümkündür. Edebiyat ve tarih bölümlerinin bu konuyla ilgili yapılmış sözlü ve yazılı çalışmalar mevcuttur. Osmanlı tarihyazımı için görsel kaynaklar[333] ise minyatürler, seramikler[334], hatlar, hilyeler, gravürler, resimler, fotoğraflar, haritalar, kumaşlar[335], mimârî unsurlar, giyim-kuşam[336], silahlar ve alet-edevat[337] gibi kaynaklardan oluşmaktadır. Osmanlı tarihyazımı için amacına uygun ve yöntemine göre kullanıldığı takdirde görsel kaynaklar anlatı olarak üzerinde durulabilecek kaynaklardır. Görsel kaynaklar konusunda özellikle sanat tarihi, alan olarak bu kaynaklar üzerinden Osmanlı tarihyazımına ciddi katkılar ve yaklaşımlar sunmaktadır. Görüldüğü üzere Osmanlı tarihyazımı için kaynaklar biçim ve içerik, nicelik ve nitelik, soyut ve somut olmak açısından çeşitlilik arz etmektedir. Bu kaynaklar tarihyazımında kullanılmak isteniyorsa ayrı ayrı yöntemler ve analizler sözkonusudur. Ayrıca farklı disiplinlerinde Osmanlı Tarihi çalışmaları için dikkate alınması gerekmektedir. Eğer ciddi ve titiz kullanılmazsa bu kaynakların anlatı yönünden içeriği ne kadar geniş olursa olsun, istenilen sonuç elde edilemeyecektir.[338]

Osmanlı tarihyazımına ait kaynakların önemli bir kısmını yazılı kaynaklar oluşturmaktadır. Bu konudaki yazılı kaynaklar ise gün geçtikçe nicelik ve nitelik olarak artmaktadır. Bu kadar geniş yelpazeye sahip yazılı kaynakları incelemek ve irdelemek kadar tasnif etmek bir sorun gibi görünmektedir. O yüzden çok eskiden

---

[333] Suraıya Faroqhı, *"Tarihsel Kaynak Olarak İmge ve Mimari"* **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** Çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2003, ss. 110-176.

[334] Seran Kayserilioğlu, **Selçuklu, Osmanlı ve Endülüs Dönemi Kaplama Seramiklerinin Karşılaştırmalı İncelemesi ve Günümüz Karo Endüstrisine Yansımaları**, dan. Prof. Dr. Gül Özturanlı, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Seramik Tasarım Programı, İstanbul, 2010, 136 sayfadır.

[335] Halil İnalcık, **Studies of History Textiles in Turkey**, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, 360 sayfadır.

[336] Seda Türüt, **XVI.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Saray Kadın Kıyafetleri ile Halk Kadın Kıyafetlerinin Karşılaştırılması,** dan. Prof. Dr. Şebnem R. Temir, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Haliç Üniversitesi Tekstil ve Moda Tasarımı Programı, İstanbul, 2011, 206 sayfadır; Füsun Bayer, **Osmanlı Kadının Giyim Kuşamı (Tanzimattan Meşrutiyete)**, dan. Prof. Dr. Şefaettin Severcan, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Erciyes Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri, 2010, 181 sayfadır.

[337] Kaan Üçsu, **Osmanlı İstanbul'unda Zamanı Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar**, dan. Prof. Dr. Ahmet Kala, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Şehir Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, 2011, 167 sayfa.

[338] Rıfat Özdemir, *"Tarih Araştırmalarında Kaynak, Vesika ve Gözlem Bilgilerinin Sentezlenmesi, Asgarî ve Azâmî Ölçekte Tahlil Edilip Müşahhas Sonuçların Elde Edilmesi Üzerine Bazı Dğerlendirmeler"*, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 18-20 Mart 2010, Edi. Mehmet Öz, Ankara; Türk Tarih Kurumu 2011, ss. 55-59.

beri yazılı kaynaklar için kullanılmakta olan birinci el ve ikinci el kaynaklar tabiri bu çalışma için kullanılması uygun görülmektedir. Bu kapsamda Osmanlı tarihyazımı için Osmanlı İmparatorluğu'na ait birinci el kaynaklar arasında klasik dönem Osmanlı tarihçilerinin eserleri, resmi tarihyazıcılarına ait kayıtlar ve eserler, Süleymannâmeler, Selimnâmeler, gazavatnâmeler, fetihnâmeler, ruznâmeler, ruzmerreler, seferâtnâmeler, ıslâhatnâmeler, siyasetnâmeler, lahiyalar, nasihâtnâmeler, kanunnâmeler, teşrifâtnâmeler, sûrnâmeler, biyografiler, tezkireler, tabakatlar, vefayâtlar, esaretnâmeler, münşeâtlar gibi kaynaklar bulunmaktadır.[339] Birinci el kaynakların içinde daha çok diplomatik açıdan değerlendirilen fermanlar, beratlar, menşurlar, irâdeler, vakfiyeler, şeriyye sicilleri, hadariyeler, telhisler gibi evraklar da Osmanlı tarihyazımı içinde kullanılmaktadır.[340] Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki yabancı kaynaklar ise devletlerin kronikleri ve yıllıkları, yabancı elçilerin ve bürokratların raporları, gezi ve seyahat yazıları, siyasi ve ticari antlaşmalar, dini kurumlara ait kayıtlar, seküler kurumlara ait raporlar (ticaret odası kayıtları, cemiyetler) gibi kaynaklardan oluşmaktadır.[341] Osmanlı tarihyazımına ait ikinci el kaynaklar ise sonradan ortaya konmuş eserlerdir. Bu eserler birinci el kaynaklar üzerinden oluşturulmuş ve halen oluşturulmaya devam eden eserlerdir. İki kısma ayrılan bu eserlerin birincisi Osmanlı İmparatorluğu döneminde kişiyi, zamanı ve mekânı önplana çıkaran eserlerdir. Örneğin Prof. Dr. Yücel Özkaya'nın *18. Yüzyıl'da*

---

[339] A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, ss. 36-75; Mübahat S.Kütükoğlu, İstanbul; Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, 1994, ss. 18-28; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 19-226; **Suraıya Faroqhı, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir ?**, Çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2003, ss. 1-81; ; Fatma Acun, *"Tarih Kaynakları"*, **Tarih Nasıl Yazılır? ,** Edi. Ahmet Şimşek, İstanbul; Tarihçi Kitabevi, 2011,ss. 119-149; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi**, Yön. İsmet Binark, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 26, Ankara, 1995. Son verilen rehber belli dönemler güncellenmektedir.

[340] Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul; Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, XXXIII, 1994; Yılmaz Kurt, *"Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik) Hakkında"*, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi 1996, Ankara, 1997, c. XVIII, Sayı: 29, ss. 253-257; Yılmaz Kurt, **Osmanlıca Dersleri 2**, Ankara; Akçağ Yayınları, 208, 2. Baskı, 1997, ss. 12-121; M. Tayyip Gökbilgin, **Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 33, 1992, sf. 53-115; Cahit Baltacı, **İslâm Paleografyası (Diplomatik Arşivcilik)**, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 28, 1989, ss. 39-71; Yılmaz Kurt-Muhammed Ceyhan, **Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatikası**, Ankara; Akçağ Yayınları, 48, 2. Basım, 2013, ss. 9-22.

[341] Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 227-496; **Suraıya Faroqhı, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** Çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2003, ss. 1-81; Fatma Acun, *"Tarih Kaynakları"*, **Tarih Nasıl Yazılır?** Edi. Ahmet Şimşek, İstanbul; Tarihçi Kitabevi, 2011,ss. 119-149. Hem sanal hem de basılı olarak kütüphane katalogları bu bölüm için daha önemlidir.

Osmanlı Toplumu[342] adlı çalışması 18. yüzyılı önplana çıkaran ve bu dönemde Osmanlı toplumu üzerine yapılmış bir çalışmadır. İkinci el kaynaklar ise başlıkları konularına (veya sorunsallara) göre yapılmış araştırma eserleridir. Örneğin Prof. Dr. Ahmet Mumcu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyaseten Katl*[343] adlı çalışması ise Osmanlı İmparatorluğu'nda birinci el kaynaklar üzerinden yazılmış bir konu çalışmasıdır. Buna benzer çalışmalar bir konuyu önplana çıkardığı gibi bir sorunsalı da gündeme taşıyabilir. Örneğin Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*[344] Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş sorunsalını önplana çıkararak kendi yaklaşımını ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere Osmanlı tarihyazımının kaynakları çok geniş olmakla beraber farklı kullanım amaçları ve alanları vardır. O yüzden Osmanlı tarihyazımı ile ilgilenen bir araştırmacı bu kaynak yelpazesini dikkate almalıdır. Fakat bir gerçek var ki bu kaynak yelpazesinin kullanımı, çalışmanın başında belirlenebileceği gibi çalışmanın seyri aşamasında da belirlenebilir. Burada araştırmacının ne yapmak isteyeceği çok daha fazla dikkate değerdir.

Osmanlı tarihyazımına ait çalışmalar üzerinden Osmanlı tarihyazımını kesin çizgilerle dönemlendirmek veya sınıflandırmak bazı sorunları beraberinde getirebilir. Geleneksellikle modernleşmenin iç içe geçtiği ülkelerde Osmanlı tarihyazımına ait çalışmalar üzerinden böyle bir sınıflandırma ve dönemlendirme yapmak risk taşıyan bir iş olması bu duruma etkendir. Osmanlı tarihyazımı üzerine yapılan çalışmalar, dönemlendirilmek veya sınıflandırılmak isteniyorsa bu çalışmada yaklaşım olarak Türkiye ölçeği üzerinde düşünmek daha uygun olur. (Ayrıca bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'ndeki bir üniversitede yapılmaktadır.) O yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlı tarihyazımı çalışmaları ile Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı tarihyazımı çalışmaları olarak sorunsala yaklaşmak gerekir. Genel anlamda tarihyazımı çalışmaları da İmparatorluk dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak ikiye

[342] Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınlığı, 1985; Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu,** İstanbul; YKY, 2651, 1. Baskı, 2008.
[343] Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl,** Ankara; Birey ve Toplum Yayınları, Toplumsal Araştırmalar Dizisi 3, 2. Baskı, 1985.
[344] M. Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Ankara; Akçağ Yayınları, 493, 3. Baskı, 2003.

ayrılmaktadır.[345] Çünkü Türkiye'de geleneksellik ile modernleşmenin kesin bir çizgi ile ayırmak zordur. Hem gelenekselliğin dönemi hem de modernitenin izlerini taşıyan Osmanlı İmparatorluğu'nda da Osmanlı tarihyazımına ilişkin çalışmalar yapılmaktaydı. En belirgin örnek olarak Târih-i Osmânî Encümeni'nin (Osmanlı Tarihi Encümeni) bu konudaki çalışmaları gösterilebilir.[346] Cumhuriyet Dönemi'nde ise Osmanlı tarihyazımı çalışmaları nicelik ve nitelik olarak önemi artmıştır. Bu durumun göstergesi olaraksa Osmanlı tarihi çalışmaları üzerine araştırmalar yapan üniversiteler, araştırma merkezleri, enstitüler ve vakıfların kurularak kurumsallaşmaya gidilmesi örnek olarak gösterilebilir. O yüzden Osmanlı tarihyazımı geçmişten bugünlere kadar birçok aşama kaydettiği gibi bu gelişme aşamalarına göre bazı sorunları da beraberinde getirmiştir.

Osmanlı tarihyazımının gelişim aşamalarının paralelinde ortaya çıkan sorunsallar kronik olduğu gibi konjonktüre bağlı olarak da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu durum dünyanın diğer tarihyazımlarında sorunlar olduğu gibi Osmanlı tarihyazımında da sorunlar olması doğaldır diye de yorumlanabilir. Osmanlı tarihyazımında yöntem sorunu[347], dönemlendirme sorunu[348], kuruluş sorunu[349],

---

[345] İlber Ortaylı, *"Cumhuriyet Dönemi Tarih Yazıcılığı'nın Umumî Görünümü"*, Tarih Yazıcılık Üzerine, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, Birinci Baskı, 2009, ss. 143-151; Hasan Akbayrak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı –Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine-**, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 395, 2. Baskı, 2012, ss. 1-19; Erdem Sönmez, **Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı –Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'lere**, Ankara; Tan Kitabevi Yayınları, 12, 2. Bakı, 2010, ss. 97-129; Mehmet Başaran-Bülent Çelik, *"Tarih ve Tarihçiliğimizin Gelişimi",* **Atatürk ve Cumhuriyet'e Armağan**, Aydın; Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 2006,ss. 105-117.

[346] Hasan Akbayrak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı –Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine-**, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 395, 2. Baskı, 2012, ss. 85-89; Necdet Hayta-Uğur Önal, *"Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazılığı (1789-1908)"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 137-153.

[347] Muhittin Tuş, *"Türkiye'de Tarih Metodolojisi Sorunu ve Metot Konusundaki Yayınlar"*, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 18-20 Mart 2010, Edi. Mehmet Öz, Ankara; Türk Tarih Kurumu 2011, ss. 89-106; İşaya Öşür *"Osmanlı İmparatorluğu Tarih Yazımında Metodolojik Sorun Üzerine Birkaç Gözlem ve Düşünce"*, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, c. XVIII, s. 170, ss. 30-34; Murat Belge, **Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür**, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Teorik Sorunsalları"*, İstanbul; Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, ss. 451-463.

[348] Mehmet Genç, *"Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihi'nde Dönemlendirme Meselesi"*, **Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak –Gerileme Paradigmasının Sonu–,** İstanbul; Timaş Yayınları, 4. Baskı, 2011, 319-326; Çağlar Keyder ve Huricihan İslamoğlu, dönemlendirme ve gerileme sorununu bugünkü paradigmanın iflası olarak sunarlar. Çağlar Keyder- Huricihan İslamoğlu, *"Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri"*, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İstanbul; İletişim Yayınları, 1396, 1. Baskı, 2009, ss. 193-227; Erhan Afyoncu, *"Ders Kitaplarında Osmanlı Tarihi'nin Dönemlere Ayrılması Meselesi"*, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı-cilt 4, ss. 113-124.

[349] Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, haz. Dr. Orhan F. Köprülü, Ankara; Akçağ Basım Yayın Pazarlama A.Ş, 493, 3. Baskı, 2003, ss. 41-199; Halil İnalcık, *"Osmanlı*

gerileme tezi[350], değişim ve süreklilik meselesi[351] vb. metodolojik değerlendirme ve yorumlama boyutu da olan sorunlar bulunduğu gibi kültür merkezcilik, küreselleşme-milliyetçilik çelişkisi, aşağıdan tarih ve toplumsal cinsiyet gibi konjonktürün bir sonucu olan ve taleplerin belirdiği sorunlar olarak da ortaya çıkabilir.[352] O yüzden Osmanlı tarihyazımının kaynaklarını bilmek kadar Osmanlı tarihyazımının sorunlarını bilmek de bir zorunluluktur. Fakat bu çalışmanın konusu içinde çalışmanın başlında belirlenen plana göre hareket edileceğinden bu konu hakkında ayrıntılı bilgiye girilmeyecektir.

Osmanlı Arşivleri, bulundurduğu tarihi materyaller yönünden dünyada tanınan ve üzerinde çalışmalar yapılan devlet arşivlerinden biridir. Osmanlı arşivlerindeki transkripsiyon ve sınıflandırma çalışmaları devam ettikçe Osmanlı tarihyazımındaki çalışmaların niteliği ve niceliğinde bazı değişimler ortaya çıkmaktadır. Yeni çalışma alanları ve yeni yaklaşımlar, doğru kabul edilenlerin önemini yitirmesi, yeni sorunsalların doğması veya tam tersi olarak doğru kabul edilenlerin güncellenmesi gibi Osmanlı tarihyazımında olumlu ve olumsuz bir dizi gelişimleri de beraberinde getirecektir. O yüzden Osmanlı tarihyazımındaki değişim ve dönüşümlerin belirleyici unsurlarından biri olarak Osmanlı arşivlerinin tasnifi ve bu tasnifden çıkan evrakın, Osmanlı tarihçileri tarafından yorumlanması gibi görünüyor. (Fakat Osmanlı tarihyazımında belge kullanımının dozajı da tartışma konularından biridir.[353]) Ayrıca Osmanlıca olarak bilinen Osmanlı Türkçesinin[354]

Devleti'nin Kuruluş Sorunu", çev. Tarih Sünbül, **A.D.T.C.F Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi 1990-1991**, Ankara, 1991, c. XV, s. 26, ss. 329-339; Halil İnalcık, *"Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi"*, Haz. Şebnem Korkusuz-Zeynep Uğurer, **Doğu-Batı Makaleler I,** Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 2. Baskı, 2005, ss. 121-138; Halil İnalcık, *"Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi"*, **Kuruluş Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak**, Edi. Elif Ayla, 5. Baskı, 2012, ss. 43-65; Mehmet Öz, *"Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Meselesi Üzerinde Bazı Görüşler"*, **VI. Osmanlı Sempozyumu**, Söğüt, Eylül-1991, Ankara, 1992, ss. 5-12.

[350] Cemal Kafadar, *"Osmanlı Tarihi'nde Gerileme Meselesi"*, **Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak – Gerileme Paradigmasının Sonu–,** İstanbul; Timaş Yayınları, 4. Baskı, 2011, 97-150; ; **Suraıya Faroqhı, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** Çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2003, sf. 246.

[351] Pâl Fodor, *" Osmanlı Tarihinde Süreklilik ve Değişim Üzerine Düşünceler"*, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, edi. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 4636, 2006, ss. 207-220.

[352] "Örneğin *aşağıdan tarih* kavramı ele alanırsa Suraıya Faroqhı, Osmanlı tarihi uzmanlarına kadar ulaşan bu yaklaşımın *demokratik dünya görüşü* ile bağlantılı olduğunu belirtir. Çünkü sıradan insanların da arzu ve ihtiyaçlarının tarihte rolü olduğu varsayımına dayanır. **Suraıya Faroqhı, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** Çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2003, ss. 39; Donald Quataert, *"Osmanlı Çalışmaları ve Aşağıdan Tarih"*, **Tarih, Sınıflar ve Kent**, Der. Besime Şen-Ali Ekber Doğan, Ankara; Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2011, ss.21-30.

[353] Burada kastedilen *"belge fetişizmi"* tartışmalarıdır.

öğrenilmesi ve bunun dahi yetmeyerek *Osmanlı diplomatikası*nın üzerinde durulması Osmanlı tarihyazımı için arşivlerden yaralanma konusunda kolaylık sağlayabilir.

Osmanlı tarihyazımında dikkate alınması gereken durumlardan biri de Osmanlı tarihçilerinin Osmanlı tarihyazımı konusundaki yaklaşımlarında farklılıklar ve çeşitlilikler olduğu gerçeğidir. Bu farklılık ve çeşitlilik teorik alanda olduğu gibi pratik alanda da görülebilir. Tarihçiler geleneseksel, modernist ve postmodernist tarihyazımı yaklaşımlarıyla Osmanlı tarihyazımına baktıkları gibi devrimci, muhfazakar, milliyetçi veya liberal olarak da tarihyazımına yaklaşmaktadırlar. Hatta kimileri daha eril veya dişil olarak yaklaştığı gibi kimileriyse Osmanlı tarihyazımına daha toplumsal cinsiyet eşitliği veya eşitsizliği temelinde yaklaşmaktadır. Burada tarihçinin çevresi kadar tarihçinin bulunduğu perspektifin merkezi de yani konumu da önemlidir. İki tarihçi Osmanlı tarihyazımı hakkındaki aynı konuya farklı açılardan bakabilmektedirler. Tam tersi olarak aynı konuda birbiriyle aynı eksende de düşünebilirler. Bu çift değerli iki durumda bulunulmasında herhangibi bir sakınca da yoktur. O yüzden Osmanlı tarihyazımı üzerine çalışma yaparken Osmanlı tarihçileri arasındaki hem teorik hem pratik hem epistemolojik/ideolojik yaklaşım farklılıklarının farkında olmak gerekir. Bu yaklaşım farklılıklarının aynı konudaki bir anlatının farklı şekillerdeki okumalar üzerinden kurgulanmasından ileri geldiğini bilmek gerekir. Bu farkındalık bile Osmanlı tarihyazımı kaynaklarını bilmek kadar dikkate değerdir. Ayrıca bazı tarihçiler Osmanlı tarihyazımında teoriye ağırlık verirken bazı tarihçiler ise pratiğe ağırlık vermektedir. Her iki duruma aşırı bağlanmak kendi içinde bazı sorunları ortaya çıkarabilir. Örneğin fazla teoriyle ilgilenmek pratiğe dayalı gerçekten tarihçiyi uzaklaştıracağı (aşırı felsefileşme eğiliminden daha önce bahsedildi) gibi fazla pratik üzerinde (salt arşivlere ve yazılanlara bağlı kalmak) takıntılı bir şekilde kalmak, kendince bir tarih anlatısı kuracak olan tarihçinin kurgulama teknolojisini (veya mimetik anlayışını) olumsuz etkileyebilir. O yüzden Osmanlı tarihyazımında da teori ve pratiğin çalışmanın

---

354 Dr. Yılmaz Kurt ve Muhammed Ali Ensâri kitapları için Osmanlıca tabirini kullanırken Prof. Dr. Gürer Gülsevin ve Prof. Dr. Erdoğan Boz daha erken dönemler için Eski Anadolu Türkçesi tabirini kullanmaktadır. Prof. Dr. Hayati Develi ise Osmanlı Türkçesi tabirini kullanmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesi tabiri de kullanılmaktadır. Fakat daha teknik sınıflandırmalar da vardır. Yılmaz Kurt, **Osmanlıca Dersleri 1**, Ankara; Akçağ Yayınları, 188, 2. Baskı, 1997, ss. 1; Muhammed Ali Ensârî, **Osmanlıca İmlâ Müferdatı**, İstanbul; Hayrat Neşriyat A.Ş, 3. Baskı, İstanbul, 2003; Hayati Develi, **Osmanlı'nın Dili**, İstanbul; 3F Yayınevi, 17, 2006, sf. 41; Gürer Gülsevin-Erdoğan Boz, **Eski Anadolu Türkçesi**, Ankara; Gzi Kitabevi, 2. Baskı, 2010, ss. 1-5.

amacına göre belli bir dengede tutulması, bir çalışmanın seyri açısından daha müspet sonuçları da beraberinde getirebilir. O yüzden Osmanlı tarihyazımı hakkında diğer yapılmış çalışmaların ve bu çalışmaları yapan tarihçilerin metodolojik, epistemolojik ve ideolojik yaklaşım farklılıklarını bilmek, bir araştırmacı için yapacağı çalışmada kendisi açısından ciddi bir farkındalık yaratabilir.

Sonuç olarak Osmanlı tarihyazımı içinde geçmişten bugüne kadar gelen metodolojik, epistemolojik, ideolojik ve hatta edebi anlayışlardan kaynaklanan farklı yaklaşımlar bulunduğu bir gerçektir. Osmanlı tarihyazımı, bugüne kadar gelen ve sürekli olarak yazılarak yorumlanmaya çalışılan Eski Dünya kıtasına ait bir tarihyazımı örneğidir. Kendine has kaynakları, bu kaynakların kendine has sınıflandırması (tasnif), incelemesi (tahlili), eleştirisi (tenkit) ve sentezi (terkip) vardır. O yüzden bu kaynakların sürekli kullanımı ve Osmanlı tarihyazımı içinde sürekli değerlendirilmesi bu tarihyazımının gelişimini de sürekli açık hale getirmiştir. Ayrıca bu tarihyazımı örneklerinin bir anlatı üzerine kurulduğu düşünülürse; Osmanlı tarihyazımına ait çalışmların farklı okumalarla değerlendirilip yeniden yazılması sosyal bilimciler için dikkate alınması gereken bir noktadır. Çünkü bu kadar gelişime açık olan bir tarihyazımı örneği, bilinenlerin yinelenmesi veya bazı değerlendirmelerin tekrar edilmesiyle durağan bir hale getirilmemelidir. Ayrıca bu yeniden okumalarda gerçeği çarpıtmamak ve bazı yanlış değerlendirmeler içine girmemek sosyal bilimcilerin aslî vazifesi olmalıdır. Aksi takdirde gerçek olan ile ideal olan arasındaki dengenin kaybından dolayı, bu farklı okumadan istenilen sonuç elde edilemediği gibi, yazılmak istenilen bir tarihyazımında da bazı anakronik sorunları ortaya çıkarılabilir.

2.2. OSMANLI İMPRATORLUĞU'NDA TARİH KAVRAMI

Osmanlı İmparatorluğu, etkili olduğu coğrafya gereği çok uluslu ve kültürlü bir siyasal yapıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesindeki kültürel farklılık ve çeşitliliğin Osmanlıların tarih anlayışına ve doğal olarak Osmanlıların tarihyazımına yansıması kaçınılmazdı. Rum, Ermeni, Yahudi gibi Greko-Romen tarihyazımıyla Hristiyan-Yahudi tarihyazımı geleneğinden gelen tarihyazıcılarını bünyesinde barındırmaktaydı. Aynı şekilde imparatorluk, genelde İslam geleneğinden gelen

özelde ise Arap, Fars ve Türk gibi Doğu tarihyazıcılığı içinden gelen tarihyazıcılarını da hem resmî (vak'anüvislik) hem de gayr-ı resmî olarak destekliyordu. O yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısının Osmanlı tarihyazımına yansıması kaçınılmazdı. Ayrıca imparatorluğun farklı geleneklerine mensup tarihyazıcılarının tarih kavramına, ki aslında kastedilen tarihyazımıdır, yaklaşımları zaman anlayışlarına göre farklı farklıydı. Kimi tarihyazıcıları tarihyazımını çizgisel zaman anlayışıyla ele alırken kimi tarihyazıcıları da döngüsel zaman anlayışıyla tarihyazımını oluşturuyordu. Aslında buradaki belirleyicilik tarihyazıcısının kendini yakın hissettiği tarihyazıcılığı geleneğiydi. Örneğin etnisitesi ne olursa olsun, Fars tarihyazıcılığına kendini yakın hisseden bir tarihyazıcısı, biyografik bir eser yazarken eserini tezkire tarzında kurgularken[355]; Arap tarihyazımına kendini yakın hisseden bir tarihyazıcısı ise biyografik bir eser yazarken *tabakat* tarzında yazmaktan çekinmiyordu.[356] Yerel ölçekteki bir manastır tarihyazıcısının İncil'de geçen bir olaya atıf yaparak tarihyazımı ortaya koyması ise kaçınılmazdı.[357] Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda geçen olayları anlatan ismi bilinmeyen İbranice bir İstanbul Kroniğinde, olayların anlatımında Tevrata (Tora=Torah) atıf yapan bölümler olması hiçte şaşırtıcı bir durum değildir.[358] O yüzden Osmanlı tarihyazıcılığı, Doğu ve Batıya ait olan tarihyazımı geleneklerinin bir arada bulunduğu bir imparatorluk

[355] Muhammed Emîn Riyâhî, **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, çev. Mehmet Kanar, İstanbul; İnsan Yayınları, 172, 1. Baskısı, 1995, ss. 141-260. Ayrıca şair tezkirelerinin önemli kısmı bu kapsamda değerlendirilibilir. Edi. Mustafa İsen ve Diğerleri, **Şair Tezkireleri**, Ankara; Grafiker Yayıncılık, 2, İkinci Baskı, 2009, ss. 7-15; Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî olarak ihdas edilen şehnâmenüvislik, Fars tarihyazıcılığına örnek olarak gösterilebilir. Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan**, Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 6-8; *"Şehnamenüvislik"* Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, c. 3, sf. 318-319; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 29-34.

[356] Eyüp Baş Osmanlı tarihçileri arasında Taşköprülîzâde Ahmed, Cenâbi Mustafa Efendi, Kâtip Çelebi ve Müneccimbaşı Ahmet bin Lütfullah'ı Arap tarihyazılığı açısından örnek göstermektedir. Eyüp Baş, **Osmanlı Türklerinde Arapça Tarihyazıcılığı (XVI-XVII. Yüzyıl Örnekleriyle)**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Yayın No: 360, 1. Baskı, 2006, ss.106-216; Hamilton A. R. Gibb, Müneccimbaşı Ahmet bin Lütfullah'ı Hicri 10. ve 13. yüzyıl arasında (Miladi 16-19. yüzyıl) yazılmış en iyi İslam ve Arap tarihyazıcılığı örneklerinden biri olarak göstermektedir. Ayrıca Taşköprülüzâde Ahmed'i de tabakat (biyografi) yazarı olarak göstermektedir. Hamilton A. R. Gibb, **İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, çev. Kadir Durak ve Diğerleri, İstanbul; Endülüs Yayınları, 14, 1. Baskı, 1991, sf. 152-153.

[357] Suraıya Faroghı'nın Osmanlı taşrasındaki vakayınâmeleri arasında 17. yüzyılda Serez'de bulunan Papaz Sinadinos'un Yunanca vakayinamesini bu konuda örnek bir tarihyazımı olarak gösterilebilir. Suraıya Faroqhı, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, 2003, sf. 224-225.

[358] **Anonim bir İbranice Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul**, Neşir ve Tercüme Nuh Arslantaş ve Yaron Ben Naeh, Ankara; TTK Basımevi, 1. Baskı, 2013, sf. 32.

tarihyazımıydı. Ona bu özelliği kazandıran ise siyasal faaliyetlerini sürdürdüğü coğrafyaydı. İkincisi ise Osmanlı İmparatorluğu, hem Doğu imparatorluklarının hem de Batı imparatorluklarının varislerinden biriydi. Osmanlı padişahının elkâblarından biri سلطن البرين والبحرين Sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn (iki kara ve iki denizin sultanı) dir ve padişah Müslümanların aynı zamanda sultanıdır. (Sürekli olmasa da Sultan, gerek Darû'l-Harbe karşı savaşması gerek XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra politik strateji gereği Halife-i Rûy-ı Zemin ünvanını zaman zaman kullanmıştır. Fakat tarihyazımında zaten bu unvan kullanılmaktaydı.) Yine başka bir elkâba göre ise padişah خاقان المشرقين والمغربين Hakanü'l-maşrıkayn ve'l-mağribeyn (Doğu ve Batı'nın Hakanı)[359] dir ve padişah aynı zamanda Türklerin hakanıdır. Aynı zamanda Sultan, hem Roma imparatoru hem de Gayr-ı Müslimlerin imparatoru anlamına gelen caesar (çesar) ünvanını kullanmaktaydı. Unutmamak lazım ki; hicri 1015 yılının 10 Recebi yani milâdi olarak 1606 yılı Kasım ayında yapılan Zitvatoruk Sulhnâmesi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünü kaybetmeye başlamasının göstergelerinden biri de antlaşma şartları gereğince padişahın Nemçe Kralı'na çesar (caesar=kayser=imparator) ünvanını vermesiydi. Aslında bu yetki paylaşımı Doğu Roma İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran Osmanlı İmparatorluğu'nu Doğu Roma'nın varisi yaparken, Nemçe Kralı'nı (Avusturya, Habsburg) ise Batı Roma'nın İmparatoru yapıyordu. Aslında Avusturya Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu söyleminden hareketle Osmanlı'ya karşı kaybettiği itibarını tekrar kazanıyordu. Belki de her iki siyasi düzen hukukî temelde Roma'nın mirası paylaşılıyordu.[360] Bu

---

[359] Yılmaz Kurt, **Osmanlıca Dersleri 2**, Ankara; Akçağ Yayınları, 208, 2. Baskı, 1997, sf. 179-180; M. Tayyip Gökbilgin, **Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 33, 1992, sf. 58-59.

[360] Târih-i Nâi'ma'da 1015/1606'daki Zitvatoruk Sulhnâmesinin bahsi geçen şartı şu şekildedir: *Nâme-i hümâyûnda Roma çâsârı yazılıp, kıral yazılmaya.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Ciltedir), sf. 321; Na'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 477. Bu değerlendirmenin yorumları için verilen kaynaklara bakınız. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ankara; TTK Yayınları, 6. Baskı, c. III, sf. 96-98; **Adım Adım Osmanlı Tarihi,** Haz. Abdullah Özkan, İstanbul; Boyut Yayın Grubu, c. 2, sf. 87-88. Napolyon'un Almanya'da üstünlük kurmasından sonra impratorluk meselesi tekrar gündeme gelmiştir. Çünkü Kutsal Roma Germen İmparatorluğu (Devlet-i Rumîyye-i Mukaddese; Cerman Milletinin Devlet-i Rumîyye-i Mukaddesesi) siyasal pozisyonunu kaybetmişti. Napolyon, 01.08.1806'da bu imparatorluğu lağvetti. Bu durumda Avusturya'daki imparator yani Habsburglardan II. Franz (1768-1835), II. Franz olarak değil de I. Franz olarak kendini Avusturya imparatoru (kral) ilan etti. Târih-i Cevdet'de ise 1221/1806-1807 yılı olayları içinde geçen bu olayda, II. Franz'ın için imparatorluk ünvanının bundan sonra kuru bir ünvan olarak kaldığını belirtir. Ayrıca Avusturya (Alman) imparatoruna tekrar kral denilmeye başlandı diye yazmaktadır. Kısacası Avusturya İmparatoru

bilgilerin uzun uzadıya verilmesinin nedeni Batı tarihyazımı terminolojisinde de bu bilgilerin bir karşılığı olduğu içindir. *Translatio imperi* kavramı, Batı tarihyazımı terminolojisinde imparatorluk ardılı anlamına gelir. Bu kavramı büyük imparatorluk olmayı hak eden siyasi yapılar kullanır. O yüzden bu kavram sadece siyasi yapının devamının vurgulanması için kullanılan bir kavram değildir. Herhangi bir geleneksel siyasi yapının, imparatorlukların tarihyazımı anlayışını devam ettirebilecek kadar siyasi güce eriştiğinin, anlatı dünyasındaki anlamsal karşılığıdır. (güç retoriği) Siyasi olarak imparatorluğun evrensellik ve devamlılık iddiasının tarihyazımına izdüşümüdür.[361] O yüzden Osmanlı tarihyazımı, Babil ve Perslere kadar gidebilecek kadar bir Doğu tarihyazımı geleneğine; İskender'in Helenistik Krallığı ve Roma'ya kadar gidebilecek bir Batı tarihyazımı geleneğine sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihyazımı temelinde düşünülürse; tarih kavramı, teorik ve pratik karşılığı olan ve anlam derinliği olan bir kavramdır. O yüzden tarih kavramı hem geçmişin haberleri ve ibretlik olayları hem yaşanılan zamanın ihtişamı ve büyüklüğü hem de imparatorluk mirasının geleceğe aktarımıdır. Bu tespiti ortaya koymak için bu çalışmada Osmanlı tarihyazıcılarının tarih eserlerine (tarihyazıcılarının), Osmanlı döneminde yazılmış bazı sözlükler ile kamûslara ve tarih öğretmek için saltanat döneminde Türkiye'de yazılan bazı ders kitaplarındaki anlatılara bakılacaktır.

Yahşi Fakih'den sonra erken dönem Osmanlı tarih yazarlarından yazılı olarak ilk tarihçi genelde Ahmedî olarak kabul edilir. XIV-XV. yüzyıl tarihyazıcılarından Ahmedî[362], yine Fars tarihyazımındaki örneklerine benzer bir şekilde[363], İskender'in

---

1806'da Almanya ve Roma imparatoru titrlerinden feragat etmişti. Yani Roma İmparatoru (caesar=kayser) olma meselesi, XVIII. yüzyılın son çeyreği ve XIX. yüzyılın ilk yarısında dahi Avrupa'da tartışılan bir husustur. Bu tartışmalar 1815 Viyana Kongresi'nde tekrar gündeme gelecektir. Zaten Napolyon'dan sonra Avrupa sosyo-ekonomik bir restarasyon dönemine girecektir. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 4/8, 1309, sf. 53-54; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dünday Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 72-73; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 1995-1996. Verilen bilgilerin tarihlendirmesi için Yılmaz Öztuna'nın *Devletler ve Hanedanlar* adlı çalışmasından istifade edilmiştir. Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar –Avrupa Devletleri-,** Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1345, 3. Baskı, 2005, c. IV, sf. 360-361.

[361] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 141-143; Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın Osmanlı'nın *Üçüncü Roma* olduğu yaklaşımı da bu noktada dikkate alınmalıdır. *"Osmanlı Üçüncü Roma İmparatorluğu"*, **Osmanlı Barışı**, haz. Mustafa Armağan, İstanbul; Ufuk Kitap, 39, 8. Baskı, 2003, sf. 45-47.

[362] Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 12-14; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 19-20; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 41-42.

mücadelelerini övmek ve ondan ders çıkarmak temelinde bir dünya tarihi yazmıştır. *Dasitân-ı Tevârih-i Mülük-i Ali Osman* adlı bölümde Osmanlı hanedanının ve mülkünün tarihini anlatmıştır. Sekiz bin beyitten fazla olan İskendernâme adlı çalışmasının ilk bölümlerinde (Osmanlı tarihini anlattığı bölümden ayrı) yer alan *Münazara-i Şem' bâ-Micmire* (Buhurdan İle Mumun Münazarası) başlıklı kısımda şöyle bir beyit vardır: *Yücelür söz ile ulular adı/ Dirilür söz ile ölüler adı.*[364] Osmanlı tarihyazıcılarının ilki kabul edilen Yahşi Fakih'in menakıbnâmesinin varlığını öğrendiğimiz Âşık Paşazâde'de tarihin Osmanlılarda ne anlama geldiğine yönelik bazı ipuçları da vardır. Unutmamak gerekir ki bahsi geçen tarihyazıcısı XV. yüzyılda kaleme aldığı bu tarihî eseriyle Osmanlı tarihyazıcılığıyla bir geleneğin (Tevârih-i Al-i Osman) ilk temsilcilerinden biri olmuştur.[365] Âşık Paşazâde yazmış olduğu eserinde yirmi iki beyitlik bir girizgâh yapmıştır. Özellikle Âşık Paşazâde'nin yirmi iki beyitlik girizgâhının yedinci ve ondördüncü beyitleri arası şöyledir:

Dünyada şaşılacak pek çok hal gördüm
Söylemeye kalksam hangi birini anlatayım…

---

[363] İskender-nâme, Şeh-nâme gibi eserler Fars tarihyazımı içinde gelişen ve Osmanlı tarihyazımını da etkileyen bir tarihyazımı örnekleridir. Edebî yönü ağır bastığı gibi mitolojik öğelere, teolojik öğelerden daha fazla ağırlık verilir. Hatta Şehnâme'nin yazarı olan Firdevsî Tusî'nin aynı zamanda İskender-nâme adlı bir eseri vardır. Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan**, Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 6-8; Ahmet Kartal, *"Türk-Fars Edebî İlişkileri"*, **Şiraz'dan İstanbul' Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, İstanbul; Kurtuba Kitap, 16, 3. Baskı, 2011, sf. 71; Firdevsî, **İskendernâme**, Haz. Nimet Yıldırım, İstanbul; Kabalcı Yayıncılık, 92, 1. Baskı, 2015, ss. 19-159; İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul; Leyla Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, sf. 250-251; Gürer Gülsevin-Erdoğan Boz, **Eski Anadolu Türkçesi**, Ankara; Gazi Kitabevi, 2. Baskı, 2010, sf. 16. Belirtilmesi gereken bir husus vardır. Fars edebiyatı, bahsi geçen konuda, sadece Osmanlı edebiyatını etkilememiştir. Örneğin İlhanlılar'da da İskendernâme tarzı eser örnekleri vardır. Muhammed Emîn Riyâhî, **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, çev. Mehmet Kanar, İstanbul; İnsan Yayınları, 172, 1. Baskısı, 1995, sf. 138.

[364] Ahmedî, **İskender-nâme İnceleme-Tıpkıbasım**, haz. İsmail Ünver, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 504, 1983, 2a/64; Ahmedî, **İskendernâme'den Seçmeler**, Haz. Yaşar Akdoğan, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, 135, İkinci Baskı, 2000, sf. 74-75. Ayrıca Prof. Dr. Mehmet Kanar, Ahmedî'nin manzum olan İskender-nâme adlı eserini mensur (düzyazı) bir tarzda yeniden öyküleştirmiştir. Ahmedî, **İskendernâme**, öyk. Mehmet Kanar, İstanbul; Say Yayınları, Eski Türk Klasikleri Dizisi, 10962, 1. Baskı, 2011.

[365] Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 11-12; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 19; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 76.

Devrimde onları deftere yazdım
Sonra Oğuz'dan Gökalp'a kadar gittim.

Osmanoğlularının menkıbelerini han sultan
Yazdım ayırt etmeksizin Allah için savaşanları

Soylarını ve nesillerini anlatayım dedim
Böylece bu hanların aslını sen de anlarsın

Bunlar neden oldu iyice anlatayım da
Göstereyim Allah yolunda savaşan bu insanların

Hükümdarlıklarını ve gösterişli hallerini
Dinle, onların büyüklüklerini söyleyeceğim.

Onlar nereden yürüyüp hangi ile vardılar
Geldikleri memleketi nasıl aldılar

O hanlar ve padişahlar neler yaptılar
Ve dünyada nasıl sultan oldular…[366]

[366] Gördüm bu cihân-ı garâibin çok
Gelmez hisâba ve anlamazı yok

Yazdım Menâkıb-ı Âl-i Osmân
Guzâtı kâmil hân u sultân

Didim diyim nesb vü neslen
Kim anlayasın bu hanın aslın

Neden oldu beyân ideyin
Bu gazileri heb ayân ideyin

Hem saltanat u şevketini
Anla kim diyim heybetini

Kandan geluben, ne ile vardı
Vardığı ili ya nice aldı

Âşık Paşazade'de görüldüğü üzere tarihyazıcılığının amacı hem dünya hallerinin bir anlatımı (silsile-yi ahvâl), hem Osmanoğlu hanedanının yaptığı işleri anlatarak övme ve ölenler varsa onları yâd etme hem de hanedanın şeceresini gündeme getirerek soy meşrûiyetini beyan etmedir. Ayrıca hanedanın yaptığı siyasal mücadelelerin İslâm (megâzi geleneği) için de yapıldığını vurgulamaktır. Aslında dönemin şartları içinde bu özellikler hem Batı'da hem de Doğu'da tarihyazıcılığı geleneği içinde görülmektedir. Bu gibi yaklaşımlar her iki dünyada (Doğu/Batı) tarihyazıcılığındaki felsefi açıdan da tarih anlayışlarının en somut göstergesi olmaktaydı. İşin başka bir boyutu da bu övgü ve methiye geleneği sadece erken dönem Osmanlı tarihçilerinde değil; Devlet-i Aliyye'nin en güçlü zamanlarında dahi tarihyazımında sürdürülen bir yaklaşımdı. Örneğin XVI. yüzyılın tarihçilerinden Hoca Sadettin Efendi (Hace Sa'dü'd-din Efendi)[367] tarafından yazılan Tacü't-tevârih (Tarihlerin Tacı) adlı eserin bir bölümündeki uzun beyitlerden birkaç mısra ise şöyledir: *Zaman sayfalarına yazmada fayda vardır, geçenlerin durumlarını gelenlerce bilinmek, nice zaman olur ki elbet görülür gerek.*[368] Görüldüğü üzere erken dönem Osmanlı tarihyazıcılarının eserlerine göre tarihyazımı, hem zamanının yaşayanlarının hem de geçmişin yaşamış olanlarının hallerinin gündeme getirilmesi için önemli bir araçtır. Bu tespitten farklı olarak *tarih yazıcılarının yazdıklarıyla hanedana övgüler ederek makam ve mertebe elde etme gayreti içinde olduğunu vurgulamaktır* diyen yaklaşımlarda vardır. Fakat buna benzer yaklaşımlar olsa da

---

Ne itdi evvel hanla evvel şâhlar
Kim oldu cihânda pâdişâhlar

Tevârih-i Al-i Osmandan Âşıkpaşazade Tarihi, İstanbul; Matbaa-i Amire, h. 1332, sf. 1-2; **Âşıkpaşazade – Osmanoğlularının Tarihi,** Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, İstanbul; K Kitaplığı, 28, 2003, sf. 52; **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, Haz. Nihal Atsız, İstanbul; Milli Eğitim Basım Evi, 1. Baskı, 1970, sf. 3-4**; Âşık Paşaoğlu Tarihi**, Haz. Nihal Atsız, İstanbul; Milli Eğitim Basım Evi, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 411, 1992, sf. 11.

[367] Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 37-38; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 137-141; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 176; Ahmet Refik, **Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları**, haz. Dursun Gürlek, İstanbul; Timaş Yayınları, 357, 2. Baskı, 1999, ss. 69-89.

[368] ……
Sâhife-i dehre ketbi nâfi'dir
Selef-i ahvâlini halef bilmek
Nice eyyâm olur ki evlâ gerek

Hoca Mehmed Sadeddin Efendi, **Tacetü't-Tevârih**, Tabhâne-i Âmire, Maarif-i Umumiye Nazırı Nevres Paşa nezâretinde, 1279, (528 sayfadır), sf. 4; Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevârih**, haz. İsmet Parmaksızoğlu, 4. Baskı, Ankara; Kültür Bakanlığı, 301, Yayınları, 1999, c. I, sf. 7.

aslında durum dönemin tarihyazıcılarının tarihe (tarihyazımına) yükledikleri anlamla da ilgilidir. Tarih onların nazarında geçmiş ile bugünü gösteren bir anlatıdır. (inşâ=münşî) Bu yüzden tarihyazımı örneklerindeki öğretici yön, anlatı olarak daha ağır basmaktadır. Bu arada tarihyazıcısının, tarihe yüklediği anlam katmanı ve tarihyazımı vasıtasıyla mensubu veya aidiyeti olduğunu düşündüğü sosyal ve siyasî grubun epik ve üstün yönünü vurgulamak istemesi, ona biçim olarak sanatsal anlatının kapılarını da açmaktadır. Unutmamak gerekir ki tarihyazıcılığında bilimsel ölçütten ziyade edebî ölçütün geçer akçe olduğu tarihsel bir dönemden bahsedilmektedir. Bu edebiyatın ölçütü dipnot veya uzun uzadıya verilen kaynakça değil, alıcısını (beğeneni) bekleyen ve estetik değeri yüksek olan, biçim-içerik ahengine sahip anlatılardır.[369]

XV. yüzyılın ikinci yarısı ve XVI. yüzyılın başı için tanınan Osmanlı tarihyazıcılarından biri de Kitâb-ı Cihan-nümâ adlı eserin yazarı Mehmed Neşrî'dir. Mehmed Neşrî'nin bu eseri sekiz kısımlık bir dünya tarihidir. Bu tarihyazıcısının eseri daha sonraki Osmanlı tarihyazıcıları tarafından eserlerinde kaynak gösterilmiş ve sıklıkla zikredilmiştir.[370] Mehmed Neşrî, kitabının giriş kısmında (mukaddimesinde) tarihin bir ilim boyutu olduğu ve bu ilmi bilmenin zorunluluğu üzerine şunları yazmıştır: *Lakin ilimlerin en azizi ve bilgilerin en güzeli olduğu gibi, semavi sayfalar (dört kitabın dışında diğer peygamberlere inen sayfalar) teyit edici ve kutsal kitaplar (dört kitap) onaylayıcı olsun. Bes (Pes), semavi sayfalar ve kutsal kitaplar dahi üç nesneye kefildir: İlm-i tevhide (kelâm), ilm-i şerâyi'a (fıkıh veya hukuk) ve ilm-i tevârihe (tarih). Ve insanın şereflileri dahi üçtür: Enbiyâ (Peygamberler), ümerâ (emirler, idareciler) ve ulemâ (âlimler). Enbiyânın şanı tebliğ ve peygamberliktir. Âlimlerin şanı ilim ve ibadettir. Sultanların şanı adalet (doğruluk) ve siyâsettir. Enbiyâ ve mürselin (peygamberler) ilahî sayfaların (kefil*

[369] Halil İnalcık, **Şâir ve Patron –Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Haz. Taşkın Takış, Ankara; Doğu Batı Yayınları, 5, 2005,ss. 9-17; Halil İnalcık, *"The Rise of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 152-167; Hilâl Kazan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi**, dan. Prof. Dr. M. Hüsrev Subaşı, TC. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlâhiyat Anabilim Dalı İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi (Kitap olarak basılmıştır.), İstanbul, 2007, ss. 49-122; (Hilal Kazan, **16. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi**, İstanbul; İSAR Vakfi Yayınları, 2010).

[370] Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 42-44; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 26-27; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 278.

olduğu) bu üç derecesine sahiptir. Ammâ (fakat) ulu âlimler ve yüksek fazilete sahip olan insanlar (âlimler) bunların hepsine vakıf olsalar da Sultanın hükümlerinin icrasına muhtaçtırlar. Bu sebepten dolayı bağlı ve kusurludurlar. Ammâ büyük hükümdarlardan ve ulu sultanlardan birisi fıkıh ilmini bilip, tarih ilmine vakıf olarak önceki hükümdarların ve geçmiş sultanların hallerinden haberdar olursa, üç dereceye birden sahip olup, kalbinin ilahi nurlarını arttırır, padişahların hükümlerine nail ve peygamberlerin hallerini keşfeden olur. Zirâ peygamberler tebliğ ve elçilik (peygamberlik) sultanlar ise siyaset ve icra (infaz, yürütme) ederler. Onun için Sultan'a Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi (halife) denilir. Siyaset ile ahkâmın mazhârı ve başkanlık ile sırların sahibi olurlar. Ve peygamberlik ve padişahlık iki hatem (yüzük) bir gibidir aynı parmakta ve cevher bir gibidir aynı kanda. Beyt: Bilmez misin ki, Şâhilik ve Peygamberlik bir parmakta iki yüzük gibidir.[371] Görüldüğü gibi Mehmet Neşrî eserinde tarihten önemli bir ilim olarak bahsediyor. Bu önemli ilimden, hangi mertebede bulunurlarsa bulunsunlar, insanların faydalanması gerektiğini dinin de öğütlediğini ortaya koyuyordu. Özellikle idarecilerin geçmişteki sultanların hallerini bilmesi gerektiğini ve bunu bilmenin ona üstün vasıflar katacağı üzerinde duruyordu. Ayrıca peygâmberlik kadar olmasa da halifelik boyutundan dolayı, sultanlık makamının bazı önemli özellikleri barındıran ve donanım isteyen insanların oturabileceği bir makam olduğunu vurguluyordu. Bunun için de tarih ilminin (ilm-i tevârih) öğretici (didaktik) ve işlevsel olması gerektiğini belirtiyordu. Konunun diğer bir boyutuysa dönemi için kabul edilmiş olan bir eğilimle eseri padişaha sunarak, eserini padişah nezdinde dikkate alınabilecek bir konuma getiriyordu.

---

[371] *Lakin e'azz-i ulûm ve egarr-ı maarif oldur kim, suhuf-i semâvî ile müeyyed ve kütüb-i ilâhi ile müekked ola. Bes (Pes), suhuf-ı semâvî ve kütüb-i ilâhi dahi üç nesneye mütekeffildir. İlm-i tevhide ve ilm-i şerâyi'a ve ilm-i tevârih'e. Ve eşref-i insan dahi üçdür: enbiyâ ve umerâ ve ulemâ. Ve enbiyânun şânı tebliğ ve risâletdür ve ulemânın şânı ilm ve ibâdetdür ve selâtinün şânı adl u siyasetdür. Enbiyâ ve mürselîn merâtib-i selâse-i suhuf-i ilâhiyeyi câmi'lerdür. Ammâ 'ulemâ-i fihâm ve fuzelâ-i 'izâm eğerçi cümlesine vâkıflardur. Lâkin tenfîz-i ahkâmda selâtine muhtâçlardur. Ol sebebden mütevakıflar ve kasırlardur. Ammâ mülûk-i kirâm ve selâtin-i 'izâmdan birisi kaçan ilm-i şerâyi'a âlim olub tevârih-i vekayi'a vukuf bulub mülûk-ü sâlifenün ve selâtin-i sâbikanun ahvâllerine mutalli olsa, merâtib-i selâse cami' olub envâr-ı ilâhi kalbine lâmi' olmağın, mazhâr-ı ahkâm-ı nübüvvet ve kâşif-i ahvâl-i risâlet olur. Zirâ mürselin tebliğ u risâlet ve bunlar tenfiz ü siyâset iderler Anun-çün es-Sultan zill ulllahi fi'l-arz dinilür mahzâr-ı ahkâm ü siyâset ve mahzen-i esrâr ve riyâset bunlardur. Ve nübüvvet ve şâhi iki hatem bigibidur (bir gibidir) bir parmakda ve iki cevher bigibidür bir kânda. Beyt: Ne-dânî şâhi vü Peygamberi/Dü hatem büved der-yek engüşterî.* Mehmed Neşrî, **Kitâb-ı Cihan-nümâ**, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altan Köymen, Ankara; TTK Basımevi, 2. Baskı, 1987, c. I, sf. 2-4.

Osmanlı tarihyazıcılarından Aşıkpaşazâde örneğinde olduğu gibi, Osmanlı tarihyazıcıları kendinden önceki tarihyazımı örneklerini biliyorlardı. Ayrıca daha geniş bir perspektifte bu tarihyazımı örneklerinin bulunduğu tarihyazımı geleneklerini de biliyorlardı. Hatta bu tarihyazıcıları, inşâ etmeye çalıştıkları eserlerini, biçim ve içerik ahengini, daha önceki tarihyazımı geleneklerin oluşturduğu edebi kaidelere göre düzenliyorlardı. Ayrıca bu tarihyazıcıları kendi eserini önplana çıkarmak için bu tarihyazımı gelenklerini ya eleştiriyorlardı ya da eski tarihyazımı geleneklerindeki bazı öğeleri ister istemez kullanıyorlardı. Örneğin Tevârih-i Âl-i Osmân (Osmanlı Hanedan Tarihi) geleneğinin bilinen isimlerinden biri de *Âdilü'l-Kazzâz Oğlu Kâtip Uruç*[372] bilinen *Oruç Beğ*'dir. Ağırlıklı olarak XV. yüzyıl olaylarını döneminin Osmanlı Türkçesiyle anlattığı bir eser yazmıştır. *Oruç Beğ Tarihi* olarak bilinen eserin mukâddîmesinin bir kısmı şöyledir: *Âlemlerin sahibi olan Allah'a hamd, Efendimiz Muhammed'e ve onu, iyi arınmış ocağının bütününe dualar ve selamlar olsun. (Bismillâhi'r-Rahmani'r-Râhim. Elhamdü lillahi Rabbi'l-Âlemin. Ve's-Selâtü ve's-Selâmi alâ Seyyidina Muhammedin ve Âlihi't-Tayyibini't-Tâhirîni Ecma'in) Azizimiz! Bil ki bunca ulular ki gelmişlerdir eskilerden ve sonrakilerden, kimi tefsir, kimi hadis, kimi peygamberler tarihi, kimi bizim peygamberimizin tarihi, kimi padişahlar tarihi gibi şeyler yazmışlardır. Kimileri acayip hikâyeler kaleme almış, İran ve Rum padişahlarından, Efrâsiyabdan, Zâloğlu Rüstem'den âlemde söylenmedik hiçbir söz kalmamıştır. Her azizler ki gelmişlerdir, her biri kendi zamanında olan padişahların kıssalarını yazıp beyan etmişlerdir. İmdi: Azizimiz! Her kişiye kendi zamanında olan padişahların kıssalarını yazmak gerekir. Zira "Zıllüllahi fi'l-arz'dır. (Tanrının yeryüzündeki gölgesi)* [373] Görüldüğü üzere

---

[372] Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 25-26; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 26-27.

[373] *TEVÂRİH-İ NESL-İ ÂL-İ OSMAN GAZİ*
Bismillâhi'r-Rahmani'r-Râhim. Elhamdü lillahi Rabbi'l-Âlemin. Ve's-Selâtü ve's-Selâmi alâ Seyyidina Muhammedin ve Âlihi't-Tayyibini't-Tâhirîni Ecma'in. Azizimiz! Bil ki kim bu nice olur kim gelmişlerdir. Mütekaddiminden ve müteahhirinden kimi tefsir ve kimi hadis ve kimi kısas-ı enbiyâ ve kimi siyer-i nebî ve kimi şehnâme gibi ve dahi acâib hikâyetler gibi kimi kisrâlara ve kimi kayseriyelerden ve kimi Afrâsiyabdan ve kimi Rüstem-i Zâldan âlemden hiç söylenmedik söz kalmamıştır. Her Azizler kim gelmişlerdir, her biri kendu zamanında olan padişahların kıssalarını yazub beyân itmişlerdir. İmdi Azizimiz! Her kişiye lazımdır ki kendu zamanında olan padişahların kıssalarını derc itmek revâdır. Zira "Zıllüllahi fi'l-arz'dır. Uruç Bin Adilü'l-Kazzâz Katibü'l-Edirnevi, **Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hannover; Şark Kütüphanesi, (Berlin Darü'l-fûnun Müderrislerinden Doktor Franz Babinger iş bu tab'ın tashihine ve tatbikine bakmışdır), 1343/1925, sf.

İslam tarihyazıcılığı örneklerinden, acayip hikâyeler derken mitolojiden (esâtir), Rum derken Roma İmparatorluğu'ndan ve Anadolu'daki tarihyazıcılığından, Firdevsi Tusî'nin Şehnâme adlı eserindeki kahramanları zikrederken İran tarihyazıcılığından ve hanedan ile kral tarihlerinden bahseder. En sonunda ise Osmanlı padişahının halifeliğini vurgulayarak yazılması gerektiğini düşündüğü Osmanlı tarihyazımını, genel tarihyazımına zaman ve mekân olarak bağlar. Burada tarihyazıcıları tarafından geleneklerin bilinmesi tespitin bir boyutuyken tespitin diğer boyutuysa Oruç Bey'in tarihyazıcılığını da diğer tarihlerle bağlantılı hale getirmesidir. Yani Osmanlı tarihyazıcılığını evrensel ve sürekli bir bütünlük içinde sunar. Aslında Osmanlı tarihyazımı, Osmanlı tarihyazıcıları tarafından farklı tarihyazımı geleneklerinin vurgulanması ve uygulanmasıyla zaten çok erken zamanlardan itibaren imperyal bir söylem haline gelmeye başlamıştı.

Hamilton Alexander Roskeen Gibb bir oryantalist olmasının yanında Ortadoğu ve İslam Medeniyeti üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinmektedir. Bu yazarın *Tarih İlmi (İlmi't-Tarih)* adlı makalesinde[374] Hicri X. ve XIII. yüzyıl arasında (Miladi XVI-XIX. yüzyıl) Arap tarih geleneğinin kendi özyurdunda gerilediğini yazmaktadır. (Unutmamak lazım ki Arapların önemli kısmı Osmanlı idaresindeydi.) Buna rağmen Hicri 1113'de (1702)'de vefat eden Müneccimbaşı Ahmet bin Lütfullah'ı[375], Arapların yaşadığı coğrafyanın dışında yaşamasına rağmen, yazılmış en iyi Arap tarihyazıcılığı (İslam tarihyazıcılığı içinde değerlendirerek) örneklerinden birini ortaya koyduğunu belirtiyordu. Bu tarihyazıcısının daha sonra Türkçeye çevrilecek olan Arapça eserinin ismi *Câmiü'd-Devle* (Bütün Devletler) olarak bilinir. Lale devrinde şâir-i meşhur (Meşhur Şair) Nedim'in başında bulunduğu komisyon tarafından Türkçeye çevrilen eser *Sahaifü'l-Ahbâr fi Vekâyi'ül-Âsar* (Yüzyılların –Eskilerin– Olayları Hakkında Haber Sayfaları) olarak da bilinmektedir. Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede bu kitabın girişinde Osmanlı padişahlarını överken daha önceki bazı hükümdarlarla da karşılaştırmaktadır. Eserde

---

3; Âdilü'l-Kazzâz Oğlu Kâtip Uruç**, Oruç Beğ Tarihi,** Haz. Nihal Atsız, Tercüman 1001Temel Eser 5, 1972, sf. 17-18.

[374] Hamilton Alexander Roskeen Gibb**, İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, çev. Kadir Durak ve Diğerleri, İstanbul; Endülüs Yayınları, 14, 1. Baskı, 1991, sf. 152-153.

[375] Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 258-259; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 75; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 265-266.

methiye için mukayese yapılan bölüm şöyledir: *Kâfirleri, müşrikleri, dinsizleri ortadan kaldırmak için cihat etmişlerdir. Allah onlara, Süleyman peygamberden sonra hiç kimseye vermediği hükümdarlık lütfetmişlerdir. Bu hükümdarlığı ve mülkü yavaş yavaş ihsan eyleyerek lûtfunu tekrarlamıştır. Ayrıca onlara, bu hükümdarlığın esaslarını kuvvetlendirebilmeleri, bu devleti kıyamet gününe kadar devam ettirebilmeleri için koymaları gerekli olan güzel kanunları ilham etmiştir. Allah onlara bu mülkü ve hükümdarlığı Cengiz Han, Timur ve onlara benzeyen zalim ve azgın hükümdarlara, zulümleri artsın diye, bir defa verdiği gibi vermeyip yavaş yavaş ihsan eylemiştir.*[376] Görüldüğü üzere bu tarih eserinde Osmanlı hanedanına mensup sultanlar için bir övgü yapılmışken Cengizhan ve Timur gibi büyük hanedanlar kurmuş ve geniş topraklar yönetmiş hükümdarlara ise bir yergi vardır. Bu durum sadece bundan ibaret değildir. Bu tarihyazımında anlatı olarak o zamana özgü olan bir propaganda boyutu da vardır. Birincisi her imparatorluğun bir imperyal anlayışı yani dünya hâkimiyeti (cihân mefkûresi[377]) anlayışı vardır. Bunun için bu hâkimiyet anlayışının meşruiyetini, övgü ve yergiye dayalı olarak tarihyazımı aracılığıyla sağlamak, dönemin tarihyazıcıları tarafından olağan bir durum olarak görünmektedir. İkincisi ise diğer siyasi yapılardaki tarihçilerde olduğu hanedana bağlılığın vurgulanması sözkonusudur. Üçüncüsüyse Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Yakındoğu'daki bazı başka siyasi yapıların, tarihin belli dönemleri için, hem Cengiz ile hem Timur ile farklı siyasal deneyimleri sözkonusudur. Her iki hükümdarın tarih içindeki yeri ve önemi, farklı siyasi yapılar için tartışmalı olabilir. Fakat Osmanlı tarihyazıcıları 1402'deki Ankara Savaşı'nda Osmanlı'yı yenerek felakete sürüklemesinden dolayı özellikle Timur'a pek müspet yaklaşmamaktadır.[378] O

---

[376] Müneccimbaşı Ahmet Dede, **Müneccimbaşı Tarihi (***Sahaif-ül-Ahbâr fi Vekâyi-ül-*Âsar), çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001Temel Eser 37, I. Cilt, sf. 44; Müneccimbaşı Ahmet Dede'nin Nedim tercümesinin birinci cildinde, zaman kavramından, tarih kavramının kökenlerinden ve ortaya çıkışından, tarih kavramının İslam tarihindeki öneminden, tarihçinin adabından (Adab-ı Müverrih) ve çeşitli takvimlerden (Hicret, Rum, Farsî, Melikî, Yahudi, Türk, Kıbtî) bahsetmektedir. Daha sonra çalışmasının kitâb-ı evvelinde İbtidâ-i Hilkât ve Ahvâl-i Enbiyâ Aleyi's-selâm (Yaratılışın Başlangıcı ve Peygamberlerin Halleri) ile Yaratılıştan Osmanlı Tarihine kadar Camiü'd-devle olarak bilinen Dünya tarihini başlatılmıştır. Müneccimbaşı Ahmet (Dede), **Sahaif-ül-Ahbâr fi Vekâyi-ül-Âsar (**Camiü'd-devle Tercümesi), Tercüme Şâir-i Meşhur Nedim, İstanbul; Matbaa-i Âmire, 1285, ss. 17-35.

[377] Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi I-II**, İstanbul; Nakışlar Yayınevi, 31, İkinci Baskı, 1978, Cilt II, ss. 319-451.

[378] Âdilü'l-Kazzâz Oğlu Kâtip Uruç**, Oruç Beğ Tarihi,** Haz. Nihal Atsız, Tercüman 1001Temel Eser 5, 1972, sf. 58-65; Mehmet Neşri, **Kitâb-ı Cihan-nümâ**, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altan Köymen, Ankara; TTK Basımevi, 2. Baskı, 1987, c. I, sf. 357; Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-**

yüzden Osmanlı padişahının hem dünya tarihinin güçlü hanedanlarından daha güçlü gösterilmesi hem Cengiz ile Timur'un hanedanlarının kötülenmesi hem de Asya'da Timur'un soyunun devamı olduğunu düşünen hanedanların aynı tarihsel süreçte bulunması, buna benzer karşılaştırmalarla tarihyazımına belli oranda da olsa ihtişâmın propagandasını anlatı olarak ilave etmektedir.

XVI. ve XVII. yüzyılın için bilinen Osmanlı tarihyazıcılarından biri de Peçevi İbrahim Efendi[379]'dir. Bu tarih yazıcısı *Tarih-i Peçevi* [380] olarak bilinen bir tarih eserini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma XVII. yüzyılda tamamlanmış ve Peçevi (Peçuylu) İbrahim Efendi tarafından birçok kaynaktan da istifade edilerek yazılmıştır. (Bu eserde tarihyazarı 1520'den 1640'a kadarki bir dönemde gerçekleşmiş olayları yazmıştır.) Peçevi İbrahim Efendi, aslında yaptığı çalışmanın bir kurgusal anlatı olduğunu, mevcut bilgileri nasıl seçtiğini ve hangi kaynakları kullandığını eserinin mukaddimesinde şöyle anlatır: *Râhman ve Râhim olan Âllah'ın Adıyla. Yüce Tanrıya bu değersiz kulundan hamd olsun. Ve Tanrı'nın üstün dostuna (peygambere) ve bu cemâlinin ruhu ile doğru yolu bulmuş olan sahabeleri ile soyuna sadık dosttan bol bol selamlar. Bundan sonra, temiz yürekli dostlara ve vefalı kardeşlere gizli ve kapalı olmasın ki, yurdumuz olan Macar ülkesinin –Yüce Tanrı orayı uğursuz düşmandan korusun- fethi üzerinden uzun zaman geçmediği için sık sık o fatihlerle ilgili işlerden, rahmetli ve bağışlanmış Gazi Sultan Süleyman Han'ın -ulu Tanrı'nın rahmeti üzerine olsun- gazalarından söz açılıp konuşulmaktadır. Bu sebeple değersiz hatırıma şu düşünce geldi ki, bilgisi kıt ve güçsüz varlığımla, bazı tarihlerden ve güvenilir kimselerden öğrendiklerimi yaşatmak için tespit edeyim ve yazayım. Her ne kadar bunlar, dervişlerin perişan giysileri gibi, parça parça yüzlerce yamadan oluşmuş ya da softa hırkası gibi, çeşitli renklerden karışık bir biçimde meydana gelmiş; yani akıllı kimselerin terazisinde tartılmış, erdemli kişiler eliyle yazılmış tarihlerden aktarılmış şeyler olsa da yine umulur ve beklenir ki,*

Tevârih, haz. İsmet Parmaksız oğlu, 4. Baskı, Ankara; Kültür Bakanlığı, 301, Yayınları, 1999, c. I ss. 228-292.

[379] Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 47; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 211-214; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 294; Ahmet Refik, **Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları**, haz. Dursun Gürlek, İstanbul; Timaş Yayınları, 357, 2. Baskı, 1999, ss. 91-105.

[380] Peçevi İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevi,** İstanbul; Matbaa-i Amire, 1283 (1864–1865); Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 467, 1. Baskı, 1981.

bunları görecek mevki sahipleri bağışlama eteği ile örtsünler ve bu konudaki eksiğimizi hoş görsünler. [381] Görüldüğü üzere Peçevi İbrahim Efendi, kaynak seçimi, kullanımı ve eserini oluşturma sürecini bu şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca eserinin kurguladığını da *derviş giysileri* ve *softa hırkası* örnekleriyle (metafor) açıklamaktadır. Unutmamak gerekir ki bahsi edilen dönemin okur-yazarları edebiyatın aynı zamanda bir inşâ olduğunu bilen kişilerdir. Aynı zamanda kendileri inşâ etme noktasında birer münşîdir. O yüzden Peçevi İbrahim de tarihyazımının (eserinin) kurgusal bir anlatı olduğunun farkındadır. İşin başka bir boyutu da bu kurgusal anlatıda geçmişin tamamını açıklayabilme ihtimâlinin zayıf olduğunu bildiği için bazı eksiklerin hoş görülmesini istemektedir. Aslında sonradan adlandırılmış gibi olsa da bu tesbitte cûzi-kûlli bilgi ilişkisine dayalı bir yaklaşım da sözkonusudur. Ahbâr sahibi olmaya çalışan bir âlim, kâinattaki bütün bilginin tamamını bilemezdi. Yani El-Hâbir (her şeyden haberi olan), ancak Tanrının (Allah'ın) isimlerinden biri olabilirdi. İşin bir diğer boyutu da tarihyazıcısının hem hanedana hem topluma hem de kendinden sonra gelenlere karşı doğru bilgi vermek gibi bir yükümlülük hissi de vardı. Yani ahbârın tamamına sahip olamayacağını bildiği gibi ahbârı doğru vermesini de bilmesi gerekiyordu. O yüzden eseri kurgulamak kadar eserin içindeki bilginin kapsamının ve niteliğinin tarihyazıcısı tarafından bilinmesi, sadece Peçevi İbrahim Efendi için değil, geleneksel dönemin tarihyazıcılığının bilimsel olmasa da edebî ölçütlerinden birini oluşturmaktaydı.

Osmanlı tarihyazıcılığında tarih kavramının anlamlarından biri de insanlara nasihat vermek ve ibretlik olayları vurgulamak amacının güdülmesiydi. Aslında bu didaktik niyet, Doğu tarihyazıcılığında sürekli amaçlanan hedeflerden biriydi. Örneğin Ortaçağ İslam Dünyasında tarihyazıcılığının genel özelliklerinden biri de

---

[381] *Bismillahirahmanirrahim. Hâmdü'l-râbbi celil * Men abd-i zelil (mine'l-abdi'z-zelil) * ve's-selamün ala hâbibi fâik * Men mehabbe sadık* ve âlâ sahbihi ve âlihi * el mûhtedin cemâle(hû) ammâ bade(hû) hullân-ı safa u ihvân be-vefaya hâfî ve pûşide olmaya ki, çün diyarımız Diyâr-ı Engerüs san'allahü teâlâ ani'l-a'dâi'l-menhûsdur fütûhât-ı kâribü'l-ahd olmağla ekser zamanda keyfiyet-i fütûhâttan ve merhum mağfirlehu Sultan Süleyman Han Gazi -rahmetullahi teali aleyh- gazavatından bahs ve kelâm vaki' olur. Hatır-ı fatire-i hutur itdiği ba-vücûd kılleti bi-zaat* بظاعت *ve adem-i istitâat bazı tevârihden vesikadan mesmû' olanları yaddast olmak içun sebt u tâhrir eyleyem ve eğerçi çün jinde-i dervişan-ı sad-pâreden duhte ve çün delk-ezrâk pûşan her renk ile âmihte yani mizan-ukâlada sencide olan tevârih-i füzelâdan doz-dide ise dahi mercu u memûldur ki manzûru olan eshâb-ı devlet-i dameni afv ile mestûr ve bu babda acz-i maz'ûr buyurala (ayn). Men mütearifem ki kâr-ı men cümle hatast.* Peçevi İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevi,** İstanbul; Matbaa-i Amire, 1283 (1864–1865), sf. 2-3; Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 467, 1. Baskı, 1981, sf. 1

ahbârdan haberdâr olup ölümlü dünyada meydana gelen ibretlik olaylardan ders çıkarmaktır.[382] Ortaçağ Hristiyan tarihyazıcılığıda da durum İslam tarihyazıcılığından pek farksız değildir. Örneğin adalet, korku, tecelli, günah, ahlâk, birlik ve beraberlik gibi konular Hristiyan tarihyazımındaki temalar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu temaları ibret ve ders vererek ortaya koyan ise Hristiyan tarihyazımıydı.[383] Bu denklemde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarihçilerde de nasihat vermek veya ibret olabilecek olayların kurgulanarak anlatı tarzında sunulması, o dönem için yadırganacak bir durum değildi. Hatta toplumun refahı için de bunun yapılması elzem olarak görülmekteydi. Örneğin XVI. yüzyılda yaşamış önemli tarihçilerden biri olan Ramazanzâde Küçük Nişâncı Mehmet Paşa[384], Nişancı Mehmet Paşa Târihi veya Târih-i Ramazanzâde *(Siyer-i Enbiyâ-i İzâm ve Ahvâl-i Hulefâ-i Kirâm ve Menâkıb-ı Selâtin-i Osman= Büyük Peygamberlerin Yaşamları ve Ulu Halifelerin Halleri ve Osmanlı Sultanlarının Menkıbeleri)* olarak bilinen ve Hadisat (Hadiseler) olarak sadeleştirilen eserinin mukâddimesinde şunları kaydetmiştir: *Önemli olan şudur ki padişâhların en seçkini olan, hülâsa cihân meleklerinin ve devrinde bütün ülkelerin hâkimi "Hz. Süleyman Han zeval bulmasın. Hâlife olarak daima fazilet ilimlerine ve dini bilgilere önem vermiştir. "Men lahz ve ehtibar ve ittiaz ve itibar" -Her kim mülahaza eder ve haber edinirse nasihatlenir ve ibret alır- sözü muktezasınca geçmiş olayların tecrübelere sebep olduğunu iyi bilen bir padişahtı. O bilirdi ki öğrenmek, tarihleri araştırmak incelemek, geçmiş sultanların hayatlarını tetkik etmek ve mevcût haklı şöhretleri devam ettirmek hâli boş bir şey değildir. Çünkü bunun içinde söylenmiş şu söz takdire şayandır: "Fiha mevizete limen tezekker ve tezekkere li men tedbir" –Tarih maceralardan*

[382] R. Stephen Humpreys, **İslam Tarih Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması-,** çev. Murtaza Bedir-Fuat Aydın, İstanbul; Litera Yayıncılık, 9, 2004, sf. 166-175; İmaduddin Halil, **İslâmın Tarih Yorumu (et-Tefsirü't-Tarih lil-İslam)**, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul; Basın Yayın Ltd., 1998, sf. 263-282; Mehmed Şemseddin (Günaltay), **İslam'da Tarih ve Müverrihler**, İstanbul; Evkâf-ı İslâmiyye Matbası, 1339, sf. 10-18.

[383] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı,2012, ss. 1681-177; Mark. T. Gilderhus, **Tarih ve Tarihçiler –Tarihyazıcılığına Giriş-**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, ss. 14-163; Arnaldo Momigliano, **Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri**, çev. Güneş Ayas, İstanbul; İthaki Yayınları, 1. Baskı, 2011; sf. 23-42.

[384] Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 42; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 115-116; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 280.

(olaylardan) hatırlayanlar için nasihat, düşünenler içinse tedbir vardır–.[385] Çünkü Osmanlı tarih yazıcıları ahvâle (hallere) olaylar kadar önem verirdi. Hatta bazı durumlarda hallerden kasıt bu dünyada meydana gelen ibretlik olaylardır. Yine aynı şekilde Târih-i Cevdet'in kaynaklarından da biri olan ve ağırlıklı olarak 1182-1888 (1768-1774) Osmanlı-Rus Savaşını anlatan Mustafa Kesbî Efendi eserinde şu şekilde yazıyordu: *Tastîr u beyân olunan (yazılan ve ifade edilen) ahidnâme ve hudûdnâme aynı ile bilâ noksan u ziyâde nakl olundu. (eksiksiz ve fazlasıyla aynen yazıldı) Azak Kal'ası ve Ten Suyu ve Kuban Nehri ne mahaldedir ve bu gûne kat' olunan (ayrılan) hudûdun Devlet-i Aliyye'ye ba'de zemân (nice zaman sonra) ne derecelerde mazarrâtı zuhûra geleceği şerh u beyândan birûndur. (ne kadar zaman sonra zarar getireceği açıklamanın ve ifadenin dışındadır) Bu sebebden tesvîd-i kitâba (kitabın yazmasına) İbretnümâ-yı Devlet/1213 (1798-1799) târîh olmağla dikkat ve mezâyâsına kesb-i ıttıla' dâ'iyyesinde olunur ise (önemi ve meziyetleri içtenlikle bilinirse) zâtında ibretnümâ-yı devlettir.*[386] Görüldüğü üzere 1739'daki antlaşmanın Osmanlı'nın başına ne dertler açtığından yakınan Mustafa Kesbî, tarihyazımı örneği olan eserine neden devletin ibretlik olayını gösteren kitap olarak başlık attığını bu şekilde açıklamaktadır. Yani tarih, aynı zamanda ibretlik olayları gösteren bir kitaptır. Yine buna benzer bir durum, kötü bir sonla karşılaşan Osmanlı padişahı II. Osman dönemini anlatmaya çalışan Hüseyin Tûgî'nin eseri için de sözkonusudur. Çalkantılı bir süreci anlatan Hüseyin Tûgî'nin eserinin ismiyse *Musîbetnâme'*dir. Hasan Tûgi'nin (Monlâ=Molla Hüseyin) eserinin başına yazdığı mesnevisinin iki beyiti örnek olarak şu şekildedir: *Yüri yaz fitnesin devr-i zamânun/Ne gûne olduğın Osmân Hân'un… Bin otuzbir içinde gördüğüm ger/Musîbetnâme'dür yazsam ser-â-ser (baştanbaşa)*[387] Kısacası Osmanlı tarihyazıcıları için tarih aynı zamanda kötü olayları insanlara gösteren bir tarihyazımıdır. O yüzden onlara göre tarihin (tarihyazımının) didaktik ve ahlâkî bir misyonu da vardır.

Osmanlı tarihyazıcıları için tarih (tarihyazımı), olayların ve haberlerin niteliği ve niceliği yanında olayların ve haberlerin sebepleriyle ve sonuçlarıyla anlam

---

[385] **Nişancı Mehmet Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli –Hadisat-,** sad. Enver Yaşarbaş, İstanbul; Kamer Neşriyat ve Dağıtım, 1983, sf. 14.
[386] Mustafa Kesbî, **İbretnümâ-yı Devlet, (Tahlil ve Tenkitli Metin),** haz. Ahmet Öğreten, Ankara; TTK, 2002, sf. 28.
[387] Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme (Tahlil-Metin ve İndeks)** haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara; TTK, 2010, sf. 4.

kazanan bir kavramdır. Örneğin XVI. yüzyılın ikinci yarısında Gelibolulu Mustafa Âlî' tarafından yazılan eserin ismi *Künhü'l-Ahbâr*dır. Arapça bir isim tamlaması olan Künhü'l-Ahbâr, *haberlerin özü, esası* anlamına gelmektedir.[388] 1066-1116/1656-1704 yıllları arasını anlatan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın eserinin ismi *Zübde-i Vekayiât*'tır. Zübde-i Vekayiât ise *olayların özü, esası* anlamına gelmektedir.[389] Yine XIX. yüzyılda kurumları ve örgütleriyle Osmanlı Tarihi hakkında bilgi alınan Mustafa Nuri Paşa'nın[390] *Netâ'yic ül Vukûât (Netâ'yicü'l-Vukûât)*[391] adlı bir eseri vardır. Bu eserin isminin *Olayların Sonuçları* olarak adlandırılması bu yüzden önemlidir. Artık olayların sebep ve sonuçlarını ortaya koyan bu gibi eserlerin sayısında nicelik ve nitelik olarak bir değişim sözkonusudur. Çünkü olayların sebepleri ve sonuçları, insanın ahvâlini ortaya koyan ve insanlar hakkındaki ahbârın (haberlerin) niteliği belirleyen en önemli unsurdur. Ayrıca olayların (aynı zamanda ahvali ortaya koyan haberlerin) sebep ve sonuçları, XIX. yüzyıl'da, tarihin bilim olmaya başlamasıyla bilimsel bir determinizm anlayışına dönüşecektir. Bu husus moderniteyle birlikte Avrupa'daki tarih felsefecileri arasında Osmanlı'dan daha önce tartışma konusu olmuştu. Hatta teorik ve pratik açıdan ciddi bir uygulama alanı da bulmuştu. XIX. yüzyılda pozitivist anlayışın izlerinin görülmesiyle Osmanlı tarihyazarları ve düşünürleri de bilimsel determinizm konusunda eserlerinde yaklaşımlarını ortaya koymaya başlamışlardır. Fakat belirtmek gerekir ki daha önceleri özellikle İbn Haldun'un etkisiyle, olayların gidişatında Allah'ın belirleyiciliğinin kabul edildiği ilâhi determinizm ve büyük adamların belirleyici kabul edildiği sosyal determinizm yaklaşımının izleri Osmanlı tarihyazıcılarının

---

[388]Mustafa Bin Ahmed Bil Abdü'l-Mevla (Âli), **Künhû'l-Ahbâr**, Takvimhane-i Âmire Matbaası, 1277-1285 [1860-1868], 4 Rükn, 5 cilttir; Mustafa Bin Ahmed Bil Abdü'l-Mevla (Âli), **Künhû'l-Ahbâr**, Takvimhane-i Âmire Matbaası, 1277-1285 [1860-1868], 4 Rükn, 5 cilttir; Gelibolulu Mustafa Âli, **Künhû'l-Ahbâr, Dördüncü Rükn,** Osmanlı Tarihi, c. II. Dizi, İndeks, haz. Ahmet Uğur-Ali Çavuşoğlu, Ankara; TTK, 1. Baskı, 2014.

[389] Defterdâr Sarı Mehmed, **Zübde-i Vekayiât**, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara; TTK, 1995.

[390] Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 403-44; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 262.

[391] Mustafa Nuri Paşa, **Netâ'yicü'l-Vukû'ât,** İstanbul; Matbaa-yi Âmire, 1294; Mustafa Nuri Paşa, **Netâ'yicü'l-Vukû'ât,** İstanbul; Uhuvvet Matbaası, 1327; Mustafa Nuri Paşa, **Netâ'yic-ül Vukû'ât Kurumlarıyla ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi I-II-III-IV**, haz. Neşet Çağatay, Ankara; TTK Basımevi, 2. Baskı, 1987, sf. XIII-XIV; Mustafa Nuri Paşa, **Netâ'yicü'l-Vukû'ât I-IV, -İndeksli Tıpkı Basım-,** Haz. Yılmaz Kurt, Ankara; TTK, I. Dizi, Sayı: 7, 2014; **Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV; Mustafa Nuri Paşa Netâ'yicü'l-Vukû'ât**, Haz. Yılmaz Kurt, Ankara; Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2008; **Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV; Mustafa Nuri Paşa Netâ'yicü'l-Vukû'ât**, Haz. Yılmaz Kurt, Ankara; Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 2014.

düşünce dünyalarında ve onların tarihyazımında belirgindi.[392] Yani tarihyazımında edebiyatın ölçüt olduğu geleneksel dönemlerde de olayların sebep ve sonuçları tarihyazıcıları tarafından üzerinde düşünülen ve tarihyazımında da uygulama alanı bulan bir hususdu. Daha sonra, özellikle bilimin tarihyazımında ölçüt olarak alındığı XIX. yüzyılda, bilimsel determinizm yavaş yavaş geleneksel dönemdeki teolojik determinizmin yerini almaya başlamıştı. Aslında determinist yaklaşımdaki bu dönüşüm tarihyazımındaki diyokronik boyutu olan bir zihniyet dönüşümünün de ifadesiydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarih konusundaki yaklaşımlarıyla söz sahibi olan âlimlerden biri de *Hacı Halife*, *Hacı Kalfa* olarak tanınan Kâtip Çelebi'dir. Kâtip Çelebi, XVII. yüzyılda yaşamıştır. Birçok sahada nitelikli birçok eser vermiştir. Özellikle *Fezleketü'l-Akvali'l-Âhyâr fi-İlmi't-Târîh ve'l-Ahbâr* (Ahbâr ve Târîh İlmi Hakkında En Hayırlı Sözler Fezlekesi anlamına gelir. Bu eser Fezleketü't-Tevârih olarak da bilinmektedir.) adlı Arapça bir eseri vardır. Bu esere zamansal bir yol gösterici olarak yazdığı *Takvimü't-Tevârih* (Tarih veya Tarihler Takvimi) adlı bir eseri daha kaleme almıştır. Bu iki eser birlikte *Târih-i Kebir* (Büyük Tarih) olarak adlandırılmaktadır. Kâtip Çelebi'nin Türkçe bir Tarih Fezlekesi[393] de bulunmaktadır. Ayrıca Johan Carion tarafından Latince olarak yazılmış *Chronik* (Kronik) adlı eserin bir tercümesi olan *Tarih-i Frengi* (Avrupa Tarihi) adlı eser de ona aittir.[394] Yunan ve Hristiyanlık tarihi (*İrşadü'l Hayâra ilâ Târihü'l-Yunan ve'n Nasâra*)[395] ve İstanbul

[392] Aslında İslam felsefesi içerisinde yer tutan ve olayların gidişatında belirleyiciliği irdelenen kûllî irâde-cûzî irade konusudur. Paragrafta ortaya konulan tespite Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vekâyinüvisi Nâ'imâ Mustafa Efendi örnek olarak verilebilir. Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997, ss. 58-60; Ali Çoşkun, **Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği–,** İstanbul; İz Yayıncılık, 426, 1. Baskı, 2004, ss. 107-147

[393] Kâtib Çelebi, **Fezleke-i Kâtib Çelebi,** Der Saadet, Ceride-i Havadis Matbaası, 1286.

[394] Kâtip Çelebi, **Tarihi-i Frengi Tercümesi**, Haz. İbrahim Solak Konya, Palet Yayınları, I. Baskı, 2010; Bursalı Mehmed Tahir Bin Rıf'at, **Müverrihîn-i Osmâniyye'den Â'lî ve Kâtib Çelebi'nin Tercüme-i Halleri,** Selanik; Hamidiye Mekteb-i Sanayi' Matbaası, 1322, ss. 18-43; Orhan Şaik Gökyay, **Kâtip Çelebi'den Seçmeler**, İstanbul; MEB Devlet Kitapları, 1968, sf. 1-128; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 44-46; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 214-223; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 65.

[395] **Kâtip Çelebi'nin Yunan ve Hristiyan Tarihi Hakkındaki Risalesi** -*İrşadü'l Hayâra ilâ Târihü'l-Yunan ve'n Nasâra*-, haz. Bilal Yurtoğlu, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 416, 1. Baskı, 2012, 158 sayfadır.

tarihi (*Târih-i Konstantiniyye ve Kayâsıra*[396]) gibi daha başka çalışmaları da bulunan Kâtip Çelebi'nin tarih kavramına yaklaşımları, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarih kavramına yaklaşımlar konusunda yapılacak bir incelemede üzerinde durulması gereken bir husustur. Çünkü Kâtip Çelebi, tarih kavramına hem tarihyazımı uygulamalarıyla hem felsefesiyle hem de çeviri faaliyetiyle farklı bir perspektif katmış bir insandır. Örneğin *Fezleketü'l-Akvali'l-Âhyâr fi-İlmi't-Târîh ve'l-Ahbâr* adlı eserinin mukaddimesi dört fasıldan oluşmaktadır. Bu bölümün ikinci faslında tarihin manâsından, mevzusundan ve faydalarından bahseder. Ayrıca bu çalışmasında kullandığı eserleri ve yazarları da üçüncü ve dördüncü fasıllarında ortaya koyar. (Bibliyografik özelliği de vardır.) Daha sonra üç usûl bulunmaktadır. El-Uslu'l-Evvel (Ulâ) yani Birinci Usûl, iki kısımdan oluşur. Birinci kısım ise üç fasıldan oluşur. Bu bölümlerde sırasıyla yaratılış, kıssasü'l-enbiya (Peygamberler Tarihi) ve Hûlafâ'yı Raşidin (Dört Halifeler Dönemi) dönemi anlatılır. Birinci uslun ikinci kısmında ise üç fasıl bulunur. Birinci fasılda İslâm'dan Önce kurulmuş devletleri (fî mülûkü'l-kable'l-İslâm) anlatır. Bu bölümü İran hanedanlarından (El-Fişdadiyan –Pişdediyan-, El-Kiyaniyan, El-Eşfatiya –Eşkaniyan-, Es-Sasaniye –Sasaniyan-) başlatır. Dünya tarihi için önemli olan diğer hanedanları ve soyları (Yunan, Rum, Mısır, Ben-i İsrâil…) tek tek belirtir. İkinci Fasılda ise İslam'dan sonraki mülkleri (devletleri) zamanlarına göre tertip eder ve bu devletleri on zaman dilimi içine yerleştirir. Üçüncü faslı ise zorba idareciler ve yalancı peygamberler için kullanmaktadır. İkinci usûl ise iki kısımdan oluşur ve bu ikinci kısmın birincisi üç fasıldan oluşur. (İkinci kısımda ise herhangi bir fasıl bulunmaz.) Bu bölümlerde ağırlıklı olarak, arzın heyeti (teşekkülü) ve örfi iklimler (Birinci Fasıl), Arap kabileleri ve milletleri (İkinci Fasıl) ve üçüncü faslında ise isim, lakap, künye, nisbe ve vefeyat kaideleri üzerinde durmaktadır. İkinci usûlün ikinci kısmında bahsi geçen kabilelerde, milletlerde, şehirlerde yaşayan önde gelen insanları ale tertibû'l-hurûf yani harf sırasına göre düzenlemiştir. Bu bölümlerde din büyüklerinden âlimlere ve hatta önde gelen isimlere kadar inen bir hiyerarşi vardır. Önemli devlet adamları, idareciler ve hatta meşhur kadınların isimleri yer alır. Üçüncü usûlde ise Hicretten Kâtip Çelebi'nin zamanına kadar (H. 1000/ M, 1591-92) gerçekleşen olayları bazı takvim sistemlerini de gündeme getirerek vermeye çalışır. Bu çalışmasında bazı

[396] Kâtib Çelebi, **Târîh-i Konstantiniyye ve Kayâsıra -Tıpkıbasımıyla-,** çev. İbrahim Solak, İstanbul; Gençlik Kitabevi, Birinci Baskı, 2009.

genel-geçer bilgileri verdikten sonra vakaları kronolojik olarak vermeyi ihmâl etmemiştir. Çalışması sonuç (El-Hatime) ile bitmektedir.[397]

Kâtip Çelebi'nin bu eser paralelinde yazdığı ve Tarih-i Kebir içinde değerlendirilen diğer eseri de Takvimü't-Tevârih'tir. Bu çalışma aslında bir dünya tarihidir. Daha sonra dahi üzerinde bazı ilaveler, eklemeler ve düzenlemeler yapılmış bir eserdir. Hatta onu temel alan bazı çalışmlar yapılmıştır. Kâtip Çelebi, eserinin giriş kısmında (Hâzâ Kitab-ı Takvimü't-Tevârih) verdiği bilgide neden çalışmasında tarihî olaylar hakkında uzun bilgi vermeyip olayların özetini verdiğini; çalışmanın gayb ile uğraşmak olmadığını ve bunun zaten dinen yasak olduğunu; çalışmasının bir cetvel ve fihrist şeklinde olduğunu; tarihi dönemleri; peygamberler tarihini; on iki hayvanlı takvimden bahsedecek kadar Türklerin Tarihini (Zikr-i Tarih-i Türkî); İskender ve İran Tarihi'ni; Celâli, Farsî, Hicrî, Kıbtî, Rûmî, Tufan'dan bahsederek sayısal mukayeseli tarih cetvellerini (takvimleri) ortaya koymuştur. Daha sonra bu eserde tarihi olaylar Hz. Âdem'den itibaren (İbtidâ'-i Târih-i Âlem ve Hubût-ı Âdem Aleyhi's-selâm) Hicri 1058/1648-1649 yılına kadar cetveller halinde (Bazı nüshalarda en son cetvel başlığı Hicri 1050/1640-1641 tarihidir) getirilir. Olayların kronolojik sıralaması bittikten sonra *Levha-i Selâtin 'Âlem-i Mülûk Ben-i Âdem Cedvel-i Mülûk-ı Pişin* olarak geçen cetvelde, Kâtip Çelebi İslâm Öncesi kadim medeniyetleri ortaya koyarak Fezleketü't-Tevârih paralelinde tarihsel seyri tekrar gündeme getirmiş olmaktadır. Devamında ise İslam'dan sonraki (Bade'l-İslâm) tarihsel süreçte Dört halife dönemi, İslâm devletleri (Halife-i Mülûk-ı İslâmiye), kurulduğu yer, kuruluş ve yıkılış tarihi, saltanat süreleri (İslâm Öncesi çizelgedeki gibi) dâhil olmak üzere cetvel şeklinde verilmiştir. Daha sonra Osmanlı sultanları, vezir-i azamlar, meşâyih (şeyhler), Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri, hacegân, nakibu'l-eşrâf, İstanbul kadıları için düzenlenmiş cetveller yer alır. Sonuç (Hatime) kısmıyla Kâtip Çelebi bu çalışmasını bitirir.[398] Görüldüğü üzere Kâtip Çelebi'nin

---

[397] Hacı Halife, **Fezleketü'l-Akvali'l-Âhyâr fi-İlmi't-Târîh ve'l-Ahbâr (Fezleketü't-Tevârih) – Târihu Mülûk-i Âl-i Osman-**, Haz. Seyyid Muhammed Es-Seyyid, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2009, sf. 77-81; Orhan Şaik Gökyay, **Kâtip Çelebi'den Seçmeler**, İstanbul; MEB Devlet Kitapları, 1968, sf. 12-13; Mükrimin Halil Yinanç, *"Fezleket Akvâl El-Ahyâr Hakkında"*, **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara; TTK, 3. Baskı, 1991, ss. 93-100.

[398] Kâtip Çelebi, **Takvimü't-Tevârîh –İndeksli Tıpkı Basım–,** Haz. Semiha Nurdan, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2009; Orhan Şaik Gökyay, **Kâtip Çelebi'den Seçmeler**, İstanbul; MEB Devlet Kitapları, 1968, sf. 15; M. Tayyib Gökbilgin, *"Kâtip Çelebi'nin Kronolojik Eseri: Takvimü't-Tevârih"* **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara; TTK, 3. Baskı, 1991, ss. 101-119; Bilal Yurtoğlu, **Kâtip Çelebi**, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 373, 1.

tarih felsefesi, tarihyazımına yansımıştır. Evrensel tarih ile yerel tarih, dinler tarihi, şehir tarihi, kronoloji ve takvim, biyografi, bibliyografya vb. tarihyazımı ile ilgili unsurların önemli bir kısmı Kâtip Çelebi'nin eserlerinde kendine yer bulmuştur. O yüzden Kâtip Çelebi'nin tarih kavramı hakkındaki yaklaşımları, teorik ve pratik olarak düşünülürse, oldukça ilmîdir. Eserlerinde tarihin ilim ve fen olduğunu eserlerinde sürekli vurgulamaktadır. (Tabi buradaki ilim ve fen kavramı modernitenin getirisi olan ve günümüzdeki anlaşılan şekliyle değildir.)

XVIII. yüzyılda ilk kez Türk matbaasını Osmanlı topraklarında kullanan şahsiyet olarak *İbrahim-i Müteferrika (1674-1747)* kabul edilir. İbrahim Müteferrika, bu matbaada dokuzuncu kitap olarak *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmü'l-Ümem* (Milletlerin Düzeni Hakkında İlmî Usüller –Yöntemsel Düşünceler–) adlı eseri basmıştır. Bahsi geçen bu kitap, Evâsıt-ı Şaban 1144 (12/13 Şubat 1732)'de 500 adet olarak basılmıştır ve 1 kuruşa (30-100 franka) satılmıştır. İbrahim Müteferrika'nın yazmış olduğu bu eser, Saray erkânına ve Sultan'a Avrupa'da uygulanan yeni askeri eğitim ve düzeni ile savaş teknik ve yöntemleri hakkında bilgi vermektedir. Bu yenileşme sürecinin orduya uygulanması için yetkilileri bilgilendirmek amacıyla yazılmıştır.[399] Bu eserin ikinci babı coğrafya fenninin faydalarını özetleyerek beyân etmektedir. (*İcmâlen menâfi'-i "fenn-i coğrafya" beyânındadır.*) Bu bölümde coğrafyayla tarihi birlikte ele alan İbrahim Müteferrika, eserde bu birlikteliği şu şekilde açıklamaya çalışmaktadır: *Âleme ibret olan ve Âdemoğlunun görüş ufkunu genişleten tarih ilminin, aslında kadirbilir bir dost, itibârı yüce devlet görevlilerince bilinmesi vacib ve lüzumlu, hakikatleri gözeten bir rehber olduğu şüphesizdir. Coğrafya ilmi ise, tarihî ilimlerin tesbitinde son derece yararlı olup ona, emniyetli ve kolay yollar gösterir. Çünkü ilk yaratılıştan, yani Hazret-i Âdem'den bu ana gelinceye kadar geçip giden zaman insanoğlunun maceraları, vak'aları ve olayları ile dopdoludur.*

Baskı, 2009, ss. 87-109. Bursalı Mehmed Tahir Bin Rıfat Takvimü't-Tevârih hakkında şu bilgiyi veriyor: *Müellifinin ifadesine göre iki ayda ikmâl eylediği bu eser Fransızların kronoloji (Chronologie) didikleri tarzda fihris-i vakâyı' zemininde bir eser-i makbûl olub Şakayik-i Numaniyeye zeyl yazan Şeyhî Mehmed Efendi ile İbrahim-i Müteferrika taraflarından tezyil idilmişdir. Matbûâtın ilk devrlerinde metni Der Saâdetde tab' olunduğu gibi İtalya müşteşriklerinden Rinaldo Karlo tarafından dahi İtalyanca tercüme ve tab' olunmuşdur.* Bursalı Mehmed Tahir Bin Rıf'at, **Müverrihîn-i Osmâniyye'den Â'lî ve Kâtib Çelebi'nin Tercüme-i Halleri,** Selanik; Hamidiye Mekteb-i Sanayi' Matbaası, 1322, sf. 37.

[399] Hüseyin Gazi Topdemir, **İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı**, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınladığı, Kültür Eserleri Dizisi, 351, 2002, ss. 44; Tanzimat Öncesi Türkiye'de neşriyat hareketleri için bakınız. Server R. İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, Ankara; MEB, Araştırma İnceleme Dizisi, 80, 2000, sf. 26.

İlim yapmak ve olayların gerçeğine inmek istediğinde olan eğitimciler (erbâb-ı ma'ârif), tarih kitaplarında bir kavmin ve kabilenin durumlarını ve maceralarını okurlar. Ancak bu durumda coğrafyanın sayfalarını da açıp o kavmin ve o kabilenin yerleşmiş oldukları yerleri bulup gördüklerinde, sanki kendileri o mahalde imiş ve o olayda bulunmuş gibi durumu anlarlar ve bu sayfalar gönüllerinin derinliklerinde saklanır ve öylece kalır.[400] Görüldüğü üzere İbrahim Müteferrika, özel anlamda coğrafya-târih ilişkisini ortaya koyduğu gibi genel anlamda ise milletlerin düzeni sağlamak ve askeri açıdan yenilenmek için coğrafya ve tarih gibi teorik bilgilerin de önemine işaret eder. Ayrıca bir yönüyle de tarihî olayların ortaya çıkışında, zaman ve mekân faktörünün belirleyiciliği üstünde durur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vekâyinüvisleri de bir devlet memuru statüsünde olmalarına karşın diğer Osmanlı tarihçileri gibi tarih kavramına kendi açılarından bakmışlardır. Vekayinüvislerin bu yaklaşımlarını eserlerindeki uygulamalarında görmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk vakanüvisi olarak XVII. yüzyıln ikinci yarısında ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Halepli Na'imâ Mustafa Efendi kabul edilir. Vekayinüvislerin eserleri ilk zamanlarda resmî olarak yazılmış müsveddelerden ibaretken daha sonra zamanla Osmanlı Tarihi'nin belli dönemlerini anlatan kaynak eserlere dönüşmüştür. Bu kapsamda ise Na'imâ Mustafa Efendi'nin çalışmasının ismi *Ravzatü'l-Hüseyin fi Hülâsatü'l Ahbârü'l Hafikiyn* (Doğu'nun ve Batı'nın Haberlerinin Özeti Hakkında Hüseyin'in Bahçesi) olarak geçmektedir. Ayrıca eser literatürde Târih-i Naimâ yani Naimâ Târihi olarak da bilinmektedir.[401] Na'imâ Mustafa Efendi her ne kadar resmî devlet

---

[400] *İbret-nümâ-yı 'âlem ve basîret-fezâ-yı benî-Âdem olan 'ilm-i tevârih hadd-i zâtında bir 'ilm-i refîu'l-kadr ve celîlü'l-itibâr ve müdebbirân-ı devlete 'ilm-i ma'rifeti vâcib ve lâzım bir reh-ber-i hakikât-perver oldığı beyândan müstağnîdir. Fenn-i coğrafya ise 'ulûm-ı tevârihin zabt u rabtına medâr-ı 'azîm ve tarîk-i suhûlet-rehîn oldığı zâhir ve nümâyândır. Zirâ 'ibtidâ-yı hilkât Hazret-i Âdem'den bu ana gelince, ser-güzeşt-i benî-Âdem'e ve bi'l-cümle vekâyi' ve havâdis-i rüzgâra ilm u 'ıttılâ tahsîlinden sû-mend olmak arzu ve 'iştiyâkında olan erbâb-ı ma'ârif ve kütüb-i tevârihde bir kavm ve kabîlenin hâl-i sergüzeştin görüb, [26/a] ve işitdikde fi'l-hâl sahâyif-i coğrafyayı açub, ol kavm ve kabîlenin meskenleri olan mahalli bulub, nazar eyledükde, varmış ve görmüş ve vak'ada bulunmuş mertebede vâkıf-ı ahvâl ve kaziyye sahîfe-i dil u derûnunda mahfûz ve sabit ve ber-karâr olur.* İbrahim Müteferrika, **Usûlü'l-Hikem fî Nizâmü'l-Ümem,** fî Beldetü't-Tayyibetün Konstantiniyye, Dârü'l-Tıbâatü'l-Âmire, Evâsıt-ı Şa'bân-ı Muazzam 1144/12-13 Şubat 1732, sf. 26/a-b; İbrahim Müteferrika, **Milletlerin Düzeninde İlmî Usüller [Usûlü'l-Hikem fî Nizâmü'l-Ümem],** sad. Ömer Okutan, İstanbul; MEB Yayınları, Türk Klasikleri, 1165, 1990, sf. 68-69; Adil Şen, **İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fî Nizâmü'l-Ümem,** Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 184, 1995, sf. 159.

[401] Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 53; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve**

vekayinüvisi olarak görülse de onun da bir tarih yaklaşımı (tarihyazıcılığı yöntemi ve anlayışı) olduğu unutulmaması gerekir. Hatta yazar bahsi geçen eserinin mukaddimesinde tarih kavramı hakkındaki yaklaşımını hem nesir hem de nazım olarak açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin *Çünkü tarih fenni amacı şerefli, faydası çok ve konusu büyük olan bir mezheptir (yoldur). Büyük eski âlimlerden birçok tarihçi dünyanın karaları üzerinde gerçekleşen acayip vakaları ve bukalemun (değişen) zamanın garip hadiselerini toplayıp yazarak günlerin haberlerinden ve insanların eserlerinden düzenli bir şekilde birçok kitap yazdılar* diye zaman ve mekân ilişkisinde tarihin önemini ortyaya koymaktadır.[402] Na'imâ Mustafa Efendi aynı bölümde tarihyazıcıları için lazım gelen bazı şartları ve önemli kaideleri yedi maddede belirtir. İlk olarak tarihçilerin doğru sözlü olmaları gerektiğini, gerçek bilgi ile gerçek olmayan bilginin ayrımını yapmalarını (batıl olanı yazmamalı) ve olayın gerçeğini bilenlerden soruşturarak araştırma sonrasında ortaya çıkan gerçeği tarih (tarihyazımı) olarak yazmalarını istemektedir. İkincisi tarihçiler yaygın ve uydurma sözlerden uzak durmalıdırlar ve hatta olayları bilenlere danışıp araştırarak temellendirilmiş (mevsuk) bilgiyi yazarak yanlışa götürecek bilgiden kaçınmalıdırlar. Halk arasında ortaya çıkan, işin ehli tarafından ortaya konmamış olan haberlere ve olaydan haberdar olmayan kimselere güvenmemeleri gerektiğini belirtir. Üçüncüsü tarih yazıcıları belli bir zamanının insanına ve devletlerine ait her türlü olayların ve hallerin (savaş, barış, sefer vb.) sebeplerini de dikkate almaları gerekir. Bahsi geçtiği şekilde olaylardan haberdar olmaları ve bu olayları sadece nakletmekle yetinmeyip kıssadan hisse (didaktik ve ahlâkî bir ders) vermeleri de gerekmektedir. Dördüncü olarak tarihyazıcılarına yazma işinin risklerinden biri olan ifrattan (aşırılık) kaçınmalarını, kişileri hedef almamalarını ve durum ne ise onu olduğu gibi yazmaları

Eserleri, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 268-270; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 271-272; Ahmet Refik, **Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları**, haz. Dursun Gürlek, İstanbul; Timaş Yayınları, 357, 2. Baskı, 1999, ss. 177-191; Asaf Hâlet Çelebi, **Naimâ,** Ankara, Hece Yayınları, 57, 1. Baskı, 2003, ss. 7-23.

[402] *Çün fenn-i târih şerifû'l-gaye cemmü'l-fâ'ide bir matlab-ı azîzü'l-mezhebdir. Kudemâ-i kâmilinden neice müverrihîn acâ'ib-i vekāyi' rub' meskûn ve garâ'ib-i havâdis-i dehr-i bukalemûnu cem' u tastîr edip ahbâr-ı eyyâm ve âsâr-ı enâmı mutazammın nice kütüp tahrîr ettiler.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ,** Der Saâdet; Matbaa-i Âmire, 1280, c. I, sf. 5; Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Yayınları, 2007, c. I, sf. 3. Zuhuri Danışman'ın bu metni çevirisi ise şöyledir: *"Tarih fenni fevkalade faydalı bir ilimdir. Eskilerden nice değerli kimseler dünyanın her tarafında meydana gelen hadiseleri toplamışlar, işittiklerini yazmışlar ve böylece muhtasar ve mufassal birçok kitaplar vucuda getirmişlerdir."* Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, I. Cilt, sf. 30.

gerektiğini öğütler. Aynı şekilde methedilmeye layık olmayan kimseleri de övmemelerini vurgular. Beşincisi tarihçiler anlamsız, ağdalı sözlerden ve belirsiz kelimelerden kaçınmalıdırlar ve anlatmak istediklerini anlatmak istediklerine uygun bir dille anlatmalıdırlar. Tarih anlatısına uygun olan bir dil kullanmalıdırlar. (Havass için yazılan Utbî ve Vassâf tarihlerine yazım yönünden dikkat çekiyor.) Altıncısı tarihçiler bildikleri güzel hikâyeleri ve fayda getirecek kıssaları, nazım ve nesire uygun olacak şekilde (biçim-içerik uyumu) tarih yazarken kullanmalıdırlar. Yedinci olarak da Na'imâ Mustafa Efendi, tarihçilerin hem ilmin ahkâmından (daha ilm-i nücum ve takvim sistemi kastedilir) haberdar olmalarını hem de bu ahkâmın ortaya çıkardığı fennin yöntemine göre eserlerini araştırarak oluşturmalarını istemektedir. (tarih koyma, tarihin kronoloji ve takvim boyutu) Tarihçilerin devlet teşekkülünde (büyük devlet mekanizmaları ile daha alt seviyedeki kabilevi siyasal sistemi yaklaşım olarak ayırır) siyasi halleri ve bu hallerin tesirlerini düşünerek, müspeti mümkün kılan, sağlam delillerle somut eserler ortaya koymalarını önermektedir. Aksi halde ise istenilen yeterliliğe hiçbir zaman ulaşamayacaklarını eserinde belirtir. *Tevârih oldu dehrin (zamanın) tercümanı/Vekāyı bildirir yoktur zebânı (dili)* veya *Nev ü köhne havadis (Eski ve yeni haberler) evvel ahir/ Olur tarihden ma'lûm u zâhir* gibi uzun bir beyit silsilesiyle de hem tarihyazıcılığı hem de tarih kavramını kendi yaklaşımdan daha da anlamlı hale getirmektedir. [403] Görüldüğü üzere Na'imâ Mustafa Efendi her ne kadar resmî bir devlet tarihçisi olarak görülse de tarihyazımı hakkındaki yaklaşımları dikkate değerdir. Çünkü devlet tarihçisi olması bu tarihçinin bir tarihyazımı ölçütü veya yaklaşımı olamayacağı anlamına gelmemelidir. Bu *tarihyazımı ölçütünün bilimsel bir değeri yoktur* gibi tartışmalı bir yaklaşımın var olma ihtimâli vardır. Fakat bu tarihyazıcısının yaşadığı dönem gereği ve ortaya koyduğu yazım türü açısından edebî bir ölçütünün olduğu da başka bir gerçek olarak sosyal bilimcilerin karşısına çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun eseri olan resmî vekâyi'nüvislerinden (devlet tarafından görevlendirilen) biri de Ahmet Vâsıf Efendi'dir. XVIII. yüzyılın sonunda

[403] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ,** Der Saâdet; Matbaa-i Âmire, 1280, c. I, sf. 6-8; Na'imâ Mustafa Efendi, **Na'imâ Tarihi**, İntihâb (seçen) iden Ali Canib, Türk Edebiyatından Numuneler, İstanbul; Devlet Matbaası, 1927, sf. 5-7; Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Yayınları, 2007, c. I, sf. 4-6; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, I. Cilt, sf. 31-32; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, I. Cilt, sf. 31-33.

ve XIX. yüzyılın başında devlet tarafından birkaç kez bu görevde bulundurulmuştur. Kaynak olarak kendinden önceki vekayinüvislerden ve tarihyazıcılarından faydalanmıştır. Birkaç yılık boşluk haricinde bugün için kayıtlarının önemli kısmı basılmasına rağmen tam olarak bir araya getirilememiştir. Tarih kayıtlarının sadece hicri takvime göre 1196/7-1201 (1783-1787) tarihi arasını içeren kısmı daha fazla bilinmektedir. Bu kısım ise *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr* (Haberlerin Hakikatleri ve Eserlerin Güzelleri) olarak literatüre kazandırılmıştır.[404] Ahmet Vâsıf Efendi *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr* adlı eserinin giriş kısmında tarih kavramına hem tarifi hem gayesi hem de faydaları açısından değinmektedir. Ahmet Vâsıf Efendi, âlimler (hükemânın) aklı gelişim ve kullanım aşamasına göre heyûlani, meleke, müstefâd ve tecârüb olmak üzere dört dereceye ayırmıştır. Akl-i tecârübün (tecrübeler) eski ve yeni haberlerin tabiatı (ard arda gelmesi) ve zaman ile devrin değişimesiyle ortaya çıktığını belirtir. İlm-i tarihi ise bu akıl derecelerinden akl-i tecârüb ile ilişkilendirir. Ahmet Vasıf Efendi tarih ilminin içinde çok fazla faydalar saklaması ve gizlemesi, sonradan gelenler için gerekli olan ibreti ve basireti kazandırması, iyi ve kötü ahlâkın teşhisini sağlamasından hareket ederek çok fazla insanı zamanların olaylarından haberdar etmesinden, işlerinde tecrübe kazandırmasından ve birçok maslahatta da tedbirli olmasını sağlamasından dolayı âlimlerin tarih ilmini yüksek bir ilim olarak nitelendiklerinden bahseder. Tarihin sözlüğe göre vakitlerin tarifi manasına olduğunu ve kitaba (yazılı materyaller) belli bir (aynı) zamanın tarihini atmak olduğunu belirtir. Tarihin aslının Arapça tevrîh kelimesi olduğunu ve tef'il babından verrehe (ورخ) fi'linin masdarı olarak ortaya çıktığını yazar. Her bir ilmin ilk iş olarak tanımın, konusunun, amacının ve faydalarının bilinmesinin riâyetin kâidelerinden olduğunu (gerekli olduğu) belirtir. Öyle ki tarihi de bu esasda taifelerin (sosyal grupların) hallerini (toplumsal boyut), doğan soyları, kişilerin eserlerini (sanatları), olaylarını ve hallerini bildiren bir ilim olarak tanımlamaktadır. Tarihin mevzusu peygamberleri, idarecileri (melikler) ve

[404] Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 64-66; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 364-367; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 38-39; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 37-38; Mücteba İlgürel, *"Cevdet Paşa Tarihi'nin Kaynaklarından Vâsıf Târihi"*, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 115-126.

âlimleri (hükemâ) ve daha başka geçmişteki insan hallerini bilmektir. Zikredilen amaca uygun olarak hallerin esasına (niteliğine) da vakıf olunur. Faydasının ise ibret ve nasihat vermesidir. Bu noktada ulemadan bazılarının tarih ilminin taliminin ve öğreniminin zorunluluk derecesine yaklaşacak kadar mühim olduğunu açıkça söylediklerini belirtir. Devletlerin nizâmının korunmasının ve milletlere ait olayların kayıt altında tutulmasında ve önceki idarecilerin uygulamalarıyla geçmiş sultanların kanunlarının yanlış olup olmadığı belirlenmesinde tarihin belirleyici bir rol oynadığını vurgular. Gerçeği değiştirmediği sürece Tarih ilminin, doğru işlerin hükümleri için kıyaslama imkânı sunduğunu ve daha önce hallerin vakit ve zamana tatbiki konusunda çok fayda sağladığını belirtir. Aklî delillerle de ispatlanmış olmasından dolayı da âlimlerin tarih ilmine önem verdiğinden eserinde bahseder. Ahmet Vâsıf Efendi tarih ilminin önemini vurgulmak için İslam tarihinden bir olayla bu durumu temellendirip eserine bir giriş yapar.[405] Görüldüğü üzere Ahmet Vâsıf Efendi de tarihin tanımını ve etimolojik kökeni üzerinde durarak, tarih (tarihyazımı) hakkında geniş bir açıdan yaklaşımını ortaya koymaktadır. O yüzden resmî devlet vekayinüvisi olmasına rağmen eserine tarih ilmi hakkındaki yaklaşımlarıyla başlaması hem bir geleneğin hem de bir tarihyazımı ölçütünün olduğunun göstergesidir.

Tarih kavramı ve tarihyazımı hakkında yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılacak devletin resmî vekâyi'nüvislerinden biri de Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi'dir. Mütercim Asım Efendi'nin ölümünden sonra bu göreve getirilmiştir. Hicri 1223'den (1808) 1236 (1821) yılına kadar olan olayları yazmıştır. Ayrıca Mütercim Asım Efendi'nin yazdığı tarihin devamı olarak dört ciltten oluşan eserinin ismi Târih-i Şani-zâde yani Şani–zâde Târihi olarak bilinmektedir.[406] Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi'nin ortaya koyduğu eserinden onun tarih kavramı ve tarihyazımı hakkındaki yaklaşımlarının anlamak mümkündür. Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi'nin Şânî-zâde Târîhi olarak bilinen eserinin El-*Mukaddimetü fî*

[405] Ahmet Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr,** Haz. Mücteba İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, sf. 2-3.

[406] Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 69-70; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 375-377; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 327-328; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 39-40.

Kavâ'id-i Fenni't-Târîh ve Usûl-i Mutâla'ati't-Tevârih (Tarihin Düşünce Yöntemi ve Târih Fennî Kâideleri İçin Giriş) adlı bölümünde onun yaklaşımları hakkında ipucu bulmak mümkündür. Ona göre tarih ya doğru güvenilir olayları ya da yalan olmayan olayların hikâyelerini kaydetmek ve nakletmekten ibarettir. Bazı tarihler zanlara göre yazılmış olmasından dolayı, zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez (İnne'z zanne lâ yuğnî minel hakkı şey'en).[407] Bu yüzden çoğunlukla insan aklı hatası ve güvenilir olmayan düşüncelerle dolu olduğu gibi, gerçekliği bozulan (sıhhati bozulan) bilgilere de sahiptir. Sanayi tarihleri olarak tabir olunan bir çeşit tarihin mevcut olduğunu, bilgi ile sanayinin icadını ve bulunuşunu içine aldığını ve mancınık vb. aletlerin kullanış tarzının bilgisine sahip olması ve öğretim ile tahsil imkânı tanımasından dolayı hepsinden çok daha faydalı olduğunu belirtir. Tevârih-i mukaddese ve tevârih-i âmme olarak içeriğine göre ve İslamî ilim tasnifine göre (naklî ve aklî ilimler) tarihi ikiye ayırmaktadır. Tevârih-i Mukaddese'nin peygamberlerin yaşantıları, kutsal kitaplar, sahih hadisler ve -din dışı da olsa- dine hizmet eden bazı kitaplar üzerinden ortaya konan bir dinler tarihi olarak belirtmektedir. Tevârih-i Âmme ise kutsal tarihin dışındaki tarihlerdir. Fakat bu tabirden daha çok kastettiği siyasal ve toplumsal tarihtir. Şanî-zade Atâ'ullah Efendi bilginin ontolojik ve epistemolojik durumundan dolayı eski zamanlarda gerçek olan ile gerçek olmayanın birbirine karıştığı anlatmak için mitoloji ile tarihin birbirine karıştırılmaması gerektiği vurgulamaktadır. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak için mâkul olan bilgiye ulaşma temelinde bir ispat arayışı içine de girer. Bunun için de daha çok yazılı belgelerden oluşan kaynakların inkâr edilemez kaynaklar olduğu için dikkate alınması gerektiğini eserinde yazar. Bunu Babil (astronomi ve yazı), Çin (astronomi ve yazı) ve Yunan tarihinden (arkeolojik materyal) bazı örnekler sunarak üç delil ile açıklamak istemektedir. Tevârih-i âmme'nin *takriben dört bin seneden mukaddemi mübîn olur* diye belirterek yazılı kaynakların ortaya çıkmasıyla başlatır. Fakat yazı olmadığından hareketle bu dönemle ile ilgili bilginin ancak tevârih-i mukaddeseye ait kaynaklarla açıklanabileceğini vurgular. Burada geleneksellik vurgusu olsa da hakikat payı da vardır. Halen pre-historik döneme ait bilgi anlayışı üzerine tartışmaların olduğu düşünülürse; insan aklının da somut deliller olmadığı sürece bilemeyeceği dönemler de vardır. (Zaten geçmiş-tarih ayrımı bu mantık

[407] Ku'rân-ı Kerim'de 10. Süre olan Yunus Süresi'nin 36. ayetin ortasında ve 53. Sûre olan Necm Sûresi'nin 28. ayetinin ikinci kısmında bulunur.

üzerinden de hareket etmez mi?) Ayrıca bu durumun başka bir boyutu da Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi yazılı kaynaklara tarih metodolojisi olarak daha fazla önem vermesinden kaynaklanmaktadır. Hatta piramitlerin tarihi kaynak olup olmayacağını dahi sorgular. Fakat Doğu medeniyetlerinin Batı medeniyetlerine göre târih-i âmme bakımından daha da önde olduğunu bazı karşılaştırmalarla ortaya koymaya da çalışır. Yazılı kaynakların tarihçi tarafından biçim ve içerik olarak sunumu üzerine de bazı düşüncelerini ifade eder. Biçimin ne kadar şairâne yazılırsa yazılsın, hakikâti anlatmadıkça bir anlam ifade etmeyeceğini beyan eder. Fakat eski zamanlarda tarih anlayışı olarak edebiyat ölçütünün daha önplanda olduğunu ve o dönemin tarihi eserlerinde biçimin içeriğin önüne geçtiğini de gözden kaçırmaz. Bir tarihyazıcısının devletin bekâsı için neleri yazıp yazmayacağı konusuna da değinir. Geleneksel olarak tarihyazıcılığında bulunan ibret ve nasihat verme eğilimi de onun tarih anlayışında kendini gösterir. Geleneksel eğilimlerine rağmen gerekli durumlarda bir tarihçinin başka bilimlerden faydalanması gerektiğini, bir seferin tarihyazımı olarak nasıl ele alınabileceği örneği üzerinden açıklamaya çalışır. Ayrıca olayı ve yazılı kaynakları, söz ve yanlış bilginin önüne çıkaran Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, Batılı kaynaklar hakkında bilgisi olduğunu eserinde verdiği örneklerle belli eder. (Yabancı dillere hâkimiyeti olduğu bilinir)[408] Görüldüğü üzere Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi'nin tarihyazıcılığının, olayların unutulmadan, değişime uğramadan ve devlet merkezli vermeye çalışan bir boyutu vardır. Fakat onun tarihyazıcılığının başka bir boyutu dikkatli, titiz ve gelişime açık olmasıdır. Batı'daki tarihyazımı geleneklerindeki değişimi ve arkeolojide gelişmeleri takip ettiği eserinde verdiği örneklerle ortadadır. Hem geleneksel hem de modern metodoloji anlayışının bir arada görüldüğü yazarın kendinden sonra gelen vekayinüvisleri de –özellikle Ahmet Cevdet Paşa'yı– hem kaynak hem yöntem olarak etkilediği ise başka bir gerçektir.

[408] Şani-zâde Mehmet At'âullah Efendi'nin tarih tanımı ve özüne göre de tarih yaklaşımı şöyledir: *Tarih ya vekayi-i hakîkiyye-i sâdıkanın yahut hikâyât-ı gayr-i vâkıa-i kâzibenin zabt u naklinden ibaret ve bazı tevârîh mebnî ale'z-zunûn olmak mülabesesiyle 'inne'z-zanne lâ yugnî mine'l- hakkı şey'en' müddeasınca ekseriya hatâyây-ı akl-ı beşer ve tasavvurât-ı adîmetü'l vukû-i gayr-i mu'tebere ile muhtellü's-sıhhattir.* Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi 1223-1237/1808-1821]**, Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 63, 2008, c. I, sf. 14-24 (Cilt 1, 6-17); Halil İbrahim Erol, **Şanîzâde Mehmet Ataullah Efendi'nin Tarih Anlayışı**, Dan. Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2010, ss. 64-90.

Döneminde (XIX. yüzyılda) farklı alanlarda yazdığı eserleriyle ve yerine getirdiği farklı resmî görevlerle bilinen resmî vekayinüvislerden biri de Ahmet Cevdet Paşa'dır. Ahmet Cevdet Paşa, askeriyeden hukuka, dinden siyasete, edebiyattan tarihe kadar imparatorluğun en uzun yüzyılına birçok eseriyle katkıda bulunmuştur.[409] Ahmet Cevdet Paşa'nın tarih kavramına yaklaşımı, tarihyazıcılığına da yansımaktadır. Örneğin Tarih Cevdet adlı eserinin ilk cildinde *Muhtıra* (Hatırlatma) adlı bölümdeki tarih anlayışı hakkında bazı ipuçları vermektedir. Bahsi geçen çalışmasında ortaya koyduğu yaklaşımı şu şekildedir: *Tarih biliminde asıl aranılan, olayların olduğu gibi, yanlışsız gerçek sebeplerini derinliğine tenkit ile çekinme ve uyarmayı gerektiren bilgiler toplamaktan ibaret olmadığı, tarih yazarının kendine düşen görevi, faydalı haber vermek, herkese ibret olabilecek olayların gerçek sebeplerini okuyup, araştırıp herkesin anlayabileceği gibi açık ve akıcı olarak anlatmaktadır. Yoksa ağır, ağdalı cümlelerle bilgi ve hüner göstermek yahut jurnal yollu günlük olayları söylemek değildir. Ama bazı gelmiş geçmiş yazarların övünmeli yazı özentileri ve oyunları herkesin beğeneceği eserlerin asıl gayesi tarihe faydası olmayıp belki güzel yazmaya bir hizmettir. Tarihlerde okuyucunun anlayamayacağı türde yazmak, istenen ve aranan olmadığı gibi yaratıcı şekilde yazılan olaylarda da olayın göründüğü ve olduğu gibi yaratıcı şekilde yazılan olaylarda da olayın göründüğü ve olduğu gibi aslına uygun oluşu da göz önünde tutulmaz. Binaen aleyh geçmiş olaylara ait kitapların yazılmasında ve okunmasında asıl aranılan ve istenilen nedir onu bilmek lazımdır. Arap tarihyazarları bu iki yolda da diğerlerine üstün olup asıl aranılanı birbirine karıştırmadılar. Lâkin sonra gelenlerden bazıları maksadın ne olduğunu ayırıp, tayin etmeyerek ve hangi fenne hizmet ettiklerini bilmeyerek, çoğu müsvedde olarak fayda beklenmez.*[410] Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa,

---

[409] Fatma Aliye, **Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı**, Der Saadet; Kanaat Matbaası, 1332, 123 Sayfadır; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 103-109; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 408-413; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 21-24; Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul; KTB Yayınları, 3, 2013, ss. 8-49; İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul; Alkım Yayınevi, 109, 25. Baskı, 2006, ss. 121-167; **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986; **Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum 9-11 Haziran 1995**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Numara: 232, 2009 (Ölümünün Yüzüncü Yılı); Christoph K. Neumann**, Amaç Tanzimat Araç Tarih,** çev. Meltem Arun İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 91, 1999.

[410] *İlm-i târîhden garaz asl-ı vuk'uâtın sıdk u kizbine ve esbâb-ı hakîkiyesine vukûf ile mûceb-i teyakkuz* ***ve*** *intibâh olacak malûmâtın iktisâbından ibâret olmağın müverrihin vazife-i zimmeti faide-i*

aynı çalışmasının fasl-ı evvelinin (Birinci Bölümü) *İlm-i târihden lüzum ve faidesi beyanındadır* adlı bölümünde tarihin önemi konusuna daha önceki tarihçilerin kaynakları üzerinden değinir.[411] Ahmet Cevdet Paşa klasik tarihçilik anlayışına yeni bir bakış açısı getirmiş ve bakış açısı, felsefe ve yöntemi açısından vakanüvis olmasına rağmen farklı bir yol izlemiştir. *İlmî tarihçilik* onun çalışmalarında önemli rol oynamaktadır. Eleştiri gücü kuvvetlidir ve bütünsel olarak ele aldığı olayları sebep-sonuç ilişkisi içinde incelmeyi yaklaşım olarak benimser. Ayrıca geniş bir bibliyografya ile çalışmalarını kullandığı gibi kendinden önceki çalışmalardan istifade etmeyi bilmektedir.[412] Örneğin Prof. Dr. Ziya Yılmazer, hazırlamış olduğu *Şâni-zâde Târihi* adlı çalışmasının dipnotlarında, Ahmet Cevdet Paşa'nın bu çalışmadan Tarih-i Cevdet için alıntıladığı kısımları örnekleriyle göstermektedir.[413] İşin bir başka boyutu da Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*, *Mâ'ruzât* veya *Târih-i Cevdet* gibi eserlerinde ve başka eserlerinde tarihe yaklaşım farkı gözlerden kaçmamaktadır. Örneğin *Tarih-i Cevdet* adlı çalışmasında bahsettiği ... *jurnal yollu ruzmerre-i vuk'uâtı söylemek değildir* yaklaşımı bahsi geçen çalışma için geçerli

---

haber virecek ve medar-ı ibret olabilecek vakayin esbâb-ı sahîhesini tettebbu' idub de herkesin anlayabileceği vechle selis ve münakkâh olarak ifade itmekdir. Yoksa tekellüfât-ı münşayane ile ibrâz-ı fazl ve hüner eylemek ve yâhûd jurnal yollu ruzmerre-i vuk'uâtı söylemek değildir. Ama bazı eslâfın beliğane ve münşiyane yazdıkları âsâr-ı mergûbenin illet-i gâiyesi faide-i târîhiyye olmayub belki fenn-i inşâya hidmetdir. Ve târîhlerde tekellüfât-ı münşiyane matlûb ve mergûb olmadığı misallû münşiyane yazılan vakayi'de dahi vak'anın vakı'a mutâbakatı mültezim değildir. Binaen-aleyh-zâlik vak'ayı maziyeye dair olan kitâbların yazılmasında ve okumasında ibtidâ garaz neduğüni bilmek lazım gelur. Arap müverrihleri bu iki yolda dahi saîre fâik olub bu garazleri birbirine karışdırmadılar. Lâkin müteharrînden bazılar maksad nedüğüni temyiz ve ta'yîn itmeyerek ve kangı fenne hidmet iylediklerini bilmeyerek teksir sevâd itmeleriyle yazdıkları târihlerden bir faide-i sahîhe müstefâd kalmaz. Ahmed Cevdet**, Tarih-i Cevdet,** Der Saadet; Matbaa-i Osmaniye, 1309, İkinci Tab'ı, Cild-i Evvel, sf. 14; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dünday Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c.1, sf. 30-32; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dünday Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. I, sf. 23.

[411] Ahmed Cevdet**, Tarih-i Cevdet,** Der Saadet; Matbaa-i Osmaniye, 1309, İkinci Tab'ı, Cild-i Evvel, sf. 15-17; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dünday Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c.1, sf. 33-35; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dünday Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. I, sf. 25-26.

[412] Bekir Kütükoğlu, *"Tarihçi Cevdet Paşa"*, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 107-114 (aynı makale, **Vekayi'nüvis –Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, ss. 367-373), Ayhan Bıçak, *"Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci"*, **Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum 9-11 Haziran 1995**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Numara: 232, 2009, ss. 17-57; Christoph K. Neumann**, Amaç Tanzimat Araç Tarih,** çev. Meltem Arun, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 91, 1999, ss 153-18; Mustafa Oğuz, **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği,** Konya; Kömen Yayınları, 116, 2014, ss. 155-213; Ümid Meriç Yazan, **Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü,** İstanbul; İnsan Yayınları, 80, 1992, ss.15-35; Edip Uzundal, *"19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa"*, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, 2013:2 (2), ss. 108-128.

[413] Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi 1223-1237/1808-1821]**, Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 63, 2008, c. I, sf. 14-24 (Cilt 1, 6-17).

olabilir. Vekayinüvislik resmî görevinden dolayı olayları günlük olarak ve belgeye dayalı olarak yazdığı *Tarih-i Cevdet* adlı eserinde, *Tezâkir*[414] adlı esere göre daha titiz davranmıştır. Çünkü bu resmî bir görevdi ve belli oranda devletin refleksleri tarihyazımında daha belirleyiciydi. Hatta kendi şahsî yaklaşımlarından ve düşüncelerinden Târih-i Cevdet'de zaman zaman ayrılmak zorunda kalmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir adlı eserinde ise bazı hususları yazmada daha rahat davranmıştır. Bu noktada çalışmanın yazılma amacı da bir tarihyazımının ortaya konulmasında önemli bir faktördür. Sonuç olarak Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı tarihyazımında gelenekselden modernizme geçiş döneminde tarihyazıcılığı yapmış bir şahsiyettir. Tarihin birçok alanında tarihyazımı örnekleri verdiği gibi tarihin ilmi boyutu olduğunu vurgulayan bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca biçim ve içerik uyumunu vurgulayacak kadar edebî ölçütlere de riayet eder. (Edebiyat kaidelerini ortaya koyan eserler vermesi de etkilidir.) Ayrıca kullandığı kaynaklara bakılıca yüzü Batı Dünyasına dönük tam bir Tanzimat aydını ve yine bu dönemde ifade-i meramın aracı olarak tarihyazımını kullanan bir tarihyazıcısıdır.[415]

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî vekayinüvislerin dışında tarih ile yakından ilgilenen ve tarihi aynı zamanda anlamlandırmaya çalışan bürokratlar ve aydınlar vardı. Bu isimlerden biri hem bürokrat hem de aydın kimliğiyle tanınan Namık Kemal'di. Namık Kemal de diğer Osmanlı aydınları gibi imparatorluğun mevcut durumuna çareler arayan bir anlayıştaydı. Tarihi, devletin çöküşünün engellenmesinin ve yeniden ayağa kaldırmanın bir aracı olarak görmekteydi. Buradan hareketle pragmatist bir tarih anlayışı olduğu söylenebilir. Tarihte kahramanlık öğelerini önplana çıkarmasının nedenlerinden biri de bu durumdur. Vatan ve millet ile tarih arasında bir bağ kurmaya çalışmıştı. Osmanlı Tarihi adlı çalışmasının *İfade-i Meram* kısmında tarihin geçmişten geleceğe haber getiren bir ilim olarak tanımlamaktadır. Bu yüzden ilimlerin en önde gelenleri arasında tarihe yer vermektedir. İslam Tarihi'nden kıssadan hisse denebilecek olaylara yer vermesiyle de tarihin öğretici bir yönü olduğuna inanır. Osmanlıcılık veya *İttihad-ı Anasır* (Unsurların Birleşmesi) fikrini benimseyen Namık Kemal

[414] Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Haz. Cahid Baysun, Ankara; TTK, 3. Baskı, 1991, 4 Cilt.
[415] Christoph K. Neumann**, Amaç Tanzimat Araç Tarih,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Meltem Arun, 1999; Ayhan Bıçak, *"Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci"*, **Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum 9-11 Haziran 1995**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Numara: 232, 2009, ss. 17-57.

yazdığı diğer edebî türlerin anlatısında da tarihi bir argümantasyon olarak kullanmaktan kaçınmaz.[416] Namık Kemal gibi üzerinde durulması gereken tarihsel şahsiyetlerden biri de Ahmet Vefik Paşa'dır. Ahmet Vefik Paşa tarih ilmini, *dünyada meydana gelen olayların, zamanın bilgi ve tecrübesiyle bilinmesi* olarak tanımlamıştı. Tarih felsefesini ise insanın iyi düşünüp, kıyaslamalar yaparak bulduğu bilgi, dışarıdan elde edeceği tarih bilgisi ile harmanlanmış olarak, olayların sebeplerini ve sonuçlarını, birbiriyle bağlantı kurulup geliştirilerek meydana getirilen ilim olarak görmektedir. Yani Ahmet Vefik Paşa, tarih felsefesini, insanlığın ilerlemesi ve olgunlaşması üzerine düşünmek, bunu yaparken de tarihî olaylar arasında, sebep ve sonuç ilişkisi kurmak olarak tanımlamıştır.[417] Daru'l-Fûnun'daki ders notlarından oluşan ve tarih felsefesi yönü daha ağır olan bir çalışma ortaya koymuştur. Sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ele aldığı tarihe zamanın anlayışı olarak bilimsel determinizm kazandırır. Batılı ve Doğulu tarih felsefecilerini eserlerinde kullanmıştır. Efsane ile hurâfenin tarihyazımında olmaması gerektiğini savunur. Klasik tarihyazımı anlayışından modern tarihyazımı anlayışına geçiş döneminde yaşadığından dolayı aslında onda geleneksellik ile modernite iç içe geçmiştir. Coğrafya, jeoloji, arkeoloji ve antropoloji gibi alanlara ait kaynakları tarihyazımında kullanmaktadır. İslam dünyasına yaklaşımları da diğer aydınlar gibi tanzimat aydını görünümündedir. Erken milliyetçilik döneminin izleri de onda görmek mümkündür.[418] Son olarak Ahmed Midhat, Ahmet Rasim, Mahmud Celaleddin Paşa

---

[416] *Târih ki mâzinin müstakbele nâkl-i ahbârıdır, zâhirde bir hikâyeden ibâret görünür, fakat hakikâtda fenn-i şâhâne vasfıyla tebcil olunan ma'rifet-i hükümetin en büyük hâdimlerindendir.* Namık Kemal**, Tarih-i Osmanî,** İstanbul; Ebu Ziya Matbaası, 1326 (1910-1911) c. I**,** sf. 2-4; Namık Kemal, **Osmanlı Tarihi**, Külliyât-ı Kemal, İkinci Tertib, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1326, Cild 1 Cüz 1, sf. 3-4; Namık Kemal, **Osmanlı Tarihi 1-2**, İstanbul; Bilge Kültür Sanat, 2005; Necdet Hayta-Uğur Önal, *"Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazılığı (1789-1908)",* **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 137-153; Uğur Akbulut, **Osmanlı Tarihyazıcılarına Göre Tarih ve Tarihçi,** Dan. Yrd. Doç. Dr. Selahattin Tozlu, Doktora Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum, 2006, sf. 107-111; İbrahim Şirin*, "Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı",* **OTAM Dergisi**, Sayı: 11, Ankara, 2002, sf. 562-567.

[417] A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, ss. 169-170; Atilla Şahiner, **Ahmet Vefik Paşa'nın Tarih Anlayışı**, Dan. Yrd. Doç. Dr. Aydın Güven, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum, 2007, ss. 25-29; Zeynep Kılıç, **Ahmet Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih'i" Transkipsiyon ve Değerlendirmesi**, Dan. Prof. Dr. İsmail Özçelik, Yüksek Lisans Tezi, T.C Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırıkkale, 2009, sf. 36-37; Ahmet Vefik Paşa, **Fezleke-i Târîh-i Osmânî-Bir Eski Zaman Ders Kitabı-**, Haz. Şakir Babacan, İstanbul; Boğaziçi Yayınları, Boğaziçi İlmî Araştırmalar Dizisi, 2011.

[418] **İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul; Alkım Yayınevi, 109, 25. Baskı, 2005, sf. 231-232; İbrahim Şirin*, "Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı",* **OTAM Dergisi**, Sayı: 11,

ve Mizancı Murad gibi aynı dönemde tarihyazıcısı olarak üzerinde durulması gereken isimler vardır. Bu isimlerin de kendine has tarih anlayışları ve çalışmaları vardır. Ayrıca XIX. yüzyıl aydınlarının tarih ve tarihyazımına yaklaşımları için geleneksellikten moderniteye geçiş döneminde yaşadıklarından hem pragmatist hem de didaktik öğeler barındırdığı söylenebilir. Ayrıca Batılı kaynakların çeviri yoluyla kullanılması, tarih felsefesi yolunda bazı yaklaşımları da geleneksel dönemdeki yaklaşımlara eklemlemiştir. Zaten böyle bir durumun da İmparatorluğun çöküşüne çare arayışında olunduğu bir dönemde bahsi geçen aydınların tarih anlayışlarına yansımaması ise düşünülemezdi.[419]

Osmanlı tarih yazıcılarının tarih yaklaşımı örneklerinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarih öğretimine ait birkaç ders kitabının tarih kavramına yaklaşımına da bakmak gerekmektedir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda son vekâyi'nüvis olarak kabul edilen Abdurrahman Şeref Bey[420], XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Osmanlı mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmak üzere iki cilt halinde *Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye* adı altında bir kitap yazmıştır. Abdurrahman Şeref Bey, bu kitabın giriş bölümünde çalışmanın amacı yanında yaklaşımını da şöyle ortaya koymuştur: *Okullar için ders kitâbı yazmanın zorlukları en fazla tarihte açık ve bellidir; çünkü olayların sırasıyla belirlemekten ve sıralamaktan ibaret olan özetlerin, bu fennin okutulmasından beklenen yararlardan olmadığı halde ayrıntılara*

Ankara, 2002, sf. 569-571; Atilla Şahiner, **Ahmet Vefik Paşa'nın Tarih Anlayışı**, Dan. Yrd. Doç. Dr. Aydın Güven, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzuzum, 2007, ss. 25-29; Zeynep Kılıç, **Ahmet Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih'i" Transkipsiyon ve Değerlendirmesi**, Dan. Prof. Dr. İsmail Özçelik, Yüksek Lisans Tezi, T.C Kırıkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırıkkale, 2009, sf. 36-37.

[419] Halil Berktay, *"Tarih Çalışmaları"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul; İletişim Yayınları, 78, 1 Nisan 1985, ss. 2456-2474; Ercüment Kuran, *"Tanzimat Devri Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler**, der. Mümtaz'er Türköne, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 135, 2007, ss. 209-220; Necdet Hayta-Uğur Önal, *"Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazılığı (1789-1908)"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 137-153; Hasan Akbayrak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı –Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine-**, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 395, 2. Baskı, 2012, ss. 21-42; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, ss. 423-427.

[420] Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 131-133; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 439-441; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 13-14; **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi –II. Meşrutiyet Olayları–** haz. Bayram Kodaman Mehmet Ali Ünal, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 133, sf. XIII-XVIII; Abdurrahman Şeref, **Fezleke-i Devlet-i Târih-i Osmaniyye**, sad. Mehmet Sait Karaçorlu, İzmit; Volga Yayıncılık, 2014.

girişmek bile faydanın ve imkânın dışına çıkmaktır. Fenlere hâkim İbn Haldun'un tarih fenninde açtığı çığır ki bugün Avrupalılar tarafından çok fazla rağbet görür ve târihin hikmeti (tarih felsefesi) olarak bilinir. Olayların var oluşuna ve hallerin (ahvâl) değişmesine bağlı olarak, tecrübelerden ve incelemeler üzerinden teoriler farz edilerek sadece olayların oluşumunu aynen vermekle veya hikâye etmekle yetinmeyip, sebeplerini ve sonuçlarını araştırmaya (determinizm), derinlemesine incelemeye ve gerçek hallerinden geleceğin görünüşlerine dahi ulaşmaya çalışmaktır. İşte tarih eğitiminin içeriği (muhtevası) ise yalnız bu iyi usûlüdür.[421] Ahmed Reşid tarafından İbtidadiye (İlkokul) ve Rüşdiye (Ortaokul) mekteplerinde okutulmak üzere yazılan ve Maarif Nezareti tarafından müfredat programına kabul edilen *Haritalı ve Resimli Ayine-i Târih-i Osmaniyye (Haritalı ve Resimli Osmanlı Tarihi'nin Aynası)* adlı çalışmada, tarih öğretimi için yapılan tarihyazımında artık görselliğin önplanda olduğunu gösteriyordu. Bundan sonra tarih öğretimi için yapılan tarihyazımı kuru bilgiden ibaret değildi. Harita, resim, minyatür ve portre de yazı gibi bir anlatım aracıydı. Ayrıca tarihi devirlerin de kuruluş (devr-i tesis), yükseliş (devr-i irtifa') ve çöküş (devr-i inhitât) gibi tarih öğretiminde öğrenimi ve anlatımı kolaylaştıran yaklaşımlarda bu tip tarihyazımı anlayışında devlet kurumları tarafından kullanılmaktaydı. Ders kitapları için tarihyazımında sosyo-politik olayların ideolojik yaklaşımları artık kendini gösteriyordu. Örneğin Meşrutiyetin ikinci kez ilanı (1908) için *"ilân-ı hürriyet"* (sf. 212) ve 31 Mart *Olayı* (1909) için ise *hadise-i irtica'iye* (sf. 213) tabiri kullanır olmuştu. Artık monolitik siyasal yaşamdan politik siyasal yaşama yönelmiş bir coğrafyada, buna benzer ideolojik yaklaşımların, tarih öğretimi için ortaya konan tarihyazımına yansıması kaçınılmaz bir hale gelmişti.[422] Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda tarih öğretimi için

---

[421] *Mekâtib içun ders kitâbı yazmak müşkilâtı en ziyâde târîhde zâhir ve aşikâr olub çünki vak'aın sırasıyla zikr ve ta'dadından ibâret olan muhtasarât bu fennin ders olarak okudulmasından intizâr olunan menâfii mutâzammun olmadığı halde tafsilâta girişmek dahi fâide ve imkânın hâricindedir. Hâkim zû-fûnun İbn Haldun'un bu fennde açdığı çığır ki el-yevm Avrupalılar nezdinde gayetle mergûb ve hikmet-i târîh ismiyle mâr'ufdur ve havadis-i kevniyye ve tagayyürât-ı şeniyyeyi tecârrüb ve müşâhidât mütetâbia münbais bir kânun-ı nazariye tâbi'-i farz iderek vuk'uâtın yalnız sûret-i ceryânını nâkl u hikâye ile iktifâ itmeyub esbâb ve netâyicini dahi taharri ve istiksa ve ahvâl-ı cariyeden suver-i atiyyeyi intikâl eylemekdir. İşte terbiye-yi târîhiyeye tazammum iden yalnız bu târîh-i müstahsîndir.* Abdurrahman Şeref, **Târîh-i Devlet-i Osmaniyye**, İstanbul; Karabet Matbaası, 1315, (2. Baskı), Cild-i Evvel, sf. 6-7.

[422] Ahmed Reşid, **Haritalı ve Resimli Ayine-i Târîh-i Osmaniyye**, İstanbul; Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328, 224 sayfa; Mehmet Ö. Alkan, *" II. Meşrutiyette Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 155-177.

anlatı olarak ortaya konan tarihyazımında da zaman içinde değişen bir tarih anlayışı sözkonusuydu. Aslında yukarıdaki örnekleri verilen tarihyazımında görülen değişken durum, tarihyazımında ortaya çıkan genel değişikliklerin, yine tarihyazımına ait özel bir alan olan tarih öğretiminde görülmesinden ibaretti. (Tarih öğretimi için tarihyazımı günümüz Türkiye'sinde halen tartışılan bir sorunsaldır.) Hanedana methiyenin ve bağlılığın yanısıra siyasal eğilimlere göre şekillenen tarihyazımı da çeşitli şekillerde yerini almıştı. Dünyada siyasal anlayışlar ve iktidarlar değişmekteydi. Toplumsal hareketler ise itici bir güç olmuştu. Ayrıca bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı içinde yükselen milliyetçilik eğilimlerinin de hem merkez hem de çevre için tarihyazımına yansıması kaçınılmaz hale gelmişti. İmparatorluğun dışındaki dünya ise yükselen milliyetçiliğin tarih öğretimine dayalı tarihyazımına yansıması konusunda imparatorluktan farksızdı.[423]

Osmanlı İmparatorluğu zamanında ortaya konmuş tarihyazımı örnekleri kadar sözlük, kamus ve ansiklopedi gibi kaynakların da ortaya koymuş olduğu bir tarih (tarihyazımı) yaklaşımı vardır. Çalışmanın bu bölümünde bilinen bazı leksikografik ve ansiklopedik kaynaklar üzerinden tarih kavramına bakış bazı örneklerle ortaya konacaktır. Örneğin James William Redhouse'un Müntehabât-ı Lügât-ı Osmâniyye adlı sözlüğünde tarih kelimesi şu şekilde açıklanmaktadır: *Vak'aya vakit ta'yin itmek ve vak'anın vuk'una vakit tayin iden kelâm u erkâm (kelimeler ve rakamlar) ve memleketde vaki' olan vuku'atı zamana nazaran tertib u sıra ile zikr u beyan iden kitâb."* [424] *Târihin çoğulu olan tevârih kelimesini ise şu şekilde açıklamaktadır: "Târihler zamanlar ve vuk'uat zikirleri, vak'anın zaman zuhûrunu iş'âr iden eş'âr (şiirler).*[425] Mekteb-i Fûnun Tıbbiye-yi Mülkiye-yi Şahâne Muavini (Doktor) Hüseyin Remzi'nin İlâveli Müntehabât-ı Lügât-ı Osmâniyye adlı çalışmasında ise

[423] Salih Özbaran, **Tarih ve Öğretimi**, İstanbul; Cem Yayınevi, 1. Baskı, 1992, ss. 89-221; Salih Özbaran (Edi.) **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, İzmir; Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 4, 1. Baskı, 1998; Ali Berktay-Hamdi Can Tuncer, **Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu**, 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 62, 1998; E. J. Eric Habsbawn, **1780'den Günümüze Milliyetler ve Milliyetçilik –Program, Mit ve Gerçeklik–**, çev. Osman Akınhay, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, 1995, ss. 125-156.

[424] James William Redhouse, **Müntehabât-ı Lûgât-ı Osmaniye**, Der Saadet, Cild-i Evvel, 1852 (1269), sf. 121; James William Redhouse, **Müntehabât-ı Lûgât-ı Osmaniye,** haz. Recep Topralı ve diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, sf. 476-477.

[425] James William Redhouse, **Müntehabât-ı Lûgât-ı Osmaniye**, Der Saadet, 1269 (1852), sf. Cild-i Sani, sf. 356.

James Redhouse'ın yaptığı tarih ve tevârih tanımı aynen verilmiştir.[426] Ahmed Rıf'at (Yağlıkcızâde), Lügât-ı Târihiyye ve Coğrafiyye (Tarih ve Coğrafya Lügâtı) adlı eserinde târih kavramını iki açıdan yaklaşarak açıklamaya çalışılmaktadır. (ss. 207-211) Birinci yaklaşımı zamanın belirlenmesi ve tâyini üzerinedir. Hilkât-ı âlemden (evrenin yaratılışı=anno ab origine mundi) Milâd-ı İsa Aleyh-is-selam'a (Hz. İsa'nın Doğumu) kadar geçen zamanın hesaplanması çalışmaları üzerinde durur. Konstantiniyeli Nisafor (Nikephoros), Antakyalı Teofil (Theophilos), Avrupalı müneccimler, Arap tarihçiler, Kâtip Çelebi gibi birçok fen erbabının bu konudaki hesaplamalarından örnek bilgiler verir. Ayrıca Yahudi, Çin, Olimpiyat, Nebukadnasar, İskender, Miladî, Hicri Celâli gibi tarihlerden (takvim) bahseder. Aslında burada bahsettiği tarih ise daha çok takvim denilen sistemdir. Ahmed Rıf'at'ın târih kavramına diğer yaklaşımı ise kavramın bilimsel boyutudur. Yazarın târih kavramına bu açıdan ise yaklaşımı şöyledir: *Tevâif-i beşeriyyenin rüsûm (vergiler) ve a'dâd (adetler) ve sanayi' ve ensâb (nesebler) ve terakkiyât (ilerlemeler) ve tenzilât (gerilemeler) ve vefîyat (ölümler) ve büldânın (memleketler) vakâyi'-i mâziye ve sairesinden bahs iden ilme dahi târih dirler.* [427] Ahmed Rıf'at daha sonra Târih ilmini, eski ve yeni zamanlardan oluşan Târih-i Umûmî (Genel Târih); Târih-i Husûsî (Özel Târih), Târih-i Mukâddes (Kutsal Tarih), Târih-i Ulûm (Bilim Târihi), Târih-i Siyasî (Siyasi Târih) ve Târih-i Tabîî (Doğa Târihi ve Tabiât Bilgisi) olmak üzere altı kısma ayırmaktadır.[428] Şemseddin Sâmi ise Kamûs-ı Türkî adlı çalışmasında Târih kelimesinin ism-i müzekker (Eril) olduğunu, çoğulunun tevârih olduğunu, aslının ise Arapça ارّخ errehe fiilinin masdar te'fili olan تأريخ terih olduğunu yazmaktadır. Şemseddin Sâmi eserinde Tarih kelimesini şu şekilde açıklamaktadır: ***1.*** *Bir vak'anın vukû'u bulduğu veya bir mektub ve sairenin yazıldığı vakit, gün ve ay ve senesi: Bu mektubun tarihi nedir? Ne tarih de yazılmışdır? Tevârih-i muhtelife ile vûrud itmişdir.* ***2.*** *Bu vakti ta'yin iden rakam ve yazı ki mektub ve sairenin nihayetinde ve ibtidasında yazılır: Târîh atmak.* ***3.*** *Hûrufunun cümlesi veya bir takımı ebced hesabıyla cem' olundukda mecmu bir vak'anın senesini*

[426] Hüseyin Remzi, **İlaveli Müntehabat-ı Lûgat-ı Osmaniyye**, Cild-i Evvel (I. Cilt) Şirket-i İraniyye Matbaası, 1298 (1881–1882), sf. 144.
[427] Ahmed Rıf'at, **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye,** İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1299 (1881/1882), c. 2, sf. 211.
[428] Ahmed Rıf'at, **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye,** İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1299 (1881/1882), c. 2, sf. 211-212.

gösteren beyt ya mısra' veya cümle u terkib ve böyle bir beyt veya mısrai' hâvi kı'tâ: Tarih söylemek. ***4****. Vak'a-yı maziyenin zabt u nakl ve rivayet-i fenni ve bu fenne mütealik kitâb. Târih yazmak, târih okumak, târih dersi virmek: Târih-i Umumî (Genel Tarih, Dünya tarihi); Târih-i Hûsusî (Özel Tarih); Târih-i Kâdim = Kurûn-ı Kâdime vak'ayini nakl iden; Târih-i Mutâvassıt: Kurûn-ı Vasati Târihi; Târih-i Âhir= Kurûn-ı Âhire Târihi; Târih-i Muâssır: Asr-ı Hazır târihi; İbn Esir'in, Taberî'nin târihî; Kütüb-ı tevârih (târih kitapları) // Târih-i Tabii: Nebâtat, hayvanat, meâdin ve alemü'l-arzdan bahs iden ilm-i umûmi.*[429] İlk olarak *Muallim* Naci tarafından yazılmaya başlanan ve daha sonra başkası tarafından hazırlanan Lûgat-ı Naci'de ise târih kavramı şu şekilde açıklanmaktadır: *Bir şeyin zemân-ı vukû'u & Mektublara ve saire evrâka konılan zemân-ı mu'ayyen işâreti & Devr, zemân & Dünya ve insanın ahvâl-i sâbıkasından bahs iden fenn: Târih temaşa geh erbâb-ı nazardır, her safhâsı âyîne-i etvâr-ı beşerdir. & Ebced hesabınca bir zemân-ı mu'ayyen gösteren manzum veya mensûr ibare. O yolda söylenmiş bir mısra' veya beyti hâvi manzume.* [430] Görüldüğü üzere tarih kelimesi, Osmanlı dünyasındaki bazı sözlüklerde bu anlamlara karşılık geliyordu. Buna benzer örnekleri daha da arttırmak mümkündür. Fakat bir gerçek var ki tarih kelimesinin sözlükler ve ansiklopediler açısından da anahatlarıyla belirlenmiş bir anlam dünyası vardır.

Tarih demek sadece vakit belirlemek, tarih atmak veya ilm-i tarih demek değildir. Osmanlı aydınlarında tarihin bir de edebiyat açısından önemi vardır. O da san'at-ı târîh veya ebced olarak bilinen kısmıdır. O da edebî kâideler ve uygulamalarla herhangi bir olay veya durum için tarih atma, tarih düşürmedir.[431] Ahmet Cevdet Paşa ise târih kelimesinin anlamını edebi bir çalışma olan Belâgat-ı Osmâniyye adlı eserinin *San'at-ı Târihe Dâirdir* başlıklı dördüncü faslında şu şekilde ortaya koymaktadır: *Son dönem edebiyatçılarının ortaya çıkardıkları bir de târîh san'atı vardır ki bir olayı bildiren mısranın veya beytin cümle hesabıyla değil, harf adediyle mevcut olayın olay tarihine denk düşmesidir. Bu dahi güzel*

[429] Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Der Saadet; İkdam Matbaası, 1317, c. 1, sf. 372; Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Tûrki,** İstanbul, Çağrı Yayınları, 2, 13. Baskı, 2004, c. 1, sf. 372.

[430] Muallim Nâci, **Lûgat-ı Nâci -Tıpkıbasım-**, İstanbul; Çağrı Yayınları, 5. Baskı, 2006, sf. 203.; Muallim Nâci, **Lûgat-ı Nâci,** haz. Ahmet Kartal, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, SF.662-663.

[431] Ebced Hesabı ve tarih düşürme için bahsi geçen çalışmalara bakınız. İsmail Yakıt, **Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme**, İstanbul; Ötüken Neşriyat, 245, 3. Baskı, 2010, ss. 25-37; İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul; Leyla Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, sf. 138-139.

san'atlardan sayılır. Başlarda bu san'at yoktu. Sonraları bir olaya tarih düşürmek için bir kelime veya bir ibare bulmak edipler arasında an'ane ve âdet olmuştur. Şöyle ki 791 hicri senesinde ölen Şirazlı Hafız'ın ölümüne târih olmak üzere "hâk-i musallâ" terkibi bulunmasıyla ebced hesabıyla harf adedi, ölüm senesine uygun düşürülmüştür. Ve 803 senesinde Timur'un Sivas'ı tahrip ettiği için harab kelimesi târih düşmüştür…. İşte başlarda böyle yazılarak târih aranıp bulunurken 850 senesinde Sultan İkinci Mehmet Han Hazretleri, bir câmi'-i şerif yapıldığında dönemin edip âlimlerinden "Kaside-yi Nûniyye" sâhibi meşhur Hızır Bey "Öyle bir câmi' ki! Yapanın ömrü uzun olsun" mısrasını söylemiş ve ondan sonra şairler manzûm tarih bulmaya dahi heves eylemiş idi… Sonuçta Hızır Bey'in açtığı çığır giderek şairler için bir şâh-rah (ana yol, belirleyici yol) olup önemli olaylar için bir mısra ve bazen bir beyit olmak üzere tarihleri nazım olarak yazmaya başlamışlardı.[432] Görüldüğü üzere tarih kelimesi edebiyatta başka bir anlama daha gelmektedir. Böylece Osmanlılarda târih kavramı, belli bir zaman içerisinde normal bilinen anlamlarının yanında geleneğe bağlı olarak başka bir anlam daha kazanmış oluyordu. Daha sonra çıkmış veya yakın döneme ait Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*[433]; İlhan Ayverdi'nin *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*[434] veya İskender Pala'nın *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*[435] gibi (örnekler arttırılabilir) çalışmalara bakılırsa, *târih* maddesinde hemen hemen yukarıdaki bütün anlamları bulmak mümkündür. O yüzden bir toplumda bir kavrama karşı

---

[432] *Müte'ahhirîn-i üdebânın ihtirâ bir de san'at-ı târih vardır ki bir vak'ayı müş'ir olan mısra'ın yâhûd bi-hisâbî'l-cümel 'aded-i hurûfu, ol vak'anın târih-i vuk'una müsâdif olmasıdır. Bu dahi sanâyi-i bedî'iyyenin ma'dûdur. Evâilde bu sanat yok idi. Sonraları bir vak'aya târih olmak üzere bir kelime yâhûd bir ibâre bulunmak, beyne'l-üdeba de'b û 'adet olmuşdur. Şöyle ki 791 sene-i hicriyyesinde fevt olan Hâfız-ı Şirazî vefâtına târih olmak üzre* خاك مصلى *"hâk-i musallâ" terkibi bulunmuşdur ki ebced hesâbıyla 'aded-i hurûfu, sene-i mezbûreye muvâfikdır. Ve 803 senesinde Timur'un Sivası tahrib ettiğine* خراب *harâb kelimesi tarih düşmüşdür… İşte ibtidâları mensûr olarak târih aranıp bulunur iken 850 senesinde Sultan Mehemmed Hân-ı Sâni hazretleri, bir câmi'-şerif bina etdikde ol 'asrın 'ulemâ-yı üdebasından, "Kaside-i Nûniyye" sâhibi meşhur Hızır Bey* عمر من عمره ذيد جامى *mısrâ'ını söylemiş ve andan sonra şu'arâ, manzûm târih bulmağa dahi heves eylemiş idi… El-hâsıl Hızır Bey'in açdığı çığır, giderek şu'ara içün bir şâh-râh olub vukû'at-ı mühimme içun bir mısrâ' ve ba'zan bir beyit olmak üzre tarihler nazm eylemeğe başlamışlar idi.* Ahmed Cevdet, **Belâgat-ı Osmâniyye**, İstanbul; Matbaa-yı Osmâniyye, İkinci Baskı, 1299 [1882], sf. 184-186; Ahmed Cevdet Paşa, **Belâgat-ı Osmaniyye**, Haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 2000, sf. 123-126.

[433] *"Târih"*, Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, c. 3, sf. 401-402.

[434] *"Târih"*, İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011, sf. 1203.

[435] *"Târih"*, İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul; Leyla Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, sf. 451-452.

yaklaşımların boyutu anlaşılmak isteniyorsa, o toplumda belli bir tarihsel süreçte oluşturulmuş sözlükler ve lügâtlere bakmak ciddi bir önem arz etmektedir. Çünkü hem bu tür kaynakların oluşturulma amacı hem ulaşacağı kitle hem de içindeki bilginin niteliği ve niceliği, o toplumun bazı kavram ve kelimelere yaklaşımı için de ciddi ipucu olabilir. Ayrıca bir kavramın anlam katmanlarının belli bir zaman içerisinde şekillenmesinde ve bu şekillenmenin boyutlarının öğrenilmeye çalışılmasında, sözlükler ve lügâtlerin üzerinde durmak bir gerekliliktir. O yüzden sosyal bilimlere ait herhangi bir çalışma için bu tür kaynaklara bakmak meşâkkat olarak yorumlanabilecek kadar bir külfet değildir. Sosyal bilimlerin çalışma yöntemleri için de başka bir gerçektir.

Osmanlı İmparatorluğu (Devlet-i ‘Aliyye, Devlet-i ‘Aliyye-yi Osmâniyye), dünya üzerinde varlığını yüzyıllar boyu sürdürmüş olan hem bir hanedanın hem de siyasal bir düzenin adıdır. Bu imparatorluğun üzerinde yaşayan insanların tarih anlayışları olarak varsayılan şey aslında tarihyazımı olarak kabul edilen kurgusal anlatının bir sonucuydu. Tarihe yükledikleri anlam aynı zamanda tarihyazımına da yükledikleri anlamdı. Tarih anlayışlarında zamana bağlı olarak görülen anlam ve yaklaşım farklılıkları, aslında tarihyazımından kaynaklanan anlam ve yaklaşım farklılıklarıydı. Kimi ibret almak, kimi nasihat vermek, kimi tarih düşürmek kimi ilim yapmak kimisi de hanedanı övmek amacıyla tarih yazmıştı. Amacı ne olursa olsun, genel anlamda bir amacın eylemsel dışavurumu olan tarih yazma faaliyeti, insanlar nazarında tarihi anlamlandırarak kavram olarak ortaya çıkmasında araçsal bir özelliğe sahiptir. O yüzden tarihten (kavramından) beklenilen ve umulan ile tarihyazımından beklenilen ve umulan arasında aslında bazı noktalarda pek bir fark yoktur. Yani tarihyazımı gerçeği, tarih anlayışı ve yaklaşımları üzerinde daha belirleyici olduğu açıktır. İkincisi tarihyazımı inşa edilen (kurgulanan) bir anlatıysa, tarih kavramı anlam olarak zamana ve mekâna göre tarihyazımının kurgusallığından etkilenir ve buna bağlı olarak anlamsal bir değişime ve dönüşüme uğrar. (Mimetik geçmişin sürekli söylem üretmeye meyilli durumu, perspektife bağlı olarak anlamın (söylemin) sürekli üretimi gerçeğini de ortaya çıkarır.) Örneğin kurgusal olarak anlatıyı ibret vermek için kullanan bir tarihyazıcısı için tarih, sıradan bir ibret kitâbı iken geçmişin halleri üzerinden amacı ilim yapmak olan bir tarih yazıcısı için tarih, ibret vermekten öte bir ilim kitabıdır. O yüzden kurgulanan anlatının yine yazma

ediminin amacında olduğu gibi kurgsallaştırma amacı ve biçimi de tarihin anlamı üzerinde belirleyici bir unsurdur. Yine tarih denince Şehnâme'yi akla getiren bir tarihyazıcısı için biçimsel olarak nazım önplana çıkıyor ve nesir geri planda kalıyorsa, tarihyazımında anlatının kurgulanma biçimi, geleneksel bir dünyada tarih kavramına olan yaklaşımları ister istemez etkilemektedir. Üçüncüsü Osmanlı'da uzun yıllar tarih, aynı zamanda geleneğin icabı, izâhı ve söylem olarak icadıydı. Teorik ve pratik karşılığı olan, kendini bazen tekrar eden bazen de söylemi yeniden üreterek yenileyen bir gelenekti. Aslında bu gelenek iktidarı çeşitli teknolojilerle söylem olarak da inşâ etmekteydi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihyazımı vasıtasıyla ana geleneğe hizmet eden birden çok alt gelenek vardı: Türk tarihyazımı, İran tarihyazımı geleneği, Arap tarihyazımı geleneği, Roma tarihyazımı geleneği, İslâm tarihyazımı geleneği ve Sünnî tarihyazımı geleneği. Bu gelenekler modern olmayan bir dünyada Osmanlı'nın pragmatist yaklaşımlarına bağlı olarak ve zaman ile mekâna göre değişerek, iktidarı tarihyazımı vasıtyasıyla inşa eden söylem teknolojileriydi. O yüzden tarih kavramına yaklaşımların geleneksellikten somut olarak ayrılamamasının veya tam tersine iç içe geçmesinin nedeni de söylemin tarihyazımıyla sürekli olarak kendini bir şekilde üretimesiydi. Bu sürekli ve yeniden üretilen söylem ise iktidarın varlığını da sürdürmesini olanak sağlamaktaydı. Son olarak tarih kavramını anlamlandırmada gelenekselliğin yanında söylem olarak anlam kaymalarını (anlamın yitimi) veya tam tersine anlam katmalarını ortaya çıkaran en önemli sebep, yakın zamanlara doğru estetik boyutu olan edebi ölçütlerin ve yaklaşımların, bilimsel yaklaşımların ön plana çıkmasıyla tarihyazıcılığında geri plana itilmek zorunda olmasıydı. Örneğin Şehnâme'nin anlatı olarak biçimsel değeri değil de, içerik açısından ilmî olup olmadığı daha önemli hale gelmişti. Tarih yazmanın Şehnâme yazmak olarak görüldüğü dönemler artık geride kalmış ve gelenekselliğin yanına modernitenin değerleri söylem olarak inşâ edilmişti. Belki de Doğu'nun değerleri yerini Batı'nın değerlerine bırakıyordu. (Bu durum güç retoriğinin söylem teknolojileriyle inşasıdır.) Bahsi geçen tarihyazımındaki anlam değişiminin kronikleşen bu durumu, Osmanlıların tarih kavramına olan yaklaşımları da doğrudan ve dolaylı olarak etkilemişti. Örneğin yeni bilimsel anlayışlara göre tarih, biçimsel değeri olan bir san'at eseri değil; içeriği sorgulanması gereken bir bilimdi. Kısacası hukuki olarak işleyen *ez-zemanın tegayyürüyle ahkâmın*

tegayyürünün inkâr olunmadığı[436] hükmü tarihyazımında da söylem ve eylem olarak kendini ispatlanmıştı.

2.3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TARİHYAZICILIĞI

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihyazıcılığını incelemek isteyen bir araştırmacı, ilk olarak *Osmanlı tarihyazıcılığını nasıl incelemek mümkündür* sorusuyla işe başlamalıdır. Çünkü Osmanlı tarihyazıcılığı, yaklaşık yedi asır yaşamış siyasal ve toplumsal bir düzenin ürünü olduğu gibi, içerisinde farklı gelenekleri de barındıran bir tarihyazımı örneğidir. Bulunduğu konum ve yaşadığı yüzyıllar gereği bu tarihyazımı, yapısı gereği çok fazla statik bir özelliğe veya tam tersi olarak aşırı dinamik bir özelliğe sahip değildir. Osmanlı tarihyazıcılığı salt döngüsel bir zaman anlayışının bir örneği olmadığı gibi sürekli ereksel olarak ilerleyen bir zaman anlayışının örneği de değildir. İşin diğer bir boyutu da Osmanlı tarihyazıcılığını incelerken, eserlerin salt sayısına bakarak parlak devir, gerileme devri gibi sınıflandırmalar yapmak da bazı metodolojik ve felsefî sorunları beraberinde getirebilir. O yüzden Osmanlı tarihyazıcılığını incelerken aşırı genelleyici veya tam tersine aşırı indirgemeci anlayışa dayalı sınıflandırmalardan ziyade, yukarıda sorulan soruya cevap arayacak bir sınıflandırma anlayışına gidilmelidir.

Osmanlı tarihyazıcılığını mekânsal ve edebi yazım türlerine göre incelemeden ziyade en makul sınıflandırma yolu, bazı değişimleri dikkate alarak zamansal olarak sınıflandırma yoluna gitmek olmalıdır. Ayrıca bu sınıflandırma yaklaşımı zaman anlayışından hareketle değil; daha önce yapılan çalışmalardaki sınıflandırma yöntemleri dikkate alınarak ve üzerine farklı bir perspektif katılarak yapılacak olan bir sınıflandırma yöntemidir. Böyle bir sınıflandırmanın yapılmasında, ileride bahsedileceği gibi, bu çalışmanın incelemek istediği tarihyazıcılığı türünün (vak'anüvis), Osmanlı tarihyazıcılığı içindeki yerini belirlenmek konusundaki bir arayış çabası belirgindir. Bu durum bahsi geçen arayış çabasında sonuca ulaşmak için yapılan bir pragmatist hamledir. O yüzden Osmanlı tarihyazıcılığı daha önceki yaklaşımlar da dikkate alınarak üç aşamada incelenebilir*: Erken Dönem Osmanlı Tarihyazıcılığı (XIV-XVII. yüzyıllar); Geçiş Dönemi (Ara Dönem) Osmanlı*

[436] Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle adlı hukuk çalışmasında 39. Madde'de bulunan *"zaman değişse de hükümlerin değişeceği inkâr olunamaz"* anlamına gelen hükümdür. Ahmet Cevdet, **Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye,** İstanbul; Matbaa-i Osmâniyye, 1300 (1882/1883), sf. 28.

Tarihyazıcılığı (XVII-XVIII. yüzyıllar) ve *Geç Dönem Osmanlı Tarihyazıcılığı (XVIII-XX. yüzyıllar).* Bu dönemler periyodik dönemlerden ziyade iç içe geçmiş ve kendi içindeki unsurlarını besleyen veya yok eden bir süreçtir. Daha önce buna benzer salt, bütünsel ve birbirinden ayrı dönemlerdirme anlayışına yaklaşımlar Osmanlı tarihyazıcılığı için yapılmıştı. Fakat geçiş dönemi veya ara dönem yaklaşımı bu yaklaşımlarda pek vurgulanmamıştı. Daha çok Erken ve Geç Dönem vurgusu; yükseliş, gerilme vb. sınıflandırmaların yerine kullanılmıştı. Ayrıca dikkat edilirse; yüzyılların başlangıçları ve bitişleri, salt genellemeci ve indirgemeci bir zihniyetle kesin olarak birbirinden ayrılmamıştır. Çünkü tarihyazıcılığı yaklaşımlarının sınıflandırmasını yapmak, siyasal tarihteki sınıflandırma anlayışında yapılan anlayışla aynı olamaz. Tarihyazımındaki anlayışlar ve yaklaşımlar çeşitli durumlardan dolayı göreceli olarak değişebilir veya tam tersine olarak değişmeyebilir. Hatta bazı tarihyazımı tarzları pratik olarak tamamen terk edildiği gibi bazı tarihyazımı tarzları bir sonraki dönem içinde de pratik olarak devam edebilir. Eski yöntemlerle yeni yöntemler, aynı tarihyazımında aynı yüzyıl içinde teorik ve pratik olarak da birlikte bulunabilir. Ayrıca vak'anüvisler örneğinde olduğu gibi, ihtiyaçlar doğrultusunda devlet, şahsî olarak tarihi eser ortaya koyabilen başka tarihyazıcılarının varolmasına rağmen Divan Hümayun'a bağlı bir mekanizma olarak başka bir tarihyazıcılığı türünü resmîyeten oluşturulabilir.[437] Hatta bu durum Osmanlı tarihyazıcıları için resmî olan tarih yazıcılarını ortaya çıkardığı gibi resmî olmayan tarihyazıcılarını da ortaya çıkarabilir. Sonuç olarak Osmanlı tarihyazıcılığı incelenirken yüzyılları kesin bir ayrımla tanımlamak, bu çalışma için kullanılacak uygulamalardan biri olarak görülmemelidir.

Osmanlı tarihyazıcılığı geneli düşünülerek yaklaşılırsa, Erken Dönem Osmanlı Tarihyazıcılığı olarak kastedilen süreç XIV-XVII. yüzyıllar olarak tanımlanabilir. Bugunün dünyasında yaşayan Osmanlı tarihçileri arasında bahsi

[437] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 103-104; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, İslam Ansikloepdisi, 13 Cilt, Eskişehir: ETAM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, sf. 271-273; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, c. 3, sf. 574; Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 2. Baskı, 1986, sf. 354–355.

geçen dönem, daha çok Klasik Çağ[438] olarak tanımlanmaktadır. Fakat kuruluş dönemi, yükseliş ve olgunlaşma dönemi gibi hem devletin siyasi pozisyonuna hem de tarihyazımı örneklerinin nicelik ve nitelik durumuna göre Osmanlı tarihyazıcılığını dönemlendirme eğilimi de Osmanlı tarihçileri arasında sözkonusudur.[439] Ayrıca Osmanlı tarihyazıcılarını yüzyıllara ve padişahların dönemine göre tasnif ederek de incelenmektedir. (Mesela XVI. yüzyıl Tarihçileri ve Fatih Dönemi gibi)[440] Osmanlı tarihyazıcılığı hakkında değerlendirmeler farklı farklı olsa da Erken Dönem Osmanlı Tarihyazıcılığından kastedilen tarihyazıcılığı tarzı ve örnekleri bellidir. Bu dönem Osmanlı tarihyazıcılığında hem manzum (şiir) hem mensur (düzyazı) hem de iki edebî türü birlikte kullanan Osmanlı tarihyazımı örnekleri vardır. Eski Anadolu Türkçesi'nin yanında Arapça ve Farsçada tarihyazımında bahsi geçen zaman içinde kullanılmıştır. Bu dönem tarihyazımında Yahşi Fakih (eseri mevcut değildir) ve Ahmedî'den başlayan Tevârih-i Âl-i Osman (Osmanlı Hanedan Tarihleri)[441]**,** Osmanlı devlet adamlarının seferlerini anlatan gazavatnâmeler ve fetihnâmeler[442], yazıcısının ismi belirlenemeyen Osmanlı tarihleri

---

[438] *Klasik Çağ* tabiri Prof. Dr. Halil İnalcık'ın çalışmasından sonra 1300-1600 yılarını kastetmek için kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra tarihyazıcılığının evreleri için de kullanılmaktadır. Halil İnalcık, **The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600)**, Londra, 1973; Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600),** çev. Ruşen Sezer, İstanbul; YKY, 1825, 1. Baskı, 2003; İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 85-95; Suraıya Faroqhı, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, 2003, sf. 215; Kenan İnan, *"Klasik Devir Osmanlı Tarihçilerinde Kaynak Kullanma Usulleri"*, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1996, c. XVIII, s. 29, ss. 91-135.

[439] V. L. Ménage*, "The Beginnigs of Ottoman Historiography",* **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 168-179; Halil İnalcık, *"The Rise of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 152-167; Mehmet İpşirli, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 247-255; Fehameddin Başar, *"İlk Osmanlı Tarihçileri"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 409-415; Uğur Kurtaran, *"Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı (ISHE 2014)**, 25-27 Haziran 2014 Sakarya, ss. 260-265;

[440]Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 42.

[441] Ahmet Refik, *"Tevârih-i Âl-i Osman"*, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, On Altıncı Sene, Numero 14 (91), 1 Mart 1926, ss. 69-78; **Tevârih-i Al-i Osmandan Âşıkpaşazade Tarihi,** İstanbul; Matbaa-i Amire, h. 1332; **Âşıkpaşazade – Osmanoğlularının Tarihi,** Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, İstanbul; K Kitaplığı, 28, 2003, sf. 52; **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, Haz. Nihal Atsız, İstanbul; Milli Eğitim Basım Evi, 1. Baskı, 1970; **Oruç Beğ Tarihi,** Haz. Nihal Atsız, Tercüman 1001Temel Eser 5, 1972; **Oruç Beğ Tarihi,** Haz. Necdet Öztürk, İstanbul; Çamlıca Basım Yayım, 2. Baskı, 2008.

[442] Gazavâtnâmeler ve fetihnâmeler örneği için bakabilirsiniz**.** Agâh Sırrı Levend, **Gazavâtnâmeler ve Mihailoğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi**, Ankara; TTK, 1956; G. L. Lewis, *"The Utility of Ottoman Fethnâmes"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 192-196; İsmail Hakkı Mercan, *"Türk Tarihinin Kaynaklarından*

(Anonim Tevârih-i Âl-i Osman)[443], menâkıbnâmeler[444], Selimnâmeler ve Süleymannâmeler[445], İslam yazıcılık geleneklerinden olan ve vefeyât listesi temelinde sıralanan tabakatlar[446] (biyografi), şair biyografileri (tezkire)[447], şehir tarihleri[448], imparatorlukta resmî tarih için başlangıç kabul edilen ve İran tarihyazıcılığına yakın olan şehnâmecilik (şehnâme-nüvis)[449], bu dönem tarihyazıcılığı örneklerindendir.[450] Ayrıca devlet tarafından desteklenen resmî

Olan Bazı Menakıbnâme ve Gazavatnâmeler Hakkında", **Balıkkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 6, sa. 10, Aralık 2003, ss. 107-130; Kürşat Şamil Şahin*, "Gazavatnâmeler Üzerine Yapılan Çalışmalar Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi"*, **Turkish Studies, İnternational Periodical For The Languages, Literature, History of Turkish or Turkic**, vol. 7/2, Ankara, Spring 2012, pp. 997-1022; **Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân –İzlâdi ve Varna Savaşları(1443-1444) Üzerinde Gazavâtnâme,** Haz. Halil İnalcık-Mevlüt Oğuz, Ankara; TTK Basımevi, 1978; Kıvamî, **Fetihnâme-i Sultan Mehmed**, Haz. Franz Babinger, İstanbul; Maarif Basımevi, 1955.

[443]Hasan Hüseyin Adalıoğlu, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığında Anonim Tevârih-i Âl-i Osman Geleneği"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, ss. 286-191; Necdet Öztürk, *"Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'ların Kaynak Değerleri Hakkında"* , **XII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara; TTK, 1994, ss. 755-762; Tez çalışmasına örnek olarak bakınız. Alper İğci, **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (687-920/1288-1514) –İnceleme ve Metin-**, Dan. Prof. Dr. Necdet Öztürk, T.C Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, 157 sayfadır.

[444] Menakıbnâmeler hakkında verilen kaynağa bakınız. Ahmet Yaşar Ocak, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Yaklaşım)**, Ankara; TTK Basımevi, 3. Baskı, 2010.

[445] Eyyübî, **Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Padişah-nâme,** Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1277, 1000 Temel Eser, Dizisi, 158, 1991; Şerafettin Severcan , *"Süleymannâmeler",* **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, ss.301-317; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 46-54.

[446] Geçmişten bugüne kadar zeylleri bulunan ve XVI. yüzyılda yazılmış olan Taşköprîzâde Ahmed'in Şakayik-i Numaniye adlı eseri örnek olarak gösterilebilir. Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri –Eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye Fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye-**, çev. Muharrem Tan, İstanbul; İz Yayıncılık, 500, 2007.

[447] XV-XVI. yüzyıl Şair Tezkirelerine genel ve özel yaklaşımlar için bakınız. (Edi.) Mustafa İsen ve Diğerleri, **Şair Tezkireleri**, Ankara; Grafiker Yayıncılık, 2, İkinci Baskı, 2009, ss. 7-76; Halil İnalcık, *"Şu'arâ Tezkirelerinde Şaîr ve Patron"*, **Şâir ve Patron –Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme-**, Haz. Taşkın Takış, Ankara; Doğu Batı Yayınları, 5, 2005,ss. 41-53. Şair Tezkiresi örnekleri için bakınız. Mustafa İsen (Haz), **Sehi Bey Tezkiresi –Heşt Behişt–** Ankara; Akçağ Yayınları, 273, 1. Baskı, 1998; Mustafa İsen (Haz.) , **Latîfî Tezkiresi**, Ankara; Akçağ Yayınları, 301, 1. Baskı, 1999; Haz. Mustafa İsen, **Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, 93, 1994. Sadece erken dönemler için değil, geç dönemlerde de tezkire yazıcılığının örnekleri Osmanlı tarih yazıcılığı içinde görülmektedir.

[448] XVI. yüzyıl için Lâtifi önemli bir örnektir. Lâtifî, **Risale-i Evsâf-ı İstanbul,** Haz. Nermin Suner Pekin, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1977.

[449] Şehnâmenüvisan (Şehnâme yazarları) veya Şehnâmecilik hakkında bir sonraki bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

[450] Bu çalışmanın konusu ve boyutları düşünülerek bu konuda kısıtlı bilgi verilmiştir. Erken Dönem Osmanlı tarihyazıcılığı hakkında ayrıntılı olarak verilen kaynaklara bakınız. Şahabeddin Tekindağ, *"Osmanlı Tarihyazıcılığı"*, **Belleten**, XXXV/140, Ankara, 1971, ss. 655-663; V. L. Ménage, *"The Beginnigs of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 168-179; V. L. Ménages, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı"*, çev. Salih Özbaran, **Tarih Enstitü Dergisi,** Sayı; 9, İstanbul, 1978, ss. 227-240; Halil İnalcık, *"The Rise of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-

tarihyazıcılığı örnekleri olduğu gibi bağımsız kişiler tarafından ortaya konan şahsî tarihyazımı örnekleri de vardır. Bu noktadan hareketle Osmanlı tarihyazıcılığı, Erken Dönem açısından incelenirse; bu dönem tarihyazıcılığı hem bir yapılanma hem de bir gelişim içinde olduğu görülecektir. Daha önceki yazım geleneklerini sürdüren Osmanlı tarihyazıcılığı, kendi dönemine uygun yaklaşım ve perspektifleri de dönemin koşulları içinde ortaya koymaktadır.

Osmanlı Tarihyazıcılığı için Erken Dönem Osmanlı Tarihyazıcılığından sonra ortaya çıkan süreç *Geçiş Dönemi (Ara Dönem) Osmanlı Tarihyazıcılığı*dır. Bazı kaynaklar bu dönemi *Erken Modern Dönem Osmanlı Dünyası* olarak da nitelendirmektedir. Fakat bu dönemlendirme Osmanlı tarihyazıcılığı açısından tam yerine oturmamış bir tanımlamadır. Kastedilen süreç XVI. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın başına kadar geçen süreçtir.[451] Fakat bu çalışmada ise XVII-XVIII. yüzyılların Osmanlı tarihçiliği için bir geçiş süreci olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Genelde bilim insanları arasında Osmanlı tarihyazıcılığını, Erken ve Geç Dönem olarak sınıflandırma eğilimi vardır. Erken Dönemden daha çok geleneksel veya klasik dönem (1300-1600) kastedilmekteyken Geç Dönemden kastedilen ise belirleyici unsurlardan biri olarak erken bir süreçte de izlerinin görülmeye başladığı modernite olgusudur. Fakat Osmanlı tarihyazıcılığı için Erken

---

P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 152-167; Mehmet İpşirli, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 247-255; Fehameddin Başar, *"İlk Osmanlı Tarihçileri"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 409-415; İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 85-95; Kenan İnan, *"Klasik Devir Osmanlı Tarihçilerinde Kaynak Kullanma Usulleri"*, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1996, c. XVIII, s. 29, ss. 91-135; Necdet Öztürk, *"Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 257-261; Suraiya Faroqhı, *"Osmanlı Tarihçileri Nasıl Yazarlar ve Nasıl Okunmalıdırlar?"*, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, 2003, sf. 210-238; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007; ss. 19-153; Erhan Afyoncu, *"Osmanlı Siyasi Tarihi'nin Ana Kaynakları: Kronikler"*, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 1, sa. 2, 2003, ss. 101-172; Abdülkadir Özcan, *"Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış"*, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, 1, Bahar 2013, ss. 271-293; İbrahim Şirin, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığının Tarihi Gelişim"*, **Pax Ottomana Studies ın Memorıam Prof. Dr. Nejat Göyünç,** Edi. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 543-573; Uğur Kurtaran, *"Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı (ISHE 2014)**, 25-27 Haziran 2014 Sakarya, ss. 260-265; Feridun Emecen, *"Osmanlı Kronikleri ve Biyografi"*, **İslam Araştırmaları Dergisi,** Sayı 3, İstanbul; İSAM, 1999, 83-90.

[451] Yahya Araz, *"Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek: Gidenler ve Arkada Kalanlar Üzerine Bir Değerlendirme"*, **Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, **Toplumsal Cinsiyet II**, Yıl; 16, Sayı: 64, Şubat-Mart-Nisan 2013, ss. 149-180.

Dönemden Geç Döneme geçiş kesin bir ayrımla ve hızlı bir şekilde olmamıştır. Osmanlı tarihyazımında geçiş olarak bir ara süreç veya bir geçiş süreci sözkonusudur. (Prof. Dr. Mehmet İpşirli *Osmanlı Tarihyazıcılığı*[452] makalesinde Osmanlı tarihyazımını Kuruluş Dönemi (XIV-XVI. yüzyıllar), Olgunlaşma Dönemi (XVI-XVII. yüzyıllar) olarak sınıflandırmaktadır. Aslında Prof. Dr. Ercüment Kuran da kastedilen bu geçiş dönemini *Karlofça'dan Tanzimat'a Osmanlı Tarihçiliği* makalesinde (bildirisinde) anahatlarıyla ortaya koymaktadır.[453]) Bu geçiş sürecinde (XVII-XVIII. yüzyıllar) geleneksel dönemdeki çalışmalara yakın tarihyazımı örnekleri Osmanlı tarihyazıcılığında görülmektedir. Fakat dört önemli unsur bu dönemi diğerleri arasında bir geçiş süreci olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Birincisi Doğu ve Batı tarihyazımı örneklerine ait tarihyazımı eserlerinin çeviri tarzında ciddi örnekleri verilmeye başlanmıştır. Örneğin Kâtip Çelebi (XVII. yüzyıl) John Carion'un *Chronik* (Kronik) adlı eserini *Tarih-i Frengi Tercümesi*[454] olarak çevirmiştir. Yine Lale Devri olarak sonradan isimlendirilen dönemde (1718-1730), Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın teşvikiyle Abdurrahman İbn Haldun'un Mukaddime olarak bilinen eseri Şeyhülislam Pirizâde Mehmet Sahib Efendi (1674-1749) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra Tanzimat Dönemi'nin aydınlarından Ahmet Cevdet Paşa ise bu eserin yarım kalan altıncı faslın tercümesini tamamlamıştır.[455] (Bu noktada belirtilmesi gereken husus ise târih

---

[452] Mehmet İpşirli, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 247-255.

[453] Ercüment Kuran, *"Karlofça'dan Tanzimat'a Osmanlı Tarihçiliği"***,** Fırat Üniversitesi, **Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu**, haz. Abdülkadir Yuvalı, Elazığ, 1990, ss. 151-157; Ercüment Kuran, *"Karlofça'dan Tanzimat'a Osmanlı Tarihçiliği"* , **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler,** haz. Mümtaz'er Türköne, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 135, 4. Baskı, 2007, ss. 199-208.

[454] Kâtip Çelebi, **Tarihi-i Frengi Tercümesi**, Haz. İbrahim Solak Konya, Palet Yayınları, I. Baskı, 2010; Orhan Şaik Gökyay, **Kâtip Çelebi'den Seçmeler**, İstanbul; MEB Devlet Kitapları, 1968, sf. 15-16; Mehmed Cemalleddin**, Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 44-46; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 214-223; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 204-206; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 65.

[455] İbn Haldun, **Mukaddime –Osmanlı Tercümesi–,** Mütercim Pirî-zâde Mehmed Sâhib, Haz. Yavuz Yıldırım ve Diğerleri, İstanbul; Klasik Yayınları, 49, 1. Baskı, 2008; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı –Başlangıçtan XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar–**7, İstanbul; İSAR, 1998, sf. 333; Osman Keskioğlu, **Müslümanların İlme ve Medeniyete Hizmetleri**, Ankara; DİB Yayınları, 132, 1987, sf. 97-102; İbn Haldun, **Mukaddime**, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul; Dergâh Yayınları, 85/1, 2011, 7. Baskı, 2011, sf. 139-143; Ahmet Arslan, **İbn-i Haldun**, Ankara; Vadi Yayınları, İkinci Baskı, 1997, sf. 7; Dan Diner, **Mühürlenmiş Zaman –İslâm**

kitaplarının tercümesini sadece Osmanlı âlimleri yapmamıştır. Batılı âlimlerde Osmanlı âlimlerine ait tarih kitaplarını çevirmiştir.)[456] İkinci unsur ise İbrahim-i Müteferrika'nın (Basmacı İbrahim veya Müteferrika İbrahim olarak da bilinir) XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda dinen ve örfen Matbaa kurulması iznini elde etmesidir. (Daha önceleri zaten Gayr-ı Müslimler matbaayı kullanmaktaydı.) Kısa sürelik bir macera olsa da Osmanlı'da matbaanın kullanılmasıyla, daha önce müstensihler tarafından istinsah (çoğaltma) edilen yazım örnekleri, bundan sonra rahatça çoğaltılabilecekti. Okur-yazar oranı hakkında kesin istatistik vermenin güç olduğu bir toplum için bu durum yoruma açık olsa da bir gerçek var ki bundan sonra yazılan tarih eserleri de matbaada rahatça basılabilecekti. Bu durum hem bu eserlerin geniş kitleye ulaşma imkânını yaratacağı gibi hem de yazılan eserlerin geleceğe kalma ihtimâlini de arttıracaktı. O yüzden İbrahim-i Müteferrika'nın bastığı eserler arasında Târih-i Seyyah, Târih-i Hind-i Garbî, Târih-i Nâ'ima Târih-i Raşid ve Takvimü't-Tevârih gibi tarih eserlerinin bulunması, tarihyazımı açısından bu dönemin, Geç Dönem olarak nitelendirilen dönemin bir altyapısının oluşmaya başladığının göstergesidir.[457] Üçüncüsü ise bu dönem kimi yaklaşımlara göre Batılılaşma kimi yaklaşımlara göre çağdaşlaşma hareketlerinin ilk örneklerinin görülmeye başladığı dönem olmasıdır.[458] Teceddüt (Yenileşme) durumunun ise Osmanlı tarihyazıcılığına etkisinin olmayacağı düşünülemezdi. Bu durum eser çeviri faaliyetlerinde ve tarihyazımı eserlerindeki yaklaşımlarda kendini göstermeye başlamıştı. Son olarak ise dönemin şartları gereği Osmanlı İmparatorluğu nazarında

---

Dünyasındaki Durgunluk Üzerine–, çev. Sabir Yücesoy, İstanbul; Bilgi Üniversitesi Yayınları, 369, 1. Baskı, 2011, sf. 134-135.

[456] Bu tespite Bursalı Mehmed Tahir Bin Rıf'at, *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Â'lî ve Kâtib Çelebi'nin Tercüme-i Halleri* adlı çalışmasında bulunan *Müellifât-ı Osmâniyyeden Avrupa Lisânlarına Tercüme Olunan Âsârdan Ba'zıları* adlı bölüm örnek olarak gösterilebilir. Bursalı Mehmed Tahir Bin Rıf'at, **Müverrihîn-i Osmâniyye'den Â'lî ve Kâtib Çelebi'nin Tercüme-i Halleri,** Selanik; Hamidiye Mekteb-i Sanayi' Matbaası, 1322, sf. 44-45.

[457] Hüseyin Gazi Topdemir, **İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı**, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınladığı, Kültür Eserleri Dizisi, 351, 2002, ss. 39-49; Tanzimat Öncesi Türkiye'de neşriyat hareketleri için bakınız. Server R. İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış,** Ankara; MEB, Araştırma İnceleme Dizisi, 80, 2000, ss. 17-34; ; Mehmet İpşirli, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 452-453; İbrahim-i Müteferrika'nın matbaayı kullanması Müslümanlarda Tarih-Coğrafya yazıcılığı için de önemlidir. Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı –Başlangıçtan XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar–**7, İstanbul; İSAR, 1998, ss. 321-323.

[458] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul; Doğu-Batı Yayınları, I, Baskı Tarihi Yok (Önsöz 1978), ss. 41-68; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, Ankara; Arkadaş Yayınevi, 3. Edisyon, 2008, ss. 57-103; Şerif Mardin, *"Batıcılık"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul; İletişim Yayınları, 1983, 8, ss. 245-250.

Divan-ı Hümâyûna bağlı resmî bir memuriyet olarak, vekâyî'nüvislik (vak'anüvis) kurumu oluşturulmasını zaruri kıldığı anlaşılmaktadır. Vekâyi'nüvislik tam da ara dönemde oluşturulmuştur. Belli bir dönem, bazı kesintilere rağmen, devlet tarafından bu tarihyazıcılığından istifâde edilmiştir. Tarihyazımında yeni yaklaşımların ortaya çıkması ve Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete olgusunun ortaya çıkmasıyla kısa süre içinde önemini kaybetmiştir. Yani geçiş döneminin ihtiyaçlarını karşılayan vakanüvislik müessesesi Osmanlı tarihyazımının geç döneminde önemini kaybetmeye başlamıştı.[459] (İleriki bölümde ayrıntısıyla değinilecektir.) Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihyazıcılığında ***Erken (geleneksel) dönem sonrası ve Geç (Modernizm) Dönem*** **Öncesi** olan bir geçiş süreci veya bir ara süreç sözkonusudur. Bu dönem aynı zamanda tarihyazıcılığı için bir arayış dönemidir. O yüzden geçmişten gelen geleneklerin yanında yeni şartlara pragmatik çözümler getirmesi beklenen yaklaşımlar ve oluşumlar, Osmanlı tarihyazıcılığı açısından bu dönemde görülmeye başlanacaktır.

Geçiş sürecinden sonra Osmanlı tarihyazıcılığında ortaya çıkan süreç *Geç Dönem Osmanlı Tarihyazıcılığı*dır. Bu dönem zaman dilimi olarak XVIII-XX. yüzyılları içine almaktadır. Geçiş Dönemi'nde Osmanlı tarihyazımındaki arayış bu dönemde belli bir istikamete yönelmiştir. Yani Batı'nın etkisinin her alanda soyut ve somut olarak kendini göstermeye başladığı ve tarihyazımında da kendini hissettirmeye başladığı bir dönemdir. Daha çok modernite etkisi olarak yorumlanan yaklaşımları Geç Dönem Osmanlı tarihyazıcılığında da var olmaya başlamıştır. Hem siyasal hem de sosyal olarak önem arz ettiği düşünülen Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve iki kez Meşrutiyetin ilanı bu dönemde görülen olaylardır.[460] Herşeyden

---

[459] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 103-104; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, c. 3, sf. 574; Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 2. Baskı, 1986, sf. 354–355.

[460] Ercüment Kuran, *"Ottoman Historiography of The Tanzimat Period"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 422-429; Ercüment Kuran, *"Tanzimat Devri Osmanlı Tarihyazıcılığı"*, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler,** haz. Mümtaz'er Türköne, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 135, 4. Baskı, 2007, ss. 209-220; İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 85-95; İbrahim Şirin, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığının Tarihi Gelişim"*, **Pax Ottomana Studies ın Memorıam Prof. Dr. Nejat Göyünç,** Edi. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 543-573; Hasan Akbayrak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı –Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine-**, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 395, 2. Baskı, 2012, ss. 1-204; Necdet Hayta-Uğur Önal, *"Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazılığı (1789-*

önce bu dönemde XVIII. yüzyılda kurumsallaşmaya başlayan Vak'anüvislik, Osmanlı tarihyazıcılığında faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu oluşumun bazı zorluklar yaşaması ve gün geçtikçe bu oluşumdan istenilen randımanın alınamadığı da anlaşılmaktadır. Belli dönemlerde tarihyazıcısı ve süreklilik sıkıntısı çeken vakayinüvislik, gazetecilik faaliyetlerinin başlamasıyla da Osmanlı tarihyazıcılığında eski önemini kaybetmeye başlamıştır. (İleriki bölümde Vakanüvislik konusununa ayrıntısıyla değinilecektir.)[461] Bu dönemde kurumsal olarak değil de kişisel olarak da tarihyazıcılığı devam etmiştir. Örneğin Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri adlı çalışmasının 3. Cildindeki Osmanlı Müverrihleri adlı kısımda, derc edilmemiş (eklenmemiş) olan tarih kitapları, seferatnâmeler ve tercüme-i hâl (biyografi) olarak geçen uzun kitap listesine bakılırsa, bu dönemde tarihin birçok alanında birçok tarihçinin eser verdiği görülecektir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı ise başta Batı dillerinden olmak üzere başka dillerden tercüme olmasının ise üzerinde ayrıca durulması gerekir.[462] Bu dönemde Osmanlı tarihyazıcılığında kurumsallaşmanın başladığı bir dönemdir. Bunun en belirgin örneği Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kurulmasıdır. Bu kurumun oluşması Osmanlı tarihyazıcılığını doğrudan etkilemiştir. Çünkü tarihyazıcılığına yaklaşımda bir farklılık ve yeni bir perspektif ortaya çıktığı ortadadır. Ayrıca bu kurumda faal olan isimlerin aynı zamanda Osmanlı tarihyazıcıları arasında zikredilen isimler olması bu kurumun Osmanlı tarihyazıcılığı içerisindeki konumunu göstermesi bakımından önemlidir.[463] Bu dönemde genel okuyucu kitlesinden ziyade

---

1908)", **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 137-153; Azmi Süslü, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Türk Tarihçiliği"*, **Türk Kültürü**, XXIII, Şubat, 1985, sf. 262-265; Zeki Arıkan, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Tarihçilik",* **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1985, c. 6, ss. 1583-1594. Betül Başaran Alpugan, *"Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları",* **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 447-455; AyrıcaProf. Dr. Erhan Afyoncu'nun kendi alanına ait çalışmasında Tanzimatı farklı bir dönem olarak ele alarak Tanzimat Öncesi tarihyazımı üzerine ağırlık vererek bir eser kaleme alması Tanzimatın bir değişimi ifade etmesi bakımından da önemlidir. Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007.

[461] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 103-104; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, c. 3, sf. 574; Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 2. Baskı, 1986, sf. 354–355.

[462] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaayı Amire, 3. Cild, 1342 (Hicriye), ss. 166-199.

[463] Halil Berktay, *"Tarih Çalışmaları",* **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul; İletişim Yayınları, 78, 1 Nisan 1985, ss. 2456-2474; Necdet Hayta-Uğur Önal, *"Modernleşme*

tarih öğretimi için kitaplar yazıldığı görülmektedir. Örneğin imparatorluğun son vakanüvisi olarak kabul edilen Abdurrahman Şeref Bey gibi tarihyazarları özellikle ders kitapları alanında ciddi örnekler vermişlerdir.[464] Bu dönemde tarihyazıcılığı için üzerinde durulacak hususlardan biri de gazete, dergi ve mecmua hayatının ortaya çıkışı ve bu durumun Osmanlı tarihyazımına yansımasıdır. Bu durum vakanüvislik kurumunun önemini yitirmesinde etkili olduğu düşünülse de Osmanlı tarihyazıcılığında popüler tarihçilik anlayışı gibi farklı bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Bundan sonra okur-yazar kitlesinin ilgisini çekecek (hitap edecek), farklı noktalara değinecek, gazete ve dergilerde yayınlanabilecek ve aynı zamanda öğretici olacak bir anlayışta olan popüler tarihçilik, Osmanlı tarihyazıcılığında görülmeye başlayacaktır.[465] Sonuç olarak Osmanlı tarihyazıcılığının Geç Döneminde (XVIII-XX. yüzyıl) görülen değişim ve dönüşümler bu şekildedir. Osmanlı tarihyazıcılığının bahsi geçen üç süreci de ortaya çıkan bazı değişim ve dönüşümler üzerinden ancak bu şekilde sınıflandırılabilir. İç içe geçmiş her üç dönemde, Osmanlı tarihyazıcılığını belli şekillerde değişip dönüştüğü gibi, Osmanlı tarihyazıcılığına ait eski tarihyazımı örneklerinin bazılarının yazımını da gelenek olsa da ortadan kaldırmıştır. Fakat bazı tarihyazımı örnekleri de bir sonraki dönemde her şeye rağmen devam etmiştir. Ayrıca her üç süreçte, ihtiyaçlar doğrultusunda, yeni yaklaşımları Osmanlı tarihyazıcılığı içine biçim ve içerik olarak dâhil etmiştir.

Osmanlı tarihyazıcılığı, uzun bir zaman dilimi içinde farklı süreçleri bünyesinde barındırdığı gibi farklı yaklaşımları da bünyesinde barındırmaktadır.

Döneminde Osmanlı Tarih Yazılığı (1789-1908)", **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 137-153; Hasan Akbayrak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı –Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine-**, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 395, 2. Baskı, 2012, ss. 21-42; Azmi Süslü, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Türk Tarihçiliği"*, **Türk Kültürü**, XXIII, Şubat, 1985, sf. 262-265; Zeki Arıkan, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Tarihçilik",* **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1985, c. 6, sf. 1583-1594.

[464] Betül Başaran Alpugan, *"Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları",* **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 447-455; Mehmet Ö. Alkan, *" II. Meşrutiyette Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 155-177; İsmail Aydın, **Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları**, Ankara; Eğitim-Sen Yayınları, 2001, ss. 22-34; Hasan Akbayrak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı –Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine-**, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 395, 2. Baskı, 2012, ss. 1-204.

[465] Mahmut H. Şakiroğlu**,** *"Türkiye'de Şimdiye Kadar Çıkan Popüler Tarih Dergileri"*, Toplum ve Tarih Dergisi, Sayı: I, Ocak 1984, sf. 65-68; Ahmet Özcan, **Türkiye'de Popüler Tarihçilik (1908-1960),** Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2011, sf. 144-233; Ahmet Özcan, *"Türkiye'de Popüler Tarihçilik (1908-1960)",* **Cumhuriyet Döneminde Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler 18-20 Mart 2010**, Edi. Mehmet Öz, Ankara; TTK, 2011, ss. 515-538.

Diğer birçok Eski Dünya kıtalarına ait tarihyazımı örneklerinde olduğu gibi Osmanlı tarihyazıcılığı da birçok tarihyazımı geleneğini içerisinde bulundurmaktadır. Bahsi geçen gelenekler hem biçimsel hem de içerik olarak Osmanlı tarihyazımına ait anlatılarda kendine yer bulmaktadır. Osmanlı tarihyazıcılığı içerisinde sözlü kültürden yazılı kültüre kadar uzanan bir Türk Tarihyazıcılığı örneği vardır.[466] Bunun yanında İslam tarihyazıcılığının içerisinde en önemli iki tarihazıcılığı geleneği olan Arap tarihyazıcılığı ve İran (Fars) tarihyazıcılığı da bulunmaktadır.[467] Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde siyasal olarak genişlemiştir. Bu durum tarihyazımı örneklerindeki söylemleri ve ortaya koydukları tarihyazma eylemleriyle Greko-Romen tarihyazıcılığına[468] ait

[466] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 141-143; Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın Osmanlı'nın *"Üçüncü Roma"* olduğu yaklaşımı da bu noktada dikkate alınmalıdır. *"Osmanlı Üçüncü Roma İmparatorluğu"*, **Osmanlı Barışı**, haz. Mustafa Armağan, İstanbul; Ufuk Kitap, 39, 8. Baskı, 2003, sf. 45-47.

[467] Eyüp Baş, **Osmanlı Türklerinde Arapça Tarihyazıcılığı (XVI-XVII. Yüzyıl Örnekleriyle)**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Yayın No: 360, 1. Baskı, 2006, ss.106-216; Hamilton A. R. Gibb, **İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, çev. Kadir Durak ve Diğerleri, İstanbul; Endülüs Yayınları, 14, 1. Baskı, 1991, sf. 152-153; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı –Başlangıçtan XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar–**7, İstanbul; İSAR, 1998, sf. 333; Orhan Keskioğlu, **Müslümanların İlme ve Medeniyete Hizmetleri**, Ankara; DİB Yayınları, 132, 1987, sf. 97-102; ; Uğur Akbulut, **Osmanlı Tarihyazıcılarına Göre Tarih ve Tarihçi,** Dan. Yrd. Doç. Dr. Selahattin Tozlu, Doktora Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum, 2006, sf. 1-27; Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihi**, Ankara; Yeni Çizgi Yayınları, Genişletilmiş İkinci Baskı, 1995, ss. 1-49.

[468] İmparatorluğun ardıllığı yaklaşımı bu noktada önemlidir. (translatio imperi) Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 141-143; Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın Osmanlı'nın *Üçüncü Roma* olduğu yaklaşımı da bu noktada dikkate alınmalıdır. *Osmanlı Üçüncü Roma İmparatorluğu*, **Osmanlı Barışı**, haz. Mustafa Armağan, İstanbul; Ufuk Kitap, 39, 8. Baskı, 2003, sf. 45-47. Kritivulos Tarihi bu noktada önemli bir tarihyazımı örneğidir. Kritovulos, **Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî**, Müt. İzmir Mebusu Karolidi(s), İstanbul; Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1328, (Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası İlavesidir.); Mihail Kritovulos, **Kritovulos Tarihi (1451-1467),** çev. Ari Çokona, İstanbul; Heyomola Yayınları, 2012; Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, İstanbul; Kapı Yayınları, 2013; Ahmedi'nin İskender'e atfederek bir *İskendernâme* yazması önemlidir. Çünkü Doğu dünyasında *İskender* imgesinin sadece dini gerekçelerinden dolayı değil, aynı zamanda imperyal bir anlayışın göstermesi bakımdan önemi vardır. Firdevsî'nin de şehnâmenin dışında bir İskendernâme adlı eseri vardır. Firdevsî, **İskendernâme**, Haz. Nimet Yıldırım, İstanbul; Kabalcı Yayıncılık, 92, 1. Baskı, 2015, ss. 19-159; Ahmedî, **İskender-nâme İnceleme-Tıpkıbasım**, haz. İsmail Ünver, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 504, 1983; Ahmedî, **İskendernâme'den Seçmeler**, Haz. Yaşar Akdoğan, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, 135, İkinci Baskı, 2000; Ahmedî, **İskendernâme**, öyk. Mehmet Kanar, İstanbul; Say Yayınları, Eski Türk Klasikleri Dizisi, 10962, 1. Baskı, 2011; Suraıya Faroqhı'nın Osmanlı taşrasındaki vakayınâmeler arasında gösterdiği 17. yüzyılda Serez'de bulunan Papaz Sinadinos'un Yunanca vakayinamesi bahsi geçen tarihyazımına örnektir. Suraıya Faroqhı, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, 2003, sf. 224-225; Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tercüme tarihyazımı eserleri de bu statü de değerlendirilebilir. Örneğin Kâtip Çelebi'nin Johan Carion tarafından Latince olarak yazılmış *Chronik* (Kronik) adlı eserinin *Tarih-i Frengi* (Avrupa Tarihi) tercümesi de bulunmaktadır. Kâtip Çelebi, **Tarihi-i Frengi Tercümesi**, Haz. İbrahim Solak Konya, Palet Yayınları, I. Baskı, 2010.

örneklerinin de Osmanlı tarihyazımı içerisinde yerini almasını sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu (poli-ethnic) ve çok dinli (poli-religion) bir siyasal yapıdır. Her ne kadar devlet nazarında, Müslim ve Gayr-ı Müslim olarak, İslam temelinde sınıflandırılmış cemaatlere dayalı bir milletler sistemi bulunsa da, İslam'dan hariç başka dinler de Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşadığı da unutulmamalıdır.[469] Bu tespite dayanarak Osmanlı tarihyazımı içerisinde farklı zaman algısına sahip ve farklı anlatı özelliklerini barındıran Hristiyan-Yahudi tarihyazımı[470] anlatıları da bulunmaktadır. O yüzden Osmanlı'nın tarihyazıcılığını irdelemek için ele alırken, bu tarihyazıcılığına makro açıdan da bakmak bir zorunluluktur. Çünkü irdelenmekte olan siyasal yapı, hem gelenekselliği hem moderniteyi; hem azınlığı hem çoğunluğu; hem kendini hem ötekini barındıran ve coğrafi konum olarak da bu unsurların -bazı olağandışı haller hariç tutulursa- birbiriyle yaşamasının zorunlu olduğu bir imparatorluktur. Eğer bu açıdan yaklaşılırsa görülecektir ki Osmanlı tarihyazıcılığı, farklı sütunlar üzerinde yükselen bir kubbeli yapı gibidir. O kubbeyi ayakta tutan ise onu sağlam bir temel üzerinde yükselmesini sağlayan farklı renklerdeki ve farklı desenlerdeki sütunlarıdır. (İmparatorluğun doğası)

Osmanlı tarihyazıcılığına ait eserlere anahatlarıyla bakılırsa, bu tarihyazımının anlatı biçimlerine göre farklı özelliklere sahip olduğu görülecektir. Osmanlı tarihyazıcılığında bazı eserler nazım (şiir) şeklinde yazılırken, bazı eserler de nesir (düzyazı) şeklinde yazılmaktadır. Ayrıca biçimsel olarak içerisinde hem

---

[469]İlber Ortaylı, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi"*, **Türkler Ansiklopedisi**, edi. Hasan Celal Güzel, , Ankara, 2002, c. X, ss. 216-220; Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, İstanbul; Bilge Yayıncılık, 68, 1. Baskı, 2003, ss. 77-173.

[470] Suraıya Faroghı'nın Osmanlı taşrasındaki vakayinâmeler arasında gösterdiği 17. yüzyılda Serez'de bulunan Papaz Sinadinos'un Yunanca vakayinâmesi aynı zamanda örnek bir Hristiyan tarihyazımıdır. Suraıya Faroqhı, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, 2003, sf. 224-225; Uriel Heyd, *"Osmanlı Tarihi İçin İbranice Kaynaklar"*, **VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,** Ankara, 20-26 Ekim 1961, Ankara; TTK Basımevi, ss. 295-303; Uriel Heyd, *"Osmanlı Tarihi İçin İbranice Kaynaklar"*, **Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine –Makaleler-**, Ter. ve Der. Ferhat Koca, Ankara; Ankara; Okulu Yayınları, 50, 2002, ss. 157-165; **Anonim bir İbranice Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul**, Neşir ve Tercüme Nuh Arslantaş ve Yaron Ben Naeh, Ankara; TTK Basımevi, 1. Baskı, 2013; Prens Dimitri Kantemir'in Osmanlı Tarihi hakkındaki çalışması örnektir. Dimitri Kantemir, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, Haz. Özdemir Çobanoğlu, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, III Cilttir; Dimitri Kantemir, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, haz. Özdemir Çobanoğlu, İstanbul; Cumhuriyet Kitapları, 1999, İki Cilttir. Ayrıca Bursalı Mehmed Tahir'in *"Osmanlı Müellifleri"* adlı çalışmasında verdiği tarih kitapları listesinde çok sayıda Batı kaynaklardan tercüme eser vardır. Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaayı Amire, 3. Cild, 1342 (Hicrî), ss. 166-199.

nazım hem nesir bulunduran tarihyazımı örnekleri de vardır. Türkçe, Farsça, Arapça, Yunanca ve İbranice gibi birçok dilde yazılmış ve öz olarak (içerik) Osmanlı tarihyazımı içerisinde değerlendirilen birçok eser de mevcuttur.[471] Bu tespit üzerinden hareket edilirse; Osmanlı tarihyazıcılarının içerinde Türklerin yanında imparatorluğun çok uluslu yapısına uygun olarak farklı etnik ve dinsel gruplara mensup tarihyazıcıları da bulunmaktadır. Zaten içerisinde farklı tarihyazımı geleneklerini bulunduran ve Eski Dünya kıtaları üzerinde kurulmuş olan çok uluslu bir imparatorluk için bu durum çok anormal bir durum değildir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun imperyal anlayışı da bu tür farklı özelliklere sahip bir tarihyazıcılığını, soyut ve somut anlamda da kaldırabilecek güçtedir. Fakat Batı'nın siyasal, sosyal ve iktisadi alanda biraz hızlanarak öne geçmesiyle (o yüzden gerileme sözü tartışmalıdır) Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok alanında olduğu gibi Osmanlı tarihyazımında da bazı sorunların gündeme gelmesini kaçınılmaz hale getirdi. Örneğin sürekli merkezî yani hanedan ve devlet tarafından ortaya konulmakta olan bir tarihyazıcılığı sözkonusuydu. Yani olayları ve durumları devlet açısından değerlendirme tarihyazıcılığında hâkimdi. Erken dönemlerde Osmanlı tarihyazıcılığında güç merkezinin çevresinde kalan tarihyazıcıları da tarih yazarken bazı olaylarda merkezle benzer yaklaşımları ve eğilimleri sergiliyorlardı. (Vakanüvislerdeki bu eğilim, imparatorluğun geç tarihyazıcılığı sürecinde de

[471] Örneğin II. Bayezid (Kemal Paşazâde) İbn Kemal'den Türkçe tarih eseri yazmasını isterken İdris-i Bitlisi'den Farsça bir tarih eseri yazmasını istemiştir. Halil İnalcık, *"The Rise of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 166-167; Abdülkadir Özcan, "*II. Beyazıt Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri"*, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, Sayı/Numara 2, Güz 2013, ss. 141-153; Ahmet Uğur, **İbn Kemal**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 822, Türk Büyükleri Dizisi: 50, İzmir, 1987, ss. 25-52; Şamil Öçal, **Kemal Paşazâdenin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2408, Ankara, 2000, sf. 37-38; Mehmet Bayrakdar, **Bitlisli İdris (İdris-i Bitlisi)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 1271, Türk Büyükleri Dizisi: 134, Ankara, 1991, sf. 22-24; Müneccimbaşı Ahmet Dede'nin Eseri Camiü'd-Devle ilk olarak Arapça yazılmıştır. Daha sonra Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş ismiyle *Sahaif-ül-Ahbâr fi Vekâyi-ül-*Âsar olarak eser haline getirilmiştir. Müneccimbaşı Ahmet Dede, **Müneccimbaşı Tarihi (***Sahaif-ül-Ahbâr fi Vekâyi-ül-*Âsar), çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001Temel Eser 37, I. Cilt, sf. 12-18; Yunanca tarihyazımına örnek 17. yüzyılda Serez'de bulunan Papaz Sinadinos'un Yunanca vakayinamesi örnek olarak gösterilebilir. Suraiya Faroqhı, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, 2003, sf. 224-225. İbranice tarihyazımı örneği için bahsi geçen esere bakınız. Uriel Heyd, *"Osmanlı Tarihi İçin İbranice Kaynaklar"*, **VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,** Ankara, 20-26 Ekim 1961, Ankara; TTK Basımevi, ss. 295-303; Uriel Heyd, *"Osmanlı Tarihi İçin İbranice Kaynaklar"*, **Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine –Makaleler-**, Ter. ve Der. Ferhat Koca, Ankara; Ankara; Okulu Yayınları, 50, 2002, ss. 157-165; **Anonim bir İbranice Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul**, Neşir ve Tercüme Nuh Arslantaş ve Yaron Ben Naeh, Ankara; TTK Basımevi, 1. Baskı, 2013.

görülebilir.) Fakat zamanla ve özellikle geç dönemde, merkezi anlatıya karşı çevreden karşı bir anlatı ortaya çıktı. Yani uzun dönem merkez ile çevre arasında bazı durumlarda olağan görülen bir anlatı, zamanla çevrede karşı bir anlatıya dönüşmüştü. Bunun en önemli nedenlerinden biri de hiç kuşkusuz yükselen milliyetçilikti. İmparatorluğun içinde bulunduğu durum ve dünyadaki siyasal ile sosyal parametrelerin değişmesi, milliyetçilik temelinde çevrede merkeze karşı bir tarihyazımını ortaya çıkardı. Milliyetçi anlatılar, merkezin aleyhine karşı-anlatıya (counter-narrative) dönüşerek, Osmanlı tarihyazıcılığının içerisinden kendini yaklaşım olarak ayırdı. Yani imparatorluk için tarihyazıcılığı yapan ve çok farklı uluslardan gelen tarihçiler, zamanla kendi ulusları için tarih yazmaya başladılar. Sonuç olarak Osmanlı tarihyazıcılığında işlerin kötüye gitmesiyle imparatorluk içinde ortaya çıkan bu olumsuz durum, geç dönemde Osmanlı tarihyazıcılarını farklı siyasal reflekslerle (İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük) tarih yazma arayışına itecektir. (perspektif daralması) Yani tarih yazma eylemi, bundan sonraki süreçte, yine imparatorluğun kompartımanından ayrılan etnik ve dinsel gruplar tarafından kendileri için yapılacaktı. İmparatorluğun ve hanedanın ihtişâmı için değil. [472]

[472] Milliyetçiliğin tarihyazımıyla ilişkisi, her şeyden o zamanın dünyasının sosyo-politik durumuyla yakından ilgilidir. Salt Osmanlı İmparatorluğu perspektifinden o zamanın konjonktürüne bakmamak gerekir. *"Tarih Meleği"*, Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler –Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması-**, çev. İskender Savaşır, İstanbul; Metis Yayınları, 5. Baskı, 2009, ss. 174-181; Eric J. Hobsbawn, *"Bir Kimlik Yeniden-Kullanım Mantığı"*, Antoıne Roger, **Miliyetçilik Kuramları,** çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul; Versus Kitap, 2008, ss. 69-78; Özgür Atakan, **Tarih ve Milliyetçilik**, Dan. Doç. Dr. Ayhan Yalçınkaya, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, ss. 69-109; Bu durum Osmanlı tarihyazıcılığında da karşılığını bulmuştu. Ercüment Kuran, *"Ottoman Historiography of The Tanzimat Period"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 422-429; Ercüment Kuran, *"Tanzimat Devri Osmanlı Tarihyazıcılığı"*, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler,** haz. Mümtaz'er Türköne, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 135, 4. Baskı, 2007, ss. 209-220; İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 85-95; İbrahim Şirin, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığının Tarihi Gelişim"*, **Pax Ottomana Studies ın Memorıam Prof. Dr. Nejat Göyünç,** Edi. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 543-573;Hasan Akbayrak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı –Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine-**, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 395, 2. Baskı, 2012, ss. 1-204; Necdet Hayta-Uğur Önal, *"Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazılığı (1789-1908)"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 137-153; Zeki Arıkan, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Tarihçilik",* **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1985, c. 6, ss. 1583-1594; Halil Berktay, *"Tarih Çalışmaları"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul; İletişim Yayınları, 78, 1 Nisan 1985, ss. 2456-2474; Bu durum tarih ders kitaplarında da karşılığını bulmuştu. Betül Başaran Alpugan, *"Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları",* **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 447-455; Mehmet Ö. Alkan, *" II. Meşrutiyette Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 155-177.

Sonuç Olarak Osmanlı tarihyazıcılığı, diğer birçok Eski Dünya kıtası tarihyazımı örnekleri gibi durağan olmayan bir tarihyazımı örneğidir. Değişimlere ve dönüşümlere kendi perspektifinden cevap vermeye çalışmıştır. Bu durumu Osmanlı tarihyazıcılığında farklı süreçlerde düşüncede (teori) ve eylemde (pratik), biçimde ve içerikte soyut ve somut olarak da görmek mümkündür. Zaten bu çalışmada ortaya konulmaya çalışılan Osmanlı tarihyazıcılığının evreleri tasnifi, bu değişim ve dönüşüme Osmanlı tarihyazıcılarının verdiği refleks ve bu refleksin eylem (yazma) olarak dışavurumu ile doğrudan alakalıdır. (Aynı zamanda bu tarihyazıcılığının psiko-tarihi ve psiko-coğrafi bazı semptomları olduğu da unutulmamalıdır.) Çünkü Osmanlı tarihyazıcılığında tasnifi yapılan bu üç süreç, hem ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerin tespitinin hem bu durumda ortaya çıkan sorunların çözüm isteğinin hem de hiç olmazsa ortaya çıkan bazı sorunlara çözüm arayışının da bir ifadesidir. O yüzden Osmanlı tarihyazıcılığı, sosyal bilim çalışmalarında birçok boyutuyla ele alınması gereken konulardan biridir. Hatta çok farklı noktalardan ve açılardan da bu tarihyazımı örneğine yaklaşılmalıdır. Bu farklı yaklaşımlardan farklı anlatılar ortaya konulmalıdır. İşte bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun belli bir dönemindeki tarihyazıcılığına, farklı bir perspektiften bakmaya çalışılan bu çalışmada, uzun uzadıya Osmanlı tarihyazımının geneline bakmak bir gereklilik olarak görülmüştür. Çünkü tarihselleştirilmiş belli bir süreç (parça), sosyal bilimler açısından daha iyi bir şekilde anlaşılmak isteniyorsa, ilk olarak manzaranın bütününe bakmaya çalışmak bir araştırmacı için gereklilikten ziyade tam manasıyla bir zorunluluktur.

2.4. ANAHATLARIYLA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ TARİHYAZICILARINA BİR BAKIŞ

Osmanlı İmparatorluğu, çok uzun bir zaman diliminde varlığını sürdürmüş olan siyasal bir yapıdır. Uzun süre siyasal varlığını sürdürmüş bir siyasi yapının tarihyazıcılarını tek tek ortaya koymak bu çalışmada mümkün olmasa da bahsi geçecek tarihyazıcıları hakkında bazı noktalara değinmek bu çalışma için daha makul görünmektedir. O yüzden bir araştırmacı Osmanlı tarihyazıcılarına ulaşmak için hangi kaynaklara başvurabileceği ve Osmanlı tarihyazıcıları denilince hangi

tarihyazıcılarından bahsedileceği çalışmanın bu bölümünde anahatlarıyla orta konulmaya çalışılacaktır.

Anahatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarihyazıcıları ele alınmak isteniyorsa, ilk olarak yapılması gereken iş *Osmanlı tarihyazıcılarına hangi kaynaklardan ulaşabilir* sorusunu sormak olmalıdır. Bu soru üzerinden hareket edilirse görülecektir ki bu konuyla ilgili çok sayıda eser yazılmıştır. Bu eserler insan zihnine takılan bazı sorular hakkında net bilgiler verirken, bazı sorulara ise halen cevap verememektir. Ayrıca bazı çalışmalar bu sorunun cevabına bütünsel yaklaşırken bazı çalışmalar ise kişi ve dönem odaklı olarak parçalar üzerinden hareket etmektedir. Fakat ne olursa olsun, mevcut eserlerin niteliği ve niceliği farklı farklı olsa da, bu çalışma için sorulan sorunun cevap arayışında, bir araştırmacının karşısına dikkate değer birçok kaynak çıkacaktır. O yüzden bu çalışmada anahatlarıyla bu kaynaklar üzerinde durmak, hem bu konu üzerinde çalışacak araştırmacılar için kısa ölçekli bir rehber niteliği taşıyacak hem de bu çalışma için uzun uzadıya bilgi vermenin imkânsız olduğu Osmanlı İmparatorluğu tarihyazıcıları için, bazı hususların kavranması ihtiyacının giderilmesi konusunda okuyanlara belli kolaylıklar sağlayacaktır. Çünkü Osmanlı tarihyazıcılarının geneline değinmek isteyen bir araştırmacı, bu konu hakkında ayrı bir çalışma sahası içine girip uzun uzadıya yapılan çalışmalarla ayrı bir çalışma ortaya koymak zorundadır. Çünkü Osmanlı tarihyazıcılığı, genel bir perspektifte, başlı başına bir alan ve başlı başına bir çalışma sahasıdır. Fakat hiç değilse bazı araçsal kolaylıklar sağlayacak bilgilerin bu çalışmada verilmesi, okunmakta olan bu çalışmanın amacının kavranmasında ciddi bir önem arz etmektedir.

Geçmişten bugüne kadar *Osmanlı tarihyazıcılarına hangi kaynaklardan ulaşabilir* sorusuna cevap oluşturabilecek birçok çalışma ortaya konmuştur. Mevcut çalışma kataloglarına ve kaynakçalara bakılırsa, birçok çalışma yapıldığı gibi birçok çalışma da halen yapılmaya devam etmektedir. Bu sorunun cevabına yönelik en önemli çalışmalardan biri Hicrî 1259'da (1843) Takvîm-i Vakayî musahhihlerinden Karslızâde Mehmed Cemâleddin Efendi'nin Âyîne-i Zûrefâ (Zâriflerin Aynası) olarak kaleme aldığı eseridir. Bu çalışma İkdâm Gazetesi imtiyaz sahibi ve başyazarı Ahmet Cevdet tarafından genişletilerek ve ekler yapılarak (78. Sayfadan) *Osmanlı Târih ve Müverrihleri* başlığıyla Hicri 1314'de (1896) yayımlanmıştır. Erken Dönem

Osmanlı tarihyazılarından Geç Dönem Osmanlı tarihyazıcılarına kadar, Tevârih-i Âl-i Osman geleneğinden, şehnamenüvislik ve vekayinüvislik geleneğine kadar birçok farklı özelliklere sahip Osmanlı tarihyazıcılarının biyografileri bu çalışmanın içerisinde geçmektedir. (Birinci bölümde –bab- 40 adet târih, ikinci bölümde 19 târihyazarı ve üçüncü bölümde ise 27 tarihyazarı bulunmaktadır.)[473] Osmanlı tarihyazıcıları hakkında bilgi bulunabilecek çalışmalardan biri de Necip Asım Bey'in (Yazıksız, Kilis 1861-İstanbul 1935) Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda yazdığı ve tefrika (cüz olarak) olarak yayımlanan *Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri* adlı çalışmadır. Bu çalışma Osmanlı'da Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edildiği yıllarda (1326-1327/1908-1909) Târih-i Osmanî Encümeni Mecmua'sında (TOEM) yayımlanmasına rağmen istenilen düzeyde tamamlanamamıştır.[474] Osmanlı tarihyazıcıları hakkında bilgi alınabilecek kaynaklardan biri de Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri (Osmanlı Yazarları)* adlı eseridir. Bu eser üç ciltten oluşmaktadır. Eserin birinci cildi şeyhler (meşâyih) ve ulemâ (âlimler), ikinci cildi udebâ ve şu'arâ ve üçüncü cildi ise müverrihin (tarihçiler), etibbâ (doktorlar), riyaziyûn (matematikçiler) ve coğrafiyûndur. (coğrafyacılar) Özellikle çalışmanın üçüncü cildindeki tarihçiler kısmı bu bölüm için dikkate değerdir. Tarihçiler ve eserleri hakkındaki bilgilerden oluşan bu bölüm dört yaklaşım üzerine kurulmuştur. Birinci yaklaşımda harf sırasına göre Osmanlı tarihyazarlarının isimleri ve eserleri bulunmaktadır. (ss.2-165) İkincisi çalışmanın içerisinde değerlendirilmeyen fakat tarih eseri olarak kabul edilen yazma, tercüme ve telif olarak değerlendirilen eserlerin isimleri de bulunmaktadır. (ss.166-189) Üçüncüsü Osmanlı elçilerinin yazdığı sefâretnâmeler de yazar tarafından müverrihler kısmında değerlendirilmiştir. (ss.189-190) Son olarak ise Osmanlı'da yazılmış olan biyografilere değinen Bursalı Mehmet Tahir biyografi yazıcılığını da tarihyazıcılığı içinde değerlendirmiştir. (ss.

[473] Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, sf. 2-8; Mehmed Cemâlleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyine-i Zurefâ-**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 9-19.

[474] Necib Âsım, *"Osmanlı Târihnüvisleri ve Müverrihleri-Medhâl-* **Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuâsı**, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Birinci Sene, 1326 (1908), Cüz I; cüz 1-6, Birinci Cild, ss. 41-52; Necib Âsım, *"Osmanlı Târihnüvisleri ve Müverrihleri -Şehnâmeciler-*, **Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuâsı**, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İkinci Sene, 1327 (1909), Cüz 7, cüz 7-12, 1327 (1909), ss. 425-435; devamı 498-499.

191-199) [475] Bursalı Mehmet Tahir'in bu çalışmasının dışında, Osmanlı tarihçileri için daha küçük ölçekli iki farklı çalışması üzerinde de durulması gerekmektedir. Bunlardan birincisi tarihyazıcılarını lokal bir coğrafya örneğinde görebileceğimiz *"Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuârâ, Müverrihîn ve Ettibâ'nın Terâcim-i Ahvâli"* adlı eseridir.[476] Bu eserin 169-176. sayfaları arasında Aydın vilâyeti olarak geçen (Batı Anadolu'daki birkaç sancağı içine alır) idâri ve siyasi sınırlar içindeki tarihçilerin isimleri yer almaktadır. Netayicü'l-Vukuât adlı eserin yazarı Mustafa Nuri Paşa'nın isminin de bulunduğu bu bölümde toplamda yedi tarihçi bulunmaktadır. Fakat Vak'anüvis Şânî-zâde 'Atâ'ullah Efendi ise asıl mesleği tebâbet (doktor) olduğu için müverrihin içinde değil, Ettibâ'nın (Doktorların) içinde değerlendirilmiştir. (Fakat aynı isim Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri adlı eserinde tarih yazarları arasında yer alır.) Bursalı Mehmed Tahir'in tarihyazıcılarına farklı yaklaşımı açısından değerlendirilebilecek ikinci çalışması ise çok fazla tarihçinin biyografisini toplu bir şekilde vererek değil de bir ya da iki tarihçi üzerinde odaklanarak oluşturduğu biyografik çalışmasıdır. Bu çalışma *Müverrihîn-i Osmaniyye'den 'Alî ve Kâtip Çelebi'nin Tercüme-i Hâlleri* ismini taşımaktadır.[477] Görüldüğü üzere Bursalı Mehmed Tahir, bahsi geçen iki çalışma ve genelde ortaya koyduğu daha başka çalışmalarla *Osmanlı Müellifleri* adlı çalışmasının altyapısını da çok daha önceden hazırlamış oluyordu.[478] Osmanlı tarihyazıcıları konusunda bilgi sahibi olmak isteyen bir araştırmacının bakması gereken kaynaklardan biri Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* adlı çalışmasıdır. Bu çalışma şahıslara kısmî değil de bütünsel bir perspektiften yaklaşır. Eser, içerisinde 17.000'e yakın şahsiyetin yaşamlarının

---

[475] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 2-199; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul; Meral Yayınevi, I. Cilt Tarihsiz, II. Cilt 1972, III. Cilt 1975. Tarihçiler kısmı Üçüncü cildin 5-195. sayfaları arasındadır. Bursa Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri adlı eserin fihristi için bakınız. Ahmet Remzi (Akyürek), **Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmi-i Müellifin Fihristi**, İstanbul, 1928; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri I-III**, **Ali Remzi Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmi-i Müellifin Fihristi,** İstanbul; İdeal Kültür Yayıncılık Eğitim Dizisi, 2009.

[476] Bursalı Mehmed Tahir, **Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuârâ, Müverrihîn ve Ettibâ'nın Terâcim-i Ahvâli,** İzmir; Keşişyan Matbaası, 1324, ss. 177-180; Bursalı Mehmed Tahir, **Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Udebâ, Şuârâ, Müverrihîn ve Ettibâ'nın Terâcim-i Ahvâli,** Haz. M. Akif Erdoğdu, İzmir; Akademi Kitabevi, 1994, sf. 94-95.

[477] Bursalı Mehmed Tahir**, Müverrihîn-i Osmaniyye'den 'Alî ve Kâtip Çelebi'nin Tercüme-i Hâlleri,** Selanik; Hamidiye Mekteb-i Sanayi' Matbaası, 1322 (1904), 47 sayfadır.

[478] Fatma Korkmaz**, Bursalı Mehmed Tahir'in Hayatı ve Eserleri**, Bursa, 1994, ss. 31-39. Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Öğretim Görevlisi Saime Bozkurt idaresinde hazırlanmış bir bitirme tezidir.

bulunmasıyla Osmanlı biyografi geleneğinin ciddi bir ürünü olarak kabul edilebilir. Çoğunlukla Osmanlı bürokratlarının adlarına ve mesleklerinde öne çıkmış isimlere yer veren bu çalışmada Osmanlı tarihçileri hakkında da bilgi bulunmaktadır.[479] Bu çalışmaya zeyl (ilave, ek) olarak Mehmed Zeki Pakalın, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan el yazması kayıtları (varakları) kaleme almıştır. Yakın zaman önce el yazması olan bu varaklar (evrâk) bahsi geçen kurum tarafından 19 cilt olarak yayımlanarak araştırmacıların ilgisine sunulmuştur.[480] Osmanlı tarih yazıcıları hakkında bilgi alınabilecek diğer kaynak ise Ahmet Refik (Altınay) Bey'in *Osmanlı Âlimleri ve San'atkârları* adlı eserdir. Bu çalışmada Osmanlı tarihyazıcıları hakkında önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Ahmet Refik Bey, Mustafa-i Selanikî (Selanikli Mustafa), Seyyid Lokman (şehnâmenüvis), Hoca Sa'deddin, Peçevi İbrahim Efendi, Mustafa Na'ima Efendi, Raşid, Karaçelebizâde ve Silahdâr Mehmet Ağa gibi bazı Osmanlı tarihyazıcıları hakkında biyografik bilgiler vermektedir.[481]

Osmanlı tarihyazıcıları hakkında en önemli kitaplardan biri de Münih Üniversitesi'nde Ordinaryüs Profesör Doktorluk yapmış olan ve Türkiyât Enstitüsü Müdürlüğü'nde görev yapmış Franz Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* olarak bilinen eseridir. Kitap Almanca olarak *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke* başlığıyla 1927'de Leipzig'de yayımlanmıştır.[482] Kitabın içinde Osmanlı tarihyazarları ve eserleri hakkında hem biyografik hem de eser içeriği hakkında dikkate değer bilgiler bulunmaktadır. Erken Dönem Osmanlı tarihyazıcılarından geç dönem tarihyazıcılarına kadar bilgi veren bu eser halen önemini korusa da bazı bilgilerin güncellenmesi gerektiği ve bu yüzden dikkatli

---

[479] Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, I. Cild 1308 (1890/91); II. Cild 1311(1893/94); III. Cild 1311(1893/94); IV. Cildin basım tarihi olmasa da 1316/1899 Şubat sonrası olduğu düşünülmektedir. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî –Osmanlı Ünlüleri–,** haz. Nuri Akbayar-sad. Seyit Ali Kahraman, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 30, 1996, 6 cilttir, c. I, ss. V-İX; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** Yayına Hazırlayanlar: Ali Aktan-Abdülkadir Yuvalı-Mustafa Keskin, İstanbul; Sebil Yayınevi, 209, 1995. (4 cilt, 5 Kitaptır).

[480] Mehmed Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmânî Zeylî –Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi–**, h. Metin Hülagü, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 231, 2008, 19 cilttir.

[481] Ahmet Refik, **Âlimler ve San'atkârlar 900-1200,** İstanbul; Orhaniye Matbaası, 1341 [1924]; Ahmed Refik, **Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları**, haz. Dursun Gürlek, Osmanlı Dizisi, İstanbul; Timaş Yayınları, 2. Baskı, 1999 (I. Baskı 1991 Tim Tanıtım), 283 sayfadır.

[482] Franz Babinger, *"Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke"*, Leipzig, 1927; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982.

okunması yönünde bazı yaklaşımlar da vardır.[483] Fakat ne olursa olsun, bu çalışma Osmanlı tarihyazıcıları ve eserleri hakkında bir dönemin kaynak ihtiyacını gidermiştir. Bu eser bazı yönleriyle de bu konuda halen kaynak olarak kullanılmakta olan bir eserdir. Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velîdi Togan'ın *Tarihte Usûl* kitabı Osmanlı tarihyazıcıları ve eserleri için de dikkate alınması gereken bir eserdir. Bu çalışmada metodolojik kullanıma uygun olarak tarihyazıcılığı için bazı tarihyazıcılarının ve eserlerinin isimleri verilmiştir. Bu çalışma içinde farklı tarzlarda yazan Osmanlı tarihyazıcıları ve eserleri hakkında üzerinde durulması gereken bilgiler vermektedir.[484] Harita mühendisi ve Emekli Kıdemli Albay M. Orhan Bayrak'ın ilk olarak 1982'de Osmanlı Yayınevi'nde basılan ve içinde 276 yazarın bulunduğu *Osmanlı Tarihi Yazarları* adlı eseri de Osmanlı tarihyazıcıları üzerine yapılmış bir çalışmadır. Bu çalışma 2002'de bazı ilavelerle (425 yazar) genişletilerek bir basımı daha yapılmıştır. İçerisinde Osmanlı Dönemi'nde yaşamış tarihyazıcıları ve eserleri bulunduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nde yaşamış ve yaşamakta olan tarihyazıcıları ve eserleri bulunmaktadır.[485] Bu çalışma Osmanlı tarihyazarlarıyla ilgili kaynaklardan biri olsa da, yakın zamanda yeni yapılan araştırmalar temelinde çıkan yeni çalışmalarla mukayeseli bir tarzda okunup değerlendirilmelidir. Özellikle Erken Dönem ve Geçiş Dönemi Osmanlı tarihyazıcılığı hakkında kaynak bulunabilecek eserlerden biri de Marmara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Erhan Afyoncu'nun *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi* adlı çalışmasıdır. Çalışmada Osmanlı tarihleri genel bir perspektifte ele alınmıştır. Birinci el kaynaklarla beraber ikinci el kaynaklara da Osmanlı tarihyazıcılığı açısından yer verilmiştir. Bu çalışmada Tanzimat Dönemi öncesi Osmanlı tarihyazıcıları ve eserleri hakkında son yıllarda

---

[483] Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu Franz Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* adlı eseri hakkında şu yaklaşımı ortaya koymuştur: *Tertip ve tasnif bakımından Garb'deki emsâli ile kıyaslanabilecek olacak bu eserin, muhteva bakımından pek noksan ve kusurlu olduğu mâlûmdur. Zîrâ müellif, -devrine göre ileri bir merhale sayılan, fakat bugün eksiklik ve karşıklığı âşikâr olan Osmanlı Müellifleri ile garp kütüphaneleri katologlarına dayanmış; İstanbul yazmalarını ise, devr-i Hamidî fihristlerinden naklen kayd etmiştir. Bu itibarla eserinde, pek çok isabetsizlikler ve eksiklikler görülmektedir…"* Bekir Kütükoğlu, *"Tarih Kaynaklarının Neşrine Dâir Düşünceler* [II. Millî Türkoloji Kongresi bildirisidir, 5-9 Şubat 1979], **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, sf. 27; Bu tespite başka bir örnek olarak Prof. Dr. Şerefettin Severcan'ın Süleymannâmeler örneğinden hareket edilebilir. Prof. Dr. Şerafettin Severcan Süleymannâmeler konusunda Franz Babinger'in *"Osmanlı Tarihyazarları ve Eserleri"* kitabında bir hayli yanlış bulunduğuna değinmektedir. Şerafettin Severcan, *"Süleymannâmeler",* **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 306.

[484] A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, ss. 176-290.

[485] M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002.

yapılmış akademik ve sosyal çalışmaların ışığında bazı değerlendirmeler, ilaveler ve düzeltmeler yapılmıştır. Bu çalışmada vak'anüvisleri ve eserleri hakkında, Tanzimat Devri'nden sonra göreve getirilenler dâhil olmak üzere, ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu çalışmanın ilk baskısının 2007'de çıkmış olmasına rağmen akademisyenler ve araştırmacıların ilgisinden dolayı yayınevi tarafından birçok kez baskısının yapılması da uygun görülmüştür.[486] Münih Ludwig Maximilians Üniversitesi Yakındoğu Araştırmaları Bölümü'nden Prof. Dr. Suraıya Faroqhı'nin *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* adlı çalışması da hem genel anlamda Osmanlı tarihinin nasıl inceleneceği hakkında bilgi verir hem de Osmanlı tarih yazıcıları ve eserleri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yazar meslekî tecrübesiyle, Osmanlı tarihyazılarının ve eserlerinin nasıl okunması gerektiği ve bu tarihyazarlarından Osmanlı tarihi çalışmalarında nasıl faydalanılabileceği yönünde bazı öneriler sunmaya çalışmaktadır.[487] Yine Prof. Dr. Rhoads Murphey'in bir dizi akademik makalesinden oluşan ve içinde Osmanlı tarihyazcıları ile bazı resmî vak'anüvisleri hakkında bilgi bulunan bir çalışması da Osmanlı tarihi çalışmalarında kullanılabilecek eserler arasındadır. İngilizce olarak basılan eserin ismi *Essays on Ottoman Hıstorıans and Historiography* olarak literarürde geçmektedir. Bu çalışmanın içinde Mustafa Sâfi, Solak-zâde, Koçi Bey, Teşrifâtî-zâde Mehmed Edib, Subhî Mehmed Efendi gibi Osmanlı tarihyazıcıları ve eserleri hakkında makaleleler bulunmaktadır.[488] Yine H. Erdem Çıpa ile Emine Fetvacı'nın derlediği ve Prof. Dr. Mete Tunçay'ın çevirdiği bir eser daha vardır. İçerisinde Osmanlı tarihyazımı hakkında makalelerin bulunduğu eserin ismi ise *Osmanlı Sarayında Tarihyazımı* başlığını taşımaktadır. Orijinal ismi *Writing History at the Ottoman Court* olan eser,

---

[486] Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007. Örneğin vakanüvisler bölümü için çalışmanın 29-40. Sayfaları arasındaki *Resmî Tarih Yazıcılığı* bölümüne bakınız.

[487] Çalışma ilk olarak 1999'da *Approaching Ottoman History –An İntroduction to The Sources–* adıyla Cambridge Unıversıty Press'den çıkmıştır. Suraıya Faroqhı, *"On the Rules of Writing (and reading) Ottoman Historical Works"*, **Approachıng Ottoman History –An Introduction to The Sources–,** Cambridge Unıversıty Press, Fırst Published, 1999, ss. 144-173; Suraıya Faroqhı, *"Osmanlı Tarihçileri Nasıl Yazarlar ve Nasıl Okunmalıdırlar?"*, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, 2003, ss. 210-238.

[488] Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü (ss.13-86) Osmanlı tarihçileri, İkinci Bölümü (ss. 89-212) Osmanlı tarih yazımı ve kitabın Üçüncü Bölümü (ss. 215-227) ise kitap incelemelerinden oluşmaktadır. Rhodes Murphey, **Essays on Ottoman Hıstorıans and Historiography,** İstanbul; Eren Yayıncılık, 2009, 248 sayfadır.

Osmanlı tarihyazımına farklı perspektiflerden bakan makalelerden oluşmaktadır.[489] Ayrıca Bilim ve Sanat Vakfı, içerisinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli'nin de bulunduğu bir grup araştırmacının Mart 2002-Aralık 2004 arasındaki sunumlarından oluşan bir çalışmayı kitaplaştırmıştır. Fatma Samime İnceoğlu'nun hazırladığı kitabın ismi *Tarih Okumaları: Kendi Metinleriyle Osmanlı Tarihi* olarak literarürde geçmiştir. Çalışmanın içerisinde Osmanlı tarihçileri ve eserleri hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır.[490] Prof. Dr. Necdet Öztürk ve Doç. Dr. Murat Yıldız'ın, Ahmedî'den Ahmet Refik Altınay'a kadar Osmanlı tarihyazıcıları ve eserleri hakkında bilgi veren *İmpratorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları: Osmanlı Tarihçileri* adlı bir çalışması bulunmaktadır.[491] Ayrıca Osmanlı tarih ve coğrafya yazıcılarına İslam tarihyazıcılığı içinde yer veren ve Prof. Dr. Ramazan Şeşen'in hazırladığı *Müslüman Türklerde Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* adlı çalışma da Osmanlı tarihyazıcıları hakkında kaynak olarak kullanılan eserlerden biridir. Çalışma başlangıçtan XIX. Yüzyılın sonuna kadar, Müslümanlarda tarih ve coğrafya yazıcılığı ile yazıcıları hakkında verilen bilgilerden oluşmaktadır. Çalışmada daha genel bir perspektifte ise Müslüman tarihyazıcılığı içindeki geleneklere yer verilmiştir. Özellikle bahsi geçen çalışmanın beşinci bölümde Osmanlı tarihyazıcılığı hakkında bilgiler bulunmaktadır.[492] Çalışma Osmanlı tarihyazıcılığını farklı bir bağlam içinde değerlendirmesinden dolayı üzerinde durulması gerekmektedir.

Edebiyatçılar ve edebiyat tarihçilerine ait eserlerde, Osmanlı tarihyazıcıları ve eserleri hakkında bilgi bulanabilecek kaynaklar arasındadır. Edebiyatın her alanındaki birçok yazar, eserlerini oluşturmak için uğraştıkları yazı eylemi ve yazım türüne uygun olarak, çok eski tarihlerden itibaren Osmanlı tarihyazıcıları ve eserleri hakkında bazı bilgiler vermiştir. Örneğin hem tarihyazıcılığı geleneği içinde değerlendirilen hem de çok eski bir edebî yazım geleneği içinde yer alan tabakatlar ve tezkireler de Osmanlı tarihyazıcılığı ve eserleri hakkında bilgi veren edebî kaynaklar arasındadır. Bu kaynakların en bilinenlerinden biri Taşköprülîzâde Ahmed

---

[489] H. Erdem Çıpa-Emine Fetvacı (der.), **Osmanlı Sarayında Tarihyazımı**, çev. Mete Tunçay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 12102, 1. Basım, 2014, 223 sayfadır.
[490] Fatma Samime İnceoğlu (Haz.), **Tarih Okumaları: Kendi Metinleriyle Osmanlı Tarihi,** Türkiye Araştırmaları Merkezi 1, İstanbul; Bilim ve Sanat Vakfı, 2005.
[491] Necdet Öztürk-Murat Yıldız, **İmpratorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları: Osmanlı Tarihçileri –Ahmedî'den Ahmet Refik'e–,** İstanbul; Bilge Kültür Sanat, 588, 1. Basım, 2013.
[492] Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı –Başlangıçtan XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar–**7, İstanbul; İSAR, 1998, ss. 281-399.

Efendi'nin XVI. Yüzyılda kaleme aldığı tabakat türündeki *Eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye Fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı Arapça eseridir. Bu eser Osmanlı âlimleri ve bilginleri hakkında bilgi veren bir biyografi eseridir. Bu çalışma içinde de Osmanlı tarihyazıcıları hakkında bilgi bulmak mümkündür. Bu eserin çeşitli kütüphanelerde çeşitli nüshaları bulunmaktadır.[493] Daha sonraki yüzyıllarda bu eserin hem tercümesi hem de zeyli (ilave, ekleme) temelinde Şeyhî Mehmed Efendi, Nev'i-zâde Atâyî, Mecdî Mehmed Efendi ve Fındıklılı İsmet Efendi bazı eserler ortaya koymuşlardır.[494] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki âlimlerin biyografilerini barındıran bu eser, üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen zeyllerle güncellenmiş oluyordu. XVIII. yüzyıldaki vefeyât geleneğinin en bilinen temsilcilerinden olan Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin *Vefeyât-ı Ayvansarâyî* veya *Tezkire-i Ayvansarâyî* adlı eseri de Osmanlı tarihyazıcıları hakkında bilgi bulunabilecek eserlerdendir.[495] Zaten genel anlamda da tabakât ve vefeyât tarzı biyografik eserler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bazı önde gelen şahsiyetlerin yaşamları hakkında bilgi bulunabilecek önemli kaynaklardır. Ayrıca son zamanlarda arşiv çalışmalarına dayalı olarak da Osmanlı ulema biyografilerinin yazımına hız verildi. Örneğin Hümeyra Zerdeci'nin *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*[496] başlıklı çalışması bu noktada dikkate değerdir. Fakat bu çalışma daha çok XIX. yüzyılın son çeyreğine ait ulema bilgilerini içermektedir. Ne olursa olsun, arşive dayalı olarak Osmanlı ulemasının biyografisinin yazılması önemlidir. Çünkü Osmanlı ulemâsının içinde resmî ve şahsî tarihyazıcılığı yapan isimler de vardır. O yüzden eserler dikkatli bir şekilde incelenmelidir ve başka kaynaklarla karşılaştırılarak tenkitli okunmalıdır.

---

[493] **Eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye Fi Ulemâid'-Devleti'l-Osmâniyye**, çev. Ahmet Suphi Furat, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 3353, 1985; Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri – Eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye Fi Ulemâid'-Devleti'l-Osmâniyye-**, çev. Muharrem Tan, İstanbul; İz Yayıncılık, 500, 2007, ss. 13-18.

[494] Bu zeyiller yakın zamanda toplu halde (5 cilt olarak) basılmıştır. **Şakâiku'n-Nu'maniyye ve Zeyilleri,** Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul; Çağrı Yayınları, İslam Tarihi Dizisi, 1989.

[495] H. Hüseyin Ayvansarâyî**, Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhîr-i Ricâl,** haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1978; Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, **Vefeyât-ı Ayvansarâyî -İnceleme-Tenkitli Metin-**, Haz. Ramazan Ekinci-Edi. Prof. Dr. Âdem Ceyhan, İstanbul; Buhara Yayınları, 2013, 264 sayfadır; Günay Kut-Turgut KUT, *"Ayvansarayî Hafız Hüseyin B. İsmail ve Eserleri"*, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, XXXIII, Mart: 1980/81, İstanbul: 1982, ss. 401-439; Günay Kut, *"Vefeyât-ı Ayvansarayî ve Nüshaları ya da Tezkire-i Ayvansarayi"*, **Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları In Memoriam Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı III**, XXIV/III. Cambridge, Mass.: Harvard Üniversitesi, Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2000, 151-277.

[496] Hümeyra Zerdeci, **Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 400, 1. Baskı, 2008.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarihyazıcıları hakkında bilgi veren eserler arasında şâir tezkireleri önemli bir yer tutar. Bu arasında en önemlileri Sehî (Seği) Bey, Lâtifî, Beyâni (Mustafa Bin Carullah), Kınalızâde Hasan Çelebi gibi isimler örnek olarak gösterilebilir.[497] İçinde tarihyazıcılarının da bulunduğu şâir biyografileri Osmanlı'nın son döneminde dahi yazılmaya devam etmiştir. Buna benzer eserlere Muallim Naci'nin *Osmanlı Şairleri*[498] ve İbnül Emin Mahmud Kemal'in *Son Asır Türk Şairleri*[499] adlı çalışmaları örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca son yıllarda bazı resmî ve özel kurumlar, enstitüler ve araştırma merkezleri de biyografi ağırlıklı çalışmalara ağırlık vermiştir. Sadık Albayrak'ın hazırladığı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları arasından çıkan, alfabetik ve beş ciltlik *Son Devir Osmanlı Ulemâsı –İlmiye Ricâl-nin Terâcim-i Ahvâli–*[500] adlı çalışma da bahsi geçen çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmada da tarihyazcılığı ile uğraşan ve bazı tarihyazımı örnekleri ortaya koyan, ilmiye sınıfına mensup, bazı Osmanlı tarihyazıcıları hakkında bilgi bulmak mümkündür. Ayrıca Osmanlı tarihyazıcılarının Osmanlı Edebiyatı Tarihi veya Türk Edebiyatı Tarihi içindeki yeri ve önemini ortaya koymaya çalışan bazı çalışmalar da söz konusudur. Osmanlı edebiyatı tarihine ait çalışmalara Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu çalışmalarda genel edebiyat

---

[497] Edi. Mustafa İsen ve Diğerleri, **Şair Tezkireleri**, Ankara; Grafiker Yayıncılık, 2, İkinci Baskı, 2009, ss. 7-76; Halil İnalcık, *"Şu'arâ Tezkirelerinde Şaîr ve Patron"*, **Şâir ve Patron –Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme-**, Haz. Taşkın Takış, Ankara; Doğu Batı Yayınları, 5, 2005,ss. 41-53. Şair Tezkiresi örnekleri için bakınız. Mustafa İsen (Haz), **Sehi Bey Tezkiresi –Heşt Behişt–** Ankara; Akçağ Yayınları, 273, 1. Baskı, 1998; Rıdvan Canım (haz.), **Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin),** Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 225, 2000; Mustafa İsen (Haz.) , **Latîfî Tezkiresi**, Ankara; Akçağ Yayınları, 301, 1. Baskı, 1999; Haz. Mustafa İsen, **Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, 93, 1994; Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ,** Haz. Aysun Sungurhan-Eyduran, Ankara; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri, 3215, Ankara, 2009; Beyâni Mustafa Bin Carullah, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ,** Haz. İbrahim Kutluk, Ankara; TTK Basımevi, 1997; **Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin),** inc. Süleyman Solmaz, Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 330, 2005; **Güftî ve Teşrîfâtü'ş-Şu'arâsı**, inc. Kâşif Yılmaz, Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 255, 2001; **Râmiz ve âdâb-ı Zurafâ'sı**, haz. Sadık Erdem, Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1994. Bazı sosyal ve dini gruplara mensup şâirlerin biyografilerini ortaya koyan eserler de vardır. Örnek olarak dipnotta verilen esere bakınız. Esrar Dede, **Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye**, Haz. İlhan Genç, Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 220, 2000.

[498] Muallim Nâci, **Osmanlı Şairleri**, Haz. Cemal Kurnaz, Ankara; Akçağ Yayınları, 337, 3. Baskı, 2000.

[499] İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnan, **Son Asır Türk Şairleri,** İstanbul; Dergâh Yayınları, 1988, 4 Cilt, 2352 Sayfa.

[500] Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması - İlmiye Ricâl-nin Terâcim-i Ahvâli-**, İstanbul; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No: 40, 1996.

bilgisinin dışında Osmanlı tarihyazıcılarına ait bilgilere da rastlamak mümkündür. Ayrıca modernleşmeyle beraber Batılı tarzda birçok mektep ve ihtisâs okullarının açılması Osmanlı Edebiyatı Tarihi konusunda ders kitabı ihtiyacını ortaya çıkardı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren bahsi geçen konuda birçok kitap yazılmıştır.[501] Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, Osmanlı Edebiyatı Tarihi, Türk Edebiyatı tarihine dönüşmeye başlamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde de Türk Edebiyatı Tarihi konusunda birçok kitap kaleme alınmıştır. Mensur ve manzum Osmanlı tarihyazımı örnekleri hakkında bilgi veren ve içinde *Osmanlı Tarihçileri ve Tarihleri* adlı bir bölüm de bulunan Agâh Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatı Tarihi*[502] adlı çalışması örnek olarak verilebilir. Yine Türk nesrinin safhaları kısmında Eski Nesir ve Tanzimat Nesri içinde değerlendirilen ve Tarih Nesri örnekleri arasında Osmanlı tarihyazarları hakkında da bilgi bulunan Ahmet Kabaklı'nın *Türk Edebiyatı*[503] adlı çalışması dikkate değerdir. Ayrıca Ord. Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi*[504] ve Vasfi Mahir Kocatürk'ün *Türk Edebiyatı Tarihi –Başlangıçtan bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*- adlı çalışmada edebiyat tarihi üzerinde durulması gereken eserlerdir.[505] (Örnekler arttırılabilir) Türk Edebiyatı hakkında bazı dönemsel çalışmalar da vardır. Örneğin Ahmed Hamdi Tanpınar'ın *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*[506] adlı çalışması dönemsel olarak hazırlanan edebiyat tarihi çalışmalarına iyi bir örnektir. Buna benzer örnekleri edebiyat ve edebiyat tarihi çalışmaları açısından sayısını arttırmak mümkündür. Sonuç olarak ise Osmanlı tarihyazıcılarının ve eserlerinin, edebiyat ile edebiyat tarihi açısından da bir yeri ve önemi vardır. Tarihyazımı örneği olması yanında, hem İslâm Dönemi Edebiyatı hem Türk

[501] Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz elli yılında Osmanlı Edebiyatı Tarihi hakkında birçok kitap yazılmıştır. Örnek olarak ise bazıları şunlardır: Abdülhalim Memdûh, **Târih-i Edebiyat-ı Osmâniyye**, Tab'ı: Ohannes Ferid, Önsözü 1303, 133 sayfadır; Şahabeddin Süleyman, **Târih-i Edebiyat-ı Osmâniyye**, İstanbul; Sancakcıyan Matbaası, 1328, 392 sahifedir; F. Reşid, **Târih-i Edebiyat-ı Osmâniyye,** İstanbul; Zerâfet Matbaası, I. Cild, 399 sahifedir; İbrahim Necmi, **Târih-i Edebiyat Dersleri -Eski Edebiyatımızın Tarihine Seri Bir Nazar-,** İstanbul; Matbaa-i Amire, 1338.

[502] Agâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi,** Ankara; TTK Basımevi, 3. Baskı, 1988 (I. Baskı 1973), c. I, ss. 380-396.

[503] Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı**, İstanbul; Türk Edebiyatı Yayınları, No: 197, 4. Baskı, 197--, I. Cilt, ss. 219-295.

[504] Mehmet Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Mehmet Fuat Köprülü Külliyatı 1, İstanbul; Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2577, 1. Baskı, 2014, (548 sayfadır.)

[505] Vasfi Mahir Kocatürk, **Türk Edebiyatı Tarihi –Başlangıçtan bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi-,** Ankara; Edebiyat Yayınevi, 1964, (855 sayfadır.)

[506] Ahmet Hamdi Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, haz. Abdullah Uçman, İstanbul; Dergâh Yayınları, 486, 23. Baskı, 2014, (656 sayfadır.).

Edebiyatı içinde değerlendirilen bu eserler, aynı zamanda halen üzerinde durulan ve üzerine farklı perspektiflerden çalışmalar yapılan edebî yazım örnekleridir.

Osmanlı tarihyazıcılığı açısından değerlendirilirse, Kâtip Çelebi gibi önemli bir simânın da içinde bulunduğu ve bugünlere kadar gelen bir bibliyografya yazıcılığı sözkonusudur.[507] Osmanlı İmparatorluğu'nda bibliyografik çalışma konusunda dikkate değer örneklerden biri olarak, Kâtip Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazdığı ve içerisinde 15.000'den fazla eserin isminin bulunduğu *Keşfu'z-Zunûn* adlı eseri gösterilebilir. Döneminin yerli ve yabancı kaynaklarını barındıran bu eser[508], kendi alanı için araştırmacılar nezdinde tarih çalışmalarında kullanılabilecek kadar ciddi bir konuma sahiptir. Özellikle Osmanlı'da matbaanın kullanılmaya başlanması ve kitap basımının gün geçtikçe artması bibliyografya yazımını ve kütüphanelerin kataloglanması işlemini gerekli kıldı. Ayrıca arşivcilik çalışmalarının hız kazanması da bahsedilen konularda eser verilmesi için uygun ortamı sağladı. Bu yüzden hem sosyal bilim çalışmaları için hem de tarih çalışmaları için yakın zamana kadar materyallere, eserlere, kütüphanelere ve arşivlere bağlı olarak bazı bibliyografik ve katalog çalışmalar ortaya konulmuştur. Örnek çalışmalar arasında Fehmi Ethem Karatay'ın *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*[509]; Enver Koray'ın *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*[510]; *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu*[511]; Müjgân Cunbur'un *Millî Kütüphâne Yazmalar Katalogu*[512], Derya Örs, Kemal Tuzcu ve Muhammet Hekimoğlu'nun hazırladığı

---

[507] Kataloglamanın geçmişi için dipnotta verilen çalışmaya bakınız. Necmettin Sefercioğlu (Haz.), **Katologlama İçin Kurallar,** Ankara; T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 53, 2003, ss. XI-XVII.

[508] Kâtip Çelebi, **Keşfû'z-Zunûn,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Yayınevi Genel Dizisi, 2006; Kâtib Çelebi, **Keşf-El-Zunun I-II**, Haz. Şerafettin Yaltkaya (Ord. Prof. Dr.)- Kilisli Rıfat Bilge, Ankara; TTK Basımevi, II. Dizi-Sayı: 3b, 1. Baskı, 2014.

[509] Fehmi Ethem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu 1-2,** İstanbul; Topkapı Müzesi Yayınları, 1961.

[510] Enver Koray, **Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası 1729-1950**, İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1952; Enver Koray, **Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası III,** İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1985; Enver Koray, **Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası III,** İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1987.

[511] **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu I-II-III,** İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1947.

[512] Müjgân Cunbur, **Milli Kütüphâne Yazmalar Katalogu,** Ankara; Milli Kütüphane Basımevi, 1988; Müjgân Cunbur, **Milli Kütüphâne Yazmalar Katalogu,** Ankara**;** T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2002.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazmalar Katalogu[513] ; Mehmet Toprak'ın *Kültür Bakanlığı Süreli Yayınlar Toplu Bibliyografyası (1933-2000)*[514] ve proje yürütücülüğünü İsmet Binark'ın yaptığı *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi*[515] gibi çalışmalar gösterilebilir. Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu[516], IRCICA[517], İSAM, Yüksek Öğretim Kurulu Tez Katalogları gibi resmî ve özel kurumların arşivleri ve katalogları da Osmanlı tarihyazıcıları hakkında araştırma yapan bir araştırmacı için önemlidir. Ayrıca akademik ve popüler tarih dergilerinin dizinleri de Osmanlı tarihyazıcılığı ve eserleri hususunda dikkate almak gerekmektedir. Bugünün dünyasında bilişim dünyasındaki gelişmeler ışığında katalogların ve arşivlerin kitap ya da rehberden ziyade bilgisayar ortamına aktarılması sözkonusudur. Yukarıda verilen bibliyografi ve katalog esaslı eserlere, bugünün dünyasında bilgisayar ortamından ulaşmak mümkün olmuştur. Hatta bu konuda çalışmalar ve projeler dahi yürütülmektedir. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı kataloglarının önemli kısmına bilgisayar ortamından ulaşmak mümkün hale gelmiştir. Sonuç olarak Osmanlı tarihyazıcılığı ve eserleri hakkında bir araştırma yapmak isteyen bir araştırmacı, yukarıda verilen kaynaklar aracılığıyla yapmak istediği çalışmaya uygun olarak istenilen bilgilere ulaşabilir. O yüzden bu kaynakları gerek sanal gerek matbu ortamda takip etmesi gerekmektedir.

Osmanlı tarihyazıcıları hakkında bilgi bulanabilecek kaynaklardan biri de ansiklopedilerdir. Ansiklopedilerin bugün bilişim dünyasındaki gelişmeler paralelinde öneminin azaldığı düşünülse de her şeye rağmen halen önemini korumaktadır. Osmanlı tarihyazıcıları hakkında Britannica, Laurousse, Collier, Gelişim gibi genel içeriğe sahip ansiklopedilerde bilgi bulanabileceği gibi sosyal bilimler, edebiyat, tarih ansiklopedileri gibi ihtisas ansiklopedilerinde de Osmanlı

---

[513] Derya Örs, Kemal Tuzcu ve Muhammet Hekimoğlu, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazmalar Katalogu,** 1. Cilt, Ankara**;** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 2006.

[514] Mehmet Toprak, **Kültür Bakanlığı Süreli Yayınlar Toplu Bibliyografyası (1933-2000),** Ankara**;** T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2925, 2002.

[515] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi,** Proj. Yür. İsmet Binark, Ankara; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, No: 26, 1995.

[516] **Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu,** haz. Müjgân Cunbur ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 724, 1999, [468 sayfadır.)

[517] **Türkiye Yazma Eser Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerde Bulunan Yazmalarla İlgili Yayınlar Bibliyografyası,** Edi. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul; İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 4, 1995, 337 sayfadır.

tarihyazıcıları ve eserleri hakkında bilgi bulunabilir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın İslâm Ansiklopedisi; Türkiye Diyanet Vakfı'nın İslâm Ansiklopedisi; Türkler Ansiklopedisi ve Yeni Türkiye Yayınlarına ait Osmanlı Ansiklopedisi örnek olarak gösterilebilir. Bu ansiklopedilerdeki bilgiler makale şeklinde olabileceği gibi maddeler halinde de olabilir. Yeni baskılar ve ilavelerin de görülebileceği bu ansiklopedilerin belli zamanlarda yeni bilgiler ışığında mevcut bilgilerin güncellenmesi sözkonusu olabilir. Fakat her şeye rağmen kendine has bir biçim ve içerik geliştiren ansiklopediler bir dönemin kaynak ihtiyacını karşılamıştır.[518] Sonuç olarak ana hatlarıyla *Osmanlı tarihyazıcılarına hangi kaynaklardan ulaşabilir* sorusuna cevap verilmeye çalışılmıştır. Osmanlı tarihyazıcıları ve eserleri için ayrıntılı bilgi almak isteyen bir araştırmacı, bir araştırma yaklaşımıyla bu bölümde verilmiş kaynaklara bakması yeterli gibi görünmektedir. O yüzden daha fazla bilgi vermek bu çalışmanın yapısı için uygun olmayacağından bundan sonraki satırlarda Osmanlı tarihçileri hakkında anahatlarıya bilgi verilmesi uygun görülmüştür.

Osmanlı tarihyazıcılığının erken döneminin (XIV-XVII. yüzyıllar), her ne kadar daha erken tarihlerde başladığı düşünülse de aslında imparatorluğun kuruluşundan çok daha sonra düşünce ve eylem olarak şekillenmeye başlayan ve gittikçe de gelişen bir tarihyazımı süreci sözkonusudur. Erken Dönem Osmanlı tarihyazıcılığını XIV. ve XV. yüzyılları için Âşık Paşazâde'nin naklettiği ve eseri henüz mevcut olmayan Yahşi Fakih, İskendernâme'nin (Dasîtan-ı Tevârih-i Mülük-i Âl-i Osman) yazarı Ahmedî, Şükrullah, Edirneli Adil Kazaz'ın Oğlu Oruç (Uruç) Bey, Düstürnâme'nin yazarı Enverî, Tevârih-i Âl-i Osman'ın yazarı Âşık Paşazâde, Kitâb-ı Cihan-nüma'nın yazarı Mehmed Neşrî, Târîh-i Ebu'l-Feth'in yazarı Tursun Bey (Tûr-ı Sina), Tevârihü's-Selâtini'l-Osmaniyye'nin yazarı Karamanî Nişancı Mehmed Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman'ın yazarı Kemal Paşazâde (İbn Kemal)'nin isimleri örnek olarak verilebilir. Ayrıca Fetihnâme-i Sultan Mehmed'in yazarı Kıvamî ve ilk şehnâmenüvis olarak da kabul edilen Şehdî bu dönemin tarihçileri arasındadır. Ayrıca yazar ismi belli olmayan Anonim Tevârih-i Al-i Osman eserleri yine bu dönemin ürünleridir. XVI. yüzyıl tarihçileri arasında ise Heşt Behişt'in yazarı İdris-i Bitlisî, Tabakatü'l-Memâlik fî Derecetü'l-Mesâlik'in yazarı Celalzâde Mustafa Çelebi, Tevârih-i Âl-i Osman'ın yazarı Lütfi Paşa, Künhü'l-Ahbâr'ın yazarı

[518] Daha önceki bölümlerde bu ansiklopedilere ait makaleler ve maddeler bu çalışma için kullanılmıştır.

Gelibolulu Mustafa 'Alî, Tacetü't-Tevârih'in yazarı Hoca Sadeddin Efendi, Târih-i Selânikî'nin yazarı Mustafa-i Selânikî, Târih-i Cenâbi'nin yazarı Mustafa Cenâbi örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca ileriki bölümde değinilecek olan ve zamanla bünyesinde Arifî Fethullah Çelebi, Eflatun Şirvanî, Lokman bin Hüseyin, Talikizâde Mehmed Subhi Efendi gibi isimleri barındırcak olan şehnâmenüvislik; içerisinde İdris-i Bitlisî, İshak Çelebi ve Keşfî gibi isimlerin bulunduğu Selimnâme yazarlığı ve aralarında Bostan Çelebi, Celâlzâde Salih, Matrakçı Nasuh ve Eyyubî (Menâkıb-ı Sultan Süleyman) gibi tarih yazarlarının bulunduğu Süleyman-nâme yazarlığı yine bu dönemde tarihyazımı tarzı olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca padişahların seferlerinin anlatıldığı fetihnâme yazarlığı da bu süreçte tarihyazarları arasında görülen yazım gelenekleridir.[519] Biyografi yazarlığı da XVI. yüzyılda gelişmeye başlayan bir türdür. Bu edebî tarzın en dikkate değer örneği Taşköprülîzâde Ahmet'in *Eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye Fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* Arapça eseridir.[520] Ayrıca

[519] Şahabeddin Tekindağ, *"Osmanlı Tarihyazıcılığı"*, **Belleten**, XXXV/140, Ankara, 1971, ss. 655-663; V. L. Ménage, *"The Beginnigs of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 168-179; V. L. Ménages, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı"*, çev. Salih Özbaran, **Tarih Enstitü Dergisi,** Sayı; 9, İstanbul, 1978, ss. 227-240; Halil İnalcık, *"The Rise of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 152-167; Mehmet İpşirli, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 247-255; Fehameddin Başar, *"İlk Osmanlı Tarihçileri"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 409-415; İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 85-95; Kenan İnan, *"Klasik Devir Osmanlı Tarihçilerinde Kaynak Kullanma Usulleri"*, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1996, c. XVIII, s. 29, ss. 91-135; Necdet Öztürk, *"Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 257-261; Uğur Kurtaran, *"Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı (ISHE 2014)**, 25-27 Haziran 2014 Sakarya, ss. 260-265; Halil İnalcık-Bülent Arı, *"Klasik Dönem Osmanlı Tarihçiliği"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, 2011, ss. 107-136; Abdülkadir Özcan, *"Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış"*, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, 1, Bahar 2013, ss. 271-293; İbrahim Şirin, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığının Tarihi Gelişim"*, **Pax Ottomana Studies ın Memorıam Prof. Dr. Nejat Göyünç,** Edi. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 543-573; Feridun Emecen, *"Osmanlı Kronikleri ve Biyografi"*, **İslam Araştırmaları Dergisi,** Sayı 3, İstanbul; İSAM, 1999, 83-90; Erhan Afyoncu, *"Osmanlı Siyasi Tarihi'nin Ana Kaynakları: Kronikler"*, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 1, sa. 2, 2003, ss. 101-172; Suraiya Faroqhı, *"Osmanlı Tarihçileri Nasıl Yazarlar ve Nasıl Okunmalıdırlar?"*, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?,** çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, 2003, sf. 210-238; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007; ss. 19-153.

[520] **Eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye Fi Ulemâid'-Devleti'l-Osmâniyye**, çev. Ahmet Suphi Furat, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 3353, 1985; Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri – Eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye Fi Ulemâid'-Devleti'l-Osmâniyye-**, çev. Muharrem Tan, İstanbul; İz Yayıncılık, 500, 2007, ss. 13-18. Bu zeyiller yakın zamanda toplu halde (5 cilt olarak) basılmıştır.

üzerinde durulması gereken husus ise bu dönemde Türkçe eserlerin yanında, Arapça, Farsça, Yunanca ve İbranice gibi daha birçok dilde tarihyazıcılığı örneklerini, imparatorluk içinde görmek mümkündür. Yine bahsedilen tarihyazarları arasında bir ya da birkaç alanda birden eser yazabilen yazarlar da sözkonusudur. Yani fıkıh veya ahlâk konusunda bir eser ortaya koyan bir yazar, tarih ve riyaziyât gibi farklı alanlarda da eser ortaya koyabilmektedir. Sonuç olarak Erken Dönem Osmanlı tarihyazıcılığına ait hem şahıs hem de eser örneğini arttırmak mümkündür. Bu çalışmanın içine dâhil edilmeyen şahısların ve eserlerin bulunduğu da bu noktada belirtilmesi gerekmektedir. Daha fazla şahıs ve eser örneği vermek bu çalışma için mümkün olamayacağından daha önceki bölümlerde bahsedilmiş olan bu konudaki çalışmalara bakmak araştırmacılar için çalışmalarında yol gösterici olabilir.

XVII. yüzyıl Osmanlı Tarihyazıcılığı açısından hem *Erken Dönem (süreç) Osmanlı Tarihyazıcılığı (XIV-XVII. yüzyıllar)* sonu hem de *Geçiş Dönemi (Ara Dönem) Osmanlı Tarihyazıcılığı (XVII-XVIII. yüzyıllar)* olarak düşünülen dönemin başlangıcı olarak düşünülmelidir. Çünkü Erken Dönem Osmanlı Tarihyazıcılığından Geç Dönem Osmanlı Tarihyazıcılığına geçiş Osmanlı tarihyazıcılığı açısından o kadar da doğrudan olmamıştır. Geçiş Döneminin altyapısı bu dönemde hazırlandığı gibi tarihyazımı açısından yeni oluşumlar ve yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Fakat bazı gelenekten gelen tarihyazımı örnekleri de Osmanlı İmparatorluğu içinde devam etmiştir. XVII. yüzyıl Osmanlı tarihyazıcıları arasında birçok alanda eseri bulunan Kâtip Çelebi (Hacı Halife), Arapça *Câmiü'd-Devle'* adlı bir eserle bilinen Müneccimbaşı Ahmed Dede, Târih-i Peçevi'nin yazarı Peçevi İbrâhim Efendi, Nusret-nâme'nin yazarı Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Târih-i Solakzâde'nin yazarı Solakzâde Mehmed Handemî Çelebi, Hasan Beyzâde Tarihi'nin yazarı Hasan Beyzâde Efendi, Şehinşâh-nâme'nin yazarı İbrahim Mülhemî ve kendi adına bir tarih eseri bulunan İsâ-zâde Efendi bu dönemin tarihçileri arasındadır.[521] Tarihyazıcılığı

Şakâiku'n-Nu'maniyye ve Zeyilleri, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul; Çağrı Yayınları, İslam Tarihi Dizisi, 1989.

[521] Bu çalışmanın konusu ve boyutları düşünülerek bu konuda kısıtlı bilgi verilmiştir. Erken Dönem Osmanlı tarihyazıcılığı hakkında ayrıntılı olarak verilen kaynaklara bakınız. Şahabeddin Tekindağ, *"Osmanlı Tarihyazıcılığı"*, **Belleten**, XXXV/140, Ankara, 1971, ss. 655-663; V. L. Ménages, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı"*, çev. Salih Özbaran, **Tarih Enstitü Dergisi,** Sayı; 9, İstanbul, 1978, ss. 227-240; Halil İnalcık, *"The Rise of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 152-167; Mehmet İpşirli, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 247-255; İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara;

içerisinde de değerlendirilen nasihat-nâme, ıslâhat-nâme veya siyâset-nâme türündeki eserler de yine bu dönemde sözkonusudur. Örneğin Koçi Bey Risalesi olarak bilinen eser bu dönemde Osmanlı tarihyazıcılığı örnekleri arasında da gösterilebilir.[522] Osmanlı İmparatorluğu'nun İran, Nemçe (Avusturya) ile Akdeniz seferleri ve dönemin fetihleri üzerine yazılmış fetih-nâmeler, bu dönem tarihyazımı örnekleri arasındadır.[523] Son olarak XIX. yüzyılda Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin şehnâmenüvislerden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk vak'anüvisi olarak ismini zikrettiği[524] ve bir *Vek'âyi-nâme* [525] yazmış olan Abdurrahman Abdi Paşa da XVII. yüzyıl tarihyazıcıları arasında yer almaktadır. Yine Musîbetnâme'nin yazarı Hüseyin Tûgî de XVII. yüzyıl tarihçileri arasındadır. Sonuç olarak XVII. yüzyıl tarihçileri bu isimlerin sayısı bu kadar değildir. Bu döneme ait tarihçi sayıları da örnek vermek için daha da arttırılabilir. Fakat isimleri ve sayıları ne olursa olsun, bu dönemde yaşamış Osmanlı tarihyazarları, imparatorluk için önemli bir zaman diliminde yaşamışlardır. Çünkü Erken Dönem Osmanlı Tarihyazıcılığı ile Geç Dönem Osmanlı Tarihyazıcılığı arasında imparatorluğun içinde bulunduğu döneme uygun olarak tam bir geçiş döneminde yaşamışlardır. Çünkü imparatorluk bu dönemde birçok alanda değişim ve dönüşüm yaşadığı gibi artık belli bir geleneksel

---

Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 85-95; Necdet Öztürk, *"Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 257-261; Halil İnalcık-Bülent Arı, *"Klasik Dönem Osmanlı Tarihçiliği"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, 2011, ss. 107-136; Abdülkadir Özcan, *"Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış"*, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, 1, Bahar 2013, ss. 271-293; İbrahim Şirin*, "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Tarihi Gelişim"*, **Pax Ottomana Studies ın Memorıam Prof. Dr. Nejat Göyünç,** Edi. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 543-573; Suraiya Faroqhı, *"Osmanlı Tarihçileri Nasıl Yazarlar ve Nasıl Okunmalıdırlar?"*, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, 2003, sf. 210-238; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007; ss. 19-153.

[522] **Koçi Bey Risâlesi,** Konstantiniyye; Matbaa-yı Ebuzziya, Kitâbhane-yi Ebuzziya, Birinci Tab'ı, 1303 [1885], 124 sahifedir; Koçi Bey, **Koçi Bey Risâlesi,** Sad. Zuhuri Danışman, Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 609, 1. Baskı, 1985; **Koçi Bey Risâlesi-GünümüzTürkçesi ile-Çeviriyazı-Eski harfli Metin-,** haz. Yılmaz Kurt, Ankara; Akçağ Yayınları, 229, 3. Baskı, 2011.

[523] Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007; ss. 63-83; Mehmet İpşirli, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 247-255.

[524] *Birinci şehrî Nişancı Vezir Abdurrahman Paşa bin yetmiş dörtde (1663-64) nasb olunub bin yüz ikide (1690-1691) vefât etmişdir. Bin elli bir (1641-1642) tarihinden bin doksan üçe (1682) kadar Veka'yi'nâme namıyla tarihi vardır.* Ahmet Lütfî Efendi, **Târîh-i Lütfî**, Matbaa-yı Amire, 23 Cumade'l- Uhra /18 Ağustos 1873, Cild-i Evvel, sf. 4-5; **Vak'anüvis Ahmed Lütfi Paşa Tarihi**, Haz. Ahmet Hazarfen, İstanbul; YKY-Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, 1. Baskı, 1. Cilt, sf. 4-5.

[525] **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1642),** haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 67, 1. Baskı, 2008, 519 Sayfa.

birikime sahip olmaya başlayan Osmanlı tarihyazıcılığı da bir değişim ve dönüşüm sürecinin içine girmiştir.

Osmanlı tarihyazıcılığı için XVIII. yüzyıl, XVII. yüzyıl gibi hem bir değişim ve dönüşüm dönemi hem de bir geçiş (ara) sürecidir. (Özellikle değişimin ve dönüşümün yaşandığı ve Lale devri olarak kabul edilen süreç bu yüzyıldadır.) Bu dönemde yine geçmişten gelen tarihyazıcılığı devam ettiği gibi zamanın şartlarına uygun olarak Osmanlı tarihyazımında bazı dönüşümler kendini göstermeye başlamıştır. Ayrıca zamanın ihtiyaçlarına göre Osmanlı tarihyazıcılığı da gerek resmî yollarla gerek şahsi yollarla bir arayış içine girmiştir. Özellikle matbaanın kurulması ve tarih kitaplarının basılmaya başlaması ve Osmanlı tarihyazıcılığında tercüme faaliyetlerinin yapılması Geç Dönem Osmanlı Tarihyazıcılığında meydana gelecek değişimlerin de habercisiydi. Örneğin Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı çalışmasının *Müverrihîn* bölümünde seferat-nâme yazarlarını[526] da beyan etmesi önemlidir. Bu eserlerin ortaya çıkmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik ilişki kurmasıyla ve ilk dönem geçici, daha sonra daimî elçiliklerin kurulmasıyla doğrudan alakalıdır. Ayrıca devletin kendi bünyesinde ihtiyaçlar doğrultusunda resmî bir kurum olarak oluşturulan ve özellikle kısa bir süre sonra gazetelerin çıkmasıyla önemini kaybetmeye başlayacak olan Divân-ı Hümayun'a bağlı Vekâyinüvislik veya Vakanüvislik müessesesi de yine bu dönemdedir.[527] İşte bu noktada değişimin farkında olan ve değişimle beraber arayış içinde olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemde de bünyesinden çıkardığı bazı tarihyazıcıları vardır. Örneğin Mustafa Na'îma Efendi, Raşid Mehmed Efendi, Küçük Çelebizâde Asım, Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi, Mehmed Hâkim Bey, Ahmed Vasıf Efendi, Halil Nuri Bey gibi vakanüvisler bu dönem tarih yazarları arasındadır.[528] Vakanüvis olmayan fakat tarihyazarlığı yapan şahıslar da bu dönemin tarihyazıcıları içinde yer alır. Kendi

[526] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 189-190; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul; Meral Yayınları, III. Cilt 1975, sf. 180-181.

[527] Veka'yinüvislik kurumu ve veka'yinüvislere bir sonraki bölümde ayrıntısıyla değinilecektir.

[528] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 103-104; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, c. 3, sf. 574; Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 2. Baskı, 1986, sf. 354–355.

adına tarihi bulunan Abdi[529], Gülşen-i Hülefâ'nın yazarı Nazmizâde Murtaza Efendi [530], Fethiyye-i Belgrad'ın yazarı Koca Ragıp Paşa[531], İbret-nümâ-yı Devlet'in yazarı Mustafa Kesbî[532], Müri't-Tevârih'in yazarı Şem'dâni-zâde Süleyman Efendi[533] ve Hülâsatü'l-İ'tibâr'ın yazarı Ahmed Resmî Efendi[534] bu dönemin tarihyazarları arasındadır. Bu dönemin siyaset-nâme türündeki eser yazan tarihyazarına ise Nesâyıhü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ adlı eseri yazan Defterdar Sarı Mehmed Paşa gösterilebilir.[535] Yine bu dönemde Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi (Fransa Sefaratnâmesi), Ahmed Azmî Efendi (Prusya Sefaratnâmesi), Ebubekir Ratıb Efendi, Seyyid Ali Efendi, Mustafa Rasih Efendi (Rusya Sefaratnâmesi), Deftardar Emini

---

[529] **1730 Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi,** Haz. Faik Reşit Unat, Ankara; TTK 1943; **1730 Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi,** Haz. Faik Reşit Unat, Ankara; TTK Yayınları, 2014, 104 sayfadır; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 19; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 11.

[530] Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 274-274; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 89; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 276.

[531] Fatma Çiğdem Uzun, **Belgrad Hakkında Ragıp Paşa'ya Ait Bir Risale: Fethiyye-i Belgrad (1739)**, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2000, Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 315-317; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 91; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 208-209; Osmanlı şairleri arasında da gösterilir. Muallim Nâci, **Osmanlı Şairleri**, Haz. Cemal Kurnaz, Ankara; Akçağ Yayınları, 337, 3. Baskı, 2000, ss. 221-227.

[532] Mustafa Kesbî, **İbretnümâ-yı Devlet, (Tahlil ve Tenkitli Metin),** haz. Ahmet Öğreten, Ankara; TTK, 2002; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 131; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 325.

[533] Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Müri't-Tevârih,** neşr. Ahmed Tevhid, İstanbul; 1338; Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Müri't-Tevârih,** haz. M. Münir Aktepe, İstanbul, 1976-81, III Cilt Dört Kısım. Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 76; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 333-334; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 86; Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Müri't-Tevârih,** neşr. Ahmed Tevhid, İstanbul; 1338; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 326-327.

[534] Virginia Aksan, **Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, ss. 2-5; Virginia Aksan, *"Ahmed Bin İbrahim, Resmî, Giridî"*, Mart 2006, **Historians of the Ottoman Empire**, edi. C. Kafadar ve Diğerleri, www.ottomanhistorians.com, sf. 5-6.

[535] Defterdar Sarı Mehmed Paşa**, Nesâyıhü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ,** Musahhihi Prinston Daru'l-Fûnunu Müderrislerinden Walter L. Rayt (Walter Livingston Wright), Dûvel-i Müttehide-i Amerika; Prinston Daru'l-Fûnunu Matbaası, 1935. Çalışmanın 135 sayfası Osmanlı Türkçesi olmakla beraber içerisinde İngilizce çevirisi de bulunmaktadır. İngilizcesi ise indexli 172 sayfadır. [Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, **Ottoman Statecraft –The Book of Counsel for Vezirs and Governors, Nesâyıhü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ-**, Walter Lıvıngston Wright, Prınceton Oriental Texts, II, Prınceton, Prınceton Unıversity Press, 1935]; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler (Nesâyıhü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ)**, sad. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 710, 1992, ss. VIII-XXIII.

Mehmed Emin Paşa (İran Sefaratnâmesi) gibi elçilerin yazmış olduğu sefaratnâmeler de tarihyazıcılığı içinde değerlendirilmektedir. Bu sefaratnâmelerin bir kısmı basılmış bir kısmı ise vakanüvislerin tarihi kaynaklarında vesika olarak kullanılmıştır.[536] Bu dönemin en önemli tarihyazımı örneklerinden biri de sarayın düğünleri ve şenliklerini yazıya dökmeye çalışan sûr-nâme yazarlığıdır. Bu konuda en önemli örnek Sûr-nâme-yi Vehbi olarak bilinen Seyyid Hüseyin Vehbi'nin eseridir.[537] Sonuç olarak XVIII. yüzyılda vakanüvislik kurumunun tarihyazıcılığı için devlet tarafından oluşturulmasıyla Osmanlı tarihyazıcılığı yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yüzyılda (XVIII. yüzyıl) bazı değişim ve dönüşümler, Osmanlı tarihyazıcılığı için geç dönem olarak nitelendirilen XIX. ve XX. yüzyılın temellerinin atılmasında belirleyici olmuştur. O yüzden Geç Osmanlı tarihyazıcılığı üzerinde araştırma yapmak isteyen bir araştırmacı Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılın ne getirip ne götürdüğünü dikkate almak zorundadır. Aksi takdirde bahsi geçen yanlış izlenim, Osmanlı tarihyazıcılığı için birden geleneksel dönemden modernist eğilimlerin görüldüğü geç döneme geçtiği çıkarımına neden olur ki, bu durum tartışmaya açık bazı genellemelere araştırmacıları götürür.

Osmanlı tarihyazıcılığı için *Geç Osmanlı Tarihyazıcılığı* olarak isimlendirilen süreç, XVIII. yüzyıldan başlayan ve daha çok imparatorlukta modernitenin etkisinin hissedildiği XIX. ve XX. yüzyılları kapsamaktadır. Bu dönemde modernleşme eğilimi her alanda olduğu gibi tarihyazımında da kendini hissettirmiştir. Ayrıca bu süreçte bazı eski tarih yazma yöntemleri ve tarzları aynı süreçte devam etmiştir. Tarihyazımında kurumsallaşmanın yanında tarih ders kitaplarının yazımı da yine gündeme gelmiştir. Ayrıca milliyetçilik tarihyazımında da kendini göstermiştir. İşte bu şekilde bir değişim ve dönüşümün yaşandığı bir dönemde, resmî ve şahsî tarihyazıcılığı ise İmparatorluk içinde çeşitli örneklerini

---

[536] Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaranâmeleri**, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 189-190; Belkıs Altuniş Gürsoy, *"Sefaratnâmeler"*, **Türkler Ansiklopedisi**, edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 13, ss. 582-591; Belkıs Altuniş Gürsoy, *"Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnâmelerin Rolü"*, **Bilig**, Kış, sayı: 36, 2006, ss. 139-165.

[537] Seyyid Hüseyyin Vehbi**, Surnâme-i Vehbî**, çev. Mertol Tulum, İstanbul, 2001; Hüseyin Seyyid Vehbî, **Surnâme: Üçüncü Ahmed'in Oğullarının Sünnet Düğünü**, haz. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul, 1939; **Vehbi Sûrnâmesi, Osmanlı Düğünleri ve Şenlikleri -3-**, İstanbul; Sarayburnu Kitaplığı, 2009, 407 sayfadır, Haz. Prof. Dr. Mehmet Arslan, Franz Babinger**, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 297-298; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 142-145.

vermeyi devam etmeyi sürdürmüştür.[538] Şâni-zâde 'A'taullah Efendi, Ahmed Cevdet Paşa, Sahhaflar Şeyhî-zâde Mehmed Esâd Efendi, Ahmed Lütfî Efendi ve Abdurrahman Şeref Bey gibi isimler vakanüvis olarak tarih yazma eylemini gerçekleştirmiştir. Vak'anüvis olmadan da tarih yazma eylemini sürdüren isimler sözkonusudur. Fezleke-i Târih-i Osmanî (Kısa Osmanlı Tarihi) ve Hikmet-i Târih (Tarih Felsefesi) yazarı Ahmed Vefik Paşa, Osmanlı Târihi yazarı Namık Kemal, Târih-i Umumî (Genel Tarih) adlı eserin yazarı Mizancı Mehmed Murad, Târih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'yi (Osmanlı Devleti Tarihi) yazan Hekim Hayrullah Efendi, Târih-i Muhtasar-ı Beşer (Kısa İnsalık Tarihi) adlı eseri yazan Ahmed Rasim, Ayine-i Zürefâ adlı eseri yazan Karslızâde Mehmed Cemaleddin, Kadınlar Saltanatı ve Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı'nı yazan Ahmed Refik Bey (Altınay), Osmanlı Müellifleri adlı eserin yazarı Bursalı Mehmed Tahir, Târih-i Âl-i Osman'ın (Osman Oğluları Tarihi) sadece ilk kısmını yazabilen Ömer Muallim Naci, Hammer'in Osmanlı Tarihi adlı çalışmasını Fransızcadan tercüme eden Mehmed Atâ, Târih-i Vahabbiyân (Vahabbiler Tarihi) adlı eseri yazan Eyüp Sabri Paşa, içerisinde Fustel de Coulanges hakkında bilgi bulunan Tarih ve Müverrihler adlı çalışmanın yazarı Subhi Edhem Bey, Küçük Târih-i Umumi'yi (Küçük Genel Tarih) yazan Mehmed Ali Aynî bu dönemde tarih eserleri olan tarihçilere örnek olarak gösterilebilir. Buna benzer tarih yazarlarının ve eserlerinin sayısı daha da

[538] Ercüment Kuran, *"Ottoman Historiography of The Tanzimat Period"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 422-429; Ercüment Kuran, *"Tanzimat Devri Osmanlı Tarihyazıcılığı"*, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler,** haz. Mümtaz'er Türköne, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 135, 4. Baskı, 2007, ss. 209-220; İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 81-95; İbrahim Şirin, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığının Tarihi Gelişim"*, **Pax Ottomana Studies ın Memorıam Prof. Dr. Nejat Göyünç,** Edi. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 543-573; Hasan Akbayrak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı –Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine-**, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 395, 2. Baskı, 2012, ss. 1-204; Necdet Hayta-Uğur Önal, *"Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazılığı (1789-1908)"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 137-153; Azmi Süslü, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Türk Tarihçiliği"*, **Türk Kültürü**, XXIII, Şubat, 1985, sf. 262-265; Zeki Arıkan, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Tarihçilik"*, **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1985, c. 6, ss. 1583-1594; Abdülkadir Özcan, *"Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış"*, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, 1, Bahar 2013, ss. 271-293; Betül Başaran Alpugan, *"Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 447-455; Halil Berktay, *"Tarih Çalışmaları"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul; İletişim Yayınları, 78, 1 Nisan 1985, ss. 2456-2474; Mehmet Ö. Alkan, *" II. Meşrutiyette Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 155-177.

arttırılabilir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı telif olduğu gibi tercüme ve derleme eser olarak da yazılanı vardır.[539] Geç Dönem Osmanlı tarihyazıcılığı Cumhuriyet Dönemi tarihyazıcılığının da altyapısıdır. Cumhuriyet her ne kadar siyasal bir kopuş olarak anlatılsa da Osmanlı İmparatorluğu'nun bu döneminde yaşamış birçok tarihyazıcısı Cumhuriyet ilan edildikten sonra da Türkiye'de tarih sahasındaki çalışmalarına devam etmiştir. O yüzden Türkiye ölçeğinde konu ele alınırsa; Osmanlı tarihyazıcılığında son dönemde görülmeye başlanan modernist yaklaşımlar, Türkiye Cumhuriyeti varolduğu süreç boyunca da devam etmiştir. Bu tespitin bir de resmî tarih boyutu olduğu düşünülürse eskiden imparatorluklar ve hanedanlar için yazılan resmî tarih, imparatorluklardan sonra ulus devlet için yazılır olmuştur.[540]

Sonuç olarak anahatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihyazıcılarının genel durumu bu şekildedir. Bu konu hakkında daha ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Çünkü Osmanlı tarihyazıcılığı üzerinde ayrıntılı olarak çalışmak çok daha geniş bir süreyi, materyali ve sabrı isteyen bir eylemdir. O yüzden bu çalışmada uzun uzadıya bilgi vermenin imkânı da yoktur. Fakat Osmanlı tarihyazıcılığı hakkında bu çalışmada anahatlarıyla bilgi verilmesinin nedeni, bu çalışmanın asıl konusu olan vak'anüvislik (vekâyi'nüvislik) kurumunun ve bu kuruma ait tarihyazıcılığı eyleminin Osmanlı tarihyazıcılığı içindeki yerini göstermek içindir. Çünkü Osmanlı tarihyazıcılığı, tarihselleştirilmiş bir süreçte,

---

[539] Bu konuda uzun uzadıya dipnot verilmesi uygun olmadığından Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinin üçüncü cildindeki *"Müverrihin"* kısmında verilen tarih kitapları listesine bakınız. Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, ss. 166-199. Aynı şekilde Yağlıkçızâde Ahmed Rıf'at'ın *"Lügât-ı Târihiyye ve Coğrafiyye"* adlı eserin ikinci cildinde bulunan *"Tarih"* maddesinden sonra, son dönemde bazı çevirileri yapılan eserlerinde içinde bulunduğu 90 adet kitabın ismi zikredilir. Ahmed Rıf'at, **Lügât-ı Târihiyye ve Coğrafiyye,** İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1299 hicri, c. 2, ss. 212-220. Ayrıca bir önceki dipnottaki makalelere bakınız.

[540] *"Tarih Meleği"*, Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler –Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması-**, çev. İskender Savaşır, İstanbul; Metis Yayınları, 5. Baskı, 2009, ss. 174-181; Eric J. Hobsbawn, *"Bir Kimlik Yeniden-Kullanım Mantığı"*, Antoıne Roger, **Miliyetçilik Kuramları,** çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul; Versus Kitap, 2008, ss. 69-78; Özgür Atakan, **Tarih ve Milliyetçilik**, Dan. Doç. Dr. Ayhan Yalçınkaya, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, ss. 69-109; Türkiye ölçeğinde *"Osmanlı'nın Mirası"* kısmına bakınız. Büşra Ersanlı Behar, **İktidar ve Tarih –Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İstanbul Afa Yayıncılık, 2. Baskı, 1996, ss. 41-85; Mehmet Ö. Alkan, *" II. Meşrutiyette Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 155-177; İlber Ortaylı, *"Cumhuriyet Dönemi Tarih Yazıcılığı'nın Umumî Görünümü", ",* **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, edi. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 4636, 2006, sf. 221-228.

bünyesinde tek bir tarihyazımı tekniğini değil de çok daha fazla tarihyazımı tekniğini bünyesinde barındıran Eski Dünyaya ait bir tarihyazımı örneğidir. İçerisinde farklı farklı geleneklerin ve yaklaşımların bulunması onun bulunduğu siyasal, sosyal, iktisadi ve coğrafi (özellikle jeo-stratejik ve jeo-kültür boyutuyla düşünülürse) konumuyla doğrudan alakalıdır. Ayrıca çok fazla aşırı tarihselciliğe düşmemek kaydıyla vak'anüvislik kurumunun Osmanlı İmparatorluğu içinde oluşması, zamanın şartlarının da zarurî bir sonucudur. Kısa zamanda oluşması ve kısa zamanda önemini yitirmesi ise ancak böyle bir arayışın da ifadesi olmalıdır. O yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda vakanüvislik konusu üzerinde çalışan bir araştırmacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihyazıcılığı geçmişini anahatlarıyla da olsa irdelemek zorundadır. Çünkü vakanüvislik kurumundan istenilen randıman alınamamasına rağmen, yaklaşık iki asırlık bir yazım geleneğini bilmeye çalışmak bile Osmanlı tarihyazımındaki değişim ve dönüşümü anlamak için ciddi bir hamledir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLILARDA RESMÎ TARİHÇİLİK

3.1. *ŞEHNÂME-NÜVİS* VE *VEKAYİ'NÜVİS KAVRAMLARI* ÜZERİNE

Osmanlı İmparatorluğu'nda kabul edilen anlamıyla veya özellikleriyle resmî bir tarihçilik olup olmadığı hususu tartışmalı bir konudur. Çünkü içinde çok fazla zaman ve mekân bulunan bir imparatorluk için bu konuda derinlemesine bir araştırma yapılması gerekmektedir. O yüzden derinlemesine bir araştırma yapılmadan bahsi geçen soruya aşırı indirgemeci veya tam tersi genellemeci bir yaklaşımla cevap vermek kolay bir iş olmasa gerektir. Ayrıca unutulmaması gerekir ki imparatorluklar her alanda olduğu gibi tarihyazımı alanında da pragmatist davranabilen siyasi yapılardır. Bu yüzden daha çok Eski Dünya kıtasına ait siyasi yapı örneklerinden olan imparatorluklar, faal oldukları zamanlarda, zarurî ihtiyaçları doğrultusunda tarihyazıcılığının eskiliğine ya da yeniliğine pek bakmazlardı. İhtiyaçları doğrultusunda biçim ve içerik olarak işlevselliği olan tarihyazıcılığı tarzını kullanmaktan çekinmezlerdi. Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın *resmi tarihçilikten kasıt, toplumun başındaki yönetimin yüceltilmesi ise böyle bir eğilim ve hatta kurum, tarihin kendisi kadar eskidir*[541] yaklaşımı bu noktada önem kazanmaktadır. Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nda hanedanı merkeze alan resmî bir tarihyazıcılığı anlayışı olduğu kabul ediliyorsa, böyle bir resmî tarihçilik (tarihyazıcılığı) anlayışı, yakın dönemin icadı olan resmi tarihyazımı anlayışıyla aynı şeyi ifade etmemektedir. Zaten bu konudaki tartışmalarda bu noktadan kaynaklanmaktadır. Ayrıca erken bir süreç için Osmanlı tarihyazıcılığının genelinde teorisi ve pratiği olan tam teşekküllü bir resmî tarihyazıcılığı anlayışından söz edilemez. Çünkü resmî tarihçilik daha geç bir süreçte ortaya çıkmıştır. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî tarihçilik olarak kastedilen ise imparatorluğun kuruluşundan çok daha sonra ortaya çıkan ve sürekli bir süreklilik problemi yaşayan bir çeşit tarih yazma eylemidir. Üstelik resmi olarak tarih yazma eylemindeki süreklilik problemi, Divan-ı Hümayun'a bağlı kurum olduğu dönemlerde bile ciddi olarak yaşanmıştır. Eğer Prof. Dr. İlber Ortaylı

[541] İlber Ortaylı, *"Resmi Tarihçilik Sorunu Üzerine"*, **Tarih ve Demokrasi, Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul; Cem Yayınevi, 1992, sf. 31; İlber Ortaylı, *"Resmi Tarihçilik Sorunu Üzerine"*, **Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı**, Seçme Eserler IV, Edi. Ali Berktay, İş Bankası Kültür Yayınları, 2046, 11. Baskı, 2011, sf. 41.

yukarıda bahsi geçen yaklaşımdan hareket edilecekse, içerisinde birçok tarihyazıcılığı örneği (nicel-nitel olarak bir değeri de olan) bulunan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki resmî tarihçilikten kastedilen ise daha çok şehnâme-nüvislik ve vekâyi'nüvislik olarak adlandırılan tarihyazıcılığı örnekleridir.[542]

Şehnâme-nüvis, kavramı Farsça isimlerden oluşan bir birleşik isimdir. Aslında Pehlevice olduğu üzerinde durulan Şeh'den kasıt ise şâh'tır. Şâh شاه kelimesinin karşılığını, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî bir vaka'anüvislerden biri olan Mütercim Asım Efendi'nin Farsçadan Türkçeye tercümesini yaptığı Burhân-ı Kat'ı adlı eserinde şu şekilde vermektedir: *[Mâh vezninde altı manası var]* ***1.*** *Asil, Hüdavend ve sahip manasındadır. Padişahlar diğer ahd-i nâsa nisbette asil ve Hüdavend olmakla şâh ile ıtlak olundu.* ***2.*** *Güveyi, damad manasındadır.* ***3.*** *Satranç mühre lerinden maruf mühredir. Ona kişt gelmekle dahi şâh ıtlak olunur.* ***4.*** *Sûret ve mana cihetiyle emsal ve akranından büyük ve güzel olan nesneye denir. Meselâ iri ve büyük doğana şâh-bâz, işlek yola şâh-râz derler. Şâh-kâr, şâh-kâse, şâh-tüt, şâh-belût, şâh-tere, şâh-tere, şâh-suvar, şâh-mâr, şâh-rûd, şâh-tir, şâh-tir, şâh-incir, şâh-alû dahi bu kabildendir. O büyük ve işlek yola dahi bu denir ki ondan nice yollar münşe'ab olur.* ***5.*** *Hindistan'a mahsus bir canverdir.* ***6.*** *Abanî ve Hindî [Hümâyûn] gibi bir Hindî parçadır. Arabî'de koyun manasına cem'i siyâh gelir.*[543] Yakın zamanda oluşturulan Farsça sözlüklerde de şâh kelimesinin karşılığı genellikle bu tercüme sözlükte geçen anlamına yakın olarak kullanılmaktadır.[544] Nâme نامه kelimesi ise birden fazla anlamı bulunan Farsça bir kelimedir. Mektup, yazı, kitap, ameller defteri, talik yazı, gazete ve mecmua anlamlarına gelmektedir.[545] Farsça

---

[542] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 13. Cilt, 5. Baskı, 1978, ss. 271-273; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 103-106; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393-395; İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 81-84; Mehmet İpşirli, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 251-254; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 29-40.

[543] Ahmed Asım El Ayıntâbî, **Lügât-ı Burhân-ı Katı**, Matbaa-i Osmaniyye, 1302, sf. 274-275; Mütercim Asım Efendi, **Burhân-ı Katı**, Haz. Mürsel Öztürk,-Derya Örs, Ankara; TDK, 733, 2000, sf. 705. Mütercim Asım Efendi'nin sözlüğünden başka sözlükler de şah ve şeh kelimesinin karşılıklarını vermektedir. **Ferheng-i Şuûrî (Farsça-Türkçe Lügât)**, Hasan, İstanbul, 1155, c. 2, sf. 135; sf. 360. Ferheng-i Şuûrî iki cilttir.

[544] Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Sazman –ı İntişarat-ı Cavidan, 1352, sf. 758; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 861.

[545] Ahmed Asım El Ayıntâbi, **Lügât-ı Burhân-ı Katı**, Matbaa-i Osmaniyye, 1302, sf. 457; Mütercim Asım Efendi, **Burhân-ı Katı**, Haz. Mürsel Öztürk,-Derya Örs, Ankara; TDK, 733, 2000, sf. 571;

(Pehlevice) şâh ile nâme kelimelerinin birleşmesinden oluşan *şeh-nâme* شهنامه birleşik isminin, genel ve özel anlamı olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. Şehnâme kelimesinin genel anlamı hükümdarların (şâhların) biyografisini anlatan eser anlamına gelmektedir. Şehnâme kelimesinin özel anlamı ise İranlı Şair Firdevsî Tusî'nin yazmış olduğu ve Sultan Gazneli Mahmud'a sunduğu 60.000 beyitlik eserin ismidir.[546] Şemseddin Sami Kâmûs-ı Türkî adlı sözlük çalışmasında şehnâme kelimesini şu şekilde açıklamaktadır: *Hükümdâranın terâcim u ahvâlini hâkî kitâb. - Asıl Firdevsi'nin eski İran hükümdâranı tarihine dair yazdığı meşhur manzûmenin ismi olub bi't-tamim bu kâbilden olan kitabların cümlesine ıtlâk olunmuşdır.*[547] Görüldüğü üzere *şehnâme* İslam Öncesi İran Tarihi için önem arz eden bir eser olmaktan çıkmış özellikle Doğu Dünyası için biçim ve içerik yönünden bir tarihyazımı tarzı olmuştur. (Aynı zamanda bir güç retoriğidir.) Bu yüzden yazmak anlamına gelen Farsça (Pehlevice) nevişten نوشتن kelimesinin[548] şehnâme birleşik ismine eklenmesiyle oluşan شهنامه نویس şehnâmenüvis kelimesi, şehnâmeyazan, şehnâme-yazıcısı anlamına gelmektedir. Ayrıca şehnâmeci, şehnâme-nüvisî veya Türkçedeki gibi şehnâmenüvislik kavramları ise daha çok bu işi meslek olarak yapan kimseler için kullanılmaktadır.[549] İşin bir başka boyutu da şehnâmenin yazıcılığı kadar okuyuculuğu da bir anlam ifâde etmektedir. Hatta okuması ve hitabetiyle üstün olan insanların yaptığı ve şehnâme-gûy(î) (şehnâme-goften) olarak nitelendirilen şehnâme okuyucuları vardır. Bunlar çadırlardan saraylara; yıldızlı bir gökyüzü

Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Sazman –ı İntişarat-ı Cavidan, 1352, sf. 1172; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 1480-1481.

[546] *"Şeh-nâme"*, Ahmet Rıf'ât (Yağlıkcızâde), **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, c. 4, 1300, sf. 158; *"Firdevsî"*, Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, İstanbul; Mihran Matbaası, 1314 (1896), c. 5, ss. 3386-3388; *"Şeh-nâme"*, İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Lügatı**, İstanbul; Leyla ve Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, ss. 437-439; *"Şeh-nâme"* veya *"Şâh-nâme"*, **Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, haz. Safa Kılıçoğlu ve Diğerleri, İstanbul; Meydan Yayınevi, 1973, 11. Cilt, sf. 745; Nimet Yıldırım, *"Firdevsî ve Şahnâme"*, Firdevsî, **Şahnâme,** çev. Prof. Dr. Necâti Lugal, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 334, Birinci Basım, 2009, ss. 15-43.

[547] Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Haz. Şaban Kurt, İstanbul; Çağrı Yayınları, 2, 13. Baskı, c. 1, sf. 767.

[548] Ahmed Asım El Ayıntâbi, **Lügât-ı Burhân-ı Katı,** Matbaa-i Osmâniyye, 1302, sf. 443; Mütercim Asım Efendi, **Burhân-ı Katı**, Haz. Mürsel Öztürk,-Derya Örs, Ankara; TDK, 733, 2000, sf. 540; Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Sazman –ı İntişarat-ı Cavidan, 1352, sf. 1206; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 1530.

[549] Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Haz. Şaban Kurt, İstanbul; Çağrı Yayınları, 2, 13. Baskı, c. 1, sf. 767; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 862-863; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara; Aydın Kitabevi, 15. Baskı, 1998, sf. 976, sf. 985.

altından gösterişli bir kasra kadar her yerde şehnâmeden bölümler okurlardı. Okuma-yazma imkânı olan yalnız başına okuduğu gibi, okuma-yazma oranının düşük olduğu veya sözlü kültürün baskın olduğu doğu toplumlarında kamusal alanda da okunmaktadır.

Vekayi'nüvis, iştikak itibariyle Arapça وقع vak'a ile aynı kökten gelen ve aynı mânâdaki vâkı'a veya vakı'anın cem'i olan vaka'i (Türkçe'de vekâyi') ile Farsça yazıcı, yazan anlamına gelen nevişten نوشتن kelimesinden gelen nüviş, nüvis kelimesinin birleşmesinden oluşur.[550] Bahsi geçen sözcük, Arapça ve Farsçadan oluşan adaptasyon bir birleşik isimdir. Çoğulu ise genellikle vekayi'nüvisan olarak kullanılmaktadır. Vekayi'nüvis veya vaka'nüvis وقعه نویس Arapça-Farsça birleşik isminin genel ve özel olmak üzere iki anlamı vardır. Bu kelimenin geniş anlamı *eskiden zamanın olaylarını yazmakla görevlendirilmiş resmi devlet tarihçisi anlamına* gelmektedir. Çok eski tarihlerden itibaren Eski Dünya kıtalarında görülmekte olan bir tarihyazıcılığı tarzıdır.[551] Özel anlamda ise Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılda Divân-ı Hümâyun'a bağlı olan ve reisü'l-küttabın emrinde bulunan resmî devlet tarihçisidir.[552] Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun bu

---

[550] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 13. Cilt, 5. Baskı, 1978, ss. 271-273; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 103-106; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393-395; Mevlût Sarı, **El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat**, İstanbul; Bahar Yayınları, 1980, sf. 1645-1646, sf. 1674-1675; Ahmed Asım El Ayıntâbi, **Lügât-ı Burhân-ı Katı**, Matbaa-i Osmâniyye, 1302, sf. 443; Mütercim Asım Efendi, **Burhân-ı Katı**, Haz. Mürsel Öztürk,-Derya Örs, Ankara; TDK, 733, 2000, sf. 540; Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Sazman –ı İntişarat-ı Cavidan, 1352, sf. 1206; Mehmet Kanar, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008, sf. 1530.

[551] *"Zamanında zuhûr iden vaka'yı yazmağa memur resmi devlet müverrihi"*, Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Haz. Şaban Kurt, İstanbul; Çağrı Yayınları, 2, 13. Baskı, c. 1, sf. 1495; Hüseyin Remzi, **İlaveli Müntehabat-ı Lûgat-ı Osmaniyye**, Cild-i Evvel (I. Cilt) Şirket-i İraniyye Matbaası, 1298 (1881–1882); sf. 527; James William Redhouse, **Müntehabât-ı Lûgât-ı Osmaniye**, Cild-i Evvel, Der Saadet, 1852 (1269), sf. 428; James William Redhouse, **Müntehabât-ı Lûgât-ı Osmaniye**, haz. Recep Toparlı ve Diğerleri, Ankara; TDK Yayınları, 966, 2009, sf. 529; *"Vakanüvis"*, **Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi,** İstanbul; Meydan Yayınevi, 2. Baskı, 1973, c. 12, sf. 503; A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, sf. 54-57; Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010, sf. 263; Neşet Çağatay'ın bu sayfadaki dipnotuna bakınız. Mustafa Nuri Paşa, **Netâyic ül Vukuât –Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi-**, Sad. Neşet Çağatay, Ankara; TTK Basımevi, 1987, c. III-IV, 2. Baskı, 321-322.

[552] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara; TTK Basımevi, 3. Baskı, 1988, ss. 64-68; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, c. 3, sf. 574; Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 2. Baskı, 19986, sf. 354–355; Mustafa Nuri Paşa, **Netâyic ül Vukuât –Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi-**, Sad. Neşet Çağatay, Ankara; TTK Basımevi,

konuda dikkat çektiği bir husus vardır ki, o da vekâyi'nüvis kelimesinin kavram olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez ne zaman kullanıldığı meselesidir. Prof. Dr. Erhan Afyoncu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nda vekâyi'nüvis sözcüğünün ne zaman kullanılmaya başlandığı hakkındaki tesbiti şu şekildedir: *Talîkîzâde Mehmed Subhî'nin yukarıda zikrettiğimiz şekilde (Evail-i Zilkâde 999/21-30 Ağustos 1591 tarihli resmî evrak) 1591 yılı veya daha önceki bir tarihte vekâyi'nüvis sıfatıyla tarih yazması için görevlendirilmesi, bu tabirin ilk defa onun için kullanılmış olma ihtimâlini akla getirmektedir. Ancak daha önceki dönemlere ve şehnamecilik müessesesine ait bilgilerimizin azlığı bu konunun bu kesinliğe kavuşmasını engellemektedir.*[553] Görüldüğü üzere bahsi geçen bu araştırmada, Talîkîzâde Mehmed Subhî için vekâyi'nüvis tabirinin ilk kez kullanıldığı üzerinde durulmaktadır. Talîkîzâde Mehmed Subhî'den sonra Ramî Paşazâde Abdullah, Mehmed Subhî, Süleyman İzzî, Seyyid Mehmed Hâkim, Çeşmîzâde Mustafa Reşid, Musazâde Mehmed Ubeydullah, Es-seyyid Hasan Behçetî, Ömer Efendizâde Süleyman, Sadullah Enverî, Ahmed Vâsıf ve Halil Nuri'ye ait tayin hükümlerini ihtiva eden ruûs kayıtlarında da bu tabir devamlı olarak vekayi'nüvis şeklinde yazılmıştır.[554] Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu makalesinde son şehnâmeci olan İbrahim Mülhemî'nin IV. Murad nâmına yazdığı Şehinşâhnâme'sinde kenidisi için vekâyinüvis sıfatını kullandığından ve yine aynı devri bilinen münşîlerinden Nergisî Mehmed Efendi'nin 1635 Revan Seferini anlatmak için *vekayî'nüvis* sıfatıyla katıldığını Uşşakîzâde İbrahim Efendi'nin eserinde yazdığından bahsetmektedir.[555] İlk vekâyi'nüvisin kim olduğu konusunda olduğu gibi ilk kez vekâyi'nüvis sözcüğünün nerede kullanıldığı konusunda da farklı görüşler vardır.[556] Hatta yaklaşım olarak Abdurrahman Abdi Paşa'nın ilk vekâyinüvis olduğu üzerinde de

---

1987, c. III-IV, 2. Baskı, 321-322; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 29-40.

[553] Erhan Afyoncu, *"Vekayi'nüvis Tabirine Dair",* **Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul; Eylül 2001, sf. 13.

[554] Erhan Afyoncu, *"Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I"*, **Belgeler**, XX/24, Ankara, 2000, ss. 77-155; Erhan Afyoncu, *"Vekayi'nüvis Tabirine Dair",* **Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul; Eylül 2001, sf. 13.

[555] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 13. Cilt, 5. Baskı, 1978, ss. 271-273; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 103-106; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393-395.

[556] Bu tartışma hususuna ayrıntılı olarak *Osmanlı İmparatorluğu'nda Vekayi'nüvislik (Vak'anüvislik) Müessesesi* adlı bölümde değinilecektir.

durulduğu düşünülürse; bu konuda arşiv temelinde yapılacak çalışmalar bazı farklı yaklaşımları da ortaya çıkarabilir. (Nişancı olarak da görev yapan Abdurrahman Abdi Paşa'nın eserinin ismiyse Vekâyi'nâmedir.[557]) Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda *vekayi'nüvis* kavramı çok daha sonraları ve belli bir zaman içerisinde şekillenmiştir. Daha sonra ise XIX. yüzyılda ise vekâyi'nüvis kelimesi vak'anüvis kelimesine dönüşmüştür. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda vekâyi'nüvis kelimesine benzer olarak kullanılan diğer kelime ise vakâyi'nigâr veya vekâyi-nigâr kelimesidir. Yine Arapça vekâyi' وقع kelimesi ile Farsça resmetmek, yazmak anlamına gelen نگار nigâr kelimesinin birleşmesinden oluşan bu kelime, Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde de geçmektedir.[558] Fakat bu çalışmada önem arz eden kelime ise Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî olarak kurumsallaşmış ve bir tarihyazımı olarak da kendine has özellikleri bulunan vekâyi-nüvis (vak'anüvis) kelimesidir.

Osmanlı tarihyazımı açısından şehnâmenüvislik ile vekâyi'nüvisliğin arasında bir bağlantı olduğu genel olarak düşünülmektedir. Aynı zamanda bu bağlantı Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî tarihçilik kavramı üzerinde şekillenmektedir. Bu noktadan hareketle şehnâmecilik hakkında ilgili çevrelerde iki genel yaklaşım vardır: Birincisi şehnâmecilik Fatih Sultan Mehmed Dönemi tarihçilerinden olan Şehdî ile başlatılmaktadır. Fakat Fatih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman Dönemi arasında bazı görevlendirmeler olsa da tarihyazımının sürekliliği açısından istenilen sonucun elde edilemediği anlaşılmaktadır.[559] İkinci yaklaşım ise Kanunî Sultan

---

[557] Abdurrahman Abdi Paşa, **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)],** Haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 2008, Yayın No: 67, 519 sayfadır.

[558] Hüseyin Remzi, **İlaveli Müntehabat-ı Lûgat-ı Osmaniyye**, Cild-i Evvel (I. Cilt) Şirket-i İraniyye Matbaası, 1298 (1881–1882); sf. 527; James William Redhouse, **Müntehabât-ı Lûgât-ı Osmaniye**, Cild-i Evvel, Der Saadet, 1852 (1269), sf. 428; James William Redhouse, **Müntehabât-ı Lûgât-ı Osmaniye**, haz. Recep Toparlı ve Diğerleri, Ankara; TDK Yayınları, 966, 2009, sf. 529; Farsça da kullanım örneği için verilen kaynağa bakınız. Hasan Amid, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Sazman-ı İntişarat-ı Cavidan, 1352, sf. 1235.

[559] Halil İnalcık-Bülent Arı, *"Klasik Dönem Osmanlı Tarihçiliği"*, **Türkiye'de Tarihyazımı,** edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, 2011, ss. 107-136; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 29-34; Necdet Öztürk, *"Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 258-259; Mehmet İpşirli, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 449; Halil İnalcık, *"The Rise of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 162-163; Abdülkadir Özcan, *"Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış"*, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, 1, Bahar 2013, ss. 271-293; İbrahim

Süleyman Dönemi'nden itibaren şehnâmeciliği başlatan yaklaşımdır. Fethullah Arifî, Seyyid Lokman, İbrahim Mülhemî gibi tarihyazıcılarının yazdıkları eserler de birer resmî tarihçilik örneği olarak kabul edilmektedir.[560] Özetle Osmanlı İmparatorluğu'nda şehnâmecilik ile vekâyinüvislik arasındaki bağlantı, devlet yöneticilerinin şifahî ve yazılı olarak bazı kalem ehli kişileri tarihyazıcısı olarak görevlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar bu resmî görevliler şahsî ve kurumasal olarak resmî devlet tarihçileri olarak, resmen devlet statüsünde değerlendirilseler de bugünün dünyasındaki modernist dünyanın realitelerine uygun resmî tarihçilik anlayışı ile karıştırmamak gerekir. Çünkü geleneksel dönem ile modern dönemin resmî tarih teorisi ve pratiği methiye ve övgü temelinde birbirine yaklaşsa da övgü ve methiyenin yöneldiği unsurlar ve bu unsurların kullanım amaçları eylemin niyeti bakımından birbirinden farklılık arz etmektedir.

3.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞEHNÂME-NÜVİSLİK MÜESSESESİ

İslam dininin İran'da yayılması temel alınırsa, geleneksel dönem İran Tarihi anahatlarıyla iki sürece ayrılmaktadır. Birincisi İslam Öncesi İran Tarihi ve diğer dönem ise İslam Sonrası İran Tarihi'dir. İran'nın İslam Öncesi ise kendi içinde dört sürece ayrılmaktadır. Bu süreçler Pişdediyân, Kiyaniyân, Eşkiniyân ve Sasaniyân olarak sınıflandırılmaktadır. Pişdediyan süreci (Kiyumers, Huşeng, Tehmurs, Cemşid, Dehhak veya Zehhak, Ferûdun) esâtir devri (yaratılış veya mitoloji dönemi) olarak kabul edilmektedir. İkinci süreç ise Keykubad, Keykavus, Keyhüsrev, Lohreseb gibi kralların içinde bulunduğu Kiyâniyân sürecidir. Kahramanlar devri olarak da bilinen bu devir İskender'e kadar getirilmektedir. Üçüncü dönem olarak bilinen Eşkiniyân dönemi ise İskender'den sonraki sülaleler devridir. İslam Öncesi

---

Şirin*, "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Tarihi Gelişim"*, **Pax Ottomana Studies ın Memorıam Prof. Dr. Nejat Göyünç,** Edi. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 543-573.

[560] Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi, **Tarih-i Lütfî**, Matbaa-i Amire, 1290 (1873), sf-4-7; **Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi**, Haz. Ahmed Hazerfen, İstanbul; YKY-Tarih Vakfı, 1999, 1. Baskı, sf. 4-6; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 103-103; Mehmet İpşirli, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 249; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara; TTK Basımevi, 3. Baskı, 1988, ss. 64-65.

İran Tarihi ise son olarak Sasanîyân olarak adlandırılmaktadır. Daha çok İran'da Sasanîlerin siyasal ve sosyal faaliyet gösterdiği süreç kastedilmektedir. Fars dili ve edebiyatının İran'ın İslam Öncesi'nde bazı değişim ve dönüşümler yaşamasından dolayı bu dönemler (süreç) üzerinde durulması gereken dönemlerdir. Örneğin Zend lisanı, Pehlevi lisanı, Farisî lisanının şekillenmesi ve Arap harflerinin Farisî'ye intikâli gibi durumlar bu süreçlerin bir sonucudur. Yine Zerdüşt'ün dini ve kütürel etkisi, nesilden nesile aktarılan ve dihkânlar gibi belli bir sosyal grubun taşıdığı ciddiye alınması gereken edebî kültür yine bu dönemin (İslam Öncesi İran Tarihi) eseridir. Ayrıca Zend Avesta ve Hodaynâme (Hudaynâme) gibi edebiyatı besleyen kaynaklar bu dönemde ortaya çıkarılmıştır. Kısacası biçim ve içerik olarak, Geleneksel Dönem İran Edebiyatı bu dönemde şekillenmeye başlamıştır.[561] O yüzden İslam Sonrası İran şairlerinden olan Firdevsî'nin Şehnâme adlı eserini ortaya koymadan önce Firdevsî'yi İran (Pers) coğrafyasında ortaya çıkaran edebî ve kültürel birikimin anahatlarıyla da olsa irdelenmesi bir zorunluluktur.

İranlıların (Farsîlerin) millî değer, âdet ve geleneklere gösterdiği büyük ilgi sonucunda Eski İran Edebiyatı Tarihi hakkında bir takım manzum ve mensûr şehnâmeler (şahnâmeler) yazılmıştır. Firdevsî'den önce özellikle Sasaniler devrinde yazılmış bazı nesir ve nazım şehnâme örnekleri bulunmaktadır. Şahnâme-yi Mes'ûdî-yi Mervezî (IV./X. yüzyıl), ilk mensûr şehnâme olan Şahnâme-yi Ebû'l-Mueyyed-i Belhî (IV./X. yüzyıl?) veya Şahnâme-i Bozorg, Şahnâme-yi Ebû Alî-yi Belhî (IV./X. Yüzyıl) Şahnâme-i Ebû Mansûrî (IV./X. yüzyılı) ve Goştâspnâme-yi Dakîkî (Dakikî ölümü 368/978) Firdevsî'den önce yazılan şehnâmelere örnek olarak gösterilebilir.[562] Kısacası Şehnâmenüvislik müessesesinin Osmanlı İmparatorluğu için ne anlama geldiğini bilmek için şehnâme kavramının ne anlama geldiğini bilmek

---

[561] *"İran"*, Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, İstanbul; Mihran Matbaası, 1306 (1889), c. 2, ss. 1135-1138; Abdulkadir (Türk Darü'l-Fununu, İran Tarihi ve Edebiyatı Müderrisi Vekili), **İran Târih-i Edebiyatı**, (1)329, ss.1-16 Mehmet Atalay**, İran Edebiyatı Tarihi –Başlangıçtan Gaznelilere Kadar-**, İstanbul; Demavend Yayınları, 19, 1. Baskı, 2014, ss. 11-58; **Nimet Yıldırım, İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslâmiyete Kadar)**, İstanbul; Pinhan Yayıncılık, 2012; ss.139-513.

[562] Bertold Spuler, *"The Evolution of Persian Historiography"*, **Historians of the Middle East**, edi. Bernard Lewıs-P. M. Holt, London; Oxford Unıversıty Press, 1962, ss. 126-132; Mehmet Atalay**, İran Edebiyat Tarihi –Başlangıçtan Gaznelilere Kadar-**, İstanbul; Demavend Yayınları, 19, 1. Baskı, 2014, sf. 68, sf. 75-76; Nimet Yıldırım, *"Firdevsî ve Şahnâme"*, Firdevsî, **Şahnâme,** çev. Prof. Dr. Necâti Lugal, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 334, Birinci Basım, 2009, sf. 25-28; Sadettin Kocatürk, *"Fars Dili ve Edebiyatında Nesir Türleri ve Üslup Özellikleri"*, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi,** Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı, c. XXXI, Sa. 1-2, Ankara, 1987, sf. 264-265; Zebîhullâh-i Safa, **İran Edebiyatı Tarihi (Târih-i Edebiyât der Îrân'ın I-II. Cilt Özeti)**, çev. Hasan Almaz, Ankara; Nüsha Yayınları, 1, 2002, ss. 45-122.

bir zorunluluktur. Görüldüğü üzere Şehnâme kelimesinin genel anlamı, yazım olarak geçmişi Firdevsî'den önceye dayanan ve özellikle İran coğrafyasında ortaya çıkan (İran dışında Eski Dünya kıtaları üzerinde tarihyazımı olarak benzer örnekleri vardır.) bir tarihyazımı örneğidir. Hükümdarların (şâhların) biyografisi dâhil olmak üzere onların yaptıklarını, mücadelelerini anlatan manzum ve mensûr tarzdaki eser anlamına gelmektedir. Bu yüzden şahnâme yazıcılığı salt Firdevsî'ye özgü bir tarihyazımı örneği değil; aslında Firdevsî'yi ortaya çıkaran bu tarihyazımı geleneğidir.

Farsça bir birleşik isimden olu Şehnâme'nin özel anlamı ise (X-XI. Yüzyılda) İranlı Şâir Firdevsî Tusî'nin (Tuslu Firdevsî) yazmış olduğu ve Sultan Gazneli Mahmud'a sunduğu 60.000 beyitlik eserin ismidir.[563] Firdevsî her ne kadar bir geleneğin devamı olsa da bir gerçek var ki, yazdıklarıyla ve yaşadıklarıyla şahnâme (şehnâme) zamanla onun adıyla anılır olmuştur. O yüzden Firdevsî'nin yazdığı Şehnâme'nin hem Dünya edebiyat tarihinde hem Türk Edebiyat Tarihi'ndeki yeri anlaşılmak isteniyorsa, Şemseddin Sami'nin Kâmûsu'l-a'lâm'daki şu tespiti her şeyi özetlemektedir: *Firdevsî'nin Şehnâmesi taklidi mümkün olmayan bir kıymetdar eser olub, sahibinin Yunanlıların Homeros'u, Romalıların Vergilius'u, İtalyanların Dante'si ve İngilizlerin Milnon'u gibi örneği gelmez şairlerin dehalarından olduğuna âlenî bir delildir.*[564] Yüzyıllar boyunca Firdevsî'ye ve onun eseri olan

---

[563] *"Şeh-nâme"*, Ahmet Rıf'ât (Yağlıkcızâde), **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, c. 4, 1300, sf. 158; *"Firdevsi"*, Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, İstanbul; Mihran Matbaası, 1314 (1896), c. 5, ss. 3386-3388; *"Şeh-nâme"*, İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Lügatı**, İstanbul; Leyla ve Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, ss. 437-439; Mehmet Kanar, *"Şahnâme"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, c. 38, ss. 289-290; Zuhal Kültüral; *"Şahnâme'nin Türkçe Tercümeleri"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, c. 38, ss. 290-292; Nimet Yıldırım, *"Firdevsî ve Şahnâme"*, Firdevsî, **Şahnâme,** çev. Prof. Dr. Necâti Lugal, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 334, Birinci Basım, 2009, ss. 15-43; Zebîhullâh-i Safa, **İran Edebiyatı Tarihi (Târih-i Edebiyât der Îrân'ın I-II. Cilt Özeti)**, çev. Hasan Almaz, Ankara; Nüsha Yayınları, 1, 2002, sf. 90-96; Hasan Gültekin, "*Firdevsî, Şehnâme, Şehnâmecilik ve Meşâhir-i İslâm'da Firdevsî Maddesi"*, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume 6 İssue 3, Mart 2013, ss. 239-261.

[564] *Firdevsî'nin Şehnâmesi taklidi nâ-kâbil bir eser-i kıymetdar olub, sahibinin Yunanlıların Omirosu (Homeros), Romalıların Vercil'u (Vergilius), İtalyanların Dant'ı (Dante) ve İngilizlerin Milnon'u gibi emsâli gelmez dehât-ı şu'aradan olduğuna bir delil-i âlenîdir. "Firdevsi"*, Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, İstanbul; Mihran Matbaası, 1314 (1896), c. 5, ss. 3388. Firdevsî hakkında bu dipnotta verilen kaynaklara bakabilirsiniz. Bertold Spuler, *"The Evolution of Persian Historiography"*, **Historians of the Middle East**, edi. Bernard Lewıs-P. M. Holt, London; Oxford Unıversıty Press, 1962, ss. 129-131; G. E. Grunebaum, *"Firdausî's Concept of Hıstory"*, **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı,** haz. Osman Turan ve Diğerleri, Ankara; TTK Basımevi, 2010, ss. 177-193; Helmut Rıtter, *"Firdevsî"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; MEB, 1977, c. 4, ss. 642-649; Nimet Yıldırım, *"Firdevsî ve Şahnâme"*, Firdevsî, **Şahnâme,** çev. Prof. Dr. Necâti Lugal, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 334, Birinci Basım, 2009, ss. 15-43; Firdevsî, **Şahnâme,** çev. Prof.

Şahnâme'ye kendisinden sonra gelenlerin olumlu ve olumsuz atıf yaparak sürekli gündemde tutması boşuna değildir. O yüzden bu kadar önemli olan bir eserin, içinden çıktığı Doğu toplumları üzerinde de etki yapması kaçınılmazdır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda şehnâmenüvislik adında bir müessesenin kurulmasının ve şehnâme tarzında bir tarihyazımı örneğinin ortaya konulmak istenmesinin hem uzun vadede hem de kısa vadede bir anlam ifade ettiği ise başka bir gerçektir.

İranlı Ebu'l-Kasım Firdevsî Tusî, Gazneli Sultan Mahmud için 60.000 beyitlik Şehnâme adlı eserini yazmıştı. Fakat Firdevsî bahsi geçen eserinde Farsları *cömert* ve *"kahraman*; Türkleri *vahşi, korkak* ve Arapları ise *deve sütü içen ve devetabanı yiyen* olarak tarif ediyordu. Savaşlarda Farslar dâima galip gelirken, Türkler ise sürekli yenilmektedir. Eserde Türk kahraman olduğu düşünülen Afrasiyab, kötü bir imaja sahipken Rüstem İranlı bir kahraman olarak parlatılıyordu. Firdevsî'nin Gazneli Mahmut ile arasının açılmasının nedenlerinden biri olarak Firdevsî'nin eserdeki buna benzer yanlı yaklaşımları gösterilir. (Aslında bunun gerekçesini Firdevsî eserinde şu şekilde ortaya koymaktadır: *Çok sıkıntı çektim bu otuz yılda, Dirilttim İranlı'yı ben bu Farsçayla*.)[565] Bu yüzden daha sonraları Unsûrî, Ferrûhî ve Selçuklu döneminde Mu'izzî gibi şairler bile onu eleştirmekten çekinmemişlerdir. Zaten *Yusuf u Züleyha* adlı eserinin *Der-izhâr Nedâmet ez-Surûden-i Şâhnâme* başlıklı bölümünde Şâhnâme'de yazdıklarından dolayı pişman olduğunu kendisi de yazmıştır.[566] Fakat ne hikmetse, uzun bir tarihsel zamana bakılınca görülecektir ki, tarihsel olarak Ortadoğu ve Yakındoğu'da varlığını sürdürmüş bazı imparatorluklar, güçlerine paralel olarak edebî açıdan da değer ifade eden şehnâme tarzındaki eserleri benimsemişlerdir. Şahnâme ilk defa XII. yüzyılda Eyyûbîler devri edib ve tarihyazıcısı Bundârî tarafından Arapçaya çevrilmiştir.[567]

Dr. Necâti Lugal, İstanbul; M.E. B Basımevi, Şark İslam Klasikleri, 1994, ss. 11-34. Belirtilmesi gereken bir husus var ki Firdevsî'nin Sultan Gazneli Mahmud'a yazdığı hicvi Klasik Fars Edebiyatının en iyi hiciv örneklerinden biridir. Hasan Çiftçi, **Klasik Fars Edebiyatı'nda Hiciv ve Sosyal Eeleştiri**, Ankara; Kültür Bakanlığı, 2842, 2002, 155-159.

[565] Firdevsî, **Şahnâme,** çev. Prof. Dr. Necâti Lugal, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 334, Birinci Basım, 2009, sf. 34-35; Aynı beyit Muallim Cevdet tercümesinin kapağında şu şekilde geçmektedir: *Otuz Yıl İçinde Çok Sıkıntı Çektim, Fakat Bu Farsî Eserle Acem Milleti'ni Dirilttim.* Firdevsî, **Şark'ın "İlyada"sı Şehnâme**, Yazan: Erenköyü Lisesi Muallimlerinden M. Cevdet, İstanbul; Necm-i İstikbal Matbaası, 1928.

[566] Ahmet Kartal, *"Keşke Şehnâme'yi Yazmasaydım",* **Türk Edebiyatı**, sa. 381, Temmuz, 2005, ss. 18-21; Ahmet Kartal, *"Keşke Şehnâme'yi Yazmasaydım",* **Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, İstanbul; Kurtuba Kitap, 16, 2011, ss. 153-158.

[567] **(**I-II, neşr. Abdülvehhab Azzâm, Kahire, 1350) Mehmet Kanar, *"Şahnâme",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, c. 38, sf. 290

Hatta Şâhnâme'deki Türklere yönelik olumsuz nitelendirmelere rağmen Şehnâme özellikle Türkler arasında çok büyük bir ilgi görmüştür.[568] Asya kökenli (Turan) ikinci ve üçüncü kuşak Selçuklu şehzâdelerinin isimleri, sadece Türk isimlerinden değil; aynı zamanda Keykavus, Keykubad ve Keyhüsrev gibi Şâhnâme'de geçen isimlerden oluşmaktaydı. Bu şehzâdeler Türk olmalarına rağmen bu isimleri almaktan hiç rahatsız olmadıkları gibi hâkim oldukları coğrafya gereği Fars kültürüne de fazlasıyla adapte olmuşlardır.[569] (Geleneksel döneme ait bir yönetim stratejisi de olabilirdi.) Anadolu Selçuklularında bile Şehnâme okunması ve şehnâmecilik revaçtaydı. Aslen Horasanlı bir Türk olan Hoca Dehhânî, Selçuklu Sultanı III. Alaaddin Keykubâd zamanında 20.000 beyitlik bir Selçuk Şehnâmesi yazdığı dahi bilinmektedir.[570] Yine XVI. yüzyılda memlektinde tahsilini tamamlayıp İstanbul'a gelen Diyarbekirli Şerifî, daha sonra Mısır'a gitmiştir. Mısır'da Memlûklüler hâkim durumdadır. Diyarbakırlı Şerîfî, kendisine *İşidürem ki sözde kuvvetün var, Bunı nazm eylemeğe kudretün var, Gözedürem seni ratbû'l-lisânsın, Bilürem bu kitaba tercümansın* diyen Memlûklu Sultanı Kansu Gavrî için bir

[568] Şehnâme Türk edebiyatını dört açıdan etkilemiştir. Birincisi bazı mesnevi tarzda (manzûm) yazılan eserlere hem ilhâm kaynağı hem de konu olmuştur. İkincisi Şehnâme tarzında eserler hem Farsça hem Türkçe olarak yazıldığı gibi şehnâmecilik ve şehnâme-gûyculuk Selçuklu ve Osmanlılarda bir müessese gibi ortaya çıktı. Hatta bir dönem Osmanlılarda bir tür resmî tarihyazıcılığıydı. Üçüncüsü Türk şairleri arasında her devirde şehnâme vezninde eserler yazan şâirler ortaya çıktı. (faûlün faûlün faûl) Dördüncü olarak şehnâmedeki kahramanlara atıf yapan veya onlara benzeyen kahramanlar üzerine kurgulanan epik eserler de yazılmıştır. Gerşasb-nâme, Ferâmuz-nâme, Cihângîr-nâme, Behmen-nâme, Berzuyenâme ve Merzûban-nâme gibi eserler tercüme yoluyla gerek imgesel olarak Türk edebiyatında da kullanılmıştır. Ayrıca şehnâme motifleriyle, destansı ve masalsı unsurlarıyla, fauna ve florasıyla ve mekânlarıyla Türk kültür ve edebiyatında ciddî etkileri olmuştur. Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan**, Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 10-11; Muhammed Emîn Riyâhî, **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı,** çev. Mehmet Kanar, İstanbul; İnsan Yayınları, 172, 1. Baskı, 1995, sf. 152-158; Bekir Şişman-Muhammet Kuzubaş, **Mitik, Destanî, Masalsı ve Efsanevî ve Tarihî Unsurlar Açısından Şehnâme'nin Türk Kültür Edebiyatına Etkileri**, İstanbul; Ötüken Neşriyat A.Ş, 717, 2007, ss. 81-174; *"Şeh-nâme"*, İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Lügatı**, İstanbul; Leyla ve Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, ss. 437-439; Prof. Dr. Halil İnalcık'ın son yaptığı bir çalışmada Osmanlı eğlence kültürü veya hayatında Klasik Türk Edebiyatı'nın kaynaklarından da olan İranî geleneğin ciddî etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Başta Firdevsî ve onun Şâhnâme adlı eseri olmak üzere İran edebiyatı'nın önemli temsilcileri ve onlara ait eserleri Osmanlı'nın eğlence meclislerinde bir şekilde kullanılmaktaydı. Bunun için bu dipnotta verilen esere bakınız. Halil İnalcık, **Has-bağçede 'Ayş u Tarab –Nedîmler, Şâirler, Mutrîbler**, İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, 3270, 2015, sf. 12-14.

[569] Bertold Spuler, *"The Evolution of Persian Historiography"*, **Historians of the Middle East**, edi. Bernard Lewıs-P. M. Holt, London; Oxford Unıversıty Press, 1962, sf. 130-131.

[570] Halil İnalcık, **Şair ve Patron –Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme-,** Ankara; Doğu-Batı Yayınları, Edebiyat- 1, 2005, sf. 25-26; Gürer Gülsevin-Erdoğan Boz, **Eski Anadolu Türkçesi**, Ankara; Gazi Kitabevi, 2. Baskı, 2010, ss. 10; Muhammed Emîn Riyâhî, **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı,** çev. Mehmet Kanar, İstanbul; İnsan Yayınları, 172, 1. Baskı, 1995, sf. 152-153.

şahnâme tercümesi sunmuştur. Diyarbakırlı Şerîfî, gittiği Mısır'da 920/1514 tarihinde vefat etmiştir.[571] Aynı şekilde Özbek sultanlarından Şeybânî Han'ın (1500-1510) Şâhnâme'yi tercüme ettirme teşebbüsünde bulunduğu Sâm Mirzâ'nın Tuhfe-i Sâmî adlı eserinden anlaşılmaktadır.[572] Görüldüğü üzere Firdevsî'nin Şahnâme adlı eseri yazcılığı, mütercimliği ve okuyuculuğuyla Doğu dünyasındaki siyasi liderler ve toplum tarafından ciddi kabul görmüştü. Yani bir anlamda bir güç retoriği arayışının ve Doğu dünyasına ait göreceli bir imperyal anlayışın da göstergesidir. Osmanlı İmparatorluğu da bu güç retoriğine ve Doğu'nun göreceli imperyal anlayışa, bulunduğu jeo-kültürel ve jeo-stratejik konum gereği ilgisiz kalamazdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüncede ve eylemde şehnâmeciliğe olan ilgisi sadece gelenekler veya teamüllerle ilgili bir durum değil; aynı zamanda imparatorluğun cihân hâkimiyeti anlayışıyla da yakından ilişkilidir. (Şehnâme gibi İskender imgesi veya tarihyazımı örneği olarak İskendernâmesi yazılması da bu noktada önemlidir.[573]) Osmanlı İmparatorluğu'nda şehnâme yazıcılığının bir

---

[571] Şerîfî, **Şehnâme Çevirisi**, haz. Zuhal Kültüral-Latif Beyreli, Ankara; TDK, Yayınları, 717, 1999, sf. XIX; Zuhal Kültüral; *"Şahnâme'nin Türkçe Tercümeleri"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, c. 38, ss. 290-292; *"Şeh-nâme"*, İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Lügatı**, İstanbul; Leyla ve Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, ss. 438-439.

[572] Zuhal Kültüral; *"Şahnâme'nin Türkçe Tercümeleri"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, c. 38, ss. 290-292. Bu arada şehnâme Türkçe tercümeleri hakkında makale yazan bilim insanlarından biri de Orhan Şaik Gökyay'dır. Orhan Şaik Gökyay, *"Şehnâme ve Türkçe Tercümeleri"*, **Destursuz Bağa Girenler**, İstanbul; Dergâh Yayınları, 89, 1982, ss. 45-49; *"Şeh-nâme"*, İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Lügatı**, İstanbul; Leyla ve Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, ss. 438-439.

[573] İskender-i Zülkarneyn (Kuran-ı Kerim, Kehf Sûresi, 18. Sûredir, 83-98. Ayetler arasında geçen) ve İskender-i Yunanî arasında fark olduğu konusunda tartışmalar olsa da bir gerçek var ki sembolik olarak İskender Doğu edebiyatında çok önemli bir yere sahiptir. Bu noktada Ahmedî'nin İskender'e atfederek bir *İskendernâme* yazması önemlidir. Çünkü Doğu dünyasında *İskender* imgesinin sadece dini gerekçelerinden dolayı değil, aynı zamanda imperyal bir anlayışın göstermesi bakımdan önemi vardır. Ayrıca Firdevsî'nin de Şahnâmenin dışında bir İskendernâme adlı eseri vardır. Firdevsî, **İskendernâme**, Haz. Nimet Yıldırım, İstanbul; Kabalcı Yayıncılık, 92, 1. Baskı, 2015, ss. 19-159; Ayrıca Genceli Nizâmî, Hüsrev-i Dihlevî gibi Doğu edebiyatında söz sahibi olmuş şairlerin de İskendernâme olarak bilinen eserleri vardır. Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan**, Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 1-4; Ahmedî, **İskender-nâme İnceleme-Tıpkıbasım**, haz. İsmail Ünver, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 504, 1983; Ahmedî, **İskendernâme'den Seçmeler**, Haz. Yaşar Akdoğan, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, 135, İkinci Baskı, 2000; Ahmedî, **İskendernâme**, öyk. Mehmet Kanar, İstanbul; Say Yayınları, Eski Türk Klasikleri Dizisi, 10962, 1. Baskı, 2011. Ayrıca Ali Şir Nevâî, Cemâlî, Ahmed Rıdvan, Hayatî, Hamzavî ve Figanî-i Karamanî gibi Türk şâirlerinin de İskendernâme tarzında eserleri vardır. Aruzu ise *"fâilâtün fâilâtün fâilûn"*dür. *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan**, Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 1-4; *"İskender"*, İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Lügatı**, İstanbul; Leyla ve Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, ss. 249-251. Son olarak XVII. yüzyıl edebi eserleri içerisinde zikredilen eserlerden biri de Veysî'nin *Hâb-nâme-i Veysî* adlı mensur eseridir. Veysî, rüyasında İskender-i Zü'l-karneyn ve Osmanlı padişahı I. Ahmet'in içinde

müessese olarak kurulmasında etkili olan kısa vadedeki bazı koşullar da önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu beyleri ve hükümdarları ile olan mücadeleleri, Acem topraklarından Osmanlı topraklarına gelen ilim ve sanat insanlarının etkisi, padişahların şahsî istekleri ve anlayışları, tarihyazımının (edebiyatın) güç, iktidar, ihtişâm ve propaganda boyutu ve belli bir zaman zarfında ortaya çıkan tarih yazma gereksinimi kısa vadede ortaya çıkan koşullar olarak değerlendirilebilir. Kısacası Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihyazıcılığı tarzı ve müessesesi olarak şehnamenüvisliğin ortaya çıkmasında birçok neden veya koşul sözkonusudur. İran (Fars) tarihyazıcılığı olarak değerlendirilen ve geleneksel dönemin edebî ölçütlerinden biri olarak gündeme gelen şehnâmeciliğin, imparatorluk içinde ortaya çıkışı geleneksel dönemdeki Eski Dünya'ya ait birçok imparatorluğu ilgilendiren değerler sisteminin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Fakat geleneksel dönemi yaşamış Eski Dünya kıtalarındaki imparatorluklardan biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel durumla şehnameciliğin yazım tarzı ve kurum olarak ortaya çıkışı arasında doğrudan ve dolaylı bir ilişki olduğu da unutulmamalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda şehnâme-nüvisliğin ortaya çıkışı, resmî tarihçilik açısından değerlendirilecekse, Fatih Sultan Mehmet (II. Mehmed) zamanında ortaya çıkıp Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren memuriyet haline dönüşerek kurumsallaşma içine girdiği görülecektir. Bu noktada Fatih Sultan Mehmet devrinden Kanuni Sultan Süleyman devri arasındaki dönem şehnamecilik açısından da tarihyazımı örneklerinin verilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Bu şehnamecilerden ilki II. Mehmed'in görevlendirdiği Şehdî'dir. Şehdî hakkında bazı kaynaklarda sınırlı da olsa bilgi bulmak mümkündür.[574] Fakat padişah tarafından kendisine verilen bu

---

bulunduğu bir grup idarecinin sohbetine katılır. Bu eser adından anlaşılacağı gibi bir rüya tabiri kitabı olarak da görülebilir. Fakat asıl özelliği bir siyaset-nâme özelliği taşımasıdır. Eserin içerisinde idarecilere bazı nasihatler bulunur. Zaten eser içeriğiyle de muhtasar bir İslâm Tarihi görünümündedir. Veysî, **Hâb-nâme-i Veysî,** haz. Mustafa Altun, İstanbul; MVT Yayıncılık, 25, 2011, sf.14-15.

[574] Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 425-427; Ahmed Refik, *"Bizde Şehnâmecilik ve Seyyid Lokman ve Halefleri"*, **Yeni Mecmua**, Sayı: 9, İstanbul, 1917, sf. 169-170; Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan**, Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 6; Abdülkadir Özcan, *"Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü"*, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İstanbul'un Fethinin 550 Yılı Özel Sayısı,** (2003/1), sayı 14, sf. 58; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 29-

görevi eser vererek tamamlayamamıştır. Kaynaklarda Şehnâme yazması için görevlendirilen isimlerden biri de Sultan II. Bayezid devrinin şairleri arasında geçen Firdevsî-i Tavil olarak bilinen şâirdir. Kaynaklarda… *bu nâmda (şehnâme) fakat Türkçe üç yüz cild kitab telif eylemişdir ki adet-i ebyâtı (beyitlerin sayısı) bir milyon altı yüz elli bine baliğ olur. Sultan Müşârun İleyhe takdiminde içinden yalnız seksan cildini intihâb eylediğine binaen bu dahi öbürü gibi (Firdevsî Tusî'nin Gazneli Mahmud'un yanından ayrılması gibi) müteellim olarak Memâlik-i Osmaniyye'yi terkle Horasan'a hicret eylemişdir*[575] diye geçer. Ayrıca kaynaklara göre şahsen tarih yazmalarını istemesinden dolayı II. Bayezid'in görevlendirdiği İdris-i Bitlisî ve İbn Kemal (Kemal Paşa-zâde) de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Fakat İdris-i Bitlisî'nin Farsça, İbn Kemal'in Türkçe olarak yazılması uygun görülen eserler nesir olarak kaleme alınmıştır. İdris-i Bitlisî Heşt Behişt (Sekiz Cennet) ismiyle eserini tamamlarken İbn Kemal (Kemal Paşa-zâde) on defterden oluşan Tevârih-i Âl-i Osman'ı yazacaktır.[576] Kaynaklardan öğrenildiğine göre II. Bayezid'den sonra Osmanlı tahtına geçen I. Selim (Yavuz Sultan Selim) de şehnâme tarzında bir eser

---

30; *"Şehidî"*, **Sehî Bey Tezkiresi –Heşt Behişt–,** Mustafa İsen (Haz), Ankara; Akçağ Yayınları, 273, 1. Baskı, 1998, sf. 132-133;*"Şehdî"*, Gelibolulu Mustafa Âlî, **Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, Haz. Mustafa İsen, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, 93, 1994, sf. 138-140; *"Şehdî"*, Beyâni Mustafa Bin Carullah, **Tezkiretü'ş-Şuarâ**, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, sf. 140.

[575] *"Şeh-nâme"*, Ahmed Rıf'at, Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1300, ci. 4, 158; *"Firdevsî-i Rumî"*, **Latîfî Tezkiresi**, Mustafa İsen (Haz.), Ankara; Akçağ Yayınları, 301, 1. Baskı, 1999, sf. 178-180; *"İlyas B. Hızır (Uzun Firdevsî)"*, Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 35-37; Fuad M. Köprülü, *"Firdevsî, Firdevsî-i Rûmî veya Firdevsî-i Tavil"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; MEB, 1977, c. 4, ss. 649-651;*"Firdevsî"*, Gelibolulu Mustafa Âlî, **Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, Haz. Mustafa İsen, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, 93, 1994, sf. 160-161; Muhammed Emîn Riyâhî, **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı,** çev. Mehmet Kanar, İstanbul; İnsan Yayınları, 172, 1. Baskı, 1995, sf. 158; Abdülkadir Özcan, "*II. Beyazıt Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri"*, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, Sayı/Numara 2, Güz 2013, ss. 141-153; Sezer Özyaşamış Şakar, *"Firedevsî-i Rûmî ve Terceme-i Câmeşûy-nâme"*, **Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic**, volume 2/4, Fall 2007, ss. 723-730; Firedevsî-i Rûmî, **Kutb-nâme**, Haz. İbrahim Olgun-İsmet Parmaksızoğlu, Ankara; TTK Basımevi, 2. Basım, 2011, ss. XII-XXXIII.

[576] Halil İnalcık, *"The Rise of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, sf. 166; Abdülkadir Özcan, "*II. Beyazıt Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri"*, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, Sayı/Numara 2, Güz 2013, ss. 141-153. Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 30-31; Ahmet Uğur, **İbn Kemal**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 822, Türk Büyükleri Dizisi: 50, İzmir, 1987, ss. 25-52; Şamil Öçal, **Kemal Paşazâdenin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2408, Ankara, 2000, sf. 37-38; Mehmet Bayrakdar, **Bitlisli İdris (İdris-i Bitlisî)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 1271, Türk Büyükleri Dizisi: 134, Ankara, 1991, sf. 22-24.

yazılmasını istemiştir. Necib Asım Bey'in *Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri* adlı makalesinde *Yavuz Sultan Selim Han 'Âcem seferine gider iken zamanî şu'arasından "Tâli'î"nin takdim itdiği gazel üzerine buna ve kezâ şu'âradan "Sucûdî"ye bu seferin tarihini inşâ ve tahrir itmelerini emr u havâle itdi* diye yazmaktadır.[577] Görüldüğü üzere II. Mehmed (Fatih) devrinden Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda şehnamecilik açısından da değerlendirilebilecek bazı düşünceler ve eylemler olmuştur. Şehnâmenüvisliğin Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde bir memuriyet olarak kurumsallaştırılmaya başlanmasıyla da resmî tarihçilik açısından bu düşünceler ve eylemler, daha somut bir duruma geçici de olsa kavuşmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman devrinden vekâyi'nüvisliğin ortaya çıktığı XVIII. yüzyılın başlarına kadar Şehnâmecilik, hem devlet tarafından çeşitli kıstaslara göre atama (mansıb) yapılan bir memuriyet hem de bir tarihyazımı tarzı olarak sürdürüldü. Bu yüzden bahsi geçen süreç için şehnâmecileri iki şekilde incelemek mümkündür. Birincisi devlet kademesindeki şahısların çeşitli kıstaslara göre görevlendirmesiyle resmî olarak varlığını sürdüren şehnâmeciler iken ikincisi resmîyeten olmasa da biçim-içerik olarak şehnâme tarzında eser veren tarihyazıcılarıdır. Aslında her iki şehnâmeci zümresi arasında resmîyet farkı olsa da şehnâmecilik hususundaki yaklaşımları birbirine benzerdi. Bir zümre üzerinde devletin bir beklentisi varken ikinci zümrede daha çok yazacağı eser karşısında devletten maddi ve manevi bir beklenti vardı. Her iki zümre içinde eserlerini nazım olarak yazanlar olduğu gibi nesir olarak yazan şehnâmeciler de sözkonusuydu. Aralarında farklılıkları ve benzerlikleri olsa da her şeyden önce iki zümredeki tarihyazıcılarında bir edebî tarzın, bir yaklaşımın veya bir anlayışın temsilcileriydi. O yüzden her iki zümrenin şehnâmeci olarak adlandırılmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun o zaman içinde bulunduğu sabit ve değişken konjonktürün etkisi büyüktür.

---

[577] Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 425-426; *"Tâli'i"*, **Sehî Bey Tezkiresi –Heşt Behişt–,** Mustafa İsen (Haz), Ankara; Akçağ Yayınları, 273, 1. Baskı, 1998, sf. 132-133;*", "Tâli'i"*, Gelibolulu Mustafa Âlî, **Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, Haz. Mustafa İsen, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, 93, 1994, sf. 181; *"Tâli'i", "*, **Latîfî Tezkiresi,** Mustafa İsen (Haz.), Ankara; Akçağ Yayınları, 301, 1. Baskı, 1999, sf. 443-445; *"Sucûdî"*, Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 61-62.

Kanuni Sultan Süleyman döneminden XVIII. yüzyılın başlarına kadar şehnâmeci olarak tayin edilen isimler arasında Fethullah Arifî, Eflatun Bin Şirvanî, Seyyid Lokman, Talikîzâde Mehmed Subhî Efendi ve Hasan Hükmî bulunmaktadır. Fethullah (Çelebi) Arifî'yi Mehmed Cemaleddin Efendi, Âyîne-i Zürefâ adlı eserinde şu şekilde anlatmaktadır: *Acem diyarından İstanbul'a gelip, zamanın âlimlerinden ilim ve ma'ârifet alarak göz önüne çıkmış, sonsuz fazilete sahip ve Türkçe ve Farsça şiir yazmaya gücü olan ve 'Ârifî mahlası ile şöhret sahibi olmuş bir kişiydi. Günlük altmış akçeyle görevlendirilerek şehnâmeci olmuş…*[578] diye eserinde belirtir. Asıl ismi Fethullah Çelebi olan bu şehnâmeci, özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında büyük iltifâtlara ve hediyelere sahip olmuştur. Hicrî Takvime göre 969'da Milâdi takvime göre 1562'de vefat etmiştir.[579] Fethullah Arifî'den sonra şehnameci olan isim ise Eflatun Şirvanî'dir. Eflâtun Şirvanî adından da anlaşılacağı üzerine Şirvanlı bir Türkmen'dir. Acem diyarında Safevilerden Elkâss Mirza'nın saray kâtipliğini yapan Eflatun Şirvânî, daha sonra İstanbul'a gelmişti. Fethullah Arifî Efendi ile bir çekişme içerisine girmişti ve bu çekişme yüzünden padişahın idâm cezasından son anda kurtulmuştur. Fethullah Efendi'nin ölümünden sonra ismi şehnâmeciler arasında anılan Eflatun Şirvanî'nin *Şahnâme* adlı bir eseri olsa da eser şu an mevcut değildir. Eflâtun Şirvanî, Farsça şiirlerinde Esîrî, Türkçe şiirlerinde

---

[578] *Diyâr-ı 'Acem'den âsitane-i 'aliyeye gelip 'ulemâ-i 'asrdan ahz-ı 'ulûm ve ma'ârif edip ta'ayyün eylemiş, fezâ'ili bî-şümâr ve Türkî vü Fârisî nazma sâhib-i iktidâr ve 'Ârifî mahlası ile şöhret-şiâr bir zât idi. Yevmî altmış akçe vazîfe ile şehnâmeci olmuş…* Cemâleddin, **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, sf. 40; Mehmed Cemâlleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyine-i Zurefâ-**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 50.

[579] Cemâleddin, **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, sf. 40; Mehmed Cemâlleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyine-i Zurefâ-**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 50; Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 428-430; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 3. Cilt, Hicri 1342, sf. 116-117; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 97-98; Davut Ebrahimi, **Arîfî Fethullah Çelebi ve Futûhât-ı Cemîlesi'nin Tenkidli Metni**, dan. Doç. Dr. Mehhmet Kanar, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991; Muhammed Emîn Riyâhî, **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı,** çev. Mehmet Kanar, İstanbul; İnsan Yayınları, 172, 1. Baskı, 1995, sf. 155-156; Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan**, Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 6-7; Abdulkadir Özcan, *"Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü"*, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, edi. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 4636, 2006, sf. 148-149; Christine Woodhead, *"Reading Ottoman Şehnames': Official Historiography In The Late Sixteenth Century"*, **Studia Islamica**, 104-105, ss. 67-80.

Hizânî (Hazânî) mahlasını kullanmıştır. Eflatun Şirvânî'nin 977/1569'a doğru ölmüş olması muhtemeldir.[580] Bundan sonraki diğer şehnameci ise Seyyid Lokman olarak bilinen Seyyid Lokman Bin Hüseyin el-Âşurî el-Urmevî'dir. Azerbaycan ile İran sınırına yakın bir mevkide bulunan Urmiye şehrindendir. Acem diyarından gelip Osmanlı topraklarında mahâretini göstererek şehnameciliğe kadar yükselmiştir. Bursalı Mehmed Tahir Osmanlı Müellifleri adlı eserinin müverrih kısmında Lokman Bin Seyyid Hüseyin (Urmevi) hakkında *Sultan Murad-ı Salis (III. Murat) devri ulema ve müverrihinden zû-fünun (ilim sahibi) bir zât olub saray-ı hümâyunda muallim ve şehnâmeci idi*[581] diye bilgi vermektedir. Şehnâmeci Lokman'ın Selim Han-nâme (Şehnâme-i Selim), Şehinşah-nâme, Zübdetü't-Tevârih (Tomar-ı Neseb-nâme-i Hümâyûn) ve Zafer-nâme başlıca eserleridir. Fakat en önemli eseri daha önceki şehnâmeci tarafından yazılmaya başlanan ve tamamlanamayan Hüner-nâme'nin tamamlanması olmuştur. O yüzden Seyyid Lokman şehnâmeciler arasında daha önplana çıkmaktadır. (Doğal olarak Hünernâme'deki minyatürleriyle dönemin minyatür ustası Nakkaş Osman'a şehnâmeciliğin Osmanlı'daki gelişimi açısından ayrı bir önem vermek gerekir.)[582] Kaynaklardan öğrenildiğine göre Seyyid

---

[580] Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 428-430; Ahmed Refik, *"Bizde Şehnâmecilik ve Seyyid Lokman ve Halefleri"*, **Yeni Mecmua**, Sayı: 9, İstanbul, 1917, sf. 169-172; Ahmed Refik, *"Seyyid Lokman –Türklerde Şehnâmecilik– "*, **Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları (900-1300)**, Geçmiş Asırlarda Türk Hayatı, İbrahim Hilmi, Kütübhane-i Hilmi, Orhaniye Matbaası, 1924, sf. 81-83; Aynı eser, Haz. Dursun Gürlek, İstanbul; Timaş Yayınları, 357, 1999, sf. 59-60; Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan,** Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 7; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 98; Abdulkadir Özcan, *"Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü"*, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, edi. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 4636, 2006, sf. 148-149; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 31; Christine Woodhead, *"Reading Ottoman Şehnames': Official Historiography In The Late Sixteenth Century"*, **Studia Islamica**, 104-105, ss. 67-80.

[581] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 3. Cilt, Hicri 1342, sf. 135-136.

[582] Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 428-430; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 3. Cilt, Hicri 1342, sf. 116-117; Ahmed Refik, *"Bizde Şehnâmecilik ve Seyyid Lokman ve Halefleri"*, **Yeni Mecmua**, Sayı: 9, İstanbul, 1917, sf. 169-172; Ahmed Refik, *"Seyyid Lokman –Türklerde Şehnâmecilik– "*, **Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları (900-1300)**, Geçmiş Asırlarda Türk Hayatı, İbrahim Hilmi, Kütübhane-i Hilmi, Orhaniye Matbaası, 1924, sf. 81-83; Bekir Kütükoğlu, *"Şehnâmeci Lokman"*, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Ayrı Basım, İstanbul, 1991, ss. 39-48; Aynı Makale, Bekir Kütükoğlu, *"Şehnameci Lokman"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, ss. 7-

Lokman'dan sonra gelen diğer şehnâmeci ise Talikîzâde Mehmed Subhî Efendi'dir. Kâtip Mehmed olarak da bilinen bu şehnâmeci Fenarizâde ailesindendir. Divan kâtipliği başta olmak üzere birçok resmî görevden sonra şehnameci olarak atanmıştır. Osmanlı'nın Doğu (İran) seferlerinin anlatıldığı Revâniyye ve Tebriziyye ile Şehnâme, Şehnâme-i Hümâyûn (Yanık Seferi) ve Eğri Seferi Şehnâmesi gibi eserler bu tarihyazıcısının eserleri arasındadır.[583] Talikîzâde Mehmed Subhî Efendi'den sonra bilinen resmî şehnâmecilerden birisi de Hasan Hükmî'dir. Mehmed Cemâleddin Efendi *Âyîne-i Zurefâ* adlı eserinde *Şehnâmeci Hükmî Efendi* hakkında şu bilgiyi vermektedir: *Müşârün-ileyh, ketebe-i divâniyyenin sâhib-i imtiyâz ve inşâ-perdâzlarından (münşî) olduğuna binâ'en, bin on (1601) senesi cumade'l-âhiresi evâhirinde şehnâmeci olmuş ve bin yirmi (1611) hilâlinde nişancılık ile kadri terfi' olunmuş ve bin otuz (1620) senesinde sâniyen makâm-ı riyâsete ik'âd kılınmışdır (oturtulmuştur). Bab-ı Hümâyün sâhasında vâki' hâş furun kapusu üzerinde ve Eyyüb'de Siyavuş Paşa Türbesi'nde yazılmış olan tevârih, müşârün-ileyhin âsârındandır.*[584] Yine bir menşûrdan öğrenildiğine (Evâhir-i Cemâziyü'l-Ahir 1010)

15; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435,1982, sf. 181-184; Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan**, Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 7; Hilal Kazan, *"Farklı Açıdan Bir Bakışla Şehnâmeci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler"*, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı XXXV, 2010, ss. 117-136; Hüner-nâme adlı çalışma için bakınız. Ahmed Tevhid, *"Hünernâme"*, **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, Birinci Sene, 1-6, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1326, sf.103-111; Christine Woodhead, *"Reading Ottoman Şehnames': Official Historiography In The Late Sixteenth Century"*, **Studia Islamica**, 104-105, ss. 67-80; Şevket Rado (Önsöz), **Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları. Giriş: Nigar Anafarta**, Yapı Kredi Bankası/Doğan Kardeş, 1969; Ruhi Konak, *"Hünernâme I. Cilt Minyatürlerinlerinde Kompozisyon Düzeni"*, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sa. 23, Kış-2012, ss. 133-165; Ruhi Konak, *"Hünernâme II. Cilt Minyatürlerinlerinde Kompozisyon Düzeni"*, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** c. 5, sa. 2, 2014, ss. 93-117; Harun Güngör, *"Seyyid Lokman ve Oğuznâmesi"*, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, s. 44, Ankara 1986, s. 91- 103; Lemi Akın, *"Unutulmuş Bir Eser Seyyid Lokman'ın Şehnâme-i Tafsîl-i Hâl-i Osman'ı"*, **İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c./s. 50, İstanbul 2014, ss. 1-20.

[583] Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 422-424; Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan,** Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 7; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 3. Cilt, Hicri 1342, sf. 34; Erhan Afyoncu, *"Vekayi'nüvis Tabirine Dair"*, **Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul; 2001, sf. 7-19; Erhan Afyoncu, *"Talikîzâde Mehmed Subhî'nin Hayatı Hakkında Notlar"*, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı-Cilt: 21, 2001, ss. 113-124; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 32.

[584] Cemâleddin, **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, sf. 40-41; Mehmed Cemâlleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyine-i Zurefâ-**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 51.

göre Hasan Hükmî Efendi, Seyyid Lokman'ın kenar defterdârı olması ve Talikîzâde Mehmed Subhî Efendi'nin başka bir yere gitmesinden dolayı meziyetlerine uygun olarak şehnâmeciliğe tayin edilmiştir. Kendisine bazı yetkiler verildiği gibi müzehhiblerden, musavverlerden ve hattatlardan oluşan bir ekip de bu iş için görevlendirilmiştir.[585] Fakat on yıl görevde kalan Hasan Hükmî Efendi bir eser ortaya koyamamıştır.[586] Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ olarak nitelendirilen süreçte resmîyeten tayin edilen şehnâmeciler (şehnâme-nüvisân) olarak adlandırılan tarihçiler de vardır. Kimi tarihçiler görevlerini ortaya koydukları eserleriyle taçlandırırken kimileri de kendisinden istenilen eseri ortaya koyamamışlardır. Fakat şehnâmecilik Osmanlılarda resmî bir görev olsa da aynı zamanda kendi heveslisini ortaya çıkaran bir tarihyazımı tarzıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kanuni Sultan Süleyman döneminden XVIII. yüzyılın başlarına kadar şehnâme tarzında ve ahenginde yazmaya çalışan fakat resmîyeten görevlendirilmeyen müverrihler de vardır. Örneğin 1578-1685 tarihlerinde Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından İran savaşları (Tebriz Kuşatması), Kafkasya fetihleri ve Kırım Hanı Mehmed Girâyla mücadelesi gerçekleştirilir. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın bu mücadelelerini anlatan *Şecâ'atnâme* adlı eserin giriş kısmında Âsafî Dal Mehmed Çelebi, Sultan III. Murad'ın isteği ve öğütleriyle eserini yazdığını ve bu eserini ortaya koyarken sultânü'ş-şua'râ (şâirler sultanı) Firdevsî'yi örnek alarak, onun boş bıraktığı yeri doldurmak istediğini yazmaktadır. Hatta İran'daki ve Kafkasya'daki mücadeleler iyi bir şekilde yazılsa *iki şâh-nâme*

---

[585] *"Vakanüvis",* Mehmed Hafid (Vahid), **Ed-Dürrerü'l-Müntahabâtü'l-Mensûre fi Islâhu'l-Galatü'l-Meşhure**, Der Saadet; Daru't-Tab', 1221, sf. 508-509; Cemâleddin, **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, sf. 40-43; Mehmed Cemâlleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyine-i Zurefâ-**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 51-52; Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 430-432.

[586] Cemâleddin, **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, sf. 40-43; Mehmed Cemâlleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyine-i Zurefâ-**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 51-52; Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 422-424; Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan,** Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 7-8; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 32.

miktarı bir kitâb olmak mutasavverdi diye belirtir.[587] Aynı şekilde Ganizâde Mehmed Nadîrî, İbrahim Mülhemî, Mahremî, Esîrî, Şemsî Ahmed Paşa, Kireççizâde Gubârî ve Nisârî bu tür tarih yazıcılarına örnek olarak gösterilebilir.[588] Bu isimlerin resmîyeten şehnameci olarak görevlendirilmemesi, bu tarihyazarlarının eserlerinin önemsiz olduğu anlamına gelmez. Örneğin Kâtip Çelebi, Takvimü't-Tevârih adlı eserinde 1030 (1620/1621) yılında İstanbul Boğazı'nın donma olayı için Tarih-i Ganîzâde'den alıntılar yapmaktadır.[589] Bu durum göstermektedir ki bu kaynaklar başka tarihyazımı örnekleri için referanslar olması bakımından da önem arz etmektedir. Yine İbrahim Mülhemî her ne kadar şehnâmenüvis olarak resmîyeten atanmasa da şehnâme tarzında değerlendirilen ve Osmanlı tarihçiliği için kullanılan tarihyazımı örneklerini ortaya koymuştur. IV. Murad Dönemi'nin iki önemli eseri Şehinşâhnâme ve Murad-nâme olarak bilinen eserler ona atfedilmektedir.[590] Sonuç olarak bahsi geçen dönem için resmî tarihçilikten kasıt şehnâmenüvislik olarak düşünülmüştür. Bu dönemde hem devletin tayin ettiği resmî şehnameciler hem de resmî olmasa da yazdıkları edebi tarz nedeniyle de şehnâmenüvis olarak kabul edilen tarihyazıcıları da vardır. Ayrıca bu tarihyazıcılarından bazıları eserlerini manzum olarak yazarken bazıları da mensur olarak yazmıştır. Bu durum da Osmanlı şehnâme-nüvisliğinin kendine has özelliği olduğunu göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda şehnâmeciler, dil kullanımı, söz ve belagât sahibi, hat (yazı-aklâm) üzerine bilgisi olan, nazım ve nesirde maharetli ve ilim

---

[587] **Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'atnâme**, haz. Mustafa Eravcı, İstanbul; mvt Yayıncılık, 14, 1. Baskı, 2009, sf. 3b/4a, 2-3.

[588] Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan,** Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 8-9; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 32-34.

[589] Kâtip Çelebi, **Takvimü't-Tevârîh –İndeksli Tıpkı Basım–,** Haz. Semiha Nurdan, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2009, sf. 67; Orhan Şaik Gökyay, **Kâtip Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, 1957, sf. 85-87; Necib Asım Bey, Nâdirî'yi şehnâmeciler arasında saymaktadır.

[589] Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 498.

[590] Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 498-499; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 3. Cilt, Hicri 1342, sf. 12-13; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 180-181; Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan,** Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 7-9; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 33.

sahibi insanlar arasından seçilirdi. O yüzden şehnâmecileri basit bir devlet memuru olarak görmekten ziyade erbâb-ı kalem veya münşî (inşâ eden) olarak da görmek gerekmektedir. Ayrıca ister nazım olarak yazılsın ister nesir olarak yazılsın şehnâmecilerin eserleri, içerisinde Doğu'nun sanatsal özelliklerini bulunduran edebî örneklerdir. Buna benzer eserlerin içerisinde hattın yanında tezyin (süsleme), tezhib, tersim (resim ve minyatür) sanatları ve matbaadan önceki döneme ait geleneksel kitap işçiliğinin örneklerini görmek mümkündür. O yüzden şehnâmeciler bir eseri oluştururken belli sayıda mahâretli ustadan oluşan kadrolarla çalışıyorlardı. Padişahlar iyi bir eser vereceğini düşündüğü şehnâmecilerden maddi ve manevi desteklerini vermekten çekinmiyorlardı.[591] Örneğin *Hünernâme'*nin hem edebî hem de sanatsal açıdan düşünülürse, eser olarak ortaya çıkarılması anlık bir yaratıcılıktan ziyade uzun bir çalışmanın da sonucudur. Aynı zamanda şehnâmecilerin eserlerinin bireysel bir ürün olmasının yanında kolektif bir çalışmanın da ürünü olabileceğinin göstergesidir.[592] Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'ndaki şehnâmecileri sadece devletin resmî tarihini yazan devlet tarihçileriymiş gibi görmekten ziyade Doğu

---

[591] Şehnâmecilerden Seyyid Lokman'ın tamamladığı Hünernâme adlı esere itina gösterilmesi için bir emr-i şereftir.*"Seyyid Lokman'ın Yazdığı Şehnâmenin İkmâl ve Tezhibine Dair"*, Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı 961-1000**, İstanbul; Matbaa-i Orhaniyye, 1333, sf. 52-53; Aynı Eser, Haz. Abdullah Uysal, Ankara; Kültür Bakanlığı, 2000, 2. Baskı, 791, sf. 63-64; Hasan Hükmî Efendi'nin şehnâmesine ilişkin menşur suretinde gerekenin yapılmasına dairdir. *...sabıkan olan şehnâmeci ne vechle riayet olunmuş ise müşarün-ileyh dâhi ol vechle riayet oluna ve şehnâme hizmetinde olan katibler ve musavver ve müzehhibler şehnâme-i hümâyûnuma mütealik umurda müşarün ileyhe müracaat ve mütabaat idub muhalefete cevâz göstermeyeler. "Vakanüvis",* Mehmed Hafid (Vahid), **Ed-Dürrerü'l-Müntahabâtü'l-Mensûre fi Islâhu'l- Galatü'l-Meşhure**, Der Saadet; Daru't-Tab', 1221, sf. 508-509; Cemâleddin, **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, sf. 40-43; Mehmed Cemâlleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyine-i Zurefâ-**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 51-52; Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 430-432.

[592] Ahmed Tevhid, *"Hünernâme"*, **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, Birinci Sene, 1-6, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1326, sf.103-111; Şehnâmecilerden Seyyid Lokman'ın tamamladığı Hünername adlı esere itina gösterilmesi için bir emr-i şereftir.*"Seyyid Lokman'ın Yazdığı Şehnâmenin İkmâl ve Tezhibine Dâir"*, Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı 961-1000**, İstanbul; Matbaa-i Orhaniyye, 1333, sf. 52-53; Bekir Kütükoğlu, *"Şehnâmeci Lokman"*, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Ayrı Basım, İstanbul, 1991, ss. 39-48; Aynı Makale, *"Şehnameci Lokman"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, ss. 7-15; Tahsin Öz, *"Hünarnâme ve Minyatürleri"*, **Güzel Sanatlar**, İstanbul; Sayı: 1, 1936, ss. 3-16; Şevket Rado (Önsöz), **Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları. Giriş: Nigar Anafarta**, Yapı Kredi Bankası/Doğan Kardeş, 1969; Ruhi Konak, *"Hünernâme I. Cilt Minyatürlerinlerinde Kompozisyon Düzeni"*, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sa. 23, Kış-2012, ss. 133-165*;* Ruhi Konak, *"Hünernâme II. Cilt Minyatürlerinlerinde Kompozisyon Düzeni"*, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** c. 5, sa. 2, 2014, ss. 93-117.

sanatının inceliklerini anlatı temelinde ve ahenk içinde (biçim-içerik) kurgulamaya çalışan tarihyazıcıları olarak görmek de gerekmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda şehnâmeciler, XVIII. yüzyılda kurumsallaşmaya başlayan ve resmî devlet tarihçileri olarak bilinen vekayinüvisliğe geçişte dikkate değer bir makamdır. Vekayinüvislik öncesinde böyle bir makamın ortaya çıkmasında birçok sebep vardır. İlk olarak belirtmek gerekir ki şehnameyazıcılığı (şehnâme-nüvis) ve okuyuculuğunun (şehnâme-gûy) İran menşe'ili olmasına rağmen Doğu toplumlarında köklü bir geçmişi vardır. Ayrıca özellikle XVI. ve XVII. yüzyılda uzun süren Osmanlı-İran (Safevi) savaşları da Osmanlı İmparatorluğu'nda şehnamecilerin ilgi görmesinde önemli bir faktördür. O yüzden gerek genel perspektiften gerek özel perspektiften olsun, şehnâmecilere devletin yükselişiyle birlikte bu yükselişin ihtişâmını ve görkemini yansıtacak insanlar olarak bakıldığından önemli ayrıcalıklar tanınmıştır. Kimileri bu ayrıcalıklara dayanarak ciddi eserler ortaya koyarken kimileri ayrıcalıklara sahip olmadan da şehnâme tarzında Osmanlı Tarihi için kaynak oluşturabilecek eserler oluşturmuşlardır. Fakat geneli itibariyle bakılırsa; devletin şehnâmecilere bakışı hem gelenek hem de güç gösterisi (retoriği) açısından müspettir. Üstelik zaman zaman resmî bir kurum olarak çeşitli pâyeler, yetkiler ve tahsisâtlarla donatılması, bu kuruma devlet tarafından müspet bakışın somut bir göstergesidir. O yüzden Osmanlı şehnamecilerine hem Doğu Dünyası'nın edebî ve sanatsal değerini anlatı temelinde kurgulayan tarihyazıcıları hem de imparatorlukta vekayinüvisliğin bir ihtiyaç olarak ortaya çıkışında gerekli zemini hazırlayan resmî tarihçiler olarak bakmak ve bu şekilde görmeye çalışmak hiçte yanlış olmaz. Çünkü kendilerinden sonra vekâyinüvisliğin resmî olarak oluşturulmasında Osmanlı devlet adamlarında bir bilinç oluşturmaktadır. Aslında bu eğilim, devletin imperyal olmasıyla da paralel bir anlayıştır. Ayrıca edebî tarzı biçim ve içerik olarak ne olursa olsun; şehnâmecilik, Osmanlı tarihyazımı içinde bazı kesintiler ortaya çıkmasına rağmen bir dönem için bile olsa Osmanlı tarihyazımı için bir sürekliliğin de ifadesi olmuştur. Kısacası şehnâmecilik, tarih denen kurgusal dünyanın belli bir dönemi için, belli amaçlara sahip insan topluluklarına hizmet eden işlevsel bir edebî araç olmuştur.

3.3. OSMANLILARDA VEKAYİ'NÜVİSLİK (VAK'ANÜVİSLİK) MÜESSESESİ

Vekâyi-nüvislik ve vak'anüvislik, XVIII. yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda hem bir tarihyazıcılığı hem de bir devlet müessesesinin adıdır. Etimolojik oluşumuna çalışmanın daha önceki bölümlerinde değinilen vekâyi-nüvislik müessesesi, ortaya çıkışıyla ilgili bazı yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. O yüzden bu yazımsal ve kurumsal oluşumla ilgili bir çalışmayı ortaya koymadan önce bu yazımsal oluşumun veya kurumun ortaya çıkışını, bazı özelliklerini, işleyiş mekanizmasını, niteliksel ve niceliksel boyutunu ele almak gerekliliktir. Ayrıca yaklaşık altı yüz yıllık bir İmparatorluk için çok geç tarihlerde ortaya çıkan vak'anüvislik kurumunun nasıl işlevselliği kaybederek kısa sürede ortadan kaybolduğu da bu çalışmada üzeride durulacaktır. Dikkatle üzerinde durulması gereken başka bir husus ise vak'anüvisliğin, imparatorluğun geleneksel dönemden modern döneme geçişi sürecinde, tarihyazıcılığında yazımsal ve kurumsal bir arayışın da ifadesi olmasıdır. Bu tespitin ortaya konması ise bu çalışmanın hangi bağlamda ele alındığını bilinmesi yönünde bir farkındalık yaratılmak istenmesidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vekayinüvislik oluşumu hakkında hem yazımsal hem de kurumsal boyutuyla niceliksel ve niteliksel olarak çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu konu hakkındaki çalışmalar ise ilgili çevreler tarafından halen ortaya konulmaya da devam edilmektedir.[593] O yüzden çalışmaların seyrine göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vak'anüvislik müessesesinin ortaya çıkışı hakkında farklı yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Bu konudaki ilk yaklaşım ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vekayi'nüvislik müessesesini resmî tarih (günümüzdeki yaklaşımdan farklı) temelinde ele alarak şehnâmenüvislik müessesesiyle bağlantılı olarak düşünen yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre nasıl Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel dönem için şehnâmenüvislik gibi resmî bir tarihyazıcılığı, ihtiyaçlar doğrultusunda devlet tarafından oluşturulmuşsa yine onun devamı olarak da

[593] Bu çalışmada Merhum Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun *Vekâyi'nüvis* çalışması dikkate alınacaktır. Ayrıca bu makalenin çok erken tarihlerde yazılmış olmasından dolayı bazı yaklaşımlar ve vaka'nüvis eserleri hakkındaki bilgiler yakın dönemde çıkmış çalışmalar üzerinden sırası geldiğinde ortaya konacaktır. Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 103-138; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393-408; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 457-461; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

vak'anüvislik böyle bir ihtiyaç sonucunda devlet tarafından oluşturulmuştur. O yüzden temelde bu iki tarihyazıcılığı arasında bazı kesintiler ve farklılıklar olsa da kurumsallaşma temelinde iki tarihyazıcılığı da birbirinin devamıdır. Bu konuda iki alt yaklaşım vardır: Birinci alt yaklaşım, vekayinüvislik müessesesinin geleneksel resmî tarihçilik temelindeki ilk temsilcisi (yukarıdaki yaklaşım doğrultusunda) Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde bir şehnâme yazmak için görevlendirilen Şehdî'dir.[594] Bu teşebbüsü yarım kalsa da devletin (Sultanın) bu görevlendirmeye yaklaşımı normal tarihyazıcılarına olan yaklaşımdan farklı olduğu için vekâyinüvislik kurumu şehnâmenüvislikle bağlantılı olarak düşünülmektedir. İkincisi alt yaklaşım ise vekâyinüvislik müessesesinin Kanunî Sultan Süleyman döneminden sonraki şehnâmenüvislik müessesesiyle yakın ilgisi vardır. Fethullah Arifî, Eflatun Bin Şirvanî, Seyyid Lokman, Talikîzâde Mehmed Subhi Efendi ve Hasan Hükmî gibi şehnâmenüvisler müessesenin bilinen temsilcileridir.[595] Vak'anüvisliği ortaya çıkaran ikinci ana yaklaşım ise tarih yazdırma geleneği ve isteği üzerine tesis edilen yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre II. Bayezıt döneminden itibaren ortaya çıkan

---

[594] Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 425-427; Ahmed Refik, *"Bizde Şehnâmecilik ve Seyyid Lokman ve Halefleri"*, **Yeni Mecmua**, Sayı: 9, İstanbul, 1917, sf. 169-170; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 29-30; *"Şehidî"*, **Sehî Bey Tezkiresi –Heşt Behişt–,** Mustafa İsen (Haz), Ankara; Akçağ Yayınları, 273, 1. Baskı, 1998, sf. 132-133[594] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 103-138; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393-408; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 457-461; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

[594] Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* ,**Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 425-427; Ahmed Refik, *"Bizde Şehnâmecilik ve Seyyid Lokman ve Halefleri"*, **Yeni Mecmua**, Sayı: 9, İstanbul, 1917, sf. 169-170; Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan,** Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 6-9; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 29-30; *"Şehidî"*, **Sehî Bey Tezkiresi –Heşt Behişt–,** Mustafa İsen (Haz), Ankara; Akçağ Yayınları, 273, 1. Baskı, 1998, sf. 132-133.

[595] Ahmed Lütfî Efendi, **Târih-i Lütfî**, Matbaa-i Amire, 1290 (1873), ss. 4-7; **Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi**, Haz. Ahmed Hezarfan, İstanbul; YKY-Tarih Vakfı, 1999, 1. Baskı, c. 1, ss. 4-6; *"Vakanüvis",* Mehmed Hafid (Vahid), **Ed-Dürrerü'l-Müntahabâtü'l-Mensûre fî Islâhu'l-Galatü'l-Meşhure**, Der Saadet; Daru't-Tab', 1221, sf. 508-509; Cemâleddin, **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, sf. 40-43; Mehmed Cemâlleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyine-i Zurefâ-**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 50-52; Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 430-433.

Firdevsî-i Tavil, Kemal Paşazâde ve İdris-i Bitlisî gibi tarihyazıcılarıyla vak'anüvislik müessesesi ilişkilendirilmektedir.[596] Bu yaklaşım ise Osmanlı sultanlarının hem tarih yazdırma eğilimleri hem de şehnâmenüvislik müessesesinin ortaya çıkışı yaklaşımlarıyla birlikte düşünmek gerekir. Üçüncü ana yaklaşım ise ilk vekâyinüvisin IV. Mehmet Dönemi idarecilerinden ve tarihyazıcılarından olan ve bir vekâyi'nâme de yazan Nişancı Abdurahhman Abdi Paşa olduğudur. Hatta Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi (XIX. yüzyılın ikinci yarısında) kendi tarihinde (tarihyazımında) kendisine kadar gelen resmî vak'anüvislerin isimlerini verdiği bölümde (*Beyân-ı Esâmî ve Âsâr-ı Me'mûrin-i Zabt-ı Vekâyi*') şehnâmecilerle başlattığı listesini Abdurrahman Abdi Paşa ile devam ettirir.[597] Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu emrin şifâhi verilmesi, hassa hizmeti için tarih yazması, Divan-ı Hümayun'a bağlı bir kurum olup olmamasının belirsizliğinden dolayı bu tespite pek sıcak bakmaz[598] (Fakat bu çalışmada bu tarih yazarı ve eseri de değerlendirilecektir.). Dördüncü ana yaklaşım ise vek'âyinüvislik müessesesinin Nâ'ima Mustafa Efendi'nin göreve getirilmesiyle başlatılmasıdır. Vekâyinüvisliğin bürokratik bir ofis (official history) gibi XVIII. yüzyılda başlandığının vurgulanmasını sağlayan ise bu resmî görevlendirmedir. O yüzden Nâ'ima Mustafa Efendi'nin tarihyazıcılığı için vazifelendirilmesi Osmanlı tarihyazıcılığı için de bir kırılmadır. Çünkü bu durumu sadece Osmanlı tarihyazıcılığında ortaya çıkan şartlara uygun bir tarihyazımı ihtiyacının karşılanmak istenmesi olarak görmek makûl bir yaklaşım değildir. Bu tespite ek olarak vak'anüvisliğin Osmanlı tarihyazıcılığında hem kurumsal hem de

---

[596] *"Şeh-nâme"*, Ahmed Rıf'at, **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1300, ci. 4, 158; Necib Asım, *"Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müverrihleri –Şehnâmeciler –"* , **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, 7-12, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, sf. 425-427; Halil İnalcık, *"The Rise of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, sf. 166; Meliha Anbarcıoğlu, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan,** Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 6-7; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 30-31.

[597] *Birinci şehrî Nişancı Vezir Abdurrahman Paşa bin yetmiş dörtde (1663/64) nasb olunub bin yüz ikide (1690/91) vefât itmişdir. Bin elli bir (1641/42) tarihinden bin doksan üçe (1682) kadar* ***Vekâ'yi'nâme*** *namıyla tarihi vardır.* Ahmed Lütfî Efendi, **Târih-i Lütfî**, Matbaa-i Amire, 1290 (1873), ss. 4-7; **Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi**, Haz. Ahmed Hezarfan, İstanbul; YKY-Tarih Vakfı, 1999, 1. Baskı, c. 1, ss. 4-6.

[598] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 104; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393-394; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 457-458; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

yazımsal olan farklı bir yaklaşımı pratiği olarak ortaya çıktığının bilinmesi ise başka bir gerçektir.

Osmanlı tarihyazıcılığı hakkında çok fazla çalışma yapılmasıyla birlikte vakanüvislik hakkında hem yazımsal hem de kurumsal olarak çok fazla ve farklı görüşleri görmek mümkün hale gelmiştir. Bu noktada Prof. Dr. İlber Ortaylı *Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üzerine Düşünceler* başlıklı makalesinde vekânüvislik (vak'anüvislik) hakkındaki yaklaşımları da dikkate almak gerekmektedir. Prof. Dr. İlber Ortaylı bu çalışmasında *vak'anüvislik tabirini Klasik Dönem Osmanlı tarihyazıcılığı için kullanılamayacağını, edebî olarak kendine has yazım tarzı ve amacı olduğu, diğer Osmanlı tarihyazıcılığı türleri arasında ayrı bir yere koymak gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca ister müverrihlik olsun ister vak'anüvislik olsun üç temel özelliğin dikkate alınması gerektiği üzerinde durmaktadır. Birincisi Vak'anüvislik bir memuriyettir fakat XVIII. ve XIX. yüzyılı kapsayan bir Divân-ı Hümayun memuriyetidir. İkincisi tarihyazıcılığı günün iktidar sahiplerini değilse bile o toplumda var olan ideolojinin hatta resmî ideolojinin ve bildirgeciliğin ihtiyaçlarına cevap verir. Üçüncüsü ve en önemlisi Osmanlı tarihyazıcılığı bir üsluptur ve müverrihin en çok meşgul olduğu, en maharetli düzeyi bu yazma eyleminin bu şekilde gerçekleştirmektir. (Bu mahâretin Tanzimat Devrine kadar her tarihyazıcısında da bulunmayabileceğini de vurgulamaktadır.) Ayrıca resmî görevden kasıt belli bir kalıba dayanan resmî görüş de değildir. Vak'anüvis sadece bir dünya görüşünün ve kültür atmosferinin (Weltanschaaung) adamıdır.*[599] Ayrıca Prof. Dr. İlber Ortaylı hem yazımsal boyutuyla hem de kuramsal boyutuyla *vakanüvislik, Osmanlı tarihyazıcılığında oturaklı bir gelenek sayılmaz* diye de vurgulamaktadır.[600] Bunun nedeni ise daha önceki bölümlerde vurgulandığı üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda vak'anüvislik müessesesinin bir geçiş süreci içinde ortaya çıkmış olmasıdır. Bu dönemin şartlarının Osmanlı İmparatorluğu nazarında Divan-ı Hümâyûna bağlı resmî bir memuriyet olarak vekayı'nüvislik (vak'anüvis) kurumu oluşturulmasını zarurî kıldığı anlaşılmaktadır. (imparatorluk olmanın gereklilikleri) Vekâyi'nüvislik tam da geçiş (ara) sürecinde oluşturulmuş ve belli bir

[599] Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın yaklaşımlarının bir kısmından istifade edilmiştir. Daha ayrıntılı olarak makaleye bakınız. İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 80-83.

[600] İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 82.

dönem devlet tarafından istifâde edilmiştir. Tarihyazımında yeni yaklaşımların ortaya çıkması ve Osmanlı İmparatorluğu'na özgü bazı şartların ortaya çıkmasıyla kısa süre içinde önemini kaybetmiştir. Kısacası geçiş döneminin ihtiyaçlarını karşılayan vakanüvislik müessesesi (tarihyazıcılığı) Osmanlı tarihyazımının geç döneminde önemini kaybetmeye başlamıştır.[601] Bu oluşumun oturaklı olmamasının nedeni belirsizlikleri de beraberinde taşıyan değişimlerin olduğu ihtimâlinin de ortada olduğu gerçeğidir.

Osmanlı tarihyazıcılığı için üzerinde durulması gereken noktalardan biri de birincil ve ikincil kaynaklar temelinde vak'anüvislere ve onların eserlerine yaklaşım meselesidir. Prof. Dr. Suraıya Faroqhı bu konuya daha genel bir perspektiften ***Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*** başlıklı çalışmasında şu şekilde değinir: *Ne türden olursa olsun bir metin ancak üretildiği bağlama yerleştirilirse bir anlam ifade eder. Kim olduğunu bilmediğimiz sürece bir vak'anüvisin kafasından geçenleri anlayamayız. Eğer bu mümkün değilse, en azından sözkonusu eserin yazıldığı siyasal ve toplumsal ortam hakkında bir şeyler bilmemiz gerekir. Eserin yazılışında ne gibi edebî kalıpların belirleyici olduğunu ve kimin okuyacağını düşünerek saptamamız gerekir. Önemli bir nokta da yazarın kafasında ne gibi bir pratik kaygı olduğunu anlamamız gerektiğidir; söz gelimi bir haminin dikkatini çekerek sarayda yükselme peşinde olabilir.*[602] Burada üç husus önemlidir. Birincisi genel edebiyat ve tarih kuramları tartışmalarındaki metinin tarihselliği mi yoksa tarihselliğin metni mi? Yani metnin kendi kadar metnin ortaya çıktığı bağlamında bir anlam ifade ettiğidir. Bu sorunsal, tarihin (tarihyazımının) hem bağlamlama hem de metinsellik olgularının birbiriyle olan karmaşık iletişimin ve birbirlerini bünyelerinde barındırma özelliklerinin yarattığı kuramsal karışıklıktan kaynaklanmaktadır.[603] İkincisi tarih

---

[601] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 103-104; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, c. 3, sf. 574; Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 2. Baskı, 1986, sf. 354–355.

[602] Suraıya Faroqhı, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2003, sf. 29. Suraıya Faroqhı, **Approachıng Ottoman History –An Introduction to The Sources–,** Cambridge Unıversıty Press, Fırst Published, 1999, sf. 28-29.

[603] Burada Dominick LaCapra'nın *birbirine etki eden çoklu metinsel iletişim (multiple interactive contexts)* yaklaşımı önemlidir. *D. LaCapra gibi bazı postmodern tarih kuramcıları, [metni] bağlamında bir metin olarak düşünülmesi gerektiğini savunurlar. Zira bağlam da bize geçmiş metinlerden gelir. Bu geçmiş bağlamlardan söz etmek okuduğumuz metinlerden söz etmekle eşanlamlıdır. Bu durumda tarih yazımında metinsellikten çıkış yok gibi görünmektedir.* Serpil Opperman, **Postmodern Tarih Kuramı-Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman,** Ankara;

anlatısını oluştururken bir vak'anüvisin, resmî olarak devlete bağlı olması kendi eğilimlerini, ideolojisini ve psikolojik durumunu kurgulama aşamasında anlatısına yansıtmayacağı anlamına gelmemelidir. Tarih ile geçmişin epistemolojik uyuşmazlığından dolayı, bizim gerçek olarak algıladığımız durum (gerçeklik etkisi)[604], aslında tarihyazımının (anlatının) yazarın kurgu dünyasının bir ürünü olduğu gerçeğini ortaya çıkarmasından kaynaklanmaktadır. O yüzden bir vakanüvis, resmî tarihyazıcısı olarak devlete bağlı olduğu kadar anlatısını oluştururken kendine her durumda bağlıdır. O yüzden devletin her istediğini tarihyazıcısı olarak yazması bile onun kendi seçtiği olaylar üzerinden kendi anlatısını oluşturduğu gerçeğini değiştirmez. Üçüncüsü bir anlatı oluşturulurken genel çıkarlar özel çıkar üzerinde etkili olabileceği gibi özel çıkar da genel çıkarların üzerine çıkabilir. Her ne kadar vak'anüvisler devletin bazı reflekslerini tarihyazıcılığı sırasında üzerinde taşısa da bazı şahsî çıkarları gereği bazı olayları ve aktörleri (tabi ki aktrisleri de) aynı zamanda söylem teknolojisi olan tarih anlatısında farklı şekilde ortaya koyabilir. Bu yüzden olmalı ki anlatıları padişahın ve bazı devlet adamlatının denetimine tabi tutulmaktadır. Aynı şekilde Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın *Osmanlı tarih yazarı, vakanüvis olsun olmasın, devlet ileri gelenlerini eleştirir; kimi zaman benimsediklerini göklere çıkarır*[605] yaklaşımının temelinde yukarıdaki üç temel yaklaşım ciddi rol oynamaktadır. Unutmamak gerekir ki tarih anlatısını (tarihyazımını) ortaya koyan bir tarihyazıcısı (vak'anüvis), devlet memuru olmasının yanı sıra aynı zamanda psiko-fizik bir varlık olan insandır

---

Phoenix Kitabevi, 2006, sf. 15. Bu durumun yapısökümcülerin yaklaşım olarak ortaya koymaya çalıştığı tarihyazımının anlatı olma özelliğinin vurgulanmasıyla da yakın ilişkisi vardır. Alun Munslow, **Tarihin Yapısökümü**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, 2000, ss. 105-115.

[604] Tarihin kuram boyutuyla ilgili tartışmalar için kullanılan *gerçeklik etkisi* söylemi Roland Barthes'e ait bir yaklaşımdır. Geçmişi sadece gerçekliğine verdiğimiz şekille gösterebiliriz yaklaşımından hareket eder. Yani tarih, aslında göstergeler üzerinden kurgulanan anlatıların oluşturduğu geçmiş mimetiğidir yani bir nevi geçmişin taklididir. Geçmişin bu taklidini kurgusal olarak ortaya çıkaran ise dildir. Zaten sosyal bir fenomen olarak belirsizlik anlamına da gelen dille kurgulanmış bir tarih ise, ki kastedilen tarihyazımıdır, gerçeklik etkisi veya izlenimi yaratma ihtimâline sahip bir anlatıdır. Kesinlik ifade etmediği gibi genel-geçer bir gerçeklik de ifade etmeyebilir. Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 79; Sosyal bir fenomen olarak dilin belirsizliği için bu dipnotta verilen kaynak esere bakınız. Gökhan Yavuz Demir, **Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği**, İstanbul; İthaki Yayınları, 995, 1. Baskı, 2015, ss. 14-17.

[605] İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 84.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vak'anüvislik sadece bir tarihyazıcılığı türü değil aynı zamanda bir devlet memuriyetinin de adıdır. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda vak'anüvisliğin bürokratik bir işlevi de vardır. Ord. Prof. Dr. İsmail Uzunçarşılı, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez teşkilatı içinde vak'anüvislik hakkında şu bilgiyi vermektedir: *Onsekizinci asırdan itibaren divan-ı hümâyun dairesinde vak'anüvislik ismiyle bir memuriyet vardı; bu, devletce zabt ve tahriri kendisine verilen vesikaları kayıt ederdi; bütün vesâikin (vesikaların) vak'anüvise verilmesi icap etmezdi. Bundan dolayı vak'anüvis tarihleri dördüncü ve beşinci derecedeki malûmatı havi olup bunların içinde tevcihata taalluk eden şeyler mühim bir yekûn teşkil ederdi. Tevcihat yani memuriyete tayin evrakı tahvil ve rüûs kalemlerinden neşriyyata müteallik olanlar da teşrifat kaleminden vak'anüvislere verilmek usuldendi. Fakat bir müddet terk edilen bu unsur 1210 h. /1795 m. de tekrar meydana konmuş ve bâdema mektûbî, beylikci ve âmedî efendiden zabtedilecek hususatın derhal vak'anüvise verilmesi ve tevcihat ile teşrifatın da eskisi gibi yazdırılması emrolunmuştur. Bundan anlaşıldığına göre Osmanlı vak'anüvisleri bütün vesaiki görmeyip gizli olanları ağızdan ve tayin ve taşrifat merasimi ve gibi pek ehemmiyetsiz şeyleri de tahvil, rüûs ve teşrifat kalemlerinden aldıklarından dolayı bu tarihlerde (tarihyazımlarında) ehemmiyetli şeylere tesadüf edilmemektedir.*[606] Görüldüğü üzere Osmanlı vak'anüvislerinin devlet mekanizmasında bürokratik bir karşılığı, konumu ve yerine getirmesi gereken sorumlulukları vardır. Devletin bünyesindeki birçok memuriyet gibi sıradan bir devlet memuru olduğunu unutmamak zorunda olunduğu bir gerçektir. Devletler ise tarih boyunca mahremiyet alanları ve gizli sırları olan siyasi teşeküllerdir. Devlet mahremiyetin ve sırların ifşâsında tek söz sahibidir. Ayrıca geleneksel imprataorluklar için bu sırların açıklanması, belli oranda ileri gelen devlet yöneticilerinin keyfi irâdesine veya resmî idaresine bağlı bir durumdur. Pre-modern siyasal oluşumlarda, modern siyasal anlayışlar gibi her şeyi kamuya açıklama eğilimi beklenemez. (Modern toplumlarda da öyle her şeyi ulu orta açıklamak kolay bir iş olması gerektir.) Ayrıca devlet kendince problem yaratabileceğini düşündüğü vesikayı vak'anüvise vermeme hakkına da sahiptir. Hatta belli dönemlerde vak'anüvisler arasında bu durum bazı isteklere ve taleplere hatta şikâyetlere neden

[606] İsmail Hakkı Uzunçarşılı**, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1988, sf. 64.

olmuşsa bile devletin inisiyatifi evrakları ve vesikaların bu resmî görevlilere ulaşmasında belirleyici olmuştur. Ayrıca devletin üst kademeleriyle yakın ilişkiler kuran vak'anüvislerin bu evraklara ulaşma imkânının arttığı da başka bir gerçektir. Bu vesikaların ve evrakların tarihî değeri olduğu gibi devlet açısından informatik değeri de olacaktır. Zaten bu informatik değeri bu evraklara ve vesikalara arşiv değeri katmaktadır. O yüzden Osmanlı arşivleri arasında belli bir zaman zarfında oluşmuş vak'anüvis evrakları veya vesikaları hakkında malûmata ulaşmak mümkündür. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kataloglarında Divân-ı Hümâyun ve Bâb-ı Âsâfi Defterleri içinde vak'anüvislik (A.VKN veya A.VKN.d) müessesesine ait resmî evraklar ve kayıtlar bulunmaktadır.[607] Kısacası belli tarihsel dönemlere ait evraklar ve vesikalar, devletin bazı uygulamalarına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nda vak'anüvislik müessesinin ilmî ehemmiyeti kadar bürokratik bir ehemmiyetinin olduğunu da göstermektedir. Yani vak'anüvislik sadece tarih yazmak için oluşturulmuş bir müessese değil; aynı zamanda bürokratik ihtiyaçların karşılanması için de oluşturulmuş bir müessesedir. Bu durumu dikkatlerden kaçırmamak gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet mekanizması, vak'anüvislere evrak ve vesîka temininde gösterdiği hassasiyeti ve uygulamaları, vak'anüvis seçiminde de göstermektedir. Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu'nda vak'nüvis olabilmek için bazı özelliklere de sahip olmak gerekir. Devlet, vak'anüvislerini seçerken ilmî ve edebî bazı özellikler aramaktadır. Her şeyden önce hanedana ve devlete sadık olmalıdır. Hem aklî hem de naklî derinliğe sahip olmalıdır. Liyakat sahibi olduğu gibi reviyyet (etraflıca düşünme) sahibi de olmalıdır. Siyasi ve dini tartışmalarla fazlaca alakalı olmamalıdır. Vesveseli, aykırı ve aşırı kırılgan olmamalıdır. Akıllı ve insâf sahibi olmalıdır. Ahlâk ve adâb-ı muaşşeret sahibi ve salah-ı hale sahip olacak kadar dindâr ve iyi kişilikli olmalıdır. Tarikat ehli olması sorun değil gibi görünse de tarikat aidiyetinin mevcut konjonktüre uygun olması makbul gibi görünmektedir. Örneğin Şani-zâde Mehmet At'âullah Efendi Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı sıralarda sosyo-politik konjonktüre uygun olarak Bektaşi olduğu gerekçesiyle

[607] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi,** Proje Yöneticisi İsmet Binark, Ankara; T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 26, 1995, ss. 65-66; 131; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi,** Proje Yöneticisi Yusuf Sarınay, Ankara; **T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 108, 2010, ss. 96-97; 281-282.

vak'anüvislik görevinden alınmıştır. Ayrıca ihtiyar ve bunama ihtimali düşük olmalı yani aklî melekelerinde bozulma olmamalıdır. Ağır hasta olmaması ve ölüm halinde ise yerine uygun biri getirilmelidir. İşini yapamayacak kadar engelli olmamalıdır. Resmî vesikaların ve evrakların tasarrufu ile mahremiyeti konusunda bilgi sahibi olmalıdır. (devlet aklı) Kuyûdâtın intikâlini ve yazımın sürekliliğini bilmeli, kayıtlarını (müsveddelerini, cüzlerini) ona göre dikkatli tutmalıdır. Gündemi takip etmelidir ve İmparatorluk merkezli iç-dış olayların farkında olmalıdır. Maddi ve manevi yönden ne olacağını ya da ne olmayacağını tahmin edebilen ve yaptığı işin karşılığı olarak alacağı maaş konusunda fazla tamahkâr olmamalıdır. Ayrıca devlet mekanizmasında yakın ilişkiler kurabileceği devlet adamları ve bürokratlar olmalıdır.[608] İşin bir diğer boyutu ise Osmanlı İmparatorluğu, patriarkal (ataerkil, babadan oğla geçen) ve aynı zamanda patrimonyal (hanedana dayalı) olan Eski Dünya Kıtaları imparatorluklarından biridir. O yüzden *siyasi iktidarın cinsiyeti*[609] erkek egemendir. Bunun en önemli göstergelerinden biri de *bürokrasinin cinsiyeti*dir. Bürokratik yazı işlerinde erkekler kadınlara oranla daha fazla tercih edilmekteydi. Bu durum sadece Osmanlı İmparatorluğu'na özgü bir durum değildir. Hem Batı İmparatorlukların hem de Doğu İmparatorlukların siyasi düşüncelerinin ve felsefelerinin sonucu olarak erkek egemen söylemin bürokratik pratiği de devlet mekanizmasına bir şekilde yansımaktadır.[610] (Diğer birçok alanda olduğu gibi) Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok devlet memuriyetinde olduğu gibi Osmanlı vak'anüvisleri de genelde erkekler arasından seçilmekteydi. Osmanlı

[608] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 105-106; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393-395; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 457-458; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

[609] Buna benzer kavramsallaştırma eğilimi toplumsal cinsiyet çalışmalarında (Gender Studies) görülmektedir. Örneğin siyasi iktidarın cinsiyeti kavramı için örnek verilen çalışmalara bakınız. Deniz Soysal, *"R. W. Connel'ın Cinsiyetler Arası, İlişkilerde Temel İktidar Yapıları Kuramı",* **Tabula Rasa Felsefe&Teoloji**, (print) Yıl: 9, Sayı: 27, Eylül-Aralık 2009; (online) Yıl: 1, Sayı: 1, Eylül-Aralık 2014, ss. 9-20; R. W. Connell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar –Toplum, Kişi ve Cinsel Politika–** çev. Cem Soydemir, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 113, 1999; Cemal Bâli Akal, **Siyasi İktidarın Cinsiyeti**, Ankara; İmge Kitabevi, 100, 1. Baskı, 1994, ss. 27-48.

[610] Bu durumu anlamak için siyasetnâmelere bakmak yol gösterici olabilir. Hem Batı Dünyasına hem de Doğu Dünyasına ait siyasetnâmelerdeki eril dil bu açıdan önemlidir. Kadının toplumun diğer alanlarında olduğu gibi iktidar ve bürokrasiden de uzak tutulması gerektiği geleneksel dönem siyaset düşünürlerinde hâkim görüştür. Bu tespit için karşılaştırmalı olarak yapılmış dipnottaki çalışmaya bakınız. H. Bahadır Türk, **Çoban ve Kral –Siyasetnâmelerde İdeal Yönetici İmgesi–**, İstanbul; İletişim Yayınları, 1691, 1. Baskı, 2012, ss. 61-76.

vak'anüvislerinin hepsinin erkek olmasının nedenleri arasında devletin kendi yaptığı tercihler belirleyiciydi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, muktedir (iktidâr sahibi olan) olmaktan başka çıkış yolu olmayan erkek bir sultanın başında bulunduğu ataerkil bir eski dünya devletiydi. Aynı zamanda ataerkilliğiyle orantılı şekillenen erkek egemen bir bürokrasi vardı. Bürokrasinin cinsiyeti, bu durumun bir boyutudur. Bahsi geçen durumun diğer bir boyutuysa tarihin cinsiyeti[611] olarak tanımlanabilecek boyutudur. Belki de Michelle Perrot'nun söylemiyle cinsiyetlendirilmiş bir tarihin inşa sürecinin ortaya çıkmasıdır. Tarihyazıcılarının (vak'anüvislerin) genelde erkek olduğu bir İmparatorlukta, tarihin (aslında tarihyazımının) cinsiyetinin eril olması veya erkek lehine cinsiyetlendirilmiş bir tarihyazımının ortaya çıkması, bu durumda kaçınılmaz bir hale gelmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihyazıcılığının yanı sıra devlet memuru olan vak'anüvisler, görevlerinin karşılığını çeşitli şekillerde almaktadır. Devlet onlara da bir maaş veya bir bedel ödemekten kaçınmamıştır. Vaka'anüvisler arpalık, atıyye, para gibi nakdî ve aynî bazı getirileri olan bir iş yaparlardı. Ayrıca devlet kademesinde belli bir bürokratik kademeye veya statüye sahip olurlardı. Belli çevreleri ve saygınlıkları olması muhtemeldir. (Zaten bazı vesikalara ulaşması için de buna benzer ilişkiler vak'anüvisler için gerekliydi.) Bundan başka devlet vak'anüvislerin kırtasiye masrafları gibi başka masraflarını karşılmak zorundadır. Nitekim kendi isteğiyle tarih yazmayacak, devletin bürokratik işini yapacaktır. Ayrıca vak'anüvis sefere gidiyorsa (bazı durumlarda askeri seferleri yazmak için vak'anüvis de Ordu-yı Hümâyunla gidebilir) harc-ı râh (yol harçlığı), yiyecek ve içecek gibi zorunlu ihtiyaçların bazı masrâflar yine devlet tarafından karşılanırdı. Hiç değilse görevlendirdiği süre içinde vekâyinüvisin bazı koşullarını sağlamak zorundaydı. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda çoğunlukla iki vekâyinüvis bulunurdu. Bunlardan biri rikâb-ı hümâyûn vekâyinüvisi olarak İstanbul'da kalırdı. İmparatorluğun merkezindeki olayları kaydederdi. Esas vekâyinüvis olarak düşünülen bürokrat ise Ordu-yı Hümâyun'la birlikte giderdi. Bu vekâyinüvis ise daha çok askeri olayları yazardı.[612] Anlaşılan her iki durumda da bu vekâyinüvislerin

[611] Fatmagül Berktay, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul; Metis Yayınları, Üçüncü Baskı, 2010, ss. 7-34.
[612] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 105-107; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 394-395; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 457-458; Bekir Kütükoğlu,

işlerini yapabilmesi için bazı koşullar devlet tarafından hazırlanmalıydı. Zaten onlara devlet tarafından hakkı olan maaş sürekli olarak verilirdi. Ayrıca vak'anüvislere mansıp, arpalık, tevcihât ve payeler verilirdi. Bunun dışında atıyyeler ve hediyeler verilirdi. Resmî vak'anüvislere devlet tarafından ödeme, yardım, harçlık vb. nâkdî ve aynî ödemeler yapılırdı. Lütuflar, iyilikler ve ihsanlarda bulunulurdu. Örneğin kendisi ve yakınlarıyla ilgili olan istekler devlet tarafından karşılanmaya çalışılırdı. Kısacası devlet bu resmî tarih yazıcılarını ihyâ etmek ve onların iyi koşullarda çalışması için elinden gelini yapmaya çalışırdı. İşin başka bir boyutu vak'anüvislik görevinin dışında başka resmî işlerde de görevlendirilebilirdi. Ordan da gelir etmesinde işini iyi yaptığı sürece bir sıkıntı yoktu.[613] Bu resmî görev vak'anüvislere, matbaanın etkin olarak kullanılmaya başlanmasıyla ve yazdıklarının basılı eser ve kitap haline getirilmesiyle de bir tanınırlık ve şöhret de kazandırmıştır. Hiç değilse diğer insanlara göre onları imparatorluk tarihinde daha da önplana çıkarmıştır. İşin tarihyazıcılığı kısmı ise bazı Osmanlı tarihyazıcıları arasından bu tarih yazarları ister istemez araştırmacılar tarafından daha fazla değerlendirilme gereği duyulmuştur. Yani onları ister istemez bilim ve kültür çevreleri daha fazla araştırma nesnesi haline getirmiştir. İsimleri bilinen fakat eserleri olmayan ya da eserleri olan fakat anonim olan tarihyazıcılarının varlığı Osmanlı tarihyazıcıları arasında olduğu düşünülürse; onların bürokratik konumu ve yaptığı yazma ediminin sonucundaki eserleri onlara belli bir popülerlik de sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vak'anüvislere bazı kolaylıklar sağlansa da vaka'anüvisler bazı sorunlarla da karşılaşmak zorunda kalmıştır. Bu zorluklardan ilki daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere istenilen evrakın ve vesikanın kendilerine verilmemesidir. Tarihyazıcılığı için daha alt dereceden bilgiye ulaşan vak'anüvisler

---

"Vekâyi'nüvis", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

[613] Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî vekâyi'nüvisleri sosyo-politik ve sosyo-ekonomik durumları için bu dipnotta verilen çalışmalara bakınız. Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, ss. 103-138; Mücteba İlgürel, *"Vak'anüvislerin Taltiflerine Dair"*, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, ss. 183-192; Erhan Afyoncu, *"Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I"*, **Belgeler**, XX/24, Ankara, 1999, ss. 77-155 [89 Sayfa Belgeyle Birlikte]; Erhan Afyoncu, *"Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II"*, **Belgeler**, XXVI/30, Ankara, 2005, ss. 85-193, [156 Belgeyle Birlikte]; Erkan Uzun-Şahin Oruç, *"Osmanlı Tarihçilerinin (Vekâyi'nüvis) Gelir Kaynakları"*, **Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic**, volume 8/11, Ankara, Fall 2013, ss. 373-387.

kayıtlarını belli malûmat üzerine inşa etmek zorunda kalmışlardır.[614] Azil, tayin, elçilik görevi gibi resmi ve özel durumlardan dolayı vak'anüvisler tarihyazıcılığına ara vermek zorunda kalabilir. Örneğin Ahmed Vâsıf Efendi, 2 Kasım 1783 tarihinde vak'anüvislik görevine tayin edilmiştir. Fakat 1 Temmuz 1787'de fiilî olarak İspanya Elçiliği için ayrılmak zorunda kalmıştır.[615] Fakat bir vak'anüvis birkaç kez vak'anüvislik görevine tayin edilebilir. Örneğin Ahmed Vâsıf Efendi ve Sadullah Enverî Efendi birkaç kez vak'anüvis olarak devlet tarafından tayin edilmiştir. Kırtasiye, ödenek, maaş, aydınlanma (şem=mum masrafı) ve seferî durumundaysa harcırâh gibi masraflar bir vak'anüvisin karşılaşabileceği sorunlardır. Ayrıca vefat durumunda da bir vak'anüvisin tarihyazıcılığı doğal olarak sona ermektedir. Müteveffa (vefat eden) vak'anüvis'in kayıtları ise müsveddeler halinde veya cüzler şeklinde daha sonra (halefi) devlet tarafından tayin edilen vak'anüvise devredilir. Kaldığı yerden veya yerine geçen vak'anüvisin başladığı yerden, bu evraklar veya müsveddeler tarih yazma eyleminde kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere bir vak'anüvisin karşılaşabileceği sorunlar bazı durumlarda aynı bürokrasi içindeki sıradan bir memurun sorunlarıyla aynı olabileceği gibi tarihyazıcılığına ait sorunlar yönünden diğer memurlardan farklı da olabilir. Fakat bir gerçek var ki Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumlardan bir vak'anüvisin olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilenmesi kaçınılmazdır. Buna benzer artı ve eksi durumların hem vak'anüvisler üzerinde hem Osmanlı tarihyazıcılığı üzerinde etki etmemesi de düşünülemezdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet tarafından atanan resmî vak'anüvislerin belirliyeci özelliklerinden biri de bulundukları sosyal konumlarıdır. Devlet resmî vak'anüvis tercihinde, daha geniş açıdan bakılırsa, mevcut şartlar ve koşullar doğrudan belirleyicidir. Fakat daha dar açıdan bakılırsa, vak'anüvisin sosyal statü açısından veya iş deneyimi açısından geldiği orijini de önemlidir. Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu'nun atanmış resmî vak'anüvislerine bakılınca görülecektir ki, bu vak'anüvisler ya kalemiyeden (bürokrasi) ya da ilmiyeden (medrese) gelmedir.

---

[614] İsmail Hakkı Uzunçarşılı**, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1988, sf. 64.

[615] Mücteba İlgürel, *"Vakanüvis Ahmed Vâsıf Efendi'nin İspanya Elçiliği ve Götürdüğü Hediyeler"*, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sa. 46, (2007), İstanbul, 2009, ss. 27-35; Ahmet Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr,** Haz. Mücteba İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, sf. XXVII-XXVIII; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 118.

Kalemiyenin yetersiz kaldığı veya başka zarûrî şartları gerektirdiği durumlardaysa devlet vak'anüvis tercihini genelde ilmiyeden yana kullanırdı. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünden uzaklaşmasının veya daha dar anlamda imparatorluk bürokrasisinin yükseliş sürecindeki işlevselliğini kaybetmesinin en önemli nedenlerinden biri de hiç kuşkusuz kaht u ricâldi. Yani imparatorluk her alanda olduğu gibi yetişmiş adam sıkıntısını kalemiyede yani bürokraside de yaşıyordu. (İlmiye'de bu konuda kalemiyeden farksızdı. Bireysel başarılar ilmîyeyi ayakta tutuyordu.) O yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî vak'anüvis tercihlerinde bu işi yapabilecek yani ehl-i kalem ilmîye sınıfı mensupları, kalemiyeden yetişme kişilerin yerine tercih edilmiştir. Ayrıca işini iyi yapabilecek bir şahıs varsa zaten kalemiyeden de olsa ilmîyeden de olsa devlet tarafından tercih sebebi olmasında herhangi bir engel yoktu. İşin başka bir boyutu da bürokraside konumu gereği hem ilmiyede hem kalemiyede görev alan resmî vak'anüvisler de vardı. İşini yapabiliyorsa bunda bir sakınca da yoktu. Fakat vak'anüvis olabilecek şartlara haiz olup olmadığı ve güvenilir olması devlet için her şeyden önemliydi.

Osmanlı vak'anüvisleri veya daha sonradan yakıştırılan ismiyle Bab-ı Âli Vak'anüvisleri[616], Osmanlı İmparatorluğu'nda bir dönemin hem devlet memurları hem de kendine özgü tarihyazıcılarıydılar. Zaman içinde Divan-ı Hümâyuna bağlı olarak devlet tarafından oluşturulmuş bir müessese olan vak'anüvislik, yine bu müesseseseyi oluşturan devletin ilgisini kesmesiyle de kurumsal olarak önemini aşama aşama kaybetmiştir. Hatta Tanzimat sonrasında hem devlet hem de şahıslar nazarında bu müessese ihmâl bile edilmiştir. Hem resmî gazetelerin hem de özel gazetelerin ortaya çıkmasıyla bu müessesenin önemini kaybetmesinde zamansal bir eşdeğerlilik de vardır. Bundan sonraki süreçte azl, tayin, becayiş gibi konular artık daha kısa sürede gazeteler tarafından kamuoyuna duyurulması bu kurumu daha da etkisizleştirmiştir. Daha önce yıl-yıl (sâl-be-sâl) vak'anüvisler tarafından yazılan bu tarihî kayıtların içeriği hakkında kamuoyu eser haline getirilmesiyle ve belli bir zamanaşımıyla ancak haberdar olabiliyordu. (Tabiki okuma-yazma bilenler ve ilgili

[616] Unutmamak gerekir ki Bab-ı Âli Türk basınının holdingleşmeden önce doğduğu yerdi. Bab-ı Âli vak'anüvislerinden sonra yine Bab-ı Âli'de olayları günlük, haftalık ve aylık olarak yazan ve özel-resmî olarak görev yapan gazetecilerin uzun süre ikâmet etmesi bu noktada dikkate değerdir. Ayrıca genel anlamda da okur-yazar takımının birkaç buluşma yerlerinden biriydi. Nazır Şentürk, **Babıâli Vakanüvisleri –İlk Resmi Tarihçiler –,** İstanbul; Doğan Kitap, 1. Baskı, 2008, sf. 7-9; Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'dan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul; Remzi Kitabevi, Birinci Baskı, 2003, ss. 13-142.

olanlar daha şanslıydı.) Gazetelerin ortaya çıkışıyla bilginin enformatik hızı artmıştır. Yani imparatorluk içinde olan olaylar günlük veya haftalık olarak yayınlanan özel ve resmî gazeteler tarafından duyuruluyordu. Hatta Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi bile bu gazetelerin önemini anlamış olacak ki bu gazetelerden faydalanarak tarihî kayıtlarını ve daha sonra da basılacak eserini oluşturmuştur.[617] Ayrıca vak'anüvislerin eserinin basılacak olması, vak'anüvisliği memurluğu sıradan bir görev olmaktan öte entelektüellerin yapabileceği bir iş konumuna getirmiştir. Modern tarihyazıcılığındaki değişimlerde vak'anüvislik müessesesinin önemini kaybetmesinde etkili olmuştur. Örneğin zamanında Şehnâme yazmanın tarihyazıcılığı olarak kurumsallaştırıldığı ve kabul edildiği bir imparatorluğun resmî vak'anüvisi olan Şani-zâde Mehmet At'âullah Efendi artık Şehnâme için şöyle diyebiliyordu: *Firdevsî'nin Şehnâmesi'nde bir kahramanın bedeninin bakırdan yaratıldığına inanmak gerekir mi?*[618] Aslında bu soru temelli söylem bile tarihyazıcılığının düşünce olarak, XIX. yüzyılda geleneksel düşünceden koparak hangi noktaya geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihyazıcılığında da görülen modernite etkisi, kendini hem yazımsal olarak hem de kurumsal olarak başka şekillerde göstermeye başlamıştı. Hem metodolojideki yeni yaklaşımlar hem de TOEM gibi kurumların oluşturulması vak'anüvis müessesesine olan ilgiyi daha da azalttı.[619] Bu noktada Prof. Dr. Bekir

---

[617] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 136-138; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 403-404; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, sf. 460; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

[618] *Şâh-nâme-i Firdevsî'de bir pehlevânın nefs-i bedeni nühâsdan mahlûk iduğüne i'tikād lâzım mıdır?* Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi 1223-1237/1808-1821]**, Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 63, 2008, c. I, sf. 20.

[619] Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarih yazıcılığı alanında meydana gelen değişikler için verilen kaynaklara bakınız. Ercüment Kuran, *"Ottoman Historiography of The Tanzimat Period"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 422-429; Ercüment Kuran, *"Tanzimat Devri Osmanlı Tarihyazıcılığı"*, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler,** haz. Mümtaz'er Türköne, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 135, 4. Baskı, 2007, ss. 209-220; Halil Berktay, *"Tarih Çalışmaları"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul; İletişim Yayınları, 78, 1 Nisan 1985, ss. 2456-2474; Necdet Hayta-Uğur Önal, *"Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazılığı (1789-1908)"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, Edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınları, 152, 1. Baskı, 2011, ss. 137-153; Hasan Akbayrak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı –Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine-**, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 395, 2. Baskı, 2012, ss. 21-42; Azmi Süslü, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Türk Tarihçiliği"*, **Türk Kültürü**, XXIII, Şubat, 1985, sf. 262-265; Zeki Arıkan, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Tarihçilik",* **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1985, c. 6, sf. 1583-1594.

Kütükoğlu'nun şu yaklaşımı önem kazanmaktadır: *Hakikati olduğu gibi ve sade bir dille yazma meylinin gittikçe rağbet kazandığı bir devirde, bazı defa beğenilmek veya göze batmamak için gerçeği örtmeğe çalışan, belki de yazdıklarını okutabilmek için sözü ve söz sanatına çıplak hakikat tasvirine tercih eden ananeye bağlı tarihçiliğin itibar kaybetmesi mukadderdi.*[620] Görüldüğü üzere vak'anüvislik müessesesi zamanın ihtiyacı doğrultusunda ve bir ihtiyacın soncunda XVIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Kısa süre sonra da çeşitli nedenlerden dolayı önemini kaybetmiştir. Fakat ne olursa olsun, belli bir dönem hakkında, kendini bilimsel bir tarihyazıcısı olarak tanımlayan her araştırmacı, çalıştığı alan gereği bu kaynaklardan faydalanmak zorundadır. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin eserleri, bugünün tarihyazıcıları tarafından yeni yaklaşımlar (perspektif) ve anlatılar oluşturulmak üzere, farklı açılardan yeniden okunmaya ve yeniden değerlendirilmeye bile ihtiyacı vardır.

3.4. OSMANLI VEKAYİ'NÜVİSLERİ VE TARİHÎ KAYITLARI (ESERLERİ)

Osmanlı İmparatorluğu'nda hem bürokratik bir kurumun adı olan hem de bir tarihyazıcılığı türü olan vekayinüvislik (vak'anüvislik) müessesesinde ismi geçen birçok vak'anüvis her şeyden önce devlet tarafından görevlendirilmiştir. Ayrıca görevlendirilen bu vak'anüvislerin çoğu da birçok tarihî kaydı arkalarında bırakmıştır. Bu tarihsel değeri olduğu düşünülen kayıtların önemli bir kısmı da eser olarak farklı şekillerde farklı tarihlerde basılmıştır. O yüzden Divan-ı Hümâyun'un bünyesinde faaliyet gösteren ofis niteliğindeki bürokratik bir kurumun, imparatorluğun yaklaşık iki yüz yılı hakkında yazdıkları dikkate değerdir. Yazılanların içeriğinin, biçiminin, anlatı değerinin, tarafsızlığının veya eksik-fazla yönlerinin ilgili çevrelerce tartışılmasının doğal olması kadar, dünya üzerinde düzenli tarihî kayıtları olmayan birçok siyasi mekanizmanın varlığı da bu vak'nüvislerin yazdıklarının önemi konusundaki bazı müspet yaklaşımların da doğal karşılanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

---

[620] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 138; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 404; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

Olay üzerine kurulu vak'anüvislik tarzı tarihyazıcılığının, hem edebiyat (özellikle anlatı boyutuyla) hem de tarih (tarihyazıcılığı) açısından bir tanımı sözkonusudur. Hayden White *Meta-Tarih (Metahistory)* olarak Türkçeye çevrilen ve tarihyazımında gerçeklikten ziyade anlatıyı önplana çıkaran eserinde olay ağırlıklı bu tarihyazımını şu şekilde tanımlamaktadır: *Önce tarih alanındaki öğeler, olayların zaman içindeki oluşumları içinde sıraya konularak bir vakayinâme şeklinde düzenlenir; sonra bu vakayinâme olayların, oluş süreçlerindeki bölümleri ile yeniden tanzim edilerek bir öykü olarak düzenlenir ki bunun belli bir başı, ortası ve sonu vardır.*[621] Görüldüğü üzere vak'anüvislerin ortaya koyduğu vakayinâmelerde bir olay örgüsü, tarihlere göre sıralanmış bir başlangıç, yine başlangıca uygun bir gelişme ve bir bitiş olmakla beraber, kendi çerçevesi içinde oluşturulmuş bir anlatısal bütünlük sözkonusudur. (Bu durumda bir vak'anvis, ister istemez anlatıyı kurgulamak zorundadır.) Osmanlı vak'anüvislerinin tarihî kayıtlarında veya eserlerinde hemen hemen benzer bir kurgulama sözkonusudur. Yani Hayden White'ın kitabının başında XIX. yüzyıl Avrupası'ndaki tarih tasarımını anlatmak üzere ortaya koyduğu yaklaşım yine XVIII. ve XIX. yüzyıl Osmanlı vak'anüvislerinin oluşturduğu eserlerde de görülmekteydi. Fakat bu tespitten vak'anüvis tarzı tarihyazıcılığının sadece yakın dönem Avrupa devletlerinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan bir tarihyazıcılığı olduğu anlaşılmaması gerekir. Vak'anüvislik tarzı tarihyazıcılığı, Eski Dünya kıtalarının birçoğunda görülen ve çok eski tarihlere kadar giden bir geleneğin devamıdır.[622] Hatta bu gelenek kendi içinde bazı uygulamalarla farklı iki coğrafyada ve birbiriyle mücadele içinde olan farklı siyasal mekanizmalarda benzer şekilde sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Osmanlı vak'anüvisleri hem bürokratik hem de epistemolojik boyutu olan anlatılarını hangi kaynaklardan oluşturmaktadırlar? Her şeyden önce Osmanlı vak'anüvislerinin kaynaklarının hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan oluşturduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca Osmanlı vak'anüvislerinin kaynaklarının bazıları geleneksel dönemde de kullanılan kaynaklar olduğu gibi modern döneme ait

---

[621] Hayden White, **Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe,** Baltimore-London: The John Hopkins University Press, 1973, sf. 5; Hayden White, **Meta-Tarih –On Dokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem-**, çev. Mehmet Küçük Ankara; Dost Kitabevi, 1. Baskı, 2008, sf. 21; Serpil Opperman, **Postmodern Tarih Kuramı-Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman,** Ankara; Phoenix Kitabevi, 2006, sf. 13.

[622] A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985, sf. 55-57.

kaynaklar da olabilir. Resmî ve gayr-ı resmî (şahsî ve bazı devlet adamlarına ait olan) vesikalar, kendinden önceki bazı tarihyazıcılarının kayıtları ve müsveddeleri, bazı tarihyazıcılarının ve edebiyatçıların eserleri (Sadî Şirazî, Hafız-ı Şirâzî Firdevsî Tusî, gibi şairlerin beyitlerinden olay örgüsü içinde alıntılar), yerli ve yabancı bazı kaynaklar, dini ve dini içerikli olmayan kaynaklar, sözlü kaynaklar (bazı devlet adamlarının olaylara olan şahitliğinde istifade ederler), fıkıh (geleneksel anlamda) ve hukuk (modern anlamda) kitapları ve gazeteciliğin ortaya çıkışıyla birlikte özel ve resmî gazeteler vak'anüvislerin kullandığı kaynaklar arasındadır.[623] Görüldüğü üzere Osmanlı vak'anüvisleri olay örgüsü içinde kronolojik eserlerini oluştururken, bahsi kaynakları kullanmışlardır. Bu kaynak kaynak kullanımındaki çeşitlilik zaten genel olarak Osmanlı tarihyazıcılığında görülebilecek bir durumdur. Fakat genel anlamda düşünülürse, Osmanlı'daki vak'anüvislik müessesesine ait tarihyazımındaki kaynak kullanımında bir çeşitlilik sözkonusudur. Bu durumun vak'anüvisliğin imparatorluğun geleneksel dönemden modern döneme geçiş sürecinde hem kurumsal hem yazımsal olarak oluşturulmasıyla yakından ilgisi vardır. O yüzden bu kaynakların kullanımındaki çeşitlilik, Osmanlı vak'anüvislik müessesesinin oluşturulmaya çalışıldığı dönemi göstermesi açısından üzerinde durulması gerekmektedir.

Osmanlı vak'anüvislerinin kayıtlarının birer esere dönüşmesi, farklı farklı zamanlarda ve ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan birer serüvendir. Vak'anüvisler genellikle her senenin başında tuttukları veya kaydettikleri olayların yazılı olduğu cüzleri (veya müsveddeleri) padişaha sunmak üzere sadrazama verirlerdi. Sadrazam aracılığıyla ulaşan cüz halindeki kayıtlar, beğenilip beğenildiğine veya düzeltilip düzeltilmemesine dair padişahtan alınan direktife göre bürokratik işleme tabi tutulurdu. (Görüleceği üzere padişahın veya devlet adamlarının beğenisi ve düzeltme isteği dikkate alınırdı.) Gerekli direktifler alındıktan sonra bu cüzler gerekli şekilde düzenlenip geliştirildikten sonra vak'anüvisler tarafından yazılan daha önceki müsveddelere gerekli bürokratik işlem yapıldıktan sonra eklenirdi. Ayrıca cüz

[623] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 105-111; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393-396; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 457-458; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

takdimi bürokratik işlem açısından önemli bir noktadır. Vak'anüvis cüz takdimini gerçekleştirirse hem bürokratik görevini yerine getirmiş oluyor hem tarih anlatısını (tarihyazımı) ortaya koymuş oluyor hem de yaptığı hizmetin karşılığı neyse onun karşılığını bürokratik kanallardan alıyordu. İşin bir başka boyutu da cüz takdiminden sonra müsvedde halinde olan evraklar, eğer vak'anüvis değişmişse yeni gelen tarihyazıcısına yeni bir tarihsel sürecin yazılması için devredilirdi.[624] Zeyilleri (ilave, ek) varsa bazı zeyiller daha sonraki süreçte bu müsveddelere eklenirdi. Matbaanın etkin kullanılmadığı zamanlarda bu müsveddeler eser haline gelirse, bunları elle çoğaltmak gerekirdi. Bu yüzden eserler risâle, el yazması şeklinde olabileceği için müstensihin (çoğaltan) yazı karakteri de önem kazanmaktaydı. (Bazı zeyiller matbaanın kullanılmasından sonra da eserlere eklenmiştir.[625]) Bu durum ise oluşturulmuş eserde çeşitli şekillerde görülebilen istinsâh farkını ortaya çıkarmaktaydı. (O yüzden son zamanlarda eserlerin basımında tenkitli metinlerin kullanılmaya çalışılmaktadır.[626]) Ayrıca vak'anüvislerin bahsi geçen müsveddeleri uygun koşulların sağlanmasıyla ve Osmanlı'da matbaanın etkin kullanılmaya başlamasıyla birlikte[627] bugünlere kadar çeşitli şekillerde kitap olarak basılmıştır. Bu seferde basılan eserlerin cilt sayısında değişimler, basılan veya basılmayan nüshalar, basım hataları vb. sorunlar bu eserlerin oluşumunda ortaya çıkmaktaydı. Bundan başka vak'anüvislerin eserlerinden hülâsa (özet) halinde veya müntehâb (seçilmiş) halinde oluşturulmuş eserlerde vardır.[628] Ayrıca bazı muvazzah (açıklamalı) veya

---

[624] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 108-111; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 395-396; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

[625] Örneğin Tarih-i Na'ima'nın İbrahim Müteferrika baskısının ikinci cildinin ardına 29 sayfalık *"Feyzullah Efendi Vak'ası"* olarak bilinen kısım eklenmiştir. Na'ima Mustafa Efendi, **Târih-i Na'ima**, Dâr-ı Tab'aat-ı Amire, 1147, 711 sayfadır.

[626] Bir eserin yazma nüshaları ve oluşturulma aşamaları için dipnotta verilen esere bakınız. Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr,** Haz. Mücteba İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, ss. XLVIII-LIV.

[627] İbrahim Müteferrika'nın (İbrahim-i Müteferrika) matbaayı kullanmaya başladıktan sonra ilk basımı yapılan tarih kitapları arasında Tarih-i Na'ima da vardır. İki cilt (Cild-i Evvel ve Cild-i Sani) olarak beş yüzer adet basılmıştır. Na'ima Mustafa Efendi, **Târih-i Na'ima**, Beldetü't-Tayyibetü'l-Konstanstiniyye (İstanbul), Dâr-ı Tıb'aa-ı Amire, Cumadi'l Uhra 1147 (h.), II cilt; Hüseyin Gazi Topdemir, **İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı**, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınladığı, Kültür Eserleri Dizisi, 351, 2002, ss. 39-49; Tanzimat Öncesi Türkiye'de neşriyat hareketleri için bakınız. Server R. İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, Ankara; MEB, Araştırma İnceleme Dizisi, 80, 2000, ss. 17-34.

[628] Örnek olarak dipnotta bakınız. Na'imâ Mustafa Efendi, **Na'imâ Tarihi**, İntihâb (seçen) iden Ali Canib, Türk Edebiyatından Numuneler, İstanbul; Devlet Matbaası, 1927.

şerh niteliğinde eserlerde vardır.[629] Bazı nüshaların veya müsveddelerin ortaya çıkması halinde ise uzmanlar tarafından bu eserler düzenlenerek hazırlanmaktadır. Sonuç olarak bu vak'anüvislerin tarihî kayıtları, Osmanlı tarihyazımı örneği olarak ve çeşitli aşamalardan geçerek belli bir süreçte birer esere dönüşmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî vak'anüvisliği ilk olarak kimin yaptığı konusu tartışmalıdır. O yüzden Abdurrahman Abdi Paşa'nın ilk vak'anüvis olup olmadığı tartışmalıdır. Emrin şifâhî verilmesi, hassa hizmeti için tarih yazması ve Divan-ı Hümayun'a bağlı bir kurum olup olmamasının belirsiz olması bahsi geçen durumun nedeni olarak gösterilmektedir.[630] Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi (XIX. yüzyılın ikinci yarısında) kendi tarihinde (tarihyazımında) kendisine kadar gelen resmî vak'anüvislerin isimlerini verdiği bölümde (*Beyân-ı Esâmî ve Âsâr-ı Me'mûrin-i Zabt-ı Vekâyi*') şehnamecilerle başlattığı listesini Abdurrahman Abdi Paşa ile devam ettirir. Bu bölümde *Birinci şehrî Nişancı Vezir Abdurrahman Paşa bin yetmiş dörtde (1663/64) nasb olunub bin yüz ikide (1690/91) vefât itmişdir. Bin elli bir (1641/42) tarihinden bin doksan üçe (1682) kadar* ***Vekâ'yi'nâme*** *namıyla tarihi vardır* diye yazmaktadır.[631] Buradan anlaşılacağı üzere ilk vekâyinüvisin IV. Mehmet Dönemi bürokratlarından olan ve bir de vekâyi'nâme yazan Nişancı Abdurahhman Abdi Paşa[632] olduğudur. Bu tarihçinin ortaya koymuş olduğu eserinin

---

[629] Masrafzâde Şefik Mehmed Efendi'nin ağdalı ve sanatlı bir dille 1115 (1703) Edirne Vak'asını anlattığı Şefiknâme adlı eserinin hem şerhi hem de muvazzahı vardır. Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 113; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 34. Şefik Mehmed Efendi, **Şefik-nâme**, İstanbul; Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi Matbaası, 1286; Mehmed Şefik Efendi, **Şefik-nâme Şerhi**, Abdullah Mehmed Bin Ahmed, 1288; **Şefik-nâme, Şefik-nâme Şerhi ve Edhem ü Hümâ Mecmuası** (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), Haz. Turgut Koçoğlu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2004.

[630] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 104; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 393-394; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 457-458; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

[631] Ahmed Lütfî Efendi, **Târih-i Lütfî**, Matbaa-i Amire, 1290 (1873), ss. 4-7; **Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi**, Haz. Ahmed Hezarfan, İstanbul; YKY-Tarih Vakfı, 1999, 1. Baskı, c. 1, ss. 4-6.

[632] Abdurahman Abdi Paşa biyografisi hakkında verilen eserleri bakınız. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, III. Cild 1311, sf 408; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, sf. 51-52; Mehmed Cemâlleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyine-i Zurefâ-**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 58-59; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf.

ismi *Vekâyi'nâme*'dir.[633] Her ne kadar bu tarihyazıcısı hakkında bazı tartışmalar olsa da bu çalışmada, hem zaman zaman kıyaslama yapmak için kullanılacak hem de vak'anüvis eserleri arasında gösterilecekler arasında Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekâyi'nâme* adlı eseri de olacaktır.[634]

Nişancı (Tevki) Abdurrahman Abdi Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk resmî vak'anüvis olup olmadığı hususu tartışmalı olsa da Nâ'ima Mustafa Efendi'nin ilk vak'anüvis olduğu yaklaşımı, ilgili çevrelerce daha fazla kabul edilen bir görüş gibi görünmektedir. Halepli Nâ'ima Mustafa Efendi* (ö.1128/1716)[635] Amcazâde Hüseyin Paşa vasıtasıyla bu göreve 1114 (1702) yılından önce getirilmiş olması muhtemeldir. Daha sonra ise Divan-ı Hümâyun Hacegânları arasına giren Nâ'ima Mustafa Efendi, Şarihu'l Menâr-zâde'nin müsveddelerinden ilk olarak 982-1065 (1574-1655) yılları arasını yazsa da amacı bu tarihî kayıtları 1114 (1702) yılına kadar getirmekti. Fakat eserini oluştururken 982'den (1574'den) 1000'e (1592'ye) kadar olan ve yazılması düşünülen tarihsel süreci ayırarak çalışmasının sonuna ekleyen yazar, 1065 (1655) senesinin üzerine beş yıl daha eklemiştir. Bu durumun nedeniyse Amcazâde Hüseyin Paşa'nın ölümü, 1115 h. (1703) Edirne Vak'ası gibi olayların ortaya çıkmasıdır. Bahsi geçen olaylarla birlikte tarihî kayıtların oluşturulmasında bazı kesintilerin ve düzenlemelerin yapılması ihtiyacı bu noktada önemlidir. Dâmâd Hasan Paşa'nın (1703-1704) isteği ile tekrar yazılmaya başlanan

---

98-99; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 250-251.

[633] **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1642),** haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 67, 1. Baskı, 2008, 519 Sayfa.

[634] Abdurrahman Abdi Paşa'nın resmî vakanüvisliği her nekadar tartışmalı olsa da üzerinde durulması gereken bir husus vardır. O da Abdurrahman Abdi Paşa, Vekâyi'-nâme adlı eserinin girişinde bu eseri hükm-i şerif mucibince yazdığını beyan etmesidir. (…*Ferman-ı Hümâyûn-ı sa'âdet makrûnları şerefiyle…)* O yüzden resmî bir vak'anüvis olarak Divan-ı Hümayûn'a bağlı olup olmadığı tartışmalı olsa da tarih yazma şifâhî verilmediği ihtimâlini ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden arşiv çalışmalarında bazı belgelerin çıkma ihtimâli olduğundan her duruma karşı Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî vak'anüvislerle ilgili yapılacak çalışmalarda bu tarihyazıcısını da dikkate almak gerekmektedir. **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1642),** haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 67, 1. Baskı, 2008, sf. 6.

*Bir sonraki bölümde Nâ'ima Mustafa Efendi ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

[635] Nâ'ima Mustafa Efendi, biyografisi için bakınız. Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 43-44; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 53; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 151-152; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 268-270; ; Ahmet Refik, **Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları**, haz. Dursun Gürlek, İstanbul; Timaş Yayınları, 357, 2. Baskı, 1999, ss. 177-191; Asaf Hâlet Çelebi, **Naimâ,** Ankara, Hece Yayınları, 57, 1. Baskı, 2003.

esere beş yıllık bir olaylar dizisi eklenerek, tarihî kayıtların yıl aralığı 1000-1070 (1592-1660) tarihleri arasını içermektedir. Daha yazım aşamasında eserinin ismi Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın ismine atıfla *"Ravzatü'l-Hüseyin fi Hülâsati Ahbârü'l Hâfikayn"* (Doğu'nun ve Batı'nın Haberlerinin Özeti Hakkında Hüseyin'in Bahçesi) olarak verilmiştir.[636] Eser Târih-i Nâ'ima olarak da literatürde bilinmektedir. İbrahim Müteferikka'nın matbaayı kullanmaya başlamasıyla ilk bastığı (1147) eserler arasında iki ciltlik Târih-i Nâ'ima da bulunmaktadır. Hatta bu eserin ikinci cildinin sonuna *"Feyzullah Efendi Vak'ası"* olarak bilinen kısım (29 sayfa) eklenmiştir.[637] İbrahim Müteferrika tarafından her iki cildinden 500'er adet basılmıştır ve daha sonraları çeşitli şekillerde baskıları[638] yapılarak eserin bugünlere ulaşılması sağlanmıştır. Ayrıca Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin yazdığı Târih-i Nâima adlı eser, XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunu sosyolojik açıdan gösteren bir eser olmasıyla da üzerinde durulan bir eserdir.[639]

Masraf-zâde Şefik Mehmed Efendi'nin[640] (ö. 1127/1715) vakanüvisliği (vekâyinüvis) hususunda farklı yaklaşımlar vardır. Bazı yaklaşımlara göre vak'anüvisliği hususunda net bir bilgi yoktur.[641] Başka yaklaşımlara göre de Halepli

---

[636] Ahmed Lütfî Efendi, **Târih-i Lütfî**, Matbaa-i Amire, 1290 (1873), sf. 5; **Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi**, Haz. Ahmed Hezarfan, İstanbul; YKY-Tarih Vakfı, 1999, 1. Baskı, c. 1, sf. 4. Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 111-112; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 396; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 34.

[637] Na'ima Mustafa Efendi, **Târih-i Nâ'ima**, Beldetü't-Tayyibetü'l-Konstanstiniyye (İstanbul), Dâr-ı Tıb'a Amire, Cumadi'l Uhra 1147 (h.), cilt II. İkinci cilt 711 sayfadır. 29 sayfalık *"Feyzullah Efendi Vak'ası"* ilave edilmiştir.

[638] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ,** Der Saadet, Matbaa-i Amire, 1280, 6 cilt; Na'imâ Mustafa Efendi, **Na'imâ Tarihi**, İntihâb (seçen) iden Ali Canib, Türk Edebiyatından Numuneler, İstanbul; Devlet Matbaası, 1927; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, 6 Cilt; Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Yayınları, 2007, 4 cilt.

[639] Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997; Ali Çoşkun, **Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği–,** İstanbul; İz Yayıncılık, 426, 1. Baskı, 2004.

[640] Şefik Mehmed Efendi'nin biyografisi için bakınız. . Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 50-51; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 57-58; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 75; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 264-265; *"Şefik Mehmed Efendi"*, **İslam Ansiklopedisi**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, c. 28, ss. 415-417.

[641] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 112-113; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 396; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 459; Bekir Kütükoğlu,

Nâ'ima Mustafa Efendi'den sonra bürokrasi kökenli Şefik Mehmed Efendi vekâyi'nüvistir. Onun vekâyi-nüvis olmasında Ramî Mehmed Paşa ve Şehid Ali Paşa gibi devlet adamlarının desteği önemlidir.[642] Kendisinden III. Ahmed'in cülûsünden itibaren bulunduğu zamana kadar bir tarih yazması istenmiştir. Fakat 1115 (1703) Edirne Vak'asını ağdalı, muğlâk ve sanatlı bir şekilde anlattığı Şefik-nâme adlı eseri Osmanlı tarihyazıcılığının farklı örneklerinden biridir. (Onun bu ağdalı, muğlâk ve sanatlı dili, tezkirelerde yer alacak kadar edebiyat bilmesinden kaynaklanmaktadır.[643]) O kadar muğlâk, ağdalı ve sanatlı yazmıştır ki daha sonraki devirlerde hem şerhleri hem muvazzah Şefik-nâme örnekleri eser olarak ortaya konmuştur.[644] Ayrıca Mehmed Şefik Efendi'nin Târih-i Abdullah isimli başka bir eseri daha vardır.[645]

Osmanlı İmparatorluğu'da Halepli Nâ'ima Mustafa Efendi'den sonra resmîyeten göreve getirilen vekâyinüvislerinden biri de Râşid Mehmed Efendi'dir. (ö.1148/1735) Süleymaniye Medreseleri müderrisliğinden sonra Halep kadılığına gönderilmiştir. Bir dönem İran elçiliği görevinde bulunmuştur.[646] Şairliğinden dolayı da çeşitli edebî eserleri de olan[647] Raşid Mehmed Efendi'nin Osmanlı tarihyazıcılığı

"Vekâyi'nüvis", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

[642] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 112-113; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 396; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 459; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 34.

[643] Adnan İnce, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi**, Ankara; Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 335, 1. Baskı, 2005, ss. 430-431.

[644] Şefik Mehmed Efendi, **Şefik-nâme**, İstanbul; Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi Matbaası, 1286; Mehmed Şefik Efendi, **Şefik-nâme Şerhi**, Abdullah Mehmed Bin Ahmed, 1288; **Şefik-nâme, Şefik-nâme Şerhi ve Edhem ü Hümâ Mecmuası** (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), Haz. Turgut Koçoğlu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2004.

[645] Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 34.

[646] Cavid Baysun, *"Müverrih Râşid Mehmed Efendi'nin İran Elçiliğine Dair"*, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Sa. IX, 1951, ss. 145-150; Münir Aktepe, *"Vak'a-nüvis Râşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muharebeler", "*, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Sa. XIII, 1955, ss. 156-178.

[647] *Bu fevc fevc misallerden anlaşılıyor ki [Râşid] tarz-ı kadim şi'rimize göre bir şâir, hatta büyükçe bir şair hususyle bir şâir-i hakîmdir ki lisânen, fikren terâkkimize divanıyla az çok bir hizmet itmişdir, bu nâciz eseri insâf ile mütâlaa idenler mevzû'muzun cevabını bizimle müttehhidden şöylece virirler: Râşid müverrih midir? Haşa, şâir midir? Hay Hay!* Ali Kemal, **Râşid Müverrih mi? Şâir mi?** İstanbul; Sancakyan Matbaası, 1334, sf.112; **Vak'anüvis Râşid'in Sıhhat-abad Mesnevisi,** haz. Serkan Türkoğlu, Ankara; Gece Kitaplığı, 577, 2015; Halit Biltekin, **Vak'a-nüvis Râşid Efendi ve**

açısından değerlendirilen bazı çalışmaları da vardır.[648] Raşid Mehmed Efendi, Şehid Ali Paşa tarafından vekayi'nüvis tayin olundu. (13 Safer 1127/18 Şubat 1715) (Hatta Mora seferine birlikte katıldılar.) Şehid Ali Paşa'nın emriyle III. Ahmed'in cülûsundan (1115/1703) itibaren olayları tahrire (yazmaya) başlamıştı. Bu esnada 1129/1717'de ikinci vezir ve rikâb kaymakamı olan Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından Halepli Nâ'ima Mustafa Efendi'nin bıraktığı yerden 1115'e kadar olan devreyi yazmaya memur edilmiştir. Özellikle Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın Zübde-i Vekayi'ât[649] gibi tarih kayıtlarından (daha sonra bilinen bir eser oldu) olayları yazarken faydalandı. Râşid Mehmed Efendi'nin kayıtlarından oluşan eserinin ismi Târih-i Raşid olarak bilinmektedir. Târih-i Râşid'in İbrahim Müteferrika baskısı toplam üç cilttir. I. Cildi 1071-1115/1660-1703; II. Cildi 1115-1130/1703-1718; III. Cildi 1130-1134/1718-1722 tarihlerini kapsamaktadır. Müteferrika basımının ikinci baskısı 1281-1282 tarihlerinde üç cilt temel alınarak toplam beş cilt olarak basılmıştır.[650] Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi Zeyli de eklenirse bu baskı toplam altı cilttir.[651] Yakın zamanda Târih-i Râşid, Küçük Çelebizâde Âsım Efendi Zeyli birlikte üç cilt olarak Latin harflerinde basılmıştır. Bu eserin I. Cildi 1071-1114/1660-1703; II. Cildi 1115-1134/1703-1722; III. Cildi 1134-

---

Divanı'nın Tenkitli Metni, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993; Halit Biltekin, *"Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği"*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 3/11, Bahar 2010, ss. 163-170.

[648] Râşid Mehmed Efendi'nin biyografisi için bakınız. Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 44-46; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 53-54; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 55-57; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 294-295; Fatih Günay, *"Râşid Mehmed Efendi"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, c. 34, ss. 463-465; Muallim Nâci, **Osmanlı Şairleri**, Haz. Cemal Kurnaz, Ankara; Akçağ Yayınları, 337, 3. Baskı, 2000, sf. 302; Zeki Dinç, **Vak'a-nüvis Râşid Mehmed Efendi'nin Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, 1965, 43 sayfadır; Halit Biltekin, *"Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği"*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 3/11, Bahar 2010, ss. 163-170.

[649] Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara; TTK, 1995.

[650] Bekir Kütükoğlu**,** *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-,** İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 113-114; ; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 396-397; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 459; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

[651] Küçük Çelebi-zâde İsmail Asım Efendi, **Târih-i İsmail Asım Efendi -Târih-i Râşid Zeyli-, Târih-i Râşid 6,** Der Saadet; Matbaa-i Âmire, 1282/1865. (625 sayfa)

1141/1722-1729 tarihleri arasını kapsamaktır.[652] Lale Devri olarak nitelendirilen III. Ahmed Dönemi'ni konu edinmesinden dolayı bu eserin her baskısı, Osmanlı tarihyazıcıları tarafından kullanılmıştır. Halen bu eser kullanılmaya devam edilmektedir.

Vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda vak'anüvislik ile görevlendirilen tarihyazıcısı Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'dir. (ö. 1173/1760) II. Mustafa zamanı reisü'l-küttâblarından Küçük Çelebi Mehmed Efendi'nin (ö.1706) oğludur. Çeşitli medreselere müderris olarak tayin edilen Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, kadılık ve kazaskerlik (hem Anadolu hem Rumeli) görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nda şeyhülislâmlık makamına kadar yükselmiştir. 16 Şubat 1760 senesinde İstanbul'da vefat eden Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'nin kabri Molla Gürânî Mahallesi'ndeki medrese bahçesinde bulunmaktadır.[653] Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, Râşid Mehmed Efendi'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki resmî vekâyi'nüvislerden biri olarak 1134-1141/1722-1728 yılları arasındaki olayları kaleme almıştır.[654] Yazdığı tarihi kayıtlar Râşid Mehmed Efendi'nin eserine zeyl olarak basılmıştır.[655] Çeşitli edebî ve ilmî eserleri bulunan Küçük Çelebizâde İsmail

---

[652] Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi **Târîh-i Râşid ve Zeyli I-III (1071-1141/1660-1729),** Haz. Abdülkadir Özcan ve Diğerleri, İstanbul; 2, 1 Baskı, Klasik Yayınlar, 2, 2013.

[653] Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, I. Cild 1308, sf 366; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 45-47; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 54-55; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 43-45; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 320-321; Abdülkadir Özcan, *"Asım Efendi, Çelebizâde"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, c. 3, ss. 477.

[654] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 114; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 397; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 459; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 35.

[655] Küçük Çelebi-zâde İsmail Asım Efendi, **Târih-i İsmail Asım Efendi -Târih-i Râşid Zeyli-, Târih-i Râşid 6,** Der Saadet; Matbaa-i Âmire, 1282/1865. (625 sayfa); Bundan sonra verilen eserin üçüncü cildine bakınız. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi **Târîh-i Râşid ve Zeyli I-III (1071-1141/1660-1729),** Haz. Abdülkadir Özcan ve Diğerleri, İstanbul; 2, 1 Baskı, Klasik Yayınlar, 2, 2013.

Âsım Efendi'nin *Münşe'ât-ı Âsım* adlı yakın zamanda Latin harfli olarak basılmıştır.[656]

Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'den Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi'ye kadar geçen tarihsel bir süreçte arka arkaya birkaç vak'anüvis daha devlet tarafından görevlendirilmiştir. Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu *Vekâyi'nüvis* adlı makalesinde bu aradaki süreyi şöyle anlatmaktadır: *Küçük Çelebi-zâde'yi takip eden birkaç vekâyi'nüvisin tâyin tarihleri ile yazdıkları vekâyi'nâmelerin muhtevası açıklıkla tespit edilemiyor: 1143 sonlarında hizmete getirildiği anlaşılan hâcegândan* ***Sâmî Mustafa Efendi***[657] *1143-1144 (1730-1731) vekâyi'ini yazmış olmalıdır. Müderris iken, muhtemelen Sâmî'nin vefatı üzerine vekâyi'nüvis tâyin edilen* ***Hüseyin Paşa-zâde Şâkir Hüseyin Bey-efendi*** *(ö.1155)*[658]*, Halep Kadılığına tayinine kadar (1735) bu hizmette bulunmuş ve vazife devresinin vekâiyi'ini zapt etmişdir. 28 Temmuz 1735'de vekâyi'nüvisliğe getirilen hâcegândan* ***Râmî Mehmed Paşa-zâde Abdullah Refet Beyefendi****'nin (ö.1157) hangi tarihe kadar bu hizmette kaldığını bilmiyorsak da, kadılık tarîkına mensub olan halefî* ***Hıfzı Mehmed Efendi****'nin (ö. 1165) 1152'ye kadar vekâyi'i zapt ettiği anlaşılmaktadır. TSMK, Revan Köşkü Ktb. Nr. 1255'deki mecmuanın, Sâmî'den Hıfzı'ya kadar olan vekâyi'nüvislerin yazdıklarını topladığını tahmin ediyoruz.*[659] Görüldüğü üzere Küçük Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'den Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi'ye kadar olan sürede birçok vekâyi'nüvis sık aralıklarla bu görevde bulunmuştur. Bu vekâyi'nüvislerin olayları yazdıkları zaman dilimlerinin darlığı ve görev sürelerinin kısalığı, vak'anüvislik hususunda devletin bazı sorunlar yaşadığını da göstermesi bakımından önemlidir. Hatta birbirini takip eden bu yıllarda 1142 yılı eksik kalmış, yazılamamıştır. Fakat Şakir ve Sâmî Efendilerin tarihleri, Subhî Tarihi ile birlikte

---

[656] Küçük Çelebi-zâde İsmail Asım Efendi, **Münşe'ât-ı Âsım,** Haz. Fahri Unan, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2013, (xxvii+194 sayfadır.)

[657] Erhan Afyoncu, *"Vekâyi'nüvis Arpaemini-zâde Mustafa Sâmi'nin Hayatı Hakkında Yeni Bilgiler"*, **Türk Kültürü İncelemeleri,** Sayı: I, İstanbul, 2000, ss. 235-242; Fatma Sabiha Kutlar, *"Arpaemînizâde Sâmî'nin 'Ta'kid' Örneği Bir Beyti Üzerine"*, **Turkish Studies - Şerh/Annotation - Prof. Dr. Cem Dilçin Adına**, sa. 4/6, Fall 2009, sf. 346-359; Fatma Sabiha Kutlar, *"Mustafa Sâmî, Arpaeminizade"*, **İslâm Ansiklopedisi**, Ankara: TDVY, 2006, c. 31, sf. 354-356; Fatma Sabiha Kutlar, **Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî –Divan-**, Ankara, Ekim 2004.

[658] Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 47-48; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 55.

[659] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 115; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 35.

basılmıştır.[660] Ayrıca bahsi geçen dönemdeki vekâyi'nüvisler hakkında son dönem eğitim kurumlarında bazı tezler yapılmıştır.[661]

Osmanlı İmparatorluğu'nda vekâyi'nüvis olarak görevlendirilen tarihyazıcılarından biri de Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi'dir. (ö.1182/1769) Beylikçi Halil Fehmi Efendi'nin oğlu olan bu vekâyi'nüvisin asıl ismi Mehmed'dir; fakat Subhî ismini bürokrasinin içinde almıştır. Babası Halil Fehmi Efendi gibi kalemiyede kendine yer bulmuştur. Subhî Mehmed Efendi vekâyi'nüvis olmasının yanında Osmanlı bürokrasisinin içinde önemli görevlerde bulunmuştur.[662] Vekâyi'nüvisliği onun sonradan kazandığı bir devlet memuriyeti ve şöhretidir. Subhî Mehmed Efendi, 1152-1156/1739-1743 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda vekâyi'nüvislik görevinde bulunmuştur. Bu sırada 1143-1156/1730-1743 tarihlerini kaleme almıştır. Yani I. Mahmud'un cülüsünden Hekimoğlu'nun sadarete gelmesine kadar ki tarihsel süreci yazmıştır. 1156 yılı olayları ise sonradan eklenmiştir. Çeşitli sebeplerden dolayı kendisinden önce çok sık vekâyi'nüvis değiştiği için 1142 yılı eksik kalarak yazılamamıştı. Fakat kendisinden önceki Sâmî ve Şâkir Efendilerin tarihlerinin de kendi yazdıklarına eklenmesiyle Târih-i Sâmî ve Şakir ve Subhî adlı eser, Raşid ve Vâsıf Efendilerin nezaretiyle (hicrî) 1198'de (1784) basılmıştır.[663]

---

[660] Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, **Subhî Tarihi –Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte– (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin) 1730-1744**, Haz. Mesut Aydıner, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 353, 2007.

[661] Örneğin Târih-i Sâmî'ye ait olan metnin bir transkripsiyonlu bir incelenmesi yapılmıştır. Aynur Karadayı (Haz.), **Osmanlı Tarih Yazıcılığı'nın Gölgede Kalmış Bir Eseri "Târîh-i Sâmî" (Metnin Transkripsiyonu)**, Tez Danışmanı Yrd. Doç Dr. Tanju Demir, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2008, vi+245.

[662] Subhî Mehmed Efendi'nin biyografisi için bakınız Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, III. Cild 1315, sf. 220; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 48-50; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 56-57; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 326; Erhan Afyoncu, *"Subhî Mehmed Efendi"*, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009, c. 37, ss. 449-450.

[663] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 115; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 397; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, sf. 459; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 35-36.

Geçmişten bugüne kadar da bu eserin çeşitli baskıları yapılmıştır.[664] Ayrıca Subhî Mehmed Efendi ve eserleri hakkında bazı tez çalışmaları da bazı üniversitelerde yapılmıştır.[665]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Subhî Mehmed Efendi'den sonra vekâyi'nüvisliğe getirilen tarihyazıcılarından biri de İzzî Süleyman Efendi'dir. (ö. 1168/18.04.1755) İstanbul'da doğan bu resmî vekâyi'nüvisin asıl ismi Süleyman Efendi'dir. Babası IV. Mehmed'in kızı Hadice Sultan'ın Baltacılar kethüdası olan Halil Ağa'dır. Zaten Süleyman Efendi'nin kendisi de *İzzî* mahlasını Divan-ı Hümâyun kâtipliği sırasında almıştır. Birçok bürokratik görevde bulunan Süleyman Efendi, ilmî ve edebî kişiliği olan bir kişidir. İzzî Süleyman Efendi'nin tarihyazıcılığıyla ilgili eserlerinden başka edebiyat eserleri de vardır. Ayrıca dini kaynaklara ait tercüme örnekleri de sözkonusudur.[666] Çalışma için dikkate değer nokta İzzî Süleyman Efendi vekâyi'nüvis olarak 1745'de görev verilmesiyle başlamaktadır. Kayda aldığı dönem 1157-1165 (1744-1752) tarihlerini arasını kapsamaktadır. İzzî Târîhî'nin ilk cildi 1157-1160 (1747-1750); II. Cildi ise 1161-1165 (1748-1752) tarihleri arasındaki olayları içermektedir. 1166 (1751)'dan itibaren bir üçüncü cilt yazmak istediyse de İzzî Süleyman Efendi bu amacına ulaşamamıştır.[667] İzzî Târîhî, iki cilt olarak 1198 (1784)'de Beylikçi Raşid ve Müverrih Vasıf tarafından basılmıştır.[668]

---

[664] Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, **Subhî Tarihi –Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte– (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin) 1730-1744**, Haz. Mesut Aydıner, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 353, 2007.

[665] Erdoğan Bilgin, **1148-1152 Savaşı Tarihçesi (Subhî Mehmed'in Müzekkerât-ı Sulhiyye Tarihçesi Adlı Eseri)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul; 2003; Demet Telek Kiriş, **Subhî Mehmed Efendi 1148-1152/1736-1739 Savaşı Tarihi (Tahkikli Neşir)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2005.

[666] İzzî Süleyman Efendi'nin biyografisi için verilen kaynaklara bakınız. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, III. Cild 1311, sf. 467; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 49-51; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 57; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 101; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 314-315; Ferudun Emecen, *"İzzî Süleyman Efendi"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, c. 23, ss. 565-566; Adnan İnce, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi**, Ankara; Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 335, 1. Baskı, 2005, ss. 504-505:

[667] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 116; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 397; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, sf. 459; Bekir Kütükoğlu,

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet tarafından görevlendirilen vekâyinüvislerinden biri de Es-Seyyid Mehmed Hâkim Efendi'dir. (ö.1184/20.11.1770) Mehmed Hâkim Efendi devlet memuriyetine girmiş, cebeciler ve sipahi kâtibi olmuş, maliye tezkirecisi olmuş ve bu esnada vak'anüvisliğe getirilmiştir. Daha sonra tekrar cebeciler kâtibi olmuş ve sonra da ikinci rûznameciliğine getirilmiştir. Görüldüğü üzere bürokrasinin çeşitli makamlarında bulunmuştur. Ayrıca bazı ilmî ve edebî eserleri vardır. 1184/1770'de ölünce Üsküdar'da Ayrılık çeşmesi civarına defnedilmiştir.[669] İzzî Süleyman Efendi'nin 1166/1753 Cemâziye'l-âhiri (cumâde'l-âhire) sonlarında hacca gitmesi üzerine yerine aynı sene Receb ayının ilk günü vekâyi'nüvis tayin edilmiştir. İzzî Süleyman Efendi'nin bıraktığı yerden tarihi olayları yazmaya memur edilmiştir. Mehmed Hâkim Efendi 1166-1180/1753-1766 tarihleri arasındaki tarihî olayları istifa edene kadar kaydetmiştir. Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi ve Müverrih Vasıf gibi zamanın tarihyazıcıları onun kayıtlarından istifâde etmişlerdir.[670] Mehmed Hâkim Efendi'nin eseri hakkında ciddi çalışmalardan birini *Müverrih Vâsıf'ın Kaynaklarından Hâkim Tarihi* başlığıyla Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu yapmıştır.[671]

"Vekâyi'nüvis", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 36.

[668] İzzî Süleyman Efendi, **Târîh-i İzzî**, Der Saadet, Râşid ve Vâsıf Efendiler Matbaası, 1198 (1784). (İki cilt olarak hazırlanmıştır.)

[669] Es-Seyyid Mehmed Hâkim Efendi biyografisi için verilen eserlere bakınız. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, II. Cild 1311, sf. 101; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 54; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 60; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 327-328.

[670] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 116; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 397; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, sf. 459; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 36.

[671] Bekir Kütükoğlu, *"Müverrih Vâsıf'ın Kaynaklarından Hâkim Tarihi"*, **Tarih Dergisi**, V/8 (1953) ss. 69-76, VI/9, (1954) ss. 91-122, VII/10 (1954) 739-102, İstanbul; Osman Yalçın Matbaası; Bekir Kütükoğlu, *"Müverrih Vâsıf'ın Kaynaklarından Hâkim Tarihi"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, ss. 139-194.

Bahsi geçen Seyyid Mehmed Hâkim Efendi hakkında üniversitelerde bazı tez çalışmaları yapılmıştır.[672]

Seyyid Mehmed Hâkim Efendi'den sonra vekâyi'nüvisliğe Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi (ö. 1184/1170) getirilmiştir. İstanbul'da doğan bu vekâyi'nüvis Kadı Mehmed Said Efendi'nin oğludur. Müderrislik, dört kez kazasker tezkireciliği, dört defa askerî kassamlık, meşihat mektupçuluğu gibi çeşitli bürokratik görevlerde bulunduruldu. Bürokratik kişiliği yanında edebi yönü olan fazla olan bir şahıstır.[673] Kaynaklardan öğrenildiğine göre kendine ait bir divanı vardır.[674] Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi, 3 Aralık 1766'da vekâyi'nüvisliğe tayin olmuştur. Bu vekâyi'nüvis 1180-1182/1766-1768 yılları arasında görev yapmıştır.[675] Asıl popülaritesini bu görevdeyken elde eden Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi'nin eserinin ismi Çeşmî-zâde Tarihi'dir. Bu eser Vasıf Tari'hinin kaynaklarından biri olmuştur.[676]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi'den sonra vekâyi'nüvisliğe Musazâde Mehmed Ubeydullah Efendi getirilmiştir. (ö.1196/1782) Kaynaklardan öğrenildiğine göre kadılık görevinde bulunmuştur. Belli bir müddet 1186'da müneccim-i sânî (İkinci Müneccim) olan Musazâde Mehmed Ubeydullah

---

[672] Yakup Poyraz, **Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Divanı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin),** Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2008; Şahin Kızılabdullah, **Hâkim Seyyid Mehmed Efendi Hayatı, Eserleri ve Manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsna'sı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

[673] Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi'nin biyografisi için verilen kaynaklara bakınız. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, II. Cild 1311, sf. 54-56; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 54; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 60; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 45; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 329; Bekir Kütükoğlu, *"Çeşmî-zâde Mustafa Reşid"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. 8, sf. 289-290

[674] Mustafa Uluocak**, Çeşmî-zâde Reşid Divanı (İncelemeli-Tenkitli Metin)**, Yayınlanmamaış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1998.

[675] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 116; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 397; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. 8, sf. 289-290; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 36.

[676] Bekir Kütükoğlu, **Çeşmî-zâde Tarihi,** İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1959; Bekir Kütükoğlu, *"Çeşmî-zâde Târihi'ne Dair"*, V**. Türk Tarih Kongresi,** Ankara, 1960, s. 340-346; Bekir Kütükoğlu (Haz.), **Vâsıf Tarihinin Kaynaklarından Çeşmî-zâde Tarihi,** İstanbul; İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993, xxvııı+115.

Efendi, daha sonra (1194-96'da) Reisü'l-Müneccim (Başmüneccim) oldu. Sadece müneccimlikle değil başka ilimlerle ilgilendi ve bazı kişilerden bu konular için istifade etti. Bundan başka çeşitli görevlerde de bulundu. Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi'den sonra, rikab vekâyinüvisi olarak İstanbul vekâyi'ini yazmağa memur edildiği anlaşılmaktadır. Bu vekâyinüvisin yazdıkları daha sonra Ahmed Vasıf Efendi'nin ortaya koyduğu tarih eserinin (Özellikle Vasıf Târihi'nin I. Cildi) kaynakları arasına girmiştir.[677] 1196 (1781-1782) Zi'l-ka'desininnin on sekizinci gününde vefat etmiştir.[678]

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet tarafından Musazâde Mehmed Ubeydullah Efendi'den sonra vekayinüvisliğe Behçetî Hasan Efendi getirilmiştir. Kaynaklardan öğrenildiğine göre Antep'lidir. (Ayıntâb) Genç yaşında İstanbul'a gelmiştir. Kara Halilzâde Mehmed Sâ'îd'in mektupçusu olmuştur.[679] Mehmed Cemaleddin Efendi'nin Âyîne-i Zürefâ adlı eserinde şu şekilde geçmektedir: *Kendisine işaret edilen (bahsedilen) şahsın ismi Hasan'dır. Rum ili (Rumeli) kadıları eşrafından bir marifet insanı olup 1189 (1775) başlarında vak'anüvislik hizmetine memur edilmiş ve birkaç ay sonra azledilerek ayrılmak zorunda kalmıştır. Yazmış olduğu tarihî olaylar Merhum Vasıf tarafından değiştirerek ve düzelterek târîhi eserine eklenmiştir. Allah Rahmet Eylesin.*[680] Es-seyyid Hasan Behçetî Efendi, 11 Şevval

---

[677] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 116-117; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 397; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 459; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 36.

[678] Musazâde Mehmed Ubeydullah Efendi'nin biyografisi için verilen eserlere bakınız. Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 55; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 60-61; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 330; **Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 19-20; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 259.

[679] Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 331.

[680] *Mümâ-ileyhin ismi Hasan'dır. Rûm İli kuzâtı eşrafından bir zât-ı ma'ârifet-ârâ olub yüz seksen dokuz hilalinde vak'anüvislik hidmetine mem'ûr ve birkaç mâh mürûrunda bi'l-'azl mehcûr olmuşdur. Cem' eylemiş olduğu vekâyi'i Vâsıf merhûm bi't-tebdil ve't-tagyir târîhine derc eylemişdir. Rahimehullâlhu Ta'âlâ.* . Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 56; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1.

1188-19 Cumâde'l-Âhire 1189/15 Aralık 1174-17 Ağustos 1775 tarihleri arasında imparatorluk bürokrasisi vekâyinüvislik yapmıştır. Bu vekâyinüvisin tarihi kayıtları, Vâsıf Tarihi'nin ikinci cildinin (1183-1188) kaynaklarındandır.[681]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vekâyinüvislerden biri de Ömer Efendizâde Süleyman Efendi'dir. (ö.1222/1807) *Şişman Molla* ve *Çâr-gûşe Molla* (Çarköşeli=Dört Köşeli) lakabıyla bilinmektedir. Şeyhü'l-İslam Dürrî-zâde Es-Seyyid Mustafa Efendi'nin müfettişi Ahıskalı Ömer Efendi'nin oğludur. Doğduğu İstanbul'da bazı eğitimlerini aldıktan sonra bazı bürokratik görevlere devlet tarafından getirilmiştir. Ulema arasına giren Ömer Efendizâde Süleyman Efendi çeşitli kadılık görevlerinde de bulunmuştur. 1222'de (11 Mart 1807) Fındıklı'daki evinde vefât etmiştir.[682] Ömer Efendizâde Süleyman Efendi 19 Cumâde'l-Âhire 1189-27 Şevval 1189/17 Ağustos 1775-9 Aralık 1776 tarihleri arasında vekâyi'nüvislikte bulunmuştur. Bu vekâyi'nüvisin kayıtları, kendinden önceki üç vekâyinüvisin kayıtları gibi Vâsıf Tarihi'ne kaynak olmuştur.[683]

Vekâyinüvislik müessesinde devlet tarafından görevlendirilen tarihyazıcılarından biri de Enverî Sâdullah Efendi'dir. (ö. 1209/06.11.1794) Aslen Trabzonlu olan Enverî Sâdullah Efendi, İstanbul'da tahsilini görmüş ve Babıâli bürokrasisi içinde yetişerek Hacegânlık mevkiine kadar yükselmiştir. Sadâret teşrifatçılığı, cebeciler kâtipliği, mevkufâtçı, büyük tezkirecilik, Anadolu muhasebeciliği gibi bürokratik yönü olan çeşitli Divân-ı Hümâyun kalemlerinde çalışmıştır. (Hatta Enverî ismini bu bürokrasinin içinde almıştır.) Bu vazifelerin

---

Baskı, 2003, sf. 61; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, II. Cild 1311, sf. 32.

[681] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 116-117; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 397; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 459; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 36.

[682] Ömer Efendizâde Süleyman Efendi'nin biyografisi için verilen kaynaklara bakınız. Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 56; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 61; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 332; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 324.

[683] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 117; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 36.

bazılarına birkaç kez getirilmiştir. 1768-1774 tarihleri arasındaki Osmanlı-Rus harplerinde devlet tarafından çeşitli görevlerde vazifelendirilecektir. (Zaten bu arada birkaç kez vekâyinüvisliğe getirilecektir.) Kaynaklarda iyi huylu, dürüst, ahlaklı, güzel konuşan ve Arapça, Farsçaya hâkim bir bürokrat olarak bahsedilir. 13 Rebiü'l-Ahir 1209 (6-7 Kasım 1794) tarihinde vefât eden Enverî Sâdullah Efendi, İstanbul'da Karacaahmet Mezarlığı'nda, Selimiye Dergâhı karşısından Haydarpaşa'ya giden yolun kenarında medfundur.[684] Enverî Sâdullah Efendi beş kez vekayi'nüvis olmuştur. Bu vekâyi-nüvislik görevinde 1182-1188 (1769-1774); 1190-1197 (1776-1778); 1201-1204 (1787-1791), 1206-1207 (1791-1793) ve son olarak 1209 (1794)'de bulunmuştur. Bu görevi sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan hadiseleri anlattığı ve Enverî Târîhi olarak bilinen eseri üç kısımdan oluşmaktadır. Bu eserinde 1182-1188 (1769-1774), 1188-1197 (1774-1783) ve 1201 (1787-1792) tarihlerini ihtivâ etmektedir. Bu vekâyinüvisin eseri daha sonraki tarihyazıcıları tarafından bazı tenkide uğramasına rağmen Ahmed Vâsıf Efendi tarafından *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr* adlı eserde kullanılan kaynaklar arasındadır.[685] Ayrıca bu vak'anüvisin yazdıkları Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılan Tarih-i Cevdet adlı eserde değerlendirilmiştir. Bu vekâyinüvis ve eseri

[684] Enverî Sâdullah Efendi'nin biyografisi için verilen kaynaklara bakınız. **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, I. Cild 1308, sf. 440-441; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 57-58; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 62-63; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 22-23; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 348-349; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 137; Münir Aktepe, *"Enveri, Sâdullah",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. 11, sf. 268-270.

[685] Vekâyinüvis tarihyazıcılığı ve eseri hakkında verilen kaynaklara bakınız. Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 117-118; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 397-398; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 459-460; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Filiz Çalışkan, *"Vasıf'ın Kaynaklarından Enverî Târihî",* **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, 1991, ss. 143-163; Münir Aktepe, *"Enveri, Sâdullah",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. 11, sf. 268-270, Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 36-37.

hakkında akademik çalışmalar da yapılmıştır.[686] Ayrıca Enverî Sâdullah Efendi'nin yazmış olduğu eser hakkında yeni edisyonlar ve çalışmalar sürmektedir.[687]

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu süreçte vekâyinüvislik görevine getirilen isimlerden biri de Ahmed Vâsıf Efendi'dir. (ö. 1221/1806) İlköğrenim yıllarını doğduğu Bağdat'da alan Ahmed Vâsıf Efendi'nin kütüphaneci bir geçmişi vardır. Müstensih olarak da yaşamını sürdüren Ahmed Vâsıf Efendi, Van ve Halep gibi Osmanlı şehirlerine gitmek zorunda kalmıştır. Halep Valisi Gül Ahmedpaşazâde Ali Paşa'nın kütüphaneciliğini yapmıştır. Ayrıca Abaza Mehmed Paşa'nın mektupçuluğu görevine de getirilmiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda hem bürokratik hem de diplomatik olarak çeşitli görevler alarak etkin rol oynadı. Hatta 1185/1771'de Ruslar'ın Yenikale istilası sırasında esir düşerek Petersburg'a götürüldü. Diplomatik görev için Osmanlı topraklarına gönderilince dokuz aylık esaret süresi bitti. Bu savaş sırasında Rusya tarafına aracı ve elçi olarak gönderildi. 1774'de Ruslarla yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'nda etkin rol oynadı. İspanya Kralı III. Carlos'a elçi olarak gönderildi.[688] Mevkufâtçılık, Anadolu Muhasebeciliği gibi çeşitli bürokratik görevlere getirildi. İbrahim Müteferrika ölünce onun matbaasından kalan tezgâhı ve hurufatını, Fransız Sefârethânesinin alma isteğine rağmen Sadrazam Hamid Paşa ile ortak olarak aldılar. I. Abdülhamid bu işe olur vermesiyle de kitap basımına devam ettiler. Örneğin *Târih-i Sâmî ve Şakir ve Subhî Tarihi*'ni bastılar. Fakat bu ortaklık kısa sürdü. 1794'de İmparatorlukta meydana gelen idarî değişimle birlikte bazı durumlar gerekçe gösterilerek Midilli'ye sürüldü. Fakat daha sonra bağışlanarak geri çağrıldı. 4 Ağustos 1805'te üst düzey bir devlet hizmeti olan Reisü'l-küttâblığa getirildi. Sultan III. Selim'in bürokratik çevresinde yer aldı. İmparatorluğun içinde bulunduğu bazı iç ve dış sorunlarla yakından ilgilendi. 4 Şaban 1221/17 Ekim 1806

---

[686] Muharrem Saffet Çalışkan, (**Vekâyi'nüvis) Enverî Sâdullah Efendi ve Târîhi'nin I. Cildinin Metin ve Tâhlili (1182-1188/1768-1774)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

[687] Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 37.

[688] Melek Öksüz, **Türk İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vâsıf Efendi'nin İspanya Elçiliği: 1787-1788**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998; Ertuğrul Önalp, *"La Crònica de Ahmed Vasıf Efendi, Premıer Embajador Turco En La Corte Espanola (1787-1788)"*, **OTAM Dergisi**, sa. 10, 1991, ss. 175-191; Mücteba İlgürel, *"Vakanüvis Ahmed Vâsıf Efendi'nin İspanya Elçiliği ve Götürdüğü Hediyeler"*, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sa. 46, (2007), İstanbul, 2009, ss.27-35; Ethan Lewis Menchinger, *"The Sefaretnâme of Ahmet Vâsıf Efendi to Spain"*, **History Studies**, vol. 2/3, 2010, ss. 351-367.

(7 Şaban mezar taşında yazılıdır.) Eyyüb Sultan yakınında Mihrişah Valide Sultan Mektebi haziresinde Şeyhülislam Kadızâde Tahir Efendi yanında medfundur. Bu vekâyinüvisin elsine-i selâseye (Arapça-Türkçe-Farsça dilleri) hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Çeşitli tercüme ve telif eserleri bulunmaktadır. (Râhibnâme, Hekimnâme ve Nevâbigü'l-Kerim) Ayrıca ıslahat raporu niteliğindeki Muhessenât-ı Asker-i Cedid ve Fransızların Mısır işgali için Teslimiyet-nâme ona aittir.[689] Ahmed Vâsıf Efendi 1197-1201/1783-1787; 1204-1206/1791-1792; 1207-1209/1793-1794 ve son olarak 1213-1221 (1799-1806) tarihleri olmak üzere toplam dört vekâyinüvislikte bulunmuştur. Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi, Musazâde Mehmed Ubeydullah Efendi, Enverî Sâdullah Efendi, Mehmed Edib Efendi ve Halil Nuri Bey gibi vekâyinüvislerin kayıtlarından tarihî kayıtlarını oluştururken istifâde etmiştir. Ahmed Vâsıf Efendi 1166-1219 (1753-1804) yılları arasını kaleme almaya çalışmıştır. Eserin bazı kısımları el yazması halindedir. (1188-1193/1774-1779; 1203-1219/1788-1804)[690] Fakat 1166/1188 (1753-1774) yılları arası ve ilk vekâyi'nüvislik zamanı 1196-1201 (1781-1786) yılları arası Osmanlı İmparatorluğu zamanında basılmıştır.[691] Prof. Dr. Mücteba İlgürel, Ahmed Vâsıf Efendi'nin ilk vekâyinüvislik yıllarındaki bölümünü Latin

---

[689] Ahmed Vâsıf Efendi'nin biyografisi için verilen kaynaklara bakınız. **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, IV. Cild 1315, sf. 599-600; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 59-63; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 64-66; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 159-160; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 364-367; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 38-39; Ethan Lewis Menchinger, **An Ottoman Historian in an Age of Reform; Ahmed Vâsıf Efendi (1730-1806),** Michigan University; Near Esatern Studies, Doctor of Philosophy, 2014, 288 sayfadır; Mücteba İlgürel, *"Vâsıf Ahmed Efendi",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, sf. 535-537.

[690] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 117-121; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 397-400; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 459-460; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 37; Filiz Çalışkan, *"Vasıf'ın Kaynaklarından Enverî Târihî"*, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, 1991, ss. 143-163.

[691] Ahmed Vasıf, **Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr,** İstanbul; Dârü't-Tabâatü'l Amire, I-II, 1219.

harflerinde hazırlayıp basılmasını sağlamıştır.[692] Bu eserin bazı nüshaları üzerinde çeşitli çalışmalar araştırmacılar tarafından yapılmaya devam edilmektir.[693]

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vekâyi'nüvisleri arasında bulunan tarihyazıcılarından biri de Teşrifâtî Hasan Efendi'dir. (ö. 26 Temmuz 1797) Teşrifâtî Hasan Efendi kısa süreliğine vekâyinüvislik görevinde bulunmuştur. Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya elçiliği sırasında kısa süreliğine onun yerine vekâleten bu göreve getirilmiştir. Fakat Rusya'ya savaş ilan edilince sefer olaylarını kaydetmek için asaleten bir devlet tarihçisinin orduda bulunması teâmülünden (an'ane îcâbı) dolayı, Sâdullah Enverî Efendi üçüncü defa onun yerine vekâyi'nüvisliğe getirilmiştir. Bu kısa süreye rağmen Teşrifâtî Hasan Efendi, Ahmed Vasıf Efendi'nin ayrılmasından (Temmuz 1787) ordunun İstanbul'a gelişine kadar gelişen olayları kaydetmiştir. Bu konuda ona ait olan tarîhi kayıtlar olduğu ve neşrinin hazırlanmakta olduğu bazı kaynaklardan anlaşılmaktadır.[694]

Mehmed Emin Edîb Efendi (ö. 1216/1802-3) Osmanlı İmparatorluğu vekâyi'nüvisleri arasında devlet tarafından vazifelendirilen isimlerden biridir. Teşrifâti Mehmed Emin Edîb Efendi, Midilli Nazırı Ali Bey'in oğludur. Edib isminin mahlası olduğu düşünülmektedir. Çeşitli bürokratik görevlerde devlet tarafından görevlendirilmiştir. Vekâyinüvisliğinin yanı sıra Teşrifât Halifeliği, Teşrifâtçı Vekilliği, Kütâhya'da Asker Sürücülüğü, asâleten Teşrifâtçılık görevi, Haremeyn Mukâtaacılığı görevlerine getirildiği bilinmektedir. Teşrifâtî Mehmed Emin Edîb Efendi'nin bürokratik kişiliğinin yanı sıra edebiyatla uğraştığı bilinmektedir. Târih-i Edib olarak bilinen tarihyazıcılığı örneğinden başka Divanı[695], Mevlîdi ve ahlâk üzerine kaleme kaldığı Ravzatü'l-Hikem fî Ahlâki'l-Ümem (Milletlerin Ahlâkı Üzerine Hikmet Bahçeleri) adlı edebî/ahlâkî eserleri vardır. Ayrıca târih düşürme

---

692 Ahmet Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr,** Haz. Mücteba İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, ss. XLVIII-LIV. (İlk Baskısı 1978'dir)

693 Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 37.

694 Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 118; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 398; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 459-460; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 37-38.

695 Muhittin Eliaçık, **Vak'anüvis Mehmed Emîn Edîb Dîvânı,** Konya; Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, 2010.

konusunda bazı örnekleri ortaya koymuştur.[696] Mehmed Emin Edîb Efendi, iki kez bulunduğu Rikâb vekâyinüvisi görevinde 1202-1203 (1788-1789) ve 1203-1207 (1789-1792) olaylarını kayda geçirmiştir. Verilen tarihleri içeren bu vekâyinüvisin eserinin ismi Târîh-i Edib (Edib Târihi) olarak bilinmektedir.[697]

Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet tarafından görevlendirilen vekâyinüsvislerinden biri de Halil Nuri Bey'dir. (ö. 1213/1799) Halil Nuri Bey, Sadrazamlık görevinde bulunan ve bir dönem Cidde Valisi olan Naili Abdullah Paşa'nın torunu, Feyzullah Şakir Bey'in oğlu ve Mehmed Nebil Efendi'nin babasıdır. Şeyhü'l-İslam Reis-zâde Mustafa 'Âşir Efendi'nin damadı da olan Halil Nuri Bey, genç yaşlardan itibaren bürokrasinin içinde yükseldi. Hacegânlık makamına geldi. Top Arabacıları Kâtibi, Âmedî Halifesi, Maliye Tezkirecisi ve Küçük Ruznâmçeci oldu. Bu görevlerde bulunduktan sonra Halil Nuri Bey, 1213/1799'da vefat ettiğinde Eyüb'de Feridun Bey Türbesi kapısının sağ tarafında şair-i meşhur Kanî Efendi yakınına defnedilmiştir. Halil Nuri Bey'in vekâyinüvislik kayıtları olan tarih eserinden (Tarih-i Osmânî veya Târih-i Nûrî)[698] başka bir divanı ve III. Selim Dönemi'ne ait olan bir kanun derlemesi vardır.[699] Belâgat kurallarını

---

[696] Teşrifâti Edib Mehmed Emin Efendi'nin biyografisi için verilen kaynaklara bakınız. **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, I. Cild 1308, sf. 317; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 58-60; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 63; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 23; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 363; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 132; Sait Yavuz, *"Edib Mehmed Emin"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, c. 10, sf. 422-423; Muhittin Eliaçık, **Vak'anüvis Mehmed Emîn Edîb Dîvânı,** Konya; Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, 2010, ss. 17-66.

[697] Mehmed Galib, *"Vak'anüvis Teşrifâti Edib Efendi –Selim-i Sâlis'in Bazı Evâmir-i Mühimmesi–"*, Târih-**i Osmanî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, Cüz' 7-12, İstanbul; Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, ss. 500-504; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 119-120; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 398-399; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, sf. 460; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 38; Muhittin Eliaçık, **Vak'anüvis Mehmed Emîn Edîb Dîvânı,** Konya; Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, 2010, ss. 25-27.

[698] Vak'anüvis Halil Nuri Bey, **Nûrî Târihi**, Haz. Seydi Vakkas Toprak, II-2. Dizi, Sayı: 5, Ankara; TTK Basımevi, 1. Baskı, 2015.

[699] Halil Nuri Bey'nin biyografisi için verilen kaynaklara bakınız. **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, IV. Cild 1315, sf. 590; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 59-60; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**,

içeren ve Telhisü'l-Miftâh adlı eserin tercümesi olan *Matla'u'n-Nur* adlı eserin Halil Nuri Bey'e olduğu üzerine yakın zamanda bir çalışma da yapılmıştır.[700] Halil Nuri Bey Sadullah Enveri'den sonra vekâyinüvislik görevine getirilmiştir. 1209-1213/1794-1799 döneminin tarihî olaylarını yazmıştır. Altı ciltlik eserine devrin hadiselerini yazdığı gibi bazı ocakların o zamanlar tanzim olunan nizâmlarını da bu esere eklemeyi ihmâl etmemiştir. Ahmed Cevdet Paşa tarafından da geniş ölçüde eserinde kullanılmıştır. Ayrıca bu eser bu çalışmalarda yer yer diğer kaynaklarla mukâyese ve tenkîd edilmiştir. [701]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Es-Seyyid (Muvâkkıt-zâde) Mehmed Pertev Efendi (ö. 1222/1807)[702] ve daha sonra ise Es-Seyyid Ömer Âmir Bey[703] devlet tarafından görevlendirilen vekâyi'nüvisler arasında bulunmaktadır. Her iki vekâyinüvis ise çeşitli nedenlerden dolayı kısa sürede bu görevde kalmışlardır. Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu, bu vekâyinüsvislerin görevde bulunduğu süreci makalesinde şu şekilde anlatmaktadır: *Vekâyinüsvislikte Vâsıf'a halef olan âmedî hulefâsından Pertev, Safer-Receb 1222 (Nisan-Eylül 1807) arasında orduda bulunmuş, fakat*

---

haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 156-157; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 23; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 351-352; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 282; Mehmet İpşirli, *"Halil Nuri"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, c. 15, sf. 321-323; Seydi Vakkas Toprak, *"Bir Osmanlı Vakanüvisi ve Mezartaşı Kitâbesi"*, **Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi**, Mayıs-Haziran 2013, Konu: 3, ss. 39-51.

[700] Murat Aytekin, **Vak'anüvis Halîl Nûrî'nin "Matla'u'n-Nur" Adlı Telhis Tercümesi**, Dan. Prof. Dr. Abdulkadir Gürer, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara, 2006, ss. 106-134.

[701] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 121; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 399; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 38.

[702] Es-Seyyid Mehmed Pertev Efendi'nin biyografisi için bakınız. **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, II. Cild 1311, sf. 38; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 63-65; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 66-67; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 33; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 367; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 263.

[703] Es-Seyyid Ömer Âmir Bey'in biyografisi için bakınız. **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, III. Cild 1315, sf. 292; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 64-66; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 67; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 368-369; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 286.

Silistire'de hastalanıp Edirne'ye dönüşte vefât etmiş olduğundan hizmet, orduda âmedci olarak bulunan Es-Seyyid Ömer Âmir Bey'e (ö. 1230/1815) verilmiş (19 Şa'ban 1222/22 Ekim 1807) ise de kendisi, gece gündüz işret yüzünden dünyayı görecek halde olmadığından üç buçuk ay sonra istifa etmiştir. Gerek Pertev, gerek Âmir'in orduda bulunduğu sırada İstanbul'a bir vekil tâyini an'anesi ihmal edildiği gibi, bu istifâ ile Rikâb vekâyi'nüvisliği yanında ordu hizmeti boşaldığından vekâyi'nüvislik asâleten, İstanbul'da müderrislerden Antebli Ahmed Âsım Efendi (ö. 9 Safer 1235/8 Ocak 1808) teklif olunmuştur.[704] Görüldüğü üzere çeşitli nedenlerden dolayı vekâyinüvislikten ayrılmak zorunda kalan bu tarihyazıcılarının yazdıkları kendilerinden sonra gelen Mütercim Asım Efendi'ye kalmıştır. Bu görevlendirmeyle kısa süreli faaliyette bulunan iki vekâyi'nüvisten sonra vekayinüvislik müessesesi Osmanlı İmparatorluğu'nda bir şekilde devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vekâyinüvisliği devlet tarafından getirilen diğer tarihyazıcısı ise *"Mütercim"* unvanıyla bilinen 'Ayıntâblı (Antebli) Ahmed Asım Efendi'dir. (ö. 1235/1819) Ahmed Asım Efendi, Antep'te dünyaya geldi. Eş-Şeyh Osman Es-Semerkândî'nin soyundan gelen Şair Husûlî Efendi dedesi, Antep Şer'iyye Mahkemesi Başkâtibi ve âlim Mehmed Cenânî Efendi ise babasıdır. Nâzmü'l-Leâl yazarı Şeyh Ahmed Şihâbî Efendi ve Çarpınlı hattat Şeyh Ahmed Efendi gibi okumuş yazmış kimselerin aile efradında bulunması da Ahmed Âsım Efendi'nin yetiştiği kültür iklimini göstermesi bakımından önemlidir. O yüzden bu tarih yazarı, Antep'te Arapça, hat ve din ilimleri konusunda önde gelen isimlerden iyi derecede eğitim almıştı. Daha sonra Antep Mahkemesi Kalemi'yle başlayan bürokratik hayattaki yaşamı, Antep Mukataası Mutasarrıfı Battal-zâde Nuri Paşa'nın divan kâtipliği ile devam etti. Sarayla sürtüşme yaşayan Mehmed Nuri Paşa'nın idâm hükmü kararından sonra Antep'te Âhmed Asım Efendi çok sıkıntı çekti. Sarayla yerel eşrâfın kavgasından o da çok fazla maddî ve manevi zarar gördü. Bu yüzden Kilis'e kaçan Ahmed Asım Efendi, sekiz ay burada sığınmak zorunda kaldıktan sonra ailesini Antep'te bırakarak kendisi İstanbul'a gitti. (O kadar ki kütüphanesi

[704] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 124; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 400; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 460; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 38.

yağmalandığı için çok üzülmüştü.) Hayatındaki asıl kırılma III. Selim'e *Tıbyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-i Kâtı'* adlı Farsçadan yaptığı tercümesini sunmasıydı. Bu tercüme sayesinde hem bürokratik bazı makamlara (sefâret vekâyi' tahriri ve nâme-nüvislik, müderrislik ruûsu) kavuştu hem de bazı maddi imkânlara sahip oldu. Hatta ev sahibi bile olmuştu. Fakat evi çıkan bir yangın sonucu önemli ölçüde zarar gördü. Bir ara Hicaz'a gidip geldikten sonra dahi İstanbul'da sıkıntı çekmeye devam etti. Daha sonra III. Selim ile II. Mahmud'dan yardım gördü. Çeşitli müderrislik görevlerinden sonra Selânik Kadılığı yaptı. 9 Safer 1235/27 Kasım 1819'da vebadan öldü. Karacaahmet Mezarlığı'nda Harmanlıktan Miskinler'e giden yolun sağ tarafındaki set üzerine defnedildi. Ahmed Asım Efendi'nin *Mütercim* lakabı sözlükçülüğünden ileri gelmektedir. Edebî ve ilmî yönünü ailesinde kazanmaya başlayan Mütercim Ahmed Âsım Efendi şu eserleri kaleme almıştı: Tıbyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-i Kâtı' (Farsçadan)[705], El-Okyânûsu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kamûsu'l-Muhit (Arapçadan)[706], Tuhfe-i Âsım[707] (Arapçadan manzûm sözlük), Târih-i Asım (vekâyi'nüvislikten), Merâhu'l-Meâli fî Şerhi'l-Emâli, Terceme-i Siyer-i Halebî, Makale-i İstibsâr-âmiz de Beyân-ı Âmeden-i İngiliz (İngilizlerin İstanbul'a gelişi), Terceme-i Mazharu't-Takdîs bi-Hurûci'l Fransis (Abdurrahman b. Hasan el Ceberti'nin Napolyon'un Mısır'ı işgâlini anlatan eseridir. Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa'nın Napolyon ve Mısır konusunda kullandığı kaynaklardan biridir.).[708]

---

[705] Ahmed Asım El Ayıntâbî, **Tıbyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-i Kâtı',** İstanbul, 1214 (1799); Âsım Efendi, **Tıbyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-i Kâtı',** İstanbul; Bulak Matbaası, 1252 (1836-1837); Ahmed Asım El Ayıntâbî, **Lügât-ı Burhân-ı Katı'**, Matbaa-i Osmaniyye, 1302 (1885); Mütercim Asım Efendi, **Burhân-ı Katı**, Haz. Mürsel Öztürk,-Derya Örs, Ankara; TDK, 733, 2000.

[706] Ahmed Âsım El Ayıntâbî, **Kamus Tercümesi (El-Okyânûsu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamûsu'l-Muhit),** Matbaa-i Bahriyye, c. 1, 1304; c. 2 1305; Mütercim Ahmed Âsım Efendi, **Kamûsu'l-Mûhit Tercümesi,** Edi. Mustafa Koç-Eyyüb Tanrıverdi (Edi.),Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013. (6 Cilt olarak hazırlanmıştır.). Bu eser Ebu İshâk İbrahim İbn Ali Bin Yusuf El Şirâzî (Firûzabadî)'nin Arapça sözlüğüdür.

[707] Ahmed Asım El Ayıntâbi, **Tuhfe-i Âsım,** İstanbul; Bulak Matbaası, 1254; Dursun Ali Türkmen**, Mütercim Âsım Ahmed Efendi ve Tuhfe-i Âsım,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1995.

[708] Mütercim Ahmed Âsım Efendi'nin biyografisi için bakınız. **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, III. Cild 1315, sf. 283; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 65-68; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 67-69; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1333 (1918), Cild 1, sf. 375-377; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 369-370; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 268-269; Mustafa S. Kaçalin, *"Mütercim Âsım Efendi"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, c. 32, ss. 200-202.

Mütercim Ahmed Âsım Efendi, 9 Zilkade 1222'de (8 Ocak 1808) vak'anüvis olmasına rağmen 1806'dan itibaren vekâyi'ini yazmaya başladı. Zaten 1807'den itibaren vekâyinüvislik müessesesi için ismi geçen en önde gelen isimdir. Ayrıca ordudaki olayları yazmak için Ali Raif Efendi göreve getirilmiştir. Bu notlar daha sonra Köse Mustafa Necib intikâl ediyordu. Mütercim Âsım Efendi ise ilk olarak seleflerinin (Mehmed Pertev Efendi- Ömer Âmir Bey) yazmadığı dönemin olaylarını yazmaya başladı. 1218/1219'dan 1221'e kadar ortaya çıkan olayları yazdığı kayıtlarının önemli bir kısmı Alemdâr Mustafa Paşa Vak'asında yandı. Daha sonra tekrar tarihî olayları yazmaya başlayan Mütercim Asım Efendi, 1218-1221 dönemini yazmaya başladı. Daha sonra iki cilt ve yirmi beşer cüzden oluşan iki cilt daha sunduğu, bunlardan ilkinin 1221 bakıyyesiyle 1222 vekâyi'inden bir kısmını içerdiği, ikincisinin ise 1222 bakıyyesinden II. Mahmud'un cülûsüne kadar vekâyi'i ele aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca çok daha sonraları Ceride-i Havadis matbaasında basılan Târih-i Âsım için bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Genel olarak bakılırsa; Târih-i Âsım hicri 1218-1224 yani milâdî olarak 1804-1809 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır.[709] Ahmet Cevdet Paşa'nın da çok sık atıf yaptığı Kethüda Sait Efendi Tarihçesi'nden naklen 1787-1792 harbini, asker ocaklarına verilen nizâmları, Fransızların Mısır'ı istilası ve devletin Rusya ve İngiltere olan ilişkileri daha çok ilk ciltte anlatmıştır. İlk cilt daha çok III. Selim sonuna kadar gelişen olayları anlatır. İkinci cilt ise Kabakçı Mustafa İsyanı, III. Selim'in hal'i, IV. Mustafa'nın saltanatı ve II. Mahmud'un cülûsu vak'alarını içermektedir. Yazdıkları müsveddelerse daha sonra Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi'ye ve Ahmed Cevdet Paşa'ya tarihî kayıtlarında kullanılmak üzere intikâl etmiştir.[710] Sonuç olarak Mütercim Ahmed Âsım Efendi sadece vekâyi'nüvis olarak değil; aynı zamanda Osmanlı (Türk)

[709] Mütercim Âsım Efendi, **Âsım Târihi (Târîh-i Âsım),** İstanbul; Ceride-i Havadis Matbaası, 1284, İki cilt; Mütercim Ahmed Asım Efendi, **Âsım Efendi Târihi –Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809-,** Hazırlayan: Ziya Yılmazer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, İki Cilt.

[710] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 124-125; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 400; Mustafa S. Kaçalin, *"Mütercim Âsım Efendi"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, c. 32, ss. 200-201. Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 38-39.

Edebiyatı Târihi'nde önemli bir yere sahiptir. Bunu anlamak için Mütercim Ahmed Âsım Efendi hakkında yapılan tezlere bakmak bile yeterli olacaktır.[711]

Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi (1 Muharrem 1242/ 5 Ağustos 1826) Osmanlı İmparatorluğu vekâyi'nüvisleri arasında devlet tarafından vazifelendirilen isimlerden biridir. Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmese de 1184'de (1770-71) İstanbul'da doğduğu tahmin edilmektedir. Medine-i Münevvere Mollası Esbâk Şâni-zâde Mehmed Sadık Efendi'nin oğludur. Gerekli eğitimini aldıktan sonra 1208'de (1793-1794) müderris, 1230 Muharremi'nde (1814-1815) Eyüp Kadısı, 1230 Saferinde (1815) vak'anüvis oldu. 1238 Muharremi'nde (1822) Mekke payesi verildi ve vezir müftüsü oldu. 1240 Saferinin on beşinde (9 Ekim 1824) 'azl olundu. 1242 Saferinde (1826) Yeniçeri Ordusunun kaldırılışında Bektaşiliğe meyli olduğu ileri sürülerek Tire'ye bir grup âlimle sürüldü. Müteakiben af fermanı ve geri dönmesi Padişah tarafından istendiyse de yanlış anlaşılmadan dolayı kalp krizinden (inşikâk-ı kalp; sekte-yi kalp) 1 Muharrem 1242/5 Ağustos 1826'da vefât etmiştir. Mezarı kışla civarında Eşraftan Ali Paşa merhumun konağının karşısındaki Müslüman mezarlığına defnedilmiştir. Tıp ilminde söz sahibi olmasının yanı sıra güzel sanatlara ve edebiyata ilgisi vardır. Elsine-yi Selâseyi (Arapça-Farsça ve Türkçe) bildiği gibi Latince, Rumca, İtalyanca, Fransızcayı da bilmektedir. Hoca İshâk, Hüseyin Rıfkı, Kethüdâ-zâde Mehmed Arif, Müneccimbaşı Osman Sâib, İsmail Ferruh gibi isimlerle birlikte III. Selim ve II. Mahmud Döneminin önde gelen âlimlerindendir. İçinde tercüme kitaplar olmak üzere tıp, tarih, matematik, fıkıh ve askeriyye on altı eseri vardır: Târîh-i Osmânî, Kavâninü'l-Asâkiri'l-Cihâdiye, Usûl-ı Sâkk, Tenbihât-ı Hükümrân-ı ba-Askerân, Tanzim-i Piyedegân ve Süvariyân, Mirâtü'l-Abdân fî Teşrih A'zâ'ü'l-İnsan, Kânuni'l-Cerrâhîn, Mi'yârü'l-Ettibâ, Istılahât-ı Ettibâ, Müfredât-ı Eczâ-yı Tıbbıîye, Mürekkebât-ı Eczâ-yı Tıbbıîyye, Usûlü't-Tıbbıîyye, Usûl-i Hisâb, Usûl-ı Hendese,

[711] Dursun Ali Türkmen**, Mütercim Âsım Ahmed Efendi ve Tuhfe-i Âsım,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1995; Numan Yazıcı, **Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi (Hadis İlimleri Yönünden Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1999; İlyas Karslı, **Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügâtçılığındaki Yeri,** Yayınlanmamış DoktoraTezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000; Yaşar Zorlu, **Mütercim Ahmed Âsım'ın Osmanlı Toplumuna ve Yenileşmeye Bakışı,** Yayınlanmamış DoktoraTezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004. Daha fazla örnek tez verilebilir.

Cebir-Mukâbele ve Tarifât-ı Sevâhil-i Derya.[712] Mütercim Ahmed Âsım Efendi'nin 9 Safer 1235/27 Kasım 1819 vebadan ölmesinden dolayı vak'anüvisliğe Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi 15 Ocak 1819'da getirilmiştir. Selefinin 12 yıllık kayıtlarını da tarihi kayıtlarına ekleyen bu vekâyinüvis 1223'den 1236 yılının sonuna kadar (1808-1821) gelişen olayları yazmıştır.[713] Bu çalışmanın ilk baskıları dört cilt olarak basılmışsa da yakın zamanda iki cilt halinde Şâni-zâde Târihi Latin harflerine çevrilerek Türkçe olarak basılmıştır. Ayrıca Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi hakkında bazı tezler ve çalışmalar yapılmıştır.[714]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi'nin yerine vekâyi'nüvis olarak görevlendirilen tarihyazıcısı Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esâd Efendi'dir. (ö. 1264/1848) Sahhâflar Şeyhî-zâde Mehmed Esâd Efendi, 18 Rebiü'l-Evvel 1204'te (6 Aralık 1789) İstanbul'da Ayasofya yakınlarında bir evde doğsa da ailesi Malatya'nın Arapkir kazasına bağlı Nerdübanlı köyündendir. (Hatta Seyyid Battal Gazi'nin amcası Hüseyin Gazi'ye kadar soyu götürülmektedir. Seyyid unvanı oradan gelir.) Aile 1738'de İstanbul'a göçmüştür. Babası Hacı Ahmed Bin Abdullah Efendi, Mekke Kadılığı'na yükselecek kadar eğitim almıştır. Bu

---

[712] Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi'nin biyografisi için bakınız. **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, III. Cild 1315, sf. 479-480; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 67-72; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 69-72; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1333 (1918), Cild 1, sf. 221-222; Bursalı Mehmed Tahir, **Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuârâ, Müverrihîn ve Ettibâ'nın Terâcim-i Ahvâli,** İzmir; Keşişyan Matbaası, 1324, ss. 177-180; Bursalı Mehmed Tahir, **Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Udebâ, Şuârâ, Müverrihîn ve Ettibâ'nın Terâcim-i Ahvâli,** Haz. M. Akif Erdoğdu, İzmir; Akademi Kitabevi, 1994, sf. 94-95; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 375-377; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 268-269; Ziya Yılamzer, *"Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, c. 38, ss. 334-336.

[713] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 124-125; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 401; Ziya Yılamzer, *"Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2010 c. 38, ss. 335-336; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 39.

[714] **Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, Târîh-i Şânî-zâde,** İstanbul; Ceride-i Havadis, 1284. (1867-1874) Verilen tarihler arasında dört cilt olarak basılmıştır. **Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi 1223-1237/1808-1821],** Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 63, 2008, 2 cilt. Örnek tez çalışması için bu dipnotta verilen esere bakınız. Çetin Aykurt, **Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Doktora, Ankara, 1999; Halil İbrahim Erol, **Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin Tarih Anlayışı**, Dan. Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2010. Örnekler arttırılabilir.

eğitimi sırasında bir yandan kitap satışıyla ilgilendiği için Sahhâflar Şeyhî olmuştur. Mehmed Esâd Efendi'nin lakabı ve unvanı da buradan gelmektedir. Babasıyla 1804'de Mekke Kadılığı için giderken Bahrü'l-Ahmer (Kızıldeniz)'de bulunan Bahrü'ş-Şâb (Şab Denizi) mevkiinde gemi batmıştır. Babası ölürken Mehmed Esâd Efendi bu kazadan kurtulmuştur. Daha sonra iyi bir eğitim alan bu zât müderrisliğe kadar yükselmiştir. Vekâyinüvislik, Ordu-yı Hümâyun Kadılığı, Takvim-i Vekâyi' başyazarlığı ve Takvimhâne Nazırı, Anadolu ve Rumeli payesi, İran elçiliği, Meclis-i Vâlâ Âzâlığı, nakıbü'l-eşrâflık, Karantina Müdürlüğü, Maarif-i Umumiye Nazırlığı, Meclis-i Maarif Reisliği gibi Osmanlı bürokrasisi içinde birçok resmi görevde yer almıştır. 4 Safer 1264/11 Ocak 1848'de ise vefat etmiştir. Mezarı Ayasofya yakınlarındaki Yerebatan'da inşa edilmiş olan Kütüphanesi'nin bahçesinde bulunmaktadır. Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid Dönemi âlimlerinden olan Mehmed Esâd Efendi edebî yönüde üst düzeyde olan bir insandı. Elsine-i selâseye (Türkçe-Arapça-Farsça) vakıf olmakla beraber yazdığı eserlerden bazıları ise şunlardır: Târih, Üss-i Zafer, Teşrifât-ı Kadîme[715], Sefernâme-i Hümâyun, Âyâtü'l-hayr, Münşeât, Bağçe-i Safâ-endûz[716], Nasrun Aziz, Ahvâl-ı Tunus, Pend-nâme[717], Delailü Nübüvveti Nebiyyinâ, Mesih-i Ricl ve Mesh-i Huf, Şahidü'l-Müverrihîn, El-Virdü'l-fî Şerh-i Tecvid[718], Terceme-i Müstezref ve Divan[719]. Ayrıca bazı risaleleri de kaleme almıştır.[720] Şâni-zâde Mehmet 'Atâ'ullah Efendi, vak'anüvislikten azl

[715] **Es'at Efendi ve Teşrifât-ı Kadime,** İslam Medeniyeti Mecmuası, c. 4, sa. 3, İstanbul; Dilek Matbaası, 1980 (45 sayfa ayrı basım); Esad Efendi, **Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)**, İstanbul; Tercüman Yayınları, 1979, 170 sayfadır; Sahhâflar Şeyhi-zâde Mehmed Esâd Efendi, **Teşrifât-ı Kâdime**, İstanbul; Çağrı Yayınları, 1999, 144 sayfadır; Serdar Soyluer (Haz.) ve diğerleri, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrifat: Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifât-ı Kâdimesi**, İstanbul; Okur Kitaplığı, 2013, 336 sayfadır.

[716] Rıza Oğraş (Haz.), **Esad Efendi ve Bağçe-i Safâ-endûz** –İnceleme, Tenkitli Metin –Dizin, Burdur, 2001.

[717] Mehmet Arslan, *"Divan Edebiyatında Nasihât-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vaka'nüvis Es'ad Efendi'nin Pend-nâmesi"*, **Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri**, 4, Sivas, 2004, ss. 5-80.

[718] Sahhâflar Şeyhi-zâde Mehmed Esâd Efendi, **El-Virdü'l-fî Şerh-i Tecvid,** İstanbul, 1264; 1276; 1298.

[719] Fatih Aydoğan, **Sahaflar Şeyhî Es'âd Efendi Divanı**, Kılıç, Dan. Prof. Dr. Filiz Kılıç, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, XI+324 Sayfa, 2003.

[720] Sahhâflar Şeyhi-zâde Mehmed Esâd Efendi'nin biyografisi için bakınız. **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, I. Cild 1308, sf. 339-340; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 79-91; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 80-88; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild III, sf. 24-26; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 384-386; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 242-243; M. Münir Aktepe, *"Es'ad Efendi"*, **İslam Ansikloepdisi**, Millî Eğitim

edildikten sonra onun yerine Sahhâflar Şeyhi-zâde Mehmed Esâd Efendi, 15 Safer 1241'de (29 Eylül 1825) devlet tarafından getirildi. Bu görevi sırasında kaleme aldığı eserinin ismi Târîh-i Es'âd (Es'âd Tarihi) olarak bilinmektedir. Bu eser iki cilt olmakla beraber Muharrem 1237-Zilhicce 1241 yani Ekim 1821-Temmuz 1826 tarihleri arasındaki olayları kapsamaktadır. Dâhiliye kâtibi Abdürezzak Bahir Efendi ikinci cilt için bir zeyl ve haşiye yazmıştır.[721] Yakın zamanda ise tek cilt olarak; fakat iki cildi ihtiva eden bir Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi basılmıştır.[722] Sahhâflar Şeyhi-zâde Mehmed Esâd Efendi'nin kendi yazdığı tarihi gibi önemli olan diğer eseri ise Üss-i Zafer'dir. Bu eser 1826'da II. Mahmud tarafından yeniçeriliğin kaldırılışını (Vak'a-i Hayrîye) farklı açıdan anlatması bakımından Osmanlı tarihi ve Osmanlı tarihyazıcılığı için üzerinde durulan eserlerden biridir.[723]

Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esâd Efendi'den sonra sırasıyla Recâî Mehmed Şakir Efendi ve Âkif Paşa-zâde Nâil Mehmed Bey (ö. 11 Şubat 1855) vekâyi'nüvis olarak tâyin edilmiştir. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvisliği ilmiye sınıfının üç önemli isminden sonra (Mütercim Asım, Şanizâde Ataullah ve Sahhâflar Şeyhî-zâde Mehmet Esat Efendi) tekrar kalemiyeye (bürokrasiye) geçmiştir. Fakat bu geçiş kısa süreli olacaktır. Recâî Mehmed Şakir Efendi ise 1218/23.04.1803'de İstanbul'da doğmuştur. Tabhane-i Amire Müdürü olmuştur. Hattatlık yönü de vardır. Mücellitlik (ciltçilik) işini de bilmekteydi. M. Orhan Bayrak *Osmanlı Tarihi Yazarları* adlı çalışmasında Maarif Nazarı Recaizâde Mahmud Ekrem ile yazar Recâizâde Celal'in babası ve yazar Ercümend Ekrem Talû'nun büyük babası olduğunu yazmaktadır. Maadin kaleminde memurluk, Divan

---

Bakanlığı, c. IV. Sf. 363-365; Ziya Yılmazer, *"Es'ad Efendi, Sahhâflar Şeyhizâde"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. 11, ss. 341-345; Ali Emre Özyıldırım, *"Nedim'in Meşhur Beytine Vakanüvis Es'ad Efendi'nin Şerhi"*, **Türkoloji Dergisi**, 2002, c. 15, s.1, s.139-143; *"Esâd Efendi"*, **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi, 2003, c. III, sf. 423-424.

[721] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 127-128; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 403; Ziya Yılmazer, *"Esad Efendi, Sahhâflar Şeyhizâde"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. 11, ss. 342; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 39.

[722] Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esâd Efendi, **Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi,** Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; OSAV, 2000, C+896 sayfadır.

[723] Es'ad Efendi, **Üss-î Zafer,** İstanbul, Matbaa-i Âmire (Takvimhâne, Osman Sâib Efendi idaresinde), 1243; Es'ad Efendi, **Üss-î Zafer,** Matbaa-i Süleyman Efendi, 1293; Es'ad Efendi, **Üss-î Zafer –Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dâir-**, haz. Mustafa Arslan, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 2005; *"Sahhaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi, Portrait des Janissaires",* Traduit de Turc par A. P. Caussin de Percavel, **Nouvelles Annales des Voyages**, 63=3e série, 1834, pp.116-119.

kâtipliği, Maarif Meclisi Üyeliği, Bosna ve İşkodra kapı kethüdalığı görevinde bulundu. Aynı zamanda Takvim-i Vekâyi'nin muharrirliğini yapmıştır. 22 Kasım 1874'te 71 yaşında ölen bu vekâyinüvisin mezarı İstanbul'da Eyüb Sultan'da Bostan İskelesi Sokak'ta İmârethâne karşısındadır.[724] Âkif Paşa-zâde Nâil Mehmed Bey, Hariciye Nazırlığı yapan ve aynı zamanda yazar olan Akif Paşa'nın oğludur. Nazırlık, Amedî halifeliği, Takvimhâne nâzırlığı ve Meclis-i Vâlâ Âzâsı görevlerinde bulunmuştur. Âkif Paşa-zâde Nâil Mehmed Bey, 23 Cemâziye'1-Evvel 1271'de (11 Şubat 1855) İstanbul'da ölmüştür ve Eyyûb'de Karakol-hâne karşısına defnedilmiştir.[725] Her iki vekâyi'nüvis devlet tarafından tarihyazıcılığı için görevlendirildiyse de arkalarında yazılı bir tarih eseri bırakmamışlardır.[726]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Recâî Mehmed Şakir Efendi ve Âkif Paşa-zâde Nâil Mehmed Bey'den sonra vekâyinüvis olarak Ahmed Cevdet Paşa resmen atanmıştır. (ö. 3 Zilhicce 1312/26-28 Mayıs 1895) Ahmed Cevdet Paşa 13-14 Receb 1238/26-27 Mart 1823'de bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Lofça kasabasında doğmuştur. Asıl adı Ahmed olup Cevdet ismini daha sonra İstanbul'da öğrenim gördüğü yıllarda şâir Süleyman Fehim Efendi'den almıştır. Babası kasabanın ileri gelenlerinden Hacı İsmail Ağa, annesi Ayşe Sünbül Hanım'dır. Aslen Kırklarelili olan aile daha sonradan Lofça kasabasına yerleşmiştir ve ailesi Yularkıranoğulları olarak çevrede tanınmaktadır. İlk eğitimini Lofça'da alan Ahmed Cevdet Paşa, daha sonra İstanbul'da eğitimine devam etmiştir. Çok iyi derecede medrese eğitimi görmüştür. Hem lisan öğrenmiş (Arapça, Farsça, Fransızca ve

---

[724] Recâî Mehmed Şakir Efendi'nin biyografisi için bakınız. Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 90-112; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 88-103; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 386; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 298;

[725] Âkif Paşa-zâde Nâil Mehmed Bey'in biyografisi için bakınız. Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 111-112; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 103; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 271; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 298.

[726] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 129-130; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 402; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, sf. 460; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 39.

Bulgarca) hem dinî ilimler konusunda bilgi sahibi olmuş hem de pozitif olarak tanımlanan bilimler hakkında dersler görmüştür. (Örnek olarak geometri, hukuk, mantık gösterilebilir.) Ahmed Cevdet Paşa, müderris ve kadı olduktan sonra Meclis-i Tanzimat Âzâlığı; Adliye, Maarif, Evkâf, Dâhiliye, Ticaret ve Ziraat Nâzırlığı; Halep Maraş ve Bursa Valiliği, Bosna ve Hersek Müfettişliği, Ahkâm-ı Adliye Reisliği, Şurâ-yı Devlet Âzâlığı ve Reisliği, Meclis-i Hazâin Âzâlığı gibi birçok bürokratik ve idâri görevde bulunmuştur. Ayrıca Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye ve benzeri hukuk düzenlenmelerinde etkin rol oynamıştır. Türk edebiyat ve fikir hareketlerinin öncü kadınlarından Fatma Aliye Hanım'ın da babası olan Ahmed Cevdet Paşa, 3 Zilhicce 1312/26-28 Mayıs 1895 tarihinde vefât etmiştir. Mezarı İstanbul Fatih'te Fatih Câmisi bahçesindedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın üzerinde durulması gereken edebî ve ilmî çalışmaları da vardır. Bu çalışmalara örnek olarak şu eserler gösterilebilir: Târih-i Cevdet, Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülefâ[727], Mâ'ruzât[728], Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldun, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye, Tâkvimü'l Edvar, Belâgât-ı Osmâniyye[729], Adâb-ı Sedâd min İlmü'l-Adâb, Miyâr-ı Sedat, Kırım ve Kafkas Târihçesi, Tezâkir-i Cevdet, Kavâid-i Osmaniyye, Beyânü'l-Unvan, Medhal-i Kavâid, Hâtemü'l-Enbiyâ, Hülâsatü'l-Beyân fî Telifü'l-Kur'an, Divân-ı Sâib Şerhinin Tetimmesi, Malumât-ı Nafia, Mecmua-ı Aliyye, Esmâ-i Şerife Şerhi, Mecmua-ı Eş'âr, Hilye-i Saâdet, Eser-i Ahd-i Hamîdî.[730] Ahmed Cevdet Paşa, 1

[727] Ahmed Cevdet Paşa, **Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hûlefâ**, İstanbul, Matbaa-i Osmaniyye, 1308; Matbaa-i Âmire 1312; Der Saadet, Kanaat Kütüphanesi, 1331; Ahmed Cevdet Paşa, **Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hûlefâ,** Ankara; MEB, 1972, 3 Cilttir. Çeşitli şekillerde Latin harfine çevrilmiş baskıları vardır.

[728] Ahmed Cevdet Paşa, **Mâ'ruzât,** Haz. Yusuf Hallaçoğlu, İstanbul; Çağrı Yayınları, 1980.

[729] Ahmed Cevdet, **Belâgat-ı Osmâniyye**, İstanbul; Matbaa-yı Osmâniyye, İkinci Baskı, 1299 [1882]; Ahmed Cevdet Paşa, **Belâgat-ı Osmaniyye**, Haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 2000.

[730] **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, II. Cild 1311, sf. 90-91; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 111-120; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 103-109; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1333, Cild II, sf. 129-132; Fatma Aliye, **Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı**, Der Saadet; Kanaat Matbaası, 1332, 123 Sayfadır; M. Şakir Ülkütaşır, **Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri (1822-1895),** Ankara; Doğuş Matbaası, 1945, 65 sayfadır; Ümid Meriç Yazan, **Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü**, İstanbul; İnsan Yayınları, 3. Baskısı, 1992 [İlk Baskısı: **Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görgüsü**, İstanbul; Ötüken, 1975.] Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 408-413; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 21-24; Yusuf Hallaçoğlu-M. Akif Aydın, *"Cevdet Paşa"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. 7, ss. 443-450; **Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum 9-11 Haziran 1995**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Numara: 232, 2009 (Ölümünün Yüzüncü Yılı); Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmet**

Cemâziye'l-Âhir 1271-25 Şaban 1282 (19 Şubat 1855-12 Ocak 1866) tarihleri arasında vekâyi'nüvislik yapmıştır. Ahmed Cevdet Paşa, Encümen-i Daniş'in oluruyla ve 1188-1241 (1774-1826) yılları arasını yazmak üzere bir yıl önceden bu göreve getirilmiştir. Genel anlamda düşünülürse; geleneksel tarih anlayışıyla modern tarih anlayışını tarihyazımı temelinde birleştirebilen bir târihyazıcısıdır. Ayrıca Tanzimat sürecinin aydınlarından olması bir tarihyazıcısı olarak onun tarihyazımına farklı bir işlev yüklüyordu. [731] Ahmet Cevdet Paşa vesikaları, belgeleri ve evrâkları kullandığı gibi yerli ve yabancı kaynaklar ile sözlü kaynakları da kullanmayı ihmâl etmeyen bir tarihyazıcısıdır. Ayrıca kendisinden önceki Osmanlı tarihyazıcılarının ve vekâyinüvislerinin eserlerinden de önemli ölçüde faydalanmıştır. Özel anlamda ise onun bir tarihyazıcısı olarak ilmî ve felsefî yaklaşımlarını gösterebildiği ve onu daha tanınır hale getirdiği en önemli eserleri ise vekâyinüvislik dönemindeki iki eseridir. Birincisi 12 ciltten oluşan ve çeşitli baskıları da olan Târih-i Cevdet (Târih-i Vekâyi-i Devlet-i 'Aliyye) adlı eseridir. Bu eser devletin bir vekâyinüvis olarak yazmasını istediği dönemi ihtivâ etmektedir. İkincisi vekâyinüvislik yaptığı süre zarfında tuttuğu notlardan oluşan Tezâkîr adlı eseridir. Bu eserin de çeşitli basıkıları bugünlere kadar çeşitli şekilde ulaşmıştır. Ayrıca Ahmed Cevdet Paşa hem kendi müsveddelerini hem de Mehmed Es'ad Efendi'nin 1241-1246 (1825-1830) yılları arasında tuttuğu notları kendisinden sonra gelen vak'anüvise teslim etmiştir.[732]

Cevdet Paşa ve Mecelle, İstanbul; KTB Yayınları, 3, 2013, ss. 8-49; H. Bowen, *"Ahmad Djewdet Pasha"*, **Encylopedia of Islam**, Leiden, c. I, ss. 284-286; Ali Ölmezoğlu, *"Cevdet Paşa",* İslam Ansiklopedisi, MEB, c. III, s. 114-123; **Ahmed Cevdet Paşa Semineri: Bildiriler, 27-28 Mayıs 1985**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986; İsmail Hakkı, **Ondördüncü Asır Türk Muharrirleri: Ahmed Mithad Efendi, Ekrem Bey, Cevdet Paşa,** Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul; 1308; Mustafa Oğuz, **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Konya; Kömen Yayınları, 116, 2014. Kitap ve dergi konusunda örnekler arttırılabilir. Meliha Yıldıran, **Ahmed Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri ve Divançe-i Cevdet, Yayınlanmamış** Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996; Semra Şahin, Ahmet **Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Anlayışı,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2004. Örnekler arttırılabilir. Ahmet Cevdet Paşa hakkındaki tez çalışmaları için Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Öğretim Kurulu Tez Kataloglarına bakınız.

[731] Christoph K. Neumann**, Amaç Tanzimat Araç Tarih,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Meltem Arun, 1999.

[732] Ahmed Cevdet Paşa'nın Târîh-i Cevdet adlı çalışmasının Osmanlı İmparatorluğu döneminde çeşitli baskıları vardır. Bu baskıların matbaa yerleri ve basım tarihleri farklı olmakla beraber tertip farkı da vardır. Örneğin Birinci Baskısı 1270-1301 (1854-1884) arasında basılmıştır. VI. Cildi Tasvir-i Efkâr Matbaası, I-IX. Ciltler Matbaa-yı Amire ve Matbaa-yi Osmaniye'de ve X-XII. Ciltler ise Osman Bey Matbaasında basılmıştır. II. Baskısı 1302-1303(1884/5-1885/6); III. Baskısı ise 1309'da (1891) basılmıştır (İstanbul/Der Saâdet: Dârü'ṭ-Tıbâ'atü'l-'Âmire olarak da geçer.); Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dünday Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984 (6 cilt); Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Haz. Cahid Baysun, Ankara; TTK, 1. Baskı, 1953, 1960, 1963, 1967, 4 Cilttir;

Sonuç olarak Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı tarihyazıcılığı için değişime açık, kendine has üslubu ve tarzı olan bir tarihyazıcısıdır. Bu tespiti anlamak için Mehmed Cemâleddin (Karslı-zâde) Efendi'nin Âyîne-i Zurefâ'daki şu cümlesine bakmak yeterlidir: *Hikmet-i Târih'de 'alleme-i zû-fûnun İbn Haldûn'a hayru'l-halef olmuş bir mütebahhirdir.*[733] (Tarih felsefesinde, her türlü ilim hakkında bilgisi olan İbn Haldun'un en iyi takipçisi kabul edilen bir âlimdir.)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ahmed Cevdet Paşa'dan sonra vekâyi'nüvisliğe Ahmed Lütfi Efendi getirilmiştir. (3 Safer 1325/18 Mart 1907) Ahmed Lütfi Efendi, 1232 (1816) senesinde İstanbul'da doğmuştur. Babası Nalıncı Mehmed Ağa'dır. Eğitim hayatına İstanbul'da Alaca Hamâm Mektebi'nde Kurân-ı Kerim hıfz ederek (Hafız) başlayan bu vekâyinüvis, gerekli dinî ve pozitif ilimleri aldıktan sonra Arap ilimlerini ve Farsça öğrenerek gerekli yeterliliğe ulaştı. Ayrıca Mevleviliğe kendine uygun gördüğü için katıldı. Bu arada kendisine devlet tarafından bazı görevler verilerek bürokrasinin içinde yer aldı. Kâtiplik, Tıbbıye Okulu'nda Türkçe Öğretmenliği, Maarif Meclisi Âzâlığı, Takvim-i Vekâyi' yazarlığı, Rumeli Kazaskerliği, Şura-yı Devlet Âzâlığı gibi önemli pozisyonlarda bulundu. Edebiyata ve sanata ilgisi vardı. Tâlimü'l-Mu'allim, Ta'limü'l-Müte'allim, elli üç bin kelimeye içeren Lügât-ı Kâmûs, Divançe-i Vak'anüvis Ahmed Lütfî[734] ve vekâyi'nüvisliği sırasında on beş cildi tamam olan ve onaltıncı cildi yarım kalmış olan târîh eserini yazdı. 3 Safer 1325/18 Mart 1907'de 92 yaşındayken İstanbul'da vefat etti. Mezarı

Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Haz. Cahid Baysun, Ankara; TTK, 3. Baskı, 1991, 4 Cilt; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 131-133; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 402-403; Zeki Arıkan, *"Târîh-i Cevdet"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, c. 40, ss. 75-77; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 40; Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul; KTB Yayınları, 3, 2013, ss. 34-35; Ayhan Bıçak, *"Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci"*, **Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum 9-11 Haziran 1995**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Numara: 232, 2009, ss. 17-57; Mustafa Oğuz, **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Konya; Kömen Yayınları, 116, 2014, sf. 78-80.

[733] Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 114; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 105.

[734] Münir Aktepe, *"Ahmed Lutfi Efendi"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, c. 2, ss. 97-98; Ahmed Lutfi Efendi, **Divançe-i Vak'anüvis Ahmed Lütfî,** Der Saadet (İstanbul), Mahmut Bey Matbaası, 1302; Özlem Düzlü, **Divançe-i Vak'anüvis Ahmed Lütfî (İnceleme-Metin),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.

İstanbul Aksaray'da Sofular'da Sofular Tekkesi bahçesindedir.[735] 13 Ocak 1866'da Ahmed Cevdet Paşa'ya idarî bir görev (Halep Valiliği) verilmesinden dolayı vekâyinüvislik görevine önemli bir ismin getirilmesi bekleniyordu. Şevval 1282'de bu göreve getirilen Ahmed Lütfî Efendi, hem selefi Ahmed Cevdet Paşa'nın hem de daha önceki vekâyinüsvislerin müsveddelerini kendi yazacağı tarih için aldı. Ayrıca bu vekâyinüvis resmî evrakların ve vesikaların yanı sıra gördüklerini ve duyduklarını da müsveddelerine ekledi. Resmî gazete olan Takvim Vekâyi'nin haberlerini ve ilanlarını çalışmasında kullanmayı ihmâl etmedi. Bu noktada Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun Ahmet Lütfi Efendi'nin şikâyeti üzerinden ortaya koyduğu tesbiti önemldir: *Lütfî Tarihi'nin son ciltlerinde görülen îtinâsızlık ve tashîh bolluğunun vak'anüvisliğe gösterilen alâkasızlık nispetince arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim XV. ciltte yer alan bir şikâyet ifadesi bu hususu teyit eder: Lütfî Efendi, vaka'anüvisin layıkıyla vazife yapması için, sadece arşivlerin kullanılmasının yetmediğini, devlet adamlarının da ona itimât edip esrârı kendisinden saklamamaları gerektiğini; o, vezirliğe muaddil olan kazaskerlik rütbesine erişmiş bulunduğu halde, ayda yılda bir defa, havadis dinlemek için resmî makamlara başvurduğunda hüsn-i kabul görmeyip savuşturulduğunu belirtmekte "hiç aranıp sorulmayan vak'anüvisin işte elinden bu kadar gelebilir" diye müessesenin içine düştüğü hazîn hali açıklamaktadır.*[736]

---

[735] Ahmed Lütfi Efendi'nin biyografisi için bakınız. Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss.120-125; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 109-112; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342, Cild III, sf. 136-137; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 417-419; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 26-27.

[736] Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun bahsettiği pasaj Târih-i Lütfi'de şu şekildedir: *Şu fıkrayı âtîde mütâlâ'a edenler sebebini bilmeyerek, Fakir'e (Ahmet Lütfî Efendi) azv-i kusûr edeceklerine şübhe yoktur. Böyle seri bünü yok sözlerle gayet mühim bir mes'eleyi geçivermiş derler ve hakları da vardır. Çünki Vak'anüvislik hizmetinin vazîfesi Devlet-i Aliyye'nin vukû'ât ve ahvâl-i câriyye-i zamaniyyesinin alâ vukû'ihâ zabt ve tescîliyle ahlâfa mir'at-ı ibret bırakmaktır. Bu vazîfenin icrâsı için vak'anüvîsin devletce mu'temed olarak kendisine ebvâb-ı devâir-i resmiyyenin küşâde bulunması lazımdır. Sâde Hazîne-i evrak'a ve gazetelere müraca'atle iş bitmez; mesâil-i mühimmenin süver-i hakıkıyyesi kulûb-ı erbâb-ı devletde mesturdur. Bu sûretlerin me'âni-yi ledüniyyeleri hazîne-i mezkûreye bırakılan evrakda gayr-i mestûrdur. El-hâsıl söyleyen bilmez, bilen söylemez, kime gidersin, kimden ma'lûmât alırsın. Bulunduğum rütbe sadâret-i ilmiye ki, vezâret rütbesine mu'âdildir, zât-ı me'mûriyyetim ise hüsn-i kabûle ve i'timâda şâyân menâsıb-ı resmiyye ve mühimmeden olduğu hâlde ayda yılda bir kerecik olsun isbât-ı vücûd ile berâber nakdîne-i havâdis deryüzeliği ile arz-ı keşkül-niyâz ma'rizinde evliyâ-yı umûrun mevâkı'-i resmiyyelerine* ***[31]*** *azîmetim vuku'unda, doğrudan doğruya hüsn-i kabûle mazhar olmıyarak, kâh Amedci Efendi ve kâh terceman var gibi sözlerle savuşturulan ve hiç aranıp sorulmıyan Vak'anüvis'in işte elinden bu kadar gelebilir*. **Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi**, haz. Münir Aktepe, Ankara; TTK Basımevi, 1993, c. XV,

Sonunda 1241-1284 (1825-1868) yıllarını içeren 15 ciltlik eserini yazdı.) Daha önce belirtildiği üzere 16. Cildi ise yarım olarak kaldı.)[737] Ahmed Lütfî Efendi'nin eserinin ismi literatürde *Târih-i Lütfî* yani *Lütfi Tarihi* olarak bilinmektedir.[738] Sonuç olarak Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi en uzun süre vekâyinüvislik görevinde kalan tarihyazıcısı ve bürokrattır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun yüzyılının (XIX. yüzyıl) uzun bir bölümünü tarihyazımı olarak nakletmeye çalışması ona diğer vak'anüvisler yanında farklı bir özellik katmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda son vekâyi'nüvis olarak Abdurrahman Şeref Efendi (24 Recep 1343/18 Şubat 1925) kabul edilmektedir. Abdurrahman Şeref Efendi'nin ailesi aslen Safranboluludur ve daha sonra İstanbul'a göçmüşlerdir. Babası Tophane-i Âmire Mümeyyizi Hasan Efendi'dir. 15 Zilkâde 1269'da (6 Ağustos 1853) İstanbul'da doğan Abdurrahman Şeref Efendi, bu şehirde büyümüştür ve eğitimini de yine burada almıştır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Mekteb-i Sultânî'de tarih öğretmenliği, Darü'l-Fûnun'da Devletler Tarihi hocalığı, Mekteb-i Sultânî Müdürlüğü, 3 kez Maarif Nazırlığı, Evkâf Nazırlığı, Posta ve Telgraf Nazırlığı, ayan azalığı gibi görevlerde bulunulmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonra da TBMM'de ikinci devre İstanbul Milletvekilliği yapmıştır. Tarih-i Osmânî Encümeni ve Türk Tarih Encümeni'nde bazı görevler almıştır. Ayrıca her iki kurumun mecmualarında yazıları da yayımlanmıştır. Kızılay'ın Başkanlığını da

---

sf. 19; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 286; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 404.

[737] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 135-136; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 403-404; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, sf. 461; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 39; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 40.

[738] Ahmed Lütfî Efendi, **Târih-i Lütfî**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, c. 1, 1290; c. II, İstanbul; Matbaa-i Âmire 1291; c. III, İstanbul; Matbaa-i Âmire 1292; c. IV-V, İstanbul; Matbaa-i Âmire 129-; c. VI-VII, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1302; (Nâşiri: Yayınlayan) Abdurrahman Şeref Bey, Der Saadet; Sabah Matbaası, 1328; **Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi**, Haz. Ahmed Hezarfan, İstanbul; YKY-Tarih Vakfı, 1999, 1. Baskı, c. I-VIII; **Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi,** c. IX, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1984; **Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi,** c. X, haz. Münir Aktepe, Ankara; TTK Basımevi, 1988; c. XI, Ankara; TTK Basımevi, 1989; c. XII, Ankara; TTK Basımevi, 1989; ; c. XIII, Ankara; TTK Basımevi, 1990; c. XIV, Ankara; TTK Basımevi, 1991; c. XV, Ankara; TTK Basımevi, 1993; M. Münir Aktepe, *"Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi ve Tarihi Hakkında Bazı Bilgiler",* **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi,** İstanbul; Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1981, ss.121-152.

yapan Abdurrahman Şeref Efendi, 24 Recep 1343'de (18 Şubat 1925) Ankara'da vefât etmiştir. Abdurrahman Şeref Efendi'nin mezarı İstanbul Eyüp'de Otak Tepe'deki (Otakçılar) aile mezarlığındadır. Abdurrahman Şeref Efendi'nin kaleme aldığı eserleri ise şunlardır: Târîh-i Devlet-i Osmaniyye[739], Târîh Musâhabeleri (Tarih Konuşmaları)[740], Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye[741], Târih-i Umumî, Târih-i Asr-ı Hâzır, Zübdetü'l-Kısas, Harb-i Hâzırın Menşe'i, Târih-i Lütfî'nin 8. Cildi, Sultan Abdülhamid-i Sânî'ye Dair, Topkapı Saray-ı Hümâyûnu, İlm-i Ahlâk, İstatistik ve Coğrafya-yı Umranî, Memâlik-i Osmâniyye Coğrafyası, Özdemir Osman Paşa.[742] Ahmed Lütfî Efendi vefât ettikten sonra birkaç yıl devlet tarafından vekâyi'nüvis tayin edilmemiştir. Abdurrahman Şeref Efendi, bu birkaç yıldan sonra 28 Rebiü'l-1327'de (19 Mart 1909) vekâyinüvis olarak bu göreve getirilmiştir. Tarihyazıcılığı olarak bilimsel yaklaşımı benimserdi ve determinizmi oldukça önemserdi. Daha çok Meşrutiyet'in ikinci kez ilanından (1908) Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar geçen zamandaki olayları kayda geçirmeye

---

[739] Abdurrahman Şeref, **Târîh-i Devlet-i Osmaniyye**, İstanbul; Karabet Matbaası, 1315, c. 1, (2. Baskı).

[740] Abdurrahman Şeref, **Târîh Musâhâbeleri**, Ankara; Maarif Vekâleti, 1339. Çeşitli sadeleştirilmiş baskıları vardır.

[741] Abdurrahman Şeref, **Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye,** İstanbul; Karabet Matbaası, 1318 (1902); Abdurrahman Şeref, **Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye**, sad. Mehmet Sait Karaçorlu, İzmit; Volga Yayıncılık, 2014.

[742] Abdurrahman Şeref, **Özdemir-Oğlu Osman Paşa**, İstanbul; 1330, 109 sayfadır. Abdurrahman Şeref, **Özdemir-Oğlu Osman Paşa**, Haz. Vehbi Günay, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi**, İzmir, 2011; Abdurrahman Şeref Efendi'nin biyografisi için bakınız. Efdale'd-din, **Abdurrahman Şeref Efendi –Tercüme-i Hâli, Hayat-ı Resmiyyesi ve Hususiyesi–**, İstanbul; Halk Matbaası, 1345 (1927), 38 sayfadır; M. Efdalettin [Tekiner], *"Abdurrahman Şeref Efendi (Biyografisi, Resmî ve Özel Hayatı)"*, Haz. Vehbi Günay, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XXIV, sa. I, Temmuz, 2009, ss. 253-278; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 153-156; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 131-133; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 439-441; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 13-14; Abdükadir Özcan, *"Abdurrahman Şeref"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, c. 1, ss. 422, Mehmet Demiryürek, **Devlet Adamı ve Tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)**, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Târîhi Enstitüsü, İzmir, 1999; Mehmet Demiryürek, **Tanzimattan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925),** Ankara; Phoenix, 2003; Yahya Kemal Taştan, **Abdurrahman Şeref: Yaşadığı Dönem ve Eserleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2004; Nazlı Kozan, **Abdurrahman Şeref Bey'in Eğitim, Din ve Ahlâk Eğitimiyle İlgili Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2011; *"Osmanlı Tarihi Encümeni Reis-i Âlî'si Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Beyefendi Hazretlerine"*, **Târih ve Edebiyat Mecmuası**, Sene: 1, Aded: 2, 30 Nisan 1334 [1918], ss. 21-22.

çalışmıştır.[743] (özellikle 1908-1918 tarihleri arasını) Ayrıca Meşrutiyet'in İlânı, 31 Mart Vak'ası (1909), II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem olayları anlatması bakımından tuttuğu kayıtlar önemlidir.[744] Görüldüğü üzere Abdurrahman Şeref Efendi'yle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda zaman içinde ortaya çıkan bir tarihyazıcılığı geleneği, imparatorlukla birlikte sona eriyordu. Her ne kadar vak'anüvislik önemini daha önceleri kaybetmeye başladıysa da imparatorluğun sonuna kadar biçimsel olarak da faaliyetlerine devam etmişti. Kısacası Abdurrahman Şeref Efendi, dünya tarihinin uzun bir tarihsel sürecinde varlığını sürdüren bir imparatorluğun son vak'anüvisiydi.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî vekâyinüvisler ve bu vekâyinüvislerin tarihî kayıtları belli bir zaman içinde belli şekillerde ortaya çıkmıştır. Kimi vekâyinüvisler vefat etmiş, kimileri azledilmiş kimileri istifa etmiş kimileri de görevini yerine getirememiş olabilir. Kimi tarihi kayıtlar müsvedde halinde kalmış kimi kayıtlar yanmış kimi kayıtlar da birer esere dönüşmüş olabilir. Kimi tarihi kayıtlar bir seneyi, kimi kayıtlar beş seneyi kimi kayıtlarda yaklaşık yarım asrı içerebilir. Fakat ne olursa olursa, Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli gerekçelerle bir arayışın da ifadesi olan vekâyinüvislik hem bir tarihyazıcılığı hem de bürokratik bir müessesenin kendini somut olarak ortaya koymasıydı. Tam oturmamış olabilir ya da pratik amaçlar bakımından istenilen nitelikte olmayabilir. Belki de bazı yaklaşımlara göre modern tarihyazıcılarının beklentilerini ve isteklerini karşılamayadabilir. Fakat tarihyazıcılığı açısından kendi bağlamı içinde veya belli bir zaman sürecinde belli bir süreklilik oluşturabilecek kadar sınırları olan bir anlatı tarzı bugünlere kadar bir şekilde taşınmıştır. Osmanlı İnparatorluğu'nun resmî vaka'anüvislerinin eserleri sınırlı olarak düşünülen anlatılarına rağmen yakın zamana kadar birçok bilim insanı ve araştırmacı tarafından gerek tercüme gerek sadeleştirme gerekse de tıpkıbasım olarak kamuoyunun önüne bir şekilde çıkarılmıştır. Bundan sonraki süreçte daha önce yapılan bu çalışmalardan yola çıkarak, vak'anüvislerin

[743] Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 136-138; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 404; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, sf. 461; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 40.

[744] **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi –II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909),** Haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, Ankara; TTK, 1996.

ortaya koyduğu anlatı tarzı üzerine farklı okumalar yapılarak farklı yaklaşımların da ortaya çıkarılması bir zorunluluktur. İster mikrodan makroya olsun, isterse de makrodan mikroya olsun, bu anlatılar farklı okunup değerlendirilmesi bugünün sosyal bilimcileri açısından zorunluluk haline gelmiştir. Bu gereklilik ise her şeyden önce bazı şeyleri anlamak ve anlaşılanı anlatı olarak ortaya koyma üzerine kurulu ciddi bir gerekliliktir. Aslında bahsedilen bu gereklilik halini, bir konuyu ya da sorunsalı belli bir bağlam içinde bulunan anlatı üzerinden tanımlama veya keşfetme arzusunun ortaya çıkardığı bir arayış halinin de ifadesi olarak da yorumlamak mümkündür. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk resmî vekayi'nüvis olaraka kabul edilen Nâima Mustafa Efendi'nin Târih-i Nâ'ima adlı eseriyle yine başka bir resmî vak'anüvis Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet adlı eseri, karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecektir. Bunun için de Tarih-i Nâ'ima'yı ve Tarih-i Cevdet'i biçim ve içerik açısından karşılaştırarak işe başlamak gerekir.

3.5. İKİ TARİHYAZIMI İKİ BAĞLAM VE BİR GELENEK: "*TÂRİH-İ NÂ'İMA VE TÂRİH-İ CEVDET* "

Abdurrahman Abdi Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk resmî vak'anüvis olduğu tartışmalı olsa da Nâ'ima Mustafa Efendi'nin ilk resmî vak'anüvis olduğu yaklaşımı daha makbul bir görüş olarak kaynaklarda yazılı olduğu daha önceki bölümde belirtilmişti. Halepli Nâ'ima Mustafa Efendi (ö.1128/1716)[745] Amcazâde Hüseyin Paşa vasıtasıyla bu göreve 1114 (1702) yılından önce getirilmiş olması muhtemeldir. Daha sonra ise Divân-ı Hümâyun Hacegânları arasına giren Nâ'ima Mustafa Efendi, Şarihu'l-Menâr-zâde'nin müsveddelerinden ilk olarak 982-1065 (1574-1655) yılları arasını yazsa da amacı bu tarihî kayıtları 1114 (1702) yılına kadar getirmekti. Amcazâde Hüseyin Paşa'nın ölümü, 1115 h. (1703) Edirne Vak'ası gibi olaylar tarihi kayıtları yazarken bazı kesintilerin ve düzenlemelerin ortaya

[745] Nâ'ima Mustafa Efendi, biyografisi için bakınız. Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 43-44; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 53; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342 (1924), Cild 3, sf. 151-152; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 268-270; ; Ahmet Refik, **Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları**, haz. Dursun Gürlek, İstanbul; Timaş Yayınları, 357, 2. Baskı, 1999, ss. 177-191; Asaf Hâlet Çelebi, **Naimâ,** Ankara, Hece Yayınları, 57, 1. Baskı, 2003.

çıkmasına sebep olmuştur. Dâmâd Hasan Paşa'nın (1703-1704) isteği ile tekrar yazılmaya başlanan esere beş yıllık bir olaylar dizisi eklenerek, tarihî kayıtların 1000-1070 (1592-1660) tarihleri arasını ihtiva etmesi sözkonusudur. Daha yazım aşamasında eserinin ismi Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın ismine atıfla *Ravzatü'l-Hüseyin fi Hülâsati Ahbârü'l Hâfikayn* (Doğu'nun ve Batı'nın Haberlerinin Özeti Hakkında Hüseyin'in Bahçesi) olarak verilmiştir.[746] Eser Târih-i Nâ'ima olarak da literatürde bilinmektedir. İbrahim Müteferikka'nın matbaayı kullanmaya başlamasıyla ilk bastığı (1147) eserler arasında iki ciltlik Târih-i Nâ'ima da bulunmaktadır. Hatta bu eserin ikinci cildinin sonuna *Feyzullah Efendi Vak'ası* olarak bilinen kısım (29 sayfa) eklenmiştir.[747] Bu kısımda ise İbrahim Müteferrika tarafından her iki cildinden 500'er adet basılmıştır ve daha sonraları çeşitli şekillerde baskıları[748] yapılarak eserin bugünlere ulaşılması sağlanmıştır.

Nâ'ima Mustafa Efendi'nin *Târih-i Nâ'ima* adlı eserinde 1400'den fazla başlık bulunmaktadır. Ele aldığı konular ise padişahın tavırları, hareketleri ve icrâlar; tayin, tevcih ve aziller; siyasi hadiseler; imparatorluğun bazı siyasî yapılarla ve coğrafyalarla sınırlı olarak gerçekleştirdiği münasebetler; sosyo-ekonomik hayata dâir olaylar ve buna benzer muhtelif konulardan oluşmaktadır. Nâ'ima Mustafa Efendi bahsi geçen eserinde sadece bürokratik vesikalardan faylanmamıştır. Başka yazılı ve sözlü kaynaklardan tarihyazımı örneğinde kullanmayı ihmâl etmemiştir. Bu kaynakları doğrudan ve dolaylı olarak eserinde kullanmıştır. Edebî ölçütleri de usûl olarak kullanan Nâ'ima Mustafa Efendi, eserinde kaynaklardan şu yollarla istifade etmiştir: Yer yer muhtevayı aynen aktarma yaparak; bazen mealen aktarma yaparak; aktarma sırasında takdim ve tehirler yaparak; bazen de târih, lakap ve isimleri hazfederek nakillerde bulunmak; bir olay hakkında farklı metinler arasında tenkit

---

[746] Ahmed Lütfî Efendi, **Târih-i Lütfî**, Matbaa-i Amire, 1290 (1873), sf. 5; **Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi**, Haz. Ahmed Hezarfan, İstanbul; YKY-Tarih Vakfı, 1999, 1. Baskı, c. 1, sf. 4. Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 111-112; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 396; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, ss. 34.

[747] Nâ'ima Mustafa Efendi, **Târih-i Nâ'ima**, Beldetü't-Tayyibetü'l-Konstanstiniyye (İstanbul), Dâr-ı Tıb'a Amire, Cumadi'l Uhra 1147 (h.), cilt II. İkinci cilt 711 sayfadır. 29 sayfalık *"Feyzullah Efendi Vak'ası"* ilave edilmiştir. Ayrıca Nâ'ima'nın İbrahim Müteferrika baskısı ise iki ciltten oluşmaktadır.

[748] Nâ'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ,** Der Saadet, Matbaa-i Amire, 1280, 6 cilt; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, 6 Cilt; Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, 4 cilt.

yaparak ve sözlü kaynak kullanmak gerektiğinde şifâhi kaynak kullanarak.[749] Dipnotun olmadığı bir çağda bahsi geçen tarihyazıcısının istifade ettiği usûller kadar eserinde kullandığı kaynakların isimleri de önemlidir. Nâ'ima Mustafa Efendi *Târih-i Nâ'ima* adlı eserinde kullandığı kaynakların en önde geleni ve gerçekte esas alınması gerekeni Şarihü'l-Menârzâde lakabıyla tanınan Kadı Mehmed Efendi'nin oğlu Müderris Ahmed Efendi'nin kaydettiği müsveddelerdir. III. Murad'ın saltanatından (982/1574) 1065/1655 tarihine kadar gerçekleşen olayların kaydı tutulmuştur. Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr* adlı eseri de kaynakları arasındadır. Kâtip Çelebi'nin *Fezleke, Düstûru'l-Âmel fî Islâhati'l-Hâlel*, *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk, Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr* adlı farklı alanlarda yazılmış eserlerini de çalışmasında kullanmıştır. Kullandığı eserlerden biri de Hasan Beyzâde Tarihi'dir. Özellikle çalışmasının tarih olarak aldığı erken dönemlerinde bu tarihyazıcısına sık sık atıf yapmaktadır. Yine Peçuylu İbrahim Efendi'nin *Târih-i Peçevi* olarak bilinen tarih eseri de kullanılan kaynaklar arasındadır. Kullandığı diğer kaynaklar ise Topçular Kâtibi, Vecihî'nin *Târih-i Vecihî* adlı eseri, Tevkiî (Nişancı) Abdurrahman Efendi (Paşa)'nın *Vekâyi'nâme* adlı eseri, *İsa-zâde Târihi,* Mehmed bin Mehmet'in *Nuhbetü't-Tevârih* adlı eseri, *Tuği Târihi, Cevrî Târihi*, Cenâbî'nin El-*Aylemü'z-Zâhir* adlı eseri, Kazasker İsmetî Efendi'nin *Tevârih-i Devlet-i Âliyye* adlı eseri ve Mustafa Selanikî'nin *Târih-i Selanikî* adlı tarih çalışmalarından faydalanmıştır. Nâ'ima Mustafa Efendi sadece tarihyazıcılarının eserlerinden faydalanmamıştır. Eflâtun ve Aristo'nun felsefi ve mekanik yaklaşımlarından, İbn Haldun'un ilm-i ümrâna dâir görüşlerinden, Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alâ'i adlı çalışmasından, Ebü'l-Acib Risalesi gibi siyasetnâmelerden ve bazı yıldız ilmine (ilm-i nücum) dair astroloji çalışmalarından faydalanmıştır. Ayrıca Maanoğlu Hüseyin Bey gibi bazı olaylara tanık olmuş kişilerden sözlü olarak da faydalanmıştır.[750] Paragrafı sonuca bağlamak gerekirse, bahsi geçen tarihyazıcısı eserini oluştururken Greko-Romen düşünce ve anlatı geleneğinden; Arap-Fars-Türk kaynaklarını içinde bulunduran İslam'a ait düşünce ve

[749] Nâ'ima Mustafa Efendi'nin başka kaynakları kullanma tarzı başka Osmanlı tarihyazıcılarının kullanma tarzına benzemektedir. Örnek olarak Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekâyi'nâme* adlı eserine bakınız. Abdurrahman Abdi Paşa, **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1642),** haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 67, 1. Baskı, 2008, ss. XXXI-L.

[750] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Yayınları, 2007, c. 1, ss. XIII-XXXI; Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997, ss. 35-49.

anlatı geleneğinden ve çeşitli edebî türde kaynakları bünyesinde barındıran Osmanlı düşünce ve anlatı geleneğinden önemli ölçüde yararlanmıştır. O yüzden onun eserinde hem nesir hem de nazım tarzı aynı anda yer almaktadır. (Çünkü onun kullandığı yazınsal birikim ona tarihsel geçmişe dayalı böyle farklı bir anlatı kurgulamasına fazlasıyla izin vermektedir.) Olayın başka bir boyutu da ister geleneksel ister modernist (hatta post-modernist) olsun, kendisinden sonra gelen tarihyazıcılarının da Osmanlı tarihinin belli bir dönemi için Na'imâ Mustafa Efendi'nin Tarih-i Na'imâ adlı eserinden faydalanmaya devam etmeleridir. Bu durum ise bahsi geçen tarihyazıcısının ve onun tarihyazımı örneğinin farkından kaynaklansa gerektir.

Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin hem kendi hakkında hem de Târih-i Nâima adlı olarak bilinen eseri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu bölümde ise tıpkıbasım veya birebir sadeleştirmesi dışında kalan bazı çalışmaların üzerinde durulacaktır. İbrahim Müteferrika'nın Târih-i Nâ'ima'yı 1734/1147'de matbaada basması önemli bir aşamadır. Bundan sonraki süreçte Türkçe'de ve daha başka dillerde, Nâ'ima Mustafa Efendi ve onun Târih-i Nâ'ima adlı eseri hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Örneğin 1796'da Viyana'daki Kraliyet Doğu Dilleri Akademisi'nde (Kaiserlich-königliche Akademic für Orientalischer Sprachen) Joseph Hirnschall ve Joseph Plenck adlı iki öğrenci Nâ'ima Tarihi'nden bazı çeviriler yaparak, Latince özetlerini basılı halde aynı akademiden Hofrat von Jenische'e teslim etmişlerdir. Bu eserin bazı eksik noktaları, çeviri hataları veya kapsam problemi olabilir. Zaten bu tür çeviri çalışmaları ileride Avrupa entelijansiyasını oluşturacak nesillerin teori ve pratik olarak deneyim kazanmasını amaçlıyordu. O yüzden bu durum anormal bir durum da değildir. Fakat asıl önemli olan nokta ise işin daha farklı bir boyutunda gizlidir. Bahsi geçen çeviriler, İbrahim Müteferrika baskısından yapılmakla beraber Târih-i Nâ'ima'nın Avrupa'daki dil ve tarih çalışmalarında çok eski tarihlerden itibaren kullanılmaya başladığını göstermesi bakımından da önem arz etmesidir. (Bu dönemde aynı okulda çalışılan eser sadece Târih-i Nâ'ima değildi. Kâtib Çelebi'nin Cihannüma adlı eseri de aynı okulda tercüme edilmiştir.)[751] Bu dönemde yani XVIII.

[751] Claudia Römer, *"Latın Extracts From Na'īmā's History Translated By Students at the "K.K. Akademic für Orientalische Sprachen" Vıenna 1796"*, **Pax Ottomana Studies ın Memorıam Prof. Dr. Nejat Göyünç,** Edi. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 581-588.

ve XIX. yüzyılda, Avrupa'da oryantalist çalışmalar ciddi olarak hız kazanmıştı. Doğu dillerine ve edebiyatına ait çalışmalar tercüme yoluyla bir şekilde Avrupa literatürüne kazandırılıyordu. Bu kapsamdaki çalışmalara uygun olarak Târih-i Nâ'ima çevirilerinden biri de zamanının büyük imparatorluklarından biri olan İngiltere'de (Büyük Britanya Krallığı) yapılmıştır. 1824'de Doğu dili, edebiyatı ve kültürü hakkında araştırmalar yapmak, bilgi edinmek (Doğu'yu yönetmek) ve uzmanlar yetiştirmek amacıyla *The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* adlı bir cemiyet kurulmuştur. Bu oluşumun kendine ait çalışmaları, şubeleri ve hatta çalışmların yayınlandığı bir dergisi (Journal of the Royal Asiatic Society - JRAS-) bile vardı. Daha sonra yine bu kurumla ilişkili olarak *Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland* başka bir oluşum 1828 yılında ilaveten oluşturuldu. Başta Kral olmak üzere Kraliyet mensuplarıyla üst düzey yöneticiler bu oluşuma maddi ve manevi destek vermişlerdi. İşte bu oluşumun bünyesinde Edinburgh'daki Deniz ve Kara Harp Okulu (Naval and Military Academy) Profesörlerinden Charles Fraser, daha başka eserlerinin yanında Tarih-i Nâ'ima'nın bir çevirisini 1832'de yayınladı. Eser *Annals of the Turkısh Empire, From 1591 to 1659 of the Christian Era* başlığıyla tek cilt olarak basıldı. Charles Fraser'in eseri, Tarih-i Nâ'ima'nın bazı kısımlarının çevirisinden oluşuyordu. 467 sayfa olarak basılan eser, bazı eksikliklere ve hatalarına rağmen İngiltere Kralı IV. William ve o zamanın Cambridge Dükü'ne ithafen basılmıştı.[752] Bu bilgilerden anlaşılan Târih-i Nâ'ima 1734/1147'de İbrahim Müteferrika tarafından basılmasına rağmen kısa bir zaman içinde çevirileriyle Avrupa ve doğal olarak Batı litaratürüne girmişti. Avrupa'da bu eser hakkında doğrudan çalışmalar yapıldığı gibi bu esere atıf yapan birçok çalışma da ayrıca yapılmıştı. Daha sonra güç faktörünün Amerika Birleşik Devletlerinin eline geçmesiyle bu ülkede de Doğu dili, kültürü ve literatürü önem kazandı. Bu tespite göre Nâ'ima hakkındaki çalışmalardan biri Amerika Birleşik Devletleri'nde (New York) de yapılmıştır. Yapılan bu çalışma ise Lewis V. Thomas tarafından yazılan ve editörlüğünü ise Norman İtzkowitz'in yaptığı *A Study of Naima* adlı çalışmadır. Bahsi geçen eser, Yakındoğu Çalışmaları arasında serinin dördüncü kitabı olarak basılmıştır. New York Unıversıty Press'de basılan eser 163 sayfadır ve

[752] Mustafa Naıma, **Annals of the Turkısh Empire, From 1591 to 1659 of the Christian Era,** Translated From the Turkısh by Charles Fraser, London; Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1832 (ın Translator's Preface).

dili ise İngilizcedir.[753] Bu eserin bazı eksik ve noksan kısımları sözkonusudur. Târih-i Nâ'ima'nın cilt sayısı ve hacmi düşünülürse; bu eser ancak bahsi geçen eserin kısa bir özeti görünümündedir. Sonuç olarak hem Avrupa kıtasında hem Amerika kıtasında çeşitli şekillerde istifade edilen Târih-i Nâ'ima, Batı dünyasındaki tarih çalışmalarında kendine bir şekilde yer bularak belli bir şöhrete de bu şekilde ulaşmış oluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde de Nâ'ima Mustafa Efendi ve onun eseri Târih-i Nâ'ima hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki Ali Canib (Bey) tarafından hazırlanan ve Nâ'ima Târihi'nden seçilmiş metinlerden oluşan 32 sayfalık bir kitaptır. 1927'de Devlet Matbaası'nda Osmanlı Türkçesi olarak basılan kitap, *Türk Edebiyatı'ndan Numuneler* arasında gösterilmektedir. İçerisinde Nâ'ima Târihi ve Nâ'ima Efendi hakkında mâlumat, Nâ'ima'nın eserinin başında bulunan ve tarih hakkındaki yaklaşımlarının bulunduğu bölüm, Ferhad Paşa'ya Sipâhilerin Hücumu, Eğri Muhasarası ve İç Kale'nin Fethi, Ester Kira'nın katli, Küffar ordusunun Kanije kalesine hücumu, Kuyucu Murad Paşa'nın bazı özellikleri, kahve ve tütün'ün yasak edilmesi, İslam askeri'nin Retmo (Resmo) kalesi'ne hücumu ve kalenin fethi, ayanların meşvereti ve ittifakıyla Sultan İbrahim'in Hal'i, Vanî Mehmed Efendi hakkında bir hikâye, Siyavuş Mustafa Paşa'nın kâtli, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin vefâtı ve kitabın sonunda ise kitapta geçen bazı kelimelerin yer aldığı bir sözlük bulunmaktadır.[754] Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nde basılmış olan en eski Nâ'ima Târihi örneklerinden biridir. Bahsi geçen çalışmaya benzer bir çalışma ise Ahmet Refik (Altınay) Bey'in Nâima adlı çalışmasıdır. Bu eser Millî Kütüphane Tarih Serisi'nin 2 numaralı eseri olarak 1932 yılında basılmıştır. Toplam 53 sayfa olmakla birlikte iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Nâ'ima Mustafa Efendi'nin hayatı üzerinedir. (ss. 5-17) Kitabın ikinci bölümü ise Nâ'ima Tarihi'nden seçilmiş ve sadeleştirilmiş metinler üzerinedir. (ss. 19-53)[755] Daha sonraki yıllarda Asaf Hâlet Çelebi tarafından Nâ'ima Mustafa Efendi hakkında başka bir eser daha yazılmıştır. (Asaf Hâlet Çelebi Türk edebiyatının veya yazın dünyasının tanınan

[753] Lewis V. Thomas, **A Study of Naima,** Edi. Norman İtzkowitz, Studies in Near Eastern Civilisation, 4, Newyork; Newyork University Press, 1972.
[754] Na'imâ Mustafa Efendi, **Na'imâ Tarihi**, İntihâb (seçen) iden Ali Canib, Türk Edebiyatından Numuneler, İstanbul; Devlet Matbaası, 1927.
[755] Ahmet Refik, **Naimâ,** Millî Kütüphane Tarih Serisi: 2, İstanbul; Kanaat Kütüphanesi, 1932.

isimlerinden biridir.) Bu çalışmanın ismi *Nâ'ima; Hayatı, Sanatı, Eserleri* başlığını taşımaktadır. Asaf Hâlet Çelebi'nin bahsi geçen çalışmasına aldığı bölümler ise daha çok karışık olarak görülen tarihsel mevzulardan oluşmaktadır. Kanije Muhasarasını, Genç Osman'ın kâtlini ve Sultan IV. Murat Dönemi'nin bazı olaylarını onun bu eserinde bulmak mümkündür. Ayrıca çalışmanın diğer özelliği ise dönemin okuyucuları tarafından anlaşılması istenen bazı Osmanlı Türkçesi olan kelimelerin olayların akışına uygun şekilde sadeleştirilmesidir. Bu eserin erken dönem bir baskısı olmakla beraber (İstanbul, 1953) yakın zamanda da bir baskısı daha bir yayınevi tarafından hazırlanarak okuyuculara ulaştırılmıştır.[756] Nâ'ima ve Nâ'ima Tarihi hakkında, sosyolojinin alt disiplinleri olan tarihsel sosyoloji ve din sosyolojisi sahasında da iki farklı çalışma yapılmıştır. Doktora teziyken çeşitli isimlerle baskısı yapılan bu çalışmalardan ilki Prof. Dr. Zeki Arslantürk'ün *Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı* adını taşımaktadır. Bu çalışmada ise Nâima'nın tarihinde (tarihyazımında) ortaya koymuş olduğu Osmanlı toplum yapısı, çeşitli açılardan ele alınmaktadır. Çalışmada tarihsel boyutun yanında geleneksel ve modern sosyolojik değerlendirmeler de önplana çıkmaktadır.[757] Nâima'yı din sosyolojisi açısından değerlendiren diğer çalışma ise Prof. Dr. Ali Çoşkun tarafından hazırlanan *Osmanlı'da Din Sosyolojisi: Naîma Örneği* başlıklı bilimsel çalışmadır. Bu çalışmanın aslı ise bir yüksek lisans tezi olup daha sonra kitap haline dönüştürülmüştür. Bahsi geçen çalışma ise farklı dinleri bünyesinde barındıran Osmanlı toplumunun din ile olan ilişkisini sosyoloji temelinde ele almaktadır. Nâ'ima Mustafa Efendi, tarihsel bir geçmişi, yazı ve söz temelinde ortaya koyduğu gibi, toplumun dinle olan ilişkisini daha sosyolojinin ilm-i ümrândan öteye geçmediği bir dönemde kendi perspektifinden de ortaya koymuş oluyordu.[758] Ayrıca 1960'lı (1967) yıllarda, Türk edebiyatın bilinen isimlerinden Behçet Necatigil'in Nâima Tarihi'nden seçmeler üzerine kurguladığı tiyatro temsilleri vardır. Bu tiyatro oyunları, aslında radyo oyunları için hazırlanmıştır. Televizyonun yaygın olmadığı çağlarda tarihî eserlerin tiyatro haline dönüştürülmesi önemli bir olguydu. Çünkü

[756] Asaf Hâlet Çelebi, **Nâ'ima; Hayatı, Sanatı, Eserleri,** İstanbul; Varlık Yayınları, 1953, (139 sayfa+ IV); Asaf Hâlet Çelebi, **Naimâ,** Ankara, Hece Yayınları, 57, 1. Baskı, 2003.
[757] Zeki Arslantürk, **Naima'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri**, Ankara; Kültür Bakanlığı, 1989; Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997.
[758] Ali Çoşkun, **Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği–,** İstanbul; İz Yayıncılık, 426, 1. Baskı, 2004.

ilgiyi canlı tutmak için izleyicilere ve dinleyicilere sürekli ve farklı tiyatro oyunları hazırlamak o dönemler için bir zorunluluktu. Belli bir tarihsel dönemin inişleri ve çıkışları, savaşları, taht oyunları, acı olayları vb. her şeyi bu tiyatro oyunlarında bulmak mümkündür. Behçet Necatigil'in bu radyo oyunları yakın zaman önce kitap haline getirilerek okuyucusuyla buluşturulmuştur.[759] Sonuç olarak bahsi geçen eserlerin dışında Nâima ve onun ortaya koyduğu tarihyazımı hakkında birçok eser, kitap, tez ve makale yazılmıştır. Onun hem kendi yaşadığı bağlamın hem de eserini yazdığı tarihler arasındaki bağlamın üzerinde durulma gerekliliğinin sık sık hissedilmesi, Nâ'ima Mustafa Efendi ve onun ortaya koymuş olduğu tarihyazımı hakkında, ileride de daha fazla eser yazılacağının habercisi gibi gözükmektedir.[760]

Ahmet Cevdet Paşa 13-14 Receb 1238/26-27 Mart 1823'de bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Lofça kasabasında doğmuştur. Asıl adı Ahmet olup Cevdet ismini İstanbul'da öğrenim gördüğü yıllarda şâir Süleyman Fehim Efendi'den almıştır. Babası kasabının ileri gelenlerinden Hacı İsmail Ağa, annesi Ayşe Sünbül Hanım'dır. Aslen Kırklarelili olan aile daha sonradan Lofça kasabasına yerleşmiştir ve Yularkıranoğulları olarak yaşadıkları çevrede tanınmaktadır. İlk eğitimini Lofça'da alan Ahmet Cevdet Paşa, İstanbul'da eğitimine bir dönem devam etmiştir. Hem lisan öğrenmiş (Arapça, Farsça, Fransızca ve Bulgarca) hem dini ilimler konusunda bilgi sahibi olmuş hem de pozitif olarak tanımlanan bilimler hakkında dersler görmüştür. (Örnek olarak geometri, hukuk, mantık gösterilebilir.) Hem geleneksel medrese eğitimi hem de modern Batı eğitimi almıştır. Ahmet Cevdet Paşa, müderris ve kadı olduktan sonra Meclis-i Tanzimat Âzâlığı; Adliye, Maarif, Evkâf, Dâhiliye, Ticaret ve Ziraat Nâzırlığı; Halep Maraş ve Bursa Valiliği, Bosna ve Hersek Müfettişliği, Ahkâm-ı Adliye Reisliği, Şurâ-yı Devlet Âzâlığı ve Reisliği, Meclis-i Hazâin Âzâlığı gibi birçok bürokratik ve idâri görevde bulunmuştur. Ayrıca Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye ve benzeri hukuk düzenlenmelerinde etkin rol

[759] Behçet Necatigil, **Naîmâ –Selim İleri'nin Sunuşuyla-**, Yayına Hazırlayan: Didem Ünal Biçicioğlu, İstanbul; Everest Yayınları, 1367, 1. Baskı, 2013, 335 sayfadır.

[760] Nâ'ima Mustafa Efendi ve eseri Târih-i Nâima hakkında yayınlanmış bazı makaleler için bu dipnota bakınız. Ahmet Refik, *"Naima Efendi Menfada"*, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, Yeni Seri Cilt I, Sayı: 5 Haziran 1930-Mayıs 1931, İstanbul; Devlet Matbaası, 1931, ss. 52-55; M. Münir Aktepe, *"Naîma Tarihi'nin Yazma Nüshaları Hakkında"*, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, İstanbul, I/1, 1949, ss. 35-52; Kasım Bolat, *"Naima'ya Göre Devlet Adamları Arasında Muhalefet"*, **Tarih Okulu**, Sonbahar-Kış 2012, Sayı: XIII, ss. 89-114; O. Kulchynskyy, *"XVII Century Ottoman "Tarıh-ı Naıma" ın Corpuscomparıson"*, **Lınguıstıcs**, www.advacedscıence.org, DOI 10.15550/ASJ.2014.05.072, 14.04.2014, ss. 72-79.

oynamıştır. Türk edebiyat ve fikir hareketlerinin öncü kadınlarından Fatma Aliye Hanım'ında babası olan Ahmet Cevdet Paşa, 3 Zilhicce 1312/26-28 Mayıs 1895 tarihinde vefât etmiştir. Mezarı İstanbul Fatih'te Fatih Câmisi bahçesindedir. Ahmet Cevdet Paşa'nın üzerinde durulması gereken edebî ve ilmi çalışmaları da vardır. Bu çalışmalara örnek olarak şu eserler gösterilebilir: Târih-i Cevdet, Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülefâ[761], Mâ'ruzât[762], Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldun[763], Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye[764], Tâkvimü'l Edvar[765], Belâgât-ı Osmâniyye[766], Adâb-ı Sedâd min İlmü'l-Adâb, Miyâr-ı Sedat, Kırım ve Kafkas Târihçesi, Tezâkir-i Cevdet[767], Kavâid-i Osmaniyye[768], Beyânü'l-Unvân, Medhal-i Kavâid, Hâtemü'l-Enbiyâ, Hülâsatü'l-Beyân fî Telifü'l-Kur'an[769], Divân-ı Sâib Şerhinin Tetimmesi, Malumât-ı Nafia, Mecmua-ı Aliyye, Esmâ-i Şerife Şerhi, Mecmua-ı Eş'âr, Hilye-i Saâdet, Eser-i Ahd-i Hamîdî. [770]

---

[761] Ahmed Cevdet Paşa, **Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hûlefâ**, İstanbul, Matbaa-i Osmaniyye, 1308; Matbaa-i Âmire 1312; Der Saadet, Kanaat Kütüphanesi, 1331; Ahmed Cevdet Paşa, **Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hûlefâ,** Ankara; MEB, 1972, 3 Cilttir. Çeşitli şekillerde Latin harfine çevrilmiş baskıları vardır.

[762] Ahmed Cevdet Paşa, **Mâ'ruzât,** Haz. Yusuf Hallaçoğlu, İstanbul; Çağrı Yayınları, 1980; Ahmed Cevdet Paşa, **Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât)**, Yayına Hazırlayan ve Sadeleştiren: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul; Bab-ı Ali Kültür Yayıncılığı, 199, 1. Baskı, 2010.

[763] İbn Haldun, **Mukaddime –Osmanlı Tercümesi–**, Müt. Ahmet Cevdet Paşa, Haz. Yavuz Yıldırım ve Diğerleri, İstanbul; Klasik Kitaplar, 49, Birinci Baskı, 2008.

[764] Ahmed Cevdet, **Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye**, İstanbul; Matbaa-i Osmâniyye, 1300.

[765] Ahmet Cevdet, **Takvîmü'l-Edvâr**, Der Saadet, 1287 [1870]; Ahmet Cevdet Paşa, **Takvîmü'l-Edvâr**, Haz. Remzi Demir-Yavuz Unat, Ankara; Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, 1996, 88 sayfadır.

[766] Ahmed Cevdet, **Belâgat-ı Osmâniyye**, İstanbul; Matbaa-yı Osmâniyye, İkinci Baskı, 1299 [1882]; Ahmed Cevdet Paşa, **Belâgat-ı Osmaniyye**, Haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 2000.

[767] Cevdet Paşa, **Tezâkir,** haz. Cavit Baysun, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1. Baskı, 1956; İkinci Baskı, 1986 [Dört Cilttir.]

[768] Ahmed Cevdet, **Kavâ'id-i Osmaniyye**, İstanbul; Dikran Karebetyan, 1300; Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa, **Kavâ'id-i Osmaniyye,** Haz. Nevzat Özkan, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 760, 2000; Ahmet Cevdet Paşa, **Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmaniyye,** haz. Esra Karabacak, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 883, 2007.

[769] Ahmed Cevdet Paşa ve Ali Muhammed Ed-Dabbâ, **Kur'an Tarihi ve Kur'an Okumanın Edepleri**, Hazırlayan ve Tercüme eden Ali Osman Yüksel, İstanbul; Kültür Basın Yayın Birliği, 29, İlaveli İkinci Baskı, 1989, [256]

[770] Ahmet Cevdet Paşa hakkında bilgi alabilmek için bu dipnotta verilen eserlere bakınız. **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, II. Cild 1311, sf. 90-91; Cemâleddin (Mehmed), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, 1314, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, ss. 111-120; Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 103-109; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1333, Cild II, sf. 129-132; Fatma Aliye, **Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı**, Der Saadet; Kanaat Matbaası, 1332, 123 Sayfadır; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 408-413; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 21-24; Yusuf Hallaçoğlu-M. Akif Aydın, *"Cevdet Paşa"*, **İslam**

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyıl içinde Recâî Mehmed Şakir Efendi ve Âkif Paşa-zâde Nâil Mehmed Bey'den sonra vekâyinüvis olarak getirilmiştir. 1 Cemâziye'l-Âhir 1271-25 Şaban 1282 (19 Şubat 1855-12 Ocak 1866) tarihleri arasında vak'anüvislik yapmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, Encümen-i Daniş'in kabul etmesiyle 1188-1241 (1774-1826) yılları arasını yazmak üzere bir yıl evvel bu göreve getirilmiştir. Genel anlamda düşünülürse; geleneksel tarih anlayışıyla modern tarih anlayışını tarihyazımı temelinde birleştirebilen bir tarihyazıcısıdır. Ayrıca tanzimat sürecinin aydınlarından olması bir tarihyazıcısı olarak onun tarihyazımına farklı bir işlev yüklüyordu.[771] Nitekim o bir Tanzimat aydınıydı ve sosyo-politik konjonktürün hem besleyeni hem de onun ürünüydü. Ahmet Cevdet Paşa vesikaları, belgeleri ve evrâkları kullandığı gibi yerli ve yabancı kaynaklar ile sözlü kaynakları da kullanmayı ihmâl etmeyen bir tarihyazıcısıdır. Hatta yaklaşım olarak İbn Haldun'un yanında Jules Michelet, Thomas Babington Macaulay, Henry Thomas Buckle, Hippolyte Taine, Joseph von Hammer-Purgstall ve Montesquieu gibi Batılı tarihçilerden ve düşünürlerden etkinlenmiştir.[772] Ayrıca kendisinden önceki Osmanlı tarihyazıcılarının ve vekâyinüvislerinin eserleriyle

---

Ansiklopedisi, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. 7, ss. 443-450; **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 –Bildiriler-,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986; **Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum 9-11 Haziran 1995**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Numara: 232, 2009 (Ölümünün Yüzüncü Yılı); Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul; KTB Yayınları, 3, 2013, ss. 8-49; M. Şakir Ülkütaşır, **Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri (1822-1895),** Ankara; Doğuş Matbaası, 1945, 65 sayfadır; Ahmet Zeki İzgöer, **Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa**, İstanbul; İz Yayıncılık, 765, 2014; Mustafa Oğuz, **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Konya; Kömen Yayınları, 116, 2014; H. Bowen, *"Ahmad Djewdet Pasha"*, **Encylopedia of Islam**, Leiden, c. I, ss. 284-286; Ali Ölmezoğlu, *"Cevdet Paşa"*, İslam Ansiklopedisi, MEB, c. III, s. 114-123; **Ahmed Cevdet Paşa Semineri: Bildiriler, 27-28 Mayıs 1985**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986; Fatih M. Şeker, **Modernleşme Devrinde İlmiye –Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği–,** İstanbul; Dergâh Yayınları, 478, 2011; İsmail Hakkı, **Ondördüncü Asır Türk Muharrirleri: Ahmed Mithad Efendi, Ekrem Bey, Cevdet Paşa,** Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul; 1308; Ümid Meriç [Yazan] **Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görgüsü**, İstanbul; Ötüken, 1. Baskı, 1975; Ümid Meriç Yazan, **Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü**, İstanbul; İnsan Yayınları, 3. Baskısı, 1992; Kitap ve dergi konusunda örnekler arttırılabilir. Meliha Yıldıran, **Ahmed Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri ve Divançe-i Cevdet, Yayınlanmamış** Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996; Semra Şahin, Ahmet **Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Anlayışı,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2004. Örnekler arttırılabilir. Ahmet Cevdet Paşa hakkındaki tez çalışmaları için Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Öğretim Kurulu Tez Kataloglarına bakınız.

[771] Christoph K. Neumann**, Amaç Tanzimat Araç Tarih,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Meltem Arun, 1999.

[772] Zeki Arıkan, *"Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler"*, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 –Bildiriler-,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 173-197; Mustafa Oğuz, **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Konya; Kömen Yayınları, 116, 2014, ss. 193-213.

müsveddelerinden de önemli ölçüde faydalanmıştır. Özel anlamda ise onun bir tarihyazıcısı olarak ilmî ve felsefî yaklaşımlarını gösterebildiği en ciddi eserleri ise vekâyinüvislik dönemindeki iki eseridir. Birincisi 12 ciltten oluşan ve çeşitli baskıları da olan Târih-i Cevdet adlı eseridir. Bu eser devletin bir vekâyinüvis olarak yazmasını istediği dönemi ihtivâ etmektedir. İkincisi vekâyinüvislik yaptığı süre zarfında tuttuğu notlardan oluşan Tezâkîr adlı eseridir. Bu eserin de çeşitli baskıları bugünlere kadar çeşitli şekilde ve tertiplerde ulaşmıştır. Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa hem kendi müsveddelerini hem de Sahhâflar Şeyhî-zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin 1241-1246 (1825-1830) yılları arasında tuttuğu notları kendisinden sonra gelen vak'anüvise teslim etmiştir.[773]

Ahmet Cevdet Paşa'nın Târîh-i Cevdet (Târih-i Vekâyi-i Devlet-i 'Âliyye) adlı çalışmasının Osmanlı İmparatorluğu döneminde çeşitli baskıları vardır. Bu baskıların matbaa yerleri ve basım tarihleri farklı olmasının yanısıra metinler açısından tertip farkı da vardır. Örneğin birinci baskısı çeşitli şekilde 1270-1301 (1854-1884) arasında basılmıştır. VI. Cildi Tasvir-i Efkâr Matbaası, I-IX. Ciltler Matbaa-yı Amire ve Matbaa-yi Osmaniye'de ve X-XII. Ciltler ise Osman Bey Matbaasında basılmıştır. (İstanbul/Der Saâdet: Dârü'ṭ-Tıbâ'atü'l-'Âmire olarak da geçer.) II. Baskısı 1302-1303 (1884/5-1885/6); III. Baskısı ise 1309 (1891)'da basılmıştır. Bu duruma dayanarak baskılarından ve yeni düzenlemelerinden kaynaklanan metin farklılıkları/tertip farkları sözkonusudur. Bu farklılıkların önemli

[773] *"Vak'anüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı (1272-1295)"*, **Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, Sekizinci Sene, Numero: 44, 1 Haziran 1333, ss. 93-105; **Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, Sekizinci Sene, Numero: 45, 1 Ağustos 1333, ss. 140-159; **Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, Sekizinci Sene, Numero: 46, I Teşrin Evvel 1333, ss. 215-237; **Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, Sekizinci Sene, Numero: 47, 1 Kanun-ı Evvel 1333, ss. 266-280; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dünday Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984 (6 cilt); Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Haz. Cahid Baysun, Ankara; TTK, 1. Baskı, 1953, 1960, 1963, 1967, 4 Cilttir; Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Haz. Cahid Baysun, Ankara; TTK, 3. Baskı, 1991, 4 Cilt; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, sf. 131-133; Bekir Kütükoğlu, *"Vekâyi'nüvis"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 402-403; Bekir Kütükoğlu, *"Tarihçi Cevdet Paşa"*, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 –Bildiriler-,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 107-114; Zeki Arıkan, *"Târîh-i Cevdet"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, c. 40, ss. 75-77; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 40; Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul; KTB Yayınları, 3, 2013, ss. 34-35; Ayhan Bıçak, *"Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci"*, **Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum 9-11 Haziran 1995**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Numara: 232, 2009, ss. 17-57; Mustafa Oğuz, **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Konya; Kömen Yayınları, 116, 2014, sf. 78-79; Ümid Meriç Yazan, **Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü**, İstanbul; İnsan Yayınları, 3. Baskısı, 1992, ss. 15-35.

kısmı salt matbaa düzenlemesi olmayıp kendi yaptığı metin düzenlenmelerinin de bir sonucudur. Ayrıca 1308/1890'da Abdülkadir Efendi tarafından birinci cildinin çevirisi Beyrut'da Ahmet Cevdet Paşa'nın bilgisi dâhilinde olarak fakat kendi katkısı olmadan yapıldı.[774] Geçmişten bugüne Târih-i Cevdet'in Türkiye'de Latin harfli çeşitli baskıları da yapılmıştır.[775]

Osmanlı İmparatorluğu'nda iki bağlamı ve bir tarihyazımını geleneğini ifade eden tarihyazımı örneklerinden olan Târih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet adlı eserler irdelenmek isteniyorsa mevcut durumun ortaya konulması gerekmektedir. Bunun içinde ilk olarak bu tarihyazımı örneklerinin vak'anüvisleri olan Nâ'imâ Mustafa Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'nın bazı yönlerden bir karşılaştırması yapılması gerekmektedir. Hem benzerlikleri hem de farklıkları üzerinden yapılacak bu karşılaştırma aracılığıyla bazı durumlar hakkında bilgi sahibi olunmuş olacaktır. Örneğin böyle bir karşılaştırmayla tarihyazıcılarının içinde bulunduğu iki bağlam ortaya konmuş olacağı gibi aynı tarihyazımı geleneği içinde bulunan iki vaka'anüvisin tarihyazımına dair yaklaşımları da ortaya konmuş olacaktır. Ayrıca toplumsal cinsiyet açısından irdelenecek metinler hakkında belli bir alt yapı da sağlanmış olacaktır. Karşılaştırma hakkında gerekli bilgiler verilmesiyle birlikte karşılaştırmanın içeriğine geçilebilir.

İlk olarak Nâ'imâ Mustafa Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımına dâir yaklaşımlarında benzerlikler üzerinde durulacaktır. Maddeler halinde sıralanacak olursa iki eser arasındaki benzerlikler anahatlarıyla şu maddelerden oluşmaktadır:

1. Her iki vak'ânüvis de İbn Halduncudur (Historisizm) denilebilecek kadar İbn Haldun'un görüşlerinden etkilenmiştir. Bunu ortaya koydukları eserlerdeki yaklaşımlardan çıkarmak mümkündür.[776] Hatta Pirîzâde Mehmed Sahib Efendi

---

[774] Zeki Arıkan, *"Târîh-i Cevdet"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, c. 40, ss. 75-77; Christoph K. Neumann**, Amaç Tanzimat Araç Tarih,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Meltem Arun, 1999, ss. 56-85; Mustafa Oğuz, **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Konya; Kömen Yayınları, 116, 2014, sf. 78.

[775] Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, [12 Cilttir]; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984. [6 cilttir]; **Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler**, haz. Sadi Irmak-Behçet Kemal Çağlar, İstanbul; Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1. Baskı, 1973 [İki Cilttir]; **Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler**, haz. Sadi Irmak-Behçet Kemal Çağlar, İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Tarih Dizisi, 2176, 1. Baskı, 1996, [İki cilttir]

[776] Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997, ss. 36-47; Ali Çoşkun, **Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği–,** İstanbul; İz Yayıncılık, 426, 1. Baskı, 2004, ss. 43-44; Kemal Sözen, **Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi**

tarafından yapılan İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinin tercümesi, iki cilt olarak kaldığı için üçüncü cildi Ahmed Cevdet Paşa tercüme etmiştir.[777]

2. Her iki vak'ânüvis de Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvisleri olmasından dolayı hanedana bağlılık sözkonusudur. Saltanata ve hilâfete bağlı olmalarının yanında olaylara yaklaşımında, farklı yüzyıllarda yaşasalar da, benzer devlet algısı kendini gösterir. Örneğin iki tarih yazarında olmazsa olmaz husus devletin bekâsıdır. Bu vak'ânüvislere göre devletin bekâsı esastır.

3. Her iki vak'ânüvis de değerlendirmelerinde devletin resmî anlayışı olan Sünnî İslam anlayışın dışına çıkmazlar. Başka dinlere bakışta ve İslam inancı içinde bulunan diğer inançları değerlendirmede bu dini ve kültürel yaklaşımların izlerini görmek mümkündür. Örneğin Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin Kadızâdelilere bakışında[778] ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Vahabbiler'e[779] bakışında bu yaklaşımlar fazlasıyla görülür.

4. Hanedana, devlete ve saltanata bağlı birer vak'ânüvis gibi görünseler de Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'ânüvisleri içinde eleştirel yönü ileri seviyede bulunması yönüyle en önde gelen iki vak'anüvistir denilirse bu tespit yanlış olmaz. Gerektiğinde devlet adamlarını, saray kadınlarını veya hoş olmadığını düşündükleri durumları eleştirmekten çekinmezlerdi. Hatta başka tarihyazarlarının yaklaşımlarını ve olaylara bakışlarını dâhi eleştirmekten kaçınmazlardı.

Düşüncesi, İstanbul; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 156, 1998, sf. 45-49; Christoph K. Neumann**, Amaç Tanzimat Araç Tarih,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Meltem Arun, 1999, sf. 119; Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul; KTB Yayınları, 3, 2013, ss. 34-37; Ahmet Zeki İzgöer, **Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa**, İstanbul; İz Yayıncılık, 765, 2014, ss. 82-97; Mustafa Oğuz, **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Konya; Kömen Yayınları, 116, 2014, ss. 169-183; Ümid Meriç Yazan, **Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü**, İstanbul; İnsan Yayınları, 3. Baskısı, 1992, ss. 19-28; Halil İnalcık, **Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası**, İstanbul; Kırmızı Yayınları, 1. Baskı, 2014, sf. 73-74.

[777] İbn Haldun, **Mukaddime –Osmanlı Tercümesi–**, Müt. Ahmet Cevdet Paşa, Haz. Yavuz Yıldırım ve Diğerleri, İstanbul; Klasik Kitaplar, 49, Birinci Baskı, 2008.

[778] Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997, sf. 105-107; Ali Çoşkun, **Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği–,** İstanbul; İz Yayıncılık, 426, 1. Baskı, 2004, sf. 67.

[779] Kemal Sözen, **Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi,** İstanbul; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 156, 1998, ss. 153-175; Christoph K. Neumann**, Amaç Tanzimat Araç Tarih,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Meltem Arun, 1999, sf. 213; Ahmet Zeki İzgöer, **Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa**, İstanbul; İz Yayıncılık, 765, 2014, sf. 234.

5. Her ikisinin eseri de incelendiğinde her iki vak'anüviste olayları yorumlarken kendilerine has iktisadî yaklaşımları olduğu gözden kaçmamaktadır.[780] Kendine has olan bu iktisadî yaklaşımları bazı noktalarda birbirine benzemektedir. Örneğin her iki vak'anüviste de israf hususunda, hazinenin gelir-gider dengesinin ele alınışında, devlet adamlarının rüşvet ve yolsuzluk yapması gibi iktisadı da ilgilendiren olumsuz durumların değerlendirmesinde, ithalat-ihracat durumunda (ithalat-ihracat dengesi söylemi modern bir söylemdir o yüzden kastedilen dışarıdan fazla mal alınıp içerindeki mal dolaşımın bozulması ve mevcut paranın dışarı çıkarılmasıdır. Yani sarfiyat temelinde iktisat ele alınmaktadır.), iaşenin temini ve kaçakçılık konusunda, paranın ayarı ve değeri gibi hususlarda benzer iktisadî yaklaşımları sergilemektedirler. Burada ise devletin menfaâti esastır.

6. Her iki vak'ânüvisin eserlerinde de öğretici (didaktik) ve ahlakî (etik) bir boyut vardır. Örneğin her iki tarihyazarı da eserlerinde kendilerine kadar gelmiş olan ve toplumun birçok alanını ilgilendiren siyasetnâmelerden ve ahlâk kitaplarından örnekler vermekten kaçınmazlar. Ahlak konusunda örnek gerekirse Nâ'imâ Mustafa Efendi Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Ahlâk-i Alâ'î*[781] adlı eserine atıf yaparken Ahmed Cevdet Paşa ise içinde siyasetten ve ahlâk değerlerinden bahseden ıslahat lahiyalarına (Raporlarına) eserinde yer vermiştir. Yine ıslahat raporları Tarih-i Cevdet'te kullanılmıştır. Târih Cevdet için Orduda ıslahatı savunan ve hatta Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını dahi öneren *Koca Sekbanbaşı Risalesi* veya *Hülâsatü'l-Kelâm fî Reddü'l-Avâm*[782] gibi ıslahat raporları örnek olarak verilebilir. Ayrıca her iki vak'anüviste gereken konularda uzun uzun bilgi vermekten kaçınmazlar. Örneğin Nâ'imâ Mustafa Efendi uzun uzadıya tîn-i mahtûm (mühürlü toprak)[783] hakkında eserinde bilgi verirken Ahmet Cevdet Paşa Fransa'da Salik kanunlarının hak ve

---

[780] Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997, sf. 90-92; Ali Çoşkun, **Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği–,** İstanbul; İz Yayıncılık, 426, 1. Baskı, 2004, sf. 94-95; Kemal Sözen, **Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi,** İstanbul; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 156, 1998, ss. 141-148; Ahmet Zeki İzgöer, **Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa**, İstanbul; İz Yayıncılık, 765, 2014, ss. 107-208.

[781] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Yayınları, 2007, c. I, sf. 30; Kınalı-zâde Ali Çelebi, **Ahlâk-i Alâ'î –Tıpkı Basım–,** Tak. Fahri Unan, Ankara; TTK Yayınları, 2011.

[782] **Koca Sekban Paşa Risalesi** veya **Hülâsatü'l-Kelâm fî Reddü'l-'Avâm**, İstanbul; Hilal Matbaası, 1330-31.

[783] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Yayınları, 2007, c. 6/4, ss. 1692-1693; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, 6. Cilt, sf. 2700-2702.

adalet arayışı olarak düelloyu[784] nasıl ortaya çıkardığını eserinde bahsetmekten çekinmez. Ayrıca bazı tarihler, kavramlar ve anlayışlar hakkında bilgiyi de Tarih-i Cevdet'te bulmak mümkündür.

7. Her ikisinin eserlerinde de tarihyazımı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul (Konstantiniyye) merkezde yer alır.[785] Olaylar merkezden çevreye doğru yayılarak anlatılır. Olaylar önemli görülmüşse veya tevsik durumunda ise yazılır. O yüzden tarihyazımında daha çok önemli görülen veya yazmaya değer olayların geçtiği çevre coğrafyalar ve kültürler üzerinde durulur. Merkezden taşraya (çevreye) hegemonik bir bakış sözkonusudur. Bu merkezî bakışın çevrede ortaya çıkan tarihî olayların yazımında ve değerlendirmesinde kendisini göstermesi ise kaçınılmazdır. (Aslında bu çalışmada kastedilen merkez-çevre ilişkileri bağlamı diye kastedilen bu husustur.)

8. Her iki vak'anüvisin eserinde de sadece siyasal olaylara yer verilmemiştir. Sosyo-ekonomik ve dini hayata dair bilgiler mevcuttur. Tarihyazımı içinde şehre de taşraya (kırsal) da dair bilgiler bulmak mümkündür. Ayrıca kişilere ait bazı biyografik bilgiler ve değerlendirmelerde mevcuttur. Bu değerlendirmeler subjektif (şahsî) bir şekilde de olabilir. Olaylar anlatılırken coğrafi özelliklere ve betimlemelere de eserlerinde yer vermişlerdir. Sosyal grupların özellikleri ve yaşayışları hakkında da bazı bilgiler bulmak mümkündür. O yüzden eserleri salt siyasal olayların kronolojik olarak dizini değildir.

9. Her ikisinin eserinde sözlü tarih çalışmasına canlı tanıklardan alınan bilgilerin kullanıldığı kısımlar da mevcuttur. Bazı kişilerden eserlerini oluşturmak için malûmat almışlardır. Maanoğlu Hüseyin Bey[786] Târih-i Nâ'ima için örnek olarak verilebilir. Tarih-i Cevdet için *Fakirin (Ahmet Cevdet Paşa) Veli Paşa-zâde İsmail Paşa'dan mesmû'âtı (duydukları) Şâni-zâde'nin bu ifâdâtına mübâyindir*

---

[784] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1, 1309, sf. 177; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 158.

[785] Doç Dr. Fatih M. Şeker'in *Tarihin ve Hayatın Merkezi Olarak İstanbul* yaklaşımı bu noktada önemlidir. Hem Ahmet Cevdet Paşa'dan hem de bazı Osmanlı tarih yazarlarından yaklaşım örnekleri vermektedir. Fatih M. Şeker, **Osmanlı Entelektüel Geleneği**, İstanbul; Dergâh Yayınları, 537, 1. Baskı, 2013, ss. 99-103.

[786] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Yayınları, 2007, c. 1, ss. XIII-XXXI; Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997, ss. 35-49.

(başkadır)[787] pasajı Ahmet Cevdet Paşa'nın sözlü tarih kullandığının göstergesidir. Ayrıca her iki tarihyazarı olayların, mekânların ve kişilerin değerlendirilmesinde kendi görüşlerine yer verirler.

10. Gerek Nâ'imâ Mustafa Efendi gerekse de Ahmet Cevdet Paşa tarihyazımında mukayeseyi (karşılaştırma) kullanırlar. Bu karşılaştırma hem eserlerin tenkitinde ve tahlilinde hem de tarihî olayların ve kişilerin değerlendirmesinde kendini gösterir. Günümüzdeki gibi sistematik bir karşılaştırmalı tarih anlayışı denilemese de İslam'ın tarihyazımı anlayışı içinden süzülerek o zamana gelen ve doğru bir bilgi vermeyi kendine amaç edinen erken dönemlere ait bir karşılaştırmalı tarih yöntemidir.

Görüldüğü üzere Nâ'imâ Mustafa Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımına dair yaklaşımlarındaki benzerlikler bu şekildedir. Bu karşılaştırmaya ve benzerliklere dayanan örnekler, çeşitli kıstaslar dikkate alınarak ve daha fazla örnekler verilerek arttırılabilir. Tarihyazımlarındaki bu kadar fazla benzerliğin varlığı bile farklı dönemlerde bulunan iki vak'anüvisin benzer tarihyazımı usûllerini kullandıklarının göstergesi olması bakımından önemlidir. Olaylara yaklaşımlarındaki benzerlikler bile dikkate değerdir. Ayrıca bu durum belli bir tarihyazımı geleneğinin temsilcisi olduklarının göstergesidir. Buna rağmen hem Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin hem de Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımına dair yaklaşımlarındaki benzerlikler onların yaklaşımlarını doğru anlamada yeterli ölçüt değildir. Karşılaştırma sadece benzerlikler üzerinden değil farklılıklar üzerinden de yapılması gerekmektedir. Bu durumda Nâ'imâ Mustafa Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımına dair farklıklara dair bir karşılaştırma yapılırsa şu farklı değerlendirmelere ulaşılacaktır:

1. Her iki tarihyazıcısı da vak'ânüvis olsa da Nâ'imâ Mustafa Efendi geleneksel dönemin izlerini taşıyan bir tarihyazıcısıdır. Ahmet Cevdet Paşa ise daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nda modernitenin izlerinin görülmeye başlandığı bir dönemin tarihyazıcısıdır. (Tarihselleştirilmiş geçmişin –tarih– seyri açısından bu durum değerlendirmeler için bir konum ve perspektif demektir.)

2. Geleneksel dönem veya ereksel teolojik dönem anlatıları, tanrı-merkezli (teolojik), dünya merkezli (geo-centric), soyut-somut anlayışları içinde barındırsa da

[787] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 11, 1301, ss. 109; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2685.

daha çok soyut ağırlıklı ve bilimsel olmayan (pre-sciencific) bir dönem olarak ele alınmaktadır. Modern teleolojik dönem veya modern ereksel dönem ise güneş merkezli (helio-centric), insan merkezli, somut ögeleri içinde barındıran ve bilimsel olarak adlandırılan dönemdir. Her iki vak'ânüvisin eserlerinde tanrının (Allah) yeri en üst ve en önemli bir konumdadır. Değerlendirmelere bakılırsa dini inanç gereği bu konuda şüphe bile yoktur. Sonuç olarak Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin anlatısı geleneksel dönemin izlerini barındıran bir anlatıyken Ahmet Cevdet Paşa'nın anlatısı modern dönemin izlerine sahip bir anlatıdır. (Anlatının tarihsel seyri açısından)

3. Ahmet Cevdet Paşa'nın anlatısında modernitenin erken süreçlerine ilişkin pozitivist yaklaşımların izleri bulmak mümkündür. Gerek kaynakları kullanmasında gerek yaklaşımlarında gerekse de olayları değerlendirmesinde erken döneme ait pozitivizmin izlerini görmek mümkündür. Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin yaşadığı dönem itibariyle henüz böyle bir durum tama manasıyla sözkonusu değildir.

4. Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin tarihyazımında Osmanlı İmparatorluğu siyasi güç olarak merkezdeyken ve ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde gelişen olaylar verilirken, Avrupa hakkında malûmat çok fazla değildir. Hatta Avrupa Nemçelilerden (Avusturya=Habsburg Hanedanı) ibarettir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu o dönem daha çok Nemçelilerle savaşmaktadır. Fakat Doğu devleti olan İran hakkında Avrupa'ya nazaran bilgi daha fazladır. Çünkü Nemçeliler gibi aralarında uzun süren savaşlar vardır. Ayrıca bu zamanda Osmanlı İmparatorluğu geniş sınırlara sahip olan ve dünya siyasetini belirleyen bir imparatorluktur. Ahmet Cevdet Paşa'nın eserinde ise Avrupa önemli yer tutar.[788] Hatta Ahmet Cevdet Paşa'yı okurken zaman zaman Avrupa politikaları karşısındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü kötü durum hissedilir. Çünkü siyasal gücün ekseni Batı'ya kaymıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi artık kendi elinde değildir. Avrupa devletlerinin siyasal hamleleri de artık önemlidir. *El hükmü limen galebe* yani hüküm artık galibin olmuştur. Bu durumun doğal olarak anlatıya yansımaması düşünülemezdi.

5. Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin tarihyazımına göre Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımında bazı kavramlar önplana çıkmaya başlamıştır. Zaman değiştikçe

[788] İlber Ortaylı, *"Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi"*, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 –Bildiriler-,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 163-172.

hükümler de değişmiştir. Yeni kavramlar, deyimler ve söylemler ortaya çıkmıştır. Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin tarihyazımında Osmanlı İmparatorluğu siyasi güç olarak merkezde bulunduğu zamanlar için önemli olmayan diplomasi kavramı, Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımında kendini teori ve eylem olarak doğrudan gösterir. Zaten kendisi bu kavramı örnekleriyle açıklamaya da çalışır. Bu durumun Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyasetiyle de doğrudan ilgisi vardır. Yine aynı şekilde eserinin girişinde monarşi, meşrutiyet ve cumhuriyet gibi bazı kavramlar üzerinden dünyadaki idare şekillerinden bahsetmektedir. Bu kavramların kitabın başında verilmesinde eserin anlaşılmasını istemek de belirleyicidir.[789] Görüldüğü üzere yaklaşık iki yüz yıllık gelişmeler paralelinde yeni kavramlar ve yeni yaklaşımlar Osmanlı tarihyazımında ortaya çıkmıştır.

6. Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin tarihyazımında sadece Âl-i Osman yani Osmanoğluları (Osmanlı) hanedanı ve onun üyeleri merkezde bulunur. Diğer hanedanlar hakkında pek fazla tafsilat bulunmaz. (Fakat İran -Acem- şahları hakkında bilgi daha fazladır. Bu durumun nedeni de aralarında ortaya çıkan ve uzun süren savaşlardır.) Bu durumun iki nedeni vardır. Birincisi siyasal gücün vermiş olduğu rahatlık ikincisiyse kullandıkları kaynakların içeriğidir. Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımındaysa sadece Osmanlı hanedanı ve onun üyeleri yoktur. Rus çarları ve çariçeleri, İngiltere (Britanya) kralları ve kraliçeleri, Habsburglar veya Avusturya kayserleri, Fransa'da Burbonne Hanedanı, İspanya kralları, Alman prenslikleri, İsveç kralları vb. Avrupalı hanedanlar ve hanedan üyeleri hakkındaki bilgiler, Ahmet Cevdet Paşa'nın anlatısında geniş yer tutar. Hatta Ahmet Cevdet Paşa tarihyazımında kendi hanedanını kurmaya çalışan Napolyon'a geniş bir yer ayırmaktadır. Siyasetin gidişatına göre Napolyon'a bakış değişmektedir.[790] Örneğin

---

[789] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1, 1309, ss. 17-20; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, ss. 27-29; Zeki Arıkan, *"Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler"*, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 –Bildiriler-,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 173-197.

[790] Napolyon'un Mısır çıkarması için Wajda Sendesnı'nın eserinin ikinci kısmına bakınız. (Raconter l'expédition d'egypte ou détruire le mythe de la "mission civilisatrice") Mısır'a asker çıkarması Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'de Napolyon'a bakışın da iyi bir örnektir. Wajda Sendesnı, **Regard de l'historiographıe Ottomane sur la Révolution françaıse et l'expédıtıon d'égypte*Tarih-i Cevdet,** Les Chaıers du Bosphore XXVII, İstanbul; Les éditions Isıs, Prémiére édition, 2003, ss. 77-130; Olaya daha geniş perspektiften bakılırsa zaten Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarihyazıcıları Napolyon öncesinde gerçekleşen Fransız Devrimi'nden beri tedirginlikle bakıyorlardı. Çünkü Fransa'da ortaya çıkan durum Osmanlı İmparatorluğu'nu da yakından ilgilendiriyordu.

Avrupalı monarşileri ve meşrûtî krallıkları tehdit etmesi yönünden Napolyon eleştirilir. Çünkü Ahmet Cevdet Paşa'nın kendisi de bir imparatorluğun resmî tarihyazıcısıdır. Kısacası bu hanedanlara ve üyelerine yaklaşım ise sosyo-politik ve sosyo-ekonomik olaylara göre anlatıda değişmekteydi. (Bu dönemde Tarih-i Cevdet'deki İslam dünyası ise Osmanlı sultanları, İran hanları ve mirzaları, Fas hâkimleri, Cezayir dayıları ve Hint meliklerinden ibaretti. Bunların bir kısmıysa zaten Osmanlı'ya bağlıydı.)

7. Nâ'imâ Mustafa Efendi ile Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımı arasındaki farklardan biri de yine tarihsel süreç farkından kaynaklanmaktadır. Örneğin Ahmet Cevdet Paşa'nın ele aldığı dönemde (1774-1826) teceddüt yani yenileşme hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'nda görülmektedir. Zaten Ahmet Cevdet Paşa, belli bir tarihsel zamandan kendi zamanına kadar gelişen bazı yenileşme hareketlerine (Mesela Lale Devri) eserinde zaman zaman değinir. Fakat gerekli görülen yerde ve alanda İmparatorluk içinde gerçekleşen yenileşme hareketlerine Ahmet Cevdet Paşa karşı değildir. Hatta bu hareketleri destekler. Fakat Lale Devrini sefahat devri olarak da yorumlar. Ordunun savaştan soğumasını bu döneme bağlar. Hâlbuki Lale devri olarak sonradan ismi verilen devir, yenileşme hareketlerinin başladığı ve kırılmanın yaşandığı bir süreçtir. Buna rağmen Ahmet Cevdet Paşa, kendince gereksiz gördüğü düzenlemelere veya tersten okunursa kabul edilebilir olamayan, gelenekleri sarsan yeniliklere karşı çıkar. Çünkü ona göre Lale devri de olsa yenileşme olurken devletin ve toplumun maddi ve manevi düzeni bozulmaması lazımdır.[791] Nâ'imâ Mustafa Efendi ise bu hareketleri zaman olarak daha yakından hissedemediği için daha çok mevcut olayları anlatmıştır. (Fakat mevcut düzenin kökünden sarsılmasını her iki vak'ânüvis de konumları gereği istemez.)

8. Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımını Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin tarihyazımından ayıran diğer bir yaklaşım farkı da Avrupa'da gerçekleşen siyasal ve sosyal olaylarla doğrudan ilişkildir. Avrupa'da Fransız Devrimi gerçekleşmiştir ve dünya genelinde taşlar yerinden oynamıştır. Bu noktada Ahmet Cevdet Paşa'nın

---

"Fransız İhtilâli ve Osmanlı Tarihçiliği", **De La Révolution française à la Turquie d'Atatürk**, Actes des colloques d'İstanbul (10-12 Mai 1989), Edition Isıs, İstanbul-Paris, 1990, ss. 85-100. Ayrıntılı olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın Napolyon'a bakışı ileriki bölümlerde örnekleriyle ortaya konacaktır.

[791] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1, 1309, ss. 107; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, ss. 100.

tarihyazımında yer alan yaklaşımlarından biri de milliyetçiliktir. Milliyetçilik hem Osmanlı İmparatorluğu açısından hem de onun kompartımanında bulunan milletler açısından ciddi bir belirleyici olmuştur. Bundan sonra imparatorluk tarihyazımında bir Sırp İsyanı bir Yunan İsyanı bir Karadağ İsyanı vardır. Osmanlı İmparatorluğu tarafından isyan olarak nitelendirilen bu olaylar bahsi geçen milletler için bir bağımsızlık hareketi olarak nitelendirilmektedir. O yüzden hem merkezin (Osmanlı) anlatısında hem çevrenin anlatısında milliyetçilik ciddi bir öğe olmuştur. Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa'da Nâ'imâ Mustafa Efendi'ye göre Türk olmak durumu veya Türk milleti söylemi tarihyazımı olarak daha belirgindir.[792] Çünkü Ahmet Cevdet Paşa yaşadığı dönem itibarıyla milliyetçilik sadece çevreyi değil, ister istemez merkezi de etkilemiştir.

9. Nâ'imâ Mustafa Efendi ile Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımında iktisadî yaklaşımlar açısından da farklar vardır. Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımında Sanayi devrimi iktisatta artık belirleyici bir faktördür. Örneğin iktisadî gücün de Batı'ya geçmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu iktisaden de Batı'ya karşı konumlandırmıştır. Mısır gibi bazı coğrafyalar önplana çıkmıştır ve buranın elden çıkıp çıkmayacağı ise tartışma konusudur. Bundan sonraki süreçte, Mısır Meselesindeki güç mücadelesinde, ekonomik göstergeler siyasal göstergelerin önüne geçmiştir. Akdeniz ve Karadeniz hâkimiyeti iktisaden de daha çok anlam kazanmıştır. Ticari açıdan bakılırsa kapitülasyon ve imtiyazlar Avrupa'da neredeyse her devlete verilmiştir. Yine eskiden kâfirlerden (?) borç olmak yasak olarak kabul edilirken artık Avrupa'dan nasıl borç alınacağı tartışılmaya başlanmıştır. İngiltere dış politikada önplana çıkmıştır ve bu durumun salt siyasetle ilgisi yoktur. Unutmamak gerekir ki sanayi devrimi o dönemde İngiltere'de ortaya çıkmıştır.[793]

---

[792] *El hâsıl Türkler ikiyüzlülükten asla hâzz itmedikleri halde Reis Efendi ber-muktezâ-yı vakt ve hal-i meclis-i vukelâ kararıyla bin yüzcü olarak lisân-ı diplomatı isti'mâl itmek üzere me'mûr idilmiştir...* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 6, 1309, ss. 285-286; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1646; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmasında Ahmet Cevdet Paşa'yı *Tanzimâttan Sonra Türkçülük Faaliyetleri ve Tarihyazarları* başlıklı bölümde vermektedir. Vasfi Mahir Kocatürk, **Türk Edebiyatı Tarihi-Başlangıçtan Bugüne Türk Edebiyatı'nın Tarihi, Tahlili ve Tenkidi,** Ankara, Edebiyat Yayınevi, 1964, sf. 698-699.

[793] Sosyo-ekonomik içerikli birçok iktisâdi kavram Ahmed Cevdet Paşa zamanında Türkiye'deki literatüre girmiştir. Çünkü modernitenin yansıması olan bilimsel kavramlar ve terimler onun yaşadığı dönemde kullanılmaya başlanmıştı. Bu kavramların çoğunun kökeni de Avrupa merkezliydi. Ayrıca iktisadın bilimsel bir çerçeveye oturtulmasında da sanayi devrimin payı inkâr edilemez. Örneğin Ahmet Cevdet Paşa, Batılı anlamda *kriz (cris)* sözcüğüne karşılık olarak *buhran* sözcüğünün bulunuşunu Tezâkir'de şu şekilde anlatır: *...Hazineden defterler getirildi. İrad ve masraf muvazene*

10. Nâ'imâ Mustafa Efendi ile Ahmet Cevdet Paşa tarihyazımı kaynak kullanımı açısından farklılıklar taşımaktadır. Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin tarihyazımında Doğulu (yerli) kaynaklar ağırlıktayken Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımında Doğulu kaynakların yanında Batılı kaynaklarının kullanımı da sözkonudur. Ayrıca kullandığı kaynak türü bakımından çeşitlilikte sözkonusudur. Bunun için Tarih Cevdet'in birinci cildindeki kaynaklar (mehazlar) kısmına bakmak yeterlidir.[794]

11. Nâ'imâ Mustafa Efendi ile Ahmet Cevdet Paşa'yı mukayeseli tarih açısından karşılaştırırsak; Ahmet Cevdet Paşa'nın yaklaşımı modern ölçütler çerçevesi içine girmeye başlamıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın karşılaştırmalı (mukayese) tarih yaklaşımı daha fazla olaylar üzerinden hareket etmiştir. Bu tespite ait örnek *tarihini yazmakta olduğumuz asırların olayları özellikle bu sekizinci cildin içinde bulunanlar herkese ibret verecek olaylardır ve devrimizin üstünlüğünü gerçek yönleriyle ortaya koyacak konulardır. Her konuda önceki asırlara ait zorlukları ve asrımızın iyilikleri (gelişmeleri) karşılaştırılmıştır ve padişah hazretlerinin hayır duaları tekrar düşünce sahibi kimselerin üzerine aldıkları işlerde başarılı olmasını sağlasın* pasajında görülmektedir.[795] Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin tarihyazımında ise daha çok tarihsel kaynakların metinleri karşılaştırılarak sonuca ulaşılmaya çalışılıyordu. Zaten bazı olaylara dair metinsel karşılaştırmaya dayalı yaklaşım, Ahmet Cevdet Paşa da dâhil olmak üzere Osmanlı tarihyazıcılarının genelinde görülen geleneksel bir yaklaşımdır. Ahmet Cevdet Paşa'da tarihyazımı açısından

---

edildi. Görüldü ki devletim masârifi varidâtını haylice aşmış. Maliye işi sahihen fenalaşmış. Hazine bir crise hâline düşmüş. Bak belaya ki crise lâfzının lisan-ı Türkî'de tercümesi yok. Ana mukabil bir kelime bulmak dahi bir mes'ele oldu. Bir gece Fuad Efendi'nin yalısında bulunduk bu mesele dermeyan edildi. Lade't-taharri buhran lafzı bulundu ve crise'in tercümesi olmak üzere kabul olundu. Hatta bu hususa dâir takdim olunan arz tezkiresinde "hazine-i maliyenin hâl-i buhranı" diye tahrir kılındı ve andan sonra crise makamında buhran kelimesi isti'mâl edilir oldu… Cevdet Paşa, **Tezâkir 1-12**, haz. Cavid Baysun, Ankara; TTK Basımevi, 2. Baskı, 1986, Tezkire No: 6, sf. 21.

[794] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1, 1309, ss. 4-13; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, ss. 15-23; Christoph K. Neumann**, Amaç Tanzimat Araç Tarih,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Meltem Arun, 1999, ss. 12-55; Mustafa Oğuz, **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Konya; Kömen Yayınları, 116, 2014, ss. 93-153.

[795] *Tarihini yazmakda olduğumuz asırların vuk'uâtı ve ale'l-husus işbu cild-i sâminin mündericâtı cümleye ibret virecek ve asr-ı hümâyûnun sâhihen kâdr u meziyeti bildirecek mebâhis-i mühimmeden olduğuna mebni her mebhâsda evvel asırların müşkilâtı ile asrımızın muhsinâtı bi'l-müvâzene Ed'iye-i Hayriye-i Hazret-i Padişahînin tekrârı erbâb-ı mutâlaa muhavvel-i uhde-i ihlâs şiârı kılınur.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 4/8, 1309, sf. 2; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c.8, sf. 1952.

karşılaştırmalı yaklaşım, geleneksel ölçütün yanında moderniteye yakın bir ölçüt olarak da kendini göstermiştir.

12. Son olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönem itibarıyla farklı bir misyonu daha vardır. O da hiç kuşkusuz Tanzimâttır. Ahmet Cevdet Paşa, vak'ânüvis olarak devlet memuru olabilir; fakat kendisi bir Tanzimât aydınıdır. Tarihyazımında da bahsi geçen dönemin izlerini görmek mümkündür. Belki de yaşadığı dönem gereği onun tarihyazıcılığı Tanzimât Dönemi'ne uygun olmak zorundaydı. (Christoph K. Neumann'ın onun için uygun gördüğü *Amaç Tanzimât Araç Tarih*[796] yaklaşımı önemlidir.) Fakat ne olursa olsun Ahmet Cevdet Paşa, kendine özgü bir misyonu, kendine has bir konumu ve kendince yaklaşımı olan vak'ânüvislerden biridir.

Görüldüğü üzere Nâ'imâ Mustafa Efendi ile Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımı örnekleri olan Târih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet metinleri, karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, iki farklı sürece ait olmasından dolayı, farklılıkları ve benzerlikleri de tespit olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu arada her iki tespit (benzerlik ve farklılık) türüne ait özelliklerin sayısı arttırılabilir veya azaltılabilir de. Fakat bir gerçek var ki iki tarihyazımı örneği aynı tarihyazıcılığı aynı geleneğe ait tarihyazımı örnekleri olsa da aynı anlatı demek değildir. Belirtildiği üzere gerek Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin gerek Ahmet Cevdet Paşa'nın kendine has anlatı özellikleri ve kurgulama tarzları vardır. Geçmişi tarihselleştirme eğilimleri biçim ve içerik olarak farklı farklıdır. Tarihe bilimsel yaklaşılırsa tüm vak'anüvisler aynı geleneğin içinde benzer yaklaşımları sergileyen tarihyazarları olarak ortaya konulabilir. Fakat mukayesenin içine edebiyat girerse hiçbir yazarının anlatısı benzer özellikler taşısa da aynı anlatı olmadığı görülecektir. Herkesin bir bağlamı, bir deneyimlemesi (hâl-i tecrübe) ve geçmişi öyküselleştirme (tahkiye) tarzları vardır. Hem Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin hem de Ahmet Cevdet Paşa'nın vak'ânüvis geleneğine göre tarihyazımlarını kronolojik bir düzyazı (nesir) şeklinde oluşturdukları bir gerçektir. Fakat geçmişi aynı şekilde kurgulayarak tarihsel bir anlatı ortaya koymadıkları da başka bir gerçektir. O yüzden bahsi geçen vak'anüvislerin eserleri edebî açıdan da değerlendirilince, kendilerine has anlatıları olan birer münşî (inşa eden) oldukları görülecektir. Aksi takdirde aynı vak'ânüvislerin tarih anlatıları, Türk Edebiyatı'nın

[796] Christoph K. Neumann**, Amaç Tanzimat Araç Tarih,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Meltem Arun, 1999.

tarihini anlatan kitaplarda, farklı yüzyıllarda ve farklı (biçimle içerik özelliklere sahip olan) düzyazı örnekleri arasında verilmezdi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI İMPARATORLUĞU, VAKANÜVİS VE TOPLUMSAL CİNSİYET: *"Târih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet Örnekleri"*

4.1. KELİMELER VE SÖZCÜKLER BAĞLAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET

Kendisi de bir tür dil olan matematik dışındaki herhangi bir gerçek genel geçer olmadığı için her durumda bir kurgudur. Bu gerçeği kurgulayan en önemli araç ise yine başka bir dildir. (Burada kastedilen edebî ve felsefi bir dildir.) O yüzden herhangi bir anlatı aynı zamanda kurgusal bir gerçeğin dil vasıtasıyla ifade şeklidir. (John Locke'dan Ludwig Wittgenstein'a, Ferdinand de Saussure'den Jean-François Lyotard'a kadar dilin kurgusallığı ve dil oyunları yaklaşımı birçok çalışmada önemli yer tutmaktadır.[797]) Kurgusal bir gerçekliği ifade eden anlatılar, aynı zamanda birer metindir. Hem metinlerin inşâsında hem de modern bir epistemenin oluşumunda kelimeler ve sözcükler bu yüzden önemli yer tutmaktadır. (O yüzden Michel Foucault hem Batı epistemesinin oluşumunu[798] hem de modern epistemenin oluşumunu anlattığı Kelimeler ve Şeyler[799] başlıklı çalışması bu yönüyle önem arz etmektedir.) Metnin bütünlüğü (anlatının veya temsilin kendisi) veya bir bütünün (anlatı) içindeki herhangi bir alt-metin; bir anlatının kendi içinde veya aynı anlatının başka anlatıyla ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkan metinlerarası durum; metnin tarihselliği veya tarihselliğin metnine dayalı olarak ele alınması gereken metin-

[797] Ludwig Wittgenstein, **Felsefi Soruşturmalar**, çev. Haluk Barışcan, İstanbul; Metis Yayınları, 3. Baskı, 2014, I/23, sf. 32-34; Jaakko Hinttika, **Wittgenstein Üzerine**, çev. Fikret Osman, İstanbul; Sentez Yayıncılık, 1. Basım, 2015, ss. 61-73; Gökhan Yavuz Demir, **Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği**, İstanbul; İthaki Yayınları, 995, 2015, ss. 87-119; Onur Bilge Kula, **Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı-I**, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2625, 1. Basım, 2012, sf.162-165.

[798] Michel Foucault Batı Kültürünün arkeolojisini yaparken İnsan Bilimlerinin de arkeolojisini şu şekilde sınıflandırmaktadır: *Şeylerin Düzeni, Rönesans Epistemesi, Klasik Episteme, Modern Episteme, Çağdaş Episteme ve Şeylerin Düzensizliği.* Görüldüğü üzere insan bilimlerinde benzerliklerden farklılıklara, düzenden belirsizliğe (düzensizliğe), bütünden parçalara doğru bir çözülme sözkonusudur. Pamela Major-Poetzl, **Michel Foucault's Archaeology of Western Culture**, USA; The Unıversity of North Carolina Press, 1983, ss. 149-200; Michel Foucault, **Kelimeler ve Şeyler –İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi-,** çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2006, ss. 479-539; Orhan Tekelioğlu, **Foucault Sosyolojisi**, Bursa; Alfa-Aktüel Kitabevi, 1. Baskı, 2003, ss. 85-133.

[799] Michel Foucault, **Les Mots and Les Choses. Une archéologie des sciences humaines**, Paris, Gallimard, 1963; Michel Foucault, **Kelimeler ve Şeyler –İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi-,** çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 1. Baskı, 1994.

bağlam ilişkisi ne kadar önemliyse bir metnin kurgulanmasında kelimeler ve sözcükler de o kadar önemlidir. Hatta bu durum o kadar önemlidir ki bir metinde veya bir anlatıda bir kelime veya sözcük, bahsi geçen anlatının ya da metnin önüne geçilebilir. Bazen bir anlatıda bir kelime veya sözcük aynı anlatının içindeki birçok alt-metni gölgeleyebilir. Bu yüzden çalışmanın bu bölümünde Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin Târih-i Nâ'ima ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı çalışmalarına ait seçilmiş metinlerde bulunan ve özellikle toplumsal cinsiyeti yakından ilgilendiren bazı kelimeler ve sözcükler üzerinde durulacaktır.

Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin Târih-i Nâ'ima adlı eseriyle Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eseri farklı yüzyıllarda ve farklı süreçlerde ele alınmıştır. Farklı yüzyıllarda yazılmalarına rağmen iki eser de Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Bu yüzden ele alınacak kelimeler ve sözcükler, ağırlıklı olarak Türkçe, Farsça ve Arapça orijinlidir. (Hatta Ahmet Cevdet Paşa zamanda Fransızca gibi Batı dillerinden Osmanlı Türkçesi'ne bazı kelimeler de girecektir.) Genellikle anlamlarını veya özelliklerini geldikleri dilden almışlardır. Fakat asıl önemli olan bir metnin içinde nasıl anlam kazandıklarıdır. Kendine has özellikleri olan sıradan bir kelime, bir metnin içinde, anlam niteliği olarak trajik (dramatik) veya didaktik hale getirilebilindiği gibi bir abartmayı veya indirgemeyi ifade ederek anlam niceliği de kazanabilir. (Sözlük anlamından kopuş) Yine bu durumun başka hali de kutsama ve aşağılama; övme ya da yerme; sevme veya sövme gibi bir özneye veya bir nesneyi daha çok nitelendirmeye dayalı anlam kazanabilme özelliğidir. Dilin sosyal bir fenomen olarak belirsizlik içerdiğini ortaya koyan yaklaşımların en önemli temellendirmelerinden biri de dilin kendine has olan bu özelliğidir.[800] Ayrıca söylem analizlerinden anlaşılabilceği gibi birini bizden herhangi birini onlardan yaparak ötekileştirebilir. Mekân olarak bir grup insan bir tarafa diğer grup insanı öbür tarafa koyabilir. Örneğin *kadın yolda yürüyor* cümlesiyle *avrat yolda yürüyor* cümlesi arasında fark olduğu gibi herhangi bir metinde *"Kadın, kadın! Önüne bak!* cümlesindeki kadın da artık aynı kadın değildir. (gücün retoriği) *Kadıncağız kendi halinde bir insandı* derken de o kadın artık yolda yürüyecek kadar yeterlikte olan

[800] Gökhan Yavuz Demir, **Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği**, İstanbul; İthaki Yayınları, 995, 2015, sf. 12-14. Dilin belirsizliğinen önemli nedenlerinden biri de hiç kuşkusuz dilin göreceli durumudur. Onur Bilge Kula, **Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı-I**, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2625, 1. Basım, 2012, sf. 22-23.

kadın değildir. Yine *erlik meydandan kadın gibi kaçmak değildir* veya *kadın gibi hareketleri vardı* sözündeki kadın da örneğin en olumsuz uç noktasıdır. Ayrıca bir kelime veya sözcük aynı şekilde siyaset, hukuk, din ve toplum gibi praksis alanları içine sokularak meşru veya gayri meşru bir söylem haline dönüştürülebilir. Yani başa dönülürse bir kelime dil oyunlarıyla bir insanı kazanmada çok iyi bir çiçek haline dönüşürken aynı insanı yok etme de çok iyi bir silaha dönüşebilir. Bu çift değerli durum sadece kelimelerin doğasında değil; gerçekliğin muğlaklığını (belirsizliğini) yaşayan tüm şeylerin doğasında vardır. O yüzden bir metinde bir kelimenin kullanımı ile sözlük anlamı çoğu zaman aynı şey demek değildir. Bu çalışmada kelimelerin ve sözcüklerin orijinlerinden kaynaklanan sözlüğe dayalı anlamları kadar kullanıldıkları metinlerdeki anlamları da önem arz etmektedir. Kısacası bir kelimenin veya sözcüğün Osmanlı Türkçesine ait her hangi bir sözlükteki anlamı kadar, Târih-i Nâ'ima veya Târih-i Cevdet adlı tarihyazımı örneklerinde olduğu gibi metin içinde kazandığı anlam da önemlidir.

Dil, insana ait imgesel alanın simgesel alanda fenomenolojik, bilişsel (cognitive) ve aynı zamanda ontolojik olarak varolma halidir. Bu hal mânâ olduğu kadar maddî, soyut olduğu kadar somut, tekil olduğu kadar çoğul, imgesel olduğu kadar sembolik özelliklere sahip bir varolma halidir. Dil, aynı zamanda bilişseldir (cognitive) ve bir o kadar psikolojik bir süreçtir. O yüzden bir tarihyazıcısı gerçeği dille kurgularken ister istemez kendi imgesel dünyasını da simgesel alana taşır. Aynı zamanda sembolik alana da taşıdığı imgesel alan gibi içinde yaşadığı topluma ait imgelem dünyasının izlerini de herhangi bir tarihyazıcısının ortaya koymuş olduğu metne ister istemez yansıtır. O yüzden bir tarihyazıcısının kullandığı dil ve bu dile ait kelimelerle sözcükler, hem kendi kurguladığı gerçeği hem de içinde bulunduğu toplumun kurguladığı gerçeği söylem olarak ortaya koyabilir. Ayrıca bu söylem geçmişten kendi zamanına kadar gelmiş olan ve geleceğe taşınma ihtimâli olan da bir söylemdir. Bahsi edilen bu söylem bir şekilde sürekli olarak kendini yenileyebilen bir söylemdir. Tam tersine ötekini ve kendinden farklı olanı da doğrudan ve dolaylı olarak anlatı içinde barındıran bir söylemdir. Yine dil vasıtasıyla karşı-anlatıya (counter-narrative) veya karşı söyleme (counter-discoursive) dönüşme ihtimâli yüksek olan bir söylemdir. İşin başka bir boyutu da bir tarihyazıcısı bir gerçeği dille kurgularken, kendinden önceki bir durumu veya kendi kurgulamak istediği gerçeği,

herhangi bir tarihyazıcısının anlatısından (temsilinden/metninden) çeşitli şekillerde alıntı yaparak ortaya koyar. Aslında yaptığı bu alıntılamayla hem daha önceki bir söylemi yeniden meşru hale getirir hem de o söylemi yeniden üretir. Eğer böyle bir amacı yoksa yine aynı söylem üzerinden kendi komplekslerini ve semptomlarını dışavuran kendine has bir söylemi de anlatı vasıtasıyla inşa eder. Örneğin XVII. yüzyılda Abdurrahman Abdi Paşa tarafından yazılan Vekayi'nâme'de 1063/1652 senesi olayları içinde geçen Hint Elçisinin Gelişiyle ilgili şu metin bu açıdan örnek olarak verilebilir: *La'l ve zümrüd ile murassa' bir hançer ve la'l ve zümrüd ve incü ile murassa' zincir şeklinde musanna' bir altun kuşak ve iki re's küheylân biri mükemmel ve biri dîbâ çul iledür. Bunlardan mâ'adâ bir şey gönderilmedi. Kâtib Çelebi, Fezleke nâm târîhinde "câriyeler gönderildi" yazmış; aslı yokdur ve mezbûrun mücerred simâ'la olan nakl ve tahrîrinde bu mâkûle galatalı (galatâtı) çıkdur.* عفى الله تعالى عنه و عنا *(Yüce Allah Onu ve Bizleri Affetsin)*[801] Görüldüğü üzere Abdurrahman Abdi Paşa, Hind pâdişâhı Şah Cihan'a elçi vasıtasıyla gönderilen mektubu ve hediyeleri tek tek sayar. Fakat câriye meselesinde Kâtip Çelebi ile aynı şeyleri düşünmediğini vekâyi'nâmesinde açıkça belirtir. Bu örnekte görüleceği gibi bir tarihyazıcısı kendi anlatısını dille kurgularken aslında kendi gerçeğini de yazar. Kendi imgesel dünyasını dil vasıtasıyla simgesel alana çıkararak kendi anlatısını kurar. O yüzden herhangibi bir toplumsal imgelemi simgesel alanda somut olarak ortaya koyan her tarih anlatısı, aynı zamanda kendisini gerçek olarak kurgulayan tarihyazıcısının kendine has kurgusal gerçeğini de içerisinde barındırır. Örneğe dönecek olursak; Abdurrahman Abdi Paşa, Osmanlı Padişahı IV. Mehmet'in nişancılık (tevki) görevini yerine getirmiş üst düzey bir devlet görevlisidir. O yüzden onun câriye meselesinde ortaya koyduğu yaklaşımda, bulunduğu makamın etkisinin olup olmadığı da bu noktada önem taşıyan bir durumdur.

Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin Târih-i Nâ'ima adlı eseriyle Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eseri irdelenirken, metinlerde karşılaşılan ve toplumsal cinsiyeti ilgilendiren bazı kelimeler ve sözcükler üzerinde bu bölümde durulacaktır. Metinlerde örnek olarak gösterilebilecek bazı kelimeler ve sözcüklere bu bölümde değinilecektir. Bu yüzden çok fazla ayrıntılı örnek verilmeyecektir. Ayrıca kullanılan kelimelerin ve sözcüklerin genelde ne şekilde kullanıldığını veya toplumsal cinsiyet

[801] Abdurrahman Abdi Paşa, **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1642),** haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 67, 1. Baskı, 2008, sf. 53-54.

ilişkilerinin (cinsiyetçi söylem boyutu) hangi yönüne işaret ettiği zaten bu çalışmanın içinde geçtiği bölümlerde vurgulanacaktır. Gerektiğinde bu kelimenin veya sözcüğün tartışmaya sebep olmamak için geçtiği bölüm de uygun görüldüğü takdirde dipnotuyla birlikte verilecektir. Çalışmanın bu bölümü daha çok metinlerde geçen toplumsal cinsiyetle ilgili kelimeleri ve sözcükleri irdeleme amacı taşımaktadır. Bahsi geçen kelime ve sözcüklerin dilsel alanın yanında daha çok hangi alandan referans aldığı üzerinde de durulacaktır. O yüzden örnekler dışında kelimeler ve sözcükler hakkında uzun uzun dipnot verilmeyecektir. Bunun nedeni hem çalışmayı ilgilendiren kelimelerin ve sözcüklerin ayrı ayrı sözlük anlamı olmasıdır. Fakat aynı kelimeler ve sözcükler sürekli aynı şekilde sözlükteki anlamıyla metin içinde kullanılmamıştır. Onlara toplumsal cinsiyete dayalı anlamı (gerçekliği), bağlı bulunduğu olay, zaman ve mekân kurgusallığını vermektedir. Kurgusal da olsa anlamı anlam haline getiren temelinde kurgulanmış cümleler veya daha üst bakışla ortaya koymak gerekirse mevcut anlamı ortaya çıkaran temsiller (metinler)dir. Bu nedenlerden dolayı, çalışmanın bu bölümünde, gerek Târih-i Nâ'ima adlı eserde gerekse de Târih-i Cevdet adlı eserde, toplumsal cinsiyet temelinde ele alınabilecek ve metin içinde kullanıldığı yerleri tek tek tespit edilmiş kelimeler ve sözcükler üzerinde durulacaktır.

Târih-i Nâima'da ve Târih-i Cevdet'de kullanılan toplumsal cinsiyet ilişkileriyle ilgili kelimelere geçmeden önce üzerinde durulması gereken bir husus vardır. Leslie P. Peirce daha önce belirtildiği gibi hem Osmanlı Haremi[802] hem de hukukî metinler[803] üzerinde çalışmalar yapmış bir araştırmacıdır. Bu araştırmacı *Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Modern Dönemin Başlangıcında Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı* adlı çalışmasında Osmanlı söz dağarcığını belirleyen bazı hususlara dikkat çekmektedir. Her şeyden önce insanın söz dağarcığını belirleyen hususlardan ilki doğumdan ölümüne kadar süren yaşam çevrimidir. Çocukluk, buluğ, erişkinlik ve olgunluk çağını ihtiva eden bu yaşam çevrimi, Osmanlı toplumunda toplumsal cinsiyetle ilgili söz dağarcığında doğrudan ve dolaylı bir belirleyeciliğe sahiptir. İkinci olarak sosyal sınıf ve statü de söz

[802] Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümâyun –Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar,** çev. Ayşe Berktay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 31, 4. Baskı, 2002.
[803] Leslie P. Peirce, **Ahlak Oyunları – 1540-1541 Osmanlı'da Ayıntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet-**, çev. Ülkün Tansel, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2005.

dağarcığında belirleyici bir hususdur. Örneğin erişkin kadınlar için kullanılan avret/avrat veya hatun arasında sosyal sınıf ve statüden kaynaklanan bir kullanım farkı vardır. (Çünkü Khatun/Hatun sözcüğü daha üst sınıflar için de kullanılmaktadır.) Söz dağarcığını belirleyen hususlardan biri de din, edebiyat, hukuk ve iktisat gibi insan yaşamında belirleyici olan teorik ve pratik kullanım alanlarıdır. Bu teorik ve pratik alanlar, toplumsal cinsiyet ilişkilerini de ilgilendiren bir kelimeye temel anlamdan ziyade yan anlamlar katabilir. Ayrıca bu teorik ve pratik alanlara ait metinlerde geçen sözcükler farklı farklı özelliklere ve anlamlara sahiptir. Yani bir sözcüğe hukukî metin farklı, edebî metin farklı bir anlam katar. Örneğin bekâr sözcüğü toplumsal hayatta evlenmemiş yetişkin erkekler ve kadınlar için kullanılmaktadır. Fakat Osmanlı iktisadında salt evlenmeyen biri değil; vergi mükellefiyeti olan ve genelde erkek olarak tasarlanmış mali kaynaklardan biridir. (mücerred) Bulunduğu konuma göre vereceği para bellidir. (Genelde 6 akçe verilse de değişebilir.) İşin başka bir boyutu da toplumsal cinsiyeti çağrıştıran ilişkilerde aktörlerin ve aktirislerin birbirinine karşı konumlandırılmasında bu söz dağarcığının mevcudiyeti ve bu söz dağarcığını şekillendirilmesi/şekillenmesi önemlidir. Yani Osmanlı toplumunda kadınlarla erkeklere verilen adlar ve isimlendirmeler cinsiyetlerin toplum içindeki konumlarıyla ve etkin-edilgen olup olmamalarıyla yakından ilgilidir. Örneğin erişkin ve olgun erkekleri nitelendiren isimlerin sayıca kadınlardan fazla olması erkeklerin Osmanlı toplumunda ne kadar merkezî bir konumuda bulunduğunu da göstermektedir. Aynı şekilde erkeği merkeze alarak yapılan bir konumlandırma ve kurulan toplumsal denetim, Osmanlı toplumundaki atarkilliğin durumu hakkında bilgi vermektedir.[804] Görüldüğü üzere Osmanlı dünyasında toplumsal cinsiyetle ilgili söz dağarcığında doğal (yaşam çevrimi) ve doğal olmayan yollardan (toplumsal denetim ve roller) belirsiz, değişime açık ve sürekli yayılmaya müsâit bir söz dağarcığı vardır. Bu söz dağarcığının varlığını ortaya çıkaran hem toplumun yaşadığı tecrübe hem bu tecrübeye ilişkin olarak o toplumun oluşturduğu dildir. Üzerinde dikkatle durulursa dil, bir toplumu her açıdan nicelik ve nitelik olarak ortaya çıkaran ciddi bir gösterge olabilmektedir. O yüzden Târih-i Nâima ve Târih-i Cevdet gibi edebî metinlerin okunmasında ve

[804] Leslie P. Peirce, *"Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Modern Dönemin Başlangıcında Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı"*, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları,** edi. Madeline C. Zılfı, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, 2014, sf. 166-193.

yorumlanmasında Osmanlı toplumundaki toplumsal cinsiyet ilişkileriyle ilgili sözdağarcığını bilmek bile okunmakta olan bu çalışma için önemli bir aşamadır.

Türkçede kullanılan *cinsiyet* kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Çoğulu ecnâs olan kelime nevi', çeşit, tür, soy anlamına gelmektedir. Örneğin ebnâ-yı cins insanlar kelimesine karşılık gelmektedir. İkinci anlamı ise dil (gramer) üzerinden hareket edilerek Arapçada bir kelimenin müzekker (erkek), müennes (dişi=kadın) oluşu kastedilmektedir. O yüzden cümle içinde *cinseyn* diye bir kullanım, kadın ve erkek olmak üzere iki cinse birden atıf yapabilmektedir. İşte Arapça isim olan cinsiyet kelimesi bir cinsle ilgili olma (cinsî) anlamını karşılayacak şekilde de kullanılmaktadır.[805] Fakat Osmanlı Türkçesinde cinsiyet metinlerde başka şekillerde de kullanılmaktadır. *Venedik balyosı sefâyîn-i İslâmiyyeyi giriftâr itmek kasdıyla boğaza gelen harbî kefereye ve Venedik hükkâmı nâmında olan fecereye her ahvâli hafiyyeten i'lâmdan hâli olmayup,* ***illiyet-i cinsiyet hasebiyle*** *takviyyet-i a'dâya bezl-i iktidâr ve envâ-ı mekr ü hîleye derkâr olduğı istimâ' oluncak ve ol hâyin-i menhûs Rebî'ü'l-ahîr'ün on altısında tercemânı ile Rum-ili hisârı'na mahbûs buyurulup tercemân cezâsın buldu ve cemî' Memâlik-i Mahrûse'de olan Venedik balyosları habs olunmak içün fermân-ı âlî sâdır oldu*[806] gibi bir metinde *illiyet-i cinsiyet* veya *cinsiyet hasebiyle* gibi kullanımlar aynı ırka, aynı dile veya aynı dine mensup insanları kastetmektedir. O yüzden irdelenen tarihî metinlerde cinsiyet kelimesi sadece kadın ve erkek ayrımını kastetmemektedir. O dönem içinde din temelinde örgütlenmiş toplumlarda bir kişinin bir ırka, bir dile, bir dine yakınlığını veya uzaklığını belirlemek ve belirtmek için kullanılmaktadır. O yüzden cinsiyet kullanımı biyolojik ayrımının yanında sosyolojik bir ayrımı da ifade etmektedir. Cinsiyet kelimesi daha sonraki yıllarda daha çok bu biyolojik-sosyolojik ayrım temelinde (ayrıca psikolojisi de var) ve bu temel üzerinde yükselen tartışmalar için de Türkçe'de kullanılacaktır. Zaten toplumsal cinsiyet teriminin ortaya çıkışının

[805] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 143-144; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, haz. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, Ankara; Türk Dil Kurumu, 2009, sf. 135; Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009, sf 53.

[806] Bu metin 1058/1648 yılı olayları içinde geçmektedir. **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1642),** haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 67, 1. Baskı, 2008, sf. 18. Ayrıca Târih-i Nâ'ima'da da buna benzer kullanımlar vardır. Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 5 (3. Ciltedir), sf. 1358; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 5, sf. 2191.

nedenlerinden biri de kavramın içerdiği çoklu anlam katmanının ortaya çıkaracağı sorunsallara karşı bir tedbir alma kaygasdır.

Târih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet'e ait metinler incelediğinde; toplumsal cinsiyet temelinde ele alınması gereken hususlardan biri de kadın ve erkeğin nasıl isimlendirildiğidir. (nomalizm boyutu) Örtülmesi gereken uzuv anlamını da karşılayan avret kelimesinden avrat ile birlikte karı, hatun gibi kelimeler kadını isimlendirmek için kullanılmıştır.[807] Ayrıca Arapçadan çoğulu nisvân olan nisâ[808] kelimesinin yanında Farsça çoğulu zenân olan zen kelimesi de kullanılmıştır. O yüzden taife-i nisvân genel olarak metinlerde olumsuz anlamda kullanılmıştır. *Kadın taifesi, kadın milleti* anlamına gelmektedir. Ayrıca evli/yetişkin kadınları nitelemek için daha çok İslam dini temelinde yapılan nikâha ilişkin olarak ve yine devlet katında hukukî karşılığı da olan zevce, menkûha, halîle, helâli ve harîmi gibi kelimeler kullanılmaktadır. (Aynı zamanda erkek merkezli toplumsal denetim anlamına karşılık gelmektedir.) Eşinden ayrılmış kadın için terk edilmiş, arkada kalmış anlamında metrûke, muhallefe, dul gibi sözcükler kullanılmaktadır. Aynı zamanda bunlar hukukî terim olarak da metinlerde geçmektedir. Erkekler içinse genelde âdem, adam, er, merd ile birlikte çoğulu zûkûr olan Arapça zeker gibi kelimeler metinlerde kullanılmıştır. Âdem kelimesi diğerlerine nazaran ve kapsam bakımından farklı anlamları da ifade eden bir sözcüktür. Âdem kelimesi iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi dünyada yaratılan ilk insanın Hz. Âdem olmasından dolayı insan anlamında kullanılıyor. (İnanca göre ilk önce Hz. Âdem yaratılır, sonra Hz. Havva yaratılır.) Örneğin *buradan hiçbir âdem geçmedi* diye bir cümle kurulursa burada kastedilen bahsi geçen yerden hiçbir insanın geçmediğidir. Kısacası Ben-i

---

[807] Örneğin *avret* ve *hatun* sözcüğü, somut olarak olmasa da, yaşam çevrimine göre belirlenmiş bir toplumda olgunluk çağına ait kadınlar için kullanılan birer kelimedir. Fakat avret ve hatun kelimesinin kullanımı arasında sosyal sınıf ve yüksek statü ifade eden bir fark da vardır. Çünkü *hatun* kelimesinin karşılığı daha üst sınıflardaki kadınlara da karşılık gelmektedir. Leslie P. Peirce, *"Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Modern Dönemin Başlangıcında Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı"*, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları,** edi. Madeline C. Zılfı, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, 2014, sf. 179-180.

[808] Nisâ kelimesinin başka bir önemli durumu sözkonusudur. Müslümanların dinî kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'de resmî sıralamaya göre 4. sırada bulunan ve 176 ayetten oluşan sûrenin adıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı hukuk sisteminde İslâm hukuku Müslümanlar için temel alınır. O yüzden kadınların ve kızların hukukî haklarının korunması teorik anlamda bu sûreyle yakından ilgilidir. Örneğin cinsiyetler için miras hukuku bu sûreye göre düzenlenmiştir. Fakat pratik alanda farklı uygulamalar da sözkonusu olmuştur. Bahsi geçen Nisâ Sûresi için bakınız. Sûretü'n-Nisâ, 4. Sûre, 176 Ayet, **Kur'ân-ı Kerim**, ss. 76-105; M. Kamil Yaşaroğlu, *"Nisâ Sûresi"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, c. 33, sf. 137-138.

Âdem, Âdem-oğlu yani insanoğludur. Hatta Hz. Âdem'in Ebü'l-beşer=İnsanın babası anlamını veren tamlama ise buradan gelmektedir. İkinci anlamı ise dünyada yaratılan ilk erkeğin Hz. Âdem olmasıdır. Bu yüzden yeryüzünde ilk adam da Hz. Âdem kabul edilir. O yüzden Âdem'den kasıt genellikle erkek kimselerdir.[809] Fakat asıl kastedilen farkındalığı olan, bilinçli, inancı olan insandır. Metin içinde bir insandan âdem diye bahsederken birden aynı insan için herîf gibi bir söylem ortaya çıkarsa, anlam bakımından bu bir düşüşü ifade eder. (Çünkü bahsedilen kişi mevcut kriterlerin veya kabul edilen normların dışına çıkmıştır.) Evli kadınları nitelemek için daha çok İslam hukuku temelinde yapılan nikâha dikkat çeken ve devlet katında hukukî karşılığı olan sözcükler ve kavramlar da yetişkin erkekleri karşılamak için kullanılmaktadır. Eril (müzekker) olan bu sözcükler, orijini olan dillere uygun olarak zevc, menkûh, halîl, helâl gibi farklı sözcüklerle toplumda kullanılmaktadır. Mevcut metinlerde boşanmalar daha çok erkek tarafından veya erkeğin rızası tarafından yapılmış bir iş gibi anlatıldığı için metrûke, muhallefe, dul gibi kelimeler daha çok kadınlarla birlikte anılmıştır. Ayrıca aile ve akrabalık ilişkilerini vurgulamak için Anne kelimesine uygun olarak ana, anne, ümm=ümmü, valide (doğuran), mader gibi kelimelerin yanında babaya karşılık gelen baba, valid, peder gibi kelimelerde kullanılmaktadır. Kıza karşılık gelen dûhter, binti=benât, kerîme gibi sözcükler de genelde bulunduğu sosyal statüye uygun olarak toplumda kullanılmıştır. Oğulu karşılmak için oğlan, bin, ibn, zâde, mahdûm gibi kelimeler metinlerde görülebilir.[810] Ayrıca aileyi bütünüyle nitelendirmek için evlâd u iyâl, avrat u uşak, hâne, hâne halkı gibi sözcükler metinlerde sıkça görülebilir. Ayrıca kadın ve erkeğin baskın

[809] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 9; Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009, sf 3.

[810] Oğlan ve zeker gibi sözcükler, toplumda fallik bir iktidarın da göstergesidir. (Eksik -eksik olma durumu- olarak düşünülen iktidarın erkek tarafından bir nesneyle tamamlanmak istenmesidir.) Erkek birey, bu noktada kendini aslında üreme organıyla bir tutar. O yüzden kişi kendini kastederken isminin önüne büyük, penisini kasterdeken ise yine kendi isminin önüne küçük getirir. (Kadınlarda da zaman zaman böyle bir eğilim kendini gösterir. Fakat erkek egemen toplumda erkek egemen söylemin inşa ettiği karşı bir söylemdir. Kadınlarda buna bir şekilde uyar.) Osmanlı'nın seksoloji ansiklopedileri (kılavuzları) olarak nitelendirilen Bahnâmelerdeki metinlerde, bu kelimelerin kullanımları bu noktada örnek olarak gösterilebilir. Fallus-iktidar yaklaşımına teorik olarak bakmak için dipnotta verilen kaynaklara bakınız. Jacques Lacan, **Fallus'un Anlamı**, çev. Saffet Murat Tuna, İstanbul; AltıKırkbeş Yayın, 2013, ss. 57-87. Ayrıca bu dipnotta verilen esere bakınız. İsmail Gezgin, **Fallusun Arkeolojisi (Doğal Olanın Kültüre, Kültürün İktidara Dönüşümü)**, İstanbul; Sel Yayıncılık, 2012; Bahnâmeler için bu dipnotta verilen eserlere bakınız. Murat Bardakçı, **Osmanlı'da Seks,** İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 5. Baskı, 2005, ss. 53-89; Sema Nilgün Erdoğan, **Sexual Lıfe in Ottoman Socıety,** İstanbul; Dönence Basım ve Yayım Hizmetleri, 7. Baskı, 2013, sf. 47-51.

özelliklerini vurgulamak için kullanılan ve daha çok güzel söz (edebî) olarak da düşünülebilecek sevgili, yâr, nâzenin, hubb, mahbûbe (erkekse mahbub), habibe (habib) gibi sayıları fazlasıyla arttırılabilecek sözcüklerde metinlerde kullanılmıştır. Yine metin içindeki zifâf, gerdek, halvet, tezviç, izdivâç, sûr gibi evlilik ve ilk geceyi çağrıştıran kelimelerde ve talâk, boşanmak, boşamak gibi ayrılığı nitelendiren kelimelerde de doğrudan ve dolaylı bir şekilde toplumsal cinsiyete dayalı ilişkilere atıf sözkonusudur. Metinlerde bu kelimelerin veya türevlerinin geçmesi, o metinlerde toplumsal cinsiyete dâir bir yaklaşımın ortaya çıkma ihtimâlini arttırmaktır. Ayrıca bu kelime ve sözcükler, yaşam çevriminin bir sonucu olduğu gibi toplumsal ilişkileri denetleyen toplumsal denetimin de bir sonucudur. Yapılan çalışma esnasında bu sözcüklerin geçtiği metinlerde (yani tarihselleştirilmiş bir uygulama alanında), toplumsal cinsiyet ilişkilerine dâir olumlu veya olumusuz yaklaşım örneklerine fazlasıyla rastlanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kelimeler ve sözcükler bağlamında toplumsal cinsiyet ilişkilerinin göstergelerinden biri de câriye gerçeğidir. Câriyelik, meşruiyet yaratmadan söylemek gerekirse, Ortadoğu'da kökenleri çok eski tarihlere kadar giden bir olgudur. Babil'den Pers'e, Emevilerden Osmanlı'ya kadar tarihin her döneminde câriyeliğin izlerine rastlamak mümkündür. Hatta o kadar ki Ortadoğu'nun İslamiyet ile tanışmasından sonra bile câriyelik hakkında tartışmalar bitmemiştir. İslâm dini de gerek dinî gerek hukukî kâidelerle câriyelik tartışmalarına farklı bir boyut katmıştır. Osmanlı'da câriyelik toplumun (iktidar ve direniş alanının) her kesiminde çok rahatlıkla görülebilmektedir. Arapçadan gelen câriye sözcüğü genelde sözlük anlamı olarak *"para ile satın alınan halayık, hizmetçi kız, kız"* anlamına gelirken özel anlamda *"harpte esir düşmüş veyâ odalık olarak alınmış kız"* anlamına gelmektedir. (Çoğulu cevâridir.) [811] Her iki durumda da ister istemez esir olma durumu veya metâ olma durumu sözkonusudur. Fakat İslâm hukuku açısından câriye meselesi hep tartışma konusudur. Örneğin esir pazarından alınan câriye ile savaş meydanında ganimet olarak alınan câriye hakkında İslam hukukunun uygulamaları farklı farklıdır. (Belirtmek gerekir ki câriye sahibi olmak öyle kolay bir

[811] Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Der Saadet; İkdam Matbaası, 1317, sf. 136–137; Muallim Nâci, **Lûgat-ı Nâci**, Der Saadet, Asır Matbaa ve Kitâphanesi (Tıpkı Basım), İstanbul; Çağrı Yayınları, 6, 2006, c. 1, sf. 464; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgât**, Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 126; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, sf. 259-261.

iş değildir. Bu işin fazlaca maliyeti veya külfeti vardır. Öyle herkes istediği an câriye sahibi olmaz.) Hatta câriyeler üzerinde istifrâş hakkı (cinsî münasebet kurma durumu, odalık) olup olmama durumu İslâm hukuku açısından tartışılan önemli bir husustur. Çünkü bazı câriyeler odalık olmasa da bedenen ve emek harcayarak yatma dışındaki tüm işlerde efendilerine (?) hizmet etmek zorundalar. Bu iki durumda uygulanan hukuk ise farklı farklıdır. Fakat ne olursa olsun bir hizmet etme durumu kesinlikle söz konusudur. Câriyeler kadın ve erkek fark etmeksizin azad edilene kadar efendisinin işini görmek zorundadırlar. Azad edilip edilmeyeceği de bu noktada İslâm hukuku çerçevesinde belirlenmiştir.[812] O yüzden câriye meselesi uzun uzadıya tartışılması gereken bir konudur. İşin başka bir boyutu da, bu çalışmada sosyo-ekonomik bağlamda ele alınacağı üzere, câriyeler toplumun her kesiminde görülmektedir. Yapısal bir perspektiften yaklaşılırsa toplumun üst tabakasında da ve aynı toplumun alt tabakasında da câriyeleri görmek mümkündür. Sarayın hârem dâiresinde de taşrada herhangibi bir konağın avlusunda da bir câriyeye rastlama imkânı yüksektir. Osmanlı sarayında padişahın hâreminde de câriye mevcuttur. Bu câriyeler çeşitli şekillerde saraya getirilerek Osmanlı sarayında padişah ve hanedan ailesinin işlerini yapmak üzere yetiştirilirler. Hâremde yetiştirilen ve padişahın beğenisini kazanan câriyeler Osmanlı padişahının eşi olacak seviyeye kadar yükselebilirler. Tabi bu noktada ona uygulanan örfî ve şer'i hukukta bazı değişikler sözkonusu olur. Çünkü câriyeden ziyâde hanedan ailesinin üyelerinden biri olma ihtimâli vardır. Fakat padişahtan her zaman statüsü daha alt seviyededir. Ayrıca şehzâde dünyaya getirirse saray çevresinde itibârı da artar. Eğer yükselemezlerse sarayda lazım olan işlerde kullanılarlar veya kendisine ihtiyaç kalmadığı zamanlar sarayın dışında hayatlarını idâme edebilirler. Örneğin evlenme yoluyla dışarı çıkan câriyeler de vardır.[813] Osmanlı toplumunun genelinde ise bütün câriyelerin durumu

[812] Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**, İstanbul; Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, sf. 19-21; Kecia Ali, **Cinsel Ahlâk ve İslâm-Kur'ân, Hadis ve Hukuk Üzerine Feminist Düşünceler**, çev. Adnan Bülent Baloğlu, İstanbul; İletişim Yayınları, 2114, 2015, ss. 109-131; Ahmet Özel, **İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 209, 1996, ss. 53-96.

[813] N. M. Penzer**, Harem,** çev. Doğan Şahin, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2000, ss. 213-232; Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümâyun –Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar-**, çev. Ayşe Berktay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 31, 4. Baskı, 2002, ss. 34-74; **Fatma Aliye, Osmanlı'da Kadın-Cariyelik, Çokeşlilik**, **Moda-,** sad. Orhan Sakin, İstanbul; Bizim Kitaplar, 2009, ss.15-27; Kenan Ziya Taş, **Osmanlı Devleti'nde Harem,** Ankara; Kripto Yayınları, 40, 1. Baskı, 2011, ss. 31-40; Ahmet Akgündüz, **Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem,** İstanbul; Timaş Yayınları, 2007, ss. 39-59; Alev Aksoy Croutier, **Harem –Gizemli Dünya–**, çev. Leyla Özcengiz, İstanbul;

saraydakiler kadar standart değildir. (Standarttan kasıt sraydaki ritüeller ve teamüller bellidir.) Onların yaşam seviyelerinde ve yaşam tarzlarında belli bir standart yoktur. Çok rahat yaşayanları da vardır çok zor şartlarda olanları da vardır. Bulundukları ailelerin sosyo-ekonomik durumları da bu açıdan onlar için belirleyicidir. Fakat durumları ne olursa olsun; câriyelerin hayatları tarihin her döneminde ilgi çekmiştir.[814] Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin eserlerine ait metinlerde câriye sözcüğüne karşılık gelen diğer kelimeler ise *emet, kırnak, hidmetkâr (genel), avret, karaveş, halâyık, memlûke, perestâr, keniz, kenizek (küçük yaşlarda), câriyecik (küçük yaşlarda), odalık, oynaşma* ve *müstefreşe*dir.[815] Bu sözcükler ve kelimler de Osmanlı toplumundaki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin göstergesi olması bakımından önem arz etmektedir.

Metinlerde anlam olarak kadın ve erkek cinsiyetlerine karşılık gelen kelimeler her zaman aynı şekilde ve aynı anlamlarıyla kullanılmazlar. Kadın ve erkek isim olarak geçmese de kelimelerin/isimlerin dilin orijinine göre eril (müzekker) veya dişil (müennes) olması o kişinin kadın mı erkek mi olduğu konusunda okuyucuyu bilgi sahibi yapabilir. Örneğin… *Domine **mel'ûne** oğlu a'reci kaldırıp, emvâlin yükledip Sakâlibe'ye firâr ve Leh kıralına ilticâ ve andan asker ricâ ettikte…*[816] gibi bir pasajdan hareket edilirse dişileştirilmiş bir kullanımı olan *mel'ûne* Arapça lanetlenmiş anlamına geldiği için metinde yazar tarafından kötü, fettan, meşum bir

---

Remzi Kitabevi, İkinci Baskı, 2009, ss. 19-41; Sema, **Köle Pazarından Saraya Cariyeler**, İstanbul; Kamer Yayınları, 104, 1. Baskı, 1996; ss. 15-55.

[814] Tanzimattan bugünlere kadar Türkiye'de *Câriye Edebiyatı* diye bir gerçek vardır. Konjonktüre göre bu edebiyat zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Bu edebiyata dâir seriler ciddî olarak da okuyucu bulmaktadır. (Bugün dünyasında zaman zaman bu tip eserlerin satış oranındaki artışlarda kültür endüstrisi de belirleyicidir.) Bu edebiyat her ne kadar okuyucu kitlesi bulacak kadar beğenilse de aynı zamanda bu durum bir semptomun dışavurumudur. Yani aslında bir nevi toplumsal yüzleşmedir. Bu yüzleşmeye örnek olarak gösterilebilecek ilk eser Sami Paşazâde Sezâî'nin (1860-1936) *Sergüzeşt* adlı eseridir. Bu eseriyle yazar, esâret-hürriyet karşıtlığı temelinde Osmanlı'da müesseseleştirilmiş câriyelikle yüzleşme içine girmiştir. Ayrıca câriye olan Dilber ile evin hanımı Zehra arasında oğul Celal üzerinden olan çatışma dikkate değerdir. Çünkü oğlundan uzaklaştırmak için Dilberi esirciye satacak ise yine kendisi de bir kadın olan Zehradır. Görüldüğü üzere câriye meselesi kadınları bile karşı karşıya getirebilecek ciddi bir iktidâr meselesi olabilmektedir. Fakat bu iktidar meselesi hem-cinsler üzerinden de yaşanabilmektedir. O yüzden bu örnekten hareketle; Türkiye'de câriye meselesinin, konjonktüre ve edebiyatına paralel olarak tartışılması anormal bir durum değildir. Çünkü câriyelik toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir göstergesidir. Sami Paşazâde Sezâî, **Sergüzeşt**, Der Saadet; Kitapçı Arakel, 1305 (Çeşitli baskıları vardır.); Melin Has Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Ankara; Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 246, 2000, ss. 245-264.

[815] Mertol Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 1306, 2011, sf. 481.

[816] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Yayınları, 2007, c. 2, sf. 452

kadına atıf yapıldığı anlaşılmaktadır. (Anlamın erkek/kadın niteliği değişmemesi için sözcüğün sonunda kullanılan eyleme dâir -e'nin yönelme eki olup olmamasına metinde dikkat edilmelidir.) O yüzden bir metin incelenirken kadın ve erkek cinsiyetlerine karşılık gelen kelimelerin doğrudan verilmemesi o metinde toplumsal cinsiyete atıf yapılmadığı anlamına gelmez. Yazar tarafından kurgulanmış bir metindeki isim veya sıfat durumundaki bir kelimenin dişil ve eril hale getirilmesi de atıf yaptığı veya nitelendirdiği kişinin cinsiyet açısından da konumunu ortaya koymaktadır. O yüzden özellikle Osmanlı Türkçesinde kelimelerin dişilliği veya erilliği de toplumsal cinsiyet ilişkilerinin belirlenmesinde önemli bir göstergedir. Ayrıca bir metinde bir tamlanan (muzâf) ile bir tamlayandan (muzâfü'l-ileyh) oluşan tamlamalar (izâfet/tetâbu-i izafet) da okuyucunun karşısına çıkabilir. Her ne kadar Osmanlı Türkçesi olsa da tamlamanın orijini de önemlidir. Ayrıca bir tamamlamanaın isim tamlaması mı sıfat tamlaması mı olduğu toplumsal cinsiyete dayalı ilişkilerin belirlenmesinde önemlidir. Toplumsal cinsiyet için önem arz eden bu kelime veya sözcük gruplarının kullanımlarına dâir örnekler de bahsi geçen edebî metinlerde fazlasıyla vardır. Bu tamlamalardan bazıları başlı başına kullanılırken, bazıları da tek başına bir kişiyi veya birçok kişiyi kastedecek şekilde kullanılır. Örneğin ismin başına sıfat getirilerek biçâre kadın, zavallı kadın gibi kullanımlar, kastedilen kadın için yeterlilik sorununu ortaya çıkarmaktadır. Fakire, aceze gibi kelimelerin cümle içinde tek başına kullanımları yine dişil bir özne için yeterlik sorununu da ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca cümle içinde bir kelimeyle birlikte bir edâtın kullanılması cümleye toplumsal cinsiyet ilişkilerine dayalı bir boyut katabilir. Örneğin *bir iki saat kadar memleket içinde yaka yakaya savaş oldu. Hatta kadınlar* ***bile*** *bir taraftan ağaç ve taş ile savundular*[817] gibi bir metinsel kullanım, cümledeki özneye yaptığı fiil açısından bir yeterlilik problemini yükler. Diğer yandan niteleme amacıyla kullanılan ve ezen-ezilen ilişkisi içinde değerlendirilebilecek niteleyici kelimeler (sıfat) de vardır. Bu kelimelerin kullanımları hukuk, din, siyaset gibi çeşitli alanlardan beslenerek meşrûiyet kazanırlar. Buna benzer bir şekilde, içinde niteleme barındıran kelimeler ve sözcükler cümle içinde tek başına kullanıldıkları gibi tek bir

[817] *... bir iki saat kadar memleket içinde yaka yakaya cenk olunub ve hatta tâife-i nisâ* ***dâhi*** *bir tarafdan ağaç ve taş ile bir müddet müdafaa idub...* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 5/3, 1309, sf. 154; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 5, sf. 209; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c.3, sf. 1281.

isimle de kullanılabilir. Esire, seby, kâfire, câriye gibi dişilleştirilmiş (müennes) kelimeler örnek olarak gösterilebilir. (Bu kelimelerin bazılarının cümle içinde eril (müzekker) kullanımları da sözkonusudur.) Görüldüğü gibi bazı kelime ve sözcüklerin cümle içinde kullanımı, doğrudan olumlu ve olumsuz anlamı karşılamasa da dişil-eril kullanımına veya bir tamlama oluşturulmasına bağlı olarak dolaylı yollardan da anlamı karşılayabilecek şekilde kullanılmaktadır. Burada önemli olan ise bir kelimenin cümle içinde temsilî olarak kullanılma şeklidir. Fakat örnekleri verilen bu kullanımlar bile toplumsal cinsiyet ilişkilerini göstermesi bakımından ciddi göstergeler olarak yorumlanabilir. Burada önemli olan ise bir metne nasıl okuma yaptığınızdır.

Anlam olarak kadın ve erkek cinsiyetlerine karşılık gelen kelimelerin doğrudan ve dolaylı olarak kullanımından başka herhangi bir nesnenin belirgin özelliğini vurgulamak için kadın ve erkeğin niteliklerini belirten kelimeler benzetme (teşbih) veya metafor (istiâre) olarak kullanılır. Bir nevi bir nesneye (isme) cinsiyetlere yakıştırılan (?) olumlu ve olumsuz özellikler verilerek o nesne/isim bir cümle içinde farklı açıdan nitelendirilir. Aslında bu tip bir kullanımla anlatıda bir şekilde teşhis (kişileştirme) yapılır. Tarih-i Nâima'daki şu kullanım örnek olarak gösterilebilir: *Devlet-i Âliyye, musallat olunmaktan ve ortaklıktan istisna tutulan bir* ***lâtif sevgili (mahbûbe-i ra'nâ)****, yabancıların tahakkümünden selim bir* ***müstesna-i mahcubedir*** *ki, her vakit ortaklarına kahreder ve kendisi üzerinde tahakküm kurmak isteyenleri ve onların aracılarını idâm ile işlerini yürütür. Başının derde girmesini istemeyen için selâmet yolu dâima devlet tarafını tutmaktadır. Şahsî garazları dolayısıyla sadakatten azıcık ayrılanlara biraz sonra da olsa cezası bir şekilde verilegelmiştir.*[818] Bu metinde *mahbûbe-i ra'nâ* yani *lâtif sevgili* derken devlet elde edilemeyen güzel bir kadına benzetilmiş ve bu güzel kadını zorla elde etmek isteyenler ise bu güzel sevgilinin cezasından nasibini alacak insanlar olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca *müstesna-i mahcûbedir* derken bu tamlamanın istisnâsı

[818] *Devlet-i Âliyye tasallut ve iştirâkten mu'arrâ* ***mahbûbe-i ra'nâ*** *ve tahakküm-i ağyârdan selîmü's-sâha bir* ***mâhcube-i müstesnâdır*** *ki dâ'imâ müşâriklerini ve münkâsımlarını kahr ile cemâline ibtihâc ve mütehakkim ve mutavassıtlarını i'dâm ile pazarına revâc hâsıl olagelmiştir. Ve cümle-i selâmet dâ'imâ taraf-ı devleti himâyede olub ağrâz-ı nefsâniye takâsıyla sadakâttan ser-mû inhirâf üzre olanlara ve lev ba'de hîn mücâzât olunagelmiştir.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 6 (4. Ciltedir), sf. 1672; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 6, sf. 2672;

olan, elde edilmek istenen utangaç, namuslu kız anlamı da vardır. Kimse onu öyle kolay kolay elde edememiştir. Ama bu güzel ve utangaç kadın insanların sonunu getirecek kadar tehlikelidir. (Belirgin nitelikleri ortaya çıkarmak için teşhisde karştlıklardan yararlanılmıştır.) Görüldüğü üzere devlet nesnesi burada tamamen dişil özelliklerle anlatılmıştır. Târih-i Cevdet'teki başka bir metin ise devletin başka bir niteliği üzerinde durmaktadır: *Ocaklar (Garp Ocakları=Magrib) dünyadan habersiz Avrupa'nın ne derece güçlendiğini bilmeden dediklerini işlemekte direniyorlardı. Bu bakımdan Osmanlı Devleti asker ve donanma gönderip onları* ***baba (peder) gibi*** *yola getirmesi bu üç büyük eyaleti disiplin ve düzen altında tutması gerekirdi.*[819] Daha önce *mahbûbe-i ra'nâ* olarak imgesel boyut üzerinden anlatılan devlet bu sefer *"baba (peder)"* ya benzetilerek burada tamamen simgesel boyuta geçirilmiştir. Otorite-ceza-baba ilişkisi içinde devlet, eril tahakkümle birlikte simgesel boyutta yüceltilmiştir. Çünkü Tanrı-Devlet-Baba hiyerarşisi, erilliğin lehine, ataerkil toplumlarda veya patrimonyal devletlerde, hem bir cezalandıran otorite hem de altına sığınılacak bir çatı olarak anlatılmaktadır. Metinlerde buna benzer dil kullanımlarında sadece devlet nitelendirilecek nesne olarak kullanılmamıştır. Yani cinsiyete dayalı benzetmeler sadece devlet üzerinden yapılmamıştır. Târih-i Cevdet'in metinlerinden birinde geçen örnek şu şekildedir: *Bir an (enderûn) halkının çoğu da Ordu-yu Hümâyun ile Alemdâr'ın böyle ansızın gelişinden kasıt sadece Şeyhülislâm ile taraftarlarının uzaklaştırılmaları olduğunu sanarak bu icraattan sonra her şeyin bittiğini zannediyorlardı. Fakat devrin bazı aklı başında kişileri bu kadar küçük bir iş için o kadar büyük külfete girişmek akıl kârı değildir diyerek eski bir meseldir "geceler gebedir. (El leyletu Hublâ) "Seyreyle neler doğuracaktır zen-i dünya" beytini hatırlayarak gözlerini dikmiş bekliyorlardı.*[820] Görüldüğü üzere

---

[819] *Anlar ahvâl-i âlemde bi-haber olarak Düvel-i Avrupa'nın derece-i miknet u kudretlerini bilmediklerinden bu yolda ısrâr itmekde oldukları cihetle Devlet-i Âliyye asker ve donanma sevk ile onları* ***peder gibi terbiye iderek*** *bu üç eyâlet-i cesimeyi tahtü'l-zubbât u intizâma almak lazım gelirken…* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 10/5, 1309, sf. 203; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 10, sf. 254; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 5, sf. 2597.

[820] *Ammâ devr-i endişân-ı zamâneden bazı eshâb-ı rüşd u nühâ ol makûle emr-i cüz'î içun bu rütbelerde külfet-i menâfi akl u rüyet olduğı mütalaasıyla çün darb-ı meseldir denür* ***"El Leyletü Hublâ. Seyreyle neler doğuracaktır zen-i dünya"*** *beytini güyâ encâm-kâre medd-i nazâr-ı intizâr ile dide-güşâ idiler.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 8 /4, 1309, sf. 301-302; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 384; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 2199.

dünya ve gece (karanlık simgesi) iyi ve kötü ne doğuracağı belli olmayan hamile bir kadına benzetilmiştir. Aslında belirsiz bir durum veya kaos çıkma ihtimâli sözkonusu olduğu anlatılmak istenmektedir. Yani her ne kadar benzetme yapılmak istense de kötü bir şey varsa ancak bu kadından gelir yaklaşımı bu pasajdan ister istemez anlaşılmaktadır. (Alemdâr Vak'âsı için) Çünkü doğurma eylemi üzerinden kötülük, dişil özelliklere bürünerek anlatılmıştır. Sonuç olarak kadın ve erkek cinslerine (cinsiyetlerine) karşılık gelen kelimelerin doğrudan ve dolaylı olarak kullanımından başka, herhangi bir nesnenin belirgin özelliğini vurgulamak için benzetme (teşbih), metafor (istiâre) ve kişileştirme (teşhis) metinlerde kullanılmıştır. Temel anlamın dışında farklı bir anlam katmak için farklı kelime ve sözcüklerin farklı dil oyunlarıyla kullanımı sözkonusudur. Bu kullanımlarda gösteren tarafından gösterilmek istenen nesnenin belirgin özellikleriyle (nesnenin özelliklerini önplana çıkarmak amacıyla) kadın ve erkeğe ait belirgin uygun nitelikler birbirine benzetilmektedir. Fakat ortaklılıklar üzerine kurulu bu benzetmeler de toplumsal cinsiyet açısından bazı sorunları da beraberinde getirmektedir.

Gösterilmek istenen öznenin veya nesnenin özelliğini veya niteliğini vurgulamak için, aile içi hiyerarşiye uygun olarak Târih-i Nâ'ima'ya ve Târih-i Cevdet'e ait metinlerde bazı kullanımlar sözkonusudur. Böyle bir dil tasarrufunda, gösterilen nesnenin ortaya çıkış niteliğini belirtmek veya mevcut niteliğin derecesini pekiştirmek üzere, tarihyazarı tarafından kurgulanmış bir dil kullanımı sözkonusudur. Örneğin kötülüklerin, fenalıkların annesi anlamında ümmû'l-hâbâis kullanılmaktadır. Yani tüm kötülükler ondan doğar anlamı verilmek istenmiştir. Tarih-i Nâima'da ümmü'l-habaisle ilgili farklı benzetmeyle kurgulanmış bir anlatım şu şekildedir: *Şehr-i şevvaldir yasağ-ı sultanî ile (sultanın yasaklamasıyla)* ***ümmü'l-hâbâis*** **(kötülüklerin anası)** *nâm* ***fâhişe*** **(içki)** ***tesettür ü ihtifâ*** *(örtünüp ve gizlenerek) edip hamr emâneti (şarap emâneti) ref' olundu (kaldırıldı).*[821] Görüldüğü

[821] Habis, habâis kelimesi ve bu kelimenin türevleri sözlük anlamından farklı olarak Kuran-ı Kerim'de geçmektedir. Hâbâis kelimesi başlı başına örnek olarak alınırsa Arâf Sûresi 7/157 ve Enbiyâ Sûresi 21/74'de harâm ve günâh olan işler için kullanılmıştır. Ayrıca içkinin haram olduğunu mümînleri ikâz etmek için hadis-i şerifler tarafından da bu yaklaşım (ümmü'l-hâbâis) desteklenmiştir. İlginçtir ki bu dişil benzetme Osmanlı toplumunda sadece din referanslı değildir. Osmanlı şâirleri Divân Edebiyatında şarabı *bintü'l-ineb* yani Arapça üzümün kızı ve Farsça yine aynı anlama gelecek şekilde *dûhter-i rez* olarak kullanmışlardır. O yüzden şarabın çift değerli yönü dişil olarak simgeselleştirilmiştir. Hem hoş tutar hem de baştan çıkarır anlamı vardır. İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul; Leyla Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, sf. 83, sf. 135; Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1.

toplum katında dinsel referansla harâm kabul edilmiş bir nesne tamamen dişil semboller üzerinden anlatılmıştır. Aslında 1009/1600-1601'de Sultan yasağı (örfî) olarak kaldırılan Şarap emâneti üzerinden kullanılan eril dil, kötülükleri ve fenalıkları da dişileştirmiş oluyordu. Ayrıca ümmü'l-hâbâis benzeri tamlamalar her zaman kötü bir anlam vermek için Tarih-i Nâima'nın ve Tarih-i Cevdet'in metinlerinde kullanılmamıştır. Örneğin Antakya için Beldelerin Analarından (başlıcalarından) anlamında ümmehât-ı bilâd[822]; Hz. Muhammed'in eşlerini (özellikle Hz. Ayşe) kastetmek için inananların annesi anlamında ümmû'l-mümînin[823]; matbaa kastedilerek medeniyet (anası) ondan doğmuştur anlamında ümmû'l-medeniyet[824] ve şehirlerin anası (başlıcası) anlamında Mekke'yi kastetmek için ümmû'l-kurâ[825] bahsi geçen metinlerde içeriğe uygun olarak kullanılmıştır. Ümmû ve ümmehât kelimesi genelde imgesel alana ait olarak hem anne anlamında hem de temel, başlıca, esas anlamında metinlerde kullanılmaktadır. Bahsi geçen tamlama içindeki sözcüklerin kullanımına bakılırsa, bu sözcükler anne, ana gibi temel anlamının yanında, eylem olarak nesnelerin bir doğuşu (üreme), bir çıkışı, bir esası olduğunu anlatan yan anlamları da üzerinde barındırmaktadır. Ayrıca Konstantinopolis'i fetheden II. Mehmet (Fatih) için fethin babası anlamında ebû'l-feth[826]; fesâdın babası anlamında ebû fesâd[827] ve fitnelerin babası anlamında ebû

Cilttedir), sf. 171; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 259.

[822] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 3 (2. Cilttedir), sf. 871; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 3, sf. 1388. Ümmûhât sözcüğü Arapça anne, ana anlamına gelen ümm sözcüğünün çoğuludur. Ümmehât sözcüğünün sözlük anlamıysa anneler, analar, esaslar, temeller, değerli ilmî kitaplar anlamındadır. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 1128. Zuhurî Danışman, ümmühât-ı bilâd tamlamasını Rum beldelerinin atalarından olarak sadeleştirmiştir. Bu örnek, *sadeleştirmenin de erilleştirilebileceğini* göstermesi bakımından önemlidir.

[823] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (2. Cilttedir), sf. 404; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 652.

[824] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1/1, 1309, sf. 68; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 102; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 1873.

[825] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 7/4, 1309, sf. 1873; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 7, sf. 268; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 1873.

[826] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 11/6, 1301, sf. 112; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah,

fiten[828] tamlamaları kullanılmıştır. Görüldüğü gibi bu kullanımla nesnenin veya eylemin nicel ve nitel olarak büyüklüğü nitelendirilmiştir. Baba kelimesi simgesel alana ait bir dilsel kullanımdır ve böyle bir dilsel kullanımda anlatılmak istenen nesnenin özelliğinin en üst (maksimum) seviyede olduğunun gösterilmek istenmesidir. Ailenin diğer üyesi çocuktur. Çocuğun kullanımına en iyi örnek hem aşağılama hem de kötüleme anlamında veledü'z-zinâ tamlamasıdır. Gayri meşru veya piç anlamında kullanılmaktadır. Kötülük yaptığı düşünülen kişiler için kullanılan ve kadının aşağılanması üzerinden metin içinde kurgulanmış olan bir nitelendirmedir. 1033/1623-1624 olayları içerisinde geçmekte olan Bekir Subaşı ile ilgili bir olayda oğlu Mehmed, Şah Abbas ile işbirliği yaparak Acemlerin Bağdad'ı tekrar geri almasında ön ayak olmuştu. Daha önce Bekir Subaşı, Bağdat'ın idâresi kendinde kalmak şartıyla bu şehrin genel idâresini Osmanlı İmparatorluğu'na bırakmıştı. Fakat bahsi geçen teslim olayının öncesinde Şah Abbas ve onun maiyetiyle anlaşmasına rağmen Bekir Subaşı bu anlaşmaya riâyet etmemişti. Şah Abbas'ın Bağdat'a girmesiyle ortaya çıkan bir olayı Nâima Mustafa Efendi şu şekilde anlatmaktadır: *Halk biraz sükûn bulup, herkes hânesine ve birer mahfî köşeye gizlenip kapıların bağladılar. Bekir Subaşı ise aklı başından gidip birâderi Defterdar Ömer ile bir mağara sûretli sûrâhda muhtefî oldular idi. Ol gün tutulup şah önüne geldikte oğlu Mehmed'i şah yanında oturur gördü. Şah, Bekir Subaşı'ya itâb-âmîz hitâb edip, "Niçin böyle yaman iş ettin" dedikte,* ***(531)*** *"Şahım! Yaman iş ben etmedim, bu* ***veled-i zinâ*** *etti" deyü oğluna şütûm etti. Ol şaki dahi "Sen Bağdad'ı vermeğe ahd edip, sözünde durmadın. Ben ol ahdi yerine getirip verdim. Şimdiden sonra mal kande (nerde) ise verip nefsini kurtar. Güzelce Şah seni âzâd eylesin" deyü yâve söyledi.*[829] Görüldüğü üzere Bağdat'ın idârecisi yani Bekir Subaşı, oğlunun yaptığı kabahâtin büyüklüğünü anlatmak için kendi eşi üzerinden oğlunu bu şekilde küçük düşürdüğü bu metinden anlaşılmaktadır. Aslında bu olayda

---

1972, c. 11, sf. 83; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2687.

[827] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 8/4, 1309, sf. 331; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 424; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 2226.

[828] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 6 (4. Ciltedir), sf. 1610.

[829] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (2. Ciltedir), sf. 530-531; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 847.

oğlunu küçük düşürmekle kalmamış oğlunu annesi üzerinden aşağılanmıştı. Yani ne şekilde olursa olsun, haklılık tartışmalarının dışında, aslında zinâ yapmakla suçlayarak eşini aşağılamıştı. Sonuçta aile içi hiyerarşiye dayalı olarak özneler ve nesneler kelimelerle metin içinde bu şekilde birlikte kullanılarak nitelendirilmiştir. Tek bir sözcük kullanımı veya birden fazla sözcük tasarrufu, nitelendirilmek istenen öznenin veya nesnenin özelliğinin derecesini ya belirtmek ya da pekiştirmek için metinlerde bu şekillerde kullanılmıştır. Ayrıca ileriki bölümlerde bahsi geçen eserlere ait metinlerde, küfür ve hakaret içeren sözcüklerin ve tamlamaların kullanılmasıyla da daha önce belirtilen olumsuz durumlar daha da ileri bir seviyeye götürülmüş olacaktı.

Cinselliği, biyoloji, psikoloji ve sosyoloji açısından düşünülürse, insan yaşamında onu öplana çıkaran iki önemli gerekçe vardır: Birincisi zevk, ikincisi üremektir. Bu noktada cinsellik bir zamandaki ve bir mekândaki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin tanımlanmasında veya cinsiyetlerarası iktidar ilişkilerin betimlenmesinde üzerinde durulması gereken bir faktördür.[830] Buradan hareketle Eski Dünya imparatorluklarında toplumsal cinsiyet ilişkilerini de tanımlayan döl-meyve-soy ve fidan-ağaç-soy benzetmesine dayalı söylemler, tarihyazıcılarının anlatılarında kullanılan önemli metaforlardan biridir. (Fakat unutulan -tek taraflı yapılan- metafor iki unsurdan biri, iki durumda da bereketin simgesi olan topraktır yani kadındır.) Çünkü hanedanların ve soyların devamı, bahsi geçen imparatorlukların varlığı meselesini gündeme getirmektedir. Özellikle ataerkil siyasî oluşumlarda veya patrimonyal devletlerde, ister ölümle olsun isterse de doğumla olsun, kurucu babaların soyu, başka babaların reisliğini yaptığı diğer soylar üzerinde, yönetici soy

[830] Eski Dünya kıtalarında toplumsal cinsiyet ilişkilerinin göstergesi olan iktidar ilişkilerini bilmek için natalizm-erotizm-egzotizm-oryantalizm gibi kavramları bilmek gerekir. (Arzu nesnesi boyutu işin içine girer.) Bu farklı farklı karşılıkları olan kavramları ortaya çıkaran unsurlardan biri de cinselliktir. Aynı zamanda cinsellik çocuk yapmak veya zevk ihtiyacını karşılamak için gerçekleştirilen bir eylem ise bu tespitten saraydaki ve hâremdeki cinsiyetlerarası iktidar ilişkilerini farklı açıdan da anlamak mümkün hale gelmektedir. Örneğin hâremdeki kadınların haseki-kadınefendi-câriye gibi çeşitli şekillerde sınıflandırılmasında salt sosyolojik gerekçeler belirleyici değildir. Aynı şekilde günümüzde ataerkil toplumlarda bir kadının (erkeğin bile) çocuğunun olup olmaması toplumda bir statü elde edip etmemesinde belirleyicidir. Yoksa kadın üzerinden düşünülürse, kız-gelin-anne-babanne gibi kelimelerin aile içi ilişkilerde veya daha geniş perspektiften bakılırsa toplumsal ilişkilerde, hiyerarşik bir üstünlük söylemine dönüşme ihtimâli olmaz. Hatta çocukların cinsiyetleri bile ataerkil toplumlara ait sosyal statülerde kadın için ciddi bir belirleyicidir. Bu yüzden mevcut durumda çocuğun olup olmaması üzerinden hareket edilirse, cinsellik boyutu yani biyolojik boyutu da sosyolojik boyut kadar toplumsal cinsiyet temelli ilişkilerde önemlidir. Nitekim sözkonusu olan, mevcut statüsü ne olursa olsun, psiko-fizik bir varlık (mahlukât) olan insandır. Aslında bu durum post-yapısal açıdan düşünülürse, yapılara sıkışmış olan psiko-fizik bir varlık olan insanın da müşkül hâlidir.

olarak hâkimiyetini sürdürmelidir. Hatta bu iktidarını sürekli olarak sağlayacak bir sistem geliştirmelidir. Soyun devamı meselesi, sadece yönetici hanedan ailesi için sözkonusu değil; aynı zamanda toplumun diğer alt katmanındaki aileler için de sözkonusudur. Ataerkil ailenin üremesi ve üreyen ailenin soyunun devamı esastır. *Eril tahâkküm*[831] olgusunu da içinde barındıran bu sistem, yüzyıllardan beri çeşitli söylem teknolojileriyle de kendini bir şekilde var etmektedir. Örneğin yazının aynı zamanda bir düzeni ifade ettiği eril toplumlarda (Apollonik), bu söylem teknolojileri, siyaset, hukuk, din, toplum, dil ve kültür gibi alanların toplamından oluşur. Bu söylem teknolojisi öyle inşa edilmiştir ki her nedense her yol babanın hâkimiyetine çıkar.[832] Örneğin din konusu ele alınacak olursa, doğurma/üreme kadına ait bir biyolojik üstünlük olmasına rağmen, hemen hemen bütün tek tanrılı (mono-teist) dinler, *"dölleyici söz"*ün kudretinden[833] yana bir tavır koymuştur. Bu tavır din olgusunun dışına çıkarak eril tahâkküm içeren ataerkil sistemler için en önemli referanslardan biri olmuştur. İster istemez bu referanslar kültür mefhumunun kendisiyle de çeşitli şekillerde iç içe geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'da eski dünyaya ait patrimonyal imparatorluklardan biridir. Ataerkil düzene uygun ve toplumsal denetime dayalı ilişkiler sözkonusudur. Böyle bir siyasî anlayışta tarih yazma edimini gerçekleştiren tarihyazıcılarının bu durumu görmezden gelmesi veya

---

[831] Burada kastedilen Pierre Bourdieu'nun eril tahâkküm (La Domination Masculine) yaklaşımıdır. Onun yaklaşımına göre eril tahâkküm hem erkeği hem kadını (hem de queeri) nesne olarak kavramaya çalışan, sembolik boyutu baskınlaşan ve soyuttan somuta hareket eden bir durumdur. Ayrıca erkek merkezli bilinçdışı kategorilerinin nesneleştirilmesinden oluşan ve aslında sosyo-analize dayalı bir boyutu olan kurgusal bir düzen kastedilmektedir. Bu noktada yapısalcı bir sosyolojik söylemdir. Pierre Bourdieu, **Eril Tahâkküm**, çev. Bediz Yılmaz, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 405, 2014, sf. 17.

[832] Her ne kadar *"baba"* kavramının biyolojik ve sosyolojik bir boyutu varsa da psikanalitik bir boyutunun ya da daha geniş bir perspektiften bakılırsa psikolojik bir boyutu olduğu da unutulmamalıdır. İmgesel alanla simgesel alan karşıtlığı bu noktada bireyin *"baba"* kavramına bakışında belirleyicidir. Kişinin otoriteye sığınarak kendini güvende hissetmek istemesi, hatta bu konformizmden dolayı aynı otoritenin cezasına bile katlanma eğilimi göstermesi (hatta zaman zaman özgürlüğünden bile ferâgat etmesi) sözkonusudur. Yani bireyin imgesel alandan simgesel alana geçmesi için nesne kaybına uğraması lazımdır. Tanrı-baba, devlet-baba ve evdeki baba bu noktada birer psikolojik işleve sahiptir. Farklı durum ise mevcut halin uzlaşma kadar çatışmaya da müsâit olmasıdır. İlk olarak annenin paylaşımı hususunda babayla oğlun çatışmaya başlaması bu tespite iyi bir örnektir. Dinsel ve kültürel görecelik ise konunun başka bir boyutudur. Örneğin İsevîlerde ve İslamiyet'te *"Baba"*nın (İslâmiyette Tanrı'nın Baba olması sözkonusu değildir. İslâmiyette teslis ya da trinite yoktur. Tevhid inancı vardır.) adı ve ona yaklaşım farklı farklı olsa da babanın üstün konumu tüm dinlerde dinsel hükümlerle meşrulaştırılmıştır. Aslında çeşitli söylemler ve eylemlerle bu meşrulaştırma süreci *Patria potestas* yani *babanın gücü* denilen de durumdur. Ayrıntılı bilgi için dipnotta verilen kitaba bakınız. Jacques Lacan, **Baba-nın-Adları**, çev. Murat Erşen, İstanbul; Monokl, Psikanaliz Dizisi, Birinci Basım, 2014, ss. 59-100.

[833] Fatmagül Berktay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın –Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadın Statüsü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım-**, İstanbul; Metis Yayınları, Dördüncü Baskı, 2012, ss. 52-65.

onun lehine tavır koymaması düşünülemezdi. Zaten bu durumun onun imgesel dünyasında yer eden bir durum olmasında da hiçbir engel yoktur. Yazar bu imgesel dünyasını yazıyla (dille) çeşitli şekillerde simgesel bir alana çıkarmıştır. Eski dünyaya ait başka imparatorlukların başka tarihyazıcılarında olduğu gibi ataerkil sisteme ait söylemi içinde barındıran tarih anlatıları da Osmanlı tarihyazıcıları tarafından ortaya konulmuştur. Örneğin Nâima Mustafa Efendi'nin Tarih-i Nâ'ima adlı eserinde ve Abdurrahman Abdi Paşa'nın Vekâyi'nâmesi'nde *Târîh-i Vilâdet-i Hümâyûn* (IV. Mehmed'in Doğum Tarihi için) diye geçen tarihî bir olay anlatılmaktadır. Bu olay anlatılırken Şânî-i Vânî'nin yazdığı beyitler, her iki tarihyazıcısı tarafından alıntı yapılarak kullanılmıştır. Bahsi geçen beyit eserlerde şu şekilde kullanılmıştır: *Şâniyâ gökde melekler dîdiler târîhini/Nûrdur, geldi Mehemmed* ***sulb-i*** *İbrahim'den*.[834] Yine 1031/1621-1622'de Sultan II. Osman'ın öldürülmesinden kısa bir süre sonra kayınpederi Müftî Es'âd Efendi de emekliye ayrılıp uzlete çekilir. İşte bu olayı anlatırken Nâ'ima Mustafa Efendi eserinde bu bölümü şu şekilde yazmaktadır: *Sultan Osman Hotin'e gitmezden mukaddem müftî ile beynleri şekerâb olmağın Es'âd Efendi'nin* ***sulbiye*** *duhterin tezvîc ettikte Üsküdarî Mahmud Efendi padişah tarafından vekîl olmuş idi. Es'ad Efendi hergiz padişaha varmayıp fakat vak'a zuhûrunda kul-tâ'ifesinin maksûdlarını teblîğ ile nush ü pend için huzûr-ı hümâyûna varmış idi. Vak'a gününden sonra uzlet ve tekâüd edip Sultan Osman cenâzesine dahi çıkmadı.*[835] Eğer kastedilen padişahın kızlarından biriyse bu kullanım daha da yüceltilmektedir. Sulbiye kelimesi sulb-i pâk-i şehrîyâri veya dûhter-i pakize-i şehriyâri olarak ve temiz bir soya atıf için metinlerde kullanılmaktadır. "*Cumade'l-Âhirenin 24. Günü padişah* ***sulb****ünden doğan Ayşe Sultan 40 gün sonra vefat etmekle Valide Camii Türbesi'nde defnolundu'*'[836] cümlesinde olduğu gibi sulb-sulbiye sözcüğü Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet

[834] **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1642),** haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 67, 1. Baskı, 2008, sf. 8; Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (2. Cilttedir), sf. 494; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 788.

[835] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (2. Cilttedir), sf. 494; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 788.

[836] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 2/1, 1309, sf. 79-80; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 2, sf. 107; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 362.

adlı eserinde de kullanılmıştır. Fakat Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet adlı eserine göre sulb-sulbiye kelimesinin kullanımı, Na'imâ Mustafa Efendi'nin Târih-i Nâ'ima adlı eserine göre çok daha az kullanılmıştır. Erili *sulb*, dişisi *sulbiye* olarak verilen sözcük *omurga kemiği, bel kemiği, döldöş (zürriyet)***,** *döl* anlamlarına gelmektedir. Ayrıca salâbet yani sert katı anlamına gelmekle beraber Fizikte katı, taş gibi (sıfat) anlamlara da gelmektedir.[837] Burada üç nokta önemlidir. Birincisi kadının (Hz. Havva) erkeğin (Hz. Adem) sol kaburga kemiğinden yaratıldığına atıf yapılmaktadır. Fakat bu yaklaşım Tevrat'ta geçen bir bölümdür. Büyük bir ihtimâlle böyle bir leksikografik durumun ortaya çıkmasında, Arapça ile İbranicenin semitik dil ailesinin üyesi olmasından kaynaklanan kültürel bir yakınlaşma etkili olmuş olmalıdır. Her iki dilde ve bu dilleri kullanan kavimlerde yaratılış inancı (genesis=tekvin=yaratılış) Nuh'un oğlu Sam'a köken olarak dayandırılmaktadır. Zaten bu iki kavim coğrafya olarak da birbirine yakın kültürel sahalarda yaşamaktadır.[838] İkincisi sertlik, katılık, taş gibi söylemlerinden daha çok eril bir mahlûk (yaratılan) kastedildiği açıktır. Ortada biyolojik veya fizyolojik olarak üstün yaratıldığına inanılan erkeğe uygun bir güç retoriği sözkonusudur. (sözlük anlamına göre) Üçüncüsü ise Osmanlı tarihyazarları tarafından sulb ve sulbiye kelimelerinin kullanılması, Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten hanedanının ataerkilliğini ve

---

[837] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 962; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, haz. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, Ankara; Türk Dil Kurumu, 2009, sf. 896; Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009, sf. 463.

[838] *... (21) ve RAB (Yehova) adamın üzerine derin uyku getirdi, ve o uyudu; ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı, ve yerine etle kapadı. (22) Ve RAB adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı, ve onu adama getirdi. (23) Ve adam dedi: şimdi bu benim kemiklerimden kemik, ve benim etimden ettir; buna nisâ (kadın) denilecek, çünkü o insandan alındı.* Tekvin (Genesis) 2/21-24, **Kitâb-ı Mukaddes,** İstanbul; Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1. Basım, 2005, sf. 3; Fatmagül Berktay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın –Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadın Statüsü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım-**, İstanbul; Metis Yayınları, Dördüncü Baskı, 2012, sf. 52; Seyyid Halîl Halîliyân ise Kur'ân-ı Kerim'de kadının erkeğin sol kaburgasından yaratıldığı olmadığı hususunda şu şekilde bahsetmektedir: *Sözgelimi (Ku'rân Kerim) daha işin başında, kadın ve erkeğin tek bir candan, aynı cins ve mahiyetten yaratılmış olduğunu söyler. Daha açık bir ifadeyle, Ku'ran-ı Kerim'e göre, kadın kesinlikle erkeğin sol kaburgasından yaratılmamıştır. O halde, kutsal kitabımızın yaratılış bakımından kadınla erkekle aynı kefeye koyduğunu bile bile, onun erkeğin sol kaburgasından yaratıldığını söylemek, en basitinden kadını aşağılamak ve en basitinden ikinci sınıf insan olarak görmektir. Bu nedenle kutsal kitabımızın erkekle aynı yaratılışa sahip olduğunu söylediği kadınımızın, hâlâ erkeğin sol kaburgasından yaratıldığını düşünenler bilmelidir ki, sahip oldukları ve olur olmaz ifade ettikleri bu düşünce son derece saçma ve asılsızdır. Üstelik yaptıkları, İslâm dinini boş ve asılsız inançlarla doldurmaktan başka hiçbir işe de yaramamaktadır. Aklı başında olan bir insan, böyle bir saçmalığı kendi dinine mal ederek kadını aşağılayıp ikinci sınıf insan konumuna sokmaz.* Seyyid Halîl Halîliyân, **Ku'rân'da Kadının Görüntüsü**, çev, Süleyman Demir, İstanbul; İnsan Yayınları, Ku'rân İlimleri: 29, 1. Baskı, 2008, sf. 24.

devletin de siyasal anlamda patrimonyalliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Osmanlı tarihyazıcılarının sulb veya sulbîye kelimelerini hanedanın soyunun yüceltilmesi için kullandığı durumlar da sözkonusudur. Hem devrinin bürokratı hem de bir devrin tarihyazıcısı olan Abdurrahman Abdi Paşa'nın IV. Mehmed'in Şehzâdesi Mustafa'nın doğumu üzerine yazdığı beyitlerden ilki örnek olarak verilebilir: **(1074/1663)** *Hamdüli'llâh geldi bir şehzâde-i* ***vâlâ-neseb/Sulb-i pâk****-i hazret-i Sultân Mehmed Hân'dan.*[839] Meyve-döl-soy ilişkisine örnek başka bir kullanım ise temiz bir soyu kastetmek amacıyla Târih-i Nâ'ima adlı eserde geçmektedir. Anlatılan olay Sultan I. Ahmed'in oğlu şehzâde Osman'ın doğumu üzerinedir ve bu olay 1013/1603-1604 olayları içinde zikredilmektedir. (04.11.1604) Şehzâde Osman'ın doğumu, I. Ahmed'in İstanbul'da Rumili Bağçesi içinde gerçekleştirdiği av sırasında meydana gelmiştir. Olay eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Ol hînde Darû's-saltana tarafından Darü's-sa'âde Ağası gelip tekâbbül-i rikâb-ı padişâhîden sonra mevkıf-ı arzda durup bir şehzâde-i* ***civân-baht vücûdu*** *ile tebşir eyledi. Çün ol* ***semere-i fu'âd*** *idi, vücûdu bâ'is-i sürûr-ı mevfûr olup teberrükâne Sultan Osman tesmiye olunup, yedi gün yedi gece şehir donanması ferman olundu. "İde Bârî güzîn-i Âl-i Osmân" târih-i vilâdetleridir ve yine sene-i mebure şevvalinin on yedisinde (08.03.1605), ki şubatın yirmi altısı idi, Sultan Mehmed nâm bir şehzâde-i bâ-sa'âdet dahi vücuda geldi.*[840] Semere kelimesi meyve, yemiş, fayda, verim, netice anlamlarına gelmektedir. *Semere-i fu'âd* ise gönül meyvâsı yani evlâd anlamına gelmektedir.[841] Bu örnek meyve-döl-soy ilişkisine atıf yapmaktadır. Ataerkilliği veya erili önplana çıkardığı gibi onun yüceltmesi bakımından da bu örnek dikkate değerdir.

Osmanlı tarihyazıcıları açısından ağaç-fidan-soy ilişkisinden kastedilen devlet içinde en yüksek yönetici aile olan Osmanoğluları'nın (Hanedan-ı Âl-i Osman) soyunun köklü bir ağaca benzetilerek yüceltilmesidir. Osmanlı tarihyazıcıları tarafından Osmanlı soyunun köklü bir ağaç gibi yüceltilmesi tarih anlatılarında söz

[839] **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1642),** haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 67, 1. Baskı, 2008, sf. 162.
[840] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Ciltedir), sf. 289; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 426-427.
[841] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 935; Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009, sf. 453.

oyunlarıyla sıklıkla kaleme alınan bir simgedir. Örneğin Âşık Paşazâde Tarihi'nde Osman Bey'in tarih sahnesine çıkışı, içinde ağaç imgesinin geçtiği bir rüyayla başlatılır. Sonunda kabul edilebilir bir nikâhla Osmanoğullarının soyunu başlatan rüya şu şekildedir: ***4. Bab:*** *-Ani beyân iderim kim Osman Gazi nice düşü gördü ve kime haber virdi ve ta'biri* ne oldu.- *Osman Gazi niyâz itdi ve bir lahzâ ağladı uyku galib oldu ve yatdı uyudu. Gördüm kim kendulerin arasında bir aziz şeyh vardı. Hâyli kerâmet sahibi zâhir olmuşdı ve cem'i halkın mu'temedi idi. Vala (ve ala) dervişlik batınında idi. Dünyası ve ni'meti ve davarı çokdu ve sahib-i çerağ ve âlimdi. Dâim misâfirhanesi hâli olmazdı ve Osman Gazi kim bu dervişe konuk idi. Osman Gazi düşünde gördüm kim* ***bu azizin kuşağından ay*** *doğar gelir Osman Gazi'nin koynuna girer. Bu ay Osman Gazi'nin koynuna girdiği demde göbeğinden bir* ***ağaç*** *biter dâhi gölgesi âlemi tutar. Gölgesinin altında dağlar var her dağın dibinden sular çıkar. Ol sulardan kimi içer ve kimi bağçeler suvarır ve kimi çeşmeler akıdır. Gelir şeyhe haber virir. Şeyh ider (eyüdür) "Oğul Osman padişâhlık sana ve senin nesline mübârek olsun ve benim kızım Malhun Hatun senün helâlin oldu" hemân-dem nikâh idivirdi.*[842] Klasik Osmanlı tarihyazarlarından Âşık Paşazâde'nin kaleme aldığı eserinde (Âşık Paşazade Tarihi) Osman Bey'in gördüğü rüya, onun tarih sahnesine çıkışını, dervişin kuşağından (?) inen hatun bir aya benzetilmesi, Malhun Hatun'un Baba ocağından çıkıp Osman Bey'in koynuna girmesi onunla nikâhlanmasını, Osman Bey'in göbeğinden çıkan ağaç kendi soyunu ve dağlar, ırmaklar, bağçeler ise kutsal (Şeyh Edebali'nin torunları) soyun hâkim olacağı memleketleri göstermesi simgesel anlatıma iyi birer örnektir. Klasik Dönem'de Âşık Paşazâde'nin yaptığı bu simgesel anlatımı daha sonraki tarihyazarları da eserlerinde fazlasıyla yapmıştır. Târih-i Nâima'da 1020/1611-1612 olayları içinde Sultan I. Ahmed döneminde Selim adında bir şehzâdenin ölümü şu şekilde anlatılmıştır: *Sene-i mezbure rebiü'l-ahiri evâsıtında padişah Davud Paşa bağçesinde iken Sultan Selim nâm bir şehzâdeleri vücuda gelip yine mâh-ı mezbur içinde fevt olup bu beyt hâle münâsib söylendi* [93]**.** *Sukût ettiyse kevkeb-i mihr-i âlem ber-kârar olsun / Yere*

[842] **Tevârih-i Al-i Osmandan Âşıkpaşazade Tarihi,** İstanbul; Matbaa-i Amire, h. 1332, sf. 1-2; **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, Haz. Nihal Atsız, İstanbul; Milli Eğitim Basım Evi, 1. Baskı, 1970, sf. 10-11; **Âşık Paşaoğlu Tarihi**, Haz. Nihal Atsız, İstanbul; Milli Eğitim Basım Evi, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 411, 1992, sf. 16; **Âşıkpaşazade – Osmanoğullarının Tarihi,** Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, İstanbul; K Kitaplığı, 28, 2003, sf. 57-58;

düştüyse bir meyve (,) ***dirahtı (ağacı)*** *pâyidâr olsun*[843] Yine aynı eserde 1023/1614'de Sultan I. Ahmet'in Edirne'den İstanbul'a dönüşü (Avdet-i Padişah-ı İslâm be Dârü's-Saltana) sırasında şehzâdelerin padişah alayıyla gelişi şu şekilde tanımlanmıştır: *Davud Paşa'da üç gün ârâm olunup azîm alay ile İstanbul'a dâhil oldular. Alay ile duhûl günü* ***semere-i devha-i devlet Sultan Osman ve Sultan Mehmed*** *birer rahş-peyk hey'ete süvâr ve solaklar önünce yürüdüler. İstanbul'a vusûlden birkaç gün sonra Tersâne bağçesine birkaç gün göçüp* [114] *mukeddemâ binâsı ferman olunan kasr-ı vâlâ dahi tamam olmakla anda ârâm buyurdular.*[844] Metinde geçen *"semere-i devha-i devlet Sultan Osman ve Sultan Mehmed"* geçen tamlamanın anlamı *"Ulu devlet ağacının meyveleri Sultan Osman ve Sultan Mehmed"* olarak sadeleştirilebilir. Devha sözcüğü Arapça büyük, ulu ağaç anlamına gelmektedir.[845] Görüldüğü üzere gerek meyve-döl-soy gerekse de ağaç-fidan-soy ilişkisi hem Târih-i Nâima'da hem de Târih-i Cevdet'te kullanılan simgelerdir. Bu simgesel anlatım hem hanedanın soyunun ululuğunu hem de temizliğini, seçilmişliğini anlatması bakımından önemlidir. Bahsi geçen anlatıların içinde ataerkilliğe atıf barındıran bir dilin kullanımı, aynı zamanda söylem üzerinden toplumsal cinsiyete dayalı ilişkilerin de göstergesidir.[846]

Osmanlı vak'ânüvislerinde toplumsal cinsiyete dayalı ilişkiler kapsamında değerlendirilebilecek hususlardan biri de dini kâidelere ve ahlâkî teamüllere atıf yapılarak cinsiyetçi söylemin meşrû hale getirilmesidir. Buna benzer söylem

---

[843] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (2. Ciltedir), sf. 389; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 630.

[844] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (2. Ciltedir), sf. 406; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 653. Yalnız bu pasaj bölüm olarak Zuhuri Danışman sadeleştirmesinde vardır; fakat anlatılan kısım yoktur.

[845] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 181; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, haz. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, Ankara; Türk Dil Kurumu, 2009, sf. 163; Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009, sf. 67.

[846] Stefanos Yerasimos'un Yakındoğu'daki bazı örnekler üzerinden verdiği (Daha çok Bizans –Doğu Roma İmparatorluğu- üzerinden verdiği) ağaçtan meyveye, meyveden ülküye dönüşümü anlattığı makalesi bu noktada önem kazanmaktadır. Ağacın canlı veya kuru olması, meyve verip vermemesi aslında bir idealizmin simgeleştirilmesi anlamına da geliyor. Kızıl Elma ülküsü böyle bir simgeleştirmenin siyasal çekişmelere yansımasısıdır. Eril bir idealizmin güç gösterisi olarak simgeleştirilmesidir. Yani bir nevi simgesel olarak bir gücün propagandasıdır. Bu tema Eski Dünya impratatorluklarında görülen bir durumdur. Ayrıntılı bilgi için bu dipnotta verilen makaleye bakınız. Stefanos Yerasimos, *"Ağaçtan Elmaya: Apokaliptik Bir Temanın Soyağacı"*, **Bizans, Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, 1143, Sayı: 17, Kış, İstanbul; YKY, 6. Baskı, 2006, ss. 291-332.

teknolojilerinin toplumda ortaya çıkmasının nedeni bu söylem teknolojilerinin hakaret ve aşağılama amacı taşıdığı gibi uyarı veya ikâz amacı da taşımasıdır. Bu aşağılama ve uyarıya dayalı söylemsel denetim, hem kadın hem erkek için geçerli olmaktadır. Çoğunlukla çeşitli gerekçelerle yapılan aşağılama eylemleri, kadının aşağılanması üzerinden ve bir erkeğe hakaret etmek amacıyla yapılmaktadır. Tespitin diğer bir boyutu da bu tip kullanımların erkek egemen bir toplumda, gayr-i dinî ve ahlâkî olmayan bir dünyanın jargonunu da beraberinde yaratmasıdır. Hatta bir toplumdaki argo kültürünün oluşma süreçlerinin başlama nedenlerinden biri de budur. Tarih anlatılarındaki kullanım amacı ise didaktik olarak belirtilecek veya hoş karşılanmayacak durumun ya da eylemin dinî kâidelere (hükümlere) veya ahlâkî teamüller (veya normlar) çerçevesine alınarak meşru bir söylem teknolojisi için belli kıstaslar (gerekçeler) oluşturulmasıdır. Sadece özne, eylem ve mekân çerçevesi içinde metinlerde geçen bazı kelime kullanımları, bu bölümde sadece kelime ve sözcük olarak önplanda tutulacaktır. Bahsi geçen kelimeler özne (fa'il) olarak ele alınacak olursa, fâsık, fâcir, füccâr (fecrin çoğulu), orospu, ruspî (o-ruspî=orospu buradan gelir.), zâniye, celeb (Arapçası kasap, Farsçası Orospu anlamına gelir.), fahişe, kasık mercası, aşûfte, çengi, kâhbe, alûfte, hûnsa, godoş, pezevenk, şehir oğlanı, rind (olumsuz anlamı var.) gibi metinlerde geçen sözcüklerin üzerinde durmak gerekir. Bu kelimeleri ortaya çıkaran eylemler olmazsa dil açısından bu işi yapanlar (failler) tanımlanamaz. Yani temellendirme işlemi, düşünceden ziyâde eylemlerle de desteklenerek oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu failleri ortaya çıkaran eylemlere ait örnekler ise fuhşiyyât, fısk, fücür, fuhş-ı âzim, zinâ, ayş u işret ve kadına düşkünlük (sanatlı söylemiyle bahr-ı şehâvete dalmak=şehvet denize dalmak) gibi söylemlerle metinlerde kendine yer bulmuştur. Mekân ise genelde meyhâne, kerhâne ve son zamanlarda (erken modern zamanda) bekâr odalarıdır.

Fısk kelimesi örnek verilirse; hem dinî hem ahlâkî bir kavram olduğu görülecektir. Fısk, Arapça bir isimdir. Hak yolundan veya hak yoldan çıkma, Allah'a karşı isyân etme, sefâhate dalma, hâinlik, dinsizlik ve ahlâksızlık anlamlarına gelmektedir.[847] Fasık ise bunları yapan günâhkâr anlamında kullanılmaktadır.

[847] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 265; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, haz. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, Ankara; Türk Dil Kurumu, 2009, sf. 229-230; Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009, sf 100.

Ku'rân-ı Kerim'de türevleriyle geçen isimlerden biridir.[848] Fücûr kelimesi Arapça bir isimdir. İşret, sefîhlik, günâhkârlık, aykırı anlamına gelen kelimenin çoğulu füccârdır.[849] Ku'rân-ı Kerim de fısk gibi çeşitli türevleriyle kullanılan kelimelerden biridir.[850] Yine başka bir örnek ise Arapça fuhş kelimesidir. Haddini aşma, kötülük ve namusa aykırı hareket, orospuluk anlamına gelmektedir. Fuhşiyyât ve fahşiyyât kelimesi ise edep, terbiye ve ahlâka aykırı işler, zinâ ile ilgili işler ve eylemler kastedilmektedir. Fahişe* ise ahlâksız kadın, kahpe, âlûfte, aşüfte, ar, ayıp, kabahat, günah anlamlarına gelmektedir. Fuhş-hane ise genelev anlamına gelmektedir. (Umum-hâne ve kâr-hâne de aynı anlama gelmektedir.)[851] Bu kelimelerin uzun uzadıya verilmesinin nedeni, zaten geneli itibariyle bu söylemlerin toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine kurulu olmasıdır. Bu gibi cinsiyetçi söylemler, bu gibi benzer kelimelere ve sözcüklere eklenerek kendini yeni bir söylem olarak metin içinde sürekli üretmektedir. Osmanlı toplumunda özellikle iki eylem hem dini kâidelere hem de ahlâkî teamüllere uymadığından kabul görmez. Birincisi içki içmek, ikincisi ise zinâ yapmaktır. Asıl önemli nokta hazza dayalı bu eylemlerin toplum ahlâkı dışında dinsel anlamda da haram olmasıdır. Semâvi dinlerde bahsi geçen kötü eylemlere karşı ikâzlar, Musevilik'teki *"On Emir"* yaptırımlarına kadar götürülebilir. (Hatta daha öncesi de vardır.) O yüzden toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı

[848] Örneğin kötülük anlamına gelen hâbâis ile günahkâr anlamına gelen fâsık sözcüğü birlikte Kur'ân-ı Kerim'de Enbiyâ Sûresi'nde geçmektedir. **Kur'ân-ı Kerim**, Enbiya Sûresi, 21. Sûredir, 112 ayettir, 74. Ayette geçmektedir, sf. 327.

[849] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 271; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, haz. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, Ankara; Türk Dil Kurumu, 2009, sf. 235; Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009, sf 102.

[850] Örneğin füccâr kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de Sâd Sûresi'nde geçmektedir. **Kur'ân-ı Kerim**, Sâd Sûresi, 38. Sûredir, 88 ayettir, 28. Ayette geçmektedir, sf. 454.

*Bahsi geçen bu sözcüklerin bir toplumdaki söz dağarcığındaki varlığı da o toplumdaki cinsiyetçi durumun göstergesidir. Örneğin 17. yüzyıl Türkçesi'nin üzerinden hareket edilirse (Nâ'ima Mustafa Efendi'nin de yaşadığı dönem) Fahişe sözcüğüne karşılık gelen birçok sözcüğün o zamanki Osmanlı toplumunda kullanıldığı görülecektir. Fâişe, kahbe, ruspi, orospi, her-câyi ve ruspi, zençe, zâniye, zen-i zinâkâr, bàğiye, bàği, bazar avreti, selità-i bazar, orfana, foş gibi sözcükler fahişe sözcüğüne karşılık kullanılmaktadır. Bu durum bu sözcüğe toplumun yüklediği anlamın göstergesidir. Çünkü bir toplumun söz dağarcığı analiz yapılan belli metinlerle sınırlı değildir. Bu sözcüğe karşılık gelen başka kelimeler de analiz edilen metnin dışında olabilir. Hatta sözlüklerin dışında da olabilir. Ayrıca fahişe sözcüğü üzerinden verilen bu örneği daha başka sözcüklere uygulamak da mümkündür. Mertol Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 1306, 2011, sf. 701.

[851] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 270; Kudret Emiroğlu, **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, 2014, sf. 469-471.

söylemlerle bahsi geçen eylemler, toplumsal denetimi sağlamak için birlikte düşünülerek ve temellendirilerek, ataerkilliğin hâkim anlayış olduğu toplumlarda erkek egemen görüş lehine ciddi olarak kullanılmıştır.

Söylenmek istenen cinsiyetçi söylem, söyleniş amacına bakılmaksızın din ve ahlâk alanı içine dâhil edilerek benzer dilsel (simgesel) temellendirmelerle toplumda meşrû hale getirilmiştir. Örneğin bu durum bir şâhısa/nesneye itibâr kazandırdığı gibi aynı şahısta/nesnede itibâr kaybına da neden olmaktadır. Fakat ne olursa olsun yine kötü bir örneği dişileştirme eğilimine dayanmaktadır. Târih-i Nâima'da geçen şu anlatı bahsi geçen konu açısından en iyi anlatım örneklerinden biridir: *Şehr-i şevvaldir yasağ-ı sultanî ile (sultanın yasaklamasıyla)* ***ümmü'l-hâbâis*** **(kötülüklerin anası)** *nâm* ***fâhişe*** **(içki)** ***tesettür ü ihtifâ*** *(örtünüp ve gizlenerek) edip hamr emâneti (şarap emâneti) ref' olundu (kaldırıldı).*[852] Metinlerde dil üzerinden kurgulanan buna benzer kullanımlar, sonradan toplumsal cinsiyet ilişkilerini irdelemeye fırsat verecek şekilde dilsel çözümlemeye örnek olabilecek kullanımlar haline de dönüşecektir. Ayrıca bu durum, bir tarihyazımında anlatılan olaya ve o olayı gerçekleştiren aktöre olumlu ve olumsuz anlam yüklenmesi (imaj) durumunu da beraberinde getirecektir. Târih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet adlı eserlerden bahsi geçen konuyla ilgili seçilmiş çok fazla örnek vardır. Târih-i Nâ'ima'da 990/1582-1583 senesi olayları içinde anlatılan ve 982-1000/1574-1592 seneleri arasındaki olaylardan (Ek III'teki) biri şu şekildedir: *Kırkıncı gece Cerrâh Mehmed Paşa Şehzâdeyi sünnet edib ol gün dahi sûr-ı pür-sürûr olub, evâhir yine esnâf-ı leşker arasında fitne olmağla sûrdan ferâgat olundu. Bâ'is-i gavgâ bu oldu ki, esnâ-i çeşş-i hümâyunda harem-i hasdan iç oğlanları çıkub kimi müteferrika ve kimi çeşnigîr ve ba'zı sipâhî bölüklerine ilhâk ile ber-murâd olmuşlardı.* ***Ol tevâ'ifden nice ehl-i hevâ ihdâs-ı şürb-i hamr ile fısk u fücûr ve lev' üzre iştigâl edub fevâhiş getirub işret ederlerken*** *İstanbul Subaşısı Tanrı-bilmez demekle ma'rûf şahıs, ki Ahmed Çavuş nâm merd-i şedid idi, ases zümresinden cem'i-i kesir ile* ***ol fasıkların*** *odaların basub* ***kahbelerin ahz ile cem'iyyet-i işretlerin pâşide ve bu cüret ile ol nevâzendegân tanbûr-ı fücûrun tellerine değub****, rişte-i canların harâşîde kıldıkda sipâhiler mümâna'at edub ve galebe eyleyub etbâ'ın dağudub, subaşıyı darb-ı muşt*

[852] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Ciltedir), sf. 171; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 259.

ile bende çekub getirub saraya karşı At Meydanı'na bırakdılar. Ases-başı bu yoldaşlarında mecrûh olanları At meydan'ında müctemi' olan yeniçeriler gördüklerinde hamiyet-i cinsiye muktezâsınca mu'âvenet edub hengâme ve mudârebe-i muhârebeye mü'eddî olub fesâd müştedd oldu. Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa def-i gâ'ile-i fesâd için ol mahale musâra'at etdikde âmmeten Yeniçeri tâ'ifesi ases-başı yoldaşlarına (R-206) mu'âvenet edub ağanın makdemi fesâda iştidâd verdi. Atmeydanı çalkalanub Yeniçerilerin cesâretiyle iki sipâhî maktûl oldu.[853] Osmanlı İmparatorluğu'nda kronik sorunlardan biri olan Yeniçeri-Sipâhî arasındaki çekişme yukarıda bahsedilen kelimeler üzerinden bu şekilde anlatılmıştır. Anlatılan bu olay salt içki masasından çıkan veya kadın meselesinden çıkan bir olay değildir. Daha önceden oluşmuş maddi ve manevi bir birikimin o gün toplumsal bir patlamaya dönüşerek ortaya çıkmasıdır. Fakat seçilen sözcükler ve kelimelerle birlikte kurgulanan bu olay anlatısında, olayın gidişatına uygun olarak tarihyazarı olayın tarafı olmaktadır. Târih-i Nâ'ima'daki 1059/1649 olayları içerisinde geçen Gürcü Nebi ve adamlarının kâtli sırasında geçen başka bir örnekse şu şekildedir: *...Gürcû Nebî hâsiren Üsküdâr geri vilâyeti semtine gidub cem'iyyeti münhal oldukta, Katırcı-oğlu, "Niçin varmış iken ceng etmeyub geri döndün" deyü anınla münâkaşa ve müfârakat edup şevket-i tâm ile yaylağa çekulub kat'-ı tarîke meşgul olub Mudurnu kurbunda Ada nâm kasabaya kasd ittikte ol kasabanın* ***Etrâk bî-idrâki***[854] *mal ve menâllerin ve ehl u iyâllerin kal'a misâl bir kule içinde koyub bî-muhâfız mücerred metânet-i binâsına i'timâden bırakub kendiler dağa ilticâ ittiklerinde, ol harem-zâde iki yüz mikdârı eşkiyâ ile gelup kasabayı vurub kethüdâyerin katl ve oğlunu mecrûh edub kaçurub katl u gâret ve ihrâk u hasârat edub ve bî-müdâfa'a kuleyi delub emvâli eşkiyâya bahş edub iki yüz mikdârı* ***avratları levendâta tevzi' edub fuhş-ı âzîm irtikâbından sonra iki hesnâ kızları tıraş edub hey'et-i gulâmda atlara bindirip yine Söğüt dağına gidub bu şenâ'ati şüyû' buldu.*** [855] Başka bir örnek ise Târih-i Cevdet adlı eserde Alemdar Mustafa Olayı'nın öncesinde veya başlangıç sürecinde gerçekleşen olayların anlatımı sırasında geçmektedir. Anlatılan olay ise

[853] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (EK-III), sf. 1914-1915.
[854] Bu kullanım Nâ'ima Mustafa Efendi ile Ahmed Cevdet Paşa arasında yapılan karşılaştırmada ikisinin milliyet hususuna bakışındaki farkı göstermesi noktasında önemlidir.
[855] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. IV (3. Cilttedir), sf. 1235; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1961-1962.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ve çevresindeki adamların akıbetlerinin kötüye gittiğini görememeleri üzerinedir. 1223/1808-1809 yılı içinde anlatılan olay şu şekildedir: *Bir de saray haricindeki (Birûn) ricâlin Alemdâr Paşa sayesinde mukavele ve işleri kendi başlarına halledilebilir olmalarını Enderûn'dakiler çekemeyip yapılanları yanlış görüp kötülemekte, âyân ve hanedan arasında yapılan birleşme senedinin (sened-i ittifâk) padişahın saltanatı tek başına yürütmesine mani olacağı düşüncesinden dolayı padişah da o günkü durumdan memnun olmayıp ocaklı da enderûn mensuplarınca okşanmakta olduklarından umumî efkâr tamamen Alemdâr Paşa takımının aleyhine döndü. Hele İstanbul (Der Saadet) da iş yapabilmek için evvel emirde askeri talimin şart koşulması ile dedikodu çoğaldı ve günden güne iş başka renge girmeye başlayıp fitne ve fesâd o derece arttı. Bu sırada Sultan Mustafa'nın da tekrar tahta çıkarılması lakırdıları bile söylenir oldu. O gafil ve mağrur vezir ve çevresindeki kibirli kimseler/kötü kimseler (ise) mağlub edildi ve pazû kuvvetiyle iktidârları elinden alındı zannıyla kendilerini mal elde etmeye ve biriktirmeyle meşgul edip,* ***zevk ve safayla uğraşıp, her gece bir yerde ziyafet tertipleyerek gizli toplantı adı altında çalgıcılar, dansözler ve şarkıcılarla süslü safahat eğlencelerine dalarak yiyip içtiler, hay u huyla meşgul oldular. Yerlu yerine avdetlerinde arzularını tatmin ettikleri güzel (Zühre=Venüs) yüzlü cariyelerle yan yana gelerek durumları aynen –Yâr ile zanû be zanû, Cam ile leb-ber-lebiz– (Sevgiliyle diz dize; kadehle dudak dudağa) mısraı ifadesine uygun olarak, sevgili ve daha başkasıyla içerek ve gösteriş yaparak şehvet tuzağına düştüler ve gaflet uykusuna dalarak gece ve gündüzlerini geçirdiler. Hatta içlerinde en faziletli ve dirâyet sahibi olarak vasıflandırılan ve güzel konuşmasıyla bilinen Kaptan-ı Derya Ramiz Paşa bile zevk ve eğlence denizine dalarak Hatayi olarak tabir ettikleri genç bir bâkire (kız) kadar güzel bir câriyesiyle birkaç sene birlikte olmakla birlikte esirciler olarak bilinen kimseleri de İstanbul içine kol kol gönderdi ve onlara kıymeti ne kadar olursa olsun esir pazarlarından câriyeler satın almaları için izin vererek içindeki gizli şehvet dürtülerine fikrini de vakfetmesiyle ilk anda ün kazanmıştı.***[856] Görüldüğü üzere Osmanlı

[856] *Ve birde Alemdâr Paşa'nın sayesinde birûn ricâlinin kemâl-i istiklâl ile hal u akd u akd-i umura muktedir olmalarını enderûn hümâyûn ricâli çekemeyub bu cihetle icraat-i vakayi' tâkbih itmekde oldukları halde ber vech-i meşruh â'yân ve hânedanlar ile tanzim olunan sened-i ittifâkın istiklâl-i saltanata muhâll olması mütâlaasından nâşi zât-ı şahane dahi ahvâl-i hazıradan hoşnud olamadığı cihetle enderûn-ı hümâyûn tarafından dahi hâfiyyen ocaklu güruhu ohşanmakda idüğünden efkâr-ı*

vak'anüvislerinin eserlerinde kadın ve içki, birçok metinde, olumsuz bir durumu ortaya koymak için benzer şekillerde kullanılmıştır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, devletin içinde güç merkezleri, hizipler ve çekişmeler olmasına rağmen genelde kötü olayların sebebinin iktidar mücadelesine değil de daha alt seviyede düşünülmesi gereken içki ve kadın gibi gerekçelere bağlanmasıdır. Bahsi geçen örnekler yine Tarih Cevdet adlı eserde, 1205/1790-1791 Olayları içerisinde, şu şekilde geçmektedir: *...Ordunun böylece gelişen kederli durumu zaman zaman İstanbul'da haber alındıkça Sultan Selim Han kedere kapılıyordu. Ancak kış mevsimi olduğundan hiçbir tedbir ve çaresi yoktu. Muzaffer olmak dileğiyle dualar yapılıp okunduğu sırada Tırhala Şeyhi Hacı Mustafa Efendi bazı fıkaranın işlerini görmek için İstanbul'a gelmişti. Düşmanın bu suretle kuvvetlenip galip geleceği kuşkusu ile uykuya varınca Peygamberi mânâ âlemde görüp Peygamberimizden: "Duyduklarını gidip benim emrimi bildir. İnkâr yoluna gidilmesin ve hatalı hazırlıklardan kaçınılsın. Halk üzerindeki kaldırılmayacakları yük hafifletilsin. Müminlerin kalbinden fesat ve haset temizlenerek zaferin en büyük hazırlayıcısı ve dayanağı olan birlik ve beraberliğe riayet kılınsın. İnşallah kaybedilen yerler geri alınır, zaferler müyesser olur. Düşman ezilip yok edilir" inci gibi* ***sözleri çıkınca Şeyh Efendi uyanır ve sabah olunca Müftüye gidip yemin ederek Peygamberin emrini tebliğ edince durum Şeyhülislamdan Padişah'a arz edilip bildirildi. Sultan III. Selim Han savaştaki başarısızlıklardan elem çekerken İstanbul'un keyfine bakan sefih***

---

umumiyeye efkâr-ı umumiyeye münhâsıran Alemdâr Paşa takımının aleyhine münkâlib oldu. Hele Der Saadetde icrâ-yı hirfet u san'ât idebilmek içun ber vech-i bâlâda evvel emirde tâlimin şârt idilmesi üzerine güft-gû çoğaldı ve yevmen fe yevmen iş başka renge girmeğe başlayub fesâd ve fitne istidâdları haylide hayli kuvvet buldu. Hatta bu sırada Sultan Mustafa'nın iâde-i cülûsu lakırdıları bile söylenür oldu. (Bu hususa dâir Alemdâr Paşa'nın bir kıt'a tâkriri zirde 3 rakımıyla irâd olunur.) Ol vezir-i gaflet-i semir ve yâran-ı nahvet-i masîr ise zorbalar mağlub ve zor bazû-yı iktidârları bütün bütün meslûb oldu zu'muyla hemân celb ve idhâr-ı emvâle iştigâl ve ***meşâgil zevk u şevk-i iş'âl ile her gece bir yerde tertib-i ziyâfet ve müzâkere-i hâfiyye bahânesiyle akd-i cem'iyyet ve sâzende u bâzende u hânendeler ile tezyîn-i bezm-gâh-ı ayş u işret iderek meşgûl hây u hû ve yerlu yerine avdetlerinde âvarde-i aguş-ı arzu eylemiş oldukları cevâri-i zühre-i tal'at ve hur kıyafet ile hem-pehlû olub mısrâ *yâr ile zanû-be-zanû, cam ile leb-ber-lebiz* mazmûnunu yâr ve ağyâra işrâb ve izhâr ve pâ-beste-i dâm-ı şehvet ve gunûde-i câme-i hâb-ı gâflet olarak imrâr-ı leyl u nehhâr itmekde idiler. Hatta içlerinde en ziyâde fazl u dirâyet ile mevsûf ve cerbeze-i nutk u fesâhat ile marûf olan Kapudan-ı Derya Ramiz Paşa dahi derya-i ayş u safaya bi-pâk-ı zevrak-ran-ı inhimâk olub bikr-i daime mesâbesinde Hatayi tâbir itdikleri bir nev' câriye-i çend-salesi olmağla İstanbul derûnuna bazı diyara kol kol esirciler tesyâr ve her ne mikdâr kıymetle olur ise olsun iştirâ eylemek babında terhis ile şehvât-ı nefsâniyeye hasr-ı efkâr eylediği evvel esnâda iştihâr bulmuş idi.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 9/5, 1309, sf. 13; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 9, sf. 18; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 5, sf. 2247.

kimseleri, gam ve kederden hisse kapacakları yerde, içki ve safa ile meşgul olduklarından, padişah kederlenerek içki içilen ve içki yapan yerleri kapamak hülyasında idi. Bu hülyası şeyhin o rüyasıyla kuvvet kazanıyordu. Hemen Hristiyan teba için sur dışında bazı içki yerleri bırakılarak diğer meyhâne ve kerhâneler kapattırıldı. Başkalarına ders olsun ve görsünler diye halkın toplu bulunduğu yerlerde birkaç fahişe siyaseten idam edildi. *Bir taraftan zulüm ve baskının engellenip kaldırılması hazırlıklarına girişildi. Ancak içki yasağı Hristiyanlar arasında başka şekilde yorumlandı ve yayıldı. Güya yılbaşı paskalyasında bütün Hristiyanları öldürecekmiş, onun için Müslümanlar sarhoş bulunmasın diye içki yasağı konmuş gibi nice olmayacak dedikodu yapılmıştı. Kısacası Sultan Selim Han ordunun dağılmasından elem çekip şaşırmışken, Serdar-ı Ekrem'in gevşekliğinden kırılmıştı…*[857] Görüldüğü üzere hem Târih-i Nâ'ima'da hem de Târih-i Cevdet'de dinsel ve ahlâki yaptırımlar temelinde kadın ve içki simgesi çoğunlukla birlikte ele alınmıştır. İmgesel alanın simgesel alana yansıması olan bu iki simge kötü olayları ortaya çıkaran veya doğuran nedenler olarak gösterilmiştir.

---

[857] *… Ordu-yı Hümâyûn bu vechle vâkî' olagelen ahvâl-i mükedderesi pey-der-pey Der Sa'adet'de istihbâr olındıkça tâb'-ı Selim-i Şehrîyâri mütekeddir olub ancak bi-hasbe'l-mevsim bir güne tedbir ve çâresi olmadığından muzâfferiyyet isti'dâsıyla ed'iye-i me'sûre (tesirli dualar) ve bazı havas-ı mücerribe kıraât ittirilmekde oldığı esnâda Tırhâla Şeyhi Hacı Mustafa Efendi bazı umur-ı fukârayı rü'yet zımnında Der Saadete gelerek a'dâ'nın bu sûrette kuvvet ve galebeleri endişesiyle hûba vardıkda Kâid-i Ketibe-i Enbiyâ-ı Aleyh Mine'l-Salâvat-ı Ezkâha Efendimiz Hazretlerini âlem-i mânâda müşâhede idub dehân-ı mu'ciz-i beyân-ı Nebeviyye'den yarın Şeyhü'l-İslâm'a varûb benim emrimi tebliğ ile nehy-i münkerât ve men'-i esbâb-ı hatâiyyât ile iştigâl ve tekâyyüd olunsun ve fukâra-i zuâfa-i ümmete vüs' ve takâtlarından zâid-i tâhmil olunan teklif-i anif-i tâhfif olunsun ve kûlûb mümîninden gıll u gışş u hıkd u hased izâle olunarak a'zam-ı esbâb-ı nûsret olan ittihâd u ittifâka ri'âyet kılunsun. İnşallah fütûhât-ı [90] gaybiyye ve nûsret-i ilâhiyye müyesser ve a'dâ' mâkhur ve müdemmir olur. Kelâm-ı Dürru'n-Nizâm sadr oldığı akâbinde* ***Şeyh Efendi uyanmağla ale's-sabah Müftiyü'l-enâm huzuruna gidub memûr olduğu üzere yemin iderek tebliğ-i fermân-ı Nebevvi idecek keyfiyet-i tarâf-ı İslâmiyyeden Huzûr-ı Hümâyûna arz u iblâğ olunub Sultan Selim Han Hazretleri ise bunca ahvâl-i müellime-i seferiyyeden süfehâ-ı İstanbul hissedâr-ı gamm u gussâ olmayub da her gün ayş u safâlarıyla meşgûl olduklarından mükedder ve melûl olarak esbâb-ı işretin tatilini hülya itmekde bulunmasıyla bu hülyası şeyhin ol rüyasıyla tekid itmeğin hemen Hristiyan teb'âsı içun hâric-i surda bazı mey-kedeler ibkâ olunarak sair meyhâne ve kerhâneler kapatdurulub sâire ibret olmak üzere memerr-i nâsdan olan mahallerde birkaç fahişeler dahi siyaseten sâlb olunmuş*** *ve ve bir tarafdan dahi mezâlim u taaddiyâtın men' u ref'i esbâbına teşebbüs kılınmuşdur. Ancak işret yasağı Hristiyanlar beyninde başka sûretle havâdis olub şöyle ki: Güya sene başı paskalyasında bütün Hristiyanları katl idecekler imiş. Anın içûn Müslümanlar ser-hoş bulunmamak mütalaâsına mebni işret yesağ idilmiş gibi nice erâcif şuyu' bulmuşidi. El-hâsıl Sultan Selim Han Hazretleri Ordu-yı Hümâyûn'un perişanlığından mütelim ve mütehayyir ve serdâr-ı erkemin rehâvetinden muğberü'l-hâtr ise…* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 5/3, 1309, sf. 90-91; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 5, sf. 125-126; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1227-1228.

Olayların akışında başka nedenlerin veya kişilerin sözkonusu olması görmezden gelinmiştir. Bu durum ise bahsi geçen metinlerde kelime ve sözcükler üzerinden cinsiyetçi söylemi kaçınılmaz hale getirmiştir. Söylemin yönü ise genelde eril tahakküme yeniden söylem üretecek şekilde (söylem üstüne söylem) dir. Zaten kendisi anlatı üzerinden kurgulanmış bir söylem olan tarih (tarihyazımı) de bu ataerkil söylemin yeniden üretilmesinde işlevsel bir rol üstlenmiştir.

Tarih anlatılarının bir gerçek (?) olarak kurgulanması sırasında yapılan dil oyunlarından biri de kadınlara ait özelliklerin erkeklere izâfe edilmesi erkeklere ait özelliklerin de kadınlara izâfe edilmesidir. Fakat bu tespit tarihî metinlerde çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Ataerkil toplumlara ait (özellikle Eski Dünya kıtalarındaki toplumlarda) tarihî metinlerde geçen kadınlara ait özelliklerin erkeklere izâfe edilmesi, kullanılan erkekler için bir aşağılama veya küçümseme anlamını içerisinde barındırmaktadır. Erkeklere ait özelliklerin kadınlara izâfe edilmesi ise izâfe edilen kadın için bir övgü veya iftihâr vesilesi yapılmaktadır. Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerine ait eserlerde, gerek Târih-i Nâ'ima'da gerek Târih-i Cevdet'deki metinlerde, bazı sözcük ve cümle içindeki söz gruplarından oluşan bazı kullanımlar sözkonusudur. Bu metinlerde geçen *er gibi olasın, erliği sübut bulmak, oğlancık mı ki, merd olmak, adam mıdır, perde-nişin (kadın gibi perde arkasında oturmak), kahpe oğlu, adam gibi dursun, muhannes, hûnsa, kadın gibi silahsız gezmek, piliç gibi devşirilmek, dul karı gibi* söylemler kadınlara ait özelliklerin erkeklere göreceli olarak yakıştırılmasına örnektir. Örneğin Târih-i Nâima'da geçen örneklerden birinde, 1011/1602-1603'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul, kendini siyasal, ekonomik ve sosyal boyutları olan bir hesaplaşmanın içinde bulmuştu. Arkalarına destekçilerini alan Sipâhiler ile Yeniçeriler karşı karşıya gelmişti. Devlet ise bu çatışmalarda sorumlu olarak gördüğü kimseleri, Yeniçeriler vasıtasıyla ortadan kaldırıyordu. Bazen de bazı sorumluları kendisine sorun çıkardığını düşünerek sipahiler kendi devlete teslim ediyordu. Çünkü Sipahiler arasında bulunan bir grup, devlet aklına göre bazı kimseleri arkasına alarak ve bazı durumları bahane ederek devlete kafa tutmayı iş olarak görüyordu. İşte bugünlerde sipahi ve eşkıya kalkışmalarından sorumlu tutulan Poyraz Osman ve Öküz Mehmed'i Sipahiler Ağası Mustafa Ağa, vezirin huzuruna getirerek devlete teslim ediyordu. Bu noktadan sonra karşılıklı konuşmalar şu

şekildedir: *Paşa Poyraz-ı nâ-saza hitâb edip Osman Bey biz sana seferde bî-hat ri'âyet ü iltifât edip mansıblar ve terâkkiler nâ-ma'dûd harclıklar vermiş idik. Bizimle akvâl ü ahdiniz böyle değil idi. Ne bâ'is oldu ki a'dâmız ile ittifâk eyleyesiz" dedikte Deli Poyraz dehân-ı ma'zereti bâz eyleyip, "Ey paşa-yı ser-efrâz! Beni niçin söyledirsin, ben ol suçu eylemedim ki i'tizâra mecâl ola. Küfrân-ı ni'met ettiğim yoluma izime geldi. Beni mazhar ettiğin ihsânı öyle basmadım ki beher takdir gözüme durmaya. Her mertebe-i siyâsete istihkâkım mukarrerdir. Hemen kemâl-i ihsânınızdan ricâ ederim ki bu günahkâr kulu* ***avratlar gibi kemend-i gülû-feşâr ile katl ettirmeyip seyf ile öldüresiz"*** *dedi. Paşa cevabında "Allah saklaya ki senin gibi merd-i şecî'i izâle ettireyüz. Husûsan biliriz ki seni kendi haline komamışlardır. Ammâ erbab-ı hilâfa tâbi' olmağa bâ'is ne oldu. Anı beyân muradımızdır…*[858] Görüldüğü üzere ölüm cezasının bile kementle değil de kılıçla olması, bir cezânın infâzı olmaktan çıkarak cinsiyetçi boyutu olan bir eyleme dönüşmüştür. 1007/1598-1599'da Niğbolu'da Eflâk ve Erdel çevresinin hâkimi olan Mihal'in hilesiyle Bosna Beylerbeyi Hadım Hafız Ahmet Paşa hezimete uğramıştır. Bunun üzerine tarihyazımında bahsi geçen olaylar cinsiyetçi eylem ve söylem temelinde şu şekilde gerçekleşmiştir: *Mervîdir ki (rivayet edilir ki) Hafız Paşa'nın cümle mâ-melekini yağma vü gâret etmişlerdi. Giydiği libâs ve destârını dahi Mihal'e getirdiklerinde mel'ûn ebedî ihânet kasd edip paşanın selîmîsi ve libâsını bir* ***fertûte (yaşlı, ihtiyar, bunak) avrata*** *giydirip, "Serdarı tuttum görün" deyü askerine gösterir ve* ***"Anınla bunun farkı yoktur"*** *deyü şemâtet edip gülerdi.*[859] Görüldüğü üzere burada hem Hafız Paşa aşağılanmakta hem de kadın aşağılanmaktadır. Erkek egemen metinlerde buna benzer örnekler çok fazladır. Yine modern zamanlardan izler taşıyan Târih-i Cevdet'te bu tip kullanımlara uygun bazı örnekler geçmektedir. Örneğin 1205 (1790-1791) Yılı içinde anlatılan olayda Osmanlı Ordusu Ruslarla mücadele ederken Hiroşova'dan Maçin tarafına geçmiştir. Hemen orada bozguna uğrayıp geri çekilmek zorunda kalmıştır. İşte bu esnada Tarih-i Cevdet'te geçen ve Ahmet Vasıf Efendi tarihinden alıntı yapılan olay şu şekildedir: *Ordu kılmıldanamaz, iş göremez hale*

[858] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Ciltedir), sf. 224; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 329.

[859] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Ciltedir), sf. 150; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 217.

gelmişti. Bundan dolayı Karahisârlı Ahmet Paşa'nın vezirliği kaldırıldığı gibi, başına bir takım haşaratı toplayıp isyan etmiş durumda iken Rusçuklu Hasan Paşa'nın kötü günlerine tesadüf etmişti. Vasıf Tarihi'nde yazıldığı gibi Karahisarlı'nın maruzatı uygun görülerek Silistire Muhafızlığıyla vezâreti verilmişti. Ancak başında hademe ve hayvanları çok olduğu için Silistire halkından pek çoğunun malını gasp etmişti. Ayrıca benim gibi cesaret meydanında başkaldırana muhafaza işlerinde ***dul karı gibi vakit öldürmek yakışır mı*** *gibi haberleri (sözleri) orduya gönderirdi. Ağzını kapamak ve ileride önemli bir işte kullanılmak üzere kendisine Sivas eyalete ihsan buyrulmuştu.* [860] 1203/1788-1789 yılı içinde Osmanlı ordusunun Vidin'e döneceği sırada Ruslar'ın Hotin'i istila ettiği haberiyle birlikte Nemçe'nin de Mehâdiye ve çevresini geri aldığı haberi gelmişti. Ayrıca Novi ve Dobree kalelerini aldığına dâir kötü haberler gelmeye başlamıştı. Sonra ordunun nerede kışlayacağı meselesi tartışma konusu olmuştu. İşte bu esnada yani 1187/1773-1774'de (1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında) coğrafî olarak da Şumnu'daki Rus taarruzu ve bunun üzerine Serdâr-ı Ekrem'in kışlak yeri tercihinin gerekçesi Tarih Cevdet'de şu şekilde anlatılmaktadır: *... Zirâ Şumnu etrâfını gezip gördüm. Dağ dibinde bir memlekettir. Eğer düşman dağa top çıkarıp da boğazları ele geçirecek olursa, kurtuluş yoktur. 1187 yılında Ruslar yalnız kuşatmak ile yetindi, yoksa isteseydi herkesi* ***piliç gibi devşirebilirdi*** *diye Rusçuk'un daha emniyetli olması ile Şumnu'yu tercih etti…*[861] Bu metinden de anlaşılacağı gibi eril karakterlere dişil niteliğe sahip bir canlının özellikleri yakıştırılmıştır. Yani erkek egemen kurallarla

---

[860] *Ordu-yı Hümâyun amelde muattal gibi kalmış idi. Ez-cümle Karahisârlı Ahmet Paşa'nın ber-minvâl-ı sâbık vezâreti ref' olundukda başına bir takım haşaratı cem' ile sûret-i isyânda bulunmuş iken Rusçuklu Hasan Paşa'nın eyyâm-ı idbârına tesâdüf etmeğin Vasıf Tarihi'nde musarrah oldığı üzre Karahisârlı'nın marûzâtı reside-i hayyiz-ı kabul olarak Silistire muhafazasıyla vezâreti ibkâ olunmuş idi. Ancak başında hademe ve havaşisi kesir olmak hasebiyle Silistire ahalisinden pek çoğunun emvâlini ahz u gasb itdikten başka "benim gibi bir fûr-seran-ı meydan-ı şecaât lâyıkım mıdır ki* ***dul karılar gibi*** *emr-i muhâfazada ızâa-ı evkât eylesun" yollu Ordu-yı Hümâyûna haberler irsâl idegeldiğinden ağzını kapatmak ve ilerude bir emr-i mühimmede istihdâm olunmak niyetiyle uhdesine Sivas eyaleti ihsân buyrulmuş idi.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 5/3, 1309, sf. 131; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 5, sf. 180; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1262.

[861] *...Zirâ Şumnu etrâfını gezub görmüşümdür. Dağ dibinde bir memleketdir. Eğer düşman dağa top çıkarub da boğazları zâbt idecek olursa selâmet mümkün değildir. Seksan yedi senesinde Rusyalu fakat muhasara ile kanaat eyledu. Yohsa murad itse* ***cümleyi piliç gibi düşürebilirdi*** *diyu Rusçuğun daha me'men olmasıyla Şumnu'ya tercih eylemişdir…* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 4/2, 1309, sf. 118; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 4, sf. 165; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 957.

oynanan bir oyunda (savaş), zafer-yenilgi yaklaşımı üzerinden, erkeklere hakaret etmek için dişil karakterler söz oyunlarıyla yakıştırılmaktadır.

Metinlerde görülen söylem teknolojilerinden en belirgin olanlarından biri de bir erkeğin tam bir erkek olmadığını dolaylı olarak söylemektir. Burada dolaylı olmasının nedeni kadının yaklaşımının ortaya konulmasında; doğrudan olmasıysa erkeğin kendisinde mevcut olan biyolojik kusurların veya eksikliklerin, tarihyazımında doğrudan yüzüne vurulmasında kendini göstermektedir. Târih-i Nâima'da 1069/1658-1659 olayları içinde geçen Müfettiş İsmail Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi olayında İsmail Paşa'nın bazı özellikleri şu şekilde anlatılmaktadır: *Sonra çavuşbaşı, sonra mirahor, daha sonra da vezir olmuştu. Abaza Hasan Paşa'ya katılarak öldürülen Vezir Kenan Paşa'nın halilesi (karısı) sultan hazretleriyle evlendirilerek kıymeti arttırılmıştı. Fakat* ***Paşa'nın erkekliği, dışarıda gösterdiği gibi olmayıp, kısırlık sebebiyle sultanın yatağına yanaşamadığından, kethüda kadın bir gün seher vakti öreke getirip Paşa Hazretlerinin önüne koymuştu.***[862] Görüldüğü üzere İsmail Paşa'nın biyolojik veya cinsellik temelindeki bir isteksizliği, olayın gerçekliği hususunda tartışmalar çıkabileceği düşünülmeden, tarihyazıcıları tarafından kaydedilmesinden dolayı bir kişi cinsiyetçi bir söylemle karşı karşıya kalabilmekteydi. Târih-i Nâ'ima'da başka bir örnek ise Hint şehzâdesi olan Mirzâ Baysungur'un İstanbul'a gelişiyle ilgilidir. Timur'un soyundan gelmekle övünen Baysungur Mirzâ'nın tahtta söz sahibi olmasının dışında pek işlevi yoktu. Ayrıca Osmanlı karşısında artık o kadar da güçlü bir hanedan temsilcisi olarak görülmüyordu. Fakat o, kendisiyle ve hanedanıyla çok övünüyordu. Bu bağlamda 1043/1633 senesi olayları içinde geçen olay için Nâ'ima Mustafa Efendi eserinde şunları yazmıştır: *Huzurunda birkaç defa öğünmüş olmak için "****hadımlar* babalarının erkekliğiyle övünür (El-'inninû yeftehir)"*** *sûretinde dedesi Timur'u anıp Sâhibkırân-ı Zaman (devrin mağlûb olmaz hükümdârı) tabirini kullandı. Her geldikçe, arkasında bir hizmetkârı bir âhû postunu beraber getirip*

[862] *Ba'dehû çavuşbaşı sonra mîrâhûr sonra vezâret rütbesine nâ'il olmuştu. Ve Abaza Hasan Paşa'ya iltihâk ile maktûl olan Vezîr Kenan Paşa'nın halîlesine sultan hazretlerine akd-i izdivâcla tekrîm olunmuş idi.* ***Lâkin vezir-i müşârûn ileyhin racûliyeti hükümette olan kuvvet ve şehâmete göre olmayub illet-i unnet sebebiyle firâş-ı sultânîye takarrub edemediğinden kethüdâ kadın bir gün ale's-seher bir öreke getirub paşa hazretlerinin önüne vaz' ettiği meşhurudur.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. VI (4. Cilttedir), sf. 1839; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 6, sf. 2901.

daima onu yayıp üzerine otururdu. Bu derece ahmâklık ve bönlüğünü ve hükümdârlar merasimine aykırı yersiz hareketini gördükçe padişah hazretleri ayağa kalkmayıp kıymet vermemelerine sebep oldu.[863] Timur, Osmanlı'ya karşı kazandığı Ankara Savaşından dolayı (1402) ve Osmanlı Devleti'ni fetret devrine soktuğu gerekçesiyle Osmanlı tarihyazıcıları tarafından pek sevilmez. Hatta Timur-ı gaddar denilebilecek kadar yerilir. Fakat ereksel (teleolojik) açıdan düşünülürse, zaman mefhumu nitelik ve nicelik olarak ilerlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu varlığını devam ettirirken, Timur soy olarak kabul edilebilecek Yakındoğu ile Hindistan'da varlığını sürdüren birkaç hanedandan ibâret kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu yine de diğer Müslüman siyasî yapılara göre en güçlüsü konumundadır. Gerek bir güç kıyaslaması gerekse de Baysungur Mirzâ'nın hareketleri, Hint şehzâdesinin Osmanlı tarihyazıcıları tarafından hadım olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.

Toplumsal cinsiyet ilişkilerini ilgilendiren durumlardan biri de tarih anlatılarında erkeklere ait özelliklerin kadınlara yakıştırılarak örnek gösterilen kadın için bir övgü veya iftihar sebebi yapılmasıdır. Yani metinlerde övgüye mazhar olan herhangi bir kadını diğer aşağılanan kadınlardan ayırarak yüceltmesinin nedeni yaşamı ve oyunu (savaşı), yaşadığı erkek egemen bir toplumun kurallarına göre gerçekleştirmesidir. Erkeklere hem faydalı olmuş hem de mevcut oyunun kurallarına uymuştur. Bu durumda metinlerde övülecek kadar makbul bir insan olmuştur. Fakat bu hususta taraf olma durumundan kaynaklanan farklı değerlendirmeler de vardır. Örneğin 1051/1641 senesi olayları içinde Nâ'ima Mustafa Efendi, Kırım ve Deşt-i Kıpçak havalisinde bulunan Kalmak/Kalmuk tâifesinden ve Kalmaklı kadınlardan bahseder. Târih-i Nâ'ima'da meziyetleri önplana çıkarılmak istenen kadınlara hem imrenildiği hem de çekinildiği metinlerden açıkça anlaşılmaktadır. *Adı geçen sene olaylarındandır ki, Kırım'da henüz Selâmet Giray oğlu Mehmet Giray Tatar Hanı iken, Kalmak Taifesi ki, **yırtıcı hayvan gibi** bir tâifedir, meydana çıkıp yüz bin kadar **me'lûn**lar ki, erkeği ve kadını zırhlı ve ejderha gibidirler, **avretler erlerinden ziyade***

[863] *Bu vaz'ı dahi mesmû-ı hümâyûn oldukda sefâhetine cezm ile riâyet etmez oldular ve huzûr bi'd-defe'at temeddüh yüzünden "**El-'inninû yeftehir"** sûretinde ceddi Timur'u anıp sâhib-kırân-ı zaman tâ'bîri ile yâd eyledi ve her geldikçe ardınca bir hizmetkârı bir âhû postunu bile getirub dâ'imâ anı bast idub üzerine oturur idi. Bu rütbe humk ve rû'unetini ve merâsim-i mülûka mugâyir nâ-sezâ hareketini görüb geldikçe padişah hazretleri kıyâm itmeyub âdem-i rağbetlerine sebeb oldu.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 3 (2. Cilttedir), sf. 786; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 3, sf. 1263.

***muhârebe ederler**, uzun ok kullanıp, ok ve kılıçtan başka silah bilmezler.*[864] Birincisi merkezden çevreye bir üst-bakış vardır ki Kalmaklar/Kalmuklar vahşi bir kabile olarak nitelendirilmiştir. Kadınlar ise tahayyül edilmiş fiziksel durumlarına uygun olarak doğaya ait bir mekâna yani vahşi olarak kurgulanmış bir ortamın içinde ele alınmıştır. İkincisi kadınlar erkek gibi savaştıkları için imrenilmektedir. Fakat bu kadar güce sahip olan bir kadın şeytanlaşabileceği (içinde kadınlarında olduğu melûnler) için aynı kadından bir o kadar da ayrıca çekinilmektedir. Peki, farklı bir coğrafyadaki bu kadınları, bir sınıflandırmaya tâbi tutacak kadar karşılaştırmaya imkân tanıyan diğer kadınlar kimlerdi? Tâbi ki görünmeyen, savaşmayan, perde arkasında edebince oturan (perde-nişin) ve şeytanlaşmayacak kadar erkeğin sözünden çıkmayan İstanbul (Osmanlı) kadınıdır. O yüzden Kalmak/Kalmuk kadınları, Hegelyan tabirle, itaatkâr olmayacak kadar şeytanlaşacakları (?) için hem itici gelmektedir; aynı zamanda erkek gibi savaştıkları için bir o kadar da çekici gelmektedir. Yani itici gelen şey aynı zamanda çekici gelmektedir. Târih-i Cevdet'te ise 1236/1820-1821 yılı olayları içinde geçen ve Mora Hristiyanlarının kalkışması/isyan sırasında Lala kasabasındaki bir muharebede bir kadın imgesi vardır. Bu kadın imgesi eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Bu muharebede Lala kasabası halkı pek çok kahramanlık göstermiştir. **Hattâ içlerinden bir kız, askerlerin önünde kahramanca savaşarak çok sayıda eşkiyayı katletmiştir.** Yusuf Paşa onun **bu cesaretini beğenerek** evlenmiş ve kız, birkaç tane çocuğuna anne olmuştur. Lala halkı ile daha önce buraya göç eden yirmi binden fazla Müslüman Goston (?) halkını Yusuf Paşa alarak Ramazan'da Badıra'ya (Badra) getirmiştir.*[865] Sonuç olarak Osmanlı tarihyazarları bazı kadınları bu şekilde erilleştikleri ölçüde kelimelerle veya

---

[864] *Sene-i mezbûre vekâyi'ndendir ki Kırım'da henüz Mehmet Giray ibn Selâmet Giray Tatar Han iken Kalmak Tâifesi ki manend-i sibâ' bir kısım tâ'ifedir. Hurûc idub yüz bin kadar* melâ'in *ki zükûr ve inâs cevşen-pûş ve ejder-hurûşlardır. **Avratları erlerinden ziyade cenk iderler uzun nibâl-i nevâkiye kullanub ok ve sedyen gayri silah bilmezler**...* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (III. Ciltdir), sf. 1019; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1648.

[865] *Bu muhârebede Lala Ahâlisi pek çok merdlik itmiştir. Hatta içlerinden **bir kız pişrev-i merdân-ı vega olub merdane cenk iderek vafir eşkiyayı katl itmiştir.** Yusuf Paşa **anın bu şecâ'atini** Tahsin ile tezviç idub zükur u inâs çend-evlâdına valide olmuşdur. Lala ahalisiyle mukeddema buraya hicret eyleyen Gaston ahalisi yirmi binden ziyade nüfus İslâm oldukları halde Yusuf Paşa cümlesini alub hilâl-i ramazanda Badıra'ya getirmiştir.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 11/6, 1301, sf. 220; 1309, sf. 152; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 11, sf. 203-204; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2765.

sözcüklerle övmüştür. Aslında bu övgü kadın veya kadın gibi (cinsiyet dikotomisidir kastedilen) oldukları için değildi. Toplumsal cinsiyet ilişkileri ve rolleri açısından irdelenirse; iftihâr edilen kadınlar, erkeklerin fazlaca işlerine karışmadan (siyaset) yine erkekler için savaşan ve ataerkil bir toplumda erkekleri rol model alan kadınlardı.

Toplumsal cinsiyet açısından cinsiyetleri aşağılamanın bir yolu da insana ait fiziksel ve zihinsel eksikliklerin veya fazlalıkların, gerçeğe aykırı bir şekilde önplana çıkarılarak cinsiyetleri aşağılanmak veya küçük görmek için kullanılmasıdır. Bu söylem teknolojisi, çok çeşitli şekillerde kendini ortaya koyabilmektedir. Yine aynı söylem sürekli olara kendini yeniden üretebilmektedir. Örneğin Târih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet'de bahsi geçen kelimelere *humk, hamâkat, ahmâk, tama, humk u ru'unet, eser-ı tama' u hamâkat* kelimeleri *aptal, ahmak gibi* anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıca *nakısatü'l-akl, akl-ı nakıs, akl-ı noksan, akl-ı kâsir gibi kelimelerse kısa akıllı, eksik akıllı, akılsız, beyinsiz* anlamına gelecek şekilde metinlerde kullanılmıştır. Söylem olarak buna benzer kelimeler sadece kullanılmakla da kalmıyordu. Bir tarihyazıcısı tarafından başka bir tarihyazıcısının eserinden alıntılanarak hem cinsiyetçi söylem ortaya çıkarılıyordu hem de bu söylem yeniden üretilmiş oluyordu. Bu tesbite en iyi örnek Abdurrahman Abdi Paşa'nın Vekâyi'nâmesi'nde anlatılan bir olayda kendini göstermektedir. Anlatılan bu olay, yaklaşımıyla birlikte Nâima Mustafa Efendi tarafından alıntı yapılarak Târih-i Nâ'ima'da aynı şekilde sürdürülmektedir. 1063/1652-53 yılı olayları içinde anlatılan olay şu şekildedir: *Bundan akdem Vezîr-i a'zam Murâd Paşa zamanında dahi bir* ***karı*** *İstanbul'da Çukurbostan dîvârının köşesinde defîne vardur, gice mumlar görinür dimekle* ***âdemler*** *ta'yin olunup kârgîr dîvârı hezâr-ı ta'bla bir mikdâr deldiler; asla eseri zâhir olmamağın* ***karının hamâkatına haml olundu. (ahmaklığına verildi)*** *Mezbûr* ***karı*** *mukeddemâ Koca Defterdâr Mehmed Paşa'ya dahi gelüp söyledükde vücûd virmemişidi (virmeyüp) ve bi'l-cümle bu makûle eşyâdan haber virenlere cevâb: "Eğer çıkarsa senün olsun" dimekdür.*[866] Târih-i Nâ'ima adlı eserde yine aynı sene olayları içinde aktardığı aynı olay ise şu şekilde anlatılmaktadır: *Bundan akdem Murat Paşa zamanında bir* ***avrat*** *dahi gelub "Çukurbostan divarında bir defîne vardır gece ile mumlar ve ba'zı şu'leler görünür"*

[866] Abdurrahman Abdi Paşa, **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1642),** haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 67, 1. Baskı, 2008, sf. 50.

dimekle ***adamlar*** *tayin olunub kâr-gîr duvar hezâr ta'b ile bir mikdâr yıkılıp eseri zahir olmamakla* ***eser-i tama' u hamâkat*** *zuhûr eyledi. Mezbure* ***avrat*** *Mevlevi Mehmed Paşa'ya dahi gelmiş idi, arz eyledik de vücud vermemiş idi. Bu makûle eşyâdan haber verenlere "Var çıkar senin olsun" demek yek iken* ***adam*** *ta'yin etmek ve beyhûde yere ta'b çekub teşhîr olmak nâ-münâsibdir.*[867] Görüldüğü üzere karı avrata, âdem adama dönüşürken erkek yükü çeken kadın ise durduk yere sorun çıkaran olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca kadının hamâkat hali devam ederken tama' eseri olarak verilerek olay Paşaların kulağına gidecek şekilde devlet meselesi olmuştu. Tarih-i Nâ'ima'da kadınların nâkısâtü'l-akl veya akl-ı noksan olarak gösterilmesi daha çok kadınların başta siyaset olmak üzere boyundan büyük işlere karıştığı düşünüldüğü olaylar anlatılırken kullanılmıştır. Örneğin 1056/1657 yılı olayları içinde geçen *Zikr-i ihtilâl-i ahvâl-i devlet ve tagallub-ı nisvân ber-umûr-ı saltanat* (Devlet ahvâlinin bozulması ve saltanat işlerine kadınların hâkim olmasına dâir) adlı bölümde anlatılmaktadır. Aslında bahsedilen olay, sonradan kadınlar saltanatı[868] olarak adlandırılan sürece dâirdir. Bahsedilen olay ve kadına yaklaşım ise eserde şu şekildedir: *Evvelce, merhum Sultan Murad Han zamanında olan tuvânâ (güçlü) şehzâdeler idâm olunup, Osmanlı Devleti saltanatı Sultan İbrahim Han'a münhâsır kalmıştı. Onların* ***sulbünden*** *şehzâdeler dünyaya gelmek çok lâzımdır ve en mühimdir deyû, devlet erkânı ve saltanat âyanı Sultan İbrahim'in tahta çıktığı sırada birer güzel câriye gönderip, padişah hazretlerini çocuk yapma yoluna teşvik ettiler.* ***Kadın taifesi*** *de, padişahtan çocuğunun olmasını yükselmenin bir yolu olarak gördüklerinden, fırsat bulup uzun zaman hapis hayatının sıkıntısından daha yeni kurtulmuş olan sade-dil (saf gönüllü, bön anlamı da var) padişahı (şehriyârı) şive-kârlık ile zevk ve safanın derinliklerine düşürüp, zen-dostluk (kadınlardan hoşlanmak, zamparalık) fenninin tuhaf meselesini öğrettiler. Giderek (zamanla) yüksek mevki sahibi pâdişah, kadınlar ile ülfete alışıp (kaynaşıp), birçok işlerde (devlet işinde) o* ***akılca kısaların*** *(kadınların) sevkettikleri vâdilere sülük ettiler. Vaka bu suretle birkaç şehzâde doğup, bir miktar halkın yüzü güldü,* ***fakat işlere kadınların karışmasıyla, devlet nizâmı bozulup, devlet gözü eleminden ağlamaya***

[867] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. V (III. Ciltedir), sf. 1438; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 5, sf. 2305-2306.

[868] Ahmet Refik, **Kadınlar Saltanatı**, I-II-III-IV, 1332-1340 (1916-1923); Ahmet Refik Altınay, **Kadınlar Saltanatı**, Haz. Yücel Demirel, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2000.

başladı.[869] Tarih Cevdet'te ise I. Abdülhamit'in kız kardeşleri hakkında da siyasete karıştıkları gerekçesiyle bazı aşağılama olarak nitelendirilebilecek benzer söylemler vardır. 1203/1788-1789 yılı olayları içinde geçen ve Kethüda Said Efendi Tarihi'nden alıntılanan olay şu şekildedir: *Bu durum için ne diyeceği, nasıl düşüneceği bilinen şeyhülislâmlıktan azledilmiş İvâz Paşazâde İbrahim Bey bu meseleyi büyüttü. Belki kendisine meram ettiği ettiğini sağlamak için I. Abdülhamit'in kız kardeşi Esma Sultan'a bir tezkireyle bildirdi. Bu sırada Abdülhamit Han Bayazıd Fıtrat kardeşini ziyaret için hareket ettiklerinde* ***doğuştan noksan akıllı bir kadın*** *olduğundan bayağı bağırıp çağırıp feryat ve figân ederek tezkirede yazılanı anlatınca gönlü saf Abdülhamit inanarak kızdı. Halil Hamit Paşa muhalifleri bu dedikodunun ipucunu fırsat bilip en büyük hasmı Cezayirli Hasan Paşa bile Nazif Efendiyle bir olup Padişahın kızdığı bu kabahati Halil Paşa'ya isnat ederek kızgınlığını heyecana getirip padişahın tehevvürünü arttırmışlar ve 1199/1184 cumde'l-ulasında mühr-i hümâyun geri alınıp Bozcaada'ya sürülerek devletten uzaklaştırıldı. Said Efendi'nin kısaca anlattığı burada son bulur.*[870] Görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet açısından cinsiyetleri aşağılamanın bir yolu da insana ait fiziksel-zihinsel eksikliklerin veya fazlalıkların, gerçeğe aykırı bir şekilde

---

[869] *Sâbıkâ merhum "Sultan Murad Han zamanında olan tüvânâ şehzâdeler i'dâm olunub saltanat-ı Devlet-ı Aliyye Sultan İbrahim Hazretlerine munhasır olub, onlarun sulbünden şehzâdeler gelmek elzem ü ehem mühimmât-ı benî nev'-i Âdemdir" deyü erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat hîn-i cülûsda birer hesnâ câriye gönderub padişah hazretlerin tevâlüd ve tenâsül semtine tergib ettiler. Zümre-i nisvan dahi matlabları olan vech üzre ol husûsa ikbâli gördüklerinde ferce bulub zaman-ı medîd şedâ'id-i muzîk mahbesden henüz rehâ bulan sâde-dil şehriyârı şivekârlık ile şikâf-ı amîkü'l-kâ'r hevâ vü lezzete düşürüb zen-dostluk fennin mesâ'il-i gâribesin ta'lim ettiler. Giderek padişâh-ı âlî-câh nisvân ile ülfete me'lûf olub, ekser umûrdan ol* ***nâkısatû'l-akılların*** *sevk ve tahsîn ittikleri vâdîlere sülûk ettiler. Gerçi bu bahâne ile birkaç şehzâde vücuda gelub bir mikdar halkın yüzü güldü, lâkin müdâhele ve* ***istîla-ı zenân ile mizâc-ı nizâm muhtel olub dîde-devlet eleminden ağlamağa başladı.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (III. Ciltedir), sf. 1111; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1781-1782.

[870] *Makâl-ı hikmet unvânı derece-i akl u dirâyetinin burhânı olan olan Şeyhülislamlıkdan mazûl İvâz Paşa zâde İbrahim Efendi bu madde-yi i'zâm ve belki kendisine vesile-i tahsil-i merâm iderek hemşire-i Hâmid-i zaman Büyük Esmâ Sultan'a bir tezkire ile ifade eylediği esnâda Sultan Abdülhamit Han Bayazıd Fıtrat hemşirelerini ziyâret kasdıyla tâhrik-i rikâb-ı satvet buyurduklarında* ***noksân-akl ve nehiy-i muktezâ-i hilkât nisâ olmağın*** *ale'l-amyâ çâk-î garibân u feryad u figân iderek nakl-ı ma-cerâ idecek Hüdâvendigâr-ı Sâf-dil hakikâte haml ile münfâil olduğundan hilâf-kırân u vezir-i âsâf-ı dirâyet bu ser-rişte-i kîl u kâl piçide-i enâmil-i fırsat idub en büyük hasmı olan Cezayirli Hasan Paşa dahi Nazif Efendi ile ittihâd u i'tizâd ve ta'b-ı mülûke muhârrik-i gazab ve tehevvür-i padişâhî itmeleriyle doksan dokuz cumade'l-ulâsında mühr-i hümâyûn istirdad ve Bozcada'ya nefy iledir. Devletden ib'âd olundı. Said Efendi'nin hülâsa-i makâl-ı burada hitâm buldu.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 4/2, 1309, sf. 249; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 4, sf. 343; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 1068.

önplana çıkarılarak cinsiyetlerin aşağılanması veya küçük görülmesi şeklindedir. Bu örnekler arttırılabilir; fakat önemli olan buna benzer söylemlerin ataerkil toplumlarda hem farklı şekillerde ortaya çıkması hem de kendini sürekli olarak yeniden üretmesidir. Divân şâirelerinin (XV. Yüzyılda Mihrî Hatun)[871] şikâyetine bile sebep olacak kadar rahatsızlık veren bu söylem, bugünün dünyasındaki modern toplumlarda çeşitli şekillerde sürekli olarak da var olmaktadır.

Argo kültürü üzerine birçok şey yazılmıştır ve yazılmaya da devam etmektedir. Argo kültürü ahlâk kapsamı içinde değerlendirilirse doğal olarak ölçütü kişilere ve toplumlara göre değişen bir husustur. Her toplumda argoya farklı farklı yaklaşımlar sözkonusudur. Osmanlı İmparatorluğu'nda olması gereken her şey olduğu gibi geçmişten gelen bir argo kültürü de vardır. Bahsi geçen argo kültürü genelde cinsellik üzerinden yürüse de adâb-ı muaşerete uygun olmadığı gerekçesiyle efkâr-ı umumiye (kamuoyu) nazarında pek müspet karşılanmaz. Fakat gerek Târih-i Nâ'ima gerekse de Târih-i Cevdet üzerinden yapılan metin analizlerinde görülmüştür ki bahsi geçen yazarların eserlerinde ve yazarların kurguladığı Osmanlı toplumunda argo kültürünün izleri mevcuttur. Bu argo kültürü ise toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden irdelenirse; genelde kadın ve onun uzuvları üzerinden şekillenmektedir. Örneğin küfr u kazf, kazf u t'an, kazf u şetm gibi kelimelerin geçtiği metinlerde argoya rastlanılma ihtimâli yüksektir. Argo kültürü, genellikle siyasal, toplumsal, dinsel ve iktisadî boyutu olan yer ve mekân mefhumu içinde çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Kazf kelimesi ele alınırsa; hem bir argo anlayışını hem de hukukî bir kavramı karşılamaktadır. Kazf kelimesi Arapça atma anlamına gelir. Kelimenin hukukî (hadd-ı kazf=fıkıh) anlamı nâmuslu bir kadına, zinâ suçunu isnât etme anlamına gelmektedir.[872] O yüzden bahsi geçen kelimelerin metin içinde kullanılması

---

[871]Çünki nâkıs olur dirler nisâ — Kadınlar eksik akıllı olur derler
Her sözin mağrur tutmakdur revâ — Onların her sözünü boş saymak yerinde olur –derler-
Lik Mihrî dainün zânnı budur — Mihrî duacınızın zânnı budur ki
Bu sözi dir ol ki kâmil usludur — Olgun ve akıllı kişiler şu sözü söyler:

Bir müennes yiğ durur kim ehl ola — Becerikli bir kadın
Bin müzekkerden ki ol na-ehl ola — Beceriksiz bin erkekten iyidir
Bir müennes yiğ ki zihni pâk ola — Zihni açık bir kadın
Bin müzekkerden bi-idrâk ola — Anlayışsız bin erkekten iyidir

Suraıya Faroqhı, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam –Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla-**, çev. Elif Kılıç, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 8. Basım, 2014, sf. 152; Fatmagül Berktay, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul; Metis Yayınları, Üçüncü Baskı, 2010, sf. 88.

[872]Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 499; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, haz. Ahmet

toplumsal cinsiyet ilişkilerini ortaya koyabilecek bir argonun varolma ihtimâlini sözkonusu etmektedir. Uzun uzadıya bilgi verilmeyecek olan argoyla ilgili bu paragrafta metinlerde geçen bazı argo kelimeler sadece örnek olarak verilecektir. Bu kapsamda metinde geçen argo kelimelere kol göstermek, sikilmek, oğlan pezevengi, topuz sapını mak'adına sokmak kastı, bre fülanını filân ettiğim, kahpe oğlu kahpe, it oğlu it, celebliği koya (orospuluğu bırak), me'bûn, muhânnes, hûnsâ, godoş vb. kelimeler örnek olarak gösterilebilir. Osmanlı toplumundaki argo bugünün dünyasında olduğu gibi kadın aleyhine ve onu aşağılayacak şekilde yapılmaktadır. Ayrıca cinsel yönelimi farklı olan ve kuir (queer) olarak nitelendirilen insanlar üzerinden de argo ile küfre dayalı ve aşağılayıcı bir söylem teknolojisi erkek egemen toplumda zaman içinde geliştirilmiştir.[873] Çünkü aşağılanan bu iki insan topluluğunun da ortak noktası erkek olarak kabul edilmemeleridir. O yüzden adâb-ı muâşerete uygun olarak zaten kabul edilmeyen bu isnâtların yapılması, eril bir toplumda ötekileştirilmiş insanlar üzerinde tahakküm kuracak şekilde simgesel olarak kurgulanarak anlatılmasıdır. O yüzden günümüz toplumundaki argo kültürü ve bu kültürün mağdurları tüm boyutuyla ele alınmak isteniyorsa; ilk iş olarak kurgusal olarak oluşturulmuş bu kültürün tarihsel arka planına da bakmak olmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerine ait tarihyazımı örneklerinde toplumsal cinsiyet ilişkilerini gösteren sözcük ve kelime örnekleri arasında hadım, tavaşi, harem ağası, akağa, karaağa gibi gündelik konuşmada sıradanmış gibi görülen cinsiyetçi söylemler önemli yer tutar. Daha önceki paragraflarda 1043/1633 senesi olayları içinde Mirza Baysungur'un ataları olan Timur hakkında yersiz övünmeleri için ve güç gösterisi yapmaya çalıştığı için Nâ'ima Mustafa Efendi eserinde *"**hadımlar* babalarının erkekliğiyle övünür (El-'inninû yeftehir)"*** diye yazdığı belirtilmişti.[874] Burada erkeğin cinsel yetersizliği

---

Kırkkılıç-Yusuf Sancak, Ankara; Türk Dil Kurumu, 2009, sf. 491; Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009, sf. 203.

[873] Halit Erdem Oksaçan, **Sultanlar Devrinde Oğlanlar,** İstanbul; Agora Kitaplığı, 443, 2014, sf. 200-203. Ayrıca genel bir argo kültürü için bu dipnotta verilen kaynaklara bakınız. Ferit Develioğlu, **Türk Argosu**, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955; Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe'nin Argo Sözlüğü**, Ankara; Arkadaş Yayınevi, 2010; Osman Cemal Kaygılı, **Argo Lügâtı**, Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul; Selis Kitaplar, Kitap No: 30, 1. Baskı, 2003; Filiz Bingolçe, **Kadın Argosu Sözlüğü 2**, Ankara; Alt-Üst Yayınları, 2, Birinci Baskı, 2005.

[874] *Bu vaz'ı dahi mesmû-ı hümâyûn oldukda sefâhetine cezm ile riâyet etmez oldular ve huzûr bi'd-defe'at temeddüh yüzünden "**El-'inninû yeftehir"** sûretinde ceddi Timur'u anıp sâhib-kırân-ı zaman tâ'bîri ile yâd eyledi ve her geldikçe ardınca bir hizmetkârı bir âhû postunu bile getirub dâ'imâ anı*

kastedilerek oluşturulan bu söylem, aslında erkeği tahkir eden cinsiyetçi söylem halini almıştır. Buna benzer bir kullanım hadımağa, tavaşi, akağa, karaağa gibi söylemlerde de sözkonusudur. Aslında bu sözcüklerin karşılığı ile gündelik hayattaki pratikleri arasında benzerlik olduğu kadar farklar da mevcuttur. Çünkü hadımağa, haremağası, tavaşi, akağa, karaağa gibi söylemler, Osmanlı İmparatorluğu sarayındaki hizmetlilerin veya saray görevlilerinin adıdır. Bu tip saray görevlilerine tarihin en eski zamanlarından beri çeşitli devletlerde ve kültürlerde rastlanılmaktadır. Babil, Mısır, Pers, Çin ve Roma gibi kadim medeniyetlerde rastlanılan bu saray görevlileri bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda da ihdâs olmuştur. Fakat düşünülürse hayatları aslında ciddi bir dramdır. Çoğunun esircilerden ve esir pazarlarından ibaret olan hayatları aslında tenasül uzuvları etkisizleştirilecek kadar fiziksel de bir boyut kazanmıştır. Hatta zaman zaman bu insanlar yöneticiler arasında hediye olarak alınıp verilirler. Bu insanların çoğu da Afrika kökenli siyahîdir. İçinde beyaz tenli olanları da mevcuttur. Eğer saray görevlisi olarak seçilirlerse veya belli eğitimi tamamlarlarsa bir nebze rahat yaşam sürerler. Kader ve şans faktörü de bu noktada önemlidir. Bu müspet faktörler ömür süreleri içerisinde gerçekleşirse gündelik hayatta ancak yükselebilirler. (Osmanlı Sarayında Hadım Ali Paşa, Hadım Süleyman Paşa gibi yükselen isimler de vardır.) Fakat saray görevlisi veya hizmetli olana kadar erkekliklerinden bile olurlar. Cinsellik açısından düşünülürse adeta cinsiyetsiz hale getirilirler. O yüzden hadımlar, tevâşiler, akağalar veya karaağalar, kendilerinden çekinilmediği için saraydaki veya konaklardaki harem dâirelerinde veya kadınların bulunduğu ortamlara yakın yerde erkekler tarafından sıkça görevlendirilirler. Çünkü Osmanlı toplumunda hem dinî olarak hem örfî olarak bir erkeğin hâremine yabancı bir erkeğin girmesi hoş karşılanmaz.[875] (cinsel yeterlilik

---

bast idub üzerine oturur idi. Bu rütbe humk ve rû'unetini ve merâsim-i mülûka mugâyir nâ-sezâ hareketini görüb geldikçe padişah hazretleri kıyâm itmeyub âdem-i rağbetlerine sebeb oldu. Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 3 (2. Cilttedir), sf. 786; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 3, sf. 1263.

[875] Hadım, Hadımağaları veya Haremağaları konusunda bu dipnotta verilen eserlere bakınız. Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, c. III, sf. 422-424; Olivier de, **Hadımların Dünyası –Çağlar Boyunca Hadımlık-,** çev. Yasemin Kayacan, İstanbul; Doğan Kitap, 1. Baskı, 2015, ss. 117-156; N. M. Penzer**, Harem,** çev. Doğan Şahin, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2000, ss. 159-188; Kenan Ziya Taş, **Osmanlı Devleti'nde Harem,** Ankara; Kripto Yayınları, 40, 1. Baskı, 2011, ss. 85-97; Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**, İstanbul; Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, ss. 264-274; Ahmet Akgündüz, **Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem,** İstanbul; Timaş Yayınları,

yine de burada belirleyicidir.) Fakat bu noktada bu insanların başka bir yönü üzerinde durulacaktır. Bahsi geçen insanlara verilen adlar, aynı zamanda gündelik yaşamda hakaret içeren (tahkir) cinsiyetçi söylemlerdir. Örneğin Târih-i Nâima'da geçen bir söylem bu noktada iyi bir örnektir. Acem (İran) sınırında bulunan Tavaşi Hasan Paşa'yla İran Şahı Abbas Mirza arasında gerçekleşen haberleşme (mektuplaşma), bahsi geçen eserde, 997-998/1588-1589 senesi olayları içinde, şu şekilde anlatılmaktadır: *Gelecek yılda namlı bir serdar olan şecaatli Ferhat Paşa, Gence ve Berde bölgesine asker göndererek Gence çevresini fethedip, üçer yıl aralıksız olarak korumak için bir miktar asker (kul) kaydettirip ve İpek hazinesi (gelir-gideri) için bir defterdâr dahi vererek Gence Eyaleti'nin vezaretiyle birlikte Tavaşi Hasan Paşa'ya verdi. İpek mahsulünden asker olarak toplanan kulların mevâcipleri verildikten sonra südde-i sirre misâlince yüz elli yük akçe İpek hazinesinden irsâliye gelirdi. Özdemiroğlu Osman Paşa Kefe'ye döndüğünde yerine Şirvan eyaleti valisi adı geçen Tavaşi Hasan Paşa'dır ki onun zamanında İran Şahı yeni ortaya çıkmış olan Şah Abbas Mirza'dır. Şah Abbas, Horasan'a asker göndererek asıl adı Din Muhammed olan Telem Han'ı katletti ve hatta Özbek askerini kırarak Harezm topraklarını dahi istila etmek istedi. İstila ettikten sonra oyunlarından biri olarak Tavaşi Hasan Paşa'ya fethi müjdeleyen bir mektup göndermişti ve mektupta saldırmak için tuhaf bir sözle Tavaşi Hasan Paşa'ya* ***"Osmanlı padişahının bu kadar akıllı ve güçlü adamları varken Acem serhadini bir Tavaşi'ye (Harem Ağası veya Hadım Ağa) mi ısmarladılar"*** *demişti. Tavaşi Hasan Paşa cevabında* ***"Kızılbaş kavminin hepsi erkeklikten yoksun avrat bölüğü gibi bir kavimdir. O yüzden (o andan itibaren) onların (Kızılbaşların) sınır boylarına akıllı ve güçlü bir adam göndermek yerine harem ağalarından bir kulunu (Padişah) tayin buyurdular"*** *demiştir. Bahsi geçen olayda (Tavaşi Hasan Paşa) cesurca bir cevap vermişti.*[876] Görüldüğü üzere bu metnin içindeki Tavaşi, bir

---

2007, ss. 120-130; Alev Aksoy Croutier, **Harem –Gizemli Dünya–**, çev. Leyla Özcengiz, İstanbul; Remzi Kitabevi, İkinci Baskı, 2009, ss. 123-137.

[876] *Sâl-i âyende serdâr-ı nâmdar Ferhad Paşa-yı şecâ'at-şi'âr Gence ve Berda semtine sipeh-rân olup, belde-i Gence'yi levâkıyla fethedip, Tevâşi Hasan Paşa'ya ma'a'l-vezâre Gence eyâletin tefviz edip ol diyârda hâsıl olan harîr hazinesiyçün bir defter dahi nasb olunup, üçer yıl muhâfaza etmek şartıyla bölük verilmek üzere bir mikdar kul dahi yazılıp alıkodular. Harir mahsûlünden ol kulun mevâcibi verildikden sonra her sene ale'l-ittisâl südde-i sidre-misâle yüz elli yük harir hazînesi irsâliye gelirdi. Mezbur Tavâşi Hasan Paşa ol Hasan Paşa'dır ki, Özdemir-oğlu Osman Paşa Kefe semtine avdet ettikde, yerine vâlî-i eyalet-i Şirvân kalıp, anın eyyâmında Şâh-ı Acem-i Nev-peydâ ki Şâh Abbas Mirzâ'dır, Horasan'a leşker çekip Telem Hanı ki asl nâmı Din Muhammed'dir, katl edip,*

şahsı veya sosyal grubu tâhkir etmek amacıyla kullanılmıştır. Artık bu sözcük, bu metnin içinde kelime olarak bulunduğu andan itibaren, bir insanı veya bir toplumu ötekileştiren cinsiyetçi bir söyleme dönüşmüştür. Aynı zamanda sınır boylarına bir Tavaşi mi gönderildi sorusunun sorulması ve bu soruya verilen cevap ise mekânı ister istemez alalâde bir sınır boyu olmaktan çıkarmıştır. Yani Osmanlı-İran arasında bahsedilen o sınırboyu, sıradan insanların yaşadığı sınırboyu olmaktan çıkarak ancak başında bir hadımağanın (tavaşi) bulunabileceği hareme benzetilmiştir.

Bir önceki paragrafta argo kültürü kapsamı içinde değerlendirilen bir husus vardı. Bu husus ise başlı başına insanlık hallerinden biri olmasının yanında toplumsal cinsiyet çalışmaları içinde bir çalışma alanı olarak da kabul edilen cinsel yönelimler ve kuir (queer) kuramıdır. Kuir (Queer) kuramı cinsel yönelimleri incelenmektedir. Ayrıca bir toplumdaki homoseksüel (eşcinsel) ilişkilerin disiplinlerarası bir incelemesi kastedilmektedir. Bu kuram daha çok lezbiyen, gay ve biseksüel ilişkiler üzerinde durmaktadır. (Bugünün dünyasında LGBT Yazını da denir.) Her dönemde kabul edilmeyen bu insanlara, eril bir toplumda ötekileştirilmiş veya kelime anlamıyla acayip, tuhaf insanlar (?) gibi bakılmaktadır. Meşrulaştırma yapmadan bugünün dünyasında bile hoş bakılmayan bu insanlara o zamanın dünyasında (geçmiş zamanda) olumlu bakılacağını düşünmek fazla ileri görüşlülük olur. Fakat bir gerçek var ki farklı cinsel yönelime sahip insanlar yeni bir şey değildir veya bunlar yeni türeyen insanlar olarak da algılanmamalıdır. Gelenekselden modern döneme tarihin her döneminde ve her toplumda cinsel yönelimi farklı olan insanları görmek mümkündür.[877] O yüzden Osmanlı toplumu kapalı bir toplum olarak algılansa da cinsel yönelimleri farklı olan insanları da bu eril toplumda görmek mümkündür. (Asıl mesele manipülasyona fırsat vermeyecek şekilde mevcut duruma nasıl yaklaşılacak sorunsalıdır.) Osmanlı toplumunda cinsel yönelimi farklı olan insanlara yapılan adlandırmaları sadece argodan ibaret olduğunu düşünmek de büyük

---

*Özbek leşkerine şikest verip arâzî-i Hârezm'e müstevlî oldukda ke-ennehü beşâret-nâme sûretlü Hasan Paşa'ya mektup göndermiş, cümle letâyifden biri budur ki Hasan Paşa'ya ta'aaruz-gûne acebdirki **Âl-i Osman padişâhının bunca fahûl kulları var iken Acen serhaddini bir tavâşîye ısmarladılar" demiş.** Hasan Paşa cevabında **çün kavm-i Kızılbaş cümle racûliyetten bî-behre bir bölük-i avrat mesâbesinde kavimdir. Ol ecilden anların serhadine fahl göndermeyip tavâşilerden bir kulunu ta'yin buyurdular" demiş.** Vâkı'â merdâne cevab vermişler.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 6 (IV. Ciltedir), sf. 1927. (İlave 3)

[877]Martin Bauml Duberman- Jr-Martha J. Vicinus, George Chaucey, çev. Serkan Göktaş, **Tarihten Gizlenenler Gey ve Lezbiyen Tarihine Yeni Bir Bakış**, çev. Ankara: Phoneix Yayınevi, 2001.

bir hata olur. O yüzden toplumun bir gerçeği olarak bu insanlara pek hoş olmasa da bazı adlandırmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda hem Târih-i Nâ'ima'da hem de Tarih-i Cevdet'de cinsel yönelimi farklı olan insanlara, bazı örneklerde olduğu gibi, bu yönelime sahip insanlara denk düştüğü düşünülen bazı kelimeler ve sözcükler kullanılmıştır. *Meb'ûn, lûtî, livâtâ, hûnsâ, muhânnes*, *muğlim, hîz* gibi kelimeler hem cinsel yönelimi farklı olan insanlar hem de eril kültür normlarının dışına çıkan insanlar için kullanılmıştır.[878] İleriki bölümlerde başlı başına bir alt-başlık açılacak olan cinsel yönelimler ve kuirler (queer) hakkında bu bölümde kelimelerle sözlükler temelinde kısa bir giriş yapılmasının üç nedeni vardır. Birincisi cinsel yönelimler ve kuir (queer), bu insanları mesele haline getiren eril toplum için her ne kadar aşağılayıcı bir söylem olarak kullanılsa da bahsi geçen insanların yine aynı toplum içinde yaşamalarından dolayı tarihsel bir gerçekliği de ifade ettikleri unutulmamalıdır. O yüzden bu gerçek sadece argo kültürü içinde ele alınmamalıydı. İkincisi cinsel yönelimi farklı olan insanlara, oluşturulma şekli itibarıyla zaten eril olan tarihyazımında, pek müspet bakılmadığı gibi aynı zamanda bu insanlara bakış olumsuz bir söylem olarak sürekli-yeniden üretilmektedir. Üçüncüsü ise toplumsal cinsiyet meselesi sadece kadın-erkek teorilerinden ibaret değildir. Bu işin bir kuramı ve bir çalışma sahası vardır. O yüzden bu bölümde cinsel yönelim ve kuir (queer) teorilerinin hali hazırdaki insan bilimleri içindeki mevcudiyeti hatırlatılıp bu sorunsalın üzerinden üstünkörü geçilemeyeceği vurgulanmak istenmiştir. Zaten bu husus dünyadaki diğer tarihyazımı örneklerinde olduğu gibi Osmanlı tarihyazımı içinde de tartışılmaya başlanan bir sorunsal haline gelmiştir.

Osmanlı toplumunda cinsel saldırı ve cinsel istismar meselesi kapsamında kullanılan kelimeler de vardır. Zaten istismâr kelimesinin kendisi Arapça kökenli Osmanlı Türkçesinde de kullanılan bir kelimedir. Arapça semere (meyve, yemiş anlamına gelen) kelimesinden türetilen istismâr kelimesi işletme, faydalanma ve

[878] Murat Bardakçı, **Osmanlı'da Seks**, İstanbul; İnkılâp Kitâbevi, 5. Baskı, 2005, ss. 91-151; Halit Erdem Oksaçan, **Sultanlar Devrinde Oğlanlar,** İstanbul; Agora Kitaplığı, 443, 2014, sf. 200-203; Bu konuda başka örnekler için bakınız. Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe'nin Argo Sözlüğü**, Ankara; Arkadaş Yayınevi, 2010; Osman Cemal Kaygılı, **Argo Lügâtı**, Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul; Selis Kitaplar, Kitap No: 30, 1. Baskı, 2003; Filiz Bingolçe, **Kadın Argosu Sözlüğü 2**, Ankara; Alt-Üst Yayınları, 2, Birinci Baskı, 2005.

sömürme anlamına gelmektedir.[879] O yüzden cinsel istismâr kavramından yaş, din, ırk, cinsiyet fark etmeden yapılan ve bir kurban üzerinde tahakküm amacı taşıyan, aynı zamanda maddi-manevi işletmeye, sömürmeye ve faydalanmaya dayalı olan her türlü cinsel saldırı kastedilmektedir. Cinsel saldırı veya istismâr, geleneksel toplumlardan modern toplumlara kadar görülen çok boyutlu bir sorundur. Siyasî, askerî, hukukî, dinî, sosyal ve iktisâdî boyutu vardır. Osmanlı toplumunda da cinsel saldırı veya cinsel istismârı akıllara getiren kelimeler ve kavramlar (mesela istismâr gibi) da vardır. Daha önce belirtildiği gibi bu kelimeler birçok anlamının yanında cinsel saldırı ve cinsel istismâr meselesi kapsamında kullanılan kelimelerdir. Bu kapsamda gerek Târih-i Nâ'ima'da gerekse de Târih-i Cevdet'de *tasâllut, musâllat, taarruz, tecâvüz, hetk-i ırz, hetk-i nâmus, dırâz-desti* (Farsça) gibi Modern Türkçe'deki karşılığı *el uzatmak* anlamına gelen kelime veya kelime gruplarıdır. Bu kelimeler genelde anlatı içinde anlam kazanmaktadır. O yüzden birebir kullanımlarının yanında başka kelimelerle birlikte kullanıldıklarında başka anlamlara da gelmektedir. Irza tecâvüz etmekle hakkına tecâvüz etmek, dil ve metin kullanımı açısından birbirinden tamamen başka anlamlara gelmektedir. Ayrıca bu kullanımların edebî mi ya da hukukî mi olup olmadığı da önemlidir. O yüzden bazı metinlerde bu kelimeler göreceli olarak farklı şekillerde kullanılmaktadır. Her şeye rağmen tarihî metinlerde bazı kelimeler başka anlamlarda kullnıldığı gibi, cinsel saldırı veya cinsel istismâr anlamına gelecek şekillerde de kullanılmaktadır. Târih-i Nâ'ima'da 1016/1607-1608 olayları içinde geçen ve Ankara kalesinde Kalenderoğlu ve taifesinin emredlere yaptığı el uzatma meselesi örnek olarak verilebilir. (Reften-i İbn Kalender be-cânib-i Ankara=Kalendaroğlu'nun Ankara Tarafına Gelişi) *Ol bıraktığı bed-baht, kadı ile şehre dâhil oldukta birkaç günden sonra* ***ızhâr-ı fücûra*** *(günah, zina işlemek) başlayıp başlayıp şehirliden* ***ba'zı emredlere dırâz-destî edicek*** *şehir halkı* ***gulüvv edip "Mel'ûnu katl ederiz"*** *dediklerinde kadı efendi "Kıtâl olduğu takdîrde ba'zı Müslümanlara dahi zarar olmak ihtimâli vardır" deyip eltâf-ı hîle ile gavgayı tebs ve ol herîfi hücûm-ı halkdan hıfz sûretinde iç-kal'ada habs eyledi. Ve rüfekâsın dahi a'yandan birer âdeme başka başka dayf verip, "Müsârifine ri'âyet ve*

[879] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 463; İlhan Ayverdi, **Misâlli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbelatı, 2. Baskı, 2011, sf. 581.

halkın fitnesinden sıyânet eyle" deyü muhkem ısmarladı.[880] Burada emred kelimesinden kastedilen bıyıkları terlemeye başlamış iken henüz yüzü tüye kıla bulanmayan gençtir.[881] Özellikle eşkıyalık olaylarında ve ülkedeki iç ayaklanmalarda asayişsizliğin artmasıyla birlikte buna benzer cinsel saldırı ve cinsel istismâr doğru orantılı olarak artmaktadır. Yine aynı eserden öğrenildiğine göre bu kapsamda sadece emredlere değil kadınlara yönelik de cinsel saldırı veya cinsel istismâr da sözkonusudur. Örneğin Emir Şâh Bey ve Seydişehir'de yaşananlar bahsi geçen eserde (1017/1608-1609) şu şekilde anlatılmaktadır. *Emir Şah Bey zalemeden bir merd-i pîrvâr idi. Suhte eşkiyâsı istihsâlinde pehlivân u dîlir kimse olup Beyşehri beyi iken nâm-dâr sekbânlar besleyip eğerçi ol havâlîyi suhtevâttan hâlî kıldı. Fe-emmâ kendinin bölük-başıları dahi ziyâde istîlâ edip* ***Seydişehri ve Beyşehri cümlesi anlara kız verip anlara intisâb ile istihzâr ve ehl-i ırz u nâmûsu cevr ü tasallut ile gaddârlık etmekle mezâlim ü mefâsidleri hadden geçmiş idi.*** *Ve her çend [41] Koca Murad Paşa şâkîleri varırdı, sabr u tahammül edip Emir Şaha'a inâyet semtinde olmağı gösterdi. Tâki Canpolad-oğlu ve Kara Sâ'îd ve Meymûn istisâli def' olunup Çorum'a gelip anda darb-ı otâğ-ı âsâyiş etmiş idi. Emir Şah dahi hizmet-i hurûbda eyü yoldaşlıklar etmekle tamam-ı mazhar-ı enzâr-ı inâyet-i vezir olup hidemâtı mukâbelesinde kendiye Alâiye sancağı verildi. Emir Şah dahi tedârükünü görüp kalkmak mülâhazasında idi. Eşrâf-ı kuzâttan Fil-zâde Abdürrahim Çelebi ki a'yân-ı Seydişehri idi. Murad Paşa'ya ziyârete varıp sâ'ir şikâyetten mâ-adâ kendiye dahi ne mertebe zülm ü te'addî ettiğini hattâ hîn-i müşâfehede* ***topuz sapını mak'adına sokulmak kasdıyla hücum misillü*** *sefâhat ve istihkâr ettiğini vezîre söyleyip ihkâk-ı hak bâbında vâfir niyâz eyledi. Vezîr-i âkıl "Sabr et efendi" deyü cevab vermiş idi.*[882] Bu metinde görüldüğü gibi kadınlara cinsel saldırı ve cinsel istismâr olduğu gibi erkeklere de hakaret (küfür), cinsel saldırı anlamına gelen hal ve hareketler de vardır. Tarih-i Cevdet'de ise bu hususa en iyi örnek savaş ve eşkıya olayları dışında İstanbul

[880] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (II. Cilttedir), sf. 333; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 3, sf. 544.

[881] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 219; Yaşam çevrimi yaklaşımı açısından erişkinliğe geçişi ifade eder. Leslie P. Peirce, *"Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Modern Dönemin Başlangıcında Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı"*, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları,** edi. Madeline C. Zılfı, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, 2014, sf. 174-175.

[882] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (II. Cilttedir), sf. 352; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 574.

içinde yaşanan ve bekâr (bi-kâr) olarak isimlendirilen asker ve esnaf gruplarının yaptıkları cinsel saldırı veya cinsel istismâr örnekleridir. O yüzden Târih-i Cevdet'de özne olarak bekârları ve mekân olarak bekâr odalarını olumsuzlayan örnekler bu bölümde verilecektir. Örneğin ortaya çıkan koleranın yayılmasının nedenleri arasında kötülük ve zinânın çoğalması gösterilmiştir. Şanizâde Tarihi'nden alıntılanan ve 1227/1812-1813 yılı olayları arasında gösterilen olay şu şekildedir: *[Yine Şanizâde Efendi'de]* ***Kolera kötülük ve zinânın çoğalmasıyla olur denildi. Eşkıya yatağı olan bekâr odaları yıkılıp yok edildi. Bu düşük insanları dağıtmakla doğru bir iş yapılıyordu.*** *Şevvâlin 18'inci günü Kaymakam Paşa Mimâr Ağa ocaklıdan bir miktar subay ve asker ve çok sayıda ameleyle Bahçekapı'ya geldiler. Melek girmez sokağında ve kayıkhâne üzerlerindeki odaların hepsini yıkmaya başladılar. Birkaç saat içinde bu iş bitirildi.* ***Kaptan Paşa'da Galata ve Kasımpaşa taraflarındaki Kalyoncu, Kalafatçı rezillerine yatak yeri olan han ve binaları yıktırdı. Kâr-gir odalar da kapanıp mühürlendi. Gerek İstanbul'da gerek Galata'da yıkılan ve boşaltılan odaların bazılarında henüz koleradan ölmüş bazı kimselerin ölülerini sokaklarda yıkarlardı. Odalarda koleraya tutulmuş ve henüz ölmüş birkaç kadın da görüldü. Melekgirmez diye anılan bekâr odaları Bahçekapı dışında yeniçerilerin 31 Ocağı bulunduğu yer ve birçok eşkıyanın barındığı fesat ve karışık bir yerdi. Bu bakımdan Melekgirmez diye ün salmıştı.*** *Bu odaların yıkılmasına önce Mabeyn-i Hümâyunca epeyce önem verildiği halde Kaymakam Rüştü Paşa bu işi kolayca kotarmıştı.* ***Bu odaların yıkımından sonra yerlerine Hidâyet Câmii yapılmıştı****. Böylece Rüştü Paşa halk arasında hayr ile anılmıştır…*[883] Bekârlar ve

[883] *Yine Şanizâde Efendi dir* ***ki hudûs-ı tâ'un ve vebâ-ı âsâr kesret-i fısk u zinâ oldığına ibtinâ'en mecmâ'-i eşkıya olan bikâr odalarına hedm u imhâ berle tefrik-i cemi'yyet-i süfehâ dahi rey-i savâb bazı erbâb-ı câh-ı takvâ imtinâ' olmakdan nâşi*** *şevvâl-i şerifin on sekizinci sebt günü Ka'i-makam Paşa Mi'mâr Ağa ocaktan bir mikdar zâbıtân u neferât ve vâfir ameleyi istishâb ile Bağçe-kapusu'na gelub* ***Melek Girmez zukâğında ve Kayıkçıhane üzerlerindeki odaların cümlesini der-akâb Mi'mâr Ağa âmelesiyle ba-emr-i âli hedme başlayub birkaç saatde imhâ eylediler. Kapudan Paşa dahi Galata ve Kasımpaşa taraflarındaki Kalyoncu ve Kalafatçı erâziline me'vâ olan yerleri hedm u kâl' idun ancak hanlarda olan kâr-gîr odaları erâzil ve fevâhişden tâhliye ve temhir eyledi. Gerek İstanbul'da ve gerek Galata'da hedm ve tâhliye olunan odaların bazısında henüz tâ'un ile fevt olmuş bazı kimselerin meyyitelerini ebnâ-yı cinsleri zûkâklarda gâsl ittirdiler ve ol odalarda ma'tune olmuş ve bazısı dahi dahi henüz fevt olmuş birkaç nisâ dahi zûhur eyledi. (intehâ) Ber-vech-i bâlâda Melek-girmez diyu mâ'rûf olan bikâr odaları Bağçe Kapusu hâricinde yeniçerilerin otuz bir cemaâtın mevki'i ve ve birçok eşkıyânın mahâl-ı fısk u fücûr olub bu cihetle Melek-girmez diyu mâ'ruf olmuş idi.*** *Bu odaların hedmine evvel emirde mabeyn-ı hümâyûnca hâyli ehemmiyet verilmiş oldığı halde Kaimâkam Rüşdî Paşa buna pek suhûletle muvâfak olub* ***anlarun hedminden sonra yerlerine Hidâyet Câmi-i Şerifi yapılmış olmasıyla*** *bundan dolayı Rüşdî Paşa beyne'l-enâm hayr ile mezkûr olmuştur. Biz yine sâdede gelelim*. Bu olay aslında Şâni-zâde Târihi'nde 1227/1812-

bekâr odaları özellikle XVIII. yüzyılın son çeyreğinde ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde pek tasvip edilen kişiler ve mekânlar değildir. Ayrıca vebanın nedeni olabilecek kadar kötülüklerin ocağı olarak anılmıştır. Özellikle kadınların cinsel istismâra uğrayabileceği yerler arasındadır. Hatta bu saldırılarla ilgili pek çok anlatı bulunmaktadır. Bu bağlamda Târih-i Cevdet'de 1238/1822-1823 senesi kış olayları içinde geçen başka bir örnekse şu şekildedir: ***Asmaaltı denilen yerde bulunan bekâr odaları yeniçeri ocağı ile ilişkisi olan hamal ve ırgat gibileri, eşkıya yatağı ve karışıklığın yeri, kaynağı idi. Bazen bu çevreden geçen kadınları zorla çevirip çekinmeden ırzına geçerlerdi.*** *Ağa Paşa 21 Zilhicce günü bu odaların yıkılmasını tasarladı. Sadrazamdan yapacağını sorarak: "Bugün ay akrep burcundadır. Acaba içlerinde karşı koymaya cesaret edecek eşkıya var mıdır? Biraz düşünülse diye" geciktirmek isteyince:* ***"Ben ayın akrep burcunda olduğunu görmedim. Ama akrep bu odalardadır. Hemen varıp ezeceğim" diyerek o gün bekâr odalarını ve çevresindeki haşarât yatağı kahveleri yıktırıp yerle bir etmiştir.***[884] Görüldüğü üzere cinsel saldırganlık ve cinsel istismâr konusu gerek geleneksel zamanlarda gerekse modern zamanlarda Osmanlı toplumunda görülen bir durumdur. Fakat bu durum hoş görülen bir durum değildir. Hoş olarak görülmese de toplumda buna benzer saldırganlık eğilimlerinin görülmesi tarihsel sosyoloji veya sosyo-patolojik tespitler açısından da dikkate değer bilgilerdir. Özellikle Türkiye'de halen ev kiralamak isteyen bir bekâra ahlâkî gerekçelerle ev sahibinin evini kiralamada tereddüt ettiği düşünülürse; bugünün dünyasında *bekâr* kavramının tedirginlikle karşılanmasında

---

1813 yılı olayları içinde geçmektedir. *"Hedm-i Odahây-ı Sûfehâ ve Men'i Fevâhiş ez-behr-i Temennâ-yı İndifâ'-ı Vebâ"*, Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi 1223-1237/1808-1821]**, Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 63, 2008, c. I, sf. 584-585; Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 10/5, 1309, sf. 92-95; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 10, sf. 119; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 5, sf. 2509-2510.

[884] ***Asmaaltı nâm mahâlde vâk'i bikâr odaları Yeniçeri Ocağına mensûb olan hammâl ve ırgâd mâkûlesi eşkıyânın me'vâsı ve envâ-ı fısk u menâhi mahall olarak bazen bu civârdan geçen kadınları zor ile çevirub bi-pervâ hetk-i ırz iderlerdi.*** *Ağa Paşa zilhiccenin yirmi birinci günü bu odaların hedmini tasmim ile sadrazamdan istizân itdikde bugün kamer burc-ı akrebdir ve bir de acaba derûnlarında muhâfelete cüret idecek muhâlefet var mıdır biraz mutâlaa olunsa diyu tehir sûreti imâ buyrılmağla* ***"Ağa Paşa ben kâmerin akrebde oldığını görmedim. Lâkin akreb bu odalardadır. Hemân varub ezeceğim diyerek yevm-i mezkûrda ol odaları ve civârında mecma'-ı haşârât olan kahvehaneleri yıkdurub hâk ile yek-sân itmişdir.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 12/6, 1301, sf. 84; 1309, sf. 73; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 12, sf. 95; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2877-2878.

tarihsel bir arka plan olup olmadığı da üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Fakat bu kavramın hem bir asker/esnaf grubunu hem de evlenmemiş insanları kastetmesinden dolayı bu konuda uç bir yorum yapmadan sorgulamak dahi yeterlidir.

Nâmûs sözcüğü, Arapça vasıtasıyla alışkanlık, âdet, gelenek, anane, genel kanı, yasa, kanun, para anlamlarına da gelen Yunanca (**νομος, ου, ό**) *nomos* sözcüğünden alınmıştır.[885] Nâmus kelimesi cümle içinde birçok anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. Birincisi insanın ahlâk kurallarına uymasını sağlayan, onu şerefli kılan manevi duygu ve güzel haslettir. İkincisi ırz, iffet ve hayâ anlamına gelmektedir. Üçüncüsü dürüstlük ve doğruluktur. Dördüncüsü her zaman korunması gereken ve kötülerin dokunmasına izin verilmeyen manevi değerdir. Beşincisi ise kanun ve nizâmdır.[886] Kınalızâde Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâ'î adlı eserinin beşinci bâbında (*Bâb-ı Hâmis*) ve adâletin faziletini ortaya koyduğu (*Fazîlet-i Adâlet Beyânındadır.*) bölümde nâmûs kavramını şu şekilde izâh etmeye çalışmaktadır: *Pes ma'lûm oldu ki hıfz-ı adâlet (adaletin korunması) için halk arasında üç nesne lâzım imiş: Birisi nâmûs-ı rabbânî (şeriât) ve birisi hâkim-i insânî (örfîyyât) ve birisi dinâr-ı mîzânî (para/ekonomi dengesi). Ve hakîm-i Yunanî üçüne dahi "nâmûs" ıtlâk eder, zîrâ lügatlerinde nâmûs "siyâset"e derler, her birinde siyâset ma'nâsı vardır.*[887] Görüldüğü gibi nâmûs kavramı, günümüzde düşünülen anlamının biraz

---

[885] Güler Çelgin, **Eski Yunanca-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 1. Baskı, 2011, sf. 450.

[886] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 805; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, haz. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, Ankara; Türk Dil Kurumu, 2009, sf. 726-727; Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009, sf. 390; İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011, sf. 913.

[887] Kınalı-zâde Ali Çelebi, **Ahlâk-i Alâ'î –Tıpkı Basım–,** Tak. Fahri Unan, Ankara; TTK Yayınları, 2011, sf. 63/a, 63/b; Kınalızâde Ali Çelebi, **Ahlâk-i Alâ'î,** Haz. Mustafa Koç, İstanbul; Klasik Yayınları, 36, 1. Basım, 2007, sf. 137; Fahri Unan, **İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar – Kınalı-zâde Ali'nin Medîne-i Fâzılası-**, Ankara; Lotus Yayınevi, 1. Baskı, 2004, ss. 85-142. Bu noktada önemli bir hususu belirtmek gerekir. Ahlâk kitaplarını değerlendirirken genel olarak insanı ele alındığı unutulmamalıdır. Bu yüzden sorun kültürel görecelikten ziyâde insandır. Bu yüzden Greko-Romen düşünce dünyasından İslam'ın düşünce dünyasına; İslâm düşünce dünyasından yine onun içinde daha alt bir düşünce dünyası olan Osmanlı düşünce dünyasına kadar uzanan felsefî birikimi dikkate almak durumundayız. Platon ve Aristoteles gibi Antik Yunan dünyasının sistem filozoflarının ahlâkla ilgili (aynı zamanda siyasetle ilgili) eserleri başta olmak üzere Farabî (El Medinetü'l-Fâzıla, Medîne-i Fâzılası), İmâm Gazzâlî, Nasîrüddin Tûsî (Ahlâk-ı Nâsırî), Celâleddin ed-Devvânî (ö. 908/1502; eseri Ahlâk-ı Celâlî) gibi düşünürlerin ahlak felsefelerini ortaya koyan eserleri de bu noktada önemlidir. Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alâ'î eserinin temel kaynaklarından biri olan ve birçok bölümde doğrudan alıntı yaptığı Nasîrüddin Tusî'nin (XIII. yüzyıl) Ahlâk-ı Nâsırî eserinde nâmûs kavramı şu şekilde açıklanmaya çalışılmaktadır: *Aristoteles şöyle demiştir: Para, adil, kanundur (nâmûs-i adil). Nâmûs onun dilinde idâre etme (tedbir), yönetme (siyâset) ve bunun gibi şeyler anlamına gelir. Bu yüzden şerîate İlâhî Kanun (nâmûs-ı ilâhî) derler.*

dışında ve daha geniş bir perspektifte bu alıntıda ele alınmıştır. Irz sözcüğü ise Arapçadır. İlki bir kimsenin başkaları tarafından dokunulmaması ve kirletilmemesi gereken nâmûs, iffet, şeref, haysiyettir. İkincisi ise perde anlamına gelmektedir.[888] Osmanlı'nın resmî vak'ânüvislerinde toplumsal cinsiyete dayalı ilişkiler kapsamında değerlendirilebilecek kelimeler veya sözcükler arasında ırz ve nâmûs da vardır. Hem Târih-i Nâ'ima hem de Târih-i Cevdet üzerinde yapılan incelemede en fazla kullanılan sözcüklerden ikisi ırz ve nâmûs sözcüklerdir denilse hiçte yanlış olmaz. Gerçekten bu iki sözcük içerisinde hem bir savunma hem de saldırganlık edimi barındıran sözcükler arasında en önde gelenleridir. Hem iyiye aittir hem de kötüye aittir. Haz da onunla tatmin edilir hazdan da onunla uzak durulur. O yüzden bahsi geçen Osmanlı'nın resmî vak'anüvislerinin eserlerinde en fazla kullanılan sözcükler olmasında, bu iki sözcüğün çok farklı anlama gelecek şekillerde cümle içinde kullanılması etkilidir. Hem Târih-i Nâ'ima'da hem de Târih-i Cevdet'de başlı başına ırz u nâmûs kelimesinin yanında ırz ve namus perdesinin yırtılması mânâsında *hetk-i perde-i ırz u nâmûs*; devlet kanununun ve nizâmının bozulması anlamında *hetk-i ırz u nâmûs-ı devlet*; haram ve günah olan şeylerin yapılması anlamında *hetk-i ırz u huremât, hurmât veya hurumât* gibi söz grupları kullanılmaktadır. *Şikeste-ırz* veya *şikeste-nâmûs* kelimelerinden oluşan bileşik sözcükler de ırzsız, nâmûssuz anlamını karşılayacak şekilde ırzı ve nâmûsu kırık anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca kullanıldığı bağlama göre tecâvüze yeltenme anlamı vardır. Bu kapsamda ele alınacak sözcükler arasında *hayâ ve bî-hayâ*; *edeb* ve *bî-edeb* kelimeleri de gösterilebilir. Târih-i Nâ'imâ'da verilen bu bilgiyle ilgili pek çok metinden sadece birini örnek olarak vermek gerekirse; 1016/1607-1608 olayları içinde geçen ve Celâli

---

Nikomahiya (Nikomakhos'a Etik) kitabında Aristoteles der ki: En büyük kanun (nâmûs-i ekber) Allah katındadır, ikinci kanun en büyük kanun katındadır, üçüncü kanun ise paradır. O zaman, Hüdâ'nın (Allah) kanunu kanunların rehberidir; ikinci kanun hâkim olup İlâhî Kanunu rehber edinir; üçüncü kanun ise ikinci kanunu örnek alır. Bu anlam Kur'ân'da da aynen geçmektedir ve şöyle buyrulmaktadır: "Onlarla insanların adâleti yerine getirmeleri için kitabı ve mizânı indirdik ve yine kendinde büyük bir kuvvet ve insanlar için fayda olan demiri indirdik. (Hadîd Sûresi 57/25) Nasîrüddin Tusî, **Ahlâk-ı Nâsırî**, edi. Tahir Özakkaş, İstanbul; Litera Yayıncılık, 26, 2007, sf. 115. Hatta Kınalızâde Ali Efendi Ahlâk-ı Alâ'î adlı eserinde ayet-i kerîme dâhil olmak üzere bu bölümü aynen kullanmıştır. Bu durum İslam dünyasında ahlâk felsefelerinin ne kadar köklü bir tartışma alanı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

[888]Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 396; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, haz. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, Ankara; Türk Dil Kurumu, 2009, sf. 395-396; Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009, sf. 151; İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011, sf. 527.

isyanlarındaki isyancıların durumundan bahseden kısım üzerinde durulması gereken bir örnektir. (Zikr-i Fırak-ı Celâliyân 1016/1607-1608) *Sâbıka merhum Sultan Murad Han zamanında Eflâk ve Üngürüs küffârı cihetinden bilâd-ı İslâmiyye'ye teveccüh eden fiten ve şürûr def'*ine *sarf-ı himmet olundukça ashâb-ı hall ü akdin taksîri ile gâ'ile-i muhârebâta indifâ' hâsıl olmayıp on beş yıla karîb âmed ü şüd mümted ve tuğyân-ı eşkiyâ müştedd olmağın asker-i İslâm vatanlarında olmadıkları cihetten Anadolu'da erâzil-i re'âyâ memleketi hâlî bulup tarîk-i yağma vü gârete sâlik ve her su'lûk bir tarîk ile ata dona mâlik olup her bir fırkaya bir re'îs peydâ olucak* yat ve yarağ ile *âmâde bölük bölük atlı ve piyâde memlekete dağılıp nehb ü garât ve* ***hetk-i ırz u hurumât (ırza tecâvüz)*** *etmişler idi.*[889] Yine aynı eserden anlaşıldığına göre savaş meydanından kaçmak da ırz ve namûsun terk etmek, berbat etmek anlamına gelmektedir. Örneğin 1033/1623-1624'de Dobruca'da Kırım tahtı varislerinden Şahin Giray Kantemir Paşa ile karşı karşıya gelmiştir. Fakat Şahin Giray hezimete uğrayınca savaş meydanından kaçması şu şekilde anlatılmıştır: *...Bilâhere Kantemir zafer-yâb olup hûn-ı Tatar'dan nehr-i Tuna la'l-reng oldı. Ve bakıyyetü's-süyûf ile Şahin Giray bir zevraka binip Tuna'yı geçip, kaçıp* ***terk-i nâmus ve neng*** *eyledi. Leşker-i Tatar'dan cumû'-ı bisyâr kılıçtan geçip katı az kurtuldu. Bi-avni'llâhi te'âlâ bu cengde Şahin Giray'dan bir mikdar intikâm alındı.*[890] Bu metinden anlaşılacağı gibi erkek egemen dünyada savaş meydanından kaçmak ırz ve nâmûsu terk etmek anlamına gelmektedir. Yani çeşitli söylemlerle çeşitli şekillerde eril tahakküm oluşturacak şekilde kurgulanmış bir kelimedir. Târih-i Cevdet'de ise ırz ve namus kelimeleri geniş bir kullanıma sahiptir. (O yüzden ayrı ayrı dipnot verilmeyecektir.) Bahsi geçen kaynakta padişahın ırzı u namusuna, askerin ırz u namusuna, ulemanın ırz u namusuna, devletin namusuna, Fransız ordusunun namusuna, Mısır emirlerinden Elifî Mehmed Bey'in namusuna, Etniki Eterya cemiyeti liderlerinden Aleksander İpsilanti'nin namusuna, eşkiyanın namusuna dokunan kullanımlar sözkonusudur. Görüldüğü üzere çalışmadan öğrenilen ve zorla ırzına geçilen kadınların da namusunun üzerinde kutsanmış bir namus kavramı sözkonusudur. Bu

[889] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (II. Cilttedir), sf. 327-328; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 534.

[890] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (II. Cilttedir), sf. 566; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 899.

kapsamda Târih-i Cevdet'den bu kullanımlardan anlaşılacağına üzere ırz ve namus herkeste olan ama ne olduğunun kesin ölçütü belirlenemeyen bir şeydir. Herkese göre değişen, sembolik hale dönüşebilen ve kültürel göreceliği olan bir şeydir. Daha önce bahsedildiği gibi hem bir saldırı vesilesi hem bir müdafaa vesilesidir.[891] Hazdan gerçeğe geçişte hem tatmin edilmek istenen hem de tatmin edilemeyendir. Dişil üzerinden yürüyen ama eril bir söylemdir. Kişinin olduğu kadar genele (topluma) ve mekâna ait (vatan ve nâmûs) olan bir şeydir. Hem kişiyi var eden hem de yok edendir. Hem kazandıran hem kaybettirendir. O yüzden toplumsal cinsiyet açısından irdelenirse; cinsiyetlerin varlık sahasını tehdit eden ve belli söylem teknolojileriyle kurgulanan bir şeydir. Bugünün dünyasında bir gazetenin üçüncü sayfasında bir kadının öldürülmesi haberinde, insanın kâtli yerine namus cinayeti başlığı atılırsa, artık bu kelime erilin lehine bir güce ve şiddete dönüşmüş olur. Bu vahim retorik öyle durduk yere ortaya çıkan bir durum değildir. Çift değeri içinde barındıran ırz ve namus kelimesi, zaman içinde çeşitli sahalarda ve çeşitli şekillerde kurgulanan tarihsel de bir gerçektir. (senkronik-diyokronik boyut) Namus kelimesinin hiç kuşkusuz kurguya dayalı tarihsel bir gerçek olmasının en önemli göstergelerinden biri de erillerin işiymiş gibi algılanan ve sorusallaştırılmış olan tarihyazımının da kendisidir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki resmî vak'anüvislere ait eserlerdeki sözcük ve kelime dağarcığını değerlendirirken din ve dini ilimler (ulûmu'd-dîn) olarak bilinen literatüre ait terminolojiyi bilmek bir zorunluluktur. Bugünün dünyasında daha çok teoloji veya ilâhiyat içinde ele alınan bu ilimler, Müslümanlar açısından düşünülürse, daha çok İslâm dinini temelinde ele alınır. (İnanç temelinde) O yüzden ilimlerin literatürünü ve terminolojisini daha çok İslâmiyet oluşturur. İslâm dininin kitabı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Müslümaların sadece ilâhi yaşamında değil; dünyevi yaşamında

[891] Hatta Ahmet Cevdet Paşa Fransız Devrimni yorumlarken olayın taraflarını şu şekilde tasnif ediyor: Ehl-i Irz (asil-zâdegan=noblesse) ve Erâzil-i Nas (Âhâd-ı nas=tiers-état). Ehl-i ırz hanedandan yana olup mevcut durumu savunanlar iken erâzil-i nas ise Fransız Devrimi'nde taşkınlık yapıp düzeni zorla değiştirmeye çalışanlardır. Görüldüğü üzere ırz ve namus kavramı burada devletten yana olmak yani yasalardan, mevcut düzenden yana olmak anlamında kullanılmıştır. Avrupa'da Monarşi yani Osmanlı'daki anlamıyla saltanattan yana olanlar ve olmayanlar anlamında kullanılmıştır. Unutmamak gerekir ki Ahmet Cevdet Paşa aynı zamanda imparatorluğun tarihyazıcısıdır. Hanedana da bağlı olarak eserini yazmak zorundadır. Wajda Sendesnı, **Regard de l'historiographıe Ottomane sur la Révolution françaıse et l'expédıtıon d'égypte*Tarih-i Cevdet**, Les Chaıers du Bosphore XXVII, İstanbul; Les éditions Isıs, Prémiére édition, 2003, ss. 62-66; Zeki Arıkan, *"Fransız İhtilâli ve Osmanlı Tarihçiliği"*, **De La Révolution française à la Turquie d'Atatürk**, Actes des colloques d'İstanbul (10-12 Mai 1989), Edition Isıs, İstanbul-Paris, 1990, sf. 97-99.

da önemli yer tutar. Müslümanlar, halledilmesi gereken meselelerin hallinde bile kendilerini ona başvurmak zorunda hissederler. O yüzden cinsiyetçi söylem analizlerinde bir toplumda kullanılan sözcüklerin ve kelimelerin, dinsel karşılıklarının olup olmadıkları da bilinmesi gerekir. Çünkü Müslümanlara göre Kur'ân-ı Kerîm, Allah tarafından vahiy yoluyla gönderilmiş sûrelerden ve ayetlerden oluşmaktadır. Peygamber kabul edilen Hz. Muhammed (SAV) aynı zamanda Allah'ın kulu ve elçisidir. Bu noktada Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kelimelerin ve sözcüklerin, Müslüman bir toplumda bir karşılığı olduğu bilinmesi gerekir. Yani cinsiyetçi bir söylemin arkasında toplum tarafından temellendirilmiş bir dini referans (söylem) olabilir. Bu noktada Müslümanlar açısından düşünülürse; Müslümanlar'da dinî ilimlerin temelinde de doğal olarak Kur'ân-ı Kerîm vardır. Kur'ân-ı Kerim merkezinden hareket edilirse; merkezden çevreye doğru sünnet, hâdis, icmâ, içtihâd gibi geniş bir teori ve pratik alanıyla karşı karşıya kalınmaktadır. (Ayrıca örf ile din çoğu durumda grift haldedir.)[892] Bu noktadan hareketle tefsir, hâdis, fıkıh, kelâm vb. dini ilimler içerisinde değerlendirilen bir literatür ve bu literatüre ait terminoloji önem kazanmaktadır. Gerçekten de toplumun söz dağarcığında geçen bir kelime, ilk bakışta cinsiyetçi bir söylem olabilir. Önemli olan bu söylemin bir toplumda nasıl ortaya çıktığı, nasıl temellendirildiği (meşrûiyet) ve nasıl söylem olarak yeniden üretildiğidir. Bu noktada sıradan bir cinsiyetçi söylem, Osmanlı ölçeğinde düşünülürse, dinsel bir söylemin karşılığı olarak Müslüman bir toplumda nasıl ortaya

[892] Çoğulu *hudûd* olan *Hadd* kelimesini örnek olarak alırsak; bu kelime bir fıkıh terimidir. Kelime masdar olarak *engel olmak, iki şeyin arasını ayırmak*; isim olarak da *iki şeyin birbirine karışmasını önleyen şey, uç ve kenar kısmı, sınır, tanım* gibi anlamlara karşılık gelir. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'de ve sünnette belirlenmiş kısas ve diyet dışındaki cezaî müyyideleri ifâde eden bir fıkıh terimidir. Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nâsla belirlenmiş cezaî müeyyideleri ifade eder. (hudûdullah) Bu noktada çeşitli içtihadlar olsa da İslam'da kabul edilen beş hadd vardır: Hadd-i zinâ (zinâ yapmak), hadd-i kazf (zinâ iftirası), hadd-i şûrb (şarap veya içki içme), hadd-i sirkât (hırsızlık) ve hadd-ı kat'ü't-tarik/ kati'ü't-tarık (yol kesme). Fıkıhta bu suçlara verilecek ceza bellidir. Ayrıca bu suçların ve cezaların hukukî karşılığı, incelenen çoğu tarihsel metinlerdeki söylemin meşrulaştırıcı da argümanlarıdır. Yani bir metinde bir kadının recm edildiği yazılıyorsa *recm* kelimesi toplumsal cinsiyet açısından irdelenirken aynı zamanda İslam'da hukukî karşılığı olan bir fıkıh terimi olduğu da unutulmamalıdır. İşte o zaman oradaki eylemin ve söylemin meşruluğu, bağlamı içinde kendince anlaşılmış olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bu dipnotta verilen eserlere bakınız. *"El-hadd"*, Muslihuddin Mustafa bin Şemseddin El Karahisarî (Eş-şöhr bi'l-Ahteri), **Ahterî-i Kebir**, İstanbul; Hacı Hüseyin Matbaası, 1308 [1891], sf. 286; Coşkun Üçok, *"Osmanlı Kanunnâmelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler"*, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1946, c. 3, Sayı: 1, sf. 132-146; Ali Bardakoğlu, *"Had (El-Hadd)"*, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, c. 14, sf. 547-548; Halil İnalcık, *"Din ve Devlet"*, **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, Seçme Eserler-IX, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3577, 1. Baskı, 2016, ss. 3-12. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hukuk uygulamaları için dipnotta verilen esere bakınız. Mehmet Akif Aydın, **Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet**, İstanbul; Klasik Yayınları, 2014.

çıkmış olabilir. Belki de bir hâdis terimi, belki de bir fıkıh terimi olarak o toplumda kendine yer bulmuş olabilir. Kısacası bir toplumdaki sözcük dağarcığı hakkında cinsiyetçi söylem analizinin peşine düşülecekse; onun için o toplumdaki dinsel literatürün ve terminolojinin etkisi dikkate alınmak zorundadır. Bu durum sadece Müslüman toplumlara ait bir özellik olmamakla beraber diğer dinlere ait toplumları da ilgilendiren bir durumdur. Her toplum tarihin her sürecinde kendi yaşam tarzında, kendi düşüncesinde ve kendi eyleminde kendi bağlı bulunduğu veya aidiyet hissettiği dinden ister istemez etkilenir.[893]

Ahlâk kitaplarını değerlendirirken genel olarak insanı ele alındığı unutulmamalıdır. Bu yüzden sorun kültürel görecelikten ziyade insandır. Gerek Târih-i Nâ'ima'da gerek Târih-i Cevdet'de kullanılan ve cinsiyetlerle ilişkileri belirleyici olan söylemlerle eylemler sadece dinsel referansa dayandırılarak açıklanamaz. Dinsel referansın yanında bazı ahlâkî teoriler ve pratikler de vardır. Yazınsal bir dünyada hem teorik hem de pratik ahlâk anlayışının oluşmasında temel olarak nitelendirilebilecek bazı ahlak/siyaset kitaplarının büyük önemi vardır. (Ahlak ve siyaset iç içe geçmiş bir alandır.) O yüzden bu yaklaşımdan hareketle Osmanlı âlimlerinin okuduğu ve referans olarak kullandığı bazı ahlâk kitapları vardır. Bu kitaplar geneli itibarıyla Ortadoğu ve Yakındoğu yazınında söz sahibi olan ahlâka dâir eserler olduğu gibi özel olarak ise Osmanlı yazını içinde yer alan ahlâk kitaplarıdır. Ahlâk kitaplarını değerlendirirken; Greko-Romen düşünce dünyasından İslam'ın düşünce dünyasına; İslâm düşünce dünyasından yine onun içinde daha alt

[893] İslâm dünyasında din gibi kendi terminolojisi olan alanlardan biri de tasavvuftur. Tasavvuf bazı yönlerden dinden beslenir. Tasavvufun bir o kadar da düşüncesiyle ve eylemiyle kendine has bir yaşam tarzı, kendine has bir inanç boyutu vardır. O yüzden kendine has düşünürleri (mutasavvıfları) kendine has bir literaratürü vardır. Aşk, sevgili, meyhâne, şarap vb. sözcükler veya kelimeler, tasavvufta temel anlamlarının dışında farklı olarak anlamdırılmaktadır. Somutlama kadar soyutulama da önplanda olduğu için, platonik anlamda bir çeşit (sürekli) hakikât arayışı olan tasavvufta, bahsi geçen imgeler çok farklı anlamlara gelmektedir. (Tasavvuf fiziksel boyuttan ziyade metafizik boyutta bu imgeleri anlamlandırmaktadır.) Ayrıca Osmanlı ve Türk Edebiyatı içinde tasavvuf, düşünce ve eylemiyle saray (yüksek) edebiyatı ve halk edebiyatının yanında kendine özgü bir edebiyata da karşılık gelmektedir. İlahî, nefes, devriye vb. tekke şiirleri, tasavvuf ve tekke ahlâkına dâir eserler, evliya tezkireleri, silsilenâmeler, tasavvuf terimleri ilgili eserler tasavvuf edebiyatının içinde yer alır. O yüzden Osmanlı dünyasına ait sözcük ve kelime dağarcığıyla ilgilinen bir araştırmacı, tasavvufun kendine has terminolojisini de yaptığı çalışmada dikkate almak zorundadır. Bu dipnotta verilen kaynaklara bakınız. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; Marifet Yayınları, 45, 1. Baskı, 1996; İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul; Leyla Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, sf. 453-455; Agâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi,** Ankara; TTK Basımevi, 3. Baskı, 1988 (I. Baskı 1973), c. I, sf. 121; Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, haz. Dr. Orhan F. Köprülü, Ankara; Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 118, 6. Baskı, Önsözü 1976.

bir düşünce dünyası olan Osmanlı düşünce dünyasına kadar uzanan felsefî birikimi dikkate almak bir zorunluluktur. Platon ve Aristoteles gibi Antik Yunan dünyasının ilk sistem filozoflarının ahlâkla ilgili eserleri başta olmak üzere Farabî (El Medinetü'l-Fâzıla, Medîne-i Fâzılası), İmâm Gazzâlî, Nasîrüddin Tûsî (Ahlâk-ı Nâsırî), Celâleddin ed-Devvânî (ö. 908/1502; eseri Ahlâk-ı Celâlî) gibi filozofların veya düşünürlerin ahlak felsefelerini ortaya koyduğu eserleri de bu noktada önemlidir. Örneğin Antik Yunan dünyasının ilk sistem filozoflarından Aristoteles'in Nikamakhos'a Etik adlı çalışmasının izlerini (aynı zamanda bir siyaset çalışmasıdır), XIII. yüzyılda Nasîruddin Tusî tarafından yazılan Ahlâk-ı Nâsırî[894] adlı eserde görmek mümkündür. İşte bahsedilen bu eserler, genel ahlâk literatürüne ait kitaplardır. Osmanlı İmparatorluğu açısından özel anlamda düşünülebilecek ahlâk kitaplarının en önde geleni ise XVI. yüzyılda yaşamış Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Âlâ'i[895] adlı telifidir. İşte bu nokta önemlidir. Çünkü Ahlâk-ı Nasîrî adlı eserdeki ahlâk yaklaşımları ise bu sefer kendini Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Âlâ'i adlı eserinde göstermektedir. Bu durum İslam dünyasında ahlâk felsefelerinin ne kadar köklü ve sürekli bir tartışma alanı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bahsi geçen bu ahlâk kitaplarının başka bir önemi de toplumdaki (cemaât) kadın-erkek ilişkileri için koymuş olduğu yaklaşımlardır. O yüzden bu eserlerdeki yaklaşımların ve bu yaklaşımlara dâir kelimelerin Osmanlı müelliflerinin eserlerindeki metinlere yansımaması düşünülemezdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vekâyinüvislerinin yazdıkları eserlerde ve bu eserlerde geçen olaylara bakışlarda hem yaklaşım olarak hem de metin olarak buna benzer ahlak yaklaşımlarının izleri kendini ister istemez hissettirir. Örneğin Nâ'ima Mustafa Efendi kendi ortaya koymaya çalıştığı tarihyazımında Kınalızâde Ali Efendi'nin eserinden faydalandığını açıkça beyan eder.[896] O yüzden Osmanlı vekâyi'nüvislerinin kullandığı toplumsal cinsiyet ile ilgili düşünülebilecek kelimelerin ve sözcüklerin kullanımında, sadece dinsel bir referans değil; aynı zamanda müellifler tarafından kendi zamanlarında da teorik olarak kabul edilmiş

[894] Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik,** çev. Saffet Babür, Ankara; Bilgesu Yayıncılık, Felsefe Dizisi, 2000; Nasîruddin Tusî, **Ahlâk-ı Nâsırî,** edi. Tahir Özakkaş, çev. A Gafarov-Z. Şükürov, İstanbul; Litera Yayıncılık, 2007, sf. 115.
[895] Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâ'i**, haz. Fahri Unan, Ankara; TTK Basımevi, 2011
[896] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Ciltedir), sf. 30-31; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 48-49.

ahlâk ve siyasetnâme literatürünün de ciddi bir etkisi vardır. Buradan hareketle Osmanlı edebiyatının ve düşünce hayatının genel manzarasını bilinmeden metinlerde kullanılan kelimeleri ve sözcükleri sadece dinî ilimlere ait anlamlarla açıklamaya çalışmak, bir araştırmacı da dönemin toplumsal cinsiyet ilişkilerini anlamada sınırlı yaklaşımlara neden olabilir. Bahsi geçen eserlerde kullanılan ve toplumsal cinsiyete doğrudan ve dolaylı olarak atıf yapan kelimelerle sözcükler, hem ilâhî bir hayatın göstergesi hem de dünyevi bir hayatın göstergesidir. Çünkü ahlâk mefhumu sadece teorik boyutu olan ve dinsel hayata dâir bir kavram değil; aynı zamanda dünyevi hayattan pratiklerle de beslenen bir alandır.

Sonuç olarak kelimeler ve sözcükler de senkronik-diyakronik uyum veya uyumsuzluğa göre ortaya çıkarak, zaman içinde simgesel alanda var oldukları için hepsinin içinde bulunabilecekleri birçok bağlam vardır. Kullanıldıkları zamana, mekâna ve kişiye göre şekillenerek simgesel alanda teorik ve pratik anlam kazanırlar. O yüzden tarihyazıcılarının tarihyazımı örneklerini tarihsel bir zaman içinde ortaya çıkarırken kelimelerin ve sözcüklerin de bulunabilecekleri farklı farklı bağlamlarının olabileceğini unutulmaması gerekir. Çünkü gerçek kurguysa, kurguyu sağlayan dil ise dilin doğasından gelen belirsiz ve göreceli durumun tarihsel gerçeği kurguladığı yaklaşımı ortadayken bu durumun tarihyazıcılarını etkilememesi düşünülemezdi. Yani tarihi (tarihyazımını) kurgulayan tarihyazıcısının kendi gerçeğini anlatı üzerinden kurgularken dil oyunlarına başvurmaması düşünülemezdi. İster geleneksel zamanlarda isterse modern zamanlarda olsun, bu durum tarihin (tarihyazımının) dil-anlatı (edebiyat) ekseninde hareket eden bir edim olduğu gerçeğini değiştirmez. Ayrıca içerikleri tartışmalı olsa da, Osmanlı resmî vak'anüvisleri de kendi gerçeklerini dil üzerinden kurgulayan birer tarihyazıcısıdır. Onlar da tarihsel anlatılarını dil üzerinden kurgulamak zorundalar. Dil oyunlarından hareket ederken bazı kelimelere bazı zamanlar da daha fazla teveccüh ettiler veya tam tersi bazı zamanlarda bazı kelimeleri hiç kullanmamayı tercih ettiler. Bazı anlatıları bilerek ve isteyerek epik halde anlatırken bazı anlatıları da iyice trajik hale soktular. Bazı olayları nesir olarak yazarken okuyucuya iyi bir ders vermek için hemen yazdığı nesrin arasına didaktik veya etik birer nâzım soktular. Biri çok ağdalı bir dille yazarken diğeri çok sade bir dil kullandı. Daha fazla örneklerle arttırılabilecek bu durumlara bakılırsa; Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvisleri eserlerini

(anlatıları) oluştururken olayları sadece kronolojik olarak yazmadılar. Anlatılarını seçtikleri kelimeler ve sözcüklerle sürekli olarak yeniden kurguladılar. Bu kelimelerin ve sözcüklerin kiminin edebî, kiminin hukukî kiminin siyasî kiminin dinî anlamlarını da kastederek anlatılarını oluşturdular. Bu noktada bağlamına uygun olarak kelime veya sözcük kullanmaları anlatıları için kaçınılmaz hale gelmektedir. Doğal olarak işin toplumsal cinsiyet ilişkileri boyutu irdelenmek isteniyorsa, aynı şekilde Osmanlı vak'anüvislerinin gerçeği dil üzerinden kurgularken kazandıkları dil kullanımı gücü, bahsi geçen dilsel tercihlerin işlevselliğinde doğrudan ve dolaylı olarak belirleyicidir. Bu simgesel gücü (aynı zamanda sembolik bir güçte), kendi imgesel bulunduğu alanın derinliğinin yanında, kullandığı kelimelerin ve sözcüklerin simgesel alanından veya mevcut sözdağarcığından da aldığını bilmek gerekir. Simgesel bir alanın göstergesi olan dil üzerinden herhangi bir bir anlatı kurgulanırken, simgesel güce dönüşen dil sayesinde anlatı, bir şekilde gücün retoriğine dönüşür. Yazarın gücü, ister istemez bağlamdaki mevcut gücün retoriğiyle birleşir. Bu durum kendi mağrurlarını ve kendi mağdurlarını, bahsi geçen gücün retoriğinin yazarın gücüne eklemlenmesiyle simgesel alanda kendini bir şekilde dışavurur. Bu durumda *siz bi(r) taraf, biz bi(r) taraf* benzeri bir söylemi, ötekisini kastedecek şekilde anlatıda ortaya çıkarır. Aynı paralelde bir kelimenin sıklıkla kullanımı veya bağlamına uygun sözcük tercihi, birçok olguda olduğu gibi toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından bazı gerçekleri kurgusal olarak ortaya çıkarır. Bu gerçekten hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvisleri de anlatılarını kurgularken (inşâ ederken), sembolik güçten sembolik şiddete (örneğin namus kelimesi) dönüşebilen ve zaman içinde ataerkil bir toplumdaki eril tahakkümü de destekleyen anlatıları ortaya çıkarmışlardır. O yüzden onların kullandığı kelimeler ve sözcükler, öyle salt ve sıradan dil oyunları veya edebî sanatlar değil; aynı zamanda yazma ediminin doğasından da kaynaklanan hem bireye hem de topluma ait bilişsel (cognitive) durumun da dışavurumudur.

4.2. İKTİDAR İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET

Yüzyıllardan beri insanlık iktidarın ne olup ne olmadığı konusu üzerine tartışmıştır. Bu konuyla ilgilenen insanlar, iktidar mefhumuyla ilgili olarak gerek

felsefî gerek edebî gerekse de bilimsel eserler yazmışlardır. İktidar kavramı hakkında kimi dinî kimi siyasî kimi de iktisadî tespitlerde bulunmuşlardır. Bu insanlardan bazıları bireysel iktidarın bazıları kolektif iktidarın bazıları da organizasyonel (kurumsal) iktidarın arayışına düşmüşlerdir. Bu iktidarların bazıları soyut olarak (Tanrı) mevcutken bazıları somut (Devlet) olarak da mevcuttur. İktidara ait bu yaklaşımların bir kısmı uzlaşmacı bir tavır sergilerken bir kısmı da çatışmacı bir tavır sergilemiştir. Bazıları iktidar konusunda ütopik görüşler ortaya koyarken bazıları da disütopik görüşlerini eserlerinde kaleme almıştır. Bahsi geçen yaklaşımlardan bazıları eril tahakkümü kutsayan anlatılar ortaya koyarken bazıları da eril tahakkümü kutsayan anlatılara karşı farklı anlatıları (Örneğin feminotopia gibi.) ileri sürmek zorunda kalmışlardır. Bu yaklaşımların bir kısmı geleneksel süreci bir kısmı modern süreci bir kısmı da post-modern süreci kapsamaktadır. Yüzyıllardan beri iktidar nedir sorusunun peşine düşen insanlığın hem teorik hem pratik olarak arayışı tamamlanmadığından olacak ki halen bu sorunsal üzerine bilimsel araştırmalar yapılmaktadır. Aynı zamanda farklı farklı felsefî yaklaşımlar ortaya konulmaktadır. Çünkü iktidar sorunsalının ne olduğu konusunda orta yolu bulamayan insanların arayışı sonlanmadığı için kümülatif olarak seyreyleyen felsefî yaklaşımlar, âdeta bir çığ gibi insanlığın üzerine doğru gelmektedir. Bu bitmemiş arayış sürecinin içinde bazı düşünürler ve bilim insanları önplana çıkarken bazıları da unutulup gitmiştir. İşte böyle bir ortamda iktidar sorunsalına dâir görüşleriyle önplana çıkan ve üzerine halen çok şey yazılmakta olan isimlerden biri de hiç kuşkusuz Michel Foucault'tur.[897]

Michel Foucault iktidar konusunda sabit olmayan, sınırlamayan ve soyutla somutun iç içe geçtiği bir felsefi görüş ortaya koyarken aynı zamanda köktenci olmayan bir metodoloji önermektedir. Örneğin Michel Foucault'un köktenci olmayan metodolojisinin belli başlı özellikleri vardır. Her şeyden önce Michel

[897] Belirtilmesi gereken husus da sosyolojik açıdan cinsiyet-iktidar ilişkisi hususunda yaklaşım ortaya koyan sadece Michel Foucault değildir. Örneğin Michel Foucault'nun yaklaşımını *"Cinsiyetler Savaşı"* olarak yorumlayıp karşı çıkarak, cinsiyetlerarasındaki ilişkileri bir tür anlaşma olarak da yorumlayan Sylviane Agacinski'nin bir iktidar yaklaşımı olduğu belirtilmelidir. Sylviane Agacinski, **Cinsiyetler Siyaseti**, çev. İsmail Yerguz, Ankara; Dost Kitabevi, 1998, ss. 111-117; Ayrıca R. W. Connell'in cinsiyetler arası ilişkilerde temel iktidar yapıları kuramı da örnek olarak verilebilir. Deniz Soysal, *"R. W. Connel'ın Cinsiyetler Arası, İlişkilerde Temel İktidar Yapıları Kuramı",* **Tabula Rasa Felsefe&Teoloji**, (print) Yıl: 9, Sayı: 27, Eylül-Aralık 2009; (online) Yıl: 1, Sayı: 1, Eylül-Aralık 2014, ss. 9-20; R. W. Connell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar –Toplum, Kişi ve Cinsel Politika–** çev. Cem Soydemir, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 113, 1999; Fakat bu çalışmada Michel Foucault'nun yaklaşımı üzerinde durulmuştur.

Foucault'un iktidar anlayışı, bir birey veya bir grubunun genelleştirilmiş bir egemen anlayışına göre kavramsallaştırılmamalıdır. İktidar, güç ilişkilerinin kurucu bir gücü olarak ele alınmalıdır. Bu yüzden iktidarı örgütlü bir biçimde kurmak için uyguladığı belirgin bir zemindeki güç ilişkilerinin çeşitliliği dikkate alınmalıdır. İktidar, belli bir cinsin sonucu değildir ancak gerçekleştiği yerde, örneğin mekânında (uzâmında) ancak keşfedilir. İktidar, yerel olarak işleyen bir güç olarak yine tam olarak bir yere yerleştirilemez. Çünkü iktidar yayılmacı bir *güçtür* ve çok karmaşık güç ilişkilerini belirleyen ve bir o kadar da güce dayalı olmayan ilişkileri düzenleyen sadece bir isimden ibaret gibidir. İktidar ilişkileri, ne dışsaldır ne de tarihsel veya ekonomik bazı dışsal nedenlerin doğrudan sonucudurlar. (Fakat dolaylı olabilir.) İktidar aşağıdan, üretim aygıtında, ailede ve toplumsal bedeni doğrudan kesen kurumlarda ve bunların etrafında işleyen çoklu güç ilişkilerinden gelir. İktidar ilişkileri öznel değil; fakat daha çok niyetseldir. Tarafların hesaplanmış amaç ve hedeflerine göre düzenlenir veya işlerler. İktidar ve direniş, arasında asal bir ilişki vardır. Bir yerde iktidar varsa orada daima ona uygun karşı bir direniş vardır.[898] Michel Foucault'un iktidar anlayışında ve buna mukâbil iktidar ilişkilerinde salt ve doğrudan bir tarihsel anlayış olmasa da onun yaklaşımlarında kendi perspektifinden yorumladığı bir tarihsel perspektif sözkonusudur. Michel Foucault'nun iktidar ilişkilerini ele alışında Marksist (çatışmacılık açısından), Weberyan (uzlaşmacı yön) veya Lukesyan iktidar yaklaşımlarından farklı yanlar vardır. Cem Deveci'nin bu konudaki yaklaşımı şu şekildedir: *Yukarıda sunduğum üç sorunsaldan (istence bağlanan iktidar, eylem*

[898] Ali Akay'ın eserinde belirttiği gibi iktidar ve direnme odakları açısından bu iktidar ilişkilerinin iki önemli boyutu vardır. Birincisi bu iktidar ilişkilerinin yapısaldan ziyade çok yönlü ilişkiler ağını söylenenler üzerinden var etmesidir. İkincisi ise ister istemez bu ilişkilerin bir öznellik/nesnellik sorununu ortaya çıkarmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bu dipnotta verilen yazarın eserine bakınız. Ali Akay, **Michel Foucault İktidar ve Direnme Odakları**, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 94, Birinci Baskı, 1995, (çok yönlü ilişkiler için) ss. 45-51; (Öznellik Sorunu için) ss. 115-152; Ayrıca Michel Foucault iktidar yaklaşımı için bu dipnotta verilen kaynaklara bakınız. Orhan Tekelioğlu, **Foucault Sosyolojisi,** Bursa; Alfa-Aktüel Kitabevi, 2003, sf. 154-155. Judith Revel, **Foucault Sözlüğü**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2012, sf. 81-85; Paul Veyne, **Foucault Düşüncesi ve Kişiliği**, çev. Işık Ergüden, İstanbul; Alfa Basım Yayım ve Dağıtım, 2570, 2014, ss. 117-138; Veli Urhan, **Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi -Arkeoloji, Soykütüğü, Etik-**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2013, ss. 235-321; Metin Becermen, *"Michel Foucault'da İktidar Sorunu",* **Kitle ve İktidar, Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, Yıl: 17, Sayı: 69, Mayıs-Haziran Temmuz 2014, ss. 239-261; Utku Özmakas, *"İktidardan Biyoiktidara"*, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Sayı: 70-71, Yaz 2012, 3652, İstanbul; YKY, 2. Baskı, 2014, ss. 53-81; Michel Foucault, **İktidarın Gözü**, çev. Işık Ergüden, Seçme Yazılar 4, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 383, 2. Baskı, 2007; Feysel Taşçıer, *"Michel Foucault ve Güç/İktidar Çözümlemeleri (Modern İktidarın Yapısı ve İşleyişi)"*, **Postayapısalcılık**, der. Armağan Öztürk, Ankara; Phoenix Yayınevi, 2010, ss. 73-148; Pamela Major-Poetzl, **Michel Foucault's Archaeology of Western Culture**, USA; The Unıversity of North Carolina Press, 1983, ss. 31-60.

odaklı iktidar ve iktidarın çıkar sorunsalı eleştirisi) ayrıldığı nokta, Foucault'nun iktidarı tamamen tarihsel bir olgu olarak ele almasıdır diyebiliriz. Verili ilişkiler içinde, sınırlı bir zaman diliminde kimin kim üzerine, nasıl etkide bulunduğundan çok, bu verili ilişkilerin nasıl kurulmuş olduğu sorgulanıyor, iktidarın etkileri ise öznelerin eylemlerine etki anlamında değil; toplumsal dokuya yayılmış, anonim işleyen söylem ve pratikler hem çelişkili hem bütünleştirici hem içerseyen hem dışlayan özelliklere sahip olduğundan, iktidarın anlayışını anlamak için geniş çaplı tarihsel malzemelerin gereği vurgulanıyordu.[899] Görüldüğü üzere kendine has bir iktidar yaklaşımı sözkonusudur. Bu yaklaşım temelinde iktidar ilişkilerini tanımlamaya çalışan Michel Foucault, bu yaklaşımını ortaya koymak üzereyse tarihsel malzemelerden faydalanmıştır. Ayrıca Michel Foucault, sınırsız mekânı olan, dağınık bir yapıdaki güç merkezlerinden oluşan, bilgiyle eşdeğer (söyleme denk düşen) ve anti-töz (nominalist) olan iktidar ilişkilerini, kesintili, süreksiz ve mikro anlatıya dayalı bir tarihsel çerçevede ele almaktadır. Özellikle arşiv kavramını ve arşiv malzemesini önplana çıkararak, bilgi-iktidar ilişkisi merkezli tarihsel anlatılarını ortaya çıkarmayı tercih etmektedir. Bu noktadan hareketle, eğer iktidar söyleme dayalı kurgulanmış ilişkiler ağıysa, kurgulanmış bir tarihyazımında, tahakküm derecesi farklılaşarak iktidarın kendini bir şekilde hissettirmesi de kaçınılmazdır. O yüzden tarihyazımı (tarih), iktidar ilişkilerini gösteren en önemli söylem teknolojilerinden biridir. Hatta bu özelliğinden dolayıdır ki tarihyazımı (tarih) egemenler tarafından dil vasıtasıyla kurgulanmış bir güç retoriği (söylem) olarak kabul edilmelidir.

İktidar ilişkileri bağlamında toplumsal cinsiyet ele alınacaksa, sınırsız bir iktidar alanında cinsiyetlerarasındaki tahakküme ve direnişe dayalı çok boyutlu ilişkiler ağının iyi derecede keşfedilerek bilinmesi gerekmektedir. Her yerde ve her zaman iktidar kendini gösterebilir. Fakat tam tersi olarak kendini gizil olarak da var edebilen de özelliğe sahiptir. Toplumsal cinsiyet ilişkileri temelinde tahakküm eden ve direnen iktidar (Güç) merkezlerinin sınırı belirlemek o yüzden imkânsızdır. Her

[899] Cem Deveci, *"Foucault'nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılamazlığı"*, **Söylem Üstüne Söylem, Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 9, Kasım-Aralık-Ocak, 1999, 4. Baskı, 2011, sf. 28-29. Michel Foucault'un iktidarın tarihselliği üzerine yaklaşımları için bakınız. Michel Foucault, **Bilginin Arkeolojisi**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, İnceleme Dizisi 602, Birinci Baskı, 2011, ss. 152-158; Mark Poster, **Foucault, Marksizm ve Tarih**, çev. Feride Güder, İstanbul; Otonom Yayıncılık, Politika Dizisi 7, 1. Baskı, 2008, ss. 87-100; Veli Urhan (haz), **Foucault, -Fikir Mimârları 24-**, İstanbul; Say Yayınları, 2010, ss. 105-135.

yer hükmeden ve hükmedilenin olduğu bir iktidar alanıdır. Tahakküm ve direniş alanları ise iç içe geçmiş mekânlardan oluşan, sınırsız, sabit olmayan ve söylem üretmeye müsait dispositif alanlardır. Bilgi-iktidar ilişkisi temelinde iktidarın mücadele veya ikâme alanı ise söylem düzeninin doğrudan kendisidir. Söylem teknolojilerini ortaya çıkaran (production) ve söylemi yeniden üreten (re-production) bahsi geçen iktidar alanıdır.[900] Sınırsız bir iktidar alanında cinsiyetlerarasındaki tahakküme ve direnişe dayalı çok boyutlu ilişkiler ağı, yatay ve dikey ilişkilerden oluşmaktadır. Yatay ilişkiler arasındaki ilişkiler, alt-üst ilişkileri bağlamında hem-cinsler arasındaki ilişkilerdir. Kadının kadınla erkeğin erkekle olan ilişkisidir. Alt-üst ilişkisini belirleyen veya onu ortaya çıkaran ise siyaset, din, dil, kültür, ekonomi, toplum vb. tüm alanların kendi kendine oluşturulmuş veya kurgulanmış meşru ya da meşru olmayan ölçütleridir. Aynı zamanda bu ölçütlerle belirlenmeye çalışılan ise belli belirsiz ortaya çıkan hareket alanlarıdır. (konum) Böyle bir ortamda altı da üstü de belirleyen çok geniş alandaki ilişkiler ağının kendisidir. Unutmamak gerekir ki her iktidar alanı kendi tahakküm ve direniş alanına göre kendi alt-üst ilişkisi söylemiyle inşâ etmektedir. Dikey ilişkiler ağı ise cinsiyetlerarasındaki evrimsel (evrimselliği belli bir zaman almasıyal ilgilidir.) ve devrimsel boyutuyla ele alınması gereken karşı cinsler arasındaki ilişkilerdir. Evrimseldir, çünkü belli bir süreçte bir cinsiyet (cins anlamında) başka bir cinsiyet üzerindeki tahâkkümünü, kurgulamaya uygun kendi söylem teknolojileriyle geniş ve çoklu bir iktidar ilişkileri düzleminde kurar. Devrimseldir, çünkü hükmedilen cinsiyet hükmeden cinsiyete karşı, yine aynı çoklu iktidar alanı içinde, direniş alanı bulduğu zaman iktidar ilişkilerini kendi lehine değiştirebilmektir. Öznel-Nesnel, soyut-somut, maddi-manevi vb. koşullar sayesinde

[900] Bu paragrafta anlatılmak istenen yaklaşım için Michel Foucault'ın iktidar yaklaşımlarından faydalanılmıştır. Orhan Tekelioğlu, **Foucault Sosyolojisi,** Bursa; Alfa-Aktüel Kitabevi, 2003, sf. 154-155. Judith Revel, **Foucault Sözlüğü**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2012, sf. 81-85; Paul Veyne, **Foucault Düşüncesi ve Kişiliği**, çev. Işık Ergüden, İstanbul; Alfa Basım Yayım ve Dağıtım, 2570, 2014, ss. 117-138; Veli Urhan, **Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi -Arkeoloji, Soykütüğü, Etik-**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2013, ss. 235-321; Metin Becermen, *"Michel Foucault'da İktidar Sorunu",* **Kitle ve İktidar, Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, Yıl: 17, Sayı: 69, Mayıs-Haziran Temmuz 2014, ss. 239-261; Utku Özmakas, *"İktidardan Biyoiktidara"*, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Sayı: 70-71, Yaz 2012, 3652, İstanbul; YKY, 2. Baskı, 2014, ss. 53-81; Michel Foucault, **İktidarın Gözü**, çev. Işık Ergüden, Seçme Yazılar 4, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 383, 2. Baskı, 2007; Feysel Taşçıer, *"Michel Foucault ve Güç/İktidar Çözümlemeleri (Modern İktidarın Yapısı ve İşleyişi)"*, **Postayapısalcılık**, der. Armağan Öztürk, Ankara; Phoenix Yayınevi, 2010, ss. 73-148; Pamela Major-Poetzl, **Michel Foucault's Archaeology of Western Culture**, USA; The Unıversity of North Carolina Press, 1983, ss. 31-60.

hükmedene karşı hükmedilen, manevra alanı bulduğu hayat sahasıyla (direniş alanı) tepki vererek bağımlılığını azaltabilir veya iktidar ilişkilerini kendi lehine çevirebilir. (Aynen dünyanın anaerkil sistemden ataerkil sisteme geçtiği iddia eden yaklaşımlarında olduğu gibi veya tam tersi olarak feminist düşüncenin kadınlar lehine ataerkil sisteme olan bağımlığına karşı çıkması gibi.) Fark edilirse burada dikkate alınan kıstas, devrimsel ilişkilerin devrimsel durumunu ortaya çıkaran hız değildir. Dikkate alınan esas ölçüt normalleştirilmiş veya kurgulanmış tahâkküme ve direnişe dayalı ilişkilerin kendisinde meydana gelen değişimdir. Yani mağrur ya da mağdur önemli değildir; önemli olan mağdur ya da mağruru ortaya çıkaran ilişkiler ağının kendisidir. Determinist olduğu kadar aslında bir o kadar da tesadüfîdir. Değişim ilişkilerinin niteliği, değişim ilişkilerinin niceliğinden ve bu ilişkilerin kazananla kaybedeninden bir adım öndedir. Bu iktidar ilişkilerindeki devrimsel değişim ise sınırsız, sabit olmayan ve dağınık bir şekilde bulunan iktidar (güç) alanlarında (aynı zamanda güç merkezlerinin konumudur önemli olan) tahakküm ve direniş şeklinde ortaya çıkmaktadır. (Tek bir iktidar yoktur; birçok –çoklu– iktidar merkezi vardır.) Cinsiyetlerin tahakküm ve direniş sahası, aynı zamanda onların özgürlük alanıdır. O yüzden cinsiyetlerin özgürlüğünü belirleyen ise çoklu bir iktidar alanında ortaya çıkan karşılıklı manevra alanıdır. Kuir (queer) her ne kadar cinsel yönelimler içinde değerlendirilse de cinsiyetlerarası iktidar ilişkilerinde tartışmalı bir konuma sahiptir. Fakat bir insan topluluğu olarak kuirler, daralıp genişleyen (sınırsız), çeşitli mekânlardan oluşan ve sabit olmayan iktidar ilişkilerinin ağının dışında düşünülemez. Dağınık şekildeki iktidar alanlarının tahakküm ve direniş alanlarında kuirleri de görmek mümkündür. Bahsi geçen olgu en minimal boyutundan ele alınırsa ve Pierre Bourdıeu'nun *"tahâkkümün bedenileşmesi"*[901] yaklaşımından hareket edilirse, kuirlerin iktidar ilişkileri içine girmemeleri için hiçbir neden yoktur. Kuirler de bazı çalışmalarda tarihte –tarihyazımında- gizlenenler[902] olarak adlandırılmalarına paralel olarak cinsiyetlerarası iktidar ilişkileri içinde konumları muğlâk ve gizil olarak bulunmaktadır. Bu yüzden bahsi geçen sınırsız alandaki iktidar ilişkileri içinde erkek ve kadınlar gibi kuirlere kesin bir

[901] Pierre Bourdıeu, **Eril Tahakküm**, çev. Bediz Yılmaz, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 405, 2014, ss. 36-48.
[902] George Chaucey Jr-Martha J. Vicinus-Martin Bauml Duberman, **Tarihten Gizlenenler Gey ve Lezbiyen Tarihine Yeni Bir Bakış**, Ankara: Phoneix Yayınevi, 2001.

konumlandırma yapmak zordur. Hatta çoğu durumda bu iktidar ilişkileri ağı içinde söylem teknolojileriyle ve eylem stratejileriyle dışlanmak zorunda kalmışlardır. Bu durum sadece kuirler hakkında sosyoloji alanında yapılmakta olan mevcut tartışmalardan dolayı değil; tarihyazımında varlıklarının sorunsal derecesinde açık ve net olmamasından da kaynaklanmaktadır. (Bu durum hakkında çalışmanın ileriki bölümünde örnekleriyle ayrıntılı bilgi verilecektir.) Görüldüğü üzere bu çalışmada iktidar ilişkileri bağlamında toplumsal cinsiyet olgusu bu şekilde irdelenecektir. O yüzden Michel Foucault'nın iktidar yaklaşımı, bahsi geçen toplumsal cinsiyet ilişkilerinin keşfedilmeye veya tanımlanmaya uğraşılmasında bu çalışma için dikkate alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidâr ilişkileri bağlamında toplumsal cinsiyet hususu ele alınmadan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum düzeni hakkında da bilgi vermek bir zorunluluktur. Osmanlı kanunnâmelerine ve teşrifât kitaplarına bakılınca teorik (nomos'a yani kanuna dayalı) bir hiyerarşi gözlerden kaçmamaktadır. Evrenin yaratıcısı olan Allah'tan Padişah'a, Padişah'tan reayaya inen hiyerarşik bir toplumsal düzen vardır. Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi (Zıll-ullah-ı fi'l-arz) Padişah, yönettiği insanlar ise Yüce Yaratıcının Emânetidir. (Vedâyi'l-Hâlikü'l-Kibriya) Ayrıca Osmanlı padişahı (sultanı) yeryüzündeki Müslümanların halifesidir. (Halîfe-i Rûy-ı Zemin veya Halîfe-i Müslimîn) Aynı Osmanlı sultanı yine Hristiyanların imparatorudur ya da kayseridir. (Caesare=Sezar) Türklerin ise hanı veya hakanıdır. Kozmopolit bir yapıda olan Osmanlı toplumunda, sadece Osmanoğluları hanedanındaki erkek üyelerin padişah olabildiği bir verâset sistemi vardır. Bu sistem teorik olarak işleyen bir görünümde olsa da pratik olarak (anomik) bazı değişimleri ve dönüşümleri kendi koşulları içinde nadiren olsa da gerçekleştirebilmektedir. Örneğin Osmanlı padişahlarının birçoğunun tahtan indirilmesi veya öldürülmesi (şehit edilmesi) teorik (nomosa dayalı) olarak kabul edilen iktidar ilişkilerinin pratik (anomik) olarak hiç de düşünüldüğü gibi olmadığının göstergesidir. Ayrıca teorik olarak bakıldığında hanedanın kadın üyelerinin bu sistemde padişah veya sultan olmaları gibi bir durum sözkonusu değildir. Fakat pratik olarak bakıldığında tarihsel bir süreçte kadınlar da iktidarda söz sahibidir. Aksi takdirde hanedanın kadın üyelerinin arasındaki iktidar mücadeleleri nasıl açıkalanabilir?

Osmanlı ilim adamları ve mütefekkirleri, Osmanlı toplumu hakkındaki görüşlerini ortaya koydukları bazı eserleriyle beyân etmişlerdir. Hatta bu durum paralelinde bir dönem imparatorluğun kurtuluşu için siyasetnâmeler, ıslahatnâmeler veya lâhiyalar hazırlamışlardır. Örneğin İbn Haldun'da da kendine yer bulan ve devleti insan vücuduna benzeten uzviyetçi yaklaşım temelinde Kınalızâde Ali Efendi, Kâtib Çelebi, Nâ'ima Mustafa Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa gibi isimler Osmanlı toplum düzeni hakkında görüşlerini ortaya koymuşlardır. Padişah devlet denen metabolizmanın en tepesinde beyin konumundadır. Aynı devletin diğer unsurlarından ulemâ kana (dem), asker balgama, tüccâr safraya ve reaya ise sevdaya karşılık gelmektedir. Devletin uyum içinde çalışması için vücuttaki hıltlara benzetilen ve ahlât-ı erbaa olarak tanımlanan bu sıvıların (kimyasalların) dengeli bir şekilde devr u dâim etmesi gerekmektedir. Her sıvının kendince bir oranı ve kendince işlevselliği vardır. O yüzden Osmanlı toplum düzeni de verilen bu fonksiyonalist ve bütünlükçü yaklaşımdaki gibi ahenk ve uyum içinde çalışmalıdır. Fakat tarihselleştirilmiş bir zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal düzeninde ortaya çıkan bozulmalar teori (ilme'l-yakin) ile pratiğin (ayne'l-yakin) aynı şey demek olmadığını örnekleriyle ortaya koymuştur.[903] Diğer yandan Osmanlı toplum düzeni üzerine yakın dönemde farklı perspektiflerden yapılmış çalışmalar da vardır. Bu çalışmalardan bazıları uzlaşmacı bazıları ise çatışmacıdır. Genel anlamda bakılırsa; Osmanlı toplum düzeninde yine padişahın hâkimiyeti sözkonusudur. Daha sonra Vezir-i Azâm toplumsal düzenin idârî anlamda en üst makamındaki isimdir. Vezir-i Azâm'dan sonra kubbealtı vezirlerinin de bulunduğu Divân-ı Hümâyûn üyeleri de yönetimde söz sahibidir. Zaman olarak daha sonra idarî teşrifata girecek olan Şeyhülislam ulemanın en önde gelen ismi olarak kabul edilmektedir. Herşeye rağmen ulema ya da ilmiye, toplum düzeninde söz sahibi olan bir sosyal gruptur. Hatta bu noktada şeyhülislam bazı icraatlarda ve yaptırımlarda iftâ makamıdır ve fetva şeklinde padişaha bile görüşünü belirtebilir. Fakat fetvâların belirleyiciliği olsa da uygulama kararı alıp almamak padişaha aittir. Çünkü devlet sistemine göre

[903] Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997, sf. 67-71; Ali Çoşkun, **Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği–,** İstanbul; İz Yayıncılık, 426, 1. Baskı, 2004, sf. 98-99; Fahri Unan, **İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar –Kınalı-zâde Ali'nin Medîne-i Fâzılası-**, Ankara; Lotus Yayınevi, 1. Baskı, 2004, ss. 42-81.

padişahın örfî hukuk uygulamak istemesi hakkıdır; fakat bu durum kesinlikle şer'i hukukun önemsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Sırasıyla gidilecek olursa, modern zamanların söylemiyle bürokrasiyi oluşturan kalemiye, toplumsal düzende yer alan önemli bir sosyal gruptur. İdarî, malî ve askerî kalemlerin ve memurların sözkonusu olduğu bu grupta belli bir dönem Nişancı en önde gelen temsilcisiydi. Daha sonra askerîye sınıfı yer alır ki fethe dayalı ganimet ekonomisinde (zamanın sistemi) önemli sınıflardan biridir. Çünkü askerî sınıftaki bozulmalar, belli bir zamanda orduların fetihlerini durdurduğu gibi çağının diğer siyasî mekanizmalarıyla yapılan siyasal ve ekonomik mücadelede de devleti geri planda bırakmıştır. Toprak sisteminin bozulması ve dünyada başta bilim ile teknoloji olmak üzere birçok alanda meydana gelen değişim ve dönüşüm, Osmanlı'nın askerî sınıfını sorun çözen bir sosyal grup değil; sorun çıkaran bir sosyal grup durumuna düşürmüştür. Askerîyeden sonra hem yerleşik (mütemekkin/stok yaptığı için aynı zamanda hazin) hem de gezgin (süffar/saffar) olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan sosyal grup ise tüccârandır. (Aynı zamanda mücehhiz denen ticarete nakdî ve aynî destek veren veya bir şekilde ortak olan eşrâf da bu gruba ilave edilebilir.) Aslında bu sosyal grup mal dolaşımında ve mal alım-satımında aktif olmalarından dolayı iktisadî ilişkilerde belirleyici olacak kadar işlevsel bir role sahiptir. Osmanlı toplum düzeninde son katmanında ise özellikle içinde kırsal kesimde yaşayan köylülerin çoğunlukta olduğu reaya bulunmaktadır. Bu insanlar toplumun üreten (?) kesimi olmasının yanında zaman zaman ağır vergilerle de en fazla ezilen kesimdir. Padişahın dışındaki sosyal statülerde dikey ilişkilerin dışında yatay ilişkilerde sözkonusudur. Gerek bu değişimler makam ve mertebe gereği gerekse mevki ve mahal gereğidir**.** Yalnız reayadan birinin yükselmesi zor olsa da iyi bir eğitim aldığı takdirde (mesela devşirme yöntemi veya iyi bir medrese eğitimiyle) yükselebilen en fazla vezir-i azamlığa veya Divân-ı Hümâyûn'a kadar yükselebilmektedir. Farklı olarak bahsi geçen makamların altındaki sosyal gruplarda veya devlet memurluklarında da önemli pozisyonlarda görev alabilirler. Fakat reayadan bu şekilde nadir olarak yükselenler olsa da reaya geneli itibarıyla ezilen bir sosyal gruptur. Ayrıca dikey ilişkiler sadece çıkış demek değildir; dikey düşüşlerde Osmanlı toplum düzeninde sözkonusudur. Örneğin bazı devlet görevlileri bulundukları üst seviyedeki makamlardan ya resmen ya da kendi hatalarından dolayı daha alt

seviyedeki toplum düzeni içine doğru dikey bir düşüş yaşamışlardır.[904] Görüldüğü üzere Osmanlı toplum düzeninin durumu sosyo-politik olarak devletin faâl olduğu bir süreçte bu şekilde genel kaynaklarda anlatılmaktadır. Bu yaklaşımların geneli teorik anlamda açıklayıcı gibi görünse de tarihsel olarak (pratik) ve nitelik ile nicelik olarak bazı değişiklere de uğramıştır. Fakat iktidar ilişkileri bağlamında toplumsal cinsiyet konusu ele alınacaksa; belli oranda açıklayıcılığı olan böyle bir (Osmanlı) toplumsal düzen yaklaşımını gözardı etmek sözkonusu olamazdı. O yüzden çalışmanın bu bölümünde Osmanlı toplum düzeni hakkında hem geleneksel hem de modern döneme ait yaklaşımlar hakkında uzun uzadıya bilgi verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidar ilişkileri bağlamında toplumsal cinsiyet sorunsalı daha önce belirtilen teorik çerçevede ele alınacaktır. Osmanlı toplum düzenine ait genel iktidar ilişkileri ve toplum düzeni yaklaşımlarının dışında cinsiyetlerin birbirleriyle olan iktidar ilişkileri ağı bu çalışmada dikkate alınacaktır. Cinsiyetlerarası iktidar ilişkilerinden anlaşılacağı üzere temel alınan cinsiyetlerin kendisidir. O yüzden bu çalışmadaki cinsiyetlerarası iktidar ilişkileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinden Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin Târih-i Nâ'ima adlı eseriyle Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserinde geçen ve benzer şekilde ortaya çıkan iktidar ilişkileri üzerinden örneklendirilecektir. Târih-i Nâima geleneksel dönemi temsil etmesi, Târih-i Cevdet ise modern dönemi temsil etmesi bakımından zaten temelde iki farklı döneme aittir. Fakat benzer özellikte iki tarihyazımı örneği olarak bu eserler genel anlamda da farklı özelliklere ve yaklaşımlara sahip olabilmektedir. Fakat burada önemli olan husus her iki eserdeki toplumsal cinsiyete dâir benzer iktidar ilişkileri ağını ortaya koyacak benzer iktidar ilişkilerine dâir örneklerdir. Tarih yazma tarzının dışında, birbirinden farklı iki döneme ait iki farklı eserde, toplumsal cinsiyete dâir benzer iktidar ilişkileri nasıl işlenmişti? Bahsi geçen iktidar ilişkileri ağına ait ilişkiler, bahsi geçen

---

[904] İlber Ortaylı, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi"*, **Türkler Ansiklopedisi**, edi. Hasan Celal Güzel, Ankara, 2002, c. X, ss. 216-220; Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, İstanbul; Bilge Yayıncılık, 68, 1. Baskı, 2003, ss. 21-86; Muzaffer Sencer, **Osmanlı Toplum Yapısı**, İstanbul; Yöntem Yayınları, 13, 2. Baskı, 1973, ss. 25-102; Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Ankara; İmge Kitabevi, 99, 3. Baskı, 1994, ss. 181-298; Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara; TTK Basımevi, 4. Baskı, 1998, ss. 7-118. Ayrıca yüzyıllara göre Osmanlı toplum yapısını inceleyen araştırmalar vardır. Örnek olarak verilen dipnota bakınız. [904] Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997, ss. 110-117; Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu**, İstanbul; YKY, 2651, 1. Baskı, 2008.

tarihyazımında sorunsallaştırılıyor mu yoksa sıradanlaştırılıyor mu? Eğer sorunsalaştırılıyorsa kimin lehine sorunsallaştırılıyor; yine sıradanlaştırılıyorsa kimin aleyhine sıradanlaştırılıyor? Ayrıca bahsi geçen tarihyazımı örneklerinde yaklaşım olarak ortaya konan sorunsallaştırma veya sıradanlaştırma nasıl bir söylem düzenine oturtuluyordu? Geleneksel dönem olması veya modern dönem olması bahsi geçen iktidar ilişkilerini değiştirdi mi? Bu çalışma için her iki dönemin farklı olduğuna dâir bir tereddüt zaten bu çalışma için sözkonusu değildir. Asıl önemli olan iki farklı dönemdeki iktidar ilişkilerine Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vekâyi'nüvisleri nasıl yaklaşmıştır? Çünkü kastedilen hem bürokratik bir kurum hem bir tarihyazımı geleneği hem de edebî bir tarz olan vekâyi'nüvisliktir. O yüzden çalışmanın bu bölümünde bahsi geçen eserler üzerinden benzer iktidar ilişkileri ağı tanımlanarak toplumsal cinsiyete dâir bazı çıkarımlara ulaşılmaya çalışılacaktır. İşte bahsi geçen bu niyete (amaca) uygun olarak, çalışmanın bu bölümünde, her iki tarihyazımı örneğindeki cinsiyete dayalı olarak kurgulanmış benzer şekildeki iktidar ilişkileri ağı irdelenecektir. Bunun içinde okunmakta olan bu bölümün bundan sonraki paragraflarında, her iki tarihyazımı örneğinde mevcut olan ve bahsi geçen iktidar ilişkilerine dâir benzer özellikleri ve yaklaşımları içinde barındıran seçilmiş metinler (temsil/söylem) üzerinde durulacaktır.

Tarih-i Nâ'ima adlı eserde 1031/1621-1622 yılı olayları içinde dönemin padişahı II. (Genç) Osman'ın öldürülmesi şu şekilde anlatılmaktadır: *Padişah saraya ilettikten sonra Davud Paşa ve Yeniçeri Ağası Derviş Ağa Orta Cami'ye gelip Sultan Osman Han'ı bir pazar arabasını koyup, Subaşı Kethüdası olan Kalender Uğrusu'nu bile bindirdiler ve azîm cemiyet ile Yedikule'ye götürdüler. Bu dehşetli gündeki topluluk hiçbir tarihte görülmemiştir. Asker dağıldıktan sonra Davud Paşa ve Kethüdası Ömer Ağa ve Cebecibaşı, birkaç evbaş ile kulede kalıp, kapıyı kapatıp Sultan Osman'ı katle başladıkta, Osman Han dilâver yiğit idi, bunları zebun etti. Sonunda cebecibaşı dedikleri dinsiz kement atıp, Kalender Uğrusu mel'unu dahi* ***hayalarını sıkmakla zebun edip*** *ol mahalde ruhunu teslim etti. Cebecibaşı, nişane için kulağını kesip Valide'ye götürdü. Yazık, çok yazık ki Âl-i Osman padişahlarından hiçbirine böyle cevr u cefâ ve hakaret olmamış iken bu mazluma bu veçhile gadr ve ihânet*

ettiler."Zâlike takdîrü'l-azîzi'l-alîm"[905] *Basiret gözünü açıp ibret alacak haldir. Davud Paşa'nın, merhumu katle hücumu ne idi? Bu üç gün içinde halkın söverek gayz ve düşmanlık gösterileri ne idi? Bu ahval, hiçbir târihte olmuş ve işitilmiş değildi. "Fa'tebîrû yâ üli'l-ebsâr*[906] *Ol gece Sultan Osman'ın cenazesini yeni saraya naklettiler. Ertesi günü vezirler, ulemâ toplanıp, namazını kılıp, pederleri Sultan Ahmed Han Türbesi'ne defnettiler. O günün şâirlerinden bazıları sadece târbir ile mersiye kılıklı birkaç hüzün verici beyit yazmışlardı. Kâtip Çelebi Fezleke'de yazmış olmakla buraya dahi yazılması münasip görüldü.* [907] Ahmet Cevdet Paşa Târih-i Cevdet'te ise 1223/1808-1809 olayları içinde tahttan indirilen ve tekrar tahta çıkması

---

[905] *"İşte bütün bunlar aziz ve alîm Allah'ın takdiridir."* 6/96 (En'âm Sûresi), 36/38 (Yâsin Sûresi), 41/12 (Fussilet Sûresi)

[906] *"...Düşünün de ibret alın ey âkıl sahipleri"* 59/2 (Haşr Sûresi)

[907] *Padişâhı saraya ilettikten sonra Davud Paşa ve Yeniçeri Ağası Derviş Ağa Orta-câmi'e gelip Sultan Osman Han'ı bir bâzâr arabasına koyup, subaşı kethüdâsı olan Kelender Uğrusu'nu bile bindirdiler. Ve azîm cem'iyyet ile Yedi-kule'ye götürdüler. Bu rûz-ı dehşet-endûzda olan cem'iyyet bir târihte görülmemiştir. Asker dağıldıktan sonra Davud Paşa ve kethüdâsı Ömer Ağa ve cebeci-bâşı birkaç evbaş ile kulede kalıp kapıyı kapadıp Sultan Osman'ı katle mübâşeret ettiklerinde Osman Han dilâver yiğit idi, bunları zebûn etti. Bilâhere cebeci-başı dedikleri bî-dîn kemend atıp Kelender Uğrusu mel'ûnu dahi* ***hayâların sıkmakla zebûn [229] edip ol*** *mahalde teslim-i rûh eyledi. Cebeci-başı nişâne niçin kulağın kesip vâlideye getirdi. Hayf sad-hayf ki Âl-i Osmân padişâhlarından birine böyle cevd ü cefâ ve hakâret olmamış iken bu mazlûma bu vechile gadr u hiyânet ettiler. "Zâlike takdîrü'l-azîzi'l-alîm" dîde-i basîreti açıp ibret alacak mahaldir. Davud Paşa'nın merhumu katler hücûmu ne idi? Bu ahvâl bir târihde olmuş ve işidilmiş değildi. "Fa'tebîrû yâ üli'l-ebsâr" Ol gece Sultan Osman cenâzesini Yeni Saray'a nakl ettiler. Ertesi vüzerâ ve ulemâ cem' olup namazın kılıp pederleri Sultan Ahmed Han türbesinde defn ettiler. Şu'âra-i vakitten ba'zıları sâ'dece ta'bîr ile mersiye gûne birkaç beyt-i hüzün-engiz inşâd etmişti. Kâtip Çelebi Fezleke'de tahrîr etmekle bu mahalle dahi tahrîr olunması münâsib görüldü.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (2. Ciltedir), sf. 491; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 784-785; Anonim bir İbrânice kronik ise Genç Osman'ın katledilmesi olayını şu şekilde anlatmaktadır: *Sultan gelenleri görünce kalbi yerinden çıkacak gibi oldu; sesi soluğu kesildi. [Zavallı] Sultan tek başına öfkeli bir şekilde onlara doğru ilerledi. Düşmanlarına karşı kendine yardım edecek Allah'ın bir kulu dahi yoktu.* ***Karşısındakiler Sultanla baş edemeyeceklerini anlayınca hayâlarından ve diğer hassas yerlerinden tutarak zapt etmeye çalıştılar. Daha sonra tepeden tırnağa bütün kemiklerini tek tek kırmak suretiyle işkence ede ede Sultanı hunharca katlettiler. Sultanı kurtaran olmadı. Sultanın henüz soğumamış bedenini de doğduğu saraya (Saray-ı Cedid-i Amire; Topkapı Sarayı) getirip attılar.*** *Sadrazam (Dâvud Paşa) büyük bir sevinç ve mutluluk içerisinde ortaya çıktı. Ülkenin yönetimi artık onun kötü ellerine geçmişti. İcraatlarına itiraz eden yoktu. İstediğini yapıyordu. Çevresinde kümelenen kötülerin icraatları almış başını yürümüş, her tarafta duyulur olmuştu [...] Sultanın kanı yere, Tanrının gazabı da halkın üzerine düşmüştü. Halk ne yapacağını bilmeksizin dehşet içerisinde olanları takip etmeye çalışıyordu. Halk çoluk-çocuk ve kadınlarını alarak sipahilerin kötülüklerinden korunmak amacıyla güvenli buldukları yere saklanmıştı. [İstanbul'da] herkes birbirinden korkar olmuştu. Yişmaelî (Müslüman-Osmanlı) Sultanlığı'nda bugüne kadar böyle bir olay ne vaki olmuş ne de duyulmuştu. Halk, otağı ansızın yağmalanan sultana yas tutuyor, katledilmesinden dolayı feryat ve figan ediyordu.* **Anonim bir İbranice Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul**, Neşir ve Tercüme Nuh Arslantaş ve Yaron Ben Naeh, Ankara; TTK Basımevi, 1. Baskı, 2013, sf. 38. [Bir olay üzerinden farklı tarihyazımlarındaki yaklaşımları, benzerlikleri ve farklılıklarıyla karşılaştırmak için bir Anonim İbranice kronik bu bölümde örnek olarak verilmiştir.]

gündeme gelen III. Selim'in öldürülmesi ve Şehzade Mahmut (II. Mahmut)'un ölümden kurtulmasını şu şekilde anlatmaktadır: *Şöyle ki:* ***Sultan Selim dairesindeki gürültüyü duyunca Sultan Mahmud dairesine de sıra geleceğini anlayarak müdafaa için hazırlık yapmayı düşünmüş fakat bir şey bulamayınca hamam külhanından bir kâse kül almış olduğundan katiller hücum edince külü gözlerine atmış ve onlar gözlerini silip tekrar açmak istedikçe tekrar kül serperek onları oyalamış, bunu fırsat bilen Anber ve İsa ağalar da Sultan Mahmut'un (o zaman şehzadedir) dam üstüne çıkarmışlar.*** *Bu boğuşmada Selim'in attığı hançer Sultan Mahmud'un bir kolunu sıyırıp geçerek küçük bir yara açtığı gibi, ayrıca telaşla kaçarken başını kapıya çarpmış ve sağ kaşının üstü de bir parça yarılmıştı. İşte o câriye sonrada Cevri Kalfa diye şöhret bulan ve Sultan Ahmet Meydanı'na karşı kârgir sebil ve çeşme ve mektep yaptıran Hazinedar ustaymış. İki yerinden ufak tefek yara alan Sultan Mahmut son bir gayretle (Allah'ın yardımıyla) o hain ve katillerin elinden kurtularak yüksek dama çıkıp bayram ayı gibi görününce aşağıda merakla damı gözetleyen Baş İmam Ahmed Hafız Efendi, Mehmed Bey ve Tayyar Efendi görerek kurtarma gayretine düşerek Koyun Yiyen Ahmed Ağa diye Arif Ağa diye bilenen kuşhane ve meşkhaneden temin ettiği merdivenlerini aşağıya almaya çalışırlarken diğer yanda katiller güya Âlemdâr'ı yıldırarak davasından vazgeçirmek hayaliyle* ***Sultan Selim'in mübârek naaşına*** *bir şilte üzerine koyarak, Arz Odası'nın Babü's-sâ'adeye karşı olan büyük kapısı önündeki sofaya tam bırakırken Alemdâr Paşa'da kapıyı kırarak derhal içeri girdi. Şehit padişahın mübârek vücudu baştanbaşa kan içinde ve bütün azası yaralanmış, sağ kaşının derisi sakalıyla beraber çenesine kadar inmişti.* ***Âlemdâr Paşa onu bu halde görünce ciğeri parçalanmış, gözleri dolu dolu olarak: "Vay Efendim ben seni tahta çıkarmak için bu kadar yerden koşarak gelmişken, şu gözlerim seni bu halde mi görecekti? Şu Enderun halkı dedikleri hainlerin hepsini öldürerek intikam alayım" diyerek Sultan Selim'in cesedine sarılarak yere kapandığı gibi, bunca vahşi ayan ve sekbanlar baştan aşağı silahlı olukları halde galeyana gelmişler ve o zamana kadar İstanbul'da görülmemiş kıyafetleri içinde sokaklardan geçerek saray içinde toplanmaya başlamışlardı.***[908] Görüldüğü üzere gerek Târih-i Nâima'da II. Osman'ın

[908] ***Şöyle ki: Sultan Selim dairesindeki gürüldüyü duyub ve Sultan Mahmud dairesine dahi nöbet geleceği mütalaasıyla esbâb-ı müdafaa tedâriki kaydına düşüb fakat başka bir şey bulmadığına mebni hemân hamam külhânından bir kâse bir kül alub hazırlanmış iduğunden bu kere katillerin***

öldürülmesi gerekse Târih-i Cevdet'de III. Selim'in öldürülmesi devletin en güçlü ve iktidar sahibi erkeklerin, güçlerini ve iktidarlarını kaybettiklerinde hayatlarını kaybedebileceklerini göstermektedir. Kanuna ve nizâma göre Osmanlı padişahları sarayın en güçlü erkeği olarak kabul edilmektedir. Hukuka ve teoriye göre bu iş gerçekten de böyledir. Fakat tarihte (tarihyazımı) geçen olaylara bakılınca; sarayın en güçlü şahsiyetinin bile muktedir olamadığı sürece varlığını sürdürememe ihtimâli vardır. Ayrıca Sultan II. Osman'ın öldürülme şekli cinsiyetine uygun şekilde gerçekleştirilmiş bir infâz olduğu gibi hakaret içeren de bir öldürme şeklidir. II. Mahmud'un şehzade iken Cevri Kalfa tarafından kurtarılması ise Osmanlı tahtında hanedanın devamı için önemlidir.

Osmanlı tahtı için kardeş katli, sancağa çıkma, ekber ve erşed sistemi, kafese kapatılma gibi hanedanın padişah olacak erkek üyeleri için bazı uygulamalar zaman içinde uygulanmıştır. Babadan oğula geçen sistemde padişah olan baba ve valide sultan olan anne bir şehzadenin yetiştirilmesinde ve en önemlisi bazen hayatta kalmasında belirleyici olmuştur. Osmanlı'da hanedanın devamı, devletin devamı için esastır. Aynı şekilde devletin devamı hanedanın devamı için esastır. Bu yüzden

---

hücumunda hemân gözlerine serpüb ve anlar gözlerini silüb açayım didikçe tekrar kül serperek anları meşgul idub Anber ve İsa Ağalar dahi bunu fırsat ittihâz iderek Sultan Mahmud'u dam üstüne çıkarmışlardır*. Bu esnâda Ebe Selim'in attığı hançer Sultan Mahmud'un bir kolunu sıyırub geçerek cüz'î cerihâdâr ittiği gibi telâş ile çıkarken cebhesini kapunun sövesine çarpmağla sağ kaşının üstü dahi bir parça paralanmış idi. İşte ol cariye bâde Cevri Usta diye şöhret bulan ve Sultan Ahmet Meydanı'na karşu kârgîr sebil ve çeşme ve mektebin bânisi olan Hazinedâr Cevri Ustadır. (Dua cümleciği) Sultan Mahmud ber vech-i bâlâ iki yerinden yaralı bereli olduğu halde savn-ı samedânî ile ol hûnin u hâin-i küştenîlerden kurtularak bâlâ-yı dama çıkub manend-i hilâl iyd-i âla-i takdan zâhir ve bedid olıcak aşağıda mutarassıd-ı muntâzır olan salifü'z-zikr İmam Hafız Ahmed Efendi ve Mehmed Bey ve Tayyar Efendi ve iş'ârında sabık tahallüs idub Koyun yiyen Arif diyu ma'rûf olan Arif Ağa Kuşhâneden ve Meşkhâneden tedârik itdikleri nerdübânları bellerindeki kuşaklarıyla yek-diğere rabt iderek müşârün ileyh hazretlerini aşağı almak ile meşgul oldukları hilâlde katiller güya Alemdârı meyûs idub* ***de iddiasından vazgeçirmek hayal-i fâsidiyle Sultan*** *Selim'in naaş-ı lâtifini bir şilte [308] üzerinde oldığı halde çıkarub henüz Arz Odası'nın Babü's-saade'ye mehâzı olan Büyük kapusu önündeki sofaya koymuşlar idi ki Alemdâr Paşa dahi kapuyu kırub der-akib içeruye girdi.* ***Sultan Selim-i Şehidin vücud-ı sâ'idi ser-a-pâ kana boyanmuş ve azası hep yaralanmış ve berelenmiş ve sağ şakağının derisi lihye-i mübârekesiyle beraber çenesine kadar inmiş oldığından Alemdâr Paşa'nın anı bu halde göricek ciğeri suzân ve gözleri giryân olarak "Vay Efendim! Seni iclâs içun bu kadar yerden şedd-i rahl idub gelmiş iken şu gözlerim seni şu halde gördü. Şu Enderun halkı didikleri hainleri katliâm ile intikâm alayım" diyerek naaş-ı mübârekede sarılub yere kapanduğu gibi bunca vahşi â'yân ve sekbânlar şâkiü's-silâh olarak coş ve huruşa gelub işidilmedik gulgule-i dehşet-feza ve İstanbulca görülmedik ucûbe kıyâfet ve eşkâl-i hayret-nümâları ile saray içinde temevvüc ider oldılar.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 8/4, 1309, sf. 307-308; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 391-392 Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c.4, sf. 2203-2204.

hanedanın siyasal ve sosyolojik olarak devam etmesi kadar hanedanın biyolojik olarak da devam etmesi önemlidir. Bu durum aynı zamanda hanedan için bir iktidarın da göstergesidir. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nda, birçok patrimonyal eski dünya imparatorluklarında olduğu gibi, taht için önemli hususlardan biri de istikbâl vaadeden bir erkek evladın biyolojik olarak varolmasıdır. Örneğin Târih-i Nâ'ima'da anlatıldığına göre Sultan İbrahim'in erkek çocuğunun olmaması o zaman hanedanın devamı için büyük bir sorun olmuştu. Hatta bu yüzden iktidarda kadınlar söz sahibi olmak için devlet işlerine müdahale etmeye başlamıştı. 1056/1657 yılı olayları içinde bahsi geçen olay şu şekilde anlatılmaktadır: *Evvelce, merhum Sultan Murad Han zamanında olan tuvânâ (güçlü) şehzâdeler idâm olunup, Osmanlı Devleti saltanatı Sultan İbrahim Han'a münhâsır kalmıştı. Onların sulbünden şehzâdeler dünyaya gelmek çok lâzımdır ve en mühimdir deyû, devlet erkânı ve saltanat âyanı Sultan İbrahim'in tahta çıktığı sırada birer güzel cariye gönderip, padişah hazretlerini çocuk yapma yoluna teşvik ettiler.* ***Kadın taifesi de (zümre-i nisvân dahi)****, padişahtan çocuğunun olmasında yükselme yolu gördüklerinden fırsat bulup uzun zaman hapis hayatının sıkıntısından daha yeni kurtulmuş olan* ***sade-dil (saf gönüllü, bön anlamı da var) padişahı (şehriyârı) şive-kârlık ile zevk ve safanın derinliklerine düşürüp, zen-dostluk (kadınlardan hoşlanmak, zamparalık) fenninin tuhaf meselesini öğrettiler. Giderek (zamanla) yüksek mevki sahibi pâdişah, kadınlar ile ülfete alışıp (kaynaşıp), birçok işlerde (devlet işinde) o akılca kısaların (kadınların) sevkettikleri vâdilere sülük ettiler. Vaka bu suretle birkaç şehzâde doğup, bir miktar halkın yüzü güldü, fakat işlere kadınların karışmasıyla, devlet nizâmı bozulup, devlet gözü eleminden ağlamaya başladı.***[909] Hatta böyle bir zamanda IV. Mehmed'in sünnet merâsiminde [22.10.1649] ortaya çıkan bir durum

[909] *Sâbıkâ merhum "Sultan Murad Han zamanında olan tüvânâ şehzâdeler i'dâm olunub saltanat-ı Devlet-ı Aliyye Sultan İbrahim Hazretlerine munhasır olub, onlarun sulbünden şehzâdeler gelmek elzem ü ehem mühimmât-ı benî nev'-i Âdemdir" deyü erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat hîn-i cülûsda birer hesnâ câriye gönderub padişah hazretlerin tevâlüd ve tenâsül semtine tergib ettiler.* ***Zümre-i nisvan dahi*** *matlabları olan vech üzre ol husûsa ikbâli gördüklerinde ferce bulub zaman-ı medîd şedâ'id-i muzîk mahbesden henüz rehâ bulan* ***sâde-dil şehriyârı şivekârlık ile şikâf-ı amîkü'l-kâ'r hevâ vü lezzete düşürüb zen-dostluk fennin mesâ'il-i gâribesin ta'lim ettiler. Giderek padişâh-ı âlîcâh nisvân ile ülfete me'lûf olub, ekser umûrdan ol nâkısatû'l-akılların sevk ve tahsîn ittikleri vâdîlere sülûk ettiler. Gerçi bu bahâne ile birkaç şehzâde vücuda gelub bir mikdar halkın yüzü güldü, lâkin müdâhele ve istîla-ı zenân ile mizâc-ı nizâm muhtel olub dîde-devlet eleminden ağlamağa başladı.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (III. Ciltedir), sf. 1111; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1781-1782.

ise dikkate değer bir olaydır. Bahsi geçen olay şu şekilde gerçekleşmiştir*: Mâh-ı mezburun on yedinci günü Kızlar Ağası Celâlî İbrahim Ağa Mısır'a nefy olunup (sürgün edilip) Eski-saray Ağası Mahmud Ağa Darü's-sa'âde Ağası oldu. Vâlide-i mâcide (Şan ve Şeref sâhibi Vâlide) Turhan Sultan hazretlerinin baş-ağası Uzun Süleyman Ağa baş-kapı oğlanı olub selefi Eski-saray ağası oldu.* ***Ba'zılardan menkûldür ki Celâlî İbrahim Ağa padişah hazretlerin ba'de'l-hitân (sünnetten sonra) ağuşunda (kucağında) mevzı'-hitânı (sünnet yeri=penis) tutup muhâfaza üzre iken kazâ ile kan revân olub (akıp) padişah lâ-yu'kal olmak mertebesine varınca (padişah bayılma durumuna gelinceye kadar) kan akub Ağa'nın a'dâsı (Ağa'nın düşmanları) ve Büyük Valide bu husûsları Ağa'nın amel-i kusûr (hatasına) ve ihânetine haml edup (yükleyip) azl ü nefy etmişlerdir.***[910] Bu bölümden de anlaşılacağı üzere padişahın sünnetinde yaşanan bu olay, padişahın uzvunu (penis) sıradan bir biyolojik uzuv olmaktan çıkararak iktidar anlamına gelen bir uzva çevirmiştir. (fallus)[911] Çünkü hanedanın hem üremesi hem de devamının sağlaması iktidarını da sürdürmesi anlamına gelmektedir. Üstelik Osmanlı hanedanın erkek mensuplarında erkek evlat probleminin kendini hissettirdiği bir ortamda ve zamanda böyle sıradan bir kaza sorun olmaktan çıkarak iktidar meselesi haline dönüşmüştür. Üstelik bu durum sadece sıradan bir saray çekişmesi anlamına da gelmemektedir. Bu olayda olduğu gibi hanedanın erkek mensuplarının erkek çocuk sahibi olmaması, Târih-i Cevdet'de ise III. Selim'in çocuğunun olmamasına denk düşmektedir. Ayrıca yine böyle bir ortamda tahta çıkan IV. Mustafa'nın da saltanatının ilk dönemlerinde çocuğunun olmaması ise başka bir sorun olarak ortaya çıkıyordu. 1223/1808-1809 yılı olayları içinde bahsi geçen olayı Ahmet Cevdet Paşa eserinde şu şekilde anlatır: ***Saltanat çevrelerinin büyük üzüntülerinden biri de Sultan Selim'in evlâdının olmayışıydı. Sultan Mustafa'nın dahi cülusu bir seneyi geçtiği halde Harem-i Hümâyun'da hamilelik belirtileri görülmedi. O aralık şehzade Sultan Mahmut'un da sara hastalığına yakalandığı dedikoduları ortalıkta***

[910] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (III. Cilttedir), sf. 1249; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1983.

[911] Jacques Lacan'ın fallus yaklaşımı bu noktada önemlidir. Fallus kavramı biyolojik bir kavramdan öte iktidarı ve iktidarsızlığı çağrıştıran sosyo-psikolojik bir kavramdır. Jacques Lacan, **Fallus'un Anlamı**, çev. Saffet Murat Tuna, İstanbul; AltıKırkbeş Yayın, 2013, ss. 57-87. Ayrıca bu dipnotta verilen esere bakınız. İsmail Gezgin, **Fallusun Arkeolojisi (Doğal Olanın Kültüre, Kültürün İktidara Dönüşümü)**, İstanbul; Sel Yayıncılık, 2012.

dolaşıyordu. Hâlbuki milletin bütün ümidi ondaydı. Ona bir hal olursa yahut ta onun da evladı olmazsa Osmanlı sülalesi sona erecek ve İslam'ın parlak ufku kararacak diye herkes üzüntü içindeydi. Hâlbuki Sultan Selim onu Sultan Mustafa'dan daha fazla sevdiği için bu kere içine düştüğü yalnızlık vahşetini gidermek için onun yakınlığını hayatının son sermaye bilerek ve devletin kurtulması için gerekli kudreti Sultan Mustafa'da göremediğinden o dahi Şehzade Mahmud'a bağlanmış, ona kendi başından geçenleri anlatarak hükümet etme kaidelerini öğretmekte şehzade de her türlü ârızadan uzak kafesteki şahin gibi uçmaya hazır olarak lüzumlu malûmatı Sultan Selim'den öğrenmekteydi. Bu yalan haberleri Sultan Mustafa'nın yakınları yaymakta idiler. Zira halkın Sultan Selim'e olan temayülünü görüp o hayatta oldukça Sultan Mustafa'nın saltanatının yerleşemeyeceğini anlamışlardı. Hemen Sultan Selim'in ortadan kaldırılması için çalışıyorlardı. Bu arada halkın Şehzade Mahmut tarafına meyletmesini önlemek için de dost ve düşmana karşı Osmanlı Devleti hakkında üzüntülü hadiseler yaymaya cüret ediyorlardı. Hâlbuki hakikaten devleti kurtaracak olan ancak Şehzade Mahmud hazretleriydi. Böylece bir taraftan Sultan Selim hayatı, diğer taraftan da Sultan Mustafa'nın saltanatı tehlikedeydi.[912] Buradan da anlaşılacağı üzere gerek Târih-i Nâ'ima'da gerek de Târih-i Cevdet'te

---

[912] ***Hayırhahan-ı saltanat-ı seniyyenin en büyük bir kederi dahi bu idi ki Sultan Selim'in evlâdı olmadı. Sultan Mustafa'nın dahi cülûsü bir seneyi tecâvüz itmiş iken Hârem-i Hümâyûn'da henüz hâmil emâreleri görülmedi. Ol Aralık Şehzâde Sultan Mahmud dahi sar'a illetine mübtelâ imiş gibi haricde bazı erâcif işidiliyordu. Hâlbuki milletin olanca ümidi ona mahsur idi ve ona bir hal olursa yahud anın dahi evlâdı olmaz ise Sülâle-i Mesûde-i Osmaniyye inkırâz bulacak ve Millet-i Beyzâ-i İslâmiyye bir karanlık hale duçâr olacak diyu herkes giriftâr-ı ye's u fütur idi. Hâlbuki Sultan Selim fi'l-asıl anı (Şehzâde Mahmud) Sultan Mustafa'dan ziyâde sever iken bu kere mübtelâ oldığı tenhâlık vahşetini def' içun anun üns u musâhabeti sermâye-i hatme-i hayat bildiğinden ve devletin halâsı Sultan Mustafa'da kudret ve kifâyet göremediğinden bu babda o dahi şehzâde-i müşârün ileyhe rabt-ı kalb ve hasr-ı emel iderek ana sergüzeştlerini hikâye ile kavâid-i lâzıme-i hükümet-i saltanatı öğretmekde ve şehzâde-i müşârün ileyh dâhi her dürlü arızadan sâlim* **[281]** *ve azâde ve kafesde şahin gibi pervâze-i âmâde olarak malûmât-ı lazımeyi Sultan Selim'den ahz u taallüm itmekde idi. Öyle havadis-i kazibe-i işâa zannederim ki Sultan Mustafa mukârriblerinin tasni'âtı idi. Zirâ efkâr-ı âmmenin ber vech-i bâlâ Sultan Selim tarafına temâyülünü görüb ve o bir hayat oldukça Sultan Mustafa saltanatının teessüs ve takârrur idemeyeceğini anlayub hemân Sultan Selim'in idam ve izâlesini emel ve bunun içun her dürlü sa'y u amel itmekde oldıkları halde efkâr-ı âmmeyi Şehzâde Sultan Mahmud tarafına temâyülden dahi men' içun yâr u ağyâra karşu Devlet-i Aliyye hakkında öyle ba'is-i me'yûsiyyât olacak havâdis neşrine cüret itmekde idiler. Hâlbuki sâhihen devleti kurtaracak ancak şehzâde-i müşârün ileyh hazretleri idi. (*Arapça*) El-hâsıl bir cihetden Sultan Selim'in hayatı ve bir cihetden Sultan Mustafa'nın saltanatı muhâtara idi.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 8/4, 1309, sf. 280-281; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 357; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c.4, sf. 2180-2181.

Osmanlı hanedanı ve devletin devamı için sağlıklı bir erkek çocuğun olması mühim meseledir. Ayrıca bu durumda sarayın iktidarı hanedanın erkek ve kadın üyelerinin müdahalesine açık olduğu gibi sarayın ve bürokrasinin müdahalesine de açık bir hale gelmektedir. Kısacası hanedanın ve devletin biyolojik devamı hanedanın ve devletin her açıdan iktidarının da göstergesidir. Aksi takdirde Osmanoğluları, sosyo-politik devamlılık açısından, eski dünya kıtalarında en uzun süre hâkimiyet kuran, hatta kökleri ortaçağa giden ve yeniçağ ile yakınçağda da faaliyet gösteren hanedanlarından biri olamazdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda taht mücadelelerinde kadınların taraf olması veya iktidar mücadelelerine müdahalesi kaçınılmazdır. Kadınların tahta müdahalesi hem doğrudan hem de dolaylı yollardan olmaktadır. Ayrıca bu müdahale zaman zaman kadınlar savaşına dahi dönüşmektedir. Çünkü erkek egemen dünyanın oyun kurallarına göre oyunu oynamak ve aynı şekilde hayatta kalmak zorundaydılar. Örneğin Târih-i Nâ'ima'da 1031/1621-1622'de Sultan II. Osman'ın öldürülmeden önce hapsedilmesi sırasında geçen olay şu şekildedir: *Kara Mazak'tan naklolunmuştur ki: Sultan Mustafa Han'ı Validesi mihraba oturtup iki cariye eteklerini tutarlardı. Taşrada bir hengâme ve âvâze olsa yerinden sıçrayıp seğirdip pencereye bakmak isterdi. Baktıkta Timur'u muhkem tutup vâlide yalvarıp: "Arslanım, koyuvir, gel, otur!" diyerek zorlukla ayırıp mihraba götürürdü. Sultan Osman merhum ise, bakıp: "Görün, hey derdmendler (zavallılar!) Padişah etiğiniz adamı! Bu devletin inkırazına sebep olup kendi ocağını söndürürsüz. Yakında pişman olursunuz! Deyü nice sözler söyledi. Sonra başından köhne destarı bırakıp, baş açık ağlamağa başladı ve ağalara hitap edip: Bilmezlik ile size cefâ ettim ise affeylen! Siz etmen Dün sabah cihan padişahı idim. Şimdi üryan kaldım! Merhamet edip halimden ibret alın. Dünya size dahi kalmaz! Hangi padişahın kulları padişahlarına bu ihaneti ettiler. Deyü, ciğer yakıcı sözler söyleyip halkı zâri zâri ağlattı. Turnacıbaşı, kesesinde olan tülbendi çıkarıp: "Padişahım, pakçedir, mübarek başınıza sarın!" deyü verdi. Almak istemeyip, sonra aldı, sarındı. Bu esnada Davud Paşa gelip yanınca dinsiz cebeci-başı, elinde kement, merhumun üzerine kement attı. Merhumun dönüp kemendi tutukta, hazır ağalar yürüdü: "Neylersiz? Şimdi taşraya (dışarıya) münâkıs olursa (aks ederse duyulursa) cümlenizi kırarlar!" deyü men ettiler. Merhum pâdişah, Davud Paşa'ya dönüp: "Behey zalim! Ben sana neyledim! İki defa*

katli mucip suçunu affedip öldürmedim. Bana düşmanlığın nedir?" deyü sövdü. Ve yine ağalara dönüp: Bu zalim beni komaz, öldürür! Deyince onlar: "Yok padişahım! Hatırımızı hoş tutun. ***Ortalık bir miktar sükûn bulsun, yine padişahımızsınız!" deyü teselli verdiler, ama Sultan Mustafa'nın validesi, ağalara: "Siz bilmezsiniz, bu ne yılandır! Buradan kurtulursa bizden ve sizden kimseye komaz!"deyü gizlice söylerdi. Yine tekrar Davud Paşa cebeci-paşayı işaret edip kement attırdı, yine men ettiler. Sonra asker taşradan tenbih etmekle el çektiler.***[913] Târih-i Cevdet'de ise buna benzer bir olay III. Selim'den sonra II. Mahmud ile IV. Mustafa'nın taht mücadelesi zamanında yaşanmıştır. 1223/1808-1809 olayları içinde geçen Valide Sultan'ın (IV. Mustafa'nın annesi) kendi lehine tavrı ve Âlemdâr Mustafa Paşa'yla ağız yoluyla çekişmesi sırasında şu şekilde kendini göstermektedir: *Arslanhane Hırka-i Şerif dairesinin dış tarafı demek olup, başlangıçta Osmanlı padişahları sadrazamın raporlarını burada okurlar ve lâzım gelen emirleri verirlerdi. Bu sebeple adı geçen yere arzhane adı verilmiş sonradan bu kelimeden galat olarak Arslanhane denmeye başlamıştır. Alemdar Paşa burada kükremiş aslan gibi zaptedilmeye çalışılırken Sultan Mustafa sünnet ve sarık odaları önünde, havuz üzerindeki Bağdat köşkü sofasında gezinerek: "Ben tahtan inmedim, Mahmut'u kim çıkardı" diye söylenmekte olduğunu duyan Alemdâr Paşa: "Bu kim Sultan Mustafa mı? Söyleyin ona odasına gitsin yoksa elimden kıyamete kadar lanetlenecek bir iş çıkmasına sebep*

---

913 *Kara Mazak'tan menkûldür ki: Sultan Mustafa Han'ı vâlidesi mihrâba oturdup iki câriye eteklerin tutarlardı. Taşrada bir hengâme ve âvâze olsa yerinden sıçrayıp seğerdip pencereden bakmak isterdi. Baktıkta demiri muhkem tutup vâlide yalvarıp "Arslanım koyu-ver, gel otur" diyerek zor u zâr ile ayırıp mihrâba götürürdü. Sultan Osman merhum ise bakıp "Görün hey derd-mendler padişah ettiğiniz adamı! Bu devletin inkırâzına sebep olup kendi ocağınızı söyündürür. Siz yakında peşîman olursunuz" deyü nice sözler söyledi. Sonra başından köhne destârı bırakıp baş açık bükâya başladı. Ve ağalara hitâb edip "Bilmezlik ile size cefâ ettim ise afv eylen, siz etmen. Dün sabah padişâh-ı cihân idim. Şimdi üryân kaldım. Merhamet edip halimden ibret alın. Dünya size dahi kalmaz. Kangı padişahın kulları padişahlarına bu ihâneti ettiler" deyü sûz-nâk sözler söyleyip halkı zâri zâri ağlattı. Turnacı-başı keçesinde olan dülbend makramayı çıkarıp "Padişahım pakçedir, mübârek başınızı sarın" deyü verdi. Almak istemeyip sonra aldı sarındı. Bu esnâda Davud Paşa gelip yanınca cebeci-başı-i bî-dîn elinde kemend merhumun üzerine kemend attı. Merhum dönüp kemendi tuttukta hazır olan ağalar yürüdü "N'eylersiz şimdi?* ***[227]*** *Taşra mün'akis olursa cümlemizi kırarlar" deyü men' ettiler. Davud Paşa'ya dönüp "Behey zâlim! Ben sana n'eyledim iki def'a mûcib-i katl cürmünü afv edip öldürmedim, mansıb verdim. Bana adâvetin nedir ?" deyü sövdü. Ve yine ağalara dönüp "Bu zâlim beni komaz öldürür" deyicek "Yok padişahım hâtırınızı hoş tutun.* ***Ortalık bir mikdar sükûn bulsun yine padişahımız sizsiz" deyü teselli verdiler. Ammâ Sultan Mustafa (490) vâlidesi ağalara "Siz bilmezsiz bu ne yalandır (yılandır), bundan sağ kurtulur ise bizden ve sizden kimse komaz" deyü nihânî söylerdi. Yine tekrar Davud Paşa cebeci-başıya işâret edip kemend attırdı, yine men' ettiler, sonra asker taşradan tenbih etmekle el çektiler…*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (II. Ciltedir), sf. 489-490; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 781-782.

olur" deyince, İmam Efendi ve bazı arkadaşları yanına gidecek: "Efendim, taht-ı âlide kısmetiniz bu kadarmış, biraz da Harem-i Hümayun'a teşrifle istirahat buyurunuz" diyerek Harem'e gönderdikleri sırada ***validesi Mabeyn-i Hümâyûn kapısına gelerek küfür ve hakaret makamında çeşitli sözler söylemişse de Rumeli adetlerine göre kadınlara silah çekilmez, sadece sözle karşılık verilir. Bunda da onlarla başa çıkmak imkânı olmadığından, Alemdar Paşa kedi gibi sinip, bu gürültüye karışmadı. İmam Efendi onu da ikna ederek Harem'e gönderdi.*** [914]

Kadınların (hanedanın erkek üyelerine ait hakları üzerinden) saltanat için mücadelesi o kadar ileri götürülüyor ki sarayın iki güçlü kadını, birbirinin hayatına son vermeye kadar işi götürüyorlardı. Örneğin Tarih-i Nâima'da 1061/1651 yılı içinde geçen olay bu noktada önemlidir. Nâima Mustafa Efendi bu olayı eserinde şu şekilde nakleder: *Sonra Süleyman Ağa o taifenin önlerine düşüp, büyük validenin bulunduğu eve doğru yürüdüler. Baş-kapu oğlanı bir güruh mücevvezeli tavaşilerde silâhlı olarak kapu önünde dururlarmış. Mâni' olalım sandılar. Süleyman Ağa: "Urun Şunları!" demekle Baş-kapu oğlanını parelediler. Ve diğerlerini dövüp, kimini yaralayıp, kaçırdılar. Nihayet büyük validenin odası önüne geldiler. Süleyman Ağa içeriye doğru yöneldikte, vâlide dışarıda ayak sesi ve cemiyet hengâmesi işitince, çünkü yeniçerilerin hücumunu bekliyordu, yüksek sesle nöbetçileri çağırıp: "Geldiler mi?"deyu sual ettikte, Süleyman Ağa henüz kapı dehlizine girmişti: "Beli, geldiler. Taşrada buyurun." deyu cevap verdiği gibi vâlide gelenlerin kim olduğunu bilip, bu birdenbire olan işten şaşırdı ve can korkusu ile odaların içine kaçıp, nihânhanelerin (saklanacak yer, bodrum) birine girip, dolap üzerinde bir gizli iç odada kayboldu.*

---

[914] *Arslan-hâne hırka-i şerife odasının dış tarafı dimek olub eslâf-ı selâtin-i Osmaniyye hazâratı telhisleri burada kabul ile feth ve kıraât buyururlar ve lazım gelen emirleri verirler idi. Bu cihetle arz-hâne deyu tesmiye olunub bade(hû) galat olarak Arslanhâne denilmiştir. Alemdâr Paşa burada kükremiş arslan gibi tevakkuf ve arâm üzere iken Sultan Mustafa sünnet ve sarık odaları önünde ve havuz üzerinde olan Bağdat Köşkü sofasında gezinerek "Ben tahttan inmedim Mahmud'u kim çıkardı diyu söylenmekde olduğundan Alemdâr Paşa (Bu kim Sultan Mustafa mı? Söyleyin ona bucağına gitsin! Yohsa elimden kıyamete kadar lanetlenme olarak bir iş sudurına sebeb olur.) dimesiyle İmam Ahmed Efendi ve diğer bazı rüfekası yanına varub "Efendim! Taht-ı âlide kısmetünüz bu kadarmış. Biraz da Harem-i Hümâyûn teşrif ile ıstrahât buyurunuz." Biraz da Hareme i'zâm itdikleri esnâda* ***Vâlidesi Mâ-beyn-i Hümâyûn kapusuna gelerek birçok feryâd ile arebde eylemiş ve tevbîh ve dûşnâm siyâkında hayli sözler söylemiş ise de çünkü Rumeli usûlünce kadınlara silâh çekilemez ve ağız dalaşından başka bir şey yapılamayub bu yolda dahi onlarla bu yolda başa çıkalamaz olduğundan Alemdâr Paşa kendi gibi sinub ve bu gürüldüye karuşmayub fakat İmam Efendi anı dahi iskât ve iknâ ile Hârem-i Hümâyûna ircâ' eylemişdir.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 8/4, 1309, sf. 310-311; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 395; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c.4, sf. 2208.

Fakat "Lâ yenfa'u'l-hazeru ani'l-kader [Sakınmanın kadere faydası yoktur=Korkunun ecele faydası yoktur.] Büyük kalabalık, Süleyman Ağa'nın arkasından, coşan sel gibi içeriye girip, arayarak girip bulup eteğinden ve etrafından küstahça tutup aşağı indirdiler. Zülüflülerden Küçük Mehmet denilen dev yapılı, birisi devamlı darbelerle vurarak hürmetsizlik edip, orada asılı olan perdelerin birinin ipini kesip, hemen o saat boğazına geçirip, boğup şehit ettiler. Yakalama ve boğma sırasında ağız ve burunlarından kan olup, katl işini yapan Küçük Mehmet'in eli ve elbisesi sıvama tere gark olarak çıktı. Vâlidenin işi bittikten sonra (öldürüldükten sonra) ol tâife, muhterem vâlidenin odalarını yağma edip çıktılar.[915] Görüldüğü gibi saray ve bürokrasi, ilk olarak Büyük Valide (Vâlide-i Muazzama) Mahpeyker (Kösem) Sultan ile Küçük Valide (Vâlide-i Sagir) Hadice Turhan Sultan (Sultan İbrahim'in eşi) arasında siyaseten olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Tahta birinin torunu diğerinin oğlu olan Sultan IV. Mehmet çıkmıştır. İlişkiler o kadar gerginleşmiştir ki sonunda iki kez saltanat naibliği yapan Büyük Valide Mahpeyker (Kösem) Sultan (I. Ahmet'in eşi), torununun saltanatının ilk yıllarında (2-3 Eylül 1651) trajik bir ölümle karşı karşıya kalmıştır. Unutmamak gerekir ki bu siyasî iktidara ait bir mesele olduğu gibi aynı zamanda kadınlar arasındaki gelin-kaynana çekişmesi temelinde gelişen aile-içi bir iktidar mücadelesidir.

---

[915] *Ba'dehû Süleyman Ağa ol tâ'ifenin önlerine düşüb Büyük Vâlide'nin mekânına doğru yürüdüler. Baş-kapu oğlanı bir gürûh mücevvezeli tavâşiler ile müsellah kapı önünde dururlar imiş, mâni' olalım sandılar. Süleyman "Urun şunları" demekle Baş-kapu oğlanını paraladılar ve sâ'irlerini döğüb kimini yaralayub kaçırdılar ta ki vâlide-i mu'azzamanın odası önüne geldiler. Süleyman Ağa içeri kendiler teveccüh ettikte vâlide taşrada ayak sâdasını ve cem'iyyet hengâmesi işittikte çünkü yeniçerilerin hücûmuna muntazır idi. Âvâz-ı bülend ile nevbetçilere çağırub "Geldiler mi" deyü dağdağa ile su'âl ettikte Süleyman Ağa henüz kapı dehlizine girmişti. "Belî geldiler, taşrada buyurun" deyü cevab verdiği gibi vâlide gelenler kim olduğun bilip bu hâlet-i nâgeh zuhûrundan hayrân ve havf-ı can ile odalar içine girizân olub, nihânhânelerin birine girip dolap üzerinde bir mahfî gurfede pinhân oldu.* ***Ammâ "Lâ yenfa'u'l-hazeru ani'l-kader [Sakınmanın kadere faydası yoktur=Korkunun ecele faydası yoktur] ola cem'iyyet-i uzmâ Süleyman Ağa'nın ardınca seyl-i hurûşân gibi içeri girip arayarak melike-i Kaydâfe şi'ârı bulub dâmen ve etrâfından küstehâne tutup aşağı indirdiler. Zülüflülerden Küçük Mehmed nâm bir merd-i div-hey'et darabât-ı pey-der-pey ile bî-hürmetlik edip havâli-i kaşânede âvîhte olan perdelerin birinin ipini kesip hemen ol sâ'at hulkûmuna geçirip boğup şehit eyledi. Ahz u hunk esnasında fem ve enflerinden hûn revân olup mübâşir-i katl olan Küçük Mehmed'in dest u libâsı bakkam undûd-ı gark-ı arak çıkıp mekânında bir zaman izdicâ edip şiddet-i gazap ve hevl-i vâk'adan meşgul-i asâyiş oldu. Vâlidenin kârı tamam olduktan sonra ol tâ'ife vâlide-i merhumun odaların yağma vü gâret edip çıktılar."*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 5 (III. Cilttedir), sf. 1327-1328; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 5, sf. 2149-2150.

Valide Sultan'ın seferlere para yardımı yapması, aynı zamanda erkeklerin iktidar ve güç savaşına kendince dâhil olduğu anlamına geliyordu. Çünkü erkeklerin egemen olduğu bir oyunda erkeklerin kurallarının geçerli olduğu bir durumda kadının savaş ekonomisini üzerine alması, onu diğer kadınlardan daha da önplana çıkarıyordu. Aynı zamanda onun bu fedâkar (?) teşebbüsü erkek egemen bir geleneksel toplumda sembolik sermaye olarak tanımlanabilir. Yine Valide Sultan için eril tahakküm tarafından kurgulanmış olan (şeref mefhumu) şan ve şerefini arttırmasına da fırsat tanıyordu. Örneğin 1007/1598-1599 yılı olayları içinde İbrahim Paşa'nın Uyvar seferi için serdarlığa getirilmesi anlatılmaktadır. Ordunun geri dönmesi sözkonusu olmuştur. Fakat kış yaklaşmaktadır. Ordunun dönmesi için de para gerekmektedir. İşte ordunun dönmesi gereken parayı Hasan Beyzâde[916]'den naklederek Nâima Mustafa Efendi eserinde şu şekilde anlatır: *Hasan Bey-zâde, Târihi'nde der ki: "Serdâr Saturcu-Mehmed Paşa ile seferde bulunup dönüş zamanı kışın şiddetli günlerinde rastlanmakla bin meşekkat ile İstanbul'a girdiğimde, İbrahim Paşa'yı, Sadrâzamlık mesnedinde bulup, tezkirecilikleri hizmetinde bulunmak müyesser oldu. Padişâh-ı Âlem-penâh Hazretleri Enderûn-ı Hümâyûndan sefer masrafları için para vermekte tereddüt gösterdiği için, serdar-ı Ekrem göç emrinde gayretsizlik gösterdi.* ***Sonunda Hoca Efendi'ye başvurarak, padişâhtan hazine istemek için yardım istedi. Hoca Efendi (Hoca Sadettin Efendi) mehd-i ulyâ [-yı saltanat] ve şâh-ı kal'a-küşa (kale fetheden padişah) taraflarına darâatnâme yazıp, o sırada meşveret bahanesiyle huzûr-ı şehriyâride (padişah huzurunda) toplantı olunca Hoca Efendi şifâhen dahi padişahtan hazine istemeğe cür'et etti. Vâlide Sultan Hazretleri de yardım etmekle kâfi miktarda hazine verilip, gecikmeksizin göç olundu.***[917] Aynı şekilde Târih-i Cevdet'te 1204/1789-1790 yılı

---

[916] Nâ'ima Mustafa Efendi'nin kısmî olarak alıntıladığı bu pasaj, bahsi geçen eserde 1007/1598-1599 yılı olaylarının anlatıldığı uzun bir bölümdür. (VI. Bölüm: Azm-i Saturcı be-Teshir-i Varat) Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi (1003-1045/1595-1635) –Metin ve İndeks–,** Haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara; TTK Basımevi, 2004, c.3, ss. 574-596.

[917] *Hasan Bey-zâde Târihi'nde der ki, Serdar Satırcı Mehmed Paşa ile seferde bulunup, vakt-i avdet şiddet-i şitâya müsâdif olmakla hezâr meşekkat ile İstanbul'a dâhil olduğunda İbrahim Paşa'yı mesned-i sedârette bulup, tezkirecilikleri hizmetinde istihdâm olunmak müyesser oldu. Padişah-ı âlem-i penâh hazretleri Enderûn-ı Hümâyûn'dan mesârif-i sefer için hazine vermekte tereddüd ızhâr ettiklerinde serdar-ı ekrem göç emrinde terâhî ihtiyâr edip* ***âhir-i kâr Hoca Efendi tarafına fevka'l-had mürâca'at ve taleb-i hazîne için isti'ânet etmekle Hoca Efendi dahi mehd-i ulya ve şâh-ı kal'a-ı şehriyâride akd-i cem'iyyet olundukta Hoca Efendi şifâhen taleb-i hazîneye cür'et edip, Valide Sultan hazretleri dahi i'ânet etmekle mikdâr-ı kifâyet hazîne verilip bilâ-tehir geç olundu.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (I.

olayları içerisinde yapılan tespite örnek bir olay anlatılmaktadır. Rusçuklu Hasan Paşa sadarete gelmiştir. Osmanlılar ise Ruslarla İsmail ve çevresinde ciddi bir mücadeleye girişmiştir. Ruslar Balkanlarda ilerlemektedir ve Osmanlı ordusu ise maddi ve manevi olarak zor bir durumda bulunmaktadır. İşte bu zamanlarda gerçekleşen olay şu şekildedir: *İlkbahar günleri gelmiş, savaş günleri yaklaşmıştı. Ordunun sahraya çıkarılmasına çalışıldığı şu sırada ölen Gazi Hasan Paşa'nın İsmail seraskerliğinde delibaşısı olup İsmail çarpışmalarında yararlılığı görülen Osman Ağa maiyetinde çok sayıda Deli askeri olmakla aralarında ayrılık çıkmasından çekinerek, kendisinden umut edilerek kendisine mirmiranlık tevcihle İsakçı muhafazasıyla görevlendirilmişti. Oradan da görevi Totrakan sahilinin muhafazasına değiştirilip orada bile yararlılığı görülerek ün salmıştır.* ***İlkbahar gelince düşmandan intikam almak için yer yer asker sevkiyatının yapılması zamanı gelince Valide Sultan 500 nefer bostancı ve Başçukadar Hüseyin Ağa elli nefer yeniçeri teçhizatını kuşandırıp yolluklarını vererek orduya göndermişlerdir.***[918] Görüldüğü üzere gerek geleneksel dönemde gerek modern dönemde erkek egemen stratejilerin hâkim olduğu savaş oyununda, Vâlide Sultan'ın savaşa maddi destek olması, Osmanlı tarihyazıcıları için kayda geçilecek kadar mühim bir olaydır. Vâlide Sultan'ın önemli görülen bu şekildeki bir hamlesi, onun için maddi bir kayıp anlamına gelse de özelde kendisine geneldeyse hanedanın şerefine (doğal olarak kendi şerefine) ilave edilmiş büyük bir kazançtı. Ayrıca savaş ekonomisine dayanan bir imparatorlukta kazanılacak bir zafer, sonrası için de maddi bir kazanç anlamına da geliyordu.

Ciltteder), sf. 151; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 218-219.

918 *Mevsim-i bahar hulûl-berle eyyâm-ı kâr-zâr takarrüb eylemiş olduğundan Ordu-yı Hümâyunın sahraya ihrâcı tedârikine teşebbüs olduğu sırada sadr-ı müteveffa Gazi Hasan Paşa'nın İsmail Seraskerliği'nde Delibaşısı olub İsmail mu'arekelerinde yararlılığı zâhir olan Osman Ağa'nın maiyetinde külliyetlü Deli askeri olmağla teferrük ihtirâzen ve kendusunden hidmet me'mûl olduğuna binâen uhdesinde mir-mirânlık tevcihiyle İsakçı muhâfazası uhdesine memur buyrulmuş ve andan dahi memûriyeti Totrakan sevâhilinin muhâfazasına tahvil olunup orada dahi yararlılığı zâhir olarak kesb-i iştihâr eylemişdir. Ve eyyâm-ı bahar hulûl-ı berle a'dâdan ahz-i sâr içun taraf- be-taraf sevk-i asâkir olunmak zamanı geldikde* من جهنذ غاذيًا فقدغذا *medlûlunce* ***Vâlide Sultan hazretleri beşyüz nefer bostancı ve Başçukadar Hüseyin Ağa elli nefer yeniçeri techiz ve harc-ı râhların itâ ile Ordu-yı Hümâyûna irsâl itmişlerdir.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 5/3, 1309, sf. 20-21; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 5, sf. 29; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c.3, sf. 1166.

Osmanlı resmî vak'anüvislerinin tarihyazımında en fazla değinmek zorunda olduğu konulardan biri de saray ve devlet bürokrasisinde gerçekleşen tayin ve azillerdir. Tayinler ve aziller, taltifler ve sürgünler, aflar ve ölüm cezaları bahsi geçen tarihyazımında fazlaca yer tuttuğu için bazı araştırmacılar tarafından müspet bir veri olurken edebî açıdan metine yaklaşanlar için sıradan bir bilgi külfetiymiş izlenimi verebilir. Fakat bu yazım işleminin yapılma amaçlarının çok fazla olmasından dolayı vekâyi'nüvisin aynı zamanda devletin resmî işlerini yıllık olarak kaydeden bir memur olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. İşte tayinler, aziller, iltifatlar, sürgünler, aflar, idâmlar ve ölümler göstermiştir ki sadece padişahın değil, valide sultanların ve hanedan kadınlarının bu uygulamaların gerçekleştirilmesinde ciddi bir müdahale hakkı ve alanı vardır. Örneğin Târih-i Nâ'ima'da 1052/1652-1653 yılı olayları içinde geçen olay şu şekildedir: *Bu fakir derim ki: Pâdişaha yakın olanlar, bilhassa vezirlik unvanıyla yükseklik ve şan bulanlar, Osmanlı Devleti'nde sözleri geçer olup, padişah hazretlerinden kıymetli şeyler almakla değerlenip, bazı işlere karışıp, bazı istidatlı kimselere memuriyet alıvermek ve kendi adamlarını çerâğ etmek (korumak) ve Osmanlı Devleti menfaatlerinden esaslı şekilde menfaat sahibi olmak âkıbeti hayırlı bir iş değil ise de olagelmiş şeylerdir. Devlet malından bir şey almak mekruh ise de onun cezası malının zaptıdır. Büyük vezirlerin ve vükelâ-yı kirâm adamlarının ve taraftarlarının, efendilerini devlete yaklaştırmak için çalışmaları, makam hırsı ve itibar sevdası yüzünden olduğu için doğuşta kötü bir huydur. Bunun dahi sürgün ve işinden çıkarma veya malını almak suretiyle tediptir. Bu mesele, onun katline yegâne sebep olamaz. Lâkin Silahtar Paşa devlet ululuğu ve gençlik gururu ile, padişahın iltifatına mağrur olup, sonunu düşünmeyip, haksız yere Tabanı-yassı Mehmet Paşa ve birkaç kişinin kâtline sebep oldular ki, yerinde yazılmıştır.* ***Tabiat-ı vücut, mükâfat üzere kurulmuştur, ister istemez kötü iş cezasına çarpılıp Allahın cezası zuhur etti: Bu vefasızın alnından öptü / Ki sonunda kazâra (dahi) bir tokat vurmadı sözünce Silahtar Paşa bir zaman ululuk ve ikbâl ile atıp tutup, nihayet gençlik günleri ve ululuk ve bahtiyarlık yılları sona erip yıkılma yoluna girdi. Adı geçenin taraftarlarından bir kadın ki, Valide Sultan'a onun ahvâlini bildiren müsahibelerinden idi, boğuldu. Adı geçen Silâhtar Paşa'nın Temeşvar'dan gelen çok miktarda mallardan başka, İstanbul'da ve bazı hanlarda ve nice yerlerde***

emanet konmuş çok mal ve eşyası çıktı. Hepsi devlet namına alındı.[919] Yine buna benzer bir olay Târih-i Nâ'ima'da 1062/1651-1652 yılı olaylarının anlatıldığı bölümde geçmektedir. Atike Sultan'ın düğününe para harcamayan ve paranın bulunmadığını söyleyen Süleyman Ağa'nın yerine Valide Sultan'ın emriyle Bayram Ağa Darü's-sa'âde Ağası yapılmıştır. Olay bahsi geçen eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Tâ ki, bu esnâda doğancıbaşılıktan vezâretle çıkan Yusuf Paşa'ya Ken'an Paşa muhellefesi Âtike Sultan ki, vâlide-i padişah-ı cihan hazretlerinin mürebbiyesidir, namzed olub (eş görülüp) bu haftada nikâh olundukta meclis-i nikâhda (nikâh merâsiminde) bulunan vüzerâ ve ulemâya hil'âtler ve mu'tâd üzre (adet üzere) Surreler (keseler) verilmek lâzım gelmekle* ***tedârüki (istenenin sağlanması) Darü's-sa'âde ağasına tenbih olundukta, "Ne altın vardır ne kürk vardır ki vereyim" deyü muzâyaka (zorluk çıkardı) gösterdi. İbrâm (ısrar, uyarı) u âzar olundukta vâlide hazretlerine haddinden ziyâde kelâm ve tavrından hâric cevab-ı hasâret-encâm etmekle (işinden hariç fazlaca söz söylemeye ve cevap vermeye cesaret ettiği için) azl olunup kanûn üzre Eski-saray Ağası Bayram Ağa Dârü'sa'âde Ağası oldu.***[920] Yine buna benzer bir olay Târih-i Cevdet'te 1199/1784-1785 yılı olayları içinde zikredilmektedir. Ahmet Cevdet Paşa'nın başka

---

[919] *Bu hakîr-i fakir derim ki: Mukarreb-i padişah olanlar husûsan vezâret ünvânıyla rif'at ü şan bulunanlar Devlet-i Aliyye'de nâfizü'l-kelâm olub cenâb-ı padişahîden tuhaf u atâyâ ile mükerrem olmak ve ba'zı umûra karuşub ba'zı müste'iddine manâsıb alıvermek ve adamlarını çerâğ etmek ve menâfi'-i Devlet-i Aliyye'den vücûh ile müntefi' olmak mahmûdü'l-âkıbe değil ise de ola-gelmiş ma'nâlardır. Mal-i mîrîden şey' almak mekrûh ise de anın mücâzâtı müsâdere ve istirdâddır ve vüzerâ-i izâm ve vükelâ-i kirâmın etba'a vü hevâdarları efendilerini devlete takrîb için sa'y etmeleri habb-ı câh ve sevdâ-i ta'ayyüne mebnî bir emr-i zemîm-i cibillîdir. Bunun dahi cezâsı nefy ve ta'zîr veya müsâdere ile te'dîbleridir. Bu cümle müşârün ileyhin katline illet-i müstakille olamaz. Lâkin Silahdar Paşa izz-i devlet ve nahvet hadâset ile, iltifât-ı padişaha mağrûr olub âkıbet-endişlik etmeyub nâ-hak yere Tabanı Büyük Mehmed Paşa ve birkaç kimesnenin katline sebeb oldukları ki mahallerinde mezkûrdur.* ***Çün tabî'at-ı vücud mükâfât üzre mebnîdir felâ-cerm sû'-i amel mücâzâtına giriftâr olub intikam-ı İlâhî zuhûr eyledi: Beyt: Cebînî bi-bûsîd în bî-vefa (Bu vefasızın alnından öptü) /Ki âhîr nezed sîllî-i ez-kaza (Ki sonunda kazâra [dahi] bir tokat vurmadı) mefhûmunca Silahdar Paşa müşârün-ileyhe bir zaman izz ü ikbâle atıp tutup âkıbet eyyâm civânîsi ve a'vâm-ı izz ü kamurânisi münkazî olub râh-ı izmihlâle gitti. Müşârün ileyhin cânibgîrlerinden bir avrat ki Vâlide Sultan'a mezburun ahvâlini i'lâm eder müsâhibelerinden idi, hank olundu. Paşa-yı müşârün-ileyhin Tımışvar'dan gelen emvâl-i azîminden mâ-adâ İstanbul'da ve ba'zı hanlarda ve niçe yerlerde emânet konmuş katı çok emvâl ü eşyası çıktı, cümlesi mîrîye kabz olundu.*** "Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (III. Ciltedir), sf. 957-958; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1559-1560.

[920] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 5 (III. Ciltedir), sf. 1410; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 5, sf. 2265-2566.

tarihyazıcılarıyla beraber Kethüda Sait Efendi Tarihi'nden[921] aldığı olay Halil Hamit Paşa'nın sadrazamlıktan ve Ataullah Efendi'nin Şeyhülislamlıktan alınmasıdır. Bu olayda da hanedanın kadın üyelerinin de siyasete müdahalesi vardır. Bahsi geçen olay Târih-i Cevdet'te şu şekilde anlatılmaktadır: *Kethüda Said Efendi Tarihi'nde yazıldığına göre: Halil Hamit Paşa, boşuna defterde görevli gözüken vazifelerin adlarını defterden silip askerî vazifeleri yeniçeri neferlerine tevcih için kışlalardan Reşit defterlerini getirmeğe uğraşması ve ulufe alanlardan hak sahibi olmayanları öğrenip bilmeye önem vermesi, ocak ihtiyarlarının hatırlarının kırılmasına ve ocağımızın namusuna tecavüzle görünen kuvvetini küçük düşürmektir diyerek Beytü'l-malı yemeyi alışkın ocak kokonosları arasında yer yer ileri geri söylentiler çıkmakla Şeyhülislamlıktan işine son verilmiş Ivaz Paşa zâde İbrahim Bey bu meseleyi büyütüp belki kendisi için şeyhülislamlığı elde etmek meramıyla* ***Abdülhamit Han'ın kız kardeşini ziyarete gelen İbrahim Efendi padişahı kızdırıp harekete geçirerek hemşiresi herkes içinde gözyaşı döküp vaveyla edince ve durumu anlatınca gönlü temiz Padişah işi hakikât sanıp kızdı. Paşa'ya karşı olanlar bunu ipucu bilip fırsat budur diyerek Halil Hamit Paşa'nın baş düşmanı Cezayirli Hasan Paşa Nazif Efendi ile ters gelen ve Padişahı kızdıracak olan kabahati Halil Hamit Paşa'ya isnad etmeleriyle mühür geri alındı ve Bozcada'ya sürüldü.***[922] Kısacası gerek Târih-i Nâima'da gerek Târih-i Cevdet'te yazıldıkları

---

[921] *"Târih-i Sâ'id Bey"* Kethüda Sait Efendi'nin Selimiye olaylarına dair kaleme almış olduğu tarihçedir. Eserine Rus Çarlığı ve Petro hakkında uzun bir başlangıç yazmıştır. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1/1, 1309, sf. 10; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 26; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 20.

[922] *Kethüda Said Efendi Tarihi'nde tahrir olduğuna göre Halil Hamid Paşa abes-i hârân-ı vezâifin nâmların defterden terkîn ile vezâif-i askeriye yeniçeri neferâtına tevcih içun kışlalardan reşid defterlerini celbe ikdâm ve ulûfe mutasarrıflarından nâ-müstehâklara vâkıf olmağa ihtimâm eylemesi ocak ihtiyarlarının renciş-i hatırlarına bâ'is ve ocağımızın ırzını şikest ve kuvve-i zâhirini pest itmektir diyerek ekl-i beytü'l-**mala namûs** ocak kokonosları beynlerinde yer yer gûft u gû hâdis olmağla şeyhülislamlıktan ma'zûl İvâz Paşa-zâde İbrahim Bey bu maddeyi a'zam ve belki kendisine vesile-i tahsil-i merâm iderek hemşire-i Hâmid-i zaman Büyük Esmâ Sultan'a bir tezkire ile ifade eylediği esnâda **padişah-ı kalem-rev-i safvet Sultan Abdülhamit Han bayazıd-ı fıtrat hemşirelerini ziyâret kasdıyla tâhrik-i rikâb-ı satvet buyurduklarında ale'l-amyâ çâk-î garibân vaveylâ iderek nakl-ı ma-cerâ idecek Hüdâvendigâr- Sâf-dil hakikâte haml ile münfâil olub hilâf-kırân u vezir-i âsâf-ı dirâyet bu ser-rişte-i kîl u kâl piçide-i enâmil-i fırsat idub** müşârün ileyhin adüvv-i ekberi Cezayirli Hasan Paşa dahi Nazif Efendi ile i'tizâd ve ta'b-ı mülûke muhârrik-i gazab-ı zaruri olan kabahat-ı ma'hûdeyi isnâd itmeleriyle mühr-i hümâyûn ahz ve Bozcada'ya nefy olundu.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 3/2, 1309, sf. 131-132; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf.188-189; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 677. Aynı alıntı özet olarak Târih-i Cevdet'in dördüncü cildinde şu

tarih farklı olsa da valide sultanlar başta olmak üzere hanedanın kadın üyelerinin kadın ve erkek fark etmeden kendisine bağlı olan insanlar üzerinde bazı durumlarda karar yetkisi vardır. Bahsi geçen tarihyazımı örneklerinde tayin ve aziller, taltif ve sürgünler, aflar ve ölüm cezaları hususunda hanedanın kadın üyelerinin etkisi olduğunu gösteren örnekler vardır. Uygulamaya konan bu kararların kendisine bağlı olan kadın ve erkeklerin yaşamlarında ciddi etkileri görüldüğü bir gerçektir. Yine aynı şekilde mahkemelerin cezası dışında ölümle sonuçlanmış cezalar olduğu gibi kişisel (padişahın örfî yetkisi) olarak verilmiş cezaların da affedildiği durumlar da vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal cinsiyete dayalı iktidar ilişkileri irdelendiğinde daha güçsüz gibi görülen iktidar unsurlarının güçlü olduğu kabul edilen iktidar unsurları üzerinde tahakküm kurması *zaman zaman* mümkün olabiliyordu. Aslında bu tahakküm ilişkisinde kastedilen bir boyutuyla direniştir. Yani burada kastedilen ise toplumsal cinsiyet açısından devrimsel olarak nitelendirilebilecek bir iktidar ilişkisinin beklenenden farklı olarak ortaya çıkmasıdır. Erkek egemen dünyada güçlü olarak kabul edilenin güçsüz olarak kabul edilene karşı iktidarını kaybettiği çok fazla örnek vardır. Erkekler arasındaki iktidar ilişkileri ağı içinde saltanat mücadeleleri, bürokratik çekişmeler ve savaşlar örnek olarak gösterilebilir. Fakat kadınlar arasında da dikey olarak gelişebilen iktidar ilişkileri vardır. Târih-i Nâ'ima için en belirgin örnek Valide sultanlar arasında yaşanan mücadeledir. Daha önce de belirtildiği gibi gelin olan Turhan Valide Sultan, *"kaynanası"* olan Mahpeyker Kösem Valide Sultan'ı öldürterek onu iktidar yarışında devre dışında bırakmıştır. Böylece beklenenin dışında bir durum gelişerek (manevra gerçekleştirilerek) iki kere saltanat naibi olan bir Valide Sultan, tahttaki torununa

---

şekilde kullanılmıştır: *Makâl-ı hikmet unvânı derece-i akl u dirâyetinin burhânı olan olan Şeyhülislamlıkdan mazûl İvâz Paşa zâde İbrahim Efendi bu madde-yi i'zâm ve belki kendisine vesile-i tahsil-i merâm iderek hemşire-i Hâmid-i zaman Büyük Esmâ Sultan'a bir tezkire ile ifade eylediği esnâda* ***Sultan Abdülhamit Han Bayazıd Fıtrat hemşirelerini ziyâret kasdıyla tâhrik-i rikâb-ı satvet buyurduklarında noksân-akl ve nehy-i muktezâ-i hilkât nisâ olmağın ale'l-amyâ çâk-î garibân u feryad u figân iderek nakl-ı ma-cerâ idecek Hüdâvendigâr- Sâf-dil hakikâte haml ile münfâil olduğundan hilâf-kırân u vezir-i âsâf-ı dirâyet bu ser-rişte-i kîl u kâl piçide-i enâmil-i fırsat idub en büyük hasmı olan Cezayirli Hasan Paşa dahi Nazif Efendi ile ittihâd u i'tizâd ve ta'b-ı mülûke muhârrik-i gazab ve tehevvür-i padişâhî itmeleriyle doksan dokuz cumade'l-ulâsında mühr-i hümâyûn istirdad ve Bozcada'ya nefy iledir. Devletden ib'âd olundı.*** *Said Efendi'nin hülâsa-i makâl-ı burada hitâm buldu.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 4/2, 1309, sf. 249; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 4, sf. 343; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 1068.

rağmen gelininin azmettirmesiyle katledilmiştir.[923] Târih-i Cevdet'te ise 1225/1810-1811 yılları içinde geçen olay ise şu şekildedir: ***Ol esnâda Vefâ meydanında bir zenci câriye altı aylık hâmile olan hanımını satûr ile i'dâm itdiği gibi Tophâne civârında diğer bir zenci câriye dahi kezâlik hanımı öldürmekle ikisi dahi salb ile i'dâm olunarak saire ibret gösterildi.***[924] Görüldüğü üzere zenci câriyeler hiç beklenmedik şekilde ve canları pahasına toplumsal cinsiyete dâir normalleştirilmiş iktidar ilişkilerinin dışında bir dikey ilişki içine girmişlerdir. Hanımlarının kendi üzerlerindeki tahakkümüne onları öldürerek son vermeye kalkmışlardır. İşte bu tip ilişkileri normal ve anormal olarak kurgulayan eril tahakküm, öyle bir düzenek kurmuş ki, bu dikey hamleyi gerçekleştiren zenci cariyelere cezalarını söylem ve eyleme dayalı olarak kurguladığı yargısal düzenek içinde vermiştir. Bu anormal dikey hamleyi ortaya çıkaran da yine aynı dikey hamleyi normalleştirmek için ortadan kaldıran da aynı eril tahakkümdür. Yani her şey bu tahakküme göre hareket etmelidir. Ondan uzaklaşsa da bir şekilde aslına rücû etmelidir. (otoriteye dönüş) Anlaşıldığı kadarıyla bahsi geçen sistemin çalışması için de geleneksel dönem veya modern dönem fark etmemektedir.

İktidara dayalı toplumsal cinsiyet ilişkilerini belirleyen unsurlardan biri de evlilik merâsimidir. Soy ve şeref, evlilik ilişkilerini belirleyen en önemli unsurdur.

---

[923] *Ba'dehû Süleyman Ağa ol tâ'ifenin önlerine düşüb Büyük Vâlide'nin mekânına doğru yürüdüler. Baş-kapu oğlanı bir gürûh mücevvezeli tavâşiler ile müsellah kapı önünde dururlar imiş, mâni' olalım sandılar. Süleyman "Urun şunları" demekle Baş-kapu oğlanını paraladılar ve sâ'irlerini döğüb kimini yaralayub kaçırdılar ta ki vâlide-i mu'azzamanın odası önüne geldiler. Süleyman Ağa içeri kendiler teveccüh ettikte vâlide taşrada ayak sâdasını ve cem'iyyet hengâmesi işittikte çünkü yeniçerilerin hücûmuna muntazır idi. Âvâz-ı bülend ile nevbetçilere çağırub "Geldiler mi" deyü dağdağa ile su'âl ettikte Süleyman Ağa henüz kapı dehlizine girmişti. "Belî geldiler, taşrada buyurun" deyü cevab verdiği gibi vâlide gelenler kim olduğun bilip bu hâlet-i nâgeh zuhûrundan hayrân ve havf-ı can ile odalar içine girizân olub, nihânhânelerin birine girip dolap üzerinde bir mahfî gurfede pinhân oldu.* ***Ammâ "Lâ yenfa'u'l-hazeru ani'l-kader [Sakınmanın kadere faydası yoktur=Korkunun ecele faydası yoktur] ola cem'iyyet-i uzmâ Süleyman Ağa'nın ardınca seyl-i hurûşân gibi içeri girip arayarak melike-i Kaydâfe şi'ârı bulub dâmen ve etrâfından küstehâne tutup aşağı indirdiler. Zülüflülerden Küçük Mehmed nâm bir merd-i div-hey'et darabât-ı pey-der-pey ile bî-hürmetlik edip havâli-i kaşânede âvîhte olan perdelerin birinin ipini kesip hemen ol sâ'at hulkûmuna geçirip boğup şehit eyledi. Ahz u hunk esnasında fem ve enflerinden hûn revân olup mübâşir-i katl olan Küçük Mehmed'in dest u libâsı bakkam undûd-ı gark-ı arak çıkıp mekânında bir zaman izdicâ edip şiddet-i gazap ve hevl-i vâk'adan meşgul-i asâyiş oldu. Vâlidenin kârı tamam olduktan sonra ol tâ'ife vâlide-i merhumun odaların yağma vü gâret edip çıktılar..*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 5 (III. Ciltedir), sf. 1327-1328; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 5, sf. 2149-2150.

[924] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 9/5, 1309, sf. 177; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 9, sf. 202; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 5, sf. 2366.

Hatta bazı evlilikler muktedirler için gövde gösterisidir. Aynı zamanda evlilik ritüeli iktidara dayalı toplumsal cinsiyet ilişkilerinde yatay ilişkilerin yanında dikey ilişkileri de ortaya çıkaran bir vasıtadır. Bazı zamanlarda aynı evlilik ritüeli dikey düşüşün de nedenidir. Örneğin Tarih-i Nâima'da 1058/1648 yılı olayları içinde geçen iki-üç yaşındaki sultanların (padişah kızları) vezirlerle evlendirilmesi ve hatta bu işlem için vezirin eşinden boşatılması sözkonusudur. Bu çalışmada bahsi geçen olay şu şekilde yazılmıştır: ***Garip tutumlardan biri de, bu esnada ikişer üçer yaşında olan sultanları (padişah kızları) büyük nahiller ve cemiyetler ile vezirlerden müstehak onlarla evlendirdi. Saraydaki kadınlar kendi çıkarlarını padişah-ı âlem-penâh (âlemin sığındığı padişah) yanında yürütmekten el çekmeyip, nice acâip şeyler meydana gelmesine sebep oldular. Yüce soylu padişah, Vezir-i Â'zam olan Ahmet Paşa'yı damat edinmek için eski karısını boşattırıp düğün işleri tertip ve gümüş nahiller ve çeşitli şeylere başlandı. Bitirildikten sonra büyük vezirler ve saygıdeğer ulemâ, eski saraya toplanıp yıldızı uğurlu padişah kızını sadrazama nikâhladıktan sonra, vezir sarayına nakletme için hareket olundu.*** *Çeşitli süs ve ziynetler ve süs ve şevket gösterileriyle gittiler. Minâreye benzeyen iki nahil, cevâhir ve gümüş ve altın ile süslenmiş idi. On sekiz gün padişah sarayında durup dinlenmeden toplantı, düğün, yemek ve padişah ihsanıyla bütün halk memnun oldular. At meydanında olan İbrahim Paşa Sarayı'nı padişah hazretleri, kendi nikâhlısı olan sekizinci hasekiye verip, Haseki ile o yüksek makamda oturmayı arzu etmekle alelacele döşenmesi için Defterdar Paşa tayin olundu. Bazı iyi düşünenlerin uyarması ile sarayın tamamen döşenmesinden vazgeçilip ancak meydana bakan bir kubbeli oda padişah için döşenmeye karar verildi…*[925] Yine Târih-i Nâima'da

[925] ***Evzâ'-ı garîbeden biri dahi bu esnâda ikişer üçer yaşında sultanları azîm nahiller ve cemiyetler ile vüzerâdan birer müstehakkine tezvic ve zümre-i zenân re'y ü kârlarını padîşah-ı âlem-penâh yanında tahsîn ve tervicden el çekmeyip nice e'âcîb ihdâsına sebep oldular. Ve padişah-ı vâlâ-nijâd Veziria'zam olan Ahmed Paşa'yı damad etmek için eski zevcesini tatlik ettirip mühimmât-ı sûr ve tertîb-i nahl-ı sîmîn ve gûn-â-gûn mübâşeret olundu. Bade'l-itmâm vüzerâ-i izâm ve ulemâ zevi'l-ihtirâm Eski Saray'a cem' olup duhter-i padişah-ı sa'd-ahteri sadrıa'zama akd-i nikâhdan sonra saray-ı vezîre nakl için hareket olunub envâ'-ı zîb u zînet ve izhâr-ı fer ü şevket ile azîmet ettiler.*** *Minâreye benzer nakl cevâhir ve sîm ü zer ile pür-zîver idi. On sekiz gün saray-ı padişâhîde pey-ender-pey cem'iyyet-i sûr ve it'âm u in'âm-ı padişah ile âmme-i halk mesrûr oldular. Ve At-meydanı'nda olan İbrahim Paşa Sarayın padişah hazretleri kendi menkûhası olan sekizinci hasekiye verip mezkûre ile ol makam-ı âliyeyi âraâm-gâh etmek murad etmeğin ber-vech-i isti'câl döşemesi için defterdar paşa ta'yîn olundu. Ba'zı hayr-hâhlar sevkiyle sarayın tamamen ferşinden ferâgat olunub ancak meydana nâzır bir kubbeli odayı hass-ı padişahî i'tibârı ile döşenmeğe karar verildi.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4

1069/1658-1659 yılı içinde geçen başka bir olay ise Topal Kenan Paşa'nın İbrahim Paşa zamanında zorla boşaltılıp Padişahın kızı Beyhan Sultan ile evlendirilmesidir. Bu olay Târih-i Nâima'da şu şekilde yazılıdır: ***…(Abaza Hasan Paşa'nın kalkışmasına katılanlardan) Biri de Topal Kenan Paşa'dır ki, aslen Rus olup Mısır vâlisi olan Bakırcı Ahmed Paşa'nın maiyetinde iken Sultan Murad Han Hazretlerinin saltanat zamanlarında biniciliği yüzünden pâdişah sarayına girdi. Görünüşü güzel ve âzâları mütenasip, güçlü kuvvetli ve uzun boylu binici olmakla hâsodada şöhret bulup, Sultan İbrahim'in son zamanlarında padişaha yanaşıp rikâbdar oldu. Sonra vezirlik verilerek musahip oldu. Daha sonra Handan Ağa-zâdenin kızı olan nikâhlı karısı boşattırılarak yüksek dereceli pâdişâhın kızı Beyhan Sultanla evlendirildi. Böylece iltifata mazhar oldu.***[926] Saray evlilikleri vasıtasıyla sarayın iltifatına mazhar olmak Târih-i Cevdet'de geçen olaylardan ve hallerden biridir. 1223/1808-1809 olayları içinde Kaymakam Mustafa Paşa ve Kethüda Mustafa'nın III. Selim'in öldürülmesi üzerine sürülmelerinin anlatıldığı iki hal tercümesi (biyografi) vardır. Hem olayın hem de hal tercümesinin anlatıldığı bölüm şu şekilde yazılıdır: ***"Yine zikredilen Çarşamba günü eski Kaymakam Mustafa Paşa'nın bütün mallarına el konularak Filibe'ye; Rikâb-ı Hümâyun kethüdası olan Mustafa Efendi haremi ile beraber Sakız Adası'na ve Ratıb Ahmet Paşazâde eski Birinci Emrihor Şemseddin Bey Rodos Adası'na sürüldüler. Adı geçen Mustafa Paşa Sultan Selim Hazretlerinin kız kardeşi merhume Şah Sultan***[927] ***hazretlerinin kocası olup, bazen Eyüp'teki sahil sarayında, bazen de***

(III. Ciltedir), sf. 1129; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1896-1897.

[926] ***Ve biri dahi Topal Ken'an Paşa idi ki, rûsiyyü'l-asl olub vâli-i Mısır-ı Kahire olan Bakırcı Ahmed Paşa hizmetinde iken Sultan Murad Han hazretlerinin zaman-ı devletinde cündîliği takrîbiyle dâhil-i Harem-i saray-ı sultanî olub hüsn-i şemâ'il ve tenâsüb-i a'zâ sâhibi tenû-mend ve bâlâ-kad cündi olmakla Has-odada şöhret bulub evâhir-i devlet-i İbrahim Hanî'de şeref-i takarrub kesbedip rikâbdar iken musâhiblik rütbesiyle vezâret inâyet buyurulub sonra menkûhaları Handan Ağa-zâde kızı talâk-ı selâse ile tatlîk ettirilib duhter-i padişah-ı âlî-câh Beyhan Sultan tezvîc olunmakla mazhar-ı iltifât ve ikrâm olmuştu.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 6 (IV. Ciltedir), sf. 1820-1821; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 6, sf. 2876.

[927] M. Çağatay Uluçay'ın *Padişahların Kadınları ve Kızları* çalışmasında Şah Sultan'ın III. Selim ablası ve III. Mustafa'nın Mihrişah Sultan'dan kızı olduğu yazılıdır. Sarayın genç yaşta evlendirilmek istenen kadınlarından olduğu anlaşılmaktadır. Hatta üç yaşına gelince (1177/1763-1764) vezir-i âzam Bahir Köse Mustafa Paşa'yla nişanlandırılmıştır. Fakat Bahir Mustafa Paşa bir sene sonra azl ve idam edilince 1768'de 7 yaşındayken Nişancı Mehmet Paşa'yla nişanlandırılmıştır. Aynı yıl Nişancı Mehmet Paşa sadrazam olmuştur. Ayrıntılı olarak bilgi olarak dipnotta verilen çalışmaya bakınız. M.

Rami çiftliğinde emekli hayatı yaşayarak hurufatçılıkla uğraştığı sırada fesatçılıkla uğraşanlarla temas kurarak doğruluk ve ihlâsa aykırı davranışlarda bulunuyordu. *Hatta daha önce anlatıldığı üzere Hayri Efendi biraderi Seyda Efendi gibi bir arsızın sözüne kapılarak ve Kabakçı gibi zorbabaşı ile işret âlemlerinde bulunarak bir günlük şeyhülislam tayini gibi çirkin bir hadiseye sebep olmuştu. Bundan başka Sultan Selim'in felakete uğramasından memnun olduğunu açıkladığı söylenir. Bu onun için pek büyük bir küfrânı nimet demek olduğundan bu sırada o dahi sürgün edilerek cezasını buldu. Kethüda Mustafa Efendi ise kethüdalık makamına çıkacak liyakatte biri olmadığı halde sadece hanımının padişah haremine yakınlığı sebebiyle Rikâb Kethüdası olmuştur.* ***Kafası boş ve devrin gidişinden habersiz, papağan gibi bellediğini söylerdi. Sadece hanımı aracılığı ile bazı zararlı fikirleri Harem'e sokmasına bakılarak Sultan Selim'in şehit edilmesi olayında bu vasıta ile cereyan haberleşmede de rolü olması gerekirdi. İşte hareminin de kendisi ile birlikte sürgün edilmesinin sebebi budur.***[928] Verilen örneklerden anlaşılacağına göre Osmanlı İmparatorluğu'nda hem geleneksel hem de modern dönemde evlilik bir namzet meselesidir. *Davulun dengi dengine çalması* saray gelenekleri için bir zorunluluk olarak algılanmaktadır. O yüzden devletin üstündeki bir erkeğin kızı, ancak ona uygun namzet olarak, yine devletin en üst düzeyindeki erkeği olmaktaydı.

Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ankara; TTK Basımevi, 1. Baskı, 1980, sf.101-102.

[928] ***Yine mezkûr çihâr-şenbe günü Kaymakam Esbâk Mustafa Paşa'nın bir cümle havassı ve irâdât ve makamâtı ref' ve ilgâ ile Filibe'ye ve Rikâb Hümâyûn Kethüdâsı olan Mustafa Efendi haremi ile beraber Sakız ceziresine ve Râtıb Ahmed Paşa zâde Esbâk Emir-i Ahur-ı Evvel (İmrehor) Şemseddin Bey Rodos ceziresine nefy ve iclâ olundılar. Müşârün ileyh Mustafa Paşa Sultan Selim Han hazretlerinin hemşiresi merhûme Şah Sultan hazretlerinin zevci olub kâh Medine-i Ebû Eyyûb Ensârî'de kâin Sahil Sarayı'nda ve kâh Ramî çiftliğinde havas-ı vezâretle mütekâiden ikâmet üzere oldığı halde efkâr-ı fâside eshâbıyla ihtilât iderek*** *sıdk u ihlâsa münâfî tavr u hareketlerde bulunub hatta cild-i sâbi'de beyân oldığı üzre Hayri Efendi birâderi Seyda gibi bir arsızın sözüne kapılarak ve Kabakçı gibi bir zorbabaşı ile hem-bezm u işret olarak bir günlük bir şeyhülislam nasbı gibi bir madde-yi kerîheye sebeb olmuş idi. Bundan başka Sultan Selim'in felaket-zede olmasına izhâr-ı memnuniyet eylediği mervi olub bu ise ana göre pek büyük küfrân-ı nimet dimek oldığından bu sırada o dahi ber-vech-i bâlâ nefy ile cezâ gördü.* ***Mümâ ileyh Mustafa Efendi kethüdalık makamına çıkacak mertebe-i liyâkât u kifâyet eshâbından olmadığı halde mücerred hareminin Harem-i Sultânî'ye taalluk ve münâsebeti olmak hasebiyle rikâb kethüdası olmuş ise de sebük-ser u şive-i asırdan bî-haber olub pey-gân gibi bellediğini söylemekde ve haremi vasıtasıyla bazı efkâr-ı muzırreyi harem-i hümâyûna tebliğ eylemekde olmasına nazaran aranulursa Sultan Selim'in şehâdeti vak'asında bu vasıta ile cereyân iden muhâberâtda dahi dahli olmak gerek idi. İşte hareminin dahi kendisiyle birlikde nefy olunmasının hikmeti budur.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 8/4, 1309, sf. 325; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 416-417; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 2221.

Bu erkek ise genelde vezir-i azam veya ona muadil olan bir bürokratik eş adayıydı. Buna benzer hanedan evliklerinde soy-şeref ve mütekabiliyet yaklaşımı esas olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu kabulün temel nedeni, eril tahakküm tarafından kurgulanmış ve daha çok şeref mefhumunun önplanda tutulduğu çok yönlü çıkar ilişkileridir. Bu tür evlilik ilişkileri, gerek kabilevi bir siyasî anlayışa sahip olsun gerek de monarşik bir siyasî anlayışa sahip olsun, Eski Dünya kıtalarına ait patrimonyal siyasî anlayışlarda görülen evlilik ilişkileriydi. Bu noktada Pierre Bourdieu'nun sembolik sermaye ve toplumsal sermaye olarak adlandırdığı yaklaşımı dikkate değerdir. Pierre Bourdieu'nun belli oranda gözleme de dayalı olarak ortaya koyduğu yaklaşımı ise şu şekildedir: *Sembolik sermaye ve toplumsal sermayenin elde edilmesinin, Kabil (kabilesi, Cezayir'de) örneğinde olduğu gibi, mümkün olan hemen hemen tek birikim şekli olduğu durumda, kadınlar, saldırı ve şüpheden uzak tutulması gereken ve mübadeleye yatırıldığında ittifaklar (toplumsal sermaye) ile saygın müttefikler (yani sembolik sermaye) üretebilen değerler durumundadır. Bu ittifakların değeri –buna bağlı olarak da bunlardan elde edilebilecek sembolik kâr–, bir ölçüde, mübadele için müsait olan kadınların sembolik değerine bağlıdır; yani onların şerefine ve bilhassa da (eril şerefin ve böylece de soyun tamamının sembolik sermayesinin, fetişleşmiş bir ölçütü olarak meydana getirilmiş) iffetine bağlıdır; erkek kardeşler ve ağabeyler ile babaların haysiyeti kocaların ki kadar dikkatli hatta paranoyakça bir uyanıklık gerektirir ve bu, çok iyi anlaşılmış bir çıkar biçimidir.*[929] Görüldüğü üzere burada iffet kadar önemli olan eril şerefin devamlılığıdır. O yüzden Eski Dünya imparatorluklarında veya farklı siyasal anlayışlarda, eril şerefi sürdürecek ve sarayın iktidarını sağlayacak eşlerin, kız çocukları üzerinden normalleştirilmiş ilişkiler ağına göre hem söylem hem eylem olarak kurgulandığı da bir gerçektir. Fakat Osmanlı padişahının eş seçimi düşünüldüğünde bu çok daha sistematik ve çok daha zor bir iştir. Hatta siyasal düzenek erkek ve kadın üyeleri tarafından çok daha fazla titiz ve disiplinli bir iş olarak düzenlenmiştir. Bu işin titizliğinden ve disiplininden *harem-i hümâyun erotik seviyesi yüksek bir mekân değil, hem padişahın evi hem de hanedanın kadın üyelerinin yetiştiği bir okuldur*[930]

[929] Pierre Bourdieu, **Eril Tahâkküm**, çev. Bediz Yılmaz, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 405, 2014, sf. 63.

[930] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı**, Ankara: TTK Basımevi, 3. Baskı, 1988, ss. 146-183; N. M. Penzer, **Harem,** çev. Doğan Şahin, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2000, sf.189-244;Ahmed Akgündüz, **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da**

yaklaşımı genel olarak kabul edilir. Bunda ciddi bir hakikat payı da vardır. (Salt bir fantazma üzerine kurulacak mekânlar değildir.) Bu kurgulanmış ilişkinin dışına çıkanlar hanedan üyeleri tarafından çoğunlukla pek hoş karşılanmaz. Padişaha eş seçiminin titiz bir iş olarak kabul edildiğine Padişah II. (Genç) Osman ve Şeyhülislam Esat Efendi'nin birbiriyle yakın ilişkilerinin akrabalık ilişkilerine dönüştürmek istemeleriyle başlarına gelen kötü olaylar ve kötü son örnek olarak verilebilir.[931]

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidar ilişkileri bağlamında toplumsal cinsiyet konusu ele alınırken teorik olarak bilinen geleneksel ve modern yaklaşımların dışında pratik olarak gelişen bir iktidar ilişkileri ağı vardır. Bahsi geçen iktidar ilişkileri ağını işlevselleştiren ise geleneksel ve modern değerlendirmelerden farklı olarak, söylemin ve eylemin birbirini zamanı gelince hem var eden hem de yok eden değişken bir özelliğe sahip olmasıdır. İktidar ilişkileri ağında söylemi ve eylemi ortaya çıkan unsur (aktör varsa aktris), ortaya çıkardığı söylemin ve eylemin hem öznesi hem de nesnesidir. İktidar ilişkilerinde zamanı geldiğinde hem etken hem de edilgendir. Hem içsel olan aynı zamanda bir o kadar da dışsal olandır. Hem imgesel alana ait olan hem de zamanı gelince simgesel alana çıkandır. Hem manevi bir şiddet aynı zamanda bir o kadar da maddi bir şiddettir. Bu sistemin hem makbul olanı hem

---

Harem, İstanbul; Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, ss. 195-358; Ahmed Akgündüz, **Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem**, İstanbul; Timaş Yayınları, 2007, ss. 110-204; Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümâyun –Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar-**, çev. Ayşe Berktay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 31, 4. Baskı, 2002, sf. 1-13; Kenan Ziya Taş, **Osmanlı Devleti'nde Harem Hayatı**, Ankara; Kripto Yayınları, 51, 1. Baskı, 2011, ss.45-103; Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye**, **-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II (Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi-**, İstanbul; İş Bankası Kültür, 3000, 1. Baskı, 2014, ss. 99-117.

931 Sultan II. Osman, Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızı Akile (Ukayle) Hanım'la evlenerek geleneğin dışına çıktı. Hem hanedanın hem de bazı saray çevrelerinin tepkisini çekti. Bir dizi olaylar bahane edilerek veya üzerine eklenerek Sultan II. Osman trajik bir şekilde öldürüldü. ***"Sultan Osman Hotin'e gitmezden mukaddem müftî ile beynleri şekerâb olmağın Es'ad Efendi'nin sulbiye duhterin tezvîc ettikte Üsküdarî Mahmud Efendi padişah tarafından vekîl olmuş idi…*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (2. Cilttedir), sf. 494; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 788; Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümâyun –Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar-**, çev. Ayşe Berktay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 31, 4. Baskı, 2002, sf. 142-143; M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ankara; TTK Basımevi, 1. Baskı, 1980, sf. 53-54; Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi,** İstanbul; Ötüken Neşriyat, 287, 1994, c. IV, sf. 26-27. Sultan II. Osman'ın öldürülmesi (şehit edilmesi) hakkında ayrıntılı bilgi veren Hüseyin Bin Sefer'in veya Hüseyin Tûgi'nin "*Hâile-yi Osmâniyye"* veya *"Mûsîbetnâme"* adıyla da bilinen eserine bakınız. Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme –Tahlil, Metin ve İndeks–,** Haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara; TTK Basımevi, 2010.

de tecrit edilenidir. En önemlisi hem var olanı hem de yok olanıdır. Böyle kaotik gibi görünen fakat bir o kadar da düzen vadeden yaklaşımın temelinde ne olabilir? Asıl sorun herkese bir şekilde sirâyet eden fakat herkesi her zaman ihya etmeyen sistem acaba ne olabilir? Bahsi geçen iktidar ilişkileri ağını ortaya çıkaran ise biyolojik özelliklerin yanında betimlemelerde sosyolojik ve psikolojik özellikleri daha önplanda tutan toplumsal cinsiyet olgusudur. Eğer iktidar ilişkileri toplumsal cinsiyet temelinde değerlendirilecekse bir eşitlik veya eşitsizlik durumu sözkonusudur. Eğer toplumsal cinsiyet açısından bir eşitsizlik durumu sözkonusuysa bir cinsiyetin lehine ve başka bir cinsiyetin aleyhine bir tahakküm durumu vardır. Bu bahsedilen tahakküm sistemi ise hiç kuşkusuz kendi aktörlerini ve aktrislerini hem var ederek hem de yok ederek sürekli olarak kendini yineleyen ve her yinelemeden güçlü olarak çıkan *eril tahakküm*dür. Osmanlı İmparatorluğu'nda eski dünya imparatorluklarında olduğu gibi iktidar ilişkilerinin eril tahakküm boyutu vardır. Bu iyi kurgulanmış düzenek hanedanın en güçlü erkeği olan padişahı ortadan kaldırabildiği gibi aynı zamanda reayadan bir erkeği de ortadan kaldırabilmektedir. Sarayın en üst konumdaki kadın olan Valide Sultanı mağrur yaptığı gibi zamanı gelince aynı kadını mağdur bir konuma da koyabilmektedir. Kendi iktidar alanı içinde bulunan daha alt tabakadaki kadının durumu ise pratikte belli bir sabitesi olmayan üst seviyedeki Valide Sultan'nın konumundan, yerleşik konumu açısından değerlendirilirse, ilk bakışta farksızdır. Fakat yaşam tarzı ve seviyesi açısından değerlendirilirse alt tabakadaki kadının yaşam şartları daha kötüdür. Fakat bu kadının zaten eşitsiz olan konumuna rağmen her an dikey bir yükseliş (mağruriyet) veya düşüş (mağduriyet) yaşaması ise kaçınılmazdır. Ayrıca bu sistem herkesi sadece sosyolojik ve psikolojik olarak değil biyolojik olarak da ortadan kaldırabilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin eserlerinde mevcut düzene aykırı davrandığı için ölümle cezalandırılan erkek ve kadınlardan haber veren metinler bu tespitin kanıtıdır.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktidar ilişkilerinin toplumsal cinsiyete dâir bir boyutu olduğu unutulmamalıdır. Eril tahakkümü kutsayan iktidar ilişkileri düzeneği, her mekânda karşılaşılabilecek kadar hem söylem hem eylem olarak aktörleri ve aktrisleri tarafından -farkında olarak veya farkında olmadan- iyi kurgulanmıştır. Tarihselleştirilmiş bir geçmişte iyi kurgulanmış bu sistem kendini

sürekli olarak yeniden üreterek işlevselleştirirken kadın ve erkeği hem özne hem nesne olarak kullanabilmektedir. Zaten cinsiyetlerin iktidar ilişkileri ağı içindeki konumun bilişsel belirsizliği (farkındalık durumu), yine cinsiyetlerin aynı iktidar alanı içindeki ilişkilere göre konumlarının özne (etken/aktif) ya da nesne (edilgen/pasif) durumunda olup olmamasının belirsizliğine dayanmaktadır. Herkes cinsiyeti fark etmeksizin, eninde sonunda eril tahakküm olarak kurgulanmış sistemden bir şekilde ödülünü ve cezasını almaktadır. Yani cinsiyeti fark etmeksizin her insan bu sistem tarafından uyuşturularak her dâim yutulmaktadır. İşte tarihyazımında görülen iktidar temelli toplumsal cinsiyet ilişkileri de eril tahakkümün tarihyazımına yansımasından başka bir şey değildir.

4.3. MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET

Herhangi bir devleti veya siyasi anlayışı, farklı perspektiflerden irdelemek isteyen bir sosyal bilimci, ilk olarak irdelemek istediği devletin veya siyasi anlayışın pây-ı tahtını (taht merkezi) veya başkentini irdelemek zorundadır. Çünkü bir devletin veya siyasi yapının geçmişinin izleri ve geleceğinin ipuçları aynı devletin ve siyasi yapının merkezinde kendini ortaya koymaktadır. İster monarşilerde olsun ister cumhuriyetlerde olsun, bir pây-ı taht veya başkent, hem bir düşüncenin hem bir eylemin birbirinden ayrılamayacak kadar iç içe geçtiği bir mekanizmayı ifade eder. Orada kendine has bir siyaset var olduğu gibi, orada kendine has bir iktisat, kendine has bir toplum, kendine has bir hukuk ve kendine has bir kültür-sanat vardır. Ciddi olarak üzerinde durulması gerekense bu unsurları işlevsel hale getiren bir işletim sistemi olduğu gerçeğidir. İşte pây-ı tahtlar veya başkentler, bu işletim sisteminin hem sürekli çalışması gereken bir parçası, aynı zamanda aynı sistemin ta kendisidir. Örneğin taşrada (dışarıda=çevrede) ortaya çıkan sosyal bir sorunun etkisiyle pây-ı taht veya başkente (merkezde) ortaya çıkan sosyal bir sorunun etkisi, aynı zamanda bu sorunun çözümü, aynı şekilde olmamasının nedeni bu yüzdendir. Merkez ile çevrenin uyum içinde yönetilmesi her dâim için sözkonusu olsa da sistem veya konumlandırma (location) olarak merkez ve çevre her zaman aynı şey demek değildir. Birbiriyle bir bütün olduğu gibi birbirinden farklı da olmak zorundadır.

Klasik uzviyetçi yaklaşımların[932] pây-ı taht ve başkentleri, devletlerin veya siyasi yapıların kalp-gâhı olarak görmesi bu yüzdendir. O yüzden klasik düşünürler, devleti insanın anatomisine uygun olarak açıklamaya çalışırken pây-ı tahtları ve başkentleri devr u dâim eden sistemin (dolaşım) merkezine oturtmuşlardır. Çünkü klasik düşünürler, güneş sistemi keşfedilmeden önce dünyayı nasıl evrenin merkezine koyuyorlarsa, düşünürken de mekân ve zaman olarak kendilerini de aynı şekilde evrenin merkezine koyuyorlardı.

Osmanlı Devleti (Devlet-i 'Âliyye) XIV. yüzyılın başında Söğüt'te kurulmasına rağmen 1453'te II. Mehmet'in Konstantinopolis'i fethetmesinden sonra pây-ı tahtın Konstantiniyye olmasıyla ancak cihân imparatorluğu olmuştu. (Bu arada Bursa ve Edirne gibi şehirler de pây-ı taht olmuştur.) Bu fetihle Osmanlı Devleti *translatıo imperi* yani imparatorluğun ardıllığı yaklaşımına göre yıkılan Batı Roma ve Doğu Roma'dan sonra Üçüncü Roma olarak tarihçiler tarafından yakıştırılmıştı.[933] Zaten tarihsel olarak da Roma Aetarna (Ölümsüz Roma) olan Roma şehrinden sonra Konstantinos'un kurduğu Konstantinopolis (Constantinopolis) ise Nea Roma (Yeni Roma) olarak adlandırılıyordu. Şehri ise Roma imparatorlarından Konstantinos (Constantinos I) kurduğu için şehrin ismi Konstantin'in şehri anlamında Konstantinopolis olarak adlandırılmaktaydı.[934] Osmanlılar ise hem Greko-Romen

---

[932] Devleti ve toplumu organizmaya (veya uzuvlara) benzeten siyasal yaklaşımlar Antikçağ'dan beri hem Batı Dünyasında hem de Doğu Dünyasında bazı düşünürler tarafından ortaya konulmuştur. Platon (Eflatun), Aristoteles, John of Salisbury, Jean Bodin, İbn Haldun, Kâtip Çelebi, Kınalızâde Ali Efendi örnek olarak verilebilir. Platon, **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, 429, 23. Baskı, 435 e, 441 c, sf. 131, sf. 142; Aristoteles, **Politika**, İstanbul; Remzi Kitabevi, çev. Mete Tuncay, 1. Baskı, 1975, sf. 114-115; Alâeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi -Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş-**, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları, 11. Kısaltılmış Basım, 2004, sf. 170; Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker, **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, Ankara; İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2004, sf. 54. H. Bahadır Türk, **Çoban ve Kral –Siyasetnâmelerde İdeal Yönetici İmgesi–**, İstanbul; İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2012, sf. 138-139; Zeki Arslantürk, **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997, sf. 67-69; Çoşkun, **Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği–,** İstanbul; İz Yayıncılık, 426, 1. Baskı, 2004, sf. 57-60

[933] Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012, sf. 141-143; Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın Osmanlı'nın *"Üçüncü Roma"* olduğu yaklaşımı da bu noktada dikkate alınmalıdır. İlber Ortaylı, *"İstanbul'un Fethi ve Üçüncü Roma Nazariyesi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne,** Ankara; Cedit Neşriyat, 2009, ss. 107-117; İlber Ortaylı, *"Osmanlı Üçüncü Roma İmparatorluğu"*, **Osmanlı Barışı**, haz. Mustafa Armağan, İstanbul; Ufuk Kitap, 39, 8. Baskı, 2003, sf. 45-47.

[934] Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki şehrin kuruluş tarihi Konstantin (Constantinus)'in İ.S. 11 Mayıs 330'da kurmasından çok daha eskilere gider. Bir yaklaşıma göre Byzas'ın şehri anlamına da gelen Byzantion yerleşimi, çok daha erken tarihlerde kurulmuştur. Bugünkü İstanbul Boğazı'nın Trakya kesiminde yani Sarayburnu ve çevresinde kurulmuştur. (Suriçi denilen bölge) Aslında Bizans

geleneğinden hem Yahudi-Hristiyan geleneğinden hem de İslam geleneğinden ayrılmayarak şehre Konstantiniyye demekten çekinmemişlerdir. Aynı zamanda bu şehir Müslümanların Peygamberi Hz. Muhammed'in hâdisine[935] nâil olmak için Müslümanlar tarafından fethedilmesi idealize edilmiş bir şehirdi. Darü'l-harbe cihat ve fetih için yönelen Müslümanlar için bir Bağdat, bir Konya (İkonia), Bir Kudüs (Jarusalem) veya bir Kurtuba (Cordoba) ne anlam ifade ediyorsa; Konstantiniyye de onu ifade ediyordu. Aynı zamanda Konstaniyye hem jeo-stratejik hem de jeo-kültürel bir fay hattının kesişme noktasıydı. Bahsi geçen şehir geçmişten gelen sistemin devamı olduğu gibi fetihten sonra Osmanlı Sultanlarının da taht merkeziydi. (Be-Makam-ı el-Mahruse-i Konstantiniyye) İlk Çağ'da her yol nasıl Roma'ya çıkıyorsa fetihten sonra da artık her yol Konstantiniyye'ye çıkıyordu. Tüm siyasî, askerî ve ticarî yollar Konstantiniyye'de birleşiyordu. Osmanlıların (Özellikle fetihten sonra imparatorluk misyonuna sahip olmuştur. TVRCICVM IMPERIVM olarak Batılı kaynaklarda geçmesi önemlidir.) Konstantinopolis'i almasından sonra aynı şehir zaman içinde Stanbul, İslambol, Der Saadet ve İstanbul olarak adlandırılacaktı. O yüzden Tarih-i Cevdet'de Napolyon'a atfedilen *Eğer kürre-i arz bir hükümet olsa, pây-ı tahtı İstanbul olunmak lazım gelir*[936] sözü bu bağlamda önem kazanmaktadır. Çünkü bu sözün söylenip söylenmediği veya söylendiyse ne zaman ve neden söylendiği tartışmalı olmasından ziyade Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vakanüvislerinin İstanbul'u bu şekilde tanımlamaları onların dünya görüşleriyle de doğrudan alakalıdır.

---

ismi bu yerleşimden ismini alır. Kimilerine göre bir ihtiyaç kimilerine göre kültür merkezci bir yaklaşım sonucu Bizans ismi Rönesansla birlikte kullanılmaya başlamıştır. Fakat Bizans olarak kabul edilen imparatorluğun asıl ismi Doğu Roma İmparatorluğu'ndur. Oğuz Tekin, **Bayzas'tan I. Constantinus'a Kadar Eskiçağ'da İstanbul**, İstanbul; Türkiye Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 6, 2005, ss. 1-12; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret Işıltan, Ankara; TTK, 5. Baskı, 1999, ss. 25-46; Tamara Talbot Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam -Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis-**, çev. Bilgi Altınok, İstanbul, Basım Tarihi Yok (İSBN 975-6557-13-3), ss. 13-28; İlber Ortaylı, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, İstanbul; Timaş Yayınları, 1453, 1. Baskı, 2006, ss. 9-18.

[935] **لَتُفْتَحَنَّ الْقُسْطَنْطِينِيَّةُ فَلَنِعْمَ الْأَمِيرُ أَمِيرُهَا، وَ لَنِعْمَ الْجَيْشُ ذَلِكَ الْجَيْشُ**

Letüftehânne'l-Konstantiniyye, feleni'eme'l-emiru emirûha, ve ni'eme'l-ceyşû(n), zelike'l-ceyş (İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, o ordu ne güzel ordudur.) Bu hadisin Ahmed Bin Hanbel, Buhari, Taberâni gibi birçok kaynağı olduğu belirtilmelidir. Hasan İbik, **İstanbul'un Fethi Hadisi –Hadis İlmi Açısından ve Tarihi Perspektiften Bir Değerlendirme–**, Ankara; İlâhiyât, 30, 2004, ss. 43-66.

[936] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1/1, 1309, sf. 37; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 61; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c.1, sf. 44.

XVI. yüzyılda Konstantiniyye (İstanbul) için en bilinen şehir biyografilerinden (Risâle-i Evsâf-ı İstanbul) birini yazan meşhur tezkire yazarı Lâtifî, bahsi geçen şehre gelişini şu şekilde anlatmaktadır: *Dünyaca bilinen bu meşhur şehri, herkes seyretmeyi ve izlemeyi sever ve bunun için can atar. Bu yüzden gençliğimin daha erken yaşlarıyla birlikte gönlümün derinliklerinde gezme ve dolaşma isteği ortaya çıkınca çok uzak mesafelerden esen bir rüzgâr misâli kâh durup kâh eserek ve akarsu gibi de sürüne sürüne (zorlukla anlamı var süre süre de) bu meşhur şehre ve zikredilen beldeye (Beldetü'n-tayyibetün) ulaştım ve buraya dâhil oldum. Ve Hazreti Âdem (A.S) gibi cenneti gökte isterken yerde buldum. Çok fazla şaşılacak şey ve gariplikler (güzellikler ve harikalar anlamında) kaynağı gördüm ki ne âlemin gözü görmüştür ne de insanoğlu bir örneğinden daha haber vermiştir. Genişlikte ve ferahlıkta cennet gibi geniştir ve bu şehir âlemin ve insanın şerefinin ve güzelliğinin toplamıdır. Bu kâinatın güzellikleri hep Konstantin'in şehrindedir. (Konstantiniyye)*[937] Konstantiniyye'nin bu etkin durumu sadece Osmanlı'da ortaya çıkan bir durum değildir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasıyla ortaya çıkmaya başlayan bir durumdur. Yani bir hayatın, bir tarihin ve bir tarihyazımının pây-ı tahtı olmasının tarihsel kökleri Osmanlı İmparatorluğu öncesine uzanır. Osmanlı İmparatorluğu ise şehrin bu önemli konumunu bozmadığı gibi şehrin etkinliğini daha da arttırmıştır. Gerçektende bir dönem İstanbul'u (Konstantiniyye) sadece ticarî malları bünyesinde toplayan mide kent görünümünde bir şehir değil; aynı zamanda âlimlerin, bilginlerin ve edebiyatçıların (üdeba) çevreden (taşradan) geldiği merkez bir şehir olmuştur. Doç. Dr. Fatih M. Şeker'in eserinde *Tarihin ve Hayatın Merkezi Olarak İstanbul* başlığıyla ortaya koymuş olduğu yaklaşımı bu noktada önemlidir: *Osmanlı tarih felsefesinin siyasî merkezi ve metafizik ufku İstanbul'dur. Her şey pâyitahtta teşekkül etmese de oraya bakarak kendisini tamamlar. Osmanlı'yı tarih anlayışımızın ve fikir hayatımızın öteden beri vurgunu olduğu bu mekân etrafında teşekkül eden terkipte aramalıyız. Orası en büyük*

[937] *Bu şehr-i meşhûre şöhre-i âfâkın herkes seyr ü temâşasına meşguf ve müştaktır. Lâbüd 'unufuvan-ı civânî muktezasınca süveydâ-yı dilde sevdâ-yı teferrüc ü temâşası peydâ oldukda dur ve dıraz mesâfelerden mânend-i bâd ü vezân düşe dura ve misâl-i âb-ı revân yüz süre süre ol şehr-i meşhur ve belde-i mezkûra vâsıl ve dâhil oldum. Ve Hazret-i Âdem gibi cenneti gökte isterken yerde buldum. Bir mecmâ'-ı acâib ve menbâ-ı garâib gördüm ki ne 'ayn-ı âlem nâzîrin görmüş ve ne Ben-î Âdem misâlinden haber vermiş. Vüsa't ve füshatde cây-ı cennetleyin vâsi' ve âlem ü âdem şeref ü revnakın câmi'dir demişler. Bu kâinâtın revnakı hep şehr-i Konstantin'dedir.* Lâtifî, **Evsâf-ı İstanbul,** Haz. Nermin Suner Pekin, İstanbul; İstanbul Fetih Cemiyeti, Baha Matbaası, 1977, sf. 7.

toplanış noktasıdır. Bunun en güzel göstergesi taşrada doğan, İstanbul'da ölen âlimdir. Dört bucaktan gelen herkes yolunu, bir mıknatıs gibi hemen her şeyi çeken ve mayalanma kâbiliyeti sınırsız olan İstanbul'a düşürür. Burası bir pota vazifesi görür, süzer ve değiştirir. Böylece her şey dâhil olduğu bu terkip sayesinde bir zihniyet meselesi hâlini alarak Osmanlı hükmî şahsiyetinde âdetâ erir.[938] Bu yaklaşımdan hareketle İstanbul'un imparatorluk için *tarihin ve hayatın merkezi* olduğu bir gerçektir. Osmanlı'nın genel entelektüel geleneği için dikkate değer olan bu durum genel olarak Osmanlı tarihyazıcıları için de sözkonusuydu. Özelde ise Osmanlı'nın resmî vak'anüvislerinin önemli kısmı taşradan İstanbul'a gelse de imparatorluğun siyasî ve fikrî anlayışını düşüncelerinde ve eserlerinde yansıtmaktan çekinmemişlerdir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu için bu durumun nedeni; İstanbul'un tarihin merkezi olması, kaydedilmemiş geçmişin orada yaşanması kadar kaydedilmiş geçmişin de orada yaşanmasından (yazılmasından) ileri gelmektedir. Yani burada bu tespitle İstanbul'un tarihin merkezi olmasından ziyâde tarihyazımının da merkezi olduğu gerçeği ortaya konulmak istenmektedir. O yüzden imparatorluk için tarihyazımı, tarih ve tarih yazıcısından daha önplanda ve daha somut bir gerçek olarak kendini göstermektedir. Resmî vakanüvisler (resmî olmayan tarihyazıcıları da) ne kadar çevreden merkeze gelseler de merkezin görüşünü tarihyazımında bir şekilde ortaya koymuşlardır. Eserlerinde gerek imparatorluk stratejisi gerek vesikaların seyri gerekse de kendi düşünce perspektiflerinden dolayı merkezin görüşleri ağır basmıştır. Zaten tarihyazıcılığı eyleminin yanında resmî devlet memuru oldukları için de merkezin görüşünü yansıtmak zorundalar. Çevreye merkezden bakmaları ve olayları o şekilde yorumlamaları hem devlete hem de hanedana bağlılıkları için gerekliliktir. Çünkü işlerini iyi yaptıkları sürece ve dil bilmek gibi belli mahâretlere sahiplerse onların çevreden İstanbul'a gelmesi veya taşralı olması imparatorluk için önemli değildir. İmparatorluklar pragmatist siyasî mekanizmalardır ve onların işlerini yerine getirmesi yeterlidir. Bahsi geçen imparatorluk doğası gereği kozmopolit olmak zorunda olan bir imparatorluktur ve bu imparatorluk sisteminde resmî vakanüsvislerin *"Bab-ı Âli Vakânüvisleri"*[939] olarak nitelendirilmeleri onların

[938] Fatih M. Şeker, **Osmanlı Entelektüel Geleneği**, İstanbul; Dergâh Yayınları, 537, 1. Baskı, 2013, sf. 99.
[939] Nazır Şentürk, **Babıâli Vakanüvisleri –İlk Resmi Tarihçiler–,** İstanbul; Doğan Kitap, 1. Baskı, sf. 11.

yaklaşımı ve onlara yaklaşımı ortaya koyması açısından önemlidir. Unutmamak lazım ki Bab-ı Âli ise Konstantiniyye içerisinde kâlemiyenin merkezi olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde merkez-çevre ilişkisi kapsamında tarihyazımı ele alınacaksa Osmanlılar'ın İmparatorluk olmadan önceki tarihyazımını ve imparatorluk olduktan sonraki tarihyazımını irdelemek doğru olacaktır. Kostantinopolis'in 1453'te II. Mehmet (Fatih) tarafından fethi sadece siyasal ve sosyal açıdan değil; tarihyazımı açısından da kırılmadır. Konstantinopolis'in fethinden önce Osmanlı Devleti siyasî anlayış olarak henüz imparatorluk hüviyetinde olmadığı için coğrafyası gereği daha çok Doğu Roma İmparatorluğu ve Anadolu Beylikleriyle siyasal olarak mücadele etmektedir. Daha geniş bir perspektiften yaklaşılırsa; Kuzeyde bazı Balkan krallıkları ve prenslikleriyle birlikte güneyde Akdeniz merkeze alınırsa; Rodos şövalyeleri, Venedik ve Cenevizle siyasal olarak mücadele ediyordu. Dönemin en zorlu siyasal rakibi ise Timur'du. Hatta Timûr'un karşısında aldığı yenilgi (1402 Ankara Savaşı) Osmanlılar'ı *Fetret Devri* olarak nitelendirilen zorlu bir sürecin içine sokmuştu. Bu süreç zarfında Osmanlı Devleti Bursa ve Edirne gibi iki önemli Anadolu şehrini pây-ı taht olarak (merkez) tercih etmişti. Yine bu dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasal yaklaşımına paralel olarak gelişen bir tarihyazımı sözkonusuydu. Tarihyazımındaki semptomlar ve refleksler ise işte bu siyasal mücadelelerin doğrudan ve dolaylı sonucudur. Örneğin Klasik Dönem Osmanlı tarihyazıcılarının eserlerinde, Timur'dan aralarında yaşanan siyasal mücadeleler gereği genellikle olumsuz olarak söz ediliyordu.[940] Yine kendini Selçuklu'nun mirasçısı olarak kabul eden Karamanoğluları'na karşı Türk aidiyetine atıf yapan söylemler tarihyazımında kendini göstermeye başlamıştı. Osmanlı tarihyazarları ise bu durumda hanedanın soyunu oğul Yafes (Jafes) üzerinden Nuh'a dayandırmaya başladılar. Hristiyan devletlerle olan siyasal mücadelelerden dolayı kâfir, küffâr, kefere söylemleri tarihyazımında da sembolik bir anlam kazanıyordu. Kısacası İmparatorluk olmadan önce Osmanlılar'ın siyasî başkentleri ve siyasal mücadeleleri farklı bir mecradadır. O

[940] **Tevârih-i Al-i Osmandan Âşıkpaşazade Tarihi,** İstanbul; Matbaa-i Amire, h. 1332, sf. 1-2; **Âşıkpaşazade – Osmanoğlularının Tarihi,** Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, İstanbul; K Kitaplığı, 28, 2003, ss. 138-146; **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, Haz. Nihal Atsız, İstanbul; Milli Eğitim Basım Evi, 1000 Temel Eser, 1. Baskı, 1970, sf. 82-83; **Âşık Paşaoğlu Tarihi**, Haz. Nihal Atsız, İstanbul; Milli Eğitim Basım Evi, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 411, 1992, sf. 65-70; Mehmet Neşri, **Kitâb-ı Cihan-nümâ**, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altan Köymen, Ankara; TTK Basımevi, 2. Baskı, 1987, c. I, sf. 347; Âdilü'l-Kazzâz Oğlu Kâtip Uruç**, Oruç Beğ Tarihi,** Haz. Nihal Atsız, Tercüman 1001Temel Eser 5, 1972, sf. 58-59.

yüzden Osmanlı tarihyazımının merkezi ve çevresi de fetihle birlikte ister istemez farklılaşmak zorundadır. Bu farklı yaklaşımların Osmanlı tarihyazarlarında ve eserlerinde karşılık bulması ise kaçınılmazdı. Fakat bu dönemdeki en önemli sorun Osmanlı tarihyazarlarına ait eserlerdeki nitelikten ziyade nicelik (sayısal) olarak azlıktır. Bunda Osmanlı Devleti'nin siyasal perspektifiyle bürokrasisinin henüz gelişmemesi büyük bir etkendir.[941]

Osmanlı Devleti'ne ait tarihyazımında imparatorluk imgesi, II. Mehmet'in Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'i almasından sonra daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Bu sayede tarihyazımı adeta gücün retoriğine dönüşmüştür. Yaklaşık beş asır boyunca farklı siyasî yapılarla Osmanlı İmparatorluğu mücadele etmiştir. Habsburglar veya Avusturyalılar (Nemçeliler), Papalık, Venedik, Rus Çarlığı, Portekiz, Fransa (Napolyon), İngiltere ve Prusya gibi Batılı (Avrupalı) siyasî yapılarla Akkoyunlular, Trabzon (*Trapezus*) Pontus Rum Devleti, Memlûkler, Safevi, hatta Hint melikleri gibi Doğulu siyasî yapılarla siyasi ve ticari ilişkilere girmişlerdir. Bu siyasî anlayışlar zaman içinde değişerek kendisini merkez olarak kabul eden Osmanlı İmparatorluğu'nun çevresini oluşturmuştur. O yüzden Osmanlı tarihyazımında çevre olarak tanımlanabilecek ve imperyal eğilimleri bulunan Osmanlı'nın dışındaki bu siyasî yapılara tarihyazımındaki yaklaşımlarda zaman içinde farklılar sözkonusudur. Tarihyazımındaki normal ve anormal yaklaşımlar bu siyasî yapılarla olan ilişkilere göre değişiklikler göstermektedir. Fakat anahatlarıyla ele alınacak olursa; XIX. yüzyılda diplomasi kavramının yükselişine

---

[941] Ayrıntılı bilgi için çalışmanın *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarihyazımı"* kısmına bakınız. Şahabeddin Tekindağ, *"Osmanlı Tarihyazıcılığı"*, **Belleten**, XXXV/140, Ankara, 1971, ss. 655-663; V. L. Ménage, *"The Beginnigs of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 168-179; V. L. Ménages, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı"*, çev. Salih Özbaran, **Tarih Enstitü Dergisi,** Sayı; 9, İstanbul, 1978, ss. 227-240; Halil İnalcık, *"The Rise of Ottoman Historiography"*, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962, ss. 152-167; Mehmet İpşirli, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 447-455; Fehameddin Başar, *"İlk Osmanlı Tarihçileri"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 409-415; İlber Ortaylı, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Evrimi"*, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, I. Baskı, 2009, sf. 85-95; Kenan İnan, *"Klasik Devir Osmanlı Tarihçilerinde Kaynak Kullanma Usulleri"*, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1996, c. XVIII, s. 29, ss. 91-135; Necdet Öztürk, *"Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 257-261; Suraıya Faroqhı, *"Osmanlı Tarihçileri Nasıl Yazarlar ve Nasıl Okunmalıdırlar?"*, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?,** çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, 2003, sf. 210-238; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007; ss. 19-153.

kadar kâfir olarak nitelendirilen Avrupalı siyasi yapılarla ve Sünnî olmayan Müslüman İran'la Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilimli siyasî ilişkileri olmuştur. Bu siyasi yapılarla gelişen ilişkiler paralelinde bahsi geçen siyasî devletler aleyhinde din, ırk, gelenek ve görenekler veya gelişmişlik gibi bazı unsurlar Osmanlı tarihyazımında sorunsallaştırılmıştır. (Toplumsal cinsiyet eşitsizliği veya cinsiyetçi söylemler, Eski Dünya kıtalarına ait bir tarihyazımsal genel bir sorundur. Bu tespitte de maalesef kendini gösterir.) Bu sorunsallaştırmalar sadece Osmanlı tarihyazımıyla alakalı değildir. Osmanlı dışındaki farklı siyasî anlayışların (düzen) farklı tarihyazımı örneklerinde benzer sorunsallaştırma eğilimleri görülmektedir. Bu eğilimlerin dozajının belirleyicisi ise siyasi anlayışlar arasındaki gerginlikler ve çatışmalardır. Ayrıca kültürel görecelik ve dinsel farklılıklar da diğer etkenler arasında gösterilebilir. O yüzden Osmanlı'nın imparatorluk dönemi tarihyazımı gerek ortaya koyduğu yenilikleriyle gerek yaptığı sorunsallaştırmalarıyla kendine has bir tarihyazımı olarak kendini göstermişti. Hem geçmişten gelen özellikleri hem de yeni bir arayışı ifade ediyordu.[942]

Osmanlı İmparatorluğu'nda hem bir tarihyazımı türü hem de resmî bir memuriyet olarak tanımlanabilecek resmî vekâyinüvisler arasında Nâima Mustafa Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa da vardır. Birisi (Nâima) geleneksel dönemin temsilcisi diğeri (Ahmet Cevdet Paşa) ise modern dönemin resmî vakanüvisi olarak tarihyazıcılığı edimini sürdürmüştür. Târih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık iki yüz yıllık bir tarihyazımı geleneğinin bir ürünü olsalar da tarihyazımlarında merkez-çevre ilişkisi yaklaşımları temelinde benzerlikler olduğu kadar farklılar da vardır. Her şeyden önce her iki eserde de tarihyazımı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul (Konstantiniyye) merkezde yer alır. Olaylar merkezden çevreye doğru yayılarak anlatılır. Olaylar önemli görülmüşse veya vesikalandırılmış ise ortaya konulan sorunsallar tarihî kayıtlarda daha temellendirilerek anlatılır. O yüzden bahsi geçen tarihyazımlarında daha çok önemli görülen veya yazmaya değer kabul edilen olayların geçtiği (çevre) coğrafyalar ve kültürler üzerinde durulur. Zaman zaman merkezden taşraya (çevreye) hegemonik bir bakış sözkonusudur. Bu merkezî bakışın çevrede ortaya çıkan tarihî olayların yazımında ve değerlendirmesinde kendisini göstermesi ise kaçınılmazdır. Fakat her

[942] Ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarihyazımı"* adlı ikinci bölümüne bakınız.

iki vak'anüvisin tarihyazımında, merkezin konjonktürel yaklaşımlarındaki değişikliğe göre merkezden çevreye farklı yaklaşımlar belli bir süreç içinde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin Nâ'imâ Mustafa Efendi'nin tarihyazımında Osmanlı İmparatorluğu siyasî güç olarak merkezdeyken ve ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde gelişen olaylar tarihyazımı olarak verilirken Avrupa hakkında malûmat çok fazla değildir. Hatta Avrupa Nemçelilerden ibarettir. Çünkü onlarla savaşırlar. Fakat imperyal bir Doğu devleti olan İran hakkında Avrupa'ya nazaran bilgi daha fazladır. Çünkü Nemçeliler gibi aralarında uzun süren savaşlar vardır.[943] Ayrıca bu zamanda Osmanlı İmparatorluğu geniş sınırlara sahip olan ve dünya siyasetini belirleyen oyun kurucu bir imparatorluk konumundadır. Ahmet Cevdet Paşa'nın eserinde ise Avrupa önemli yer tutar. Çünkü siyasal gücün ekseni Batı'ya kaymıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi artık kendi elinde değildir. Avrupa devletlerinin siyasal hamleleri de artık önemlidir. *El hükmü limen galebe* yani hüküm artık galibin olmuştur. Bu durumun doğal olarak anlatıya yansımaması düşünülemezdi. Artık merkezin bakışı çevreye değil, başka bir güç merkezine doğrudur. Bakılması gereken çevreden kasıt ise daha çok mikro coğrafyalar ve kültürler olarak ortaya çıkmaktadır. Kısacası hem Târih-i N'âima'da hem Târih-i Cevdet'de, tarihselleştirilmiş bir zaman içinde imparatorluğun merkezden çevreye bakışında hem bir perspektif farkı hem de güç farkından kaynaklanan bir değişim yaşandığı örnekleriyle ortadadır. (konum farkı) Kültürel görecelik ve dinsel farklılık tarihyazımlarında devam etse de gücün retoriğinde zaman içinde Osmanlı'nın aleyhine bir güç kaybı yaşandığı da aşikârdır. O yüzden iki resmî vak'anüvis de aynı tarihyazımı geleneği içinde yer alsa da iki vak'anüvisin (tarihyazıcısının) zamansal değişime göre ortaya çıkan ve merkez-çevre ilişkisi temelinde gelişen olgulara bakışındaki yaklaşım farkı gözlerden kaçmamaktadır.

Dünya tarihinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun taht merkezi Konstantinopolis'in 1453'te fethedilmesi kadar önemli (bir dizi) olaylardan biri de

---

[943] Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye, -Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II (Tagayyür ve Fesâd -(1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi-**, İstanbul; İş Bankası Kültür, 3000, 1. Baskı, 2014, ss. 17-37; Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası –Celâli İsyanları-,** Ankara; Barış Kitabevi, 1999, ss. 21-32; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, Sa. 16 cld, 6. Baskı, 3. Cilt, İran Seferleri için ss. 55-68; Yeni Bir Haçlı İttifakı ve Nemçe Muhaberesi ss. 69-98; Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, İstanbul; Ötüken Neşriyat A.Ş, 287, 1994, c. III, ss. 362-427.

Avrupalılar'ın gerçekleştirdiği coğrafî keşiflerdir. Gerek Osmanlılar'ın (Türkler) Konstantinopolis'i fethetmesiyle ekonomik üstünlük elde etmeleri gerekse Avrupalıların belli bir coğrafyaya sıkışarak bazı sorunlar yaşaması, onlarda keşfetme ve arama arzusunun ortaya çıkmasına neden oldu. Bu yüzden bazı sosyo-politik ve sosyo-ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Bununla birlikte Avrupalılar bu sıkışmıklık durumundan kurtulmak için yeni coğrafyalar aramaya yöneldi. Bu durum Avrupalılar için yeni bir hayat sahası olacak olan (lebensraum) Yeni Dünya'nın (Hind-i Garbi, Amerika)[944] yani Amerika kıtasının keşfedilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştı. (Bu yaklaşım Avrupalı merkezli söylem retoriğine göredir. Yoksa Amerika kıtası olarak isimlendirilen kıta ve üzerinde yaşayan insanlar orada Avrupalılar gelmeden önce duruyordu.) Mevcut durum aslında şu anlama geliyordu: Birincisi bundan sonra dünyanın, Ptolemaios (Batlamyus) ve Strabon'un üç kıtadan oluşan eski dünya kıtalarından ibaret olmadığı anlaşıldı. İkincisiyse özellikle Avrupalılar'ın hem yerleşim hem de insan yönünden yeni alanlara yönelmesiyle o zamanki dünyanın yerleşilebilir/yaşanılabilir yüzölçümü daha da genişledi. İmperyal açıdan düşünülürse; Eski Dünya imparatorlukları için bundan sonraki süreçte, hem denizden hem de karadan tasarlanan hegomonik anlayışta, merkez-çevre ilişkisi bağlamında yine yüzölçümsel bir genişleme oldu. Avrupalılar için yeni yaşam sahaları olacak alanlar aynı zamanda onlar için yeni birer iktidar alanları olacaktı. Bundan sonraki yeni süreç gökkuşağı gibi insanın gözüne hoş gelen fakat her biri Avrupalılar için yeni iktidar (sömürge) alanlarını gösteren renkli haritalar çağının başladığının habercisiydi. Yeraltı ve yerüstü zenginlikleri anlayışının toprak kazancıyla birleşimi anlamına gelen sömürge alanlarının çokluğu, Avrupalılar için

---

[944] *...Talim-i sani bu iklimin birkaç ismiyle tesmiye sebebindedir. Evvela Cenevizden Kristokolis Kolonyus kendi sa'y ve Kastila (Kastilya) padişahının imdâdı ile milâdın bin dört yüz doksan iki sâlinde keşfine gidub bunun gibi bir emr-i 'azimeye ikdâm itdi. Ve İspanyola ceziresini ve bunun bazı kenarları keşf idub ismine* ***Hind-i Garbî*** *didi. Zira bazı ahvâlde Hind-i Şarkiyeye (Hindistan) müşâbih u müşârikdir. İkisinin dahi ekser halkı uryân gezerler ve ayinleri birbirine benzer ve Hind-i Şarkî Asya'da keşf olunduğu zaman bu dahi keşf olundı. Garbiler ana* ***Novis Orbis*** *yani* ***Yeni Dünya*** *didiler. Zirâ vüs'âtde aksâmın mecmu'una kârib idi...* **Kitâb-ı Cihânnümâ li Kâtib Çelebi**, Cilt 1 Tıpkıbasım, Ankara, TTK, 2009, sf. 105. Cihannümâ'nın İbrahim-i Müteferrika tarafından ilaveli (zeyl) olarak hazırlanmış kısımlarından oluşan ve kendi matbaasında basılan nüshasıdır. (fi Beldeti't-Tayyibeti Konstantiniyye; Dâru't-t-Tıbâ'ati'l-Âmire (Mâ'mûre), 1145/1732.) Ayrıca İbrahim-i Müteferrika matbaasında 500 adet basılan Târih-i Hind-i Garbî (Amerika ve Batı Hindistan Tarihi) olarak bilinen bir eser vardır. **Tarih-i Hind-i Garbî el Müsemma bi Hadis-i Nev**, fi Beldeti't-Tayyibeti Konstantiniyye; Dâru't-t-Tıbâ'ati'l-Mâ'mûre, Evasıt-ı Ramazan 1142 (5 Nisan 1730); Hüseyin Gazi Topdemir, **İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı**, Ankara; Kültür Bakanlığı, 2002, sf. 42.

iftihâr vesilesi yapılacaktı. Böylece görsel birer malzeme olarak haritalar, Avrupalılar'ın birbirine gövde gösterisi yapacağı gücün retoriğine dönüşecekti.[945] Yani eskiden dünyanın evrenin merkezinde olduğu genel bir kanı olarak kabul edilse de hiç kuşkusuz bundan sonra dünyanın sosyo-politik ve sosyo-ekonomik açıdan artık eskisi gibi dönmeyeceği anlaşılmıştı.

Tarih-i Nâima ölçeğinde düşünülürse; Osmanlı İmparatorluğu'nun batıda mücadele ettiği en önemli siyasî devletler Nemçeliler (Avusturya) ile Venedik'ti. Siyasal mücadeleler dikkate alınırsa merkezin en uzak noktası bu iki siyasi anlayış olarak tahayyül ediliyordu. Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu'nun Nemçeliler ve Venediklilerle olan siyasal mücadelelerinde Mustafa Nâima Mustafa Efendi'nin o zamana göre normal karşılanan fakat daha sonra cinsiyetçi söylem olarak yorumlanabilecek söz kullanımları onun tarihyazımında çeşitli hallerde bulunmaktaydı. Aynı zamanda münşî (inşâ eden) olan bu vak'anüvis, Târih-i Nâ'ima adlı eserinde ya kullandığı veya devraldığı kaynakları aynen kullanarak aynı söylemi tekrar üretip meşru hale getiriyordu ya da kendi söz kullanımlarını eserinde uygun bulduğu yerde özgün olarak kullanıyordu. (Kendi söylemini üretiyordu.) Bu hatırlatmadan sonra Târih-i Nâima adlı eserde en güçlü ve en uzak çevre olan Nemçeliler ve Venedikliler için cinsiyetçi söylem olarak değerlendirilebilecek

[945] Özellikle Coğrafi Keşiflerden sonra haritalarda renk kullanımı sadece görselliğe dayalı estetik ve didaktik amaçlarla değil; siyasî anlayışlar arasında güç gösterisi için pragmatik amaçlar için kullanılıyordu. Özellikle sömürgecilik döneminin sonu ve milliyetçiliğin ortaya çıkmaya başladığı dönemde haritaların sıradan materyaller olmadığı anlaşıldı. Benedict Anderson bu konuda şu yaklaşımı ortaya koymaktadır: *Haritanın ikinci tecellisi, kökenleri hayli masum olan bir logo olarak haritaydı. İmparatorluk devletleri sömürgelerini haritada imparatorluğun rengine boyarlardı. Londra'nın imparatorluk haritalarında Britanya sömürgeleri genellikle pembe-kırmızı, Fransa'nınkiler mor-mavi, Hollanda'nınkiler sarı kahverengi ve benzeri gibiydi. Bu şekilde boyandığında her sömürge bir "yapboz bilmecesinin" bir parçası gibi görünüyordu. Bu "bilmece" etkisi normalleştikçe, "her parça" coğrafi bağlamından tamamen koparılabilir bir hale geldi. Aldığı nihai biçimde bütün ek açıklamalar, enlem ve boylam çizgileri, yer adları, ırmakları, denizleri, dağları gösteren işaretler ve komşular haritadan toptan çıkarılabilirdi. Artık dünyanın pusulası olmaktan vazgeçmiş saf bir işaret… Bu şekliyle harita sonsuz bir yeniden üretebilirlikle, afişlere, resmi damgalara, antetli kağıtlara, dergi ve ders kitabı kapaklarına, masa örtüleri ve otel duvarlarına aktarılabilir bir diziye katılmış oluyordu. Her yerde görülebilen ve anında tanınabilen logo-harita popüler hayal gücüne derinlemesine nüfuz etti ve sömürgecilik karşıtı milliyetçi hareketlerin doğuşunda güçlü bir amblem hizmeti gördü.* Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler –Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması-**, çev. İskender Savaşır, İstanbul; Metis Yayınları, 5. Baskı, 2009, sf. 194-195. Ayrıca coğrafi keşiflerden sonra haritalardaki değişimler sadece siyasal sebeplerle açıklanamaz. Coğrafi keşifler birçok alan için kırılmadır. Örneğin Batı tahakkümüne dayalı söylemi ve bu gücün retoriğini ortaya çıkaran enformasyon çağına dâir bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, değişimler ve dönüşümler haritacılık konusunda da dikkate alınmalıdır. Daniel R. Headrick, **Enformasyon Çağı – Akıl ve Devrim Çağında Bilgi Teknolojileri (1700-1850),** çev. Zülâl Kılıç, İstanbul; Kitap Yayınevi, 1. Baskı, 2002, ss. 112-160.

örneklere geçilirse; ilk olarak Nemçelilerin ve Venediklilerin hem kültürel olarak hem dinsel inanç olarak (kâfir, kefere, küffâr) farklı olduğu sürekli vurgulanmaktaydı. O zamanın dünyasında Nemçeliler ve Venedikliler için Osmanlılar (Türkler) ne kadar ötekiyse Osmanlılar için de Nemçeliler ve Venedikliler de o kadar ötekidir. O yüzden tarafların bu konumlandırmalarına göre Osmanlı tarihyazıcılarının söylemlerinde cinsiyetçi eğilimler artmaktadır. Örneğin daha önce Osmanlılarla yapılan savaşta yenilmiş olan Venediklilerle (Muhârebe-i Donanma-i Hümâyûn bâ-Küffâr-ı Hasâret-makrûn) Çanakkale Boğazı etrafında gerçekleşen savaş sırasında meydana gelen bir olayın anlatımında ortaya konulan benzetme ilginçtir. Avrupalı düşmanlar (askerler) savaş sırasında geri çekilirken demir zırhlarının duruşundan dolayı başı bağlı kadınlara benzetilmiştir. 1067/1656-1657 yılı olayları içindeki bahsi geçen olay, Târih-i Nâima'da şu şekilde geçmektedir: *Yerebatası küffâr, zaptettikleri Süleyman Kapudan mavnasını, kılıç artığı olan sayılı şahıslarla ağır ağır götürürken Alâiye Sancakbeyi olan Küçük Mehmet denilen yiğit bey, beşer oturak (beşer kürekli) bir iki kayığa elli altmış kadar adamlarıyla binip yetişti. Ve mavnaya yanaşıp cenk ederek üzerine çıktı. Yedeklerini kesip celâdetli kılıç darbesiyle kâfirlerin zapt ettikleri mavnayı, içine konulan 150'den fazla kâfirle, âdi ellerinden döğüşe döğüşe kurtarıp çekip götürdü. Ne helâl tuz kulluğu ki ekmeğini yediğinin rızâsını elde etmek için"Ve câhidû fi sebîli'llahi hakka cihâdihi" [Allah yolunda gereği gibi cihad edin. Kur'an Kerim, 22/28] fermânına uyarak ve ırzını tamamlamak için otuz kırk âdemisiyle dört parça kâfir mavnasına arslanlar gibi hücum edip bu çeşit hüneri göstermekle istidâd sahipleri defterinin başı oldu. Doğruluğu su götürmeyen bir anlamda Kem min fi'etin kalîletin galebet fi'eten kesîraten bi-izni'llah" [Nice küçük topluluklar vardır ki Allah'ın izniyle, büyük cemaatlere galip gelmiştir. Kur'ân-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/249] ayet-i kerîmesine uygun olarak peygâmberin (Hz. Muhammed) mucizesinin bu yüzden meydana geldiği görüldü. Elbirliğiyle müşrikler taifesine kılıç çekildiği takdirde Allah'ın inâyetiyle fetih ve zaferin kazanılacağı meydanda ve aşikâr iken* ***başörtülü avratlar gibi kaçıp gizlenen utanmazlar****, şecaat meydanının söz sahibi oldukları müddetçe kahkahalarla alaya alınmamak mümkün değildir.*[946] Ayrıca

[946] *...Küffâr-ı hâksâr-ı bend kemend teshir ettikleri Süleyman Kapudan mavnasını, bakiyyetü's-süyûf hayf olan eşhâs-ı ma'dûde ile kağan-arslan gibi keşân keşân götürürken Alâ'iye sancağı beyi olan Küçük Mehmed nâm mîr-i bahadır beşer oturak bir iki kayığa elli altmış adamlar ile süvâr olup erişti.*

devletler bazında Avusturya'ya olan yaklaşım bazı yerel kültürler ve kavimler için de sözkonusudur. Bazı kavimlerdeki bazı cinsiyetler, cinsiyetçi bir yaklaşım ortaya konarak farklı bir cinsiyete ait özelliklerle nitelendirilmektedir. Örneğin Nâ'ima Mustafa Efendi, 1051/1641 senesi olayları içinde, Kırım ve Deşt-i Kıpçak havalisinde bulunan Kalmak/Kalmuk taifesinden ve Kalmak kadınlarından eserinde bahsetemektedir. Târih-i Nâ'ima'da meziyetleri de önplana çıkarılmak istenen bu kadınlardan hem imrenildiği hem de çekinildiği metinlerden açıkça anlaşılmaktadır. Okunmakta olunan bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde de değinilen bu durum eserde şu şekilde yazmaktaydı: *Adı geçen sene olaylarındandır ki, Kırım'da henüz Selâmet Giray oğlu Mehmet Giray Tatar Hanı iken, Kalmak Taifesi ki,* ***yırtıcı hayvan gibi*** *bir tâifedir, meydana çıkıp yüz bin kadar* ***me'lûn****lar ki, erkeği ve kadını zırhlı ve ejderha gibidirler,* ***avretler erlerinden ziyade muhârebe ederler****, uzun ok kullanıp, ok ve kılıçtan başka silah bilmezler.*[947] Birincisi merkezden çevreye bir üst-bakış vardır ki Kalmaklar vahşi bir kabile olarak nitelendirilmiştir. Kadınlar ise yapıları gibi (diyonizyak ve doğada sabitesi olmayan) doğa mekânına uygun olarak bu vahşi ortamın içinde yer almaktadır izlenimi buradan çıkarılabilir. İkincisi kadınlar erkek gibi savaştıkları için hem imrenilmekte hem de bu kadar güce sahip olan bir kadın şeytanlaşabileceği (içinde kadınlarında olduğu melûnler) için aynı kadından çekinilmektedir. Peki, bu kadınları sınıflandırması için elinde olan diğer karşılaştırma

---

Ve mavnaya yanaşıp ceng ederek üzerine çıkıp yedeklerin kesip yedeklerin kesip darb-ı şimir-i celâdet ile küffâra giriftâr olan mavnayı içine konulan yüz elliden ziyâde kâfir ile yed-i âdiyelerinden döğüşe döğüşe kurtarıp çekip getirdi. Zihî bende-i nemek be-helâl ki veliyy-i ni'meti rızâsın tahsîl "Ve câhidû fi sebîli'llahi hakka cihâdihi" [Allah yolunda gereği gibi cihad edin. Kur'an Kerim, 22/28] fermanına imtisâl ve arzını tekmîl için otuz kırk âdemisiyle dört pâre kâfir mavnasına şîrâne hücûm edip bu güne izhâr-ı hünerle nâmını ser-defter-i erbâb-ı isti'dâd der-murad eyledi. Ber fehvâ-i sadâkat ihtivâ-i "Kem min fi'etin kalîletin galebet fi'eten kesîraten bi-izni'llah" [Nice küçük topluluklar vardır ki Allah'ın izniyle, büyük cemaatlere galip gelmiştir. Kur'ân-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/249] eser-i bâkiye-i mu'cize Muhammediye bu yüzden zuhûr ettiği manzûr olup yek-dest ü hemvâr zümre-i müşrikine sell-i seyf iktidâr olunduğu takdirce bi-avni'llâh feth ü zafer müyesser olacağı zâhir ü âşikâr iken ***mi'cer-pûş avratlar gibi*** *firâr u ihtifâ ihtiyâr eden bî-ârlar lâf-zen-i meydan-ı şecâ'at olduklarınca zâhiren kahkaha-i istihzâ olunmamak revâ değildir…* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 6 (4. Cilttedir), sf. 1740-1741; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 6, sf. 2767.

[947] *Sene-i mezbûre vekâyi'ndendir ki Kırım'da henüz Mehmet Giray ibn Selâmet Giray Tatar Han iken Kalmak Tâifesi ki* ***manend-i sibâ' bir kısım tâ'ifedir****. Hurûc idub yüz bin kadar melâ'in ki zükûr ve* ***inâs cevşen-pûş ve ejder-hurûşlardır****. Avratları erlerinden ziyade cenk iderler uzun nibâl-i nevâkiye kullanub ok ve sedyen gayri silah bilmezler…* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (III. Cilttedir), sf. 1019; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1648.

nesnesi nedir? Tabi ki görünmeyen, savaşmayan, perde arkasında edebince oturan (perde-nişin) ve şeytanlaşmayacak kadar erkeğin sözünden çıkmayan İstanbul (Osmanlı) kadınıdır. Osmanlı kadınının düşünülen özellikleri ise Sünnî, İstanbullu, şehirli, eğitimli ve üst tabakadandır. O yüzden Kalmak/Kalmuk kadınları sorun yaratacak kadar şeytan (?) olması itibarıyla hem itici gelmektedir; aynı zamanda erkek gibi savaştıkları için çekici de gelmektedir. Yani itici gelen şey aynı zamanda çekici gelmektedir.

Kadın ve çocukların (evlâd u ıyâl, avrat ve uşak) savaş eseri olmasına veya savaşlarda öldürülmesine dâir örnekler geçmişten bugünlere tarihyazıcılarının eserlerinde sıkça rastlanılmaktadır. (Bir Eski Dünya Sorunsalı) Evlâd u ıyâl ile avrat ve uşakların savaş eseri olmasına ve öldürülmesine dâir örnekler diğer Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vekâyinüvislerinde olduğu gibi Nâ'ima Mustafa Efendi'nin eserinde de sözkonusudur. Özellikle XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başında Avusturya ve İran savaşlarında karşılıklı olarak kadınların ve çocukların esir olduğu veya öldürüldüğü görülmektedir. Osmanlı ordusu tarafından bu eylemler gerçekleştirildiği gibi Nemçe (Avusturya) ve Safevi (İran) ordusu tarafından gerçekleştirilmektedir. Örneğin 1002/1594 Mart ayında Soboska'da gerçekleşen olay Târih-i Nâ'ima'da şu şekilde anlatılmaktadır: *Bu esnada Soboska (Somoskoe) palankasında ki Şumuşka dahi derler bir mikdar atlı güzât kalmış idi. Küffâr gelip muhâsara eylediklerinde palankada kalacak* ***avratları ve uşakları kendi elleriyle katli'âm edip*** *bir uğurdan kâfire koyulup yol açtılar. Ve sahrâya düşüp gittiler. Kâfirin üç dört alay yüğrük atlısı bunları ta'kip etti, bir gün bir gece kovup gitti. Guzât mutassıl ceng edip, erişenleri ok ve tüfeng ile def' ederlerdi, bu tarîk ile halâs-ı can ettiler.*[948] Kâfirlerin (Nemçelilerin) yaptığı kadın ve çocukların katledilmesi eylemini, Osmanlılar da savaş şartları içinde ve kendilerine meşruluk alanları yaratarak yapmıştır. Örneğin 1004/1595 Vezir Ferhad Paşa'nın katledilmesine dâir fetvâyı şerifin gerekçesi ayrıntısıyla şu şekildedir: *Fetvânın tafsîli budur ki Tuna yalılarının ekserinden Ferhad Paşa'ya şikayetciler gelip,* ***"Ehl ü iyâlimiz*** *kâfire esîr olduğundan mâ-adâ meclislerinde iyâlimize kadeh sürdürürler, gayret-i İslâm yok mudur" dediklerinde 'unf ile, "Ya* ***siz anların avratların esîr ettiğiniz*** *hoş mudur"*

[948] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (I. Ciltedir), sf. 67; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 87.

demiş ola ve bundan sonra küfr ü katl lâzım gele. Bostan-zâde'nin ***Ferhad Paşa ile adâveti*** *ve Sinan Paşa ile sadâkati sûret-i şer'a konulup fetvâ verilmek iktizâ etmiş idi.*[949] Aslında bu pasajdan kadınlara ve çocuklara karşılıklı olarak katliam yapıldığı anlaşıldığı gibi avratlar (kadınlar) ve çocuklar söylemi üzerinden siyasî bir tasfiye de sözkonusudur. Kırım ve çevresindeki coğrafyalarda da kadınlara yapılan işkenceler ve öldürmeler, Osmanlı vak'anüvislerinin eserlerinde hoş olmayan olaylar çerçevesinde anlatılır. Bunlardan bir kısmı gerçekten olayın ibretlik boyutunu ortaya koymak olduğu gibi tepki çekilmek istenen kişi ve kavimler üzerinde de olumsuz bir izlenim yaratmak amacı da taşımaktadır. Örneğin 1033/1623-1624'de Kefe sahrasında askerin hezimete uğradığı sırada ve Kırım Hanlığı'nın taht mücadelesi sırasında Kantemir Paşa'nın eşine yapılanlar durumun vehâmetini göstermesi bakımından önemlidir. Naîmâ Mustafa Efendi, Hasan Beyzâde Tarihi'nden Osmanlı'nın idarecilerinden olan Kantemir Paşa'nın eşine ve çocuklarına yapılanları, Kırım tahtı için hanlık mücadelelerine karıştığı gerekçesi üzerinden şu şekilde yazmaktadır: *Mirza Bey, Kethüda derler, cihan yiğitlerinden bir merd yiğit vardı. Şahin Giray aman verip yanına getirmiş ve rivayet ederek iltifat etmişti. Bir gün cebinde Can-bek Giray tarafından gelen bir mektup çıkıp, Şahin Giray mektubu Mehmed Giray Han'a verip Mirza Bey'in katli için ısrar edince izin verilip bir gün ziyafette başını kesti.* ***Kantemir Paşa'nın Kırım'da olan ev, bark ve avret ve oğlan her nesi varsa Şahin Giray varıp mülklerini, ev ve barkını harap edip, evlatlarını, adamlarını ile iyâlini katledip ve yağma ve hanedanını ateşe yakıp, zararlar verip zevcesini şişe saplayıp ateşe karşı kebap eyledi. Naklolunur ki ol hatun hâmile olmakla ateşin hararetinden karnı yarılıp hamili (yükü) dışarı çıkıp, bu halle helâk olmuştur.*** *Bu kötülüklerden sonra fazla askerle Kefe'den Rumeli'ye yürüyüp hücum ve isyanla, taşan bir sel gibi Tuna Suyunu geçip, Tuna'nın iki tarafında olan Akkirman ve Kili ve İsmail ve Yerköyü gibi Osmanlı memleketlerine yayılıp, Tataın yağmasına uğratıp Edirne'ye suikastla Tuna kıyısına indi.*[950] Görüldüğü üzere erkek

---

[949] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (I. Cilttedir), sf. 93; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 126.

[950] *Mirza Bey Kethüda derler, şec'ân-i cihândan bir merd-i dilîr var idi, Şahin Giray emân verip yanına getirmiş ve ri'âyet ile mültefit olmuş idi. Bir gün cebinde Canibek Giray tarafından gelme bir mektub zuhûr edip, Şahin Giray Mektubu Mehmed Giray Han'a verip Mirza Bey'in katline ibrâm ettikte me'zûn olup bir gün ziyafette başın kesti. Ve Kantemir Paşa'nın Kırım'da olan hânümânı ve avrat ve oğlanı her nesi var ise Şahin Giray varıp emlâk ve hânümânı harâb ve evlâd u etbâ' ve iyâlin*

egemen kuralların hâkim olduğu savaş oyununda, kadın ve çocuklar, merkezle çevrenin savaşında en fazla zarar gören kesimlerdir. O yüzden geleneksel dönemden modern döneme savaş, tüm cinsleri etkilemiştir. Buradan hareketle aslında savaş, kuralları koyan eril tahakküme uygun kazançları olan ve bu kazançları maddi-manevi kayıplarından çok daha az olan bir oyundur.

Merkez-çevre ilişkisi kapsamında üzerinde durulması gereken cinsiyetçi yaklaşımlardan biri de çevredeki bazı kadın karakterlerin merkezin siyaset anlayışının dışında eylem ve söylem içine girmesidir. Merkez siyaset, bu şekilde önplana çıkan kadınlardan çoğunlukla rahatsızdır. Merkezin siyasî eylemlerinin dışında, kadınlar hakkındaki bu rahatsızlıklarını merkezin tarihyazıcıları da tarihyazımındaki söylemleriyle belli etmekten çekinmezler. (Aslında tarihyazımlarında iç siyasetin betimlenmesinde de bu duruma benzer yaklaşımlar sözkonusudur.) Osmanlı'nın resmî vekâyi'nüvislerinin eserlerinde de çevre coğrafyalarda siyasette söz sahibi olan kadınlar için böyle rahatsızlık ifade eden betimlemeler kendini tarih kayıtları üzerinden göstermektedir. Örneğin Dömine adlı bir kadına hem kâfir, hem kadın hem iktidar erki olmasından dolayı Târih-i Nâima'daki yaklaşım pek müspet değildir. Ayrıca bu yaklaşımın temelinde Peçuylu İbrahim Efendi'nin Târih-i Peçevi ve müsveddelerini devraldığı Şarihü'l-Menarzâde'nin ciddi etkisi vardır. Bu yaklaşım 1025/1616 Olayları içerisinde geçen *Serdarî-i İskender Paşa be-cânib-i Kazak ve irsâl-i nâme-i be-Erdel* [İskender Paşa'nın Kazak Tarafına Serdarlığı ve Erdel'e Mektup Gönderilmesi] bahsinde zikredilir. Bahsi geçen tespit Târih-i Nâima adlı eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Peçuylu Târihi'nde*[951] *mastûrdur ki: Sâbıka Boğdan Voyvodası Eremye'nin [Jeremie Mogilla] avratı Dömine'nin Leh'de emlâk ü kılâ'ı var idi. Leh ve Rus beylerinden*

---

katl ü gâret ve hanedânını ihrâk bi'n-nâr ve ***hasâret edip zevcesini şişe sancıp ateşe karşı kebâb eyledi. Menkûldür ki ol hatun hâmil olmakla harâret-i nârdan şekmi çâk olup hamli taşra çıkıp, bu hal ile helâk olmuş.*** *Bu şenâ'atlerden sonra leşker-i azîm ile Kefe'den Rumili'ye yürüyüp hücûm u isyân ile seyl hurûşân gibi* ***(566)*** *Tuna suyunu geçip Tuna tarafında olan Akkirman ve Kili ve İsma'il ve Yer-köyü emsâli Memâlik-i Osmâniyyeye müstevli olup gâret-zede-i Tatar ederek Edirne'ye sû'ikasd ile Tuna sahilinde nüzûl eyledi.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ,** Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (II. Ciltedir), sf. 565-566; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 898.

[951] Târih-i Nâima'daki bahsi geçen bölüm için Peçevi Tarihi için bu dipnotta verilen kaynaklara bakınız. İbrahim Peçevi, **Târih-i Peçevi,** Der Saadet, Matbaa-yı Amîre, (15 Safer) 1283, Cild-i Sani, sf. 346; Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi,** Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 467, 1. Baskı, 1982, c. 2, sf. 323-34.

Koreski [Samuel Korezky] ***[149]*** *nâm kibar bu avratın damadı idi. Boğdan'ı Ermiye'nin* (Eremya) *küçük oğluna zoraki zabt ettirmek için yalnız Rus eşkiyâsından yirmi bin kadar nefer ve Leh'den dahi bir ol kadar asker kaldırıp, gelip Boğdan'ı zabt eyledi. Ve Devlet'ten nasb olunan İstefan (Stefan Thomsa) Voyvoda'yı sürdü çıkardı. Tekrar İstefan Voyvoda'ya zabt ettirilmek için Silistire mutasarrıfı Sarhoş İbrahim Paşa ve Bender ve Akkirman beyleri ve Tatar askeri ta'yin olunup vardıklarında bunlar dahi münhezimen (yenilerek) avdet ettiler. Ol zaman İskender Paşa Eğri'den ma'zul (azledildi) ve Âsitâne'de mülâzım idi. Kaymakam Gürcü Mehmed Paşa mezbura (ona) Bosna eyâletin (i) verip, Bosna ve Sirem ve Semendre ve Alaca-hisar ve Vulçıtrın askeri ve Silistre eyâleti askerleriyle İbrahim Paşa'yı bile koşup ol cânibe (o tarafa) gönderdi. Paşa-yı mezbur mesfûre Dömine askeriyle mukâbil oldu. (Karşılaştı.) Avn-i Hak ile (Allahın yardımıyla) gâlib gelip mesfûre (adı geçen) Dömine'yi iki oğlu ve damadı korsa ile girifdâr edip (tutup) beş yüz kadar tüfeng-endâz (tüfek kullanan) Kazak ile der-zincîr (zincirlenmiş şekilde) Atabe-i aliyyeye irsâl eyledi. Bu denli zinde (çok) kâfir def'aten (çok sık olarak) Dîvân-ı Hümâyûn'a yakın zamanlarda gelmiş değil idi. İskender Paşa'ya halk tahsîn ettiler (güzel karşıladı), Boğdan hâkimliği yine İstefan Voyvoda'ya ihsân olundu. Ve kendiyi merkum İskender Paşa götürüp mahall-i hükûmetine ik'âd etti (oturttu). Ve esnâ-i cengde (savaş sırasında)* ***Dömine'nin kızı ki Koreski'nin menkûhası (nikâhlı) idi, gâyet müstesnâ avrat (güzel kadın) olup, Tatar eline düşmekle bulunmak mümkün olmayıp, sonra otuz bin guruş bahâ ile (fiyatla) çıktı. Tatar'dan hâmil olmuş (hamile kalmış) iki kız doğurup, Leh diyârında bir zaman kıssası dâsitân (bir zaman hikâyesi destan olmuş) ve hakkında türküler söylenip meşhur-ı cihân (âlemin meşhuru) oldu. [150]*** [952] Ayrıca adı geçen Dömine Târih-i Nâima'da 1029/1619-1620 Olayları içerisinde geçen *İnhizâm-ı tabur-ı küffâr-ı Leh der ceng-i İskender Paşa* [İskender Paşayla Savaşta Lehli Kâfir Taburlarının Hezimeti] bahsinde geçer. Eserde olay şu şekilde gelişmektedir: *Sonra Hotin seferinden evvel Boğdan voyvodası olan Konstantin nâm topal oğlan, anası Dömine nam* ***korkusuz kadının*** *kandırmasıyla inat edip kendilerinde malı olan tüccârın, bütün o diyarda bulunan balcıların mallarını elinden alıp (gasp),* ***mel'ûne Domine,***

[952] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (II. Ciltedir), sf. 430; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, 692-693.

oğlu topalı kaldırıp mallarını yükletip Slavlara firâr ve Leh kralına sığınarak, andan asker rica ettikte, ol dahi seksen bin askerle eskiden beri Sakalibe (Slavlar) krallarının tedbirli meliki olan Kansir oğullarından olan mel'ûnu (şeytan) koşup, Rumeli'ne zarar için gönderdi. Silistire Valisi Vezir İskender Paşa ki, şecaatte emsalsiz, sakalı tıraşlı, uzun bıyıklı, heybetinden Rüstemler korkar, düşman saflarını yırtan, palası kanlı bir savaşçıdır, haberdar olup padişah hazretlerine bildirdikte Boğdan ve Eflak muahedeleri ve eyaletleri askerleriyle üzerine varmak hususunda pâdişah fermanı çıkarılıp, Rumeli Beylerbeyisi dahi eyaleti askeriyle müşarün ileyhe katılması emrolundu. Zikrolunan askerlerle İskender Paşa kalkıp Özü'ye, ancak Akkerman'a varıp, askerini tâbiye edip düşmana hücum etmeye niyet ettikte, Akkerman'dan üçüncü menzilde düşmanın üzerine varıp gördü ki Yere Batası (Toprakla Bir Olası) Kâfir koçilerini (araba) tabur şeklinde dizip, top ve tüfek ve mükemmel cenk aletleriyle hazır olmuşlardı. İskender Paşa askerini kaldırıp kendini kâfir üzerine vurdu. (saldı) Sanki Barut mahzenine ateş girdi. Muharebe çok zor olup müşarün ileyh büyük gayret göstermekle, Allah fazlıyla kâfirler bozulup, çirkin suratlı düşmana kuvvet kaynağı olan Kanşir oğlunun başı, kan saçan kılıca nişan olup, kraliçe demekle ***meşhur Domine dedikleri mel'ûn kadın*** *dahi Bosna sipahilerinden Ömer Ağa nam şahsın eline düşerek, oğlu Topal Konstantin dahi av olup, elli binden fazla kâfir kılıçtan geçti. Domine, oğluyla Galata kulesinden kaçınca dizdâr (kale ağası) asılarak idâm edildi.*[953] Gerek veraset hukukundan dolayı

---

[953] *Ba'dehû Hotin seferinden mukaddem Boğdan Voyvodası olan Konstantin nâm gulâm a'rec, anası* ***[177]*** *Domine nâm* ***zen-i bî-pâk*** *igvâsıyle 'âk olup kendilerde malı olan tüccarın ve bilcümle ol diyârda bulunan balcıların emvâlin gasb edip* ***Domine mel'ûne*** *oğlu a'reci kaldırıp, emvâlin yükledip Sakâlibe'ye firâr ve Leh kıralına iltică ve andan asker ricâ ettikte ol dahi seksen bin mikdarı leşker ile kadîmü'l-eyyâmdan Sakâlibe kırallarının müdebbir-i mülkü olan Kanşir-oğullarından ol asırda cümletü'l-mülkü olan mel'ûnu koşup Rumili'ne gezend niçin gönderdi. Silistire Vâlisi Vezir İskender Paşa ki şecâ'atte bî-hemtâ halîkü'l-lihye tavilü'ş-şârib mahâbetinden Rüstemler hârib safdır ve ceng-azmâ-i hûn-pâlâdır, haberdâr olup Atabe-i aliyyeye i'lâm ettikte Boğdan ve Eflâk mu'âhedeleri ve eyâletleri askerleriyle üzerine varmak bâbında ısdâr-ı ferman-ı hümâyûn olunup Rumili beylerbeyisi dahi eyâleti askerleriyle müşârun-ileyhe mülhak* ***(453)*** *olması emr olundukta zikr olunan asâkir ile İskender Paşa kalkıp Özi'ye, andan Akkirman'a varıp leşkerin ta'biye edip, azm-i düşman ettikte Akkirman'dan menzil-i sâliste düşmanın üzerine varıp gördü ki, küffâr-ı hâk-sâr koçuların tabur resmince dizip, top ve tüfeng mükemmel âlât-ı ceng ile müheyyâ olmuşlar. İskender Paşa leşkerin kaldırıp kendiyi kâfire urdu. Sanki mahzen-i baruta steş girdi, ceng-i sa'b olup, müşârün-ileyh-i nâm-ver-ıkdâm-tâmm göstermekle bi-fazli'llâhi te'âlâ küffâr münhezim olup, kuvveti'z-zahr a'dâya bed-likâ olan Kanşir-oğlu'nun Sırbî devleti endâhte-i tîğ-ı hûn-pâş olub* ***meşhûre Domine dedikleri mel'ûne*** *dahi Bosna sipâhîlerinden Ömer Ağa nâm şahsın elinde giriftâr ve oğlu* ***[178]*** *A'rec Konstantin dahi şikâr olunup, elli binden mütecâviz küffâr kılıçdan geçti. Ve ol sahrâda nice yıllar ustuhânlar zîr ü zeber yattı. Domine-oğlu ile Galata kulesinden firâr ettikte diz-dâr salb olunmuştur.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (II.

gerek teâmüllerden dolayı gerekse de iktidar mücadelesinden dolayı kadınlar bazı Avrupa ülkelerinin siyasetinde söz sahibidir. Örneğin Britanya Krallığı'nda Tudor Hanedanı (1485-1603) üyeleri arasında gösterilen ve tarihyazıcıları tarafından *Bakire Kraliçe (Virginia)* olarak târiz yapılan I. Elizabeth'in (1558-1603) Stuart Hanedanı'nın (1603-1714) hemen öncesinde tahta çıkması veya Rusya'daki Romanov (1613-1917 hanedanında Ekaterina (Katerina) I (1725-1727), Anna (1730-1740), Yalizaveta (İvan VI.'dan sonra 1741-1762), Ekaterina (Katerina) II (1762-1795/6)'nin tahta çıkması verilen tespite ciddi bir örnektir.[954] Aynı durum Avrupa'daki bazı yerel hanedan ve prenslikler için de sözkonusu olabilmektedir. Fakat bu durum Avrupa'daki her siyasî yapıda kadınların tahta çıktığı bir veraset hukuku olduğu anlamına gelmiyor. Osmanlı'da saltanat nâibi olmak dışında kadınların padişah olması sözkonusu değildir. Ayrıca verilen örneklerden anlaşılıyor ki kadının siyasete ve bazı erkek egemen sahalara katılması öyle çok hoş karşılanan bir durum da değildir. O yüzden Osmanlı tarihyazıcılarında Dömine kadın için yapılan yaklaşımların özelde siyasî çekişmelerin etkisiyle yazılmasının yanında genelde kadının erkeklerin işlerine karışmasından duyulan rahatsızlıkla da ilgisi vardır.[955] Hâlbuki bahsi geçen kadın, taht oyunlarını, erkek egemen dünyada erkek egemen tarafından kurgulanmış kurallara göre oynamaya çalışmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu Sünnî bir Müslüman devlet olmasından dolayı, İranlılar (Safeviler) içinde çok fazla farklı heterodoks unsuru barındırmasına rağmen, Osmanlı tarihyazıcıları tarafından genelleştirerek onları (?) Alevi veya Şîî (Bu

---

Cilttedir), sf. 452-453; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 727.

[954] Hanedan ve hanedan üyeleri ile tarihlendirme işlemi için Yılmaz Öztuna'nın *Devletler ve Hanedanlar* adlı çalışmasından istifade edilmiştir. Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar – Avrupa Devletleri-,** Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1345, 3. Baskı, 2005, c. IV, Tudor Hanedanı için ss. 799-802; Romanov Hanedanı ss. 192-207.

[955] Bunun için Târih-i Nâima'dan örnek verilebilir. 1036/1626-1627 olayları içinde Osmanlılar ile Nemçe arasındaki mücadeleler sırasında ortaya çıkan bir sulh durumu vardır (Ahvâl-ı Sulh). Erdel'de tahta kimin geçeceği her iki imparatorluk açısından sorun olmuştur. Bu nokta bahsi geçen çalışmada şu bilgi yer almaktadır: *Sulh için üç aya dek va'de olup iki tarafın vekilleri bir yere gelip eğer iktizâ ederse dahi uzaya, tarafeynden asker çekilmeye deyü mu'âhede olunup temessükleştiler. Murtazâ Paşa serhad askeriyle Karmus Bana nâm mahalden dönüp Budin'e gitti. Betlen dahi bu mektubu mahal-i mezburda bin otuz altı rebiülevvelinde yazıp gönderdikten sonra kendi dahi hükümetgâhına döndü. Ve bu def'a gelen Nemçe askeri yedi sekiz seneden beri görülmemiş idi. Vilâyetine vardıktan sonra kapı-kethüdâsını mektub ile gönderip oğlu olmamakla Erdel hükümeti üç milletin ittifâkıyle kendinden* ***sonra menkûhası olan Katerina Brandeburgi nâm avrata tevcih olunmasın murad edinip [415]*** *mûcibince sene-i mezbure recebinin sekizinci [25.03.1627] günü ahid-nâme yazılıp gönderildi.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (II. Cilttedir), sf. 618; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 977.

kavramlar birbirinden farklı farklı anlamdadır ve özelliktedir. Hatta zaman zaman Kızılbaş/Sürh-ser dahi kullanılmaktadır.) olarak tarihyazımında anıyordu. (Bu gibi kullanımlar ileride din sosyolojisi açısından kavram kargaşasına neden olacaktır.) Bu iki devletin birbiriyle olan mücadelesinde siyaset ve ekonomi ciddi bir belirleyici olmasına rağmen mezhepsel/inançsal farklılıklardan dolayı din de bu mücadelelerde en önemli belirleyicilerden bir oluyordu. Karşılıklı olarak hem eylem stratejilerini hem söylem teknolojilerini belirlemesi bakımından bu dinsel yaklaşım farkı iki devleti birbirine karşı merkez-çevre ilişkileri kapsamında konumlandırıyordu. Bahsi geçen merkez-çevre ilişkisi dikkate alındığında her iki devletin cinsiyetçi söylemlerle birbirini hem aşağılamaya çalıştığı hem de ötekileştirdiği üzerinde durulması gereken başka bir gerçektir.[956] Tarihyazımı ise siyaset ve savaşın dışında cinsiyetçi söylem temelinde her iki siyasi anlayışın birbirini sorunsallaştırdığını göstermesi bakımından ciddi bir söylem teknolojisidir. Bu noktada Târih-i Nâ'ima adlı vak'anüvis eseri, ortaya konan bu tespitleri somut olarak görülebileceği tarihyazımı örneklerinin en önde gelenlerinden biridir denilse hiçte yanlış olmayacaktır. Çünkü bu eser Osmanlı-İran savaşlarının en yoğun olduğu zamanları ihtiva etmektedir.[957] Osmanlı-İran çekişmesinden hareketle Târih-i Nâima adlı eserde, merkez-çevre ilişkileri bağlamında toplumsal cinsiyet ilişkilerini ortaya koyan veya tarihyazımında karşılıklı cinsiyetçi söylemleri görebileceğimiz çok fazla örnek vardır. 997-998 [1588-1589] senesi olayları içinde Acem (İran) sınırında bulunan Tavaşi Hasan Paşa'yla İran Şahı Abbas Mirza arasında gerçekleşen haberleşme (mektuplaşma) bahsi geçen eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Gelecek yılda namlı bir serdar olan şecaatli Ferhat Paşa, Gence ve Berde bölgesine asker göndererek Gence çevresini fethedip, üçer yıl aralıksız olarak korumak için bir miktar asker (kul) kaydettirip ve İpek hazinesi*

[956] Örneğin Târih-i Nâima'da 1049/1639-1640 yılı için anlatılan bir olayda Derviş Mehmed Paşa, Bağdat'ın nüfuzlu kişilerinden olan ve İran Şahı'yla yakın ilişkiler kuran Seyyad Derac'ı çekimeyince onu ortadan kaldırdı. Nâimâ Mustafa Efendi ise Seyyad Derac için "*Ammâ çün ki **dâmen-i nâmûsu denes-i teşeyyu' ile âlûde olmakla ma'rûf** idi" [Fakat nâmûsunu- örten- eteği Şiilik kiriyle bulaşmış olmakla tanınıyordu*] diye eserinde yazıyordu. Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 3 (II. Cilttedir), sf. 935-936; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 3, sf. 1482-1483.

[957] 1639'daki Kasr-ı Şirin Antlaşmasından sonra bile her iki siyasi düzen arasında yapılan savaşlar yerel ölçekte ve karşılıklı öldürmelerin (mukâtele u müsâdeme) yaşandığı çatışmalardır. Fakat bu durumda bile bu yerel ölçekteki savaşlar XVIII. yüzyılda ekonomik bir yükü ve sosyal kargaşaları da beraberinde getirecektir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, V. Baskı, ss. 300-315; Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi,** İstanbul; Ötüken Neşriyat, 287, 1994, 5. Cilt, ss. 22-26.

(gelir-gideri) için bir defterdâr dahi vererek Gence Eyaleti'nin vezaretiyle birlikte Tavaşi Hasan Paşa'ya verdi. İpek mahsulünden asker olarak toplanan kulların mevâcibleri verildikten sonra südde-i sirre misâlince yüz elli yük akçe İpek hazinesinden irsâliye gelirdi. Özdemiroğlu Osman Paşa Kefe'ye döndüğünde yerine Şirvan eyaleti valisi adı geçen Tavaşi Hasan Paşa'dır ki onun zamanında İran Şahı yeni ortaya çıkmış olan Şah Abbas Mirza'dır. Şah Abbas, Horasan'a asker göndererek asıl adı Din Muhammed olan Telem Han'ı katletti ve hatta Özbek askerini kırarak Harezm topraklarını dahi istila etmek istedi. İstila ettikten sonra oyunlarından biri olarak Tavaşi Hasan Paşa'ya fethi müjdeleyen bir mektup göndermişti ve mektupta saldırmak için tuhaf bir sözle Tavaşi Hasan Paşa'ya ***"Osmanlı padişahının bu kadar akıllı ve güçlü adamları varken Acem serhadini bir Tavaşi'ye (Harem Ağası veya Hadım Ağa) mi ısmarladılar"*** *demişti. Tavaşi Hasan Paşa cevabında* ***"Kızılbaş kavminin hepsi erkeklikten yoksun avrat bölüğü gibi bir kavimdir. O yüzden (o andan itibaren) onların (Kızılbaşların) sınır boylarına akıllı ve güçlü bir adam göndermek yerine harem ağalarından bir kulunu (Padişah) tayin buyurdular"*** *demiştir. Bahsi geçen olayda (Tavaşi Hasan Paşa) cesurca bir cevap vermişti.*[958] Burada toplumsal cinsiyet eşitsizliği veya cinsiyetçi söylem açısından üç boyut vardır. Birincisi kadınları küçültmek için kurulmuş söylemler üzerinden yürütülen erkekler arasında bir çatışma ortamı sözkonusudur. İkincisi bedeni iktidar tarafından tahakküm altına alınıp deforme edilmiş insanlar (tavaşi, harem ağası veya hadım ağa vb.) aşağılanmaktadır. Üçüncüsü karşılıklı olarak kültürlerin ve dinlerin aşağılanarak Acem serhadinin hareme benzetilmesi üzerinde de durulması gerekir. Yani söylem teknolojisiyle

---

[958] *Sâl-i âyende serdâr-ı nâmdar Ferhad Paşa-yı şecâ'at-şi'âr Gence ve Berda semtine sipeh-rân olup, belde-i Gence'yi levâkıyla fethedip, Tevâşi Hasan Paşa'ya ma'a'l-vezâre Gence eyâletin tefviz edip ol diyârda hâsıl olan harîr hazinesiyçün bir defter dahi nasb olunup, üçer yıl muhâfaza etmek şartıyla bölük verilmek üzere bir mikdar kul dahi yazılıp alıkodular. Harir mahsûlünden ol kulun mevâcibi verildikden sonra her sene ale'l-ittisâl südde-i sidre-misâle yüz elli yük harir hazînesi irsâliye gelirdi. Mezbur Tavâşi Hasan Paşa ol Hasan Paşa'dır ki, Özdemir-oğlu Osman Paşa Kefe semtine avdet ettikde, yerine vâlî-i eyalet-i Şirvân kalıp, anın eyyâmında Şâh-ı Acem-i Nev-peydâ ki Şâh Abbas Mirzâ'dır, Horasan'a leşker çekip Telem Hanı ki asl nâmı Din Muhammed'dir, katl edip, Özbek leşkerine şikest verip arâzî-i Hârezm'e müstevlî oldukda ke-ennehü beşâret-nâme sûretlü Hasan Paşa'ya mektup göndermiş, cümle letâyifden biri budur ki Hasan Paşa'ya ta'aaruz-gûne acebdirki* ***Âl-i Osman padişâhının bunca fahûl kulları var iken Acem serhaddini bir tavâşîye ısmarladılar" demiş.*** *Hasan Paşa cevabında* ***çün kavm-i Kızılbaş cümle racûliyetten bî-behre bir bölük-i avrat mesâbesinde kavimdir. Ol ecilden anların serhadine fahl göndermeyip tavâşilerden bir kulunu ta'yin buyurdular demiş.*** *Vâkı'â merdâne cevab vermişler."* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 6 (IV. Ciltedir), sf. 1927. (İlave 3)

cinsiyetlendirilmiş bir mekân inşa edilmiştir.[959] (Yani harem=kadın ve hadımağaları)[960]

Târih-i Nâima adlı eserden anlaşıldığına göre İranlılarla Osmanlılar aralarındaki savaşlarda İslam büyüklerine cinsiyetçi söylemler üzerinden ciddi hakaretler yapılmaktadır. Her iki siyasî anlayış İslam içinde farklı dini anlayıştan veya mezhepten/inaçtan oldukları için birbirlerinin kutsallarına cinsiyetçi küfürler etmektedir. Örneğin 1022/1613'de Osmanlı-Safevi arasında imzalanan sulhnâmede (Zikr-i sulh-nâme-i Şâh-ı Acem) İslam'ın büyükleri arasında kabul edilen ilk dönem [Asr-ı Saadet] kadınları üzerinden yapılan kazf u ta'n meselesi gündeme geliyordu. Bu noktada iki tarafta bazı şeylerden rahatsız olduğu anlaşılmaktadır: *Bu senede Acem Şahı ile olan muselâha (karşılıklı barış) akdinin sulhnâmesi, Müftü Mehmed*

---

[959] Bu tespiti ortaya koyan birçok örnek vardır. Erdelan Hanı olan Halo Han oğlu Ahmed'in sarayı Hasan-âbad'ın vasıfları cinsiyetlendirilmiş mekâna örnek olarak gösterilebilir. **Sadeleştirme:** *Bu köşkün iki tarafı açık, köşkün tavanları altın suyu ve koyu laciverd renkte ve kıymetli taşlarla nakşedilen, ince tel işlemeli, alt kısmının ortasında bir şişhane, oda ve köşelerinde birer dörtgen kâşâne, yukarıda birçok odalar ki pencereleri etrafa ve bahçeye bakar, birbirinin üstünde üç tabaka yüksekte odalar ve bunların duvarları beyaz kâfûrî mermer ve alçı ve yumurtayla yapılmış bir cins berrak ve lâtif kâğıt gibi sıvalı ki, âbâdî kâğıt gibi şeffaf aynaya benzer. Kiminin duvarları başlık gibi ince çeşitli renkler ve nakışlarla nakışlanmış ve resimlendirilmiş kiminde cenk ve harp tasvirleri ve kiminde* ***çeşitli zina ve fuhuş meclisleri tasvir olunmuş****, her duvarı Erjeng'i kıskanıracak rengârenk resim ve heykellerle süslüydü ki, benzerleri görülmemiştir. Sahibi, evvelce zikrolunan Ahmed Han olduğu için serdârdan korkulu olup gizlenmişti.*
Orijinali: *Kasr-ı mezburun iki tarafı küşâde eyvân sukûfu âb-ı zer ve lâciverd ile münakkaş horde halkârî tâhtanîsinin ortasında bir şişhâne oda ve köşelerinde birer murabba' kâşâne fevkânîsi müte'addid odalar ki revzenleri etrâfa ve bağçeye nâzır birbirinin fevkinde üç tabaka fevkânî odalar ve bunların der ü divarları beyaz kâfûrî mermer ve alçı ve yumurta ile mu'âlec bir cins berrak ve latîf kağıd gibi sıvalı ki abâdî kağıd gibi şeffaf mir'ata benzer ve kiminin duvarları ser-levha misâl horde envâ'-ı elvân ve nukûşla münakkâş ve mûsavver kiminde ceng ü harb tasvîrleri ve kiminde* ***envâ'-i cimâ' ve fuhşiyât mecâlisi tasvir olunmuş****, her reşk-i Erjeng-i Çin ve nekkârhâne-i bukalemun idi ki nazîri görülmemiş sâhib-i sâbıkü'z-zikr Ahmed Han olduğundan nâşî serdardan müsteş'ar olup ihtifâ etmiş idi.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 3 (II. Cilttedir), sf. 664; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 3, sf. 1082.

[960] *Sâl-i âyende serdâr-ı nâmdar Ferhad Paşa-yı şecâ'at-şi'âr Gence ve Berda semtine sipeh-rân olup, belde-i Gence'yi levâkıyla fethedip, Tevâşi Hasan Paşa'ya ma'a'l-vezâre Gence eyâletin tefviz edip ol diyârda hâsıl olan harîr hazinesiyçün bir defter dahi nasb olunup, üçer yıl muhâfaza etmek şartıyla bölük verilmek üzere bir mikdar kul dahi yazılıp alıkodular. Harir mahsûlünden ol kulun mevâcibi verildikden sonra her sene ale'l-ittisâl südde-i sidre-misâle yüz elli yük harir hazînesi irsâliye gelirdi. Mezbur Tavâşi Hasan Paşa ol Hasan Paşa'dır ki, Özdemir-oğlu Osman Paşa Kefe semtine avdet ettikde, yerine vâlî-i eyalet-i Şirvân kalıp, anın eyyâmında Şâh-ı Acem-i Nev-peydâ, ki Şâh Abbas Mirzâ'dır, Horasan'a leşker çekip Telem Hanı, ki asl nâmı Din Muhammed'dir, katl edip, Özbek leşkerine şikest verip arâzî-i Hârezm'e müstevlî oldukda ke-ennehü beşâret-nâme sûretlü Hasan Paşa'ya mektup göndermiş, cümle letâyifden biri budur ki Hasan Paşa'ya ta'aaruz-gûne acebdirki* ***Âl-i Osman padişâhının bunca fahûl kulları var iken Acem serhaddini bir tavâşîye ısmarladılar" demiş.*** *Hasan Paşa cevabında* ***çün kavm-i Kızılbaş cümle racûliyetten bî-behre bir bölük-i avrat mesâbesinde kavimdir. Ol ecilden anların serhadine fahl göndermeyip tavâşilerden bir kulunu ta'yin buyurdular" demiş.*** *Vâkı'â merdâne cevab vermişler.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 6 (IV. Cilttedir), sf. 1927. (İlave 3)

Efendi kalemiyle yazılıp gönderildi. Eski pâdişahlar sulhnâmelerinde yazılı olan şartlar üzere ki, Ashab-ı Güzin ve eimme-i müctehidin (Büyük İmamlar) ***ve ümmü'l-mümîninin (Müminlerin annesi Hz. Ayşe) şetm (sövme) ve lanet, kazf (kadına zina isnat etme) ve ta'n (sövme) olunmayıp*** *Şah Tahmasb'ın taahhüt ettiği üslup üzere teberrâ (Hz. Ali'ye uymayanlardan yüz çevirme) resmi (resmen) meslüp olup (giderilmiş olup) anda bulunan* ***ehl-i sünnete sebb-i kâbih (çirkin sövme) telkin olunmaya*** *ve rızalarıyla bir tarafa gitmek isteyenlere ruhsat verile ve fiilen bile elde bulunan kalelere saldırılmaya…*[961] Yine 1028/1618-1619'da (Nisan-Mayıs 1619) Acem elçisi İstanbul'a geldi. Osmanlı-Safevi ilişkilerini gündeme getirilirken ve bazı sorunların çözmeyi amaçlayan bir anlaşmanın maddeleri görüşülürken özellikle kadınlar üzerinden İslam büyüklerine yapılan hakaretlerin önlemesi tekrar şu şekilde gündeme gelmiştir: *...İki taraftan alınmış adam varsa durmadan izin verile ve şartların esası gereğince Acem ülkesinde Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'e sövme ve Hz. Osman'a lanet etme,* ***Allah'ın resülü Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe'ye küfüretme terk edilerek*** *yasaklanması için şerh verilmesi şevval ayının on dokuzuncu gününde yazıldı.*[962] İşin başka bir boyutu İranlılarla yapılan savaşlarda İranlıların yaptıkları her kötülükte kadının din bağlamındaki günahkârlık (kâfirlik) imgesiyle ilişkilendirilerek suç isnâd edecek şekilde kullanılmaya çalışılmasıdır. Yani onların yaptıkları her eylem zaten onların dini anlayışları gereğidir. (mezhebi geniş söyleminin yeniden üretimi) Bu yüzden Sünnîliğe uygun olmayan veya Sünnîler için hakaret olarak kabul edilebilecek her şeyi onlar (?) yapar anlamı Târih-i Nâ'ima adlı eserden anlaşılmaktadır. (Genel olarak her iki siyasi yapının tarihyazımında buna benzer cinsiyetçi söylemler görülmektedir.) Bu konuda çok fazla örnek metinlerde

---

[961] *"Bu sâlde şah-i Acem ile olan musâlaha akdinin sulh-nâmesi Müftî Mehmed Efendi inşâsıyle yazılıp gönderildi. Padişahân-ı selef sulh-nâmelerinde derc olunan şurût üzre ki ashâb-ı güzîn ve e'imme-i müctehidîn ve* ***Ümmü'l-mü'minîn*** *sadîka-i kübrâ haklarında şetm ü la'n ve* ***kazf ü ta'n*** *olunmayıp Şah Tahmasb ta'ahhüd ettiği üslûb üzre teberrâ resmî meslûb olup anda bulunan ehl-i sünnete sebb-i kabîh telkîn olunmaya ve rızâlariyle bu tarafa azîmet murad edenlere ruhsat verile ve bi'l-fi'l dest-i tasarruf-ı bendegân-ı dergâhda olan kılâ' ve bıkâ'a ta'arruz olunmaya…"* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (II. Cilttedir), sf. 404; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 652.

[962] *...İki taraftan alınmış adam var ise bilâ-tevakkuf icâzet verile ve şurûtun umdesi memleketlerinde* ***sebb-i Şeyhayn ve la'n-i Zi'n-nûreyn ve ta'n-i zevce-i Resûlü's-sakaleyn terk ü men' oluna*** *deyü şerh verilip şevvâlin on dokuzuncu [29.09.1619] gününde tahrîr olundu.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (II. Cilttedir), sf. 449; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 722.

bulunduğundan bir örnek vermek şu an için yeterli olacaktır. Örneğin Mustafa Nâ'ima Efendi'nin eserinde, 1012/1603-1604'deki olayları içinde, Acem Şâh'ı Abbas'ın Tebriz Kalesi'ni fethetmesinin anlatıldığı bölümde, Van ve Tebriz coğrafyası arasında meydana gelen bazı çarpışmalar ve olaylar ayrıntısıyla anlatılmaktadır. İşte eserin bu bölümlerinde genelde kadınlar üzerinden anlatılan ve aslında müspet olmayacak şekilde mezhep farkını vurgulamaya yönelik *ahlaksızlıklardan* (Nâ'ima'nın anlatısı) bazıları şunlardır: *Fakat ol ahdinde durmayan Şah, Rafizi köpeklerini teşvik edip çoluk ve çocukları esir ederek ve mal ve menallerini yağma ve talan ederek, Beldenin Kadısı Şeyhî Efendi'yi Dârü'd-dalâlde karar etmek üzere aman vererek ve kendince güven ve itimat verdikten sonra Van tarafına göç ederken Kızılbaşlar onu takip etti ve mamur vücudunu harap ettiler.* ***Ve doğru yoldan sapan Şaha sığınanlar, Tebrizli kadınların çoğunu çirkin adetleri gereği fahişeler güruhuna katarak her birine ücret takdir ederek (biçerek) fahişelik yapmaları ve günah işlemeleri için emir*** *vermiştir. Bu sûretle* ***Müslümanların ırzını kirletmiştir.***[963] Görüldüğü üzere Târih-i Nâ'ma adlı eserde *merkez*-çevre ilişkisi bağlamında cinsiyetçi söylemler ve eylemler Osmanlı-İran çekişmesi üzerinden verilen örneklerle bu şekilde ortaya konulmuştur. Unutmamak gerekir ki Batı Hristiyan oldukları için ne kadar kâfirse İran'da (Safevi) Sünnî olmadıkları için aynı şekilde kâfir gibi görülerek tarihyazımında ötekileştiriliyordu. Karşılıklı olarak zamanla inşa edilen bu söylem teknolojileri, geçmişten bugünlere kadar topluluklar arasında ayrılıklar ve çarpışmalara neden olan ve sürekli yeniden üretilen söylemler olarak tekrar ortaya çıkıyordu.

---

[963] *... Ol bedahd ü bi-emân bunlara kilâb-ı revâfizı iğra edip ehl ü iyâllerin esîr ü tâlân, mal ü menâllerin yağma vü tâlân kılıp kadı-i beled Şeyhî Efendi'yi dârü'd-dalâlde karar etmek üzere istîmân ve zu'mınca i'tikâd u itminân verdikten sonra Van cânibine hicret ettikte Surh-serân ta'kib edip ma'mure-i vücudunu harâb ettiler.* ***Ve şah-ı dalâlet-penâh ekser Tebrîzyân'ın nisvânını de'b-i kabîhi üzre gürûha-i fevâhişe ilhâk edip her birine kat'ı ücûr ve emri'l-fücûr kılmakla a'râz-ı Müslimîni hetk etmiş idi."*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (I. Cilttedir), sf. 244; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 358-359. Bu konuyla ilgili daha başka örnekler de vardır. Örneğin 1012/1603-1604'deki olaylar içinde yer alan ve Şah Abbas'ın ordusunun Nahçıvan kalesini istilası ve Serdar Mahmud Paşa'nın hezimeti sırasında anlatılan olay şöyledir: *"Müslim ve kâfir gumûm-ı umûm-ı mezâlim ile mağmûm olup (Müslime ve kâfir herkes zülüm ile uğraşıp) âşûb u fiten (karışıklıklar ve fitne) hadden aşdı.* ***Hüdaverdi Paşa Câmi'inde emr bi'l-fücûr eylediği (günahkârlık emriyle) fevâhişi inzâl (fahişeler getirip)*** *ve içinde* ***alâniyyeten fücûr ettirip (göz önünde fuhuş ettirip) zu'mûnca (kendince) ba'zı şe'â'ir-i ehl-i sünneti (bazı ehl-i sünnet adetlerini) tahkîr ve izlâl (alçaltmak) eyledi.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (I. Cilttedir), sf. 250; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 366.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet'de kaleme aldığı 1188-1241/1774-1826 tarihleri, Nâ'ima Mustafa Efendi'nin yazıya döktüğü 1000-1070 (1592-1660) tarihlerden farklı özellikler taşıyan bir tarihsel süreçti. Osmanlı İmparatorluğu, eski gücünden uzaklaşmıştır ve birçok alanda birçok gelişme meydana gelmiştir. Başta bürokrasi ve ordu olmak üzere birçok alanda değişim ve dönüşüm meydana gelmektedir. İmparatorluk erken dönem modernleşmesinin sancılarını yaşamaktadır. Westfalya Anlaşmasından (1648) sonra zaten millî monarşilere ve meşrûtî yönetimlere doğru evrilmeye başlayan Avrupa imparatorlukları, Avrupa merkezli devrimlerin (Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi) etkisini yakından hissetmek zorunda kalmıştı. Yönünü Amerika kıtasındaki siyasal ve ekonomik gelişmelere çeviren Avrupalı imperyal siyasal yapılar, bu sefer kendi bünyesindeki aksaklıklardan dolayı meydana gelen devrimlerin sonuçlarıyla uğraşmak zorunda kaldılar. Her şeyden önce Avrupa'da milliyetçilik veya ulus devletin inşası olarak ortaya çıkan kaynamalara *Napolyon Faktörü* de eklenmişti. Napolyon'un Fransası dışındaki Avrupalı devletler, hem Napolyon'la hem de Napolyon'un bozduğu siyasal, sosyal ve iktisadî düzenle uğraşmak zorunda kalmışlardı. O yüzden (bu çalışmanın yazıldığı zamanda bile yani 200. Yılında unutulmayan) Viyana Kongresiyle (1815) Avrupa, hem Napolyonların en büyüğü Napolyon Bonaparte'dan kurtuluşunu ilan ediyordu hem de bahsi geçen coğrafya Napolyon deformasyonundan kurtulmak için birçok alanda *Restorasyon Çağı*'na giriyordu. Amerika kıtasındaysa kendi siyasî ve iktisadî anlayışıyla yeni bir devlet yükseliyordu. İmparatorluklar restorasyon dönemine girseler de milliyetçilik dalgası Avrupa'nın bünyesindeki halklarda başlamıştı. Avrupa'da meydana gelen bu gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu'nda da etkisi kaçınılmazdı. İmparatorluk, her alanda bu değişimi ve dönüşümü, Rus Çarlığı'yla birlikte yakından hissetmişti. Bu değişim ve dönüşüme ayak uydurmak zor olduğu içindir ki Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilerleme hızı diğer siyasî mekanizmalara göre daha da yavaşlamaya başlamıştı. Bu yüzdendir ki Osmanlı tarihiyle ilgilenen tarih yazıcılarında bu süreç gerileme olarak ele alınmasının nedeni ise İmparatorlukta meydana gelen iç ve dış aksaklıklardan kaynaklanan ve diğer siyasî mekanizmalarla kıyaslandığında ortaya çıkan yavaş ilerleme hızındır. (Yani Modern tarihyazıcılarının Osmanlı tarihini dönemlendirme eğilimi kendini bu yüzden göstermişti.) O yüzden

Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet'de kaleme aldığı dönem (1774-1826) incelenirken, bu tarihyazımını ortaya çıkaran bağlamı irdelemekle işe başlamak da daha doğru bir iş olacaktır. O zaman görülecektir ki evrenin merkezinde kendi halinde dönen bir dünya artık sözkonusu değildir. Yani tam tersi olarak güneşin etrafında benzeri gezegenlerle birlikte dönen bir dünya vardır.

Târih-i Cevdet'deki merkez-çevre ilişkisi genel anlamda anlaşılmak isteniyorsa; Osmanlı'nın Avrupa'yla olan ilişki durumuna göre, Ahmet Cevdet Paşa'nın ortaya koyduğu kültürel göreceliğe dayalı yaklaşımlarına bakmak yeterlidir. Bir tarafıyla Batıya diğer bir tarafıyla Doğu'ya yönünü dönmüş olan Ahmet Cevdet Paşa, Batı'yla ilgili olan değerlendirmelerinde bile tercümesiyle de ilgilenmiş olduğu İbn Haldun'un yaklaşımlarını eserinde kullanmaktan da çekinmez. Örneğin medenî (şehirli), haderî (hazeri=köylü), bedevî (göçebe), vahşî gibi İbn Haldun'un Mukkaddimesi'nde de geçen kavramları, yine okuduğu Batılı kaynaklar üzerindeki tetkiklerinden sonra uygun bulduğu yerde kullanmaktan çekinmez. Birçok sebepten biri olan bu sebepten bile Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımında genel anlamda kültürel göreceliğin kendini göstermesi kaçınılmazdır. Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa'nın Batılı kaynakları kullanması, onun yetiştiği kültürel iklimin (bağlamı) nasıl olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. O yüzden Ahmet Cevdet Paşa'nın sosyo-kültürel konumu gereği ortaya koyduğu tarihyazımında merkez-çevre ilişkisine göre kültürel bir göreceliğin ortaya çıkması ise kaçınılmazdır. Örneğin Târih-i Cevdet'de 1213/1798-1799 olayları içinde geçen, Napolyon'un Ordusu'nun Yafa'da hayatta kalan Osmanlı askerlerini kurşuna dizdirmesi (gerçekten kötü bir olay) ve Fransızların yerli halka yaptığı zulmü şu tespitlerle anlatmaktadır: *...İşte bu vahşice muameleler Bonapart'ın hayat tablolarını karartmıştır. Zira maksatları öç almak ise yürüyüşle Yafa'ya giren Fransız askerlerinin etmedikleri* ***vahşîlik ve kan dökücülük*** *kalmamıştı. Yok, eğer söylendiği gibi şayet bunları esir olarak yanında bırakacak olsa onları zapt etmek için askerinin bir miktarının onlarla uğraşması gerekir. Hâlbuki onları salıverecek olsa bir yanda toplanıp yine Fransızlara karşı savaşırlar diye dertlerinden kurtulmak için bunları öldürüvermişse bu da* ***uygar ülkelerde görülmemiş Cengizvâri bir davranıştır. Avrupalılara nispetle Arnavutlar vahşi bir kavim*** *oldukları halde silahsız adamın üstüne silah çekmezlerken* ***Bonapart gibi hürriyet ve medeniyet ortaya çıkan bir terbiyeli ve bilgili kişinin*** *bu kadar bin*

eli bağlı çâresizleri idam ettirivermesi mazeret kabul etmez ve affedilmesi mümkün olmaz kanlı ve vahşice bir harekettir. Ve ***Fransız ihtilâlinin ne derece ahlâkı bozmuş olduğuna bu da bir örnektir.***[964] Görüldüğü Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet'deki yaklaşımları hem Napolyon Bonarpart'ın yaptıklarını Batı'nın uygarlaşmış olmasıyla karşılaştırıyor hem Arnavutları bazı yönleriyle Avrupa'ya karşı üstün gösterirken onları vahşî olarak nitelendiriyor hem de Cengizvârî hareket tanımlamasıyla Moğolların yüzyıllar sonra bile Osmanlı tarihyazıcıları üzerindeki olumsuz etkisini göstermesi bakımından (psiko-tarihi bir refleks) önem arz ediyordu. Ayrıca imparatorluğun resmî bir vak'anüvisi olarak Fransız devriminden duyduğu rahatsızlığı ahlâk meselesi ölçüsünde ele almaktaydı.[965] Kısacası dönemi ne olursa

---

[964] *…**İşte bu muamele-i vahşiyâne Bonaparte'ın ceride-i evsâfını kabkâra itmişdir. Zira garez-i ahz-i sâr ise yürüyüş ile Yafa'ya giren Fransız askerlerinin itmediği muamelat ve vâhşiyâne u hûn-rîzâne kalmamışidi.** Yok eğer rivâyet olundığı üzre eğer bunları esir olarak yanında ibkâ idecek olsa muhafızları için askerinin bir mikdarı muattal kalmak lazım gelür ve salıvirecek olsa bir tarafda toplanub yine Fransaluya karşu silâh tutarlar diyu gailelerinden emin olmak içun bunları id'âm idivermiş ise bu dahi **milel-i mütemeddinede işidilmemiş bir tavr-ı cengizânedir. Avrupalılara nispetle Arnavudlar vahşi bir kavm oldıkları halde** silahsız bir adamın silah çekmezler iken **Bonaparte gibi dava-yı hürriyet ve meslek-i temeddüne da'vet ile meydana çıkan bir terbiyelü ve malumâtlu zâtın** bu kadar bin eli bağlu bî-çâregânı i'dâm idivermesi mazaret kabul itmez **ve afvı kâbil olmaz bir hareket-i vahşiyâne u hûn-rîzânedir ve Fransa ihtilâlinin ne mertebe ahlâkı ihlâl eylemiş olduğuna bu dahi bir delîldir…** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 7/4, sf. 17-18; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 7, sf. 24-25; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 1722-1723. Benzer bir yaklaşım 1214 yılı olayları içinde El-Ariş'te yaşananlar için yine Napolyon ve Fransız ordusu için kullanılmıştır. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 7/4, sf. 63-64; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 7, sf. 84-85; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 1760.

[965] Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî olarak görevlendirilmiş bir vekâyinüvis olarak Târih-i Cevdet olarak bilinen eserinde Fransız Devrimi'ne pek müspet yaklaşmaz. Örneğin *Yakobenler (Jakobenler) hükümeti eyâdi-i teneffüz teallîlerine alarak bu vechle taraf-be-taraf (yer yer) kâtl-i nüfus (öldürme) vesair güne* ***muamelât u vahşiyâneye devam ile beraber halkın akıl ve ahlâkını dahi öldürmeğe kıyâm iderek büyük mektebleri kapattıkları gibi*** *hep cem'iyyet-i ilmiyeler (ilim cemiyetleri) ilgâ olunmuş (kaldırılmış) ve Eski Fransa'dan bir eser kalmamak üzere kraliyet ve diyânet ve asâlete dâir bi'l-cümle usûl ve rüsûm-ı kadimesinin (her türlü eski uygulamalar ve merasimler) ilgâsı sırada din-i İsevîyenin (İsa'nın=Hristiyanlık) dahi ref' ve ilgâsıyla (kaldırmakla) serbestiyet ve müsâvâtdan (serbestlik ve eşitlik) başka bir ibadet olunmamasına karar virilmiş.* ***Ve din-i İsevî (Hristiyanlık) yerine bir din-i aklî (akıl dini) vaz' olunub (konulup) Paris kilisalerinden papaslar tard ve ihrac (çıkarılmışlar) ve Paris Başkilisesi ibadet-i cedideye tahsis ile (yeni ibâdete tahsis edilmiş) papaslar ve diyokoslar yerine tiyatro ve oyuncuları ve müzikacıları geçub kilisânın mihrâbında yüksek sandalye üzerinde bir genç ve güzel karı yarım çıplak olarak ik'âd (oturup) ve ilahü'l-akl (akıl ilâhesi) olarak ittihâz ile (kabul edilerek) hazır olan cemaat tarafından kendusüne secde ve ibâdet idilmişdir. Ve bu ayin-i cedidin (yeni ayinin) icrâsından çend-rûz mirûrunda (birkaç gün sonra) cümle Arab kölelerin hürriyeti i'lân olunmuşdur. Fransa'nın sâir şehirlerinden başka birçok karyelerinde dahi iş bu ibâdet-i cedide tesis olunarak birçok genç ve güzel kızlar ilâh makamında durmağa mecbur olmuşlardır.*** Metnin ilerleyen bölümlerinde bu akıl ayinini Robespiyer'in kaldırdığından bahseder. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 6/3, sf. 187-189; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz.

olsun bahsi geçen tarihyazıcılarında merkezden çevreye bakış içerik olarak değişime uğrasa da edim olarak devam etmektedir. Bu durum ise Osmanlı tarihyazımı dışındaki diğer tarihyazımlarında olduğu gibi Osmanlı tarihyazımının da genel özellikleri arasında nitelendirilebilir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserinde merkez-çevre ilişkilerine dayalı cinsiyetçi söylemlerin görülebileceği metinler ve pasajlar ise Avrupa hanedanlarına ve onların özellikle siyasetten kaynaklanan konumlarına ilişkindir. Avrupalı hanedanlarda meydana gelen olaylar ve durumlar, dönemin hâkim tarihyazımına uygun olarak Avrupa Tarihi diye verilir. Yani Avrupa Tarihi denince daha çok kastedilen Avrupalı hanedanların tarihidir. Bu kapsamda II. Katerina (Ekatarina II), Maria Teresa, Ferdinand, III. Carlos, XVI. Louis gibi dönemin önemli şahsiyetlerinin Avrupa tarihyazımında önplana çıkması, Avrupa Tarihi'nde etkin olmalarıyla ilgili olduğu gibi, aynı zamanda birbiriyle akraba olan hanedanların Osmanlı'dan farklı bir mecrâda sürdürdükleri ailevî ilişkilerinin de bir sonucudur. Avrupalı tarihyazımı aynı zamanda Avrupalı hanedanların (dedikoduya dayalı) aile ilişkilerinin de tarihidir. Aslında bu durum hanedanlar hakkında bilinmesi gereken bazı tespitleri mümkün kılacağı gibi manipülasyona açık bazı bilgileri de ortaya çıkaracaktır. Yani herhangi bir hanedanın tarihyazıcısının başka bir hanedan hakkında yazmış olduğu bir bilgi ve bu bilginin başka tarihyazıcıları tarafından aynen söylem olarak sürdürülmesi, Avrupa merkezli tarihyazımı açısından bazı sorunsalları da ortaya çıkarmıştır. Bahsi geçen Avrupalı şahsiyetlerin yaptığı eylemler daha geri planda kalarak zamanın tarihyazımında bazı şahsiyetler önplana çıkarıldığı gibi bazı şahsiyetler çeşitli sebepler bahane edilerek ve konjonktür gereği geri plana itilmiştir. Örneğin *"Napolyon"* imgesi, XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında Avrupa tarihyazımında ortaya çıkarılan böyle bir sorunlu imgedir. Napolyon, devrimin olduğu Fransa'da sıradan bir askerken Avrupa'nın hanedanlara dayalı düzenini bozmuş, mevcut siyasal kaosu kendi lehine çevirmiş ve üstüne kendi

---

Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 6, sf. 257-258; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1563-64. Fransız ihtilâlinden belli bir zaman sonra ilan edilen (1265/1848) ve Amerika'da uygulanan cumhuriyeti, geleneksel evlilik müessesini inkâr ettiği için eleştirir. Zaten konumu gereği Cumhuriyeti (İdâre-i Cumhur) kabul etmesini beklememek gerekir. Fakat bu değerlendirmeyi çok daha sonraki tarihlerde yapmaktadır. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309 c. 1/1, sf. 20; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 38-39; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c.1, sf. 29.

hanedanını kurarak tarihyazımında ister istemez bir sorun haline gelmiştir. Bonapartizm olarak nitelendirilebilecek kadar taraftarı olsa da Napolyon, Avrupalı hanedanlar için (aynı zamanda monarşiler için) Fransız İhtilâli'nin (ihtilâl, karışıklık demek aynı zamanda) sonucunda ortaya çıkan bir tehlikedir. (tehdit) O yüzden bu müspet olmayan göreceli durumun, belli perspektiflerden Avrupa tarihine yansıması kaçınılmazdır. Bu tespite dayanarak siyasî bir rakip olan Napolyon'un, ister resmî isterse gayr-i resmî olsun, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihyazıcılarının tarihyazımında olumlu ya da olumsuz bir şekilde karşılığını bulmaması imkânsızdır. Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserinde bahsi geçen şahsiyetin her türlü söylem teknolojisiyle sorunsallaştırılması hem mevcut halde genel bir perspektifin hem de mevcut halde özel bir perspektifin bir sonucudur.[966] Hatta eserde cinsiyetçi söylem teknolojileri Napolyon'u sorunsallaştırma yöntemlerinden biri olarak da irdelenmelidir. Dünya çapında okunan klasik romanlara dahi konu olan Napolyon'un Rusya seferi sırasında, Napolyon'un başında bulunduğu Fransız ordusunun geri çekilişi Tarih-i Cevdet'te şu şekilde anlatılmaktadır: *...yollarda sıkıntı çekmemek üzere neferât ellerine geçen ekmek, un ve vesair mekulât (yiyecek) ve meşrubat ve elbiseyi ve Moskova harikinde (yangınında) yağma eyledikleri eşyayı Moskova havalisinde buldukları* ***mütenevvi'*** *arabalara yükledüb beraber almış olduklarına mebni ordunun arkasından hadsiz hesapsız ve birbirine benzemez arabalar çekilmekde ve Moskova ve havalisinde bulunan Fransız ve İtalyan ve Alman familyaları ve tiyatro oyuncuları ve* ***birçok fahişe karılar dahi*** *ordunun arkasında gelmekde idi. Binaen aleyh Fransız ordusu* ***ale's-sabah*** *(sabahleyin) Moskova'dan çıkub sekiz araba yan yana gitmekde oldığı halde ahşam üzeri henüz galabalığın arkası alınmamış idi. Fransız ordusu* ***yaylaya giden göcebe aşâir (aşiretler) kafilelerine benzer*** *bir halde idi.*[967] Görüldüğü gibi Fransız ordusunun Moskova'dan geri çekilişi bu şekilde tasvir edilirken, yine yerleşik kültüre uygun olmayan bir yakıştırma ancak göçebeliğe dâir olabilir yaklaşımı bu metinde benzetme olarak

[966] Bu yaklaşıma Târih-i Cevdet'de Napolyon Bonaparte'ın imparator olup olmamasının tartışmaya açılması örnek olarak gösterilebilir. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 8/4, sf. 6; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 10-11; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 1955.

[967] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 10/5, sf. 69; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 10, sf. 89; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 5, sf. 2490-2491.

kullanılmıştır. Ayrıca Napolyon'un başında bulunduğu orduyu takip eden kesimlere dikkat edilirse tiyatrocular ve fahişeler olması, Fransız devriminin getirdiği tedirginlik veren kültürel ve sosyal değişim iklimiyle yakından ilgilidir. Lale Devri için geleneksel evlilik müesseselerinin bozulmasından dolayı rahatsız olan Ahmet Cevdet Paşa, hem Napolyon'dan hem de Fransız ihtilâlinden duyulan rahatsızlığını da bu tespitiyle de ortaya koymuş oluyordu. Zaten kullandığı kaynakların çoğunun çıkış merkezi olan Avrupalı tarihyazıcıları da bu dönem için bahsi geçen konuda (geleneksel ilişkilerin bozulması) onun yaklaşımlarından pek farklı düşünmüyordu. Yine Napolyon'un siyasî manevraları ve savaşları; soy (nesep) arayışı; kendisinin ve aile fertlerinin ilişkileri, siyasal evlilikleri; yakın akrabalarını kendi kurmaya çalıştığı imparatorlukta üst düzey yetkilerle görevlendirmesi (hatta yerel krallar ilan ediyor) ve diğer Avrupalı hanedanlarla ilişkileri başta cinsiyetçi söylemler olmak üzere çeşitli söylem teknolojileriyle sorunsallaştırılmıştır. Kısacası Napolyon'un Avrupa'daki mevcut statükoyu bozarak kendi hanedanını kuracak şekilde yükselişi, Avrupa hanedanlarını tedirgin ettiği gibi hanedan merkezli imparatorlukların resmî tarihyazıcılarını da (doğal Osmanlı'nın resmi vak'anüvislerini de) kendisini sorunsallaştıracak kadar rahatsız etmiştir.[968]

Târih-i Cevdet'de Rus Çariçesi II. Katerina (Ekaterina II)'ya, gerek Osmanlı'yla Rusların savaş halinde olması gerek politik manevraları gerekse de Ahmet Cevdet Paşa'nın kullandığı kaynaklardan dolayı pek müspet olarak bakılmaz. II. Katerina'nın (1762-1795/6) özel yaşamı ve bazı olumsuz olarak nitelendirilen özellikleri, ortaya koyduğu başarılı siyasal manevralarına rağmen dönemin

[968] Wajda Sendesnı'nın eserinin birinci kısmında (*Discours sur la Révolution française: le démantélement d'un modéle*) ortaya koymuş olduğu Osmanlı tarihyazarlarının ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Fransız Devrimi'ne yaklaşımı önemlidir. Ahmet Cevdet Paşa ise Fransız Devrimi'ne hanedana bağlı bir tarihyazarı olarak bakmasının yanında bir ulema ve bir devlet adamı olarak da bakmaktadır. Tarih-i Cevdet'deki yaklaşımlarından bu devrime pek müspet bakmadığını çıkarmak da mümkündür. Ahlâkî çöküş, dinin ortadan kalkması ve terör (vahşet) gibi konuların yanında kendince bir siyasal terminoloji de ortaya koymaktadır. Kendinden önceki Ahmet Atıf Efendi, Moralı Seyyid Ali Efendi, Ahmet Vasıf Efendi ve Mütercim Asım Efendi gibi elçilerin ve tarihyazıcılarının devrim hakkında yazdıkları da onun düşüncesinde etkilidir. Ayrıntılı bilgi için bu dipnotta verilen çalışmalar bakınız. Wajda Sendesnı, **Regard de l'historiographıe Ottomane sur la Révolution françaıse et l'expédıtıon d'égypte*Tarih-i Cevdet**, Les Chaıers du Bosphore XXVII, İstanbul; Les éditions Isıs, Prémiére édition, 2003, ss. 19-75; Zeki Arıkan, *"Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler"*, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri –Bildiriler-**, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi (27-28 Mayıs 1985), Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 173-198; Zeki Arıkan, *"Fransız İhtilâli ve Osmanlı Tarihçiliği"*, **La Révolution française a la Turquie d'Atatürk**, Actes des colloques d'İstanbul (10-12 Mai 1989), Edition Isıs, İstanbul-Paris, 1990, ss. 85-100.

tarihyazıcıları tarafından (Batılı kaynaklar dâhil) daha fazla önplana çıkarılır. Hile, fesat, desise, aldatma ve kandırma eylemlerinin yanında fitneci, fetbâz, hilekâr gibi yakıştırmalar, II. Katerina'nın şahsiyetinden ayrılmaz bir hale gelir.[969] Yine Târih-i Cevdet'in bir pasajında II. Katerina'nın kendi sevgilisi Ponyatovski'yi Leh Kralı yapmak istediğini[970] yazan Ahmet Cevdet Paşa, hem sevgilisi hem de önde gelen generallerinden biri olan Potemkin'e Saint George nişanı vermek istediğinden fakat buna rağmen Potemkin'in liyâkati yetmediğinden bahsetmektedir.[971] Hatta aynı eserinin bir yerinde II. Katerina'nın sözde bir kocasının Kafkasya'da ortaya çıktığına ve ortalığı karıştırdığına değinmektedir.[972] Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımı için kullandığı daha çok Batı merkezli kaynaklar ve bu kaynaklardaki yaklaşımlardır. Târih-i Cevdet'deki kendi yaklaşımları üzerinde bu yaklaşımların ciddi etkileri olmuştur.[973] Kullanılan kaynaklardaki II. Katerina için yazılan olumlu ve (daha çok) olumsuz söylemler, açık veya gizil bir şekilde kendini Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserinde gösterir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları, yaklaşık yüz yıl içinde Osmanlı'nın aleyhine ve Rusların lehine olarak daralmaktadır. Rus Çarlığı, özellikle XVIII. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu karşısında birçok siyasî ve askerî zafer kazanmıştır. Örneğin 1182-1188 (1768-1774) Osmanlı-Rus Savaşı,

---

[969] II. Katerina'ya yaklaşım konusunda birçok örnek olduğundan sadece birkaç örnek için verilen dipnota bakınız. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 3/2, sf. 8-9; c. 3/2, sf. 60;c. 4/2, sf. 108-109; 5/3, sf. 140; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf. 13-14; c. 3, sf. 87; c. 4, sf. 152; c. 5, sf. 191-192; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 564; c. 2, sf. 612; c. 2, sf. 948-949; c. 3, sf. 1269.

[970] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 4/2, sf. 18; c. 6/3, sf. 81; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 4, sf. 26-28; c. 6, sf. 114-115; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 868-869; c. 3, sf. 1474.

[971] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 4/2, 1309, sf. 10; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 4, sf. 16; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 861.

[972] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 5/3, sf. 140; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 5, sf. 191-192; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1269.

[973] Bu dönem Avrupa'sında II. Katerina hakkında yazılan kaynaklarda tam mutabakat yoktur. Fakat Ahmet Cevdet Paşa, bu konuda bazı Batılı kaynakları kullanmıştır. Örneğin Fransız Jean Henri Castéra'nın *Histoire de Cathérina II (Katerine Tarihi)* adlı başlıklı eseri örnek olabilir. Jean Henri Castéra, Fransa'nın Rus Çarlığı'ndaki mukim elçisidir. Onun yazdığı eserin II. Katerina hakkındaki yaklaşımı önemlidir. Jean Henri Castéra, **Histoire de Cathérina** II, Impératrice de Russie avac 14 Portraits, Paris, 1809, 4 kitap –bölüm-, 465 sayfadır; Jean Henri Castéra, **Katerine Tarihi**, çev. Yakovaki Efendi, Kahire, Bulak (Sahibü'l-Fütahâti'l-Bahire), 1244/1829, 160+7 sayfadır; Jean Henri Castéra, **Katerina Tarihi**, çev. Yakovaki Efendi, haz. Mehmet Mercan, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, Tarih Dizisi, 2010, 258 sayfadır.

Osmanlı İmparatorluğu için birçok sahada olumsuz etkisi görülen bir savaştır. Ayrıca Osmanlılarda Ruslar için pek müspet olarak karşılamayan *"Moskof"* imgesi buna benzer savaşların bir sonucudur. Onun için II. Katerina gibi bir kadın (?), Rusların başındayken Osmanlı'yı zor durumda bırakması, ona karşı reflekse dayalı anti-patik bir bakışı, Osmanlı'nın tarihyazımında sorunsal olarak ortaya çıkarmıştır. Fakat II. Katerina'nın yaşamı kadar önemli olan diğer bir hususta bu noktada önemlidir. Rusların yaklaşık 100 yıldan beri uygulamaya çalıştığı genel politikalarının varlığıdır. Çünkü Osmanlıların aleyhine olsa da Romanovlar'ın Büyük Petro'dan (Peter of Great, Osmanlı'da Deli Petro) beri çizilmiş bir Rus politikası vardır. O yüzden II. Katerina'nın her defasında desise, fesat, fitne olarak nitelendirilen eylemler aslında nitelendirildiği gibi olmayıp, diplomasi temelli Rus dış politikasının sürekliliğidir. (Üstelik II. Katerina, Romanovlardan ziyâde Holstein-Gottorp veya Anhalt-Zerbstlerdendir. Yani Germen kökenlidir.) İşin başka bir boyutu da Eski dünya kıtalarında erkeklerin işlerine kadınların karışması, verâset sistemleri buna uygun olmasına rağmen bile pek müspet karşılanan bir durum değildir. O yüzden Târih-i Nâima'da Erdel tahtı için Domina kadına olan yaklaşımların bir benzerini uluslararası ölçekte Târih-i Cevdet'te II. Katerina için görülmektedir. Genel sorunsala göre erkek egemen dünyanın kurgulamış olduğu siyaset ve savaş, ancak erkekler tarafından oynanması gereken bir oyundur. Düello mantığındaki gibi hareket eden bu oyunda (siyaset ve savaş) erkekler dövüşür, kadınlar ve çocuklar ya taraftar olacak şekilde seyredecekler ya da kaybedenin tarafında olduğu için cezasını çekeceklerdir (?)

Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserinde merkez-çevre ilişkisi bağlamında cinsiyetçi yaklaşımların görülebileceği konular Avrupalı hanedan ve kraliyet içinde meydana gelen aşk ilişkilerine dâirdir. Avrupa'nın aile ve evlilik müessesesinde *belli ölçülerde* kabul edilebilen aşk ilişkileri, Osmanlı toplumundaki ahlâk ve âdetler temelinde Osmanlı tarihyazıcıları tarafından pek hoş karşılanmaz. (Aslında Batı'da da o kadar hoş karşılamaz. Özellikle evli çiftlerin gayr-ı resmî ilişkileri.) Ayrıca bir hanedana ait resmî ve gayr-resmî ilişkilerin Avrupa tarihyazıcıları tarafından tarihyazımında ele alınış şekli, bu kaynaklar kullanıldığı sürece Osmanlı tarihyazıcıları üzerinde de ciddi etkileri olmuştur. Yani kullanılan kaynaklardaki olaylar, olgular ve değerlendirmeler sorunsallarıyla birlikte aynen

aktarılmıştır. O yüzden Ahmet Cevdet Paşa'nın Avrupalı hanedanlara yaklaşımında imparatorluğun resmî tarihyazıcısı olmasından kaynaklanan taraflı konumundan ziyade onun kullandığı Batılı kaynakların nasıl yazdıklarının ciddi bir etkisi vardır. (Fakat bazı olayların gerçek olabilme ihtimâli kadar olmama ihtimâli de düşünülerek hareket edilmelidir.) Örneğin Târih-i Cevdet'de birçok kez üzerinde durulduğu gibi 1222/1807-1808 yılı olayları içinde de anlatılan ve o zaman İspanya'da hüküm süren Bourbone Hanedanı içinde yaşanan gizli aşk hikâyesi bu noktada ciddi bir örnektir. Olayın başka bir boyutu ise İspanya'da yaşanan taht mücadelesi ve Napolyon'unun bu taht mücadelesine müdahalesidir. İç ve dış etkenlerin önplanda olduğu bu karışık olay bahsi geçen eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Tafsili budur ki: **İspanya kraliçesinin alaka-gerdesi olan Başvekili Prens Dolapa ile rezâleti ayyûke çıkub bütün ahâli bundan mütenâfir olmuşlar ise de** İspanya ahalisinin nazarında mesned-i kral-ı mukaddes olub krala dokunmak indlerinde ağır bir mesele oldığından sükût ile geçişdirib memlektin zaman-ı müstâkbelde sa'adetini pek ziyâde sevdikleri Ferdinand'ı ümid ve intizar itmekde idiler. **Ferdinand'ın dahi validesinin rezâletinden ve Prens Dolapa'nın mezmûm ve yolsuz hareketin bî-zâr olarak** Dolapa'ya izhâr-ı husûmet itmeğe başlamışdı. Bunun üzerine Dolapa Kraliçe ile bi'l-ittifâk Ferdinad'ı verâsetten iskât ile birâderinin veliahd ilân idilmesi esbâbına teşebbüs eylediklerinden Ferdinand'ı haber aldığı gibi o dahi bu teşebbüsâtın men'ine çâre bulmak üzere tarafdâranı ile lade'l-müzâkere Napolyon'a iltica ve onun familyasından bir prens ile akd-ı izdivac itmeğe karar virub nihânî Madrid'deki Fransız içlisiyle hâfî muhâbere iderek vesâtetiyle ibtidâ-i teşrin-i evvelde Napolyon'a bir kıta nâme göndermişidi ve kral pek ihtiyâr oldığından şayet bu esnâda vefât idiverirse icâbı vechle hükümeti elde idebilmek üzere Ferdinand bazı tedâbire teşebbüs ile berâber validesiyle Prens Dolapa'nın harekâtı üzerine pederinin dikkat-ı nazârını celb iderek bir lahiya dahi hazırlamakda idi. Kraliçe ise casuslar vasıtasıyla buna agâh olacak heman Ferdinand "Senin aleyhine fesad tertibi diyor " diyu Kralı kandırub veliahd ile tarafdâranın tevkifine karar virmişler idi. İşte ol vakit Kral dahi Napolyon'a salifü'z-zikr nâmeyi yazmış ve oğlunu muhâkeme ittirerek veliahdlikden ihrâc ideceğini bildirmiş idi. Bu ise Napolyon'un arayub da bulamadığı bir fırsat oldığından heman Almanya'da ve Lehistan hududunda olan asâkirini bi't-tedric Reyn (Ren) nehri sevâhiline celb ile İspanya hududunda altmış*

bin nefere bâliğ olmak üzere iki fırka askeriye tertibine mübâşeret eylemişdir ve eğerçi İspanya ahâlisi veliahde olan hakaretden haberdâr oldukları gibi hiddetlenerek adeta isyân emâreleri zuhûra başladığından Prens Dolapa araya girub Kral ile veliâhdı barışdırmış ve bu sûretle def'-i kîll u kal idilmiş ise de ilerude yine patlak vireceğinden Napolyon'un şüphesi olmadığından bu tertibâtı tebdil itmemiştir.[974] Yine bu ilişkilerden dolayı Ahmet Cevdet Paşa İspanya kralı ve Bourbone hanedanının ortaya çıkışı için eserinde şu şekilde bahsetmektedir: ***İspanya kralı ahmak bir adam olub devletin idaresini zevcesine ve o dahi alaka-gerdesi olan Prens Dolapa'yı Başvekil nasb iderek anın yedinde teslim idub Dolapa ise cahil ve sefih bir şahıs olduğundan*** *İkinci Filip ve Şarlken zamanlarında bütün Avrupa'ya hükm iden ve yüz seneden beru hayliden hayli zayıf düşen İspanya devleti bu esnada tarif olunamaz bir karışıklığa giriftar ve umur-ı dâhiliye ve hariciye ve kuvve-i berriye ve bahriyesi bir acib u garib perişânlığa duçâr oldığından Napolyon oraya dahi tama' iderek Burbon (Bourbone) Hanedanı'nın tardıyla karındaşlarından birini İspanya Kralı itmek hülyası zihninde dolaşıyordu.*[975] Görüldüğü üzere Ahmet Cevdet Paşa, kadını siyasete karıştırdığı için İspanya Kralı IV. Carlos'ı ahmak olarak nitelendiriyordu. Hâlbuki kadınların taht için veraset hakkı daha önce kaldırıldığı için, Bourbone'lar[976] o dönem İspanya'yı halkın kutsadığı krallarla yönetiyordu. İspanya'daki hanedana mensup olan kadın üyelerde, Osmanlı'daki kadınlar gibi

---

[974] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 8/4, 1309, sf. 249; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 315-316; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 2153.

[975] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 8/4, 1309, sf. 230; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 288-289; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 2135.

[976] XVIII. yüzyılın başında İspanya'da Habsburg Hânedânı'ndan (1516-1700) sonra Bourbone Hânedânı (1700'den sonra) hüküm sürmüştür. Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet'de bahsettiği kral, III. Carlos (1759-1788) ile Saksonyalı Maria Amelia'nın oğlu Asturia Prensi IV. Carlos'tur. Kraliçe ise Maria Luisa de Parma'dır. Kraliçe Maria Luisa'nın aşk yaşadığı iddia edilen ise *"Sulh Prensi"* olarak bilinen Manuel de Godoy'dur. (Dolapa diye yazılan) Kraliçe'nin oğluysa iki kez tahta çıkacak olan VII. Fernando (Ferdinand diye de bilinir)'dur. 19.03.1808'de babasının feragatiyle tahta çıkan VII. Fernando, aynı yıl içinde (05/6.05.1808) yani Napolyon'un İspanya'ya girmesinden sonra tahtı Napolyon'un kardeşi Joseph Bonaparte'ye bıraktı. Belli bir süre (1808-1813) İspanya tahtı Bonapartların idaresinde kaldı. Napolyon'un yenilmesinden sonra VII. Fernando 11.12.1813'de tekrar İspanya tahtına çıktı. Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar –Latin Avrupa ve Amerika –,** Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1831, 2. Baskı, 2005, c. V, ss. 661-668. IV. Carlos (1788-1808) ve aile fertleri çok daha fazla tanınmasını sağlayan başka bir olaysa kendi atölyesinde kralı ve aile fertlerinin yağlı tablosunu yapan ressam Francisco Goya'dan ileri gelmektedir. Ressamın da içinde bulunduğu bu yağlı boya tablo, ailenin resminin yapılması üzerinden, Sanat Tarihi açısından birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir.

erkek evlatları üzerinden tahtta söz sahibi oluyorlardı. Yani oyunu erkek egemen dünyanın koyduğu kurallara göre oynuyorlardı. Rus Çariçesi II. Katerina gibi tahtta çıkma hakları yoktu. Fakat ister İspanya Kraliçesi olan Maria Luisa de Parma olsun isterse de Rus Çariçesi olarak tahta çıkan II. Katerina (Ekaterina II) olsun, Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserinde erkeklerin oyunu olan siyasete kadınların karıştıkları için pek hoş karşılanan kadın karakterler değildir. Ayrıca çevrede siyasete karışan kadın varsa merkezdeki kadınlar içinse kötü örnek olabilirdi. Bu yaklaşım zaten genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hem klasik dönem tarihyazıcılarında hem de modern dönem tarihyazıcılarında hoş karşılanan bir durum değildir. (Ahmet Cevdet Paşa'nın kullandığı Batılı kaynaklara bakılırsa onlarda pek hoş karşılamıyor olmalıdır.) Bu durum hanedanın ve ona bağlı olan toplumun genel yaklaşımı olduğu gibi tarihyazıcısının da özel yaklaşımıdır. O yüzden günümüzde cumhuriyetle idare edilen meclislere kadınların katılımı sağlanamıyorsa, kota falan gibi tartışmalar yapılıyorsa, bu durumun krallıklara kadar giden psiko-tarihe dayalı bir arka planı olduğu bilinmelidir.

Üzerinde durulması gereken bir konu ise milliyetçilik olgusunun Fransız Devrimi ve Sanayi Devriminden sonra özellikle Avrupa'da kendini hissettirmesidir. İmparatorlukların çoklu ulus yapısı milliyetçilikle dağılma tehlikesi içine girmiştir. Avrupa'da uyruk ya da tebaa olan milletler, bağımsızlık hareketleriyle bir bir imparatorluklardan ayrılmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'da bu dönemde üç kıtada toprağı bulunan çok uluslu bir imparatorluktur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında bulunan milletler, Avrupa'nın içinde yaşadığı bu konjonktürden faydalanarak bağımsızlık hareketlerine içine girmişlerdir. O yüzden Osmanlı tarihyazıcıları kendilerini merkezde gördükleri için Sırp, Yunan veya Karadağ'ın bağımsızlık hareketini ayaklanma ve isyan olarak görmüştür. Şu an Balkanlar'da ve Ortadoğu'da birçok ulus devlet de bağımsızlık günlerini ve ulusal günlerini Osmanlı İmparatorluğu'yla yaptıkları mücadeleler üzerine kurgulamıştır. İşte Târih-i Cevdet'in tarihyazımı olarak içine aldığı tarihsel dönem milliyetçilik hareketlerinin ilk örneklerinin de görüldüğü dönemdir. Böyle bir dönemde Târih-i Cevdet'te merkez-çevre ilişkisi bağlamında cinsiyetçi yaklaşımların görülebileceği metinler olduğu da unutulmamalıdır. Özellikle Yunan, Sırp ve Karadağ isyanları olarak anlatılan metinlerde buna benzer yaklaşımlar görülebilir. Örneğin bu

kalkışmalar sırasında kadınlara yapılan mezâlimler, tecâvüzler ve işkenceler daha çok önplana çıkarılmaktadır. Çevrede meydana gelen buna benzer olaylar o kadar rahatsızlık vericidir ki ancak çevrede yaşayan bu tip insanlar böyle bir vahşeti yapar izlenimi verilmektedir. Aslında bu yaklaşım her iki tarafta da kendini göstermektedir. Çünkü milliyetçilik temelinde mağdur ve mağrur siyasetinin bir tür kurgulanması da olan merkez-çevre ilişkisi, aynı zamanda zaten varolan güç merkeziyle yeni ortaya çıkan güç merkezi (çevre) arasında yaşanan bir iktidar mücadelesidir. O yüzden tarihyazımında zaten aciz olarak gösterilen kadınlara ve çocuklara yapılan gayr-ı insanî durumlar, insanlar veya sosyal toplulular üzerinde çok daha fazla psikolojik işleve sahiptir. (algı yönetimin tarihyazımsal ilk örnekleri) Yani tarihyazımında *ölen ve öldürülen, öldüğüyle ve öldürüldüğüyle kalmıyor* ya siyasette kitleleri harekete geçirecek şekilde kullanılıyor ya ciddî bir örnekse ibret-i âlem olarak gösteriliyor ya da bu gibi ölümler çok ise istatistikî bilgi olarak milliyetçiliklerin inşâsında kullanılıyordu. Ayrıca merkez içinse bu durum meşru müdafaa hakkının kullanma gerekçesi olarak ortaya çıkarılıyordu. Bu noktadan hareketle Târih-i Cevdet'te özellikle Yunan, Sırp ve Karadağ isyanlarının anlatıldığı bölümlerde merkez-çevre ilişkisi temelinde ve milliyetçilik ekseninde cinsiyetler üzerinden, özellikle kadın bedeni üzerinden çok fazla söylem örneği ve bu konumlandırıcı özelliğe sahip söylemin yeniden üretimi bulunmaktadır. (Milliyetçiliklerin ortaya çıktığı çevre'deki aynı dönemdeki tarihyazımı örnekleriyle Târih-i Cevdet karşılaştırılmalıdır. O yüzden bu konuda bu durumun farkında olunulduğunu göstermek için bu konuda bu bölümde kısıtlı bilgi verilmiştir.) Bu tespite dayanarak merkez-çevre ilişkisi temelinde Avrupa'daki gelişmeler ele alınacaksa milliyetçiliğin ortaya çıkmasıyla tarihyazımında bir perspektif farklılaşması yaşandığı üzerinde durulması gereken bir gerçektir. Bu perspektif farkı ise kendini cinsiyetçi söylemlerle de tarihyazımında göstermiştir. Üstelik milletlerin tarihyazımında halen kendini göstermeye bir şekilde devam etmektedir.

Târih-i Cevdet'te merkez-çevre ilişkisi bağlamında cinsiyetçi yaklaşımların görülebileceği coğrafyalardan biri de Mısır'dır. Mısır, birçok eski dünya imparatorluklarının hâkim olduğu veya hiç değilse hâkim olmak için mücadele ettiği coğrafyalardan biridir. Tarihyazımının bilinen en eski örneklerindeki kayıtlardan anlaşılacağı üzere Mısır üzerinde siyasî devletlerin ve hanedanların mücadeleleri çok

eski çağlara kadar gitmektedir. Eski Dünya kıtaları üzerindeki en işlek kara ve deniz yollarının geçiş güzergâhı olarak Mısır, Doğu Akdeniz'in kilit bir noktasındadır. XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılın başında ise Mısır, jeo-stratejik ve jeo-kültürel konumu nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu için ciddi bir mesele olacaktır. Ayrıca bu coğrafya Batılı büyük güçlerin dikkatini çekecek kadar önemli bir konuma gelmiştir. O yüzden Batılı güçler bu coğrafyaya hâkim olmak için, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprağı olan Mısır'a siyasî ve askerî güçlerini kullanmaktan çekinmediler. Bahsi geçen dönemde Mısır'a güç kullanmayı tercih eden isimlerden biri hiç kuşkusuz Napolyon Bonaparte'dır. Hem uyguladığı siyasetle (mesela dini siyasette propaganda aracı olarak kullanması) hem de askeri müdahalesiyle (ateş gücü yüksek kara kuvvetleriyle) Napolyon Bonaparte, Mısır Tarihi'nde olduğu gibi Dünya Tarihi'nde de halen isminden söz ettirmektedir. Napolyon'un Mısır'ı istilası (1213/1798-1799) sırasında *Asker! İşte Mısır fatihleriyle (fethedenlerle) rû-be-rû (yüz yüze) cenk edeceksiniz. Der-hatır idiniz ki (Hatırlayınız ki) şu ehrâmların (piramitlerin) tepelerinden kırk (mie) cil (nesil anlamında) sizi temâşa idiyor (izliyor.)*[977] gibi soy-şeref ilişkisini ortaya çıkaran aşırı eril bir söylemi, aslında Napolyon'un Mısır için yaklaşımını ortaya koymaktadır. Genel bir perspektiften bakılırsa, Batılı güçlerin de Mısır'a bakışını göstermesi için önemlidir. Ahmet Cevdet Paşa ise Târih-i Cevdet'de ele aldığı tarihsel dönem itibarıyle Mısır'da bu dönemde gelişen olayların seyri ve bu olayların baş aktörlerinden Napolyon'un askerî faaliyetleri hakkında eserinde ayrıntılı bilgi vermiştir.[978] Fakat asıl önemli olan Ahmet Cevdet Paşa'nın Mısır

[977] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 6/3, 1309, sf. 336; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 6, sf. 448; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1686.

[978] Napolyon'un Mısır çıkarması için Wajda Sendesnı'nın eserinin ikinci kısmına bakınız. (*Raconter l'expédition d'egypte ou détruire le mythe de la "mission civilisatrice"*) Yazar, uygarlaştırma misyonu mitine atıf yaparak, aslında Mısır çıkarmasının eski bir proje olduğunu, uyanık eski bir dostun hilesi olduğunu, Napolyon'nun propagandalarının işe yaramadığını ve Napolyon'un her şeye rağmen bazı zamanlar gayr-ı insanî hareketler içine girdiğini eserinde ortaya koymaya çalışmaktadır. Kötü bir son olarak da Napolyon'un Mısır'dan çekilmek zorunda kaldığını eserinde yazmaktadır. Daha fazla bilgi için bu dipnotta verilen esere bakınız. **Regard de l'historiographıe Ottomane sur la Révolution françaıse et l'expédıtıon d'égypte*Tarih-i Cevdet**, Les Chaıers du Bosphore XXVII, İstanbul; Les éditions Isıs, Prémiére édition, 2003, ss. 77-130. Yeri gelmişken belirtilmesi gereken husus ise Ahmet Cevdet Paşa'nın Napolyon'un Mısır Çıkarması (İşgâli) hakkındaki yaklaşımlarında Mısır'ın El Ezher âlimlerinden Abdurrahman bin Hasan El Ceberti'nin eserlerindeki yaklaşımları da belirleyicidir. (El Ceberti ailesi, aile olarak ulemaya mensuptur. Babası Hasan bin İbrahim El Ceberti de –ö. 1188/1774- Mısır'da önemli bir ulemadır. Ailenin Mısır'da siyasal olarak güçleri de vardır.) Abdurrahman bin Hasan El Ceberti'nin Mısır tarihi hakkında Batı dillerine de çevrilen iki önemli eseri vardır. Birincisi *'Acâibü'l-Âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr* adlı eseridir ki 1688-1821 arasını anlatan bir

coğrafyası hakkında cinsel iktidarla siyasi iktidarı birleştirdiği yaklaşımıdır. Bahsi geçen yaklaşımı, Ahmet Cevdet Paşa, başka kaynaklardan alarak da (hem doğulu hem Batılı kaynaklardan) eserinde kullanmıştır. Fakat Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet'de ortaya koyduğu ilginç yaklaşımı, tam olarak cinsiyetlendirilmiş mekânı tasvir etmektedir. Tarih-i Cevdet'de 1188/1774-1775 Olayları içinde Mısır ve Şam olaylarının uzun uzadıya anlatmaktadır. Mısır'da Ali Beğ ve Ebu'z-Zeheb'in ordularının perişan olmasının nedenlerini anlatırken bahsi geçen cinsiyetçi yaklaşımı eserinde şu şekilde ortaya konulmaktadır: *İşte Ali Bey bozgununa sebep bu madde olduğu yukarıda anlatılmıştır. Bunun gibi Ebü'z-Zeheb Berü'ş-Şam'ı ele geçirmişken ölünce Mısır askeri perişan ve bitkin olarak dönüşlerinde tasalı ve acılı olacakları yerde büyük bir gönül hoşluğuyla Mısır'a dönmüşlerdir.* ***Bunun doğal sırrı, açıkça, çiftleşmeyle hüküm sürmek, hükümetin başında olmaktır. Bu ikisi de Mısır'da fazlasıyla vardır. Zira sıcak memleketlerde kadına karşı istek başka yerlere göre özellikle Mısır topraklarında aşırı derecede olduğu denenmiştir. Hüküm sürme isteği de her yerden fazla orada gerçekleşiyor.*** *Doğrusu Hükümet-i Kahire deyimi kendi tutumuna uygundur, çünkü firavunların çöküşünden beri Mısır Hükümeti, açıkça anlatıldığı gibi,* ***elden ele gezip*** *süresiz (Mısır dışından) yabancı kavimlerden bir hükümetin ezici kuvveti altında bulunarak, asıl halkı baş eğip uymaya alışkın olup ezilip büzülerek baskı altında yaşamak kendilerinde ikinci bir hayat gibi olmuştur. Böyle olunca hükümet kuranlar bağlı olanları yani halkı istedikleri gibi küçük düşürerek, ezip iş gördürerek kullanmışlardır. Benim düşünceme göre bu sebeple Mısır kumandanı ve askerleri, nereye gidecek olsalar Mısır'ı*

Mısır Tarihi'dir. Diğeri ise *Mazharü't-Takdis bi-hurucî Taifeti'l-Fransis* Tercümesidir ki Fransızların Mısır işgalini anlatır. Behçet Mustafa Efendi tercümesi ve Mütercim Asım Efendi tercümeleri vardır. Bu eserde El-Ceberti Osmanlı yanlısı bir tavır sergilerken Fransızları eleştirmektedir. Ayrıca Abdurrahman bin Hasan El Ceberti'nin Mısır'daki Mehmet Ali Paşa ve ailesiyle olan ilişkileri o kadar da iyi değildir. Abdurrahman bin Hasan El Ceberti ise 1240/1825'de vefât etmiştir. O yüzden Ahmet Cevdet Paşa'nın Mısır yaklaşımlarında merkezi yaklaşımın yanında El-Ceberti'nin etkisini dikkate almak gerekir. Mehmet Aykaç, *"Abdurrahman bin Hasan El Ceberti"*, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c. 7, sf. 90; *"Abdurrahman bin Hasan El Ceberti"*, **Mazharü't-Takdis bi-hurucî Taifeti'l-Fransis,** çev. Behçet Mustafa Efendi, 96v, 260x160 mm, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, Yazma Eser, NEKTY06034, İstanbul; *"Abdurrahman bin Hasan El Ceberti"* **Mazharü't-Takdis bi-hurucî Taifeti'l-Fransis (1798-1802),** 260 sayfa, 18x11, tarih yok, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, Kitap, 5572/NEK 5572, İstanbul; Napolyon'un Mısır çıkarması için bu dipnotta verilen kaynaklara bakınız. Jean Tulard (director), **Dictionnaire Napoleon**, Librairie Arthéme Fayard, (pour la présente édition), 1999, c. 1, ss. 702-706; Kamuran Şimşek, **Tarih-i Cevdet'e Göre Napolyon ve Mısır Meselesi**, dan. Prof. Dr.Selahittin Özçelik, T.C Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2012.

özlemişlerdir.[979] Görüldüğü gibi Târih-i Cevdet'de 1188/1774-1775 Olayları içinde Mısır ve Şam olayları anlatılırken Mısır'ın iktidârı ile cinsel iktidâr birlikte düşünülmüştür. Ayrıca şehvetle iktidarın iç içe geçtiği cinsiyetlendirilmiş bir mekân ortaya konmuştur. Mısır'ın konumu gereği çok sık istilaya uğraması oranın çekici gelmesiyle ilişkilendirilmiştir. Siyasî iktidarın mevcudiyetiyle cinsel iktidârın mevcudiyeti birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Nil nehriyle birlikte köklü geçmişe sahip olan ve yerleşik kültürü itibarıyla kadim medeniyete sahip olan Mısır'ın kaç bin yıllık eril medeniyeti geri plana itilerek adeta çekici bir kadın gibi anlatılmıştır. İhtiyaçlar dâhilinde pratik uygulamalarıyla bilimin temeli olan bu coğrafya, kendisine gelenlere hem iktidar veren hem de zevk veren bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Sanki bu cümlelerden Mısır, önemli bir coğrafyayı değil de Shakespeare'in başyapıtlarından birinin başlığında olduğu gibi[980] hem iktidarıyla hem şehvetiyle tahakküm edilmesi gereken meşhur bir kadını hatırlatmaktadır.

Lübnan, Eski Dünya kıtalarının en önemli coğrafyalarından biridir. Andolu-Suriye-Mısır-Kuzey Afrika (Magrib) ve Anadolu-Suriye-Mısır-Arabistan (Hicaz) güzergâhı üzerinde yer alan ve Doğu Akdeniz'e kıyısı olan önemli bir coğrafyadır. Aynı zamanda Yakındoğu'yu denize çıkaran coğrafyalarından biridir. (Özellikle Fenikeliler Lübnan coğrafyasını stratejik olarak en iyi şekilde kullanan siyasî

---

[979] *...İşte Ali Beğ'in izmihlâline sebeb bu madde oldığı bâlâda beyân olunmuşidi. Bu kabilden olarak Ebu'z-Zeheb Berü'ş-Şam'ı zâbt itmişken vefâtında asâkir-i Mısriyye perişan ve mahzûl oldukları halde avdet ittiklerinde mukadder ve mahzûn olacakları lâzım iken pek ziyâde memnuniyetle Mısır'a avdet itmişlerdir. Bunun ser-tabiisi bu vechl* ***layih-i hatır-ı fatır olur ki bu âlemde elezz lezâiz nefsanîye-i lezzet-i cimâ' ile halâvet-i hükümet olub bu ikisi dahi Mısır'da ifrât üzeredir. Zirâ mıntıka-i hârrede kuvve-i şehvâniyye mahal-i saireye nisbetle ziyâde olub hususiyle araz-i Mısriyye'de bu halet ifrât üzere oldığı mücerrebdir.*** *Hükümet dahi her yerden ziyade hükmünü icrâ idub sahihen Hükümet-i Kahire tabiri muvafık nefsü'l-emrdir. Çünkü ferâinenin inkırâzından beru hükümet-i Mısriyye ber minvâl-i meşruh* ***elden ele gezub*** *daima akvâm-ı ecnebiyyeden bir kavmin hükümet-i kahiresi tahtında bulunarak asl-ı ahâli raîyete me'lûf olub makhûriyyet ve mahkûmiyyet kendülerine tabîiyyet-i sanîye olmuşdur. Binâen aleyh erkân ve müteallikat-i hükümet olanlar istedikleri gibi ahâliyi kahr ve tezlil ile i'mâl u istihdâm idegelmişlerdir. Zann-ı âcizâneme göre bu iki sebebden ümerâ ve asâkir-i Mısriyye her nereye gitseler tabîi-i Mısrî arzu idegelemiştir.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 2/1, 1309, sf. 36; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 2, sf. 50; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 325.

[980] Batı edebiyatında da işlenen bir tema vardır. Mısır'a sahip olmak Kleopatra'ya sahip olmak; Kleopatra'ya (Kleopatra VII) sahip olmak Mısır'a sahip olmaktır. Buradaki iktidar ilişkisi kadın ve toprak üzerine kurulmuş olan çoklu tahakküm ilişkisidir. Ahmet Cevdet Paşa'nın bu metninden (kullandığı kaynak da önemlidir) William Shakespeare'in *Antonıus ve Kleopatra* adlı eserindeki durumun akıllara getirmesi dikkate değerdir. Fakat sonuçta Mısır ne Antonıus'a ne de Kleopatra'nın oluyordu. Tarih boyunca Mısır'ı kim ele geçirirse Mısır'ın muktedirleri olarak bu coğrafyayı hep yönetiyordu. William Shakespeare, **Antonıus ve Kleopatra,** çev. Bülent Bozkurt, İstanbul; Remzi Kitabevi, 6. Baskı, 2011.

anlayışlarda biriydi.) Bu coğrafyanın güney kısmı İsrail (Ezrael) ve Filistin (Palestine, Ken'ân) içinde değerlendirilse de kuzey kısmı Suriye'nin güneyi içinde değerlendirilmektedir. Lübnan coğrafyası, Mısır gibi hem çok istilaya uğrayan bir topraktır hem de çok fazla göç alan ve göç veren bir coğrafyadır. O yüzden bu coğrafya üzerinde birden fazla dinsel cemaat ve birbirinden farklı kavim yaşamaktadır. Buna istinâden tarihyazımında ismi geçen birçok büyük imparatorluk, bu coğrafyaya hâkim olmak için mücadele etmiştir. Hâkim olanlar ise kendince yönetme stratejisi geliştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da diğer imparatorluklar gibi Lübnan'da hâkimiyet kuran ve kurmak için kendi idârî anlayışını yansıtmak isteyen imparatorluklardan biridir. Bu kadar önemli bir coğrafyanın Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vekâyinüvislerinin tarihyazımına yansımaması düşünülemezdi. (Ahmet Cevdet Paşa Tarih-i Cevdet-i yazmaya başlaığında en önemli sorunlardan biri de Lübnan Meselesiydi.) O yüzden Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet'teki merkez-çevre ilişkisi bağlamındaki imperyal yaklaşımlarını, Lübnan ve çevresinde yaşayan birbirinden farklı topluluklar anlatılırken de görmek mümkündür. Ayrıca merkez-çevre ilişkisinin cinsiyetçi söylem örneklerini bu coğrafya için eserinde kullanmıştır. Örneğin Ahmet Cevdet Paşa'nın Dürzîlerin gelenekleri ve inançlarını anlatırken merkez-çevre ilişkisi bağlamında cinsiyetçi yaklaşım örneklerini bahsi geçen eserinde görmek mümkündür. Dürzîlerin dostlarına ve düşmanlarına nasıl davrandıklarını Ahmet Cevdet Paşa eserinde şu şekilde anlatmaktadır: ***Nitekim Dürzîlerden biri düşmanının hanesine uğrayub zevcesini bir işle meşgûl bulmağla ona muâvenet kaydında iken (yardım ederken) kocası geldikde adeten bir dostu gibi selam virub ve ta'am getirub yedirmiş ve avdetinde (dönüşünde) dahi teşyî idub (uğurlayıp) ancak hın-ı vedada (veda vakti) "Biz yine eski halimiz üzereyiz yani 'adâvet (düşmanlığımız) bâkîdir" demiş oldığı mervîdir (söylenir).*** *Kezâlik Arkub'da Ben-i Gazeban ile Taife-yi Hüseyniye beyninde adâvet oldığından Hüseyniye'ye gâlib gelerek Ben-i Gazeban hanelerinde duramayub etrâfa firâr eylemişler idi. Bir müddet mirûrunda (biraz zaman geçince) bi-hesabü't-tesâdüf (tesadüfen) Hüseyniye'den biri karyeden ba'id bir mahalde çift sürerken Ben-i Gazeban'dan iki kişi nâ-gâh (ansızın) çıkagelub üzerine hücum itdiklerinde hemân seğirdub (hareketlenip) firâr iderken ayağı divar üzerine mevzu' bir büyük bir taşa dokunarak taş kendu üzerine düşüb ânı hareketden alıkoymağla derhal ikisi birden*

sıçrayub yanına geldikleri gibi bî-çâre hayatından katı'-ı ümid itmiş (ümidini kesmiş), ânlar ise yetişub taşı kaldırmışlar. Ve şimdi seni katlde bizce bir mübâhat (dinen sakınca) olmaz. Lâkin bundan sonra kendini bizden sakın diyub salıvirmişler. ***Ve yine bu kabilden olmak üzere nâkl olunur ki Dürzîlerden İbrahim Neked nâmında biri kendi zevcesi hakkında bazı mertebe-i iştibâh itmekle (şüphlenmekle) istiknâh-ı hâl zımnında (durumu araştırmak için) bir ahşam üstü "İşim var Deyr-i Kâmer'e gideceğim" diyu atına binub gitmiş ve hanesine yakın bir mahalde inub atını bir ağaca bend ile (bağlayıp) sessizce hanesine geldikde kapu kilidli oldığı halde içerude ses ve söz işitmiş olmasıyla zevcesine ses itmiş ise de zevcesi kapuyu açmak şöyle dursun cevab bile virememiş oldığından İbrahim hemân kapuyı göğüsleyub zor ile içeruye girdikde çünkü merkum İbrahim gayet şeci' (cesur) ve mehîb (heybetli) bir kişi oldığından zampara bim canla (yarım canla, korkudan) ne yapacağını*** [321] ***şaşırmış iken havfını teskin (sakinleşmek, korkusundan kurtulmak için) içun elinden tutub selâmetle git ve lâkin bu hâli ketm it (sakla) ki eğer şuyu' bulunsa (duyulursa) katline sebeb olur dimiş. Ve bu halde zevcesi dahi canından nâ-ümid iken (ümidi kesmişken) güya hiçbir şey olmamış gibi âna dahi bir şey dimeyub ve bir bed (kötü) muamele itmeyub fakat bir müddet mürûrunda (bir müddet geçince) bir başka şeyi bahane iderek hakikât hali kimseye sezdirmeyerek tâtlîk (boşamak) itmişdir.***[981] Yine Ahmet Cevdet Paşa *Nasrânîlerin Keyfiyyet-i Diyânetleri* kısmında Nasrânîlerle (Hıristiyanlarla) Dürzîler arasında bir karşılaştırma yaparak farklarını ortaya koyarken mevcut cinsiyetçi bazı yaklaşımları da ortaya koymaktadır. Bahsi geçen bölüm eserde şu şekilde anlatılmaktadır: ***Şöyle ki Dürzîlerin iffeti olup zinâdan sakınırlar. Ama Nasirîler zinâyı dinlerince yasak olmayan bir şey inancındadırlar. Bir erkeğin kendi mezhebinde olanlara bir kadının mahremiyetini kirletip herkesin kullanacağı halde bırakmasıyla ve bu ilk alışveriş yapmasıyla derecesi yükselir. (olgunlaşır.) Fakat bunların Nasirîlerin ikal denilen akıllı olmalarından şart olduğundan bunu bilmeyenlerle cahillerin çekinmesi lazım gelir derler. Nasirîyye birçok partilere ayrılmış olduğundan bazıları kadınları hayvanat derecesinde sayıp inanarak kendilerinin söz söylemek***

[981] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1/1, 1309, sf. 320-321; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 426-427; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 276.

hakkından uzak olduklarına inanırlar. Onları erkekler gibi Allah tarafından mükâfatlandırılmayacağına, ileride iyi günleri olmayıp ölmesiyle bütün yok olduğuna inanırlar. *Dürzîler insanların ruhlarını yalnız insana ve belki hangi milletten ise yine o milletin kalıbına yer değiştirmesine inanıp Dürzî ruhunun yine Dürzî'ye ve Müslim'in Müslim'e ve yine hangi dinde ise yine o dinden o cesede yer değiştirir ve* ***meselâ bir Dürzî tanassur (Nasranî olsa, Hristiyanlaşmış olsa) yahut Sünnî olsa ve bu halde iken ölse elbette annesi zina etmiştir.*** *Zirâ Hâkim'in ortaya çıkışıyla kapı kapandı. İman eden etti ve kalan kaldı ve ümit kesildi ve artık kimsenin bir başkasının dinine girmesine sebep kalmadı derler.*[982] Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet'te Lübnan ve çevresinde yaşayan halkları anlattığı kısımlarda gerek kullandığı kaynaklardan kaynaklanan gerek toplumun bu halklara bakışlarından kaynaklanan bazı cinsiyetçi yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı gelenekler, inanışlar ve nâ-hoş davranışlar genelde içinde kadının bulunduğu örnekler üzerinden anlatılmıştır. Kadınlara karşı ortaya konan yaklaşımlar ve davranışlarla kadınların yaklaşımları ve davranışları bu halkların ahlâken ne olup olmadığının göstergesi gibi anlatılmıştır. Ayrıca anne rahminin din değiştirme veya değiştirmeme durumlarına göre hem kutsanan hem de kirletilen bir nesneden ibaret olduğu bir kez daha ortaya konmuştur. Sonuç olarak eril tahakküm, hem tarihyazımında bir sorunsal olarak kendini ortaya koymuştur (sorunsal aynı zamanda göreceli olarak gücün gövde gösterisidir) hem de dini temel alarak ve kadını hor görerek (farklı söylem teknolojilerini kullanarak) cinsiyetçi söylemini bu şekilde yeniden üretmiştir.

Eski Dünya kıtalarının ortasında yer alan Kafkasya, geçmişten bugünlere kadar en önemli transit geçiş bölgelerinden biridir. Tarihsel bir süreçte Asya-Avrupa hatta Afrika kıtası üzerinde seyreden birçok kavim Kafkasya coğrafyasını bir şekilde

---

[982] *Şöyle ki* ***Dürzîlerin iffeti olub zinâdan ictinâb iderler. Ama Nasîrîler zinâyı mübâh-ı itikâd iderler. Ve bir merenin imânı kendü mezhebdâşlarına kurban ve seffâhı ibâhe itmesiyle kâmil olur. Fakat ikal-ı Nasîriye'den olmaları şart oldığından bî-gâne ve cühhâlden ictinâb eylemesi lâzım gelir dirler. Ve Nasîrîye müteaddid fırkalara münkâsım oldığından bazıları nisâyı hayvanat-ı sâire derecesinde i'tikâd idub nefs-i nâtıkâdan mücerred olmalarına ve anlar mesâb ve muâkab olmayub mevtle bütün bütün fenâ bulmalarına kâil olurlar.*** *Bir kalıba intikâl itmelerine kâil olub ruh, Dürzî yine Dürzî'ye ve Müslîm yine Müslîm'e ve hâkezâ her kangı bir dinde ise yine o dinden bir cesede intikâl eyler.* ***Ve mesela bir Dürzî tenâssur itse ve yâhûd Sünnî olsa ve bu hal üzere vefât eylese elbette validesi zinâ itmişdir.*** *Zirâ Hâkim'in zuhûru ile kapu kapandı ve imân iden itdi ve kalan kaldı ve emel-i münkatı' oldu ve artık kimse kimsenin dinine girmeğe vech kalmadı dirler.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1/1, 1309, sf. 332-333; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 443; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 286-287.

kullanmıştır. Özellikle Hazar denizinin kuzeyinden ve güneyinden geçen birçok kavim için Kafkasya, tüm yolların kavşak noktası pozisyonundadır. (Özellikle Kafkasya'nın güneyi Trans-kafkasya diye adlandırılır. Kuzeyi ise Trans-sibirya'yla bağlantılıdır. Ayrıca Kafkasya Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.) İbrahim Müteferrika tarafından zeyli de yazılan Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserinde Kafkasya haritasının sağ alt köşesinde şöyle yazmaktadır: *Ulu Nogay, Çerâkise (Çerkezler), Abaza tâifelerinin yerleri; Kûh-ı Elburz (Elburz Dağları), Dağıstan, Şirvân ve tamamen Gürcistan memleketleri ve Gence ve Revan ve Kars ve Çıldır ve Trabzon, Erzurum (Arz-ı Rum) eyaletlerinin şeklidir.*[983] Yani Kafkasya denilen coğrafya salt dağlardan oluşan ve arada kalmış sıradan bir coğrafya değildir. Buradan hareketle Kafkas coğrafyasının sınırları olarak Güneyde İran Azerbaycan'ı dâhil olmak üzere kuzeyde Rusya ve kuzeydoğuda Kazakistan bozkırları, doğu'da Hazar Denizi ve Batı'da Karadeniz, güneybatıda Erzurum, Trabzon ile kuzeybatıda Deşt-i Kıpçak'a (hatta Azak denizine) kadar uzanan geniş bir coğrafya kastedilmektedir. Kafkasya sadece gidenlerin değil kalanların da coğrafyasıdır. Özellikle Nogaylar, Çerkezler, Abazalar, Gürcüler, Ermeniler, Tatarlar ve Azerbaycan Türkleri gibi birçok kavim yaşamaktadır. Kafkasya, İran (Afşarlar ve daha sonra Kaçarlar), Rus Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında tampon bölge olmasından dolayı bölge halkları savaş, asayiş, açlık, sürgün gibi birçok zorluklar yaşamıştır. Özellikle Osmanlı-Rus Savaşları (1768-1774) sonunda Kırım'ı kaybeden (1783) Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya karşısında tutunabileceği tek coğrafya olarak Kafkasya kalmıştır. Örneğin XIX. yüzyılda Kafkasya'yı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu, kısa bir zaman içinde Erzurum'a kadar Rus Ordusu karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu kadar önemli bir coğrafyanın Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vekâyinüvislerinin eserlerine yansımaması düşünülemezdi. Özellikle bölgedeki bazı halklar hakkında bahsi geçen tarihyazıcılarının eserlerinde ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Örneğin Ahmet Cevdet Paşa Çerkezler ve Şapsihler hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu bilgilere ise bölgeyle ile ilgili kaynaklardan, bölgede bulunan kimselerden ve devlet

[983] **Kitâb-ı Cihânnümâ li Kâtib Çelebi**, Cilt 1 Tıpkıbasım, Ankara, TTK, 2009, sf. 407-408; Cihannümâ'nın İbrahim-i Müteferrika tarafından ilaveli (zeyl) olarak hazırlanmış kısımlarından oluşan ve kendi matbaasında basılan nüshasıdır. Kastedilen haritaysa verilen sayfa numaralarının arasında bulunmaktadır.

vesikalarından ulaşmaktadır. Ayrıca tarihyazımı açısından düşünülürse; Ahmet Cevdet Paşa'nın imparatorluğun tarihyazıcısı olması hasebiyle Kafkasya'ya gibi önemli bir coğrafyaya bakışında merkezî bir bakış açısı olması ise kaçınılmazdır.

Ahmet Cevdet Paşa, Târih-i Cevdet adlı eserinde Kafkasyalı bir halk olan Çerkezler ve onların yaşayışları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Çerkezlerin yaşam tarzları, yaşam seviyeleri, âdet ve gelenekleri, maddi ve manevi kültürleri hakkında özellikle çalışmasının birinci cildinde ayrıntılı bilgi verilmektedir. Çerkezlerde çok yaygın olarak görülen geleneklerden biri de beslemedir. Hatta Kırım Hanları özellikle evlâtlarını, iyi bir şekilde yetişmesi için Çerkez aileleri yanlarına verirlerdi. Ahmet Cevdet Paşa, Târih-i Cevdet adlı eserinde Çerkezlerdeki *besleme* geleneğini ise şu şekilde anlatmıştır: *İş icâbı kabilelerle konuşmak, anlaşmak ve içlerinde gezmek lazım gelse soylu kişilerden birine besleme olmak lazım gelir. Şöyle ki, iki top bez, bir meşin, bir sahtiyan, iğne, tarak, yüksük, alıp tedarik edip ve bir kılavuz bulup ona da bir top bez verdikten sonra istediği kabile beyinin evine varırlar.* ***Hediyelerini ev sahibinin eşine verir, eğer ev sahibi evde değilse, eşi o gece gerdeğe girmiş kız olsa bile, hem kadının evine inip kadının üzerine atılarak memesini ağzına alıp emer ve babasına konak ve sana besleme oldum diye, dil bilmiyorsa tercüman yardımıyla anlatınca kural gereği kadın beslemeyi açıkça söyleyip arkasını sıvar ve ayağa kalkmasına izin verir. Kocası gelince de bu benim beslememdir, deyip elini öptürür, o da kabul edip gerekli ziyafetin hazırlığına geçer, hemen yiyecek ve içecek toplanıp, bulup kendi kabilesiyle civarda olanları da davet ederek, bir bayram havası ederek sonunda o da bu benim beslememdir diye bulunanların hepsine gönderir. Ondan sonra herkes yerli yerine dağılır, bunlar da baba oğul olarak birbirlerine muhabbetlerini arttırırlar.***[984] Yine Çerkez

[984] *...Ve bi-hasbi'l-maslaha kabâil ile ülfet itmek ve içlerinde gezmek lazım geldik de hasb u neseb eshâbından birine besleme olmak lazım gelur. Şöyle ki iki top kirbâs ve bir meşin ve sahtiyân ve iğne ve iplik ve tarak ve yüksük ahz ve tedârik idub ve bir kılavuz bulub ona dahi bir top kirbâs itâ itdikden sonra* ***matlûbu olan kabile beğinin hanesine varır ve hedâyesini sahib-i hanenin ehline virir ve eğerçi hane sahibi hanesinde değil ise ve avreti o gice zifâfa girmiş taze kız olsa dahi hemân hanesine inub ve karısının üzerine hücum ile memesini ağzına alup emer ve validinine konak ve sana besleme oldum diyu lisan bilmez ise tercüman vasıtasıyla ifade itdikde kaide üzere avrat beslemeyi kabul itdiğini imâ arkasını sığayup kıyamına izn verir ve kocası geldikde bu benim beslememdir diyub elini öpdürür. O dahi kabul edup zaruri ziyâfet tedârikinde olur ve hemen mekûlât ve meşrubâtı izhâr ve kendi kabilesiyle civar olanları davet iderek bir iyd-i mesârr idubde hitâmında o dahi bu benim beslememdir diyu cümlesine gösterir andan sonra herkes yerlu yerine dağılur bunlar dahi oğul ve baba olub yekdiğere arz kalay (كالای) muhâbbet iderler…*Ahmed

kabilelerinin arasına katılan beslemenin suç işlemesi durumunda ve kaçmak eylemi için karşılaşacağı ceza da bahsi geçen eserde şu şekilde anlatılmaktadır: ***…Çünkü***

Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1/1, 1309, sf. 290-291; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 387-388; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 250-251. Besleme konusunda Ahmet Cevdet Paşa'nın kullandığı kaynaklardan ve bu kaynakları alıntılama yönteminden kaynaklanan bazı problemler vardır. Hatta besleme ile atalık müessesesi zaman zaman karıştırılmaktadır. Çünkü gerek Çerkesler arasında gerek Kafkasya'daki diğer halklarda gelenek ve göreneklerden dolayı uygulamalar farklı farklıdır. Örneğin besleme Kırım Hanlarının evlâdlarını Çerkes kabilelerine evlatlık vermelerine de denir. Ayrıca Kırım Hanlarının evlâdlarını Çerkes kabilelerine evlatlık vermeleri yani besleme olayı hakkında en ayrıntılı bilgi İbretnümâ-yı Devlet'de şu şekilde verilmektedir:

Kırım Hânları Evlâdları Zuhûrunda Kabâ'il-i Çerkes'e Besleme Verdikleri

Hânân u selâtînlerinin evlâdları tevellüd eyledikde Kırım adası karşu yakasında Taman Adası'nın öte yakasında kabâ'il-i Çerâkise'nin ma'lûmu oldukda miyânelerinde a'lâ dâyeliğe şâyân birini intihâb ve der-akab etrâf u eknâfda münâdîler nidâlar ile ihbâr olunup pîr ü ihtiyârları divânında âmâde olurlar ve dâyeliğe intihâb eyledikleri hâtunu dahi izhâr edüp, el-yevm Kırım Hânının oğlu ve kızı her ne ise olmuş, âdetimiz üzre besleme almak içûn azîmet eylesek gerekdir. Ancak cümle kabâ'il senin yed-i emânetine verilmesine ***[5b]*** *istisvâb ve istihsân görmüşler, deyû ba'de'l-ifâde hâtun-ı mezbûre mesrûr olup du'âlar eder. Mirzâ ve sipâh ve özden ta'bîrinde olan nâm-ı lî-eslihâ zırh-pûş birkaç yüz neferini intihâb ve bir iki ihtiyâr mirzâlarını ihtiyârân-ı kabâ'il-sergerde nasb edüp esblerine süvar ve Taman ile Çerâkise cibâli miyânında cârî Kuban nehri üzerine gelüp libâs ve eslihalarını eğerleri altında mevcûd olan keçi tulumları derûnuna vaz' ve bârgîrleri kuyruğuna rabt edüp üzerlerine süvâr ve karşu Taman Adası'na imrâr ve andan dâhi sefînelere râkib olup on sekiz mil karîb olan Azak Boğazı'ndan Kırım Adası'nda Temş Burnu ve Yenikal'a'ya ubûr ve doğru Bağçesaray'a varup üç gün ve gece Kırım Hânına mihmân olurlar.*

Gâribe: *Kabâ'il-i mezkûr mihmân oldukları hâlde kendûlerine ve Kırım hânının mecmu'-ı dâiresine vâfî nân-ı azîz ve lahm ve asel ve dakik ve gümül ve arak ve boza eşribe u et'ımelerini hânelerinden beraber getürüp dâ'ire-i hânî ve civâr komşuları ve mürûr u ubûrı hân-ı ni'met-i fırâvân ile seyr edüp müddet-i mezkûrede izhâr-ı şâdmânî ve surûr gösterirler. Üç gün temâm oldukda miyânlerinde yeni elçi nasb edüp bu cem'iyyet ile Kırım'a* ***[sf. 12]*** *geldikleri, ancak hân hazretlerinin evlâdını beslemeğe almak maksûdları olduğunu ve elçi lisânı ile ifâde ve almadıkca i'âdeleri mümkün olmadığını beyan iderler. Öteden berü âdet olduğuna binâ'en zarûrî ma'sûmu pestâne-i mâderinden teb'îd u tefrik ve kab'âil-i mezkûre yedlerine teslim ve indlerinde mevcûd olan hatun ağûşuna tevdi' u ahz ve kemâl-i surûr ile i'âde ederler. Ya'nî hân-ı müşârün-ileyhin kabâ'il-i mezkûrdan piyâde ve süvârî gelen üç beşyüz âdeme bir akcelik masârifi olmaz. Çünki ma'sûmu ahz ile ber-murâd oldular. Hâtun-ı mezbûre gâh bağrına basup ve başları üzere nihâde ederek mahall-i mezkûrelerine i'âde ve hıdmet-i beslemede terk hâb u râhât ile mesâ'î-i mevfûre ibrâzında kusûr u rehâvetden* ***[6a]*** *hazer ü mücânebet ederek ve öz evlâdına besleme evlâdını tercih ederek perverde ve sinn-i besleme yediye bâliğ oldukda rukûb u nüzûlü ve kaçup kovmağı ve fenn-i harb ü darbı ve ok atmak ve kılıç çalmak hünerlerini gereği gibi ta'lîm eder. Şöyle ki, besleme-i merkûm hayr ve şer ne eder ise ma'kûl ve münâsib görüp takdir-gûne bir harf mukâbele etmemek husûsuna ebeveyni merkûmlar ittifâk ederler. Bu sebebden tabî'at-ı cibillîsi her ne ise aynı mâyesi zâhir olup on beş seneye varınca peder ü mâder-ı hodı her ne vakt matlûb eder ise ol vakt esb-i müzeyyen ve libâs-ı cedid ve eslihâ-yı temâm ile donadub kabâ'il-i mezkûrdan mukeddemâ ahzında beraber olan mirzâ ve sipâh ve uzun ta'bîrinde olanlardan birkaç yüz nefer ve rızâ'en pederi bi'l-ma'iyye beslemesini alup han tarafına azîmet ve ber-uslûb-ı sâbık üç günlük istishâb eyledikleri zahireleriyle vusûl ve kurbanlarını zebh ve kazgan kaynadub hân ve dâ'iresine üç gün ve gece ziyâfet temâm oldukda hân tarafından bir mikdâr askere vâfî ve her birine bâhş-i kalenderî eylemeğe kâfî meşîn ve sahtîyân ve tüfeng ve yay ve kullabdân ve çuka hediyyesini meydân-ı mukâsemeye mânde ü taksîm ve ba'de'l-ahz yine hâneleri tarafına azîmet ve bu vesîle ile kabâ'il-i mezkûreye takarrub eylemek ve âlem-i tufûliyyetinde serbestiyyet üzre perverde ve ber-füzûn azurde olmadıklarından şeci' ve bahâdırâne hareket eylediklerinden nâmları kaplan ve arslana teşbih ile tesmiye edüp ismi yâd oldukça a'dâ-yı bedhâh lerzân ü herâsân olur idi.* Mustafa Kesbî, **İbret-nûma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin),** Haz. Yrd. Doç. Dr. Ahmet Öğreten, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, sf. 11-12.

kanunca gereken cezadan kaçmak da, geleneklerine göre en ziyade namusa dokunur sayıldığından eşkıya da kaçamayıp hemen teslim olur. Fakat kızları varsa ve beslemenin babalığı da müsaade ederse eşkıyanın yerine iki kızını bedel almak kanunlarınca geçerli olup bu yüzden iki kızını alır ve satar...[985] Çerkez kızlarının esir olarak alınıp satılması hususunda Ahmet Cevdet Paşa'nın eserinde ayrıntılı bilgi vardır. Hatta zinâ suçlamasının bir kadının esir olarak satılmasına sebep olduğunu ve bunun için de kadının ailesi ve kabilesi karşısında hiçbir savunma mekanizmasının olmadığını tarihyazıcısı şu şekilde belirtir: ***Şöyle ki, birisi karısına veya kızına yaklaşıp zina ettiği duyulursa derhal kadının kocası kayınbabasına ve kayınvalidesine gidip, şöyle bir iş ortaya çıktı, evlâdınız hâramzâdeymiş, ben kabul etmem. İlk olarak nikâh kıyılırken verdiğim bahayı veriniz ve kızınızı alınız, diye haber verir ve anlatır. Babası da kabul etmezse, damatları onlardan ruhsat aldıktan sonra karısını ve ondan kaç evladı olmuşsa, bunlarda böyledir, piçdir, diye hepsini bir arabayı yükleyip esirciye götürüp satar ve bahasını kendi alırken kadın "ben bu adamın nikâhlı karısıydım, bana iftira ettiler" diye fahişe kaidesi üzere feryat etmek olmayıp hemen suçunu söyleyip açıklayarak kanuna boyun eğip sessiz sedasız "kısmetim beraberdir" diye avunurak avunsun dursun, kocası esirciden bedel aldığı malı evine gelinceye kadar dostlar ve arkadaşlarına dağıtır ve bir gün sonra birkaç ihtiyar zamparanın olduğu yere varıp, "ben bu karıyı şu kadar bedel karşılığında sattım, kabileler geleneğini hepimiz biliriz, hakkımı isterim" diye iddiayla bir elçi gönderir ve karı her ne bedelle satılmışsa, bir benzerini de zampara verdikten başka, dokuz katını da ayıplık olmak üzere vermeye mecbur olur. Eğer zamparanın gücü yetmiyorsa ve kimse de yardım etmezse, kendi anası ve babası onu tutup, iple bağlayıp "işte hakkın budur" diye herife teslim ederler. O da zamparayı alıp, aralarında sövmek, fena söz söylemek ayıp olduğundan dövüp sövmeden, incitmeden ve söyle ettin böyle ettin diye suçlamadan hoş tutup soyarak, pazara götürüp her kaça çıkarsa satar ve eğer fazla kızmışsa o mezat yerinde ne denilirse değerin budur anlamında hemen verir ve***

---

[985] *...Çünkü* ***kanunca tertib iden mücâzattan firar itmek dahi adetlerince en ziyade muhill-i nâmus add olındığından haremî dahi firar idemeyub hemân teslim olur. Fakat kızları var ise ve beslemenin babalığı dahi müsaade eylerse haremînin yerine iki kızını bedel almak kanunlarınca caiz olub bu sûretde iki kızını ahz ve firûht ider…*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1/1, 1309, sf. 291; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 388; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 251.

aldığı bedeli de hemen esirin gözü önünde bulunanlara dağıtıp çekilir gider. Geri kalan hakkını da cinayeti işleyenin kabilesi öder.[986] Çerkezlerde esir olmaya sebep olan durumlardan biri de toplumda zinâ gibi suç olarak kabul edilmiş olan eşcinselliktir (livata). Ahmet Cevdet Paşa, Târih-i Cevdet adlı eserinde Çerkezler hakkındaki bu konudaki tespitini şu şekilde ortaya koymaktadır: ***…Ve yine livata da aralarında gayet ayıp olduğundan ender rastlanır. Şöyle ki, kabileye yeni girenlerden biri böyle fena bir iş işleyip de birisi görecek olursa, hemen herkese söyler ve herkes oğlanı maskara etmeye başlayıp, çaresiz kalıp, utancıdan saklanacak bir köşe bulamayıp, hemen kıyıya iner. Reis ve gemicilerden her kime rastlarsa elini öpüp, aman beni İstanbul'a yahut Mısır'a satmak üzere gemiye alın, diye yalvarıp yakarır ve kendini sakınır, Lûti'nin yüzüne kimse bakmaz ve hakaret görür. Böylece terk-i diyar etmek zorundadır. Yahut oğlanın kabilesi elinde de öldürülür. İşte bu sebeplerle kabileler içinde zina ve livata gayet güç ve akıbeti korkunç olduğundan hepsi korkup çekinirlerdi…***[987] Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa,

---

[986] ***"Şöyle ki birisi avrata ve yahud kızına takarrub ve zinâ eylediği duyulursa derhâl avratın kocası kayın pederine ve kayın validesine gidub "Şöyle bir madde zuhur itdi, evlâdınız haremzâde imiş, ben kabul etmem, mukaddem "akd-ı nikâhında virdiğim bâhâyı viriniz ve kızınızı alınız" deyu ihbâr ve ifâde eyler. Vâlidini dahi kabul itmeyub damadları onlardan ruhsat aldıkdan sonra karıyı ve andan kaç evlâdı olmuş ise bunlar dahi böyledir, "Piçdir" deyu cümlesini bir arabaya tâhmil ile esirciye götürüb ve fürûht ve bâhâsını arz ider iken karı "ben bu adamım iyâli idim bana iftira eylediler" deyu fahişe kâidesi üzere feryâd itmek âdet olmayub hemân cürmünü ikrâr ve itirâf ve kanuna inkıyâd ile bî-savt ve sadâ satılarak sâye-veş kısmetim beraberdir tesellesiyle müteselli oladursun, kocası esirciden bedel aldığı malı hanesine gelinceye dek yarân ve ihvânına taksim eyler ve bir gün sonra birkaç ihtiyârlar ile zamparanın oldığı mahale varub "ben kârıyı şu kadar bedel ile füruht eyledim. Kabâil âdeti mâlumdur. Hakkımı isterim" deyu iddia ve bir ilçi irsâl ider. Ve karı her ne bedel ile satılmış ise bir aynını dahi zampara virdikden başka dokuz mislini dahi ayıblık olmak üzere virmeğe mecburdur. Ve eğer zanparanın iktidârı yok ise ve kimse dahi iâne itmez ise kendu ebevyni anı tutub ve kemend ile bend idub "işte hakkın budur" deyu herife teslim iderler. Ol dahi zanparayı alub çünkü beynlerinde söğmek ve fenâ söz söylemek ayıb oldığından döğmeyerek ve söğmeyerek ve incitmeyerek ve "şöyle ettik böyle itdik" deyu tevbih itmeyerek i'zâz ve ihtirâm ile [T.C, c. 1, sf. 293] pazara götürüb her kaça çıkarsa fürûht ider ve eğer ziyâde infi'âl itmiş ise ol mezâdda her ne dinulurse mikdârun budur mânâsını iş'âr içun virur ve aldığı bedeli dahi hemân esirin müvâcehesinde bulunanlara bahş idub keff-i yed eyler. Bâki hakkını dahi cânînin kabilesi öder."*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1/1, 1309, sf. 292-293; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 389-390; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 252.

[987] ***"…Ve kezâlik livâta dahi beynlerinde gayet ayıb oldığından nâdir vuk'u bulur. Şöyle ki kabileye yeni dâhil olmuşlardan biri böyle bir habâset idub de biri görecek olursa hemân cümlesine söyler ve herkes oğlanı mashara itmeğe başlayub ve nâ-çâr oğlan ar iderek min b'ad ol havâlide bir kûşe-i ihtifâ bulamayub hemân sahile iner ve reis u mellahlardan her kime tesâdüf iderse elini öpüb "aman beni İstanbul'da yahûd Mısır'da fürûht itmek üzere gemiye al! Kendimi sana esir itdum" deyu ricâ ve niyâz iderek kendisini fürûht itdirir. Lûtînin dahi kimse yüzine bakmayub ve hakaret eyleyub terk-i diyâr itmeğe mecbur ve yahûd oğlanın kâbilesi elinde maktûl olur. İşte bu sebeblerden dolayı kâbail içinde zinâ ve livâtâ gayet güç ve vehimü'l-akıbe oldığından cümlesi havf ve ihtirâz iderler…"*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i

Çerkezler'in evlenme geleneklerinden, kız isteme merâsimlerinden, kabile üyeleri arasında yapılan ve atın terkisine kızı yükleyip kapanın kıza (kerimesi/kızı olarak) sahip olduğu kız kaçırma geleneklerine, kız kaçırma gelenekleri sırasında çıkan anlaşmazlıkların nasıl eril taraflar tarafından ve tarafların lehine/aleyhine nasıl çözüldüğüne ve evlenme merâsimlerine eserinin *Çerâkise'nin Ahlâk ve Âdatı* kısmında ayrıntısıyla değinmektedir.[988] Sonuç olarak Ahmet Cevdet Paşa, Çerkezlere Kafkasyalı, dağlı ve vahşî bir kavim olarak bakmaktadır. (Belirtmek gerekir ki Batılı seyyahlarda ve Ruslarda da buna benzer yaklaşımlar vardır. Temelinde éthno-centrisme/kültür merkezcilik vardır.) Merkeziyetçi bir yaklaşımla Çerkezlerin Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişki kurmasını gelişimleri açısından bir vesile olarak görmektedir. Hâlbuki bu ilişkinin nedeni karşılıklı yaklaşma ve yakınlaşma eğilimi değildi. Rus Çarlığı'yla yapılan savaşlardan sonra bu coğrafyada toprak kaybına uğrayan (Özellikle Kırım'ın kaybı) Osmanlılar için Kafkasya'nın ve özellikle Çerkezler başta olmak üzere bazı bölge halklarının stratejik önem kazanmasıydı. Ayrıca bahsedilen coğrafyadaki esir ticaretinden en fazla istifâde eden siyasî anlayışlardan biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun olduğu da üzerinde durulması gereken başka bir husustur. (Esir ticaretinin bu coğrafyadaki kökleri çok daha eskilere gider. Salt Osmanlı'ya has bir durum değildir.)[989]

Cedid, c. 1/1, 1309, sf. 293; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 390-391; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 252-253.

[988] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1/1, 1309, sf. 293-295; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 391-393; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 253-254.

[989] Köle ticareti Kafkasya'da ilkçağlardan itibaren yapılmaktadır. Özellikle Yunanlıların Akdeniz ve Karadeniz çevresinde koloniler kurmasıyla buralardan çevre coğrafyalara insan ticareti başladı. Bu coğrafya Ortaçağ'da da bu vasfını sürdürdü. Venedikliler ve Cenevizliler Karadeniz kıyılarında ticaret karakolları kurmuştu. M.S XIII. yüzyılda âdeta Tatar ve Çerkes kölesi ticareti yapmaktaydılar. Bu faaliyetler hiç aksamadan, Osmanlıların genişlemesinden sonra ve ticaret yollarının XV. ve XVI. yüzyılda önemini kaybetmesine kadar sürmüştür. (Çünkü coğrafi keşifler köle ticaretinin rotasını değiştirmişti. Ayrıca bu siyasi devletler zamanla etkinliklerini kaybettiler.) Hatta bazı Çerkesler ev işlerinde çalıştırılacak köleler olarak İtalyan, Fransız ve daha başka Avrupa saraylarına götürülmüştür. Erkekler ise çok eski tarihlerden beri daha çok paralı asker olarak tercih ediliyordu. Sınırlar küçüldükçe ve imparatorluk toprak kaybettikçe de Kuzey Afrika ile bu coğrafyanın köle ticaretindeki önemi arttı. Daha önceleri de olmalarına rağmen özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarına daha fazla Çerkes, Abaza gibi Kafkasya kökenli kadınlar girmeye başladı. Kısacası geçmişten gelen ilişkiler ağı bu coğrafyadaki köle ticaretini uzun zaman canlı tuttu. İlber Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, İzmir; Yitik Hazine Yayınları, 23, 2008, sf. 150; Irvın Cemil Schick, **Çerkes Güzeli –Bir Şarkiyatçi İmgenin Serüveni –,** çev. Ayşen Anadol, İstanbul; Oğlak Güzel Kitaplar, 2004, sf. 41; Samir Hotko, **Çerkeslerin (Adıgelerin) Tarihi**, çev. Orhan Uravelli, İstanbul; Afra Yayıncılık, 2015, sf. 108-115. Genelde Kafkasyalı kadınların ve kızların Harem-i Hümâyun'a

Ahmet Cevdet Paşa, Şapsihler'i Kafkasyalı bir halk olan ve daha çok Çerkezistan'da yaşadığı için Çerkez kabilelerden biri olarak anlatmaktadır. Ayrıca verilen bu bilgilere kaynaklık eden ise *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes* kitabını yazan ve Ferah Ali Paşa'nın yakınında bulunan Kesbî Haşim Efendi'dir. Bu nokta Ahmet Cevdet Paşa Şapsihlerin bölgeye devlet tarafından gönderilen Soğucak muhafızı Ferrah Ali Paşa sayesinde nasıl Müslümanlaştıklarını ve Osmanlı İmparatorluğu'na hangi yollarla tebaa olduklarını Târih Cevdet'de ayrıntısıyla anlatmaktadır.[990] Şapsıhlerin yaşadıkları coğrafya itibârıyla dağ tabiatlı bir kabile olduklarından, temiz yaratılışlı, güvenilir insanlar olduklarından ve Ruslar'a karşı verilen mücadelede bu kavimlerle Osmanlı bürokratlarının daha yakın ilişkiler kurmak istediklerinden yine eserinde bahsetmektedir. Yazılanlardan anlşıldığına göre yöntem olarak Osmanlı

---

câriye olarak gönderildiği kaynaklarda yazılıdır. Fakat Kafkasyalı kadınların kullanımı (?) sadece bundan ibaret değildir. Kafkasya'dan (çevre) İstanbul'da (merkeze) oturan yöneticiler için veya bölgeden sorumlu olan fakat İstanbul dışında oturan bazı devlet ricali ve görevlileri için hem iş bitirmek hem de hediye (?) amacıyla câriye gönderildiği Târih-i Cevdet'de yazılıdır. Örneğin Târih-i Cevdet'de Trabzon Valisi Canikli Hacı Ali Paşa'yla Ferah Ali Paşa'nın arasının neden açıldığı şu şekilde yazmaktadır: ***…Ali Paşa iki kalenin muhafızı ve koca Çerkezistan hıttasının (memleketinin) serdarı olmak hasebiyle der-dest itmiş oldığı (ele geçirmiş olduğu) bu kadar köle ve cariyelerden başka genç bikrâna (bakirelere) mâlik olmuşdur diye hayâl-i hâmına zâhib olarak (boş hayâline kapılarak) esir takdimesi ümidinde bulundukları halde bir hediyesine nâil olamadıklarından gücenüp hakkında fesâd itmeğe başlamışlar idi***…Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 3/2, 1309, sf. 205-206; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf. 294-295; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 746; Yine eserin başka bir bölümünde Hüseyin Ağa'nın Defterdâr Efendi'ye yalandan bir defter tanzim ettiği ve güzel bir câriye hediyesiyle onu sunduğu yazmaktadır. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 3/2, 1309, sf. 208; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf. 297; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 748; İşin ilginç yanıysa Avrupalı entelektüel kesimin Çerkes kızlarına bakışlarında da onların beyaz vücutlarını bir tür cinsel nesne (veya arzu nesnesi) olarak görme eğilimi yazdıkları eserlerinden anlaşılmaktadır. Bunun için dipnotta verilen esere bakınız. Irvın Cemil Schick, **Çerkes Güzeli –Bir Şarkiyatçi İmgenin Serüveni –,** çev. Ayşen Anadol, İstanbul; Oğlak Güzel Kitaplar, 2004, sf. 13.

[990] Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet'te Çerkesleri, Şapsihleri ve Abazaları anlattığı bölüm ise III. Ciltteki 1199 yılı olayları içinde geçen *Vekâyi-i Çerkezistan* ya da *Çerkezistan Olayları* olarak geçen bölümdür. Bu bölümde Çerkezistan ve bu bölgedeki halklar hakkında ayrıntılı bilgi vardır. Ahmet Cevdet Paşa, genelde bu bölüm için Anapa Kalesinin kurucusu Ferah Ali Paşa'nın kâtibi olan ve bu görevi nedeniyle uzun süre Çerkezistan'da bulunan Kesbî Haşim Mehmed Efendi'nin eserini kaynak olarak kullanmıştır. Kesbî Haşim Mehmed Efendi, **Ahvâl-i Anapa ve Çerkes**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, Numara: 1564; Kesbî Haşim Mehmed Efendi, **Ahvâl-i Anapa ve Çerkes, -Anapa ve Çerkesya Hatıraları-**, haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı Yayınları, 2012, 160 Sayfadır; Târih-i Cevdet'in kaynakları arasında da geçen bu eser Haşim Mehmed Efendi Mecmuası olarak yazılmıştır. Târih-i Cevdet'in birinci cildindeki mehâzları kısmına bakınız. (sf. 9) Çerkezistan olayları için dipnotta verilen sayfalar arasına bakınız. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 3/2, 1309, ss. 160-229; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf. 231-327; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, ss. 704-768.

devlet mekanizması -bu zamanın terminolojisiyle belirtilirse- kendince yumuşak bir güç (soft power) gibi hareket etmiştir. Bölgeye uygun politik bir strateji olarak böyle bir ılımlı politika geliştirmiştir. Bunun için Şapsıh (ğ) halkının çeşitli yollarla İslam'la tanıştırılması ve paganistik eski inançlarından vazgeçirilerek Müslümanlaştırılması (Müslüman yapılması) gerekmektedir. Bu amaç için izlenen yollardan biriyse bahsi geçen halkın kızlarıyla bölgedeki Osmanlı bürokratları ve askerlerinin evlenmesi olarak görülmektedir. Hatta bölge halkına hediyeler verilmesi, özellikle kadınların, gençlerin ve çocukların kalplerinin kazanılması, gerekirse misafirlik ilişkileriyle yakınlaşmanın sağlanması ve kesinlikle cebirle şiddet kullanılmaması konusunda bölgedeki Osmanlı bürokratları ve askerleri birçok kez uyarılır. Örneğin Ferah Ali Paşa Soğucak divanı topladığında Enderun ağalarına ***Gice gündüz silâhlarınızı yanınızdan ayırmayanız ve birbirinize karındaş muamelesi idiniz ve yalan söylemeyesiniz ve zina ve livata (oğlancılık) itmeyiniz ve bir vakit namazı kazaya bırakmayanız***...[991] gibi telkinlerde ve uyarılarda dahi bulunmuştur. Müslümanlaştırma işine ilk önce kadın ve çocuklardan başlamaları Osmanlı'nın Şapsıh kabilesi için uygun gördüğü politikanın uygulanması için yakınlaşılması düşünülen hedef topluluğun da göstergesidir.[992] Hatta bölge halkı ve özellikle kadınlar üzerinde bu politika o kadar etkili olmuştur ki kadınların önemli bir kısmı kendi yaşam tarzlarını İslam geleneklerine göre uydurmaya çalışmışlardır. Örneğin Çerkesler/Şapsığ geleneklerinde bir sakınca görülmeden erkeklerle birlikte oturma âdetinden haramdır diye vazgeçmişlerdir. Ayrıca bu kadınlar ibadetlerini iyi derecede yapmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte kadınların giyinme tarzları değişerek örtünme eğilimleri daha da artmaya başlamıştır. Hatta bu durum o kadar

[991] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 3/2, 1309, sf. 170; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf. 245; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 714.

[992] Burada iki yaklaşım çıkması kaçınılmazdır. Birincisi Osmanlı İmparatorluğu'nun Şapsihler'e uyguladığı politika bir tür istimâlettir yani gönül çekme yöntemidir. Amaç Şapsihleri ve genel olarak Çerkezleri kültürel yolla yanlarına çekmektir. İkinci yaklaşımsa bu bir tür asimilasyondur. Çünkü bu görüşe göre bölge halklarını kendi kültürlerinden uzaklaştırmıştır. Bu iki yaklaşımı ortaya çıkaran ise siyasal ve etnik konumlandırmanın yanında yaklaşımları ortaya koyanların günümüzde yine kendilerini merkeze ve çevreye konumlandırmasıyla da ilgilidir. Hatta Çerkeslerin önemli kısmı Osmanlı'dan çok önce İslam ile zaten tanışmışlardı. Çerkeslerin İslâmlaşması hakkında bu dipnotta verilen kaynağa bakınız. Mustafa Özsaray, **Çerkeslerin İslamlaşması-Çerkeslerin Eski Dinlerin ve İslâmiyetin Kuzey Kafkasya'ya Girşi-,** İstanbul; İz Yayıncılık, 685, 2012, ss. 120-242; Samir Hotko, **Çerkeslerin (Adıgelerin) Tarihi**, çev. Orhan Uravelli, İstanbul; Apra Yayıncılık, 1, 2015, ss. 141-168.

ileri gider ki kadınlar ***Beher hal Türk hocaya muhtacız. Ve kocalarımıza dahi cebr ve zor idub sünnet olmadıkça yanlarına varmayız. Şol şartla ki sünnetçi dahi Türk ola!***[993] diye idarecilere ve din adamlarından istekte bulunurlar. Kadınların zorlaması sonuç verir. Çerkez erkekleri hızla sünnet olmaya başlar. Bu durum Müslüman olan kabileler arasında kız isteme ve evlenme merâsimlerini arttırır. Müslümanlaştırma politikası o kadar tutar ki ***"ve istidaları vechle (istekleri üzere) her tarafa hocalar ve imamlar gönderilub ve kabâile telkin-i din olunmağa mübaşeret olunub (dinin tebliği yapılıp) hatta bu seneyi Çerâkise (Çerkezler) tarih-i itibâr itmeleriyle (tarihi dikkate alarak) andan sonra bir müddet Der Sa'adet'e (İstanbul'a) gelen köle ve câriyelere sîninden suâl olunduk da (yaşı sorulunca) "imam senesinde" yahud andan şu kadar sene sonra doğmuşumdur diyu sînlerini tayin idegeldikleri meşhûrdur (yaşlarını belirledikleri bilinir)"***[994] diye Ahmet Cevdet Paşa eserinde yazmıştır. Ayrıca kabile isimleri ve yerleşim adlarında değişimler ortaya çıkmıştır. Aslında Osmanlı'nın uygulamış olduğu bu politikayla Şapsihler, Kafkasya'da hem Osmanlı'ya bağlı bir halk olacaktır hem Kırım'ın kaybedilmesinden sonra Rus Çarlığı'na karşı sağlam bir müttefik olacaktır hem de bahsi geçen halk Müslümanlaştırılmış olacaktır. Aslında Osmanlı bölgede tutunamayacağını anlamıştı ve siyaseten tutunamasa da ileride kültürel olarak da bölgede etkisini sürdürmek istiyordu. Fakat uygulanan bu siyasetin sosyolojik çıkarımı ise bölgede zaten var olan eril kültür dinle daha da güçlendiği gibi kadınlar üzerinde dini yaptırımlarla eril tahakküm daha da artmıştır. Ferah Ali Paşa'nın divan tertibinde Enderun ağalarına *zina ve livata (oğlancılık) itmeyiniz* telkini de salt bir politikanın uygulaması değil aynı zamanda sosyal bir tedirginliğin de göstergesidir. Sonuç olarak birçok çevreden biri olan bölgedeki halka Osmanlı İmparatorluğu merkezî bir bakış açısını somut uygulamalarıyla hissettirmiştir. Böyle bir yaklaşımın Osmanlı tarihyazıcılarının tarihyazımına sorunsallar şeklinde yansıması ise kaçınılmazdır. Örneğin tarihyazımındaki cinsiyetçi söylemler ve eğilimler ise bu sorunsallardan biridir.

---

[993] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 3/2, 1309, sf. 178-179; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf. 257-258; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 722.

[994] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 3/2, 1309, sf. 179; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf. 258; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 722.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserinde merkez-çevre ilişkisi bağlamında cinsiyetçi yaklaşımları barındıran metinler (aynı zamanda söylemler) verilen örneklerden ibaret değildir. Bahsi geçen yaklaşım hususunda seçilmiş metinlerden oluşan örnekleri niceliksel olarak arttırmak da mümkündür. Örneğin Fas hâkimin, ülkesinin bulunduğu coğrafyada yaşayan etnik yapıya uygun olarak, altı zenci câriyeyi padişaha hediye olarak göndermesi[995], Melibar hâkimesinin başına gelenler ve bu yüzden Osmanlı'dan yardım istemesi[996], Hindistan'da kadın ve çocukların Hristiyanlar tarafından esir alınması[997], Mısır'dan İstanbul'daki saraya bir tevâşinin (harem ağası) hediye olarak gönderilmesi[998], Napolyon'un Matternich ile müzâkerelerinde kadınların askere alınmasını barbarlık döneminde kalan bir âdet olarak nitelendirilmesi[999] (modernleşmenin cinsiyeti tartışmaları için önemli) gibi örnekler Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı tarihyazımındaki cinsiyetçi yaklaşımlar olarak da okunabilir. Merkez-çevre ilişkisi bağlamında bahsi geçen cinsiyetçi yaklaşımlar gerek iktidar ilişkilerinden kaynaklanan gerek kültürel görecelikten kaynaklanan gerekse de tarihyazımsal gelenekten kaynaklanan yaklaşımlardır. O yüzden Ahmet Cevdet Paşa'nın bahsi geçen eserinde cinsiyetçi yaklaşımlar, hem genel ölçeği olan hem de özel ölçeği olan imgelemin dil vasıtasıyla ötekisini yaratacak şekilde simgesel alana çıkarılmasından ibarettir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvisleri Nâima Mustafa Efendi'nin Târih-i Nâima ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı tarihyazımı örneklerinde görüldüğü gibi merkezden çevreye doğru uzanan farklı bir yaklaşım

---

[995] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 2/1, 2. Cilt, 1309, sf. 258; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 2, sf. 342; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c.1, sf. 512.

[996] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 3/2, 3. cilt, 1309, sf. 158-159; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf. 228-230; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 702-704.

[997] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 3/2, 3. Cilt, 1309, sf. 281; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf. 397;Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 814.

[998] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 5/3, 5. Cilt, 1309, sf. 263-264; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 5, sf. 361-362; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1377.

[999] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 8/4, 8. Cilt, 1309, sf. 266; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 338-339; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 2168.

sözkonusudur. Bu yaklaşım imparatorluğun başkenti olan İstanbul'dan (Konstantiniyye'den) yine imparatorluğun ilişki içinde olduğu coğrafyalara doğru uzanan bir yaklaşımdır. Bu coğrafyaların bazıları başka başka siyasî yapılara ait iken bazılarıysa imparatorluğun hâkim olduğu coğrafyalardır. İmparatorluğun resmî vekâyinüvislerinin bu coğrafyalara bakışını, hanedanın ve devletin bu coğrafyalara bakışından ayırmak zordur. Hanedanın ve devletin dost olduğuna dost; düşmanına düşman olması bu tarihyazıcıları için kaçınılmazdır. Resmî vak'anüvislerin tarihyazımında hanedanın ve devletin dil, din, siyaset, iktisat ve kültür gibi hususlardaki yaklaşımlar kendini göstermektedir. Bu yaklaşımların bir kısmı coğrafyayla ilgili olay ve izlenim anlatımından ibaretken yaklaşımların diğer bir kısmı da tarihyazımında sorunsal olarak değerlendirilebilecek yaklaşımlardır. Bahsi geçen tarihyazımında sorunsal olarak adlandırılabilecek hususlardan biri de hiç kuşkusuz cinsiyetçiliktir. Merkezden çevreye doğru da yöneltilen bu cinsiyetçi yaklaşımlar, toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından bir eşitsizliğin göstergesi olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihyazımında bir sorunsal olduğunun da göstergesidir. Bu cinsiyetçi yaklaşımlar tarihyazıcısının kendi imgelem dünyasının bir ürünü olduğu gibi tarihyazıcısının kullandığı kaynaklardaki cinsiyetçi söylemin yeniden kullanımından da kaynaklanmaktadır. Yani kaynaklarda zaten var olan cinsiyetçi yaklaşımın yeniden söylem olarak üretilmesidir. Aynı zamanda tarihyazıcısının içinde yaşadığı toplumdaki cinsiyetçi yaklaşımlar da tarihyazıcısının tarihyazımına bir şekilde sirâyet etmektedir. Bu durumda hem geleneksel dönemde hem de modern dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerine ait tarihyazımında, merkezin dışındaki çevre coğrafyalara bakışta cinsiyetçi bir bakış sözkonusudur. Eski Dünya kıtalarındaki eril imparatorlukların imperyal anlayışlarında nasıl bir süreklilik veya benzerlik varsa aynı imparatorlukların tarihyazımındaki (sorunsal olan) cinsiyetçi söylemlerde de merkez-çevre ilişkisi bağlamında bir süreklilik veya benzerlik vardır. Tarihyazımının araçsallığından kaynaklanan bu pragmatist durum, aynı zamanda yine aynı tarihyazımındaki cinsiyetçi söylemlerle çevredeki başka bir coğrafyanın merkez tarafından ötekileştirilmesi anlamına da geliyordu. Zaman zaman bu durum tahakküm çerçevesi içerisinde söylemler vasıtasıyla cinsiyetçi bir mekânın inşasını da tarihyazımında

ortaya çıkarıyordu. Yani *"bu tarafta biz varken öbür taraflarda ise bize hiç benzemeyen ötekiler"* vardı.

4.4. SOSYO-EKONOMİK İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET

Tarihyazımı ve toplumsal cinsiyet kavramları insanın olduğu her yerle ve her zamanla doğrudan ve dolaylı olarak karşılıklı bir ilişki içindedir. Bahsi geçen bu ilişki hâlihazırda olan ve ileride de olması gereken zorunlu bir ilişkidir. Çünkü toplumsal cinsiyet ve tarihyazımı kavramları açısından düşünülürse; tarihyazımı, sürekli gelişen ve genişleyen teorik ve pratik boyutuyla toplumsal cinsiyet çalışmaları için üzerinde durmadan geçilemeyecek bir uygulama alanıdır. (praksis alanı) O yüzden tarihyazımı, siyasetten sanata; kültürden dine kadar insanı ilgilendiren daha birçok alanı bünyesinde barındırmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramının zaten konusu doğrudan insan olmasından dolayı ve tarihyazımında da insan iç içe geçmiş birçok mekânda bulunmasından dolayı, toplumsal cinsiyet çalışmaları, tarihyazımında birçok mekânda ortaya çıkabilecek cinsiyetlerarası ilişkilerin eşit/eşitsizlik temelinde peşine düşer. Bahsi geçen iki kavramının çok farklı zamanlarda ve çok farklı alanlardaki ilişkisi, aynı zamanda bu iki kavramın birçok bağlamla iç içe olması anlamına da gelmektedir. Bu noktadan hareketle yer ve zaman ilişkisi içerisinde insan gerçeğini dille kurgulamaya çalışan tarihyazımının ve tarihyazımında cinsiyetlerarasındaki ilişkilerde eşitlilik ve eşitsizliğin arayışına düşen toplumsal cinsiyetin, teorik ve pratik olarak ilişki içinde olduğu birçok bağlamdan biri de hiç kuşkusuz sosyo-ekonomik bağlamdır.

Prof. Dr. Halil İnalcık'ın editörlüğünü yaptığı ve içerisinde çok farklı tarihyazarlarının çok farklı dönemleri Osmanlı Tarihi açısından ortaya koyduğu iki ciltlik *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* adlı bir çalışma vardır.[1000] Bu çalışmanın da başlığından da anlaşılacağı gibi insanın içinde yaşadığı toplumla yine insanın üreten-tüketen konumunda bulunduğu ekonomi birbiriyle iç içe geçmesi sosyo-ekonomi olarak nitelendirilebilecek bir bağlamı ortaya çıkarmıştır.

[1000] Halil İnalcık, **An Economic and Social History of the Ottoman Empire**, Cambridge University Press, 1994; Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev. Halil Berktay, İstanbul; Eren Yayıncılık, 1. Baskı, 2000, 1. Cilt (1300-1600); 2. Cilt (1600-1914).

Zaten bahsi geçen çalışmanın bağlamı diğer Osmanlı tarihi çalışmalarından farklı bir bağlamı ortaya koymasından dolayı ayrılmaktadır. Bu yüzden Osmanlı tarihi çalışmalarında siyasi tarih veya kültür tarihi çalışmalarından farklı olarak ele alınmaktadır. Erken dönem Marksistlerin ortaya koyduğu çatışmacı-pan-ekonomik anlayıştan veya tam tersi olarak bazı durumlarda fazla uzlaşmayı öneren Weberyan toplum modelinden ziyade, okunmakta olan bu çalışmada bu bölümde iktidar ve direniş odaklarının birbiriyle ilişkilerinin görülebileceği geniş perspektifli bir sosyo-ekonomik bağlam düşünülmektedir.[1001] Aynı zamanda bu çalışmada, iktidar ve direniş odaklarının birbirini istemedikleri zaman çatışma içinde oldukları yine aynı odakların birbiriyle çıkarları gereği birlikte olmak istedikleri zaman uzlaşmaktan çekinmedikleri bir sosyo-ekonomik bağlam kastedilmektedir. Bunun nedeni ise bahsi geçen bu sosyo-ekonomik bağlamın, salt altyapının belirdiği bir bağlam olmadığı gibi salt üstyapı tarafından da belirlenen bir bağlam olmamasından ileri gelmektedir. Bu düzeneklerin birbiri üzerinde salt belirleyici olduğu hususu nasıl tartışmalıysa sosyo-ekonomik bağlamı birbirinden ayırmak da bir o kadar kolay değildir. Madde-mânâ, somut-soyut, ruh-beden, düşünce-eylem gibi modern çağı ihya ettiği sanılan dikotomik kartezyanist yaklaşımların bile tekrar eleştirilerek süzgeçten geçirildiği üçüncü tarihsel dönemde (post-modern çağ), birbirinin içine geçmiş veya birbiriyle girift halde bulunan bu söylemsel karşıtlıklar birbirinden nasıl ayrılacak? Bu ayrım nerede başlayıp nerede bitecek? Eğer böyle karşıtlıklar varsa neyi içine alacak neyi içine almayacak? Maddi olanda manevi olanın etkisi ya da bu soru başka açıdan sorulursa somut olanın soyut olan üzerindeki etkisi ne olacak? Hadi böyle bir salt etki varsayım olarak kabul edilsin, peki bu salt etki nasıl izâh edilecektir? Ayrıca yapısalcıların ortaya koyduğu gibi insan denen mefhum salt yapıların içinde sıkışmak zorunda olan bir varlık mıdır? Yapılar olmadan da insan kendi istencini yerine getirebilecek psikolojik bir yeterliliğe sahip değil midir? Hep sosyolojik boyutu olan yapısal bir varlık mıdır? Tamam, mevcut yaklaşımın yapısalcı olduğu farz edilsin, o zaman sorulacak soru yapılar mı insanı ortaya çıkarmıştır yoksa insan mı yapıları

[1001] Bu noktada *History and Social Theory* (1993) adlı çalışmasında Peter Burke'un ortaya koymuş olduğu üçüncü yol yaklaşımı önemlidir. Sosyal bilimlerde çatışmacı Marksist kuramla uzlaşmacı Weberyan kuramın karşıtlığından kaynaklanan tek düzeliğe dayalı bir ortamdan uzaklaşmak için ve farklı bir toplumsal kuram bulmak için üçüncü yol arayışına girer. Bu noktada okunmakta olan bu çalışma için Peter Burke'un çeşitli alternatiflerden oluşan *üçüncü yol* yaklaşımı benimsenmiştir. Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram,** çev. Mete Tunçay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kuram: 1, İkinci Basım, 1994, ss. 141-162.

ortaya çıkarmıştır? Bu gibi sorulara cevap arayışı, geçmişten bugüne kadar sürmesine rağmen cevap arayışı bitmediği gibi bu arayış, tartışma boyutunda olan bir çaba olarak kalmıştır. Yine aynı insanlığın bu soruların cevaplarını arayış obsesyonundan (takıntı) dolayı bu sorunlar üzerindeki tartışmaların ileride de devam edeceğini görmek için de kâhin olmaya gerek yoktur. Çünkü psiko-fizik bir varlık olan insanın düşünce (teorik boyutu da olan bir düşünce) ve eylem (pratik boyutu da olan bir eylem) olarak kurguladığı bu yapıları bir yerden ayırmaya başlamak o kadar kolay bir iş olmasa gerektir. Bu tespiti anlamak için Batı'nın sosyolojik düşünce tarihine veya felsefe tarihine bakmak yeterlidir. Temelinde Herakleitos'la Parmenides'den beri maddeyle oluşun birlikteliği, birbirine etkisi ve bu ikilemin birbirinden nasıl ayrılacağı felsefi tartışmalarının olduğu düşünülürse ve üstelik ideolojik olarak da bilim diye kabul edilen bütünün içinde insan bilimleri diye bir söylem düzeneği varsa, buna benzer spekülatif tartışmaların önünü almak ise her zaman zor olacaktır. Yeni ihtiyaçları karşılamak için, insanlar arasında bilim ve felsefeyle ilgili yeni söylemlerin yeniden üretimi engellenemeyeceği için, hiçbir zaman statik bir düşünce ve eylem mümkün olmayacaktır. Fakat bu çalışma için üzerinde düşünülen sosyo-ekonomik bağlam ise güç merkezleri olarak iktidar ve direniş odaklarını içinde barındırmaktadır. Bu güç odaklarının birbirini istemedikleri zaman çatışma içinde oldukları; yine aynı odakların birbiriyle çıkarları gereği uzlaşmaktan çekinmedikleri bir bağlam düşünülmektedir. Bu bağlam ise bütün maddi ve manevi unsurların iç içe geçtiği bir sosyo-ekonomik bağlamdır. O yüzden iktidar ilişkileri açısından yapılara dayalı sosyo-ekonomik bağlamdan ziyade, iktidar ilişkilerinde söylem-eylem teknolojileri vasıtasıyla insanın etken ve edilgen olabildiği hareketli bir sosyo-ekonomik bağlam üzerinde durulacaktır. Çünkü insan yapıların arasında sıkışan alelâde bir mahlûkat (veya kendiliğinden var olan) değildir. Yaşam alanı bulduğu zaman (veya uygun bağlamı bulduğu an) söylem ve eylemle etken-edilgen olabilecek kadar manevra alanı bulabilen psiko-fizik bir varlıktır.

Tarih ve geçmişin ontolojik ayrımı için hakikât (?) sürekli eksik kaldıkça, tarihçiler bu boşluğu (ayrımı) doldurmak için sürekli hakikat (aslında gerçek) arayışı içinde olacaktır. Belki de sürekli olarak kendi hakikatini inşâ edeceklerdir. Bu yetmezmiş gibi kendi yazdıklarının tek hakikat olduğunu iddia edeceklerdir. Ya da bu sürekli hakikat (gerçek) arayışı, tarihyazımında yazılanlarla yazılmayan

arasındaki paradoksu sürekli canlı tutacaktır. Yani tarihte (tarihyazımında) yazılmış veya kaydı düşülmüş olayların, geçmişte kalmış olan ve aynı zamanda yazılmamış olan olaylarla arasındaki *kayıt farkı*, bazı şüpheleri de insanlar nezdinde sürekli ortaya çıkaracaktır. Bu durum genel anlamda tarihyazımının geneline ilişkin bir sorundur. Özelde ise bahsi geçen tarihyazıcılarının anlatılarında yani kayıt altına alınmış geçmişe ait olaylardan kaynaklanmaktadır. Eserlerde sosyo-ekonomik ilişkilere dâir verilen bilgiler (ki tarihyazıcıları sonradan yapıyor tasnifi) makro nitelikteki (küllî=bütün) geçmişin içinden seçilerek yazılmış ve tarihsel bir geçmişi oluşturmak için kurgulanmış olaylardır. Aynı şekilde tarihyazıcısının bilişsel (cognitive) süzgecinden geçmiş olan mikro nitelikteki (cüzî=parça) tarihsel geçmişi içinde barındıran olaylardır. Yani anlatılan tarihî/tarihselleştirilmiş olaylar, geçmişteki olaylar gibi saf, katıksız ve bütünsel bilgi değildir. Üstelik bahsi geçen tarihyazıcıları, diğer tarihyazıcıları gibi, ortaya koydukları eserlerindeki kendi anlatılarını veya kendi gerçeklerini dil vasıtasıyla kurgulamışlardır. (inşâ etmişlerdir.) Buna rağmen geçmişe ait hiçbir şey yazılmamasından da, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin anlatılarında olduğu gibi, belli oranda da olsa sosyo-ekonomik olaylara dâir izlerin tarih anlatılarında yer bulması önem arz etmektedir. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvisleri, imparatorluğun içinde ve dışında gerçekleşen siyasî olayları kronolojik olarak sıralayarak anlatılarını oluştursalar da bu yazma tarzı onların kesinlikle sosyo-ekonomik olaylara anlatılarında yer vermedikleri anlamına da gelmemektedir. Bahsi geçen tarihyazıcıları ortaya koydukları metinler içinde yeri geldiğinde sosyo-ekonomik bağlamı ilgilendiren bazı olayları vermekten hiçte çekinmemişlerdir. Bu yüzden bahsi geçen anlatılarda belli oranda da olsa sosyo-ekonomik bağlama dâir olaylara yer verdiklerinden dolayı bahsi geçen olaylar bile sosyo-ekonomik bağlamdaki toplumsal cinsiyete dâir ilişkiler hakkında bazı çıkarımlar yapmaya izin vermektedir. İşte çalışmanın bu bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvisleri arasında geleneksel süreci ağırlıklı olarak işleyen Nâima Mustafa Efendi'nin Târih-i Nâima adlı eseriyle yine aynı tarihyazıcıları arasında bulunan ve daha çok erken modern süreci anlatısında işleyen Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserindeki sosyo-ekonomik bağlamdan bazı kesitler ortaya konacaktır. Buradan hareketle bahsi geçen anlatılardaki sosyo-ekonomik bağlamda olduğu düşünülen

toplumsal cinsiyete dâir ilişkiler bazı ölçütlere göre ele alınacaktır. Bu noktada tarihyazımından hareketle ortaya konan iki farklı dönemdeki toplumsal cinsiyet ilişkileri eşitlik ve eşitsizlik temelinde irdelenecektir.

Eski dünya kıtalarının genel bir sorunsalı olan savaş esirleri meselesi bugünün dünyasında da halen sorun olan bir meseledir. Siyasî, hukukî[1002], iktisâdî bir mesele olduğu kadar toplumsal bir meseledir. Bu noktadan hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nun hem resmî vakanüvisleri tarafından hem de diğer tarihyazıcıları tarafından eserlerinde işlenen konulardan biri de savaş esirleri meselesidir. Savaş esirleri meselesi, Osmanlı vakanüvisleri ve tarihyazcıları tarafından tarihyazımında çift değerli olarak ve iki noktadan hareketle ele alınmaktadır. (Bu durum genel olarak tarihyazımında görülen bir semptomdur.) Birincisi bu savaş esirlerine yapılan muamele, devletin yaptığı herhangi bir bir savaşta kazanılan başarının büyüklüğünü ortaya koymak için tarihyazımıyla ortaya konulan *şeref vesilesi* olacak haberlerin toplamıdır. (ahbâr) İkincisi ise tam tersi olarak düşmanın herhangi bir savaşta yaptığı gaddarlık üzerinden savaşmak için bir *meşruiyet vesilesi* (meşru müdafaa hakkı mesela) yaratılmak istenmesidir. İşte bu gerekçelerden dolayı savaş esirleri meselesi tarihyazımı örneklerinde tema olarak sıkça işlenmektedir. Ayrıca savaş esirlerinin öldürülmesi ve bu öldürülenlerin kadın ve çocuk olmasıysa şeref veya tam tersi meşrûiyet vesilesi için tarihyazımı vasıtasıyla daha da önplana çıkartılmaktadır.

[1002] Savaş esirleri meselesi hukuken o kadar önemlidir ki, bu hususta Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü geleneksel tarihsel süreç dikkate alınacaksa, İslam hukuku ve cinsiyete göre oluşturulmuş bir savaş eserleri terminolojisinin veya etimolojisinin varolduğu görülecektir. Bu İslam hukukunun teorideki şekli ve uygulamadaki (pratik) tarzı farklı farklı olsa da bu hukuku bahsi geçen siyasi anlayış görmemezlikten gelemezdi. Bahsi geçen terminoloji veya etimoloji için şu örneği vermek mümkündür: *Arapçada esr veya isâre masdar, "isâr" (ip, bağ) ile bağlamak anlamına gelir. Esir kimse tutulup bağlandığı için bu şekilde adlandırılmıştır. Bununla irtibatlı olarak, iple bağlanmasa bile tutulan ve alıkonan herkes için bu kelime kullanılmıştır. Me'sur (esir edilmiş) kelimesi de esir anlamına gelir. Esirin çoğulu esrâ, usârâ ve esârâ'dır. Kelimenin genel anlamına bağlı olarak mahpus anlamına da esir kelimesi kullanılmıştır. Nitekim bazı müfessirler İnsan Sûresi 76/8. Âyetinde geçen esir kelimesinin bu anlama geldiğini belirtmişlerdir. Ayrıca mahpus anlamında esir kelimesi hadislerde geçmektedir. Seby kelimesi ise (çoğulu sebâyâ) kadınlar için kullanılır. Kelimenin kökeninde "gönlünü çekmek" anlamı bulunduğundan veya* ***esaretle kendilerine mâlik olunduğundan*** *kadınlara has olarak kullanılan seby kelimesi erkekler için kullanılmaz. Arap dilindeki kullanışına bağlı olarak İslam hukuk literatüründe de savaş tutsakları için esir ve seby kelimeleri kullanılmıştır. Bunlardan esir kelimesi savaşta asıl muhârip(savaşan) unsur olan erkekler için, seby de kadın ve çocuklar için kullanılmaktadır. Esir kelimesi bazen her ikisini de kapsayacak şekilde kullanılırsa da aksi sözkonusu değildir.* Ahmet Özel, **İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 209, 1996, sf. 53-54. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu gibi örfi hukukun yanında İslâm hukukuna göre de hareket eden siyasî anlayışlar, modernleşme süreciyle birlikte, uluslararası ilişkiler ve diplomasinin gelişmesi temelinde, bu gibi konuların uygulamalarında uluslararası sözleşmelere ve uluslararası devletler hukukuna tâbi olmuşlardır.

Örneğin bahsi geçen benzer bir söylem, Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyinâmesi'nde, Kamaniçe Seferi'nde (1083/1672) Yagoltsa nâm yakınında bir palanganın Ordu-yı Hümâyûn tarafından alınışının anlatımında kendini göstermiştir. Bahsi geçen olay, eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Onuncı Pazar güninde şecâ'atlü Pâdişahımız hazretleri mezbûr palanganın üzerine tarîk-i tebdil üzre bizzât azîmet buyuracak (adı geçen palanganın üzerine yol değiştirip bizzat kendisi gidecek) mutazammın olan ikdâm-ı sultânî ile (padişahın düzenli gayretiyle) atılan darb-zenlere adem-i tâkatlarin ikrâr ve ol sâ'at vire bayrağın izhâr eylediler. (atılan topların tahriplerinden dolayı kaledekilerin güçleri kalmadığına karar verdiler ve teslim olmaya hazırlandılar.) Amma evvel emirde itâ'at itmeyüp (fakat ilk iş olarak itaat etmeyüp) bu denlü bâ'is-i harb ü kıtâl oldukları içün âteş-i gazab-ı pâdişâhî istigâl bulmağla (harbe ve çatışmaya devam ettikleri için padişahın hiddeti artmış olduğundan) palanga kapudânı ile dört nefer müte'ayyinleri habs olunup (palanga kumandanı ve gözde dört askeri habs olunup) ve cengcileri* ***evlâd u iyâlleri ile esîr kılınup ba'zıları küreğe ferman buyuruldı*** *(savaşçıları eşleri ve çocuklarıyla esir alınıp bazısı kürek cezası için ferman buyruldı) ve palanga lağımlara atılup (kullanılmaz hale getirilip) içinde olan re'âyâsı Yagoltsa nâm palangaya sürüldü.*[1003]
Nâ'ima Mustafa Efendi'nin eserinde de evlâd u ıyâl ile avrat ve uşakların savaş eseri olmasına ve ölmesine dâir örnekler diğer Osmanlı vekâyinüvislerinde olduğu gibi sıklıkla kendine yer bulmaktadır. Özellikle XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başında Avusturya ve İran savaşlarında kadınların ve çocukların esir olduğu veya öldürüldüğü görülmektedir. Osmanlı ordusu tarafından bu eylemler gerçekleştirildiği gibi Nemçe (Avusturya) ve Safevi (İran) ordusu tarafından gerçekleştirilmektedir. Örneğin 1002/1594 Mart ayında Soboska'da gerçekleşen olay Târih-i Nâ'ima'da şu şekilde anlatılmaktadır: *Bu esnada Soboska (Somoskoe) palangasında bir miktar atlı gaziler kalmıştı. Kâfirler gelip burayı muhasara ettiğinde, palangada kalacak* ***avratları ve uşakları kendi elleriyle toptan öldürüp, bir uğurdan kâfire koyulup yolu açtılar*** *ve sahraya düşüp gittiler. Kâfirin üç-dört alay yürük atlısı bunları takip etti ve bir gün bir gece kovup gitti. Gaziler durmadan savaşıp erişenleri okla ve*

[1003] Abdurrahman Abdi Paşa, **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1642),** haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 67, 1. Baskı, 2008, sf. 393.

tüfekle etkisiz hale getirirlerdi. Bu yolla canlarını kurtardılar.[1004] Târih-i Cevdet'de ise 1203/1788-1789 yılında Rusların Özi istilası sırasında Özi kalesindeki kadınlara ve çocuklara yaptıkları şu şekilde anlatılmaktadır: *...Sonraları bir miktar Anadolu askeri kaleye sokulunca askerler takviye edilmiş olmakla kuvvetlenerek sözün kuvveti askerlere geçti. Bir süre de böyle düşmana karşı savunulmuş ise de nihayet Rusların pek şiddetli taarruzlarına dayanamayacağı anlaşılmıştı. Rusçuk kış ordugâhında Serdar-ı Ekrem huzurunda yapılan sayısız toplantılarda bir çare bulanamadığı için, nihayet Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa kendisi 3000 kadar asker ayırıp kışlık elbiseler giydirip süratle Özi imdadına erişmek için yola çıkmak üzere iken 1203 yılı Rebiü'l-ahir'ı ortasında Erbainin 20'sinde* ***Ruslar taarruzla Özi'ye girerek içinde bulunan Müslüman kadın ve çocuklara varıncaya kadar ayaklar altında çiğneyip pek az arta kalanlarla*** *muhafızı olan Hamid Hüseyin Paşa'nın yaralı esir oldukları vahşet haberi Serdar-ı Ekrem'e gelince çaresiz ileri gitmekten vazgeçip Bender ve Akgerman (Akkerman) kalelerinin takviye ve tahkimine girişmek lâzım gelmiştir.*[1005] 1241/1825-1826 yılı olayları içersinde geçen başka bir olay ise Rumların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kalkışmaları başladığı sırasında Vasilikos adasında geçmektedir. Rum kalkışmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu için Ege Adaları başta olmak üzere Akdeniz'in güvenliği tehlike arz etmeye başlamıştı. Bu yüzden bazı güvenlik tedbirleri almak zorunda kalmıştı. İşte bu zamanlarda ortaya çıkan olay

---

[1004] *Bu esnada Soboska (Somoskoe) palankasında ki Şumuşka dahi derler bir mikdar atlı güzât kalmış idi. Küffâr gelip muhâsara eylediklerinde palankada kalacak* ***avratları ve uşakları kendi elleriyle katli'âm edip*** *bir uğurdan kâfire koyulup yol açtılar. Ve sahrâya düşüp gittiler. Kâfirin üç dört alay yüğrük atlısı bunları ta'kip etti, bir gün bir gece kovup gitti. Guzât mutassıl ceng edip, erişenleri ok ve tüfeng ile def' ederlerdi, bu tarîk ile halâs-ı can ettiler.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Cilttedir), sf. 67; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 87.

[1005] *...Muâhharen bir mikdâr Anadolu askeri kaleyi idhâl olmağla askeri takımı kuvvet bularak nûfûz-ı kelâm askerî tarafına intikâl idub bir müddet dâhi bu sûretle düşmana mukâvemet olınmuş ise de nihâyet Rusyaluların pek şiddetlu hücûmlarına dayanılamıyacağı mukârrer oldığından ve Rusçuk meştasında Hûzûr-ı Serdâr-ı Ekremîde bunun içun akd olınan müteaddid meclîslerde bir çâre bulınamadığından nihâyet Serdâr-ı Ekrem Yusuf Paşa bi'n-nefes gitmeğe ihtiyâr iderek üç bin kadar asker tehiye ve kış libâsları tedârik-berle sebük-bârca Özi imdâdına irişmek içun yola çıkmak üzre iken 203 senesi Rebiü'l-ahri hilâlinde erbâinin yigirmisinde* ***Rusyalular yürüyüşle Özi'ye dûhûl iderek içinde bulınan ehl-i İslâm nisvân u sıbyâna varınca pâ-mal olub ekâl-i kâlîl-i pesmândigân ile*** *muhâfızı olan Hamid Hüseyin Paşa'nın mecrûhen esri oldıkları haber-i vâhşet eseri Serdâr-ı Ekrem'e vâsıl olıcak nâ-çar âzimet-i merkûmeden ferâgatla Bender ve Akkirman kalelerinin takviyyet ve istikâmatına mübâşeret itmek lâzım gelmişdir.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 4/2, 2. Cilt, sf. 141; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 4, sf. 195-196; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 976.

ise şu şekilde anlatılmaktadır: *Serasker ve Kaptan İbrahim Paşa, Hüsnü Bey, Necip Efendi aralarında görüştükten sonra, verdikleri karar gereği karadan sıçan yollarıyla Musolink (Missolonghi/ Mesolongi) hareketlerine varılıp hendekte çubuk ve sepetlerle doldurularak 13 Recep günü top ve humbarayla dövülmeye ve sıkıştırılmaya başlandı. Tuzla ve Soğuksu iskelelerinde Hüsnü Bey ve Necip Efendi eliyle inşa edilen ve topla havan yerleştirilen beş sal ve dibi düz sandal ve filikalar denizden dolaşarak Musolink limanı ağızdan içeri alınıp birkaç gün iskandil edildi. Geçilecek geçit yeri ve yollarıyla kayık kelek köprü gibi suyu geçmeye elverişli araçların keşfi ve gözetlemesi yapıldı. Bunlara Mısır kumandanlarından Ser-çeşme Hüseyin Bey başbuğluğuyla iki orta cihâdiye askeri bindirilerek Vasilikos adası üzerine Şabanın birinci günü olan Cuma günü sabahleyin taarruza geçti. Eşkıya tarafından şiddetli savunma yapıldı. İbrahim Paşa'nın gedikli ağalarından birkaçı yaralandı ve birazı şehit oldu. Başbuğ Hüseyin Bey atılan top ve tüfeğe bakmayıp karaya bir kurşun menzili kala kendisini suya attı.* ***Arkasından cihâdiye askeri de atılarak üstün cesaretle taarruz ettikleri için o gün saat 11 sularında Vasilikos adası ele geçirildi. Burası sağlam barınak yeri olduğundan Musolink eşkiyası çoluk çocuğunu ve değerli mallarını buraya koymuşlardı. Cihâdiye askeri pek çok ganimet mallarına el koydu. Hatta içlerinden birisi çok güzel kız esir etmişti. İbrahim Paşa'ya getirince "Paşa da böyle güzel kız senin gibi cesur gaziye yakışır" diye kızı ona vermiş ve kız önünde giymek üzere kendisine on bin kuruş kıymetli bir kat sırmalı Cezayir elbisesi vermiştir.***[1006] Görüldüğü üzere savaş esirleri meselesi

[1006] *...Ser-asker ve Kapudan ve İbrahim Paşa ve Hüsnü Bey ve Necib Efendi beynlerinde bi'l-müzâkere virilen karar mûcibince karadan sıçan yollarıyla Muslonik Hendekine varılub hendek dâhi çubuk ve sepedler ile doldırılarak Recebin on üçüncü günü top ve humbaralar ile darb u tâzyike başlandı. Ve Tuzla ve Soğuksu iskelelerinde Hüsnü Beğ ve Necib Efendi marifetleriyle inşâ ve top ve havan vâz' olınan beş kıta sal ve dibi düz sandal ve filikalar deryadan dolaşdırılarak Muslonik (Missolonghi/ Mesolongi) Limanı ağzından içeru alınub çend-rûz iskandil idilerek memerr u mâberleri keşf u tâhkik olındıkdan sonra buraya asâkir-i Mısriyye ümerâsından Ser-çeşme Hüseyin Beğ başbuğuyla iki orta cihâdiye askeri irkâb olınarak Vasilikoz ceziresi üzerine sevk ve Şaban'ın gûrresi olan Cuma günü sabahleyin cezîre-i mezbûre hûcum olındı. Eşkıyâ tarafından şiddetlu müdafaa olumağla İbrahim Paşa'nın geduklu ağalarından birkaçı mecrûh ve birazı şehid oldı. Başbuğ Hüseyin Beğ atılan top u tüfenke bakmayub* ***[123]*** *karaya bir kurşun menzili kala kendusunu suya atub* ***arkasından cihâdiye askeri dâhi atılarak bir fevkâlade cesâret ile hücûm u iktihâm itdiklerinden ol gün saat on bir sularında Vasilikoz cezîresi feth u teshîr kılındı. Burası bir cây-ı hasîn ve metin olmağla Muslonik eşkıyâsı evlâd u iyâllerini ve kıymetlu eşyalarını buraya koymuş oldıklarından asâkîr-i cihâdiye pek çok emvâl-i ganâime nâil oldılar. Hatta içlerinden birisi fevkalâde güzel bir kız esir itmekle ânı İbrahim Paşa'ya götürdüklerinde "İbrahim Paşa böyle güzel kız senin gibi gaziye yakuşur" diyu kızı âna ihsân itmekle beraber kızın önünde giymek üzre kendusune on bin guruş kıymetlu bir kat sırmalu cezâir elbisesi virmişdir.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301, c. 12/6, 6. Cilt, sf. 142-143; 1309, sf.

Eski Dünya kıtalarının kronik sorunlarından biridir. Özel olarak Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmesi gibi evrensel sözleşmelere ve genelde uluslararası devletler hukukuna bakılırsa, savaş esirleri modern dünyada halen sorundur. İşin içine savaş esirleri olarak kadın ve çocukların akıbeti dâhil edilirse bu durum aynı zamanda kronik bir toplumsal sorundur. Ayrıca erkek egemen bir dünyada erkeklerin belirlediği kurallarla oynanan savaş oyununda, muktedirler tarafından toplumsal bir sorun olan savaş esirleri meselesinin üzerinden gücün propagandasını yapmanın ve meşruiyet aramanın söylem teknolojisi olarak varlığı da ortadadır. Aynı zamanda bahsi geçen bu işleviyle savaş esirleri meselesinin tarihyazımsal kronik bir sorun boyutu olduğu da unutulmamalıdır. Yani hangi güç olursa olsun, tarihyazımının çift değerli boyutundan kaynaklanan iyi taraflarının bulunmasının yanında, yine aynı tarihyazımı tarihsel bir süreçte muktedirlerin gücünü retorik olarak ortaya koydukları iyi bir propaganda vasıtasıdır. Çünkü işin içine artık salt söylem olarak tarihyazımının kendisi değil; tarihyazımına göre kurgulanmış olan mağdurların ve mağrurların siyaseti girmiştir.

Karşılaştırmalı bir analiz yapılırsa sosyal kargaşalar veya toplumsal huzursuzlukların yaşandığı zamanlarda tarihyazımı örneklerindeki eylemlerde ve söylemlerde, cinsiyetçi eğilimler gözlerden kaçmamaktadır. Örneğin 1015/1606-1607'de Vezir Derviş Paşa, Anadolu'ya (Şark Seferi) Deli Ferhat Paşa'yı göndermiştir. Ferhat Paşa Bursa'ya geldiğinde ahâliden birkaç kişi ona leventlerin yaptığı bazı vukuâtları şikâyet etmiştir. Nâ'imâ Mustafa Efendi ise eserinde bu olayı şu şekilde anlatmaktadır: *Amca-zâde Mahmud Çelebi nâm kimse müşâhededen (şahit olarak) nakleder ki: Merkûm (adı geçen) Deli Ferhat Paşa* ***Bursa'ya vardıkta leventler avrat kaldırdıklarından, halk paşaya şikâyet eylediklerinde: "Ya beni mi kaldırsınlar" diye eşna' (en iğrenç) tabirle şikâyetçilere cevap verdi. Sâir ahvâli (halleri) dahi buna benzerdi.***[1007] Buradan anlaşılacağı üzere sosyal olaylarda kadınların zarar görme ihtimâlleri yüksektir. Hatta Nâima Mustafa Efendi bile Deli

123-124; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 12, sf. 161-162; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2919.

[1007] *Amuca Mahmud Çelebi nâm kimesne müşâheden nakl eder ki, merkum Deli Ferhad Paşa* ***Bursa'ya vardıkta levendât avrat çekip merkuma şikâyet eylediklerinde "Ya beni mi çeksinler" deyü eşna' ta'bîr ile (en iğrenç tabirle) şâkîlere cevab verdi. Sâ'ir ahvâli dahi buna müşâbih idi.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Cilttedir), sf. 316; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 470.

Ferhat Paşa'nın mevcut durumu kanıksamasından ve söyleminden rahatsız olduğundan durumu iğrenç olarak nitelendirmiştir. Nâ'ima Mustafa Efendi, Târih-i Nâima'da 1065/1654-1655 olayları içinde İbşir Paşa'nın doğru olmayan hareketinden ve Osmanlı topraklarında fesâdın ve karışıklıkların başladığından bahsetmektedir. Yine kaydedilmiş bu tarihsel olayda leventlerin Anadolu'da yaptıkları taşkınlıklar ve tecâvüzler hakkında da ayrıntılı bilgi verilmektedir. Bahsi geçen olay eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Bundan sonra Anadolu'daki leventleri, sipâhilerinin para ve eşyalarını yağma ettiklerini, bundan başka ailelerine taarruz ettiklerini, bütün sipâhilerden ağızdan bir arzuhal yazıp padişâha verdiler. Arzuhalleri üzerine padişah tarafından vezire: "Şer' ile görülüp, zulümleri kaldırasın!" deyi hatt-ı hümâyûn yazılıp: Lalama varın! (Sadrazama gidin!) diye cevap vermekle padişah tarafından dâhi istedikleri şekilde yüz bulamadıklarından kin ve şaşkınlıkları arttı.* ***Tekrar şikâyetçilerle birlikte müftüye varıp: Efendi! Anadolu'da leventler vilâyetlerimizi zulümle harap ettiler. Evlerimize konup, ev sahipliğimizi yaptıktan sonra akşam olunca çabuk bir kasık mencası (avrat, kadın) isteyip ırz ve namusumuzu berbat ettiler. Hatta birinin buluğa ermiş kızına tecâvüz etmek isteyince kız kendini asıp, sabahleyin babasını yakalayıp "sen kızı inadına astın" diye öldürmek isteyip, şiddetli dövdükten sonra birkaç yüz kuruşunu alıp öyle kalkıp gittiler. Böyle birkaç çirkin hâdise nakil ve şikâyet ettiler. Müftü, kolaylıkla kurtulmak için: "Ağalar! Elem çekmen. Ol zâlimlerin hakkından gelinir. Tedârikleri görülmüştür, birkaç gün sabredin" diye başından savdı.***[1008] Yine Nasuh Paşa'nın kâtline benzer bir olay Sivas'da Abaza Hasan Paşa'nın devlete isyanı sırasında olmuştur. 1033/1623-1624'de Abaza Hasan Paşa Erzurum ve

[1008] *Ba'dehû Anadolu'da levendât, zümre-i sipâhın emvâl u eşyalarına talan ittiklerinden mâ-adâ haremlerine ta'arruz ittiklerini cümle sipâh lisânından bir ruk'a yazub padişah'a sundular. Arzuhalleri üzerine "Şer'ile görülüb, mezâlimi def' eyleyesün" deyü hatt-ı hümâyun yazulub "Lalama varun" deyü cevab virmekle taraf-ı saltanatlarından dahi muradlarınca yüz bulamaduklarından gayz u hayretleri mütezâyid oldu.* ***Tekrar zümre-i şükât ile müftîye varub "Efendi Anadolu'da levendât vilâyetlerimizi zulümle harâb ittiler. Evlerimize konub, mîz-bânlık mertebesinde ri'âyet ittiğimizden sonra ahşam oldukda tîz bir kasık mencası getirun deyü avrat tâleb idüb ırz u nâmusumuzu berbâd ittiler. Hatta birinin bâliğa kızına kasd-ı yedd ittiklerinde kız kendüyu salb idüb sabahısı babasını ahz idüb, "sen kızı benüm inâduma salb ettin" deyü katl-ı murâd idüb darb-ı şedidden sonra birkaç yüz guruşunu alub öyle kaldılar. Böyle birkaç kazıyye-i fâzîha nâkl u şikâyet eylediler. Müftî Efendi suhûletle def' vâdisinde "Ağalar! Elem çekmen, ol zâlimlerin haklarından gelünür, tedârikleri görülmüştür, birkaç gün sabr eylen" deyüb baştan savdı…*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 6 (4. Cilttedir), sf. 1600-1601; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 6, sf. 2566-2567.

çevresinde sipahileriyle güçlenmiştir. Ayrıca Yeniçerilerin hal ve hareketlerinden hoşnut olmamakla beraber sipahiler eliyle bölgede kendi usulleriyle onları cezalandırmaya çalışmıştır. (O dönemin en dikkate değer olgusu yeniçeri-sipâhi çekişmesidir.) Ayrıca Sultan II. Osman'ın öldürülmesi ise onun yeniçerilere ve devlete olan bakışını daha sert bir çizgiye çekmiştir. Hatta o kadar ki mahremlerin esir edilebileceği yönünde tehditlere kadar iş vardırmıştır. İşte bu günlerde Sivas'ta gerçekleşen olayları sonradan kaydeden vekayinüvis şu pasajları yazar: *Abaza Paşa kendi Erzurum'a gelip karar edip, Cafer Kethüda'yı dâhi bir miktar sekbânla fitne ateşini alevlemek için göndermişti. Bir gün sekbânlardan bazıları şarap neşesiyle Sivas halkına, bilhassa yeniçerilere:* ***"Bre Türkler (!) Yakında sizin malınızı ve mahreminizi (çoluk çocuğunuzu) esir (seby) ederiz" diye sövüp sayarak tehdit etmeye başlayıp yeniçeriler dâhi bu türlü saçma sapan ve mânasız sözleri işitmeğe tahammül edemeyip, sekbânlara, buldukları temiz kötek vurdular.*** *Cafer Kethüda bu sebepten Sivas'ta karar edemeyip çıkıp yine Erzurum'a gidip macerayı Abaza'ya bildirdi.*[1009] Kısacası Nâima Mustafa Efendi, Târih-i Nâima adlı eserinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal kargaşaların veya toplumsal huzursuzlukların yaşandığı zamanlarda ortaya çıkan cinsiyetçi eylemleri ve söylemleri bu şekilde ortaya koymuştur. Toplumsal cinsiyet boyutu ise erkeklerin çıkardıkları huzursuzluklardan ve kargaşalardan kendileriyle hiç alakası olmayan kadınlar ve çocuklar zarar görmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eseri, tarihsel bir zaman olarak çok daha sonraları yazılmasına rağmen, bu tarihyazımında da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyal kargaşaların veya toplumsal huzursuzlukların yaşandığı zamanlarda Târih-i Nâima'daki cinsiyetçi eylem ve söylemlere benzeyen davranış örneklerinin ortaya konulduğu görülecektir. Örneğin 1223/1808-1809 yılı olayları içinde ve merhûm Kadı Abdurrahman Paşa'nın hâl tercümesinde anlatılan bir olay vardır. İsmi geçen şahıs amcasına ait câriyenin ırzına geçilmesi üzerine amcasının

---

[1009] *Abaza Paşa kendi Erzurum'a gelip karar edip Ca'fer Kethüdâyı bir mikdar sekbân ile inâre-i nâr-ı fitne için göndermiş idi. Birkaç gün sekbânlardan ba'zı neşve-i şarâb ile Sivas halkına, husûsan Yeniçerilere* ***"Bre Türkler! Yakında sizin malınızı nehb [298] ve mahâriminizi seby ederiz" deyü şetm ü tehdîd etmeğe başlayıp, Yeniçeriler dahi bu gûne türrehât ve mühmelât istimâ'ına tahammül edemeyip sekbânlara buldukları yerde kötek urdular.*** *Ca'fer Kethüdâ bu sebebden Sivas'da karar edemeyip çıkıp yine Erzurum'a gidip mâ-cerâyı Abaza'ya i'lâm eyledi.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (2. Cilttedir), sf. 539; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 860.

intikâmını sorumlu gördüklerinden almaya kalkmıştır. Bahsi geçen olay ise Târih-i Cevdet'de şu şekilde anlatılmaktadır: ***Kayseri Naibi iken Bozkır kazası Maden-i Hümâyûnu Müdürü olan amcası Ali Efendi aleyhine zikredilen kaza ahalisi tarafından başkaldırma neticesi Ali Efendi'nin öldürülmesi mal ve mülkünün yağma edilip cariyelerinden birinin ırzına geçilmesini duyunca Kayseri Nâibliğinden istifâ edip amcasının intikâmını almak üzere kendisine mezuniyet verilmesini Bâb-ı Âli'den istidâ ile (istekle, dilekçeyle) Kayseri'den hareket etti. Bozkır kazasıyla hem-hudut olan Seydişehri kazasına varıp orada birkaç gün irâde-i seniyyenin gelmesini bekledi. İstanbul'dan gelen müsaade mucibince, iki bin kadar asker tedârik ederek Bozkır kazasına gitti ve Ali Efendi'nin katillerini bulup idâm ettiğini ve bu fesatla alâkası bulunan birçok kimseyi dövüp ele geçirdi. Onun bu hizmeti saltanat-ı seniyye tarafından makbul görülüp*** *uhdesine mir-i mirânî (beylerbeylik) rütbesiyle adı geçen Maden emâneti, Alâiye ve İçel sancakları mutasarrıflığı tevcih buyruldu. Beş ay sonra vezirlik rütbesiyle Konya Valiliği ihsân olunup Maden Emânetiyle Alâiye ve Beyşehri mirmirânlığı 13 yaşındaki oğlu Abdullah Bey'e tevcih buyruldu…*[1010] Anlaşıldığı üzere olayın baş aktörü, hukukun kendince olmadığını düşündüğü yerde kendince geliştirdiği namus söylemiyle kendi hukukunu kendi inşâ etmeye çalışmıştır. Fakat bir yandan da hukuk olmadığını düşündüğü devlette idâreci olarak da hem görev almış hem de yükselmiştir. Diğer olay da 1234/1818-1819 yılı Diyarbakır ve Irak olayları içerisinde anlatılmaktadır. Bu olay ise Şânîzâde Ataullah Efendi'nin Târihi'nden alıntıdır. Olay içeriği suçu yokken yanlışlıkla öldürülen dervişin eşinin ve çocuklarının durumuyla ilgildir.

[1010] ***Merhum müşârün ileyhe Kadı Abdurrahman Paşa Şeyhülislâm esbâk merhum Minkârizâde ahfâdından ve mevâliden Mehmed Efendi'nin mahdumudur ve tarik-i ilmiye ashâbındandır. Kayserriye nâibi iken Bozkır kazası maden-i hümâyûn müdiri bulınan emmileri Ali Efendi aleyhine kaza-yı mezkûr ahâlisi kıyâm u garda kendusunu idâm ile emvâl ve eşyasını yağma ve cevârisinden birisinin ırzına tasallut ile nâmusunu hetk u hebâ eylemiş oldıklarını istimâ' idecek Kayseriyye'den hareket ve Bozkır kazasıyla hem-hudud olan Seydişehri kazasına varub irâde-i aliyeye intizâren çend-rûz orada meks u ikâmet ve müteakiben Der Sâaadet'den vârid olan ruhsât-ı aliyye mucibince iki bin kadar asker tedârik ile Bozkır kazasına âzimet iderek Ali Efendi'nin katillerini tutub idâm ve erbâb-ı fesâddan nicelerini darb u tenkil ile ahz u inhâ itdikde hidmeti nezd-i saltanat-ı seniyye makbûl olmağla*** *uhdesine ba-rütbe-i mir-mirânı mâden-i mezkûr emâneti ve Alâiye ve İçil sancakları mutasarrıflığı tevcih buyrılmış ve beş-altı ay sonra uhdesine rütbe-yi sâmîye-i vezâret ile Konya Valiliği ihsân olunub on üç yaşındaki oğlu Abdullah Beğ'e rütbe-i mir-mirâni ile Mâden-i mezkûr emâneti ve Alâiye ve Beyşehri sancakları tevcih idilmiş idi…*Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 9/5, 5. Cilt, 1309, sf. 47-48; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 9, sf. 55-56; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 5, sf. 2271-2272.

Bahsi geçen olay Târih-i Cevdet'de şu şekilde anlatılmaktadır: *Gariptir ki Halep gailesinin sonunda tabii bazı kimseler hakkında cezaların yerine getirildiği esnada Hurşid Paşa'nın Halep'de mütesellimi olan Salih Koça Ağa'ya memurlardan biri gelip,* ***"Efendim dün akşam fukaradan bir koltukcu Mevlevi dervişi askerlerden biri ile meşlâh kavgası ediyordu. Bu sebeple hapis oldu. Gece zindanda yanlışlıkla zavallıyı boğmuşlar. Bu sabah dört yetim çocuğuyla karısı Paşa kapısına gelip dilekçe verdiler. Akşam yemeğine muhtaç olduklarını söyleyip zavallı ölünün üzerinde bulunan eşyasını ve birkaç kuruş çıktıysa çocuklara nafaka olarak verilmesini de istedi. Dilekçeyi paşa efendimize ben götürdüm. Durumu anlattım. Son derece üzüntü duydular. O zavallılara yarım kese altın verdiler" diye olayı anlattı. Salih Koç "Bu ne gârip şey! Dün gece idam olunacak yalnız üç kişiydi. İdam için atılan topların sayısı da üçtü. Bu sabah kale meydanına bırakılan cesetlerde üçten fazla değildi. Bu sabah eğer yanlışlıkla öldürülmüşse asıl öldürülecek adam ne olmuş ve nerede kalmış? Ben bunu anlayıp da Paşa Efendi'yi uyarmalıyım" deyip araştırmaya başlamış. Meğer buna gelinceye kadar dört adam daha hiç suçsuz öldürülmüş. Asıl öldürülecek dört kişiyse rüşvetle gizlice salıverilmiş olduğunu işi bilenlerden gizlice öğrenmiş. Fakat işin ucu belde ayanı katar ağasının oğlu Mustafa Bey'e dokunduğundan Salih Koç Ağa susmaya mecbur olmuş.*** *Bunun doğru haberlerden olduğunu Şânî-zâde târihinde*[1011] *söylemektedir.*[1012] Yine Târih-i Cevdet'deki başka bir olaysa 1241/1825-1826 senesi

[1011] Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi 1223-1237/1808-1821]**, Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 63, 2008, c. II, sf. 968-969. (c. 3, sf. 95-96).

[1012] *Gârîbdir ki Haleb gâilesinin hitâmında tabîî bazı kesân hakkında icrâ-yı siyâset oldığı esnâda Hurşid Paşa'nın Haleb'de mütesellimi olan Salih Koç Ağa'ya memûrlardan biri gelub* ***efendim dün ahşam fukarâdan bir koltukcu Mevlevi dervişi askeriyeden biriyle meşlâh münâzaası ittiğine mebnî habs olınub gice zindanda yanlışlıkla bi-çâreyi boğmuşlar. Bu sabah dört nefer yetimiyle zevcesi Paşa-kapusuna gelüb arzuhâl tâkdimiyle 'aşâ-ı leyleye muhtâc oldıklarını ifâde ve maktûl-ı mazlûmun üzerinde bulunan eşyasını ve üzerinde birkaç guruş çıkmış ise çocuklara nafaka olmak üzre ânları dâhi istidâ' itdi. Arzûhâl Paşa efendimize bendeniz götürüb keyfiyet-i beyân ittiğimde gayetü'l-gaye mütessif olub ol mazlûmlara yarım kîse altûn ihsân eylediler diyu kazıyyeyi hikâye itdikde Salih Koç Bu ne gârib şey! Dün gice idâm olınacak yalnız üç kişi olub i'lân-ı siyâset içun atılan toplar dâhi üç idi. Ve bu sabah kale meydanına bıragılan cesed-i maktûl üçden ziyâde değil idi. Bu adam eğer fi'l-vâkî hatâ'en kâtl olınmuş ise asıl katl olınacak adam nice ölmüş ve nerede kalmış ben bunu anlayub da Paşa efendimizi ikâz itmeliyum diyu tâhkikine kıyâm itmiş. Meğer buna gelince dört adam daha bî-cürm olarak kâtl idilmiş ve kâtl olınacak dört adam rüşvet ile gizlice salıverilmiş oldığını erbâb-ı vûkûf hâfiyyen haber virmiş. Lâkin işin ucu 'âyân-ı belde Katar Ağası zâde Mustafa Beğ'e dokınmağla Salih Koç Ağa sûkûta mecbur olmuş iduğu ahbâr-ı sahîhedendir*** *diyu Şânizâde Târihi'nde mündericdir. El-uhdetü ale'r-râvi.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301, c. 11/6, 6. Cilt, sf. 88; 1309, sf. 40; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c.

olayları içerisinde geçmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına doğru giden süreçte bir dizi asayiş bozukluğuna dâir olaylardan bahsedilir. Yeniçeriler Et Meydanı'nda toplanarak İstanbul'da bazı hoş olmayan olayları gerçekleştirirler. Hatta işi o raddeye vardırırlar ki konakları ve yalıları basmışlardır. Ayrıca kadın üzerinden bazı cinsiyetçi eylem ve söylem içine dâhi girdiler. Târih-i Cevdet'de olay şu şekilde yazılıdır: ***Sadrazam o gece Beylerbeyi'nde ve Necip Efendi Kanlıca'daki yalılarında oldukları için eşkıya eline düşmekten kurtuldular. Bâb-ı Âli'deki cariyeler eşkıya taarruzunu duyar duymaz harem bahçesinin ortasında bulunan mahzene girip kurtuldular.*** *Fakat zorbalar sadrazamın hazinesinden para ve mücevherat ve eşya olarak 6000 keseliğe yakın para ve eşya yağma ettiler. Sonra yeniçeri âsiler yer yer yayılıp Nakilci Mustafa tarafından ortalığa salıverilen dellâllar:* ***Fetva ve hüccet yazanları, bize karşı gelenleri bütün başı kavukluları ortadan kaldıracağız, çoluk çocuklarını esir alacağız. Kızlarını onar kuruşa, kadınlarını beşer kuruşa satarız. Herkes dükkânını açsın, sırçası kaybolana mücevher veririz. İçimizden biri bir cinâyet işlerse keser biçeriz" diye birbirine uymaz sözlerle nâmuslu insanlara korku ve dehşet salıyorlardı.***[1013] Târih-i Cevdet'den de anlaşılacağı üzere, Târih-i Nâ'ima'yla aynı tarihyazımı geleneğinde yer almalarına ve iki tarihyazımı arasından belli bir süre geçmesine rağmen, imparatorlukta sosyal kargaşaların veya toplumsal huzursuzlukların yaşandığı zamanlarda, gerek olayların içeriğinde gerekse tarihyazımının içeriğinde, cinsiyetçi söylemlerin ve eylemlerin ortaya konulmasında pek fazla fark yoktur. Ayrıca bu durum cinsiyetçi eylemin ve söylemin benzer durumlarda ve benzer şekillerde nasıl kendine meşruiyet alanı yaratıp yeniden orta çıktığına iyi birer örnektir. Olayın diğer

---

11, sf. 56; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2670.

[1013] ***…Sadrazam ol gice Beğlerbeği'nde ve Necib Efendi Kanlıca'daki yalılarında bulunmağla gadr-ı eşkıyâdan masun kaldılar. Ve Bab-ı Âli'deki cevâri hücum-ı eşkıyâyı duydıkları gibi harem bağçesinin ortasında kâin mahzene girub kurtuldılar.*** *Fakat zorbalar sadrazamın hazinesinden nûkûd ve mücevherât ve eşya-i sâireden altı bin kiseliğe kârib ve Necib Efendi'nin konağından sekiz yüz kiseliğe mütecâviz nûkûd u eşya gâret kıldılar. Bâdehû eşkıyâ taraf taraf yayılub Nâkilci Mustafa tarafından ortalığa salıverilen dellâller* ***fetvâ ve hüccet yazarları ve bize muhâlefet idenleri ve bi'l-cümle başı kavuklululuları kâhr u tedmir ve evlâd u iyâllerini esir idub bâkirlerini onar guruşa ve sebylerini beşer guruşa satarız. Herkes dükkânını açsun, sırçası zâyi' olana cevher viririz. İçimizden zerre kadar cinâyet ider bulunur ise keser biçeriz diyu birbirine uymaz sözler ile ehl-i ırza hayret ve dehşet virir oldılar.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301, c. 12/6, 6. Cilt, sf. 179; 1309, sf. 155; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 12, sf. 201-202; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2945.

bir boyutuysa anlatılan olaylarda kadınların ve çocukların sürekli olarak mağdur bir pozisyonda bulunmasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinden olan Nâ'ima Mustafa Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihyazımı örneklerinde görülen cinsiyetçi söylemlerden biri de kadın imgesinin kötü olan işler ve kişiler için benzetme amacıyla kullanılmasıdır. Özellikle devletin (baba imgesiyle alakalı) menfaatlerine aykırı olarak yapılan işler için bahsi geçen resmî vak'anüvisler kadın imgesini kötü bir izlenim yaratmak için kullanmaktan çekinmezler. Örneğin 1012/1603'de Vezir-i Âzam Yemişçi Hasan Paşa, Lala Mehmed Paşa'yı Budin Muhafazasına serdar tayin etmişti. Celâli isyanlarında devletle çatışmaya giren Karayazıcı Abdülhalim'in kardeşi Deli Hasan Paşa, devlet tarafından siyaseten Bosna Beylerbeyliği'ne tayin edilmişti. Deli Hasan Paşa'da bünyesinde bulunan bir grup Celâliyle Anadolu'dan Rumeli'ye geçti. Burada Serdar Lala Mehmed Paşa'nın huzuruna çıkmak üzere yol aldı. Daha sonra Deli Hasan Paşa serdarın huzuruna kendisine bağlı Celâli tâifesiyle katıldı. Nâ'ima Mustafa Efendi kaynaklardan nâkille Celâlileri şu şekilde tasvir etmektedir: *Ve bunun askeri, görülmemiş bir gârip tavır ve tarzda idi. Kimi çıplak, boyunlarında muskalar,* ***kiminin rikâbına (boynuna) bir deve ardalası asılmış ve hamâiller gibi dizilmiş, kimin başı açık avrat saçı gibi uzun saçı iki yanına sarkmış, kiminin baldırı çıplak ve elinde bir kargı bir mızrak****, ucunda iki karış bayrak ve bu heyette gelip serdarın otağını ihâta (kuşattılar) ettiler.*[1014] Yine 1009/1600-1601'de Sultan yasağı olarak Şarap Emânetinin kaldırılmasında kullanılan eril dil ve fenalıkların dişileştirilmesine dâir bir örnek şu şekildedir: *Şehr-i Şevvaldir yasağ-ı sultanî ile (sultanın yasaklamasıyla)* ***ümmü'l-hâbâis*** **(kötülüklerin anası)** *nâm* ***fâhişe*** **(içki)** ***tesettür ü ihtifâ*** *(örtünüp ve gizlenerek) edip hamr emâneti (şarap emâneti) ref' olundu (kaldırıldı).*[1015] 1022/1613'de Sultan I. Ahmed'in yasağı

[1014] *...Ve bunun askeri görülmemiş bir tavır ve tarz-ı gârib üzre idi. Kimi uryân, boynunda hamâ'il temâ'im ve kimisinin rikâbına birer deve ardalası basılmış ve arkasına ziller,* ***hamâ'illler gibi dizilmiş kiminin başı açık avrat gibi uzun saçı, iki yana sarkmış, kiminin baldırı çıplak ve elinde birer kargı mızrak ucunda ikişer karış beyaz bayrak,*** *bu hey'ete gelip otağ-ı serdarı ihâta ettiler. Cümle fitilleri yanardı. Akfe hançeri göğsünde bir gürûh bile girip hazır u nâzır durdular. ...*Nâ'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Cilttedir), sf. 230; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 340.

[1015] Habis, habâis kelimesi ve bu kelimenin türevleri sözlük anlamından farklı olarak Ku'ran-ı Kerim'de geçmektedir. Hâbâis kelimesini başlı başına örnek olarak alınırsa Arâf Sûresi 7/157 ve Enbiyâ Sûresi 21/74'de harâm ve günâh olan işler için kullanılmıştır. Ayrıca ümmü'l-hâbâis içkinin haram olduğunu mümînleri ikâz etmek üzere hadis-i şeriflerde geçmektedir. İlginçtir ki bu dişil

olarak Şarap Emânetinin kaldırılmasında kullanılan eril dil ve fenalıkların dişileştirilmesine dâir başka bir örnekse yine Târih-i Nâima adlı eserde şu şekilde geçmektedir: *Bu sene cumâde'l-ahiresinde şeriatı ihya eden ve kötülükleri kaldıran dindar padişah* ***fitne ve kötülüklere sebep olan ve içki denen fenalıkların anasını*** *İslam memleketlerinden (Osmanlı) tamamen kaldırdılar:* ***Kalb-i âşık gibi vîrân ettiler meyhâneyi (Aşığın kalbi gibi yıkmışlar meyhaneyi) / Bî-vefâlar ahdine döndürdüler peymâneyi (Vefasızların yeminine döndürdüler şarap kadehini)***[1016] *anlamında küpleri pare pare (parça parça) ve içki içenleri âvâre edip meyhaneleri kaldırdılar. Nice yük akçe olan içki emânetini kaldırmak için ferman buyurdular. Zararına bakmayıp faydasından geçtiler. Lâkin insanın doğasında şer ve fesat galiptir, çok geçmeyip eskisi gibi tekrar içilir oldu.*[1017] Ahmet Cevdet Paşa ise bu şekildeki bir benzetmeyi Fâik Efendi Mecmûası'ndan naklederek Târih-i Cevdet adlı eserinde yazmaktadır. 1240/1824-1825 yılı olayları içinde doğum ve ölümlerin anlatıldığı kısımda bahsi geçen bilgiyi vermiştir. Bahsi geçen eserde olumsuz bir kişilik olarak ortaya konan Çelebi Efendi'nin hâl tercümesi anlatılırken yazısının kadın yazısı gibi olduğu vurgulanılır. Genelde yazısı güzel olanlar içinde buna

---

benzetme Osmanlı toplumunda sadece din referanslı değildir. Osmanlı şâirleri Divân Edebiyatında şarabı *bintü'l-ineb* yani Arapça üzümün kızı ve Farsça yine aynı anlama gelecek şekilde *dûhter-i rez* olarak kullanmışlardır. O yüzden şarabın çift değerli yönü dişil olarak simgeselleştirilmiştir. Hem hoş tutar hem de baştan çıkarır anlamı vardır. İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul; Leyla Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002, sf. 83, sf. 135; Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Ciltedir), sf. 171; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 259.

[1016] Kalb-i âşık gibi vîrân ettiler meyhâneyi /Bî-vefâlar ahdine döndürdüler peymâneyi (Nev'î)
Nev'î'nin bu şiirinin tahlili ise şu şekilde yapılmıştır: *Beyitte şair, meyhaneyi aşığın kalbine benzetmiştir. Aşığın kalbi nasıl sevgiliden uzak kalmanın hasretiyle viran olmuşsa meyhaneler de şarap yasağı zamanında sevgilisi yani şarabı yanında olmayan âşıklar gibi olmuştur. Doğu kültüründe kadehe kutsallık atfedildiğinden kadeh elden bırakılmazdı. Kadeh kullanılmayacağı zaman ters çevrilirdi. Şairler kadehin ters dönmesi ile talihin ters dönmesini kastetmişlerdir. İşte şair vefasız insanların sözüyle kadehin ters döndürülmesini yani şarabın yasaklanmasını anlatmaya çalışmıştır. "Bi-vefalar"dan kastın padişahın etrafında yer alan ve şarabın yasaklanmasını isteyen insanlar olduğu düşünülebilir.* Savaşkan Cem Bahadır, *"Şarap Yasağının XVI. Yüzyıl Divânlarındaki İzleri ve Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Şarap Yasağı"*, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, Sayı: 5, sf. 90.

[1017] *Bu sâl cumâde'l-âhiresinde muhyi-i şerâyi' ve râfi'-i şenâyi' hazret-i padişah-ı dîndar-ı fitne vü şürûra bâ'is hamr dedikleri* ***ümmü'l-habâ'isi*** *memâlik-i İslâmiyyeden bi'l-külliye ref' buyurup: (Kalb-i âşık gibi vîrân ettiler meyhâneyi/Bî-vefâlar ahdine döndürdüler peymâneyi) mazmûnunda humları pâre pâre ve mî-fürûşları âvâre edip meyhâneleri kal' ve nice yük akçe hâsıl olan emâneti ref' ferman ettiler. Zararına nazar* ***(sf. 401)*** *etmeyip menâfi'inden geçtiler. Lâkin çün tab'-ı beşere fesâd u şerr gâlibdir, çok geçmeyip girü ke'l-evvel içilir oldu.* ; Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (2. Ciltedir), sf. 400-401; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 646.

benzer bir benzetme yapılsa da müspet olmayan bir karakter ortaya konulmaya çalışılırken benzer söylemler tarihyazımında kullanılır. Bahsi geçen benzetme Târih-i Cevdet'de şu şekilde geçmektedir: *Faik Efendi, Çelebi Efendi hakkında şöyle diyor: Çelebi Efendi çok zengindi, büyük serveti vardı. Çevresi de böylesine bayındırlık içindeydi. Tecrübelerine dayalı zekâsını ağırlık ve usluluk içinde hafifliğe kapılmaktan kendisinden öncekileri kıskandıracak kadar gözdeydi. Gençliğinden ölümüne kadar geçim sıkıntısı görmemişti. O zamanın bilinen kültüründen yalnız merâmını anlatacak ve yazacak kadarını bağlantısız,* ***düzensiz bir kadın yazısına benzer görünüşte yazarken aklını kullanıp çevik zekâsıyla bunca yüksek dereceli görevleri aşmış****, hepsini güzel idare ederek övülerek bir seçkin kişilik hüviyetini kazanmıştı. Hayatında sadakatle yaptığı işlerde güzel başarısı görülmüş ve yaşı seksene varmış bir yaşlı görünüşteyken, zamanın gereğine göre hareket eder, filozof yaratılışlı, kendine bağlı ve sadık olanları bile devlet hizmetinde kötü duruma düşüp çarpıldıkları zaman arkalayacağı yerde dairesine uğratmaz vefâsız bir ikbâl düşkünüydü.* [1018] Târih-i Cevdet adlı eserde de daha öncede bahsedildiği gibi kötü eylemlerin, nesnelerin ve kişilerin kadını andıran nitelemelerle anlatılan metinlerin örnekleri çok fazladır. Her iki eser karşılaştırılınca bu söylemler nâkil yoluyla ortaya çıktığı gibi hem bir yazım geleneğinin devamıdır hem tarihyazıcısının doğrudan aktarımının bir sonucu hem de kendi imgelem durumunun sembolik olarak dışavurumudur. Bu durum ise ister istemez metinlerde kadın hakkında olumsuz söylemlerin yeniden üretimine neden olduğu gibi söylemin müspet olup olmadığına bakılmayarak sürekli olarak var olmasını da sağlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin tarihyazımında görülen cinsiyetçi eğilimlerden biri de erkek egemen bir toplumda hukukun erillerin lehine

---

[1018] *Faik Efendi Çelebi Efendi hakkında dir ki servet u sâmân ile mâmûru'l-etrâf ve kemâl-i zekâ u dirâyet ile mahsûdu'l-ahlâf olub ibtidâ halinden fevtine kadar zarûret görmemiş ve muarrif-i malûmeden vayesi yalnız merâmını ifâde idecek kadar nâ-merbût inşa ve* ***hatun yazısına müşâbih kendine mahsûs hatt u imlâya münhasır iken kuvve-i baht u fetânet ve cerbeze-i âkl u kiyâset ile bunca merâtib-i celîleyi ihrâz*** *ve cümlesini hüsn-i irâde ile iktisâb-ı memduhiyet ve imtiyâz eylemiş ve hayatında tasadduk ile vücûh-bere müteâllik hasenâtı görülmüş ve sîni seksana varmış bir pîr u rûşen-i zâmir lâkin muktezâ-yı asra göre hareket ider. Feylesof-ı mezheb ve esdaka ve müteallikât bile mübtelâ-ı sademât-ı rüzgâr oldıkda dest-gîr olmak değil dâiresine uğratmamak muâmelesini eyler. Bî-vefâ meşreb bir zât-ı ikbâl-i semir idi. İntehâ.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301, c. 12/6, 6. Cilt, sf. 129; 1309, sf. 112-113; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 12, sf. 147; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2910.

olduğunun söylem olarak dışavurumudur. Uygulanmakta olan İslam hukuku veya kadın üzerinden temellendirilen bir söylem, toplum katında yapılacak bir eyleme uygun bir meşrûiyet elde etmek üzere kullanılmaktadır. Bu tespit için üzerinde durulması gereken örneklerden biri tekfir (kâfir olma) ve tâtlik (boşanma) eyleminin iyi ve kötü eylemler için yaptırım olarak öne sürülmesidir. Örneğin Târih-i Nâima'da geçen olayda 1003/1594-1595'de Ferhad Paşa'ya karşı Sipahiler başta olmak üzere ulûfe gibi bazı meseleleri öne sürerek ayaklanmışlardı. Bunun üzerine Dîvân-ı Âlî kapısında Ferhad Paşa kendisine şikâyette bulunan ve düzenin bozulacağı konusunda üsteleyen kuloğullarına şöyle hitap etmiştir: *Sizin vazifeniz Gence ve Tebriz hazinesinde verilmek ferman olunmuştur.* ***Niçin emir beklemeyip fitne çıkarmaya kalkışırsınız? Büyüklerine itaat etmeyenlerin kendileri kâfir ve avratlarının boş olduğunu bilmez misiniz?***[1019] Görüldüğü üzere dinî ve hukukî bir gerekçe ortaya konarak siyasal bir düzen sağlanmak istenmiştir. Fakat kadın üzerinden olaya yaklaşılması ise dikkat çekicidir. Târih-i Cevdet'de ise benzer bir olay 1223/1808-1809 Yılı olaylarının bâkıyyesinde geçmektedir. İmdâda gelmeyenlerin karıları boş kendileri kâfirdir yaklaşımı bu sefer farklı bir amaç için kullanılmaktadır. Yeniçerilerin Saray-ı Hümâyûn'a hûcümları sırasında ve bu olayların neticesinde meydana gelen çatışmalar sırasında söylem olarak ortaya çıkacaktır. Bahsi geçen olay ise Târih-i Cevdet'de şu şekilde anlatılır: *Bu hal ocaklıyı telaşa düşürüp şekâvet cemiyetleri dağılmaya başladı. Bu sırada imam ve hâtiplerden müteşekkil bir yığın âlim görünüşlerin zihinlerini dalgalandırdığından ocaklı semt semt (taraf taraf)* ***"imdâda gelmeyenlerin karıları boş, kendileri kâfirdir"*** *diye tellâller bağırttılar. Sekbanların bir gece baskını yapmaları ihtimâline karşı kayıkhane, külhân, tabhane gibi yerlere zabitler göndererek buldukları ırgat ve Kürtleri cebren götürüp Ağakapısı ve kışlaları beklettiler. Belde sakinleri beşer onar adamla mahallelerini korumaya mecbur oldu.*[1020] Kısacası Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal hayatta

---

[1019] *...Sizin vezâ'ifiniz Gence ve Tebrîz hazînesinden verilmek ferman olunmuştur, niçin emre imtisâl etmeyüp fitne-engîz olursunuz, ûlü'l-emre itâ'at etmeyenler* ***kendiler kâfir, avratları bâyin (boş) olduğun*** *bilmez misiniz?* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Cilttedir), sf. 88; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 119.

[1020] *Ocaklu bu hali görüb telâş itdi ve cem'iyyet-i şekâvetleri perişânlığa yüz tutdu. Bu sırada eimme ve hütebâ gürûhundan bir takım cühelâ-yı âlim-i nûmâ meydana çıkub (Eş-şeytanu ya'zâbikûm) mübtegâsınca ehl-i İslâm'ı yekdiğeriyle mukâteleye târihrik ve teşvik ile taglit-i ezhân-ı cühelâ ocaklu cesâretlenub sû-be-sû hâşâ* ***"imdâda gelmiyenlerin avratları boş ve kendileri kâfirdir"*** *diyu dellâller nidâ ittrdiler ve sekbânların Ağa kapusuna şebîhûn itmek ihtimâline binâen kayıkhâne ve külhân ve*

düzeni sağlamak isteyenlerin de düzeni bozmak isteyenlerin de kullandığı argümanlardan biri olarak bu söylem, dini-hukukî bir söylemle birlikte kurgulanarak topluluklar üzerinde harekete geçirici, işlevsel bir retoriğe dönüştürülmektedir. Yani erkek egemen bir dünyada küçük düşürücü bir özelliği olan cinsiyetçi bir söylem, sosyal hareketlerde taraftar kazanmak veya rahatsız olanlar tarafından mevcut düzeni bozmak için kullanılmaktadır. O yüzden hassas özelliğe sahip buna benzer söylemlerin toplulukları harekete geçiren psikolojik bir işlevi olduğu da unutulmamalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin tarihyazımında geçen cinsiyetçi eylemlerden biri de cinsiyete uygun ceza mekanizmalarının sosyal hayatta çeşitli şekillerde infâz edilme şekilleridir. Daha önce verilen bir örnekte iktidar mücadelesi sırasında Sultan II. Osman'nın hayâlarının sıkılarak şehit edilmesi (tarihyazıcılarının söylemidir) cinsiyetçi bir infâz yöntemidir. Târih-i Nâima'da ve Târih-i Cevdet'de de buna benzer infâz yöntemleri sosyal hayatın içinde de toplumun daha alt kesimleri için de ortaya çıkmaktadır. Târih-i Nâima'da 1008/1599-1600 olayları içinde geçen Ester Kira Olayı (Kıssa-i Katl-i Kira) bu tespite örnek olarak gösterilebilir. Bahsi geçen olay bahsi geçen eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Garip vak'alardandır ki İstanbul'da Kira demekle tanınmış* ***acûze*** *(kocakarı, cadı karı) Yahudi bir kadın harem vasıtasıyla hayli şöhret bularak harem kadınlarının rüşvet vasıtası olmakla, büyük işlere karışarak nice meşhur adamlara memuriyet alıverip rüşvete meylettirerek sarayın* ***iç halkını yoldan çıkarıp ve işleri baştanbaşa karıştırmakla*** *sipahi taifesi toplanarak hücum edip zikredilen fesat şeytan kadını istediler. Kaymakam Halil Paşa, işin zararı ihtimaldir ki kendine ve* ***hilâfet incisinin sedefi olan Valide Sultan işin içine karışacak diye korktu****. Çavuş-başı Kazgancı-zâdeyi gönderip* ***Yahudi kadının evini bastırıp*** *oğullarıyla birlikte yakalattı. Sipahi zümresi sabretmeyip,* ***acûze kadını ve oğullarına hançer vurup, üçünü birden parçalayarak habisleşmiş cesetlerini meydana bıraktılar. Ve şeytan kadının rüşvete vasıta olan elini ve kadınlık uzvunu keserek o şeytan kadına katılarak makam ve***

---

tâbhâne gibi mahâllere zabıtâlar irsâl ile buldıkları Ekrâd ve ırgâd makûlelerini cebren sürüb ve kasab vesâir esnâf gürûhu ister istemez götürüb Ağakapısını ve kışlaları bekletdiler ve kendileri ol gice oldıkları mahâllerde kaldılar. Sükkân-ı belde dâhi yigirmişer otuzar adam ile mahallelerini hıfz u hırâsete mecbur oldılar. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301, c. 9/5, 5. Cilt, sf. 129; 1309, sf. 32; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 9, sf. 37-38; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 5, sf. 2260.

mertebe elde eden yüksek tabakadaki insanların kapılarına mıhladılar (astılar). *Bu olaydan* ***Valide Sultan fazlasıyla huzursuz olup bu edepsizliğe cesaret edenlerin engellemedi diye*** *Halil Paşa gücendi ve az bir zaman sonra bu gücenmeye binaen Halil Paşa azledilerek Tavaşi Hafız Paşa kaymakamlık makamına getirdi. Bu durumda zamanın müftüsü Sun'ullah Efendi, sipahi cemiyetini kışkırtmak işini biliyordur diye bu hususa ortak ettiler. İşin hakikati budur ki bazı işlerin yapılmasına vasıta olan kimselerin eliyle para ve hediye alınmak her asırda eksik olmayan bir şeydir.* ***Aklî olan, haddi aşmadığı halde hekimâne hileyle def'ine çalışmak lâzımken umumun hücumuna sebep olan bu çeşit bir fesadı uyandırmak için devletin namusunu parçalamanın sonunda kötülük çıkması kaçınılmazdır.***[1021] Kira Vak'asının etkileri daha sonraki dönemlerde devam ettiği metinlerden anlaşılmaktadır.[1022] Bu noktada sipahilerin azgınlığını ve taşkınlığını unutmamak

[1021] *Vekâyi'-i garîbedendir ki İstanbul'da Kira demekle ma'rûf bir* ***Yahûdiye-i acûz****, nisvân-ı harem vasıtasıyle hayli teferrüd ve şöhret bulup nisve-i mezkûrâtın râbıta-i irtşâları olmakla umûr-ı külliyeye karışıp nice meşahire mansıb alıverip rüşvete imâle ile iç-halkını idlâl ve umûr-ı âlemi pür-ihtilâl etmeğin sipâhî tâ'ifesi cem'iyyet ve hücûm edip zikr olunan* ***mel'ûne-i müfsideyi*** *talep ettiklerinde Kaymakam Halil Paşa bu şerrin zararı ihtimâlidir ki kendiye ve* ***Sadef-i Dürr-i Hilâfet Vâlide Sultan'a isâbet ede deyü havfa düşüp*** *Çavuş-başı* ***Kazgancı-zâdeyi gönderip Yahûdiye'nin meskenin bastırıp*** *kendüye ve oğullarınaı ahz ettirdi. Huzûr-ı vezîre izhâr esnâsında henüz Divân-hâne nerdübânından çıkarlarken zümre-i sipah sabr etmeyip* ***acûz-ı mezbureye ve oğullarına hançer üşürüp üçünü bile pâreleyip lâşe-i habîselerin meydana bıraktılar. Ve mel'ûnenin vâsıta-i rüşvet olan destini ve mevzı'-ı fercini katl edip ol la'îneye intisâb ile mansıb sâhibi olan ba'zı mağrûr-ı câhın kapılarına mıhladılar ve astılar. Bu vak'adan Mehd-i Ulyâ Hazreti ziyâde bî-huzûr [163] olup, bu bî-edepliğe cesâret edenlerin def'inde sa'y u ihtimâm etmedi deyü Halil Paşa'ya muğber oldu.*** *Ve az müddette ol iğbirâra binâ'en Halil Paşa'yı ma'zul ve Tavâşî Hafız Paşa'yı kaymakamlık mesnedine mevsûl eylediler. Ve bu bâbda Müftî-i asr Sun'ullah Efendi dahi tahrîk-i cem'iyyet-i sipaha râz-dârdır deyü bu husûsda teşrîk ettiler.* ***Nefsü'l-emr budur ki: Ba'zı mesâlih husûlüne tavassut eden kimesnelerin yed(d)iyle mebâliğ ü hedâyâ alınmak her asırda eksik olmaz bir ma'nâdır. Hadd-i ma'kûlü tecâvüz etmediği halde hîle-i hekîmâne ile def'ine sa'y olınmak lâzım iken hücûm-ı umûma muhârrik bu makûle fesâdı ikâz ile hetk-i nâmus-ı devlet etmenin âkıbetinde vehâmet mukarrerdir.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Cilttedir), sf. 162-163; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 237-238.

[1022] Verilen bilgi için dipnotta verilen bilgiye ve kaynağa bakınız. 1009/1600-1601 Yılı Olayları İçindedir: *Saray-ı sultaniye mahremi olup erbâb-ı menâsıba vâsıta-i rüşvet olan Kira nâm Yahûdiye oğlu ile Kaymakam Halil Paşa sarayında nerdûban ayağında pârelendiği Hacı Halife'nin (Kâtip Çelebi) Fezleke'de ta'yin ettiği üzre sene-i mâziyede zikr olunmuştu. Lâkin bu târih sâhibi ve Kara Çelebi-zâde Aziz Efendi tahrîrleri (Ravzatü'l-Ebrar Zeyli) üzere bin dokuz senesinde olmak görünüyor. Hatta mezbure Kira'nın bir oğlu Müslimân olup katlden halâs buldu. Aksak Mustafa Çavuş derler idi. Devlet-i Sultan İbrahim Han'da vefat etmiştir. Kira'nın muhallefâtı taraf-ı mîriden makbûza olup, cevâhir ü 'akârdan mâ-ada hâlis emti'a-i ticâret beş yüz yük akçeye bâliğ oldu deyü yazmışlardır.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Cilttedir), sf. 174; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 255; 1010/1601-1602 senesi olayları içinde *Mukaddemâ Kira demekle meşhure ve sipahiler yedinde maktûle Yahûdiye'ye nispet ile müttehem olanlar tard u azl olundukta Mîr-âhûr-ı kebîr Nasuh Ağa dahi sipah tâ'ifesi iradesiyle ma'zul olmuş idi.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK

gerekir. Sipahiler sanki imparatorluktaki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların faturasını Yahudi bir kadına kesmişlerdi. Ayrıca Valide Sultan karşısındaki konumları da onları bir günah keçisi aramaya itmiştir. Rüşvet veren ve belli mansıblarda oturanların çoğu erkek olduğu bilinen bir gerçektir. Görevlerinde oturmalarına rağmen aynı cezanın uygulanmadığı üst düzey mevkideki erkeklerin olduğu başka bir önemli gerçektir. Ayrıca Valide Sultan ve çevresindekilerin tedirginlik duyması ve hemen bazı görev değişikliklerine gitmesi ise ilginçtir. Târih-i Cevdet adlı eserde sosyal hayatta cinsiyete uygun ceza mekanizmalarının infâzına dâir bilgi bulmak mümkündür. Şanizâde Ataullah Efendi'nin yazdığı tarihten alınan bu olay[1023], Târih-i Cevdet'de 1236/1820-1821 yılı içinde şu şekilde geçmektedir: *Bu sene Mısır Mollası olan Yazıcı-zâde Seyyid Mehmed Said Efendi bazı hacılarla birlikte bir gemiye binerek İstanbul'dan ayrılıp, Şaban ayının ortalarında Akdeniz boğazından çıkarak Sakız adası hizasına vardıkları sırada eşkıya korsanları o gemiyi tutup Molla Efendi ile dairesi halkını Anadolu sahilindeki Yonda adalarından küçük bir adaya götürmüşler. Gemide bulunan Müslümanları katlettikten sonra dönüp Molla Efendi'nin hizmetçilerini de öldürmüşler. Fakat iki adamı onlar dönmeden önce ormanlık içine kaçıp saklanmışlar. Birkaç gün sonra geceleyin bir kayık bulup, o adadan kaçıp kurtularak hadiseyi anlatmışlar.* ***Molla Efendi'ye gelince eşkıya onu, hanımını ve cariyesini o gemiye götürüp çeşitli işkencelerle idam etmeden önce hanımı ve cariyesinin memelerini ve gizli uzuvlarını gözü önünde kesmişler. Sözün kısası hatıra gelmedik işkencelerle hepsini idam etmişler. Molla Efendi'nin cesedini gemi direğine asarak adalar arasında birkaç gün dolaştırarak teşhir etmişler.***[1024] Bu durum zamanın Akdeniz güvenliğinin ne hale geldiğini gösterdiği

---

Basımevi, 2007, c. 1 (1. Cilttedir), sf. 207; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 304.

[1023] Bahsi geçen bu olay Târih-i Şânî-zâde adlı eserde *"Şuyû'-i haber-i giriftârî-i Kâdî-i Mısır"* olarak geçmektedir. Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi 1223-1237/1808-1821]**, Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 63, 2008, 4/2, sf. 1221-1224.

[1024] *Bu sırada Mısır Mollası'nın eşkıya eline giriftâr oldığı haber-i hüzn-i eseri alınmışdır. Şöyle ki: Bu sene Mısır Mollası olan Yazıcı-zâde Seyyid Mehmed Said Efendi bazı hücâc ile birlikde bir sefîneye rakıben Der Sa'âdet'den hareket ve evâsıt-ı Şaban'da Akdeniz Boğazı'ndan huruc ile Sakız adası hizâsına varduklarında eşkıya korsanları ol gemiyi tutub Molla Efendi ile dairesi halkını Anadolu sahilinde Yonda adalarından bir küçük adaya götürmüşler. Ve gemide bulunan ehl-i İslâmı katli-âm ittikten sonra dönüb Molla Efendi'nin hüddâmını ıtlâk eylemişler. Fakat iki âdemi akdemce ormanlık içine firar ve ihtifâ idub birkaç gün sonra geceleyin bir kayık kapub ol adadan firar ile selâmet yakasına can atarak nâkl-i mâcera itmişlerdir.* ***Molla Efendi'ye gelince eşkıya anı ve zevce ve cariyesini ol gemiye götürüb envâ'i işkence ile i'dâm eyledikleri esnâda harem ve câriyesinin***

gibi uygulanan cezanın infâzının ne kadar cinsiyetçi olduğunun göstergesidir. Burada iki türlü sorun vardır. Birincisi herkes kendince bir haklılık alanı yaratarak devletin ulaşamadığı yerlerde kendi ceza mekanizmasını (adalet anlayışını) kendi uygulamaya kalkmıştır. Nitekim kabul edilsin veya edilmesin kendince ceza veren ve bu cezayı infâz eden sosyal kesimlerde bazı insan toplulukları vardır. İkincisi devletin hâkim olmadığı veya gücünün ulaşamadığı yerlerde herkes kendi adaletini kendi tesis etmeye çalışmıştır. Herkes bir şekilde ceza mekanizmasını uygulayacak haklılık iddiasındaki söylem teknolojisini devlete rağmen bir şekilde yaratmıştır. Fakat bu iki kıstasın dışında asıl önemli olan verilen cezaların infazı ve cinsiyetçi özelliğidir. Bu olaylar sosyal hayatta bu tip cinsiyetçi eğilimlere sahip insan topluluklarının imgelem dünyasını ve zihin haritasını göstermesi bakımından önemlidir. Bugünün toplumunda kadınlara uygulanan sembolik-tensel şiddetin tarihsel bir arka planı olduğunu göstermesi bakımından da tarihyazımında verilen bu olayların ciddi olarak üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

Tarih-i Nâima ve Tarih-i Cevdet adıyla bilinen iki resmî vak'anüvis eserinde, kadınları gündelik yaşamda kullanılan nesnelerle eşdeğer gören metinlerde bulunmaktadır. Zaten tarihyazımında anlatılan sosyal hayattki edilgenleşmiş kadının gündelik hayatta kullanılan nesnelerle aynı değerde kullanılması toplumsal cinsiyet açısından eşitsiz eylemlerin ve söylemlerin göstergelerinden biridir. Örneğin 1006/1597-1598 yılları içinde verilen olaylardan biri de Küffârın hileyle Yanık Kalesi'ni istilâ etmesidir. Bu istila sırasında iâşe temelinde ortaya çıkan bir durum vardır ki Nâ'imâ Mustafa Efendi bunu tarihî kayıtlarına yazmaktan kaçınmamıştır. Bu durum ise şu şekilde anlatılmıştır: *...Peçuy Sancağı Beylerbeyi olan Mehmed Paşa'ya arpalık olmakla zahîresi ekser arabalar ile Peçuy'dan gidip her sene ikişer üçer yüz araba zahîre gider ve avdette (dönüşte) küffar yolların bekleyip cümle öküzlerin alırdı. Bu tarîk ile Peçuy'dan beş altı bin öküz dâr-ı harbe gitti. Ba'zı*

---

memelerini ve uzv-ı pinhânlarını gözü önünde kesmişler. El-hâsıl hatıra gelmedik işkenceler ile cümlesini i'dâm itmişler ve Molla Efendi'nin naşını gemi direğine salb ile birkaç gün adalar arasında dolaşdırarak teşhir itmişlerdir… Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301, c. 11/5, 5. Cilt, sf. 255; 1309, sf. 182-183; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 11, sf. 243; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2790-2791.

nâhiyede aslâ öküzler kalmayıp re'âyâ ***avratı ile saban çekip çift sürer oldu.*** [1025] Kadının bu duruma düşürülmesi na-hoş bir durumdur. Fakat bazı zorunlukluklar böyle bir durumu ortaya çıkarsa da mevcut durumun çok boyutlu olarak düşünülmesi gerekir. Bazı durumlarda (özellikle iktisâdî bunalım yıllarında) buna benzer uygulamalar yakın zamanlara kadar kırsal kesiminde eylem ve söylem olarak kendini göstermiştir. Tarih-i Nâima'da geçen olaylardan biri de 1010/1601-1602'de Nemçe Seferinde bulunan Vezir-i Azam İbrahim Paşa'nın vefât etmesi üzerine İstanbul'dan Yemişci Hasan Paşa bu göreve getirilmesi sırasında yaşanmıştır. Yemişçi Hasan Paşa, bu göreve getirilmesi üzerine Belgrad'a hareket etmiştir. Bu görevi için İbrahim Paşa'nın vefâtından sonra metrukesi Yemişci Hasan Paşa'ya resmiyeten intikâl etmiştir. Nâ'ima Mustafa Efendi târihî kayıtlarına bu olayı şu şekilde nakletmiştir: *Çünkü İbrahim Paşa'nın haber gelen (vefat) haberi muharremin yirminci gününde devlet makamına ulaştı. Sadaret mührü Hasan Paşa'ya verilerek alelacele Belgrat'a ulaşması için ferman-ı alişân yazıldı. Düstûr-ı mükerrem (sadrazam) yirmi gün kadar devlet makamında oturup* ***eski serdarın hayme (çadır) ve çadırı (hargâh) vesair esbâbı (giyim-giyeceği), ağırlık ve sefer âletleri, develeri hediye yoluyla kendine verilip hatta muhallefesi (dul kalmış eşi) Ayşe Sultan dâhi namzet kılındı.***[1026] Görüldüğü üzere eşinin ölümüyle ortada kalan Ayşe Sultan eşinin terekesindeki mallarla birlikte ve o malların içinde başka bir devlet büyüğüne geçmiştir. Kadının gönül rızası var mıdır yok mudur bilinmez. Fakat burada statü denkliği (namzet) önemlidir. Ataerkil sistem, bu tip ilişkileri sembolik sermaye olarak yorumladığı ve bu tip ilişkileri şeref söylemiyle meşrulaştırdığı ise başka bir gerçektir. Tarih-i Cevdet adlı eserde de kadınların nesnelerle (mübadele nesnesi) eşdeğer görülmesine örnek metinler de vardır. Örneğin 1215/1800-1801 kış olayları içinde *diğer mallar gibi* câriye satışlarından vergi alındığına dâir bir bilgi geçmektedir. Bahsi geçen bilgi eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *İstanbul'da cariye*

[1025] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Ciltedir), sf. 133; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 191.

[1026] *...Çün İbrahim Paşa'nın haber-i intikâli muharremin yirminci (21.07.1601) gününde Der-i Devlete vusûl buldu, hâtem-i sedâret Kaymakam Yemişci Hasan Paşa'ya verilip ber-vech-i isti'câl Belgrad'a erişmek bâbında ferman-ı âlî-şân sudûr eyledi. Düstûr-ı müşârün-ileyh dahi yirmi gün kadar Der-i Devlete mekîn olup* ***serdar-ı sâbıkın hayme ve hargâh ve sâ'ir esbâb ve eskâl ve âlat-ı sefer ve cimâl ve bigâli hibe tarîkiyle kendiye verilip hattâ muhallefesi Â'işe Sultan dahi nâmzed kılındı…***Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (1. Ciltedir), sf. 179; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 261.

satışlarında bir fındık altını pençik resmi alınmaktaydı. Bu sırada devletin masrafı çoğaldığından ona göre gelirlerin çoğaltılması icap etti. ***Diğer ticaret eşyaları gibi cariye satışlarından da yüzde üç Pençek (Pençik) vergisi alınması ve tahminen fazladan hâsıl olacak otuz beş bin guruş mal gümrüğüne zamla eshâm kılınması hususuna karar verilmişdir.***[1027] Yine aynı eserde geçen bilgilerden biri de İbrahim Bey'in Mısır'ın etkili idarecilerinden Seyyid Ali'ye at ve câriye tâkdimi veya ikrâmıdır. Anlatılan olan olay ise 1218/1803-1804 yılı Mısır olayları içinde geçmektedir. Bu olay Târih-i Cevdet'de şu şekilde anlatılmaktadır: *Seyyid Ali Kaptan aslında köleydi. Bu defa Mısır Valisi olan Ali Paşa'nın kardeşidir. Seyyid lakabı şerif demek değildir. Belki efendi ve bey anlamında kullanırlardı.* ***Adı geçen, becerikli, kudretli ve meşhur deniz emirlerinden olduğundan Cemaziyü'l-evvel ayının başlarında Mısır'a getirildi. İbrahim kendisine at ve cariyeler vererek ikrâmda bulunmuştur.***[1028] 1223/1808-1809 Yılı olayları içinde geçen bir olayda bürokratik işler için de câriye tâkdimi edildiğine dair de bir bilgi vardır. Akıbeti kötü biten olay, Târih-i Cevdet'de şu şekilde anlatılmaktadır: *Eski Sadr-ı Anadolu Hafid Efendi, Et meydanı efendilerinden olduğu için ortaklarıyla birlikte bir yere sürülmesi gerekirken sadrazamın akıl hocası durumundaki* ***Köse Kethüda ismiyle meşhur Ahmet Efendi'ye yanaşarak onun vasıtasıyla sadrazama güzel bir câriye takdim etmekmiş. Zaten kadın düşkünü olan ve ömründe böyle güzel bir kızı hatır ve hayaline bile getirmediği halde karşısında gören sadrazam Hafid hakkında müsamahakâr davranmışsa da Ramiz Paşa'yla arkadaşları Et Meydanı olayının kahramanlarının sürgün edilmelerinde ısrar edince Recebin sekizinde Salı günü***

[1027] *İstanbul'da câriye fürûht olındıkda bir fındık altunı resm-i pençik alınmak âdet olub bu esnâda ise devletin mesârifi tezâyüd eylediğinden âna göre vâridâtın teksiri lâzımgelmekle* ***sâir emvâl-i ticâret gibi cevâri fürûhtunda dâhi yüzde üç resm-i pençik alınmak ve tâhminen fazla hâsıl olıcak otuz beş bin guruş mâl gümrüğe zâmm ile eshâm kılınmak husûsuna karar verilmişdir.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 7/4, 4. Cilt, sf. 100; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 7, sf. 129; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 1788.

[1028] *Seyyid Ali kapdan ki köle cinsinden olub bu kere Mısır Valisi olan Ali Paşa'nın birâderidir ve Seyyid tâbiri "Şerif" dimek olmayub belki Mağâribe (Magrib) ıstılahâtındır ki efendi ve bey makamında isti'mâl iderler. Mümâ ileyh eshâb-ı dirâyet u besâletden ve müşâhir-i ümerâ-yı bâhriyeden olmak hâsebiyle* ***evâil-i cumade'l-ûlâda Mısır'a götürüldükde İbrahim Bey'in kendisine at ve câriyeler itâ ile pek ziyâde ikrâm eylemişdir.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 7/4, 4. Cilt, sf. 235; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 7, sf. 302-303; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 1895.

Hafid Efendi de Kastamonu'ya sürüldü.[1029] Ayrıca Târih-i Cevdet'de 1237/1821-1822 yılı içinde *Sakız Olayları ve Deniz Hadiseleri* kısmında Sakız adasında kadın ve çocukların esir alınması, pek çok kölenin ve câriyenin mal gibi ucuza alınıp satılması hakkında geçen bilgiyse şu şekildedir: ***Sakız'da Türk askerinin eline pek çok mal geçti. Bir parası olmayan zeybekler zengin oldu. Sakız'da ve donanmada ellişer kuruşa köle ve câriye satıldı. Bu ganimet askere tatlı geldi.*** *Yedi-sekiz bin asker genç ganimet mal almak üzere İpsara adasını vurmak için toplandılar ve Vahit Paşa'ya müracaat ettiler. O da "Her vakit böyle istekli asker geçmez, bu sırada İpsara'yı vuralım" diye Kaptan Paşa'ya bildirdi. Kaptan Paşa kendisi katılmazsa bari asker nakli için birkaç gemi vermesini rica ettiyse de Kaptan Paşa: "İpsara ve Sisam adalarının asker dökülecek yerlerinde eşkıya tarafından yapılmış tahkimat olduğunu casuslarımla öğrendim.*[1030] Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun adı geçen resmî vak'anüvislerinin eserlerinde kadınların gündelik yaşamda kullanılan nesnelerle eşdeğer gören metinler bulunmaktadır. Bu metinler başka kaynaklardan ve resmî vesikalardan alıntıdır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal hayatında ve aynı zamanda imparatorluğun tarihyazımında toplumsal cinsiyet ilişkilerini göstermesi bakımından dikkate değer metinlerdir.

Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin eşitlik ve eşitsizlik üzerine kurulu çift değerli göstergelerinden biri de cinsiyetlere uygulanan beden-ceza ilişkisidir. Osmanlı

[1029] *Sabıka Sadr-ı Anadolu Hâfid Efendi Meydan-ı Lâhm efendilerinden oldığına nazaran rüfekâsıyla beraber bir tarafa nefy olunması emr-i tabîî iken sadrazamın akıl hâcesi makamında bulınan ve* ***Köse Kethûdâ diyu marûf olan Ahmed Efendi'ye yanaşub ânın vesâtetıyla sadrazama peri-peyker u pürzib u ziver bir câriye-i ra'nâ pişkeş idub o dahi zaten zen-dost mizâc bir adam oldığı halde böyle ömründe görmediği hayal u hatrına bile geturmediği bir kızı göricek Hâfid Efendi hakkında rû-yı müsâmaha göstermiş ise de Ramiz Paşa ile rüfekâsı Meydan-ı Lâhm erlerinin nefy u iclâsı emrinde ısrâr itmeleriyle Recebin sekizinci Salı günü Hafid Efendi dâhi Kastamonu'ya nefy u iclâ idildi.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309 c. 8/4, 4. Cilt, sf. 333-334; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 427; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 2228.

[1030] ***Sakız'da asâkir-i İslâmiyye'nin eline pek çok mal geçti. Bir paresi olmayan zeybekler zengin oldı. Sakız'da ve donanmada ellişer guruşa köle ve câriye satıldı. Bu ganimet askere tatlu geldi.*** *Yedi-sekiz bin asker mal-ı ganimet almak üzre İpsara ceziresine dâhi urmak içun cemiyyet ve Vahid Paşa'ya müracaat idub o dâhi her vakit böyle hâhişli asker ele geçmez. Bu sırada İpsara'yı uralım diyu Kapudan Paşa'ya inhâ ve Kapudan Paşa bizzât gitmez ise bari askeri nâkl içun birkaç kıta gemi virmesini ricâ itmiş ise de Kapudan Paşa İpsara ve Sisam adalarının asker dökilecek mahâllerinde eşkıyânın istihkâmları oldığı casuslar vasıtasıyla tahkîk itdim…* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301, c. 12/6, 6. Cilt, sf. 45-46; 1309, 12/6, 12.cilt sf. 41; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 12, sf. 53; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2850-2851.

İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin eserlerinde de buna benzer metin örnekleri bulunmaktadır. Örneğin Tarih-i Nâima'da 1041/1631-32 senesi olayları içinde geçen ve bazı iç huzursuzluklarla iç çekişmelerden dolayı (Yeniçeri-Sipahi çekişmesi) bazı olayların müsebbibi görülen Defter Mustafa Paşa, Hasan Halife ve Mûsâ Çelebi kâtli sırasında Cebeciler çorbacılarını asmak isteyince Sipahîler buna şu şekilde itirâz ederler*: Defterdar ve Hasan Halife'nin çıplak vücutları, kana bulanmış, baş aşağı asılmış olarak o halde kaldı. O sırada, cebeciler dâhi, bir yaşlı çorbacılarını katledip, sürükleyip meydana getirip oradaki ağaca asmak istediler.* ***"Cebeciler çorbacısı bir âdem (insan) midir ki, bunlar gibi kibâr (büyüklerle) ile beraber asılsın?" diye geri çevirip kovdular.*** [1031] Anlaşıldığı üzere eril toplumda erkek için de ölümün veya bedenin adam olup olmamak gibi bir kıstası veya ona göre bir itibârı vardır. Tarih-i Nâima'daki başka bir örnek ise 1063/1652-53 yılı olayları içinde geçmektir. Bu metinde Arec Mustafa Paşa'nın vefâtı anlatılırken ulemâ arasındaki görevlendirmeler hakkında küçük bir silsile vermektedir. Bu silsile hakkında bilgi verirken bir recm cezasının infâzı hakkında Târih-i Nâ'ima'da şu bilgi verilmektedir: *Cumâde'l-ûlânın yirmi sekizinci günü vefat etti. İlim ehli ve dindar adamdı. Bir oğlu kaldı ki, sonradan Beyazî-zâde demekle şöhret buldu. Haleb ve İstanbul kadısı, sonra Anadolu ve Rumeli Kazaskeri olmuştu."Hâlif tu'raf" [Muhalefet et tanınırsın.] sözüne uygun olarak azametli ve fazıl bir zâttı.* ***Bin doksan bir senesinde Anadolu Kazaskeri iken, huzurunda bir kadının bir Yahudi'yle zinâ yaptığı tespit edilince hücceti verilerek At meydanında pâdişah, vezirler, devlet büyükleri ve bütün halk toplanıp kadını taşladılar (recm) ve Yahudi'yi katlettiler. Peygamberimiz zamanından bu âna gelinceye kadar benzeri görülmemiş olan bu olay, adı geçen bu olay mollanın ısrarıyla meydana geldi. Nitekim tafsil olunsa gerektir.*** [1032] Nâima Mustafa Efendi'nin de belirttiği gibi bahsi geçen bu recm cezası

[1031] *Defterdâr ve Hasan Halîfe'nin ten-i üryânları âhârdâde-i hûn âvîhte ve ser-nigûn birkaç gün hâli üzre durdu. Ol mahalde cebeciler dahi bir amel-mânde çorbacıların katl edüb sürüyüb meydana getürüb ol ağaca asmak istediler.* ***Sipâhiler men' edüb cebeciler çorbacısı bir adam mıdır ki bunlar gibi kibâr ile âvîhte ola" deyü red ve tard ettiler.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 3 (2. Ciltedir), sf. 714; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 3, sf. 1156.

[1032] *Cumâde'l-ûlânın yirmi sekizinci günü [26.04.1653] fevt oldu. Ehl-i ilm ve mütedeyyin adam idi. Bir kâbil-i vücud oğlu kaldı ki, sonra Beyâzî-zâde demekle şöhret-şiâr olub Haleb ve İstanbul kadısı ba'dehû Anadolu ve Rumeili kadıaskeri olmuş idi. "Hâlif tu'raf" [Muhalefet et tanınırsın.] vâdisine mâ'il müte'azzim bir zât-ı fâzıl idi.* ***Bin doksan bir senesinde sadr-ı Rum iken huzurunda bir hatunun Yahudî ile zinâsı sâbit olub hücceti verilmekle At Meydanı'nda pâdişah ve vüzerâ ve erkân***

Osmanlı tarihi için kayda düşen ve ender görülen cezalardan biridir. Böyle bir durum çok daha fazla varsa da kaynaklarda pek fazla yazılmadığı için bu recm cezası Osmanlı Tarihi'nde ender görülen cezalardan biri oluyordu. Fakat recm cezâsı kolay kolay uygulanan bir ceza değildi. Ayrıca Osmanlı tarihyazıcıları genelde sosyal olaylardan ziyade siyasal olaylara ağırlık verirlerdi. Neyi yazarlarsa tarihyazımı açısından ancak o bilinebilirdi. Târih Cevdet'de ise 1199/1784-1785 yılı olayları içerisinde geçen bir olay vardır. Osmanlı İmparatorluğu, Kırım'ı Ruslar'ın lehine kaybedince Kafkasya'ya doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sıralarda Çerkezistan ve Abazya bölgesinde yeniden yapılanma içine girmiştir. Örneğin Ferah Ali Paşa ve Anapa kalesinin imârı önemli bir iş olarak görülmektedir. Tarih-i Cevdet'de Anapa'nın imârı sırasında anlatılan olay ise şu şekildedir: *İşte bu Nogay kalesi hendeği, 10.000 Nogay Tatarlarının hepsi birden işletilerek adı geçen buyruldu gereğince tayin olunan vakitten bir gün önce bitirilmiştir. Hâlâ bu yere Nogay Hendeği derler. Bu istihkâmların bittiği haberini Kethüdâ Bey bildirince Paşa 400 süvariyle hareket edip önünde sürat topları çektirilerek ve bir dakikada 14-15 top ateşlenerek büyüklük gösterisiyle kale yakınlarına geldiklerini kethüda bey ve başka kimseler karşılayıp alayla kaleye girdiler.* ***Ancak kalenin her kapısında ikişer adam asılıydı. Paşa kaleye girerken görüp sebebini Kethüda Bey'den sorunca: "Daha önce şer'ân idâmları lazım gelip zincire vurulmuşlardı. Ayak basma teşrifinize şükran olsun diye kurban kesilmesine kudretim olmadığından başına kurban eyledim" diye cevap vermiştir.*** [1033] Tarih-i Cevdet'de geçen başka bir örnek ise 1236/1820-1821 yılı olayları içerisinde geçmektedir. Bu olay Ahmet Cevdet Paşa

---

ve amme-i nâs cem olub hatunu recm ve Yahudî'yi kâtl ettiler. Asr-ı Nebevî'den bu âna gelince mislî hudûs vak'a-i mezbûre molla-yı merkumun hüccet ve ikdamıyla meydana geldi. Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 5 (3. Cilttedir), sf. 1464; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 5, sf. 2342-2343.

[1033] *İş bu Nogay kalesi hendeki on bin Nogay tatarları ale'l-umum işidilerek salifü'z-zikr buyrıldı mücibince ta'yin olunan vaktinden bir gün akdem hitâm bulmuşdur.* [183-184] *Hâlâ mahal-i merkûme Nogay Hendeki (Hendeği) dirler. Bu istikâmetin hitâm buldığı haberiyle Kethüdâ Bey tarafından Ali Paşa'ya adam gönderilmekle derhal Paşa dört yüz mikdârı süvâri ile hareket idub önünce sür'ât topları çekdirilerek ve bir dakikada on dört on beş top endâht itdirilerek izhâr âzimet ve muhâbbet ile kale pişgâhına geldiklerinde Kethüdâ Beğ vesâiri istikbâl idub alay ile kaleye dâhil oldılar.* ***Ancak kalenun her kapusunda ikişer adam salb olunmuş olmağın Paşa kaleye girer iken görüb sebebini Kethüdâ Beğ'den suâl itdikde akdem şer'ân idâmları lâzım gelüb der-zincir idiler. Teşrif-i kûdûmunuz şükrânesi olmak üzre kurban mübâyasına kudretim olmadığından efendimin başına kurban eyledim diyu cevâb virmişdir.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 3/2, 3. Cilt, sf. 183-184; ; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf. 264; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 726.

tarafından Şanizâde Tarihi'den yapılmış bir alıntıdır.[1034] Eski Şeyhülislâm El Hac Halil Efendi ile Halet Efendi'nin arasında çekişme sözkonusudur. Bu çekişmenin nâ-hoş ve kötü olaylara sebep olmuştur. Bahsi geçen olay ise adı geçen eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Bu cümleden olarak eski şeyhülislam El Hac Halil Efendi'nin hanımı Hâce Zibâ hanım ki aslen Çerkez'dir. Daha önce Hoca Abdullah Ağa'nın* ***cariyesiydi. (müstefreşe****siydi.) Onun vefatından sonra Sultan Selim Han Hazretleri o vakit hazine kethüdâsı bulunan adı geçen Halil Efendi'ye* ***odalık olmak*** *üzere ihsan ettiklerinde, "Gerçi merhametsizdir ama dindar ve idarecidir" diye buyurmuşlardı.* ***Halil Efendi onunla evlendikten sonra Halil Efendi'yi avucuna alan hanımı ailenin iç ve dış bütün işlerini yürütür olmuştu. Hatta Halil Efendi Rumeli Kazaskeri olduğunda nakibü'l-eşrâf olan Zeyne'l-âbidin Efendi'nin Halil Efendi hakkında şaka yollu "görevi ehline tevcih ettiler" dediği meşhurdur. Halil Efendi ne kadar sert sözlü ve pek (pak) yüzlüyse Zibâ Hanım da o kadar gönül alıcı ve kesin sözlüydü.*** *Kısacası* ***aklı kısa, dili saçından uzun, sözünü sakınmaz, dilini tutmaz,*** *bir kadındı. Hattâ daha önce Halil Efendi'nin ayrılmasından evvel Beylerbeyi gezinti yerinde Hâlet Efendi'nin hanımı Lebibe Hanım'a rastladığında kocalarının aralarındaki soğukluktan dolayı Zibâ Hanım, gerek ona ve gerek kocasına* ***edepsizce sataşmış*** *ve* ***sonra da cariyeleriyle birlikte üzerlerine hücum etmiştir. Çocuklar ve kadınlar etrafına üşüşmüşler ve Havuz başını karılar hamamına döndürmüşlerdi. Bu olaydan dolayı Halet Efendi ona kocasından daha fazla kin bağlamıştı. Halil Efendi, şeyhülislamlıktan alınarak Bursa'ya sürüldü. O da birlikte Bursa'ya gönderildi.*** *Bursa İstanbul'a yakın olduğundan Halil Efendi'nin hademesinden ve yeniçeri mensuplarından aşçı ve çuhadarları İstanbul'a gelip gittikçe Halil Efendi'nin eski görevine dönerek hasmına üstün geleceğinden söz ediyorlardı. Bu şekilde zihinleri karıştırıp bazı olaylara yol açmak istedikleri öğrenilince Şaban'ın on üçüncü günü bazı siyasal işlemler sırasında Halil Efendi Bursa'dan Karahisar-ı Sâhib'e sürülüp karısı Bursa'da bırakıldı.* ***Halil Efendi'nin hanımına hizmet etmek için bırakmış olduğu aşçıbaşının damadı Aşçı Halil, İstanbul'da aşçı olan yeniçerilerden birine tehlikeli durumlara dair sözler yazmış***

[1034] Bu bölüm Şânî-zâde Tarihi'nde *İ'dâm-ı zevce-i Halil Efendi* olarak 1236 yılı olayları içinde geçmektedir. Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi 1223-1237/1808-1821],** Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 63, 2008, 4/2, sf. 1224-1226.

olmasını fitne kışkırtması olarak görmüşlerdi. Bunu Zibâ Hanım'ın idâmına bir sebep olarak gösterip hemen irâdesinin çıkarılması için Hâlet Efendi hileye başvurdu. Halil Efendi'nin eski adalar yakınında bulunan konağının ahırında ağzı dikilmiş gübre içine gömülü bir siyah kuzu bulunduğu haberi verildi. Bu bir küfe içine konularak padişahın huzuruna çıkarıldı. Sanki bu sûretle Zibâ Hanım'ın büyücülüğü [1035] ***ispat olunmuş ve Ramazan'ın ilk günlerinde idâm için irâde-yi seniyye çıkarılmıştı.*** *Bunun yerine getirilmesi için de yeniçeri ocağından adamlar gönderilmişti. Bu cellâtlar Bursa'ya vardılar. Hâce Zibâ Hanım'a "Seni efendi, Karahisâr'a istemiş. Hükümetten izin var. Derhal İstanbul'a gitmeniz için ferman gelmiş" dediler. Bir arabaya bindiler. Bursa dışına çıktılar.* ***Biraz gittikten sonra yoldan ayrılarak boğdular. Üzerindeki elbiseleri soyup cesedini bir ağaçlık yerde çırılçıplak olarak çalı dibine bıraktılar. Bu hareket şeriâta sığmaz ve insanlığa yakışmaz bir şeydi. Pek çirkin bir durum olduğundan Bursa ileri gelenleri bunu öğrenince bir adam gönderip gerekli defin işlemini yaparak şeriâtın ve insanlığın icabını yerine getirdiler. İşte düzenin bir takım kötülerle İslâm birliği adına yapmış olduğu anlaşma ve nifâk taraflılığı bak ne sonuçlar verdi. İntikâm alma sevdası ne dereceye vardı. Karısının intikâmını almak için bir şeyhülislam hanımı hakkında böyle din ve insanlığın dışında kötü bir işlemi reva gördü. Hâlbuki Osmanlı indinde kadınlar pek muhterem tutulurdu. Rumeli'de haydutlar bir kervan vuracak olduklarında içinde bir kadın olsa belki yanlışlıkla ona isâbet eder diye kervanın üzerine kurşun atamazlardı. Kadınlara taarruz mertliğe sığmaz ve gayet kötü karşılanırdı. Hele Arnavutların indinde adam öldürmek pek kolay bir***

[1035] Burada üzerinde durulması gereken nokta ise geleneksel çağdan modern çağlara kadar, hem Eski Dünya kıtalarında hem de Yeni Dünya'da büyücülük, cadılık ve okultüzm gibi eylemler daha çok kadınlara yakıştırılmıştır. Hatta bu yanlış itikatdan dolayı birçok kadın masum olduğu halde öldürülmüştür. Görüldüğü üzere büyücülük Osmanlı'da da pek hoş karşılanan bir durum değildir. Ayrıca örnekteki metinde görüldüğü gibi iyi bir iftira vesilesidir. Bu konu hakkında karşılaştırmalı bir tarih yaklaşımı için dipnotta verilen eserlere bakınız. Eskiçağ dininde kadın-ana tanrıçadan günahkâr kadına düşürülen kadın için bakınız. Binnur, Çelebi, **"Toprak Altındaki Kadının Sessiz Çığlığı", Eskiçağ'da Kadın**, İstanbul; Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, ss. 95-133; Edi. Bengt Ankarloo-Stuart Clark**, Eski Yunan ve Roma'da Büyü ve Büyücülük**, çev. Çiğdem Dürüşken- Eyüp Çoraklı, İstanbul; Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, ss. 111-122; Britanya ve kolonilerindeki cadılık ve cadı avı için bakınız. Lois Martin, **Cadılığın Tarihi –Ortaçağ'da Bilge Kadının Katli-**, çev. Barış Baysal, İstanbul; Kalkedon Yayıncılık, 103, 2009, ss. 69-89**;** Silvia Federici**, Caliban ve Cadı – Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim-**, çev. Öznur Karakaş, İstanbul; Otonom Yayıncılık, 2. Baskı, 36, 2014, (Avrupa'da Büyük Cadı Avı) ss. 235-304, (Yeni Dünya ve Koloniler için) ss. 305-336**;** Frances A. Yates**, Elizabeth Dönemi Okült Felsefe**, çev. Selen Ak, İstanbul; Pinhan Yayıncılık, Araştırma-İnceleme Dizisi, 2013; Salem'deki cadı avı örneği için bakınız. Fatmagül Berktay, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul; Metis Yayınları, Üçüncü Baskı, 2010, ss. 218-231.

iş olduğu halde kadınların namusuna asla dokunulmazdı. Rumeli Hristiyanlarında da bu gelenek olup hattâ Arnavutlarla Karadağlılar birbirleriyle savaştıklarından birbirlerinin köylerinde serbest ve her türlü saldırıdan emin olarak gezerlerdi. Bu sebeple pek çok kimseler bu olayı Hâlet Efendi hakkında bir uğursuzluk sayıp bir felâkete uğramasını bekler oldular. Halil Efendi, Karahisar'dayken karısına yapılan bu feci hareketi öğrendikten sonra üzüntüyle düşünceye daldı. Sonunda kederden nüzül inip vefat etti.[1036] Sonuç olarak Osmanlı

[1036] *...Ez Cümle Şeyhülislam-ı sâbık El Hac Halil Efendi'nin zevcesi Hâce Zibâ Hanım ki Çerkiseyetü'l-asl olub mukeddema Hoca Abdullah Ağa'nın* ***müstefreşesi*** *idi. Ânın vefâtından sonra Sultan Selim Han Hazretleri ol-vakit hazine kethûdâsı bulunan müşârün ileyhe Halil Efendi'ye* ***odalık olmak üzere*** *ihsân itdiklerinde vak'aen* ***dilâzârdır.*** *Lâkin zâbıta ve diyânetkârdır diyu buyurmuşlar.* ***Fî'l-vâki Halil Efendi kendusunu tezevvüc itdikden sonra âna galebe ve mütehâkkime olub dâhîlî ve hâricî daîresini yed-i zâbtına aldı ve her işe karışur oldı. Hatta Halil Efendi Rumeli Kazsekeri oldıkda nâkıbü'l-eşrâf bulunan Zeyne'l-Âbidin Efendi'nin müşârün ileyhe hakkında lâtîfe yollu "Menâsıbı ehline tevcih itdiler" didiği meşhûrdur. Halil Efendi ne kadar sert sözlü ve pek yüzlü ise Zibâ Hanım (Çerkez asıllıdır) dâhi o kadar dil-keş ve ceriü'l-lisân idi. El-hâsıl aklı kısa ve dili saçından uzun sözünü sakınmaz dilini tutamaz bir hatun idi.*** *Hatta mukeddema Halil Efendi'nin infisâlinden akdemce Beylerbeği havuzu mesiresinde Halet Efendi'nin zevcesi Lebibe Hanım'a tesâdüfünde kocalarının beynlerindeki burûdete mebnî Zibâ Hanım gerek âna (ona) ve gerek kocasına* ***perde-i birûn-ı edeb düşnâm ve sebb itdikten başka câriyeleriyle berâber üzerine hücûm ile nisvân ve sıbyânı başına üşürmüş ve havuz mesiresini karılar hamamına döndürmüş idi. Ve bu vak'âdan dolayı Halet Efendi ânın hakkında kocasından ziyâde kin bağlamış idi. Ve Halil Efendi meşihâtından azl ile Burusa (Bursa)'ya nefy olundıkda o dahi anınla birlikde Bursa'ya gönderilmiş idi.*** *Bursa İstanbul'un kûrbunda ve civârında bulunmak mülâbesesiyle Halil Efendi'nin hademesinden ve yeniçeri gürûhundan aşçı ve çukâdarı makuleleri İstanbul'a gelub gitdikçe Halil Efendi'nin mesned-i sabıkına avdet ile hasmına galebe ideceğinden bâhisle ezhân-ı tahdiş ve bazı vesâile-i teşebbüs eyledikleri mesmû' olmağla Şabanın on üçüncü günü bazı icraat-ı siyâsiye sırasında Halil Efendi'nin menfâsı Karahisar-ı Sahib'e tâhvil olunarak hâremi Zibâ Hanım Bursa'da tevkif edilmiştir.* ***Halil Efendi'nin haremi hidmetinde bırakmış oldığı Aşçıbaşı'nın damâdı Aşçı Halil İstanbul'da hem-cinsî olan Yeniçerilerden birisine muhâtaralı halete dâir sözler yazmış olması tâhrik-i fitne kâbilinden ve güyâ Zibâ Hanım'ın i'dâmını mûceb-i haletinden add olınarak hemân irâdesinin istihsâli içun Halet Efendi'nin desîsekârlığı âsârından olmak üzere Halil Efendi'nin eski adalar kûrbunda kâin konağı ahûrunda ağzı dikilmiş gübre içine gömülmüş bir siyah kuzu bulundığı ahbâr ve bir küfe içine vâz' ile huzur-ı hümâyûna ihzâr ve sanki bu sûrette Zibâ Hanım'ın müsahhereliği (büyücülüğü) isbât olunarak evâil-i Ramazanda i'dâmı içun irâde-i seniyye ısdâr ittirilmiş ve Yeniçeri Ocağı'ndan mübâşirler gönderilmişdir. Bu cellâdler Bursa'ya vardıklarında Hâce Zibâ Hanım'a seni Efendi Karahisar'a istemiş ve der-devletten iltimâsa der-akab İstanbul'a gitmeniz içun fermân gelmiş diyerek bir arabaya irkâb ve Bursa hâricine ihrâc ile biraz gitdikden sonra yoldan bir yana çevirub boğmuşlar. Ve üzerindeki elbisesini soyub cesedini mekşûfu'l-avre (çırılçıplak) olarak bir çalı dibine bırakmışlar. Bu ise şeriâta sığmaz ve insaniyete yakışmaz bir keyfiyet ve pek çirkin halet olduğuna mebnî Bursa kibârı buna lade'l-ıttılâ' âdem gönderüb mutâd üzerine defn ile namûs-ı şeriât ve insaniyeti yerine getirmişler. İşte mahûd haletin bir takım hâbisler ile ittihâd-ı İslâm nâmına yapdığı ittifâk câlibü'l-nifâk ne neticeler virdi. Ahz-ı intikâm-ı dâiyesi ne dereceye vardı. Karısının intikâmını almak içun bir şeyhülislam haremi hakkında böyle diyânet ve insaniyetin haricinde bir muamele-yi şenîa revâ gördü. Hâlbuki Osmanlılar indinde karılar pek muhterem tutulur. Rumeli'de haydudlar bir kârbân uracak olduklarında içinde bir karı olsa şayed yanlışlıkla ana (ona) isâbet ider diyu kârbânın üzerine kurşun atamazlar. Karılara taarruz merdliğe münâfi ve gayet meşûm sayılıyor. Hele Arnavudların indinde âdem öldürmek pek kolay bir iş oldığı halde karıların ırzına asla taarruz itmezler. Rumeli Hristiyanlarında dahi bu âdet olub hatta Arnavudlar ile Karadağlular yek-diğeriyle muhârib oldukları halde birbirlerini nerede bulurlar ise i'dâm itmekde oldıkları halde karıları yek-diğerinin***

vak'anüvislerinin tarihyazımında sınırlı düzeyde verilen sosyal olaylara rağmen yine bu olayların içinde herhangi bir cinsiyetin sahip olduğu bedene uygun olarak verilmiş ve ceza ilişkisi kapsamında ele alınabilecek olayların anlatımı da sözkonusudur. Bu cezaların verilmesi daha önce belirtildiği gibi uzvun kesilmesi şeklinde olduğu gibi yine cinsiyete ilişkin farklı yöntemlerle de pratik olarak ortaya çıkmaktadır. İşin bir diğer boyutu da bu cezalara eylem ve söylem olarak meşruiyet yaratılmasıdır. Ayrıca ceza kesim işlemini devlet yaptığı gibi devletin dışındaki meşru olarak ceza vermeye ve bu cezanın infazını gerçekleştirmeye hakkı olmayan kişiler tarafından da bu cezânın infâzının gerçekleştirilmesidir. Fakat bu çalışmayı ilgilendiren kısmı ise cezâ-infâz ilişkisinin aynı zamanda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin eşitlik ve eşitsizlik üzerine kurulu çift değerli yönünü de belirlediği gerçeğidir.

Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın *Osmanlı Toplumunda Aile* adlı çalışmasında belirttiği gibi yöneten ve yönetilen temelinde ele alınabilecek (ilişkiler açısından yönetilen aile lehine düzenlenmiş) ve aynı zamanda tabakalar üzerinden irdelenebilecek Osmanlı toplumu içinde, bu toplumu oluşturan bir Osmanlı ailesi vardır.[1037] Bu aile tek bir aile taksonomisi midir yoksa içinde çoklu aile tiplerinin bulunduğu genel bir aile taksonomisi midir? Bu sorunun cevabının arayışı sorunun tespitinden daha meşâkkatlidir. Çünkü yöneten-yönetilen, üreten-üretmeyen, merkez-çevre, şehirli-kırsal, Müslüman-Müslüman olmayan, geleneksel-modern, zengin-fakir, göçebe-mütemekkin (oturan) gibi aile tiplerinin bulunacağı geniş bir aile taksonomisi sözkonusudur. Aksi takdirde Lübnan örneğinden hareket edilirse; aynı coğrafya'da bulunan Nasranîlerle Dürzîleri aile ilişkileri çerçevesinde Ahmet Cevdet Paşa neden karşılaştırsın?[1038] Bu unsurlar da Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumunu oluşturan

---

köylerinde serbest ve her dürlü taarruzdan emin olarak gezerlerdi. Binâen aleyh pek çok kimseler bu vak'âyı Halet Efendi hakkında câlib-i şeâmet sayub bir felakete muntazır olmuşlardır. Halil Efendi Karahisâr'da iken haremi hakkında icrâ olunan işbu şenîa ve gaddâraneyi istihbâr itdikten sonra efkâr ve evhâma dalub nihâyet kaderinden isâbet-i nüzûl ile fevt olmuşdur… Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301, c. 11/6, 6. Cilt, sf. 281-283; 1309, sf. 204-207; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 11, sf. 271-274; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2809-2810.

[1037] İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul; Pan Yayıncılık, 22, 7. Baskı, 2006, ss. 29-51

[1038] ***Şöyle ki Dürzîlerin iffeti olub zinâdan ictinâb iderler. Ama Nasîrîler zinâyı mübâh-ı itikâd iderler. Ve bir merenin imânı kendü mezhebdâşlarına kurban ve seffâhı ibâhe itmesiyle kâmil olur.*** *Fakat ikal-ı Nasîriye'den olmaları şart oldığından bî-gâne ve cühhâlden ictinâb eylemesi lâzım gelir dirler. Ve Nasîrîye müteaddid fırkalara münkâsım oldığından bazıları nisâyı hayvanat sâire derecesinde i'tikâd idub nefs-i nâtıkâdan mücerred olmalarına ve anlar mesâb ve muâkab olmayub*

aileler içinde değil midir? O yüzden Osmanlı ailesi kavramı bir bütünse içinde birçok ailenin bulunduğu geniş bir taksonominin adı olmalıdır. Örneğin Osmanoğluları (Hanedan-ı Âl-i Osman) hanedanı aynı zamanda bir ailedir, hem de adını verdiği imparatorlukta en üst konumdaki yönetici ailedir. Bundan başka merkez ve taşra idarecilerinin aileleri, ulema aileleri, gayr-i Müslim soylu (soylu olmayan da var) aileler, tüccar ailesi, köylü ailesi gibi merkezden çevreye doğru yayılan hatta coğrafyadan coğrafyaya değişen bir Osmanlı aile tanımı vardır. Fakat bir gerçek var ki aile sosyo-ekonomik hayatın göstergelerinden biridir. Bu noktada iktidar ilişkileri bağlamında ve toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında ele alınan yönetici ailenin dışında yönetilen de bir aile vardır. Bu ailelerin ilişkileri de bazı yönleriyle merkeze benzemektedir. Örneğin tarih yazarlarının eserlerinde en fazla geçen hususlardan biri sarayın kadınlarının siyasete müdahalesinden duyulan rahatsızlıktır. Diğer bir rahatsızlık da taşra idarecilerinin eşlerinin siyasete müdahalesinden duyulan rahatsızlıktır. (Kadının mülke tasarrufu) Buna benzer bir olay Târih-i Nâima'da 1063/1653 yılı olayları içinde geçmektedir: ***Ramazan-ı şerifte Bağdat eyâleti, evvelce Erzurum'dan azlolunan Murtazâ Paşa'ya verildi. Karısı Anter Hatun ki, bu dahi Melekî gibi, öldürülen vâlidenin (Kösem Sultân'ın) makbul cariyesiydi, Harem-i Hümâyun tarafına ricâ edip kocasına Bağdat'ı alıverdi. Dedikoducular fırsat bulup : "Yine kadın tâifesi memlekete tasarruf etmeye başladılar" dediler.*** [1039] Yine benzer bir olay daha önce anlatıldığı üzere Şeyhülislam Halil Efendi'nin Eşi Zibâ Hanım'ın siyasete karışması olayında vardı. Târih-i Cevdet'de Şanizâde Târihi'nden alıntıladığı bu olay 1236/1820-1821 yılı olayları içinde şu şekilde geçmektedir: *Bu cümleden olarak eski şeyhülislam El Hac Halil Efendi'nin hanımı*

---

mevtle bütün bütün fenâ bulmalarına kail olurlar. Bir kalıba intikâl itmelerine kail olub ruh, Dürzî yine Dürzî'ye ve Müslîm yine Müslîm'e ve hâkezâ her kangı bir dinde ise yine o dinden bir cesede intikâl eyler. Ve mesela bir Dürzî tenâssur itse ve yâhûd Sünnî olsa ve bu hal üzere vefât eylese elbette validesi zinâ itmişdir. Zirâ Hâkim'in zuhûru ile kapu kapandı ve imân iden itdi ve kalan kaldı ve emel-i münkatı' oldu ve artık kimse kimsenin dinine girmeğe vech kalmadı dirler. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309; c. 1/1, sf. 332-333; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 443-444; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 286-287.

[1039] ***Ramazan-ı şerifde eyâlet-i Bağdad mukaddemâ Erzurum'dan ma'zûl Murtazâ Paşa'ya verildi. Halilesî Anter Hatun ki bu dahi Melekî gibi Vâlide-i maktûlenin câriye-i makbûlesi idi, Harem-i hümâyûn tarafına ricâ edüb zevcine Bağdad'ı alıverdi. Bed-gûlar fırsat bulub "Yine tâ'ife-i nisvân tasarruf-ı mülke başladılar" dediler.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 5 (3. Ciltedir), sf. 1487; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 5, sf. 2376.

Hâce Zibâ hanım ki aslen Çerkez'dir. Daha önce Hoca Abdullah Ağa'nın cariyesiydi. Onun vefatından sonra Sultan Selim Han Hazretleri o vakit hazine kethüdâsı bulunan adı geçen Halil Efendi'ye ***odalık olmak*** *üzere ihsan ettiklerinde, "Gerçi merhametsizdir ama dindar ve idarecidir" diye buyurmuşlardı.* ***Halil Efendi onunla evlendikten sonra Halil Efendi'yi avucuna alan hanımı ailenin iç ve dış bütün işlerini yürütür olmuştu. Hatta Halil Efendi Rumeli Kazaskeri olduğunda nakibü'l-eşrâf olan Zeyne'l-âbidin Efendi'nin Halil Efendi hakkında şaka yollu "görevi ehline tevcih ettiler" dediği meşhurdur...***[1040] Yine başka bir örnekte sarayda olduğu gibi taşra aileleri içinde de bürokratik evlilikler vardı. Örneğin böyle bir durum Târih-i Cevdet'de 1217/1802-1803 yılındaki Irak olayları içinde anlatılmaktadır. Zamanın Bağdat Valisi dört kızını yakın adamlarıyla evlendirmiştir. Damatlar aynı zamanda bürokratik adamlarıdır. Bahsi geçen olay bahsi geçen eserde şu şekilde anlatılmaktadır: ***Vefat ettiğinde seksen yaşına yakındı. Sait, Salih ve Sadık adlarında üç oğlu ve dört kızı vardı. (isimleri yok) Hayatta iken kızlarından birini kethüdâsı Ali Paşa'yla diğeri de Selim Bey'le evlendirmişti. Diğer iki kızını da Hazinedârı Davut Ağa ve Kapıcılar kethüdâsı Nasif Ağa'ya söz vermiş olduğundan vefatından sonra onların da nikâhları yapıldı.***[1041] İlginç durumlardan biri de çoluk çocuğu görmek meselesi savaşların seyrinde bile başka sorunlara neden olmuştur. Tarih-i Cevdet'in 1202/1787-1788 senesi olayları geçen olayda Osmanlı-

---

[1040] *...Ez Cümle Şeyhülislam-ı sâbık El Hac Halil Efendi'nin zevcesi Hâce Zibâ Hanım ki Çerkiseyetü'l-asl olub mukeddema Hoca Abdullah Ağa'nın müstefreşesi idi. Ânın vefâtından sonra Sultan Selim Han Hazretleri ol-vakit hazine kethûdâsı bulunan müşârün ileyhe Halil Efendi'ye odalık olmak üzere ihsân itdiklerinde vak'aen dilâzârdır. Lâkin zâbıta ve diyânetkârdır diyu buyurmuşlar.* ***Fî'l-vâki Halil Efendi kendusunu tezevvüc itdikden sonra âna galebe ve mütehâkkime olub dâhîlî ve hâricî daîresini yedd-i zâbtına aldı ve her işe karışur oldı. Hatta Halil Efendi Rumeli Kazsekeri oldıkda nâkıbü'l-eşrâf bulunan Zeyne'l-Âbidin Efendi'nin müşârün ileyhe hakkında lâtîfe yollu "Menâsıbı ehline tevcih itdiler" didiği meşhûrdur.*** Bu bölüm Şânî-zâde Tarihi'nde *"İ'dâm-ı zevce-i Halil Efendi"* olarak 1236 yılı olayları içinde geçmektedir. Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi 1223-1237/1808-1821]**, Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 63, 2008, c. 4/2, sf. 1224-1226; Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301, c. 11/6, 6. Cilt, sf. 281-282; 1309, sf. 205; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 11, sf. 271-272; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2809.

[1041] **Vefâtında** ***sîni seksana kârib idi. Sâid Beğ ve Salih Beğ ve Sâdık Beğ nâm üç oğlu ile dört kerimesi kalmışidi. Hal-i hayatında bunlardan birini Kethûdâsı Ali Paşa'ya ve diğerini Selim Beğ'e tezvic eylemiş oldığı gibi diğer ikisini Hazînedârı Davud Ağa ile Kapucular Kethûdâsı Nasîf Ağa'ya akd eylemiş iduğunden vefâtından sonra ânların dâhi zifâfları icrâ olınmuşdur.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 7/4, 4. Cilt, sf. 169-170; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 7, sf. 211; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 1838.

Rus savaşları sırasında evlâd u iyâli görmek bahanesi, kışlâk yerinin belirlenmesinde değişikliğe gidilmesine neden olmuştur. Bahsi geçen olay ise şu şekildedir: *Osmanlı serhatları takviye edildikten sonra Şumnu, Rusçuk ve Babadağı gibi uygun bir yerin kışlamak üzere tayin edilmesine dair Padişah emriyle Kaymakamlık tarafından yazı gelmişti. Bu sırada Serdar-ı Ekrem'e gelmiş olan yazı da bu meşverette okunup durum açıklanınca bazıları Nemçe seferinde ordunun taşrada kışladığı nadir olup çoğu kez İstanbul'da kışlaya gelmişlerdir dediler. Topçubaşı Abdülmümin Ağa da çoğunlukla tophane mühimmatı İstanbul'da yapılacağından işinin başı ucunda bulunmak uygun olacağını bildirip aynı reye katıldı.* ***Lâkin bu tedbirler çoluk çocuğu görmek maksadından başka bir şey değildi…***[1042] Aslında Osmanlı toplumunda aile müessesesinin ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından bu örnek üzerinde ayrıca durulması gereken bir metindir. Gerek toplumun üst tabakalarında gerek alt tabakalarında, gerek merkezde gerek taşrada, gerek şehirde gerek kırsalda aile müessesesinin önemli olmasının yanında zamanla cinsiyetçi açından belirlenmiş sembolik-tahakkümcü bir iş bölümü de Osmanlı ailesinde ortaya çıkmıştır. O yüzden ailede iş bölümü toplumun kılcal damarlarına kadar işleyen bir anlayışla kadının ve erkeğe yapacağı işleri ister istemez dayatmaktadır. O yüzdendir tâife-i nisvânın yani kadın milletinin siyasete karışmadan ev işleriyle ilgilenip çoluk –iyâl– (!) olarak çocuğu büyütür. Erkekse evin içindeki iktidarın yanında evin dışındaki iktidarın peşinden koşar. Yani düzenlenmiş (kurgulanmış) eril ilişkilere dayalı olarak Pıerre Bourdıeu'nun *erkekler iktidarı sever, kadınlar da iktidarı seven erkekleri sever* söylemiyle ortaya koyduğu*"iktidarın karizması"* yaklaşımı, aile ilişkilerinde de ortaya çıkmaktadır. Aslında burada kastedilen ise kadınların, iktidarlarından hatta özgürlüklerinden olma pahasına erkeklerin iktidarlarından sebeplenmek zorunda bırakılmasıdır. (Ailevî olanın dışında sosyal hayat içinde

---

[1042] *…Ve serhâdat-ı İslamiyeye takviyyet virildikden sonra Şumnu ve Rusçuk ve Babadağı misâllu bir münâsib mahâllin meşta tâyin kılınmasına dâir ba-irâde-i seniyyeye taraf-ı kaymakamîden yazılmış ve bu esnâda Serdâr-ı Ekrem'e gelmiş olan tahrirât-ı seniyye dahi bu mahâllde kıraât olınub keyfiyet-i der-miyân olındıkda bazılar Nemçe seferinde Ordu-yı Hümâyun'un taşrada kışladuğu nâdir olub ekseriya Der Sâadet'de kışlâya gelmişdir didiler. Topçubaşı Abdülmümîn Ağa dahi ekser mühimmât-ı tophane Asitâne'de (İstanbul) inşâ olınacağından işinin başı ucunda bulunmak* **[77]** *münâsib idüğün beyân ile rey-i mezkûru te'yid eyledi.* ***Lâkin bu tedbirler evlâd u ayâl görmek gârâzından halinden olmağla Serdar-ı Ekrem cümleye hitâb eyleyub…***Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 4/2, 2. Cilt, sf. 76-77; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 4, sf. 107; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 918-919.

geçerlidir.) Aslında kadının sosyal hayatta biraz öne çıkınca eleştirilmesinin ve kocasının da bu pozisyonda ahmaklık derecesinde ithâm edilmesinin nedeni budur. Yani geleneksel ve modern dönem fark etmeksizin, erkek egemen bir toplumda, kadınlar hükmetme arzusunu (libido dominandi), hükmedene duyulan arzuya (libido dominantis) değişerek sosyal hayattan çekilmesi, hem ailesi hem kendisi için artık kaçınılmaz bir durumdur.[1043]* Aslında kadının evlenerek ve çocuk yaparak kazandığı itibâr kocasının kendisine tanıdığı manevra alanı kadardı.

Arapça fuhş kelimesi haddini aşma, kötülük ve namusa aykırı hareket, orospuluk anlamına gelmektedir. Fuhşiyyât ve fahşiyyât kelimesinden ise edep, terbiye ve ahlâka aykırı işler, zinâ ile ilgili işler, hareketler kastedilmektedir. Fahişe ise ahlâksız kadın, kahpe, âlûfte, aşüfte, ar, ayıp, kabahat, günah anlamlarına gelmektedir. Fakat aralarında ciddi farklar olmasına rağmen toplum, fahişe ve orospu kelimelerini aynı anlamda kullanmaktadır. (Her şeyden önce iki kelime aynı anlamda kullanılsa da etimolojik olarak farklı kökenlerden gelmektedir. Fahişe [Arapça] kelimesinin dinsel referans boyutu da vardır. O-ruspî [Farsça] sözcüğünde kültürel bir görecelik vardır.) Fuhş-hane ise genelev (Umûm-hâne de denir) anlamına gelmektedir.[1044] O yüzden baştan Osmanlı toplumunda fahişe kelimesi ve kelimeyle adlandırılan insanlar kötü bir izlenime sahiptir. Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin tarihyazımında fahişe ve fahişelik hakkında müspet bir yaklaşım olması beklenemez. *Fahişe* imgesi Osmanlı resmî vak'anüvislerinin eserlerinde kötü olaylarla birlikte anıldığı gibi kötü olayların başlangıç ve bitiriliş noktasında yer alırlar. Ya kötü olayı başlatırlar ya da kötü bir olayı bitirirler. Çoğu zaman kötü

[1043] Pierre Bourdıeu, **Eril Tahakküm**, çev. Bediz Yılmaz, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 405, 2014, sf. 103.

*Osmanlı'da sadece aile yaşantısında değil aile dışındaki ilişkilerde (kamusal alan) de aynı şekilde otoritenin konformizmine –bir erkeğe- sığınarak kadın birçok alanda kendi özgürlüğünden ferâgat edebilir. Kadın konformizme sığınarak maddi ve manevi anlamda manevra alanını daraltabilir. Böyle anlayışta bir kadından sosyal yaşamda kişisel bir teşebbüs ve başarı beklemeyin. Çünkü kendisinin yapması gerektiği bazı hamleleri bağlı olduğu erkek yapar ya da bağlı bulunduğu erkek için yapar. Mevcut ataerkil normlar da buna uygundur. Günümüz dünyasında kadının erkeğin otoritesine uyarak ve çalışma yaşamından uzaklaşarak eve bağlanması veya çalışan kadının iş yaşamında çabalayıp başarmayı değil de üstüne ya da patronuna çeşitli şekillerde tutunup müteşebbis tavrını geri plana itmesi bu tespite iyi bir örnektir. İkisi arasında temelde bakılırsa bir fark yoktur.

[1044] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 270; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, Haz. Prof. Dr. Ahmet Kırkkılıç-Doç. Dr. Yusuf Sancak, Ankara; TDK Yayınları, 2009, sf. 202; James W. Redhouse, **Müntehabât-ı Lügât-ı Osmâniyye**, haz. Recep Toparlı ve diğerleri, TDK Yayınları, 966, 2009, sf. 95.

olayın faturası onlara kesilmektedir. Gerek Târih-i Nâima'da gerekse Târih-i Cevdet'de tarihî olaylar anlatılırken bu tespitlere uygun olarak birçok bilgi de aktarılmaktadır. Örneğin Târih-i Nâ'ima'da 990/1582-1583 senesi olayları içinde anlatılan ve 982-1000/1574-1592 seneleri arasındaki olaylardan (Ek III'teki) biri şu şekildedir: *Kırkıncı gece Cerrâh Mehmed Paşa Şehzâdeyi sünnet edib ol gün dahi sûr-ı pür-sürûr olub (sünnetten mutlu olub), evâhir (sonra) yine esnâf-ı leşker (asker sınıfı) arasında fitne olmağla (fitne çıkınca) sûrdan ferâgat (düğünü bıraktılar) olundu. Bâ'is-i gavgâ bu oldu ki (kavga sebebi bu ki), esnâ-i çeşş-i hümâyunda harem-i hasdan iç oğlanları çıkub kimi müteferrika ve kimi çeşnigîr ve ba'zı sipâhî bölüklerine ilhâk ile (katılarak) ber-murâd (dilediklerine kavuşmuşlardı) olmuşlardı.* ***Ol tevâ'ifden (o gruptan) nice ehl-i hevâ (hırs ve nefs düşkünleri) ihdâs-ı şürb-i hamr ile (içki içerek) fısk u fücûr ve lev' üzre iştigâl edub (günah ve kötülükle meşgulken) fevâhiş getirub işret ederlerken (fahişeler getirip eğlenirlerken) İstanbul Subaşısı Tanrı-bilmez demekle ma'rûf (bilinen) şahıs, ki Ahmed Çavuş nâm merd-i şedid (sert bir kişiydi) idi, ases zümresinden cem'i-i kesir ile (çoğunlukla aseslerden adam topluyarak) ol fasıkların (o günâhkârların) odaların basub kahbelerin (kadınlarına) ahz ile (el koyup) cem'iyyet-i işretlerin pâşide (eğlence meclisleri dağıtılmış) ve bu cüret ile ol nevâzendegân tanbûr-ı fücûrun tellerine değub****, rişte-i canların harâşîde kıldıkda (bu durum günahkârların içine dokunmuş anlamında yineleme) sipâhiler mümâna'at edub ve galebe eyleyub (engeleyip üstün gelerek) etbâ'ın dağudub (grupları dağıtıp), subaşıyı darb-ı muşt ile (darp ederek) bende çekub getirub (hizaya getirip) saraya karşı At Meydanı'na bırakdılar. Ases-başı bu yoldaşlarında mecrûh olanları (yaralananları) At meydan'ında müctemi' olan (toplananları) yeniçeriler gördüklerinde hamiyet-i cinsiye muktezâsınca (haysiyetlerine uygun olarak davranıp) mu'âvenet edub (yardım ederek) hengâme ve mudârebe-i muhârebeye mü'eddî olub (kavga ve savaş iddiasında olarak) fesâd müştedd (fesat şiddetlenir) oldu. Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa def-i gâ'ile-i fesâd (bahsi geçen fesadı önlemek için) için ol mahale musâra'at etdikde (o tarafa hareket ederek) âmmeten (genel olarak) Yeniçeri tâ'ifesi ases-başı yoldaşlarına (R-206) mu'âvenet edub (yardım edip) ağanın makdemi (gelmesi) fesâda iştidâd (fesadı şiddetlendirdi) verdi. Atmeydanı çalkalanub Yeniçerilerin*

cesâretiyle iki sipâhî maktûl (öldürüldü) oldu.[1045] Yine aynı eserde 1042/1632-33 olayları içinde Ahmed Paşa'ya Mısır eyaletinin tevcih edildiğinin anlatıldığı bir bölüm vardır. Bu bölümde bazı iç karışıklıklardan sonra Yeniçeri Ağası Köse Mehmet Ağa'nın görevlerini yerine getirerek padişahın iltifâtına mazhâr olmaya çalışmaktadır. Bu sırada Yeniçeri Ağası Köse Mehmet Ağa devlet aklıyla hareket ederek karışıklıkları önlemek ve asayişi temin etmek için bazı uygulamaları yapmaktan çekinmemiştir. Târih-i Nâima bu olayları şu şekilde geçmektedir: ***İstanbul'da siyaset işinde fazla dikkat gösterip, ele giren fahişeleri asıp, yeniçeri arasında zorba ve fesat ehli olanları dahi idâm davasıyla zânnı üzere ol tâifeden çok kimseyi öldürüp ölüm denizine attı.*** *Bu suretle zalimlikle o kadar meşhur oldu ki, birini huzuruna davet etseler abdest alıp vasiyet edip, sonra onun huzuruna giderdi. O da padişahın kahhar (kahredici) kılıcıyla telef oldu. Nitekim yazılsa gerektir.*[1046] Tarih-i Cevdet'de de fahişe imgesi hakkında devletin ve toplumun bakışını gösteren ve bunu tarihyazımına taşıyan bazı bilgiler sözkonusudur. 1207/1792-1793 yılı kış olayları içerisinde anlatılan bir olay vardır. İmparatorluk zor günler yaşamaktadır. İçte ve dışta kargaşalar başlamıştır. Bu esnada bir Hristiyanla bir fahişenin aynı evde basılması idâm edilmelerine sebep olmuştur. Bahsi geçen olay şu şekilde anlatılmaktadır: *Bu mesele her ne kadar memleket kurallarına uyarak düzene konulmuşsa da Rusların işin aslını öğrenip de başka bir bahaneyle Aleksandri Bey'in azlini istemesi, iki devletin arasında gerginliği arttıracak diye düşünülerek bu sakıncalı durum meydana gelmeden önünü almak üzere bilindiği gibi voyvodalar arasında değişiklik yapılmıştır. Oysa Eflak ve Boğdan beylerinin azlinde ve nasbında alınan resmî ve gayr-ı resmî aylıklar bu sırada Esma Sultan'ın düğününde bazı söz geçen zamanın büyüklerine masraf yapılmasında yardımcı olmuştur.* ***O sırada Arslanhane yakınında bulunan bir dükkânda yatıp kalkan Avrupalı devletlerinden birinin himâyesinde bulunan hristiyanlardan birisi, bir***

[1045] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (EK-III), sf. 1914-1915.

[1046] ***Darü's-saltana'da emr-i siyasete ihtimâmlar gösterüb ele geçen fevâhişi salb edib Yeniçeri arasında zorba ve ehl-i fesâd nâmına olanları dahi i'dâm da'vâsıyla zu'mu üzere ol tâifeden çok nefs tâleb edüb bahr-ı fenâya attı.*** *Bir mertebe gaddârlık ile nâm verdi ki birini huzuruna da'vet etseler abdest alub veasiyyet edüb ba'adehü ânun huzuruna giderdi. Lâkin bu kadar gaddârlığı müfid olmayub bilâhere kendi dahi tığ-ı kahr-ı padişahî ile telef oldu. Nitekim zikr olunsa gerektir.* Na'imâ Mustafa Efendi**, Tarih-i Na'imâ, Haz**. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 3 (2. Cilttedir), sf. 740; Naîma Mustafa Efendi**, Naîmâ Târihi,** çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 3, sf. 1196-1197.

fahişenin evinde basılınca ikisi birden Parmakkapı'da idâm edilerek cezâlandırıldılar.[1047] Tarih-i Cevdet'de başka bir olaysa bir şeyhin rüyası üzerine kuruludur. Bahsi geçen olay 1205/1790-1791 Yılı Olayları içinde geçmektedir. Rusların Kili, Akkirman ve İsmail taraflarında ilerlemektedir ve Osmanlı kuvvetleri yenildikçe geri çekilmektedir. Şeyhin rüyasından dolayı kaybedilen savaşın faturası meyhâne ve kerhânelere kesilerek bu yüzden fahişeler dahi asılmaktadır. Tarih-i Cevdet'de anlatılan olay şu şekildedir: *Ordunun böylece gelişen kederli durumu zaman zaman İstanbul'da haber alındıkça Sultan Selim Han kedere kapılıyordu. Ancak kış mevsimi olduğu için tedbir ve çâresi yoktu. Muzaffer olmak dileğiyle dualar yapılıp okunduğu sırada Tırhala Şeyhi Hacı Mustafa Efendi bazı fıkaranın işlerini görmek için İstanbul'a gelmişti. Düşmanın bu suretle kuvvetlenip galip geleceği kuşkusu ile uykuya varınca Peygamberi mânâ âlemde görüp Peygamberimizden: Duyduklarını gidip benim emrimi bildir. İnkâr yoluna gidilmesin ve hatalı hazırlıklardan kaçınılsın. Halka kaldırılmayacakları yük hafifletilsin. Müminlerin kalbinden fesat ve haset temizlenerek zaferin en büyük hazırlayıcısı ve dayanağı olan birlik ve beraberliğe riayet kılınsın İnşallah kaybedilen yerler geri alınır zaferler müyesser olur. Düşman ezilip yok edilir" inci gibi sözleri çıkınca Şeyh Efendi uyanır ve sabah olunca Müftüye gidip yemin ederek Peygamberin emrini tebliğ edince durum Şeyhülislamdan Padişah'a arz edilip bildirildi.* ***Sultan Selim Han savaştaki başarısızlıklardan elem çekerken İstanbul'un keyfine bakan sefih kimseleri gam ve kederden hisse kapacakları yerde içki ve safa ile meşgul olduklarından kederli olarak içki yerlerini ve içki yapan yerleri kapamak hülyasında idi. Bu hülyası şeyhin o rüyasıyla kuvvet kazanıyordu. Hemen Hristiyan teba için sur dışında bazı içki yerleri bırakılarak diğer meyhâne ve kerhâneler kapattırıldı. Başkalarına ders olsun ve görsünler diye halkın toplu***

[1047] *Bu madde her ne kadar kâide-i memleketde tâtbik ile nizâm bulmuş ise de Rusyalular hakikât hale kesb-i ittilâ' idub de diğer bahane ile Aleksandri Beğ'in âzlî dâ'iyesine düşerek meyânede kıll u kâll vukû'-ı melhûz olmağla bu mahzûr-ı melhûzun kable'l-vuk'û önü giderilmek üzre ber-minvâl-sâbık voyvodaların memûriyetleri mübâdele kılınmışdır. Mâ-mâfih memleketin beğlerinin azl u nasbında alınagelen avâid-i resmiye ve gâyr-i resmiyye bu esnâda Esmâ Sultan'ın sûrundan dolayı bazı müteneffizân-ı âsrın vâki' olan mesârifine medâr olmuşdur.* ***Ol esnâda Arslanhane kûrbunda vâki' bir dükkânda mukîm olub Düvel-i Avrupa'dan birinin himâyesinde bulunan Hristiyanların biri bir fâhişenin hanesinde basılmağa ikisi birden Parmakkapu'da sâlb ile icrâ-yı siyâset olımuşdır.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 6/3, 3. Cilt, sf. 79; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 6, sf. 112; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1472.

bulunduğu yerlerde birkaç fahişe idam edildi. Bir taraftan zulüm ve baskının engellenip kaldırılması hazırlıklarına girişildi. Ancak içki yasağı Hristiyanlar arasında başka şekilde yorumlandı ve yayıldı. Güya yılbaşı paskalyasında bütün Hristiyanları öldürecekmiş, onun için Müslümanlar sarhoş bulunmasın diye içki yasağı konmuş gibi nice olmayacak dedikodu yapılmıştı. Kısacası Sultan Selim Han ordunun dağılmasından elem çekip şaşırmışken, Serdar-ı Ekrem'in gevşekliğinden kırılmıştı.[1048] Tarih-i Cevdet'de geçen başka bir olaysa *fahişe kavgası* olarak anlatılmaktadır. Laz Tâifesi ve nefer arasında fâhişe kavgası olarak nitelendirilen olay meydana gelmiştir. 1223/1808-1809 senesi olayları içerisinde geçen bu olayın zamanının ise aslında Sultan III. Selim taraftarlarıyla IV. Mustafa'nın taraftarlarının taht için çekiştikleri zamanlara denk düşmüştür. Bahsi geçen eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Şöyle ki: Ataullah Efendi'nin zorbalara dayanarak meşihât makamında durması saltanat makamının onuruna dokunduğundan, onun azliyle yerine Osman Paşa-zâde İzzet Beyefendi'nin tâyini Enderûn-ı Hümâyûn tarafından arzuladığı halde, Ataullah Efendi'nin ocaklı ile birleşmesi padişahın tereddünü mucip olmuş, Tayyar Paşa da Ataullah Efendi'nin*

[1048] *Ordu-yı Hümâyûn bu vechle vâkî' olagelen ahvâl-i mükedderesi pey-der-pey Der Sa'adet'de istihbâr olındıkça tâb'-ı Selim-i Şehrîyâri mütekeddir olub ancak bi-hasbe'l-mevsim bir güne tedbir ve çâresi olmadığından muzâfferiyyet isti'dâsıyla ed'iye-i me'sûre (tesirli dualar) ve bazı havas-ı mücerribe kıraât ittirilmekde oldığı esnâda Tırhâla Şeyhi Hacı Mustafa Efendi bazı umur-ı fukârayı rûyet zımnında Der Saadete gelerek a'dâ'nın bu sûrette kuvvet ve galebeleri endişesiyle hûba vardıkda Kâid-i Ketibe-i Enbiyâ-ı Aleyh Mine'l-Salâvat-ı Ezkâha Efendimiz Hazretlerini âlem-i mânâda müşâhede idub dehân-ı mu'ciz-i beyân-ı Nebeviyye'den yarın Şeyhü'l-İslâm'a varûb benim emrimi tebliğ ile nehy-i münkerât ve men'-i esbâb-ı hatâiyyât ile iştigâl ve tekâyyüd olunsun ve fukâra-i zuâfa-i ümmete vüs' ve takâtlarından zâid-i tâhmil olunan teklif-i anif-i tâhfif olunsun ve kûlûb mümîninden gıll u gışş u hıkd u hased izâle olunarak âzm-i esbâb-ı nûsret olan ittihâd u ittifâka ri'âyet kılunsun. İnşallah fütûhât-ı [90] gaybiyye ve nûsret-i ilâhiyye müyesser ve a'dâ'-yı mâkhur ve müdemmir olur. Kelâm-ı Dürru'n-Nizâm sadr oldığı akâbinde Şeyh Efendi uyanmağla ale's-sabah Müftiyü'l-enâm huzuruna gidub memûr olduğu üzere yemin iderek tebliğ-i fermân-ı Nebevvi idecek keyfiyet-i tarâf-ı İslâmiyyeden Huzûr-ı Hümâyûna arz u iblâğ olunub* ***Sultan Selim Han Hazretleri ise bunca ahvâl-i müellime-i seferriyeden süfehâ-ı İstanbul hissedâr-ı gamm u gussâ olmayub da her gün ayş u safalarıyla (sofalarıyla) meşgûl olduklarından mükedder ve melûl olarak esbâb-ı işretin tatilini hülya itmekde bulunmasıyla bu hülyası şeyhin ol rüyasıyla tekid itmeğin hemen Hristiyan teb'âsı içun hâric-i surda bazı mey-kedeler ibkâ olunarak sâir meyhâne ve kerhâneler kapatdurulub sâire ibret olmak üzere memerr-i nâsdan olan mahallerde birkaç fahişeler dahi siyaseten sâlb olunmuş ve ve bir tarafdan dahi mezâlim u taaddiyâtın men' u ref'i esbâbına teşebbüs kılınmuşdur. Ancak işret yasağı Hristiyanlar beyninde başka sûretle havâdis olub şöyle ki: Güya sene başı paskalyasında bütün Hristiyanları katl idecekler imiş. Anın içûn Müslümanlar serhoş bulunmamak mütalaâsına mebni işret yesağ idilmiş gibi nice erâcif şuyu' bulmuşidi. El-hâsıl Sultan Selim Han Hazretleri Ordu-yı Hümâyûn'un perişanlığından mütelim ve mütehayyir ve serdâr-ı erkemin rehâvetinden muğberü'l-hâtr ise…*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 5/3, sf. 90-91; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 5, sf. 126-127; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1227-1228.

tahakkümünden kurtularak müstâkil kalabilmek için bu hususta bazı kolaylık göstererek padişahı razı etmişti. ***O sırada Laz tâifesinden ve yobaz güruhundan biri Sultan Mehmet kulluğu neferleriyle fahişe kavgası yaptıktan sonra medresesine kaçmış, yeniçeriler kendisini yakalamak üzere medreseye girince içlerinden birisini idâm ettikten sonra kaçıp Fatih Cami'ine sığınınca birkaç yüz yeniçeri câmi'yi çevirmiş, Şeyhülislam Ataullah Efendi'de gerek talabeye gerek cami personeline kat'î ve şiddetli emirler göndererek adı geçen kaçağa aslâ yardım edilmemesini tembih etmiş olduğundan*** *suçlu müezzin mahfeline çıkmış, câmi'inin hangi kapısından bir yeniçeri baş gösterse ateş ederek müdafaada ısrar edince yeniçeriler Fatih merhuma hürmeten câmi içine kurşun atmamış, sadece sıkıştırarak adı geçeni teslime mecbur bırakmaya karar verdikleri sırada Ataullah Efendi kızarak hemen câmi içine hücumla suçlunun idâm edilmesi için bizzât Sekbanbaşını oraya getirtmişti. Her taraftan üzerine ateş edilerek birkaç yerinden yara aldığı halde yine de müdafaaya devam etmiş, nihayet cephanesi bitince hançerini çekerek yeniçerileri yarmış ve bir kapıdan dışarı fırlamışsa da sopa ve tokmaklarla düşürüp öldürmüşlerdir.*[1049] Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinde fahişe imgesi toplumun imgelem dünyasına paralel olarak pek iyi bir imaja sahip değildir.[1050] Olayları başlatan ve aynı zamanda bitiren kişiler olarak

---

[1049] *Şöyle ki: Ataullah Efendi'nin zorbalara istinâden bayağı zor ile makam-ı meşihâtda durması vâki' ve nüfûz-ı salatnata dokunmağın ânın azliyle yerine mütehayyizân-ı sûdûr-ı izâm'dan Osman Paşa zâde İzzet Beğ Efendi'nin nasbı Enderun-ı Hümâyunca mültezim oldığı halde Ataullah Efendi'nin ocaklu ile ittihâdı tereddüd-i şahâneye badi olmakda iken Tayyar Paşa dahi Ataullah Efendi'nin tahakkümünden kurtulmak makamında müstâkil kalmak emelinde bulındığından bu bâbda bazı teshîlât göstererek meyl u muvâffakat-ı şâhâneyi hâsıl itmişdi.* ***Ve ol esnâda Lâz Tâifesinden ve yobâz gürûhundan bir Sultan Mehmed kulluğu nefârâtıyla fahişe gavgası iderek medresesine firar ve yeniçeri câmi' ihâta idub Ataullah Efendi dâhi gerek tâlebeye ve gerek hâdeme-i câmi'-i şerife ekid ve şedid emirler irsâl ile merkûme kâtıyyen muâvenet ve musâhebet olunmamasını tenbih itmiş oldığından*** *o dâhi müezzin mâhfilene çıkub câmi'in her kangı kapusundan bir yeniçeri baş gösterse nişâne-i dâne-i tüfenk iderek müdâfaada ısrâr itmiş üzerine yeniçeriler Fatih merhûma hürmeten câmi' içine kurşun atamayub mücerred hüssâr ve tâtbik ile merkûmu teslime mecbur eylemek tedbirine karar virmişler iken Ataullah Efendi hiddetlenerek hemen câmi' içine hûcum ve ittihâm ile merkûmun idâm olınması içun bizzât Sekbanbaşıyı oraya izâm eylemiş oldığına mebni her tarafından merkûm üzerine kurşun yağdırılarak birkaç yerinden yaralanmış iken yine makam-ı müdafaada sâbit kadem olub nihâyet cebhânesi bitmekle mecrûh oldığı halde dâll-ı hançer olub ve bir kapudan uğrayub yeniçerileri yararak dışaru fırlamış ise de sopa ve mıtrakalarla düşürüb i'dâm itmişlerdir.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 8/4, sf. 282-283; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 360-361; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 2183-2184.

[1050] Örneğin resmî tarihyazımıyla şahsî tarihyazımı arasındaki en önemli fark Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet ileTezâkir adlı eserlerinde kullandığı söylem ve retorikte kendini göstermektedir. Tezâkir'de yaklaşımlarını daha net ortaya koyduğu gibi bazı olaylara yaklaşımlarında Târih-i

görülürler. Hatta bazı kötü gelişmelerin sebebi görülerek fahişeler idâm edilmişlerdir. Yani kötü olayların günah keçisi olarak kabul edilmişlerdir. Zinâ suçuyla hukuken ilişkilendirilerek öldürülmeleri devlet ve toplum açısından bir meşruiyet alanı yarattığı bir gerçekken, cinsel açıdan arzu nesneleri olmalarından dolayı fahişelere sosyal hayatta bedenleri üzerinde tahakküm derecesine varan bir rağbetin olduğu da başka bir gerçektir. Bunun en iyi göstergelerinden biri olarak tüm bu olumsuz imajına rağmen fahişe ve fahişeliğin gündelik hayata dâir tarihyazımında[1051] kendisine ciddi bir yer bulması da örnek gösterilebilir. Fakat çok ilginçtir ki gündelik hayatta hem onlarsız yapılamaz hem de ilk onlar (?) dışlanır.

Eril toplumlarda dil vasıtasıyla oluşturulmuş olan cinsiyetçi söylemler ve eylemler, o toplumdaki sembolik şiddetin de göstergesidir. Sembolik şiddetin ise maddî olması gerekmez. O yüzden eski dünya kıtalarının genelinde var olan cinsiyetçi söylemlerin ve eylemlerin türevleri çeşitli amaçlarla kullanılan birer sembolik şiddet örneğidir. Aslında eril toplumlarda farkında olunsun veya olunmasın sembolik şiddetin kaynağı o toplumulardaki erkek ve kadın tüm cinsiyetlerdir. Ayrıca cinsiyetçi söylemler ve eylemler, eril toplumlardaki kadın ve erkek bireyler tarafından çoğunlukla kadınlar üzerinden söylem ve eylem olarak sürekli yeniden üretilirler.[1052] Bu söylem üretiminin sürekli yenilenerek var olmasının nedeni zamana, mekâna ve insana bağlı olarak gerçekliği sürekli olarak dil üzerinden kurgulamalarından dolayıdır. O yüzdendir ki, ister geleneksel dönemde olsun ister modern dönemde olsun, sembolik şiddetin örneklerinden olan cinsiyetçi söylemin ve eylemin toplumlarda sürekli olarak var olmasının nedeni dilin gerçekliği sürekli olarak kurgulmasından ileri gelmektedir. Aslında gerçek olarak sunduğu ne kadar gerçek? Kimin lehine kimin aleyhine? Kim merkezde kim çevrede? Kim ben (biz)

Cevdet'deki gibi kendini zorlamamaktadır. Örneğin Ahmet Cevdet Paşa İstanbul'un önde gelen genelev sahiplerinden Langa Fâtîma'nın ölümünü Tezâkir'de şu şekilde anlatmaktadır: *"Edirne kapı semtinde bayağı bir mahalleye mutasarrıfa olarak kibârâne ve zârîfâne kâr-hanecilik etmekte olan ve hakkında Zâbtiye Müşîrinin bile hükm u nüfûzu cârî olmayan meşhûre Langa Fâtîma şevvâlin yirmi sekizinci günü vedâ'i-i kârhâne-i fenâ edip gitmiş olduğundan İstanbul'un en büyük kârhânesi kapandı ve ondan sonra ol mertebe **muhteşem** bir kârhâne açılmadı. Vefâtına bâzı şu'âra "Öldi Langa Fâtîma=1271 terkibini tarih düşürdü."* Cevdet Paşa, **Tezâkir 1-12,** Yay. Haz. Cavid Baysun, Ankara; TTK Yayınları, 2. Baskı, 1986, Tezâkir No: 7, sf. 50

[1051] Kudret Emiroğlu, **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, 29619, 4. Basım, 2014, sf. 465-471.

[1052] Pierre Bourdıeu, **Eril Tahakküm**, çev. Bediz Yılmaz, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 405, 2014, ss. 49-59

kim o (öteki) ? O yüzden doğasında hem hiyerarşik hem de mütehâkim psiko-fizik unsurlar bulunduran cinsiyetçi söylemlerin ve eylemlerin sembolik bir şiddete dönüştürülerek küçültme ve aşağılama olarak nasıl kullanıldığının üzerinde çalışmanın bu bölümünde durulacaktır. Cinsiyetçi söylem ve eylemlerin dört genel çerçevesi olduğu örnekleriyle ortaya konacaktır. Bu genel çerçevelerden ilki kelimenin gerçek anlamıyla direkt ve dolaylı olarak muattabı için kullanılmasıdır. Bilindiği üzere orospu, pezeveng, kahpe gibi sözcükler uzun yıllar profesyonel bir mesleğin adı gibi toplumda kullanılmıştır. Yakın zamanda genelevde çalışan kadınlar için hayat kadını bileşik isminin kullanılması aslında hem bir gerçeğin hem de bir paradigmanın değiştirilmek istenmesiydi. O yüzden zikredilen kelimelerin bir dile ait genel bir sözlükte kullanılmasının yanı sıra argo sözlükte kullanılmasının nedeni bu yüzdendir. Zihniyetin değişimi gibi dilin değişmesi de zor olduğundan bir dile ait genel bir sözlüğün muhteviyatında buna benzer kelimeler bir şekilde kalıyordu. İkincisi eril toplumlarda istesen istenmese de belli bir süreçte ortaya çıkan bir argo kültürü sözkonusudur. Bu argo kültürünün en fazla beslendiği kaynak ise bir toplumdaki cinsiyetçi söylemler ve eylemlerdir.[1053] Üçüncüsü bir toplumda kişilerin birbirlerini tahkir etmek (aşağılamak) için cinsiyetçi eylemleri ve söylemleri işlevsel bularak kullanmalarıdır. Bazen düelloya (ağız dalaşması) varan bu durum, maddî şiddetin yerine tercih edilen bir tür manevi şiddetin kullanılmasıdır. Aslında bu kullanım gerekçesi ise rekabet etmek amacıyla kullanılmasıdır. Yani *maddî olarak vurmasam da bari içimde kalmasın söyleyeyim* mantığıdır. (Arapçada mantık, dil demektir aynı zamanda) Temelindeyse psiko-fizik bir varlık olan insanın saldırganlık eğilimi yapmaktadır. Unutmamak gerekir ki şiddetin ve sevginin kaynağı insandır. (Erich Fromm) Dördüncüsü ise eril toplumlarda görülen bir söylem türü olan lakap

[1053] Argo Fransızca argot kelimesinden Türkçeye geçmiştir. İki anlamı (kullanımı) vardır. Birincisi kaba konuşma, kötü söz. İkincisiyse ortak dilden ayrı olarak daha çok kendini gizlemek isteyen belli topluklar tarafından kullanılan, herkesçe anlaşılmayan, ortak dildeki kelimelere farklı anlamlar yükleyen, mecâzi anlamların önemli bir yer tuttuğu özel bir -iletişim-dilidir. İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011, sf. 65. Görüldüğü üzere argo insanlar arasında iletişimi sağlayan farklı bir dildir. Fakat bu iletişim dilinde kelimeler genellikle cinsiyetçi söylem üzerine kurgulanmıştır. O yüzden cinsiyetçi söylemin kullanımlarında argoyu kullanım alanı olarak dikkate almak gerekir. Örnek olarak verilen argo sözlüklere (literatürüne) bakınız. Ferit Develioğlu, **Türk Argosu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955; Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe'nin Argo Sözlüğü**, Ankara; Arkadaş Yayınevi, 2010; Osman Cemal Kaygılı, **Argo Lügâtı**, Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul; Selis Kitaplar, Kitap No: 30, 1. Baskı, 2003; Filiz Bingolçe, **Kadın Argosu Sözlüğü 2**, Ankara; Alt-Üst Yayınları, 2, Birinci Baskı, 2005; Filiz Bingölçe, **Tanıklarıyla Osmanlı Argosu Sözlüğü**, Ankara; Alt-Üst Yayınları, Laf-Söz Dizisi, 2011; Taşkın Su, **Seks Argosu Sözlüğü**, İstanbul; Marjinal Kitaplar, Sözlük Dizisi, 2013. Örnekler arttırabilir.

kullanımıdır. Lakap kullanımı ise gerek iletişim için gerek adlandırma gerekse de aşağılamak için kullanılır. Kökeninde ise benzerliklerden farklı olanı bularak, bu farklı olanı belirgin hale getirip benzerliğin yerine farklılığı ikâme etmek yatar. Fakat artı ve eksileri bulunmasına rağmen eril toplumlarda lakap kullanımıda cinsiyetçi söylemlerin ve eylemlerin olmadığını iddia etmek çok fazla peşin hükümlülük olur. Çünkü lakapların önemli kısmı aşağılama eğilimine paralel olarak cinsiyetçi eğilimi ister istemez içinde barındırır. O yüzden eril toplumların sözlü ve yazılı kaynaklarını irdelerken cinsiyetçi söylemlerin ve eylemlerin hangi söylem teknolojiyleriyle var olduğunu önceden tespit etmek gerekir. Bir de tarihyazımı gibi sorunsalları barındıran bir alan sözkonuysa bu söylem teknolojileri halen varlığını sürdürmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin tarihyazımında Osmanlı toplumunun imgelem dünyasına paralel olarak cinsiyetçi söylemler ve eylemler bulunmaktadır. Osmanlı toplumundaki sözlü ve yazılı geleneğin payı da böyle bir durumda yadsınamaz. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinde de cinsiyetçi söylemlerin ve eylemlerin sembolik bir şiddete dönüştürülerek küçültme ve aşağılama olarak nasıl kullanıldığını gösteren çok fazla örnek vardır. Üstelik bir önceki paragrafta belirtilen cinsiyetçi söylemlerin ve eylemlerin dört genel çerçevesinin hemen hemen hepsini Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin eserlerinde görmek de mümkündür. Örneğin 1056/1646 yılı olayları içinde, Girit Serdarı Mehmed Paşa'nın vefâtı anlatılırken merhûm hakkındaki bir söylem şu şekilde Târih-i Nâima'da şu şekilde geçmektedir: *Müverrih (tarihçi) der ki: Muhterem babam anlatırdı; Mehmet Paşa'nın pek fazla dalkavukluğundan, Sultan İbrahim, yakışıksız hallerini arttırmış idi. Birgün adı geçen sadrazam Mehmet Paşa fâkiri davet edip tenhaca memleket işlerini görüşüyorduk. Bir hatt-ı hümâyun çıkarıp üzerime attı. Padişah bu yazısında Sadrazam'a: "**Bre mütevelli yapılı kodoş… Bre karpuz kafalı pezevenk…"** ve daha buna benzer ırz ve namus parçalayan nice utanılacak kelimelerle hitap edip: "…Ecdâdım Medine'ye bu kadar cevâhir ve mallar göndermişler. Adam gönderip anda olan (orada olan) malları ve cevâhiri cümle getürdesin. Ve illâ, **senin derini soyup, saman doldurmam** mukarrerdir (karar verilmiştir), şöyle bilesin !" deyü yazılmış. Mehmet Paşa bundan sonra bana dedi ki: **"İşte bir alay Rus, Leh, Macar***

ve Frenk keferesinin kızları olan eksik etekli (noksan akıllı anlamında) câriyelerin *sevkiyle böyle kaba hitaplara uğradım. Benim halim neye varacaktır." Deyü şikâyetini yükseltti ve ağladı. Ne cevap verdiniz? dedim "Şimdilik, ferman pâdişâhımındır deyüp, Girit'e ait işlerle meşgul oldum" dedi. Tâ ki sadrazamlıktan azl olup Girit'e gitmekle unutturdu.* [1054] Târih-i Nâima'da geçen en ilginç anlatılardan biri de İstanbul Kadılığı da yapacak olan Müslihiddin Efendi hakkındadır. Târih-i Nâ'ima'da 1056/1646 senesi olayları içerisinde ve ulema (görevlendirme) silsilesinin anlatıldığı bölümde Mûslihiddin Efendi hakkında şu şekilde değerlendirmeler yapılmaktadır: *Kadıların zenginlerinden olan ve* ***"oğlan pezevengi"*** *demekle tanınan Müslihiddin Efendi ki, büyük kimselerin dilinde Mülakkab (lakalanmış, adlanmış) deyû zikrolunur, on dokuz bin kuruş verip karşılığında kendisine Şam kadılığı verilip, verdiği akçeyi Şam memuriyetinden çıkaramayacağını düşünüp, Yenişehir'i istedi. Fazlı Paşa dahi müftüye haber gönderüp, Yenişehri Mülakkab için istedikte, Müftü Efendi Fazlı Paşa'ya tezkireyle rizca yazup: "Benim oğlum, lütfedip dört ay kadar daha beklesin! deyü rica edip "Komşumuz Bahşi-zâde gibi* **hiddetli dilli adamın sövmesine** *ve başa kakmasına bizi mazhar eylemen" demekle geri bırakılıp, Bahşi-zâde yerinde kaldı.*[1055] Yine aynı eserde 1058/1648 yılı olayları içinde ve ulemânın görev değişiklikleri sırasında

---

[1054] *Müverrih der ki peder-i aziz nakl ederdi; Mehmed Paşa'nın ifrât-ı müdâhanesinden Sultan İbrahim evzâ-ı nâ-şayesteyi arttırmış idi. Bir gün müşârün ileyh Mehmed Paşa fakiri de da'vet idüb tenhâ duhân âşâmlığa meşgûl idik. Bir hatt-ı hümâyûn çıkarub üzerime attı, kendüye hitâben* ***"Bre mütevelli yapılı kodoş, Bre karpuz kıyafetli pezeveng" hetk-i ırza müte'alik dahi nice elfâz-ı şenî'a ile hitâb edüb*** *"Ecdâdım Medine'ye bu kadar cevâhir u emvâl göndermişler adam gönderub anda olan emvâl u cevâhiri cümle getiresin ve illâ* **senin derini soyub saman doldururum mukarrerdir** *şöyle bilesun" deyü yazılmış.* ***"İşte bir alay Rus ve Leh ve Macar ve Frenk keferesinin benâtı olan cevârî-i nâkısâtın sevkiyle böyle tekellüf-i bed anîfe uğradım benim hâlim [196] neye müncer olacaktır."*** *deyü bes ve şekvâ ve bükâ eyledi. "Ne cevab verdiniz" dedim. "Şimdilik ferman padişahımındır" deyüb Girid'e müte'allik iştigâl tahallülü ile işgâl ettim" dedi. Tâ ki sadâretten azl olunub Girid'e gitmekle unutturdu. Çün Serdar Mehmed Paşa fevt oldu.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (3. Ciltedir), sf. 1084; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1742.

[1055] *...ve kuzât-ı mütemevvilinden olan ve* ***"oğlan pezevengi"*** *demekle ma'rûf Mûslihiddin Efendi ki elsine-i kibârda "Mülakkab" deyü mezkûrdur. On dokuz bin guruş verüb mukâbelesinde kendüye Şam kazâsı tevcih olunub verdiği akçe Şam mansıbından peydâ olmayacağını mülâhaza edüb Yenişehir'e tâlib oldu. Fazlı Paşa dahi müftîye haber gönderub Yenişehir'e tâlib oldu. Fazlı Paşa dahi ricâ eyledükde Müftî Efendi vezir-i mezbûre tezkire-i ricâ yazub "Benim oğlum, lûtf edüb dört ay mikdârı dahi tevâkkuf olunsun" deyü ibrâm edüb "konşunuz* ***Bahsî-zâde gibi hadîdü'l-lisân adamın ta'n u levmine bizi mazhar eylemem"*** *dimekle ta'vîk durub Bahsî-zâde mansıbında kaldı.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (3. Ciltedir), sf. 1097; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1760-1761.

anlatılan olayda İstanbul Kadılığı'na getirilen Mûslihiddin Efendi hakkında şu bilgiler verilmiştir: *Safer ayında Kudsi-zâde yerine Mülakkab Müslihiddin, İstanbul kadısı oldu. Müverrih* ***harf-endâzlık*** *edip der ki Müslihiddin, kadı olup, mumların diplerini kızartup, hamamları ve dükkânları badanalatup yüz ağırtmış idi. Nitekim demişlerdir:*

Müjde hayyizâna ki oldı kâdı
Şehir ***oğlan pezevengi*** *bizzat*
Sabıka müfte ***sikildiklerini***
Şimdi hükm ittirip alır genzat[1056]

Rebiü'l-evvelin birinde Çivi-zâde yerine Galata'dan Bâli-zâde, birden Rumeli kazaskeri oldu. Ve Edirne'den azlolunan Hanefi Efendi, kırk kese akçe verip Anadolu kazaskeri oldu. Cumade'l-ûlâda Yakup Hoca Galata'dan azlolunup Müftü-zâde Mehmet Efendi Galata kadısı oldu. Yerine Vâlide medresesinde müfettiş Köse Ali Efendi ki, sadrazamın yetiştirmelerindendir, isteyip tâyin olunmuş durumdayken vezirin vazgeçmesine binâen dönüp Mahmut Efendi Efendi-zâde Osman Çelebi'ye verildi. Birkaç gün evvel Memik-zâde tekrar Anadolu'ya ve Yokyok-zâde İstanbul'a olmuşlardı. Tekrar değişiklik olup, Mülakkab Müslihiddin, Bâli-zâde yerine Rumeli Kazaskeri oldu. Memik-zâde ve Mülakkab rüşvet kapısını açmakta bayrak olmuşlardı. Bazı şairler demişlerdir:

Cümle hükmünü bâtıl görücek
Demiş ***oğlan pezevengine*** *Memik*
Böyle hükm eyler isen Divânda

[1056] *Ve mah-ı saferde Kudsî-zâde yerine Mülakkab Muslihiddin kâdı-ı İstanbul oldu. Müverrih mülakkab Efendi'ye* ***harf-endâzlık*** *edib der ki Muslihiddin Kadı olub mumların diplerin kızardıp hamamları ve dükkânları badanaladıp yüz ağırtmıştı nitekim demişlerdir. (Beyit)*

Müjde hayyizâna ki oldu kâdî
Şehir ***oğlan pezevengi*** *bizzat*
Sâbıka müfte ***sikildiklerini***
Şimdi hükm ettirip alır genzat

Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (3. Cilttedir), sf. 1140; Zuhuri Danışman eserin sadeleştirmesinde (1968) -zamanın şartlarını düşünerek olmalı- bu kısmı sansürleyerek *"Burada Nâima dört satırlık bir beyit yazar ki, buraya almaya uygun bulmadık"* diye yazmaktadır. Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1822.

Ene lâ-ezheb va'llâhu ma'ak
(Vallahi ben seninle gitmem)
Lâ ya'îşü'l-fu'âdu 'işen danka
(Zor hayata gönül katlanmaz)
Lâ yüvellî men lem yekûn pezevengâ
(Pezeveng olmayan işbaşı yapamaz)[1057]

Bu vakte uygun vâki' oldu ve bundan sonra "Men hâde sâde ve men sâde fâde (Aradan çekilen kurtulur, kurtulan da baş olur) ve Men hâde fâde ve men fâde sâde (Aradan çekilen baş olur, baş olan da kurtulur) zamanın halinin vasfı oldu.[1058] Târih-i Nâima'da 1061/1651 yılı içindeki olayların anlatıldığı bölümde Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın öldürülme hadisesinin anlatılması sırasında ağalara yakıştırılan cinsiyetçi bir söylem vardır. Sosyo-kültürel bağlamdan gücünü alan bahsi geçen bu cinsiyetçi söylem eserde şu şekilde geçmektedir: *Müverrih-i Zârif der ki, ağalar cemiyetinde bulunanların halleri zillet ve mahcubiyet içinde olup her biri* ***"Ke-imre'tin daratat fî velimeti'n-nisâ'i" [Kadınlar ziyafetinde acâib ses çıkaran kadınlar gibi mahcub olur]*** *deyimine uygun olup mahcubiyet altında kaldılar.* [1059]

[1057] Zuhuri Danışman bu bölüm için de *Burada yine Nâîma, aynen yazmaktan çekindiğimiz altı mısralık bir beyit kaydetmiştir* diye sadeleştirmesinde yazmıştır. Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1822.

[1058] *Ve gurre-i rebiü'l-evvelde [26.03. 1648] Çivizâde yerine Galata'dan Bâlî-zâde yerine def'aten sadr-ı Rum oldu ve Edirne'den ma'zûl Hanefi Efendi kırk kise akçe verip Anadolu kadıaskeri oldu. Cumadelûlâda Ya'kub Hoca Galata'dan azl olunup Müftizâde Mehmed Efendi Galata kadısı oldu. Yerine Valide Medresesi'ne müfettiş Köse Ali Efendi ki çerâğ-ı mahsûs-ı sâhib-i devlettir, tâlib ve bi'l-kuvve olmuş hükmünde iken vezirin inhirâfına binâ'en tahallüf edip Mehmed Efendi zâde Osman Çelebi'ye verildi. Birkaç gün mukaddem Memik-zâde tekrar Anadolu'ya ve Yokyok-zâde İstanbul olmuşlar idi. Tekrar tebeddül vâki' olub Mülakkab Muslihiddin, Bâlî-zâde yerine sadr-ı âlî-kadr-ı Rum ve a'le'-e'âlî-i merzbûm oldu. Memik-zâde ve Mülakkab bâb-ı rişâ fethinde âlem olmuşlar idi ba'zı şu'arâ demiştir:*

Cümle hükmünü bâtıl göricek
Demiş ***oğlan pezevengine*** *Memik*
Böyle hükm eyler isen Dîvânda
Ene lâ-ezheb va'llâhu ma'ak
Lâ ya'işü'l-fu'âdu 'işen dankâ
Lâ yüvellî men lem yekün pezevengâ

Bu vakte münâsib vâki' oldu ve mukaddemâ "Men hâde sâde ve men sâde fâde" mesel-i meşhur idi. Hâlâ kalb olunup "Men hâde fâde ve men fâde sâde" vasf-ı hâl-i zamâne oldu. Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (3. Ciltedir), sf. 1141; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1822-1823.

[1059] *Müverrih-i zarîf der ki, ağalar cem'iyyetinde bulunanların zıll u hacâlet şâmil hâlleri olub her biri* ***Ke-imre'tin daratat fî velimeti'n-nisâ'i" [Kadınlar ziyafetinde acâib ses çıkaran kadınlar gibi***

Târih-i Nâima'da yer alan buna benzer cinsiyetçi söylemlerin örneklerini arttırmak mümkündür. Fakat cinsiyetçi söylemin kullanım amacı düşünülünce, eril toplumlarda herkes kendi penceresinden kendi meşruiyetini ortaya koymaktan çekinmedikleri için kullandıkları da kendilerince bir gerçektir. Kısacası herkesin küfür etmek için bir bahanesi vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinden Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserinde de Nâima Mustafa Efendi'nin Târih-i Nâima adlı eserindeki aşağılama ve küçültme amaçlı cinsiyetçi söylem ve eyleme dâir örnekleri görmek mümkündür. Mesela zaman zaman câriye takdimiyle resmî ve şahsî işlerin yürütüldüğü bir toplumda kadın düşkünü olmak tezât bir şekilde bazen ciddî eleştiri konusu olabilir. 1208/1793-1794 yılı olayları içerisinde bir olay anlatılır. İznikli Ali Paşa çeşitli idâri görevlerde bulunmasının yanında, bazı görevleri ise yerine getirmesine rağmen kadın düşkünü olarak tarih yazarları tarafından pek hoş karşılanmaması sözkonusudur. Anlatılan olay İznikli Ali Paşa'nın Acemoğlu üzerine yaptığı sefer sırasındadır. Bahsi geçen olay şu şekildedir: *Ancak Ali Paşa'nın Kütahya'dan hareketi sırasında Ramazan başında öldüğünü duyan Karaman eyaleti, dağlı eşkiyası üzerine görev alan Çirmen Mutasarrıfı Ali Paşa'nın kendisine ek görev olarak verildi. Ölen Ali Paşa, Hayreddin soyundan nesli temiz ve soylu bir kimseydi. Akıllı, tedbirli, işin boyunu düşünür bir vezirdi. Ancak dairesi halkının sözüne uyardı. Garaz sahibi,* ***kadına düşkün*** *diye Vasıf Tarihi'nde yazılıdır.*[1060] Târih-i Cevdet'de başka bir örnekse Sünbül-zâde Vehbi Efendi'nin hâl tercümesi içinde geçmektedir. 1224/1809-1810 senesi olayları içerisinde anlatılan olayda Sünbülzâde Vehbi Efendi'ye ayyaşlık ve zinâkârlık iddiâsı iftirasının nasıl atıldığı şu şekilde anlatılmaktadır: *Sultan I. Abdülhamit'in zamanı başlarında Bağdat Valisi*

---

mahcub olur] mâ-sadakı olub, zir-i hicâbda kaldılar. Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 5 (3. Ciltedir), sf. 1341; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 5, sf. 2169.

[1060] *Ancak Ali Paşa'nın Kütahya'dan hareketi hilâlinde vefât eylediği evâil-i Ramazan-ı şerifde lade'l-istihbâr Karaman Eyaleti dağlı eşkıyası üzerine memur olan Çirmen Mutasarrıfı Ali Paşa uhdesine ber-vech-i ilhâk tevcih olınmuşdur. Mütevefâ-i müşârûn ileyh Hayreddin Paşa neslinden olmasıyla arîkü'l-asl ve tayyibü'n-nesl, âkil ve müdebbir ve avâkıb-ı umuru mütefekkir bir vezir olub ancak* ***dâiresi halkına mağlub ve garaz ve nefsâniyet şâibesi ile medhûl ve mâ'yub iduğu Vasıf Târihi'nde muhârrerdir.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 6/3, sf. 105; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 6, sf. 147; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1494.

Ömer Paşa tarafından Necef tâcirleri hakkında yapılan bazı muamelelerden Zend Kerim Han ile aralarına nefsâniyet girdiğinden İran devletine lisân bilir bir sefir lâzım gelince İran seferine tercüman tayin edildi. Debedebe ve tantanayla İsfahan'a varıp nâme-i hümâyûnu teslim etti. Sonra Bağdat'a döndüğünde iki devlet arasında fenâlığa Ömer Paşa'nın sebep olduğu Bâb-ı Âli'ye duyuruldu. Ömer Paşa da bunu duyunca "Vehbi Efendi Kerim Han'ın hayranıydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni onun dostluğuna feda ettikten başka İran'da ***ayyâşlık ve zinâ-kârlık gibi devlet memuruna yakışmayacak tavırlarıyla*** *Acem'e rüsvâ oldu" diye devlete arz etti. Bunun neticesinde Padişah gazaba gelip Vehbi Efendi'nin idâmı için adam gönderdi.*[1061] Daha sonra ise araya devlet büyükleri girerek Sünbül-zâde'nin affedilmesi sağlandı. Görüldüğü üzere cinsiyetçi söylemler idâma götürecek şekilde nasıl iftira mekanizmasına dönüşmektedir. Yine aynı eserde çengilerle adı çıkan üst düzey bir kadınla erkeğin başına gelenler de yine aynı cinsiyet söylem ve eylem teknolojilerinin sonucudur. İlki Çengi Latif'le ilişkisi yüzünden görevinden olan sadrazamlık makamında bulunan Derviş Mehmet Paşa'dır. Tarih-i Cevdet'de bahsi geçen olay şu şekilde anlatılmaktadır: *Bundan başka Sadrâzam bulunan Derviş Mehmet Paşa,* ***bazı yönlerden dile düştüğünden*** *işten el çektirmeyi hak etmiştir. Hatta o zaman* ***Yahudi'den dönme Lâtif adında bir çengi*** *vardı. Sadrâzamın kötü yakınları bazı seçkin devlet adamlarına:* ***"Helva sohbeti tertip etseniz ve Lâtif'i getirseniz güzel olur" diyerek güya sadrâzam Lâtif'e tutkundur diye efendilerini ortalığa, halkın ve herkesin ağzına düşürmüş olduklarından bazı zârif kimseler: "Helva sohbetinin ortaya çıkması, Lâtif'in şöhretine, sahib-i devletin zevâl-i***

[1061] *Evâil-i Abdülhamit-i Hânîde Bağdat Valisi Ömer Paşa tarafından tüccâr-ı Necef hakkında icrâ olınan bazı muâmelâtdan dolayı Zend Kerim Han ile meyânelerinde münâfese vukua geldiğinden İran devleti tarafına bir lisân-âşina gönderilmek lâzımgeldiğinden sâhib-i tercüme-i İran Sefiri nasb u tâyin buyrılarak kevkebe u dârat ile İsfahan'a varub nâme-i hümâyûnu teslim ile ifâ-yı hükm-i sefâret ve bâdehû Bağdat'a avdet itdikde devleteyn meyânesinde mevzu'-yı bâhş olan fenâlığa Ömer Paşa sebeb olmuş iduğunu Bâb-ı Âli'ye inhâ idub Ömer Paşa dahi buna muttâli' olıcak* ***"Vehbi Efendi Kerim Han'ın meclûbu olmağla Devlet-i Âliyye gayretini ânın dostluğuna fedâ itdikden başka hilâl-ı râhda ve İran'da ayyâşlık ve zinâkârlık gibi hademe-i devlete yakışmayacak etvâr ile rüsvâ-yı A'câm oldı" diyu der-devlete arz u ilâm itmekle efendi-yi mümâ ileyh hakkında ateş-i gazab-ı padişâhi alev-gîr olarak 'idâmı içun mübâşir-i mâhsûs gönderilmiş ise de…*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 9/5, sf. 104-105; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 9, sf. 122-123; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 5, sf. 2315.

devletine neden oldu" derlerdi.[1062] Târih-i Cevdet'de başka bir olay ise 1225/1810-1811 yılı olayları içerisinde geçmektedir. Sadâret Kaymakamı Osman Paşa'nın eşinin çengi bir kadınla yaşadıkları ve bu yüzden görev yerlerinden sürülmeleriyle ilgilidir. Bu durum Rus Çarlığı'yla yapılan yorucu ve maliyetli savaşlarla Napolyon'un politikalarının devleti sıkıştırdığı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Sosyal karışıklıklar ve ekonomik buhransa devleti bunaltmaktadır. Böyle bir zamanda bahsi geçen olay ise eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Böyle tehlikeli bir zamanda* ***Kaymakam Osman Paşa'nın eşi bir çengi kadınla geceleri Bâb-ı Âli hâreminde saz âlemleri tertipleyip sesleri etraftan duyulur oldu. Hele Osman Paşa'nın, eşinin isteklerine mağlup olup çengiye eshâm verip başka gelirler temin ettiği padişah tarafından öğrenilince kaymakamlıktan azledilerek Limni'ye sürüldü, eşini de Bursa'ya sürdürerek çengi kadın idâm ettirildi.*** *Eski Yeniçeri Ağası Halil Ağa vezirlik rütbesiyle sadaret kaymakamı oldu.*[1063] Sonuç olarak eril toplumlarda cinsiyetçi söylemler ve eylemler, çeşitli amaçlar için karşı tarafa saldırıda çok etkili bir silah olarak kullanılmaktır. Maddî olmamasının yanında manevi yönü ağır basan sembolik bir şiddet, eril toplumlarda cinsiyetçi söylemler ve eylemler vasıtasıyla gerçekleştirilebilmektedir. Bu günün dünyasında birçok devlet başkanının, siyasî parti liderinin ve birçok cemiyet üyesinin görevini kaybetmesine neden olan ve toplum nazarında itibârını düşüren cinsiyetçi söylem ve eylem mekanizmalarının kullanım şekilleri, iktidar mefhumunun her zaman olduğu gerçeğinden hareketle, kökleri tarihselleştirilmiş bir geçmişin derinliklerinde aranabilir. Bu yüzden geçmişin

---

[1062] *Bundan başka Sadrazam bulunan Derviş Mehmed Paşa bazı cihetlerle lisâna gelmiş oldığından azle müstahak görülmüşidi. Hatta ol vakit* ***Yahudi'den dönme Lâtif nâmında bir Çengi*** *olub* ***sadr-ı müşârün ileyhin suî-kârinleri bazı kibâr-ı devlete sadrazam efendimize "helva sohbeti tertib etseniz ve Lâtif'i dahi götürseniz güzel olur" diyerek güyâ müşârün ileyhe mezbûre mâildir diyu efendilerini efvâh-ı nâsa düşürmüş olduklarından bazı zürefâ helvâ sohbetinin zuhûru Lâtif'in şöhretine ve sahib-i devletin zevâl-ı devlete (ine) sebeb oldı dirlerdi.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 2/1, sf. 49; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 2, sf. 68; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 337.

[1063] *...Öyle bir hatırlı vakitde* ***Kaymakam Osman Paşa'nın zevcesi bir çengi karı ile memkûre*** ممكوره ***olarak giceleri Bâb-ı Âli hareminde saz u nekkâre ile gûlgûle âhenkleri etrâfdan işidilur olub Kaymakam Paşa ise zevcesinin mağlubı oldığı cihetle ol çengiye eshâm-ı sâir irâd tânzimiyle meşgûl oldığı mâlûm-ı hazret-i pâdişâhi olıcak Rebiü'l-evvelin üçüncü günü azl ile Limni'ye ve zevcesi Burussa'ya iclâ ve merkûme çengi dâhi 'idâm olnırak*** *mütekâiden İznikmid'e mukîm olan Esbâk Yeniçeri Ağası Halil Ağa rütbe-i vezâret ile Kaymakam-ı Sadr-ı Âli oldı.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 9/5, sf. 174-175; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 9, sf. 200; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 5, sf. 2364-2365.

bir tür öyküselleştirilmesi de olan tarihyazımına bakmak bazı ipuçlarını farklı okumalar sonucunda ortaya çıkarılabilir.

Târih-i Nâima ve Târih-i Cevdet'de kadınlar açısından anlatılan olaylardan biri de kadınlar üzerinden devletin ekonomisine dâir çıkarımlarda bulunmaya çalışmaktadır. İktidarın cinsiyeti gibi iktisâdın cinsiyeti de eski dünya imparatorluklarının çoğunda olduğu gibi erkektir. Siyasal gücün belirleyicisi nasıl erkekse paranın tasarrufu da erkeğin elindedir. Ayrıca erkek egemen dünyada savaş bir erkek oyunu olduğu için bu savaşın sürdürülmesi ciddi bir savaş ekonomisini ve ayrıca bu ekonominin idâresini gerektirir. Fetihler ve ganimetler elde edildikçe bu savaş ekonomisi pek fazla göze batmaz. Fakat devlet kötüye gittikçe ve savaşlar kaybedildikçe artık en ufak bir harcama bile devlet için ciddi bir soruna dönüşür. Savaşta harcanan paralardan ziyâde sarayda harcanan paralar artık tarihyazımında göze batmaya başlar. İşte bu harcamaların ve hatta israfın en önde gelen müsebbibleri arasında kadınlar ilk sırada gösterilir. Târih-i Nâima'da bu yaklaşıma dâir bilgiler sınırlı sayıda iken Târih-i Cevdet'de ise buna benzer yaklaşımın sayısında ciddi bir artış vardır. Fakat çalışmanın bu bölümünde bahsi geçen Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin yaklaşımları iki farklı açıdan ele alınacaktır. Birincisi kadınların eylemlerinin devlet ekonomisinin kötü gidişatına sebep olduğunu göstermek için bazı söylemlerin kullanılması eğilimidir. Burada kastedilen tarihyazımında devlet ekonomisi salt kadınların israfından batıyormuş gibi bir anlatımın sergilenmesidir. İkincisiyse Osmanlı toplumunda iktisadî açıdan kadının yerinin tespit edilmesine dâirdir. Örneğin Valide Sultan'ın savaş ekonomisine destek olması toplumun en üst noktasında bulunan bir kadının ekonomideki gücünü göstermesi için önemlidir. 1007/1598-1599 yılı olayları içinde İbrahim Paşa'nın Uyvar seferi için serdarlığa getirilmesi sözkonusu olmuştur. Ordunun geri dönmesiyse acil olarak gereklidir. Fakat kış yaklaşmaktadır. Ordunun dönmesi için de para gerekmektedir. İşte ordunun dönmesi için gerekli bu paranın temînini, Nâi'ma Mustafa Efendi, Hasan Beyzâde[1064]'den naklederek eserinde şu şekilde anlatır: *Hasan Bey-zâde, Târihi'nde der ki: "Serdâr Saturcu-Mehmed Paşa*

[1064] Nâ'ima Mustafa Efendi'nin kısmî olarak alıntıladığı bu pasaj, bahsi geçen eserde 1007/1598-1599 yılı olaylarının anlatıldığı uzun bir bölümdür. (VI. Bölüm: Azm-i Saturcı be-Teshir-i Varat) Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi (1003-1045/1595-1635) –Metin ve İndeks–,** Haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara; TTK Basımevi, 2004, ss. 574-596.

ile seferde bulunup dönüş zamanı kışın şiddetli günlerinde rastlanmakla bin meşekkat ile İstanbul'a girdiğimde, İbrahim Paşa'yı, Sadrâzamlık mesnedinde bulup, tezkirecilikleri hizmetinde bulunmak müyesser oldu. Padişâh-ı Âlem-penâh Hazretleri Enderûn-ı Hümâyûndan sefer masrafları için para vermekte tereddüt gösterdiği için, serdar-ı Ekrem göç emrinde gayretsizlik gösterdi. Sonunda Hoca Efendi'ye başvurarak, padişâhtan hazine istemek için yardım istedi. ***Hoca Efendi (Hoca Sadettin Efendi) mehd-i ulyâ ve şâh-ı kal'a-küşa (kale fetheden padişah) taraflarına darâatnâme yazıp, o sırada meşveret bahanesiyle huzûr-ı şehriyâride (padişah huzurunda) toplantı olunca Hoca Efendi şifâhen dahi padişahtan hazine istemeğe cür'et etti. Vâlide Sultan Hazretleri de yardım etmekle kâfi miktarda hazine verilip, gecikmeksizin göç olundu.*** [1065] (Ayrıca yeri gelmişken belirtilmesi gereken husus ise saraylı kadınlar sadece savaş ekonomisine destek vermez. Sosyal hayata ilişkin vakıf, han, imâret, medrese vb. kurumlara da bağış, lütuf, takdim gibi çeşitli yollarla destek vermekten çekinmezler. Yine merkez ve taşrada yapılan imâret, câmi, çeşme, medrese gibi sivil ve dinî mimâriye ait yapıların inşâsına da destek vermektedirler.) Târih-i Nâ'ima'da 1062/1651-1652 yılı olaylarının içinde geçen ve bu çalışmada daha önce de anlatılan bir bölüm vardır. Atike Sultan'ın düğününe para harcamayan ve paranın bulunmadığını söyleyen Süleyman Ağa'nın yerine Valide Sultan'ın emriyle Bayram Ağa Darü's-sa'âde Ağası yapılmıştır. Bu tebdil olayı bahsi geçen eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Tâ ki, bu esnâda doğancıbaşılıktan vezâretle çıkan Yusuf Paşa'ya Ken'an Paşa muhellefesi Âtike Sultan ki, vâlide-i padişah-ı cihan hazretlerinin mürebbiyesidir, namzed olub (eş görülüp) bu haftada nikâh olundukta meclis-i nikâhda (nikâh merâsiminde) bulunan vüzerâ ve ulemâya hil'âtler ve mu'tâd üzre (adet üzere) Surreler keseler) verilmek lâzım gelmekle tedârüki (istenenin sağlanması) Darü's-sa'âde ağasına tenbih olundukta,* ***"Ne altın vardır ne kürk vardır ki vereyim" deyü muzâyaka (zorluk***

[1065] *Hasan Bey-zâde Târihi'nde der ki, Serdar Satırcı Mehmed Paşa ile seferde bulunup, vakt-i avdet şiddet-i şitâya müsâdif olmakla hezâr meşekkat ile İstanbul'a dâhil olduğunda İbrahim Paşa'yı mesned-i sedârette bulup, tezkirecilikleri hizmetinde istihdâm olunmak müyesser oldu. Padişah-ı âlem-penâh hazretleri Enderûn-ı Hümâyûn'dan mesârif-i sefer için hazine vermekte tereddüd ızhâr ettiklerinde serdar-ı ekrem göç emrinde terâhî ihtiyâr edip âhir-i kâr* ***Hoca Efendi tarafına fevka'l-had mürâca'at ve taleb-i hazîne için isti'ânet etmekle Hoca Efendi dahi mehd-i ulya ve şâh-ı kal'a-ı şehriyâride akd-i cem'iyyet olundukta Hoca Efendi şifâhen taleb-i hazîneye cür'et edip, Valide Sultan hazretleri dahi i'ânet etmekle mikdâr-ı kifâyet hazîne verilip bilâ-tehir geç olundu.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (I. Cilttedir), sf. 151; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 218-219.

çıkardı) gösterdi. İbrâm (ısrar, uyarı) u âzar olundukta vâlide hazretlerine haddinden ziyâde kelâm ve tavrından hâric cevab-ı hasâret-encâm etmekle (işinden hariç fazlaca söz söylemeye ve cevap vermeye cesaret ettiği için) azl olunup *kanûn üzre Eski-saray Ağası Bayram Ağa Dârü'sa'âde Ağası oldu.*[1066] Yine Sultan İbrahim devrinde geçen olayların çoğunda saray kadınları ve çevresinin iktidar için yaptığı ve tarihyazısısı Nâima Mustafa Efendi'nin pek hoş karşılamadığı anlaşılıyor. Bahsi geçen olayların yanında bahsi geçen sosyal grupların harcamaları da devlet için ciddi sorun olduğu anlaşılıyor. Hatta Nâima Mustafa Efendi, eserinde 1058/1648 yılı olayları içinde kadınların siyasete müdahalesinden dolayı saray masraflarının arttığından bahsetmektedir.[1067] Bu bölümde bu konuyla ilgili birçok atıf hatta yakınma bulunmaktadır. Bu zaman aynı zamanda Sultan İbrahim tahttan indirilmesi, IV. Mehmet'in tahta çıkarılması gibi olayların olduğu ve Osmanoğlu hanedanı için ciddi kırılmaların yaşandığı bir dönemdir. Fakat dönemin tarihyazıcılarında bu genel bir eğilimdir. Genel bir yorum yapmak gerekirse; saray kadınlarının harcamaları eski dünya kıtalarındaki imparatorlukların tarihyazıcıları tarafından sık sık gündeme getirilen bir konudur. Erkek egemen bir sistemde yüklü savaş harcamalarının yanında kadınların harcamalarının tarihyazımında sık olarak gündeme getirilmesi harcamaların mesûliyetinden kaçma veya iktidarın erkek üyelerini suçlama eğiliminin gizleme istenciyle de açıklanabilir. Yani doğrudan hükümdarı ve çevresindekileri israf konusunda eleştirmek tarihyazıcıları için kolay bir iş olmasa gerektir. Başka bir açıdan düşünülürse; kadınların harcamaları, bugünün kapitalist sisteminde de ev ekonomisi için erkekler tarafından büyük sorun olarak kabul edilir. Aslında bu davranışın soyktüğü, mübadele ve para ekonomisinin ortaya çıkışına kadar götürülürse şaşmamak gerekir.

Târih-i Cevdet'de ise sosyo-ekonomik hayatta kadının yerini gösteren bazı örnekler vardır. Fakat mevcut eserde, devletin ekonomik durumunun eskisinden daha kötüye gittiği verilen bilgilerden de anlaşılmaktadır. İmparatorluğun ekonomisinin kötüye gittiğini yine kadınlar üzerinden anlamak mümkündür. 1223/1808-1809

[1066] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 5 (III. Cilttedir), sf. 1410; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 5, sf. 2265-2566.
[1067] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (III. Cilttedir), sf. 1152; sf. 1166; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışm an Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1837; sf. 1859.

senesi olayları içerisinde kadınların et sıkıntısı yüzünden birbirine girmesi ve hatta evli çifler arasında boşanma davalarının bile olduğu Târih-i Cevdet'de şu şekilde anlatılmaktadır: *Bu sene kış her yerde şiddetli geçmiş, dağlara çok kar yağmıştı. Hava ısınıp da karlar erimeye başlayınca her tarafta sular çoğalmış, dereler birer büyük nehir, nehirlerse birer büyük deniz halini almıştı. Bu yüzden baharın gelişi de gecikti. İlkbaharda otlar yeşeremediğinden bahar geldiği halde atlar çayıra çıkarılamadı. Kışın şiddeti sebebiyle hayvanlardan çok zâyiat verildi. Bu sebeple ilkbaharda İstanbul'a pek az kuzu geldi. Hâlbuki bir müddetden beri İstanbul'da ilkbahardan önce kuzu beslemek yasak ve o gün baharın ilk günü kuzu kesme mevsiminin başlangıcı olduğundan o gün evine az çok kuzu eti getirmek âdet olmuştu. Târih-i Âsım'da bildirildiğine göre bu sene ilkbaharda sabahla beraber birkaçı kasap dükkânında pek az kuzu eti görülmüş bunun da her lokmasına yüz müşteri sahip çıkınca birbirlerini çiğneyerek birkaç kişi ölmüş ve birkaçı da yaralanmıştır.* ***Çünkü o zamanlar İstanbul kadınları böyle âdetlere uymaktan başka bir şey bilmez ve düşünmezlerdi. Çoğu kocalarıyla ilkbaharda kuzu eti görmedik diye kavga etmiş hatta bazıları boşanmıştır.***[1068] Devlet ekonomik bozukluklara çok eski tarihlerden beri bazı çözüm yolları aramaktadır. XVI. yüzyıldan beri devlet ekonomisi istenilen seviye ulaşamadığı için çözüm yolları bu zamanlardan beri aranmaktadır. Fakat Târih-i Cevdet üzerinden hareket edilecekse 1212/1797-1798 yılı olayları içinde ve malî olayların anlatıldığı bölümde buna dâir bir bilgi örnek olarak gösterilebilir. Bu bilgi ise kadınların eshâm ve mukataâ alması hususunda olan devlet yasağının kalkmasına dâirdir. Bahsi geçen uygulama Târih-i Cevdet'de şu şekilde anlatılmaktadır: *Bir de İstanbul'da ileri gelenlerle ricâlin*

[1068] *Bu sene beyne'l-cemrât-ı hârîrde şitâ-i şedîd olub dağlara pek çok karlar yağmış oldığından bu esnâda hevâlar kesb-i mülâyemet itdiği gibi karlar erimeğle her tarafda sular böyle tûğyân iderek dereler birer nehr-i cesîme ve nehirler birer bâhr-i âzim oldu. Bu cihetle hükm-i bahar gecikub rûz-ı hızırda hadrâvât yetişemediğine mebni ândan sonra daha bir hâyli günler atlar çayıra çıkarılamayub ahırlarda kaldı ve şiddet-i şitâdan nâşi hayvanâtdan pek çok telefât vûk'û buldu ve bu cihetle rûz-ı hızırda İstanbul'a pek az kuzu geldi. Hâlbuki bir müddetden beru İstanbul'dan rûz-ı hızırdan evvel kuzu kesmek yesâğ ve ol gün mebde-i eyyâm-ı mesâğ oldığından herkes rûz-ı hızırda hânesine az çok ne ise bir mikdâr kuzu eti getirmek âdet olmuş iken Târih-i Âsım'da beyân oldığı üzre bu sene rûz-ı hızırda ale's-seher birkaç kasab dükkânında pek az kuzu eti bulunabilub her lokmasını hezâr müşteri olmağla yekdiğeri çiğneyerek çend-neferi mecrûh ve telef oldığından* ***başka çünki ol-vâkt İstanbul'un kadınları bu makûle âdetlere riâyetden başka bir şey bilmez ve düşünmez oldıklarından nicesi kocalarıyla rûz-ı hızırda kuzu eti görmedik diyu gavga idub hatta bazıları boşanmışdır.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 8/4, sf. 287-288; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 8, sf. 366; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 4, sf. 2187.

maaşları mukataa ve eshâm gelirlerine bağlı olduğu için on keseden fazla faizi olan mukataat satılmayacaktı. Bu bakımdan halk için gelir çevresi daralıyordu. Bunun üzerine bu kez yıllık fâizi 30 keseden fazla olan mukataalar yeni şartlarla İrâd-ı Cedid hazinesine geçecekti. Ondan aşağı olanların isteklilere satılması ve bu takdirde maktu olarak mirî mukataanın muaccele bedeli irâd-ı cedid hazinesinden Hazine-yi âmire aylara taksimle verilegelen 472.000 kuruşun üçde biri on keseyle otuz kese arasındaki mirî mukataat muaccelelerine takas edilerek düşülecekti. Üçte biri olan 157.000 kuruşun her yıl irâd-ı cedit hazinesinden eskiden nasıl yapılıyorsa mirî hazinesine aylık olarak verilmesi ve yine faizi belirli hadden fazla olup da irâd-ı cedîd hazinesine çekilerek Haremeyn mukataalarının beş aylık muaccelesinin Darbhâne-i Âmire'ye teslim olunması ve bir mahlûl mukataa satılacak olsa halkın rağbeti kesilinceye kadar en azından 30 gün herkese açık müzâyede olunacaktı. Her kim beş kuruş fazla verirse ona verilerek hatır ve iltimâsa bakılmayacaktı. ***8 yıllığından noksana mukataa verilmemesi ve kadınlara mukataa verilmesi öteden beri yasaklanmış bulunuyordu. Kadın kısmıysa başka yollardan geçimlerini sağlamaktan aciz oldukları için bundan sonra eshâm almaları tamîm edildi. Fakat boşalan eshâm hisseleri gittikçe irâd-ı cedîd hazinesine katılıyordu. Üç aylık muaccelesi mirî ise Hazine-yi Âmîre'ye, Haremeyn ise Darbhâne-i mamûreye irâd-ı cedîd hazinesinden teslim edilmesi hususları düzenlenerek kanunnâmeye eklendi.***[1069] Görüldüğü üzere imparatorluktaki sorunlar arttıkça kadınlara da bu

[1069] *...Ve birde İstanbul'da ricâl ve kibârın taayyüşü mukataât ve eshâm vâridâtına menût oldığından on kîse ziyâde fâizi olan mukataât satılmaz oldığı cihetle halkça daire-yi vâridât-ı tezâyük eylediğine binâen bu kere fimâ b'ad senevî fâizi otuz iki kîseden ziyâde olan mukataât-ı şûrût-ı cedîde üzre irâd-ı cedîd hazinesinden zâbt olınub da ondan aşağı olanları tâliblerine fürûht olunmasını ve bu takdirce maktû'an mîri mukataâtın muaccele bedeli olarak irâd-ı cedid hazinesinden hazine-i âmireye şehrîyeye (aylara) tâksim ile verilegelan dört yüz yetmiş bu kadar bin kuruşun sülâsîni on iki kîse ile otuz kîse arasındaki muktaât-ı mîriyeye muaccelâtına takasen tenzil olınarak bir sâlîsi olan yüz elli yedi bir bu kadar guruşun beher sene irâd-ı cedîd hazinesinden kemâ-fi's-sâbık mîri hazinesine mâhiye (ay) itibariyle itâsı ve kezâlik fâiz-i hadd-i muâyyenden ziyâde olubda irâd-ı cedîd hazinesine zabt olınacak Haremeyn mukataâtının beş senelik muaccelesini Darphane-yi Âmire'ye teslim olınması ve bir mahlûl mukataât satılacak oldıkda rağbet-i nâs münkatı' olıncaya dek lâ-ekall otuz gün âlenen müzâyede olunub her kim beş guruş ziyâde verir ise ana verilerek hâtır ve şefaate bakılmaması ve* ***sekiz senelikden noksâna mukataâ virilmemesi ve nisvâna mukataâ virilmesi öteden beru memnû'âtdan olub nisvân tâifesi ise cihet-i âheri ile medâr-ı taayyüş tedârikünde âciz bulındıklarına mebni b'ad-ı izin eshâm-ı kasr-ı yeddinin anlara dâhi tâmîm idilmesi ve fakat mahlûl olan eshâm hisseleri kemâ-kân irâd-ı cedîd hazinesine zabt olınub üç senelik muaccelesi mîrî ise Hazine-yi Âmîre'ye ve Haremeyn ise Darphâne-yi Mam'ûreye irâd-ı cedîd [274] hazinesinden teslim kılınması hususları nizâm-ı ittihâz olınarak kanunnâmeye zeyl olındı.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309; c. 6/3, sf. 273; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c.

sorumluluktan pay düşmeye başlamıştı. Ayrıca kadının sosyo-ekonomik hayatta zaten zor durumda olduğu verilen bilgilerden de anlaşılmaktaydı. O yüzden iktisadın (ilişkilerin) cinsiyetinin erkek olduğu düşünülürse kadının sosyo-ekonomik hayatta bir şekilde çıkış yolu bulmak zorunda olduğu da ortadaydı. İşin diğer bir boyutu da daha alt seviyede gelir düzeyine sahip Osmanlı kadınının durumu ise daha vâhim olmalıydı.

Târih-i Cevdet'de ise sosyo-ekonomik hayatta kadının yerini ekonomik açıdan gösteren bazı örnekler sadece bazı müspet olarak nitelendirilebilecek olaylar üzerine kurulu değildir. Örneğin bu tespite denk düşücek bir olay ise 1206/1791-1792 yılı olayları içinde geçmektedir. Uzun ve yorucu süren savaşların faturasının kime kesileceği ve III. Selim'in bu isrâfı nasıl önleyeceğiyle ilgilidir. Asıl mesele devletin malî durumunun nasıl düzeltilmesi gerektiğiyken arka planında erkek egemen bir dünyada savaşın yükünün kime yükleneceği meselesi yatmaktadır. Hatta kadınlarında içinde bulunduğu herkes için bir tedbir planı hazırlanmıştır. Bu tasarruf tedbirleri devletin tüm makamlarına gönderilerek, bu makamlardan bu tedbirler konusunda gerekenin yapılması istenir. Giyimden kuşama birçok harcama kalemi tekrar düzenlenir. Amaç para daha imparatorluğun dışına çıkmadan imparatorluk içinde tutmaktır. Bahsi geçen olay Târih-i Cevdet'de şu şekilde anlatılmaktadır: *Savaş gailesi bu suretle ber-taraf olunca, artık yeni bir düzen ve gerekli reformlara girişmek tasarlandığı için ilk önce kıyafeti düzene sokmak işine şekil verildi. Çünkü epey zamandan beri önem verilmediği için devlet işleri nasıl sarsıldıysa kıyafet işlerinde herkes işgal ettiği şerefli durum ve yere göre birbirinden ayrılmayacak hale gelmişti. Büyük vezirlere özel olan çok değerli samur nafesi ve donluk ve rızayı şalları, elmas yüzük, hançer, işlemeli saatleri hademe ve esnaf gibileri kullanılıyordu. Elmas hançeri olmayan adamı efendileri aşağı görürdü. Herkes gücü yetsi yetmesin, adı geçen kıyafet ve süslere heves etmekle halktan çoğu kimse iflas derecesine varıp bu şekilde birçok kimselerin rüşvet ve hırsızlık yoluna sapmasına neden olmuştu. Bu durumdan dolayı Hindistan ve Frangistan'a büyük hazineler giderek Osmanlı Devleti memleketlerinde paranın azalmasına sebep oluyordu. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nde hizmet görenler ve divanda mansıp sahipleri*

6, sf. 372-373; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1637.

olan kimselerden erkân kürkü giyenlerinden maada kâtipler, devlet hizmetinde görevliler ve esnaftan her kim olursa olsun samur, kakım, vaşak ve şal kuşak ve Hint kumaşsından ve türlü çiçekli kumaştan elbise giyemeyeceklerdi. Ulema içinden İstanbul payesine ve hacegân-ı divân-ı hümâyun altı mansıbında olanlara yani riyâset-i küttâb, defterdârlık, nişâncılık, şıkk-ı sâni, şıkk-ı sâlis defterdârlığı ve defter emâneti yüksek mevkilerinde bulunan kimselere gelince kapucubaşılardan maadası için sandallı biniş ve cebe giyebileceklerdi. ***Büyük değerde mücevher saat, elmas yüzük, hançer kullanmak yasak edilmişti. Kadınlarda bundan sonra İngiliz ve Ankara şalından ferace kestiremeyeceklerdi. Kısacası herkes sınırını aşan israftan çekinsin diye çıkan padişah emri gereği yeretli uyarılarda tekrar tekrar bulunulmuştu.*** *Her yıl ramazanda Enderun-ı Hümâyûn'a verilen bayramlıklar, hediyeler kalkacaktı. Ulemâ-yı a'lâma ve kalem kâtiplerine Sadrazam, kethüda bey ve defterdâr efendi ve reis efendi tarafından verilegelen saat ve bohçalar büyük masraflar açıyordu. Bunlar devletin sağladığı gelirle kapatılamıyordu. Ayrıca birçok kimseleri cebini doldurmaya, hırsızlığa sürüklediğinden hepsi kaldırılacaktı. Fakat bazı büyük mansıplardan rikâbiye ve sadrazama verilen gelenek câizeler kalıyordu. Eyâletler, valilikler ve değişen mansıpların caizelerinin de güçleri yeterince verilmesi için indirim yapıldı.*[1070] Târih-i Cevdet'de geçen başka bir olay ise

[1070] *"Gavâil-i seferiyye bu sûretle ber-taraf olarak fimâ b'ad ıslâhât-ı lâzıme ve nizâmât-ı cedideye teşebbüs olınmak musammem oldığından evvel emirde elbise nizâmına sûret verilmişdir. Çünki bir hâyli vaktinden beru adem-i ihtimâm umur-ı devlete muhtell oldığı ziyy u kıyafet hususlarında dahi nâsın vâz'ı ve şerifi yekdiğerinden fark u temyiz olınamayacak dereceye gelerek ve vüzerâ-yı a'zâma mahsus olan zî-kıymet samur nâfesi ve donluk ve rızâyî şalları ve elmas yüzük ve hançer ve bıçak ve murassa' saatleri hademe ve esnâf makûleleri isti'mâl ve elmaslu [262] hançeri olmayan hâdemeyi efendiyi istiskâl ider oldıklarından herkes kudreti yeter yetmez zikr olınan elbise ve tezyinâta heves itmekle amme-i nâs iflâs derecesine varub bu sûret ise bir nice kimselerin târik-i irtikâb ve irtişa saymasına bâdi ve bu târikiyle Hindistan ve Frengistan'a hazâin-i külliye giderek Memâlik-i Devlet-i 'Aliyye ve erbâb-ı menâsıb-ı divâniyyenin erkân kürk giyenlerinden maada ketebe ve hademe ve ehl-i sûk ve esnâfdan her kim olur ise olsun kakım ve vaşak ve şâl kuşak ve Hindî libâs ve envâ'i çiçekli kumaş isti'mâl itmemek ve ulemâ-yı fihâm hazarâtından ve İstanbul payesine ve Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûndan menâsıb-ı sitte erbâbına yani riyâset-i küttâb, defterdârlık ve nişâncılık ve şıkk sânî ve şıkk-ı sâlis defterdârlığı ve defter emâneti menâsıb-ı celîlesi eshâbına gelince kapucu başulardan maadası içi sandallı biniş ve cebe telebbüs ve girân-bâhâ mücevher saat ve elmas yüzük ve hançer isti'mâl eylememek ve* ***nisâ tâifesi fimâ b'ad İngiliz ve Ankara şalından ferâce kesdirmemek ve el-hâsıl herkes hâddinden aşıru israfâtdan ictinâb eylemek bâbında sadr olan irâde-yi seniyye mûcibince tenbihât-ı ekîde icrâ olınmuş*** *ve her sene Ramazan-ı Şerif'de Enderûn-ı Hümâyûn'a tâkdim olınan ıydiyye ve hedâye ulemâ-yı a'lâm'a ve ketebe-i aklâma sadrazam ve Kethüdâ Bey ve Defterdâr Efendi ve Reis Efendi taraflarından verilegelan saat ve boğçalar mesârif-i kesireyi mûcib olarak irâd-ı tabîî ile kapadulamayub nice kimseleri târik-i irtikâba sevk ve ilcâ idegeldiğinden cümlesi ilgâ ve fakat bazı menâsıb-ı cesimeden rikâbiyye ve sadrazam tarafına verilen cevâiz-i kâdime eyâlet ve evliye ve münâvebe menâsıbının câizeleri dahi tahmillerine göre tenzil kılınmuşdır."* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 5/3, sf. 261-262;

1203/1788-1789 Yılı Olayları İçinde geçmektedir. Tenyoz Halil Ağa'nın eşi İnce Hanım yaptığı masrâfların çok olması ve bu yüzden savaş harcamalarını ertelemek için bahane araması anlatılır. Bahsi geçen olay şu şekilde anlatılmaktadır: *Osmanlı geleneğine göre büyük vezirler her meseleyi sadrazama yazarlarken bu esnâda İstanbul'da oturan kapu kethüdalarına yazmayı âdet edinmişlerdi. Bir mesele İstanbul'da herkes duyduktan yirmi gün sonra sadrazam tarafından resmî yazısı gelirdi. Bu ise serdâr-ı erkrem bulunan zâtın nüfuzunu sarsıyordu. Büyük vezirlerin kapı kethüdaları orduda bulunup da ortaya çıkan emirleri tebliğe memurken, kendilerini yüceltip ve keyiflerine bakmak için İstanbul'da otururlar, orduya kapu çukadarlarını gönderirlerdi. Bu uygun görülmeyin bundan sonra hepsinin orduya katılmaları ve içlerinde İstanbul mansıbı eline geçirmişi varsa ya mansıbından ya da kapu kethüdalarından geçmeleri için bu yılın ortasında irâde-i seniyye çıktı. İşe girilince kapucubaşlarından* ***Şam kapu kethüdası Tenyoz Halil Ağa orduya gitmeye kudreti olmadığını bildirip özür dileyerek affını ricâ ettiğinden Rodos'a sürülmüştür. Cavid Ahmed Beydir ki, Halil Ağa ilk önce ilişkisi olan ve sonraları evlendiği İnce Hanım adında bir kötü kadının belâsına uğradı. Hakikât Üsküdar'da hanımın araba ve gezinti için masrafı 15000 guruşa geliyordu. Bu yüzden savaşa gitmeye kudreti olmadığı anlaşılıyordu. Biz yine gelelim ordu olaylarına.***[1071] Bu olaylardan görüleceği gibi Osmanlı İmparatorluğu için harcamalar büyük sorun olmuştur. Para harcamalarının olduğunda yerde ise muhakkak ki kadına

---

Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 5, sf. 358-359, Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1375.

[1071] *De'b-i dîrîn-i Osmanî üzre vüzerâ-i 'izâm her maddeyi Serdar-ı Ekrem tarafına tâhrir idegelmişler iken bu esnâda Asitane'de mûkîm kapu kethüdâlarına yazmağa âdet idinub bir madde Asitane'de müştehir oldıkdan yigirmi gün sonra Sadrazam tarafından tâhrirât-ı resmiyyesi gelur oldı. Bu ise serdar-ı Ekrem bulunan zâtın nüfûzuna hâlel virdiğinden vüzerâ-yı izâm kapu kethüdaları Ordu-yı hümâyûnda bulunubda zuhûr iden o emri tebliğe memûr iken taazzüz-ı nefsleri ve telezzüz-ı nefsleri içun Asitane'de ikâmetle orduya kapu çukadarlarını irsâl eyledikleri münâsib olmayub fîmâ b'ad cümlesinin Ordu-yı Hümâyûn'a gitmeleri ve içlerinden* **[311]** *İstanbul mansıbı zabt ideri var ise ya mansıbında veyahud kapu kethüdâlığından geçmeleri içun sene-i merkûme hilâlinde irade-i seniyye sadr olmağla icrâsına teşebbüs olındıkda* ***kapucu-başlardan Şam kapu kethüdâsı Tenyoz Halil Ağa Ordu-yı Hümâyûn'a gitmeği kudreti olmadığı beyânıyla i'tizâr ve afvını ricâya ibtidâr itmekle Rodos'a nefy olınmışdır. Cavid Ahmed Bey dir ki Halil Ağa mukeddema âlâka ve muahharen âkd-ı nikâh eylediği İnce Hanım nâmında bir muhtâlenin belâsına uğradı. Hakikât Üsküdar'da Hanım'ın araba ve seyr içun masrâfı on beş bin guruşa bâliğ olur. Bu sebeble sefere gitmeğe kudreti olmadığı zâhirdir. Biz gelelim yine Ordu-yı Hümâyûn vukuâtına.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309 c. 4/2, sf. 310-311; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 4, sf. 428, Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf.1120.

atıf olmuştur. Fakat bir gerçek var ki imparatorluk gücünü kaybettikçe yetişmiş insan sıkıntısı (kaht u ricâl) ile beraber para sıkıntısı imparatorluk için halledilmesi gereken en önemli sorun olarak görülmektedir. Tarihyazıcılarının olayları yazarken bir sorumlu arayışıysa işte bu yüzdendir.

Tarih-i Cevdet'den anlaşıldığına göre imparatorluk kötü günler geçirirken kadınlar bazı yolsuzluk, rüşvet ve adam kayırma gibi işler için kullanılmıştır. Örneğin aynı eserde Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa'nın yaptıkları bazı kötü işler ve eşinin rüşvet işlerine karışmasıyla ilgili bir olay anlatılmaktadır. Bahsi geçen olay eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Yeniçeri Ağası Süleyman Ağa'nın yirmi yıldan beri ağalığı zamanında ortaya çıkan boş yerleri hazine-mande ederek Beytü'l-mal'a hizmet etmek üzerine vazifeyken mevacipten mevacibe azıcık boş yer göstererek boşalan yerlerin bazısını satıp bazısını da kalenderce dilediğine verdiğinden başka menfaat koparmak için küçük bahaneyle ocaklısı arasında büyük sayıda tevcih yapıyordu.* ***Karısı bile bu rüşvet işinde aletiydi. Böylece ocaklı halkı kendisinden bıkmış, feryâdı basmışlardı.*** *Bu sırada ocak başyazıcısıyla kul kethüdasının işlerine son verip değiştirince işin aslını işin askını sadrazam öğrendi.* ***Süleyman Ağa yeniçeri ağalığından azl olup karısıyla beraber Sinop'a sürüldü.*** *Kul kethüdası Ali Ağa'da Yeniçeri Ağalığıyla sevindirildi.*[1072] Yine buna benzer bir olay aynı eser içinde 1226/1811-1812 yılı olayları içersinde anlatılmaktadır. Kör Ziya Paşa'nın malları ve bu malları gizli tutmak için eşinin üzerine yapmasıyla ilgildir. Özellikle devlet tarafından el konulmaması istendiği için ve mal güvenliği sağlamak için eşlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tam da Çarlık Rusyası'nın Osmanlı toprakları üzerinde müdâhelesini arttırdığı ve Balkanların özellikle Rumeli'nin kaynamaya başladığı zamanda ortaya çıkan olay şu şekilde anlatılmaktadır: *Rebiü'l-ahirin*

[1072] *Yeniçeri Ağası Süleyman Ağa'nın yigirmi mâhdanberu ağalığı hengâmında vuk'ubulan mahlûlâtı hazine-mande iderek Beytü'l-Mal-ı Müslîmin'e hidmet eylemesi lâzıme-i zimmeti iken mevâcibden mevâcibe cüz'î mahlûlât göstererek mahlûlât-ı sâirenin bazısını fürüht ve bazısını bahş-ı kalendârî sûretiyle dilediğine i'tâ idegeldiğinden başka celb-i menfaat zımnında cüz'î bahane ile ocaklusu meyânında küllî tevcihât ihdâs itmekde* ***olub halîlesiyle dahi bu hususlarda yedd-i rüşvet oldığından ocak ahalisi kendusundan dâd u feryâd itmekde idiler. Bu esnâda dahi ocak başyazıcısıyla kul kethûdâsını azl ve tebdillerine tasaddi itdikde hakikat-i hal sadrazam-ı cedîdin malûmu olmağla mümâ ileyh Süleyman Ağa Yeniçeri Ağalığından azl olunub ehliyle (ehilesiyle) beraber Sinob'a nefy ve iclâ'*** *ve Kul Kethûdâsı Ali Ağa Yeniçeri Ağalığıyla kamûran buyrıldı.* Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 2/1, sf. 157; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 2, sf. 208; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 426.

ortalarında Ziya Paşa'nın bütün malı elinden alındı ve sürgün Rodos olarak değiştirildi. Uhdesindeki Maden Emâneti Ziya Paşa'dan alınıp kaymakam, eski İznikmid mutasarrıfı Ahmed Paşa'ya verildi. Ziya Paşa'nın madende oturan ve Ziya Paşa'ya Madenden pek çok menfaat sağlayan sarrafı Mıgırdıç İstanbul'a getirilerek Paşa'ya ait çok kıymette malı meydana çıkarıldı. ***Ziya Paşa'nın malının çoğu eşinin üzerindeydi. Zilhicce ortalarında yaşı altmışı geçmiş olduğu halde vefât ettiğinde Enderûn-ı Hümâyûn'a getirilen terekesi arasında pek çok mücevherat çıktı. Hattâ zaman zaman Paşa'ya hediye edilmiş olan mücevher hançerler de hanımın terekesinde görüldü. Şanizâdeye göre müteveffiye ilk zamanlarında Kandilli Hamamı'na mensup devlet büyüklerinin eşlerine âdet üzere hizmet ederdi. Zâten tedbirli ve akıllı olmakla bu hanımlardan bazılarının sevkiyle Ziya Paşa'yla evlendirildi. Ayağının uğuru ileri görüşlülüğü, servet ve sâmânı sebebiyle eşinin bahtını yükselttiği ve vezirliğe yükselmesine de onun ayağının uğuru sebep olduğu düşüncesiyle Paşa kendisine son derece hürmet ederdi. Öyle ki bu hürmet korku ve çekinme derecesine varmıştır. Şöyle ki: Riâyeti çok fazla korku mertebesine varmış ve "er-Ricâlü Kavvâmûne 'ale'n-nisâ'i"[1073] kaziyyesi ikisi arasında aksi olmuş idi. Mamafih Paşa ahbaplarıyla gizli sohbetlerinde "Ben eşimden sizin eşlerinizden korktuğunuz gibi korkmam. Lâkin ayağının uğurunu denemiş olduğumdan kendisini son derece saymağa mecbur olmuşumdur" diyerek yalancı celâdet gösterirmiş. Hâlbuki Mısır Kahire Fatihi olan bu yüce vezirin o enderûn zabitine bayağı mağlup olup, ona yazdığı mektuplarda veliyyü'n-na'am [veliyyetü'n-ni'âm] diye hitaplarından da belli olmaktadır diye Şani-zâde Tarihi'nde[1074] yazar. Biz yine sadede gelelim[1075]*** Târih-i Nâima ve Târih-i Cevdet'den anlaşılacağı üzere kadınlar

---

[1073] *Erkekler, kadınların yöneticisi ve koruyucusudur* anlamına gelen bu cümle Kur'ân-ı Kerim'de geçen Nisâ Sûresi'nin 4/34'de bulunan ayetin baş kısmıdır.

[1074] Ahmet Cevdet Paşa'nın Şânî-zâde Tarihi'nden aldığı bu kısım bahsi geçen eserde *Fevt-i Zevce-i Ziya Paşa ve İcmâl-i Tercüme-eş* olarak geçmektedir. Hemen hemen aynı şekilde pasajı alan Ahmet Cevdet Paşa, bazı kelime kullanımı değişikliklerine gittiği gibi bazı kısımların yerlerini birbirinden farklı yerlerde kullanmıştır. Bu yüzden toplumsal cinsiyete dâir bir söylem başka bir kaynaktan aktırılarak yeniden üretilmiş oluyordu. Kısacası metin tahlilerinde toplumsal cinsiyetin göstergesi olarak kullanılan alıntıların kaynakları da önemlidir. Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi 1223-1237/1808-1821]**, Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 63, 2008, c. II, sf. 513-514 (Cilt 2, 82-84)

[1075] *Evâsıt-ı Rebü'l-ahirde Ziya Paşa'nın cemi'-i emvâli müsâdere ve menfâsı Rodos'a tâhvil idildi. Ve gâraibden olarak hâlâ Ziya Paşa üzerinde bulınan Mâden Emâneti uhdesinden ref' ile mukâddema maden kaymakamı ve Sâbıka İznikmid mutassarıfı olan Ahmed Paşa'ya tevcih buyrıldı. Bâdehû mâden'de mukîm olub ale't-tedrîc ekser menâfi-i madeni Ziya Paşa tarafına devr u teslim iden sarrâfı Mıgırdiç der-devlete ihzâr ile hâyli emvâl-i mektûme meydana çıkarıldı.* ***Lâkin Ziya Paşa'nın ekser***

ekonominin kötüye gittiği bir zamanda imparatorluğun sosyo-ekonomik hayatında çeşitli şekillerde yer almışlardır. Genellikle müspet olarak yer almasalar da erkek egemen dünyanın kurallarına göre iktisâdî yaşamda kendilerine yer bulmuşlardır. O yüzden diğer alanlarda olduğu gibi ekonomide de kendilerine erkekler tarafından verilen rolleri oynamak zorunda kalmışlardır. Erkeklerse evin dışında iktisâdî ilişkilerin içinde yer aldıkları için imparatorluktaki iktisâdî ilişkilerin aktörleri konumundadır. Ayrıca iktisattaki ilişkilerde erkekleri ve kadınları konumlandıran hukukun ve gelenekle göreneklerin mevcut olduğu da unutulmamalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin tarihyazımında toplumsal cinsiyetle ilişkilendirilebilecek yaklaşımlardan biri de sosyal hayatta ortaya çıkan farklı, garip ve ilginç olarak nitelendirilebilecek bazı olayların bir cinsin aleyhine olacak şekilde kaydedilmesidir. Bu olaylar ilk bakışta sıradan olayların tarihyazımına kaydı gibi görünse de aslında gizil cinsiyetçi yaklaşımları içerisinde barındırmaktadır. Çünkü kastedilen olayların bazıları normalin dışında gelişen olaylar olarak anlatılırken, anlatının arka planında bazı cinsiyetçi söylemler de barındırabilmektedir. (Daha çok olaya ait farklı kişilikler yaratılır.) Nâima Mustafa Efendi'nin Târih-i Naîmâ ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserlerinde bahsi geçen bu tespite örnek olabilecek birçok metin vardır. Örneğin Târih-i Naîmâ'da 1006/1597-1598'de gerçekleşen ve tarihî kayıtlarda da yer alan **Vak'a-i**

---

emvâli zevcesi hanımın yedinde idi ki yedi-sekiz ay sonra yani zilhicce evâsıtında hanım-ı mümâ ileyha sîni altmış mütecâviz oldığı halde ecel-i mev'ûdıyla vefât itdikde terk eylediği eşya Enderûn-ı Hümâyûn'a nâkl olumağla pek çok tuhâf u tefârik mücevherât zuhûr itmişdir. Hatta aralık aralık taraf-ı mülükâneden ihsân buyrılmış olan mücevher hançerler dâhi ânın terekesinde görülmüşdür. Şanizâde'nin tahririne göre müteveffâ-i mümâ ileyha evâil-i hâlinde Kandilli Hamamı'na münâsebeti takrîbiyle küberâ-yı devlet haremlerine adet üzre hidmet u tereddüd iderek zâtında âkile vü müdebbire olma olmağla, tedbir-i menzil usûlunu tâhsil idub iffet [u ırz] ve salâhı bedîdâr oldığına mebnî küberâ hâremlerinden bazılarının sevkiyle Ziya Paşa'ya evâil hâlinde tezvic olındıkda kâdeminde [kudûmunda] meymenet ve zâtında te'âlluk u dirâyet ve sâmân u servet olmakdan nâşî zevcinin ikbâlini tezvic (tezevvüc) iderek bu sûretle Ziya Paşa kendusunun rütbe-i vezârete kadar çıkmasına ânın meymenet-i kudûmuna sebeb-i hâkikî add idildiğinden hatırına fevkâlade riâyet eylerdi. Şöyle ki: Riâyeti hâvf-ı vâhşiyyet mertebesine varmış ve "er-Ricâlü Kavvâmûne 'ale'n-nisâ'i" kaziyyesi ikisi beyninde ber-âks olmuş idi. Mamafih Ziyâ Paşa bazı ahbâbıyla mahremâne musâhebet iderken "Sizin haremlerinizden korkduğunuz gibi ben ândan korkmam. Fakat yümn-i kâdemi bi't-tecrübe indimde meczûm oldığından fevkâlede riâyete mecbur olmuşdır" diyu hâsbe'l-vüzerâ izhâr-ı celâdet-i kâzibe idermiş. Halbûki Fatih-i Mısr-ı Kahire ve iki defa nâil-i sadâret-i fâhire olan bir vezir-i âsâf-nümûnu ol zâbita-ı enderûn bayağınca mağlûb ve zebûn eylediği müşârün ileyhin âna tahrîrâtında veliyyü'n-na'am [veliyyetü'n-ni'âm] tabir eylediğinden zâhir u nümâyândır diyu Şanizâde Tarihi'nde muharrerdir. Biz yine sadede gelelim. Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 9/5, sf. 229-230; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 9, sf. 262-263; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 5, sf. 2404-2405.

Garîbe başlıklı olay şu şekildedir: *Bu sene de ortaya çıkan işlerden garip biri budur ki bazı kalem ehlinin kalemiyle bir derlemede yazılı olduğu görüldü. Rebiülâhirin onsekizinci [28.11.1597] cum'a günü öğle vakti Şam-ı Şerif Alay Beyi (si)* ***Bekir Bey hâtunu (eşi) ki, doğum vaktinden üç ay geçtikte iki çocuk doğurduktan sonra bir cerâb ilkâ edip (bir torba ortaya çıkıp) bu torba yarıldıkta azaları tam, fakat henüz canlanmamış on dört çocuk ortaya çıktı. İkisi erkek, on ikisi kız üç aylıktı. Bu türlü işler imkânsız değildir. Hekimler bu olaya galat-ı tabiat veya tabîat yanlışı derler. Madde çokluğu, uygun mizâc (uygun ortam) ve talihin yardımıyla kuvvet-i musâvvire (şekillendirici güç), tahammül miktarına (yeterlilik miktarı) uygun olarak maddeyi dağıtıp şekillendirerek ve mahalin genişliğine göre (yerin genişliğine göre, kastedilen rahim) âzanının tenasübünü tamamlayarak ve küçülterek, mebde'-i feyyaz (feyiz verici güç, başlangıç, Cenâb-ı Hak) tarafından yetenek ve kabiliyetine göre tenâsüb-i â'za (âza tenesübü, uzuvların oluşumu) ve ruh-baş (ruh verici) olur.*** [1076] Başka bir olaysa Târih N'aîmâ'da, 1046/1637-1638 yılı olayları içinde Salih Paşa'nın vefâtından sonra ve Bosna eyaletinin Duçe Mehmet Ağa'ya tevcih edilmesi sırasında yaşanmıştır. Eserde anlatılan olay, Bosna taraflarındaki Kilis Sancağı'nda ortaya çıkan eşkıyalık hareketleriyle ilgilidir. Bahsi geçen olay eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Sonra Salih Paşa Salanta seferine varıp, bozgundan sonra dönüp Banoloka'ya geldikte, ol dağlarda haramîlerden biri güruhu temizleyip reislerini yakaladı.* ***İbrahim voyvoda adında daha bıyığı çıkmamış bir genç idi, cibilliyetini ve halini yokladılar. Kilis sancağından Rabia adında bir avret (kadın) imiş. Kendine İbrahim adını vermiş. Ve nice kervanlar soymuş bir şeytanimiş. Kendi ele geçirilen adamlarıyla birlikte çengele geçirip öldürdüler.***[1077] Bu olaya benzer bir olay ise Târih Nâîmâ'da 1048/1638 yılı olayları

[1076] *Bu sâlde zuhûr eden umûr bir emr-i garîb budur ki ba'zı ehl-i kalemin kalemi ile bir mecmû'ada mastûr olduğu görüldü. Rebiülâhirin onsekizinci [28.11.1597] cum'a günü vakt-i zuhrda Şâm-ı şerif Alay Beyisi Bekir Bey hatunu ki a'yân-ı* ***Şâm'dan Çeri-başı kızı Â'işe Hatun derler idi, vakt-i hamlden üç mâh müddet mürûrunda tev'emân iki veled vaz' ettikten sonra bir cerâb ilkâ edip şakk olundukta tâmü'l-a'zâ henüz hayat sirâyet etmememiş on dört veled zuhûr eyledi. İkisi erkek, on ikisi kız üç aylık idi. Bu makûle umûr hadd-i imkân dûr değildir. Hükemâ buna galat-ı tabî'at derler. Kesret-i mâ'da ve i'tidâl-ı mizâc ve kuvvet-i tâli' i'âneti ile kuvvet-i musavvere tahammülü mükdarı mâdde bî-taksîm ü tasvîr ve mahallin vüs'atine göre tenâsüb-i a'zâyı tetmim ü tasgir edip mebde'i-i Feyyâz cânibinden isti'dâd u kâbiliyete göre tenâsüb-i a'zâ ve rûh bahş olur.*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 1 (I. Cilttedir), sf. 137; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 1, sf. 197.

[1077] *Ba'dehû Salih Paşa Salanta seferine varıp, inhizâmdan sonra dönüp Banaluka'ya geldikte ol dağlarda harâmîlerden bir gürûh zafer bulup reislerini* ahz eyledi, ***İbrahim voyvoda nâmına bir***

içinde anlatılmaktadır. (Aslında Kâtip Çelebi'nin Fezleke adlı eserinde bu olay anlatılmaktadır.) Rûmîye Şeyhi Mahmud Urmevî'nin öldürülmesi sırasında yaşanmıştır. Hatta anlatılacak olan bu olay Naîmâ Mustafa Efendi tarafından şeyhin öldürülme sebepleri arasında ilk sebep olarak gösterilir. Bahsi geçen olay Maanoğlu'nun yetişmiş kızıyla ilgilidir. Bu kız erkek kılığına girerek *babam Fahrüddin'den kimya ilmini öğrendim* diyerek bakırı beyazlatıp gümüş rengine koymak ve gümüşü sarartıp altın rengine koymak bilgisini şeyhin önünde güya yaparak hileyle şeyhi inandırmıştır. Şeyh bu kıza kefil olmuştur ve padişaha kadar bu durumu örnek külçelerle ulaştırmıştır. Padişah şeyhe inandığı için ona da inanmıştır. Ona maddi ve manevi imkânlar sunulmuştur. Bin filori iksir için bin kuruş mirîden kıza harçlık olarak verilmiştir. Bu arada tüm bu işlerin yanında kız erkeklerin içinde kendini belli etmeden yaşamaya devam etmektedir. Hatta Padişah (IV. Murat) sefere gidince bu kadın parayı zevk ve sefayla harcayıp Diyarbakır'ın yeni yetişmiş musikî bilir gençlerini elde edip, yiyip içmeğe (ayş u işret) kadar işi götürmüştür. Fakat millet beklenti içinde olduğundan varsın onu da yapsın onu da yapsın diye ses çıkarmamışlardır. Kadın (Erkek) daha önce şeyhin önünde yaptıklarından bir daha yapmıştır. Fakat kapıcıbaşı durumu sezdiğinden ve ihbâr aldığından buna tepki göstermiştir. Fakat kadın durumu geçiştirmeyi bilmiştir. Ayrıca bir sonuç elde edememesine rağmen kadın şeyh beni kurtarır diye düşünmeye de devam ediyormuş. Padişah IV. Murat Bağdat'ı fethedip dönünce durum kendisine bildirilmiştir ve şeyhe nezâketen saygı göstermesine rağmen onun hazırladığı şehrin dışındaki Kavs bahçesindeki ziyâfetine gitmemiştir. Kapıcıbaşı, kadını yakalayıp zaten kısa bir süre içinde hapsetmiştir. Diyarbakır'a girildiği gece kadını boğup Şat'a (suyu) atmışlardır. Ayrıca kadının Diyarbekir'de iki kız doğurduğu da ortaya çıkmıştır. O küçük kızları da onunla boğulup idâm edilmişlerdir. Padişah ise bu hilekârı bize gönderdin diye şeyhe hatrı kırılarak ona gücenmiştir. Fakat şeyhin halen olandan bitenden haberi yoktur. Sonunda birkaç sebepten ötürü Rumîye Şeyhi Mahmud Urmevî de

---

emred idi. Cibilliyet ve hâlin tefahhus ettiler, meğer Kilis Sancağı'ndan Râbi'a nâm bir avrat imiş. Kendiye İbrahim ad vermiş ve nice kârbânlar söyündürmüş bir mel'ûn imiş. Kendiyi, ele giren etbâ'ıyla çengele urup katl eylediyler. Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 3 (II. Ciltedir), sf. 854; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışm an Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 3, sf. 1361-1362.

katledilmiştir.[1078] Görüldüğü üzere devletin içine düştüğü ekonomik bunalım devleti arayışa itmiştir. O yüzden en küçük çözüm yollarını bile dikkate almak zorundadır. Kadın ise böyle bir siyasal ve ekonomik arayışı sezmiş olmalı ki kendine daha iyi bir yaşam için bu fırsatı kullanmak istemiştir. İşin diğer bir yanı da simyacılık Osmanlı topraklarında artı ve eksileriyle ciddiye alınan bir iştir. İşin tarihyazımındaki cinsiyetçi boyutu da kadınların normal seyrinde giden işlerden farklı eylem ve söylemle tarihyazımında anılmalarıdır. Târih-i Naîmâ'daki bahsi geçen bu anlatılar ise bahsi geçen tarihyazımında normal seyrinde gidiyormuşçasına anlatılan siyasi olayların içinde anormal olaylar oldukları için yazılmalarıdır. Yani sosyal hayatın göstergesi de olan bu anormal olayların müsebbibesi varsa maalesef bu olayları eyleyenler ancak kadınlar olabilir yaklaşımı metinde kendini hissettirmektedir. Erkekler savaşarak, kazanarak ve öldürerek o zamanın dünyasına göre oyunu kurallarına göre oynadıklarından normal eylemleri gerçekleştiriyorlardı.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserinde de farklı, garip ve anormal olarak nitelendirilebilecek olaylar, yine kadınlarla ilişkilendirilerek tarihî olaylar içinde anlatılmıştır. Bahsi geçen bu olaylar, Târih-i Naîmâ'da anlatılan olaylar gibi normal seyrinde giden olayların içinde anormal olarak ortaya çıkan olaylardır. Ayrıca bu anormal diye nitelendirilecek olayların ortaya çıkışında veya olayların seyrinde gizil bir cinsiyetçi söylem de vardır. Örneğin 1233/1817-1818 yılı olayları içerisinde geçen Sapık Şerife adlı bir kadının bütün kötü olayları başlatan biri ya da sıradan bir felaketin habercisi olarak anlatılması durumu vardır. Şeyhülislam Emin Efendi'nin vefâtını anlatmak için Süleyman Faik Efendi Mecmuası'ndan alıntılanan bu olay Târih-i Cevdet'de şu şekilde anlatılmaktadır: *Süleyman Faik Efendi Mecmûâsında şöyle diyor: Anadolu Kazaskerliğinden azledilmiş olan Emin Efendi, dünyada eşine az rastlanır akıllı, değerini bilgisiyle arttırmış, durumu ve malının çokluğuyla akranları arasında seçkin ve başta gelirdi. Bursa müderrisliğinden valide kethüdası meşhur Yusuf Ağa'nın adamı oldu. Valide türbesi bina emânetinde gösterdiği başarıyla Galata mevleviyetini elde etmişti. Sonra yoluyla Sadr-ı Anadolu olmuştu.* ***Kendi mesleğinden olanlar onu***

[1078] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 3 (II. Cilttedir), sf. 898-903; Nâ'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışm an Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 3, sf. 1429-1436

çekemediler, dil uzatıp canını sıkarlardı. Kendisine "Şeytan Emin" diye lakap takmışlardı. Yaşı sekseni geçtiği halde damadının tevliyet kavgasında dolaşık bir iş için Şeyhülislam Zeynî Efendi'ye gelmişti. Şeyhülislamın toplantısı bitince de gidecek olmuştu. Şerife derler hazır cevap sapık (meczûbe) bir kadın vardı. Her Cuma selâmlığa gidip güldürücü sözlerle padişahı güldürürdü. Bu davranışıyla yüz bulmuş ve padişahın sapığı (padişah meczûbesi) adıyla kibâr evlerine girer olmuştu. Padişahtan ve o günlerin ileri gelenlerinden altın alıyordu. Emin Efendi'nin şeyhülislam meclisinde olduğu gün Şerife de Şeyhülislam konağının divânhanesinde bulunuyordu. Sudur-ı kirâm Şeyhülislamlar merdiven başına kadar uğurlamak merasim geleneğiydi. Emin Efendi ayrılırken Zeynî Efendi merâsimi yerine getirmek üzere Emin Efendi'nin önüne düştü, divânhaneye çıktılar, ayrılırlarken Sapık Şerife bunları görür. ""Efendim! Sen Âl-i Resûl-i Aliyyü's-selâmdan iken bu şeytânın önüne düşüp saygı göstermen yakışır mı ?" diye bağırıp çağırır. Bu olayı divânhanede bulunan bütün misafirlerle Şeyhülislamın adamı işitir. Emin Efendi yaşlıydı, bu kadının dediğini duyunca kahrından ve üzüntüsünden orada hastalanıp üçün içinde ölmüştü. Sonra dediler ki, o gün Zeynî Efendi bir iş için bazı ağır sözler söylemişti. İki üzüntü bir raya gelince Emin Efendi dayanamayıp vefat etti. Duyulmadık bir olay diye yazdık. Halk dilinden cenâb-ı hakka sığındık. Son (İntehâ).[1079] Yine Târih-i Cevdet'de

[1079] *Süleyman Faik Efendi Mecmûa'sında dir ki Anadolu Kazaskerliği'nden ma'zûl Emin Efendi ki bir cihândîde-i âkl u kadr-i müşterek-i ilm ile ve vüs'ât-ı hâl u mâl ile ser-bülend-i emâsil idi. Burussa (Bursa) müderrisliğinden vâlide kethûdâsı meşhûr Yusuf Ağa'ya intisâb ile Vâlide Türbesi Binâ Emâneti ser-rişte-i seyl def'âten Galata mevleviyetini tâhsîl itmiş ve yoluyla sadr-ı âli olmuş idi.* ***Târik-i erbâbı çekemeyub derdmende lisânlarıyla günâ-gûn eziyet iderek Şeytan Emin diyu telkib itmişler idi. Sîni seksânı mütecâviz oldığı halde damadının tevliyet nizâ'ında bir dolaşık maslâhât içun Şeyhülislam Zeynî Efendi'ye gelub b'ad-ı hitâmü'l-meclis gidecek olmuş. Şerife dirler bir meczûba hazır cevâb avrat vardı.*** **[235]** ***Her Cuma selâmlığı gidub mizâhın sözler ile yol üzerinde Şevketlü Efendimizi güldürür ve bu bahâne ile yüz bulub "padişah meczûbesi" ünvânıyla devâir-i kirâma girer ve padişahdan ve kibâr-ı asrdan altun alur idi. Emin Efendi'nin Şeyhülislam meclisinde oldığı gün Şerife dâhi Şeyhülislam Konağı'nın divânhânesinde bulunmuş idi. Çünkü sûdûr-ı kirâmı Şeyhülislamlar nerdübân başına kadar teşyî' itmek rûsüm-ı mutâddan olmak takribiyle Emin Efendi'nin avdetinde Zeynî Efendi resm üzre önüne düşüb divânhâneye çıkub müşâyaa ider iken meczûb Şerife bunları görüb "Efendim! Sen Âl-i Resûl-i Aliyyü's-selâmdan iken bu şeytânın önüne düşüb bu ta'zîm yakışır mı ?" diyu bülend-i sadâ ile çağırub bu kazıyyeyi divânhânede bulınan bi'l-cümle ittibâ' ve misâfirler işitmiş. Emin Efendi ihtiyâr adam olmağla bunu işidecek kahr u eleminden o saat hastalanub üç gün zârfında vefât eyledi. Sonra dediler ki ol gün Zeynî Efendi maslâhat-ı merkûme içun bazı itâb dâhi eylemiş olmağla iki keder bir yere gelüb tahammül idemeyerek hastalanub vefât eyledi. Aleyhi'r-rahme lisânü'l-halkdan Cenâb-ı Hakk'a sığındık. Nâ-mesbûk bir kaziyye oldığından ibret içun kayd olındı. İntehâ.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 10/5, sf. 235-236; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 10, sf. 296-297;

1238/1822-1823 yılı olayları içerisinde geçen ve Sahhâflar Şeyhî-zâde Seyyid Mehmed Esâd Efendi'nin Tarihi'nden (Târih-i Es'âd)[1080] alıntılanan bir olay vardır. Bu olayda bir kadının rüyasından sonra İstanbul'u saran yangınla ilgilidir. Buna benzer yangınların sıklığı nedeniyle sadrazam değişikliği bile yaşanmıştır. Bahsi geçen olay Târih-i Cevdet'de şu şekilde anlatılmaktadır: *Hâlbuki yangınlar o zaman İstanbul halkı önünde sadrazamların başarısızlığına yorumlanırdı. Çoğu yangınların çokluğu sadrazam değişikliğine sebep olmuştu. 17 Cumade'l-âhire günü saat üçte Tophane'de Firûz Ağa Camii yanında fakir bir kadının evinde çıkan yangın çevresine sıçrayarak on saat uzadı. Bir koldan Fındıklı hamamına, oradan Gümüşsuyu üstündeki mezarlıklara Karabaş sokağından Bostanbaşı'na, bir kolu da Sormagir ve Alçak Dam'dan Beyoğlu'na bitişik Ermeni Kilisesi arsasına ve Bozahane'ye dayandı. Pek çok ev ve dükkânla beraber topçu ve arabacı kışlaları, dökümhanenin bazı yerleri ve Sultan Süleyman Han'ın oğlu Cihângîr adına yaptırdığı câmî'yle birçok câmîler ve mescitler yandı. Esat Efendi Târihi'nde bu yangın anlatıldıktan sonra garibe diye bir fıkra söyler: Kadının biri rüyasında, tenceresine et koyup pişirirken tencere kabarır ve odun parlar, evi tutuşturur.* ***Ertesi gün pişirmek üzere tenceresine et koyar ve komşusuna: "Ben bu gece böyle bir korkunç bir olay gördüm. Tencereyi gözetin" der ve ekmek almak için fırına gider. Komşu kadın gözetmek için giderken evin ateş almış ve yangın sarmış görmesi garip bir olaydır. Bu yangında topçu ve arabacı kışlalarının ve kârhaneyle dökümhanenin zedelenmiş yerlerinin inşaat ve onarımı için yangın bitince bina eminleri tayin edildi. Bir ay sonra Cihângîr Câmî'inin yapılmasına başlanmıştı. 20 cumade'l-ahire günü Yeni Câmî' çevresinde bulunan Sultan Hamamı tarafından yangın çıkar. Beş saat sürer. Birçok ev ve bina ve başka şeyler yanar. 26 cumade'l-ahire günü sadrâzam Abdullah Paşa azledilip İzmit'e sürgün edildi ve sadrâzamlık Eski Silâhdar Ali Beyefendi'ye verildi.***[1081] Târih-i Cevdet'den anlaşıldığına göre

---

Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 5, sf. 2624.

[1080] Sahhâflar Şeyhî-zâde Seyyid Mehmed Esâd Efendi'nin Tarihi'nde (Târih-i Es'âd) bu olay 1238 yılı olayları içeisinde geçmektedir. Bu olay için dipnotta verilen esere bakınız. Sahaflar Şeyhî-zâde Seyyid Mehmed Esâd Efendi, **Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi,** Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; OSAV, 2000, sf. 189-190.

[1081] *Halbûki yankınlar o zaman İstanbul ahâlisinin indinde sadrazamların muvaffakiyetsizliğine emâre ittihâz olmağla çok defa yankınların kesreti tebeddül-i sadarete vesile olmuşdır. Bu esnâda dahi iki büyük yankın zuhûr itdi. Şöyle ki: Cumâde'l-ûlânın on yedinci sebt günü saat üçde iken Tophâne'de Firûz Ağa Câmi' kurbunda bir sirâyet ile on yedi saat mümted oldı. Bir koldan Fındıklı Hamamı'na*

kadınlar anormal diye nitelendirilecek olayların ortaya çıkışında veya olayların seyrinde başlangıç noktasında bulunmaktadır. Buna benzer örnekler Osmanlı tarihyazımında olduğu gibi eski dünya kıtalarındaki imparatorlukların tarihyazımında görülen bir durumdur. Fakat bu sıradanmış gibi anlatılan durum aslında cinsiyetçi söylem teknolojilerinden birinin tarihyazımındaki varlığını ortaya koymaktadır.

Tarih-i Cevdet'de geçen cinsiyetçi yaklaşımlardan biri de kadınların sır saklayamamalarıdır. Aslında bu durumda hem kadınların dedikoduyla ilişkilendirilmeleridir. Normal seyrinde giden bir hali anormal hale getirdikleri düşünülerek ortaya atılan bir söylemdir. Aynı zamanda bir olayın altında sebep arayan erkeklerin, sebebi kendinden değil de karşısından bilmesiyle ilgili bir durumdur. Zaten bu tip söylemlerin cinsiyetçi olarak nitelendirilmesi başka bir cinsin hedef tahtasına oturtulmasından ileri gelmektedir. Örneğin Târih-i Cevdet'de 1203/1788-1789 yılı olayları içerisinde zikredilen bir olay vardır. Bu olaydan anlaşıldığına göre mahrem-i devletin (devlet sırlarının) konaklarda kadınlara ve aile efrâdına anlatılması ciddi bir sorun olmuştur. Tarih-i Cevdet'de bahsi geçen olay şu şekilde anlatılmaktadır: *Bu düşünceyle Sudur'un da bulunması lâzım gelir. Fakat nihayet meclisde meseleyi gizli tutmaları için yemin verdiririz. Meclis arasında meselenin gizlenmesini tekid için bir padişah yazısı gelse dahi iyi olur diye Şeyhülislam Efendi'nin ifadesi olduğunu beyanla mesele bir kere de Kapdan Paşa'yla özel olarak görüşüldükten sonra meşveret meclisinin kurulmasını istemek üzere Kaymakam tarafından Padişah'a arz ve takdim edilen telhisin üzerine* ***"İşte bu***

---

ve ândan Gümüş suyı fevkinde olan Kabristan'a ve Karabaş zukâğından Bostanbaşı'na ve bir koldan Sormagir ve Alçak Damdan Beğoğlu'na kûrbunda vâki' Ermeni kilisası arsasına ve Bozhâne'ye dayandı. Pek çok hâne ve dükkân ile berâber Topçu ve Arabacı kışlaları ve Dökümhâne'nin bazı mahâlleri ve Sultan Süleyman Han Hazretlerinin oğlu Cihângîr nâmına binâ itmiş oldığı Cami'-i Şerif ile nice cevâmi u mesâcid yandı. ***Es'âd Efendi Târihi'nde bu hârîkin beyânından sonra gâribe ünvânıyla bir fâkîre yazubdur ki bazı ehl-i vûkûfdan mesmû' olmuşdır ki zikr olınan hatûn yevm-i hârik gicesi rüyasında tenceresinde et koyub tâbh iderken tencere fürûzân ve hatab parlayub hanesi sûzân olur. İrtesi gün tâbh itmek üzre kıdresine et koyub ve komşusuna "Ben bu gice şöyle bir dehşetlü vaka' gördüm. Tencereyi gözedin" diyu ekmek almak üzre fırına gider. Komşu kadın dâhi gözetmek üzre gitmekde iken fi'l-hâsıl hâne-i mezkûru ateş isti'âb itmesi garâib-i rüzgârdandır. İntehâ. Bu hârîkde Topçu ve Arabacı kışlalarının ve kârhâne ile Dökümhâne'nin zedelnemiş mahâllerinin inşaât ve tamirâtı içun der-âkib binâ eminleri nâsb olındı. Bir ay sonra Cihângîr Câmî'nin inşâsına dâhi başlanmıştır. Cumâde'l-ûhrânın yigirminci günü dahi iki câmî' civârında vâki' Sultan Hamamı tarafından yankın zuhûr ile beş saat mümted olarak pek çok hâne ve ebniye-i sâire yandı. Yine Cumâde'l-ûhrânın yigirmi altıncı günü Sadrazam Abdullah Paşa azl ve İzmid'e nefy olındı. Ve mesned-i sadâret-i uzmâ salifü'z-zikr Silâhdâr Esbâk Ali Beğ Efendi uhdesinde tevcih kılındı.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301 c. 12/6, sf. 81; 1309, sf. 71-72; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 12, sf. 92-93; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2875-2876.

büyük mesele elbette bir müşavereye muhtaçtır. Lâkin bizim ulema ve avam ricâllerimizin halleri malûm. Hristiyan devletleri her biri merâmları neyse meşveret ederler kimse duymaz. Bizimkilerse meşveret kapısından çıkıp da konaklarına varmadan kendi adamlarına ve yakınlarına, kadınları tarafına ifşâ ederler, nasıl iştir? Buna şaşıyorum. Reis Efendi yarın Kapdan Paşa'yla görüşüp Perşembe meclis-i has'da görüşülüp meşverette kimler varsa yemin verilmesini istiyorum. Zirâ bunda meşveret olundukta Galata'da elçilere duyurulur. Elbet o zaman Moskof ve Nemçe de duyar" diye padişah yazısı yazıldı. [1082] Buradan anlaşılan yabancı elçilerin devlet sırlarınını öğrenmesini engellemektedir. Fakat devletin başındaki erkek idarecilerin aldığı siyasi kararları ve devlet sırlarını başta devlet ricâlinin yakınları ve kadınlarına söyledikleri için onlar da başkalarına söylemektedirler. Bu yüzden Avrupalı elçiler Osmanlı'nın her türlü siyasî ve askerî manevralarını öğrenmektedir. Bu açığa çıkağa çıkan devlet sırlarına göre de Avrupalılar Osmanlı Devleti'ne karşı siyasî ve askerî hamle yapmaktadırlar. Salt cinsiyet meselesi değil; aynı zamanda siyasî meselesidir. Aslında sorun iki kişinin bildiği sırın artık sır olmaktan çıkmasıdır. Yine Târih-i Cevdet'de 1241/1825-1826 senesi kış olayları içerisinde geçen bir olay vardır. Sadrazam Merhum Abdullah Paşa'nın Baş tebdili Kara Süleyman'ın hanesinin bahçesinde, bahçe işleri sırasında bir küp altın çıkarılmıştır. Hazineye devletin el koymaması veya hazineden hissesine düşen sorun olacağı düşünülerek, bulunan hazinenin sır olarak saklanması gerekmektedir. Bahsi geçen eserde bu tekil olay, kadınların çoğunun sır saklayamamasına kadar getirilerek şu şekilde genelleştirilmiştir: *Eski Sadrazam*

[1082] *Bu mülâhazaya göre sudûrun dâhi bulunmaları lâzım gelür. Fakat nihâyet meclisde cümlesine ketm-i madde içun birer yemin veririz. Meclis arasında ketm-i maddenin tekidi içun bir hatt-ı hümâyûn dâhi gelse âlâ olur diyu Şeyhülislâm Efendi ifâde eylemiş oldığını beyân ve madde bir kere dahi Kapudan Paşa ile mahsusca müzâkere olundıkdan sonra meclis-i meşveret akd olunmasını istizân zımnında taraf-ı kaymakamîden hak-pay-i şahâneye arz ve tâkdim kılınan telhisin bâlâsına iş bu mevâdd-ı cesime elbette bir müşâvereye muhtaçdır.* ***Lâkin bizim ulemâ ve avâm ricâllerimizin halleri mâlûm. Nasara devletleri her bir merâmları ne ise meşveret iderler şâyi' olmaz. Bizimkiler ise bâb-ı meşveretden çıkınca konaklarına varmadan ise kendi ittibâ'larına (tebalarına) ve aşinâlarına ve haremleri taraflarına ifşâ idiverirler. Nasıl işdir? Bu bâbda mütehayyirim. Reis Efendi yarın Kapudan Paşa ile bi'l-müzâkere pençşenbe günü meclis-i hâsda bade'l-müşâvere erbâb-ı meşverete yemin virilmek matlûbumdur. Zirâ bunda meşveret olundıkda Galata'da içlilere aks ider. Elbet Moskovlu ve Nemçelu muttâli' olurlar diyu hatt-ı hümâyun keşide buyrulmağla Reis Efendi bir kere dahi Kapudan Paşa'ya gidub keyfiyet-i ifâde ile…*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309; c. 4/2, sf. 187-188; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 4, sf. 258; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 1015.

Merhum Abdullah Paşa'nın baş tebdili Kara Süleyman Üsküdar'da Vâlide-i Âtîk Câmii çevresinde bulunan hanesinin bahçesini ağaç dikip bir bağcıya belletirken, bir kavanoz dolusu altın çıkar. Ev sahibi kavanozun çıkarılması için acele ederken, bağcı da sus payı ister. Biraz kavga ve çekişmeden sonra 300 kuruş karşılığı altın vermeye anlaşır. Gerisini alıp evine götürür. Karısıyla birlikte sayar ve sanki gizlerler. ***Kadınlarsa çoğu sır saklayamadığı gibi, Kara Süleyman'ın eşi de bu sırrı saklayamaz. Ertesi gün komşusu bir kadına seslenerek: "Canım hanım sakın kimseye söyleme, bizim bahçeyi kazdırırken define bulduk, acaba sizin ağanın haberi var mı? diye herkesin duyacağı biçimde işi anlatırken mahalle bekçisi işitir. Bağcıyı bulur, defterdara götürür. Derhal Başbaki Kulu Ağa Üsküdar mahkemesine varıp Kara Süleyman'ı tutuklar, başından sonuna kadar yalnız ve ayrı ayrı, sonra da birbirleriyle yüzleştirerek sorguları yapılır. Hepsi inkâr eder. Kanun görevlileriyle eve gidilir. Kavanoz yeri araştırılır. Artık inkâra yer kalmayınca "Bâb-ı Âli'ye varıp haber verecektim" diye özür dileyerek işi açığa vurur. Kavanoz, Defterdar Efendi huzuruna çıkarıldı. Zer-i mahbub (altın para), yaldız ve Macar cinsi altınlarla birkaç parça kadın ziyneti sayılarak 150.000 kuruş karşılığı darphaneye gönderildi. Bağcıya ve bekçiye uygun görülen para verildi. Kara Süleyman da saklamaktan ve yalan söylemekten dolayı hiçbir şey alamadı.***[1083] Hem bağcı ve bekçinin kârlı çıktığı bu olaydan hem de bir önceki olaydan anlaşılacağı üzere ketm-i esrâr yani sır saklama meselesi, insan ilişkilerinde

---

[1083] *Sadr-ı esbâk Merhûm Abdullah Paşa'nın baş tebdili Kara Süleyman Medine-i Üsküdar'da Vâlide Atîk Câmî'-i Şerifi civârında kâin hânesinin bahçesini gârs-ı eşcâr arzıyla bağcıya belledirken bir kavanos dolusu altun zuhûr itdikde sahib-i hâne kavanosu ihrâcda isti'câl ve bağcı dahi hak-ı sükût tâlebinde olarak biraz nizâ' ve cidâlden sonra üç bin guruşa muaddil altuna iknâ iderek bâkiyyesini alub ve derûn-ı hâneye geturub zevcesiyle birlikde ta'dâd ve ihsâ ve sanki ketm u ihfâ itmişler* ***kadınlar ise ekseriye ketm-i esrâr idemediklerinden Kara Süleyman'ın zevcesi dâhi bu sırrı ketm idemeyerek ferdası komşusu bir kadına pencereden hitâb ile "Canım hanım sakın kimseye söyleme! Bizim bağçeyi kazdırır iken define bulduk acaba sizin Ağa'nın haberi var mı? Diyu savt-ı bülend ile kazıyyeyi hikâye ider iken mahalle bekçisi işitdikde ol bağcıyı bulub birlikde Defterdâr Efendi'ye götürmekle ve derhâl Başbaki Kulu Ağa Üsküdar mahkemesine varub Kara Süleyman'a izhâr ve ibtidâ tenhâca ve bâdehû bekçi ve bağcı muvâcehelerinde istintâk eyledikde bi'l-külliye inkâr eylemiş ise de hâdeme-i şer'ile hânesine varub kavanos mahâli muayyene olunarak inkâra mecâli kalmadığından "Ben Bab-ı Âli'ye varub haber virecek idim" diyu i'tizâr ve zarûrî ikrâr ve kovonosu Defterdar Efendi huzurına ihzâr ile zer-i mahbûb ve yaldız ve Macar cinslerinden olarak zuhûr iden altunlar ile birkaç kıta' murassa' huliyy-i nisâ ta'dâd ve tâkdim olındıkda yüz elli bin guruşa muaddil gelerek Darphâne'ye gönderildi. Bağçeye ve bekçiye münâsib mikdâr atiye verildi. Kara Süleyman kizbî ihtiyâr eylemiş oldığı cihetle mahrûm kaldı.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301, c. 12/6, sf. 161; 1309, sf. 140; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 12, sf. 182-183; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2933.

çok önemli bir durumdur. Genellikle bu tedbirsizlik olarak nitelendirilen durum kadınlara yakıştırılmaktadır. Fakat bu durum aslında genelleştirme üzerine kurulmuş olan eril söylem teknolojilerinden biridir. Kadınların dedikoduya yatkın oldukları ileri sürülerek (?) kadınların aleyhindeki bu yaklaşım geçmişte olduğu gibi bugünün toplumunda da fazlasıyla kendini göstermektedir. Buna benzer kadın aleyhine kurgulanan temalar, bugünün dünyasında bile film ve dizi senaryolarında çok sık kullanılan temalardan biridir.

Târih-i Naîmâ ve Tarîh-i Cevdet adlı eserler üzerinden sosyo-ekonomik bir bağlamdaki toplumsal cinsiyet ilişkileri irdelendiğinde bu çalışmanın bölümlerinden biri olan *Kelimeler ve Sözcükler Bağlamında Toplumsal Cinsiyet* alt başlığı da dikkate alınmalıdır. Çünkü *Kelimeler ve Sözcükler Bağlamında Toplumsal Cinsiyet* bölümünde geçmekte olan kelimelerin ve sözcüklerin soykütüksel olarak ortaya çıktığı ve zaman içinde değişimle dönüşüme uğradığı bağlam sosyo-ekonomik bağlamın ta kendisidir. O yüzden aynı zamanda vurgulanmak istenen cinsiyetçi söylemin praksis alanı da sosyo-ekonomik bağlamın genişleyen ve daralan sınırlarının içidir. Örneğin avrat, kârı, hatun, zen, zevce, menkûha, halîle, helâli ve harîmi vb kadını çağrıştıran kelimelerle âdem, adam, er, erkek, zeker, zevc gibi erkeğe çağrışım yapan kelimeler yine bahsi geçen sosyo-ekonomik bağlamın içinde kullanılmaktadır. Ayrıca me'bûn, muhânnes, hûnsâ, muğlim gibi cinsel yönelimi farklı olan veya kuirleri (eşcinselleri) kasteden kelimeler de yine aynı toplumun içinde ortaya çıkarak zamanla kullanılmaya başladığı da başka bir gerçektir.[1084] O yüzden argolar, lakaplar, ünvanlar, dereceler, makamlar, mertbeler, saygı ve sevgi sözcükleri hep aynı bağlamın ürünüdür. Osmanlı tarihyazıcıları kendi kelime ve sözcük dağarcığının yanında içinde yaşadıkları bağlamın kelimelerini ve sözcüklerini tarihyazımınnda kullanmaktadırlar. Yani kullanılan kelimelerin ve sözcüklerin yaşadıkları sosyal ve ekonomik bağlam içinde kesinlikle karşılıkları vardır. Câriye, bekâr, menkûha, fahişe, çengî, hanımefendi, avrat, hadım, mebûn gibi kelimeler, olumlu anlamda olsun olumsuz anlamda olsun, bir toplumun sembolik alana (dilsel alana) taşınmış göstergeleridir. Yani o toplumun niteliğini ortaya koyarlar. Fakat bu kelimeler ve sözcükler aynı zamanda cinsiyetçi olmalarından dolayı bir tarafı yüceltirken bir tarafı aşağılamaktadır. Toplumun kullandığı bu kelimeler ve

[1084] Sosyo-ekonomik bağlamla da doğrudan ilgisi bulunan cinsel yönelimler ve queer sorunsalına ayrı bir başlık altında değelendirilecektir.

sözcükler, yine aynı toplum içinde kendi ötekilerinin ne olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. İster meşru yollarla olsun isterse de gayr-i meşru yollarla olsun, kullanılan kelimeler ve sözcükler, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eril tahakkümün göstergesidir. Kısacası kelimelerin ve sözcüklerin sosyo-ekonomik bir bağlamda ortaya çıkması ve farklı süreçlerde yeri geldikçe kullanılması, istense de istenmese de bir şekilde gücün propagandasını yapmak anlamına gelmekteydi. Gücün bu propagandası o kadar uzun sürmektedir ki bugünün dünyasında bile halen yapılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin eserlerinde sosyo-ekonomik bağlamdaki toplumsal cinsiyet sorunsalı Târih-i Na'îmâ ve Târih-i Cevdet eserleri üzerinden incelenmiştir. Üzerinde düşünülen birçok bağlamda olduğu gibi sosyo-ekonomik bağlamda da cinsiyetçi söylemler ve eylemler gözlerden kaçmamaktadır. Bahsi geçen eserlerdeki sosyo-ekonomik bağlama ait metinler üzerinden analiz edildiğinde toplumsal cinsiyete dâir ilişkilerde eşitsizlikler sözkonusudur. Bu eşitsizliklerden erkekler de kadınlar da bulunduğu konumları itibariyle etkilenmektedir. Fakat bir mukayese yapmak gerekirse; bu eşitsizliklerden kadınlar daha fazla etkilenmektedir. Ayrıca kadınların dışında cinsel yönelimi farklı olan insanlara da Osmanlı toplumunda pek müspet yaklaşılmamaktadır. Çünkü Osmanlı toplumu ataerkil bir toplumdur ve erkek egemen değerler baskındır. Ayrıca gelenekler ve görenekler, ahlâk ve din gibi faktörler bu toplumda ciddi bir belirleyicidir. İşin başka bir boyutu da maddî ve manevî olarak sembolik şiddetin varlığıdır. Özellikle savaş, isyan, ayaklanma, kıtlık vb. kaos ortamlarında bu şiddet, cinsel saldırılara kadar gitmektedir. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu eski bir dünya imparatorluğudur. Eski dünya imparatorluklarından biri olmasına paralel olarak sosyo-ekonomik bağlamda önemli olduğu kabul edilen insanların (erkekler) yanında önemsiz olarak görülen insanlar da (erkeklerin dışında) vardır. Fakat çalışmanın bu bölümünde yapılan incelemelerle Osmanlı İmparatorluğu'na ait sosyo-ekonomik bir bağlamda, her şeye rağmen, *önemsiz insanların önemi*[1085] olduğu da hatırlatılmak istenmiştir.

[1085] *Önemsiz İnsanların Önemi* (The İmportance of Unimportant People), Jean Baker Miller'ın psikolojiyle ilgili bir eserinden esinlenerek bu bölümde kullanılmıştır. Jean Baker Miller, **Toward A New Psychology of Woman,** United Kingdom-Middlesex; Penguin Books-Pelikan Books, 3. Edition, 1983, ss. 22-27.

4.5. CİNSEL YÖNELİMLER VE KUİR (QUEER) KURAMI

Toplumsal cinsiyet kavramı çok tartışılan ve farklı boyutlarıyla ele alınan bir kavramdır. Bu yüzden bu kavram için ilgili çevreler tarafından farklı açılardan farklı tanımlar yapılmaktadır. İşin diğer bir boyutu ise sosyal bilimler alanındaki yaklaşımların her geçen gün çeşitlenmesi de bu kavram için yapılan yaklaşımlar veya tanımlar üzerinde belirleyici olmuştur. Kavramın ortaya çıkışı feminizme atfedilmektedir ve bunda hakikat payı da vardır. Modern ve post-modern sosyal bilim teorilerinde (doğal olarak feminizm yaklaşımlarında da) meydana gelen değişimler ve dönüşümler de toplumsal cinsiyet kavramına olan yaklaşımları ve tanımları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. O yüzden işin doğası gereği toplumsal cinsiyet kavramı için yapılan yaklaşımların ve tanımların çeşitlenmesi anormal bir durum olmadığı gibi kavrama teorik ve pratik bir yaşam sahası kazandırdığı için tam tersine de olumludur. Ayrıca kavramın siyasal, iktisadî, sosyal ve kültürel boyutları olduğu gibi tarihsel bir boyutu (aslında kastedilen tarihyazımsal boyuttur) olduğu da ortadadır. Peki, bu toplumsal cinsiyet sorunsalı (eşitlik-eşitsizlik sözkonusu) kimi veya kimleri kapsamaktadır? Bu konuda bilinen üniversitelerin *Gender Studies* yani *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* konusunda araştırmalar yapan departmanları, araştırma merkezleri ve enstitüleri bu çalışma için incelenmiştir. Genelde bahsi geçen birimlerin toplumsal cinsiyet kavramı hakkındaki teoriler ve pratikler üzerinden işleyen yaklaşımları; tarihsel bir süreçte ve ataerkilleştirilmiş bir sistemde, çeşitli şekillerde etkilenen veya ezilen tüm cinsiyetleri (kimlikleri) kapsadığı görülmüştür. Ayrıca böyle bir belirlemenin temelinde cinsel yönelim tartışmalarının da bulunduğu başka bir gerçektir. O yüzden bugünün dünyasında ve tarihyazımsal bir alanda toplumsal cinsiyet ilişkileri çeşitli pratikleriyle üç perspektifte incelenmektedir: Feminist Kuram, Maskülen Kuram ve Cinsel Yönelimler veya Kuir (Queer) Kuramı. O yüzden çalışmanın bu bölümünde cinsel yönelimler ve kuir (queer) kuramı da dikkate alınarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinden olan Nâima Mustafa Efendi'nin Târih-i Nâima adlı eseriyle Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserlerindeki toplumsal cinsiyet olgusu ele alınacaktır.

Michel Foucault'nın iktidar yaklaşımı, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin keşfedilmeye veya tanımlanmaya uğraşılmasında bu çalışma için kullanılacaktır. Fakat yeri gelmişken belirtilmesi gereken bir husus vardır. Pıerre Bourdıeu'nun Eril Tahakküm adlı çalışmasında Michel Foucault'un da içinde bulunduğu bir grup âlimin ortaya çıkardığı bir sorunsaldan bahsetmektedir. Pıerre Bourdıeu, daha homojen bir topluluk olarak gördüğü Kabil kabilesini (Magrip'de) neden gözlemlediğini ve aynı zamanda sosyal bilimler açısından bazı yaklaşım problemlerini irdelediğini ortaya koyarken şöyle bir tespiti vardır: *Hiç şüphe yok ki, kendisine adanmış sayısız tarihi etnografik araştırma sayesinde psikanalizin yorumlayıcı şemalarının büyük kısmını borçlu olduğu Antik Yunan geleneğine dayandırabildik. Ancak halen işlerliğini sürdüren ve –yazılı geleneğin yokluğu sayesinde- yarı-âlim yorumlamalardan kısmen korunmuş bir sistemin doğrudan incelenmesinin yerini hiçbir şey tutamaz; gerçekten de, daha önce başka bir yerde daha önce belirtmiş olduğum gibi, üretimi yüzyıllara yayılmış Antik Yunan gibi bir bütünün çözümlemesi, sistemin ardışık ve değişik hallerini yapay olarak senkronize etme tehlikesini getirir ve daha da önemlisi, eski mitsel-ritüel kaynağı az ya da çok derinlemesine yeniden incelemeye tabi tutan çeşitli metinlere aynı epistemolojik statüyü tanımaya yol açabilir. Etnograf olarak hareket etmeye yeltenen yorumcu, böylece, zaten (hemen hemen) etnograf gibi davranan "nâif" bilgi tedârikçileri muamelesini yapma riskini taşır, oysa, örneğin Homeros ve Hesiodos gibi görünüşte en arkaik olanlarda bile ortaya koyulan mitolojik çağrışımlar zaten ihmâller, çarpıtmalar ve yorumlamalarla dolu âlim mitlerdir (peki ya, Cinselliğin Tarihi'nin ikinci cildinde, cinsellik ve özne hakkındaki araştırmayı Platon'dan başlatmayı tercih ederek Homeros, Hesiodos, Aiskhylos, Sophokles, Herodotos ve Aristophanes gibi yazarları göz ardı eden –eski Akdeniz kökeninin en açık biçimde görüldüğü Sokrates öncesi filozoflardan hiç bahsetmeyelim- Michel Foucault gibilerine ne demeli?) Benzer bir ikircim, âlim olma iddiasındaki tüm eserlerde (özellikle tıbbi olanlarda) görülür; bunlarda neyin yetkin kişilerden ödünç alınmış (eski Akdeniz mitolojisini, bazı noktalarda, kendi kendine âlim mite dönüştüren Aristo gibi), neyinse bilinç dışı yapılardan hareketle yeniden icat edilip ödünç bilgelikle kabul veya tasdik edilmiş olduğunu ayırt etmek zordur.*[1086] Burada Pıerre Bourdıeu, sosyal

[1086] Pierre Bourdıeu, **Eril Tahakküm**, çev. Bediz Yılmaz, İstanbul; Bağlam Yay., 2014, sf. 18-19.

bilimcilerin tutarlı bir araştırma ortaya çıkarması için Michel Foucault'ya yönelttiği ve üzerinde gerçekten de düşünülmesi gereken epistemolojik, ideolojik ve sosyolojik açıdan bazı problemler sözkonusudur. Aynı şekilde Janet Afery ve Kevin B. Anderson'un Cinselliği Tarihi adlı çalışmasında ortaya koyduğu yaklaşımlara dayanarak Michel Foucault'nun şu yönlerini eleştirmektedir: Şarkiyatçı algıları, Yunan ve Roma metinlerine karşı ortaya koyduğu sorunlu seçmeci yaklaşım, Antik Yunan ve Roma toplumunun bir grup elitinin yaşam tarzının bahsi geçen Yunan toplumu için genelleştirilmesi, kadınları metinlerde görmezden gelmesi, ahlak kapsamı ve ahlakın tarihselliği tartışmalarını önemsenmemesi, dönemin sosyo-politik yapısı ve hukukî yaptırımları meselesi, homoseksüel ilişkilerde aktif-pasif konuma dayalı haz kullanımında kendi iktidar yaklaşımını görmezden gelmesi ve hatta bu yaklaşımını eserde neredeyse hiç dikkate almaması, Antik Yunan toplumundaki evlilik müessesesini veya yaygın meşru ilişkilerin pek önemsememesi (sahte aşk-sahici aşk tartışmaları dâhil), yazılı metinlerin ne kadar Yunan toplumunu yansıttığı meselesi veya yazanların sosyo-politik konumları ve ideolojileri gereği yaklaşımları kendi tasavvurları olma olasılığını görmezden gelinmesi. Ayrıca Michel Foucault kendi tartışmalı (farklı) yaşamının ve buna bağlı olarak ideolojisinin (fantazmasının) metinleri yorumlamadaki tesiri olup olmadığı konusu da ciddi olarak bahsi geçen yazarlar tarafından eleştirilmektedir. Janet Afery ve Kevin B. Anderson'un eleştirilerinde haklılık payı olduğu, Michel Foucault'nun İran toplumuna ait toplumsal cinsiyet ilişkilerine dâir yaptığı değerlendirmenin bir yanılmasaya dönüşmesiyle kendini göstermiştir. Çünkü İran'a gitmesinden kısa bir süre sonra o ülkede ortaya çıkan Humeyni Devrimi, Doğu toplumları için kolayca tahayyül edilebilecek bir toplumsal cinsiyet anlayışının veya zannedildiği kadar fanteziler üzerinde gelişen bir cinsellik anlayışının olmadığını ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu çıkarım, dünyaca ünlü bir düşünürün bile toplumsal cinsiyet ilişkileri konusunda nasıl yanılabileceğini göstermiştir. Yani Doğu'nun kült edebî metinlerindeki heteroseksüel ve homoseksüel ilişkilerin varlığı bir gerçektir. Fakat homoseksüellik gibi her devirde ve her toplumda görülebilen ve tezat bir şekilde çok tartışmalı da olan farklı cinsel yönelimlerin, Michel Foucault'nun Antik Çağ Yunan ve Roma toplumu ile modernite sürecini yaşayan İran toplumu için yaptığı

değerlendirmelerde nasıl bir sorunsala dönüşebileceği de başka bir gerçektir.[1087] Yani Doğu toplumlarında ve genel olarak Eski Dünya kıtalarına ait toplumlarda yazılanlar başka yaşananlar başka olabilir. Ayrıca bu yanılsama durumu Michel Foucault'yu yaklaşım olarak eleştirmek için bir kanıt teşkil edebilir. Fakat onu karalamak için de yeterli bir kanıt (ölçüt) olamaz. Çünkü Michel Foucault'nun çalışmalarını bir bütün olarak okuyarak bazı genel bazı çıkarımlar nasıl yapılıyorsa aynı düşünürün çalışmalarının ayrı ayrı değerlendirmenin gerekliliği de başka bir gerçektir. O yüzden Michel Foucault'nun Cinselliğin Tarihi eserinde ortaya koyduğu yaklaşımlarından ziyade genel olarak kabul edilmiş iktidar ilişkileri yaklaşımı bu çalışma için daha fazla dikkate alınacaktır.

Cinsel yönelim ve kuir (eşcinsellik) kuramları açısından, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinden Nâ'ima Mustafa Efendi'nin Târih-i Na'îmâ ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserlerine bakmadan iktidar ilişkileri bağlamında toplumsal cinsiyet ilişkilerine anahatlarıyla tekrar değinmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin tarihyazımındaki toplumsal cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerine genel anlamda bu çalışmanın İktidar *İlişkileri Bağlamında Toplumsal Cinsiyet* (IV. Bölüm, II. Altbaşlık) başlıklı

[1087] Michel Foucault hakkında yapılan eleştiriler için bu dipnotta verilen eserlere bakınız. Janet Afary-Kevin B. Anderson, *"Foucault, "Toplumsal Cinsiyet ve Akdeniz ve Müslüman Toplumlarında Erkek Eşcinselliği"*, çev. Erkan Ünal, **Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram,** Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı 65-66, 3300, 2011, ss. 228-261; Aynı bölüm için bakınız. Janet Afary-Kevin B. Anderson, **Foucault ve İran Devrimi –Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları–,** çev. Mehmet Doğan, İstanbul; Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, 2010, ss. 180-212; Ayrıca bu dipnotta verilen bölüme bakınız. Janet Afary-Kevin B. Anderson, *"Foucault'nun Çelişkili Dünyası: Modern ve Geleneksel Toplum Düzenleri"*, **Foucault ve İran Devrimi –Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları–,** çev. Mehmet Doğan, İstanbul; Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, 2010, ss. 29-61. Ayrıca Michel Foucault'nun Antik Yunan ve Roma toplumu yaklaşımlarına alternatif olarak David M. Helperin ve Kenneth J. Dover yaklaşımları ileri sürülmektedir. Fakat bu konuda daha farklı yaklaşımlar vardır. David M. Helperin, *"Cinsellikten Önce Seks; Klasik Atina'da Oğlancılık, Politika ve Güç"*, Martin Bauml Duberman- Jr-Martha J. Vicinus, George Chaucey, çev. Serkan Göktaş, **Tarihten Gizlenenler Gey ve Lezbiyen Tarihine Yeni Bir Bakış**, çev. Ankara: Phoneix Yayınevi, 2001, ss. 36-52; Maurice Sartre, *"Antik Yunan'da Eşcinsellik"*, **Batı'da Aşk ve Cinsellik**, İstanbul; İletişim Yayınları, I. Baskı, 1992, ss. 44-60; Paul Veyne, *"Roma'da Eşcinsellik"*, **Batı'da Aşk ve Cinsellik**, İstanbul; İletişim Yayınları, I. Baskı, 1992, ss. 61-69; Kenneth J. Dover, **Greek Homosexuality**, Cambridge, MA Harvard University Press, First Published, 1978; Pıerre Bourdieu, cinsel yönelimleri ve kuirleri, eril tahakküm içindeki konumunu da değerlendirmektedir. Pierre Bourdıeu, **Eril Tahakküm**, çev. Bediz Yılmaz, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 405, 2014, ss. 147-154; Kecia Ali, eşcinselliği cinsel ahlâk ve İslâm açısından değerlendirmiştir. Fakat İslam toplumunda bu sorunsalın çok tartışılmasına ve toplumun bazı katmalarında tarihsel olarak görülmesine rağmen İslam'ın hükümleri ve toplumdaki cinsel ahlâk algısı tarafından kabul görmediğini ve hiçte öyle hoş karşılanmadığını ortaya koymuştur. Kecia Ali, **Cinsel Ahlâk ve İslâm-Kur'ân, Hadis ve Hukuk Üzerine Feminist Düşünceler**, çev. Adnan Bülent Baloğlu, İstanbul; İletişim Yayınları, 2114, 2015, ss. 161-192.

bölümünde irdelenmeye çalışılmıştı. Yine birçok iktidar yaklaşımına rağmen Michel Foucault'nın iktidar yaklaşımı, iktidar bağlamındaki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin keşfedilme veya tanımlanma çabasında bu çalışma için dikkate alındığı belirtilmişti. Fakat bu bölümde cinsel yönelimler ve kuirler açısından da iktidar sorunsalı tekrar irdelenmesi düşünülmüştür. Bu kapsamda kuir teorileri her ne kadar cinsel yönelimler içinde değerlendirilse de cinsiyetlerarası iktidar ilişkilerinde tartışmalı bir konuma sahiptir. İktidar ilişkileri içine gay, lezbiyen, biseksüel gibi cinsel yönelimi heteroseksüel insanlardan farklı olan homoseksüel (eşcinsel) insanlar da dâhil edilmelidir. Çünkü ötekileştirilmiş bir insan topluluğu olmalarına rağmen eşcinseller, daralıp genişleyen (sınırsız), çeşitli mekânlardan oluşan ve sabit olmayan iktidar ilişkileri ağının dışında düşünülemez. Dağınık şekildeki iktidar alanlarının tahakküm ve yaşam alanı olarak direniş alanlarında kuirleri de görmek mümkündür. Bahsi geçen olgu en minimal boyutundan ele alınırsa yani Pierre Bourdıeu'nun *tahâkkümün bedenileşmesi*[1088] yaklaşımından hareket edildiğinde bile kuirlerin iktidar ilişkileri içine girmemeleri için hiçbir neden yoktur. Onlar? (kuirler) da bazı çalışmalarda tarihte gizlenenler[1089] olarak adlandırılmalarına paralel olarak cinsiyetlerarası iktidar ilişkileri içinde konumları muğlâk ve gizil olsa da yer almaktadırlar. Fakat tarihsel bir zaman açısından kuirlerin sorunu başkadır. Mekân ve eylem olarak, bu sınırsız ve genişlemeye müsait alandaki iktidar ilişkileri içinde, heteroseksüel erkeklere ve kadınlara yapıldığı gibi homoseksüel insanlara da kesin veya hiç değilse belirgin bir konumlandırma yapmak zordur. Hatta tarihsel bir geçmişte çoğu durumda bu iktidar ilişkileri ağı içinde söylem teknolojiyleriyle dışlanmak zorunda kalmışlardır. (kuir sözcüğünün anlamı ortaydayken) Bu durum sadece kuir kuramları hakkındaki sosyolojik, biyolojik veya psikolojik alanda mevcut tartışmalardan dolayı değildir. Aynı zamanda bu durum tarihyazımında varlıklarının sorunsal derecesinde belirgin veya açık olmamasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü kadınlarla birlikte kuirlerin, tarihyazımındaki konumlarının belirleyecisi kendi eylem ve söylemleri değildir. Kendisini kendisinin

[1088] Pierre Bourdıeu, **Eril Tahakküm**, çev. Bediz Yılmaz, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 405, 2014, sf. 36-48.
[1089] Martin Bauml Duberman- Jr-Martha J. Vicinus, George Chaucey, çev. Serkan Göktaş, **Tarihten Gizlenenler Gey ve Lezbiyen Tarihine Yeni Bir Bakış**, çev. Ankara: Phoneix Yayınevi, 2001.

dışında eylem ve söylemleriyle tarihyazımında konumlandıran veya bir konuma yerleştirilecek şekilde onları kurgulayanlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinden Na'îmâ Mustafa Efendi'nin Târih-i Na'îmâ adlı eseriyle Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserine ait metinlerde cinsel yönelimler ve kuirler (homoseksüellik) hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî vesikalar ve belgeler üzerinden de hareket eden resmî vak'anüvislerindeki bu bilgilerin toplumsal cinsiyetle ilgili bir çalışmada görmemezlikten gelmek sözkonusu olmazdı. O yüzden bu çalışmalara ait metinlerdeki bilgiler hakkında soysal bilimlerin multi-disipliner ve inter-disipliner ilişkisi dikkate alınarak toplumsal cinsiyet hakkında bazı değerlendirmeler yapılması bu bölümde uygun görülmüştür. Örneğin Târih-i Na'îmâ'da 1061/1651 yılı olayları içerisinde anlatılan bir olay sözkonusudur. Bu olay Çivi-zâde'nin vefâtı'nın anlatıldığı bölümde geçmektedir ve Defterdar Ahmet Paşa'yla ilgili bir olaydır. Bu olay bahsi geçen eserde şu şekilde anlatılmaktadır: ***Çivi-zâde Efendi'nin sill ve istiskâdan (su toplamasından) iki günlük ömrü kalmıştı, yine "bizim bağçede şadırvana fülân cins ruhâmdan (mermerden) bir koç vardır anı alıp kosunlar" deyü buyurdu. İlm ü irfândan hâlî (boş) bir garip mahdûm (oğlan) idi. Sâbıkta Anadolu sadrı iken (o Anadolu kazaskeri iken) bir oğlan ile livâta edip (birlikte olup) gönün deride ettikte (zarını yırttık da) oğlan tumân-ı hûn-âludun alıp (kanlı donunu alıp), anasına babasına vardıkta (gidince) anlar dahi (onlar da) donu ve oğlanı alıp Müftî Yahya Efendi'ye götürüp şekvâ ettikte (şikâyet ettikte) "Te'accubâne (şaşırarak) şu adam bu fende câhil imiş" dediği meşhûrdur (bilinir), sonra mezbûr gulâm (sonra o oğlan) gön derîde ileri gelip defterdâr oldu ki Köprülü-zâde Ahmed Paşa-yı Fâzıl asrında (Köprülü Fazıl Ahmet Paşa zamanında) Defterdâr Ahmed Paşa'dır. Sonra Mısır'da sâhib-i vak'a (isim sahibi) olmuştur, "Eş-şey'ü bi'ş-şey'i yüzker" Ahmed Paşa'nın defterdarlığı zamanında eczâ-i meclisinden (onun meclislerinden birinde) bir latîfe-gûy (şakacı) kadı var imiş. Bu hikâyeyi işitmiş lâkin ol oğlan (fakat o oğlanın) Ahmed Paşa olduğunu bilmez imiş. Bir gün esnâ'-i musâhabette (muhabbet sırasında) Çivi-zâde zikr olunur paşaya der ki; "Sultanım anın (onun) hakkında Yahya Efendi'nin bir lâtifesi vardır deyip kazıyyeyi nakl ederken (meseleyi anlatırken) paşaya hacâlet (utanma) ve çehresine humret ârız olup (yüzü kızarıp) gider efendi" deyü (diye)***

çîn-i cebîn (alnını buruşturup) ve sûret-i gazab (kızgınlık) gösterir. Kadı münfa'il olub (alınıp) aslını bilmez taşra çıktıkta (dışarı çıktıkta) huzzârdan biri (mecliste hazır bulunanlardan biri) "Allah insâf veresi (versin) tel kırdın (pot kırdın) ol (o) oğlan paşa (nın) kendisidir" dedikte kadı fakir dahi ziyâde (fazlaca) münfa'il olup (alınarak) [78] bir dahi (bir daha) paşanın meclisine varmayıp mahcûr olmuş (uzaklaştırıldı). Lâkin bu kazıyye (mesele) şöhret bulup bağl-ı efsârın şuyu'unu (başka söylentileri) unutturdu, Neûzu billâh mine'l-fazîhâ (Böyle Kötülüklerden Allah'a sığınırız.)[1090] Görüldüğü üzere Osmanlı toplumunda cinsel yönelimi heteroseksüellikten farklı olan insanlar da vardır. Üstelik tarihsel bir geçmişin meşhur bir defterdarının başına gelenlerse ortadadır. Ayrıca bu durumun maddî bir saldırıdan ziyade toplumda cinsel söylemlerle sembolik şiddete dönüştüğü de anlatılan olayın anlatımından anlaşılmaktadır. Metinden anlaşılacağı üzere, üzerinde durulması gereken husus, genç yaşta bir çocuğu cinsel istismara uğratan Anadolu Kazaskeri Çivi-zâde Efendi'nin değil de cinsel istismârın mağduru olan ve adeta hayatı değişen Defterdâr Ahmet Paşa'nın toplumda daha fazla aşağılanmasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk resmî vak'anüvisi kabul edilen Na'îmâ Mustafa Efendi'nin Târih-i Na'îmâ adlı eserinde cinsel yönelim ve kuir (homoseksüellik) hakkında da daha başka bilgiler mevcuttur. Örneğin Târih-i Na'îmâ'da 1059/1649 olayları içerisinde ve Abdurrahim Efendi'nin azli sırasında yaşanmıştır. Şeyhülislâm-zâde Mehmet Çelebi'nin de içinde bulunduğu mebûnluk (ibnelik) yapma tartışması şu şekildedir: *...Bu sırada, bazı rüşvet vererek iş görmüş olanlar, Şeyhülislâm-zâde Mehmet Çelebi'ye yapışıp bazı işler için verdikleri akçeyi istediler. Bu Recep ayında İstanbul kadısı Sun'î-zâde, dâvâlarını dinleyip, mahdumun aldığı (Abdürrahim Efendi'nin oğlunun aldığı) akçelerin, sahiplerine geri verilmesi için hüküm verince, Abdürrahim Efendi, oğlu Mehmet Çelebi sızlanmaya başlayıp: "Efendi, bu nasıl hükümdür?" dedi. Sun'î-zâde cevap verip: "Beheyy çelebi! Bu senin bildiğin mesele değildir, var şu Müslümanların haklarını ver!" deyü cehâletini meydana vurdu. Bu halde Müftü-zâde kahırlanıp "Allah'a hamd olsun, okuduğumuz bize yeter.* ***Hele me'bunluk ile meşhur değiliz! diye kadıya serzenişte***

[1090] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 5 (3. Ciltedir), sf. 1305-1306; Zuhuri Danışma metin bu kısmını sansürlemek zorunda kalmıştır. Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 5, sf. 2115.

bulundu. Kadı hiddete gelip Çelebi "mebûnlar, kendi ayıplarını halka isnat ve iftirâyla temize çıkarmak olagelmiştir. Mebûn budur ki, yirmi-otuz zîr-dest oğlan besleye" diye hiddetinden Paşa'ya varıp, Mehmet Çelebi'nin edep dışı durumu arz ve şikâyet eyledi. *Vezir köpürüp, pederi Abdürrahim Efendi'yi ve oğlunu ve çukadârı Meşhur Mustafa'yı, Topal Muharrem'in kalyonuna koyup, Mekke kadısı Minkârî-zâde'nin yanına katarak hacc-ı şerife gönderdiler. Recep'in yarısında İsmetî Efendi Galata kadısı oldu.*[1091] Bu metinden anlaşıldığı üzere bir devlet memurunun otuz kırk genç hizmetkâr taşıyıp ihtişamlı bir yaşam sürmesi dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu yüzden toplum nazarında bazı söylentilerin dışavurulması sözkonusudur. Ayrıca mebûnluk yapmak söyleminden kasıtsa dalavere veya olması gerekenin dışında yanlış bir iş yapılması kastedilmektedir. Yani böyle bir iş yaparsan (hüküm verirsen) ancak erkeklerin dışındakiler yapar. Bu olaya benzeyen başka bir olay daha Târih-i Na'îmâ'da geçmektedir. Anltılan olay Osmanlı tarihyazımının bilinen örnekleri arasında yer alan Ravzâtü'l-Ebrâr Zeyli'nin[1092] yazarı Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi[1093] hakkındadır. Kendisi bilinen bir tarih yazarı olmasının yanında İstanbul Kadılığı gibi üst düzey devlet görevlerinde de bulunmuştur. Onun cinsel yönelim nedeniyle suçlanmasına neden olay, 1068/1657-1658 yılı olayları içerisinde ve onun

---

[1091] *…Ve bu esnâda ba'zı râşiler Şeyhülislâm-zâde Mehmet Çelebi'ye yapışıp ba'zı mesâlih tahtında verdikleri akçeyi isteyip ve bu mâh-ı recebde İstanbul Kadısı Sun'î-zâde Efendi huzûrunda murâfa'aya ferman olunmakla da'vâların dinleyip mahdûmun aldığı akçeleri ashâbına redd için hükm ettikte mahdûm âgaz-ı ıstırâb edip "Efendi bu ne asıl hükümdür" dedi.* ***Sun'î-zâde cevab verib, "Behey çelebi bu senin bildiğin mes'ele değildir, var şu Müslümanların haklarını ver" deyü techîl yüzündeb ta'n ettikte müftî-zâde kahırlanıp "Bi-hamdillâh okuduğumuz bize yeter [428] hele mebûnluk ile meşhûr değiliz" deyü kadıya serzeniş eyledi. Kadı gazaba gelip "Çelebi mebûnlar, kendi ayıbını halka isnâd u iftirâ ile teberrî izhâr etmek ola-gelmiştir. Mebûn oldur ki yirmi otuz zîr-dest dilber oğlan besleye" deyip gazabından paşaya varıp mahdûmun hâric ez-edeb vaz'ını arz u şikâyet eyledi.*** *Vezir tehevvür edip pederi Abdurrahim Efendi'yi ve mahdûmunu ve çuhadârı meşhûr Mustafa'yı Topal Muharrem'in kalyonuna koyup Mekke kadısı Minkârî-zâde refâkatiyle hacc-ı şerîfe irsâl olundular, recebin nısfında İsmetî Efendi Galata kadısı oldu…* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 4 (3. Ciltedir), sf. 1234; Na'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 4, sf. 1960-1961.

[1092] Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, **Ravzâtü'l-Ebrâr,** Bulak Matbaası, 1248; Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, **Ravzâtü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlîl ve Metin) 1732**, Haz. Nevzat Kaya, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2003.

[1093] Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin biyografisi için bakınız. Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 43-44; **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003, sf. 120-121; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982, sf. 224-227; M. Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002, sf. 201-202; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007, sf. 65-66.

vefâtının anlatıldığı (Vefât-ı Kara Çelebî-zâde Abdülaziz Efendi) kısımda geçmektedir. Bahsi geçen olay Târih-i Na'îmâ'da şu şekilde anlatılmaktadır: ***… Sâ'ir huddâmdan mâ-adâ (hizmetçilerden başka) tâze (genç), rû meh-pâre (ay yüzlü) beş altı tane nazenîn (narin) hizmetkârı eksik olmazdı. Pâk dâmen ve sâlih idiler, lâkin müşâhede-i cemâl-i hübân ile mütelezziz olup (güzel yüzlerinin seyrinden zevk alıp) ol makûle sûreti ve sîreti mahbûb çelebileri (yüzü güzel olan bu çelebileri) evlâd yerine terbiye edip okutup ve yazdırıp çerâğ etmeğe mâ'il idiler. (talabe etmeye niyetliymiş.) Hatta mahdûmlara (oğlanlara) eyyâm-ı şitâda (kış günlerinde) Hind alacası ve mirzây boğası kapama ve şal kuşak ve eyyâm-ı sayfda (bahar günlerinde) ince Kırım kesimi beyaz sâde ve som sırma kolan kuşak kuşadıp eyyâm-ı mu'tedilede (ılıman günlerde) süt mâîsi ince bez çintinyânlar giydirip çakşır giydirmez imiş. Ve sâdelerinin yırtmac şikâfı şâtır eteği (eteklerinin yırtmaçlı olan kısımları) misâl iki karış mikdarı olup bir iki yerden rabt için (tutturmak için) altın kopça dikerler imiş ki misâfir huzurunda açılmamak için yırtmaclar iliklenirdi. Sâ'ir vakitte küşâde olup (boş zamanlarda açık olur), esnâ-i hizmette [352] sür'atle âmed şud ettikce (hizmet sırasında hızlıca gidip geldikçe) şakk tülânî yırtmaclardan (uzunca yırtmaclardan) sîmîn topukların topların şa'şa'ası (gümüş gibi parlayan topukların seyri) meclise pertev (parlaklık, mutluluk) salardı. Efendi hazretleri bu vechile topuk seyri ve Kırım kesimi esvâbın şikâfından (elbisenin yırtmacından) âyine-i sine temâşasın edip (ayna gibi göğsü seyredip) bu kadarca ile kanâ'at edermiş (yetinirmiş). Lâkin a'dâ ve hussâdı (fakat kendine düşman ve hasedi olanlar) bu sebeble kendiye harf-gîrlik edip (bu yüzden kendisini ayıplayıp) fısk ile töhmet ederlermiş. (günahkârlıkla suçlarlarmış.) Zümre-i huddâm (hizmetkârları) veliyy-i ni'metlerinin (efendilerinin) gerek hayr ve gerek şerr ahvâllerin (iyi ve kötü hallerini) ketm etmezler. (saklamazlarmış) Hizmetkârları nakl ederler ki (anlatırlar ki), nazar ile telezzüzden gayri bir ferde takarrub ettiği belki bir bûse aldığı yoktur (bakmakla zevk almaktan başka bir ferde yaklaştığı, hatta öpücük aldığı dahi yoktur) deyü yemin ederlermiş. Hatta mahrem-i esrârı olan kibârdan biri (hatta sırrını sakladığı ululardan biri) "Sultanım, bu tâze (genç) uşakları istihdâm ettiğiniz çendân münâsib görülmez (çalıştırdığınızdan dolayı uygun bulunmuyorsunuz) dedikte hüsn-i sûret kâbiliyet-i sîrete alâmettir. (İnsanın yüz güzelliği içinin güzelliğini de***

gösterir) Bir alay kabîhü'l-vech ehremen (bir alay kötü yüzlü-niyetli-ehremenden başka) istihdâmından bunlar münâsibdir. (çalıştırmada bunlar daha uygundur.) Ve bir alay feseka şerrinden (bir alay kötü niyetli şerrinden) hıfz ve terbiye ile (koruyup terbiye ederek) adam ettiğimiz cihetle (takdirde) me'cûr oluruz (ecr, sevap sahibi oluruz, icar eden anlamı da vardır) demişler. "Ammâ sultanım tarz-ı libâslarında (elbise tarzlarında) muhteri' libaslarında tekellüflerde i'tinânız sebebiyle (giyinilmesinde itina ettiğiniz bu uydurma kıyafetlerden dolayı) a'dânız ta'n (düşmanınız ayıplayıp) ve dostlarınız sû'-i zann ederler (dostlarınız kötü niyetlidir)" dedikte telezzüz-i nazardan gayr-ı kasdınız yoktur (bakmaktan başka bir zevkimiz yoktur), cevâsis-i uyûb olanlar tafahhus ederek (ayıplarımızı arayanlar sorup soruşturarak) pâk-bâzlığımıza muttali' olup (temiz, suçsuz olduğumuzdan haberdar olup) sû'-i zandan (kötü niyetlerinden) kurtulur. Hased-i cibilli belâsıyla zemm u gıybet edenler seyyi'âtımızı alır. (Bize karşı hasetliğinden dolayı kötüleyerek gıybet edenler günahımızı alırlar) Hüsn-i cemâl-i hûban (güzelin yüzü) mir'ât-ı sun'-ı Yezdân olmağın (Yaratıcının güzel bir eseri olduğu manasında) muhakkikînden olan urefâ-i kibâr (bu hakikâti bilen büyük -arif- kimseler) nazar-ı ibretle müşâhedesi bâbında (ibretle bu güzelliğe bakmak hususunda) meslûbu'l-ihtiyârlardır. Selefde gelen (Önce gelen) mükemmelîn-i ârifinden katı çok devletlü (kemale ermiş çok fazla üst düzey arifler) bu husus için hussâd-ı kec-nazar tarafından sihâm-ı ta'n u teşnî'a siper olmuşlardır. (bu mesele için kötü gözlü hasetlilerin ayıplamalarından ve suçlamalarından –oklarından– dolayı siper olmuşlardır.) [1094] Görüldüğü üzere Klasik dönem olarak nitelenen sürecin sonunda, Osmanlı toplumunda eşcinsellik olarak nitelendirilebilecek söylemler ve eylemler kendini toplumun çeşitli katmanlarında göstermektedir. Kimi eylemler bir olay gibi tarihyazımında (edebî eserlerde) yazılsa da kimi söylemler de üzerinde durulması gereken ciddi söylemler olarak edebî eserlerde yazılmıştır. Fakat devletin resmî vak'anüvisi olan Na'îmâ Mustafa Efendi'nin eserinde farklı cinsel yönelimleri veya bunun hakkındaki söylemleri yazması bu noktada üzerinde durulması gereken bir husustur.

[1094] Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 6 (4. Ciltedir), sf. 1799-1800; Zuhuri Danışma metin bu kısmını sansürlemek zorunda kalmıştır. Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 6, sf. 2850-2851.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal kargaşaların ve asayişsizliklerin yaşandığı zamanlarda bazı cinsel saldırı veyal cinsel istismar olarak değerlendirilebilecek olaylar ortaya çıkmaktadır. Bu cinsel saldırı ve cinsel istismâr olayları, kadınlara karşı erkekler tarafından yapıldığı gibi erkeklerin erkeklere karşı yapması şeklinde de gerçekleşmektedir. Buna benzer olaylar da toplumdaki bazı kesimlerdeki mevcut olan cinsel yönelimleri göstermesi bakımından önemlidir. Örneğin Târih-i Na'îma'da 1016/1607-1608 yılı olayları içerisinde Ankara kalesinde Kalenderoğlu ve taifesinin yaptıkları hareketler (Reften-i İbn Kalender be-cânib-i Ankara) bahsi geçen tespite örnek olarak gösterilebilir. Kalenderoğlu taifesinin Ankara kalesinde yaptıkları şu şekilde anlatılmaktadır: *O bıraktığı bed-baht, kadıyla şehre girdikte birkaç günden sonra* ***günah işlemeye başlayıp şehirliden bazı bıyığı çıkmamış çocuklara el uzatınca şehir halkı ayaklanıp "mel'unu katlederiz!" dediklerinde*** *Kadı efendi: "Kıtal olduğu takdirde bazı Müslümanlara dahi zarar gelmesi ihtimâli vardır" diye hoş hileyle kavgayı bastırdı ve o herifi halkın hücumundan korumak için iç kalede hapsetti. Ve arkadaşlarını dahi ayandan birer adama başka başka misafir verip: "Misafirine riâyet ve halkın fitnesinde koru! diye muhkem ısmarladı…*[1095] Sosyal kargaşaların yaşandığı zamanlarda aynı cinsler arasındaki cinsel saldırılar, eski dünya kıtalarının genelinde fazlasıyla görülen bir olaydır. Osmanlı İmparatorluğu'da eski dünya imparatorluklarından biridir. Osmanlı coğrafyasında sosyal ayaklanmaların yaşandığı zamanlarda aynı cinsler arasında da cinsel saldırılar yaşanmaktadır. Kısacası zikredilen cinsel saldırıların ve cinsel istismârın, toplumda var olan cinsel yönelimlerle birlikte ele almak, Osmanlı toplumundaki toplumsal cinsiyet sorunsalını ortaya koymak için bir zorunluluktur.

Osmanlı toplumunda, bir işi, bir oluşu nitelendirmek ve cinsiyetçi bir söylem olarak bir şeyi ve bir kişiyi kötülemek, aşağılamak için eşcinselliğe atfedilen özellikler söylem teknolojisi ve stratejisi olarak kullanılmaktadır. Böyle bir söylemin

---

[1095] *Ol bıraktığı bed-baht, kadı ile şehre dâhil oldukta birkaç günden sonra* ***ızhâr-ı fücûra*** *(günah, zina işlemek) başlayıp başlayıp şehirliden* ***ba'zı emredlere dirâz-destî edicek*** *şehir halkı* ***gulüvv edip "Mel'ûnu katl ederiz"*** *dediklerinde kadı efendi"Kıtâl olduğu takdîrde ba'zı Müslümanlara dahi zarar olmak ihtimâli vardır" deyip eltâf-ı hîle ile gavgayı tebs ve ol herîfi hücûm-ı halkdan hıfz sûretinde iç-kal'ada habs eyledi. Ve rüfekâsın dahi a'yandan birer âdeme başka başka dayf verip, "Müsârifine ri'âyet ve halkın fitnesinden sıyânet eyle" deyü muhkem ısmarladı."* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 2 (2. Cilttedir), sf. 333; Na'îma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 2, sf. 544.

toplum tarafından geliştirilmesinin nedeni, eril bir toplumda erilin kutsanmış özelliklerini ve niteliklerini yüceltmek amacı taşımaktadır. Tabi ki bu durum kendi gibi olmadığını düşündüğü insanlara karşı ötekileştirici bir söylemi de ortaya çıkaracaktır. Bir toplumda oyunu eril kurallara göre oynamayan veya oynamak istemeyen, neyse o olmak isteyen insanlar da var olabilir. Bu düşüncede olan insanlara, eril olamayacakları yaklaşımından hareketle kurgulanan buna benzer söylemler, onlara karşı kullanılarak onları toplum nazarında gözden düşürmek amacı da taşıyabilir. Yani erillerin kurguladığı bir oyunun mekânı olan savaş meydanında ölmek istemeyen bir şahıs, onun eylemlerine ve söylemlerine katılmayanlar tarafından insanlar nazarında itibârı düşürülerek toplumda yok edilmek istenmektedir. Yani savaşmak istemediğin için eğer savaş meydanından kaçıyorsan sen eril, er olamazsın. (erliğin subut etmemiş.) *Erkek olmanın dışındaki her şey seni tarif etmeye uygundur* yaklaşımından hareketle kendileri gibi olmayan insanlara bir tür sembolik şiddet eril toplumlarda uygulanmaktır. Ayrıca hem eylem hem de söylem olarak cinsiyetçi saldırıların olması, bir toplumun sözlü ve yazılı kültüründe bazı eylemlerin ve söylemlerin yer alma sürecini hızlandırmaktadır. O yüzden eski dünya kıtalarındaki diğer siyasi yapılarda ve toplumlarda görülen bu durum Osmanlı İmparatorluğu için de sözkonusudur. Örneğin Târih-i Na'ima'da 1061/1650-1651 yılı olayları içerisinde geçen ve Girit'te donanmanın savaşı sırasında anlatılan bir olay vardır. Donanma Venediklilerin deniz ve kara kuvvetleri karşısında yenilgi almak üzeredir. Bazı insanlar da savaş meydanından kaçıp canlarını kurtarmak istemektedir. Bakın bu olay Târih-i Na'îmâ'da şu şekilde anlatılmaktadır: *...Kapudan Paşa çaresiz bozgunluk suretinde bu halle çekilip, o mihnetlere hiddetindan adaya dökülenlere bakmayıp, Rodos adasına gitti. Sonra kâfirler o adaya dökülen* ***muhannesleri (erkek olamayacak sözünde durmayan, dönek, korkak)*** *toplamak için çok miktarda asker döküp cümlesini yakalayıp, esir ettiler. Kapudan Paşa Rodos'a vardıkta, kurtulan gemiler geldikten sonra divan edip, cenkten yüz çevirmiş olanları kabahatli edip ve beylere kahreyleyip, tersane kethüdasının* ***sakalını traş edip****, kethüdası Eyyüp'ü Karakaş-oğlu Ali Ağa'yı mektup ve arzla İstanbul'a gönderip bazı beylerin ve genel olarak Yeniçerilerin muhalefetini ve ferman tanımamalarını bildirdi.*[1096] Buna benzer başka bir örnekse yine Târih Na'îma'da

[1096]*...Kapudan Paşa nâ-çâr inhizâm sûretinde bu hâletle çekilip ol mihnetlere kemâl-i gazabından*

1068/1657-58 olayları içerisinde anlatılmaktadır. Silistre Valisi Fazlı Paşa'nın kâtli sırasında yaşanmıştır. Bu metinde dikkate alınması gereken Padişahın Eflak üzerine gönderip Konstantin'i ele geçiremediği için Edirne'de huzurunda Silistre Valisi Fazlı Paşa'ya söylediği sözleridir. Bahsi geçen olay eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Ben seni Eflâk üzerine seni tâyin eyledim. Niçun Konstantin dedikleri kâfiri ele geçirmedin? İki konak yeri on yedi günde alıp askeri cenkten men' ve kışın şiddetinin ıstırabıyla eziyet çektirdin. Görünüşte Konstantin'i mal ve adamlarıyla kaçsın diye fırsat verdin.* ***Ben seni adam sanırdım. Meğer sen muhannesmişsin!*** *İslâm askeri Tuna'yı buz üstünde geçince Rusçuk kadısı ehli keyif bir adammış; uykuda bulunurken davul gürültüsünden uyanınca seni geçirmek için beygirine binip koşup buz üzerinden karşı yakaya geçmiş.* ***Bre mel'ûn! Sen serdar olasın, utanmadan*** *bir kayığa ipler bağlayıp, üzerine binip kayağı iplerle çektirip öyle geçmişsin!* ***Hatta başındaki turna telli sorgucunla tülbendin, kayığa binerken başından düşmüş.*** *Müsahip ağaların vak'asında zorbalara casus sokup yakınlarıma* ***ihanet etmeyi bilirsin****. Uğur-ı Hümâyûnumda hizmete gelince* ***böyle hareket edersin! Senin gibi gayretsizin vücudundan, yok olması daha iyidir. Cellât!" diye buyurduklarında cellât hazırmış. Gelip hemen o dakikada padişâhın huzurunda kellesini toprağa düşürdü…*** [1097] Sonuç olarak Târih-i Na'imâ'da eylem ve söylem olarak cinsel

---

adaya dökülenlere bakmayıp Rodos cezîresine doğru gitti. Ba'dehû küffâr ol adaya dökülen ***muhannesleri devşirmek içun*** *vâfir soltat döküp, cümlesinin ahz u esîr ettiler. Kapudan Rodos'a vardıkta necât bulan gemiler geldikten sonra dîvân edip cengden rû-gerdân olanları mücrîm edip ve umerâya kahr eyleyip, tersane kethüdâsı* ***sakalını traş edip****, kethüdası Eyyub'u Karakaş-oğlu Ali Ağa'yı mektup ve arz ile Âsitâne'ye gönderip ba'zı ümerânın ve âmmeten Yeniçerilerin tahalluf ve nâ-fermanlıkların i'lâm eyledi.* Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 5 (3. Ciltedir), sf. 1308; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 5, sf. 2119-2120.

[1097] *...Mâh-ı ramazanın evvelinde Edirne'ye geldiği gün huzûr-ı hümâyûna izhâr olundu. Lisân-ı şehrîyârîden bu vechile itâb buyruldu ki, "Ben seni Eflâk üzerine serdar ta'yin eyledim. Niçin Konstantin* **[317]** *dedikleri kâfiri ele getirmedin. İki konak yeri on yedi günde kat' edip askeri cengden men' ve şiddet-i şitâ mihneti ile ta'zîb eyledin. Zâhiren Konstantin'i mal ve etbâ'ıyla firâr etsin deyü ruhsat verdin.* ***Ben seni adam sanırdım, meğer sen muhannes imişsin.*** *Asker-i İslam buz üzerinden Tuna'yı geçtikte Rusçuk kadısı bir ehl-i keyf adam imiş, uykuda bulunup âvâz-ı talebden bî-dâr oldukda seni geçirmek için bargirine koşarak buz üzerinden karşı yakaya geçer.* ***Bre mel'ûn! Sen serdar olasın, utanmadan*** *bir kayığa ipler bağlayıp üzerine binip kayığı buz üzerinden ipler ile çektirip öyle geçmişsin.* ***Hattâ başında turna telli telli sorguçun ile dülbendin, kayığa binerken başından düşmüş.*** *Müsâhib ağalarım vak'asında zorbalara* ***dil sokup*** *mukarreblerime* ***ihanet*** *kasd etmeği bilirsin. Uğur-ı hümâyûnumda hizmete gelince* ***böyle hareket*** *edersin.* ***Senin gibi gayretsizin vücûdundan ademi evlâdır. Cellâd! Deyü buyurdukta cellâd hâzır imiş. Gelip ol saat huzûr-ı hümâyûnda kellesin hâke galtân eyledi…*** Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Basımevi, 2007, c. 6 (4. Ciltedir), sf. 1776; Naîma Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967, c. 6, sf. 2817.

yönelim ve kuir meselesine (?) atıflar bu şekildedir. Bu tip cinsel söylemlerin ve eylemlerin bir eserde kullanımını ortaya çıkaran nedenler arasında kendi imgelem dünyası, içinde bulunduğu toplumun ve zamanın değer anlayışı ve eserini ortaya koyarken kullandığı yazılı ve sözlü kültürün etkisi gibi nedenler gösterilebilir. Fakat bir gerçek varsa günümüzde cinsel yönelimi heteroseksüellikten farklı olan insanlara yapılan toplumsal yaklaşımın kökenleri (soykütüğü), psiko-tarihidir. O yüzden bu durumun günümüzdeki toplumsal cinsiyet boyutu, güncel olduğu kadar öyküselleştirilmiş bir geçmişin mirası olacak kadar da tarihseldir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinden Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserinde de eşcinselliğe atıf yapan bazı metinler vardır. Bu metinlerde heterosekseksüellikten farklı cinsel yönelimlere doğrudan atıf yapıldığı gibi dolaylı olarak da atıf yapılmaktadır. Örneğin Çerkeslerde esir olmaya sebep olan durumlardan biri de toplumda zina gibi suç olarak kabul edilmiş olan eşcinselliktir (Lûtî/Livata). Aslında esir olmanın dışında eşcinsellik, Çerkes toplumunda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde toplum tarafından hoş karşılanan bir durum değildir. Ahmet Cevdet Paşa, Târih-i Cevdet adlı eserinde Çerkesler üzerinden bu konudaki tespitini şu şekilde ortaya koymaktadır: ***…Ve yine livata da aralarında gayet ayıp olduğundan ender rastlanır. Şöyle ki, kabileye yeni girenlerden biri böyle fena bir iş işleyip de birisi görecek olursa, hemen herkese söyler ve herkes oğlanı maskara etmeye başlayıp, çaresiz kalıp, utancıdan saklanacak bir köşe bulamayıp, hemen kıyıya iner. Reis ve gemicilerden her kime rastlarsa elini öpüp, aman beni İstanbul'a yahut Mısır'a satmak üzere gemiye alın, diye yalvarıp yakarır ve kendini sattırır. Lûti'nin yüzüne kimse bakmaz ve o hakaret görür. Böylece terk-i diyar etmek zorundadır. Yahut oğlanın kabilesi elinde de öldürülür. İşte bu sebeplerle kabileler içinde zina ve livata gayet güç ve akıbeti korkunç olduğundan hepsi korkup çekinirlerdi…***[1098] O yüzdendir ki Ferah

[1098] ***"…Ve kezâlik livâta dahi beynlerinde gayet ayıb oldığından nâdir vuk'u bulur. Şöyle ki kabileye yeni dâhil olmuşlardan biri böyle bir habâset idub de biri görecek olursa hemân cümlesine söyler ve herkes oğlanı mashara itmeğe başlayub ve nâ-çâr oğlan ar iderek min b'ad ol havâlide bir kûşe-i ihtifâ bulamayub hemân sahile iner ve reis u mellahlardan her kime tesâdüf iderse elini öpüb "aman beni İstanbul'da yahûd Mısır'da fürûht itmek üzere gemiye al! Kendimi sana esir itdum" deyu ricâ ve niyâz iderek kendisini fürûht itdirir. Lûtînin dahi kimse yüzine bakmayub ve hakaret eyleyub terk-i diyâr itmeğe mecbur ve yahûd oğlanın kâbilesi elinde maktûl olur. İşte bu sebeblerden dolayı kâbail içinde zinâ ve livâtâ gayet güç ve vehimü'l-akıbe oldığından cümlesi havf ve ihtirâz iderler…"*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, c. 1/1, 1309, sf. 293; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin

Ali Paşa, Kırım Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolünden çıkmasından sonra Çerkesleri müttefik olarak kazanmak istemesinden dolayı bazı siyasî ve askerî kararların yanında toplumsal ahlâkı da ilgilendiren kararlar almak zorunda kalmıştır. Hatta Ferah Ali Paşa Soğucak divanı topladığında Enderun ağalarına *Gice gündüz silâhlarınızı yanınızdan ayırmayanız ve birbirinize karındaş muamelesi idiniz ve yalan söylemeyesiniz ve* ***zinâ ve livata (oğlancılık) itmeyiniz*** *ve bir vakit namazı kazaya bırakmayanız…*[1099] gibi telkinlerde veya uyarılarda dahi bulunmuştur. Gerçekten Osmanlı toplumunda bir insanın genel kabul gören cinsel yönelimlerden farklı cinsel yönelimler içerisine girmesi ve bu yüzden toplumda adının kötüye çıkması, kozmopolit yapıda olan Osmanlı toplumu için her şeye rağmen kabul edilebilir bir durum değildir. Bu duruma benzer başka örnekler de bahsi geçen eserde vardır. Örneğin Osmanlı eğlence kültürünün bir parçası olan bir çengîyle sadrazamın adının çıkması, adı geçen sadrazamın sadrazamlık görevinden alınmasında kullanılan sebeplerden biri olarak ileri sürüldüğü Târih-i Cevdet'den anlaşılmaktadır. Târih-i Cevdet'de bahsi geçen olay şu şekilde anlatılmaktadır: ***Bundan başka Sadrâzam bulunan Derviş Mehmet Paşa, bazı yönlerden dile düştüğünden işten el çektirmeyi hak etmiştir. Hatta o zaman Yahudi'den dönme Lâtif adında bir çengi vardı. Sadrâzamın kötü yakınları bazı seçkin devlet adamlarına: "Helva sohbeti tertip etseniz ve Lâtif'i getirseniz güzel olur" diyerek güya sadrâzam Lâtif'e tutkundur diye efendilerini ortalığa, halkın ve herkesin ağzına düşürmüş olduklarından bazı zârif kimseler: "Helva sohbetinin ortaya çıkması, Lâtif'in şöhretine, sahib-i devletin zevâl-i devletine neden oldu" derlerdi.***[1100] Sadrazam Derviş Mehmet Paşa'yla Çengî Lâtif'in örneğinde olduğu gibi, insanların makamı ne olursa olsun,

---

Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 1, sf. 390-391; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 252-253.

[1099] Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 3/2, sf. 170; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 3, sf. 245; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 2, sf. 714.

[1100] ***"Bundan başka Sadrazam bulunan Derviş Mehmed Paşa bazı cihetlerle lisâna gelmiş oldığından azle müstahak görülmüşidi. Hatta ol vakit Yahudi'den dönme Lâtif nâmında bir Çengi olub sadr-ı müşârün ileyhin suî-kârinleri bazı kibâr-ı devlete sadrazam efendimize "helva sohbeti tertib etseniz ve Lâtif'i dahi götürseniz güzel olur" diyerek güyâ müşârün ileyhe mezbûre mâildir diyu efendilerini efvâh-ı nâsa düşürmüş olduklarından bazı zürefâ helvâ sohbetinin zuhûru Lâtif'in şöhretine ve sahib-i devletin zevâl-ı devlete sebeb oldı dirlerdi.*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 2/1, sf. 49-50; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 2, sf. 68; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 1, sf. 337.

Osmanlı toplumunda genel-geçer olarak kabul görmüş cinsel yönelimlerden farklı cinsel yönelimlerin içinde eylem olarak değil, söylem olarak bile adının çıkması pek hoş bir durum değildir. Hatta Derviş Mehmet Paşa'nın görevden alınmasından anlaşılacağı üzere, söylem olarak bile bu durum, muhaliflerinin onu pasif duruma getirmek için kullandığı silahlardan biri olmuştur.

Derviş Mehmet Paşa'nın siyasal olarak ortadan kaldırılmak için eşcinsellikle ithâm edilmesine bakılırsa buna benzer bir söylemin toplumun genelinde de etkili bir cinsiyetçi söylem teknolojisi olduğunu söylemek mümkündür. Yani bir toplumda eşcinsel olarak ithâm edilmek (aslında iftiraya uğramak) bir insanı etkisiz hale getirmek için kullanılan saldırı amaçlı sembolik şiddet yöntemlerinden biridir. Örneğin Târih-i Cevdet'de 1204/1789-1790 yılı olayları içerisinde anlatılan bir olay vardır. Ulema'dan Mustafa Efendi tüysüz delikanlılardan birini arabaya almasından dolayı dile düşmüştür. Hatta Mustafa Efendi, daha başka sebeplerden dolayı da bir süre sonra sürgün edilecektir. Bahsi geçen olay eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *Mustafa Bey'in sonuna gelince: Bilindiği gibi Rumeli Kazaskeri olduğu gibi gerçekte süse ve ihtişama eğilimi olduğundan dolayı, ilk olarak bu çeşit debdebeye sarf etmek için, kassam tarafından kanun yoluyla borç verilen yetim akçelerini ödünç alıp, keyif ve gösteriş yoluna yok yere harcardı. Sonra (ikinci iş olarak) rüşvet kapısını da açmıştı. Güya hükümet icraatını yalnız kadı yürütürmüş gibi ortam yaratarak halkın davasını kendi bildiği gibi görmeyi alışkanlık haline getirmişti. "Ben bu meseleye şöyle hükmettim, ilâm yazılsın", sözü herkesin arasında sözkonusu oluyordu.* ***Ayrıca bazı geceleri babasına ziyarete gider, dönüşünde görülmedik büyüklükte fenerle kalabalığın etrafını sardıkları sırada tüysüz delikanlılardan birini arabasına alıp boyunu ve posunu izleyip, gecesefası yaparak yasını ve üzüntüsünü defettiğinden büyük ve küçük arasında dile düşmüştü.***[1101] Bu örnekte olduğu gibi eşcinselliğin

[1101] *...Mustafa Beyefendi'nin encâm-ı haline gelince ber-vech-i meşrûh Rumeli Kadıaskeri olduğu gibi fi'l-asl ziynet ve ihtişâma mâil oldığından vehle-i ûlâda bu makûle dârâta sarf içun kassam tarafından nehc-i şer'i üzere idâne olunan eytâm akçelerini istikrâz sûretinde ahz u isrâf ve saniyen rüşvet kapısını güşâd ve icrâ-yı hükümet güyâ ki mücerred hükm-i kadı ile rüyet-i i'tiyâd itmesiyle "Ben bu maddeyi şöyle hükm itdim i'lâm yazılsın" kelâmı beyne'n-nâs mevzu'-i bahs oldığından başka* ***bazı leyâlde pederi ziyâretine âzimet idub avdetinde fevkalâde büyük fenarlar ile cemm-i gafîr arabasının etrafını ihâta eyledikleri halde hidmetinde olan sâde-rûlardan birini arabasına alub temâşa-i yâl u bâl ile def'-i endûh u melâl idegeldiğinden eâlî u esâfil beyninde lisâna gelüp….*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309; c. 5/3, sf. 29; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 5, sf. 41-42; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1174.

toplumda saldırı amaçlı kullanıldığı durumlar sadece bu şekilde değildir. Başka bir örnekteyse kadın gibi ya da erkeklikten uzak olmak, korkak olmak anlamında da muhannes kelimesi kullanılmaktadır. Çünkü bu kelimenin kökenindeki *"hünsâ"* sözcüğü cinsiyet açısından bir çift değerliliği ifade etmektedir. Hünsâ Arapça bir kelime olarak kendisinde hem erkeklik hem de dişilik alâmeti bulunan kimse anlamına gelir. Hatta aynı kelime bir botanik terimi olarak aynı çiçekte dişi ve erkek organın bulunmasıdır.[1102] Böyle cinsiyet açısından çift değerli özelliğe sahip bir kelimenin (benzeşim yaklaşımıyla), farklı bir şeyi veya özneyi nitelendirmek için herhangi bir toplumda kullanılması üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Târih-i Na'îmâ'da olduğu gibi Târih-i Cevdet'de de kullanılması bu noktada dikkate değerdir. Örneğin Târih-i Cevdet'de 1237/1821-1822 yılı olayları içerisinde anlatılan bir olay vardır. Sakız olayları ve Akdeniz'de bazı deniz olayları sırasında Nemçe İzbandutları karşısında Kaptan Paşa'nın sözleri şu şekildedir: *...Donanma Sakız limanı ile Çeşme arasında demirlemişken, Ramazan ayının yirmi sekizinci Salı günü Nemçe bandıralı birkaç ızbandut gemisi gelip Kaptan Paşa ile görüşmüş ve yarın kalkıp gideceğini haber vermişti. Paşa gemisinde bulunan mühendislerden biri dürbünle gemiye bakıp şekil ve tutumundan şüphelendi. Geminin yoklanmasını paşaya hatırlatırsa da Kaptan Paşa rakı tepsisini ortaya koyup denizde içki keyfi ve safa yaparken önem vermemişti. Nemçe kaptanı yarın kalkacağını söylemişken, güneş batınca kalkıp gideceği haberini salar salmaz kalkıp gitmişti. Tecrübeli ve bilgili olan kaptanlar bundan kuşkulandılar. Bu gece demir alalım, yelken üzerinde olalım diye Kaptan Paşa'ya durumu hatırlattılar.* ***O da "Siz muhannes (kadın gibi, erkek olmaktan uzak) gibi korkak adamlarsınız, Kâfir ateş olsa cürümü kadar yer yakar. Haddine mi düşmüş, cesaret eylesin, onu böyle yaparım, şöyle yaparım" diye Kaptanları azarlamıştı…***[1103] Verilen bu metin örneğinden anlaşılacağı üzere

---

[1102] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998, sf. 391; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, haz. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, Ankara; Türk Dil Kurumu, 2009, sf. 381; Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009, sf. 147; James W. Redhouse, **Müntehabât-ı Lügât-ı Osmaniyye**, haz. Recep Toparlı ve diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 966, 3. Baskı, 2009, sf. 160.

[1103] *...Şöyle ki: Donanma-yı Hümâyûn Sakız limanıyla Çeşme arasında lenger-endâz iken Ramazan-ı şerifin yigirmi sekizinci günü Nemçe bandırasıyla bir kıt'a izbandid sefinesi gelüb donanmaya baîdce timur atmış ve kapudanı gelub Kapudan Paşa ile görüşmüş ve yarın kalkub gideceğini haber virmiş. Paşa gemisinde bulunan mühendislerden biri dürbin ile gemiye bakub şekl u tarzından şübhe itmekle yoklanmasını Kapudan Paşa'ya ihtâr eylemiş ise de Kapudan Paşa arak tepsisini meydana koyub âlem-i âbda zevrâk-süvâr keyf u safa olmağla ehemmiyet virmemiş. Kapudân-ı merkûm ise de yarın*

toplum genelinin kabul ettiği cinsel yönelimden farklı bir cinsel yönelim içinde olmak, bir toplum tarafından hem söylem hem de eylem olarak kabul edilebilir bir durum değildir. Hatta bu durumun eril toplum düzenindeki ritüeller veya ayinsel söylemlerle kişiyi yaptırıma götürecek kadar ağır bedelleri vardır. İşin diğer bir boyutu da cinsiyetçi bazı söylemlerin kökeninin hem tarihin (tarihyazımının) içinde hem de toplumun belleğinde zaten gizil veya alenî olarak bulunduğudur. Aslında gizil veya alenî bu durum yeniden üretilen söylemlerle toplumda geçmişten bugünlere çeşitli şekillerde ve alanlarda ortaya çıkmaktadır. Sadece bir örnek olarak vermek gerekirse; bugünün dünyasında sıradan bir futbol maçında, maçı idare etmek için görevlendirilen hakeme, taraftarlar tarafından yapılan cinsiyetçi söylemin (hakaretin) öyle hiçte sıradan bir anlık tepki olmadığıdır. Kökenlerinde eril düzen tarafından kurgulanmış ve maalesef toplum tarafından kabul edilmiş mütehâkkim bir söylem teknolojisi vardır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı eserindeki metinlerden, heteroseksüellikten farklı cinsel yönelimlerin (veya eşcinsel eylemlerin) somut olarak ortaya çıkmasından önce, toplum tarafından istenmeyen bazı durumların ortaya çıkması potansiyeline bağlı olarak devletin de bazı tedbirleri almayı vazife olarak üstlendiği anlaşılmaktadır. Yani söylemin veya eylemin gerçekleşmesinden ziyade, potansiyel olarak ortaya çıkma ihtimali devlet tarafından tedirgin olunacak boyuttadır. Ayrıca devletin ve toplumun içinde bulunduğu kötü zamanlarda, devletin böyle müdahaleler yapmayı haklı gösterecek meşruiyet alanlarını yarattığı da anlaşılmaktadır. Târih-i Cevdet'de 1205/1790-1791 yılı olayları içerisinde geçen bir olay vardır. Bazı devlet görevlilerinin tayin ve azl durumlarının gerçekleştirildiği bölümde bu olay anlatılmaktadır. Ruslarla ve Avusturyalılarla Osmanlılar'ın savaşı Balkanlarda devam etmektedir. Ruslar Maçin ve İbrail tarafına saldırmıştır. Devlet ise sosyo-politik olarak bazı düzenlemeleri yapmayı fırsat bilerek bazı müdahale

---

kalkacağını beyân itmiş iken bâde'l-gurûb [42] kalkacağını ihbâr ile beraber der-akab kalkub gitmiş oldığından ashâb-ı tecrübe u malûmâtdan olan Kapudânlar bundan vehm u vesveseye zâhib olarak bu ***gice timur alub da yelken üzerinde bulunmasını ihtâr ittiklerinde "Siz muhannes adamlarsınız, kâfir ateş olsa cürmü kadar yer yakar, ne haddine bir harekete cesâret eylesun. Anı şöyle yaparım böyle yaparım" diyu kapudanları tekdir itmiş…*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1301, c. 12/6, sf. 46-47; 1309, sf. 41-42; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 12, sf. 54; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 6, sf. 2851.

alanları yaratmak zorunda kalmıştır. Örnek olarak vermek gerekirse, içkinin ordunun içerisinde yasaklanması ve taze görünüşlü olanların ordudan uzaklaştırılmasına dâir bir dizi düzenlemeyi uygulamaya konmuştur. Bahsi geçen bu olay, eserde şu şekilde anlatılmaktadır: *...Büyük Tezkireci vekili olan Arif Efendi kethüda vekili tayin olunmak nedeniyle bir silsile ortaya çıkmıştı. Padişahın memurlarından bazılarının tayinleri ve azilleri yapıldığı gibi orduda bile bazı tevcihler gerçekleşti. Yeni sadrazam kendi gönlünce isteğine uygun memurları tayin etti ve bazılarını yerlerinde bıraktığı sırada, bilindiği gibi İstanbul'da içki yasağı uygulanmaya başlamıştı.* ***Serdar-ı Ekrem de orduda şarap ve rakı içmeyi yasak etti. [Bu yüzden] Şumnu'da ne kadar içkili yer ve böyle sanılan mahaller varsa kapatıldı. Devlet ricâli ve ocaklı ve kâtipler ve başka görevliler dairelerinde olan taze görünüşlü olanları kovmuşlardı…***[1104] Görüldüğü üzere devlet dâirelerinde çalışanların veya bulunanların çoğu erkek olduğuna [her şey den önce bürokrasinin cinsiyeti erkek] göre böyle bir yaptırımın amacı sadece stratejik veya idârî olamazdı. Ahlâktan siyasete kadar çok boyutlu beklentiler ve ihtimâllerin ortaya çıkardığı bir gerekçeler zinciri sözkonusudur. Ayrıca böyle bir durum, devlet idârecilerinde ortaya çıkmış olan belli konulardaki bazı tedirginliklerin de ifadesidir. O yüzden devlet kendince tedirginliğinin gerçekleşmesine sebep olacak potansiyel yerleri ve mekânları ortadan kaldırarak veya sorumlu kişiler olarak gördüğü kişileri o mekânlardan uzaklaştırarak istenmeyen durumları engellenmeye çalışmıştı. Çünkü yaptırım için kendince uygun bir zaman ve alan da ortaya çıkmıştı. Yürütülmekte olan bir savaşta, ordunun yüzünü savaşa çevirmeye çalışmak ve onlara sorumluluklarını hatırlatmak da devletin yaptırımı için uygun zamanı yaratmıştır. O yüzden devlet, toplum içinde kimlerin harcanıp harcanmayacağına bakılmaksızın, bu olayda da olduğu gibi, kendini kendi bekâsı için her zaman söz sahibi olarak hissetmiştir.

[1104] *...Büyük tezkireci vekili olan Arif Efendi kethüdâ vekili nasb olunmak münasebetiyle silsile vuk'ubularak rikâb-ı hümâyûn memurlarından bazılarının azl u nasbleri icrâ buyruldığı misâllu Ordu-yı Hümâyûnda dahi bazı tevcihât vuk'uyla sadr-ı cedîd kendu merâm u dil-hâhına muvâfık memûrları nasb u ibkâ eylediği sırada ber-minvâl-i sâbık akdemce Der Sa'âdet'de işret yasağı icrâ olınmuş idiğunden* ***Serdar-ı Ekrem dahi Ordu-yı Hümâyûnda şûrb-ı hamr u arakı yasak iderek Şumnu'da ne kadar mey-kede ve mazanne-i töhmet olan mahaller var ise sedd u bend ve ricâl-ı devlet u ocaklu u ketebe vesâir erbâb-ı hirfet dairelerinde olan tâze-rûları tard ittirmiştir…*** Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Der Saadet; Matbaa-i Osmaniyye, Tertib-i Cedid, 1309, c. 5/3, sf. 114; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972, c. 5, sf. 157-158; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984, c. 3, sf. 1248.

Târih-i Na'îmâ ve Târih-i Cevdet adlı eserlerin metin analizleri yapıldıktan sonra eşcinsellik hakkında bazı edebî metinler üzerinden bazı genel değerlendirmelerin yapılması da uygun görülmüştür. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki heteroseksüellikten farklı cinsel yönelimlere atıf yapan edebî metinler Doğu Edebiyatı'nın içerisinde mevcuttur. Bahsi geçen bu edebî metinlerde doğrudan veya dolayı bir şekilde heteroseksüellikten farklı cinsel yönelimlere (veya eşcinselliğe) atıf yapılmaktadır. Unutmamak gerekir ki doğu edebiyatının metin örnekleri içinde Greko-Roman geleneğin (Doğu Roma –Bizans– geleneği dâhil), Fars ve Arap kültürü merkezli Ortadoğu geleneğinin ve Hindistan, Çin ve Japonya'nın dâhil edilebileceği Uzakdoğu geleneğinin izlerini bulmak mümkündür. Dikkat edildiğinde görülecektir ki bu gelenekler genel olarak yazılı-yerleşik kültüre ait örnekleridir.[1105] Ayrıca bu durum yerleşik olmayan göçebe kültürlerde de heteroseksüellikten farklı cinsel yönelimlerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu konudaysa genel bir değerlendirme yapılmak isteniyorsa, Doğu kültürünün yazılı ve sözlü kültürü birlikte ele alınmalıdır. Ayrıca ideolojik eğilimler, din olgusu, kültürel görecelik ve kültür merkezcilik, şahsî ahlak ve estetik anlayışı -farklı cinsel yönelimleri haklı (ahlakî bulma) veya haksız çıkarma (gayr-i ahlakî bulma) kaygısı gibi-, kişilerin kendi yaşamı ve haz anlayışını araştırmanın içine sokması gibi (Michel Foucault'un yaptığı gibi) bağlam dışı nedenler, gerçekten dışarıda bırakılarak doğu dünyasına ait sözlü ve yazılı kültür üzerinde salt araştırmalar ciddi anlamda yapılmalıdır. Bu çalışma için yapılan araştırmalar göstermiştir ki Doğu Dünyası'ndaki edebî metinlerin özel anlamda cinsel yönelimler; genel anlamdaysa toplumsal cinsiyet çalışmaları için nasıl yorumlanması gerektiği konusunda kafalar

[1105] Janet Afary-Kevin B. Anderson, *"Foucault, "Toplumsal Cinsiyet ve Akdeniz ve Müslüman Toplumlarında Erkek Eşcinselliği"*, çev. Erkan Ünal, **Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram,** Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı 65-66, 3300, 2011, sf. 254; Aynı bölüm için bakınız. Janet Afary-Kevin B. Anderson, **Foucault ve İran Devrimi –Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları–,** çev. Mehmet Doğan, İstanbul; Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, 2010, sf. 204; Pierre Bourdıeu, **Eril Tahakküm**, çev. Bediz Yılmaz, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 405, 2014, sf. 18-19; Halit Erdem Oksaçan, **Sultanlar Devrinde Oğlanlar,** İstanbul; Agora Kitaplığı, 443, 2014, sf. 1-61; Antik Yunan ile Çin, Japonya gibi Sanayi öncesi toplumlarında eşcinsellik için dipnotta verilen kaynağa bakınız. Martin Bauml Duberman- Jr-Martha J. Vicinus, George Chaucey, çev. Serkan Göktaş, **Tarihten Gizlenenler Gey ve Lezbiyen Tarihine Yeni Bir Bakış**, çev. Ankara: Phoneix Yayınevi, 2001, ss. 16-151; Kenneth J. Dover, **Greek Homosexuality**, Cambridge, MA Harvard University Press, First Published, 1978; Kecia Ali, **Cinsel Ahlâk ve İslâm-Kur'ân, Hadis ve Hukuk Üzerine Feminist Düşünceler**, çev. Adnan Bülent Baloğlu, İstanbul; İletişim Yayınları, 2114, 2015, ss. 161-192.

karışıktır. Çünkü asıl mesele bu metinler üzerine nasıl okuma yapılması gerektiği olduğu gibi yapılan bu okuma üzerine okumaların nasıl yorumlanması gerektiğidir. Ayrıca bu konuda multi-disipliner ve inter-disipliner araştırmaların yapılması da bir zorunluluktur.

Osmanlı Edebiyatı, ister Klasik boyutuyla olsun isterse Modern boyutuyla olsun, Doğu edebiyatının bir parçasıdır. Batı edebiyatından etkilenmesine rağmen Osmanlı edebiyatı, Doğu edebiyatının içinde değerlendirilmektedir. Aynı zamanda bir o kadar da Türk Edebiyatı'dır. Osmanlı edebî metinlerinin içinde nazım (şiir) ve nesir (düzyazı) iki belli başlı anlatı türüdür. Edebî metinler konularına göre düşünülürse; siyasetten tarihe (tarihyazımına), dinden ahlâka, felsefeden tasavvufa kadar çok geniş bir konu yelpazesini içerisine almaktadır. İlk olarak belirtilmesi gereken husus ise böyle derinliği olan bir edebiyat hakkında değerlendirme (tenkit) yapmak isteyen bir araştırmacı için, ister istemez bir ölçüt sorunsalının ortaya çıkacağı gerçeğidir. Genel anlamda zaten mevcut olan değerlendirmedeki ölçüt problemi, özel anlamda eserlerin tek tek değerlendirmesinde kendini bir şekilde gösterecektir. Örneğin bu bölümde Osmanlı edebiyatına ait edebî metinlerde eşcinsellik meselesi ele alındığında bu ölçüt meselesi, farklı edebî türlerde farklı şekillerde doğrudan ve dolaylı olarak ortaya çıkacaktır.

Kınalızâde Ali Efendi'nin XVI. yüzyılda kaleme aldığı *Ahlâk-ı Alâ'î* adlı eseri Doğu edebiyatında veya felsefesinde ahlâkla ilgili eserler geleneğinin bir uzantısıdır. İlm-i ahlâk (birey), tedbir-i menzil (ev idaresi) ve siyaset-i medeni (şehir siyaseti) olmak üzere üç ana başlıktan oluşan eserde, bireyden şehre (devlete) kadar uzanan bir ahlâk yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. (Aristoteles'e yakın) Kitabın ilk bölümü olan ilm-i ahlâk kısmında *emrâz-ı nefsaniyyenin ferden ferden ilâcları beyânındadır* başlıklı dokuzuncu babda nefsâniye (kötüklüklere sebep olan nefislerin) bir hastalık olarak görülmüş ve fert fert bu hastalığın ilâcı (çâresi) verilmiştir. Bu ilaçlardan biri şehvet hastalığından muzdarip olanlar *(ilâc-ı ifrât-ı şehvet)* içindir. Bu yüzden bazı ahlâkî öneriler, eserin *ilâc-ı emrâz-ı şehvet* adlı bölümünde ortaya konmuştur. Bu bölümde aşırı derecede açgözlülükten, manevi bilgisizlikten ve ileri dereceye varmış şehvetten dolayı herhangi bir oğlanla birlikte olmanın (mücâma'at-ı gulâm) -şerren ve aklen tehlikeli ve haram olduğu için- azaba layık ve ayıp bir durum olduğu belirtilmiştir. Ayrıca İslam peygamberi Hazreti

Muhammed'in *Ümmetim için en çok endişelendiğim şey, Lût kavminin âdetidir* diye bir hadisinin bulunduğu da bu eserde dini bir argümantasyon olarak kullanılmıştır.[1106] XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihyazıcılarından biri olan Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi, padişah III. Murat ve bazı devlet adamları için bir eser kaleme almıştır. İmparatorlukta yaşayan insanların toplanma şekilleri ve halleri (ahvâl-i mecâlis-i nâs) hakkında makaleler şeklinde (sofra olarak tanımlar) düzenlenmiş olan bu eser, *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâîdü'l-Mecâlis [Toplantı Kuralları Hakkında Düzenlenmiş Pek Güzel Sofralar]* adını taşımaktadır. Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi bu eserinin birçok bölümünde toplantı adabı gereği bazı eşcinsel eğilimleri eleştirmektedir. Örneğin sâde-rû deyimine eş zamanlı olarak kullandığı *emred* kelimesiyle de yüzü tüysüz genç delikanlıları kasteden Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi, zamanında iyi huylu oğlanların güzel kadınlara tercih edildiklerini kaydetmektedir. Zirâ, nigârların (sevgililerin) nâ-mahremleri (mahrem olmayan, nikâh düşmeyen) avân korkusundan gizli tutulur. Ayrıca civânlarla arkadaşlık gizli ve âşikâr her (an) açık olan bir kapı olduğu için, nâ-merdler (mert olmayanlar, alçak), sâde-rû oğlanları tercih etmektedir. Çünkü onlar yolculukta da, normal zamanlarda da dâima birlikte bulunabilecek kimselerdir. Fakat kadın cinsinden olan ayyüzlülerle birlikte olunamaz.[1107] Bunun gibi edeben ve ahlâken toplum tarafından hoş karşılanmadığını düşündüğü eylemleri, Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi, *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâîdü'l-Mecâlis* adlı eserinde çok fazla örnekle ortaya koymaktadır. Son olarak XVII. yüzyıl edebî eserleri içerisinde zikredilen eserlerden biri de Veysî'nin *Hâb-nâme* adlı eseridir. Veysî, rüyasında İskender-i Zü'l-karneyn ve Osmanlı padişahı I. Ahmet'in içinde bulunduğu bir grup idarecinin sohbetine katılır. Bu eser adından anlaşılacağı gibi bir rüya tabiri kitabı olarak da görülebilir. Fakat asıl özelliği

---

[1106] ***…Yahud ifrât-ı şereh ü şebak u amâ ve ameh-i şehvetten mücâma'at-ı gulâm -ki şer'an ve aklen mahtûr u harâmdır- etmekle müstahikk-ı azâb u melâm ola. Ve hadis-i nebevî –alâ masdarihi's-salâtu ve's-selâm- vârid olumuştur ki "İnne ahvefe mâ ahâfu 'alâ ummetü 'amelu kavmi Lûtin" olarak geçmektedir.*** Kınalı-zâde Ali Çelebi, **Ahlâk-i Alâ'î –Tıpkı Basım–,** Tak. Fahri Unan, Ankara; TTK Yayınları, 2011, sf. 115; Kınalızâde Ali Çelebi, **Ahlâk-i Alâ'î,** Haz. Mustafa Koç, İstanbul; Klasik Yayınları, 36, 1. Basım, 2007, sf. 216.

[1107] ***El-Faslu's-Sâmin, Der Beyân-ı Esnâf-ı Sâde-rûyân Beyânındadur. Fî zemânınâ emredâ ve sâde-rû ve mellâhatı zâhir nîk-hû gılmânun rağbeti hüsn u cemâl sâhıbesi zenân zümresinden nâ-merdler yanında ziyâdedür. Zirâ ki nigâr kısmınun nâ-mahremleri 'avân korkusundan ihfâ ile âmâde hâlâ ki cüvânlar musâhabeti ülfet bâbına müte'allık bir kapudur ki gizli ve âşikâre meftûh ve küşâdedür. Bundan mâ'adâ sâde-rûlar seferde ve hazarda sahibine yâr u karîndür. Ammâ nisvân cinsünden ola meh-rûlar ol vecih ile ne hem-dem ve hemnişîndür…*** Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâîdü'l-Mecâlis,** Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1997, sf. 183; sf. 283.

bir siyaset-nâme özelliği taşımasıdır. Aynı zamanda bu eser içeriğiyle de muhtasar bir İslâm Tarihi özelliğindedir. Hatta İskender-i Zü'l-karneyn'in I. Ahmet'e verdiği öğütlerinden dolayı da bu eser bir tür nâsihâtnâme özelliği de taşımaktadır. İşte bu eserde geçmişten o zamana kadar siyaset-ahlâk boyutuyla ve insanlık tarihi bağlamında kısa bir kıyasa dayalı muhâkemenin yapıldığı eserde bir bölüm şu şekildedir: *Fâtimiyye halifeleri adıyla bilinen Übeydoğullarından Hâkim-i bi'emrullâh dedikleri kalbi bozuk zâlim hâkimin zamanında insanların hatırını saymaz, kanunu fesat çıkaran ve zulüm edici, kara verici olup mesela çoğunluk günlerde bizzat kendi Mısır sokağının fiyatlarını denetlemek için bir büyük eşeği vardı.* ***Hilâfet işâretiyle ona atlı olup katran ve zifften yapılmış minare şeklinde azaları büyük bir Arabı vardı. Yanına alıp devlet erkânı ve yüksek rütbeli vezirleri önüne düşerlerdi. Her bakkâlın terâzisi eksik çıksa, büyük cezâ verirdi, yani o dertliyi kendi gözünün önünde ve herkesin huzurunda meydana yatırıp Allah korusun, o uzun ve iri vücutlu ifrit simâlı lanetli Arab'a livâta ettirirdi. O mazlûmun ve lanetlinin yaptığı işten haz alır ve sevinirdi. Artık küfrü şöyle dursun, böyle ısrarcı kararlarından mutlu olan hayâsız Firavun zamanında mı âlem bayındır idi?***[1108] Görüldüğü üzere bu edebî metinde geçen olay tamamen beden-ceza ilişkisi kapsamında ele alınması gereken bir durumdur. Haz kullanımı denilen durum daha arka plandadır. Olayın aktif-pasif olarak birlikteliği gerçekleştireninden ziyade üçüncü bir kişi kanun ve düzen (iktidâr) adına tatmin edilmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Sultan II. Abdülhamit'e sunduğu arzlardan oluşan *Ma'rûzât* adlı eserinde eşcinsellik hakkında bazı bilgiler vardır. Ahmet Cevdet Paşa'nın hem Osmanlı toplumundaki eşcinselliği hem de bazı devlet adamlarının özel yaşamlarını ortaya koyduğu değerlendirmesi bu eserde şu şekildedir: *Kadın sevgili edinenler çoğalıp erkeklere olan ilgi azaldı. Kavm-i Lût sanki yere battı.*

[1108] *Hulefâ-yı Fatimiyye nâmıyla meşhûr olan âl-i Ubey'den Hâkim-i bi'emrullâh didikleri nakîzü'l-kalb hâkim-i zâlim zamânında hâtır-ı nev'-i beşere hutûr itmez mefâsid ü mezâlim-i kânun mukarrir olub meselâ ekser eyyâmda bi'-z-zât kendü es'âr -ı sük-ı Mısr'ı yoklamak içun* ***bir azîm heykel-i himârî var idi. Şî'âr-ı hilâfet ile âna süvâr olub katrân ve kirdan binâ olunmuş minâre şeklinde dahi mefredü'l-a'zâ siyâh bir 'Arabı var idi. Yanına alub erkân-ı devlet ve vüzerâ-yı 'âli-menzilet önüne düşerler idi. Her bakkâl ki mizân-ı nâkıs çıksa, cezâ-yı 'âzim iderdi ya'nî ol derd-mendi kendü nazar-gâhında 'âlâ melâu'n-nâs meydana yatırub ol el-iyâzen billâh pil-ten-i dırâz ve bâlâ mel'ûn-ı 'ifrît-simâ 'Arabına livâta itdirirdi. Ol mazlûmun feryâdın ve ol mel'ûnun mübâşeretinden mahzûz ve mesrûr olurdu. Gayrı küffriyyâtı tursun böyle vâz'-ı ısrârında şâd ü handân olan Fir'avn-i bi-hayâ zâmanında mı 'âlem ma'mûr u âbâdân idi ?*** Veysî, **Hâb-nâme-i Veysî,** haz. Mustafa Altun, İstanbul; MVT Yayıncılık, 25, 2011, sf. 73; sf. 102.

İstanbul'da öteden beri delikanlılara yönelik aşk ve ilgi, tabi hali olan kızlara döndü. Sultan III. Ahmet zamanından beri âdet haline gelmiş olan Kâğıthane gezintileri arttı. Gerek orada, gerek Bâyazid meydanında arabalara işaretlerle sevgili bulma usulü yaygınlaştı. Devlet adamları içinde oğlancılıkla meşhur olan Kâmil Paşa ve Âlî Paşa ile onlara mensup olanlar kalmadı. Hâlbuki Âlî Paşa da ecnebilerin tepkisinden korkarak oğlancılığını gizlemeye çalışırdı. Sultan Abdülmecid Han hazretleri gerçekten melek huylu değerli bir padişah olduğu halde, o da insan değil mi? Bu rüzgâr onu da çarptı. Çevredeki bu değişim içinde, o da kadınlardan bazılarına istek ve arzu duydu. Halkın haram olan davranışlarına, o helâlinden katıldı. Buna hiç kimse bir şey demiyordu. Fakat kadınlar ile sıklıkla birlikte olmasından dolayı, vücudunun günden güne zaafa uğraması endişeye yol açıyordu. Onun bu durumundan dolayı, kendisini çok fazla seven halk büyük üzüntü duymaktaydı. Bir gün mutaassıp hocalardan biri, şehrin önde gelenlerinden birine der ki: "Lûtîlik azaldı, lâkin zanparalık da kalksa da âlem düzelse" deyince o kişi de: "Hoca Efendi, biz şimdi Hazreti Ömer devrine geri gidemeyiz. Sen Emevi ve Abbasi devletlerinin tarihlerini okusan, bu zamanın kıymetini anlar ve şükrederdin. Sen aradığın âlemi şimdi Bursa'da bile bulamazsın. Hadım kazası eğer olduğu gibi kalmışsa oraya git de orada rahat et" demişti. Rüşdü Paşa her türlü fuhşiyatta emsâllerinden çok daha ileri olmasına rağmen, durumunu herkesten gizler ve ikiyüzlü bir davranış içinde olarak sohbette bulunurdu. Fethi Paşa hakkında bir rivâyet vardır. İnanmak istemem. İnansam ona küfretmeliyim. Derler ki: "Padişaha dost görünmek için Avrupa'dan kuvvet macununa karşılık ilaçlı şaraplar getirip Padişah'a takdim edermiş." Doğruysa velinimetine bundan büyük hıyanet olamaz. Ve bir de, Padişahın zaafı olduğu kadınların masraflarına hazineler tahammül edemezken, Reşit ve Fethi Paşalar onların harcamalarına kolaylık göstermekte âdeta yarışırlar ve bu yolda biri diğerine üstün gelmeye çalışırdı. Nihayet hazinenin bu harcamalara tahammülü kalmadığından Âlî ve Fuad Paşalar da borç alma kapılarını açtılar. Sonra hazinenin itibarı kalmadığından borç da alınamadı ve aylıklar verilemez oldu.[1109] Ahmet Cevdet Paşa'nın bu bilgilerinden anlaşılacağı

[1109] *Zen-dostlar çoğalup mahbublar azaldı. Kavm-i Lût sanki yere battı. İstanbul'da öteden beru delikanlılar içun ma'rûf u mu'tâd olan aşk u alâka, hâl-i tabî'isi üzre kızlara muntakil oldu. Sultan Ahmed-i Sâlis zamanından berü mu'tâd olan Kağıdhâne seyri ziyâde rağbet buldu. Gerek orada gerek Bâyazıd meydanında arabalara işâretlerle mu'âşaka usulü hayli meydan aldı. Küberâ içinde gulâm-pârelikle meşhur Kamil ve Âlî Paşalar ile anlara mensûb olanlar kalmadı. Hâlbuki Âlî Paşa da*

üzere, özellikle Lale Devri'yle birlikte kadınların kamusal alana çıkışı eşcinsel ilişkileri azaltmıştır. Ayrıca karşı cinsler arasında flört kültürü de gelişmiştir. İşin bir başka boyutu da erken dönemdeki erkek meclislerinin ve toplantılarının azalması ve karşı cinslerin de artık bu meclislere iştirâki başta oğlancılık olmak üzere bazı eşcinsel ilişkileri de azalttığı görülmektedir. Ayrıca kadının masrâfı bahane edilerek eşcinsel ilişkiler daha önce meşru hale mi getirildi bu da başka bir önemli sorudur. Ayrıca toplumun değiştiğinin Osmanlı paşaları da farkındadır ve bundan sonra kişilerin özel yaşamına müdahalenin yersiz olduğunu tespitleriyle ortaya koymak gereği hissetmişlerdir. Fakat Hocanın tepkisinden de anlaşılacağı üzere bu sefer de flörte dayalı heteroseksüel ilişkilere muhafazakâr tepkiler artmıştır. (zinâ durumu) Bu durumun zamanla moderniteye karşı bir reflekse dönüşeceği sonucunu da ortaya çıkarabilir. İşin bir başka boyutu eşcinsel ilişkilerin azaldığı konusunda tespit yapma imkânı ortaya çıksa da bu ilişkilerin artık görünür olmaktan çıktığı, belki de yeraltına indiği başka bir gerçektir. Belki de üstü örtülerek bu tür ilişkiler toplum tarafından görmemezlikten gelinmiştir.

Yukarıda örnekleri verilen edebî metinlerden anlaşılacağı üzere, bu metinleri yazılış amacı ve yazılan bu metinleri nasıl okunup yorumlanacağı ciddi problem arz etmektedir. Ayrıca bazı metinler her zaman olduğu düşünülen durumları değil; ahlâkla ilgili eserlerde olduğu gibi ileride olabileceği düşünülen durumları da ortaya

---

ecânibin i'tirâzâtından ihtirâz ile gulâm-pâreliğini ihfâya çalışurdu. Sultan Abdulmecid Han Hazretleri hakikaten melek-haslet bir padişâh-ı âlî-câh olduğu halde, o da nev'i-i beşerden değil mi? Bu rüzgâranı da çarpdı. Âlemin bu inkılâbâtı arasında, o dahi kadınlardan ba'zılarına muhabbet u rağbet buyurdu. Nâsın harâna olan mu'âmelâtına o dahi helâlinden olarak müşâreket buyurdu. Buna hiç kimse bir şey demiyordu. Fakat nisvân ile kesret-i musâhabetinden nâşi vücûd-ı hümâyûnlarına günden güne za'f gelmesi bâdî-i endişe idi. Zirâ halk kendisini pek ziyâde sevdiklerinden ânın bu haline müte'essif idiler. Bir gün muta'assıb hocalardan biri, zürefâdan bir zâta der ki: **[10]** *"Lûtîlik azaldı, lâkin zen-pârelik de kalksa da âlem düzelse" dedik de, o zât dahi: "Hoca Efendi, biz şimdi Hazret-i Ömer zemânına gerü gidemeyiz. Sen Emeviyye ve Abbâsiyye devletlerinin tarihlerini okusan, bu zemânın kadrini anlar ve şükrünü ifâ eder idin. Sen aradığın âlemi şimdi Bursa'da bile bulamazsın. Hâdim kazası eğer Hâdimî merhumun zemanında olduğu gibi kalmış ise oraya git de rahat et" demiş idi. Rüşdî Paşa envâ-ı fuhşiyyâtda çok emsaline tefavvuku vâr iken, hâlini herkesden ihfâ ve herkesle münâfıkane hasbihâl ederdi. Fethi Paşa hakkında bir şey rivâyet ederler. İnanmak istemem. İnansam ana sebb etmeliyim. Derler ki "Arz-ı hulûs içun Avrupa'da kuvvet ma'cûnuna mukâbil ilâclı şaraplar getürüb de zât-ı şâhâneye takdim edermiş." Sahih ise veliyy-i ni'metine bundan büyük hıyânet olamaz. Ve bir de, ziyâde meyl u mahabbet-i şâhaneye mazhar olan kadınların masârifine hazîneler mütehammil olmadığı hâlde, Reşid ve Fethi Paşalar bu bâbda teshilât göstermek üzre yarış ederler ve bu müsâbakatla yekdiğere galabe çalmak isterlerdi. Nihâyet hazinede tahammül kalmadığından Âlî ve Fuad Paşalar da istikrâz kapularını güşâd eylediler. Sonra hazinenin i'tibârı kalmadığından istikrâz da müşkil olarak aylıklar verilemez oldu.* Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları, 19, 1980 (h. 1400), sf. 9-10. Ahmet Cevdet Paşa, **Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât)**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul; Babıâli Kültür Yayıncılık, 199, 1. Baskı, 2010, sf. 25-26.

koyabilir. O yüzden edebî metinler ciddî olarak incelenmelidir ve üzerinde titizlikle çalışılıp yorumlanmalıdır. Bu noktada gazeteci veya araştırmacı-yazar Murat Bardakçı'nın içinde eşcinselliği barındıran edebî metinlerin nasıl yorumlanacağı konusundaki tespiti şu şekildedir: *Eskiler, Osmanlılar'daki eşcinsel metinlerden bahsederken, "Bu iş, bu adamların sadece dilinde" derlerdi. Dillerinde mi kaldığını, yoksa daha ileriye mi uzandığını bugün tam olarak bilemiyoruz. Tek bildiğimiz, eşcinsel temaların Osmanlı cinsellik metinlerinin azımsanmayacak bir bölümünü oluşturduğu ve bunları görmezden gelmenin bir hayli zor olduğu. Bugün "eşcinsellik" olarak nitelendirdiğimiz Osmanlı dönemindeki bazı davranışların aslında eşcinsel değil, biseksüel ilişki şeklinde yorumlanması galiba daha doğrudur. Zira Osmanlı'daki cinsel eğilimlerin bir bölümü eski Yunan toplumunda, özellikle de Epiküryen gruplarda hâkim olan tercihlerle büyük bir benzerlik arz eder: Kadınların sadece çocuk yapma vasıtası olarak görülüp hiçbir şekilde erkeklerin arasına alınmamaları, erkelerin eşcinselliği bazen kendi içlerinde yaşamaları ama günlük hayatta kadına az da olsa yer verilmesi ve sadece çocuk yapma vasıtası olarak görülmesi, eşcinsellikten ziyade biseksüelliği andırır mahiyettedir. Ancak, bu konularda yazılıp söylenenler sadece erkeklerin cinsel davranışları hakkındadır ve kadınlar arasındaki eşcinsel veya biseksüel ilişkiler*[1110] *konusunda elimizde varolan bilgiler yok denecek kadar azdır.* [1111] Buradan da anlaşılacağı üzere edebî metinlerin

[1110] Kadınların yaşamları erkeklere göre daha mahrem olduğundan ve daha arka planda kaldıklarından Doğu toplumlarında lezbiyenlik ve kadın biseksüelliği hakkındaki bilgi daha az olmalıdır. Ayrıca yazın dünyası da erkeklerin elinde olması bu tip ilişkiler hakkında bilgi almayı güç hale getirmektedir. Edebi metinlerin dikkatli okunması gerekmesinin nedenlerinden biri de budur. Yani bazı ilişkilerin önplana çıkması bazı ilişkilerin daha da geri planda kalma riskini ortaya çıkarmaktadır. Hatta böyle ilişkilerin olmadığı sonucuna dahi gidilebilir. Ayrıca İslam toplumlarını düzenlemek isteyen bazı fıkıh kitaplarında lezbiyenlik hakkında bazı uyarılar varsa üzerinde dikkatle durmak ise bir zorunluluktur. Kecia Ali, **Cinsel Ahlâk ve İslâm-Kur'ân, Hadis ve Hukuk Üzerine Feminist Düşünceler**, çev. Adnan Bülent Baloğlu, İstanbul; İletişim Yayınları, 2114, 2015, ss. 161-192; Janet Afary-Kevin B. Anderson, *"Foucault, "Toplumsal Cinsiyet ve Akdeniz ve Müslüman Toplumlarında Erkek Eşcinselliği"*, çev. Erkan Ünal, **Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram,** Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı 65-66, 3300, 2011, ss. 228-261; Aynı bölüm için bakınız. Janet Afary-Kevin B. Anderson, **Foucault ve İran Devrimi –Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları–,** çev. Mehmet Doğan, İstanbul; Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, 2010, ss. 180-212. Bir toplumun dilinde lezbiyen ilişkilere karşılık gelen kelimeler varsa o toplumda o kelimeleri ortaya çıkaran bir ilişkiler ağı olma ihtimâli de vardır. Örneğin musahakatü'n-nisâ, sehhâka, sâhika vb. kelimelerin karşılığı lezbiyenliğe ve kadın biseksüelliğine karşılık gelmektedir. Osmanlı Türkçesi lügâtlerine ve Arapça-Farsça sözlüklere bu kelimelerin karşılığı olarak bakınız. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Eski Yeni Harflerle),** Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998; Bugünün Türkçe sözlüklerinde bulunan sevici veya sevicilik kelimesi lezbiyenliğe ve kadın biseksüelliğine karşılık gelir. İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011, sf. 1095.

[1111] Murat Bardakçı, **Osmanlı'da Seks,** İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 5. Baskı, 2005, sf. 93.

genelde erkekler tarafından kaleme alınması, kadınların özel hayatının mahrem veya erkeklere göre daha gizli olması, bu tip ilişkilerin belli bir sosyal grup tarafından tercih edilmesi, erkek egemen toplumun geliştirdiği cinsiyetçi söylem teknolojisi gibi sebeplerden dolayı edebî metinlerin üzerinden ulaşılacak sonuçlara dikkat etmek bir zorunluluk gibi durmaktadır. Çünkü edebî metinlerin okunması, yorumlanması ve bu metinler üzerinden Osmanlı toplumundaki eşcinsel eğilimler konusunda senteze ulaşılması zor bir iştir. Ayrıca salt edebî metinler üzerinden eşcinsel yönelimler konusunda bazı çıkarımlarda bulunmak bir araştırmacıyı yanlış sonuçlara da götürebilir. Kısacası eşcinsellik konusunda, olan ve olması gereken hakkında Michel Foucault'nın İran konusunda yaşadığı toplumsal cinsiyet yanılsaması gibi uç bir çıkarım denemesi, bu konu üzerinde çalışan araştırmacıların aleyhine olarak ortaya çıkabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun okur-yazar kesime ait edebî metinlerde eşcinsellik olduğuna dâir bazı yaklaşımlar ortaya koyan eserler bugünün literatüründe sözkonusudur.[1112] Fakat ortada Osmanlı toplumunda eşcinsellik konusunu irdelemek için edebî metinlerin tenkidî kadar önemli bir sorun da sözkonusudur. Bu sorun bahsi geçen metinlerin metinselliğinden kaynaklanan veya bu metinlerin bağlamlarıyla ilgili bir sorun değildir. Sorun ideolojik yaklaşımların ve yaşam tarzlarının bu edebî metinlerin yorumlanması sırasında dışsal bir neden olduğu unutularak doğrudan metnin içine dâhil edilmesidir. Bu metinlerin Türkiye Cumhuriyeti ölçeğinde okunması ve değerlendirmesi ele alınacak olursa; sosyolojik anlamda gelenekselcilerle modernistler arasında, siyasal anlamda muhafazakârlarla ulusalcılar arasında -hatta milliyetçiler arasında milliyetçi mukaddesatçılarla laik milliyetçiler arasında bile yorum farkı sözkonusudur-; dinsel anlamdaysa Sünnîler ile Aleviler arasında ciddi yorum farkları olduğu görülecektir. Hâlbuki Osmanlı toplumundaki eşcinsellik hususu, edebî metinler üzerinden irdelenecekse; bu kadar dışsal faktörün metin analizlerine veya söylem analizlerine eklenmesi, araştırmacıları, günümüz ölçütüyle belirtmek gerekirse, bilimsellikten uzaklaştırarak

[1112] Murat Bardakçı, **Osmanlı'da Seks,** İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 5. Baskı, 2005, ss. 93-151; Sema Nilgün Erdoğan, **Sexual Lıfe in Ottoman Socıety,** İstanbul; Dönence Basım ve Yayım Hizmetleri, 7. Baskı, 2013, 86-109; Halit Erdem Oksaçan, **Sultanlar Devrinde Oğlanlar,** İstanbul; Agora Kitaplığı, 443, 2014, ss. 63-193; İsmail Metin, **Osmanlı Sarayında Cinsel Sapkınlıklar**, İstanbul; Parşömen Yayıncılık, 1. Baskı, 2010, ss. 101-111.

bazı hatalara sürükleyebilir. Hatta ideolojik davranmalarına neden olebilir. Yani bu konuda yapılacak değerlendirmeler var-yok, ak-kara, güzel-çirkin, iyi-kötü gibi dikotomiye dayalı ve karşıtlıklar üzerine kurulu rekabetçi bir anlayışı ortaya çıkarabilir. Ayrıca hukuken, kâğıt üstünde bile olsa, insanlar istediği gibi yaşamak hakkına bugünün dünyasında sahiptir. Mevcut yaşam tarzlarını haklı çıkarmak veya kendi cinsel yönelimlerini yüceltmek için bahsi geçen edebî metinlerin kullanılması (yorumlanması), ancak bu işin doğasından uzaklaşmak anlamına gelir. Kısacası tarihyazımındaki sorunsallar ortaya konulurken veya bir toplumdaki toplumsal cinsiyet olgusu değerlendirilirken, edebî metinlerin araçsallığı için, içsel nedenler yani metni ve bağlamı önplana çıkaran nedenler, dışsal nedenlerden yani ideolojik değerlendirmelerden daha fazla önemsenmelidir. Aksi takdirde çalışma gerçekliğe yaklaşmaya çabalayan bir çalışma olmaktan ziyade, gerçeğin çok uzağında konumlanmış zorlama bir anlatı olur.

Okunmakta olan bu çalışmada daha önce belirtilen bir husus daha vardır. Her toplumun kendi perspektifinden geliştirmiş olduğu bir argo kültürü vardır. Argo Fransızca argot kelimesinden Türkçeye geçmiştir. İki anlamı (kullanımı) vardır. Birincisi kaba konuşma, kötü söz anlamına gelmektedir. İkincisiyse ortak dilden ayrı olarak daha çok kendini gizlemek isteyen belli topluklar tarafından kullanılan, herkesçe anlaşılmayan, ortak dildeki kelimelere farklı anlamlar yükleyen, mecâzî anlamların önemli bir yer tuttuğu özel bir -iletişim-dilidir.[1113] Osmanlı toplumundaki argo, bugünün dünyasında olduğu gibi ilk aşamada kadın aleyhine ve onu aşağılayacak şekilde kurgulanmıştır. Ayrıca me'bûn, muhânnes, hûnsâ, götlek vb. kelimeler cinsel yönelimi farklı olan ve kuir (queer) olarak nitelendirilen insanlar üzerinden de argoyla aşağılayıcı bir söylem teknolojisi olarak erkek egemen toplumda belli bir zaman içinde ortaya çıkmıştır.[1114] Çünkü aşağılanan bu iki insan topluluğunun da (kadınların ve eşcinsellerin) ortak noktası erkek olarak kabul edilmemeleridir. Eril bir toplumda ötekileştirilmiş insanlar üzerinde tahakküm kuracak şekilde simgesel olarak kurgulanmıştır. O yüzden bugünün toplumundaki argo kültürü ve bu kültürün mağdurları tüm boyutuyla ele alınmak isteniyorsa; ilk olarak kurgusal olarak oluşturulmuş bu kültürün tarihsel arka planına bakılması bir

[1113] İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011, sf. 65.
[1114] Halit Erdem Oksaçan, **Sultanlar Devrinde Oğlanlar,** İstanbul; Agora Kitaplığı, 443, 2014, sf. 200-203.

zorunluluktur. Sonuç olarak argo insanlar arasında iletişimi sağlayan farklı bir dildir. Fakat bu iletişim dilinde kelimeler genellikle cinsiyetçi söylem üzerine kurgulanmıştır. O yüzden cinsiyetçi söylemin kullanımlarında argoyu bir kullanım alanı olarak dikkate almak gerekir.[1115]

Klasik ve modern süreçte Osmanlı Edebiyatı'nda heteroseksüellikten farklı cinsel yönelimlere (eşcinselliğe) atıf yapan edebî metinler sözkonusudur. Bu edebî metinlerin okunması, değerlendirilmesi ve sonuca ulaşılması sırasında çalışmanın bu bölümde belirtilen ölçütlere dikkat etmek bir zorunluluktur. Ayrıca edebî metinlerdeki her eşcinselliğe atıf, bir toplum için yapılacak çıkarımlarda, genelleştirme veya daraltma, ahlâkî bulma ve gayr-i ahlâkî bulma, aşağılama veya yüceltme gibi aşırıya varan çıkarımlara neden olabilir. İşin başka bir boyutu da kültürel görecelik, din, siyaset, cinsel yönelim gibi dışsal nedenlerin bir metnin yorumlanması sırasında, okuması yapılan metne (doğal olarak bağlama) aşırı derecede anlam yüklenmesi sonucunu da ortaya çıkarabilir. Aksi takdirde heteroseksüel değerlerin egemen olduğu bir toplumda eşcinselliğin abartılması veya tam tersi olarak eşcinselliğin, heteroseksüel bir toplumda yok sayılması gibi bir durum da ortaya çıkabilir. Fakat bazı gerçekler vardır ki, onların üzerinden hareket etmek bu çalışma için daha doğru olarak görünmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinden Na'îmâ Mustafa Efendi'nin Târih-i Na'îmâ adlı eseriyle Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet adlı eserinde, heteroseksüelliğin egemen olduğu bir Osmanlı toplumunda, eşcinselliğe atıf yapan metinler sözkonusudur. Bunlar aynı zamanda birer edebî metindir. Fakat vesikalara ve kaynaklara göre yazılması (Michel Foucault'nun arşiv yaklaşımı burada ortaya çıkıyor), devletin resmen onayı ve görevlendirmesiyle adı geçen tarihyazarlarının eserleri kaleme alması ve eserleri kaleme alan tarihyazıcılarının da devlete karşı kendini sorumlu hissetmesi bu noktada önemlidir. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise bu

[1115] Argo örnekleri için argo sözlüklerine bakılabilir. Ferit Develioğlu, **Türk Argosu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955; Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe'nin Argo Sözlüğü**, Ankara; Arkadaş Yayınevi, 2010; Osman Cemal Kaygılı, **Argo Lügâtı**, Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul; Selis Kitaplar, Kitap No: 30, 1. Baskı, 2003; Filiz Bingolçe, **Kadın Argosu Sözlüğü 2**, Ankara; Alt-Üst Yayınları, 2, Birinci Baskı, 2005; Filiz Bingölçe, **Tanıklarıyla Osmanlı Argosu Sözlüğü**, Ankara; Alt-Üst Yayınları, Laf-Söz Dizisi, 2011; Taşkın Su, **Seks Argosu Sözlüğü**, İstanbul; Marjinal Kitaplar, Sözlük Dizisi, 2013.

ölçütlere Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislere ait edebî metinleri, diğer edebî metinlerle yapılacak karşılaştırmalı bir değerlendirmede daha da ön plana çıkarmaktadır. Metinlerin bağlamına dayalı böyle bir kıyaslama, bir metnin başka bir metne üstünlüğüne dayalı *metinlerin hiyerarşisi* gerçeğini ister istemez herhangi bir anlatının –tarihyazımında- meşruiyet arayışı olarak ortaya çıkaracaktır. Aslında bugünün bilimsel dünyasında tarihyazıcılarının (tarihçilerin) kanıt dedikleri şeyden kastettikleri, anlatıyı oluştururken diğer metinlere göre daha temellendirici (argümantasyon) işleve sahip olan alt-metindir. Yani tarihyazımından kaynaklanan tarihseleştirilmiş bir gerçekliğe bu metinler, aynı zamanda edebî metin olmasına rağmen, daha yakındır. Eşcinsellik hakkında bazı şeyler bu metinlerde sansürlenmiş de olabilir. Fakat ihtimâle dayanan edebî metinlerden ve bu metinlere dayanan yorumlardan ziyade, Osmanlı toplumunda belli düzeyde ve kapsamda da olsa eşcinselliğin varlığını ortaya koyan metinlerin var olduğu görmek daha temellendirilebilir bir gerçektir. Unutulmaması gerekir ki bu noktada arşiv çalışmaları da önem kazanmaktadır. Sonuç olarak heteroseksüellikten farklı cinsel yönelimler (eşcinsellik) eski dünya kıtalarına ait siyasî anlayışlardan biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihyazımında hâlihazırda bulunan yaklaşım sorunsallarından biridir. Hem geleneksel süreçte hem modern süreçte bu sorunsal kendini, Osmanlı tarihyazımındaki bazı edebî metinler vasıtasıyla göstermektedir. Bu durum aynı zamanda daha genel bir perspektiften yaklaşılırsa; tarihyazımındaki toplumsal cinsiyet sorunsalını da ortaya çıkarmaktadır. Fakat araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bu toplumsal cinsiyet sorunsalı, özelde Osmanlı tarihyazımının kendine has özelliğinden kaynaklanan tarihyazımsal ait bir sorunken, geneldeyse Osmanlı tarihyazımının içinde bulunduğu eski dünya kıtalarındaki tarihyazıma ilişkin de bir sorundur. Yani bu durum resmin herhangi bir parçasının aynı resmin bütününe ait bir parça olduğu gerçeğinin ortaya konulmasından başka bir şey değildir.

SONUÇ

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinden Ahmed Cevdet Paşa, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliyye'nin 39. Maddesinde *Ez-zemanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz* diye yazmıştır. İlk bakışta sıradan, uygulanmak için yazılmış bir hukukî (fıkhî) bu madde aslında *zaman değiştikçe hükümler değişir* anlamına gelmektedir. Peki değişen bu hükümler kimin için değişir? Öyle durduk yere veya kendiliğinden değişmez. Tabi ki değişen bu hükümler, değişen hükümlerin hüküm olduğuna karar veren ve değişenin hükümlerden ziyade kendinin olduğunu bilme yetisine de sahip olan insan için değişir. Yani çevresiyle beraber değişen insan kendi yaşamını kolaylaştıracak tüm hükümleri, kuralları veya daha da ötesi tüm paradigmaları değiştirir. Felsefî olarak da bir türlü çözülemeyen ve çözülemeyecek de olan madde-oluş (beden-ruh) dikotomisine uygun olarak insana dâir olan her şey salt statik ve durağan değildir. O yüzden insanın statik halleri olduğu gibi dinamik ve değişime açık halleri de vardır. Bunlar belli sahalar da ele alınırsa; kültür, dil, din, siyaset, hukuk, bilim, sanat vb. insanı ve onun içinde yaşadığı toplumu ilgilendiren maddî ve manevi her şeydir. Belli bir zaman içinde insana ve içinde yaşadığı topluma dâir olan her şey bir şekilde bu değişimden nasibini alır. İşte yapılan bu çalışmada ulaşılmak için çabalanan amaçlardan biri de insanın belli alanlarda teorik (düşüncede) ve pratik (eylemde) olarak yaşadığı değişim ve dönüşümü ortaya koymaktır. Bahsi geçen teorik ve pratik değişimler ile dönüşümlerin yaşandığı alanlardan biri de hiç kuşkusuz yine insana dâir olan tarihyazımıdır.

Çalışmada belirtildiği üzere geçmiş ile tarih arasında ontolojik bir boşluk vardır. Tarih ve geçmişin ontolojik ayrımı için hakikat eksik kaldıkça, tarihçiler bu (ayrımı) boşluğu doldurmak için sürekli hakikat arayışı içinde olacaktır. Bu hakikat arayışı, zaman değişde de sona ermeyecektir. Değişim ve dönüşüm gerçekleştikçe de bu çaba sonucuna ulaşılmamış imkânsız bir çaba olacaktır. (Çünkü yeni ihtiyaçlar ve yeni arayışlar ortaya çıkacaktır.) Belki de imkânsız gibi görünen bu çabanın amacı hakikata ulaşılamamasına rağmen ortaya konulan çaba sayesinde insanlara kendi gerçeğini inşa etmesine fırsatı vermesdir. Yani gerçeklik etkisi, insana hakikate göre insana daha yakın olandır. Görüldüğü gibi bu hakikat arayışının eksik kalması, insanda müspet bir etki de yaratabilir. O da tarihyazımında yazılanlarla yazılmayan arasındaki paradoksu sürekli canlı tutmasıdır. Bu durum insana (tarihçiye) tarihyazımı üstüne düşünme imkânı yaratmaktadır. Yani *düşünme üstüne düşünme, okuma üstüne okuma, söylem üstüne söylem, yorum üstüne yorum* imkânı yaratmasıdır. İşin başka bir boyutu da tarihte (tarihyazımında) yazılmış veya kaydı düşülmüş olayların, geçmişte kalmış olan ve aynı zamanda yazılmamış olan olaylarla arasındaki *kayıt*

farkı, bazı şüpheleri de insanlar nezdinde sürekli ortaya çıkaracaktır. Bu durum genel anlamda tarihyazımının geneline ilişkin bir sorunsaldır. Özeldeyse tarihyazıcılarının kayıt altına alınmış ve bir tür geçmiş ifşâsı olan anlatıları, aslında makro nitelikteki (küllî=bütün) geçmişin içinden seçilerek yazılmış mikro nitelikteki bir tarihsel geçmiştir. Aynı şekilde geçmişe ait olduğu düşünülen bu tarihsel olaylar, tarihyazıcısının bilişsel (kognitif) süzgecinden geçmiş olan mikro nitelikteki (cüzî=parça) olaylardır. Yani anlatılan tarihî/tarihselleştirilmiş olaylar, geçmişteki olaylar gibi saf, katıksız ve bütünsel bilgi değildir. Onu bulunduğu konuma göre anlayan, anlamlandıran ve yorumlayıp ortaya koyan tarihyazıcısının kendisidir. Üstelik bir tarihyazıcısı, diğer tarihyazıcıları gibi, ortaya koyduğu eserlerindeki kendi anlatılarını veya kendi gerçeklerini dil vasıtasıyla kurgulamaktadır. O yüzden dil vasıtasıyla kurgulanan tarihyazımı (anlatı) ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmış teorik ve pratik bir edimdir. Aslında tarih disiplini için de düşünülürse, tarih denilen mefhumdan kastedilen ise tarihyazımının ta kendisidir. Yani tarihçinin kurgulamış olduğu bir anlatı olan tarihyazımı, hem tarihçiyi hem de tarihi ortaya çıkarmıştır. İşte bu yüzden tarih-tarihçi-tarihyazımı yaklaşımından ziyade tarihyazımı-tarihçi-tarih yaklaşımı daha ön planda tutulması gereken bir yaklaşımdır. Kısacası tarih, insanın sınırlarını tahayyül bile edemeyecek kadar bütünsel bir geçmişin içindeki bütün insan faaliyetleri değil; tarihçilerin kurguladıkları anlatı sonucu ortaya çıkan tarihyazımından ibarettir. Geçmişin kendisine ait bir dünya değil; tarihyazımı içinde anlatı olarak kurgulanan tarihsel bir geçmiş içinde dönen dünyadır.

Geçmişe ait her şeyi içine alan, yaşanmış geçmiş (res gestea) ile tarihsel olan (historia rerum gestarum) geçmiş arasında ontolojik bir boşluk (fark) vardır. Geçmiş bütünseldir, belli sınırı yoktur, bütünüyle bilmek imkânı kısıtlıdır. Hatta yok gibidir. Geçmiş saf, doğal seyrinde, katıksız, kurgudan bağımsız bir bütünselliktir. (Zaman, insanın dışındadır veya insan zamanın içindedir tartışması bile bu açıdan önemlidir.) Tarihsel geçmiş ise geçmişten bağımsız olamayacak kadar onun parçası gibi görünür, yapay, kurgusal ve geçmişe (külli) göre cüzi olandır. Tarih geçmişin çok az kısmının kurgulanmaya veya inşâ edilmeye çalışılan halidir. Geçmiş, insana gelecek gibi belirsiz görünür; tarih ise kurgulanabilecek kadar yapay, kısıtlı ve belirli bir geçmiş algısıdır. O yüzden geçmişin sözlü ve yazılı tarih üzerinden (tarihyazımıyla) dolaylı veya doğrudan kurgulanmış haline *tarihselleştirilmiş geçmiş* ya da *öykülenen zaman (tarih)* denir. İşte tarihyazımının geleneksel dönemde bir edim olarak başlanması, aslında geçmişin tarihselleştirilmesi için işlevsel bir vasıtaydı. Gerçekte çeşitli ihtiyaçlar sonucu pratik olarak başlayan tarih yazma edimi, zamanla teorik bir arayışı da beraberinde getirecekti. Geçmiş ile tarih ayrımı, tarih felsefesinin üzerine kafa yorulmasıyla ortaya çıktı. Ayrıca geleneksel dönemde bu yargıyı

belirleyici en önemli ölçütler, tarih ve tarih felsefesinden önce edebiyattı. Yazma eylemi sayesinde pratik teorinin daha önündeydi. Daha sonra insanlık, özellikle XIX. yüzyıldan sonra, modern tarihyazımı ile *tarihselleştirilmiş geçmişi* bilimselleştirdi. Artık *bilimselleştirilmiş* bir tarihsel geçmiş yine tarihyazımı üzerinden kurgulanmıştı. Bu defa ölçüt edebiyattan ziyade bilimsel veya felsefî ölçütlerdi. Edebiyat, dolaylı ve doğrudan bir şekilde biraz geri plana çekilmişti. (itilmişti.) Görüldüğü üzere geleneksel süreçten modern sürece; modern süreçten post-modern sürece tarihyazımının teorik ve pratik olarak bazı değişikliklere uğradığı ortadadır.

Tarihyazımında değişime açık, dinamik bir sürecin ortaya çıkmasındaki en önemli nedenlerden biri de tarihyazımının aynı zamanda sosyal bir fenomen olarak belirsizliği (göreceliği) de içinde barındıran dille kurgulanan bir anlatı olmasıdır. Çünkü anlatının doğasında meydana gelen değişimler ve dönüşümler tarihyazımının da doğasında bazı değişimlere ve dönüşümlere (Paradigma Kayması) neden olmuştur. Kaos'tan Kosmos'a Geçiş (Dünyanın oluşumu; Makro-kosmos; Mikro-kosmosun inşası), Mitos'tan Logos'a Geçiş (Felsefi); Söz'den Yazı'ya Geçiş (Edebi); Pre-historia'dan Historia'ya Geçiş (Tarih= Tarihyazımı); Avcılık ve Toplayıcılıktan Üreticiliğe Geçiş (Ekonomi); Çok Tanrılı Dinlerden Tek Tanrılı Dinlere Geçiş (Din); Döngüsel Tarih Anlayışından Çizgisel Tarih Anlayışına Geçiş; Doğallıktan Yapaylığa Geçiş; Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya Geçiş; Geo-centric (Dünya merkezli) evren anlayışından Helio-centric (Güneş merkezli) evrene geçiş; İmgesel Alandan Simgesel Alana Geçiş; Monolitik Siyasal Anlayıştan Politik Siyasal Anlayışa Geçiş; Dişil Düzenden Eril Düzene Geçiş (Eril Tahakkümün Yükselişi); Geleneksel Dünya'dan Modern Dünyaya Geçiş; Merkezden Çevreye Yönelme (Çift Değerli); Yapay Dünya'dan Sanal Dünya'ya Geçiş (Bilişim Çağı); Klanların Yaşadığı Küçük Köylerden Global Köye Dönüşüm; Modern Dünya'dan Post-Modern Dünya'ya Geçiş. Görüldüğü üzere Dünya tarihindeki bu paradigma kaymaları, aslında her biri anlatının doğasını belirleyen birer kırılmadır. Genel olarak anlatının doğasında meydana gelen her değişim ve dönüşüm, doğal olarak tarihyazımını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyecektir. Böyle bir durumda tarihsel bir geçmişte ortaya çıkan bu kırılmaların izleri tarihyazımında görmek kaçınılmazdır. O yüzden anlatının doğasında meydana gelen bu değişimler ve dönüşümler açısından düşünülürse; bugünün dünyası tarihyazımı açısından post-modern bir sürece girmiştir. Aslında bu dönem hem kaosu hem de düzeni içinde barındıran kao-kosmos bir süreçtir. Belli bir zamanda teorik ve pratik temelli bazı tarihyazımsal sorunlar çığ gibi büyümüştür. İster istemez bu çığ zor zamanlarda tarihçilerin kapısına da dayanmıştır.

Modern zamanlar, pozitivist bir tarih anlayışıyla beraber hümanist ve ilerlemeci bir tarih anlayışını, büyük anlatıları, determinizmi, nesnellik iddiasını, toplumsal denetim ve

kurumsallaşma söylemini, Batı-merkezcilik gibi kültür-merkezciliği anlayış olarak tarihyazımına getirdi. Kesinlik, tutarlılık ve bütünsellik söylemini hem bilimsel hem de felsefî olarak yapılandırmaya çalıştı. Bu durum belli oranda modernizmin konformist yönü olduğu gibi aynı zamanda olumsuzluk ifade edecek şekilde üniformist yönüydü. Bu durumda zaten belli kalıplara ve yapılara sıkışmış insanın, tarihyazımındaki akıbeti de belirsiz hale gelmişti. Örneğin modernite tarihyazımında zaten anonim olan kadının konumunu veya durumunu (feminist tarihyazımıyla beraber) belirginleştirme eğilimi içine girse de kadın yine belli ölçütlerde içinde ele alınıyordu. (ideolojik yönelimler) Yani eril tahakkümün belirlediği modernist ölçütler tarihyazımında halen devam etmekteydi. Bazı yaklaşımlara göre de modernizm aslında yeni ölçütlere göre kadının yükünü daha da arttırmıştı. Hümanizmin olduğu yerde sınıf, etnisite ve cinsiyet gibi kimliklerin akıbeti ne olacaktı? Maalesef modernizm kimliklere umut vermekle yetinmişti; fakat istenilen pratik amaçları bir türlü gerçekleştirememişti. Ayrıca gerek genel anlamda düşünce tarihine has gerekse özel anlamda tarihyazımına özgü problemler hâlihazırda mevcuttu. Bir çözüm bulunması ihtimâli zayıf olduğu gibi mevcut sorunların üzerine daha da fazla sorun kattı. Tarihteki (aslında tarihyazımında) genel sorunsallara teori-pratik ilişkisi, öznellik-nesnellik ilişkisi, determinizm-raslantısallık ilişkisi, bireysellik-kolektiflik ilişkisi, belge pozitivizmi-belge fetişizmi dikotomisi, tarih edebiyat mı bilim mi çekişmesi vb. sorunsallar örnek olarak verilebilir. Çünkü modernizm kendini söylem olarak hep dikotomiler (karşıtlıklar) üzerinden kurguladı. Bu sorunsallara ilişkin tartışmalar ilgili çevrelerin tartışma gündeminden hiç mi hiç düşmedi. Yine sözlü ve yazılı tarihin metodolojik olarak tarih biliminde nasıl kullanılacağı gündeme geldi. Bilimsel etik hususu da tarihin bilim olmasıyla bazı çevrelerde konuşulmaya başladı. Tarihyazımının iktidarla ilişkisi tartışılır oldu. Tarihyazımının iktidarla ilişkisi nasıl olacaktı? Mağrurlar tarihyazımında mevcutken mağdurlar tarihyazımında neredeydi? Ayrıca tarihin bilim olarak kabul edilmesiyle tarih, üniversitelerde retorik için öğretilen sıradan bir ders olmaktan çıkarak bir bölüm, fakülte veya enstitü nasıl oldu? Peki, tarihyazımında kurumsallaşma nasıl olacaktı veya bu kurumsallaşma kimler için olacaktı? Ayrıca tarih dersi kitapları üzerinden tarih öğretimi nasıl olacaktı? Bu arada umut veren yeni ekoller (Örneğin yapısalcılığı ön plana çıkaran Fransa'da Annales Ekolü gibi), akımlar ve yaklaşımlar ortaya çıktı. Kısacası modern zamanlarda tarihyazımı (tarih), rivayetten dipnota doğru hareket eden bilimsel bir disiplin olmaya doğru yüz tuttu. Fakat ne olursa olsun, tarihyazımındaki bazı sorunlar çözülemediği gibi daha birçok sorunla tarihyazımı karşılaşmak zorunda kaldı. Bu sorunsalları gündeme getiren veya gündemde tutan sosyo-politik ve sosyo-ekonomik konjonktür ise başka bir gerçekti. O yüzden hızın her alanda attığı

modern zamanlardaki dünya, geleneksel zamanlardaki dünya gibi değildi. Herkes ve her şey hızlı bir şekilde kendince değiştikçe, herkeste ve her şeyde bir dikotomi ortaya çıkıyordu.

Peki, son zamanlarda postmodernizmi tarihyazımında ön plana çıkaran neydi? Doğal olarak modernizm sorunsalları veya çelişkileri ortadayken bu sorunun cevabı zaten kendi içinde mevcuttur. Asıl sorulması gereken soru post-modernizm tarihyazımına neleri getirmeyi vaat etti ki son zamanlarda bu kadar tarihyazımında tartışılır bir hale geldi. Post-modernizm genel anlamda modernitenin çözüm bulamadığı, özel anlamdaysa modernizmin perçinlediği sorunsalları keşfederek işe başladı. Düşünce tarihindeki kırılmalar böyle bir ortamı yarattığı gibi sosyo-politik ve sosyo-ekonomik koşullar da post-modernistler nezdinde bu sorunsalların keşfedilmesi gereksinimini hızlandırdı. İşte bu sorunsalların keşfedilme sürecinde post-modernistlerin ortaya koyduğu bazı yaklaşımlar her alanda olduğu gibi tarihyazımı için de kendini gösterdi. Her şeyden önce tarihyazımında yorumun önemi arttı. Hermenuetik (yorumsamacı) yöntem farklı açılardan gelişim gösterdi. Çünkü tarihyazımı aynı zamanda *metin üstüne metin, bağlam üstüne bağlam, okuma üstüne okuma* ve *yorum üstüne yorum* koyma sürecidir. Postmodernistlerin üzerinde durdukları hususlardan biri de bilgi-iktidar ilişkisidir. Sir Françis Bacon *bilgi tek başına güçtür (Ipsa scienta potestas est)* yaklaşımıyla Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisi aynı şey demek değildir. Çünkü biri tahakküm olarak çevreye yönelirken diğeri tahakküm felsefesi açısından insana yöneldi. Artık dünyada bilgi, klasik sistem filozofları gibi, bilmeyi bilmek için istemek anlamına gelmiyordu. Yani bilginin iyi kullanımı ve kötü kullanımı temelinde, bilgi-iktidar ilişkisi çift değerli bir ilişki boyutu kazandı. Örneğin sıradan bir tarihyazımı söylemin temsili olarak mağrurun mu siyasetine hizmet ediyor yoksa mağrurun aleyhine mi işliyor bu husus artık önemlidir. Bu noktada post-modernistler toplumsal açıdan bilimi teorik ve pratik olarak yeniden kurgulamaya çalışmışlardır. Örneğin bilimsel gerçeklik tartışmaları bu durumun teorik boyutuyken toplumsal denetim ve biyo-politik tartışmaları bu durumun pratik (politik) boyutudur. İşin bir boyutu da post-modernistler, insanın söylem teknolojileriyle beni merkeze koyma eğiliminden kaynaklanan bir öteki yaratma durumunun da farkına varmışlardır. Bir söylem (anlatı veya metin gibi) dolaylı ve doğrudan ötekini ontolojik bir şekilde inşa edebilir. O yüzden postmodernistler yaklaşımlarında ötekinin varlığının da bir önemi olduğunu vurgulamıştır. Postmodernistlerin vurguladığı diğer bir mesele de dilin işlevsel olarak masum olmadığıdır. İnsanları kazanmada güzel bir çiçek olan dil aynı zamanda aynı insanları öldürmede silaha dönüşebilirdi. Bunu anlamak için tarih anlatılarına bakmak yeterlidir. Ayrıca post-modernizmde perspektivizm önemli yer tutar. Bu noktada perspektivizmi sağlayan konumlar da önemlidir. Anlatılarda birden fazla konum vardır. Konumların ve perspektiflerin çokluğu anlatıların da çokluğu anlamına gelir. Bu durumda

postmodern dünyada meta-anlatıların (büyük anlatıların) yerine *anlatı çoğulluğu* durumu ortaya çıkmıştır. Bir değil birden fazla anlatı vardır. Postmodernizmde teori kadar önemli olan hususlardan biri de pratik bir arayışın ifadesi de olmasıdır. O yüzden postmodernizm doğası gereği pragmatist yönü olan bir felsefedir. Bu pratik arayışı politik bir implikasyona dönüştüremese de bilimsel çevrelerde teorinin yanında bazı pratik yöntemleri de bugünün dünyasında ortaya çıkarmıştır. Özellikle dil çalışmalarında gelinen nokta hiçte küçümsenemez. Bu durum karşı-anlatılar olarak kendini tarihyazımında göstermiştir. Bu noktada post-modernitenin tarihyazımına kazandırdığı başka özelliklerden biri de sınıf, etnisite ve cinsiyet çalışmalarına nicel ve nitel olarak bir perspektif kazandırmasıdır. Örneğin toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından düşünülürse, feminist çalışmalardaki teorik-pratik dönüşümlere paralel olarak, postmodernizmin tarihyazımına katkısı yadsınamaz. Görüldüğü üzere post-modernizm tarihyazımına getirdiği yeni yaklaşımlar düşünülürse; bu durum teorik ve pratik anlamda tarihyazımında karşılığını bulması kaçınılmazdır. İnsanın değişime açık yanını sürekli düşünerek, post-modernizmin tarihyazımı için sorun olarak da ortaya koyduğu özellikler üzerinde durmak ve hiç değilse bu özellikler için kafa yormak başta tarihçilerin sorumluluğunda olan bir iştir.

Post-modernizmin birçok sorunu çözeceğini iddia etmek veya postmodernistleri bir kurtarıcı gibi görmek insanın ve en önemlisi düşüncenin doğasından uzaklaşmak olur. Hatta bu durumu şu şekilde belirtmek gerekirse; post-modernistlerin ortaya koyduklarından ziyade ortaya koyamadıkları da çok fazla şey vardır. Örneğin post-modernistler çözüm ortaya koymaktan ziyade sürekli sorun ortaya koyan bir haldeler. Sistemin sürekli müştekisi durumundalar. Bu yüzden sorunlara onların da çözüm bulması hiç değilse bir şekilde kendileri de çözüm araması gerekmektedir. Ayrıca onlarda her konuda aşırı parçada kalarak bütüne ulaşamama tehlikesi de sözkonusudur. Yoksa post-modernistler kendilerini farklılaştırmaya çalışırken dolaylı ve doğrudan eleştirdikleri modernist ideologların konumuyla benzer bir konuma mı otururdular? Bunun farkında olup olmadıkları tartışmalı olsa da aslında bu durum rol kaybı veya rol çalma izlenimini de insanlar nezdinde ortaya çıkarmaktadır. Çünkü postmodernistler ideolojiden arınmış bir dünya önerirken aksi olarak post-modernizmi *ideolojileştirerek* kendi düşünce sistemlerine aykırı düşerler. Hâlbuki postmodernistlerin de belli konularda fotoğrafın bütününü görüp evrensele ulaşması önemli bir hamledir. Aksi takdirde önplana çıkardığı bireye yönelik olumlu durumlarda bile bireyi evrensele taşıyacak pratiklere sahip olamayacaklardır. Bireyin kendi dünyasında sıkışması ise bireyi yaşatmak isterken bireyin beyin ölümü anlamına da gelebilir. Aslında bu durum postmodernistlerin sorun olarak yakındıkları iktidar ilişkilerini kendi lehine dönüştürememesiyle de alakalı bir durumdur. Eğer iktidar ilişkilerini kendi lehine

çeviremezlerse veya ortak bir iyi lehine dönüştüremezlerse farkında olmadan söylemleri gücün propagandasını yapmaktan öteye gitmeyecektir. (Çünkü Politik implikasyonu yok.) Buna benzer bir sorun meta-anlatılar sonrası nasıl bir anlatı ikâme edilebilir tartışmalarında ortaya çıkmaktadır. Anlatı çoğulluğunun mevcut olduğu bir dünyada, en basit sorunlardaki asgârî müştereklerde bile herhangi bir toplum nasıl birleşecektir? Çatışma ve uyuşma dikotomosinin kaçınılmaz olduğu bir toplumda üçüncü yol olarak ne önerilmektedir? Post-modernistlerin kültür mefhumuyla ilişkisinin boyutu nasıl olacaktır? Kültürün kaçınılmaz bir olgu olduğu bugünün dünyasında, postmodernistlerin kültüre karşı yaptığı radikal saldırılar, bazı sosyal grupları ve kimlikleri daha da güçlendirirse bu durumda onların stratejileri ne olacaktır? (Örneğin muhafazkar değerlerin yükselişi gibi) Radikal olarak aydınlanma felsefesinden ayrılma durumunda postmodernistler neyi merkeze alacaklardır? Modernizmle hesaplaşmak, modern akılla hesaplaşmak şekline dönüşürse, bu kaotik durum karşısında nasıl kurtuluş yolu önerilmektedir? Hâlbuki asıl mesele modern dünyada yapıldığı gibi aklın kullanımının olumsuz yönleri üzerinde düşünerek aklın kullanımının nasıl işlevsizleştirildiğinin peşine düşmek olmalıdır? Yani insanların lehine akıl nasıl tekrar işlevsel olarak kullanılabilir? Asıl aklın polemiği burada kendini hissettirmektedir. Yoksa mevcut durum, *ne olsa gider* mantığıyla aklın reddiyesine kadar götürülmemelidir. Bu durumda post-modernistlerin karşılaşacağı sorular anahatlarıyla şunlar olacaktır: *Post-modernizm, modernist büyük anlatıların sonu mu? Post-modernizm sorun mu ortaya koyuyor yoksa çözüm mü arıyor? Post-modernizm herhangibi bir kimlik kurguluyor mu yoksa kimliksizleştiriyor mu? Herkesin anlatısını kurguladığı yerde kimin anlatısı meşru? Post-modernizm tekno-bilimin kendi anlatısı üzerinden totaliterleşen bir dünya kurma eğilimine karşın herhangi bir alternatif/karşı anlatı ortaya koyabiliyor mu? Post-modernist anlatı, Batı'yı merkeze alan ve kültürel görecelik içeren (merkez-çevre) anlatılara nasıl bakıyor? Geleneksel ve modernist anlatılardaki ideolojilerin bir sonu varsa, o zaman post-modernizm kendi anlatısı üzerinden nasıl bir ideoloji öneriyor? Post-modernizmin ekonomik altyapısı var mı? (Örneğin post-modernizmin neo-liberalizmle eşzamanlı (senkronik) olarak ortaya çıktığını iddia eden eleştiriler vardır.)*

Postmodernizm ve post-modernistler hakkında bu kadar sorulardan ve ortaya konan sorunsallardan sonra bu çalışma neyi önermektedir? Asıl mesele buradadır. Post-modernistler (belli yönlerden post-yapısalcılar da dâhil edilebilir) varlıklarını sürdürmek istiyorlarsa modernizmi belli oranda da olsa ayakta tutmak zorundalar. Bu çalışmada modernizmi kökten ilgâ etmek isteyen (de-construction) post-modernistler ile modernizmi yeniden yapılandırmak isteyen (re-construction) post-modernistler arasında ciddi bir fark olduğu düşünülmektedir. Eğer kontrolsüz olarak post-modernistler güçlerini kullanırlarsa

kendi varlıklarını idâme ettirecek kadar modernizmi bile ortada bulamayacaklardır. Ayrıca tarihçi olarak bir tespit ortaya koymak gerekirse; tarihte (tarihyazımında) bir eylemi gerçekleştirmek veya bir düşünce sistemini oluşturmak için herkes başı-sonu belli olan, standart bir süreye veya konuma sahip değildir. Şu an post-modernistlerin akıbetlerinin ne olacağı konusunda net bir fikre sahip olunmaması gibi bir durumda sözkonusudur. Modernistlerin de yaklaşımlarını tarihsel süreçlerin etkisinde spontane olarak oluşturduklarının herkes tarafından bilinmesi gerekmektedir. Öyle modernizm akşamdan sabaha ortaya çıkmış bir düşünce tarzı değildir. İnsanlığın tarihsel olarak geldiği teorik ve pratik süreçlerle ilgilidir. Post-modernizmin ortaya çıkışı da insanların tarihsel olarak sıkışmışlığından çözüm olarak sunulmuş bir hayat sahası arayışıdır. Yani kendilerini var eden şeyler aynı zamanda onların yok etmek istedikleri modernizm gibi onları da ortadan kaldırabilir. Unutmamak gerekir ki tarihsel olarak bakılırsa; modernizm de zamanında insanlık için bir kurtuluş reçetesiydi. Ayrıca düşünce tarihine bakılırsa; bunun aksini iddia etmek ise zor gibi görünmektedir. Sonuç olarak modernizmin her sorunu çözebileceğini iddia etmek ne kadar hata ise, modernizmin sürekli sorun yaratan hiperaktif bir çocuk olduğunu iddia etmek de o kadar marazîdir. Yine işin başka bir boyutu da postmodernistlerin sayesinde modernizm odaklı kurgulanmış bazı gerçeklerin veya öndeyilerin de eleştirilebileceği konusunda kamuoyunda bir farkındalık yaratılmıştır. Modernizmin, post-modernistlerin de ortaya koyduğu gibi o kadar sorgulanamaz olmadığı da artık ortadadır. O yüzden post-modernistlerin, modernizmin takıntıları hakkında ortaya koyduğu bazı tespitler üzerinde ciddi olarak düşünülmelidir. Birbirinin farkında olan ve birlikte yaşamak zorunda olduğunu bilen insanlığın geleceğini inşa etmek için bu konuda gereken birlikte yapılmalıdır.

Okunmakta olunan bu çalışmada ele alınan konulardan biri de toplumsal cinsiyettir. Toplumsal cinsiyet eşitlik ve eşitsizlik boyutu olan çift değerli bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet, gerek kavram olarak gerek terim olarak, bugünün dünyasında ne ve nasıl olması gerektiği konusunda çok fazla tartışılmasından dolayı aynı zamanda bir sorunsaldır. Ayrıca yine bu çift değerli durum, toplumsal cinsiyet kavramına bir görecelik kattığı gibi çeşitli disiplinler açısından da bir tartışma ortamı yaratmaktadır. O yüzden toplumsal cinsiyet kavramı çok tartışılan ve farklı boyutlarıyla ele alınan bir kavramdır. Bu yüzden bu kavram için ilgili çevreler tarafından farklı açılardan farklı tanımlar yapılmaktadır. İşin diğer bir boyutu ise sosyal bilimler alanındaki yaklaşımların her geçen gün çeşitlenmesi, bu kavram için yapılan yaklaşımlar veya tanımlar üzerinde belirleyici olmuştur. Kavramın ortaya çıkışı feminizme atfedilmektedir ve bunda hakikat payı da vardır. Modernist ve post-modernist sosyal bilim teorilerinde (doğal olarak feminizm yaklaşımlarında da) meydana gelen değişimler ve evrilmeler de toplumsal cinsiyet kavramına olan yaklaşımlar ve tanımları

doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. O yüzden işin doğası gereği toplumsal cinsiyet kavramı için yapılan yaklaşımların ve tanımların çeşitlenmesi anormal bir durum olmadığı gibi kavrama teorik ve pratik bir yaşam sahası kazandırdığı için tam tersine de olumludur. Ayrıca kavramın siyasal, iktisadî, sosyal ve kültürel boyutları olduğu gibi tarihsel bir boyutu (aslında kastedilen tarih yazımsal boyuttur) olduğu da ortadadır. Peki, bu toplumsal cinsiyet meselesi kimi veya kimleri kapsamaktadır? Genel olarak toplumsal cinsiyet kavramı, tarihsel bir süreçte ve ataerkilleştirilmiş bir sistemde, çeşitli şekillerde etkilenen veya ezilen tüm cinsiyetlerle (cinslerle) ilgili bir kavramdır. Ayrıca böyle bir belirlemenin temelinde cinsel yönelim tartışmalarının da bulunduğu başka bir gerçektir. O yüzden belli bir zamandaki ve belli bir mekândaki toplumsal cinsiyet ilişkileri, çeşitli teori ve pratikleriyle üç perspektifte incelenmektedir: Feminist Kuram, Maskülen Kuram ve Kuir (Queer) Kuramı. Bütün bu yaklaşımlar dikkate alındığında toplumsal cinsiyet kavramının tarihyazımına yeni bir perspektif kazandırdığı ortadadır. Bu yeni perspektifin ortaya çıkışı, ister Michelle Perrot'nun deyimiyle tarihin cinsiyetlendirilmesi meselesiyle ilgili olsun isterse de Prof. Dr. Fatmagül Berktay'ın deyimiyle tarihin cinsiyetiyle ilgili olsun, aslında tarihyazımının kendisinden kaynaklanan teorik ve pratik bir sorunla ilgiliydi. Aslında kastedilen zaman ve mekânda eşitlik ve eşitsizliğe dayanan cinsiyetlerarası ilişkiler bütünüydü. Tarihyazımı bir cinsiyeti mağrur konuma koyarken başka bir cinsiyeti de mağdur konuma koyuyordu. Zaten geneli itibariyle egemenlerin anlatısı olan tarihyazımı, cinsiyetlerarası ilişkiler açısından da bir cinsiyetin lehine çalışan gücün propagandasına da dönüşebiliyordu. Bu durumda belli bir zaman içinde egemenlerin anlatısına direniş gösterecek karşı-anlatı (counter-narrative) kaçınılmaz bir hale geliyordu. Ayrıca kurgulanan tahakküm sistemi (eril tahakküm), sadece kadını değil erkeği de mağdur konuma koyuyordu. Bu durumun farklı yönü de erkekler bu tahakkümü ihya edecek şekilde hizmet ederken kadınlar da doğrudan ve dolaylı bir şekilde aynı sisteme hizmet ediyordu. İşte toplumsal cinsiyetin kapsamı bu noktada etimolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak genişledi. Bu durumda toplumsal cinsiyet çalışmaları ister istemez her alanda cinsiyetlerarasındaki iktidar ilişkisine veya tahakküm ilişkisine odaklanmak zorunda kaldı. Bir hususu belirtmek gerekir ki bugünün dünyasında toplumsal cinsiyet kavramının bu içeriği tartışılsa da böyle bir durumda kadın bu ilişkilerin dışında kesinlikle tutulamaz. Yani kadın artık tarihyazımında anonim olamaz. Fakat asıl mesele cinsiyetler arasındaki ilişkileri ortaya çıkaran ve bir nevi ezen-ezilen çelişkisini de ortaya koyan tahakküm sisteminin nasıl tüm cinsiyetleri özne-nesne, etken-edilgen, birey-grup durumuna getirerek kendini sürekli olarak ihya etmektedir. Geleneksel zamanlar veya modern zamanlar fark etmeksizin bu sistem birçok alanda çeşitli şekillerde sürekli olarak kendini yenilemektedir. Her yenilemede de bu sistem tüm cinsiyetler üzerine karabasan gibi

çökmektedir. İşte bugünün dünyası toplumsal cinsiyet vasıtasıyla cinsiyetlerarası tahakküm ilişkisini ortaya çıkaran bu sistemi tanımlamanın veya çözümlemenin peşine düşmüştür. O yüzden toplumsal cinsiyetin tarihyazımına kattığı bu perspektif hiçte küçümsenmemelidir. Çünkü tarihyazımına bakılınca görülecektir ki tüm cinsiyetleri mağrur ve mağdur yapan bu sistem dil, din, kültür, siyaset, hukuk, iktisat vb. tüm alanlarda kendini somut olarak ortaya koymaktadır. Bu durumu anlamak için de geleneksel zamanlardan modern zamanlara (hatta post-modern zamanlara) kadar ortaya konan tarih anlatılarına toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmak yeterlidir. Eğer bu edim hakkaniyet içerisinde gerçekleştirilirse; toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı mevcut durum (gerçek), idealize edilen toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı süreci de beraberinde getirebilir.

Osmanlı tarihyazıcılığı, diğer birçok Eski Dünya kıtası tarihyazımı örnekleri gibi durağan olmayan bir tarihyazımı örneğidir. Belli bir zaman içinde bazı değişimlere ve dönüşümlere kendi paradigmasından cevap vermeye çalışmıştır. Bu durumu Osmanlı tarihyazıcılığında farklı süreçlerde düşüncede (teori) ve eylemde (pratik), biçimde ve içerikte soyut ve somut olarak da görmek mümkündür. Aslında bu çalışmada ortaya konulmaya çalışılan hususlardan biri de Osmanlı tarihyazıcılığının tasnif edilen süreçlerinde, bazı değişimlere ve dönüşümlere Osmanlı tarihyazıcılarının verdiği reflekslerdir. Bahsi geçen bu refleksler eylem (yazma) olarak dil ve anlatı vasıtasıyla nasıl dışavurulmaktadır? (Aynı zamanda bu tarihyazıcılığının bulunduğu psiko-tarihi ve psiko-coğrafi konum gereği bazı semptomları olduğu da unutulmamalıdır.) Örneğin tarihyazımın üzerinden bu dışavurumlardan biri de cinsiyetçi söylemlerdir. Bu yüzden Osmanlı tarihyazıcılığı, sosyal bilim çalışmalarında birçok boyutuyla ele alınması gereken çalışma alanlarından biridir. Hatta çok farklı noktalardan ve açılardan da bu tarihyazımı örneğine yaklaşmak elzem gibi görünmektedir. Bu farklı yaklaşımlardan farklı anlatılar ortaya konulmalıdır. İşte bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun belli dönemlerindeki tarihyazıcılığına, farklı bir perspektiften bakmaya çalışılan bu çalışmada, uzun uzadıya Osmanlı tarihyazımının geneline bakmak bir gereklilik olarak görülmüştür. Çünkü tarihselleştirilmiş belli bir süreç (parça), sosyal bilimler açısından daha iyi bir şekilde anlaşılmak isteniyorsa, ilk olarak resmin bütününe bakmaya çalışmak bir araştırmacı için gereklilikten ziyade tam mânasıyla bir zorunluluktur.

Osmanlı İmparatorluğu, etkili olduğu coğrafya gereği çok uluslu (kozmopolit) ve çok kültürlü bir siyasal yapıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesindeki kültürel farklılık ve çeşitliliğin Osmanlıların tarih anlayışına ve doğal olarak Osmanlıların tarihyazımına yansıması ise kaçınılmazdı. Osmanlı tarihyazıcılığı Rum, Ermeni, Yahudi gibi çeşitli tarihyazıcılığı örneklerini içerisinde barındıran Greko-Romen tarihyazımıyla Hristiyan-Yahudi tarihyazımı geleneğinden gelen tarihyazımı örneklerini de bünyesinde

barındırmaktaydı. Aynı şekilde imparatorluk, genelde İslam geleneğinden gelen özelde ise Arap, Fars ve Türk gibi Doğu tarihyazıcılığı içinden gelen tarihyazıcılarını da hem resmî (şehnamecilik ve vak'anüvislik gibi) hem de gayr-ı resmî olarak destekliyordu. O yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun demografik yapısının Osmanlı tarihyazımına yansıması kaçınılmazdı. Ayrıca imparatorluğun farklı geleneklerine mensup tarihyazıcılarının tarih kavramına, ki aslında kastedilen tarihyazımıdır, yaklaşımları zaman anlayışları gibi farklı farklıydı. Kimi tarihyazıcıları tarihyazımını çizgisel zaman anlayışıyla ele alırken kimi tarihyazıcıları da döngüsel zaman anlayışıyla tarihyazımını oluşturuyordu. Ayrıca farklı farklı anlatı türleri sözkonusuydu. Örneğin bazı tarihyazıcıları düzyazı (mensur) olarak eserlerini kaleme alırken bazı tarihyazıcıları eserlerini şiir (manzum) olarak yazıyordu. Bazı tarihyazıcıları padişahın övgüsüne mazhar olurken bazıları da yazdığı eserle istediği ilgiyi göremiyordu. Fakat bir gerçek var ki Osmanlı tarihyazıcılığı Eski Dünya kıtalarının en önemli tarihyazımı örneklerinden biridir. Osmanlı tari yazımı dört anlatı geleneği üzerinde (sütun) yükselen bir kubbe gibidir. Bir yanında sözlü ve yazılı kökenleri olan Fars ve Arap tarihyazımıyla Türk tarihyazımı geleneği bulunurken diğer tarafında Roma'dan devralınan Greko-Romen tarihyazımı geleneğiyle Yahudi-Hristiyan tarihyazımı geleneği bulunmaktadır. Bünyesinde geleneksel zaman anlatıları, modern zaman anlatıları ve post-modern zaman anlatılarını bulundurmasıyla da bugünün dünyasında da halen önemini koruyan bir tarihyazımı örneğidir. Gerek Batı'daki üniversitelerde gerek Doğu'daki üniversitelerde Osmanlı Tarihi araştırma merkezleri, enstitüleri veya bölümleri halen açılıyorsa bu durum Osmanlı tarihyazıcılığının öyle hiçte küçümsenmeyecek bir tarihyazımı örneği olmasından kaynaklanmaktadır.

Geçmişten günümüze genel anlamda tarihyazımına ait çalışmalar düşünülürse ve özelde Osmanlı Tarihyazıcılığına ait çalışmalar değerlendirilirse; post-modernist anlatıların işlevsel olarak kullanıldığı bir dönem şu an için kendini göstermiştir. Zaten dünyada post-modernist (aynı zamanda post-yapısalcı) anlatıların kendini her alanda gösterdiği bir dönemde bugünün Osmanlı tarihyazıcılığının da bu durumla (postmodernist durum) karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. Artık tarihin kanıtlara dayanan katı anlayışa sahip bir bilim olma özelliğinden ziyade, anlatı olmasından dolayı bir edebiyat olduğu gerçeği de baskın hale gelmiştir. Yoksa bilim olarak kabul edilen tarih disiplini, Türkiye ölçeğinde düşünülürse, üniversitelerin çoğunda edebiyat fakülteleri içinde niçin yer alsın ki? (Ayrıca Türkiye'de Sosyal Bilimler veya İnsanî Bilimler Fakülteleri içinde yer alan tarih bölümleri olduğu da unutulmamalıdır. Fakat tarihin bilim olduğu yaklaşımından hareket edilirse; eğer tarihsel bir gerçek dille kurgulanıyorsa, tarihin aynı zamanda bir edebiyat olduğu gerçeğini bu durum bile değiştirmez.) Yani tarih bir bilim olduğu kadar aynı zamanda biçim-içerik

uyumu olan bir edebiyattır. Zaten bir konuda birden fazla yaklaşım olmasının ya da bazı anlatıların bir konuda uzlaşırken başka bir konuda çatışmasının nedeni ise tarihyazımı olarak görülen alandaki anlatıların çeşitliliğinin sözkonusu olmasıdır. Aslında tarihyazımı içinde ne kadar anlatı varsa o kadar da tarihyazımı örneği vardır. Yani XIX. yüzyılın anlatıyı bilimselleştirme çabasının ve parçalanan disiplinlerde ortaya çıkan nominalizmin etkisiyle çeşitli iktidar erklerini ve türlerini meşrulaştıran anlatı türleri, günümüz dünyasında genel-geçer kabuller olmaktan çıkmıştır. Ayrıca Osmanlı tarihyazımının kendine has sorunları da vardır. Osmanlı tarihyazımının gelişim aşamalarının paralelinde ortaya çıkan bu sorunlar kronik olduğu gibi konjonktüre bağlı olarak da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu durum dünyanın diğer tarihyazımlarında sorunsallar olduğu gibi Osmanlı tarihyazımında da olması gereken sorunlar olarak da yorumlanabilir. Bu noktada Osmanlı tarihyazımında yöntem sorunu, dönemlendirme sorunu, kuruluş sorunu, gerileme tezi vb. metodolojik değerlendirme ve yorumlama boyutu da olan sorunlar bulunduğu gibi kültür merkezcilik, küreselleşme-milliyetçilik çelişkisi, aşağıdan tarih ve toplumsal cinsiyet gibi belli bir konjonktürün sonucu olarak ortaya çıkan ve bazı taleplerin de belirdiği sorunlar da vardır. Türkiye ölçeğinde düşünülürse günümüzdeki sosyo-politik ve sosyo-ekonomik çatışmaların temelinde de Osmanlı tarihyazımının ortaya çıkardığı sorunlarında ciddi bir yer teşkil etmesi bu noktada düşündürücüdür. O yüzden Osmanlı tarihyazımının kaynaklarını bilmek kadar Osmanlı tarihyazımının sorunlarını da bilmek bugünün dünyasında tarihçiler için bir gerekliliktir.

Son zamanlarda Osmanlı tarihyazımına yeni bir perspektif kazandıran çalışma alanlarından biri de hiç kuşkusuz toplumsal cinsiyettir. Birçok zamanda ve birçok alanda ortaya çıkabilen ve tahakküme dayalı cinsiyetler arasındaki ilişkilerini anlamının peşine düşen toplumsal cinsiyet kavramı, Osmanlı tarihyazımı için hem bir sorunsalın adı hem de yeni bir perspektifin adıdır. Toplumsal cinsiyet, özellikle eski dünyaya ait tarihyazımında derinleşmiş bir sorundur. Bahsi geçen coğrafyada gerek iktidarın cinsiyetinden gerek de bürokrasinin cinsiyetinden dolayı tarihyazıcılarının önemli çoğunluğu erkektir. Genel olarak siyasal yapıların patrimonyal veya ataerkil olmasıyla yazın dünyasının erkek egemen olması arasında da doğru bir orantı vardır. O yüzden toplumsal cinsiyet, eski dünya kıtalarındaki gerek tarihyazıcılarında gerek de eserlerin içeriklerinde kronikleşmiş şekilde belirgindir. İşte bu çalışmada eski dünya imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihyazımına ait bazı eserlerindeki toplumsal cinsiyet olgusu (sorunsalı) irdelenmiştir. Onun için bu çalışmada çeşitli ölçütler dikkate alınmıştır. Bu minvâlde üzerinde durulan Osmanlı tarihyazımı türü ise *vekayi-nüvislik* ya da *vak'anüvisliktir.* Vak'a-nünislik, Şehnâme-nüvislikten sonra XVIII. yüzyılda Divan-ı Hümâyün dairesinde ihdâs olunan bir memuriyet olmasının yanında aynı zamanda imparatorluğa ait bir tarihyazıcılığı örneğiydi. O yüzden

günümüz düşünce yapısında olmasa da o zamanın siyasal ve kültürel bağlamında resmî bir tarihyazıcılığıydı. Aynı zamanda bazı kesintilere uğrasa da sürekliliği olan bir Osmanlı tarihyazımı örneğidir. XVIII. yüzyıl (geleneksel dönem) vak'anüvislerinden Halepli Nâima Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Nâima* adlı eseriyle XIX. yüzyıl (modern dönem) vak'anüvislerinden Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* adlı eseri arasında iki tarihsel dönemli iki olgulu bir sorunsala dayanan ve aynı zamanda metinsel boyutu da olan bir karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Bu çalışmada XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl iki dönem, geleneksellik ve modernizm iki olgu ve mevcut sorunsal ise eşitlik ve eşitsizlik üzerine kurgulanan toplumsal cinsiyet sorunsalıdır. Fakat belirtilmesi gereken nokta ise tarihyazıcılarının yaşadığı dönemle yazdıkları dönem arasında belli bir tarihsel zaman farkı olduğu gerçeğidir. Bu tarihyazıcılarının yazdıkları süreç, kendilerinin yaşadıkları süreçten öncesini içermektedir. O yüzden iki tarihyazıcısında da retro-spektif (geçmişe dönük) bir bakış açısı vardır. (Yazdıkları dönemle yaşadıkları dönem arasındaki zaman farkları 50 ilâ 100 yıl arasıdır.) Bu durum onların tarihyazımına yaklaşımlarında ve bu iki tarihyazımında irdelenen cinsiyetçi söylemlerin ve eylemlerin ortaya konulmasında belirleyici bir durumdur. Aynı zamanda devletin resmî tarihyazıcıları olarak bu eserleri ortaya koymaları ise bu eserleri toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından daha da önemli bir hale getirmektedir.

XVIII. yüzyıl (geleneksel süreç) vak'anüvislerinden Nâ'ima Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Nâima* adlı eseriyle XIX. yüzyıl (modern süreç) vak'anüvislerinden Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* adlı eseri arasında yapılan karşılaştırmada Osmanlı tarihyazımında cinsiyetçi söylemin ve eylemin varlığı ortadadır. Yani bahsi geçen bu iki tarihyazımı örneğinde, hem geleneksel süreçte hem de modern süreçte, Osmanlı tarihyazımında ortaya konulan cinsiyetler arasındaki ilişkilerde eşitsizlikler sözkonusudur. Bu eşitsizlikler cinsiyetçi eylem ve söylem olarak her mekânda ve zamanda ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca eril tahakküm tüm cinsiyetleri her mekânda ve her zamanda olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir. Hatta iktidar ve direniş odaklarında her cinsiyeti mağrur ve mağdur bir konuma koyabilmektedir. Ortaya konulmaya çalışılan bu çalışmada görülmüştür ki, ister geleneksel zamanlarda isterse modern zamanlarda olsun, tarihyazımı dil-anlatı (edebiyat) ekseninde hareket eden bir edimdir. Ayrıca içerikleri tartışmalı olsa da, Osmanlı resmî vak'anüvisleri de kendi gerçeklerini dil üzerinden kurgulayan birer tarihyazıcısıdır. Onlar da tarihsel anlatılarını diğer tarihyazıcıları gibi dil üzerinden kurgulamak zorundalar. Fakat bu edimi gerçekleştirirken anlatı ister istemez ötekisini de ortaya çıkaran bir temsile dönüşüyordu. Doğal olarak bu durum cinsiyetler üzerinden eşitsiz bir durumu kelimeler ve sözcükler vasıtasıyla ortaya çıkarıyordu. Dilin o kadar da masum olmadığı okuma üstüne okuma yapılarak rahatça bu metinlerden anlaşılıyordu. Peki, Osmanlı İmparatorluğu'nun

resmî vak'anüvislerine ait eserlerde dil nasıl etkili bir cinsiyetçi söyleme dönüşüyordu? Asıl mesele bu sorunun cevabının arayışında ortaya çıkıyordu. Her şeyden önce resmî vak'anüvisler, her ne kadar devlet memuru olsalar da metinlerini doğrudan kendileri oluşturuyorlardı. Geçmişi tarihselleştirirken veya geçmişi öyküselleştirirken ister istemez yazarının bilişsel durumu metnin içine yansımaktaydı. Bu durumda yazarın kendine ait cinsiyetçi söylemi bir şekilde metne yansımaktadır. İkincisi başka metinlerden alıntı yaparken oradaki cinsiyetçi söylem metne dolaylı yollardan aktarılmaktaydı. Bu durum ise metin üzerine metin oluşturulurken başka bir metindeki cinsiyetçi söylemi, vak'anüvisin kendi metnine taşıyarak yeniden söylem olarak üretmesi diye de düşünülebilir. Üçüncüsü ise bir vak'anüvis bir metni oluştururken aynı zamanda bir bağlam üstüne başka bir bağlamı farkında olmadan inşa ediyordu. Yani tarih yazarının tarihselleştimeye çalıştığı geçmiş zaman ile kendi yaşadığı zaman arasında bir bağ kurmak zorundadır. Bir nevi metni oluştururken tarihyazıcısı kendi bulunduğu bağlamdan başka bir bağlamı irdelerdi. Bu durumda tarihsel bir metin olarak oluşturmaya çalıştığı geçmiş zamanda kullanıldığını düşündüğü kelime ve söz dağarcığıyla metni oluşturmaya çalıştığı kendi zamanındaki kelime ve söz dağarcığı birbiriyle ilişki içine girmek durumundadır. Bu durumda kelimeler ve sözcükler açısından diyokronik-senkronik bir uyum ortaya çıkarken bazen tarihsel olarak metinde kelime ve söz dağarcıkları açısından çatışma kaçınılmaz hale gelmektedir. Fakat mevcut durum ne olursa olsun, kelime ve sözcük dağarcığı için ortaya konan her iki durumda da bir toplumun kullandığı kelime ve söz dağarcığı bir tarihsel metnin oluşumuna doğrudan ve dolaylı olarak yansımaktadır. Hem yazarın metni oluşturmaya çalıştığı bağlama ait kelime ve söz dağarcığının mevcudiyeti hem de vak'anüvisin bulunduğu bağlama ait kelime ve söz dağarcığı bir topluma ait cinsiyetçi söylem ve eylemin de göstergesidir. Bu yüzden aynı zamanda bağlam üstüne bağlam inşa etmek olan tarihyazımında toplumun kullandığı kelime ve söz dağarcığı ciddi önem arz etmektedir.

Osmanlı'da resmî vak'anüvislere ait tarih metinlerinde görülebilecek hususlardan biri de cinsiyetler arasında eşitsizliğe dayalı iktidar ilişkilerinin varlığıdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktidar ilişkilerinin toplumsal cinsiyete dayanan bir boyutu olduğu unutulmamalıdır. Eril tahakkümü kutsayan iktidar ilişkileri düzeni, her mekânda karşılaşılabilecek kadar hem söylem hem eylem olarak aktörleri ve aktrisleri tarafından -farkında olarak veya farkında olmadan- iyi şekilde kurgulanmaktadır. Toplumsal cinsiyet ilişkileri temelinde tahakküm eden (mütehakkim) ve direnen iktidar (Power: Güç) merkezlerinin değişken ve sabit olmayan bir manevra alanı vardır. İktidar ilişkileri için iç içe geçmiş şekilde olan, sınırsız ve sabit olmayan dispositif alanlar söz konusudur. Bu alanlar aynı zamanda hem cinsiyetçi söylem teknolojilerini ortaya çıkaran (production) hem de

cinsiyetçi söylemi yeniden üreten (re-production) çoklu güç ilişkileri alanıdır. Tarihselleştirilmiş bir geçmişte iyi kurgulanmış bu sistem kendini sürekli olarak bu alanlarda yeniden üreterek işlevselleştirirken kadın ve erkeği hem özne hem nesne olarak kullanabilmektedir. Zaten cinsiyetlerin bahsi geçen ilişkiler ağı içindeki durumun farkında olup olmaması halinin belirsizliği, yine cinsiyetlerin aynı iktidar alanı içindeki ilişkilere göre konumlarının özne ya da nesne durumunda olup olmamasının belirsizliğine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Herkes cinsiyeti fark etmeksizin, eninde sonunda eril tahakküm olarak kurgulanmış sistemden bir şekilde nasibini ve cezasını almaktadır. Yani cinsiyeti fark etmeksizin her insan bu sistem tarafından uyuşturularak her dâim bir şekilde yutulmaktadır. İşin başka bir boyutu da Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvisleri Nâ'ima Mustafa Efendi'nin Târih-i Nâ'ima ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Târih-i Cevdet adlı tarihyazımı örneklerinde görüldüğü gibi merkezden çevreye doğru uzanan merkeziyetçi bir yaklaşımın varlığıdır. Bu yaklaşım İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'dan (Konstantiniyye'den) yine imparatorluğun ilişki içinde olduğu coğrafyalara doğru uzanan bir yaklaşımdır. Bu coğrafyaların bazıları başka başka siyasî yapılara ait iken bazılarıysa imparatorluğun hâkim olduğu coğrafyalardır. İmparatorluğun resmî vekâyinüvislerinin bu coğrafyalara bakışını, hanedanın ve devletin bu coğrafyalara bakışından ayırmak zordur. Hanedanın ve devletin dost olduğuna dost; düşmanına düşman olması bu tarihyazıcıları için kaçınılmazdır. Resmî vak'anüvislerin tarihyazımında hanedanın ve devletin dil, din, siyaset, iktisat ve kültür gibi hususlardaki yaklaşımları da kendini bir şekilde metinlerde göstermektedir. Bu yaklaşımların bir kısmı coğrafyayla ilgili olay veya izlenim anlatımından ibaretken yaklaşımların diğer bir kısmı da tarihyazımında sorunsal olarak değerlendirilebilecek yaklaşımlardır. Bahsi geçen perspektiften tarihyazımında sorunsal olarak adlandırılabilecek yaklaşımlardan biri de hiç kuşkusuz cinsiyetçiliktir. Zaman zaman tahakküm ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkan bu cinsiyetçi söylemler ve eylemler vasıtasıyla tarihyazımında cinsiyetlendirilmiş bir mekân da inşa ediliyordu. Yani *"bu tarafta biz varken öbür taraflarda ise bize hiç benzemeyen ötekiler"* vardı. Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî vak'anüvislerinin eserlerinde sosyo-ekonomik bağlamdaki toplumsal cinsiyet sorunsalı Târih-i Na'îmâ ve Târih-i Cevdet eserleri üzerinden incelenmiştir. Üzerinde düşünülen birçok bağlamda olduğu gibi sosyo-ekonomik bağlamda da cinsiyetçi söylemler ve eylemler gözlerden kaçmamaktadır. Bahsi geçen eserlerdeki sosyo-ekonomik bağlama ait metinler üzerinden analiz edildiğinde toplumsal cinsiyete dâir ilişkilerde eşitsizlikler vardır. Bu eşitsizliklerden erkekler de kadınlar da bulunduğu konumları itibarıyla etkilenmektedir. Fakat bir mukayese yapmak gerekirse; bu eşitsizliklerden kadınlar erkeklere göre daha fazla etkilenmektedir. Bu eşitsizliğin kendini her alanda göstermesi, kadınların yaşam alanının kısıtladığının göstergesi

olduğu gibi onlar üzerindeki baskının da derecesini göstermektedir. İşte bu yüzden toplumsal ilişkilerde etken ve edilgenlik bir kenara bırakılırsa; kadının bazı sosyal alanlarda ismi bile geçmemektedir. Hatta uzun süre tarihyazmında bu yüzden anonim bir halde kalmıştır. Ayrıca kadınların dışında cinsel yönelimi heteroseksüellikten farklı olan eşcinsel insanlara da Osmanlı toplumunda pek müspet yaklaşılmamaktadır. Bugünün dünyasında dahi değişmeyen bir olguya o zamanın toplumsal anlayışında müspet bakılacağını düşünmek de fazlaca ileri görüşlülük olur. Çünkü Osmanlı toplumu ataerkil bir toplumdur ve erkek egemen değerler baskındır. Ayrıca Osmanlı toplumunun geleneksel değerlerden beslenen bir Doğu toplumu olduğu da unutulmamalıdır. Bu kapsamda heteroseksüellikten farklı cinsel yönelimler (eşcinsellik) eski dünya kıtalarına ait siyasî yapılardan biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihyazımında hâlihazırda bulunan yaklaşım sorunsallarından biridir. Aslında tarihyazımında kadınları ve eşcinselleri sorun haline getiren zaten *eril tahakküm* olarak nitelendirilebilecek olan çok boyutlu ve genel cinsiyetçi yaklaşımdır. (İşin ilginç tarafı bu eril tahakküm iktidar ilişkilerinde erkeklerin aleyhine de bir tehlike olarak ortaya çıkabilmektedir.) Hem geleneksel süreçte hem modern süreçte bu sorunsal kendini, Osmanlı tarihyazımındaki bazı edebî metinler vasıtasıyla da göstermektedir. Fakat bu metinler titiz bir şekilde incelenmelidir ve bazı gerçekleri de dikkate alarak yorumlanmalıdır. Aksi takdirde Michel Foucault'nun İran örneğinde olduğu gibi uç yorumlardan kaynaklanan bir toplumsal cinsiyet yanılsaması da ortaya çıkabilir. Sonuç olarak bu çalışmada toplumsal cinsiyet açısından irdelenen birden çok bağlam, aynı zamanda daha genel bir perspektiften yaklaşılırsa; tarihyazımındaki toplumsal cinsiyet sorunsalını da ortaya koymaktadır. Fakat araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bu toplumsal cinsiyet sorunsalı, özelde Osmanlı tarihyazımının kendine has özelliğinden kaynaklanan tarihyazımsal bir sorun olarak karşımıza çıkarken, genel olarak ise Osmanlı tarihyazımının içinde bulunduğu eski dünya kıtalarındaki tarihyazıma ilişkin de bir sorundur. Bu sorunsal belli bir zaman içinde de eski kıtadan yeni kıtanın tarihyazımına da bir şekilde taşınmıştır. Fakat ne olursa olsun, *eşitsizlik üzerine inşa edilmiş* bu durum, resmin herhangi bir parçasının aynı resmin bütününe ait bir parça olduğu gerçeğini hiçbir şekilde değiştirmiyordu. Bu eşitsizliğin bugünün dünyasında da devam etmesi ise değişmeyen durumun süreklilik arz ettiğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Hem genel olarak hem özel olarak (Osmanlı) tarihyazımındaki cinsiyetçi söylemler ve eylemler ortaya konulmaya çalışıldıktan sonra ne yapılabilir sorusu hakkında da bazı öneriler çalışmanın bu bölümünde ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır. Her şeyden önce etimolojik, ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak tarih kavramından kastedilen şey bugünün dünyasında tarihyazımının ta kendisidir. O yüzden bu çalışma tüm sorunsallara

rağmen *tarihyazımına çağrı* niteliği taşımaktadır. Bu söylem iddialı bir vaat veya ben yaparım dayatması değildir. Aslında nacizâne bir hatırlatmadır. Bugünün dünyasında tarih disiplininde tartışılan bütün sorunsalların temelinde bir insanlık edimi olan tarihyazımı yatmaktadır. O yüzden *tarih sizi affetmeyecek* derken bile dikkat çekilen husus, tarihin öyle adalet dağatacak kadar uhrevi, metafizik, deterministik veya muğlak bir şey olmadığını vurgulamaktır. Ayrıca tarih kavramı öyle saf, katıksız, doğal ve bütünsel bir geçmişle ilgili değildir. Tam tersine tarihten kastedilen şey bu geçmişin dışında ortaya çıkmış ve dille kurgulanmış/öyküselleştirilmiş bir geçmişi ifade eden tarihyazımıdır. O yüzden daha önce birçok bilim insanı ve düşünürün ortaya koyduğu sorunların temeli tarihyazımına yeniden yapılandırıcı bir yaklaşımla bakmak gerekliliğidir. Tarihyazımına böyle bir yaklaşım iki açıdan olabilir. İlk olarak XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren hız kazanan inter-disipliner veya multi-disipliner tarihyazımı çalışmaları farklı perspektiflerden devam etmelidir. Bu süreç bir sonuçtan ziyâde bir arayışı ifade ettiği için sürekli bir yolda olma halidir. Bitmiş veya nihayete ermiş bir çaba değildir. İkincisi burada bireysel olduğu kadar kolektif de bir çağrı vardır. Herkesi ilgilendiren ve herkesin içinde olması gereken bir çağrıdır. Herkesin anlatısıyla yaşadığı bugünün post-modern dünyasında herkesin tarihyazımının yeniden yapılandırılmasına karşı bir sorumluluğu vardır. Tarihyazımını yeniden yapılandırma eylemi bir kişinin veya bir zümrenin tekeliyetinde değildir. Tarihyazımı özne-nesne, yazan-yazılan, etken-edilgen, aktör-figüran hatta ezen-ezilen olabilen herkesin meselesidir. Maalesef bugünün dünyasında bir insan edimi olan tarihyazımında *insan problemi* vardır. Gücün retoriğine dönüşen tarihyazımında her şey olan insan, hiçbir şey olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çünkü bütün insanların farkında olan ve ötekini inşa etmeyen bir tarihyazımının yerine bugünün tarihyazımında içerisinde belli bir insanın yer aldığı egemenlerin tarihyazımı halen sözkonusudur. O zaman herkesi ilgilendiren tarihyazımında yeniden yapılandırıcı bir kolektif hareket şarttır. İşin başka bir boyutu da tarihyazımına farklı açılardan bakmak ve tarihyazımını farklı farklı okumak bir zorunluluk haline gelmiştir. Tarihyazımına farklı perspektiften bakmanın ve tarihyazımını farklı okumanın yollarından biri de toplumsal cinsiyettir. Her şeyden önce tarihyazımına ait daha önce ortaya konulmuş örnekler farklı farklı açılardan tekrar okunmalıdır ve toplumsal cinsiyet açısından tekrar gözden geçirilmelidir. Çevrilen veya sadeleştirilen tarihyazımı örneklerini bir kütüphanenin rafına koymakla iş bitmemektedir. Bu tarihyazımı örneklerindeki toplumsal cinsiyet açısından mevcut olan durum ortaya konulmalıdır. Ayrıca bugünün dünyasında tarihyazımı herkesi ilgilendiren bir meseleyse ve herkes kendi anlatısıyla yaşıyorsa, o zaman tarihyazımında hiçbir cinsiyetin hiçbir cinsiyete karşı üstünlüğü sözkonusu olamaz. Bundan sonraki süreçte tarihyazımında hiçbir cinsiyet anonim olamaz ve bir cinsiyetin tahakkümü üzerine bir

tarihyazımı inşa edilemez. Bunun içinde tarihyazımına toplumsal cinsiyet açısından bakmak ve bu perspektiften tarihyazımını okumaya/yazmaya çalışmak herkes için kaçınılmazdır. Ayrıca bu yeni perspektifte teorik ve pratik açıdan çalışmalar ortaya koymak ise herkes için bir zorunluluktur. Aksini düşünmek ise tahayyül edilen toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda boşa kürek sallamaktan başka bir şey olmaz. İnsanlığın toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda bu kadar zaman ve değer kaybına ihtiyacı yoktur.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER, KÜTÜPHANELER VE KATALOGLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Katalogları

Fon: 21, Cilt No: 2, A. , **Bâb-ı Âsafî Belgeleri**, Vak'anüvislik (A.VKN), 1066-1207/

1656-1792.

Fon: 21, Cilt No: 3, A. , **Bâb-ı Âsafî Defterleri,** Vak'anüvislik (A.VKN), 940-1207/

1533-1792.

Katalog No: 980, Sıra No: 1699-1700-1701, **Divân-ı Hümâyun ve Bâb-ı Âsafî Defterleri Vakanüvislik Kalemi Defterleri** (A.VKN.d), 940/1533 Peçevi Vekâyinâmesi'nden Parça; 1109/1697 Zanta Felaketine Dâir Vekâyinâme Parçası (8 s.); 1206/1791 Vak'anüvis Notları (14. s.). Bu katologtaki evrak örnekleri 1699-1701 genel 1-3 numaralarda A.VKN kaydıyla kayıtlı 940-1206/1533-1791 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden, birkaç sayfa ve formadan müteşekkil olan 3 Adet Defter Parçası örneğidir. Kaynak: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi,** Proje Yöneticisi Yusuf Sarınay, Ankara; **T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 108, 2010, ss. 96-97.

Katalog No: 977, **Divân-ı Hümâyun ve Bâb-ı Âsafî Defterleri Vakanüvislik Kalemi Defterleri** (A.VKN.d), 1006-1207/1656-1792, 15 Adet Vesikası vardır, Dosya Envanter Sistemi Katalog Tertibine göre tasnif edilmiştir. Kaynak: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi,** Proje Yöneticisi Yusuf Sarınay, Ankara; **T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 108, 2010, ss. 281-282.

İzmir Millî Kütüphanesi

APİKAM

GAZETELER, DERGİLER VE SÜRELİ YAYINLAR

Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi

Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü Doğu Dilleri Dergisi

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Balıkkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Belleten Dergisi

Belgeler

Bilig

Bilim ve Ütopya Dergisi

Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi

CTTAD

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Doğu-Batı Dergisi

Doğu Dilleri, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan

Düşünbil Dergisi

Ege Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi

Güzel Sanatlar

History Studies

History and Theory

İslam Araştırmaları Dergisi

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası

Karadeniz Araştırmaları Dergisi

Kelâm Araştırmaları Dergisi

Libido Dergisi

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi

Mesele Dergisi

Millî Eğitim Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Dergisi

Osmanlı Araştırmaları

OTAM Dergisi

Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi

Past and Present

Praksis Dergisi (Tarih Yazımı Özel Sayısı I-II)

Revue de syntése historique

NTV Tarih Dergisi

Sabit Fikir

Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi

Studia Islamica

Tabula Rasa Felsefe&Teoloji

Tarih Okulu Dergisi

Tarih ve Toplum Dergisi

Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi

Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası

The Journal of İnternational Social Research

Toplumsal Tarih

Toplum ve Ekonomi

Toplum ve Tarih Dergisi

Türk Dili

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

Türk Edebiyatı

Türk Kültürü

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Türk Tarih Encümeni Mecmuası

Türk Yurdu Dergisi

Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

Türkoloji Dergisi

Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Yeni Mecmua

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ANSİKLOEPEDİLER, LÜGATLAR VE SÖZLÜKLER

Ahmed Asım El Ayıntâbî (Mütercim), **Lügât-ı Burhân-ı Katı**, Matbaa-yı Osmaniyye, 1302.

Ahmed Rıf'at [Yağlıkcızâde], **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye,** İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1299 [1881/1882].

AHTENA, Timestokli, (ΘEM KTENA), **Kâmus-ı Rûmî**, Rumcadan Türkçeye Lûgât, İzmir; Amalteea Gazetesi Matbaası, 1896 (1311).

(Ahterî) Muslihiddin Mustafa İbn Şemseddin, **Ahterî-i Kebir**, İstanbul; Hacı Hüseyin Matbaası, 1308 [1891].

Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, haz. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, Ankara; Türk Dil Kurumu, 2009.

Ali Nâzîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügâtı**, haz. Necat Birinci ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu, 3. Baskı, 2009.

ALOVA, Erdal, **Latince-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Sosyal Yayınları, 5. Baskı, 2013.

AMİD, Hasan, **Ferheng (Ferhang)-i Amid**, Tahran; Cavidan, 1352.

ASLAN, Haz. Mehmet-Galina Stoletnaya-Gakilya Kamaletdinova, **Fono Rusça Standart Sözlük**, İstanbul Fono Yayınları, 295, 2009.

AYVERDİ, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kubbealtı, 2. Baskı, Kasım 2011.

BADREHİ, F., **Vâjheh-hay Dakhîl dar Quran-e Majid, Translations of A Jeffrey's Book with Comments**, Toos Publıshers, Tehran, 1372 (1993).

Büyük Larousse, Gen. Yay. Yön. Adnan Benk, İstanbul; İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş, 1986.

BİNGÖLÇE, Filiz, **Kadın Argosu Sözlüğü 2**, Ankara; Alt-Üst Yayınları, 2, Birinci Baskı, 2005.

----------, **Tanıklarıyla Osmanlı Argosu Sözlüğü**, Ankara; Alt-Üst Yayınları, Laf-Söz Dizisi, 2011.

ÇELGİN, Gönül, **Eski Yunanca-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 1. Baskı, 2011.

DANİŞMEND, İsmail Hakkı, **Fransızca-Türkçe Dil Kılavuzu,** İstanbul; Kanaat Kitabevi.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Türk Argosu**, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955.

----------, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgât, Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 1998.

EL AZUZÎ, Muhammed El Arabî, **Mevzu'larına Göre Tertiplenmiş Ku'rân-ı Kerim Fihristi,** çev. M. Emin Es'adoğlu, İstanbul; Sönmez Neşriyat A.Ş. Yayınları, 10, 1969.

Eleştirel Feminizm Sözlüğü, haz. Helana Hırata ve diğerleri, çev. Gülnur Acar-Savran, Ankara; Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2015.

Encylopedia of Britannica, Chicago; Encylopedia Britannica İnc, 1972.

Encylopædia of Philosophy, Edi. Edward Craig, London-Newyork, Routlege, c. IX, 1999.

Ferheng-i Şuûrî (Farsça-Türkçe Lügât), Hasan, İstanbul, 1155 [1742-1743]. (Ferheng-i Şuûrî iki cilttir.)

Fono Arapça Standart Sözlük, Arapça-Türkçe; Türkçe-Arapça, (El-Kamûsu'l-Arabü't-Tüllâb), İstanbul; Fono Yayınları, 241, 2009.

Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Grand Master Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul; Milliyet, 1992.

GÜNDÜZÖZ, Soner, **Arapçada Kelime Türetimi Kavramlar-Kuramlar-Kurumlar**, Samsun; Din ve Bilim Kitapları, 1. Basım, 2005.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul; Remzi Kitabevi, 14. Basım, Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 7, 2004.

Hüseyin Remzi, **İlaveli Müntehabat-ı Lûgat-ı Osmâniyye**, Cild-i Evvel (I. Cilt) Şirket-i İraniyye Matbaası, 1298 [1881/1882].

İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 5. Baskı, 1978.

JEFFREY, İA. , **The Foreign Vocabulary of the Quran,** Oriental İnstitute, Baroda, Stephan Austin & Sons Press, Great Britain, 1938.

JORGA, Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul; Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, 2005.

KANAR, Mehmet, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2008.

KAYA, Doğan, **Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Sözlüğü**, Ankara; Akçağ Yayınları, 889, 2. Baskı, 2010.

KAYGILI, Osman Cemal, **Argo Lügâtı**, Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul; Selis Kitaplar, Kitap No: 30, 1. Baskı, 2003.

KEY, Thomas Hewitt, **Latin-Englısh Dictionary**, Cambridge University Press, 1888.

Leverett's Latın-Englısh Lexicon, Boston; J. H. Wilkins and R. B. Carter and Charles C. Little Company, 1837.

The Lincoln Library of Essential İnformation, Edi. Clyde W. Park, 3. Baskı, The Frontier Press Company, 1959.

MARSHALL, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü,** çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Baskı, 2009.

MERCHANT, J.R.V. (Revised), **Cassell's Latin Dictionary (Latin-Englısh and Englısh-Latin)**, Cassell and Company Lımıted, 1907.

Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, İstanbul; Meydan Yayınevi, 2. Baskı, 1973.

Muallim Nâci, **Lûgat-ı Nâci -Tıpkıbasım-**, İstanbul; Çağrı Yayınları, 5. Baskı, 2006.

----------, **Lûgat-ı Nâci,** haz. Ahmet Kartal, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

MUTÇALI, Serdar, **Mini Kamus (El-Mûcemü'l Musâggar) Türkçe-Arapça**, İstanbul; Dağarcık Yayınları, 5.

Mütercim Asım Efendi, **Burhân-ı Katı**, Haz. Mürsel Öztürk,-Derya Örs, Ankara; TDK, 733, 2000.

NOURAİ, Ali, **An Etymogical Dictionary of Persian, Englısh and Other İndo-European Languagues**, Xlibris Corparation, 2013, [İSBN 978-1479785445].

Osmanlı Ansiklopedisi, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu-Ercüment Kuran, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; MEB Yayınları, 2507, 1993, (Üç Cilt).

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul; Leyla Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, 2002.

PURGSTALL, Joseph von Hammer, **Devlet-i Osmaniyye Târihi**, Tercüme: Mehmet Atâ, İstanbul; Matbaa-i Âmire, 1333 [1914/1915].

----------, Büyük Osmanlı Tarihi, çev. Mehmet Atâ, Haz. Mümin Kılıç-Erol Kılıç, İstanbul; Üçdal Neşriyât, 2003 (Çeşitli Baskıları vardır.).

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, **Öz Türkçe Sözlük**, Ankara; Arkadaş Yayınevi, 12. Baskı, 1999.

----------, Türkçe'nin Argo Sözlüğü, Ankara; Arkadaş Yayınevi, 2010.

REDHOUSE, J. W. , **A Lexicon Englısh and Turkısh -Kitab Lehcetü'l-Mâna El-Ceyms (James) Redhous (Redhouse) El İngilizî-,** Constantinoople; A. H. Boyajian, Thırd Edition, 1884.

----------, Redhouse's Turkısh Dictionary (Türkçe İngilizce Lügât Kitab Telifi Redhous El İngilizî), Edited by Charles Wells, London, Bernard Quatrich, 2. Edition, 1880.

----------, Müntehabât-ı Lûgât-ı Osmaniye, Cild-i Evvel, Der Saadet, 1268 [1852].

Müntehabât-ı Lûgât-ı Osmaniye, haz. Recep Toparlı ve diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 966, 2009.

İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü, İstanbul; Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Tic. A. Ş., 16. Baskı, 2003.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi,** İstanbul; Ötüken Neşriyat, 287, 1994.

----------, Devletler ve Hanedanlar, Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1345, 3. Baskı, 2005.

RIFAT, Mehmet, **Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü -Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar-**, İstanbul; İşbankası; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2003.

SAMİ, Şemseddin, **Kamûs-ı Fransevi,** Türkçe'den Fransızcaya Lügât, İstanbul; Mihran Matbaası, 1883 (1299–1300).

----------, **Kamûs-ı Fransevi (Resimli)**, Fransızcadan Türkçeye Lûgat Kitabı, İstanbul; Mihran Matbaası, 4. Edition, 1905 (1322).

----------, **Kamûs-ı Türkî**, Der Saadet; İkdam Matbaası, 1317 [1899/1900].

----------, **Kamûs-ı Tûrkî,** İstanbul, Çağrı Yayınları, 2, 13. Baskı, 2004.

----------, **Kamûsu'l-Âlâm,** İstanbul; Mihrân Matbaası, 6 Cilt, 1302 [1889].

SERTOĞLU, Midhat, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 2. Baskı, 1986.

SMİTH, William, **An İntroduction to Latin Prose Composition –Principia Latina IV-,** Toronto; Canada Publıshing, Company, 1879.

STELL, Miranda (Edi.), **Oxford Wordpower Dictionary**, Oxford University Press, 8. Baskı, 2005.

STEUERWALD, Karl, **Almanca-Türkçe Sözlük (Deutsch-Turkısches Wörterbuch)**, İstanbul; ABC Yayınevi, 2. Baskı, 1984.

SU, Taşkın, **Seks Argosu Sözlüğü**, İstanbul; Marjinal Kitaplar, Sözlük Dizisi, 2013.

ŞÜKUN, Ziya, **Gencine-i Güftâr, Ferheng-i Ziya**, Farsça-Türkçe Lûgat, İstanbul; MEB Basımevi, 1967.

Temel Britannica, İstanbul; Ana Yayıncılık A.Ş, 1990.

TUĞLACI, Pars, **Türkçe-İngilizce Bilimsel ve Teknik Terimler Sözlüğü,** İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 2001.

TULUM, Mertol, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 1306, 2011.

Türkçe Sözlük, Haz. Haluk Akalın ve diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, 509, 2009.

Türkler Ansiklopedisi, Edi. Hasan Celal Güzel, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul; Marifet Yayınları, 45, 1. Baskı, 1996.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ankara; TTK Yayınları, 6. Baskı, 6 Cilttir.

Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul; Ötüken Neşriyat A.Ş., 1985.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul; Yeditepe Yayınları, Tarih Dizisi, 2011.

KİTAPLAR VE TEZLER

Abdülhalim Memdûh, **Târih-i Edebiyat-ı Osmâniyye**, Tab'ı: Ohannes Ferid, Önsözü 1303 [1885/1886], 133 sayfadır.

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1642), haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın, 67, 1. Baskı, 2008.

Abdulkadir (Türk Darü'l-Fünunu, İran Tarihi ve Edebiyatı Müderris-i Vekili)**, İran Târih-i Edebiyatı,** (1)329**,** 129 Sayfadır.

Abdurrahman bin Hasan El Ceberti, **Mazharü't-Takdis bi-hurucî Taifeti'l-Fransis,** çev. Behçet Mustafa Efendi, 96v, 260x160 mm, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, Yazma Eser, NEKTY06034, İstanbul.

Abdurrahman bin Hasan El Ceberti, Mazharü't-Takdis bi-hurucî Taifeti'l-Fransis (1798-1802), 260 sayfa, 18x11, tarih yok, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, Kitap, 5572/NEK 5572, İstanbul.

Abdurrahman Şeref (Bey), **Târîh-i Devlet-i Osmaniyye**, İstanbul; Karabet Matbaası, 1315 [1897-1898], (2. Baskı).

Abdurrahman Şeref, **Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye,** İstanbul; Karabet Matbaası, 1318 [1902].

Abdurrahman Şeref, **Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye**, sad. Mehmet Sait Karaçorlu, İzmit; Volga Yayıncılık, 2014.

Abdurrahman Şeref, **Târîh Musâhâbeleri**, Ankara; Maarif Vekâleti, 1339. Çeşitli sadeleştirilmiş baskıları vardır.

Abdurrahman Şeref, **Özdemir-Oğlu Osman Paşa**, İstanbul; 1330, 109 sayfadır.

Abdurrahman Şeref, **Özdemir-Oğlu Osman Paşa**, Haz. Vehbi Günay, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi**, İzmir, 2011.

Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi –II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), Haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, Ankara; TTK, VII. Dizi, sa. 133, 1996.

Adım Adım Osmanlı Tarihi, Haz. Abdullah Özkan, İstanbul; Boyut Yayın Grubu, 4 cilttir.

AFARY, Janet-Kevin B. Anderson, **Foucault ve İran Devrimi –Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları–,** çev. Mehmet Doğan, İstanbul; Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, 2010.

AFYONCU, Erhan, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 49, 1. Baskı, 2007.

AĞABABA, Gönül, **Halide Edip Adıvar –Sanatı, Eserleri-**, İstanbul; Boğaziçi Yayınları, Şair ve Yazarlar: 5, 1. Basım, 1997.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali-Levent Köker, **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, Ankara; İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2004.

AGACINSKI, Sylviane, **Cinsiyetler Siyaseti**, çev. İsmail Yerguz, Ankara; Dost Kitabevi, 1998.

Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin), inc. Süleyman Solmaz, Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 330, 2005.

Ahmedî, İskender-nâme İnceleme-Tıpkıbasım, haz. İsmail Ünver, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 504, 1983.

----------, **İskendernâme'den Seçmeler**, Haz. Yaşar Akdoğan, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, 135, İkinci Baskı, 2000.

----------, Ahmedî, **İskendernâme**, öyk. Mehmet Kanar, İstanbul; Say Yayınları, Eski Türk Klasikleri Dizisi, 10962, 1. Baskı, 2011.

Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Birinci Baskısı 1270-1301 arasında basılmıştır. VI. Cildi Tasvir-i Efkâr Matbaası, I-IX. Ciltler Matbaa-yı Amire ve Matbaa-yi Osmaniye'de ve X-XII. Ciltler ise Osman Bey Matbaasında basılmıştır. II. Baskısı 1302-1303; III. Baskısı ise 1309'da basılmıştır.

----------, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Dünday Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Sabah, 1972.

----------**, Tarih-i Cevdet**, Haz. Dündar Günday-Mümin Çevik, İstanbul; Üçdal Neşriyat, 1984.

Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, haz. Sadi Irmak-Behçet Kemal Çağlar, İstanbul; Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1. Baskı, 1973 [İki Cilttir].

Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, haz. Sadi Irmak-Behçet Kemal Çağlar, İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Tarih Dizisi, 2176, 1. Baskı, 1996, [İki cilttir].

----------**, Tezâkir**, Haz. Cahid Baysun, Ankara; TTK, 1. Baskı, 1953, 1960, 1963, 1967, 4 Cilttir.

----------**, Tezâkir,** haz. Cavit Baysun, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1. Baskı, 1956; İkinci Baskı, 1986 [Dört Cilttir.]

----------**, Tezâkir**, Haz. Cahid Baysun, Ankara; TTK, 3. Baskı, 1991, 4 Cilt.

----------**, Belâgat-ı Osmâniyye**, İstanbul; Matbaa-yı Osmâniyye, İkinci Baskı, 1299 [1882].

----------, **Belâgat-ı Osmâniyye**, Turgut Karabey-Mehmet Atalay, Kaynak Eserler: 91, Ankara; Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş, 1. Baskı, 2000.

---------- **Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye,** İstanbul; Matbaa-i Osmâniyye, 1300.

----------, **Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hûlefâ**, İstanbul, Matbaa-i Osmaniyye, 1308.

----------, **Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hûlefâ**, İstanbul; Matbaa-i Âmire, 1312.

----------**, Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hûlefâ,** Der Saadet, Kanaat Kütüphanesi, 1331.

----------, **Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hûlefâ,** Ankara; MEB, 1972, 3 Cilttir.

---------- **Mâ'ruzât,** Haz. Yusuf Hallaçoğlu, İstanbul; Çağrı Yayınları, 1980.

----------, **Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât)**, Yayına Hazırlayan ve Sadeleştiren: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul; Bab-ı Ali Kültür Yayıncılığı, 199, 1. Baskı, 2010.

----------, **Kavâ'id-i Osmaniyye**, İstanbul; Dikran Karebetyan, 1300.

----------, **Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmaniyye,** haz. Esra Karabacak, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 883, 2007.

Ahmet Cevdet-Paşa-Fuat Paşa, **Kavâ'id-i Osmaniyye,** Haz. Nevzat Özkan, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 760, 2000.

Ahmet Cevdet, **Takvîmü'l-Edvâr**, Der Saadet, 1287 [1870].

Ahmet Cevdet Paşa, **Takvîmü'l-Edvâr**, Haz. Remzi Demir-Yavuz Unat, Ankara; Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, 1996, 88 sayfadır.

Ahmed Cevdet Paşa ve Ali Muhammed Ed-Dabbâ, **Kur'an Tarihi ve Kur'an Okumanın Edepleri**, Hazırlayan ve Tercüme eden Ali Osman Yüksel, İstanbul; Kültür Basın Yayın Birliği, 29, İlaveli İkinci Baskı, 1989, [256].

Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum Bildirileri, 9-11 Haziran 1995, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Numara: 232, 2009 (Ölümünün Yüzüncü Yılı).

Ahmed Cevdet Paşa Semineri: Bildiriler, 27-28 Mayıs 1985, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986.

Ahmed Lütfî Efendi, **Târih-i Lütfî**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, c. 1, 1290; c. II, İstanbul; Matbaa-i Âmire 1291; c. III, İstanbul; Matbaa-i Âmire 1292; c. IV-V, İstanbul; Matbaa-i Âmire 129-; c. VI-VII, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1302; (Nâşiri: Yayınlayan) Abdurrahman Şeref Bey, Der Saadet; Sabah Matbaası, 1328; **Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi**, Haz. Ahmed Hezarfan, İstanbul; YKY-Tarih Vakfı, 1999, 1. Baskı, c. I-VIII.

Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, c. IX, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1984.

Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, c. X, haz. Münir Aktepe, Ankara; TTK Basımevi, 1988; c. XI, Ankara; TTK Basımevi, 1989; c. XII, Ankara; TTK Basımevi, 1989; ; c. XIII, Ankara; TTK Basımevi, 1990; c. XIV, Ankara; TTK Basımevi, 1991; c. XV, Ankara; TTK Basımevi, 1993.

Ahmed Lütfi Efendi, **Divançe-i Vak'anüvis Ahmed Lütfî,** Der Saadet (İstanbul), Mahmut Bey Matbaası, 1302.

Ahmet Refik, **Kadınlar Saltanatı**, I-II-III-IV, 1332-1340 (1916-1923); Ahmet Refik Altınay, **Kadınlar Saltanatı**, Haz. Yücel Demirel, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2000.

----------, **Bizans İmparatoriçeleri**, İstanbul; Teshil-i Tıbaat Matbaası, 1331, 1915; Ahmet Refik Altınay, **Bizans İmparatoriçeleri,** İstanbul; Oku Yayıncılık, 2003; Ahmet Refik Altınay, **Bizans İmparatoriçeleri**, haz. Muammer Yılmaz, İstanbul; Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012.

----------, **Âlimler ve San'atkârlar 900-1200,** İstanbul; Orhaniye Matbaası, 1341 [1924].

----------, **Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları**, haz. Dursun Gürlek, İstanbul; Timaş Yayınları, 357, 2. Baskı, 1999.

----------, **Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı 961-1000**, İstanbul; Matbaa-i Orhaniyye, 1333.

----------, **Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı 961-1000,** Haz. Abdullah Uysal, Ankara; Kültür Bakanlığı, 791, 2. Baskı, 2000.

Ahmet Refik, **Naimâ,** Millî Kütüphane Tarih Serisi: 2, İstanbul; Kanaat Kütüphanesi, 1932.

Ahmet Refik [Altınay], **Osmanlı'nın Felaket Seneleri (1683-1699) –İkinci Viyana Bozgunu'ndan Karlofça Antlaşmasına Kadar-**, İstanbul; İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, 2015.

Ahmet Remzi (Akyürek), **Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmi-i Müellifin Fihristi**, İstanbul, 1928; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri I-III**, **Ali Remzi Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmi-i Müellifin Fihristi,** İstanbul; İdeal Kültür Yayıncılık Eğitim Dizisi, 2009.

Ahmed Reşid, **Haritalı ve Resimli Âyîne-i Târîh-i Osmaniyye**, İstanbul; Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328, 224 sayfa.

Ahmet Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr,** Haz. Mücteba İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

Ahmet Vefik Paşa, **Fezleke-i Târîh-i Osmânî-Bir Eski Zaman Ders Kitabı-**, Haz. Şakir Babacan, İstanbul; Boğaziçi Yayınları, Boğaziçi İlmî Araştırmalar Dizisi, 2011.

AKAL, Cemal Bâli, **Siyasi İktidarın Cinsiyeti**, Ankara; İmge Kitabevi, 100, 1. Baskı, 1994.

AKAY, Ali, **Michel Foucault İktidar ve Direnme Odakları**, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 94, Birinci Baskı, 1995.

----------**, Tekil Düşünce,** İstanbul; Bağlam Yayınları, 217, 3. Baskı, 2004.

----------**, Postmodernizmin ABC'si**, Ankara; Say Yayınları, 2010.

AKBAYRAK, Hasan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı –Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine-**, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 395, 2. Baskı, 2012.

AKBULUT, Uğur, **Osmanlı Tarihyazıcılarına Göre Tarih ve Tarihçi,** Dan. Yrd. Doç. Dr. Selahattin Tozlu, Doktora Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum, 2006.

AKDAĞ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası –Celâli İsyanları-,** Ankara; Barış Kitabevi, 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**, İstanbul; Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.

----------**, Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem,** İstanbul; Timaş Yayınları, 2007.

AKKAYA, M. Şükrü, **Tarih Metodu ve Felsefesi Notları**, Ankara; Ulus Basımevi, 1938.

AKSAN, Virginia, **Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

AKURGAL, Ekrem, **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara; TÜBİTAK Yayınları, 67, 17. Basım, 2005.

ALBAYRAK, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması - İlmiye Ricâlinin Terâcim-i Ahvâli-**, İstanbul; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No: 40, 1996.

ALDERSON, A. D, **Osmanlı Hanedanının Yapısı**, çev. Şefaettin Severcan, İstanbul; İz Yayıncılık, 242, 1998.

Ali Kemal, Râşid Müverrih mi? Şâir mi?, İstanbul; Sancakyan Matbaası, 1334.

ALİ, Kecia, **Cinsel Ahlâk ve İslâm-Kur'ân, Hadis ve Hukuk Üzerine Feminist Düşünceler**, çev. Adnan Bülent Baloğlu, İstanbul; İletişim Yayınları, 2114, 2015.

ALİKILIÇ, Dündar, **Ganî-zâde Mehmed Nâdirî'nin Şehnâme-i Nâdirî'si**, , T.C Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993.

ALTHUSSER, Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları,** çev. Yusuf Alp-Mahmut Özışık, İstanbul; İletişim Yayınları, 1994.

----------, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, çev. Alp Tümertekin, İstanbul; İthaki Yayınları, 969, 1. Baskı, 2014.

AMİN, Samir, **Avrupa-Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi,** çev. Mehmet Sert, İstanbul; Chiviyazıları Yayınevi, 2007.

Anonim bir İbranice Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul, Neşir ve Tercüme Nuh Arslantaş ve Yaron Ben Naeh, Ankara; TTK Basımevi, 1. Baskı, 2013.

ANAFARTA, Nigar, **Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları**, İstanbul, 1969.

ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler –Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması-**, çev. İskender Savaşır, İstanbul; Metis Yayınları, 5. Baskı, 2009.

ANDERSON, Perry, **Postmodernitenin Kökenleri**, çev. Elçin Gen, İstanbul; İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2012.

ANDIÇ, Fuat, Süphan Andıç, Mustafa Koçak, **İbni Haldun Hayatı Eserleri Üzerine İncelemeler,** İstanbul; Kadim Yayınları, 2010.

ANKARLOO, Bengt (Edi.) -Stuart Clark, **Eski Yunan ve Roma'da Büyü ve Büyücülük**, çev. Çiğdem Dürüşken- Eyüp Çoraklı, İstanbul; Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.

ARI, Kemal, **Tarih Yöntemi**, İzmir; İleri Kültür Merkezi, 1. Basım, 2011.

Aristoteles, **Politika**, İstanbul; Remzi Kitabevi, çev. Mete Tuncay, 1. Baskı, 1975.

Aristoteles, **Poetika**, çev. İsmail Tunalı, İstanbul; Remzi Kitabevi, 2. Baskı, 1976.

Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik,** çev. Saffet Babür, Ankara; Bilgesu Yayıncılık, Felsefe Dizisi, 2000.

ARMAĞAN, Mustafa (edi.) **Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak –Gerileme Paradigmasının Sonu–,** İstanbul; Timaş Yayınları, 4. Baskı, 2011.

ARSLAN, Mehmet (Haz.) **Osmanlı Düğünleri ve Şenlikleri**, İstanbul; Sarayburnu Kitaplığı, 2009. (8 cilt, 6 kitaptır.)

ARSLAN, Ahmet, **İbni Haldun,** İstanbul; Vadi yayınları, 1. Baskı, 2009.

----------, **İbni Haldun,** İstanbul; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000.

ARSLANTÜRK, Zeki, **Naima'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri**, Ankara; Kültür Bakanlığı, 1989.

---------- **Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı,** İstanbul; Ayışığı Kitapları, Yayın No: 2, 1. Baskı, 1997.

Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'atnâme, haz. Mustafa Eravcı, İstanbul; mvt Yayıncılık, 14, 1. Baskı, 2009.

Ahmed Asım El Ayıntâbî (Mütercim), Tıbyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-i Kâtı', İstanbul, 1214 (1799).

----------, **Tıbyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-i Kâtı',** İstanbul; Bulak Matbaası, 1252 (1836-37).

----------, **Lügât-ı Burhân-ı Katı'**, Matbaa-i Osmaniyye, 1302 (1885).

----------, **Burhân-ı Katı**, Haz. Mürsel Öztürk,-Derya Örs, Ankara; TDK, 733, 2000.

----------, **Kamus Tercümesi (El-Okyânûsu'l Basit fi Tercemeti'l-Kamûsu'l-Muhit),** Matbaa-i Bahriyye, c. 1, 1304; c. 2 1305.

----------, **Kamûsu'l-Mûhit Tercümesi,** Edi. Mustafa Koç-Eyyüb Tanrıverdi (Edi.),Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013. (6 Cilt olarak hazırlanmıştır.)

----------, **Tuhfe-i Âsım,** İstanbul; Bulak Matbaası, 1254.

Tevârih-i Al-i Osmandan Âşıkpaşazade Tarihi, İstanbul; Matbaa-i Amire, h. 1332 [1913/1914].

ASLAN, Nursan, **Ahmedî –İskendernâme (1-1102) (Dil İncelemesi-Metin-Gramatikal Dizini),** T.C Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010.

Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Nihal Atsız, İstanbul; Milli Eğitim Basım Evi, 1. Baskı, 1970.

Âşık Paşaoğlu Tarihi, Haz. Nihal Atsız, İstanbul; Milli Eğitim Basım Evi, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 411, 1992.

Âşıkpaşazade – Osmanoğullarının Tarihi, Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, İstanbul; K Kitaplığı, 28, 2003.

ATAKAN, Özgür, **Tarih ve Milliyetçilik**, Dan. Doç. Dr. Ayhan Yalçınkaya, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

ATALAY, Mehmet**, İran Edebiyatı Tarihi –Başlangıçtan Gaznelilere Kadar-**, İstanbul; Demavend Yayınları, 19, 1. Baskı, 2014.

ATKİNSON, R. F. Atkinson, **Knowledge and Explanation History**, Honkong; Macmillan Education Ltd., 1978.

AYDOĞAN, Fatih, **Sahaflar Şeyhî Es'âd Efendi Divanı**, Kılıç, Dan. Prof. Dr. Filiz Kılıç, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, XI+324 Sayfa, 2003.

AYDIN, İsmail, **Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları**, Ankara; Eğitim-Sen Yayınları, 2001.

AYDIN, Mehmet Akif, **Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet**, İstanbul; Klasik Yayınları, 2014.

AYKURT, Çetin, **Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1999.

AYTEKİN, Murat, **Vak'anüvis Halîl Nûrî'nin "Matla'u'n-Nur" Adlı Telhis Tercümesi**, Dan. Prof. Dr. Abdulkadir Gürer, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara, 2006.

BABİNGER, Franz, **Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke**, Leipzig, 1927.

----------, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, çev. Çoşkun Üçok, Ankara; Kültür Bakanlığı, 435, 1982.

BALTACI, Cahit, **İslâm Paleografyası (Diplomatik Arşivcilik)**, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 28, 1989.

BARDAKÇI, Murat, **Osmanlı'da Seks**, İstanbul; Gür Yayınları, 1992.

----------, **Osmanlı'da Seks,** İstanbul; İnkılâp Kitâbevi, 5. Baskı, 2005.

BARKAN, Ömer Lütfi, **Türkiye'de Toprak Meselesi; Toplu Eserleri 1**, İstanbul; Gözlem Yayınları, 1980.

BAŞ, Eyüp, **Osmanlı Türklerinde Arapça Tarihyazıcılığı (XVI-XVII. Yüzyıl Örnekleriyle)**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Yayın No: 360, 1. Baskı, 2006.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi, Yön. İsmet Binark, T.C. **Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,** Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 26, Ankara, 1995.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi, Proje Yöneticisi Yusuf Sarınay, Ankara; **T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 108, 2010.

BAUDRİLLARD, Jean, **Foucault'u Unutmak**, çev. Oğuz Adanır, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 92, 1. Baskı, 2013.

BAUMAN, Zygmunt, **Post-modernizm ve Hoşnutsuzlukları**, çev. İsmail Türkmen, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 297, 2. Baskı, 2013.

BAYER, Füsun, **Osmanlı Kadının Giyim Kuşamı (Tanzimattan Meşrutiyete)**, Dan. Prof. Dr. Şefaettin Severcan, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Erciyes Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri, 2010, 181 sayfadır.

BAYKAN, Ayşegül (haz.)-Belma Ötüş Baskett, **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931-Türk Feminizminin Düşünsel Kökenleri ve Feminist Tarih Yazıcılığından Bir Örnek-,** İstanbul; İletişim Yayınları, 2. Basım 2009.

BAYKARA, Tuncer, **Tarih Araştırma ve Yazma Metodu**, İzmir; İrfan Kültür ve Eğitim Derneği Yayını No: 1, 1995.

----------, **Tarih Metodu –Öğrenme, Araştırma ve Yazım-,** İstanbul; Bilge Kültür Sanat, 641, 1. Basım, 2014.

BAYRAK, M. Orhan, **Osmanlı Tarihi Yazarları**, İstanbul; Milenyum Yayınevi, 18, 2. Baskı, 2002.

BAYRAKDAR, Mehmet, **İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 30, 1985.

BEHAR, Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih –Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İstanbul Afa Yayıncılık, 2. Baskı, 1996.

BELSEY, Catherıne, **Postyapısalcılık**, çev. Nursu Örge, Ankara; Dost Kitabevi, Kültür Kitaplığı 126, 2013.

BENJAMİN, Walter, **Pasajlar,** çev. Ahmet Cemal, İstanbul; YKY, 11. Baskı, 2011.

BENNETT, Judith M, **History Matters: Patriarchy and the Challenge of Feminism,** University of Pennsylvania Press, 2006.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul; Doğu-Batı Yayınları, I, Baskı Tarihi Yok (Önsöz 1978).

BERKTAY, Ali-Hamdi Can Tuncer, **Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu**, 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 62, 1998.

BERKTAY, Fatmagül, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın –Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadın Statüsü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım-**, İstanbul; Metis Yayınları, Dördüncü Baskı, 2012.

---------- **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul; Metis Yayınları, Üçüncü Baskı, 2010.

----------, **Politikanın Çağrısı**, İstanbul; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 309, İkinci Basım, 2011.

BERNAUER, James W., **Foucault'nun Özgürlük Serüveni –Bir Düşünce Etiğine Doğru-,** İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 465, 1. Baskı, 2005.

BERNHEİM, E., **Tarih İlmine Giriş - Tarih Metodu ve Felsefesi-**, çev. M. Şükrü Akkaya Kültür Bakanlığı Yayını, 1936.

Beyânî, Mustafa Bin Carullah, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ,** Haz. İbrahim Kutluk, Ankara; TTK Basımevi, 1997.

BIÇAK, Ayhan, **Tarih Düşüncesinin Oluşumu**, Tarih Düşüncesi I, Ankara; Dergâh Yayınları, Felsefe Dizisi: 4, 1. Baskı, 2004.

----------, Felsefe ve Tarih, Tarih Düşüncesi II, Ankara; Dergâh Yayınları, Felsefe Dizisi: 5, 1. Baskı, 2004.

----------, Tarih Felsefesinin Oluşumu, Tarih Düşüncesi III, Ankara; Dergâh Yayınları, Felsefe Dizisi: 6, 1. Baskı, 2004.

----------, Tarih Metafizikleri, -Tarih Düşüncesi IV-, İstanbul; Dergâh Yayınları, Felsefe Dizisi: 7, 1. Baskı, Haziran 2005.

----------, **Tarih Metafiziği Ya da Kendilik Bilinci**, İstanbul; Dergâh Yayınları, Felsefe Dizisi: 25, 1. Baskı, Haziran 2014.

1730 Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi, Haz. Faik Reşit Unat, Ankara; TTK 1943.

1730 Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi, Haz. Faik Reşit Unat, Ankara; TTK Yayınları, 2014.

BİLGİN, Erdoğan, **1148-1152 Savaşı Tarihçesi (Subhî Mehmed'in Müzekkerât-ı Sulhiyye Tarihçesi Adlı Eseri)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul; 2003.

BİLTEKİN, Halit, **Vak'a-nüvis Râşid Efendi ve Divanı'nın Tenkitli Metni,** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993.

BLOCH, Marc, **Les Caractéres Originaux de L'histoire Rurale Française,** 1931, Paris 1952. (Bu çalışma İngilizceye **French Rural History** [Fransız Kırsal Tarihi] olarak çevrilerek 1966'da Londra'da çevrildi.)

----------, **Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; Birey ve Toplum Yayınları, Teorik Sorunlar Dizisi: 6, Birinci Baskı, 1985.

BORATAV, Ali (Der.), **Tarih ve Tarihçi Annales Okulu'nun İzinde**, Der. Ali Boratav, İstanbul; Alan Yayıncılık, 1. Baskı, 1985.

----------, Tarih ve Tarihçi Annales Okulu'nun İzinde, Der. Ali Boratav, İstanbul; Kırmızı Yayınları, 1. Baskı, 2007.

BOURDIEU, Pierre, **Eril Tahâkküm**, çev. Bediz Yılmaz, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 405, 2014.

BRAUDEL, Fernand, **Tarih Üzerine Yazılar**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 52, 1992.

BREİSACH, Ernst, **Tarihyazımı**, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, 2012.

BURKE, Peter, **Tarih ve Toplumsal Kuram,** çev. Mete Tunçay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kuram: 1, İkinci Basım, 1994.

----------, Annales Okulu, çev. Mehmet Küçük, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 2002.

Bursalı Mehmed Tahir Bin Rıf'at, **Müverrihîn-i Osmâniyye'den Â'lî ve Kâtib Çelebi'nin Tercüme-i Halleri,** Selanik; Hamidiye Mekteb-i Sanayi' Matbaası, 1322.

Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 3. Cild, 1342.

Bursalı Mehmed Tahir, **Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuârâ, Müverrihîn ve Ettibâ'nın Terâcim-i Ahvâli,** İzmir; Keşişyan Matbaası, 1324.

Bursalı Mehmed Tahir, **Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Udebâ, Şuârâ, Müverrihîn ve Ettibâ'nın Terâcim-i Ahvâli,** Haz. M. Akif Erdoğdu, İzmir; Akademi Kitabevi, 1994.

Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul; Meral Yayınevi, I. Cilt Tarihsiz, II. Cilt 1972, III. Cilt 1975.

CADIOU, Françoıs ve diğerleri, **Tarih Nasıl Yapılır –Uygulama ve İçerik–**, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul; İletişim Yayınları, 1877, 1. Baskı, 2013.

CANNİNG, Kathleen, **Gender History in Pratice: Historical Perspectives on Bodies, Class and Citizenship**, Cornell University Press, 2006.

CARR, Edward Hallett, **What is History?** Macmillan Com., First Edition, 1961.

----------, **Tarih Nedir?** Çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul; İletişim Yayınları, 9. Baskı, 2006. (Ocak-Mart 1961'de Cambridge Üniversitesi'nde Verilmiş George Macaulay Trevelyan Konferansları).

CARR, E.H.-J. Fontana, **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, çev. Özer Ozankaya, Ankara; İmge Kitabevi, 53, 1992.

CASTÈRA, Jean Henri, **Histoire de Cathérina** II, İmpératrice de Russie avac 14 Portraits, Paris, 1809, 4 kitap –bölüm-, 465 sayfadır.

----------, **Katerine Tarihi**, çev. Yakovaki Efendi, Kahire, Bulak (Sahibü'l-Fütahâti'l-Bahire), 1244/1829, 160+7 sayfadır.

----------, **Katerina Tarihi**, çev. Yakovaki Efendi, haz. Mehmet Mercan, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, Tarih Dizisi, 2010, 258 sayfadır.

CAVAGNİAC, E., **Tarihî Kronolojinin Esasları**, çev. Osman Turan, Ankara DTCF Yayınları, 90, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.

CEMALEDDİN, Mehmed, **Osmanlı Târih ve Müverrihleri –Âyîne-i Zurefâ–,** Der Saadet; İkdâm Matbaası, Kütüphane-i İkdâm Aded 6, 1314.

----------, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003.

CHARTİER, Roger- Pierrre Bourdie, **Sosyolog ve Tarihçi**, çev. Zuhal Kara, İstanbul; Açılım Kitap, 63, 2014.

COHEN, Gerald A., **Karl Marx'ın Tarih Teorisi –Bir Savunma-,** çev. Ahmet Fethi, İstanbul; Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 90, 1. Baskı, 1998.

COLLİNGWOOD, R. G., **Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar**, çev. Ahmet Hamdi Aydoğan, İstanbul; YKY, 2249, 1. Baskı, 2005.

----------, **Tarih Tasarımı**, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara; Doğu-Batı-Yayınları, 29, 1. Baskı, 2007.

CORBİN, Henry, **İslâm Felsefesi Tarihi,** çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul; İletişim Yayınları, 6. Baskı, Cilt I-II, 2007.

CONNELL, R. W., **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar –Toplum, Kişi ve Cinsel Politika–** çev. Cem Soydemir, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 113, 1999.

CROUTİER, Alev Aksoy, **Harem –Gizemli Dünya–**, çev. Leyla Özcengiz, İstanbul; Remzi Kitabevi, İkinci Baskı, 2009.

CRUZ, Anne J. (Edi.) ve Maria Galli Stompin, **Early Modern Habsburg Women Transnational Contexts, Cultural Conflicts, Dynastic Continuities (Women and Gender in the Early Modern World),** Ashgate Publıshing Limited, New Edition, 2013.

CUNBUR, Müjgân, **Milli Kütüphâne Yazmalar Katalogu,** Ankara; Milli Kütüphane Basımevi, 1988.

----------, **Milli Kütüphâne Yazmalar Katalogu,** Ankara**;** T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 2002.

ÇAKIR, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul; Metis Yayınları, 3. Baskı, 2011.

ÇALIŞKAN, Muharrem Saffet, **(Vekâyi'nüvis) Enverî Sâdullah Efendi ve Târîhi'nin I. Cildinin Metin ve Tâhlili (1182-1188/1768-1774)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

ÇELEBİ, Asâf Hâlet, **Naimâ,** Ankara, Hece Yayınları, 57, 1. Baskı, 2003.

ÇELEBİ, Ahmet, **İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız**, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul; Serriye Kitapları, 2, 1. Baskı, 1997.

ÇELEBİ, Asaf Hâlet, **Nâ'ima; Hayatı, Sanatı, Eserleri,** İstanbul; Varlık Yayınları, 1953, (139 sayfa+ IV).

----------**, Naimâ,** Ankara, Hece Yayınları, 57, 1. Baskı, 2003.

ÇELEBİ, Binnur, **"Toprak Altındaki Kadının Sessiz Çığlığı", Eskiçağ'da Kadın**, İstanbul; Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.

ÇETİN, Altan, **Haldûnâme -İbn Haldun'un İzinde Metodoloji ve Tarihi Yeniden Düşünmek-** Ankara; Lotus Yayın Grubu, 1. Basım, 2012.

----------, **Tarih Meleği Uçuyor, Tarihnâme: Tarihin Yeniden Üretilmesini Düşünmek**, Ankara; Lotus Yayınevi, 84, 2014.

ÇEVİK, Mustafa, **Tarih Felsefesi**, Ankara; Anı Yayıncılık, 1. Baskı, 2014.

ÇIPA, H. Erdem-Emine Fetvacı (der.), **Osmanlı Sarayında Tarihyazımı**, çev. Mete Tunçay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 12102, 1. Basım, 2014.

ÇİFTÇİ, Hasan, **Klasik Fars Edebiyatı'nda Hiciv ve Sosyal Eleştiri,** Ankara; Kültür Bakanlığı, 2842, 2002.

ÇOŞKUN, Ali, **Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği–,** İstanbul; İz Yayıncılık, 426, 1. Baskı, 2004.

ÇUBUK, Vahit, **Tâlîkî-zâde Mehmed Subhî Efendi'nin Eğri Seferi Şehnâmesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1986, (İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Genel Kitaplık, Doktora Tezi, nr. 68).

DAİLEADER (edi.), Philip, Philip Whalen **French Historians 1900-2000: New Historical Writing in Twentieth-Century France**, , Wıley-Blackwell, Blackwell Publishing Ltd, First Published, 2010.

DAVİDOFF, Leonore**, Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet**, Haz. Ayşe Durakbaşa, İstanbul; İletişim Yayınları, 801, 1. Baskı, 2002.

DAVİS, Nira Yuval, **Cinsiyet ve Millet**, çev. Ayşin Bektaş, İstanbul; İletişim Yayınları, 861, 1. Baskı, 2003.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Nesâyıhü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ, Musahhihi Prinston Daru'l-Fûnunu Müderrislerinden Walter L. Rayt (Walter Livingston Wright), Prinston Daru'l-Fûnunu Matbaası, Dûvel-i Müttehide-i Amerika, 1935. [Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, **Ottoman Statecraft –The Book of Counsel for Vezirs and Governors, Nesâyıhü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ-**, Walter Lıvıngston Wright, Prınceton Oriental Texts, II, Prınceton, Prınceton Unıversity Press, 1935.]

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Devlet Adamlarına Öğütler (Nesâyıhü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ), sad. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 710, 1992.

Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara; TTK, 1995.

Des JARDİNS, Julie, **Women and the Historical Enterprise in America**, University of North Carolina Press, 2002.

DELLALOĞLU, Besim F., **Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya**, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 637, 1. Baskı, 2012.

DEMİR, Gökhan Yavuz, **Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği**, İstanbul; İthaki Yayınları, 995, 1. Baskı, 2015.

DEMİR, Zekiye, **Modern ve Postmodern Feminizm**, İstanbul; İz Yayıncılık, 1997.

DEMİRDİREK, Aynur, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi**, Ankara; İmge Kitabevi, 60, 1. Baskı, 1993.

DEMİRYÜREK, Mehmet, **Devlet Adamı ve Tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)**, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Târîhi Enstitüsü, İzmir, 1999.

----------, Tanzimattan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925), Ankara; Phoenix, 2003.

Descartes, René, **Discours de La Méthode,** Luis Liard'ın Önsözüyle, Paris; Classiques Garnier, 1960.

Descartes, René, **Metot Üzerine Konuşma**, çev. K. Sahir Sel, İstanbul; Sosyal Yayınları, 3. Baskı, 2010.

DEVELİ, Hayati, **Osmanlı'nın Dili**, İstanbul; 3F Yayınevi, 17, 2006.

DİJK, Teun A. van, **İdeology and Discourse –A Multidisciplinary İntroduction-,** Universitat Oberta de Catalunya (Open University), 2000 (Çevirisi: *"Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım",* çev. Nurcan Ateş, **Söylem ve İdeoloji –Mitoloji, Din, İdeoloji-** , İstanbul; Su Yayınevi, Birinci Basım, 2003, ss. 13–112.)

----------, İdeology –A Multidisciplinary Approach-, London: Sage Publications, 1998.

Dimitri Kantemir, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, Haz. Özdemir Çobanoğlu, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, III Ciltir.

----------, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, haz. Özdemir Çobanoğlu, İstanbul; Cumhuriyet Kitapları, 1999.

DİNÇ, Zeki, **Vak'a-nüvis Râşid Mehmed Efendi'nin Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, 1965, 43 sayfadır.

DİNER, Dan, **Mühürlenmiş Zaman –İslâm Dünyasındaki Durgunluk Üzerine–,** çev. Sabir Yücesoy, İstanbul; Bilgi Üniversitesi Yayınları, 369, 1. Baskı, 2011.

DOSSE, François, **Ufalanmış Tarih –Annales Okulu'dan Yeni Tarihe-**, çev. Işık Ergüven, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1379, 1. Baskı, 2008.

DOVER, Kenneth J., **Greek Homosexuality**, Cambridge, MA Harvard University Press, First Published, 1978.

DUBERMAN, Martin- Jr-Martha J. Vicinus, George Chaucey, çev. Serkan Göktaş, **Tarihten Gizlenenler Gey ve Lezbiyen Tarihine Yeni Bir Bakış**, çev. Ankara: Phoneix Yayınevi, 2001.

DUBY, Georges, **L'économie Rurale et La Vie de Campagnes dans L'occident Médiéval**, 1962. (İngilizceye Londra'da 1968 yılında **Rural Economy and Country Life** [Kırsal Ekonomi ve Kırsal Yaşam] olarak çevrilmiştir. Peter Burke, **Annales Okulu**, çev. Mehmet Küçük, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 2002, sf. 193–209.)

----------, **Les Trois Ordres ou l' İmaginaire du Féodalisme,** Paris, Gallimard, 1978.

----------, **Mâle Moyen Âge–De l'Amour et Autres Essais-,** Flammarion, 1988**;** Georges Duby, **Erkek Ortaçağ ve Aşka Dair Diğer Denemeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 42, 1991.

----------, **Le Chevalier, La Femme et le Pretre,** Paris, Hachette, 1981; **Şövalye, Kadın ve Rahip**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi, 41, 1991.

----------, **Amour et sexuelité en occident,** Paris, Seuil, Point Histoire 140, 1991; Georges Duby, **Batı'da Aşk ve Cinsellik**, çev. Ayşe Gür, İstanbul; İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1992.

---------- & Michelle Perrot **(**Edi.**) A History of Women in The West,** vol. I-V, Cambridge: MA: Harvard University Press, 1992-94. Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.), **Histoire des Femmes en Occident I-V,** Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.), Académique Perrin Editions, 2002; **Kadınların Tarihi,** çev. Ahmet Fethi, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, c. I-V, 1. Baskı, 2005.

----------, Phillip Ariés (edi), **L'Histoire de la vie Privée**, Tome I, Paris; Seuil, 1985; Tome II, Paris; Seuil, 1985: Tome III, Paris; Seuil, 1986; Tome IV, Paris; Seuil, 1987; Tome V, Paris; Seuil, 1987; Georges Duby-Phillip Ariés (edi), **Özel Hayatın Tarihi**, c. I, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2006; c. II, çev. Roza Hakmen, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2006; c. III, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2007; c. IV, çev. Ali Berktay, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2008; c. V, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2008.

DUDLEY, Leonard M., **Kalem ve Kılıç,** çev. Müfit Günay, Ankara; Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, 1997.

DÜZLÜ, Özlem, **Divançe-i Vak'anüvis Ahmed Lütfî (İnceleme-Metin),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.

EBRAHİMÎ, Davut, **Arîfî Fethullah Çelebi ve Futûhât-ı Cemîlesi'nin Tenkidli Metni**, Dan. Prof. Dr. Mehmet Kanar, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991.

ECEVİT, Yıldız (Edi.), **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, T.C Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2307, Eskişehir, 1. Baskı, 2011.

Efdale'd-din, **Abdurrahman Şeref Efendi –Tercüme-i Hâli, Hayat-ı Resmiyyesi ve Hususiyesi–**, İstanbul; Halk Matbaası, 1345 (1927), 38 sayfadır.

EMİROĞLU, Kudret, **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, 2014.

ENÂL, Hâdi [Hadi İnal], **Şâh-nâma-yi Selîm Hân (-i Dovvom)-i 'Osmânî Ta'lif-i Lokmân b. Huseyn-i 'Aşûrî el-Urmevî**, Doktora Tezi, Tehran Üniversitesi, Tehran 1361/1982.

EL CÂHİZ, Ebû Osmân, **Saray Âdâbı –Kitâbü't-Tâc fî Ahlâkü'l-Mülûk-,** ter. Ali Benli, İstanbul; Klasik Yayınları, İstanbul Medeniyeti Araştırmaları: 14, 111, 2015.

EL FÂRUKÎ, İsmâil Râci el-Fârukî-Louis Lâmia el Fârûkî, **İslâm Kültür Atlası**, çev. Mustafa Okan Kibaroğlu-Zerrin Kibaroğlu, İstanbul; İnkılâp Yayınları, Yayın No: 43, 3. Baskı, 1999.

ELİAÇIK, Muhittin, **Vak'anüvis Mehmed Emîn Edîb Dîvânı,** Konya; Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, 2010.

EMİROĞLU, Kudret, **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, 2014.

ENGİN, Ed. Vahdettin-Ahmet Şimşek, **Türkiye'de Tarihyazımı,** İstanbul; Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, 2011.

ENGİNÜN, İnci, **Halide Edip Adıvar,** İstanbul; Toker Yayıncılık, 100 Büyük Edip Büyük Şair, 23, 1998.

ENSÂRÎ, Muhammed Ali, **Osmanlıca İmlâ Müferdatı**, İstanbul; Hayrat Neşriyat A.Ş, 3. Baskı, İstanbul, 2003.

ER, Melin Has, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Ankara; Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 246, 2000.

ERCAN, Yavuz, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara; Turhan Kitabevi, 2010.

ERDOĞAN, Sema Nilgün**, Sexual Life ın Ottoman Society,** İstanbul; Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, 7. Baskısı, 2013.

ERGUN, Doğan, **Sosyoloji ve Tarih –Sosyolojide Yöntem Sorunu-,** İstanbul; Der Yayınları, 19, Genişletilmiş 2. Baskı, 1982.

EROL, Halil İbrahim, **Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin Tarih Anlayışı**, Dan. Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2010.

Es'ad Efendi, **Üss-î Zafer –Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dâir-**, haz. Mustafa Arslan, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 2005.

Esrar Dede, **Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye**, Haz. İlhan Genç, Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 220, 2000.

EVANS, Richard J., **Tarihin Savunusu**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Ankara; İmge Kitabevi, 1. Baskı, 1999.

Eyyübî, Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Padişah-nâme, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1277, 1000 Temel Eser, Dizisi, 158, 1991.

F. Reşid, Târih-i Edebiyat-ı Osmâniyye, İstanbul; Zerâfet Matbaası, I. Cild, 399 sahifedir.

FABIEN, Johannes, **Zaman ve Öteki**, çev. Selçuk Budak, Ankara, 1999.

FALZON, Christopher, **Foucault ve Sosyal Diyolog –Parçalanmanın Ötesi-,** çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul; Paradigma Yayınları, 27, 2001.

FAROQHI, Suraıya, **Approachıng Ottoman History –An Introduction to The Sources–,** Cambridge Unıversıty Press, Fırst Published, 1999.

----------, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir ?, Çev. Zeynep Altok, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2003.

----------, Stories of Ottoman Men and Women –Establishing Status, Establishing Control–, İstanbul; Eren Yayıncılık, 2002.

----------, Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 18, 2006.

----------, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam –Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla-, çev. Elif Kılıç, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 8. Basım, 2014.

Fatma Aliye, Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı, Der Saadet; Kanaat Matbaası, 1332, 123 Sayfadır.

Fatma Aliye, Osmanlı'da Kadın-Câriyelik, Çokeşlilik, Moda-, sad. Orhan Sakin, İstanbul; Bizim Kitaplar, 2009.

Fatma Aliye, Haz. Orhan Sakin, İstanbul; Bizim Kitaplar, 46, 2009.

Fazıl Enderûnî, Fazıl Enderûnî, **Defter-i Aşk –Defter-i Aşk, Hubânnâme, Zenânnâme, Şevk-engîz**–, İstanbul; Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286 (5 Ramazan 1286) 143 sayfadır.

----------, **Zenânnâme [Kadınlar Kitabı] –Defter-i Aşk–**, haz. Filiz Bingölçe, İstanbul; Altüst Yayınları, 1. Baskı, 2006.

FEDAKAR, Cengiz, **Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı –Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)**, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2986, 1 Baskı, 2014.

Firdevsî, Şark'ın "İlyada"sı Şehnâme, Yazan: Erenköyü Lisesi Muallimlerinden M. Cevdet, İstanbul; Necm-i İstikbal Matbaası, 1928.

Firdevsî, Şahnâme, çev. Prof. Dr. Necâti Lugal, İstanbul; M.E. B Basımevi, Şark İslam Klasikleri, 1994.

Firdevsî, Şahnâme, çev. Prof. Dr. Necâti Lugal, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 334, Birinci Basım, 2009.

Firdevsî, Şahnâme II, müt. Prof. Dr. Nimet Yıldırım, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, Birinci Basım, 2016.

Firdevsî, İskendernâme, Haz. Nimet Yıldırım, İstanbul; Kabalcı Yayıncılık, 92, 1. Baskı, 2015.

Firedvsî-i Rûmî, Kutb-nâme, Haz. İbrahim Olgun-İsmet Parmaksızoğlu, Ankara; TTK Basımevi, 2. Basım, 2011.

FEDERİCİ, Silvia, **Calıban ve Cadı –Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim-**, çev. Öznur Karakaş, İstanbul; Otonom Yayıncılık, 2. Baskı, 36, 2014.

FLEISCHER, Margot, **20. Yüzyıl Filozofları**, çev. Akın Kanat, İzmir İlya Yayınevi, Birinci Baskı, 2004.

FOUCAULT, Michel, **Folie et déraison. Histoire de la folie a l'âge classique**, Paris, Plon, 1961; Michel Foucault, **Deliliğin Tarihine Giriş**, çev. Enis Batur-Nasuh Barın, Ankara; Tan Yayınları, 1982; Michel Foucault, **Deliliğin Tarihi**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 1. Baskı, 1992.

----------, Naissance de la clinique. Une archéologie du regard médical, Paris, PUH, 1963; Michel Foucault**, Kliniğin Doğuşu,** çev. Temel Keşoğlu, İstanbul; Doruk Yayınları, 2002, 239 sayfadır; **Michel Foucault Kliniğin Doğuşu –Tıbbî Algının Arkeolojisi-,** çev. İnci Malak Uysal, Ankara; Epos Yayınları, 2002, 256 sayfadır.

----------, **L'Archéologie du Savoir**, Paris, Gallimard, 1966; **Bilginin Arkeolojisi**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, İnceleme Dizisi 602, Birinci Baskı, 2011.

----------, Les Mots and Les Choses. Une archéologie des sciences humaines, Paris, Gallimard, 1963; **Kelimeler ve Şeyler –İnsan Bilimlerinin Arkeolojisi-**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2006.

----------, Surveiller et punir. Naissance de la prison, Paris, Gallimard, 1975; Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; İmge Kitabevi, 1. Baskı, 1992.

----------, Histoire de la sexualité, t. I La Volonté de savoir Paris Gallimard, 1976; t. II: **L'Usage des plaisirs,** et t. 1II: **Le Souci de soi** Paris Gallimard, 1984; Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi I-II-III**, çev. Hülya Tufan, İstanbul; Afa Yayıncılık A.Ş, 1. Baskı, 1986; Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi,** çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 394, 2007, 496 sayfadır**.**

----------, **Söylemin Düzeni**, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul; Hil Yayınları, 36, 1. Baskı, 1987.

----------, **Toplumu Savunmak Gerekir**, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul; YKY, YKY Yayın No: 1755, 5. Baskı, 2011.

----------, **İktidarın Gözü**, çev. Işık Ergüden, Seçme Yazılar 4, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 383, 2. Baskı, 2007.

----------, **Yapısalcılık ve Postyapısalcılık –Michel Foucault ile Bir Görüşme Gérard Raulet-**, çev. Ümit Umaç-Ali Utku, İstanbul; Birey Yayıncılık, Felsefe Dizisi: 5, 2. Baskı, 2001.

FROW, John, **Marxism and Literary History**, Cambridge (Mass)- Harvard University Press, 1986.

FUETER (Edi.**), Histoire de l'historiographie Modern,** Almanca çevirileri Emile Jeanmaire, Paris; Librairie Félix Alcan, 1914.

FULFORD, Robert, **Anlatının Gücü -Kitle Kültüründe Çağında Hikâyecilik-,** çev. Ezgi Kardelen, İstanbul; Kolektif Kitap, 1. Baskı, 2014.

Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân –İzlâdi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Gazavâtnâme, Haz. Halil İnalcık-Mevlüt Oğuz, Ankara; TTK Basımevi, 1978.

Gelibolulu Mustafa Âli, Künhû'l-Ahbâr, 4. Rükn, Osmanlı Tarihi, I. Dizi, Sayı: 3, Ankara; TTK, 1. Baskı, 2009 (Tıpkıbasım).

Gelibolulu Mustafa Âli, Künhû'l-Ahbâr, Dördüncü Rükn, Osmanlı Tarihi, c. II. Dizi, İndeks, haz. Ahmet Uğur-Ali Çavuşoğlu, Ankara; TTK, 1. Baskı, 2014.

Gelibololu 'Âlî, Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, Haz. Mustafa İsen, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, 93, 1994.

GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul; Ötüken Yayınları, 2000.

GEZGİN, İsmail, **Fallusun Arkeolojisi (Doğal Olanın Kültüre, Kültürün İktidara Dönüşümü)**, İstanbul; Sel Yayıncılık, 2012.

GİBB, E. J. W., **A History of Ottoman Poetry**, II, ed. E. G. Browne, London, 1902 (reprint: 1965).

GİBB, Hamilton A. R., **İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, çev. Kadir Durak ve Diğerleri, İstanbul; Endülüs Yayınları, 14, 1. Baskı, 1991.

GİLDERHUS, Mark. T., **Tarih ve Tarihçiler –Tarihyazıcılığına Giriş-**, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011.

GİLSON, Etienne Gilson, **Ortaçağ Felsefesinin Ruhu**, çev. Şamil Öçal, İstanbul; Açılım Kitap, 2003.

GOLDBERG, Rachelle, **Equality and Revolution: Women's Rights in the Russian Empire 1905-1917 (Pitt Russian East European),** University of Pittsburgh Press, 1. Edition, 2010.

GOOCH, G. P.**, History and Historians in the Nineteenth Century,** Logmans; Green Company**,** Second Edition, 1913.

GOODY, Jack, **Batıdaki Doğu**, çev. Burhan Mert Angılı-İsmail Mert Bezgin, Ankara; Dost Kitabevi, I. Baskı, 2002.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, **Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi**, İstanbul; Enderun Kitabevi, 33, 1992.

GÖKYAY, Orhan Şaik, **Kâtip Çelebi'den Seçmeler**, İstanbul; MEB Devlet Kitapları, 1968.

----------, Destursuz Bağa Girenler, İstanbul; Dergâh Yayınları, 89, 1982.

GRAFTON, Anthony, **Dipnotlar –Merak Uyandıran Bir Tarih-**, çev. Fatma Acun, Ankara; TTK Yayınları, 2012.

GUTTİNG, Garry, **Foucault**, çev. Hakan Gür, Ankara; Dost Kitabevi, Felsefe Kitaplığı 20, 1. Baskı, 2010.

Güftî ve Teşrîfâtü'ş-Şu'arâsı, inc. Kâşif Yılmaz, Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 255, 2001.

GÜNDÜZ, Tufan (Edi.)**, Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı,** Ankara; Grafiker Yayınları, 3. Baskı, 2014.

GÜLSEVİN, Gürer-Erdoğan Boz, **Eski Anadolu Türkçesi**, Ankara; Gazi Kitabevi, 2. Baskı, 2010.

GÜMÜŞ, Semih, **Yazının ve Tarihin Bilinci**, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 1994.

GÜNAY, Doğan, **Metin Bilgisi,** İstanbul; Multilıngual, 2003.

HABLEMİTOĞLU, Şengül, **Toplumsal Cinsiyet Yazıları –Kadınlara Dair Söz–,** İstanbul; Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 282, 2. Baskı, 2005.

H. Hüseyin Ayvansarâyî, **Vefeyât-ı Ayvansarâyî**, Arkeoloji Müzesi 1107; Es'ad Efendi 1375; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane TY 2464; Uşşâkî Tekkesi 365.

H. Hüseyin Ayvansarâyî, **Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhîr-i Ricâl**, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1978.

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, **Vefeyât-ı Ayvansarâyî -İnceleme-Tenkitli Metin-**, Haz. Ramazan Ekinci-Edi. Prof. Dr. Âdem Ceyhan, İstanbul; Buhara Yayınları, 2013.

HALİL, İmaduddin, **İslâmın Tarih Yorumu (et-Tefsirü't-Tarih lil-İslam)**, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul; Basın Yayın Ltd., 1998.

HALÎLİYÂN, Seyyid Halîl, **Ku'rân'da Kadının Görüntüsü**, çev, Süleyman Demir, İstanbul; İnsan Yayınları, Ku'rân İlimleri: 29, 1. Baskı, 2008.

HALAÇOĞLU, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara; TTK Basımevi, 4. Baskı, 1998.

HANKS, Mery E. Weisner, **Gender in History: Global Perspectives,** Wiley –Blackwell, 2. Edition, 2010.

HARVEY, David, **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, İstanbul; Metis Yayınları, 6. Basım, 2012.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi (1003-1045/1595-1635) –Metin ve İndeks–,** Haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara; TTK Basımevi, 2004, 3 cilttir.

HASSAN, Ümit, **İbn Haldun –Metodu ve Siyaset Teorisi-,** Ankara; A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1. Baskı, 1982.

----------, İbn Haldun –Metodu ve Siyaset Teorisi-, Ankara; Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

----------, İbn Haldun –Metodu ve Siyaset Teorisi-, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 1. Baskı, 2011.

HEADRİCK, Daniel R., **Enformasyon Çağı –Akıl ve Devrim Çağında Bilgi Teknolojileri (1700-1850),** çev. Zülâl Kılıç, İstanbul; Kitap Yayınevi, 1. Baskı, 2002.

HEGEL, George Wilhelm Friderich, **Tarihte Akıl,** Çev. Önay Sezer, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, Felsefe Dizisi 15, 2003.

----------, Tarih Felsefesi, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul; İdea Yayınevi, I. Baskı, 2006.

----------, Tarih Felsefesi I-II-III-IV, İstanbul; İdea Yayınevi, Cep Kitap Felsefe 17, 3. Baskı, 2011.

HERODOTOS, Herodot Tarihi, Türkçesi Müntekim Ökmen, İstanbul; Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi 19, 3. Baskı, 1991.

HERODOTOS, **Tarih,** haz. Müntekim Ökmen, İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikleri, XXVIII, 8. Baskı, 2012.

HİNTİKKA, Jaakko, **Wittgenstein Üzerine**, çev. Fikret Osman, İstanbul; Sentez Yayıncılık, 1. Basım, 2015.

HİZMETLİ, Sabri, **İslâm Tarihçliği Üzerine**, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, İlmi Eserler 57, 1991.

HOBSBAWN, E. J., **1780'lerden Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program-Mitler-Gerçekler-,** çev. Osman Akınhay, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 1995.

Hoca Mehmed Sadeddin Efendi, **Tacetü't-Tevârih**, Tabhâne-i Âmire, Maarif-i Umumiye Nazırı Nevres Paşa nezâretinde, 1279, (528 sayfadır).

----------, Tacü't-Tevârih, haz. İsmet Parmaksızoğlu, 4. Baskı, Ankara; Kültür Bakanlığı, 301, Yayınları, 1999.

HOFFERT, Sylvia D., **A History of Gender in America: Essays, Documents and Articles,** Prentice Hall, 2012.

HOLİNGER, Robert, **Postmodernizm ve Sosyal Bilimler –Tematik Bir Yaklaşım-,** çev. Ahmet Cevizci, İstanbul; Paradigma Yayıncılık, 1. Baskı, 2005.

HOTKO, Samir, **Çerkeslerin (Adıgelerin) Tarihi**, çev. Orhan Uravelli, İstanbul; Apra Yayıncılık, 1, 2015.

HUMPREYS, R. Stephen, **İslam Tarih Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması-,** çev. Murtaza Bedir-Fuat Aydın, İstanbul; Litera Yayıncılık, 9, 2004.

HUSRİ; Sat-ı El, **İbn Haldun Üzerine Araştırmalar,** çev. Süleyman Uludağ, İstanbul; Dergâh Yayınları, 1. Baskı, 2001.

Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme (Tahlil-Metin ve İndeks)** haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara; TTK, 2010.

İBİK, Hasan, **İstanbul'u Fethi Hadisi –Hadis İlmi Açısından ve Tarihi Perspektiften Bir Değerlendirme–**, Ankara; İlâhiyât, 30, 2004.

İbn Haldun, **Mukaddime**, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul; Dergâh Yayınları, 85/1, 2011, 7. Baskı, 2011.

----------, İbn Haldun, Bilim ve Siyaset Arasında Hatırat, İstanbul; Dergâh Yayınları, 1. Baskı, 2004.

İbn Haldun, Mukaddime Osmanlı Tercümesi 3 Cilt, Haz. Yavuz Yıldırım ve Diğerleri, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008.

----------İbn Haldun, Devlet, İstanbul; İlke Yayıncılık, 3. Basım, 2009.

İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnan, **Son Asır Türk Şairleri,** İstanbul; Dergâh Yayınları, 1988, 4 Cilt.

İbrahim Müteferrika, **Milletlerin Düzeninde İlmî Usüller [Usûlü'l-Hikem fî Nizâmü'l-Ümem],** Beldetü't-Tayyibetü'l-Konstanstiniyye (İstanbul), Dâr-ı Tıb'aa-ı Amire, Cumadi'l Uhra 1144.

İbrahim Müteferrika, **Milletlerin Düzeninde İlmî Usüller [Usûlü'l-Hikem fî Nizâmü'l-Ümem],** sad. Ömer Okutan, İstanbul; MEB Yayınları, Türk Klasikleri, 1165, 1990.

İbrahim Necmi, **Târih-i Edebiyat Dersleri -Eski Edebiyatımızın Tarihine Seri Bir Nazar-,** İstanbul; Matbaa-i Amire, 1338.

İNCEOĞLU, Fatma Samime (Haz.), **Tarih Okumaları: Kendi Metinleriyle Osmanlı Tarihi,** Türkiye Araştırmaları Merkezi 1, İstanbul; Bilim ve Sanat Vakfı, 2005.

İGGERS, George G., **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı –Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme** –, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 96, 2. Baskı, 2003.

İĞCİ, Alper, **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (687-920/1288-1514) –İnceleme ve Metin-**, Dan. Prof. Dr. Necdet Öztürk, T.C Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, 157 sayfadır.

İNALCIK, Halil, **The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600)**, Londra, 1973.

----------, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600),** çev. Ruşen Sezer, İstanbul; YKY, 1825, 1. Baskı, 2003.

----------, **An Economic and Social History of the Ottoman Empire**, Cambridge University Press, 1994.

----------, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev. Halil Berktay, İstanbul; Eren Yayıncılık, 1. Baskı, 2000, 1. Cilt (1300-1600); 2. Cilt (13600-1914).

----------, **Doğu-Batı Makaleler I,** Haz. Şebnem Korkusuz-Zeynep Uğurer, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 2. Baskı, 2005.

----------, **Şâir ve Patron –Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme-**, Haz. Taşkın Takış, Ankara; Doğu Batı Yayınları, 5, 2005.

----------, **Kuruluş Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak**, Edi. Elif Ayla, 5. Baskı, 2012.

----------, **Devlet-i 'Aliyye**, **-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II (Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi-**, İstanbul; İş Bankası Kültür, 3000, 1. Baskı, 2014.

----------, **Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası**, İstanbul; Kırmızı Yayınları, 1. Baskı, 2014.

----------, **Has-bağçede 'Ayş u Tarab –Nedîmler, Şâirler, Mutrîbler,** İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, 3270, 2015.

----------, **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, Seçme Eserler-IX, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3577, 1. Baskı, 2016.

İNCE, Adnan, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi**, Ankara; Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 335, 1. Baskı, 2005.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent, **Eski Batı Tarihi I –Giriş, Kaynaklar ve Bibliyografya–**, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1997.

İSEN, (Edi.) Mustafa ve Diğerleri, **Şair Tezkireleri**, Ankara; Grafiker Yayıncılık, 2, İkinci Baskı, 2009.

İSKİT, Server R., **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, Ankara; MEB, Araştırma İnceleme Dizisi, 80, 2000.

İsmail Hakkı, **Ondördüncü Asır Türk Muharrirleri: Ahmed Mithad Efendi, Ekrem Bey, Cevdet Paşa,** Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul; 1308.

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu I-II-III, İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1947.

İZGÖER, Ahmet Zeki, **Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa**, İstanbul; İz Yayıncılık, 765, 2014.

İzzî Süleyman Efendi, **Târîh-i İzzî**, Der Saadet, Râşid ve Vâsıf Efendiler Matbaası, 1198 (1784). (İki cilt olarak hazırlanmıştır.)

JAMES, Selma, **Cinsiyet, Irk, Sınıf: Kadınlardan Yeni Bir Perspektif**, çev. Ayten Sönmez ve Diğerleri, İstanbul; bgst Yayınları, 1. Baskı, 2010.

JENKİNS, Keith, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, çev. Ayhan Şahin, Ankara; Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011.

KABAKLI, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, İstanbul; Türk Edebiyatı Yayınları, No: 197, 4. Baskı, 197--, III Cilt.

KARAARSLAN, Mehmet, **Mısralara Gizlenmiş Osmanlı Tarihi Ebced**, İstanbul; Yitik Hazine Yayınları, Tarih Dizisi, 2015.

Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, **Ravzâtü'l-Ebrâr,** Bulak Matbaası, 1248; Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, **Ravzâtü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlîl ve Metin) 1732**, Haz. Nevzat Kaya, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2003.

KARADAYI, Aynur (Haz.), **Osmanlı Tarih Yazıcılığı'nın Gölgede Kalmış Bir Eseri "Târîh-i Sâmî" (Metnin Transkripsiyonu)**, Tez Danışmanı Yrd. Doç Dr. Tanju Demir, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2008, vi+245.

KARAHAN, Abdülkadir-Tahsin Yazıcı-Ali Milânî (Haz), **Şehnâmelerden Seçme Minyatürler,** İran Tacının 2500. Yılı Münasebetiyle, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 111, 1. Baskı, 1971.

KARATAY, Fehmi Ethem, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu 1-2,** İstanbul; Topkapı Müzesi Yayınları, 1961.

KARSLI, İlyas, **Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügâtçılığındaki Yeri,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000.

KARTAL, Ahmet, **Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, İstanbul; Kurtuba Kitap, 16, 3. Baskı, 2011.

Kâtib Çelebi, **Fezleke-i Kâtib Çelebi,** Der Saadet, Ceride-i Havadis Matbaası, 1286.

Hacı Halife, **Fezleketü'l-Akvali'l-Âhyâr fi-İlmi't-Târîh ve'l-Ahbâr (Fezleketü't-Tevârih) –Târihu Mülûk-i Âl-i Osman-**, Haz. Seyyid Muhammed Es-Seyyid, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2009.

Kâtip Çelebi, **Takvimü't-Tevârîh –İndeksli Tıpkı Basım–,** Haz. Semiha Nurdan, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2009.

Kâtip Çelebi, Tarihi-i Frengi Tercümesi, Haz. İbrahim Solak Konya, Palet Yayınları, I. Baskı, 2010.

Kâtib Çelebi, **Târîh-i Konstantiniyye ve Kayâsıra -Tıpkıbasımıyla-,** çev. İbrahim Solak, İstanbul; Gençlik Kitabevi, Birinci Baskı, 2009.

Kâtip Çelebi'nin Yunan ve Hristiyan Tarihi Hakkındaki Risalesi -İrşadü'l Hayâra ilâ Târihü'l-Yunan ve'n Nasâra-, haz. Bilal Yurtoğlu, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 416, 1. Baskı, 2012, 158 sayfadır.

Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler, Ankara; TTK, 3. Baskı, 1991**.**

Kâtip Çelebi, Keşfû'z-Zunûn, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Yayınevi Genel Dizisi, 2006.

----------, Keşf-El-Zunûn I-II, Haz. Şerafettin Yaltkaya (Ord. Prof. Dr.)- Kilisli Rıfat Bilge, Ankara; TTK Basımevi, II. Dizi-Sayı: 3b, 1. Baskı, 2014.

----------, Kitâb-ı Cihânnümâ lî Kâtib Çelebi, Cilt 1 Tıpkıbasım, Ankara, TTK, 2009.

KAYSERİLİOĞLU, Seran, **Selçuklu, Osmanlı ve Endülüs Dönemi Kaplama Seramiklerinin Karşılaştırmalı İncelemesi ve Günümüz Karo Endüstrisine Yansımaları**, Dan. Prof. Dr. Gül Özturanlı, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Seramik Tasarım Programı, İstanbul, 2010, 136 sayfadır.

KAZAN, Hilâl, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi**, Dan. Prof. Dr. M. Hüsrev Subaşı, TC. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlâhiyat Anabilim Dalı İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi (Yayımlandı), İstanbul, 2007.

KAZAN, Hilal, **16. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi**, İstanbul; İSAR Vakfı Yayınları, 2010, 403 sayfadır.

KAZICI, Ziya, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, İstanbul; Bilge Yayıncılık, 68, 1. Baskı, 2003.

KELLY, J. W., **Women, History and Theory: Essays**, Chicago, 1984.

Kesbî Haşim Mehmed Efendi, **Ahvâl-i Anapa ve Çerkes**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, Numara: 1564.

Kesbî Haşim Mehmed Efendi, **Ahvâl-i Anapa ve Çerkes, -Anapa ve Çerkesya Hatıraları-**, haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı Yayınları, 2012, 160 Sayfadır.

KESKİOĞLU, Orhan, **Müslümanların İlme ve Medeniyete Hizmetleri**, Ankara; DİB Yayınları, 132, 1987.

KEYDER, Çağlar- Huricihan İslamoğlu, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İstanbul; İletişim Yayınları, 1396, 1. Baskı, 2009.

Keykâvus, Kabusnâme –Mercimek Ahmet Tercümesi-, çev. Orhan Şaik Gökyay, Eski Türkçe Metinler, Tercümeler 1, İstanbul; Maarif Matbaası, 1944.

Keykâvus, Kabusnâme –Mercimek Ahmet Tercümesi-, çev. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, Şark Klasikleri Dizisi, 8, 1. Baskı, 2007.

KHELLA, Karam, **Üniversalist Tarih**, çev. İsmail Kaygusuz, İstanbul; Su Yayınevi, 2005.

KILIÇ, Hüseyin, **Kadın Sorunsalının Osmanlıcası**, Ankara; Prospero Yayınları, 1. Baskı, 1995.

----------, **Kadının Batı Serüveni I-II-III-IV**, Ankara; Art Yayınları, 1. Baskı, 1998.

KILIÇ, Zeynep, **Ahmet Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih'i" Transkipsiyon ve Değerlendirmesi**, Dan. Prof. Dr. İsmail Özçelik, Yüksek Lisans Tezi, T.C Kırıkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırıkkale, 2009.

Kınalı-zâde Ali Çelebi, **Ahlâk-i Alâ'î –Tıpkı Basım–,** Tak. Fahri Unan, Ankara; TTK Yayınları, 2011.

Kınalızâde Ali Çelebi, **Ahlâk-i Alâ'î,** Haz. Mustafa Koç, İstanbul; Klasik Yayınları, 36, 1. Basım, 2007.

Kınalızâde Ali Çelebi, **Ahlâk-i Alâ'î,** Edi. Kemal Gurulkan**,** İstanbul; İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 47, 1. Baskı, 2010.

Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ,** Haz. Aysun Sungurhan-Eyduran, Ankara; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri, 3215, Ankara, 2009.

KIRAN, Zeynel-Ayşe (Eziler) Kıran, **Yazınsal Okuma Süreçleri,** Ankara; Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, 2007.

KIRKPINAR, Leyla, **Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın**, İzmir; Zeus Yayınları, 2, 1. Baskı,1999.

KIRSCHBAUM, Eva Cancik, **Asurlular –Tarih, Toplum-Kültür-**, çev. Aslı Yarbaş, İzmir; İlya Yayınevi, Tarih ve Mitoloji Dizisi 3, 1. Baskı, 2004.

Kıvamî, **Fetihnâme-i Sultan Mehmed**, Haz. Franz Babinger, İstanbul; Maarif Basımevi, 1955.

KIZILABDULLAH, Şahin, **Hâkim Seyyid Mehmed Efendi Hayatı, Eserleri ve Manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsna'sı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

KİRİŞ, Demet Telek, **Subhî Mehmed Efendi 1148-1152/1736-1739 Savaşı Tarihi (Tahkikli Neşir)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2005.

Kitâb-ı Mukaddes, İstanbul; Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1. Basım, 2005.

Koca Sekban Paşa Risalesi veya **Hülâsatü'l-Kelâm fî Reddü'l-'Avâm**, İstanbul; Hilal Matbaası, 1330-31.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, **Türk Edebiyatı Tarihi –Başlangıçtan bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi-,** Ankara; Edebiyat Yayınevi, 1964.

Koçi Bey Risâlesi, Konstantiniyye; Matbaa-yı Ebuzziya, Kitâbhane-yi Ebuzziya, Birinci Tab'ı, 1303 [1885], 124 sahifedir.

Koçi Bey Risâlesi, Sad. Zuhuri Danışman, Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 609, 1. Baskı, 1985.

Koçi Bey Risâlesi-GünümüzTürkçesi ile-Çeviriyazı-Eski harfli Metin-, haz. Yılmaz Kurt, Ankara; Akçağ Yayınları, 229, 3. Baskı, 2011.

KOÇOĞLU, Turgut, **Şefik-nâme, Şefik-nâme Şerhi ve Edhem ü Hümâ Mecmuası** (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2004.

KORAY, Enver, **Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası 1729-1950**, İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1952; Enver Koray, **Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası II,** İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1985; Enver Koray, **Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası III,** İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1987.

KORKMAZ, Fatma, **Bursalı Mehmed Tahir'in Hayatı ve Eserleri**, Bursa, 1994.

KOSELLECK, Reınhart, **Kavramlar Tarihi - Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar -,** çev. Atilla Dirim, İstanbul; İletişim Yayınları, 2009.

KOZAN, Nazlı, **Abdurrahman Şeref Bey'in Eğitim, Din ve Ahlâk Eğitimiyle İlgili Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2011.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, haz. Dr. Orhan F. Köprülü, Ankara; Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 118, 6. Baskı, Önsözü 1976.

----------, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, haz. Dr. Orhan F. Köprülü, Ankara; Akçağ Basım Yayın Pazarlama A.Ş, 493, 3. Baskı, 2003.

----------, Türk Edebiyatı Tarihi, Mehmet Fuat Köprülü Külliyatı 1, İstanbul; Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2577, 1. Baskı, 2014.

KÖYSÜREN, Aliye Çınar, **Kültürel ve Dini Algıda Toplumsal Cinsiyet,** Ankara; Sentez Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.

KRAMER, Samuel Noah, **Tarih Sümer'de Başlar,** çev. Hamide Koyukan, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 138, 2. Baskı, 2002.

Kritovulos, **Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî**, Müt. İzmir Mebusu Karolidi(s), İstanbul; Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1328, (Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası İlavesidir.).

----------, **Kritovulos Tarihi (1451-1467),** çev. Ari Çokona, İstanbul; Heyomola Yayınları, 2012.

----------, İstanbul'un Fethi, İstanbul; Kapı Yayınları, 2013.

KULA, Onur Bilge, **Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı-I**, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2625, 1. Basım, 2012.

----------, Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı-II, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2626, 1. Basım, 2012.

KURAN, Ercüment, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler**, der. Mümtaz'er Türköne, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 135, 2007.

KURT, Yılmaz, **Osmanlıca Dersleri 1**, Ankara; Akçağ Yayınları, 188, 2. Baskı, 1997.

----------, Osmanlıca Dersleri 2, Ankara; Akçağ Yayınları, 208, 2. Baskı, 1997.

----------,-Muhammed Ceyhan, **Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatikası**, Ankara; Akçağ Yayınları, 48, 2. Basım, 2013.

Küçük Çelebi-zâde İsmail Asım Efendi, **Târih-i İsmail Asım Efendi -Târih-i Râşid Zeyli-, Târih-i Râşid 6,** Der Saadet; Matbaa-i Âmire, 1282/1865. (625 sayfa).

Küçük Çelebi-zâde İsmail Asım Efendi, **Münşe'ât-ı Âsım,** Haz. Fahri Unan, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2013, (xxvii+194 sayfadır.)

KUTLAR, Fatma Sabiha, **Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî –Divan-**, Ankara, Ekim 2004.

KÜÇÜK, Mehmet (der.), **Modernite versus Postmodernite**, İstanbul; Say Yayınları, Modern Düşünce 5, 1. Baskı, 2011.

KÜLEKÇİ, Numan, **Ganî-zâde Nâdirî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnâmesi'nin Tenkitli Metni**, Doktora Tezi, T.C Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1985.

KÜLEKÇİ, Numan, **Gani-zâde Nadir ve Divanı'ndan Seçmeler (1-B-25)**, Ankara; Kültür Bakanalığı Yayınları, 1989, 288 sayfadır.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, **Çeşmî-zâde Tarihi,** İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1959.

---------- **Vâsıf Tarihinin Kaynaklarından Çeşmî-zâde Tarihi,** İstanbul; İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993, xxvıii+115.

----------**, Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul; Kubbealtı Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul; 1994.

----------**, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul; Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, XXXIII, 1994.

LACAN, Jacques, **Fallus'un Anlamı**, çev. Saffet Murat Tuna, İstanbul; AltıKırkbeş Yayın, 2013.

----------**, Baba-nın-Adları**, çev. Murat Erşen, İstanbul; Monokl, Psikanaliz Dizisi, 2014.

LACOSTE, Yves, **Tarih Biliminin Doğuşu İbn Haldun,** çev. Mehmet Sert, İstanbul; Sosyalist Yayınlar, 1993.

----------**, Tarih Biliminin Doğuşu İbn Haldun,** çev. Mehmet Sert, İstanbul; Don Kişot Yayınları, 2002.

Lâtifî, Risale-i Evsâf-ı İstanbul, Haz. Nermin Suner Pekin, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1977.

Latîfî Tezkiresi, Haz. Mustafa İsen, Ankara; Akçağ Yayınları, 301, 1. Baskı, 1999.

Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin), haz. Rıdvan Canım, Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 225, 2000.

LAVİNA, Phillip, **Gender and Empire (Oxford History of the British Empire Companion)**, Oxford University Press, 2007.

Le mémorial de Sainte- Hélène, par le comte de Las Cases (Emmanuel-Auguste-Dieudonné). Suivi de Napoléon dans l'exil, par O'Méara et du Séjour du D. Antommarchi à Sainte-Hélène. Volume 1-4**,** Paris; Garnier Fréres, 1823, 2497 Sayfadır.

LERNER, Gerda, **The Majority Finds it's Past: Placing Women in History,** Oxford University Press, 1979.

LEVEND, Agâh Sırrı, **Gazavâtnâmeler ve Mihailoğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi**, Ankara; TTK, 1956.

----------, **Türk Edebiyatı Tarihi,** Ankara; TTK Basımevi, 3. Baskı, 1988 (I. Baskı 1973).

LEVRAULT, Leon**, L'Historie – Èvolution du Genre-,** Paris; Librairie Classique Paul Delaplane, 1907.

LEWİS (edi.) , Bernard- P. M. Holt, **Historians of The Middle East**, Edi. Bernard Lewis-P. M. Holt, London; Oxford University Press, 1962.

----------, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Boğaç Babür Turna, Ankara; Arkadaş Yayınevi, 3. Edisyon, 2008.

LYOTARD, Jean-François, **Post-modern Durum**, çev. İsmet Birkan, Ankara; Bilgesu Yayınları, 29, 2013.

----------, Fenomenoloji, çev. İsmet Birkan, Ankara; Dost Kitabevi, 1. Baskı, 2007.

----------, Coşku; Tarihin Kantçı Kritiği, çev. Emine Sanrıkartal, İstanbul; İthaki Yayınları, 976, 1. Baskı, 2014.

MACEY, David, **Foucault Hakkında Her Şey**, çev. Fatih Demirci, İstanbul; Dedalus Kitap, 2015.

MAGUBONE, Zine, **Bringing the Empire Home: Race, Class ve Gender in Britain and Colonial South Africa**, University of Chicaogo Press, 1. Edition, 2003.

MAHONEY, James-Dietrich Rueschemeyer (Edi), **Comprative Historical Analysis in the Social Sciences**, England; Cambridge University Press, First Published, 2003.

MANN, Susan L., **Gender and Sexuality in Modern Chinese History (New Approaches to Asian History),** Cambridge University Press, 1. Edition, 2011.

MARLİAVE, Olivier de, **Hadımların Dünyası –Çağlar Boyunca Hadımlık-,** çev. Yasemin Kayacan, İstanbul; Doğan Kitap, 1. Baskı, 2015.

MARTİN, Lois, **Cadılığın Tarihi –Ortaçağ'da Bilge Kadının Katli-**, çev. Barış Baysal, İstanbul; Kalkedon Yayıncılık, 103, 2009.

MAYERHOFF, Hans**, Zamanımızda Tarih Felsefesi,** çev. Abdullah Şevki, Ankara; Hece Yayınları, 158, 1. Baskı, 2006.

Mehmed Cemalleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul; Kitabevi, 190, 1. Baskı, 2003.

Mehmed Gazalî (Deli Birâder), **A 16th Century Ottoman Sex Classic -Book of Shehzade- [Dafiü'l Gumûm Rafiü'l-Humûm]**, Edited by Stuart Kline, İstanbul; Dönence, 2001.

Mehmed Hafid (Vahid), **Ed-Dürrerü'l-Müntahabâtü'l-Mensûre fi Islâhu'l- Galatü'l-Meşhure**, Der Saadet; Daru't-Tab', 1221.

Mehmet Neşri, **Kitâb-ı Cihan-nümâ**, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altan Köymen, Ankara; TTK Basımevi, 2. Baskı, 1987.

Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** İstanbul; Matbaa-i Âmire, I. Cild 1308 (1890/91); II. Cild 1311(1893/94); III. Cild 1311(1893/94); IV. Cildin basım tarihi olmasa da 1316/1899 Şubat sonrası olduğu düşünülmektedir.

Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî –Osmanlı Ünlüleri–,** haz. Nuri Akbayar-sad. Seyit Ali Kahraman, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 30, 1996, 6 cilttir, c. I, ss. V-İX.

Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,** Yayına Hazırlayanlar: Ali Aktan-Abdülkadir Yuvalı-Mustafa Keskin, İstanbul; Sebil Yayınevi, 209, 1995. (4 cilt, 5 Kitaptır).

Mehmed Şemseddin [Günaltay], İslam'da Tarih ve Müverrihler, İstanbul; Evkâf-ı İslâmiyye Matbası, 1339.

MEMİŞ, Ekrem, **Tarih Metodolojisi**, Konya; Öz Eğitim Yayınları, 4, 2. Baskı, 1995.

----------, **Genel Tarih**, Konya; Tablet Yayınları, 3. Baskı, 2002.

MENCHİNGER, Ethan Lewis, **An Ottoman Historian in an Age of Reform; Ahmed Vâsıf Efendi (1730-1806),** Michigan University; Near Esatern Studies, Doctor of Philosophy, 2014, 288 sayfadır.

Mikhaél Doukas, Tarih –Anadolu ve Rumeli 1326–1462–, çev. Bilge Umar, İstanbul; Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

----------, **İstanbul'un Fethi, Dukas Kroniği 1341–1462**, çev. V. Mirmiroğlu, İstanbul; Kabalcı Yayıncılık, 1. Baskı, 2013.

METİN, İsmail, **Osmanlı Sarayında Cinsel Sapkınlıklar**, İstanbul; Parşömen Yayıncılık, 1. Baskı, 2010.

MİLLER, Jean Baker, **Toward A New Psychology of Woman,** United Kingdom-Middlesex; Penguin Books-Pelikan Books, 3. Edition, 1983.

MİLLS, C. Wright, **Toplumbilimsel Düşün**, çev. Ünsal Oskay, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 1979.

MOMİGLİANO, Arnaldo, **Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri**, çev. Güneş Ayas, İstanbul; İthaki Yayınları, 1. Baskı, 2011.

Muallim Nâci, **Osmanlı Şairleri**, Haz. Cemal Kurnaz, Ankara; Akçağ Yayınları, 337, 3. Baskı, 2000.

MUMCU, Ahmet, **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl,** Ankara; Birey ve Toplum Yayınları, Toplumsal Araştırmalar Dizisi 3, 2. Baskı, 1985.

MUNSLOW, Alun, **Tarihin Yapısökümü**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul; Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, 2000.

MURPHEY, Rhodes, **Essays on Ottoman Hıstorıans and Historiography,** İstanbul; Eren Yayıncılık, 2009.

Mustafa Bin Ahmed Bil Abdü'l-Mevla (Âli), **Künhû'l-Ahbâr**, Takvimhane-i Âmire Matbaası, 1277-1285 [1860-1868], 4 Rükn, 5 cilttir.

Mustafa Kesbî, **İbretnümâ-yı Devlet, (Tahlil ve Tenkitli Metin),** haz. Ahmet Öğreten, Ankara; TTK, 2002.

Mustafa Nuri Paşa, **Netâ'yicü'l-Vukû'ât,** İstanbul; Matbaa-yi Âmire, 1294.

----------, **Netâ'yicü'l-Vukû'ât,** İstanbul; Uhuvvet Matbaası, 1327.

----------, **Netâ'yic-ül Vukû'ât Kurumlarıyla ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi I-II-III-IV**, haz. Neşet Çağatay, Ankara; TTK Basımevi, 2. Baskı, 1987. (Birçok baskısı vardır.)

----------, **Netâ'yicü'l-Vukû'ât I-IV, -İndeksli Tıpkı Basım-,** Haz. Yılmaz Kurt, Ankara; TTK, I. Dizi, Sayı: 7, 2014.

----------, **Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV; Mustafa Nuri Paşa Netâ'yicü'l-Vukû'ât**, Haz. Yılmaz Kurt, Ankara; Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2008.

----------, **Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV; Mustafa Nuri Paşa Netâ'yicü'l-Vukû'ât**, Haz. Yılmaz Kurt, Ankara; Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 2014.

Müneccimbaşı Ahmet Dede, **Sahaif-ül-Ahbâr fî Vekâyi-ül-Âsar (**Camiü'd-devle Tercümesi), Tercüme Şâir-i Meşhur Nedim, İstanbul; Matbaa-i Âmire, 1285.

----------, **Müneccimbaşı Tarihi (***Sahaif-ül-Ahbâr fî Vekâyi-ül-*Âsar), çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001Temel Eser 37, İki cilttir.

Mütercim Âsım Efendi, **Âsım Târihi (Târîh-i Âsım),** İstanbul; Ceride-i Havadis Matbaası, 1284, İki Cilt.

Mütercim Ahmed Asım Efendi, **Âsım Efendi Târihi –Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809-,** Hazırlayan: Ziya Yılmazer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, İki Cilt.

Na'ima Mustafa Efendi, **Târih-i Na'ima**, Beldetü't-Tayyibetü'l-Konstanstiniyye (İstanbul), Dâr-ı Tıb'aa-ı Amire, Cumadi'l Uhra 1147 (h.), İbrahim Müteferrika Baskısı, İki Cilttir.

Mustafa Naıma, **Annals of the Turkısh Empire, From 1591 to 1659 of the Christian Era,** Translated From the Turkısh by Charles Fraser, London; Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1832 (ın Translator's Preface).

Na'imâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'imâ,** Der Saadet, Matbaa-i Amire, 1280.

Na'imâ Mustafa Efendi, **Na'imâ Tarihi**, İntihâb (seçen) iden Ali Canib, Türk Edebiyatından Numuneler, İstanbul; Devlet Matbaası, 1927.

----------**, Naîmâ Târihi**, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul; Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, 1967.

----------**, Tarih-i Na'imâ**, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara; TTK Yayınları, 2007.

Namık Kemal, Tarih-i Osmanî, İstanbul; Ebu Ziya Matbaası, 1326 (1910-1911).

Namık Kemal, **Osmanlı Tarihi**, Külliyât-ı Kemal, İkinci Tertib, İstanbul; Mahmud Bey Matbaası, 1326.

Namık Kemal, **Osmanlı Tarihi 1-2**, İstanbul; Bilge Kültür Sanat, 2005.

Nasîruddin Tusî, **Ahlâk-ı Nâsırî,** edi. Tahir Özakkaş, çev. A Gafarov-Z. Şükürov, İstanbul; Litera Yayıncılık, 2007.

NECATİGİL, Behçet, **Naîmâ –Selim İleri'nin Sunuşuyla-**, Yayına Hazırlayan: Didem Ünal Biçicioğlu, İstanbul; Everest Yayınları, 1367, 1. Baskı, 2013, 335 sayfadır.

NEUMANN, Christoph K.**, Amaç Tanzimat Araç Tarih,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Meltem Arun, 1999.

NİETZSCHE, Freiderich Wilhelm, **Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine – Çağa Aykırı Düşünceler II–**, çev. Nejat Bozkurt, Bütün Yapıtları 2, İstanbul; Say Yayınları, 8. Baskı, 2005.

Nişancı Mehmet Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli –Hadisat-, sad. Enver Yaşarbaş, İstanbul; Kamer Neşriyat ve Dağıtım, 1983.

NORDAU, Max, **Tarih Felsefesi (Felsefe-i Tarih),** Der Saadet; Hürriyet Matbaası, 1332/1914, 136 sayfadır.

----------, **Tarih Felsefesi (Felsefe-i Tarih),** Haz. Levent Öztürk, İstanbul; Ayışığı Kitapları, 38, 1. Baskı, 2001.

NUR, Rıza, **Şahnâme, Turan-İran Cenkleri /Le Châh-nâme, (Livre des Roıs) et Les Guerres Entre Le Touran et Le Iran, Türk Bilik Revüsü / Revue de Turcologie**, I, sy. 4; Matbaa(t) Darü'l-Türkî, Mısır, Şubat 1934; Paris, İmp. Al-Bassir, 1933. 22 Sayfası Fransızca olmak üzere 307 sayfası Osmanlı Türkçesidir.

OCAK, Ahmet Yaşar, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler** (Metodolojik Bir Yaklaşım), Ankara; TTK Basımevi, 3. Baskı, 2010.

OFEN, K. ve Diğerleri, **Writing's Women's History: İnternational Perspectives**, Bloomington, İnd., 1991.

OĞRAŞ, Rıza (Haz.), **Esad Efendi ve Bağçe-i Safâ-endûz** –İnceleme, Tenkitli Metin – Dizin, Burdur, 2001.

OĞUZ, Mustafa, **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Konya; Kömen Yayınları, 116, 2014.

OK, Sema, **Köle Pazarından Saraya Cariyeler**, İstanbul; Kamer Yayınları, 104, 1. Baskı, 1996.

OKSAÇAN, Halit Erdem, **Sultanlar Devrinde Oğlanlar,** İstanbul; Agora Kitaplığı, 27, 2014.

OKUMUŞ, Ejder, **Osmanlının Gözüyle İbn Haldun**, İstanbul; İz Yayıncılık, 2. Basım, 2009.

OLMSTEAD, Albert Ten Eyck, **Assyrian Historiography: A Source Study, The University Of Missouri Studies**, Social Science Series, Vol. 3, Num. 1, Columbia – Missouri, 1916.

OPPERMAN, Serpil, **Postmodern Tarih Kuramı Tarih Yazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman,** Ankara; Phonix Yayınevi, 1. Basım 2006.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı,** İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2001.

---------- **Osmanlı Barışı**, haz. Mustafa Armağan, İstanbul; Ufuk Kitap, 39, 8. Baskı, 2003.

----------, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul; Alkım Yayınevi, 109, 25. Baskı, 2005.

----------, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul; Pan Yayıncılık, 22, 7. Baskı, 2006.

----------, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, İstanbul; Timaş Yayınları, 1453, 1. Baskı, 2006

----------, **Tarih Yazıcılık Üstüne**, edi. Sıddık Çalık, Ankara; Cedit Neşriyat, 18, 1. Baskı, 2009.

OSTROGORSKY, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret Işıltan, Ankara; TTK, 5. Baskı, 1999.

ÖÇAL, Şamil, **Kemal Paşazâdenin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2408, Ankara, 2000.

ÖKSÜZ, Melek, **Türk İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vâsıf Efendi'nin İspanya Elçiliği: 1787-1788**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998.

ÖLMEZOĞLU, Ali, **Ahmet Cevdet Paşa –Hayatı ve Eserler-**, Manisa; Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihini ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2012.

ÖRS, Derya- Kemal Tuzcu ve Muhammet Hekimoğlu, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazmalar Katalogu,** 1. Cilt, Ankara**;** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 2006.

ÖZ, Mehmet (Edi.), **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 18-20 Mart 2010, Ankara; Türk Tarih Kurumu 2011.

ÖZBARAN, Salih, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 44, 3. Baskı, 2005.

----------, **Tarih ve Öğretimi**, İstanbul; Cem Yayınevi, 1. Baskı, 1992.

ÖZCAN, Ahmet, **Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirmesi**, Dan. Ali İbrahim Yavaş, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Kırıkkale, 1999.

----------, **Türkiye'de Popüler Tarihçilik (1908-1960),** Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2011.

ÖZCAN, Emine Sonnur, **İslâm Tarihyazımında Gerçeklik ve El-Mesûdî**, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 111, 1. Baskı, 2014.

ÖZÇELİK, İsmail, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık, 272, 1. Baskı, 2011.

ÖZDALGA, Elisabeth, **Tarihsel Sosyoloji**, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 44, 1. Bakı, 2009.

ÖZEL, Ahmet, **İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 209, 1996.

ÖZKUZUGÜDENLİ, Bülent, **Ta'lîkî-zâde Mehmed Subhî, Tebrizîyye (Metin Transkipsiyonu, Eser ve Bilgilerin Değerlendirilmesi, Yazar Hakkında İnceleme),** Dan. Prof. Dr. Erhan Afyoncu, T.C Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

---------- (Haz.), Ta'lîkî-zâde Mehmed Subhî, **Tebrizîyye, İstanbul;** Marmara Üniversitesi, 2005, 160 sayfadır.

ÖZKAZANÇ, Alev, **Feminizm ve Queer Kuramı,** Ankara; Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2015.

ÖZKAYA, Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınlığı, 1985.

----------, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu, İstanbul; YKY, 2651, 1. Baskı, 2008.

ÖZSARAY, Mustafa, **Çerkeslerin İslamlaşması-Çerkeslerin Eski Dinlerin ve İslâmiyetin Kuzey Kafkasya'ya Girşi-,** İstanbul; İz Yayıncılık, 685, 2012.

ÖZLEM, Doğan, **Tarih Felsefesi**, Bütün Eserlerine Doğru–7, İstanbul; İnkılâp Kitabevi, 9. Baskı, 2001.

---------- (Haz.)**,** Güçlü Ateşoğlu, **Tarih Felsefesi Seçme Metinler,** çev. Ali Irgat, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 22, 1. Baskı, 2006.

ÖZTÜRK, Armağan, **Postayapısalcılık**, der. Armağan Öztürk, Ankara; Phoenix Yayınevi, 2010.

ÖZTÜRK, Necdet-Murat Yıldız, **İmpratorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları: Osmanlı Tarihçileri –Ahmedî'den Ahmet Refik'e–,** İstanbul; Bilge Kültür Sanat, 588, 1. Basım, 2013.

PAKALIN, Mehmed Zeki, **Sicill-i Osmânî Zeylî –Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi–**, h. Metin Hülagü, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 231, 2008, 19 cilttir.

Peçuylu İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevi**, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1283, [1864–1865].

----------, **Peçevi Tarihi**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 467, 1. Baskı, 1981.

PENZER, N. M., **Harem,** çev. Doğan Şahin, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2000.

PERLMAN, Fredy, **Er-Tarihe Karşı, Leviathan'a Karşı,** çev. İnan Mayıs Aru, İstanbul; Kaos Yayınları, 26, 1. Baskı, 2006. (Fredy Perlman, **Aganist His-tory, Aganist Leviathan**, Detroit; Black And Red, 1983.)

PİERCE, Leslie P., **Harem-i Hümâyun –Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar-**, çev. Ayşe Berktay, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 31, 4. Baskı, 2002.

----------, Ahlak Oyunları – 1540-1541 Osmanlı'da Ayıntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet-, çev. Ülkün Tansel, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2005.

PİTCHER, Donald Edgar, **An Historical Geography of the Ottoman Empire,** Leiden, 1972.

----------, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul; YKY, 1999.

Platon**, Devlet (Polıteıa),** haz. Sabahattin Eyyüboğlu-M. Ali Cimcoz, İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, XXIV. Baskı, 2012.

Platon, **Devlet**, çev. Neval Akbıyık, İstanbul, 2005.

POETZL, Pamela Major, **Michel Foucault's Archaeology of Western Culture**, USA; The Unıversity of North Carolina Press, 1983.

POSTER, Mark, **Foucault, Marksizm ve Tarih**, çev. Feride Güder, İstanbul; Otonom Yayıncılık, Politika Dizisi 7, 1. Baskı, 2008.

POYRAZ, Yakup, **Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Divanı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin),** Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2008.

QUATAERT, Donald, **Tarih, Sınıflar ve Kent**, Der. Besime Şen-Ali Ekber Doğan, Ankara; Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2011.

RADO, Şevket (Önsöz), **Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları. Giriş: Nigar Anafarta**, Yapı Kredi Bankası/Doğan Kardeş, 1969.

Râmiz ve âdâb-ı Zurafâ'sı, haz. Sadık Erdem, Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1994.

Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, Târih-i Râşid, Der Saadet; Matbaa-i Âmire, 1282/1865, 6 cilttir.

Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, Târîh-i Râşid ve Zeyli I-III (1071-1141/1660-1729), Haz. Abdülkadir Özcan ve Diğerleri, İstanbul; 2, 1 Baskı, Klasik Yayınlar, 2, 2013.

REVEL, Judith, **Foucault Sözlüğü**, çev. Veli Urhan, İstanbul; Say Yayınları, 1. Baskı, 2012.

RIFAT, Mehmet, **Homo Semioticus,** İstanbul; YKY, Cogito 15, 1. Baskı, 1993.

RİCE, Tamara Talbot, **Bizans'ta Günlük Yaşam -Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis-**, çev. Bilgi Altınok, İstanbul, Basım Tarihi Yok (İSBN 975-6557-13-3).

RİCŒUR, Paul, **Zaman ve Anlatı: 1: Olayörgüsü Üçlü Nimesis,** çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul; YKY, 2485, 2. Baskı, 2011.

----------, Zaman ve Anlatı: 2 Tarih ve Anlatı, çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul; YKY, 2880, 1. Baskı, 2009.

----------, Zaman ve Anlatı: 3 Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi, çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul; YKY, 3584, 1. Baskı, 2012.

----------, **Zaman ve Anlatı: 4 Anlatılan Öykülenen Zaman,** çev. Umut Öksüzan-Atakan Altınörs, İstanbul; YKY, 3941, 1. Baskı, 2013.

RİGEL, Nurdoğan ve Diğerleri (Haz.) **-21. Yüzyıl İletişim Çağı'nı Aydınlatan Kuramcılar- Kadife Karanlık,** Nesrin Canpolat, İstanbul; Su Yayınevi, İkinci Baskı, 2005.

RİYÂHÎ, Muhammed Emîn, **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, çev. Mehmet Kanar, İstanbul; İnsan Yayınları, 172, 1. Baskısı, 1995.

RODİNSON, Maxime, **Batıyı Büyüleyen İslam**, çev. Cemil Meriç, İstanbul; Pınar Yayınları, 14, 1. Baskı, 1983.

ROGER, Antoıne, **Milliyetçilik Kuramları,** çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul; Versus Kitap, 2008.

ROSENAU, Pauline Marie, **Post-modernizm ve Toplum Bilimleri**, çev. Tuncay Birkan, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları, 2014.

ROTHACKER, Eric, **Tarihte Gelişme ve Krizler -1951 Yılı Kış Sömestrinde İstanbul Üniversitesi Edebiayat Fakültesinde Verilen Beş Konferans-** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi konferansları, 649, İstanbul; Pulhan Matbaası, 1955.

SAFA, Zebîhullâh-i**, İran Edebiyatı Tarihi (Târih-i Edebiyât der Îrân'ın I-II. Cilt Özeti),** çev. Hasan Almaz, Ankara; Nüsha Yayınları, 1, 2002.

Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esâd Efendi, **Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi,** Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; OSAV, 2000, C+896 sayfadır.

----------, **Üss-î Zafer,** İstanbul, Matbaa-i Âmire (Takvimhâne, Osman Sâib Efendi idaresinde), 1243.

----------, **Üss-î Zafer,** Matbaa-i Süleyman Efendi, 1293.

----------, **Üss-î Zafer -Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dâir-**, haz. Mustafa Arslan, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 2005.

Sahhâflar Şeyhi-zâde Mehmed Esâd Efendi, **Teşrifât-ı Kâdime,** Haz. Cahit Baltacı, İstanbul; Çağrı Yayınları, 1999, 144 sayfadır.

Es'at Efendi ve Teşrifât-ı Kadime, İslam Medeniyeti Mecmuası, c. 4, sa. 3, İstanbul; Dilek Matbaası, 1980 (45 sayfa ayrı basım).

Esad Efendi, **Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)**, İstanbul; Tercüman Yayınları, 1979, 170 sayfadır.

Sahhâflar Şeyhi-zâde Mehmed Esâd Efendi, El-Virdü'l-fî Şerh-i Tecvid, İstanbul, 1264; 1276; 1298.

SAİD, Edward, **Şarkiyatçılık ve Batının Şark Anlayışları**, çev. Berna Ünler, İstanbul; Metis Yayınları, 3. Basım, 2006.

Samsatlı Lucianus, **Seçme Yazılar III**, çev. Nurullah Ataç, İstanbul; Milli Eğitim Yayınları, 1949.

Sami Paşazâde Sezâî, **Sergüzeşt**, Der Saadet; Kitapçı Arakel, 1305 (Çeşitli baskıları vardır.)

SANCHEZ, Magdelena S., **The Emipress, the Queen and the Nun: Women and Power at the Court of Phillip III Of Spain,** The Hopkins University Press, 1998.

SARAÇGİL, Ayşe, **Bukalemun Erkek**, İstanbul; İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2001.

SARIGÖLLÜ, Ayşe, **Roma Edebiyatında Tarih**, Ankara DTCF Yayınları, 221, Ankara; Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.

----------, **Roma Edebiyatında Destan**, Ankara DTCF Yayınları, 232, Türkiye Cumhuriyeti 50.Yılı 1923-1973, Ankara; Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973.

SARUP, Madan, **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, çeb. A. Baki Güçlü, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları, 1997.

SAUSSURE, de Ferdinand, **Genel Dilbilim Dersleri 1-2**, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.

----------**, Genel Dilbilim Dersleri,** İstanbul; İthaki Yayınları, 2014.

SAY, Ömer, **Toplum Düşüncesinde Görecelik**, İstanbul; Kaknüs Yayınları 1. Basım, 2010.

SCHİCK, Irvin Cemil, **Batı'nın Cinsel Kıyısı –Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık**, çev. Savaş Kılıç-Gamze Sarı, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 129, 2001.

----------, Çerkes Güzeli –Bir Şarkiyatçı İmgenin Serüveni –, çev. Ayşen Anadol, İstanbul; Oğlak Güzel Kitaplar, 2004.

SOCOLOW, Susan Migden, **The Women of Colonial Latin America (New Approaches to the Americas)**, Cambridge University Press, 2000.

SCOTT, Joan W., **Social Gender and the Politics of History**, Newyork, 1988.

----------, Social Gender and the Politics of History, Columbia Unıversity Press, 1989.

----------, Feminist Tarihin Peşinde, Der. Fahriyen Dinçer-Özlem Aslan, İstanbul; bgst yayınları, 1. Baskı, 2013.

----------, Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi, çev Aykut Tunç Kılıç, İstanbul: Agora Feminist Kitaplığı, 152, 2007.

SEDESNI, Wajda, **Regard de l'historiographıe Ottomane sur la Révolution Françaıse et l'expédıtıon d'égypte*Tarih-i Cevdet**, Les Chaıers du Bosphore XXVII, İstanbul; Les éditions Isıs, Prémiére édition, 2003.

Sehi Bey Tezkiresi –Heşt Behişt–, Haz. Mustafa İsen, Ankara; Akçağ Yayınları, 273, 1. Baskı, 1998.

SENCER, Muzaffer, **Osmanlı Toplum Yapısı**, İstanbul; Yöntem Yayınları, 13, 2. Baskı, 1973.

Seyyid Hüseyyin Vehbi, Surnâme-i Vehbî, çev. Mertol Tulum, İstanbul, 2001. Hüseyin Seyyid Vehbî, **Surnâme: Üçüncü Ahmed'in Oğullarının Sünnet Düğünü**, haz. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul, 1939.

Vehbi Sûrnâmesi, Osmanlı Düğünleri ve Şenlikleri -3-, Haz. Prof. Dr. Mehmet Arslan, İstanbul; Sarayburnu Kitaplığı, 2009.

SEZEN, Baykan (yön.), **Yunan Tarihçiliği**, Sosyoloji Araştırma Merkezi Çalışma Günleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, 54 Sayfadır.

SHAKESPEARE, William, **Antonıus ve Kleopatra,** çev. Bülent Bozkurt, İstanbul; Remzi Kitabevi, 6. Baskı, 2011.

SHAW, Stanford J., **Bir Düşüncenin Gerçekleşmesi: Osmanlı Tarihi Çalışmalarım**, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, Sıra No: 16, Ankara; TÜBİTAK Matbaası, 2003.

SIDDIKÎ, Mazharuddîn, **Kur'ân'da Tarih Kavramı**, çev. Süleyman Kalkan, İstanbul; Pınar Yayınları, 2. Baskı, İkinci Baskı, 1990.

SİCHERMAN, B. ve Diğerleri, **Recent United States Scholarship on the History of Women**, Washington D.C. , 1980.

SKİNNER, Quentin, **Çağdaş Temel Kuramlar**, çev. Ahmet Demirhan, Ankara; Vadi Yayınları, Felsefe Dizisi 3, 2. Basım, 1997.

SKOCPOL, Theda (Edi.), **Vision and Method in Historical Sociology**, Cambridge University Press, 1984.

----------, Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 1999.

SMİTH, Bonnie G., **The Gender of History: Men, Women and Historical Pratice,** Harvard University Press, 2000.

SOCOLOW, Susan Migden, **The Women of Colonial Latin America (New Approaches to the Americas)**, Cambridge University Press, 2000.

SOUTHGATE, Beverley, **Tarih: Ne ve Neden –Antik, Modern ve Postmodern Yaklaşımlar–**, çev. Çağdaş Dizdar ve diğerleri, Ankara; Phoenix Yayınları, 1. Baskı, 2012.

SOYLUER, Serdar (Haz.) ve diğerleri, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrifat: Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifât-ı Kâdimesi,** İstanbul; Okur Kitaplığı, 2013, 336 sayfadır.

SÖNMEZ, Erdem, **Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı -(Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'e -,** İstanbul; Daktylos, İstanbul, 2008.

----------, Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı –Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'e-, Ankara; Tan Kitabevi, 2. Baskı, 2010.

SÖZEN, Kemal, **Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi,** İstanbul; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 156, 1998.

SPONGBERG, Mary**, Writing Women's History Since the Renaissance,** Palgrave Macmillan, 2002.

Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi –II. Meşrutiyet Olayları– haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 133, 1996.

STANFORD, Michael, **Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz**, çev. Can Cemgil, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

STRAUSS, Claude Lévi, **Mit ve Anlam**, çev. Gökhan Yavuz Demir, İstanbul; İthaki Yayınları, 837, 3. Baskı, 2013.

Şahabeddin Süleyman, **Târih-i Edebiyat-ı Osmâniyye**, İstanbul; Sancakcıyan Matbaası, 1328, 392 sahifedir.

ŞAHİN, Semra, Ahmet **Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Anlayışı,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2004.

ŞAHİNER, Atilla, **Ahmet Vefik Paşa'nın Tarih Anlayışı**, Dan. Yrd. Doç. Dr. Aydın Güven, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum, 2007.

Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, **Târîh-i Şânî-zâde**, İstanbul; Ceride-i Havadis, 1284. 1867-1874. (Verilen tarihler arasında dört cilt olarak basılmıştır.)

Şânî-zâde Mehmet At'âullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi 1223-1237/1808-1821]**, Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul; Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 63, 2008.

ŞANLI, Saadet, **Şehnâmeci Talikî-zâde'ye göre Osmanlı Padişahlarının Şairlikleri - Talikî-zâde Şehnâmesi (V. Hassa)'nin Edisyon Kritiği-**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1989.

ŞAYLAN, Gencay, **Postmodernizm**, Ankara; İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2002.

Şefik Mehmed Efendi, **Şefik-nâme**, İstanbul; Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi Matbaası, 1286.

Şefik Mehmed Efendi, **Şefik-nâme Şerhi**, Abdullah Mehmed Bin Ahmed, 1288.

ŞEKER, Fatih M., **Modernleşme Devrinde İlmiye –Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği–,** İstanbul; Dergâh Yayınları, 478, 2011.

----------, Osmanlı Entelektüel Geleneği, İstanbul; Dergâh Yayınları, 537, 1. Baskı, 2013.

ŞEKER, Mehmet, **Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâîdü'l-Mecâlis,** Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1997.

Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Müri't-Tevârih,** neşr. Ahmed Tevhid, İstanbul; 1338.

Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Müri't-Tevârih,** haz. M. Münir Aktepe, İstanbul, 1976-81.

ŞEN, Adil, **İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fî Nizâmü'l-Ümem,** Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 184, 1995.

ŞENEL, Alâeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi -Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş-**, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları, 11. Kısaltılmış Basım, 2004.

ŞENTÜRK, Nazır, **Babıâli Vakanüvisleri –İlk Resmi Tarihçiler –,** İstanbul; Doğan Kitap, 1. Baskı, 2008.

ŞERİATİ, Ali, **Medeniyet Tarihi I (Tarihî Temeddün)**, çev. İbrahim Keskin, Ankara; Fecr Yayınevi, 5, 1. Baskı, 1987.

Şerîfî, **Şehnâme Çevirisi**, haz. Zuhal Kültüral-Latif Beyreli, Ankara; TDK, Yayınları, 717, 1999.

ŞEŞEN, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı,** İstanbul; İSAR Vakfı Yayınları, 7, 1997.

ŞİMŞEK, Kamuran, **Tarih-i Cevdet'e Göre Napolyon ve Mısır Meselesi**, Dan. Prof. Dr.Selahittin Özçelik, T.C Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2012.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet-Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul; KTB Yayınları, 3, 2013.

ŞİMŞEK, (edi.) Ahmet, **Tarih Nasıl Yazılır? ,** İstanbul; Tarihçi Kitabevi, 2011.

ŞİŞMAN, Bekir-Muhammet Kuzubaş, **Mitik, Destanî, Masalsı ve Efsanevî ve Tarihî Unsurlar Açısından Şehnâme'nin Türk Kültür Edebiyatına Etkileri**, İstanbul; Ötüken Neşriyat A.Ş, 717, 2007.

ŞULUL, Kasım, **İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlu**, İstanbul; İnsan Yayınları, 476, 1. Baskı, 2008.

----------, Kafiyeci'de Tarih Usûlu, İstanbul; İnsan Yayınları, 351, 1. Baskı, 2003.

----------, **İbn Haldûn'a Göre İslam Medeniyeti**, İstanbul; İnsan Yayınları, 545, 2. Baskı, 2013.

TAN, Zeki, **Kurân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü**, İstanbul; Özgü Yayınları, 46, 2010.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, haz. Abdullah Uçman, İstanbul; Dergâh Yayınları, 486, 23. Baskı, 2014.

Tarih-i Hind-i Garbî el Müsemma bi Hadis-i Nev, fî Beldeti't-Tayyibeti Konstantiniyye; Dâru't-t-Tıbâ'ati'l-Mâ'mûre, Evasıt-ı Ramazan 1142 (5 Nisan 1730).

TAŞ, Kenan Ziya, **Osmanlı Devleti'nde Harem,** Ankara; Kripto Yayınları, 40, 1. Baskı, 2011.

Taşköprülîzâde Ahmet, **Eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye Fi Ulemâid'-Devleti'l-Osmâniyye**, çev. Ahmet Suphi Furat, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 3353, 1985.

Şakâiku'n-Nu'maniyye ve Zeyilleri, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul; Çağrı Yayınları, İslam Tarihi Dizisi, 1989.

Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri –Eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye Fi Ulemâid'-Devleti'l-Osmâniyye-**, çev. Muharrem Tan, İstanbul; İz Yayıncılık, 500, 2007.

Osmanlı Bilginleri –Eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye Fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, çev. Muharrem Tan, İstanbul; İz Yayıncılık, 500, 2007.

TAŞTAN, Yahya Kemal, **Abdurrahman Şeref: Yaşadığı Dönem ve Eserleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2004.

TAYLOR, İsaac, **History of Transmissions of Ancient Books to Modern Times –Process of Historical Proof–** , London; Jackson And Walford, 1859.

TEKELİ, İlhan, **Tarihyazımı Üzerine Düşünmek**, Ankara; Dost Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 1998.

TEKELİOĞLU, Orhan, **Foucault Sosyolojisi,** Bursa; Alfa-Aktüel Kitabevi, 2003.

TEKİN, Oğuz, **Bayzas'tan I. Constantinus'a Kadar Eskiçağ'da İstanbul**, İstanbul; Türkiye Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 6, 2005.

TEKTAŞ, Nâzım, **Padişahların Bütün Kadınları Haremden Taşanlar,** İstanbul; Çatı Kitapları, 6, 2. Baskı, 2009.

Tezkire-i Napolyon, Der Saadet; Ceride Hane Matbaası, 1860, 1276-1277, 48 Sayfadır.

THOMAS, Lewis V., **A Study of Naima,** Edi. Norman İtzkowitz, Studies in Near Eastern Civilisation, 4, Newyork; Newyork University Press, 1972.

THOMPSON, Edward P. , *The Poverty of Theory or An Orrery of Errors",* **The Poverty of Theory and Other Essays**, Monthly Review Press, Newyork and London, 1978.

----------, Teorinin Sefaleti, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul; Alan Yayıncılık, 143, 1. Baskı, 1994.

TİMUR, Taner, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Ankara; İmge Kitabevi, 99, 3. Baskı, 1994.

TOGAN, A. Zeki Velidi, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, 1985.

TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, **İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı**, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınladığı, Kültür Eserleri Dizisi, 351, 2002.

TOPRAK, Mehmet, **Kültür Bakanlığı Süreli Yayınlar Toplu Bibliyografyası (1933-2000),** Ankara**;** T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2925, 2002.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm [1908-1935],** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Basım, 2015.

TOSH, John, **Tarihin Peşinde**, çev. Özden Arıkan, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1997.

TOPUZ, Hıfzı, **II. Mahmut'dan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul; Remzi Kitabevi, Birinci Baskı, 2003.

TROUILLOT, Michel-Rolph**, Geçmişi Susturmak –Tarihin Üretilmesi ve İktidar-**, Sezai Ozan Zeybek, İstanbul; İthaki Yayınları, 999, 1. Baskı, 2015.

TURAN, Osman, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi I-II**, İstanbul; Nakışlar Yayınevi, 31, İkinci Baskı, 1978.

TÜMER, Günay, **Birûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dini**, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 1975.

TÜRK, H. Bahadır, **Çoban ve Kral –Siyasetnâmelerde İdeal Yönetici İmgesi–**, İstanbul; İletişim Yayınları, 1691, 1. Baskı, 2012.

TÜRKMEN, Dursun Ali**, Mütercim Âsım Ahmed Efendi ve Tuhfe-i Âsım,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1995.

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, haz. Müjgân Cunbur ve Diğerleri, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayınları, 724, 1999.

Türkiye Yazma Eser Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerde Bulunan Yazmalarla İlgili Yayınlar Bibliyografyası, Edi. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul; İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 4, 1995.

TÜRÜT, Seda, **XVI.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Saray Kadın Kıyafetleri ile Halk Kadın Kıyafetlerinin Karşılaştırılması,** Dan. Prof. Dr. Şebnem R. Temir, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Haliç Üniversitesi Tekstil ve Moda Tasarımı Programı, İstanbul, 2011, 206 sayfadır.

UĞUR, Ahmet, **İbn Kemal**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 822, Türk Büyükleri Dizisi: 50, İzmir, 1987.

ULUÇAY, M. Çağatay, **Harem**, Ankara; TTK Basımevi, 1971.

----------, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara; TTK Basımevi, 1. Baskı, 1980.

ULUDAĞ, Süleyman, **İbn Haldun Hayatı Eserleri ve Fikirleri,** Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, 1993.

ULUOCAK, Mustafa**, Çeşmî-zâde Reşid Divanı (İncelemeli-Tenkitli Metin)**, Yayınlanmamaış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1998.

UNAN, Fahri, **İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar –Kınalı-zâde Ali'nin Medîne-i Fâzılası-**, Ankara; Lotus Yayınevi, 1. Baskı, 2004.

UNAT, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaranâmeleri**, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

URHAN, Veli, **Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme**, İstanbul; Paradigma Yayınları, 2000.

----------, Foucault –Fikir Mimarları Dizisi -24-, İstanbul; Say Yayınları, 2010.

----------, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri (Arkeoloji-Soykütüğü-Etik), İstanbul; Say Yayınları, 10962, 1. Baskı, 2013.

Uruç Bin Adilü'l-Kazzâz Katibü'l-Edirnevi, Tevârih-i Âl-i Osmân, Hannover; Şark Kütüphanesi, Hayns Lafer (Berlin Darü'l-fûnun Müderrislerinden Doktor Franz Babinger iş bu tab'ın tashihine ve tatbikine bakmışdır), 1343/1925.

Âdilü'l-Kazzâz Oğlu Kâtip Uruç, Oruç Beğ Tarihi, Haz. Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser 5, 1972.

----------, Oruç Beğ Tarihi, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul; Çamlıca Basım Yayım, 2. Baskı, 2008.

UYGUN, Oktay, **İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, İstanbul; On İki Levha Yayınları, 2008.

UZUN, Fatma Çiğdem, **Belgrad Hakkında Ragıp Paşa'ya Ait Bir Risale: Fethiyye-i Belgrad (1739)**, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2000.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı**, Ankara: TTK Basımevi, 3. Baskı, 1988.

----------, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara; TTK Basımevi, 3. Baskı, 1988.

ÜÇSU, Kaan, **Osmanlı İstanbul'unda Zamanı Belirlemek İçin Kullanılan Araçlar, Mekânlar ve İlgili Uzmanlar**, Dan. Prof. Dr. Ahmet Kala, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Şehir Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, 2011, 167 sayfa.

ÜLGER, İbrahim, **İbn Haldun –Işığın Kaynağı 4-,** İstanbul; Berfin Yayınları, 1. Basım, 2004.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, **Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri (1822-1895),** Ankara; Doğuş Matbaası, 1945, 65 sayfadır.

Vak'anüvis Halil Nuri Bey, Nûrî Târihi, Haz. Seydi Vakkas Toprak, II-2. Dizi, Sayı: 5, Ankara; TTK Basımevi, 1. Baskı, 2015.

Vak'anüvis Râşid'in Sıhhat-abad Mesnevisi, haz. Serkan Türkoğlu, Ankara; Gece Kitaplığı, 577, 2015.

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, Subhî Tarihi –Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte– (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin) 1730-1744, Haz. Mesut Aydıner, İstanbul; Kitabevi Yayınları, 353, 2007.

VASSAF, Gündüz, **Tarihi Yargılıyorum**, İstanbul; İletişim Yayınları, 2. Basım, 2007.

VEYNE, Paul, **Foucault Düşüncesi ve Kişiliği**, çev. Işık Ergüden, İstanbul; Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2570, 1. Baskı, 2014.

----------, Tarih Nasıl Yazılır? çev. Nihan Özyıldırım, İstanbul; Metis Yayınları, 2014.

Veysî, Hâb-nâme-i Veysî, haz. Mustafa Altun, İstanbul; MVT Yayıncılık, 25, 2011.

WALİA, Shelley, **Edward Said ve Tarih Yazımı,** çev. Gürol Koca, İstanbul; Everest Yayınları, 1. Basım, 2004.

WALLERSTEİN, Immanuel, **Avrupa Evrenselciliği Gücün Retoriği**, çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul; bgst Yayınları, Düşünce Dizisi 14, 1. Baskı, 2010.

WALSH, Wilhelm Henry**, Tarih Felsefesine Giriş**, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Ankara; Hece Yayınları, 137, 1. Baskı, 2006.

WARRİGTON, Marnie Hughes, **Tarih Bilimine Yön Veren Düşünürler: En Önemli 50 Tarihçi**, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul; Etkileşim Yayınları, 2014.

WHİTE, Hayden, **Tropics of Discourse, Essay in Cultural Criticism**, Baltimore; The John Hopkins University Press, 1978.

----------, Metatarih –Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem–, çev. Mehmet Küçük, Ankara; Dost Kitabevi, 1. Baskı, 2008.

----------, **The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature and Theory 1957–2007**, Ed. Robert Doran, Baltimore: John Hopkins University Press, 2010.

WİDGERY, Alban G., **Tarih Boyunca Büyük Öğretiler -Konfüçyüstan Toynbee'ye Kadar-**, çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul; Milliyet Yayınları, 1. Baskı, 1974.

WİTTGENSTEİN, Ludwig, **Tractus Logico-Phılosophıcus**, çev. Oruç Arouba, İstanbul; Metis Yayınları, 6. Baskı, 2011, (İlk Baskısı BFS Yayınları, 1985).

----------, Felsefi Soruşturmalar, çev. Haluk Barışcan, İstanbul; Metis Yayınları, 3. Baskı, 2014.

WOODHEAD, Christine, **Ta'līkī-zāde's Şehnâme-i Hümāyūn. A History of the Ottoman campaign into Hungary 1593-94**, Berlin; Schwarz, Islamkundliche Untersuchungen (Serinin İsmi), 1983.

WOOLLACOT, Angela, **Gender and Empire (Gender and History)**, Palgrave Macmillan, 1. Edition, 2006.

YAKIT, İsmail, **Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme**, İstanbul; Ötüken Neşriyat, 245, 3. Baskı, 2010.

YARAMAN, Ayşegül, **Resmi Tarihten Kadın Tarihine –Elinin Hamuruyla Gelen Özgürlük-,** Ankara; Bağlam Yayıncılık, 163, 1. Baskı, 2001.

YATES, Frances A., **Elizabeth Dönemi Okült Felsefe**, çev. Selen Ak, İstanbul; Pinhan Yayıncılık, Araştırma-İnceleme Dizisi, 2013.

YAZAN, Ümid Meriç, **Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görgüsü**, İstanbul; Ötüken, 1. Baskı, 1975.

----------, Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü, İstanbul; İnsan Yayınları, 3. Baskısı, 1992.

YAZICI, Numan, **Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi (Hadis İlimleri Yönünden Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1999.

YILDIRAN, Meliha, **Ahmed Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri ve Divançe-i Cevdet, Yayınlanmamış** Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.

YILDIRIM, Nimet**, İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslâmiyete Kadar),** İstanbul; Pinhan Yayıncılık, 2012.

YOUNG, Robert, **Beyaz Mitolojiler –Tarihyazımı ve Batı-**, çev. Can Yıldız, İstanbul; Bağlam Yayıncılık, 147, I. Baskı, 2000.

YURTOĞLU, Bilal, **Kâtip Çelebi**, Ankara; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 373, 1. Baskı, 2009.

YÜCEL, Tahsin, **Anlatı Yerlemleri Kişi/Süre/Uzam,** İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, cogito-7, 2. Baskı, 1993.

ZERDECİ, Hümeyra, **Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 400, 1. Baskı, 2008.

ZILFI, Madeline C. (Edi.), **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları,** İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 2011.

ZORLU, Yaşar, **Mütercim Ahmed Âsım'ın Osmanlı Toplumuna ve Yenileşmeye Bakışı,** Yayınlanmamış DoktoraTezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

MAKALELER VE BİLDİRİLER

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığında Anonim Tevârih-i Âl-i Osman Geleneği"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, ss. 286-191.

AFARY, Janet-Kevin B. Anderson, *"Foucault, "Toplumsal Cinsiyet ve Akdeniz ve Müslüman Toplumlarında Erkek Eşcinselliği"*, çev. Erkan Ünal, **Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram, Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Sayı 65-66, 3300, 2011, ss. 228-261.

AFYONCU, Erhan, *"Vekâyi'nüvis Arpaemini-zâde Sâmi'nin Hayatı Hakkında Yeni Bilgiler"* , **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,** Sayı: I, İstanbul, 2000, ss. 235-242.

----------, *"Talikîzâde Mehmed Subhî'nin Hayatı Hakkında Notlar",* **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı-Cilt: 21, 2001, ss. 113-124.

----------,*"Ders Kitaplarında Osmanlı Tarihi'nin Dönemlere Ayrılması Meselesi",* **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı-cilt 4, 2001, ss. 113-124.

----------, *"Vekayi'nüvis Tabirine Dair",* **Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul; 2001, sf. 7-19.

----------, *"İlk Türk Matbaasının Kurucusu Hakkında Yeni Bilgiler"*, **Belleten**, c.-/ Sa. 243, 2002, ss.607-622.

----------, *"Osmanlı Siyasi Tarihi'nin Ana Kaynakları: Kronikler"*, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 1, sa. 2, 2003, ss. 101-172.

----------, *"Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I"*, **Belgeler**, XX/24, Ankara, 1999, ss. 77-155 [89 Sayfa Belgeyle Birlikte].

----------, *"Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II"*, **Belgeler**, XXVI/30, Ankara, 2005, ss. 85-193, [156 Belgeyle Birlikte].

Ahmed Refik, *"Bizde Şehnâmecilik ve Seyyid Lokman ve Halefleri"*, **Yeni Mecmua**, Sayı: 9, İstanbul, 1917, sf. 169-170.

Ahmet Refik, *"Tevârih-i Âl-i Osman"*, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, On Altıncı Sene, Numero 14 (91), 1 Mart 1926, ss. 69-78.

----------, *"Ankara'da Osmanlı Türkleri"*, **Hayat**, Sayı: 21, c. 3, Ankara, 23 Nisan 1927, ss. 407-408.

----------, *"Târih ve Müverrihler-1; Târihin Târifi"*, **Hayat**, Sayı: 60, c. 3, Ankara, 19 Kanun-ı Sânî, 1928, ss. 144-145.

----------, *"Târih ve Müverrihler-2; Târih Bir Sanatdır"*, **Hayat**, Sayı: 61, c. 3, Ankara, 26 Kanun-ı Sânî 1928, ss. 165-166.

----------, *"Târih ve Müverrihler-3; Târih İlimdir"*, **Hayat**, Sayı: 62, c. 3, Ankara, 2 Şubat 1928, ss. 192-193.

----------, *"Târih ve Müverrihler-4; Târih Bir İlimdir",* **Hayat**, Sayı: 63, c. 3, Ankara, 9 Şubat 1928, ss. 206-207.

----------, *"Târih ve Müverrihler-5; Yunan Müverrihleri; (H)Omiros, Herodot, Tukidides"*, **Hayat**, Sayı: 66, c. 3, Ankara, 1 Mart 1928, ss. 264-265.

----------, *"Târih ve Müverrihler-6; Yunan Müverrihleri; Tukidides'in Eseri"*, **Hayat**, Sayı: 68, c. 3, Ankara, 15 Mart 1928, ss. 205-206.

----------, *"Târih ve Müverrihler-7; Yunan Müverrihleri; Polib, Plutark"*, **Hayat**, Sayı: 69, c. 3, Ankara, 22 Mart 1928, ss. 326-327.

----------, *"Târih ve Müverrihler-8; Yunan Müverrihleri; Latin Müverrihleri: Çezar, Salust"*, **Hayat**, Sayı: 71, c. 3, Ankara, 9 Nisan 1928, ss. 273-274.

----------, *"Târih ve Müverrihler-9; Yunan Müverrihleri; Latin Müverrihleri: Tit(us), Liv(ius)"*, **Hayat**, Sayı: 73, c. 3, Ankara, 19 Nisan 1928, ss. 406-407.

----------, *"Târih ve Müverrihler-10; Yunan Müverrihleri; Latin Müverrihleri: Tasit"*, **Hayat**, Sayı: 73, c. 4, Ankara, 14 Haziran 1928, ss. 46-47.

Ahmet Refik, *"Naima Efendi Menfada"*, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, Yeni Seri Cilt I, Sayı: 5 Haziran 1930-Mayıs 1931, İstanbul; Devlet Matbaası, 1931, ss. 52-55.

Ahmed Tevhid, *"Hünernâme"*, **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, Birinci Sene, 1-6, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1 Haziran 1326, cüz: 2, sf.103-111.

Ahmed Tevhid, *"Hünernâme"*, **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası**, Sekizinci Sene ilâ On Birinci Sene, Sekizinci Sene, Numero: 39/62, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şûrekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1 Nisan 1335/ 1 Haziran 1337, sf. 85-86.

AKAY, Ali, *"Tarih Nereye Doğru Bakmakta"*, **Mesele Kitap Dergisi -Tarihi Yazdılar-**, Sayı: 104, Ağustos 2015, ss. 19-21.

AKIN, Lemi, *"Unutulmuş Bir Eser Seyyid Lokman'ın Şehnâme-i Tafsîl-i Hâl-i Osman'ı"*, **İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c./s. 50, İstanbul 2014, ss. 1-20.

AKSAN, Virginia, *"Ahmed Bin İbrahim, Resmî, Giridî"*, **Historians of the Ottoman Empire**, edi. C. Kafadar ve Diğerleri, www.ottomanhistorians.com, Mart 2006.

AKSU, Hüsamettin, *"Sultan III. Murad Şehinşahnâmesi"*, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı**, IX-X, (1981), pp. 1-22.

AKTEPE, Münir, *"Naîma Tarihi'nin Yazma Nüshaları Hakkında"*, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi,** İstanbul, I/1, 1949, ss. 35-52.

----------, *"Vak'a-nüvis Râşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muharebeler"*, *"*, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Sa. XIII, 1955, ss. 1955, ss. 156-178.

----------, *"Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi ve Tarihi Hakkında Bazı Bilgiler",* **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi,** İstanbul; Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1981, ss.121-152.

ALPUGAN, Betül Başaran, *"Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları",* **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 447-455.

ANBARCIOĞLU, Meliha, *"Şehnâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk"*, **Ankara DTCF Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü**, **Doğu Dilleri**, **Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan**, Ankara; Ankara Üniversitesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü, 1981, c. 2, sa. 4, sf. 1-10.

ARAZ, Yahya, *"Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek: Gidenler ve Arkada Kalanlar Üzerine Bir Değerlendirme"*, **Doğu-Batı Düşünce Dergisi, Toplumsal Cinsiyet II,** Yıl; 16, Sayı: 64, Şubat-Mart-Nisan 2013, ss. 149-180**.**

ARIKAN, Zeki, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Tarihçilik",* **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1985, c. 6, ss. 1583-1594.

----------, *"Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler"*, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri –Bildiriler-**, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi (27-28 Mayıs 1985), Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 173-198.

----------, *"Fransız İhtilâli ve Osmanlı Tarihçiliği"*, **De La Révolution française à la Turquie d'Atatürk**, Actes des colloques d'İstanbul (10-12 Mai 1989), Edition Isıs, İstanbul-Paris, 1990, ss. 85-100.

ARSLAN, Mehmet, *"Divan Edebiyatında Nasihât-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vaka'nüvis Es'ad Efendi'nin Pend-nâmesi"*, **Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri**, 4, Sivas, 2004, ss. 5-80.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, *"İstanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri"*, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, VI, Ankara; TTK Basımevi, 1957, nr. 1-2, ss. 47-81.

AYKAÇ, Mehmet, *"Abdurrahman bin Hasan El Ceberti"*, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, c. 7, sf. 90.

BARDAKOĞLU, Ali, *"Had (El-Hadd)"*, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, c. 14, ss. 547-551.

BAHADIR, Savaşkan Cem, *"Şarap Yasağının XVI. Yüzyıl Divânlarındaki İzleri ve Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Şarap Yasağı"*, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** 2013, Sayı: 5, ss. 71-101.

BALSOY, Gülhan, *"Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği Üzerine"*, **Mesele Kitap Dergisi -Tarihi Yazdılar-**, Sayı: 104, Ağustos 2015, ss. 27-29.

BAŞAR, Fehameddin, *"İlk Osmanlı Tarihçileri"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, sf. 409-415.

BAŞARAN, Mehmet -Bülent Çelik, *"Tarih ve Tarihçiliğimizin Gelişimi"*, **Atatürk ve Cumhuriyet'e Armağan**, Aydın, 2006, ss105-117.

BAYSUN, Cavid, *"Müverrih Râşid Mehmed Efendi'nin İran Elçiliğine Dair"*, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Sa. IX, 1951, ss. 145-150.

BECERMEN, *"Michel Foucault'da İktidar Sorunu",* **Kitle ve İktidar, Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, Yıl: 17, Sayı: 69, Mayıs-Haziran Temmuz 2014, ss. 239-261.

BELGE, Murat, **Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür**, *"Osmanlı Tarihçiliğinin Teorik Sorunsalları"*, İstanbul, 2005, ss. 451-463.

BENTLEY, Michael *"Küreselleşme ve Tarih Yazımı"* , **Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul, 2000. ss. 40-41.

BERKTAY, Halil, *"Tarih Çalışmaları"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul; İletişim Yayınları, 78, 1 Nisan 1985, ss. 2456-2474.

BIÇAK, Ayhan, *"Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci"*, **Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum 9-11 Haziran 1995**, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, Numara: 232, 2009, ss. 17-57.

BİLTEKİN, Halit, *"Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği"*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 3/11, Bahar 2010, ss. 163-170.

BLOCH, March, "*Pour Une Histoire Comparée des Soćiétés Européenes"* [Avrupalı Toplumların Karşılaştırmalı Bir Tarihi İçin], **Revue de syntése historique,** 46, 1925, ss. 15–50.

BOLAT, Kasım, *"Naima'ya Göre Devlet Adamları Arasında Muhalefet"*, **Tarih Okulu**, Sonbahar-Kış 2012, Sayı: XIII, ss. 89-114.

CLIFFORD, Michael, *"Hegel ve Foucault: İnsansız Bir Tarihe Doğru"*, çev. Erkal Ünal, **Tarihyazıcılığı; Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, İstanbul; YKY, Sayı: 73, Bahar 2013, ss. 380-399.

ÇAĞMAN, Filiz, *"Şehnâme-i Selim Han ve Minyatürleri"*, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı**, V, (1973), pp. 411-441.

ÇALIŞKAN, Filiz, *"Vasıf'ın Kaynaklarından Enverî Târihî"*, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, 1991, ss. 143-163.

ÇELİK, Sinan Kadir, *"Sosyal Bilimlerdeki -Felsefeden Kaçma- ve -Aşırı Felsefileşme- Eğilimlerinin Bir Eleştirisi"*, **Felsefe ve Sosyal Bilimler**, Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri, Ankara; Vadi Yayınları, 224, 2006, ss. 25–31.

ÇUBUK, Vahit, *"Denizli'li Tâlîkî-zâde Mehmed Subhî Efendi (Hayatı ve Eserleri)"*, **Denizli Sempozyumu Bildirileri, 27-30 Eylül 1988**, Denizli Valiliği Yayınları, Denizli 1989, s. 118-123.

De LAURETİS, Teresa, *"The Technology of Gender"*, **Technologies of Gender: Essay on Theory, Film and Fiction**, Bloomington and İndianapolis: İndiana University Press, 1987, ss. 1-31.

DEMİRCİOĞLU, İsmail Hakkı, *"Osmanlı Devleti'nde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri"*, **Millî Eğitim**, Sayı: 193, Kış 2012, ss. 115-125.

DEVECİ, Cem, *"Foucault'nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılamazlığı"*, **Söylem Üstüne Söylem, Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 9, Kasım-Aralık-Ocak, 1999, 4. Baskı, 2011, ss. 25-43.

EMECEN, Feridun, *"Osmanlı Kronikleri ve Biyografi"*, **İslam Araştırmaları Dergisi,** Sayı 3, İstanbul; İSAM, 1999, 83-90.

"Esâd Efendi", **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Ankara; AYK Atatürk Kültür Merkezi, 2003, c. III, sf. 423-424.

FADOR, Pâl, *" Osmanlı Tarihinde Süreklilik ve Değişim Üzerine Düşünceler",* **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, edi. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 4636, 2006, ss. 207-220.

FAİRCLOUGH, Norman, *"Söylemin Diyalektiği"*, çev. Barış Çoban, **Söylem ve İdeoloji – Mitoloji, Din, İdeoloji-** , İstanbul; Su Yayınevi, Birinci Basım, 2003, ss. 173–184.

FETVACI, **Emine**, *"The Production of the Şehnāme-i Selim Hān"*, **Muqarnas: An Annual on the Visual Cultures ofthe Islamic World**, c. 26, ss. 263-315.

GRUNEBAUM, G. E., *"Firdausî's Concept of Hıstory"*, **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı,** haz. Osman Turan ve Diğerleri, Ankara; TTK Basımevi, 2010, ss. 177-193.

GÜNGÖR, Harun, *"Seyyid Lokman ve Oğuznâmesi"*, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, s. 44, Ankara 1986, s. 91- 103.

GÜL, Serkan, *"Method And Practice In Comparative History"*, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Yaz, 2010, Sayı: 26, ss. 143–158.

GÜLTEKİN, Hasan**,** "*Firdevsî, Şehnâme, Şehnâmecilik ve Meşâhir-i İslâm'da Firdevsî Maddesi"*, **The Journal of Academic Social Science Studies,** Volume 6 İssue 3, Mart 2013, ss. 239-261.

GÜRSOY, Belkıs Altuniş, *"Sefaratnâmeler"*, **Türkler Ansiklopedisi**, edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 13, ss. 582-591.

----------, *"Türk Modernleşmesinde Sefir be Sefaretnâmelerin Rolü",* **Bilig**, Kış, sayı: 36, 2006, ss. 139-165.

HELPRİN, David M., *"Cinsellikten Önce Seks; Klasik Atina'da Oğlancılık, Politika ve Güç"*, Martin Bauml Duberman- Jr-Martha J. Vicinus, George Chaucey, çev. Serkan Göktaş, **Tarihten Gizlenenler Gey ve Lezbiyen Tarihine Yeni Bir Bakış**, çev. Ankara: Phoneix Yayınevi, 2001, ss. 36-52.

HEYD, Uriel, *"Osmanlı Tarihi İçin İbranice Kaynaklar"*, **VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,** Ankara, 20-26 Ekim 1961, Ankara; TTK Basımevi, ss. 295-303.

----------, *"Osmanlı Tarihi İçin İbranice Kaynaklar"*, **Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine –Makaleler-**, Ter. ve Der. Ferhat Koca, Ankara; Ankara; Okulu Yayınları, 50, 2002, ss. 157-165.

İLGÜREL, Mücteba, *"Vakanüvis Ahmed Vâsıf Efendi'nin İspanya Elçiliği ve Götürdüğü Hediyeler"*, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sa. 46, (2007), İstanbul, 2009, ss.27-35.

İNAL, Güner, *"Topkapı Sarayı Müzesindeki Bazı Şah Abbas Dönemi Şehnâme'lerinin Minyatürleri"*, **Hacettepe Beşerî Bilimler Dergisi**, c. 10, sa. 3, Haziran 1980, 12-51.

İNALCIK, Halil, *"Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sorunu"*, çev. Tarih Sünbül, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi 1990-1991**, Ankara, 1991, c. XV, s. 26, ss. 329-339.

---------- *"Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi"*, Haz. Şebnem Korkusuz-Zeynep Uğurer, **Doğu-Batı Makaleler I,** Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 2. Baskı, 2005, ss. 121-138.

----------,*"Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi"*, **Kuruluş Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak**, Edi. Elif Ayla, 5. Baskı, 2012, ss. 43-65.

İNALCIK, Halil-Bülent Arı, *"Klasik Dönem Osmanlı Tarihçiliği"*, **Türkiye'de Tarihyazımı**, edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul; Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, 2011, ss. 107-136.

İNAN, Kenan, *"Klasik Devir Osmanlı Tarihçilerinde Kaynak Kullanma Usulleri"*, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1996, c. XVIII, s. 29, ss. 91-135.

İPŞİRLİ, Mehmet, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 247-255.

KANAR, Mehmet, *"Şahnâme"*, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 38, ss. 289-290.

KARTAL, Ahmet, *"Keşke Şehnâme'yi Yazmasaydım"*, **Türk Edebiyatı**, sa. 381, Temmuz, 2005, ss. 18-21.

KAZAN, Hilal, *"Farklı Açıdan Bir Bakışla Şehnâmeci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler"*, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı XXXV, 2010, ss. 117-136.

KESKİN, Ayşegül, *"Post-modern Dünyada Modern Tarih Yapmak Üzerine"*, **Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 15, 2008/2, ss.353-361.

KESKİN, Ferda, *"Söylem, Arkeoloji ve İktidar"*, **-Söylem Üstüne Söylem- Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Ankara; Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, Nisan 2011, ss. 15–23.

KIRAR, Kemal, *"Nostalji"*, **Bilim ve Ütopya Dergisi,** sa. 183, yıl: 15, Eylül 2009, sf. 66.

KOCATÜRK, Sadettin, *"Fars Dili ve Edebiyatında Nesir Türleri ve Üslup Özellikleri"*, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi,** Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı, c. XXXI, Sa. 1-2, Ankara, ss. 263-291.

KONAK, Ruhi, *"Hünernâme I. Cilt Minyatürlerinlerinde Kompozisyon Düzeni",* **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sa. 23, Kış-2012, ss. 133-165.

----------, *"Hünernâme II. Cilt Minyatürlerinlerinde Kompozisyon Düzeni",* **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** c. 5, sa. 2, 2014, ss. 93-117.

KÖKTÜRK, Şaban-Semra Eyri, *"Dilbilim ve Göstergebilim: Ferdınand De Saussure ve Göstergebilimi Anlamak"*, **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, II, 2013, ss. 123-136.

KÖPRÜLÜ, Fuad M., *"Firdevsî, Firdevsî-i Rûmî veya Firdevsî-i Tavil"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; MEB, 1977, c. 4, ss. 649-651.

KULCHYNSKYY, O., *"XVII Century Ottoman "Tarıh-ı Naıma" ın Corpuscomparıson"*, **Lınguıstıcs**, www.advacedscıence.org, DOI 10.15550/ASJ.2014.05.072, 14.04.2014, ss. 72-79.

KURAN, Ercüment, *"Karlofça'dan Tanzimat'a Osmanlı Tarihçiliği"*, Fırat Üniversitesi, **Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu**, haz. Abdülkadir Yuvalı, Elazığ, 1990, ss. 151-157.

KURT, Yılmaz, *"Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik) Hakkında"*, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi 1996,** Ankara, 1997, c. XVIII, Sayı: 29, ss. 253-257.

KURTARAN, Uğur, *"Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı"*, **III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı (ISHE 2014)**, 25-27 Haziran 2014 Sakarya, ss. 260-265.

KUT, Günay, *"Vefeyât-ı Ayvansarayî ve Nüshaları ya da Tezkire-i Ayvansarayi",* **Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları In Memoriam Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı III**, XXIV/III. Cambridge, Mass.: Harvard Üniversitesi, Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2000, 151-277.

KUT, Günay-Turgut Kut, *"Ayvansarayî Hafız Hüseyin B. İsmail ve Eserleri"*, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, XXXIII, Mart: 1980/81, İstanbul: 1982, ss. 401-439.

KUTLAR, Fatma Sabiha, *"Arpaemînizâde Sâmî'nin 'Ta'kid' Örneği Bir Beyti Üzerine"*, **Turkish Studies - Şerh/Annotation - Prof. Dr. Cem Dilçin Adına**, sa. 4/6, Fall 2009, sf. 346-359.

----------, *"Mustafa Sâmî, Arpaeminizade"*, **İslâm Ansiklopedisi**, Ankara: TDVY, 2006, c. 31, sf. 354-356.

KÜLTÜRAL, Zuhal, *"Şahnâme'nin Türkçe Tercümleri"*, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 38, ss. 290-292.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *"Şehnâmeci Lokman"*, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Ayrı Basım, İstanbul, 1991, ss. 39-48.

----------, **"***Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir; ETEM A.Ş, Matbaa Tesisleri, 2001, c. 13, ss. 271-287.

----------, *Vekâyi'nüvis",* **Türkler Ansiklopedisi**, Edi. Hasan Celal Güzel ve diğerleri, Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, ss. 393-408.

----------, *"Vekâyi'nüvis",* **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, ss. 457-461.

----------, *"Müverrih Vâsıf'ın Kaynaklarından Hâkim Tarihi"*, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul; Osman Yalçın Matbaası, V/8 (1953) ss. 69-76, VI/9, (1954) ss. 91-122, VII/10 (1954) 739-102.

----------, *"Müverrih Vâsıf'ın Kaynaklarından Hâkim Tarihi"*, **Vekâyi'nüvis-Makaleler-**, İstanbul; Fetih Cemiyeti, 1994, ss. 139-194.

----------, *"Çeşmî-zâde Târihi'ne Dair"*, V**. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1960, s. 340-346.

----------, *"Tarih Kaynaklarının Neşrine Dâir Düşünceler"* [II. Millî Türkoloji Kongresi bildirisidir, 5-9 Şubat 1979], **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, ss. 25-30.

MARDİN, Şerif, *"Batıcılık"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul; İletişim Yayınları, 1983, 8, ss. 245-250.

Mehmed Galib, *"Vak'anüvis Teşrifâti Edib Efendi –Selim-i Sâlis'in Bazı Evâmir-i Mühimmesi–"*, Târih**-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, İkinci Sene, Cüz' 7-12, İstanbul; Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, ss. 500-504.

MÉNAGES, V. L., *"Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı"*, çev. Salih Özbaran, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitü Dergisi,** Sayı; 9, İstanbul, 1978, ss. 227-240.

MENCHİNGER, Ethan Lewis, *"The Sefaretnâme of Ahmet Vâsıf Efendi to Spain"*, **History Studies**, vol. 2/3, 2010, ss. 351-367.

MERCAN, İsmail Hakkı, *"Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menakıbnâme ve Gazavatnâmeler Hakkında",* **Balıkkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 6, sa. 10, Aralık 2003, ss. 107-130.

Necib Âsım, *"Osmanlı Târihnüvisleri ve Müverrihleri-Medhâl-* **Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuâsı**, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Birinci Sene, 1326 (1908), Cüz I; cüz 1-6, Birinci Cild, ss. 41-52; Necib Âsım, *"Osmanlı Târihnüvisleri ve Müverrihleri -Şehnâmeciler-*, **Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuâsı**, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İkinci Sene, 1327 (1909), Cüz 7, cüz 7-12, 1327 (1909), ss. 425-435; devamı 498-499.

ORTAYLI, İlber, *"Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi"*, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 –Bildiriler-,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 163-172.

----------, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi"*, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara; Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, 2002, c. X, ss. 216-220.

----------, *"Tarih ve Sosyoloji"*, **Felsefe ve Sosyal Bilimler**, Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri, Ankara; Vadi Yayınları, 224, 2006, ss. 461–466.

----------, *"Cumhuriyet Dönemi Tarih Yazıcılığı'nın Umumî Görünümü"*, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, edi. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 4636, 2006, sf. 221-228.

----------, *"Osmanlı İmparatorluğu Üçüncü Roma'dır ve Bir Dördüncüsü de Yoktur. "*, **Tarihin Sınırlarına Yolculuk**, İstanbul, 2007, ss. 149-159.

ÖLMEZOĞLU, Ali, *"Cevdet Paşa"*, **İslam Ansiklopedisi**, MEB, 2001, c. III, s. 114-123.

ÖNEN, Aysu, *"Edebiyatın Kurgulandığı Anarşizm"* , **Sabit Fikir**, Güncel Edebiyat-Aylık Yaygın Süreli Yayın, Mart 2013, Yıl: 2, Sayı: 25, ss. 30–31**.**

ÖNALP, Ertuğrul, *"La Crònica de Ahmed Vasıf Efendi, Premıer Embajador Turco En La Corte Espanola (1787-1788)"*, **OTAM Dergisi**, sa. 10, 1991, ss. 175-191.

ÖŞÜR, İşaya, *"Osmanlı İmparatorluğu Tarih Yazımında Metodoljik Bir Sorun Üzerine Birkaç Gözlem v Düşünce"* , **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, c. XVIII, ss. 30-34.

ÖZ, Mehmet, *"Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Meselesi Üzerinde Bazı Görüşler",* **VI. Osmanlı Sempozyumu**, Söğüt**,** Eylül-1991, Ankara, 1992, ss. 5-12.

ÖZ, Tahsin, *"Hünarnâme ve Minyatürleri",* **Güzel Sanatlar**, İstanbul; Sayı: 1, 1936, ss. 3-16.

ÖZBARAN, Salih, *"Tarihçi ve Toplum",* 5 Mart 1986, **Çarşamba Konferansları**, İzmir; Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1986, ss. 106-116.

ÖZCAN, Abdülkadir, *"Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü"*, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İstanbul'un Fethinin 550 Yılı Özel Sayısı,** (2003/1), sayı 14, 2003, s. 55–62.

----------, *"Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış"*, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, 1, Bahar 2013, ss. 271-293.

----------, "*II. Beyazıt Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri"*, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, Sayı/Numara 2, Güz 2013, ss. 141-153.

----------, *"Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü"*, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, edi. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 4636, 2006, sf. 113-154.

ÖZGÜDENLİ, Osman G. – Erdoğan, Abdulkadir, *" İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları Hakkında Bazı Mülâhazalar"*, **Nâme-i Aşina**, 15-16, 2004, ss. 70-72.

----------, *"Jevdet Pasha"*, **Encyclopaedia Iranica**, XIV, (2008), s. 639-640, http://www.iranicaonline.org/articles/jevdet-pasha, (İngilizce).

ÖZMAKAS, Utku, *"İktidardan Biyoiktidara"*, **Michel Foucault**, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Sayı: 70-71, Yaz 2012, 3652, İstanbul; YKY, 2. Baskı, 2014, ss. 53-81.

ÖZOT, Gamze Somuncuoğlu, *"Postmodern Roman'da Anlatıcı, Zaman ve Mekân Yapısı"*, **Turkish Studies, İnternational Periodical For The Languages, Literature, History of Turkish or Turkic**, vol. 7/3, Ankara, Summer 2012, pp. 2275-2286.

ÖZTÜRK, Necdet, *"Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'ların Kaynak Değerleri Hakkında"* , **XII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara; TTK, 1994, ss. 755-762.

----------, *"Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine"*, **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, sf. 257-261.

ÖZYILDIM, Ali Emre, *"Nedim'in Meşhur Beytine Vakanüvis Es'ad Efendi'nin Şerhi"*, **Türkoloji Dergisi**, 2002, c. 15, s.1, s.139-143.

PARKER, Ian, *"Söylemsel Pratik: Radikal Sosyal İnşacı Araştırmanın Kabulünde Kültür ve Bağlam"*, **Doğunun ve Batının Yerelliği –Bireylik Bilgisine Dair-**, Edi. Sibel A. Arkonaç, İstanbul; Alfa Yayınları, 1525, 1. Basım, 2004, ss. 35-63.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, *"Yeni Bir Şehnâme"*, **Belleten**, XLVI/182, 1982, ss. 319- 322.

PEİRCE, Leslie P., *"Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Modern Dönemin Başlangıcında Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı"*, **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları,** edi. Madeline C. Zılfı, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, 2014, sf. 166-193.

PERROT, Michelle, *"Tarih (in Cinsiyetlendirilmesi)"*, **Eleştirel Feminizm Sözlüğü**, haz. Helana Hırata ve diğerleri, çev. Gülnur Acar-Savran, Ankara; Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2015, ss. 279-284.

QUATAERT, Donald, *"Osmanlı Çalışmaları ve Aşağıdan Tarih"*, **Tarih, Sınıflar ve Kent**, Der. Besime Şen-Ali Ekber Soğan, Ankara; Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2010, ss. 20–30.

RITTER, Helmut, *"Firdevsî"*, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul; MEB, 1977, c. 4, ss. 642-649.

ROTH, Michael S., *"Foucault'da Şimdinin Tarihi"*, çev. Hakan Gündoğdu, Veli Urhan, **Foucault –Fikir Mimarları Dizisi -24-**, İstanbul; Say Yayınları, 2010.

RÖMER, Claudia, *"Latın Extracts From Na'īmā's History Translated By Students at the "K.K. Akademic für Orientalischer Sprachen" Vıenna 1796"*, **Pax Ottomana Studies ın Memorıam Prof. Dr. Nejat Göyünç,** Edi. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 581-588.

"Sahhaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi, Portrait des Janissaires", Traduit de Turc par A. P. Caussin de Percavel, **Nouvelles Annales des Voyages**, 63=3e série, 1834, pp.116-119.

SCOTT, J. W., *"Women's History"*, Peter Burke (Edi.), **New Perspectives in Historical Writings**, Cambridge, 1991.

----------, *"Women's History: The Modern Period"*, **Past And Present**, 101, November, 1983, ss. 141-157.

SEVERCAN, Şerafettin, *"Süleymannâmeler",* **Osmanlı**, Edi. Güler Eren**,** Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, ss.301-317.

SEWEL, William H., *"Marc Bloch and the Logic of Comparative History"***, History and Theory,** Middletown: Wesleyan University Press, Vol. 6, No. 2, 1967, ss. 208–218.

SOHRWEİDE, Hanna, *"Lukmān b. Sayyid Husayn"*, The **Encyclopaedia of Islam** (Second Edition) , V, pp. 813-814.

SOYSAL, Deniz, *"R. W. Connel'ın Cinsiyetler Arası, İlişkilerde Temel İktidar Yapıları Kuramı",* **Tabula Rasa Felsefe&Teoloji**, (print) Yıl: 9, Sayı: 27, Eylül-Aralık 2009; (online) Yıl: 1, Sayı: 1, Eylül-Aralık 2014, ss. 9-20.

SÜSLÜ, Azmi, *"Tanzimattan Cumhuriyet'e Türk Tarihçiliği"*, **Türk Kültürü**, XXIII, Şubat, 1985, sf. 262-265.

ŞAHİN, Kürşat Şamil, *"Gazavatnâmeler Üzerine Yapılan Çalışmalar Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi"*, **Turkish Studies, İnternational Periodical For The Languages, Literature, History of Turkish or Turkic**, vol. 7/2, Ankara, Spring 2012, pp. 997-1022.

ŞAKAR, Sezer Özyaşamış, *"Firedevsî-i Rûmî ve Terceme-i Câmeşûy-nâme"***, Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic,** volume 2/4, Fall 2007, ss. 723-730.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H. Şakiroğlu**,** *"Türkiye'de Şimdiye Kadar Çıkan Popüler Tarih Dergileri"*, **Toplum ve Tarih Dergisi**, Sayı: I, Ocak 1984, sf. 65-68.

ŞEN, Serdar, *"Modernizmden Post-modernizme Tarihsel Bilginin Epistemolojisi (Dılthey, Heıddegger, Gademer)"*, **CTTAD**, VII/16-17, Bahar/Güz 2008, ss. 51-69.

ŞİRİN, İbrahim, *"Osmanlı Tarih Yazıcılığının Tarihi Gelişim"*, **Pax Ottomana Studies ın Memorıam Prof. Dr. Nejat Göyünç,** Edi. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 543-573.

----------, *"Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı",* **OTAM Dergisi**, Sayı: 11, Ankara, 2002, ss. 555-574.

TAŞÇIER, Feysel, *"Michel Foucault ve Güç/İktidar Çözümlemeleri (Modern İktidarın Yapısı ve İşleyişi)",* **Postayapısalcılık**, der. Armağan Öztürk, Ankara; Phoenix Yayınevi, 2010, ss. 73-148.

TEKİNDAĞ, Şahabeddin, *"Osmanlı Tarihyazıcılığı"*, **Belleten**, XXXV/140, Ankara, 1971, ss. 655-663.

TOPRAK, Seydi Vakkas, *"Bir Osmanlı Vakanüvisi ve Mezartaşı Kitâbesi"*, **Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi**, Mayıs-Haziran 2013, Konu: 3, ss. 39-51.

UZUN, Erkan-Şahin Oruç, *"Osmanlı Tarihçilerinin (Vekâyi'nüvis) Gelir Kaynakları"*, **Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic**, volume 8/11, Ankara, Fall 2013, ss. 373-387.

ÜÇOK, Coşkun, *"Osmanlı Kanunnâmelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler"*, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1946, c. 3, Sayı: 1, sf. 125-146.

ÜNAL, Yenal, *"Türkiye'de Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi (15-20. YY) ve Türk Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi"*, **Kelâm Araştırmaları**, 8/2, 2010, ss. 183-210.

"Vak'anüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı (1272-1295)", **Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası,** Sekizinci Sene, Numero: 44, 1 Haziran 1333, ss. 93-105**.**

----------, Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Sekizinci Sene, Numero: 45, 1 Ağustos 1333, ss. 140-159**.**

----------, Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Sekizinci Sene, Numero: 46, I Teşrin Evvel 1333, ss. 215-237.

----------, Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Sekizinci Sene, Numero: 47, 1 Kanun-ı Evvel 1333, ss. 266-280.

WHİTE, Hayden, *"Tarihsel Olay"*, **Cogito –Üç Aylık Düşünce Dergisi–**, çev. Sanem Peker, Sayı: 73, Bahar 2013, İstanbul; YKY, 3848, ss. 61-86.

WOODHEAD, Christine, *"Reading Ottoman Şehnames: Official Historiography ın the Late Sixteenth Century"*, **Studia Islamica**, 104-105, ss. 67-80.

YALANSIZ, Nedim, *"Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım",* **The Journal of İnternational Social Research**, Volume 2/9, 2009, ss.493–498.

YAPICI, Merve İrem, *Bir Akdeniz Tarihçisi: "Fernand Braudel"*, **Doğu-Batı Dergisi**, *"Akdeniz"*, yıl: 9, sayı: 34, Kasım-Aralık-Ocak 2005–06, Ankara, 2005, ss. 183-2003.

YAŞAROĞLU, M. Kamil, *"Nisâ Sûresi"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, c. 33, sf.137-138.

YELKEN, Ramazan, *"Yaşanan Anın Tarihçisi" Foucault",* **Tarih Sosyolojisi**, der. Ramazan Yelken, Ankara; Vadi Yayınları, 228, 1. Baskı, 2007, ss. 184-203.

YERASİMOS, Stefanos, *"Ağaçtan Elmaya: Apokaliptik Bir Temanın Soyağacı"*, Bizans, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, 1143, Sayı: 17, Kış, İstanbul; YKY, 6. Baskı, 2006, ss. 291-332.

YILDIRIM, Nimet, *"Firdevsî ve Şahnâme"*, Firdevsî, **Şahnâme,** çev. Prof. Dr. Necâti Lugal, İstanbul; Kabalcı Yayınevi, 334, Birinci Basım, 2009, ss. 15-43.

YILMAZ, Kaya, *"Postmodernist Tarih Yaklaşımı: Postmodernizmin Tarih Eğitimi İçin Doğurguları"*, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 34, Temmuz/2013-II, ss. 197-209.

ZERZAN, John, *"Patriarchy, Civilization and Origins of Gender"*, **Twilight of Machines**, Washington: Feral House, 2008, ss. 11–18; John Zerzan, *"Ataerkillik, Uygarlık ve Toplumsal Cinsiyetin Kökenleri"*, çev. Utku Özmakas, **Felsefelogos –Cinsiyetçilik-**, 38, Yıl: 14, 2010/1, Ss 48-56.

ŽİŽEK, Slavoj, *"Tarihselciliğe Karşı Tarih"*, **Mesele Kitap Dergisi -Tarihi Yazdılar-**, Sayı: 104, Ağustos 2015, ss. 30-34.

İnternet Siteleri

http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com

www.advacedscıence.org

https://ottomanhistorians.uchicago.edu/en

http://www.britishmuseum.org/

http://www.islamansiklopedisi.info/

http://www.devletarsivleri.gov.tr/osmanli-arsivi-daire-baskanligi/

http://tarihvakfi.org.tr/

http://tdk.gov.tr/

http://www.college-de-france.fr/site/college/index.htm

http://akmb.gov.tr/

https://www.historians.org/

https://archive.org/index.php

http://www.tuba.gov.tr/